

CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı
Türk Dili Bilim Dalı

OĞUZ GRUBU TÜRK ŞİVELERİNDE SÖZCÜK TÜRLERİ

Doktora Tezi

Sebahat ARMAĞAN

Sivas

Eylül 2017

CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı
Türk Dili Bilim Dalı

OĞUZ GRUBU TÜRK ŞİVELERİNDE SÖZCÜK TÜRLERİ

Doktora Tezi

Sebahat ARMAĞAN

Tez Danışmanı
Prof. Dr. H. İbrahim DELİCE

Sivas
Eylül 2017

KABUL VE ONAY

Üniversite: : Cumhuriyet Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ana Bilim Dalı : Türk Dili ve Edebiyatı
Bilim Dalı : Türk Dili
Tezin Başlığı : Oğuz Grubu Türk Şivelerinde Sözcük Türleri
Savunma Tarihi : 10.8.2017
Danışmanı : Prof. Dr. H. İbrahim DELİCE

Unvanı - Adı Soyadı

İmza

Jüri Başkanı : Prof. Dr. Recep TOPARLI
Üye : Prof. Dr. H. İbrahim DELİCE
Üye : Prof. Dr. Bilal YÜCEL
Üye : Prof. Dr. Mustafa ARGUNŞAH
Üye : Prof. Dr. Nevzat ÖZKAN

Oy Birliği

Oy Çokluğu

Sebahat ARMAĞAN tarafından hazırlanan Oğuz Grubu Türk Şivelerinde Sözcük Türleri başlıklı tez, kabul edilmiştir.

10.8.2017

Prof. Dr. Ahmet ŞENGÖNÜL
Enstitü Müdürü

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde hazırladığım bu Yüksek Lisans/Doktora/Sanatta Yeterlik tezinin bizzat tarafımdan ve kendi sözcüklerimle yazılmış orijinal bir çalışma olduğunu ve bu tezde;

1. Çeşitli yazarların çalışmalarından faydalandığımda bu çalışmaların ilgili bölümlerini doğru ve net biçimde göstererek yazarlara açık biçimde atıfta bulunduğumu;
2. Yazdığım metinlerin tamamı ya da sadece bir kısmı, daha önce herhangi bir yerde yayımlanmışsa bunu da açıkça ifade ederek gösterdiğimi;
3. Başkalarına ait alıntılanan tüm verileri (tablo, grafik, şekil vb. de dâhil olmak üzere) atıflarla belirttiğimi;
4. Başka yazarların kendi kelimeleriyle alıntıladığım metinlerini, tırnak içerisinde veya farklı dizerek verdiğim yine başka yazarlara ait olup fakat kendi sözcüklerimle ifade ettiğim hususları da istisnasız olarak kaynak göstererek belirttiğimi,

beyan ve bu etik ilkeleri ihlal etmiş olmam halinde bütün sonuçlarına katlanacağımı kabul ederim.

Sebahat ARMAĞAN

ÖN SÖZ

Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi, Türkmen Türkçesi ve Gagavuz Türkçesi Oğuz şivelerini oluşturmaktadır. Oğuz şiveleri üzerine pek çok çalışma bulunmaktadır. Yapılan bu çalışmalarda sınırlı sayıda kaynağın kullanıldığı ve sadece bir sözcük türünün ele alındığı görülmektedir. Oğuz şivelerinde tüm sözcük türlerinin ele alındığı, karşılaştırmalı olarak incelendiği bir çalışma olmadığı görülmektedir. Bu çalışmada incelemeye değer bir konu olarak görülen *Oğuz Grubu Türk Şivelerinde Sözcük Türleri* hazırlanırken dil bilgisi / dil bilimi kitaplarından, konu üzerine yapılan çeşitli çalışmalardan, yüksek lisans ve doktora tezlerinden yararlanılarak sözcük türleri konusu ele alınmış; edebî eserler, örnek vermek amacıyla kaynak olarak kullanılmıştır. Araştırmacıların sözcük türleriyle ilgili, hem benzer fikirleri hem de farklı görüşleri belirtilmiş ve konu üzerinde tespit edilen sorunlar üzerinde durulmuştur. Bu çalışma için kaynak seçiminde, herhangi bir sınırlandırma yapılmamış; ulaşılabilen kaynaklar içerisinde gerekli görülen bilgiler kullanılmış; kullanılan çalışmalar, kaynaklar bölümünde listelenmiştir. Yalnız, kaynaklar kullanılırken ele alınan konu için, temel oluşturan kaynaklara öncelik verilmiştir.

Üç ana bölümden oluşan çalışmanın *Birinci Bölüm*'ünde hem *dil, dil bilimi/ lengüistik, filoloji ve dil bilgisi* gibi terimler üzerinde durulmuş hem *sözcük, biçim bilgisi, Türkçede sözcük türlerinin değişmesi konusu* ele alınmış hem de *sözcük türleri çalışmalarının tarihçesi hakkında* bilgiler verilmiştir. Ayrıca, Oğuz Grubu Türk şivelerinde sözcük türleri üzerinde yapılan yüksek lisans ve doktora tezleri de birinci bölümde listelenmiştir.

İkinci Bölüm'de, Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi, Türkmen Türkçesi ve Gagavuz Türkçesi hakkında bilgiler verilmiş, lehçe ve şive terimleri üzerinde durulmuştur.

Çalışmamızın esasını teşkil eden sözcük türlerine *Üçüncü Bölüm*'de yer verilmiş; ele alınan sözcük türü hakkında dil bilimcilerin görüşleri değerlendirilmiş; ele alınan her sözcük türü için yapılan tanımlar, o tür için tespit edilen özellikler ve o sözcük türünün sınıflandırılması üzerinde durulmuştur. Gerekli görüldüğünde, verilen bilgiler, her dört şive için de örneklendirilmiştir.

Sonuç bölümünde, elde edilen bilgiler doğrultusunda, hem tespit edilen benzerlikler ve farklılıklar hem konu üzerinde dikkati çeken sorunlar hem de çözüm önerileri yer almaktadır. Ele alınan konu hakkında yapılan tablolar, ilgili konunun alt kısmında verilmiştir. Kaynaklar kısmında, gerek yararlanılan eserlerin ve çalışmaların künyeleri gerekse örnek sözcük ve cümlelerin alındığı kaynaklar listelenmiştir.

Beni bu çalışmayı yapmaya teşvik eden, çalışmamın her aşamasında bana engin bilgileriyle yol gösteren, benden yardımlarımı hiçbir zaman esirgemeyen değerli danışmanım Prof. Dr. H. İbrahim DELİCE'ye, bana fikir nerileri ile rehberlik eden kıymetli hocalarım Prof. Dr. Recep TOPARLI, Prof. Dr. Bill YÜCEL, Prof. Dr. Mustafa ARGUNŞAH, Prof. Dr. Nevzat ÖZKAN, Doç Dr. Emin EMİNOğLU'na ve bugüne gelmemde emeği geçen bütün hocalarıma; ayrıca, bu uzun süreç boyunca, çocuklarıma bakan kayınvalideme, kayınpederime ve bana her zaman desteğini esirgemeyen eşime sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
KISALTMALAR	xxix
TABLO LİSTESİ	xxxi
ÖZET	xxxv
ABSTRACT	xxxvii
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM	5
1.1. Dil Bilimi ile İlgili Bazı Terimler.....	5
1.1.1. Dil	5
1.1.2. Dilbilim	7
1.1.3. Filoloji (Metin Bilgisi)	8
1.1.4. Dil Bilgisi	9
1.1.5. Sözcük Bilgisi	12
1.1.6. Biçim Bilgisi	17
1.2. Sözcük Türleri Çalışmalarının Tarihçesi ve Kaynaklarda Sözcük Türleri Konusunun İşlenişi	21
1.3. Türkçede Sözcük Türlerinin Değişmesi Konusu.....	46
2. BÖLÜM	51
OĞUZ GRUBU TÜRK ŞİVELERİ	51
2.1. Türkiye Türkçesi.....	54
2.2. Azerbaycan Türkçesi.....	59
2.3. Türkmen Türkçesi	63
2.4. Gagavuz Türkçesi	68
3. BÖLÜM	77
SÖZCÜK TÜRLERİ	77
3.1. Sözlüksel Anamlı Sözcükler	77

3.1.1. İsim.....	77
3.1.1.1. Oğuz Şivelerinde İsim Tanımı.....	77
3.1.1.1.1. Türkiye Türkçesinde.....	77
3.1.1.1.2. Azerbaycan Türkçesinde.....	78
3.1.1.1.3. Türkmen Türkçesinde.....	79
3.1.1.1.4. Gagavuz Türkçesinde.....	79
3.1.1.2. Özellikleri.....	80
3.1.1.3. İsimlerin Sınıflandırılması.....	89
3.1.1.3.1. Oğuz Şivelerinde İsimlerin Sınıflandırılması.....	89
3.1.1.3.1.1. Türkiye Türkçesinde.....	89
3.1.1.3.1.2. Azerbaycan Türkçesinde.....	91
3.1.1.3.1.3. Türkmen Türkçesinde.....	92
3.1.1.3.1.4. Gagavuz Türkçesinde.....	92
3.1.1.4. Yapılarına Göre İsimler.....	93
3.1.1.4.1. Basit İsimler.....	93
3.1.1.4.1.1. Oğuz Şivelerinde Basit İsimler.....	93
3.1.1.4.1.1.1. Türkiye Türkçesinde.....	93
3.1.1.4.1.1.2. Azerbaycan Türkçesinde.....	94
3.1.1.4.1.1.3. Türkmen Türkçesinde.....	94
3.1.1.4.1.1.4. Gagavuz Türkçesinde.....	94
3.1.1.4.2. Türemiş İsimler.....	95
3.1.1.4.2.1. Oğuz Şivelerinde Türemiş İsimler.....	95
3.1.1.4.2.1.1. Türkiye Türkçesinde.....	95
3.1.1.4.2.1.2. Azerbaycan Türkçesinde.....	96
3.1.1.4.2.1.3. Türkmen Türkçesinde.....	98

3.1.1.4.2.1.4. Gagavuz Türkçesinde	98
3.1.1.4.3. Gövde İsimler	99
3.1.1.4.3.1. Oğuz Şivelerinde Gövde İsimler	99
3.1.1.4.3.1.1. Türkiye Türkçesinde	99
3.1.1.4.3.1.2. Azerbaycan Türkçesinde	100
3.1.1.4.3.1.3. Türkmen Türkçesinde	100
3.1.1.4.3.1.4. Gagavuz Türkçesinde	100
3.1.1.4.4. Birleşik İsimler.....	101
3.1.1.4.4.1. Oğuz Şivelerinde Birleşik İsimler	101
3.1.1.4.4.1.1. Türkiye Türkçesinde	101
3.1.1.4.4.1.2. Azerbaycan Türkçesinde	104
3.1.1.4.4.1.3. Türkmen Türkçesinde	105
3.1.1.4.4.1.4. Gagavuz Türkçesinde	106
3.1.1.5. Varlıklara Ad Oluşlarına Göre İsimler	108
3.1.1.5.1. Somut İsimler	108
3.1.1.5.1.1. Oğuz Şivelerinde Somut İsimler	108
3.1.1.5.1.1.1. Türkiye Türkçesinde	108
3.1.1.5.1.1.2. Azerbaycan Türkçesinde	109
3.1.1.5.1.1.3. Türkmen Türkçesinde	109
3.1.1.5.1.1.4. Gagavuz Türkçesinde	109
3.1.1.5.2. Soyut İsimler	109
3.1.1.5.2.1. Oğuz Şivelerinde Soyut İsimler.....	110
3.1.1.5.2.1.1. Türkiye Türkçesinde	110
3.1.1.5.2.1.2. Azerbaycan Türkçesinde	110
3.1.1.5.2.1.3. Türkmen Türkçesinde	111

3.1.1.5.2.1.4. Gagavuz Türkçesinde.....	111
3.1.1.5.3. İş-Oluş İsimleri.....	112
3.1.1.5.3.1. Oğuz Şivelerinde İş-Oluş İsimleri	112
3.1.1.5.3.1.1. Türkiye Türkçesinde	112
3.1.1.5.3.1.2. Azerbaycan Türkçesinde	112
3.1.1.5.3.1.3. Türkmen Türkçesinde	113
3.1.1.5.3.1.4. Gagavuz Türkçesinde.....	113
3.1.1.5.3.2. -mAk: Ekiyle Yapılan İş-Oluş İsimleri.....	113
3.1.1.5.3.2.1. Oğuz Şivelerinde -mAk: Ekiyle Yapılan İş-Oluş İsimleri.....	114
3.1.1.5.3.2.1.1. Türkiye Türkçesinde	114
3.1.1.5.3.2.1.2. Azerbaycan Türkçesinde	114
3.1.1.5.3.2.1.3. Türkmen Türkçesinde	114
3.1.1.5.3.2.1.4. Gagavuz Türkçesinde.....	115
3.1.1.5.3.3. -mA Ekiyle Yapılan İş-Oluş İsimleri	116
3.1.1.5.3.3.1. Oğuz Şivelerinde -mA Ekiyle Yapılan İş-Oluş İsimleri.....	116
3.1.1.5.3.3.1.1. Türkiye Türkçesinde	116
3.1.1.5.3.3.1.2. Azerbaycan Türkçesinde	116
3.1.1.5.3.3.1.3. Türkmen Türkçesinde	117
3.1.1.5.3.3.1.4. Gagavuz Türkçesinde.....	117
3.1.1.5.3.4. -Iş/-Uş Ekleriyle Yapılan İş-Oluş İsimleri.....	117
3.1.1.5.3.4.1. Oğuz Şivelerinde -Iş/-Uş Ekleriyle Yapılan İş-Oluş İsimleri.....	117
3.1.1.5.3.4.1.1. Türkiye Türkçesinde	117
3.1.1.5.3.4.1.2. Azerbaycan Türkçesinde	118

3.1.1.5.3.4.1.3. Türkmen Türkçesinde.....	118
3.1.1.5.3.4.1.4. Gagavuz Türkçesinde	119
3.1.1.6. Verilişlerine Göre İsimler.....	119
3.1.1.6.1. Cins İsimler.....	120
3.1.1.6.1.1. Oğuz Şivelerinde Cins İsimler	120
3.1.1.6.1.1.1. Türkiye Türkçesinde	120
3.1.1.6.1.1.2. Azerbaycan Türkçesinde	121
3.1.1.6.1.1.3. Türkmen Türkçesinde	121
3.1.1.6.1.1.4. Gagavuz Türkçesinde	121
3.1.1.6.2. Özel İsimler	121
3.1.1.6.2.1. Oğuz Şivelerinde Özel İsimler.....	121
3.1.1.6.2.1.1. Türkiye Türkçesinde	121
3.1.1.6.2.1.2. Azerbaycan Türkçesinde	122
3.1.1.6.2.1.3. Türkmen Türkçesinde	123
3.1.1.6.2.1.4. Gagavuz Türkçesinde	124
3.1.1.7. Nitelik ve Niceliğine Göre İsimler	124
3.1.1.7.1. Teklik/ Tekil İsim	125
3.1.1.7.1.1. Oğuz Şivelerinde Teklik.....	125
3.1.1.7.1.1.1. Türkiye Türkçesinde	125
3.1.1.7.1.1.2. Azerbaycan Türkçesinde	126
3.1.1.7.1.1.3. Türkmen Türkçesinde	127
3.1.1.7.1.1.4. Gagavuz Türkçesinde	127
3.1.1.7.2. Çokluk/ Çoğul İsim	127
3.1.1.7.2.1. Oğuz Şivelerinde Çokluk	128
3.1.1.7.2.1.1. Türkiye Türkçesinde	128

3.1.1.7.2.1.2. Azerbaycan Türkçesinde	129
3.1.1.7.2.1.3. Türkmen Türkçesinde	129
3.1.1.7.2.1.4. Gagavuz Türkçesinde.....	131
3.1.1.7.3. Topluluk İsmi.....	133
3.1.1.7.3.1. Oğuz Şivelerinde Topluluk.....	133
3.1.1.7.3.1.1. Türkiye Türkçesinde	133
3.1.1.7.3.1.2. Azerbaycan Türkçesinde	133
3.1.1.7.3.1.3. Türkmen Türkçesinde	134
3.1.1.7.3.1.4. Gagavuz Türkçesinde.....	134
3.1.1.8. Çekimliliğine Göre İsimler	134
3.1.1.8.1. Yalın Hâl	135
3.1.1.8.1.1. Oğuz Şivelerinde Yalın Hâl.....	135
3.1.1.8.1.1.1. Türkiye Türkçesinde	135
3.1.1.8.1.1.2. Azerbaycan Türkçesinde	135
3.1.1.8.1.1.3. Türkmen Türkçesinde	135
3.1.1.8.1.1.4. Gagavuz Türkçesinde.....	136
3.1.1.8.2. Çekimli İsim	137
3.1.1.8.2.1. Oğuz Şivelerinde Çekim.....	137
3.1.1.8.2.1.1. Türkiye Türkçesinde	137
3.1.1.8.2.1.2. Azerbaycan Türkçesinde	142
3.1.1.8.2.1.3. Türkmen Türkçesinde	143
3.1.1.8.2.1.4. Gagavuz Türkçesinde.....	143
3.1.1.8.2.2. Yükleme Hâli.....	146
3.1.1.8.2.2.1. Oğuz Şivelerinde Yükleme Hâli.....	146
3.1.1.8.2.2.1.1. Türkiye Türkçesinde	146

3.1.1.8.2.2.1.2. Azerbaycan Türkçesinde.....	146
3.1.1.8.2.2.1.3. Türkmen Türkçesinde.....	146
3.1.1.8.2.2.1.4. Gagavuz Türkçesinde	146
3.1.1.8.2.3. Yönelme/ Yaklaşma Hâli	149
3.1.1.8.2.3.1. Oğuz Şivelerinde Yönelme Hâli.....	149
3.1.1.8.2.3.1.1. Türkiye Türkçesinde.....	149
3.1.1.8.2.3.1.2. Azerbaycan Türkçesinde.....	149
3.1.1.8.2.3.1.3. Türkmen Türkçesinde.....	150
3.1.1.8.2.3.1.4. Gagavuz Türkçesinde	151
3.1.1.8.2.4. Kalma/ Bulunma Hâli	154
3.1.1.8.2.4.1. Oğuz Şivelerinde Kalma Hâli.....	154
3.1.1.8.2.4.1.1. Türkiye Türkçesinde.....	154
3.1.1.8.2.4.1.2. Azerbaycan Türkçesinde.....	154
3.1.1.8.2.4.1.3. Türkmen Türkçesinde.....	154
3.1.1.8.2.4.1.4. Gagavuz Türkçesinde	155
3.1.1.8.2.5. Ayrılma/ Çıkma Hâli.....	156
3.1.1.8.2.5.1. Oğuz Şivelerinde Ayrılma Hâli.....	157
3.1.1.8.2.5.1.1. Türkiye Türkçesinde.....	157
3.1.1.8.2.5.1.2. Azerbaycan Türkçesinde.....	157
3.1.1.8.2.5.1.3. Türkmen Türkçesinde.....	158
3.1.1.8.2.5.1.4. Gagavuz Türkçesinde	158
3.1.1. Sıfat/ Ön Ad	162
3.1.2.1. Oğuz Şivelerinde Sıfat Tanımı	162
3.1.2.1.1. Türkiye Türkçesinde.....	163
3.1.2.1.2. Azerbaycan Türkçesinde.....	164

3.1.2.1.3. Türkmen Türkçesinde.....	164
3.1.2.1.4. Gagavuz Türkçesinde	165
3.1.2.2. Özellikleri	166
3.1.2.3. Sıfatların Sınıflandırılması	176
3.1.2.3.1. Oğuz Şivelerinde Sıfatların Sınıflandırılması	176
3.1.2.3.1.1. Türkiye Türkçesinde.....	176
3.1.2.3.1.2. Azerbaycan Türkçesinde.....	178
3.1.2.3.1.3. Türkmen Türkçesinde.....	179
3.1.2.3.1.4. Gagavuz Türkçesinde	180
3.1.2.3.2. Niteleme Sıfatları	184
3.1.2.3.2.1. Oğuz Şivelerinde Niteleme Sıfatları.....	184
3.1.2.3.2.1.1. Türkiye Türkçesinde	184
3.1.2.3.3. Belirtme Sıfatları	186
3.1.2.3.3.1. Oğuz Şivelerinde Belirtme Sıfatları	187
3.1.2.3.3.1.1. Türkiye Türkçesinde	187
3.1.2.3.3.2. Gösterme/ İşaret Sıfatları	188
3.1.2.3.3.2.1. Oğuz Şivelerinde Gösterme.....	188
3.1.2.3.3.2.1.1. Türkiye Türkçesinde	188
3.1.2.3.3.2.1.2. Azerbaycan Türkçesinde	190
3.1.2.3.3.2.1.3. Türkmen Türkçesinde	190
3.1.2.3.3.2.1.4. Gagavuz Türkçesinde.....	191
3.1.2.3.3.3. Belirsizlik Sıfatları.....	192
3.1.2.3.3.3.1. Oğuz Şivelerinde Belirsizlik Sıfatları	192
3.1.2.3.3.3.1.1. Türkiye Türkçesinde	192
3.1.2.3.3.3.1.2. Azerbaycan Türkçesinde	193

3.1.2.3.3.3.1.3. Türkmen Türkçesinde.....	194
3.1.2.3.3.3.1.4. Gagavuz Türkçesinde	194
3.1.2.3.3.4. Soru Sıfatları	195
3.1.2.3.3.4.1. Oğuz Şivelerinde Soru Sıfatları.....	196
3.1.2.3.3.4.1.1. Türkiye Türkçesinde.....	196
3.1.2.3.3.4.1.2. Azerbaycan Türkçesinde.....	196
3.1.2.3.3.4.1.3. Türkmen Türkçesinde.....	196
3.1.2.3.3.4.1.4. Gagavuz Türkçesinde	196
3.1.2.3.3.5. Sayı Sıfatları.....	197
3.1.2.3.3.5.1. Oğuz Şivelerinde Sayı Sıfatları	197
3.1.2.3.3.5.1.1. Türkiye Türkçesinde.....	197
3.1.2.3.3.5.1.2. Azerbaycan Türkçesinde.....	199
3.1.2.3.3.5.1.3. Türkmen Türkçesinde.....	199
3.1.2.3.3.5.1.4. Gagavuz Türkçesinde	200
3.1.2.3.3.5.2. Asıl Sayı Sıfatları	200
3.1.2.3.3.5.2.1. Oğuz Şivelerinde Asıl Sayı Sıfatları.....	200
3.1.2.3.3.5.2.1.1. Türkiye Türkçesinde	201
3.1.2.3.3.5.2.1.2. Azerbaycan Türkçesinde	202
3.1.2.3.3.5.2.1.3. Türkmen Türkçesinde	203
3.1.2.3.3.5.2.1.4. Gagavuz Türkçesinde.....	203
3.1.2.3.3.5.3. Sıra Sayı Sıfatları	204
3.1.2.3.3.5.3.1. Oğuz Şivelerinde Sıra Sayı Sıfatları.....	204
3.1.2.3.3.5.3.1.1. Türkiye Türkçesinde	204
3.1.2.3.3.5.3.1.2. Azerbaycan Türkçesinde.....	205
3.1.2.3.3.5.3.1.3. Türkmen Türkçesinde	205

3.1.2.3.3.5.3.1.4. Gagavuz Türkçesinde.....	206
3.1.2.3.3.5.4. Üleştirme Sayı Sıfatları.....	207
3.1.2.3.3.5.4.1. Oğuz Şivelerinde Üleştirme Sayı Sıfatları	207
3.1.2.3.3.5.4.1.1. Türkiye Türkçesinde	207
3.1.2.3.3.5.4.1.2. Azerbaycan Türkçesinde	208
3.1.2.3.3.5.4.1.3. Türkmen Türkçesinde	208
3.1.2.3.3.5.4.1.4. Gagavuz Türkçesinde.....	208
3.1.2.3.3.5.5. Kesir Sayı Sıfatları.....	210
3.1.2.3.3.5.5.1. Oğuz Şivelerinde Kesir Sayı Sıfatları.....	210
3.1.2.3.3.5.5.1.1. Türkiye Türkçesinde	210
3.1.2.3.3.5.5.1.2. Azerbaycan Türkçesinde	210
3.1.2.3.3.5.5.1.3. Türkmen Türkçesinde	211
3.1.2.3.3.5.5.1.4. Gagavuz Türkçesinde.....	211
3.1.2.3.3.5.6. Topluluk Sayı Sıfatları.....	212
3.1.2.3.3.5.6.1. Oğuz Şivelerinde Topluluk Sayı Sıfatları	212
3.1.2.3.3.5.6.1.1. Türkiye Türkçesinde	212
3.1.2. Zamir/ Adıl.....	214
3.1.3.1. Oğuz Şivelerinde Zamir Tanımı	215
3.1.3.1.1. Türkiye Türkçesinde.....	215
3.1.3.1.2. Azerbaycan Türkçesinde.....	216
3.1.3.1.3. Türkmen Türkçesinde.....	217
3.1.3.1.4. Gagavuz Türkçesinde	217
3.1.3.2. Özellikleri	217
3.1.3.3. Zamirlerin Sınıflandırılması	226
3.1.3.3.1. Oğuz Şivelerinde Zamirlerin Sınıflandırılması.....	226

3.1.3.3.1.1. Türkiye Türkçesinde	226
3.1.3.3.1.2. Azerbaycan Türkçesinde	226
3.1.3.3.1.3. Türkmen Türkçesinde	227
3.1.3.3.1.4. Gagavuz Türkçesinde.....	227
3.1.3.3.2. Kişi/ Şahıs Zamirleri	228
3.1.3.3.2.1. Oğuz Şivelerinde Kişi Zamirleri	229
3.1.3.3.2.1.1. Türkiye Türkçesinde	229
3.1.3.3.2.1.2. Azerbaycan Türkçesinde	234
3.1.3.3.2.1.3. Türkmen Türkçesinde	234
3.1.3.3.2.1.4. Gagavuz Türkçesinde	234
3.1.3.3.2.2. Kişi Zamirlerinin Çekimi	235
3.1.3.3.3. Gösterme/ İşaret Zamirleri.....	239
3.1.3.3.3.1. Oğuz Şivelerinde Gösterme Zamirleri.....	239
3.1.3.3.3.1.1. Türkiye Türkçesinde	239
3.1.3.3.3.1.2. Azerbaycan Türkçesinde	241
3.1.3.3.3.1.3. Türkmen Türkçesinde	242
3.1.3.3.3.1.4. Gagavuz Türkçesinde	242
3.1.3.3.4. Soru Zamirleri	245
3.1.3.3.4.1. Oğuz Şivelerinde Soru Zamirleri.....	245
3.1.3.3.4.1.1. Türkiye Türkçesinde	245
3.1.3.3.4.1.2. Azerbaycan Türkçesinde	246
3.1.3.3.4.1.3. Türkmen Türkçesinde	247
3.1.3.3.4.1.4. Gagavuz Türkçesinde	247
3.1.3.3.5. Belirsizlik Zamirleri	252
3.1.3.3.5.1. Oğuz Şivelerinde Belirsizlik Zamirleri.....	252

3.1.3.3.5.1.1. Türkiye Türkçesinde	252
3.1.3.3.5.1.2. Azerbaycan Türkçesinde	253
3.1.3.3.5.1.3. Türkmen Türkçesinde	254
3.1.3.3.5.1.4. Gagavuz Türkçesinde.....	255
3.1.3.3.6. Dönüşlülük Zamirleri.....	257
3.1.3.3.6.1. Oğuz Şivelerinde Dönüşlülük Zamirleri.....	257
3.1.3.3.6.1.1. Türkiye Türkçesinde	257
3.1.3.3.6.1.2. Azerbaycan Türkçesinde	259
3.1.3.3.6.1.3. Türkmen Türkçesinde	259
3.1.3.3.6.1.4. Gagavuz Türkçesinde.....	259
3.1.3.3.7. Oğuz Şivelerinde Diğer Zamir Çeşitleri	264
3.1.3.3.7.1. İyelik Zamirleri	264
3.1.3.3.7.2. İlgi/ Aitlik Zamiri.....	264
3.1.3.3.7.3. Bağlama Zamiri/ İlinti Zamiri	266
3.1.3.3.7.4. Fiil Zamirleri	266
3.1.3.3.7.5. Olumsuzluk/ Yokluk Zamirleri/ İnkâr Zamirleri	267
3.1.3.3.7.6. Sıfat/ Sıfatlık Zamirleri	267
3.1.3.3.7.7. Sayı Zamirleri.....	267
3.1.3.3.7.8. Nisbî Zamirler	268
3.1.2. Zarf/ Belirteç	268
3.1.4.1. Oğuz Şivelerinde Zarfın Tanımı	269
3.1.4.1.1. Türkiye Türkçesinde	269
3.1.4.1.2. Azerbaycan Türkçesinde	270
3.1.4.1.3. Türkmen Türkçesinde.....	270
3.1.4.1.4. Gagavuz Türkçesinde	271

3.1.4.2. Özellikleri	271
3.1.4.3. Zarfların Sınıflandırılması	280
3.1.4.3.1. Oğuz Şivelerinde Zarfların Sınıflandırılması.....	280
3.1.4.3.1.1. Türkiye Türkçesinde	280
3.1.4.3.1.2. Azerbaycan Türkçesinde	281
3.1.4.3.1.3. Türkmen Türkçesinde	282
3.1.4.3.1.4. Gagavuz Türkçesinde.....	282
3.1.4.3.2. Durum zarfları	284
3.1.4.3.2.1. Oğuz Şivelerinde Durum Zarfları.....	284
3.1.4.3.2.1.1. Türkiye Türkçesinde	284
3.1.4.3.2.1.2. Azerbaycan Türkçesinde	285
3.1.4.3.2.1.3. Türkmen Türkçesinde	285
3.1.4.3.2.1.4. Gagavuz Türkçesinde	286
3.1.4.3.3. Zaman Zarfları	287
3.1.4.3.3.1. Oğuz Şivelerinde Zaman Zarfları.....	287
3.1.4.3.3.1.1. Türkiye Türkçesinde	287
3.1.4.3.3.1.2. Azerbaycan Türkçesinde	289
3.1.4.3.3.1.3. Türkmen Türkçesinde	289
3.1.4.3.3.1.4. Gagavuz Türkçesinde	290
3.1.4.3.4. Yer-Yön Zarfları	292
3.1.4.3.4. 1. Oğuz Şivelerinde Yer-Yön Zarfları	292
3.1.4.3.4.1.1. Türkiye Türkçesinde	292
3.1.4.3.4.1.2. Azerbaycan Türkçesinde	293
3.1.4.3.4.1.3. Türkmen Türkçesinde	294
3.1.4.3.4.1.4. Gagavuz Türkçesinde	295

3.1.4.3.5. Azlık-Çokluk/ Miktar Zarfları.....	297
3.1.4.3.5.1. Oğuz Şivelerinde Azlık-Çokluk.....	297
3.1.4.3.5.1.1. Türkiye Türkçesinde	297
3.1.4.3.5.1.2. Azerbaycan Türkçesinde	299
3.1.4.3.5.1.3. Türkmen Türkçesinde	300
3.1.4.3.5.1.4. Gagavuz Türkçesinde.....	300
3.1.4.3.6. Soru Zarfları.....	301
3.1.4.3.6.1. Oğuz Şivelerinde Soru Zarfları	301
3.1.4.3.6.1.1. Türkiye Türkçesinde	301
3.1.4.3.6.1.2. Azerbaycan Türkçesinde	301
3.1.4.3.6.1.3. Türkmen Türkçesinde	302
3.1.4.3.6.1.4. Gagavuz Türkçesinde.....	302
3.1.3. Asıl Fiil/ Eylem	304
3.1.5.1. Oğuz Şivelerinde Fiil Tanımı	304
3.1.5.1.1. Türkiye Türkçesinde.....	304
3.1.5.1.2. Azerbaycan Türkçesinde.....	309
3.1.5.1.3. Türkmen Türkçesinde.....	309
3.1.5.1.4. Gagavuz Türkçesinde	309
3.1.5.2. Özellikleri	309
3.1.5.3. Asıl Fiilde Varlık İlgisi.....	313
3.1.5.3.1. Oluş	313
3.1.5.3.2. Kılış.....	314
3.1.5.4. Asıl Fiilde Kılımış İlgisi	315
3.1.5.5. Asıl Fiilde Kip İlgisi	321
3.1.5.6. Asıl Fiilde Kişi İlgisi	325

3.1.5.7. Asıl Fiilde Zaman ve Şekil	328
3.1.5.7.1. Oğuz Şivelerinde Asıl Fiilde Zaman ve Şekil.....	328
3.1.5.7.1.1. Türkiye Türkçesinde	328
3.1.5.7.1.2. Azerbaycan Türkçesinde	333
3.1.5.7.1.3. Türkmen Türkçesinde	333
3.1.5.7.1.4. Gagavuz Türkçesinde.....	334
3.1.5.7.2. Zaman Bildiren Fiil Çekimleri.....	335
3.1.5.7.2.1. Görülen Geçmiş Zaman.....	335
3.1.5.7.2.1.1. Oğuz Şivelerinde Görülen Geçmiş Zaman	336
3.1.5.7.2.1.1.1. Türkiye Türkçesinde.....	336
3.1.5.7.2.1.1.2. Azerbaycan Türkçesinde.....	336
3.1.5.7.2.1.1.3. Türkmen Türkçesinde.....	336
3.1.5.7.2.1.1.4. Gagavuz Türkçesinde	336
3.1.5.7.2.2. Öğrenilen Geçmiş Zaman.....	337
3.1.5.7.2.2.1. Oğuz Şivelerinde Öğrenilen Geçmiş Zaman	337
3.1.5.7.2.2.1.1. Türkiye Türkçesinde.....	338
3.1.5.7.2.2.1.2. Azerbaycan Türkçesinde.....	338
3.1.5.7.2.2.1.3. Türkmen Türkçesinde.....	338
3.1.5.7.2.2.1.4. Gagavuz Türkçesinde	339
3.1.5.7.2.3. Şimdiki Zaman.....	341
3.1.5.7.2.3.1. Oğuz Şivelerinde Şimdiki Zaman	342
3.1.5.7.2.3.1.1. Türkiye Türkçesinde.....	342
3.1.5.7.2.3.1.2. Azerbaycan Türkçesinde.....	344
3.1.5.7.2.3.1.3. Türkmen Türkçesinde.....	344
3.1.5.7.2.3.1.4. Gagavuz Türkçesinde	345

3.1.5.7.2.4. Gelecek Zaman.....	348
3.1.5.7.2.4.1. Oğuz Şivelerinde Gelecek Zaman	348
3.1.5.7.2.4.1.1. Türkiye Türkçesinde	348
3.1.5.7.2.4.1.2. Azerbaycan Türkçesinde	348
3.1.5.7.2.4.1.3. Türkmen Türkçesinde	348
3.1.5.7.2.4.1.4. Gagavuz Türkçesinde.....	349
3.1.5.7.2.5. Geniş Zaman.....	352
3.1.5.7.2.5.1. Oğuz Şivelerinde Geniş Zaman	352
3.1.5.7.2.5.1.1. Türkiye Türkçesinde	352
3.1.5.7.2.5.1.2. Azerbaycan Türkçesinde	352
3.1.5.7.2.5.1.3. Türkmen Türkçesinde	352
3.1.5.7.2.5.1.4. Gagavuz Türkçesinde.....	353
3.1.5.7.3. Şekil Bildiren Fiil Çekimleri	355
3.1.5.7.3.1. Şart Kipi	355
3.1.5.7.3.1.1. Oğuz Şivelerinde Şart Kipi.....	355
3.1.5.7.3.1.1.1. Türkiye Türkçesinde	355
3.1.5.7.3.1.1.2. Azerbaycan Türkçesinde	359
3.1.5.7.3.1.1.3. Türkmen Türkçesinde	359
3.1.5.7.3.1.1.4. Gagavuz Türkçesinde.....	359
3.1.5.7.3.2. Katılımlı İstek Kipi.....	360
3.1.5.7.3.3. İstek kipi.....	361
3.1.5.7.3.3.1. Oğuz Şivelerinde İstek Kipi	361
3.1.5.7.3.3.1.1. Türkiye Türkçesinde	361
3.1.5.7.3.3.1.2. Azerbaycan Türkçesinde	362
3.1.5.7.3.3.1.3. Türkmen Türkçesinde	362

3.1.5.7.3.3.1.4. Gagavuz Türkçesinde	363
3.1.5.7.3.4. Gereklilik Kipi	364
3.1.5.7.3.4.1. Oğuz Şivelerinde Gereklilik Kipi.....	365
3.1.5.7.3.4.1.1. Türkiye Türkçesinde.....	365
3.1.5.7.3.4.1.2. Azerbaycan Türkçesinde.....	365
3.1.5.7.3.4.1.3. Türkmen Türkçesinde.....	366
3.1.5.7.3.4.1.4. Gagavuz Türkçesinde	367
3.1.5.7.3.5. Emir Kipi	369
3.1.5.7.3.5.1. Oğuz Şivelerinde Emir Kipi.....	369
3.1.5.7.3.5.1.1. Türkiye Türkçesinde.....	369
3.1.5.7.3.5.1.2. Azerbaycan Türkçesinde.....	371
3.1.5.7.3.5.1.3. Türkmen Türkçesinde.....	371
3.1.5.7.3.5.1.4. Gagavuz Türkçesinde	372
3.1.5.7.4. Hem Zaman Hem Şekil Bildiren Fiil Çekimleri.....	373
3.1.5.7.4.1. Geçmiş Zamanın Hikâyesi Kipi	373
3.1.5.7.4.1.1. Oğuz Şivelerinde Geçmiş Zamanın Hikâyesi Kipi.....	373
3.1.5.7.4.1.1.1. Türkiye Türkçesinde.....	374
3.1.5.7.4.1.1.2. Azerbaycan Türkçesinde.....	374
3.1.5.7.4.1.1.3. Türkmen Türkçesinde.....	374
3.1.5.7.4.1.1.4. Gagavuz Türkçesinde	374
3.1.5.7.4.2. Sürerli Geçmiş Zaman Kipi	375
3.1.5.7.4.2.1. Oğuz Şivelerinde Sürerli Geçmiş Zaman Kipi.....	376
3.1.5.7.4.2.1.1. I. Tip Sürerli Geçmiş Zaman Kipi	376
3.1.5.7.4.2.1.1.1. Türkiye Türkçesinde	376
3.1.5.7.4.2.1.1.2. Azerbaycan Türkçesinde	376

3.1.5.7.4.2.1.1.3. Türkmen Türkçesinde	377
3.1.5.7.4.2.1.1.4. Gagavuz Türkçesinde	377
3.1.5.7.4.2.1.2. II. Tip Sürerli Geçmiş Zaman Kipi	377
3.1.5.7.4.2.1.2.1. Türkiye Türkçesinde	377
3.1.5.7.4.2.1.2.2. Azerbaycan Türkçesinde	378
3.1.5.7.4.2.1.2.3. Türkmen Türkçesinde	378
3.1.5.7.4.2.1.2.4. Gagavuz Türkçesinde	378
3.1.5.7.4.2.1.3. III. Tip Sürerli Geçmiş Zaman Kipi.....	379
3.1.5.7.4.2.1.3.1. Türkiye Türkçesinde	379
3.1.5.7.4.2.1.3.2. Azerbaycan Türkçesinde	379
3.1.5.7.4.2.1.3.3. Türkmen Türkçesinde	379
3.1.5.7.4.2.1.3.4. Gagavuz Türkçesinde	379
3.1.5.7.4.2.1.4. IV. Tip Sürerli Geçmiş Zaman Kipi	380
3.1.5.7.4.2.1.4.1. Türkiye Türkçesinde	380
3.1.5.7.4.2.1.4.2. Azerbaycan Türkçesinde	380
3.1.5.7.4.2.1.4.3. Türkmen Türkçesinde	380
3.1.5.7.4.2.1.4.4. Gagavuz Türkçesinde	380
3.1.5.7.4.3. Olmayası Planlı Geçmiş Zaman Kipi.....	381
3.1.5.7.4.3.1. Oğuz Şivelerinde Olmayası Planlı Geçmiş Zaman Kipi.....	381
3.1.5.7.4.3.1.1. Türkiye Türkçesinde	381
3.1.5.7.4.3.1.2. Azerbaycan Türkçesinde	381
3.1.5.7.4.3.1.3. Türkmen Türkçesinde	382
3.1.5.7.4.3.1.4. Gagavuz Türkçesinde.....	382
3.1.5.7.4.4. Olmayası İstenen Geçmiş Zaman Kipi	382

3.1.5.7.4.4.1. Oğuz Şivelerinde Olmayası İstenen Geçmiş Zaman Kipi	383
3.1.5.7.4.4.1.1. I. Tip Olmayası İstenen Geçmiş Zaman Kipi...383	
3.1.5.7.4.4.1.1.1. Türkiye Türkçesinde	383
3.1.5.7.4.4.1.1.2. Azerbaycan Türkçesinde	383
3.1.5.7.4.4.1.1.3. Türkmen Türkçesinde	383
3.1.5.7.4.4.1.1.4. Gagavuz Türkçesinde.....	383
3.1.5.7.4.4.1.2. II. Tip Olmayası İstenen Geçmiş Zaman Kipi .384	
3.1.5.7.4.4.1.3. III. Tip Olmayası İstenen Geçmiş Zaman Kipi385	
3.1.5.7.4.5. İstemdişi Geçmiş Zaman	385
3.1.5.7.4.6. Bitişli Gelecek Zaman Kipi.....	385
3.1.5.7.4.6.1. Oğuz Şivelerinde Bitişli Gelecek Zaman Kipi	386
3.1.5.7.4.6.1.1. Türkiye Türkçesinde	386
3.1.5.7.4.6.1.2. Azerbaycan Türkçesinde.....	386
3.1.5.7.4.6.1.3. Türkmen Türkçesinde.....	386
3.1.5.7.4.6.1.4. Gagavuz Türkçesinde	386
3.1.5.7.4.7. Varsayımlı Geçmiş Zaman Kipi.....	387
3.1.5.7.4.8. Varsayımlı Gelecek Zaman Kipi	387
3.1.5.7.4.9. Varsayımlı Gereklilik Kipi.....	388
3.1.5.8. Asıl Fiilde Görünüş İlgisi	396
3.1.5.9. Asıl Fiilde Çatı İlgisi	398
3.1.5.9.1. Oğuz Şivelerinde Çatı İlgisi	398
3.1.5.9.1.1. Türkiye Türkçesinde	399
3.1.5.9.1.2. Azerbaycan Türkçesinde	403
3.1.5.9.1.3. Türkmen Türkçesinde	403

3.1.5.9.1.4. Gagavuz Türkçesinde	403
3.1.5.9.2. Eksiz Çatılar	404
3.1.5.9.2.1. Geçişli Çatılar	405
3.1.5.9.2.2. Yerseme Çatısı	406
3.1.5.9.2.3. Zarfsama Çatısı	406
3.1.5.9.3. Ekli Çatılar	407
3.1.5.9.3.1. Edilgen Çatı	407
3.1.5.9.3.2. Dönüslü Çatı	408
3.1.5.9.3.3. İşteş Çatı	410
3.1.5.9.3.4. Ettirgen Çatı	411
3.1.5.9.3.5. Oldurgan Çatı	412
3.1.5.10. Asıl Fiilde Görüngü İlgisi	414
3.1.5.10.1. Kılışlama	414
3.1.5.10.2. Oluşlama	415
3.1.5.11. Asıl Fiilde Yapı İlgisi	416
3.1.5.11.1. Oğuz Şivelerinde Asıl Fiilde Yapı İlgisi	416
3.1.5.11.1.1. Türkiye Türkçesinde	416
3.1.5.11.1.2. Azerbaycan Türkçesinde	417
3.1.5.11.1.3. Türkmen Türkçesinde	417
3.1.5.11.1.4. Gagavuz Türkçesinde	417
3.1.5.11.2. Basit Fiiller	417
3.1.5.11.3. Türemiş Fiiller	418
3.1.5.11.4. Öbek Fiiller	418
3.1.5.11.4.1. Oğuz Şivelerinde Öbek Fiiller	419
3.1.5.11.4.1.1. Türkiye Türkçesinde	419

3.1.5.11.4.1.2. Azerbaycan Türkçesinde	424
3.1.5.11.4.1.3. Türkmen Türkçesinde.....	425
3.1.5.11.4.1.4. Gagavuz Türkçesinde	426
3.1.5.11.4.2. Yardımcı Fiille Kurulan Öbek Fiiller	426
3.1.5.11.4.2.1. Yabancı İsim + Yardımcı Fiil Yapısıyla Kurulanlar	426
3.1.5.11.4.2.1.1. Oğuz Şivelerinde Yabancı İsim + Yardımcı Fiil Yapısıyla Kurulanlar	426
3.1.5.11.4.2.1.1.1. Türkiye Türkçesinde	427
3.1.5.11.4.2.1.1.2. Azerbaycan Türkçesinde	427
3.1.5.11.4.2.1.1.3. Türkmen Türkçesinde	427
3.1.5.11.4.2.1.1.4. Gagavuz Türkçesinde.....	428
3.1.5.11.4.2.2. Fiil [Zarf-Fiil Eki Yahut Kip Eki] + Yardımcı Fiil Yapısıyla Kurulanlar	428
3.1.5.11.4.2.2.1. Oğuz Şivelerinde Fiil [Zarf-Fiil Eki Yahut Kip Eki] + Yardımcı Fiil Yapısıyla Kurulanlar.....	428
3.1.5.11.4.2.2.1.1. Türkiye Türkçesinde	428
3.1.5.11.4.2.2.1.2. Azerbaycan Türkçesinde.....	429
3.1.5.11.4.2.2.1.3. Türkmen Türkçesinde	429
3.1.5.11.4.2.2.1.4. Gagavuz Türkçesinde.....	430
3.1.5.11.4.3. Yalın veya Çekimli İsim + Asıl Fiil Yapısıyla Kurulanlar.....	431
3.1.5.11.4.3.1. Oğuz Şivelerinde Yalın veya Çekimli İsim + Asıl Fiil Yapısıyla Kurulanlar	431
3.1.5.11.4.3.1.1. Türkiye Türkçesinde.....	431
3.1.5.11.4.3.1.2. Azerbaycan Türkçesinde.....	432
3.1.5.11.4.3.1.3. Türkmen Türkçesinde	432

3.1.5.11.4.3.1.4. Gagavuz Türkçesinde	432
3.2. Dil Bilgisel Anlamalı Sözcükler	433
3.2.1. Yardımcı Fiiller	433
3.2.1.1. Yabancı İsmi Yüklem Yapan Yardımcı Fiiller.....	434
3.2.1.1.1. Oğuz Şivelerinde Yabancı İsmi Yüklem Yapan Yardımcı Fiiller	434
3.2.1.1.1.1. Türkiye Türkçesinde.....	434
3.2.1.1.1.2. Azerbaycan Türkçesinde.....	435
3.2.1.1.1.3. Türkmen Türkçesinde.....	435
3.2.1.1.1.4. Gagavuz Türkçesinde	436
3.2.1.2. Asıl Fiilin Kipini Belirleyen Yardımcı Fiiller	437
3.2.1.2.1. Oğuz Şivelerinde Asıl Fiilin Kipini Belirleyen Yardımcı Fiiller	437
3.2.1.2.1.1. Türkiye Türkçesinde.....	437
3.2.1.2.1.2. Azerbaycan Türkçesinde.....	439
3.2.1.2.1.3. Türkmen Türkçesinde.....	439
3.2.1.2.1.4. Gagavuz Türkçesinde	440
3.2.2. Edat.....	440
3.2.2.1. Oğuz Şivelerinde Edat Tanımı.....	441
3.2.2.1.1. Türkiye Türkçesinde	441
3.2.2.1.2. Azerbaycan Türkçesinde	444
3.2.2.1.3. Türkmen Türkçesinde.....	445
3.2.2.1.4. Gagavuz Türkçesinde	445
3.2.2.2. Çekim Edatı	445
3.2.2.2.1. Oğuz Şivelerinde Çekim Edatının Tanımı.....	446

3.2.2.3.1.1. Türkiye Türkçesinde	446
3.2.2.3.1.2. Azerbaycan Türkçesinde	446
3.2.2.3.1.3. Türkmen Türkçesinde	447
3.2.2.3.1.4. Gagavuz Türkçesinde.....	447
3.2.2.2.2. Özellikleri	447
3.2.2.2.3. Çekim Edatı Yapıları.....	450
3.2.2.2.3.1. Oğuz Şivelerinde Çekim Edatı Yapıları	450
3.2.2.2.3.1.1. Türkiye Türkçesinde	451
3.2.2.2.3.1.2. Azerbaycan Türkçesinde	453
3.2.2.2.3.1.3. Türkmen Türkçesinde	454
3.2.2.2.3.1.4. Gagavuz Türkçesinde	456
3.2.2.2.3.2. Basit Çekim Edatları	458
3.2.2.2.3.2.1. Oğuz Şivelerinde Kullanılan Basit Çekim Edatları	458
3.2.2.2.3.2.1.1. Türkiye Türkçesinde	458
3.2.2.2.3.2.1.2. Azerbaycan Türkçesinde.....	460
3.2.2.2.3.2.1.3. Türkmen Türkçesinde.....	464
3.2.2.2.3.2.1.4. Gagavuz Türkçesinde	469
3.2.2.2.3.3. Birleşik Çekim Edatları	472
3.2.2.2.3.3.1. Oğuz Şivelerinde Kullanılan Birleşik Çekim Edatları	473
3.2.2.2.3.3.1.1. Türkiye Türkçesinde	473
3.2.2.2.3.3.1.2. Azerbaycan Türkçesinde.....	477
3.2.2.2.3.3.1.3. Türkmen Türkçesinde.....	482
3.2.2.2.3.3.1.4. Gagavuz Türkçesinde	489
3.2.2.3. Bağlama Edatı / Bağlaç	494

3.2.2.3.1. Oğuz Şivelerinde Bağlama Edatı Tanımı.....	495
3.2.2.3.1.1. Türkiye Türkçesinde.....	495
3.2.2.3.1.2. Azerbaycan Türkçesinde.....	496
3.2.2.3.1.3. Türkmen Türkçesinde.....	497
3.2.2.3.1.4. Gagavuz Türkçesinde.....	497
3.2.2.3.2. Özellikleri.....	498
3.2.2.3.3. Yapılarına Göre Bağlama Edatları.....	508
3.2.2.3.3.1. Oğuz Şivelerinde Yapılarına Göre Bağlama Edatları ...	508
3.2.2.3.3.1.1. Türkiye Türkçesinde	508
3.2.2.3.3.1.2. Azerbaycan Türkçesinde	510
3.2.2.3.3.1.3. Türkmen Türkçesinde	511
3.2.2.3.3.1.4. Gagavuz Türkçesinde.....	512
3.2.2.3.3.2. Bağlama Edatı Öbeği Kuran Bağlaçlar	513
3.2.2.3.3.2.1. Oğuz Şivelerinde Bağlama Edatı Öbeği Kuran Bağlaçlar.....	513
3.2.2.3.3.2.1.1. Türkiye Türkçesinde	513
3.2.2.3.3.2.1.2. Azerbaycan Türkçesinde	519
3.2.2.3.3.2.1.3. Türkmen Türkçesinde	521
3.2.2.3.3.2.1.4. Gagavuz Türkçesinde.....	524
3.2.2.3.3.3. Cümle Dizisi Oluşturan Bağlaçlar	527
3.2.2.3.3.3.1. Türkiye Türkçesinde	528
3.2.2.3.3.3.2. Azerbaycan Türkçesinde	540
3.2.2.3.3.3.3. Türkmen Türkçesinde	547
3.2.2.3.3.3.4. Gagavuz Türkçesinde.....	554
3.2.2.3.3.4. Ara Söz Bağlaçları	562

3.2.2.3.3.4.1. Oğuz Şivelerinde Kullanılan Ara Söz Bağlaçları....	562
3.2.2.3.3.4.1.1. Türkiye Türkçesinde.....	562
3.2.2.3.3.4.1.2. Azerbaycan Türkçesinde.....	565
3.2.2.3.3.4.1.3. Türkmen Türkçesinde.....	565
3.2.2.3.3.4.1.4. Gagavuz Türkçesinde	566
3.2.2.4. Ünlem Edatı.....	566
3.2.2.4.1. Oğuz Şivelerinde Ünlem Edatının Tanımı	567
3.2.2.4.1.1. Türkiye Türkçesinde	567
3.2.2.4.1.2. Azerbaycan Türkçesinde	568
3.2.2.4.1.3. Türkmen Türkçesinde	568
3.2.2.4.1.4. Gagavuz Türkçesinde.....	568
3.2.2.4.2. Özellikleri	568
3.2.2.4.3. Ünlem Edatlarının Sınıflandırılması	571
3.2.2.4.3.1. Oğuz Şivelerinde Ünlem Edatlarının Sınıflandırılması.	572
3.2.2.4.3.1.1. Türkiye Türkçesinde	572
3.2.2.4.3.1.2. Azerbaycan Türkçesinde	573
3.2.2.4.3.1.3. Türkmen Türkçesinde	574
3.2.2.4.3.1.4. Gagavuz Türkçesinde	574
3.2.2.4.3.2. Duygu İfadesi Olan Ünlemler.....	574
3.2.2.4.3.2.1. Oğuz Şivelerinde Duygu İfadesi Olan Ünlemler	575
3.2.2.4.3.2.1.1. Türkiye Türkçesinde.....	575
3.2.2.4.3.2.1.2. Azerbaycan Türkçesinde.....	581
3.2.2.4.3.2.1.3. Türkmen Türkçesinde.....	586
3.2.2.4.3.2.1.4. Gagavuz Türkçesinde	592
3.2.2.4.3.3. Seslenme Ünlemleri	598

3.2.2.4.3.3.1. Oğuz Şivelerinde Kullanılan Seslenme Ünlemleri.	598
3.2.2.4.3.3.1.1. Türkiye Türkçesinde	598
3.2.2.4.3.3.1.2. Azerbaycan Türkçesinde	606
3.2.2.4.3.3.1.3. Türkmen Türkçesinde	611
3.2.2.4.3.3.1.4. Gagavuz Türkçesinde.....	622
3.2.2.4.3.4. Yansıma Ünlemleri.....	632
3.2.2.4.3.4.1. Oğuz Şivelerinde Kullanılan Yansıma Ünlemleri..	633
3.2.2.4.3.4.1.1. Türkiye Türkçesinde	633
3.2.2.4.3.4.1.2. Azerbaycan Türkçesinde	633
3.2.2.4.3.4.1.3. Türkmen Türkçesinde	633
3.2.2.4.3.4.1.4. Gagavuz Türkçesinde.....	635
3.2.2.4.3.5. Onama/ Onamama Ünlemleri.....	636
3.2.2.4.3.5.1. Oğuz Şivelerinde Kullanılan Onama/ Onamama Ünlemleri.....	636
3.2.2.4.3.5.1.1. Türkiye Türkçesinde	636
3.2.2.4.3.5.1.2. Azerbaycan Türkçesinde	643
3.2.2.4.3.5.1.3. Türkmen Türkçesinde	646
3.2.2.4.3.5.1.4. Gagavuz Türkçesinde.....	651
3.2.2.4.3.6. Pekiştirme Edatı	656
3.2.2.4.3.6.1. Oğuz Şivelerinde Kullanılan Pekiştirme Edatları...	657
3.2.2.4.3.6.1.1. Türkiye Türkçesinde	657
3.2.2.4.3.6.1.2. Azerbaycan Türkçesinde	665
3.2.2.4.3.6.1.3. Türkmen Türkçesinde	673
3.2.2.4.3.6.1.4. Gagavuz Türkçesinde.....	681

SONUÇ	691
KAYNAKLAR	709
ÖZGEÇMİŞ	739

KISALTMALAR

- AT** : Azerbaycan Türkçesi
C : cilt
Çev. : Çeviren
çk. : Çokluk
EAT : Eski Anadolu Türkçesi
GT : Gagavuz Türkçesi
ITT : Bayatlı, Hidayet Kemal (1996). *Irak Türkmen Türkçesi*, Ankara: TDK Yayınları.
İÖ : İsa'dan Önce
MAD : Kazımov, Gazanfer Şirinoğlu (2010). *Müasır Azerbaycan Dili Morfologiya*, Bakı.
TDG : Söyegov, Muratgeldi (2000). *Türkmen Dilinin Grammatikasy Morfologiya*, Aşgabat.
TDK : Türk Dil Kurumu
TDTEA : Özkan, Özkan (1999). *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi 12. C. Romanya ve Gagauz Türk Edebiyatı*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
tk. : Teklik
TLG : Ercilasun, Ahmet Bican Editörlüğünde (2007). *Türk Lehçeleri Grameri*, Ankara: Akçağ Yay.
TmT : Türkmen Türkçesi
TT : Türkiye Türkçesi
vb. : Ve benzeri
vd. : Ve diğerleri
vs. : Vesaire
Yay. : Yayınevi, Yayınları
yy. : Yüzyıl

TABLO LİSTESİ

Tablo 1. İyelik Ekleri.....	83
Tablo 2. İyelik Eklerine Örnekler.....	83
Tablo 3. İsimlerin Sınıflandırılması	93
Tablo 4. Durum Kategorisi.....	145
Tablo 5. Durum Kategorisinin Adlandırılması.....	161
Tablo 6. Durum Kategorisi İçin Kullanılan Terimler.....	161
Tablo 7. Durum Ekleri.....	161
Tablo 8. İsim Çekimleri.....	162
Tablo 9. Oğuz Şivelerinde Sıfatların Sınıflandırılması	183
Tablo 10. Gösterme Sıfatları	192
Tablo 11. Belirsizlik Sıfatları	195
Tablo 12. Soru Sıfatları	197
Tablo 14. Sıra Sayı Sıfatları	206
Tablo 15. Üleştirme Sayı Sıfatları.....	209
Tablo 16. Kesir Sayı Sıfatları	212
Tablo 17. Zamirlerin Çeşitleri	228
Tablo 18. Kişi Zamirleri	235
Tablo 19. Türkiye Türkçesinde Kişi Zamirlerinin Çekimi.....	237
Tablo 20. Azerbaycan Türkçesinde Kişi Zamirlerinin Çekimi	237
Tablo 21. Türkmen Türkçesinde Kişi Zamirlerinin Çekimi.....	237
Tablo 22. Gagavuz Türkçesinde Kişi Zamirlerinin Çekimi	237
Tablo 23. Gösterme Zamirleri	243
Tablo 24. Türkiye Türkçesinde Gösterme Zamirlerinin Çekimi.....	243
Tablo 25. Azerbaycan Türkçesinde Gösterme Zamirlerinin Çekimi	243

Tablo 26. Türkmen Türkçesinde Gösterme Zamirlerinin Çekimi.....	243
Tablo 27. Gagavuz Türkçesinde Gösterme Zamirlerinin Çekimi	243
Tablo 28. Soru Zamirleri	252
Tablo 29. Belirsizlik Zamirleri	257
Tablo 30. Dönüşlülük Zamirinin İyelik Ekleriyle Çekimi.....	263
Tablo 31. Dönüşlülük Zamirlerinin Durum Ekleriyle Çekimi	263
Tablo 32. Zarfların Sınıflandırılması.....	283
Tablo 33. Durum Zarfları	287
Tablo 34. Zaman Zarfları.....	291
Tablo 35. Yer-Yön Zarfları.....	297
Tablo 36. Miktar Zarfları.....	301
Tablo 37. Soru Zarfları	303
Tablo 38. Görülen Geçmiş Zaman Ekleri.....	337
Tablo 39. Görülen Geçmiş Zaman Çekimi.....	337
Tablo 40. Öğrenilen Geçmiş Zaman Ekleri.....	340
Tablo 41. -mİş/-mUş Şekli	340
Tablo 42. -İb ve -İpdİr Şekli.....	341
Tablo 43. -An(dİr) şekli.....	341
Tablo 44. Şimdiki Zaman Ekleri	347
Tablo 45. Şimdiki Zaman Çekimi	347
Tablo 46. Gelecek Zaman Ekleri	350
Tablo 47. -AcAk Şekli.....	351
Tablo 48. -r/-(y)Ar/-İr/-Ur Şekli.....	351
Tablo 49. Geniş Zaman Ekleri.....	354
Tablo 50. Geniş Zaman Çekimi.....	355

Tablo 51. Şart Kipini Ekleri	359
Tablo 52. Şart Kipinin Çekimi	360
Tablo 53. İstek Kipinin Ekleri	364
Tablo 54. İstek Kipinin Çekimi	364
Tablo 55. Gereklilik Kipinin Ekleri.....	368
Tablo 56. Gereklilik Kipinin Çekimi	368
Tablo 57. Emir Kipinin Ekleri.....	372
Tablo 58. Emir Kipi Çekimi.....	372
Tablo 59. Geçmiş Zamanın Hikâyesi Kipi I ("Fiil tabanı + -dI/-dU + i- ek fiili + -dI/- dU + kişi eki")	375
Tablo 60. Geçmiş Zamanın Hikâyesi Kipi II (" Fiil tabanı + -mIş/-mUş + imek yapısı + -dI/-dU + kişi eki")	375
Tablo 61. 1. Tip Sürerli Geçmiş Zaman Kipi.....	377
Tablo 62. II. Tip Sürerli Geçmiş Zaman Kipi	379
Tablo 63. III. Tip Sürerli Geçmiş Zaman Kipi.....	380
Tablo 64. IV. Sürerli Geçmiş Zaman Kipi	381
Tablo 65. Olmayası Planlı Geçmiş Zaman Kipi Çekimi.....	382
Tablo 66. 1. Tip Olmayası Planlı Geçmiş Zaman Kipi Çekimi	384
Tablo 67. II. Tip Olmayası Planlı Geçmiş Zaman Kipi Çekimi.....	384
Tablo 68. III. Tip Olmayası İstenen Geçmiş Zaman Kipi.....	385
Tablo 69. Bitişli Gelecek Zaman Kipi.....	386
Tablo 70. Oğuz şivelerinde Çatı Kategorisi	404
Tablo 71. Çatı Türlerinin Adlandırılışı.....	404
Tablo 72. Edilgen Çatı Ekleri.....	408
Tablo 73. Dönüştürücü Çatı Ekleri.....	410
Tablo 74. İşteş Çatı Ekleri	411

Tablo 75. Ettirgen Çatı Ekleri.....	412
Tablo 76. Oldurğan Çatı Ekleri	412
Tablo 77. Basit Çekim Edatları	471
Tablo 78. Birleşik Çekim Edatları.....	492
Tablo 79. Bağlama Edatı Öbeği Kuran Bağlaçlar	526
Tablo 80. Cümle Dizisi Oluşturan Bağlaçlar.....	560
Tablo 81. Ara Söz Bağlaçları	566
Tablo 82. Duygu İfadesi Olan Ünlemler	596
Tablo 83. Seslenme Ünlemleri	630
Tablo 84. Yansıma Ünlemleri	636
Tablo 85. Onama/ Onamama Ünlemleri.....	655
Tablo 86. Pekiştirme Edatı	687

ÖZET

Eski çağlardan beri dil incelemeleri en çok sözcük üzerine yapılmış; sözcük denilen dil birimi; ses, şekil, anlam ve köken bakımından birçok bilim adamı ve düşünür tarafından ele alınmıştır. Geçmiş Antik Çağlara dayanan sözcük çalışmalarının ve sözcük çalışmalarıyla başlayan dil bilgisi sınıflandırmalarının Yunan dilinin esasına dayalı sınıflandırmalar olduğu ve Yunancanın Latin dilinin gramerine uyarlandığı; Latin gramerinin ise bütün Avrupa dillerinin gramerlerine örnek teşkil ettiği bilinmektedir. Hem Batı tarzı gramer çalışmaları hem Arap geleneğine dayalı gramer çalışmaları hem Cumhuriyet sonrası gramer çalışmaları gözden geçirildiğinde tez konusu olarak ele almış olduğumuz sözcük türleri bahsinin üzerinde durulmaya değer bir konu olduğu görülmektedir. Son zamanlarda yapılan çalışmalara bakıldığında Doğu ve Batı etkisinden uzak, Türkçenin dil özelliklerine uygun çalışmaların yapılmaya başlandığı dikkat çekmektedir. Bu çalışma da bu doğrultuda hazırlanmaya çalışılmıştır.

Türk dilinin temel kaynaklarına bakıldığı zaman, genellikle, şekil bilgisi (morfoloji) bölümünde ele alınan sözcük türlerinin, dilbilimcilerin ya farklı ölçütleri esas almaları sebebiyle ya da tek işlevliliğin esas alınması sonucu, birbirinden farklı sınıflandırmaların yapıldığı görülmektedir. Ayrıca, Türkiye Türkçesindeki sözcük türleri arasındaki geçiş esnekliği ve gramer yazarlarının konuya yüzeysel yaklaşımları, tür sınıflandırmalarını tartışmalı duruma getiren nedenler arasındadır. Anlam, biçim, işlev ve konum bakımından yapılan sözcük türleri sınıflandırmalarındaki tutarsızlıklar ve bu konudaki karışıklıklar, konunun açık ve anlaşılır bir şekilde öğrenimini ve tabii ki öğretimini zorlaştırmaktadır. Esas itibarıyla dil bilgisinin çeşitli konuları, TDK ve üniversitelerce düzenlenen toplantılarda ele alınmakta -bilimin doğasına uygun olarak- birçok fikir ortaya atılmaktadır; ne var ki, bu fikir ve öneriler, dil bilgisi kitaplarında, pek fazla yer bulamamaktadır.

Coğrafi yönlere göre Güney/ Güneybatı, kavim ve boy adlarına göre Oğuz grubu olarak bilinen Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi, Türkmen Türkçesi ve Gagavuz Türkçesinde sözcük türlerinin karşılaştırmalı olarak ele alınışı, çalışmamızın temelini oluşturmaktadır. Bu çalışmada, başlıca Türk dili/dil bilgisi/ dil bilimi/dilbilim ile ilgili kaynaklar, dil bilgisi terimleri sözlükleri konuyla ilgili

yapılmış olan yüksek lisans ve doktora tezleri, Türkçe sözlükler, makaleler, sempozyum ve kongre bildirileri taranmıştır. Konuyla ilgili görülen hususlar önce tespit edilip elde edilen veriler, konulara göre tasnif edilerek bilgisayar ortamına aktarılmıştır. Tez konusu ele alınırken genelden özele doğru gidilmiş ve konun benzerlikleri ve farklılıkları, karşılaştırmalı olarak değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Oğuz grubu Türk şivelerinde sözcük türleriyle ilgili olarak taranan kaynaklarda, görülmüştür ki Türk dilinin çeşitli konuları, hâlâ tam anlamıyla aydınlatılamamış ve fikir ayrılıkları, nedenleri ile ortaya konulup dil bilgisinde bütünlük sağlanamamıştır. Türkiye Türkçesi esas alınarak hazırlanan bu çalışmada varılan sonuçlardan biri, öncelikli olarak Türkiye Türkçesindeki karışıklıkların giderilmesi ve daha sonraki bir aşamada diğer lehçe ve şivelerle dil bilimsel yakınlığın sağlanabilmesidir. Bu doğrultuda, kaynaklardaki terim kargaşası, tanımlama sorunu, sözcük türlerini sınıflandırma sorunu, sözcük türlerinin alt gruplara ayrılması sorunu ve sözcük türlerinin yapısı sorunu üzerinde karşılaştırmalı olarak durulmuştur.

Oğuz şivelerinde sözcük türleri hususunda, esas itibarıyla çok büyük farklılıklar bulunmaması bu şiveleri ayrı ayrı diller olarak görmenin yanlış olduğuna kanıt teşkil etmektedir. Tespit edilen farklılıklar ise sosyo-kültürel değişimlerin, yabancı etkilerin bir sonucu olarak kabul edilip ve bu farklılıkların ya sözcük bilimsel ya ses bilimsel ya şekil bilimsel ya da tamamen kişilerin yaklaşımlarıyla ilgili durumlardan kaynaklandığı görülmektedir.

Bu çalışmada görülmüştür ki dil bilgisi kaynaklarında dil bilgisinin konuları, çeşitli yöntem ve yaklaşımlarla ele alınmış, farklı bakış açısı ve farklı yöntemlerden kaynaklanan sorunlar ortaya çıkmış, bu farklılıklar ve ortaya çıkan çeşitlilik dil öğretimini daha karmaşık ve zor hâle getirmiştir. Bazı araştırmacılar dil bilgisinin konularını biçim bilimsel bazıları ise anlam bilimsel olarak ele almış, sözcük türlerinin sınırları tam olarak çizilememiştir.

Anahtar Sözcükler: Sözcük türleri, isim, sıfat, zamir, zarf, edat.

ABSTRACT

Since ancient times, language studies have been made mostly on words; the language unit called the word has been handled by many scientists and thinkers in terms of sound, shape, meaning and origin. It is known that word studies dating back to the Ancient Ages and the linguistic classifications beginning with word studies are classifications based on the principle of Greek language, and that Greek was adapted to the Latin grammar; Latin grammar constitutes an example for the grammars of all European languages. When we revise Western-style grammatical studies, Arabic tradition-based grammatical studies and Post-Republican grammatical studies, it is seen that the word types which we have handled as the subject of the dissertation is worth for emphasize. When we look at recent studies, it is noteworthy that studies started that are compatible with the Turkish language characteristics, far from Eastern and Western influences. This study has been tried to be prepared in this direction.

When we look at the basic sources of the Turkish language, it is seen that the generally classifications differing from each other are made for the word types that are handled in the (morphology) section as a result of linguists' approaches based on different criteria, or because they consider the single functionality. Moreover, the transitional flexibility between the word types in Turkish spoken in Turkey and the superficial approaches of the grammatical writers to the subject, are among the reasons that classifications are controversial. The inconsistencies in the word type classifications made in terms of meaning, form, function, and location, and the confusions in this regard, make it difficult to clearly and understandably learn - and of course to teach - the subject. Essentially, various topics of linguistic knowledge are addressed at meetings held at the Turkish Language Institution and universities and many ideas are emerging - in line with the nature of science; however, these ideas and suggestions do not find much room in the books of linguistics.

The basis of our study is constituted by handling of the types of words in the Turkey-Turkish, Azerbaijan Turkish, Turkmen and Gagauz Turkish that are known as South / Southwest according to the geographical directions, and as the Oguz group according to the tribe and group names. In this study, resources related with Turkish

language / grammar/ linguistics, grammar dictionaries, master and doctoral dissertations made on this subject, Turkish dictionaries, articles, symposium and congress notices were scanned. The issues which are seen to be related to the subject were identified first and the data obtained was classified according to the subjects and transferred to the computer environment. When discussing the dissertation topic, it was approached from general to special, the similarities and differences of the subjects were tried to be assessed comparatively.

The sources scanned with regard to the word types in the Turkish vernaculars of Oguz group, showed that the various subjects of the Turkish language have not yet been fully enlightened and the disagreements have not been put forward with reasons and integrity in language grammar could not be ensured. One of the conclusions concluded in this study which is prepared on the basis of Turkey-Turkish, is to eliminate the conflicts in the Turkey-Turkish firstly and to provide grammatical proximity with other dialects and tactics at a later stage. In this direction, the terminology chaos in the resources, the problem of definition, the problem of classification of word types, the problem of sub-classification of word types, the problem of the structure of word types were comparatively studied.

Lack of very essential differences in the Turkish dialects of Oguz group constitutes an evidence that it is wrong to see these dialects as separate languages. The detected differences are accepted to be a result of the socio-cultural changes and foreign influences and it is seen that such differences arise from either lexicological or phonological or morphological reasons or completely from issues related with the approaches of people.

This study has shown that the subjects of grammar in the grammatical sources have been discussed with various methods and approaches, and problems arising from different perspectives and different methods have emerged and these differences and the resulting diversity have made language teaching more complex and difficult. Some researchers have dealt with the subject of grammar morphologically and some semantically, and the boundaries of word types have not been fully drawn.

Keywords: Word types, names, adjective, pronoun, adverb, preposition.

GİRİŞ

Sesten cümleye dilin bütün kurallarını inceleyen *gramer* (dil bilgisi) Türkçe Sözlük'te “*Bir dilin ses, biçim ve cümle yapısını inceleyip kurallarını tespit eden bilim*” (665) olarak tanımlanmaktadır. İnsanlık tarihi boyunca çeşitli aşamalardan geçen dil bilgisi, önceleri, bir dili doğru konuşup doğru yazmak için gerekli kurallar olarak görülmüş; ancak, son yıllarda dil bilgisi, dil öğretiminde daha da önem kazanmıştır.

Dilin en küçük ögesi olarak kabul edilen sesler, heceleri; heceler, sözcükleri; sözcükler, cümleleri oluşturmakta ve cümlelerin yapısı, anlamı, işlevi, cümleyi oluşturan tüm unsurlar, dil bilgisinin inceleme alanına girmektedir. Bazı dil bilgisi kaynaklarında dil bilgisinin konuları, çeşitli yöntem ve yaklaşımlarla ele alınmış, farklı bakış açıları ve farklı yöntemlerden kaynaklanan sorunlar ortaya çıkmış; bu farklılıklar ve ortaya çıkan çeşitlilik dil öğretimini daha karmaşık ve zor hâle getirmiştir. Bazı araştırmacılar, dil bilgisinin konularını biçim bilimsel bazıları ise anlam bilimsel olarak ele almıştır. Dil bilgisinin dallarından biri olan lehçe bilgisi üzerine yapılan araştırmalar, son yıllarda önem kazanmış ve bu da üniversitelerdeki Çağdaş Türk Lehçeleri bölümlerinin sayısının artmasına neden olmuştur. SSCB'nin dağılmasıyla birlikte bağımsızlığına kavuşan Türk toplulukları ile olan ilişkiler de 20. yüzyılda hız kazanmış, bu yönde çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Geçen zaman içerisinde Türkoloji'de yeni tartışmalar ortaya atılmıştır; ki, bu tartışmalardan biri de Türk lehçelerinin adlandırılması konusudur. Örneğin, “*Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi, Türkmen Türkçesi, Kazak Türkçesi, Kırgız Türkçesi ve diğer lehçeleri, nasıl isimlendirmek gerekir, bu Türk lehçeleri için lehçe terimini mi kullanmak yerinde olur yoksa dil terimini mi? Geçen yüzyılın sonlarında Radloff olsun Meninsky olsun Kazakça, Kırgızca, Altayca, Tuvaca ve diğer Türkçelerden söz ederken Rusça nareçiy terimini kullanmışlardır; yani, Kazak, Kırgız, Altay, Tuva vs. Türkçelerini genel Türkçenin birer lehçesi olarak ifade etmişlerdir. Radloff, büyük sözlüğüne Opit Slovarya Tyurkskih Nareçiy adını vermiştir. Sovyet idaresi Rusça nareçiy yerine Rusça yazık terimini, yani lehçe terimi yerine dil terimini getirmiştir. Sovyet gramer terminolojisinde Kazak, Kırgız, Altay, Tuva Türkçeleri vs. hepsi birer dil sayılır ve Kazakça, Kırgızca, Altayca, Tuvaca vs. şeklinde ifade edilir. Lehçe yerine dil terimini benimseyenlere göre Kazakça, Kırgızca, Altayca, Tuvaca vs.*

birbirinden farklı birer edebî dil geliştirmişlerdir ve Kazakça, Kırgızca, Altayca, Tuvaca vs.'nin birer yazı dili oldukları, işlenmiş birer edebî dil seviyesinde buldukları göz ardı edilmektedir. Lehçe yerine dil terimini benimseyenlerin görüşü budur. Buna karşılık, lehçe terimini benimseyen bilim adamları, Türkçeyi bir bütün olarak görmekte, bugün artık konuşulmayan Göktürk, Uygur, Karahanlı, Kıpçak ve Çağatay Türkçelerine Tarihi Türk lehçeleri; Türkiye, Azerbaycan, Türkmen, Kazak, Kırgız, Altay, Tuva Türkçesi gibi yaşamakta olanlarına da Çağdaş Türk lehçeleri adını vermektedirler. Bugün, Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi, Türkmen Türkçesi, Kazak Türkçesi, Kırgız Türkçesi ve Türkçenin diğer kolları arasındaki farkı belirtirken lehçe terimini mi kullanmak yerinde olur yoksa dil terimini mi? Yapılacak terim seçimi Türkçeye bakış açımızı, Türkçeyi algılayış biçimimizi ve dünya görüşümüzü yansıtmaktadır.” (Gürsoy Naskali, 1997: 10).

Buran ve Alkaya, lehçe ve şive terimleri hakkında şunları ifade etmektedirler: *“Türk lehçe biliminin (dialektologie) kurucusu sayılan Wilhelm Radloff, Lazar Budagov, P. M. Melioransky, J. Nemeth gibi yabancı kökenli Türkologlar Türk dilinin kolları için lehçe ‘dialekt’ ya da ‘nareçiyе’ terimlerini kullanmışlardır. R. R. Arat ise Çuvaşça ve Yakutça için lehçe, diğer kollar için şive terimini tercih etmiştir. Bolşevik İhtilali (1917) ve Radloff’un ölümünden sonra (1918), Rus Türkologlar lehçe (nareçie/dialekt) terimi yerine dil ‘yazık’ terimini kullanmaya başlamış ve Türk dilinin her bir kolunu ayrı bir dil olarak değerlendirmişlerdir. Bu terminoloji daha sonra Avrupalı Türkologlarca da benimsenmiş ve nihayet Fundamenta (PhTF)’ da ‘Türk dilleri’ terimi yer almıştır. Türkçe, Türk kelimesinin kavram alanı içinde yer alan bütün boy, soy, oymak ve aşiretlerin konuştukları dilin ortak adıdır. Aradaki farklılıklar lehçe/ uzak lehçe, yakın lehçe ve ağız terimleriyle ifade edilir. Bunlar bir dilin çeşitli sebeplerle oluşmuş alt kollarıdır. Türk dilinin bugün bilinen üç uzak lehçesi vardır. Bunlar Yakutça, Çuvaşça ve Türkçedir. Türkçe içinde oluşan Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi, Özbek Türkçesi, Tatar Türkçesi, Kırgız Türkçesi, Kazak Türkçesi, Uygur Türkçesi, Türkmen Türkçesi gibi kollarda Türkçenin yakın lehçeleridir.” (Buran ve Alkaya, 2009: 28-29). Türk dilleri yerine, Türk lehçeleri teriminin kullanılması hususunda Tekin, şöyle demektedir: *“Türkmence, Kazakça, Kırgızca, Hakaşça, Tuvaca, Yakutça vb. gibi Türk dillerine şive ya da lehçe denilirse o zaman “Bunlar**

hangi dilin şive ve lehçeleridir? diye sormak gerekir. Böyle bir soru sorulduğunda da bizim Türkologlar rahatça “Bunlar Türkçenin (yani Türkiye Türkçesinin!) şive ya da lehçeleridir “gibi tümüyle bilim dışı bir yanıt verecek ve böylece daha en başta büyük bir yanılgiya düşmüş olacaktadırlar. Tarihsel açıdan bakılınca bütün akraba ya da kardeş diller bunların çıktığı ana dilin ‘diyalektleridir’ Türkçe, Türkmençe, Kazakça, Kırgızca, Tatarca vb. gibi diller de Çuvaşça dışında, birbirlerinin değil ancak Ana Türkçenin lehçe ya da diyalektleridir. Çuvaşça bir Türk dili olduğu halde, öbürleri gibi Ana Türkçeye değil, onunla akraba olan Ana Çuvaşçaya ya da Ana Bulgarçaya gider. Bunun için de bütün öbür dillerden çok farklıdır.” (2005: 505-514).

Bu çalışmada R. R. Arat’ın sınıflandırması esas alınarak Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi, Türkmen Türkçesi ve Gagavuz Türkçesi, şive; bunların oluşturduğu bütün ise Oğuz şivesi olarak adlandırılmıştır.

Türkoloji çalışmalarımızın XI. yüzyılda Kâşgarlı Mahmut ile başladığı bilinmekte; Türk kültür tarihinde yeri doldurulamayan Kâşgarlı’nın büyük eseri Dîvânu Lugâti’t-Türk, bilim dünyasında bugün dahi önemini koruyan bir eser olarak kabul edilmektedir. Lehçelerin toplu gramerlerinden ise ilk defa *Philologiae Turcicae Fundamenta I*’de bahsedilmiş (Wiesbaden, 1959).

Çağdaş Türkoloji, Azerbaycan Türkü Mirza Kazım Bey’le (1802-1870) başlatılmıştır. Mirza Kazım Bey’in *Türk-Tatar Dillerinin Grameri* adlı eseri, modern anlamda bilimsel bir eser olarak Rusya ve Avrupa’nın en büyük ödülleri almıştır (Kononov, 2009: 7). “Türkoloji’nin en önemli temel taşları XVIII. yüzyıl boyunca birçok bilgin ve pratisyenin çabaları ile atılmıştır ve XIX. yüzyılda W. Radloff, A. K. Kazım Bey, P. S. Savelyev, V. V. Grigoryev, O. N. Böhtlingk, V. V. Velyaminov-Zernov, P. İ. Demezov, N. İ. İlinski, İ. N. Berezin, L. Z. Budagov, P. M. Melioranski, V. D. Smirnov, V. V. Barthold vb. ünlü Türkologların çalışmalarıyla gelişen Rus Türkoloji bilimi, bu temel üzerinde şekillenmiş ve gelişmeye başlamıştır.” (Kononov, 2009: 280). “Modern anlamda Türk dil bilimi çalışmaları, Batı’da, geçen yüzyıl ortalarında Otto Böhtlingk’in ünlü *Yakutça Grameri (Über die Sprache der Jakuten, Sankt Peterburg 1851)* ile başlamıştır, denilebilir. Başka bir deyişle, Türk dil biliminin Batı’da geçen yüzyıl ortalarından günümüze kadar aşağı yukarı yüz elli yıllık bir geçmişi vardır. Bu bilim dalının Türkiye’deki başlangıcı ise,

karşılaştırmalı Türk dil bilimi araştırmalarının kurucusu olan W. Bang'in öğrencisi R. R. Arat'ın İstanbul Üniversitesi'nde göreve başladığı yıllara, yani 1930'lu yılların ortalarına kadar gider. Başka bir deyişle, Türk dil bilimi çalışmalarının Türkiye'de ancak altmış yıllık bir geçmişi vardır. Bu süre Türk dil bilimi gibi çok geniş bir uzmanlık alanı için gerçekten çok kısadır. Belki, bu nedenle Türkiye'deki Türk dil bilimi çalışmaları ve araştırmaları bugün hâlâ bu bilim dalında Batı'da yapılan çalışma ve araştırmaların çok gerilerindedir.” (2005: 505-514), diyen Tekin'e göre, “Türk dil bilimi alanında Batı'dan geri kalışımızın tek nedeni, yalnızca bu süre kısalığı değildir. Bu geri kalışın iki nedeni daha vardır. Bunlardan biri Batı'da bu alanda yapılan bilimsel çalışma ve yayınların günü gününe izlenmemesi ya da izlenememesi, ikincisi ise bizim yerli Türkologların genel dil bilimi ilke ve yöntemleri ile çalışmamış ve çalışmıyor olmalarıdır.” (505-514).

Prof. Dr. Osman Nedim Tuna, 168 Türkçe-Sümerce kelimenin benzerliğini tespit etmiş ve Türk dilinin 5.500 yıllık bir geçmişi olduğunu ispatlamıştır. Tuna'ya göre, “*bugün yaşayan Dünya dilleri arasında, en eski yazılı belgelere sahip olan dil, Türk dilidir.*” (1997: 49).

Çalışmamızda, Türk lehçeleri içerisinde *şekil bilgisinin (morfoloji)* kapsamı içinde ele alınan sözcük türleri konusundaki farkların ve ortak noktaların belirlenip problemlerin ortaya konulması, bu çalışmanın temelini oluşturmaktadır.

Çalışmanın planının belirlenmesinde Prof. Dr. H. İbrahim Delice'nin *Sözcük Türleri* adlı eserinden yararlanılmış; Oğuz grubu Türk şivelerinde sözcük türleri konusu, karşılaştırmalı bir biçimde ele alınarak Türk dili araştırmalarına -küçük de olsa- katkı sağlamak amaçlanmıştır.

1. BÖLÜM

1.1. Dil Bilimi ile İlgili Bazı Terimler

Ülkemizde *terim* biliminin (Alm. Terminologie) akademik düzeyde olmaması, Türk bilim hayatının en önemli eksikliklerinden, dolayısıyla sorunlarından birini olarak görülmektedir (Sağlam, 2007: 169). Dil bilgisiyle ilgili kavramların gerek tanımlarında gerekse adlandırılmasında tam bir birlik sağlanamaması bu alanda çalışan araştırmacıların ve öğrencilerin işini zorlaştırmaktadır. Bir bilim, sanat veya meslek dalıyla ilgili bir kavramı karşılayan kelimeler olarak tanımlayabileceğimiz *terim*, diğer sözcüklerden farklı olduğu için bu sözcüklerin kavram alanının net olması gerekmektedir. Bu nedenle çalışmamızın bu bölümünde *dil*, *dil bilimi*, *lengüistik*, *filoloji* ve *dil bilgisi* gibi terimler üzerinde kısaca durulmaktadır.

1.1.1. Dil

İnsanlar arasındaki iletişimi sağlayan en temel unsur olan dil ve dilin özellikleri, tarihin her döneminde insanoğlu tarafından merak edilmiş bir konudur. “Çok uzun süre tartışılan konuların başında sayabileceğimiz dilin doğuştan ya da doğal mı yoksa insanlar tarafından konma, yapma mı, olduğu sorunudur. Eski Hint’te Yaska’nın da ele aldığı bu sorun, dünyadaki nesnelere bunların anlatımına yarayan dil öğeleri (sözcükler) arasında bir ilişki olup olmadığı sorusuna gelip dayanıyor. Eski Yunan’da, dilin düşünceyle ilgili yönleri ve sorunları üzerindeki çalışmalar Aristo’dan önce olduğu gibi sonra da sürdürülmüştür. Sözcüklerle nesnelere arasındaki ilişki konusunda çok uzun süren tartışmalar, dilbilimde birbirine karşıt iki görüş hâlinde belirmekte; bu iki ayrı görüşün temsilcileri analogistler ve anomalistler adıyla anılmaktadır. Analogistler dilin doğanın bir unsuru, doğal, temelde kurallı ve mantığa dayanan bir varlık olduğuna inanıyor, anomalistler bunu reddediyor, dil yapısının kuralsızlığı ilkesini benimsiyorlardı.” (Aksan, 2003: 17-18). “Eski Yunanlılar, İÖ 5. yüzyıldan başlayarak dile felsefi açıdan yaklaşmışlardır. Bu yaklaşımın özünü “doğal/ uzlaşım sal” karşıtlığı oluşturmuştur. 18. yüzyıla dek dil, daha çok felsefenin ‘spekülasyon’ konusudur.” (Kıran, 2003: 11).

Tarihî süreç içinde birtakım değişikliklere uğrayabilen ve insanoğlunun varoluşundan günümüze kadar geçen zaman içinde önemini hiçbir dönem kaybetmeyen *dil*, dilbilimciler tarafından farklı şekillerde tanımlanmıştır. Dil, “*insanların meramlarını anlatmak için kullandıkları bir sesli işaretler sistemi*” (Banguoğlu, 2007: 9), “*insanlar arasında anlaşmayı sağlayan tabii bir vasıta, kendisine mahsus kanunları olan ve ancak bu kanunlar çerçevesinde gelişen canlı bir varlık, temeli bilinmeyen zamanlarda atılmış bir gizli antlaşmalar sistemi, seslerden örülmüş içtimai bir müessesedir.*” (Ergin, 2007: 3). “*Dil, toplu yaşamın doğurduğu en önemli olay ve bu yaşamın gerektirdiği en yararlı araç*” (Aksoy, 2001: 8), “*ses, yapı, söz dizimi, anlam ve kullanım bakımından birbirleriyle çok sıkı bağlantılarla işleyen öğelerden kurulu karmaşık bir dizgedir. Dil bir dizge olmakla birlikte, bu dizgede kendi içinde çeşitli alt dizgelerden oluşmaktadır.*” (Yılmaz, 2004: 2).

Vardar’a göre “*Dil, bir yanıyla toplum hayatının bütün görünümünü kapsar, bir yanıyla da bilincin köklerine, bilinçaltının derinliklerine uzanır. Hem bir kurumdur, hem de düşünsel bir kalıp ve ruhsal bir örgüdür. Hem öznel, hem nesnel; hem içimizdedir, hem dışımızdadır.*” (2001: 30).

İnsanların anlaşmalarını sağlayan dilin bir geniş bir de dar anlamı vardır. “*Geniş anlamıyla dil, jest dili, mimik dili, pandomim dili, flama ya da bayrak dili gibi insanların anlaşmalarını çeşitli işaretlerle sağlayan bir sistemdir. Dar anlamıyla dil ise, bir toplumdaki insanların anlaşmalarını konuşma ya da yazı ile sağlayan işaretler sistemidir. Dar anlamıyla dilde iki yön vardır. Biri, sesler ya da seslerin görülen işaretleri; öbürü, bu sesler ya da ses işaretlerinden çıkan anlamlardır.*” (Ediskun, 2005: 9).

Dil konusunda yapılan tanımlardan da anlaşıldığı üzere dil terimi, birçok araştırmacı tarafından farklı şekillerde algılanmakta ve araştırmacılar tarafından dilin farklı yönleri vurgulanmaktadır. Dilbilimcilerin bir kısmı iletişim aracı olan dil, bir kısmı duygu ve düşüncelerin aktarıcısı olan dil, bir kısmı ise toplu yaşamın vazgeçilmez unsuru olan dil üzerinde durmuşlardır. Belki de dil, gerçekten de, “*bir anda düşünemeyeceğimiz kadar çok yönlü, değişik açılardan bakınca başka başka*

nitelikleri beliren, kimi sırlarını bugün de çözemediğimiz büyüklü bir varlıktır.”
(Aksan, 2003: 11).

1.1.2. Dilbilim

Dil, ister iletişim aracı olarak isterse insan yaşamının vazgeçilmez unsuru olarak kabul edilsin, dile duyulan merak, dilin bir bilim dalı olmasını sağlamıştır. *“İlk kez, F. De Saussure, dilin iç ve eşzamanlı yapısını incelemeyi önererek günümüz dil bilimin temelini atmıştır. F. De Saussure’den sonra dilin göstergesel işlevleri konusunda iki görüş ortaya çıkmıştır. Birincisi, dilin temel işlevinin iletişim olduğunu savunan işlevsel dilbilim, diğeri ise, dilin soyut yapılarını incelemeyi amaçlayan üretici-dönüşümsel dil bilgisidir. Anlambilimin karmaşık sorunları karşısında çaresiz kalan işlevsel dilbilim doğal olarak sesbilimine, üretici-dönüşümsel dil bilgisi de sözdizimine yönelmiştir. Dilin içyapısını inceleyen bu kuramları tamamlayıcı olarak, dilin dış yapısıyla ilgilenen ve sözcükleri sözdizimsel çözümleme dışında, metinsel bağlamı ve dil-dışı çevreyi dikkate alarak inceleyen üçüncü bir dilbilim olan sözcebilim ve edimbilim ortaya çıkmıştır. Bu, bir dilbilimsel bağlamın ve/ya dil-dışı çevrenin göz önüne alınması sonucu, sadece tümceleri değil, söylemi de inceleyen yeni bir kuramdır.”* (Zeynel Kiran ve Ayşe Kiran, 2006: 181).

Dilin merak konusu olup dilin incelenmeye başlaması, çok eski çağlara dayansa da asıl dilbilim çalışmaları yirminci yüzyılda ivme kazanmıştır. *“Yirminci yüzyıl, dilbilimcilere göre, asıl dilbilim çağıdır. Denebilir ki, bu yüzyıl içinde, hiçbir alanda dilbilim alanındaki ölçüde köklü yenilikler, baş döndürücü gelişmeler olmamıştır. Ferdinand de Saussure’le başlayan ve çağımızın başlarında büyük yankılar yaratan dilbilim tam anlamıyla bir devrin sürecinin başlangıcı olmuştur. 1930’lu yıllarda Bloomfield, 1950’li yıllarda Chomsky ile eski anlayışlar, alışkanlıklar yerle bir edilmiş; geleneksel dilbilime hiç benzemeyen yepyeni bir dilbilim doğmuştur.”* diyen Koç, Türkiye’nin dilbilim alanındaki bu büyük devrimin farkına çok geç varıldığını, dilcilerimizin ancak yirmi yıla yakın bir süreden beri Türkçeyi dilbilimdeki bu baş döndürücü gelişmelerin ışığında işlemeye başladıklarını, ne var ki, bu çalışmaların Türkçe dil bilgisi kitaplarına ve anadil öğretimine yansımadığını (1996: 9) vurgulamaktadır.

En basit tanımıyla dili inceleyen bilim dalı olan dilbilim, “*çift eklemli göstergeler dizgesi olan dili, kendi yapısı içinde ve kendisi bakımından inceleyen bağımsız bir insan bilimidir.*” (Vardar, 2001: 33). “*Dilbilim, dillerin karşılaştırmalı ve tarihsel incelemesinden, dillerin yapılarının eşzamanlı düzenlemesine kadar uzanan konuları içeren oldukça geniş bir bilim dalıdır.*” (Zeynel Kıran ve Ayşe Kıran, 2006: 181).

Saussure tarafından temelleri atılan dilbilim alanında 20. yüzyılda önemli çalışmalar yapılmış, dil her yönüyle incelenmiştir. William. D. Whitney (1827-1894), F. de. Saussure (1857-1913), Edward Sapir (1884-1939) ve Leonard Bloomfield (1887-1949), günümüz dil biliminin temellerini atan kişiler olarak kabul edilmektedir.

Sesbilim (phonetics), biçimbilim (morphology), sözdizim (syntax), anlambilim (semantics), sözcükbilim (lexicology), sözlükbilim (lexicography), adbilim (onomastics), lehçebilim (dialectology) dilbilimin dallarıdır (Özkan ve Tören, 2001: 27-28).

1.1.3. Filoloji (Metin Bilgisi)

Günümüzde dilbilim terimi yerine kullanılan filoloji, her çeşit yazılı eseri, edebiyat tarihini, edebiyat bilgisini, dil bilgisi bakımından inceleyip yazı ve metin eleştirmesi yapan bilim koludur (Ediskun, 2005: 66). Vardar, dilbilimi filolojiyle karıştırmamak gerektiğini belirterek dilbilim ve filoloji arasındaki farkları şu şekilde sıralamaktadır: “*Filoloji kelimesinin oldukça geniş bir kullanım alanı vardır. Genel olarak filoloji açıklamalı baskılar hazırlamak, el yazmalarına ya da basılı metinlere dayanarak ‘doğru’ bir metin sunmak, onu notlarla donatmak, değişik biçimleri sınıflandırmak gibi amaçlar güder, metinlerin aktarılması sorunuyla ilgilenir. Edebî değerlere önem verir. Onun için filolojinin dille ilgisi dolaylıdır. Dilbilim ise olgular arasında sanat bakımından bir ayırım yapmaz, bu açıdan hiçbir olguya öncelik tanımaz. Filolojinin yazılı metinleri ele almasına karşılık, mümkün olan bütün durumlarda konuşma dilinden hareket eder. Kısaca dilbilim, kuralcı dil bilgisiyle filolojiden kesin çizgilerle ayrılır.*” (2001: 32-33).

Bugünkü dilbilimi lengüistik ve filoloji olmak üzere iki ayrı kola ayıran Necip Üçok, lengüistik ve filoloji arasındaki farkları aşağıdaki şekilde ifade etmektedir: “Lengüistik, Latince ‘dil’ manasındaki *lingua* kelimesinden çıkmış; filoloji ise Yunanca *philos* ‘dost’ ve *logos* ‘kelime veya söz’ kelimelerinden teşekkül etmiştir ve etimolojik manasıyla ‘kelime veya söz dostu.’ Bugün lengüistik, dillerin veya bir dil içindeki şekillerin mukayesesi ilmine verilen ad olduğu hâlde filoloji, dilin en küçük birliği olan kelimenin ve konuşma şekillerinin bir dilde veya türlü dillerde mukayesesi ile varılan sonuçtan ve bütün başka tabii ve tarihî ilimlerden ve bizzat lengüistikten de faydalanmak suretiyle kurulan ilim binasının adıdır. Bu yüzden lengüistik filolojinin bir kısmı değil, ona yardım eden bir ilimdir ve lengüistiğin amacı da yine filolojidir.” (2004: 184).

Dilbilimin filolojiyle ortak özelliklerinin olmasına rağmen, görüldüğü gibi, dilbilim ve filoloji birbirinden farklı iki disiplindir.

1.1.4. Dil Bilgisi

Dil, çeşitli öğelerden oluşmakta ve bu öğelerin her biri, araştırma konusu olma özelliği taşımaktadır. Dilin tüm unsurlarını inceleyen bilim dalı olan “*dil bilgisiyle ilgili çalışmaların en eskilerine Eski Hint ve Eski Yunan’da rastlandığı bilinmektedir. Hint dil bilgisiyle ilgili en önemli eser, milattan önce V. yüzyıla ait olan Yaska’nın Nirukta adlı eseri olup Yaska, eserinde kelime türleri üzerine durmuş, kelimelerle nesnelere arasında ses açısından ilişki bulunup bulunmadığı sorununa eğilmiştir ve etimolojiye ait görüşler ileri sürmüştür. Yaska’dan sonra Hint’in en büyük dil bilgini, milattan önce 300 yıllarında (IV. yüzyıl) yaşamış olan Panini’dir. Sanskritçe üzerinde yazdığı Sutralar adlı eserinde, Sanskritçe ile ilgili 4.000 kadar kural belirlemiştir. Panini’nin eseri bugün bile gelmiş geçmiş en başarılı dil bilgisi olarak kabul edilmektedir. Eski Yunan’da dil bilgisi kavramlarının belirip birtakım kuralların konulması, “gramerin babası” olarak tanınan Aristo (MÖ 348-322) zamanında olmuştur. Dil bilgisini edebiyatın incelenmesinde bir araç olarak gören Yunanlılar, daha çok edebî dil üzerinde durmuşlardır. Mısır’da İskenderiye’de kurdukları İskenderiye Dil Okulu’ndan, Trakyalı Dionysios (MÖ I. yüzyıl), Avrupa’da geleneksel ilk dil bilgisi sayılan Tekne Grammatika adlı çalışmasıyla,*

Eski Yunancanın dil kurallarını sağlam bir biçimde tespit etmiştir.” (Özkan ve Tören, 2001: 21).

“Yunancada “harf” anlamına gelen “gramma”, “grammatikê” sözcüğüne dayanan “gramer” (dil bilgisi) terimi, uzun süre dilin incelenmesini belirtmek üzere kullanılmıştır. Dilbilimin tam anlamıyla bilim dalı olarak çıkışı, XIX. yüzyılın başında gerçekleşmiştir. Latince “lingua” (dil) sözcük kökü üzerine kurulan “linguistique (dilbilim) terimi ilk kez, 1826 yılında kullanılmıştır. Uzun süre, kimilerince birbirinin yerine kullanılan dil bilgisi ve dilbilim, bugün artık eşanlamlı terimler olarak kabul edilmemekte, her iki terimin dilde farklı yaklaşımlara gönderme yaptığı bilinmektedir.” (Kıran, 2003: 9).

Eskiden harf okuma-yazma sanatı olarak ele alınan dil bilgisi günümüzde daha geniş bir anlam çerçevesine sahiptir. “Gramer, yalnız bir dilin sağlıklı biçimde öğrenilmesini sağlayan ve o dilin sistem yapısını ortaya koyan kurallar bütünü değil, aynı zamanda, dilin kuşaktan kuşağa aktarılarak kaybolmasını önleyen bir araçtır da. Bu bakımdan bir dilin yazı ve kültür dili olarak iki önemli dayanağı vardır. Bunlardan biri sözlük öteki de dilin anahtarı niteliğindeki gramerdir.” (Korkmaz, 2007: 285).

Dil bilgisi için gramer terimini kullanarak dil bilgisini: “Bir dili, ses, şekil ve cümle yapıları ile dili çeşitli öğeleri arasındaki anlam ilişkileri açısından inceleyerek bunlarla ilgili kuralları ve işleyiş özelliklerini ortaya koyan bilimdir.” şeklinde tanımlayan Korkmaz, ses bilgisini, şekil bilgisini, cümle bilgisini ve anlam bilgisini gramerin bölümleri olarak vermektedir (2010: 110).

Kök bilgisi ve lehçe bilgisini de dil bilgisinin konuları arasında veren dil bilimciler de vardır (Özkan ve Tören, 2001: 19-21). Koç dil bilgisini şu şekilde sınıflandırmaktadır: “Uygulanan yöntemlere göre dil bilgisi; bütün diller için ortak kuralları belirleyen genel dil bilgisi, diller arasında karşılaştırma yaparak ilişki kuran karşılaştırmalı dil bilgisi, dil olgularının kökenini, tarihini, geçirdiği değişiklikleri inceleyen gelişmeli (tarihsel) dil bilgisi, bir dilin bir zaman kesiti içindeki durumunu inceleyen eşzamanlı (eşsüremlî, durgun) dil bilgisi şeklinde bölümlere ayrılmaktadır.” (1996: 22).

Bir dilin veya lehçenin belli bir zamandaki durumunu, yapı ve işleyişini, tarihî gelişmeleri hesaba katmadan, yani karşılaştırma yapmadan tespit etmeye çalışan dil bilgisi koluna da *tasvirici dil bilgisi* (Özkan ve Tören: 2001: 19) denmektedir.

Zeynel Kiran, *Günümüz Dilbilim Çalışmaları* (2003) adlı eserinde dil bilgisi ve dil biliminin farklarına değinmiştir: “*Dil bilgisi kuralcı, dilbilim betimleyicidir; dil bilgisi terimi bu iki yaklaşımı da belirtmek için kullanılmasına karşın, dilbilim kuralcı yaklaşımı göstermez. Dilbilim betimseldir, sözlü dile öncelik tanır ve en önemlisi de, bilimsel nesnelliği olduğu için hiçbir dile ayrıcalık tanımaz. Dil bilgisi özel bir dilin incelenmesiyle sınırlı kaldığı için dil bilgisi uzmanı kendi diliyle kişisel bir ilişki kurar. Dilbilimci ise, tersine özel bir dili değil de, dil yetisini inceleyen bir uzman olarak kendi ana dilini incelerken bile, ona bir yabancı dil gibi yaklaşır. Bu koşullarda, dilbilimciler kendilerine “gramerci” denmesinden pek hoşlanmaz. Çünkü dilbilimciler, “dil bilgisi” ya da “gramer” terimini kullanırken ona farklı bir anlam yüklerler; dil bilgisiyle uğraştıklarını söylemezlerse de, “gramerler” oluşturma amacıyla olduklarını dile getirirler. Dilbilimcilere göre, dil bilgisi” bilimsel anlamda dilin bir örnekçesini gösterir. Böylece, Türkçenin dil bilgisi, Türk dilinin işleyiş kurallarının kısmen ya da tümüyle biçimselleştirilmiş bir örnekçesi olacaktır.*” (9).

Görülüşü gibi, dil ile ilgili disiplinlerin sınırları belirlenmektedir. Dil bilgisi ve dil bilimi farklı iki bilim dalı olarak karşımızda durmaktadır: “*Dil bilgisi öncelikle dilin yazılı metinlere yansıyan gelişmeleriyle ilgilenir ve buyurucu, kuralcı bir nitelik taşır. Sorunlara genellikle yanlışlık-doğruluk ölçütü aracılığıyla yaklaşır. Genellikle bugünü düne dayanarak açıklamaya çalışır. Dilin değişkenliği pek göz önüne alınmaz. Dil bilimi de yazılı metinlerle ve dilin zaman içindeki gelişmeleriyle ilgilenmekle birlikte, sözlü dile, konuşma diline öncelik ve üstünlük tanır. Gözlenemeyen olgulara veya doğrulanamayacak dil içi gerçekliğin benimsenmesine imkân tanımayan kurallara yer vermez. Tarafsız gözlemlere, nesnel bakış açılarına dayanan tasvirici (betimleyici) veya açıklayıcı bir nitelik taşır.*” (Özkan ve Tören, 2001: 28).

“Türkçenin gramerini yazmada henüz yolun başındayız.” diyen Ferhat Karabulut, gramer kitabı yazılırken izlenecek yolun dil bilgisi mi? dil bilimi mi? olması gerektiği sorusuna şu cevabı vermektedir: “Kuşkusuz dil biliminin verilerinden büyük ölçüde faydalanan dil bilgisidir. Dil bilgisinin tutucu, kuralcı ve yargılayıcı tutumunun yerine, dilin gerçeğinden hareket ederek daha nesnel ve daha bilimsel bir yol izlemektir.” (2008: 331).

Eski Hint ve Eski Yunanla başlayan dil bilimin bizdeki ilk örneği olan Dîvânu Lugâti't-Türk'te Türkçenin özellikleri üzerinde durulmuş; boylara ait özelliklerden bahsedilmiştir. Bugüne kadar, dil bilgisi üzerine yapılan çalışmalarda, gerek Doğu gerek Batı etkisi kendini göstermişse de Türkçenin kendi içi yapısına uygun gramer yazma geleneği de zamanla kendini göstermiştir.

Bir dili doğru konuşup doğru yazmak için bilinmesi gereken kurallar, olarak tanımlayabileceğimiz dil bilgisi, konuşma dilinden çok yazma dilinde ihtiyaç duyulan kurallar olarak zihinlere yerleşmiş; ancak, dil bilgisinin bazı konuları üzerinde, tam bir uzlaşmaya varılamamıştır. Ne var ki, doğru düşünebilmek; derdimizi doğru anlatabilmek için ihtiyacımız olan hususların başında gelen dil ve dil öğretiminin daha kolay yapılabilmesi için dil bilgisinin belli başlı konularında, birlik sağlanmalıdır ki bu konuların eğitimi ve öğretimi de kolaylıkla yapılabilsin. Ayrıca, dil terimlerinin anlam çerçevesinin netleşmesi ve bazı terimlerin birbiri yerine kullanılmaması gerekmektedir. Bu da terim bilimine ülkemizde verilecek önemle ve dil araştırmacılarının TDK tarafından hazırlanan terim sözlüklerine başvurarak ortak terimlerde birleşmeleriyle mümkün olacaktır.

1.1.5. Sözcük Bilgisi

Bir dildeki anlamlı veya görevli en küçük birimler olarak tanımlanan sözcükler, hem sosyal hayatın hem de bilim hayatının vazgeçilmez bir unsurudur. Duygu ve düşüncelerimiz, sözcükler aracılığıyla karşımızdakine iletilir. Hem doğru düşünebilmek hem de duygu ve düşünceleri doğru olarak karşımızdakine iletebilmek için ihtiyacımız olan sözcükler, aynı zamanda dil bilgisinin en önemli konularından biridir. Birçok araştırmacı tarafından ele alınan *söz-sözcük*, önce felsefecilerin sonra XX. yüzyılla birlikte dil bilimcilerin üzerinde çalıştığı bir konu olmuştur. Tıpkı diğer terimler gibi sözcük terimi de farklı şekillerde tanımlanmış; dil için büyük önem

taşıyan sözcük ve sözcüğün dil bilgisindeki yeri çeşitli tartışmalara konu olmuştur. Pek çok dil bilgisi kaynağında *sözcük bilgisi* ayrı bir bölüm olarak ele alınmayıp şekil bilgisinin içinde, kelimeler bahsinde incelenmiştir. Oysa şekil bilgisinin inceleme alanı, bir dilin kök, gövde ve ekleridir. Gerek sözcük gerekse sözcük türleri konusunun *sözcük bilgisi* başlığı altında ayrı bir bölümde ele alınması, daha doğru olacaktır.

Çalışmamızın bu bölümünde *söz, sözcük, kelime, gösteren, gösterge* gibi terimlerle karşılanan sözcük için yapılan tanımlar ve değerlendirmeler üzerinde durulmuştur:

Üçok, dili, iptidailer için esrarlı bir kudret kaynağı, saadet veya felaket saklayan bir şey olarak tanımlamaktadır. Yazar, düşünerek varlığın baş sorularına cevap bulmaya çalışan medeni insan için, dili en başta gelen meçhullerden biri olarak görüp buna rağmen uzun zamanlar dil meseleleriyle uğraşmanın hiç kimsenin aklına gelmediğini belirtmektedir. Yazar, kelimelerle düşünüldüğünün kelimelere sokulamayan şeylerin insanoğlu için hiç bir zaman var olmadığını altını çizmektedir. Üçok, *ilah, şeytan, dua, fikir, akıl, ip, taş, kömür* gibi sözcüklerin dahi kelimeler içine sıkıştırılınca yani kendilerine ad verilince gerçeklik kazandığını (2004: 48) ifade etmektedir.

Hüseyin Cahit, “*Bir anlamı olsun olmasın ağızdan çıkan hecelere söz, bunların anlamlı olanlarına da sözcük demektedir.*” (18). Sözcüğü, Koç; “*sesin ya da ses birliğinin oluşturduğu anlamlı bir dil birim*” (1996: 150); Lyons, “*belli bir anlamın dil bilgisi yönünden belli bir biçimde kullanılması olanaklı belli sesler bütünüyle birleşimi*” (1983: 183) şeklinde tanımlamaktadırlar. Ayrıca, Lyons, sözcük teriminin belirsiz olduğu (180) görüşünü savunur. Geleneksel dil bilgisinin biçimbilimin temel birimi olarak gördüğü sözcüğü Adalı da tıpkı Lyons gibi, “*günümüz dilbilim çalışmaları içinde sözcüğü kesin tanımlanamayan belirsiz bir birim*” (2004: Ön söz) olarak kabul etmektedir. Saussure’ün “*Sözcüğün ne olduğuna ilişkin sayısız tartışma, hemen kuşkuya düşürür bizi. Biraz düşününce de sözcük kavramının bizim somut birim kavramımızla bağdaşmadığını görürüz.*” (1976: 159) şeklindeki ifadesiyle sözcüğün tanımının belirsizliği üzerine vurgu yapmaktadır.

Ergin, “sözcükleri manalı veya gramer vazifeli dil birlikleri” şeklinde tanımlamakta; “bu birimlerin sadece anlamlı birlikler olarak tanımlanmasının da yeterli olmadığını, dildeki bazı sözcüklerin tek başına anlam taşımadıklarını, ancak diğer sözcüklerle birlikte bir dereceye kadar anlam kazanan görevli sözcükler” (2007: 95) olduğunu ifade etmektedir.

Ateş, sözcüğü “Anlamı ya da dilbilgisi görevi olan ve tek başına kullanılabilen ses veya ses topluluğudur.” (2007: 149) şeklinde Ergin’e benzer bir biçimde tanımlamaktadır. Ayrıca, “sözcük terimini bir veya birden çok heceli ses öbeklerinden oluşan, aynı dili konuşan kişiler arasında, zihinde tek başına kullanıldığında belli bir kavrama karşılık olan, belli bir duygu ve düşünceyi yansıtan, somut ya da soyut kavramlar arasında ilişki kuran dil birimi olarak tanımlayanlar da vardır.” (Eker, 2002:293; Korkmaz, 2007:6).

Aksan’a göre sözcük: “Her dilin kaynaşmış bir düşünce-ses birleşimi ve dildeki öteki öğelerle yakından ilişkili bir anlama ve anlatma birimidir.” (1976: 20).

Dilciler tarafından gösteren, gösterge olarak bilinen sözcük kavramı hakkında Eflatun, *Kratylos* adlı eserinde şu bilgileri vermektedir: “... kavramların yerine geçmiş olan kelime, eşyanın kendini değil, o şeyin zihnimize bıraktığı hayalini gösterdiğinden, eşyanın kılığını ve yapısını kelime ile anlamaya hiçbir zaman imkân yoktur. Bunu ispat etmek için çeşitli milletlerin dilinde aynı şeyin hiç olmazsa benzer bir şekilde adlandırılmadığını ve kelimelerin tarih boyunca aynı kalmayıp sürekli olarak kalıp değiştirdiklerini gösterebiliriz. Bundan başka yalnız kelimelerin dış kalıpları milletten millete değişmekle kalmaz, her şahsın zihnindeki herhangi bir nesnenin hayali bile türlü türlü olur. Ağaç kelimesini işiten ayrı ayrı mesleklerden kimselerin zihinlerinde çeşitli hayaller teşekkül eder.” (Üçok, 2004: 19).

“Sözcüğü oluşturan ses ve kavram bir kâğıdın iki yüzü gibi, birbirinden ayrılmayan ve sürekli olarak birbirini hatırlatan öğelerdir. Örneğin, göz sözcüğünün bir yüzü /g/, /ö/, /z/ seslerinden oluşan ses imgesidir. Göz sözcüğünün öbür yüzüyse ses imgesinin algılanmasıyla birlikte zihinde oluşan kavramdır. Dilbilimciler buna da gösterilen adını vermektedir. Eğer bir sözcük, bir başka sözcüğün yerini, alarak tümcenin yapısını bozmadan anlamını değiştirebiliyorsa, bu sözcükler, aynı

türdendir. Aynı türden sözcüklerin oluşturduğu birliğe sözcük türü adı verilir.” (Koç, 1996: 162).

Delice, “Sözcük nedir?” sorusuna cevap olarak mantıksal ve dil bilgisel anlam esas alınarak iki ayrı şekilde cevap verilebileceğini söylemektedir. Yazara göre, “mantıksal anlamda sözcük, kavramların ses veya ses birleşmeleriyle karşılanmasıdır: o, iyi, elma gibi. Bu anlamıyla sözcük, kavramların ses aracı kullanılarak adlandırılmasıdır ve bu tür adlandırma için tek sözcük türü vardır: isim. İnsanın kavramları birbirinden ayırma ihtiyacının sonucunda ses aracı ile adlandırma şeklinde ortaya çıkan isim, mantıksal açıdan üç değişik başlıkta toplanabilmektedir: Soyut, somut ve iş-oluş adlandırmaları.” (2008: 1). Ayrıca, Delice, sözcüklerin adlandırılması konusunda şunları belirtmektedir: “Adlandırma ihtiyacı ile ortaya çıkan ve tek kalemde isim olarak nitelendirilebilecek olan sözcükleri de kendi içinde iki grupta toplamak mümkündür: Nedensiz ve nedenli adlandırılmış isimler. Nedensiz adlandırmada kavrama denk gelen seslerin atanmasında dilbilgisel bir ilgi söz konusu değildir: taş, el, iş gibi kök sözcükleri oluşturan sesler rastgele yan yana getirilmiştir. Bu tür sözcüklerin niçin bu sesleri aldığı konusu tartışılmaz. Dilbilgisindeki yapıcı basit sözcük, nedensiz adlandırmalara denk düşer. Nedenli adlandırmada ise, nedensiz yapılmış olan adlandırmalar ile onların üzerine getirilen ek veya sözcükler arasında mantıksal ve dilbilgisel bir ilgi vardır: Aralarında bağ sorgulanabilir; doğruluk ve yanlışlığından bahsedilebilir: taş-lık, iş-çi-lik” (1). “Dilbilgisel anlamda sözcük ise duygu, düşünce, durum ve olay aktarımı için kullanılan dil birlikleridir. Bu dil birlikleri, mantıksal anlamdaki isimlerin insanın anlatma ihtiyacı ile değişik anlam ve görevlerde kullanılması sonucunda ortaya çıkabileceği gibi sadece anlatma ihtiyacından doğan adlandırmalar şeklinde de görülebilir. Buna göre, sözcüğü, insanın adlandırma ve anlatma ihtiyacından doğan sözlüksel veya dilbilgisel anlamlı ses veya ses öbekleri olarak betimleyebiliriz. Yazar, adlandırmaları genişleterek sözcükleri dört başlıkta dizisel öğelere ayırmaktadır: somut, soyut, iş-oluş, sözdizimsel” (2). “Sözlüksel yahut dilbilgisel bir anlamla cümle içinde yer alan sözcükler ya tek başlarına kullanılabilen ya da kullanılmayan bir yapıya sahiptir. Cümleye tek başına bağımsız bir şekilde katılabilen, bünyesine uydu bir sözcük alabilen ve yine tek başına cümle ögesi olabilen sözcük türleri asıl; tek başına bağımsız bir şekilde

cümleye katılamayan ve sadece sözcük öbeği şeklinde cümlede yer alabilen sözcüklere de uydu sözcük denmektedir. İsim, asıl fiil ve zamir asıl sözcük; bağlaç, pekiştireç, ünlem ve zarf hem asıl hem uydu; edat, sıfat ve yardımcı fiil de uydu sözcük olarak nitelendirilmektedir.” (3).

Zeynalov da sözü, *sözlüksel ve dilgilisel manaların birleştiği bir birim* olarak kabul etmektedir (1993: 22). *“Dildeki manalı birlikler kelimelerdir. Canlı cansız bütün varlıklar, mefhumlar, hareketler, fikirler dilde bu manalı birliklerle karşılanır. Kelimeler, manalı en küçük dil birlikleridir. Fakat hemen ilave edelim ki kelimelere manalı en küçük dil birlikleri demek kâfi değildir. Bu tarif bütün kelimeleri içine almaz. Çünkü kelimelerin büyük bir kısmı manalı olmakla beraber bazılarının tek başlarına manaları yoktur. Bunlar ancak diğer kelimelerle kullanılırken manalı bir vazife görür, bir dereceye kadar bir mana kazanırlar. Şu halde kelimeler manası veya gramer vazifesi olan en küçük dil birlikleridir.”* (Ergin, 2007: 95).

Ergin, bir sözcüğün hem ses yapısı hem de şekil yapısı olduğu için sözcüğün yapısını, ses ve şekil olmak üzere iki bakımdan ele almaktadır. Yazara göre, *sözcüğün ses yapısı dış yapı; şekil yapısı da sözcüğün içyapısıdır. Şekil yapısı ile maksat ise ek, kök ve gövdedir. Mana ve vazife bakımından kelimeleri; isimler, fiiller ve edatlar olarak üçe ayıran Ergin, “Türkçedeki her kelime muhakkak bu üç kelime çeşidinden birine girer. Bunlardan isimler ve fiiller manaları olan edatlar ise vazifeleri olan kelimelerdir. İsimlerin ve fiillerin tek tek manaları vardır, her biri bir nesneyi veya hareketi karşılar. Edatların ise tek başına manaları yoktur. Onlar manalı kelimelerin, yani isimlerin ve fiillerin yanında bir dereceye kadar manalanan, hiçbir nesneyi veya hareketi karşılamayan, fakat böyle olduğu halde dilde vazife gören kelimelerdir.”* (217).

Kaynaklarda söz ve sözcük terimleri birbirinin yerine kullanılmaktadır. Anlamı olsun olmasın ağızdan çıkan heceler söz, bunların anlamlıları ise sözcük kabul edilmektedir. Her ne kadar bazılarına göre tanımsız kabul edilse de dil bilgisinin temel konularından biri olan sözcük terimiyle ilgili tanımlara bakıldığında, esasında, sözcüğün özelliklerinin sıralandığı dikkati çekmektedir.

Çalışmamızda, Delice'nin sözcük tanımı esas alınarak sözcük: “*Mantıksal anlamda sözcük, kavramların ses veya ses birleşmeleriyle karşılanması, dilbilgisel anlamda sözcük ise duygu, düşünce, durum ve olay aktarımı için kullanılan dil birlikleridir.*” şeklinde tanımlanmaktadır. Yine kökler nedensiz adlandırma, eklerle genişletilen sözcükler ise nedenli adlandırma kabul edilerek insanın kavramları birbirinden ayırma ihtiyacı sonucunda ses aracı ile adlandırma şeklinde ortaya çıkan isim, mantıksal açıdan üç değişik başlıkta toplanmaktadır: Soyut, somut ve iş-oluş adlandırmaları (2008:1).

1.1.6. Biçim Bilgisi

Yapı ve ses açısından anlamlı olup daha küçük birimlere ayrılamayan dilsel ögeler; biçim/ biçimbirim / şekil / morfem gibi terimlerle karşılanmaktadır. Dil bilgisinin en kapsamlı ve en çok ele alınan dallarından biri olan biçim bilgisi (Alm. morphologie, formenlehre; Fr. morphologie; İng. morphology; Osm. ilm-i sarf) biçimbilim, yapıbilim, yapı bilgisi, şekil bilgisi, morfoloji, sözcük bilgisi, sarf ve şekliyât terimleri ile karşılanmaktadır.

Bu bilim dalı için Türkiye Türkçesinde, genellikle, *şekil bilgisi* teriminin kullanımı yaygınken Türk lehçelerinde ise daha çok *morfoloji* sözcüğü tercih edilmektedir. “*Biçimbilim terimini ilkin, ünlü Alman şair, romancı ve filozof J. Wolfgang von Goethe'nin (1749-1832) bir biyoloji terimi olarak ortaya attığı söylenir. Bu terim Yunanca morph (yapı, biçim) sözcüğüne dayanır ve biyoloji başta olmak üzere yerbilim, tıp gibi diğer alanların yanı sıra bugün çağdaş dilbilimde de kullanılır. Biçimbilimin bağımsız bir disiplin olarak ortaya çıkmasına ilk önemli katkılar, L. Bloomfield'in kurucusu olduğu Amerikan Yapısalcılık Okulu tarafından sağlanmıştır. Daha sonradan biçimbilim, dil bilgisinin tıpkı sözdizim, sesbilim ve anlambilim gibi bir bileşeni olarak görüp çeşitli çözümlemelere girişecek olan Z. S. Harris (1942, 1946, 1951), C. Hockett 1952, 1954), E. Nida (1946) gibi dilciler bu okulun “biçimbirim” teriminden derinden etkilenmişlerdir. Bloomfieldçi yaklaşıma göre (1933) sözcükler ayrılabilir anlamlı en küçük parçalarına, yani biçimbirimlerine ayrılarak çözümlenmeliydi. Başlı başına bir sözdizim kuramı olmasına karşın, biçimbilim kuramlarının ardı ardına geliştirilmesini sağlayan ana etmeni Noam Chomsky'nin ortaya attığı üretici dil bilgisi (1957- 1965) önerisi*

olmuştur. Bu öneri, dilbilimde devrim yaratacak bütüncül bir dil bilgisi kuramı sunmakla birlikte dilin biçimbilimsel yönlerine ilişkin yetkin ve kapsamlı çözümler getirmez. Bununla birlikte, üretici dil bilgisinin “biçimbirimsel” bir birleşen içermesi (Chomsky, 1957), daha sonra dil bilgisinde zihinsel sözlük diyebileceğimiz “sözlükçe” gibi bir bileşen tasarlaması (Chomsky, 1965), araştırmacıların dilin bu yönüne ve dil bilgisinin yeni bileşenine büyük bir ilgi duymaları ile sonuçlanmıştır.” (Uzun, 2006: 43-44).

Üçok, *şekil bilgisi* veya *sarf* (morphologie; formenlehre) terimi için “bir dil içinde kelime kategorilerinin neler olduğunu, nasıl çekildiklerini, ne gibi şekiller gösterdiklerini öğreten gramer koludur.” (2004: 118) demektedir.

Koç, sözcük bilgisi ve biçim bilgisi için aynı tanımları yapmıştır: “Sözcüklerin yapılarını, tümce içinde sıralanışlarını, türlerini (*ad, ön ad, eylem...*) inceleyen dilbilgisi dalına sözcük bilgisi ya da biçim bilgisi denir.” (1996: 22).

Biçim bilgisini, “bir dilin kelimelerini, kelime yapılarını, türeme yollarını, çekim biçimlerini inceleyen dil bilgisi kolu” olarak tanımlayan Ediskun, her kelimenin bir ses yapısı, bir de biçim yapısı olduğunu, kelimelerde biçim yapısı bakımından anlamlı ögeler, anlamsız veya görevli ögeler bulunduğunu (2005: 99) belirtmektedir.

Korkmaz’a göre “*Şekil bilgisinin temel öğeleri kelime kökleri ve ekleri olup şekil bilgisi bir dilin kök kelimelerini, eklerini, köklerle eklerin birleşme yollarını, eklerin anlam ve görevlerini, türetme ve çekim özelliklerini ve şekille ilgili öteki konularını inceleyen gramer dalıdır.*” (2009: 5).

Zeynalov, yapıbilim (morfolojiya) terimi için “*dilbilgisinin sözcükleri inceleyen dalı*” (1993: 21) ifadesini kullanmakta ve “*yapıbilim sözcüklerin yalnız şeklini incelemekle kalmaz aynı zamanda bu sözlerin ifade ettiği çeşitli dilbilgisel anlamları da tetkik eder. Sözcük türleri, yani sözlüksel-anlamsal ve dilbilgisel özelliklerle belirginleşen ulamda, yapıbilimin sahasına dâhildir.*” demektedir. Zeynalov kelimenin sözlüksel ve dil bilgisel anlamı üzerinde durmakta ve bu konu üzerine şunları söylemektedir: “*Her sözün cümlenin haricinde, metinden soyutlanmış belirli bir sözlüksel-anlamsal manası vardır. İşte bunun için söz, sözlüksel ve dilbilgisel manaların birleştiği bir birim olarak kabul edilir.*” Örnek olarak da

Zeynalov şu kelimeleri vermiştir: “*daş nesneyi, yahşı nesnenin niteliğini, bėř nesnenin sayısını, tėz hareketin tarzını, gėtmek hareketin kendisini bildirir.*” Zeynalov’a gėre: “*Tėrk lehçelerinde her sėzėn esas sėzlėksel anlamına ilave olarak ayrıca, birkaç dilbilgisel anlamı daha vardır. Örneğin gėdeceyik fiili yalnız hareketi bildirmez; aynı zamanda, iş ve hareketin gelecekte meydana geleceği, mutlaka olacağı ve birkaç şahıs tarafından yapılacağı gėrėlmektedir. Tėrk lehçelerinde hem sėz tėretme, hem de sėz değiştirme olgusu bitişken ekler sistemiyle yapılır. Bu, bėtėn Tėrk lehçeleri için sağlam bir kural teşkil eder. Tėrk lehçelerinde cins ulamının (kategorisinin) olmaması, başka dillerden farklı olarak iyelik ulamının olması, bu lehçeleri yapibilimsel bakımdan başka dillerden ayıran özelliklerdendir. Tėrk lehçelerindeki sėzler yapibilimsel açıdan iki gruba ayrılır. 1. Kėkler, 2. Ekler.*” (1993: 22- 23). Zeynalov, sėzcėk tėrlerini, “*sėzlėksel anlamsal alametleri, yapibilimsel ve cėmlebilimsel özellikleri ile birbirinden farklılaşan sėz gruplarıdır.*” şeklinde tanımlamakta ve dil bilgisinin esas sorunlarından biri olan kelime tėrlerini belirlemenin ve onların özelliklerini ortaya koymanın hem nazari hem de tecrėbi açıdan bėyėk öneme sahip olduğunu, diğer taraftan kelime tėrlerinin tasnifi ilkelerinin kesin surette belirlenmemesinin de şu veya bu dilin bilimsel dil bilgisinin yazılmasını zorlaştırdığını sėylemektedir. Çoğu dilcinin Tėrk lehçelerinde kelime tėrlerinin şekil bilimsel açıdan kesin olarak şekillenmemesinden hareket ederek şekil bilimsel ilkeyi temel lğ saymamış olduklarını ve kelime tėrlerinin tasnifinde bunu nazara almadıklarını da sėzlerine eklemektedir. Bazı Tėrk lehçelerinde cėmle bilimsel özelliklerin temel ilke olarak alındığını vurgulayan yazar, kelime tėrlerinin sėzėn cėmlede tuttuğu yere ve işleve gėre tasnif edildiğine değinerek sėzcėk tėrlerinin belirlenmesi ve tasnifinde nelerin önemli olduğunu şu şekilde ifade etmektedir: “*Tėrk lehçelerinin kelime tėrlerini genel dilcilikte bilinen ilkeler esasında, yani anlambilimsel, yapibilimsel ve cėmlebilimsel esaslara gėre tasniflemek, kelime tėrlerini tahlil ederken şu veya bu dilin kendisine has özelliklerini dikkate almak lazımdır. Kelime tėrlerinin kesin surette belirlenmesinde yeni sėzcėklerin ve kelime tėrlerinin meydana gelmesinde cėmlebilimsel (sėzdizimsel) zelliklerin belirgin önemi vardır.*” (Zeynalov, 1993: 29-30).

Adalı, Tėrkede biçimbirimlerin ilişkilerini şu dėrt bėlėmde incelemektedir (2004: 35-43):

1. Sözlüksel - bağımlı biçimbirimler: Eylem

2. Sözlüksel - özgür biçimbirimler: Ad, sıfat, belirteç

3. Görevsel - özgür biçimbirimler: Görevsel özgür biçimbirimler her dilin söz varlığı içinde sayıları sınırlı, belli biçimbirimleridir. Türkçedeki bu tür biçimbirimler görev ve ilişkilerine bağlı olarak şu öbeklerde toplanabilir: Yer öncülleri “görevsel sıfat, görevsel belirteç”, ilgeçler, dereceleme öncülleri, yön verenler.

4. Görevsel - bağımlı biçimbirimler: Türetim ardılları, işletim ardılları

Üçok'un (2004), Koç'un (1996), Ediskun'un (2005) şekil bilgisi tanımlarına bakıldığında, bir dildeki sözcük türleri konusunun şekil bilgisi bölümünde verilmesi gerektiği sonucu ortaya çıkmaktadır. Zeynalov'un (1993) yapı bilim terimiyle karşıladığı şekil bilgisi hakkında verdiği bilgilere baktığımızda, yazarın sözcüğü ilgilendiren tüm mevzuların şekil bilgisinin konusu olduğu görülmektedir. Şekil bilgisinin inceleme alanını daha geniş bir açıdan ele alan Zeynalov'a göre sözcük türleri konusu şekil bilgisinin konusuna dâhil olup, kökler ve ekler de bu ulamda ele alınmaktadır. Adalı, (2004) şekil bilgisi yerine *biçimbilim* terimini kullanmaktadır. Yazara göre, sözcüklerin nasıl oluştuğu, sözcüklerin sayısı, cins, kişi, durum bakımından aldığı biçimler, gösterdiği değişiklikler de biçimbilimin inceleme alanına girmektedir ve sözcük türleri biçimbirimlerdir ve biçimbilimin inceleme alanına dâhildir.

Görüldüğü gibi biçim bilgisi, Üçok'a göre kelime kategorilerinin neler olduğunu, nasıl çekildiklerini, ne gibi şekiller gösterdiklerini; Koç'a göre sözcük bilgisi ve biçim bilgisi aynı terimler olup sözcüklerin yapılarını, tümce içinde sıralanışlarını, türlerini; Ediskun'a göre bir dilin kelimelerini, kelime yapılarını, türeme yollarını, çekim biçimlerini; Korkmaz'a göre, kelime kökleri ve ekleri, köklerle eklerin birleşme yollarını, eklerin anlam ve görevlerini, türetme ve çekim özelliklerini ve şekille ilgili öteki konularını; Böler'e göre kök, gövde ve ek kavramları, kelime türetme yollarını; Zeynalov'a göre dil bilgisinin sözcükleri inceleyen bilim dalı olarak kabul edilmektedir.

Gerek adlandırmalar gerek yapılan tanımlar gerekse şekil bilgisinin incelediği konulara bakıldığında, biçim bilgisinin sınırları kişiden kişiye farklılık göstermektedir. Dil bilgisinin inceleme alanlarından biri olan biçim bilgisi, hemen

hemen bütün dil bilgisi kaynaklarında üzerinde durulan bir konu olmakla birlikte biçim bilgisinin inceleme alanıyla ilgili sıkıntılar olduğu görülmektedir. Örneğin, kaynakların biçim bilgisi bölümünde ekler, kökler ve kelime yapımı incelenmekte bu ise biçim bilgisinin sınırlarını genişletmektedir. Aynı zamanda sözcük türleri bahsi, biçim bilgisinde ele alınan bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun sebebi hem köklerin isim ve fiil kökü olarak ikiye ayrılması hem de yapım eklerinin isim ve fiil türetme özelliğinin olması olarak görülebilir. Oysa biçim bilgisi, sadece bir dilin kök, gövde ve eklerinin incelenmesi gereken bir bilim dalıdır. Sözcük türleri bahsinin biçim bilgisinden çıkarılarak “sözcük bilgisi” bölümünde ele alınması daha doğru olacaktır. O hâlde biçim bilgisi denince akla, isim ve fiil kökleri; yapım ekleri ve çekim ekleri, kök ve eklerin birleşme şekilleri akla gelip sözcük türleri konusunun biçim bilgisinden ayrı olarak değerlendirilmesi gereklidir. Oğuz şivelerinde kökler ve ekler çok karakteristiktir. Her konuda olduğu gibi, bu konuda da var olan farklı fikirlere rağmen, genel görüş köklerin anlamlı sözcükler olup isim ve fiil olmak üzere, eklerin ise yapım ve çekim olmak üzere ikiye ayrılarak ele alınması gerektiği yönündedir. Çekim ekleri: isim ve fiil çekim eklerinden; yapım ekleri: isimden isim, isimden fiil, fiilden isim, fiilden fiil yapma eklerinden oluşmaktadır. Dünyadaki tüm canlı cansız varlık ve nesnelere kavramlara ad olan sözcükler isim kökleridir. Varlıkları, nesnelere ve kavramların zaman ve mekân içindeki hareketleri karşılayan sözcükler ise fiil kökleridir. Biçim bilgisini bir dilin köklerini, eklerini, köklerle eklerin birleşme şekillerini inceleyen bilim dalı olarak tanımlayabilir; şekil bilgisinin öğelerini kökler, ekler ve gövde olarak kabul edebiliriz. Kökler, tek başına kullanılabilen bağımsız biçimbirimlerken ekler is; tek başına kullanılamayan bağımlı biçimbirimlerdir.

1.2. Sözcük Türleri Çalışmalarının Tarihçesi ve Kaynaklarda Sözcük Türleri Konusunun İşlenişi

Sözcük türleri konusu, eski çağlardan beri birçok düşünürün dikkatini çekmiş ve bu konu üzerine çok sayıda çalışma yapılmıştır. Yapılan çalışmalarda çoğunlukla şekil bilgisi bölümünde ele alınan sözcük türleri konusu ve sözcük türlerinin sınıflandırılması mevzusu, gerek dil bilgisinin gerek dilbilimin hâlâ tartışılmaya devam edilen önemli konularından biri olma özelliğini korumaktadır. “Acaba, dil

bilgisi kitaplarımızda dil bilgisinin konuları kaç bölüme ayrılmaktadır? Sözcük türleri -genel olarak- bu bölümlerin hangisinde verilmektedir? Sözcük türleri yazarlar tarafından neye göre sınıflandırılmaktadır?” gibi sorulara cevap aradığımız tezimizin bu bölümünde, hem yerli hem yabancı araştırmacıların bu konuya yaklaşımlarına değinilmektedir. Ayrıca, çalışmamızın bu bölümünde, hem sözcük türleri çalışmalarının tarihçesi üzerinde durulmakta hem de dil bilgisi/dil bilimi kaynaklarında, makalelerde, bildirilerde, sözcük türleri konusunun nasıl ele alındığı irdelenmektedir.

Aksan, sözcük için “*Her dilin kaynaşmış bir düşünce - ses birleşimi ve dildeki öteki öğelerle yakından ilişkili bir anlama ve anlatma birimidir.*” der. Ona göre “*dil, bir toplumun daha doğrusu bir dil birliğinin uyuşma ve anlaşmaya bağlı bir ürünü, aynı zamanda toplumsal bir değer taşıyan kültür servetidir. Birçok bilgin, insanoğlunun önce çevresindeki varlıkları, kendi vücuduyla ilgili nesnelere, daha sonra somut varlıkları adlandırdıklarında birleşmektedirler.*” (1976: 20). Dil insanlar arasında anlaşmayı sağlayan bir araç ise bu aracın en temel yapı taşı da şüphesiz ki kavramları, nesnelere, hareketleri tek tek karşılayan sözcüklerdir. Bilindiği gibi, insanoğlu var olduğundan bu yana önce çevresinde gördüğü somut varlıkları ve bu varlıkların hareketlerini adlandırmış ve bu sözcükleri sese dönüştürmüştür. “*Eski dilciler sözcüklerin bir ses birleşimi ya da kalıbıyla bu kalıbın taşıdığı, aktardığı düşünceden ya da anlamdan oluştuğunu söylemekle yetinirler; sözcükleri, içine anlamların konulduğu kutular gibi düşünürlerdi. Dilbilim incelemeleri ilerledikçe sözcüklerin niteliklerinin daha başka olduğu anlaşılmalı, dil içinde sözcüklerin çok daha çeşitli ve karmaşık ilişkilerinin bulunduğu ortaya çıkmıştır.*” (Aksan, 1976: 16).

Toplu yaşayış, anlaşma gereğini artırmış, ilk çağlarda anlaşmaya yeten imler anlatılacak nesnelere arttıkça zenginleşmiştir. Ses imlerinin gelişmesinden ilk sözcükler doğmaya başlamıştır. İlk adın, her şeye en çok yarayan *el*'e verilmiş olması gereğini ileri sürenlerin çok olduğunu söyleyen Gencan, ilk sözcüklerin doğuşunda akla en yakın sıralanışı dört başlıkta toplamaktadır (2001: 25-27):

- *Günlük yaşantıda en çok aranan varlıkların adlarından su, yemek, ay, gök vb. somut adlar doğmuş.*

- *Totem ve kutsal tanınan varlıkların adları: Böylece soyut adlar doğmuş.*

- *Kişioğulları soyut varlıklar, kavramlar düşünmeye başladıkları çağlarda varlıkların niteliklerini, sayılarını anlatma gereği de duymuşlardır. Bunlardan ilk sıfatlar doğmuştur.*

- *Belirteçlerin, adılların, ilgeçlerin, bağlaçların doğuşları da çok, pek çok sonradır*

“ İnsanların dili, sözcükler, sözcüklerin anlamı ve kökeni, işlevleri ve türleri konularında düşünmeye başlamaları çok eski zamanlara dayanmaktadır. Kısmen de olsa bugün bile geçerliliğini koruyan bazı dil bilgisi kavramları ve tanımları İÖ IV. yüzyılda, Aristo (İÖ384-322) ve öğrencisi Platon’a (İÖ 428- 348) dayandırılmaktadır. Sokrates, kendi başlarına anlamları olduğundan sözcükleri ad ve eylem olmalarına göre bölümler ve diğer sözcük türlerini önemsiz görür. Ancak, eylemin Aristo için daha çok önemli bir yeri vardır ve tümcede öncelikli öge eylemdir. Plato’nun iki ‘sözcük türü’ kabul ettiği görülmektedir. Biri isimler öteki ise rhemata’dır. ‘eylem’ ya da ‘yüklem’dir. Aristo bugün ad, eylem, ilgeç, durum gibi, sözcük türleri ve dil bilgisi kategorileri diye bildiğimiz birtakım kavramları da ilk olarak saptayan kimsedir. Düşünür bu kavramlar arasında ad (onoma) ve eylemi (rhema) ayrı tutmuştu; çünkü, ona göre, bu kavramlar, yalnızca düşünme işlemlerinde bağlantıyı sağlayan öteki öğelerin tersine kendiliklerinden anlam taşıyan öğelerdir.” (Harris ve Taylor, 2002: 3). “Dionysios Thraks (İÖ I. yüzyıl), mevcut en eski dil bilgisi kitabının yazarıdır ve Batı dillerinin dilbilgileri de onun Techne grammatike ‘Dil bilgisi Sanatı’ adlı dil bilgisine dayandığından, dilbilgisinin babası olarak görülür. Thraks, sözcükleri ad, eylem, ortaç (partizip, tanımlık (artikel), adıl, ilgeç, belirteç ve bağlaç olmak üzere sekiz türe ayırır. Eski Roma’da dil bilgisi çalışmaları Yunanlılarınkine dayanmaktadır. Eski Yunan dil bilgileri Latinceye çevrilir ve yöntemleri Latincenin betimlenmesine uygulanır. Yukarıda belirtilen sekiz sözcük türüne sıfat da eklenir. Batı dillerinin günümüzdeki dil bilginleri bu Latince çevirileri ve Latinceden alınan terminolojilere dayanır. Bu nedenle günümüzde geleneksel anlayışla yazılmış dil bilgilerine Latin dil bilgisi veya okul dil bilgisi adı verilmektedir.” (Toklu, 2003: 56). “Yunan gramercileri dilin

şeklini incelemeye, kelime şekillerini sözün üyeleri biçiminde kavramaya çalışarak başlamışlardır.” (Porzig, 2003: 108). “Esasen Yunan gramerinde de kategoriler biçimsel olmaktan çok, mantık ölçülerine dayanmaktadır.” (Bayrav, 1969: 114). “Eski Hint ve Eski Yunan’dan sonra Hint dil bilgisiyle ilgili en önemli eser, milattan önce V. yüzyıla ait olan Yaska’nın Nirukta adlı eseridir. Yaska eserinde kelime türleri üzerine durmuş, kelimelerle nesnelere arasında ses açısından ilişki bulunup bulunmadığı sorununa eğilmiş ve etimolojiye ait görüşleri ileri sürmüştür.” (Özkan ve Tören, 2001: 21). “Zamanla, biçimsel dilbilgisi kitapları aracılığıyla, ad, sıfat, belirteç, adil, ilgeç, bağlaç, ünlem, eylem gibi sözcük türleri yerleşmiş ve kesinleşmiştir. Günümüzdeki dil çalışmalarında özellikle üretimsel - dönüşümsel dilbilgisinde ve dilbilimde bütün bu sözcükler değişik yöntemlerle ve değişik açılardan ele alınmakla birlikte, geleneksel dilbilgisinin sözcük türleriyle ilgili kavramları ve yöntemleri de bırakılmış değildir. Ancak bu kavramların sıralanışı ve ele alınış biçimlerinde, yazardan yazara, dilden dile ayrımlara rastlanır. Değişik dillerin dilbilgisi kitaplarında kimi sözcük türleri içinde ad ve eylemin temel öğeler olduklarını kabul ederler. Kimi ise eylem, ad ve sıfatı üç ana sözcük olarak benimserler.” (Aksan, 1976: 21). “XX. yüzyılın dilcilikte çığır açan ünlü İsveçli dilbilimcisi F. De Saussure’ün çalışmaları, dilin çeşitli nitelikleri yanında, sözcüklerin niteliklerini de ortaya koymuştur. Saussure, XX. yüzyılın başlarında kuramıyla dilbilim incelemelerine yeni bir görüş, yeni ilkeler getirmiş, yöntemleri belli etmiştir. Saussure kuramında sözcüğün çeşitli niteliklerini belirtmiştir. Saussure’ün belirti adını verdiği, bizim sözcük dediğimiz şey, bilgine göre bir adla bir nesneyi, bir varlığı değil, kavramla ses dizgisini birleştiren, iki yönlü bir öğedir. Saussure’ün kuramında, sözcük gerek biçim gerek ses, gerekse anlam yönünden çeşitli çağrışımlara yol açar; çeşitli çağrışımların odak noktasıdır. Sözcükler, bir zaman çizgisinde sıralanarak bildirişmeyi sağlar. Dilin genel yapısını oluşturan temel niteliklerden biri de dildeki belirtilerin karşıtlıklarıdır. Dilimizden örnek verecek olursak yarık-yanık-yatık-yazık ya da göz-söz-köz gibi sözcüklerde tek bir sesin değiştirilmesinden doğan karşıtlık, bunların birbirlerinden ayrılmalarını, birbirlerine karıştırılmamalarını sağlar. Saussure’nin koyduğu ilkelerin en önemlilerinden biri, dilin bir dizge olduğudur. XX. yüzyıl dilbiliminde çığır açan bu ilke aynı zamanda sözcüğün dil içindeki yerini de aydınlatmaktadır. Saussure’nin

kuramında yer alan, sözcükle ilgili nitelikler üzerinde, kavram, kavram alanı ve özellikle anlam konularında sonradan geniş araştırmalar yapılmış, yeni ilerlemeler sağlanmıştır.” (Aksan, 1976: 15-17).

Yukarıda verilen bilgilerden Eski Yunan, Eski Roma ve Eski Hint’le başlayan sözcük türü araştırmalarının Hint-Avrupa dillerinin dil bilgisi çalışmalarının temelini oluşturduğu görülmektedir. Sözcük türlerinin sekize ayrıldığı sınıflandırmalarda Antik Çağ dil çalışmalarının etkisi vardır.

Türk yazı dilinin ilk devresi Eski Türkçe kabul edilir. *“Eski Türkçe devresi, Türkçenin eski gramer yapısını temsil eder. Ondan sonraki devreler Türkçenin yeni gramer yapısına sahip olan devreleridir.”* (Ergin, 2007: 14). *“Yazılı kaynaklarda edinilen bilgilere göre, Kâşgarlı Mahmud’un Kitâbu Cevâhiri’n-nahv fî Lugati’t Türk adlı eseri Türkçe ilk gramer kitaplarından biri kabul edilse de bu eser elimizde değildir. Dilimizin ilk Türkçe dil bilgisi kitabı olarak tarihte yerini alan ve hâlâ önemini koruyan Kâşgarlı Mahmut’un Dîvânu Lugâti’t-Türk adlı eserinde Eski Türkçe sözcükler ve bu sözcüklerin yapısı ile ilgili bilgiler de bulunmaktadır. Daha sonra, Lahor’da Kutbuddin Aybey’e sunulan, Fahreddin Mübâreşkâh’ın Türk diliyle ilgili görüşlerini de içerisinde bulduğumuz eseri Şecere-i Ensâb’ı sayabiliriz. Dîvânu Lugâti’t-Türk’ten sonra, Türk dili hakkında bilgi veren diğer bir dil ve lügâ kitabı da, Zamahşerî tarafından yazılan Mukaddimetü’l-edeb adlı eserdir. Çeşitli Türk lehçeleri hakkında aydınlatıcı bilgiler de veren bu Arapça eser, bir bakıma Kâşgarlı’nın çalışmasını tamamlar niteliktedir.”* (Öksüz, 2004: 6).

“Dilimizde Arap etkisinden sonra Fransız etkisi kendini göstermeye başlamıştır. Fransız gramerinin etkisi ile yazıldığı bilinen ilk gramer kitabı, Hüseyin Cahit tarafından ders kitabı olarak hazırlanan Türkçe Sarf ve Nahiv adlı eserde sözcük türleri isim, sıfat, zamir, fiil, edat, zarf, ünlem olmak üzere yedi başlıkta değerlendirilmektedir. Eser, Leyla Karahan ve Dilek Ergönenç tarafından 2000 yılında hazırlanarak TDK tarafından yayımlanmıştır. Batı Türkçesinde yazılmış ilk dil bilgisi kitabı olarak kabul edilen Müyessiretü’l ulûm ise Bergamalı Kadri tarafından 1530 yılında yazılarak Kanuni’nin sadrazamı İbrahim Paşa’ya sunulmuştur. 1946 yılında Besim Atalay tarafından da yayımlanan eser, iki ana bölümden oluşmaktadır. Eserde sözcük türleri anlamlarına göre isim, fiil ve edat”

(7) olmak üzere üçe bölünerek ele alınmaktadır. “1851 yılında Keçecizade Fuat Paşa ile Ahmet Cevdet Paşa tarafından kaleme alınan Kavâid-i Osmaniye’de sözcük türleri konusu isim, sıfat, zamir, fiil, edat şeklinde işlenmektedir.” (Korkmaz, 2009: CX). Kavâid-i Osmaniye, “Osmanlı Türkçesinin ilk dil bilgisi kitabı olması ve daha sonra ortaya konan eserlere örnek teşkil etmesi bakımından önemli görülmektedir.” (Özkan ve Tören, 2001: 25).

Mehmet Akalın’ın çevirisini yapmış olduğu *Der Türkische Sprachba* (Türkçenin Yapısı, 2000) adlı eserde Grönbech, Türkçedeki sözcük türlerinin çok az istisnalarla bütün Türkçe kelime tabanlarının *ad ve fiil* olarak iki ana gruba ayrıldığını söylemekte (18) diğer sözcük türlerinin kesin olarak birbirinden ayrılmadığını (23) vurgulamaktadır.

Türkçe öğrenen Fransızlar için J. Deny tarafından yazılmış olan *Türkçe Dil Bilgisi*’nin, 1921 yılında Fransızca olarak yayımlandığı ve 1941 yılında Ali Ulvi Elöve tarafından Türkçeye çevrildiği bilinmektedir. Deny’e göre, “Türkçede sözcük türleri Fransızcadaki gibi kesin çizgilerle birbirinden ayrılmaz.” Ona göre, “sözcük türleri Arap geleneğine uygun olarak isim, fiil ve edattan oluşmaktadır.” (193). Deny tarafından hazırlanan diğer bir eser *Türk Dili Gramerinin Temel Kuralları* (1995) (Türkiye Türkçesi), Oytun Şahin tarafından Türkçeye çevrilmiş olup bu eser iki bölümden oluşmaktadır. Kitabın giriş kısmında dillerin sınıflandırılması ve genel özellikler açısından Türkçeye bakış, birinci bölümde sesler, ikinci bölümde ise kelimeler ele alınmıştır. Kelime başlığı altında ses olayları ve kelime bilgisi birlikte verilmiştir. Deny, isim, isim-fiil, zamir ve fiillerin değişken kelimeler olduğunu; sıfat ve sıfat fiillerin ise değişken olmayan, zarfların da kısmen değişken sözcükler olduğunu ifade etmektedir (1995: 157). Ayrıca, yazarın *Principes de grammaire turque* “Türk Diline Giriş” (1955) adlı eseri de Türk dili üzerine yazılmış eserlerden bir diğeridir.

Türk grameri alanında çalışmaları olan bir diğer kişi Kononov’dur. 1934’te *Grammatika sovremennogo turetskogo yazıka* (Leningrad) adlı eseri ve 1941’de yayımlanan ve hâlâ Türk dili için kaynak olma özelliğini koruyan *Grammatika turetskogo yazıka* isimli eseri yazarın Türk dili alanında yapmış olduğu önemli çalışmalarındandır. Kononov’a göre, sözcüğün tek bir belirtiyeye göre değil,

morfolojik, sentaktik, semantik özelliklerine göre sınıflandırılması gerekmektedir. Yazara göre, Türkiye Türkçesindeki sözcükleri anlam ve dil bilgisi açısından Rusçanın da etkisiyle *ad, sıfat, sayı sıfatı, adıl, eylem, belirteç, sonек, bağlaç, ilgeç, ünlem, yansıma sözcükler* (1956: 155) olmak üzere on bir bölüme ayrılmaktadır.

Ahmet Cevat Emre, kelimeleri anlam, yapılış ve dizim olmak üzere üç ölçüte göre sınıflandırmaktadır. Emre'nin anlam bakımından tasnifine bakılırsa 1. ünlemler, 2. yansımalar, 3. isimler, 4. isimliler (zamirler), 5. fiiller, 6. fiilsiler (ortaçlar)] (1945: 19-75) başlıca sözcük türleridir.

Türkçenin Grameri adlı eser, Tahsin Banguoğlu'nun 1940 yılında yayımlanmış olduğu *Ana Hatlarıyla Türk Grameri* adlı kitabın tekrar gözden geçirilip kaleme alınmış şeklidir. Kitap, yazarın deyimiyle “tasvirici gramer” olarak ele alınmıştır. Banguoğlu, *Türkçenin Grameri* (2007) adlı kitabında dil, dünya dilleri, Türk dil ailesi, Batı Türkçesiyle ilgili bilgilere eserin giriş kısmında yer verdikten sonra dil bilgisinin konularını “Sesbilgisi, Yapıbilgisi ve Sözdizimi” olmak üzere üç ana bölüme ayırmaktadır. Türkçenin sesleri, seslerin birleşmesi, seslerin benzeşmesi, sözün ezgisi (vurgu, tonlama, noktalama) sesbilgisi bölümünde ele alınmaktadır. Kelime dağarcığı, kelimelerin yapısı, kelime yapımı, kelime çekimi [ad, sıfat, zamir, zarf, takı, bağlam, ünlem, fiil (ad fiiller, sıfat fiiller, zarf fiiller)] yapı bilgisi bölümünde; belirtme öbekleri, yargı öbekleri, birleşik cümle ise sözdizimi bölümünde verilmektedir. Yazara göre, tabii sınıflama bakımından Türkçede isim ve fiil olmak üzere iki kelime sınıfı vardır. Mantıki sınıflama bakımından ise Türkçe kelimeleri sekiz sözcük türüne ayırır. Dilin kelimelerini daha çok söz içindeki işleyişleri açısından göz önüne alarak onları sadece isim ve fiil sınıflarına ayırmanın yeterli olmadığını söyleyen yazar, “Türkçede de fiil sınıfının bütünlüğüne karşılık yapıcı isim sınıfından sayılan kelimelerin işleyişçe farklılaşmış, cümlede ayrı vazifeler edinmiş oldukları görülür.” demektedir. Kitabın yapı bilgisi bölümünde ele alınan sözcükler, işleyişleri bakımından: *ad, sıfat, zamir, zarf, takı, bağlam, ünlem, fiil* olmak üzere sekiz söz bölümüne ayrılmakta; ayrıca sözcük türleri, yapılarına göre de değerlendirilmektedir. Banguoğlu, *ismi, sıfatı, zamiri, zarfi ve fiili* esas kavramlara karşılık oldukları için *özerkli kelime; edatı, bağlacı* ve *ünlemi* ise ancak sözün unsurları arasında ilişkiler kurmaya yaradıkları için bunlara da *katma kelimeler* veya *kelimecik* (2007: 151-152) adını vermektedir.

V. Doğan Günay, *Sözcükbilime Giriş* (2007) adlı eserinde sözcük türleri hakkında şu bilgileri vermektedir: “*Biçimbirimleri ve sözlükbirimleri bir başka biçimde de tanımlamak olasıdır. Sözcüklerin tek başlarına anlamı olup olmamasına bağlı olarak boş sözcük ya da dolu sözcük biçiminde ayırım yapılabilir. Buradaki boş ya da dolu sözcük öbekleri, bütünüyle biçimbirimsel karşıtığa bağlı bir ayırım değildir. Bazı ilgeçler ya da adillar, kök sözcük durumundadır ve onlara biçimbirimler gelebilir. Ama genel olarak dilbilgisel sözcükler denilen, tek başına anlamı olmayan sözcükler boş sözcükler grubunu oluşturur. Sözlükte yer alan sözcükçeye ise dolu sözcük denir. Türkçede dolu sözcükler (sözlükbirimler) birden çok sesbirimden oluşur. Sadece dilimizde ‘o’ (3. tekil kişi adılı) tek bir sesbirimden oluşmuştur. Sözlüksel sözcük denilen ve sözlüklerde bulunan ad, sıfat, belirteç, eylem gibi sözcükler dolu sözcükleri belirtir. Boş sözcükler ise dolu sözcükler arasındaki etkileşime gelince, temel olarak her sözcük kendi ulamı içinde kalır; ancak özellikle dolu sözcükteki farklı sözcükbilimsel ya da anlamsal olaylara bağlı olarak bazı değişimlerden söz edilebilir.*” (2007: 18).

“*Sözcük türleri bilgisi sözlü dile de pek çok katkı sağlamasına rağmen daha çok yazılı dilinin gelişmesine katkı sağlar. Yazı dilinin gerek yazım gerek noktalama gerekse dizimi için -hiç kuşku yok ki- sözcük türü bilgisinin çok önemli bir yeri vardır.*” (2008: XI) diyen Delice eserinde, sözcük ve sözcük türleriyle ilgili şu bilgileri aktarmaktadır: “*Sözcüklerin oluşturulmalarıyla cümle içinde kullanımları arasında elbette sıkı bir bağ bulunmaktadır. Sözcük türü sınıflandırılırken doğrudan cümle içindeki kullanımlarını temel almak, bu sıkı bağı görmezden gelmek olacaktır. Cümle türlerinin belirlenmesinde cümle öncesi oluşumun etkisi olmasına rağmen asıl belirleyicilik, sözcüklerin cümle düzleminde duruşunda -yani, bağlamında- dır. Bu açıdan sözcük türlerinin ayrıştırılma ve adlandırılması için sözcüklerin cümle içinde birbiriyle olan ilişkilerinin belirlenmesidir, diyebiliriz. Sözlü ve yazılı dilde kullanılması ile sözcüklerin iki boyutu ortaya çıkar. Biri dizisel (dikey) boyuttur ki söz dağarcığından dil kullanıcısı tarafından seçilerek cümleye yerleştirilmiş olan sözcük dizisi demektir. Sözcüklerin dizimsel (yatay) boyutu ile sözcük türleri arasında yakın bir ilişki mevcuttur. Cümleye tek başına bağımsız bir şekilde katılabilen, bünyesine uydu bir sözcük alabilen ve yine tek başına cümle ögesi olabilen sözcük türleri asıl; tek başına bağımsız bir şekilde cümleye katılamayan ve*

sadece sözcük öbeği şeklinde cümlede yer alabilen sözcük türleri de uydu terimleri ile sınıflandırılabilir. Bazı sözcük türleri ise hem asıl hem de uydu sözcük olarak kullanılabilir. Bu durumda, kullanılışı itibarıyla üç tür sözcük tipi karşımıza çıkmaktadır: Asıl, uydu ve hem asıl hem uydu olarak kullanılan sözcükler. Asıl fiil, isim, zamir asıl; edat, sıfat, yardımcı fiil uydu; bağlaç, pekiştirgeç, ünlem, zarf hem asıl hem uydu sözcüklerdir.” (3-5). Yazar, sözcük türlerinin sınıflandırılması hakkında ise şöyle demektedir: “Var olan sınıflandırmalar, sözcük türlerinin birbirinden net bir şekilde ayırımının yapılmasına ve konunun öğretilmesine yetmemektedir. Dolayısı ile sözcük türleri yukarıda sınıflandırıldığı gibi yeniden değerlendirilmeli ve sekiz sözcük türü yerine on sözcük türü kullanılmalıdır. Sözcük türü, bir sözcüğün sözlük anlamını cümlede taşıyıp taşımadığına göre farklı gruplara ayrılmalıdır. Böylece, bir sözcüğün içinde bulunduğu dizinin tespiti daha kolay olacaktır. Sözcük türü, cümle içinde sözcüklerin birbirleriyle olan sözlüksel veya dil bilimsel anlam doğrultusunda kullanılmasıyla ortaya çıkar. Bu nedenle, sözcük türlerini tek tek tanım ve anlam yönüyle değerlendirerek tespit etmek gerekmektedir. Cümle yokken tek temel sözcük vardır; o da şey, kavram ve eylemlerin adı olan isim’dir. İsimlerin cümle içindeki kullanılışlarının dilbilimsel adı zaten sözcük türleri’ni oluşturur. İsim (ad) terimiyle adlandırdığımız sözcüklerin temel işleviyle kullanımı; diğer türler ise isimlerin cümle bağlamı oluşturmak için kullanımlarıdır.” (2012: 34).

İlk baskısı 1958’de yapılmış olan *Türk Dil Bilgisi* kitabında Muharrem Ergin (2007), yeryüzündeki diller, Türkçenin dünya dilleri arasındaki yeri, konuşma dili, yazı dili ve Türk dilinin tarihi gelişimi konularına kısaca değindikten sonra *Türk Dil Bilgisi* kitabında konuları “Sesler, Kelimeler ve Kelime Grupları, Cümle” şeklinde üç bölüme ayırmaktadır. Sesler bölümünde ses nedir?, vokaller, konsonantlar, seslerin birleşmesi, Türkçe kelimelerdeki başlıca ses hususiyetleri; kelimeler bölümünde kelime nedir?, yapı bakımından kelimeler, ses yapısı bakımından kelimeler (heceler), şekil yapısı bakımından kelimeler (kökler, ekler), gövde, yapım ekleri, mana ve vazife bakımından kelimeler; *isimler fiiller, edatlar* şeklinde üçe ayrılarak ele alınmaktadır. Sıfatlar, zarflar, zamirler isimlere dâhil edilmiş olup edatlar ünlem edatları, bağlama edatları, son çekim edatları biçiminde üç bölüme ayrılmaktadır. Fiilimsiler konusu ise fiil bahsinde verilmektedir.

Türkçe Dilbilgisi kitabında Kaya Bilgegil (2009), Türk dilinin dünya dilleri arasındaki yerinden kısaca bahsettikten sonra dil bilgisinin konularını söz dizimi, kelime bilgisi ve ses bilgisi olmak üzere üç bölümde toplamaktadır. Bilgegil, sözcük türlerini kelime yapımı bahsinde ele alarak kelime türlerini önce isim soyundan kelimeler ve fiil soyundan kelimeler olarak ikiye bölmektedir. Kitapta, *isimler, sıfatlar, sıfat-fiiller, zamirler, zarflar, edatlar, bağlaçlar, ünlemler, isim fiiller* isim soyundan kelimeler; *fiiller* ve *fiilimsiler* ise fiil soyundan kelimeler sınıfına sokulmaktadır. Bilgegil'e göre, sözcük, yargı bakımından üç durumdan birine kabiliyet gösterebilir:

1. *Anlamı tam olmadığı için, ne yargıyı üzerine alabilecek, ne yargının etkisine uğrayabilecek durumda bulunabilir. Bütün edatlar, bağlaçlar, zarflar, ünlemler, ekler bu niteliktedir ki, tamamı edat genel adı altında toplanır.*

2. *Anlamları tam olduğu halde, yargıyı üzerine alabilecek kabiliyetten mahrum durumda bulunabilir. Her kip ve zamanıyla fiiller bu çerçeveye girer.*

3. *Hem tam bir anlama delalet eder, hem de yargıyı üzerine alabilecek veya yargının etkisine uğrayabilecek kabiliyette bulunabilir. İsimler, sıfatlar, zamirler isim ve sıfat fiiller böyledir (165).*

Kelimeleri hem yapım hem de anlam bakımından ele alan ve sözcükleri *anlamli öğeler, anlamsız ya da görevli öğeler* olarak sınıflandıran Ediskun, *Türk Dilbilgisi* (ilk 1963, 2005 baskısı) kitabında dil bilgisinin bölümlerini üç ana başlıkta ele almıştır. 1. Ses bilgisi, 2. Biçim bilgisi, 3. Söz dizimi. Bu eserde biçim bilgisi bölümünde ele alınan sözcük çeşitleri; *isim, sıfat, zamir, fiil, zarf, edat, bağlaç, ünlem* olmak üzere sekiz türe bölünmektedir (2005: 103).

Tahir Nejat Gencan, *Dilbilgisi* (ilk 1966, 2001 baskısı) adlı kitabın konularını dört ana bölümde toplamaktadır. Giriş bölümü başlığı altında dil ve yazı, Türkçenin yapısı ve dünya dilleri arasındaki yeri, yazı, dillerin çeşitlenmeleri, Türkçenin tarihçesi ve zenginliği hakkında bilgi verilmektedir. Ünlü uyumu, ünsüzler, sözcük kökleri ve ekler, vurgu, ton gibi konular ses bilgisinde işlenmektedir. Sözdizimi bölümü; tümcenin öğeleri, yapılarına göre tümceler, bileşik tümceler, yan önermelerin görevleri, tümceden sözcük düşmesi, sözcük türleri, adlar, ad türemesi, sıfatlar, sıfatların başka görevlerde kullanılması, ad sıfat ve belirteç türeten ekler, ad

ve sıfat türeten ekler, ad belirteç ve sıfat türeten ekler, birleşik sözcükler, birleşik adlar, birleşik sıfatlar, adillar, eylemler, eylemin yapısı, eylem türeten ekler, birleşik eylemler, eylemin çatısı, ekeylemler, ekeylemsiler, belirteçler, ilgeçler, bağlaçlar, ünlemlerden oluşmaktadır. Anlam bilgisi bölümünde Türkçenin özellikleri, yazın bilgileri, ölçü, koşuk biçimleri, yabancı dil kuralları, noktalama ve yazım kuralları konuları ise dördüncü bölümde ele alınmaktadır. Gencan, sözcük türlerini, eserinin söz dizimi bölümünde incelemekte ve sözcük türlerini *ad, sıfat, zamir, eylem, ekeylemler, ekeylemsiler, belirteçler, ilgeçler, bağlaçlar, ünlemler* olmak üzere sınıflandırmaktadır.

XIV. Türk Dil Kurultayında, Dil bilgisi Kolu tarafından sözcük türleri konulu bir çalışma hazırlanması kararlaştırılmış, Doğan Aksan yönetiminde Neşe Atabay, İbrahim Kutluk, Sevgi Özel tarafından hazırlanan *Sözcük Türleri I, II* (1976) adlı kaynakta sözcük türleri tek tek ele alınmıştır. Eser iki ciltten oluşmaktadır. *Ad, sıfat, ilgeç, adil, belirteç* konuları birinci ciltte; *bağlaç, ünlem* ve *eylem* konuları ise ikinci ciltte verilmektedir. Aksan, Türkiye Türkçesi sözcük türlerini şu sıraya göre ele almaktadır: *ad, sıfat, belirteç, adil, ilgeç, bağlaç, ünlem, eylem* (23). Yazara göre, Türkçede sözcük türleri arasında görev açısından bir esneklik söz konusudur (63).

Sözcük türlerini “*eğer bir sözcük, bir başka sözcüğün yerini, alarak tümcenin yapısını bozmadan anlamını değiştirebiliyorsa, bu sözcükler, aynı türdendir. Aynı türden sözcüklerin oluşturduğu birliğe sözcük türü adı verilir.*” (1996: 162) şeklinde tanımlayan Nurettin Koç tarafından “eşzamanlı (durgun) dilbilgisi” yöntemiyle hazırlanmış olan *Yeni Dilbilgisi* (1996) adlı eserde konular, dört ana başlık altında toplanmıştır. Birinci bölümde: tümcenin kurucuları, ekler, sözcük - sözcük türleri, sözcük öbekleri; ikinci bölümde: tümce; üçüncü bölümde; Türkçenin ses yapısı; dördüncü bölümde ise tümcenin yapısı ele alınmaktadır. Koç, sözcük türlerini tümcedeki görevlerine ve yerlerine göre *ad, adil, ön ad, belirteç, ilgeç, bağlaç, ünlem, eylem* (164) olmak üzere sekiz başlık altında toplamaktadır.

Muhsine Börekçi ve Yusuf Tepeli, *İşlevsel Dilbilim Yaklaşımıyla Türkçede Sözcük Türleri Üzerine* adlı makalede sözcük ve sözcük türleri konusunu ele alarak sözcük türlerinin sınıflandırılmasıyla ilgili şunları belirtmektedirler: “*Her dilde olduğu gibi Türkçenin de kendine özgü yapısal özellikleri vardır. Bu özellikler sözcüklerin*

sınıflandırılmasında ve değerlendirilmesinde dikkate alınmalıdır. Türkçe sözcük türleri bakımından sanıldığı kadar belirsiz değildir. Ancak inceleme düzeylerinin iyi belirlenmesi, sözlüksel olan ile sözdizimsel olanın birbirine karıştırılmaması gerekmektedir.” (2013:102).

Faruk Kadri Timurtaş, *Eski Türkiye Türkçesi* (1994) kitabında konuları ses bilgisi, şekil bilgisi olmak üzere iki başlık altında toplayarak sözcük türlerini; *isim, zamir, sıfat, zarf, edat ve fiil* şeklinde altı başlıkta ele alınmaktadır. Bu çalışmada sözcük türleri konusu, şekil bilgisi içerisinde verilmektedir.

Türkiye Türkçesi (2004) adlı eserinde “*Türkçede ekler sözcükleri yönetir. Sözcük türlerini eklerin işlevi belirler.*” diyen Fuat Bozkurt, sözcük türleri konusunu farklı bir yaklaşımla değerlendirmektedir. Türkçede sözcük türlerinin sekiz sözcük türüne değil, kesin çizgilerle birbirinden ayrılan, ama birbirine koşutluklar gösteren, devingenlik ve durağanlık işlevi kazandıran ekler göre ele alınması gerektiğini vurgulayan Bozkurt, konunun devamında şunları belirtmektedir: “*Eklerin işlevi bakımından, yalnız ad ve eylem türü sözcükler bulunur. Eylemleri adlardan ayıran en açık belirti, eylemlerin eylemlik ek almaları: gelmek, gitmek vb. Eylem, eylemlik eki aldıktan sonraki bölümü doğrudan devinimin içine girerek yüklem olur. Böylece yüklemi eylem olan tümce eylem tümcesidir. Türkçede sözcüklerin büyük bölümünü eylem ve eylem türevleri oluşturur. Günümüzde sözcük türleri altında ele alınan sözcüklerin pek çoğu eylemden türemiştir. Bu bolluk, Türkçenin anlatım gücünü yükseltir. Ad türü sözcük ise, ancak (i-) ekeylemi, ya da olmak, etmek, eylemek, kılmak gibi yardımcı eylemlerle devinime girebilir ve yüklem olabilir.” (4).*

Sadece Türkiye Türkçesinde değil, diğer bütün Türk lehçe ve şivelerinde de sözcük türleri, dil bilgisinin önemli konularından biri olma özelliğini korumaktadır. *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri I -Fiil- Basit Çekim* (2006) adlı eserde, Türk lehçelerindeki basit fiil kipleri; *geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman, istek, gereklilik şart* ve *emir* olarak bölümlere ayrılmıştır. Kipler ele alınırken kiplerin ses düzeni, şahıslara göre çekimi, olumsuzluk ve soru şekilleri, her lehçede tek tek incelenmektedir. Türkiye Türkçesini Leyla Karahan, Gagavuz Türkçesini ve Azerbaycan Türkçesini Ayşe İlker, Türkmen Türkçesini Himmet Biray ve Mehmet Kara hazırlamışlardır.

Ayşe İlker'in, *Batı Grubu Türk Yazı Dillerinde Fiil* adlı çalışması, TDK tarafından yayımlanmış bir doktora tezidir (1997). Türkiye'de bu alanda yapılan ilk doktora tezi olma özelliği taşıyan çalışma; giriş, inceleme ve sözlük bölümlerinden oluşmaktadır. Giriş bölümünde, Batı Türkçesi ana hatlarıyla tanıtılarak inceleme bölümü, yapı ve çekim olarak ikiye ayrılmakta; yapı bölümünde basit fiiller, türemiş fiiller tanıtılmakta; çekim bölümünde ise fiil çekimleri ve fiilimsiler üzerinde durulmaktadır; lakin bu çalışmada yapı bölümünde birleşik fiiller konusuna hiç değinilmemektedir.

Himmet Biray'ın *Batı Grubu Türk Yazı Dillerinde İsim* (1999) başlıklı doktora tezi de TDK tarafından yayımlanan bir diğer çalışma olup bu eser, iki bölüme ayrılmaktadır. Birinci bölüm yapı, ikinci bölüm ise çekim bölümünden oluşmaktadır. Yapı bölümünde isimler, basit, türemiş ve birleşik isimler olmak üç başlıkta incelenmektedir. Çekim bölümünde ise çokluk ekleri, iyelik ekleri, aitlik eki, hâl ekleri, soru eki ve isimlerin bildirme ifadesi konuları üzerinde durulmaktadır. Biray'a göre Türkçede kelimeler, nitelikleri bakımından ya varlıkların adları olurlar (isimler) ya hareketlerin adları olurlar (fiiller) veya da bu iki gruptan kelimelerin söz dizim ilişkilerinde görev alırlar. Biray, sözcük türleriyle ilgili tespitlerini çalışmasında şu şekilde vermektedir: "*Kelime çeşitleri arasında ismin yeri ortaya konulurken gramerciler arasında belli başlı iki görüş ortaya çıkmaktadır. Bunlardan biri, ismi sıfat, zarf ve zamirin dışında ele alan görüştür. Bu görüşe göre kelimeler, isim, sıfat, zamir, zarf, fiil, edat, bağlaç, ünlem şeklinde sekiz kısımda incelenir. Diğer bir görüş ise sıfat zarf ve zamiri isim olarak ele alan görüştür.*" Biray, sözcükler herhangi bir söz dizimi ilişkisine girmeden tek tek ele alındığında iki çeşit kelime türünün ortaya çıkacağını ifade etmektedir: "*Bunlardan birincisi, varlıkların veya hareketlerin adları, ikincisi ise, varlıklara ve hareketlere isim olmayan, daha doğrusu hiçbir varlığı temsil etmeyen görevli kelimelerdir. İkinci gruptaki kelimeleri ünlem, bağlaç, edat (TT), posleloglar (son çekim edatları), ovnuk bölekler, (TmT); goşma (son çekim edatları) (AT) şeklinde adlandıran gramerler gerek Türkiye'de gerekse Türkiye dışında mevcuttur. Kelimeleri önce isimleri ve fiilleri bir nesnenin ve hareketin adı olarak bir tarafta, edatları da görevli kelimeler olarak bir tarafta toplamak yolundadır. Kelimenin isim veya zarf olabilmesi için mutlaka kullanılışa girmesi lazım. Yani bir başka kelimeyle yan yana kullanılması lazım. Dolayısıyla, bir*

kelimenin sıfat veya zarf olması daha sonraki bir durumdur. Kullanılıştta ortaya çıkan bir durumdur.” Biray, kelimeleri isimler, fiiller ve edatlar (7) olarak üç ana başlık altında toplamak gerektiğini düşünmektedir.

Mehmet Kara, *Türkmence* (2001) adlı eserinde dil bilgisi konularını ses bilgisi, şekil bilgisi ve cümle bilgisi olmak üzere üç grupta ele almakta ve de eserde sözcük türleri *isim, zamir, sıfat, zarf, edat* ve *fiil* bölümlerinden oluşmaktadır.

Oğuz Grubu Türk Lehçelerinin grameri üzerine hazırlanmış kaynak eserlerden biri olan *Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Dilbilgisi* (1993) adlı kitabında Zeynalov, sözcük türlerinin sınıflandırılması sorununa değinerek bu konuda şunları söylemektedir: “*Dilbilgisinin esas sorunlarından biri olan kelime türlerini belirlemek ve onların özelliklerini ortaya koymak hem nazari, hem de tecrübi açıdan büyük öneme sahiptir. Diğer taraftan kelime türlerinin tasnifi ilkelerinin kesin surette belirlenmemesi de, şu veya bu dilin bilimsel dilbilgisinin yazılmasını çetinleştirir. Çoğu dilciler, Türk lehçelerinde kelime türlerinin yapıbilimsel açıdan kesin olarak şekillenmemesinden hareket ederek yapıbilimsel ilkeyi temel ölçü saymamış ve kelime türlerinin tasnifinde bunu nazara almamışlardır. Bazı Türk lehçelerinde cümlebilimsel özellikler, hatta temel bir ilke olarak alınır, kelime türleri sözün cümlede tuttuğu yere ve işleve göre tasnif edilir.*” (29). Zeynalov’a göre, kelime türlerinin kesin surette belirlenmesinde yeni sözcüklerin ve sözcük türlerinin meydana gelmesinde cümlebilimsel (sözdizimsel) özelliklerin belirgin önemi vardır. Yazar, Türk lehçelerinin kelime türlerini tahlil ederken şu veya bu dilin kendisine has özelliklerini dikkate alarak *anlambilimsel, yapıbilimsel ve cümlebilimsel* esaslara göre tasnif yapmanın gerekli olduğunu vurgulamaktadır (30). Zeynalov, sözcük türlerini “*sözlüksel-anlamsal işaretleri, yapıbilimsel ve cümlebilimsel özellikleri ile birbirinden farklılaşan söz gruplarıdır.*” (29) şeklinde tanımlayarak sözcük türlerini sözlüksel-anlamsal ve yapı bilimsel özellikler açısından tasnif etmenin ve o esas özelliklerini ortaya koymanın daha uygun olacağını belirtmektedir. Ona göre, sözcüğün yapı bilimsel ve anlamsal özelliklerine dayanarak Türk lehçelerinin sözcüklerini iki büyük gruba bölmek uygundur. Yazar, sözcüğün yapı bilimsel ve anlam bilimsel özelliklerine dayanarak (cümlesel özelliklerini de göz önüne almak şartıyla) Türk lehçelerinin sözcüklerini iki büyük gruba bölmektedir:

1. *Esas kelime türleri: isim, sıfat, sayı, zamir, zarf ve fiil*

2. *Yardımcı kelime türleri: bağlaç, edat, goşma, kipsel sözler (ünlem ve yansımalar - taklidi sözler ise özel kelimelerdir.)* (31). Ancak, Zeynalov, bu eserinde esas kelime türleri olarak saydığı *isim, sıfat, sayı, zamir, zarf* ve *fiil* konusunu dört şivede de karşılaştırmalı olarak incelemesine rağmen; yardımcı kelime türlerine eserinde hiç değinmemiştir.

Editörlüğünü Ahmet Bican Ercilasun'un yaptığı *Türk Lehçeleri Grameri* (2007), 20 Türk lehçe ve şivesinin gramerlerini kapsamaktadır. Bu eserde, Türkiye Türkçesi bölümünü Yavuz Kartallıoğlu, Gagavuz Türkçesi bölümünü Nevzat Özkan, Azerbaycan Türkçesi bölümünü Yavuz Kartallıoğlu ve Hüseyin Yıldırım, Türkmen Türkçesi bölümünü ise Mehmet Kara hazırlamıştır. Burada, *Türk* sözcüğüyle bütün dünya Türkleri, *Türkçe* sözcüğüyle ise dilimizin bütün kolları ifade edilmektedir.

Sözcük Türleri (2008) adlı kitabında H. İbrahim Delice, sözcük türlerini önce sözlüksel anlamlı ve dil bilgisel anlamlı olmak üzere iki ana gruba ayırarak ele almaktadır. *İsim, zamir, sıfat, zarf, asıl fiil* sözlüksel anlamlı sözcükler; *edat (bağlama edatı, çekim edatı, ünlem edatı, pekiştirme edatı)* ve *yardımcı fiil* ise dil bilgisel anlamlı sözcüklerdir. Böylece Delice, on değişik sözcük türü tespit etmekte, sözcük türlerini ise aşağıdaki şekilde sınıflandırmaktadır:

1. *Mantıksal somut ve soyut adlandırmalar, dilbilgisel sözcük olarak isimdir.*

2. *Mantıksal iş-oluş isimleri de dilbilgisel olarak fiildir.*

3. *Sözdizimsel anlatım ihtiyacından doğan türetme ve dönüştürmeler de dilbilgisinde edat adıyla adlandırılmaktadır* (2008: 3-4).

Ahmet Buran ve Ercan Alkaya'nın hazırlamış oldukları *Çağdaş Türk Lehçeleri* (2009) adlı çalışma, üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm olan *Türklük Bilimine Giriş*'te, genel Türklük bilimi bilgileri verilip lehçeler ve Türk dünyası kısaca tanıtılmaktadır, *Çağdaş Türk Lehçeleri - Gramer* başlığıyla verilen İkinci bölümde; Azerbaycan Türkçesi, Türkmen Türkçesi, Özbek Türkçesi, Uygur Türkçesi, Kırgız, Kazak ve Tatar Türkçesinin ses bilgisi ve yapı bilgisi bakımından incelenmektedir. Üçüncü bölüm ise, alfabeler ve metin örnekleri ana başlığını taşımaktadır. Bu bölümde, yedi şivenin alfabeleri ve bu şivelere ait örnek metinler

verilmiştir. Ayrıca, Ahmet Buran “Türkçede Kelimelerin Ekleşmesi ve Eklerin Kökeni” adlı makalesinde sözcük türlerini asıl kelimeler ve yardımcı kelimeler olmak üzere iki grupta incelemektedir (1999-209).

Zeynep Korkmaz’ın “tasvirici gramer yöntemi” ile hazırlamış olduğu *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi* (2009) adlı kitabında birinci bölüm: şekil bilgisinin ana özellikleri ve kelime yapımı, ikinci bölüm: anlamlı kelimeler, üçüncü bölüm: görevli kelimeler ve dördüncü bölüm: anlamlı - görevli kelimeler olarak dört ana başlıktan oluşmaktadır. Korkmaz, sözcüklerin yapısına eserinin birinci bölümünde yer vermektedir. Yazar, sözcük türlerini, aralarındaki birleştirici ortak özelliklere veya birbirinden ayırıcı niteliklere bakarak aşağıdaki şekilde sınıflandırmaktadır:

1. *Anlamlı kelimeler (asıl kelimeler): adlar ve ad soylu kelime sınıfları [adlar, sıfatlar, zamirler, zarflar], fiiller ve fiil soylu kelime sınıfları.*

2. *Görevli kelimeler (yardımcı kelimeler): edatlar, bağlaçlar.*

3. *Anlamlı – görevli kelimeler: ünlemler (1049).*

Sözcük türlerini farklı bir sınıflandırmayla ele alan Engin Yılmaz, *Türkiye Türkçesi Üzerine Araştırmalar* adlı eserinde (2009), Türkiye Türkçesindeki sözcükleri önce sınıf, daha sonra bu sınıfı oluşturan türlere ayırmakta ve sözcük türü sınıflandırmalarıyla ilgili olarak şu bilgileri aktarmaktadır:

a) *Türkiye Türkçesindeki Sözcük Sınıfları (Biçim ölçütüne göre): Türkiye Türkçesindeki sözcüklere “doğal sınıflandırma” açısından bakılırsa isim ve fiil diye birbirinden farklı iki sınıfın olduğu görülecektir.*

b) *Türkiye Türkçesindeki Sözcük Sınıfları (Değer ve işlev ölçütlerine göre): Biz sözcük türlerini tasnif ederken sözcüğün bağlam içinde kazandığı değeri ve yüklendiği işlevi ölçüt olarak dikkate alıyoruz. Çünkü sözcük kavramla ve düşünceyle olan sıkı ilişkisinin yanında, kullanıldığı dizge içerisinde bir değer kazanmaktadır (171). Yılmaz’ın, sözcük türlerinin tasnifinde izlediği yol ise şöyledir:*

1. *Genel Sözcükler*

a) *Temel (zorunlu) sözcükler: eylem, ad*

b) *Yardımcı (seçimlik) sözcükler*

I. Tasviri (betimleyici) sözcükler: sıfat

II. Açıklayıcı (belirleyici) sözcükler: belirten, zarf

III. İlişkilendirici sözcükler: edat, bağlaç

IV. Yerine geçici (yer tutucu) sözcükler: zamir

2. Özel sözcükler: ünlem, yansıma sözcük (175).

Nurettin Demir ve Emine Yılmaz *Türk Dili El Kitabı* (2010)'nda; 1. Dil ve dille ilgili temel kavramlar, 2. Dünya dilleri ve Türkçe, 3. Türkçenin Tarihsel dönemleri, 4. Oğuzca, 5. Türkiye Türkçesi, 6. Popüler tartışma konuları olmak üzere altı başlıkta ele alarak dil bilgisinin konularını *ses bilgisi, biçim bilgisi, sözdizimi ve söz varlığı* şeklinde değerlendirilmektedir. Kitapta, şekil bilgisi; biçimbirim ve kelime olarak ikiye ayrılarak sözcük türleri ise işlev açısından kelime türleri alt başlığında verilmektedir: *Adlar, sıfatlar, zarflar* ve *zamirler* isim soylu kelimeler; *fiiller, bağlaçlar* ve *sontakılar, ünlemler* de diğer sözcük türleri içerisinde ayrı ayrı değerlendirilmektedir.

Çağdaş Türk Dili'nde (2011), Süer Eker, dil bilgisinin konularını; *ses bilgisi, biçim bilgisi, söz dizimi* ve *anlam bilimi* olarak dört ana başlıkta toplamaktadır. Yapı bakımından sözcükler, anlam bakımından sözcükler ve tür bakımından sözcükler biçim bilgisi bölümünde değerlendirilmiştir. Sözcükler ise tür (görev) bakımından: ad soylu sözcükler (isim sıfat, zarf, zamir); edat soylu sözcükler (edat, bağlaç, ünlem); eylem soylu sözcükler (373) olarak sınıflandırılmaktadır.

Sözcük türleri konusu, dil bilgisinin bölümleri içerisinde toplu halde ele alındığı gibi, tek bir sözcük türü üzerine çalışmalarda yapılmaktadır:

Mazhar Kükey, *Uygulamalı Örneklerle Türkçede Fiiller* (1972) adlı eserini üç bölümde ele almaktadır: Birinci bölüm: yapı bakımından fiiller, ikinci bölüm: çatı bakımından fiiller, üçüncü bölüm: çekim bakımından fiiller.

Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller (1992), adlı kitapta Necmettin Hacıeminoğlu, eserin giriş ve ön söz kısmında fiiller konusuna kısaca değindikten sonra yapılarına göre fiilleri kök fiiller, türemiş fiiller, birleşik fiiller olmak üzere üçe ayırmaktadır. Hacıeminoğlu Eski Türkçe, Karahanlı, Harezmi, Kıpçak, Çağatay, bugünkü Türkiye Türkçesi, Azeri, Özbek, Yeni Uygur, Kazak, Türkmen, Kazan -

Başkurt, Kırım, Kırgız Türkçelerinde fiil çekimlerini incelemiş olup fiil yapılarına da değinmektedir. Ayrıca yazar, Musul - Kerkük Türkmen ağızındaki fiillere de yer vermektedir.

Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar* (1992), adlı kitabında edatları mana ve vazifelerine göre çekim edatları, bağlama edatları, kuvvetlendirme edatları, karşılaştırma edatları, soru edatları, çağırma - hitap edatları, cevap edatları, ünlemler, gösterme edatları, tekerrür edatları olmak üzere on başlık altında toplamaktadır. Kitapta Karahanlı, Harezmi, Çağatay, Kıpçak Eski Anadolu, Osmanlı ve Türkiye Türkçesi dönemlerine ait metinler taranarak bugüne kadar kullanılmış olan tüm edatlar tespit edilmiştir. Yazar eserinde, edatların yapısı kökeni, görev ve kullanılışı üzerinde durmakta ve Türk dilinde kelimelerin, daha başlangıçta tek heceli kökler hâlindeyken tabii olarak isimler ve fiiller olmak üzere iki kısma ayrıldığını söylemektedir. Ayrıca yazar, Türkçede kelimelerin menşei, yapı ve hususiyetleri bakımından ele alındığında sözcük türlerinin *isimler*, *fiiller* ve *edatlar* (14) olarak üç kısma ayrılabilceğini de ifade etmektedir.

“Monografik bir eser” olan *Çağdaş Türkiye Türkçesindeki Fiillerin Durum Ekli Tamlayıcıları* (1996) adlı çalışmasında Tahir Kahraman, fiillerin alabildikleri durum ekli tamlayıcıları belirlemeyi amaçlamaktadır. Kahraman, kitabında biçimbirimlerle fiillerin bağdaşıklığını ortaya koyduğu eserinde, yapı bakımından fiilleri kökler, türemiş fiiller, birleşik fiiller olmak üzere üçe ayırarak ele almaktadır.

Sözcük türleri konusunda yapılan monografik eserlerden bir diğeri *Etmek Fiiliyle Yapılan Birleşik Fiiller ve Tamlayıcılarla Kullanılışı* (2001)'nda Gülsel Sev, olumsuzluk ekiyle yapılan kalıplaşmış yapıları ele almaktadır.

Kamil Tiken, *Eski Türkiye Türkçesinde Edatlar, Bağlaçlar, Ünlemler ve Zarflar* (2004) adlı çalışmasında, 14 ve 15. yüzyıllara ait altı eseri tarayarak tespit ettiği edatlar, bağlaçlar, ünlemler ve zarflar hakkında bilgiler vermektedir.

Yukarıda adı geçen Tasarlama Kiplerinin İşlevleri (1990), Türkiye Türkçesinde Anlamca Kaynaşmış ve Deyimleşmiş Birleşik Fiiller (1997), Etmek Fiiliyle Yapılan Birleşik Fiiller ve Tamlayıcılarla Kullanılışı (1997), TDK Tarafından Yayımlanmış yüksek lisans tezleridir. Eski Türkiye Türkçesinde Edatlar, Bağlaçlar, Ünlemler ve Zarflar (1993), Çağdaş Türkiye Türkçesindeki Fiillerin

Durum Ekli Tamlayıcıları (1993) adlı çalışma ve Türkiye Türkçesinde Belirteçlerle Fiillerin Birlikte Kullanılması ve Eş Dizimlilikleri (2007) de yine TDK tarafından yayımlanmış doktora tezleri arasındadır.

Sıfatlar konusunda kapsamlı bir çalışma Fatma Erkman-Akerson, Şeyda Ozil tarafından hazırlanmıştır. *Türkçede Niteleme Sıfat İşlevli Yan Tümceler* (1998) adlı çalışmanın konusu sıfat- fiillerin oluşturduğu yan cümlelerdir.

Sıfatlar üzerine çalışan Engin Yılmaz, *Türkiye Türkçesinde Niteleme Sıfatları* (2004) adlı eserinin yazılış sebebini “*Türkiye Türkçesindeki niteleme işlevli sıfatların ayrıntılı bir biçimde ve kullanımı esas alıp inceleyerek, ilgili dil öğelerinin doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak ilgilendiren başlıca sorunları, eksiklikleri ve yanlışlıkları en aza indirmeyi, gücümüz yettiğince de gidermeyi amaçladık.*” şeklinde açıklamaktadır. Kitap, iki ana bölümden oluşmaktadır: 1. İnceleme. 2. Örnekli dizin. Yazar, sıfat konusunu farklı bir yaklaşımla ve ayrıntılı bir şekilde ele almış, konuyla ilgili yapılan diğer çalışmalardan farklı olarak; İngilizce, Fransızca, Almanca, Arapça ve Farsça gibi yabancı dillerde kelime türlerinin tasnifi ve sıfatlarla ilgili yapılan açıklamalar üzerinde de durmuştur. Yılmaz, niteleme sıfatlarının anlamları bakımından derecelendirilmesi konusuna geniş bir yer verdikten sonra oluşumları bakımında niteleme sıfatlarını Türkçe kökenli (Türemiş) niteleme sıfatları ve yabancı kökenli unsurlar aracılığıyla oluşanlar olarak ikiye ayırmakta ve niteleme sıfatlarını üç başlıkta ele almaktadır:

1. *Niteleme sıfatlarının anlamları bakımından derecelendirilmesi (niteleme sıfatlarının sözlüksel yolla derecelendirilmesi ve gramatikal yolla derecelendirilmesi),*

2. *Semantik içerikleri bakımından niteleme sıfatları,*

3. *Oluşumları bakımından niteleme sıfatları.*

Diğer dil bilgisi kitaplarında yer alan sıfatların küçültme, pekiştirme, üstünlük ve en üstünlük derecesi konusunu Yılmaz, Karşılaştırmalı Anlam başlığı altında ele almaktadır. Yazar, sözcük türlerinin sınıflandırılmasıyla ilgili şu tespitlerde bulunmuştur: “*Kelime, dil dizgesinin en önemli ögesidir (7). Kelime tasniflerinde sınıf (cins, genre) ve tür (art, species, nev'i) ayrımını yaparak işe başlamak, bu konudaki birçok karışıklığı giderecektir. Biz, kelimeleri değerlendirirken sınıf ve tür*

ayrımı çerçevesinde hareket edilmesi kanaatindeyiz. Bizce Türkiye Türkçesindeki kelime türlerinin kapsayıcı ve tutarlı bir şekilde tasnif edilmesi için; kelime sınıflarının tespitinde biçim; kelime türlerinin tespitinde de değer (valeur) ve işlev (function) ölçütleri dikkate alınmalıdır.” (27).

Türkçede Şahıs Zamirleri (2004) adlı eserde Yıldız Kocasavaş, şahıs zamirlerinin tanımı ve özellikleri üzerinde durarak şahıs zamirlerinin hâl eklerine göre çekimlerini tek tek ele alıp şahıs zamirlerinin Türk lehçelerindeki kullanımlarını örneklerle açıklamaktadır.

Muzaffer Kamadan, *Ortaöğretimde Dilbilgisi Sorunu* (1969) başlıklı yazısında sözcük türlerinin isim-sıfat-zamir-zarf-edat-bağlaç-ünlem-fiil şeklinde sekizli sınıflandırmanın öğretimi zorlaştırıp sıkıntılara sebep olduğu için, esasında sözcük türlerinin isim ve fiil olmak üzere iki bölümde (747) yapılması gerektiğini belirtmektedir.

Mustafa Levent Yener, *Türk Dilinde Sözcük Türleri Tasnifi Sorunu Üzerine* (2007) başlıklı makalesinde sözcük türlerinin sekiz başlıkta ele alınmasının Latin dilleri için geçerli olabileceğini, Altay dilleri için ise bu sınıflandırmanın sağlıksız olduğunu, sözcük türlerini değerlendirmedeki ölçütümüzün Türkçenin kendi içyapısı olması gerektiğini ifade etmektedir. Ayrıca Yener, sözcüklerin anlamlı ve anlamsız olarak ele alınması konusunda, bir dilde hiçbir kelimenin anlamsız olmayacağı düşüncesiyle karşı çıkmaktadır. Yener, sözcük türleri ile görevlerini birbirinden ayırarak sözcük türlerini ad ve eylem şeklinde esasen ikiye bölerek ele almakta ve de diğer türleri, adların ve eylemlerin cümledeki görevleri olarak değerlendirmektedir. Yazar, sözcüğün görevlerini *Sözcüğün Dilsel Görevleri* başlığı altında *adıl, ön ad, belirteç, ilgeç, bağlaç* ve *ünlem* olmak üzere altı sınıfa (606-623) ayırmaktadır.

Sözcük türleriyle ilgili çalışmalar diğer Türk Cumhuriyetlerinde de önem arz etmektedir:

M. Ş. Şiraliyew ve K. M. Abdullayew tarafından hazırlanan *Oğuz Grubu Türk Dillerinin Mugayiseli Grammatikası II. Hisse Morfologiya* (1986)'da sözcük

türleri: *isim, sıfat, zamir, fiil, zarf, bağlaç, edat, çekim edatı, yansımalar, kipsel sözcükler (modal sözler)*¹, *nidalar* olmak üzere on bir başlıkta toplanmaktadır.

Abasov, *Azerbaycan Dilinin Grammatikası I. Hisse Fonetika ve Morfologiya* (1958) adlı eserinde Azerbaycan Türkçesinde sözcükleri *cümledeki anlam ve vazifelerine* göre müstakil sözler ve yardımcı sözler olmak üzere ikiye bölmektedir. Abasov, eşyanın adını, alametini, miktarını ve hareketini bildiren sözleri *müstakil sözler*; müstakil sözleri veya ayrı ayrı cümleleri birbirine bağlayan, onların arasında ilgi kuran ve cümle ögesi olmayan sözcükleri ise *yardımcı sözler* olarak tanımlamaktadır. Yazar, sözcük türlerini *anlamına, çekimine ve görevine göre isim, sıfat, sayı, zamir, fiil, zarf, edat, bağlaç, ünlem* (37-38) şeklinde sınıflandırmaktadır.

Müasir Azerbaycan Dili, II. Cilt, Morfologiya (1980) adlı eserde Zerife Budagova AT'ndeki sözcükleri *sözlüksel bakımdan* (24) aşağıdaki şekilde gruplandırmaktadır:

1. *Esas sözler: isim, sıfat, sayı, zamir, fiil, zarf.*

2. *Yardımcı sözler: çekim edatı, bağlaç, edat, kipsel sözcük, ünlem.*

Oğuz şivelerinde önemli çalışmaları olan Zeynalov, Azerbaycan Türkçesindeki sözcük türlerinin sayısını *isim, sıfat, sayı, zamir, zarf, fiil, bağlaç, edat, çekim edatı, kipsel sözcük, nida, bağlamalar* (1993: 32) şeklinde on iki olarak belirlemektedir.

İ. E. Ahmedzade yönetiminde hazırlanan *Azerbaycan Dili* (2013)'nde dil bilgisinin konuları; fonetik, morfoloji ve leksikoloji bölümlerinden oluşmaktadır. Sözcük türleri, morfoloji bölümünde ele alınarak esas sözcük türleri: *isim, sıfat, sayı, zarf, fiil, zarf* ve yardımcı sözler olan: *çekim edatı, bağlaç, edat, kipsel sözcükler* ve *ünlemden* oluşmaktadır.

Diğer Azerbaycan dilcilerine benzer bir sözcük türleri sınıflandırması da Q. Ş. Kazımov'a aittir. *Müasir Azerbaycan Dili Morfologiya* (2010), adlı eserde sözcük türleri *isim, sıfat, sayı, zamir, fiil, zarf* ve *yardımcı sözlerden* oluşmaktadır. Yardımcı sözler ise *çekim edatı, bağlaç, edat, kipsel sözcükler* ve *ünlem* (15-394) olarak ele

¹ Türk şive ve lehçelerinde bir sözcük türü olan “modal söz” Türkiye Türkçesi kaynaklarında zarflar içerisinde verilmektedir (Gencan, 279; Banguoğlu, 372; Korkmaz, 507). Bu çalışmada, modal söz “yüklemin kip anlamına etki ettiği için “kipsel sözcükler” terimi ile karşılanmıştır.

alınmaktadır. Kazımov'a göre, sözcük türleri, sözcüğün *sözlüksel manası, şekil bilgisel alameti ve söz dizimsel vazifesine göre* (36) farklı gruplara ayrılmaktadır.

Möhsün Nağısoylu, Mehman Zeynalı ve Sebuhi Hüseyinov tarafından hazırlanan *Azerbaycan Dili* (2014) adlı eser, fonetik, leksikoloji ve morfoloji bölümlerinden oluşmaktadır. Azerbaycan Dili'nde sözcük türleri morfoloji bölümünde verilerek esas sözcük türleri: *isim, sıfat, sayı, zamir, fiil, zarf* ve yardımcı sözcükler olan *çekim edatları, bağlaç, edat, kipsel sözcükler ve ünlemler* şeklinde sınıflandırılmaktadır.

Şamil Sadık, Elhan Necedov ve Arif Esedov tarafından hazırlanan *Azerbaycan Dili* (2014)'nde dil bilgisinin konuları fonetik, leksikoloji ve sentaks bölümlerinden oluşmaktadır. Türk lehçelerinde sözcük türleri konusu genellikle, morfoloji bölümünde ele alınırken bu kitapta sözcük türleri bahsi dil bilgisinin leksikoloji bölümünde verilmektedir. Sözcük türleri, esas sözcük türleri: *isim, sıfat, sayı, zamir, zarf, fiil*, yardımcı sözcükler olarak kabul edilen *çekim edatı, bağlaç, edat, kipsel sözcük ve ünlem'dir*.

Zeynalov, Türkmen Türkçesinde sözcük türlerini; *isim, sıfat, sayı, zamir, fiil, zarf, ünlem, ses ve şekil bildiren sözcükler, çekim edatı, edatlar* (1993: 32) biçiminde on bir olarak belirlemektedir.

Türkmen Dilinin Grammatikasy Morfolojiya'da (2000) Muratgeldi Söyegov Türkmen Türkçesinin bütün sözcüklerini sözlüksel anlamları, şekil bilgisel özellikleri ve söz dizimsel görevleri göz önünde bulundurularak *adlar, sıfatlar, sayılar, zamirler, fiiller, zarflar, söz sonu yardımcıları ve yardımcı adlar, bağlaçlar, edatlar, kipsel sözcükler, ünlemler, ses ve şekil anlatan sözcükler* (15-17) şeklinde on iki başlıkta toplamaktadır.

Oskar Hanser'ın *Türkmence El kitabı* adlı eseri 2003 yılında Zuhul Kargı Ölmez tarafından Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Tanımlayıcı Dilbilgisi, Giriş, Kaynaklar, Sesbilgisi ve Sözcük Yapımı bölümlerinden oluşan kitabın son kısmında metinler, sözlük, dizin yer almaktadır.

2008 yılında Azimov, Akbabayev, Ataniyazov, Çarıyev, Weyisov tarafından yayımlanan *Türkmen Dili* kitabında *isimler, sıfatlar, sayılar, zamirler, fiiller, zarflar* anlamlı sözcükler; *edatlar, bağlaçlar, kipsel sözcükler, parçacıklar (ovnuq*

bölekler)², ses ve şekil bildiren sözler (yansımalar) ünlemler ele alınan sözcük türleridir. Yazar, sözcük türlerinin sınıflandırılmasında ölçüt olarak sözcüklerin anlamlarını, şekil bilgisi özelliklerini ve cümledeki görevlerini (10) belirlemektedir.

Veyisov'un *Türkmen Dilinin Tarihi* (2008) adlı eserinde dil bilgisinin konuları tarihî fonetik, tarihî leksikoloji, tarihî morfoloji olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Sözcük türleri konusu ise diğer lehçelerde olduğu gibi morfoloji bölümünde verilmiş olup sözcük türleri *adlar, sıfatlar, sayılar, zamirler, zarflar, fiiller, yardımcı sözlerden oluşmaktadır* (422). *Çekim edatları, bağlaçlar, cümle başı edatları, parçacıklar ve ünlemler* ise yardımcı sözcüklerdir.

Azimov, Sopiyev, Günneyew, Veyisov ve Ziyayev'in birlikte çıkardıkları *Türkmen Dili* (2011) adlı eser, fonetik, leksikoloji morfoloji, sentaks bölümlerinden oluşmaktadır. Eserde Türkmen dilindeki sözcükler asıl olarak aşağıdaki iki bölüme ayrılmaktadır:

1. *Tek başına anlamı olan sözcükler: adlar, sıfatlar, sayılar, zamirler, fiiller, zarflar.*

2. *Yardımcı sözcükler ise anlamlarını ve tek başına kullanılma özelliklerini kaybetmiş sözlerdir: Söz sonu yardımcıları, bağlaçlar, kipsel sözcükler, parçacıklar, ünlemler, ses ve şekil bildiren sözler* (119).

Zeynalov, Gagavuz Türkçesindeki sözcük türlerini; *isim, sıfat, sayı, zamir, fiil, zarf, çekim edatı, bağlaçlar, edatlar* (1993: 32) şeklinde dokuza bölünmektedir.

Gagavuz Türkçesi Grameri (1996) adlı çalışmasında Nevzat Özkan, sözcük türlerini; *isim, sıfat, zarf, zamir, fiiller, edatlar* başlıkları altında ele almaktadır. Özkan, GT'ndeki edatları ise *ünlemler, bağlaçlar, son çekim edatları* olmak üzere üç gruba ayırmaktadır.

² Türkmen Türkçesinde modal sözlerin ekleşme özelliği gösterenlerine "ovnuk bölek" denmektedir. Cümlede bağlama ve karşılaştırma görevi üstlenen, Türkiye Türkçesinde ek, edat, zarf eki, ek-edat gibi terimlerle adlandırılan bu yapılar için "enklitik" terimi de kullanılmaktadır. Bu çalışmada modal sözler "kipsel sözcükler", ovnuk bölekler ise "parçacıklar" terimiyle karşılanmıştır.

N. İ. Baboglu ve İ. İ. Baboglu, *Gagavuzçanın Gramatikasi* (1999)'nda Gagavuz Türkçesinin konularını fonetik, leksikoloji, morfoloji ve sentaks olmak üzere dört ana başlıkta toplamaktadırlar. GT'ndeki sözcük türleri, morfoloji bölümünde ele alınarak GT'ndeki sözcükler, aşağıdaki gruplara ayrılmaktadır:

1. *Tek başına anlamı olan sözcükler: isim, sıfat, sayı, zamir, fiil, zarf, kipsel sözcük.*

2. *Yardımcı sözcükler: çekim edatı, bağlaç, payıcıklar³ (mı, mi, diil, ko, haydi vb).*

3. *Ünlemler (31).*

Azerbaycan Türkçesinde sözcük türleri sınıflandırmalarına bakıldığında, bu konuda Türkiye Türkçesi kadar görüş ayrılığı olmadığı görülmektedir. Nitekim Azerbaycan Türkçesinde sözcük türü sınıflandırmalarıyla ilgili olarak sınıflandırma sorunu olmadığı sözcüklerin çoğunlukla, esas sözcük türleri: *isim, sıfat, sayı, zamir, zarf, fiil* ve yardımcı sözcükler olan *çekim edatı, bağlaç, edat, kipsel sözcük* ve *ünlemler*den oluştuğu görülmektedir.

Türkmen Türkçesinde *isim, sıfat, sayı, zamir, fiil, zarf* anlamlı sözcükler; *söz sonu yardımcıları* (çekim edatları), *bağlaçlar, kipsel sözcük* ve *parçacıklar, ünlemler, ses ve şekil bildiren sözler* (yansımalar) ise yardımcı sözler olarak sınıflandırılmaktadır. TmT'nde TT ve AT'nde göre daha fazla sözcük türü görülmektedir.

Gagavuz Türkçesinde ise diğer şiveler kadar dil bilgisi kaynağı bulunamamış bulunan kaynaklar, genellikle, sözlü edebiyat ürünlerinin yazıya geçirilmiş şekillerinden ibarettir. *Gagavuzçanın Gramatikasi* (1999)'nda sözcük türleri aşağıdaki şekilde tasnif edilmektedir: Tek başına anlamı olan sözcükler: *isim, sıfat, sayı, zamir, fiil, zarf, kipsel sözcük*. Yardımcı sözcükler: *çekim edatı, bağlaç, payıcıklar, ünlemler*. Zeynalov, Gagavuz Türkçesindeki sözcük türlerini *isim, sıfat, sayı, zamir, fiil, zarf, çekim edatı, bağlaçlar, edatlar* şeklinde diğer şivelere benzer şekilde sınıflandırmaktadır.

³ N. İ. ve İ. İ. Baboglu'nun payıcıklar şeklinde adlandırdığı bu sözcük türüne Zeynalov, edat demektedir (32).

Görülüyor ki, sözcük türleri alanında en çok çalışma Türkiye Türkçesinde olmasına rağmen Türkiye Türkçesinde sözcük türü sınıflandırmalarında birlik olmadığı kesin olarak görülmektedir. Azerbaycan ve Türkmen Türkçesinde ufak farklılıklara rağmen yine sözcük türleri benzer şekillerde sınıflandırılmaktadır. Türkiye Türkçesi dışındaki üç şivede de *sayı* ve *kipsel sözcükler*, sözcük türleri içerisinde ele alınmaktadır. Azerbaycan Türkçesinde tespit edilen en büyük fark, *çekim edatı* dışında ayrıca başka bir sözcük türü *edat* olarak adlandırılmaktadır. Türkmen Türkçesinde diğer lehçelerden farklı olarak *yansımalar* sözcük türlerine dâhildir. Sözcük türü sınıflandırmalarının birbirine en yakın olduğu şiveler Azerbaycan Türkçesi ve Türkmen Türkçesidir. Gagavuz Türkçesi daha yeni bir yazı dili olması nedeniyle, çok fazla sözcük türü çalışması bulunmamaktadır.

Gencan, bugüne kadar Türk dilinin kurallarını derleyip yazanların şu üç etki altında kaldıklarını ifade etmektedir:

- *Görüşler, arayışlar, bölümlemeler, anlatışlar ve ana düşünceler Arap dilinin etkisiyle oluşmuştur.*
- *1908'den sonra Hüseyin Cahit'le Fransız etkisi baş göstermiştir.*
- *Batılı Türkçeciler de kendi dillerinin etkilerinden kurtulamamışlardır (17).*

Yazar, Türk dil bilgisini -hiçbir etkiye kapılmadan- Türkçenin öz benliğinden çıkarmanın gerekli olduğunu söylemekte ve bunun gerçekleşmesinin ise tarama ve derleme yoluyla mümkün olacağını (2001: 17) altını çizmektedir.

Yüzyıllar öncesinden gerek dilin doğuşu gerekse yayılışı merak edilip dil üzerine pek çok tartışma yapılmıştır ve gelecekte de yapılmaya devam edilecektir. Dilin aktarıcısı kabul edilen sözcükler üzerine düşünölmeye Aristo döneminde başlandığı Aristo'nun en önemli sözcük türünü fiil olarak kabul ettiğı, Sokrates'in ise anlamlı olması nedeniyle isim ve fiilleri önemli görüp diğer sözcük türlerini önemsiz saydığı bilinmektedir. Tıpkı Sokrates gibi Platon için de isim ve fiil önemli sözcük türleridir. İsim ve fiil dışında, ilgeç ve durum gibi sözcük türlerinin dil bilgisi kategorisi olarak ele alınışı da Aristo'ya; sözcük türleri sayısının sekiz olarak ele alınışı ise en eski dil bilgisi kitabının yazarı olarak kabul edilen Thraks'a

dayandırılmaktadır. Eski Yunan'a dayandırılan sözcükler, biçimsel olmaktan çok, mantık ölçülerine göre ele alınmakta, Eski Hint döneminde Yaska sözcüklerin ses açısından ilişkili olup olmadığı sorununa eğilmektedir. Antik çağlarda başlayan sözcük türü çalışmaları, Saussure'le birlikte bir ivme kazanarak sözcüklerin nitelikleri tartışılmaya başlanmaktadır. Saussure, hem dilin dizge oluşunu hem sözcüklerin biçim ve anlam özelliklerini hem de sözcüğün kavram alanını ele almaktadır. Bugünkü sınıflandırmaların Yunan dilinin esasına dayalı sınıflamalar olduğu ve Yunancanın da Latin dilinin gramerine uyarlandığı, Latin gramerinin ise bütün Avrupa dillerinin gramerlerine örnek teşkil ettiği görülmektedir. Batılı bilginler tarafından yapılan Türk dili çalışmalarıyla birlikte Batı tarzı sınıflandırmalar, bizim dilimizde de yerini almıştır.

Dil çalışmalarında görülen Arap geleneğinin etkisi ve Batı geleneğinin etkisinden sonra, Türkiye Türkçesi dışındaki diğer Oğuz Grubu Türk şivelerinde, sözcük türleri tasnifleri yapılırken büyük ölçüde, Rus dilinin etkisi altında kalınmış olduğu da bir gerçektir. XX. yüzyılla birlikte Türkiye'de de dil bilimi çalışmaları hızlanmış ve sözcük türleri konusunda üniversitelerin Türk dili ve edebiyatları bölümlerinde tezler yapılmakta, sözcük türleri konusunda yapılan bazı yüksek lisans ve doktora tezleri TDK tarafından yayımlanarak araştırmacıların hizmetine sunulup sözcük bilgisi, dil bilgisinin önemli konuları arasında yerini almaktadır. Nitekim bu çalışma da böyle bir amaca hizmet etmektedir.

1.3. Türkçede Sözcük Türlerinin Değişmesi Konusu

Sözcük türleri incelendiğinde Türkçede bazı sözcüklerin söz diziminde kullanıldığı yere göre fonksiyon değiştirmesi olayı, dil çalışmalarında sözcüklerin sınıflandırılmasını zorlaştıran unsurlar arasında görülmektedir. Örneğin *güzel* sözcüğü ele alınacak olursa "Güzel sözcüğünün türü nedir?" sorusuna iki tür cevap verilebilmektedir. *Güzel* sözcüğünün türü konusunda birinci görüş, bu sözcüğün sözdiziminde kullanımına bakılmadan sıfat olduğudur; İkinci görüş, *güzel* sözcüğünün isim soylu olup sözdizimindeki işlevine göre de tür bakımından değişebileceğidir. "Bu yönüyle sözcüklerde, isim ve sıfat ayrımının kesin olmadığı görüşü" (Aksan, 1976: 63) ortaya çıkmaktadır. Bu ikinci görüş, geleneksel dil

bilgisinde fazlaca kabul görmüştür. Örneğin, Gabain, isimle sıfat arasında hiçbir şekil farkı olmadığını söylemektedir (2007: 101). İşte, “*bir sözcüğün yapı bakımından bir değişikliğe uğramadan, diğer bir deyişle, herhangi bir ek almadan başka sözcük türüne geçmesine, kaynaklarda fonksiyon değiştirme*” (Sarı, 2000: 227) adı verilmektedir. Bu görüşe göre, “*Türkçede sözcük türleri esneklik göstermekte, sözcükler, görev ve kullanım bakımından çok yönlü özellikler gösterebildikleri için, görev ve kullanım bakımından birbirlerinin yerine geçebilmektedir.*” (Yılmaz, 2004: 93; Demircan, 2003: 159).

Sözcükbilime Giriş adlı eserinde V. Doğan Günay, sözcük türlerinin esnekliği konusunda diğer araştırmacılara yakın bilgiler vermektedir: “*Türkçede aynı sözcük, sözcükteki kullanım yerine göre farklı sözcük ulamında yer alabilmekte ve değişik işlevler taşıyabilmektedir. Özellikle sıfat olarak adlandırılan sözcükler belirteç, ad, adıl olarak kullanılabilir. Türkçede pek çok sıfat, aynı zamanda belirteç olarak kullanılır: iyi insan, iyi konuştu vb.*” (2007: 15).

Dilaçar, bir sözcüğün sözdiziminde konumuna göre farklı sözcük türlerine kayabilmesi konusunda şunları söylemektedir: “*Dilde gördüğü göreve göre bir kelime dört, hatta beş türe girebilmektedir. Türkçede ara sözcüğü hem isim (onunla aramız iyi değil), hem sıfat (ara sokak), hem edat (direkler arası), hem zarf (su ara ara akıyor), hem fiildir. Bu durumda, dil hazinesindeki sözcükleri kesin olarak ulam “söz öbeklerine” ayırmak sınıflamak dilbilim ilkelerine aykırı düşer. Böyle olmakla birlikte, her sözcüğün boynuna bir bölek yaftası asılamaz demekten isim, sıfat, zamir, fiil, edat, zarf, bağlaç gibi görev ve kavramların yok sayılıyor anlamı çıkarılmamalıdır. Bunlar vardır, her dilci bu gerçeği kabul eder. Kabul edilemeyen şu genellemedir: şeker’e isim, iyi’ye sıfat, bizim’e zamir, göç-’e fiil, çabuk’a zarf, gibi’ye edat, hem’e de bağlaç damgasını yapıştırmak.*” (1971, 98-99).

Adalı’ya göre, “*Türkçedeki özgür sözlüksel biçimbirimleri ad, sıfat, belirteç adı altında, birbirine geçişi olmayan listeler biçiminde sıralayamayız. Sözgelimi nitelik kavramı taşıyan biçimbirimlerin tümü sıfat ya da belirteç ilişkisi içinde kullanılabilirler gibi, ad ilişkisi içinde de yer alabilirler: Boş ev, boş konuşuyor, Kutuların boşlarını attım, gibi. Zaman kavramı taşıyan biçimbirimler ad ya da belirteç ilişkisine girdikleri gibi, genellikle ad ilişkisinde görülen bir biçim de*

belli bir niteliği vurguladığında sıfat ilişkisinde olabilir: Gece ürkütücüydü. Babam, gece geldi gibi.” (2004: 36).

Porzığ, *Das Wunder der Sprache* “Dil Denen Mucize” (1950) adlı eserinde, diğer araştırmacılardan farklı bir düşünceye sahiptir: “*Kelimelerin genel geçerli bir tarzda gruplandırılması isteniyorsa, onların cümle içindeki -ister şeklen vurgulanarak belirtilmiş, ister vurgulanmamış- rolleri değil, saf kelimeler olarak yaptıkları iş, ölçüt (kriter) olarak alınmalıdır. Olgular veya olgulardaki belirli hatları adlandıran kelimeleri, yaptıkları işe göre ayırt edebiliriz. Sözcük türlerinin genel geçer bir sınıflandırmasının yapılabilmesi için onların cümle içinde rolleri değil, saf sözcük olarak yaptıkları iş ölçüt alınmalıdır.*” (Porzığ, 2003: 108-112).

Delice, sıfatların başka sözcük türlerine kayması hakkında şunları söylemektedir: “*Cümle yokken tek temel sözcük vardır; o da şey, kavram ve eylemlerin adı olan isimdir. İsimlerin cümle içindeki kullanılışlarının dilbilimsel adı zaten sözcük türlerini oluşturur. İsim (ad) terimiyle adlandırdığımız sözcüklerin temel işleviyle kullanımı; diğer türler ise isimlerin cümle bağlamı oluşturmak için kullanımlarıdır. Böyle olunca da adlaşmış sıfat ve sıfatların başka sözcük türlerine kaymasından bahsedilmesi ve bu tür isimlerle dil bilgisel kategori ve başlıklar oluşturulması doğru olmaz.*” (2012: 34).

Zülfikar, ek yoluyla sözcük türlerinin değişmesi konusuna değinmekte, isme sıfat yapma eki getirilerek de kelime türlerinin değiştirilebildiğini vurgulamaktadır. “*Balık, kamış, diş, son gibi isimler balıkçıl, kamışsı, dişli, sonsuz örneklerinde görüldüğü gibi -çıl, -sı, -li, -sız gibi isimden sıfat yapma eklerini alarak kelime sınıflarını değiştirebilir: Kesmek, karışmak, kırılmak, kaynamak, yüzmek, atmak, yanmak, yakmak, korkmaz gibi çok fiil çeşitli eklerle sıfat ve isim durumuna getirilebilir.*” (1991: 171).

Delice, *Türk Dilinde İşlevsel Ek Tasnifi* (2000) adlı makalesinde bu konuyu ele alarak sözcük türlerinin isim ve fiil kök ve gövdelerine getirilen çeşitli eklerle sözcük türlerinin değişebildiğini ifade etmektedir. Yazarın bu çalışmasında, sözcük türlerini değiştirme özelliği olan ekler *dönüştürücü ekler*, başlığıyla şu şekilde verilmektedir:

- *Dönüştürücü Ekler*

“Bu ekler eklendiği kök kelimenin anlamına etki etmeksizin sadece türünü değiştirmektedir. Bu tür ekler için model olarak da -CE eşitlik ekini kullanabiliriz. Bu ek de yukarıda sıraladığımız ekler gibi çekim eki kategorisinde değerlendirilmektedir. Ama işlevi itibariyle onlardan da çok farklıdır. -CE ekini “ben” zamirine eklediğimizde “ben” ve “bence” kelimelerinde kişi kavramı korunmakta; ancak ben zamiri -CE biçimbirimiyle birlikte artık zamir değil zarf konumuna geçmektedir. Aslında bu tür ekler için çekim teriminin kullanılması hiç de uygun değildir; zira bu ekler yapısal olarak da ek gibi görünseler de işlevsel olarak bu kelimeyi temsil etmektedirler. Ben -CE örneğinde -CE (ek): -A GÖRE (çekim edatı) (bence: bana göre) temsilcisi olarak bir kelime türünü başka bir kelime türüne dönüştürmektedir.” (221: 235).

- *Sıfata dönüştürücü ekler*

-II: boyalı ev, -sIz: taşsız tarla, -ki, bahçedeki ağaç, -sI: çocuksu hareket, -DA: gözde öğrenci, -Dan: sudan bahane, -CI: Atatürkçü düşünce, -IcI: bakıcı kadın, -(I)msI: morumsu elbise, -(I)mtrAk: satımtırak elbise, -şIn: sarışın kız, -mA: dolma kalem, -(y)An: ağlayan çocuk, (-A, -I)r: koşar adım, geçer akçe, -mIş: okumuş adam, -DIK: görülmedik iş, -AcAk: sevilecek insan, -AsI: yıkılası ev, -mAz: çıkmaz sokak, -(I)k: açık kapı, -GAn: sıkılğan çocuk, -vAn: yayvan avlu (221: 235).

- *Zarfa dönüştürücü ekler*

-ArI: dışarı, -ArAk: utanarak, -CA: bence, -In: yazın, -IncA: gidince, -ken: gitmişken, -mAdAn: almadan, -Ip: kaçıp, -(y)AI: görmeyeli, -(y)IA: arabayla (221: 235).

- *Fiile dönüştürücü ekler*

“Ek alabilen kelime türlerinden olan isimlerin fiil şekillerini kurmaya yarayan, onları fiile dönüştüren eklerdir. Bu ekler, isimden fiil yapan eklerle kategori açısından çok yakınlaşmaktadır, karıştırmamak aradaki farka dikkat etmek gerekmektedir: “-A-: baş-a-, -Al-: az-al-, -DA-: güriül-de-, -I-: ağ(i)r-I-, -kIr-: fiş-kır-, -l-: ince-l-, -lA-: su-la-, -msA-: az-imsa-, -r-: deli-r-, -sA: su-sa-, -(I)k: bir-ik- (221: 235).

Çeşitli araştırmacıların çalışmalarına bakıldığında görülüyor ki, sözcük türlerinin birbirlerinin yerine geçişi ve fonksiyon değiştirmesi konusu, sözcük türlerinin tasnifini de etkileyen bir mevzudur. Bu konudaki yaygın görüş, sözcük türlerinin gerek kök ve gövdelere getirilen çeşitli eklerle gerekse cümledeki kullanım yerine göre sözcükler, farklı sözcük türünde yer alabilmekte ve değişik işlevler taşıyabilmekte, kelimeler görev ve kullanım bakımından çok yönlü özellikler gösterebildikleri için, görev ve kullanım bakımından birbirlerinin yerine geçebilmektedir. Porzığ'e göre sözcüklerin tümce içindeki görevleri, sözcük türlerinin belirlenmesinde esas teşkil etmez (2003: 112). Ayrıca, Delice, sıfatların başka sözcük türlerine kaymasından bahsedilmesinin ve bu tür isimlerle dil bilgisel kategori ve başlıklar oluşturulmasının doğru olmadığı (2012: 34) vurgulamaktadır.

Yukarıda verilen bilgilerden de anlaşıldığı gibi, sözcük türlerinin esnekliği ve bir sözcüğün sözdizimindeki işlevi, dil bilgisinde fonksiyon değiştirme olarak kabul edilerek sözcüklerin tek başına bir tür oluşturmayıp sözdizimindeki kullanımı esas alınmaktadır; ancak, bu fikre karşı çıkanlar da mevcuttur. Buna ek olarak sözcük türlerinin ekler vasıtasıyla değiştiği görülmekte; dönüştürücü ekler olarak kabul edebileceğimiz bu ekler, zarfa, fiile ve sığata dönüştürücü ekler olmak üzere üçe ayrılmaktadır.

2. BÖLÜM

OĞUZ GRUBU TÜRK ŞİVELERİ

Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi, Türkmen Türkçesi ve Gagavuz Türkçesi, Oğuz grubu Türk şivelerini oluşturmaktadır. Batı Türkçesi ve Güneybatı Türkçesi olarak da adlandırılan Oğuz şivelerinin oluşum süreci hakkında pek çok bilgi bulunmaktadır.

Ergin, Oğuz şivelerinin oluşum süreci hakkında şu bilgileri aktarmaktadır: *“Batı Türkçesinin içinde saha bakımından zamanla iki daire meydana gelmiştir. Bunlardan biri Azeri ve Doğu Anadolu sahasını içine alan Doğu Oğuzcası, diğeri Osmanlı sahasını içine alan Batı Oğuzcasıdır. Doğu ve Batı Oğuzcaları arasında ilk asırlarda çok küçük saha farkları dışında bir ayrılık mevcut olmamış, bu saha farkları yavaş yavaş genişleyerek ancak 17. asırdan sonra Doğu ve Batı Oğuzca dairelerini meydana getirmiştir. Bununla beraber arada yine iki yazı dili olacak kadar fark mevcut değildir ve her ikisi de aynı şiveye, yani Oğuz şivesine dayandıkları için Azeri ve Osmanlı Türkçeleri ancak tek bir yazı dilinin kardeş iki dairesi sayılabilir. Esasen Doğu ve Batı Oğuzcası arasındaki farklar daha çok şivede yani konuşma dilinde kalmış, devamlı olarak Osmanlı kültür ve edebiyatının tesiri altında kalan Azeri sahasında yazı dili, Osmanlı Türkçesinden konuşma dilindeki ile mukayese edilmeyecek kadar az bir ayrılık göstermiştir. Azeri ve Osmanlı Türkçeleri arasında, daha çok şivede kalan bu ayrılığın sebeplerini Doğu Oğuzcasına Oğuz dışı Türk şivelerinin, bilhassa zaman zaman kuzeyden gelen Kıpçak unsurlarının yaptığı tesir ile İlhanlılardan kalan bazı Moğol izlerinde aramak lazımdır. Bunlardan birincisi Doğu Oğuzcasını Batı Oğuzcasından bazı şekiller bakımından biraz farklı yapmış, ikincisi ise Azeri Türkçesinde bazı Moğol asıllı kelimeler bırakmıştır. 13. asırdan günümüze kadar Batı Türklerinin yazı dili ola gelmiş bulunan Batı Türkçesi iç ve dış gelişme ve değişiklikler bakımından şu üç devreye ayrılır:*

1. Eski Anadolu Türkçesi
2. Osmanlıca
3. Türkiye Türkçesi.” (2007: 15-16)

Türk dilinin VIII. yüzyıldan XIII. yüzyıla kadar tek bir yazı dili olarak geldiği bilinmektedir. XIII. yüzyılda Oğuz ağzına dayanan yeni bir edebî dil yaratılmasının sebeplerini Ercilasun şu şekilde açıklamaktadır:

- *“XI. ve XII. yüzyılda Azerbaycan ve Anadolu’ya gelen Türkler nüfusça çok kalabalık değildirler. Üstelik Bizans’la ve Haçlılarla savaşarak Anadolu’da tutunma kavgası veriyorlardı. XII. yüzyılda da Oğuz göçleri devam etmekle beraber XIII. yüzyıl başlarında Cengiz’in zuhuruyla Türkmenistan’da kalan diğer Oğuzlar da Anadolu’ya gelmek zorunda kalmış, böylece yeni bir edebî dil ihtiyacını ortaya çıkaracak nüfus yoğunluğuna ulaşılmıştır.*

- *Cengiz’in zuhuru, kendisinin ve çocuklarının Batı seferleri, Türkistan’da da mühim değişikliklere sebep olmuştur. Kaşgar’daki Türk edebî dil muhiti Harezm’e kadar kaymış, böylece Oğuzlara yaklaştı. Çok uzakta Kaşgar ile temas edemeyen Azerbaycan ve Anadolu’daki Oğuzlar, İlhanlılar çağında Harezm ile temas etme imkânına sahiptiler. Üstelik İlhanlı bürokrasisi içinde de eski Türk edebî dilini kullanan Uygur kâtipler vardı.*

- *İlk iki asırda gelen Oğuzlar göçeri idiler ve Türkistan’daki edebî dili bilmiyorlardı. Hâlbuki Cengiz’in önünden şehrli Oğuzlar da kaçıp Anadolu’ya gelmişlerdi ve bunların hiç olmazsa bir kısmı oradaki edebî dil geleneğine sahip idiler.*

- *Türkler çok canlı bir din ve tasavvuf hayatı yaşıyorlardı. Bu hayata ait inançların, tasavvufî görüşlerin, ahlaki prensiplerin halka onların diliyle anlatılması lazımdı.*

- *Bir başka sebep de Oğuzların şüphesiz bir sözlü edebiyat geleneklerinin bulunmasıdır. Yazıya geçmeyen, ağızdan ağıza dolaşan sözlü şiir, hikâye ve destan geleneği, elbette yeni edebî dilin yaratılmasında önemli rol oynamıştır.*

- *Ve nihayet Anadolu Selçuklularının yerine beyliklerin ortaya çıkması da en önemli sebeplerdendir. Candaroğulları, Karamanoğulları, Aydınoğulları, Osmanoğulları gibi beyliklerin başında bulunan Boy Beyleri umumiyetle Farsça ve Arapçaya yabancı idiler, fakat onlar da bir devletin, sanatkâr ve edebiyatçıları himaye etmesi gerektiğini biliyorlardı. Bundan dolayı Türkçe yazan bilgin, şair ve edipleri teşvik ettiler.” (1996: 43-45).*

Bazı kaynaklarda Batı Türkçesi terimi kullanılırken bazı kaynaklarda, Oğuz şiveleri, bu gruba dâhil olan kavimlerin eski Oğuz boyundan olmaları sebebiyle “Güneybatı Grubu”, “Oğuz Grubu” olarak da adlandırılmaktadır (Jyrkankallio vd, 1992: 36). Ergin, Türkoloji’de Batı Türkçesi için bazen Cenup Türkçesi veya Cenup Şivesi adının kullanıldığını, fakat Batı Türkçesi teriminin daha uygun olduğunu söylemektedir (2007: 15). Batı Türkçesini Doğu kolunu Türkmen Türkçesi, Batı kolunu ise Azerbaycan Türkçesi, Türkiye Türkçesi ve Gagavuz Türkçesi oluşturmaktadır.

Türk lehçe ve şiveleri çeşitli ölçütlere göre sınıflandırılmaktadır. “*Lehçelerin sınıflandırılmasında ses değişmelerini ölçüt olarak alan Türkologlar, TT’nde ayak, dağ ve dağlı olarak söylenen sözcüklerin değişik lehçelerdeki farklı biçimlerine dayanarak bu “Batı Oğuzcası grubunu” ayak, dağ ve dağlı grubu adıyla adlandırıyorlar.*” (Aksan, 2005: 18). Menşei bakımından aynı olan Oğuz şiveleri zaman içerisinde coğrafi, siyasi ve sosyo kültürel sebeplere bağlı olarak çeşitli kollara ayrılmış olup zamanla bu lehçeler arasında bazı dilsel farklılıklar doğmuştur. Akar’a göre “*Türk lehçeleri arasındaki morfolojik farklılıklar genel anlaşmayı etkilemeyecek derecede ikincil unsurlardır. Temel sözcükler bakımından da Türk lehçeleri arasında çok büyük ortak noktalar vardır. Türk dili, aslında, çok geniş bir coğrafyada, uzun bir tarihî zaman dilimi içinde çok çeşitli lehçelere ayrılmış olsa da kendi temel özelliklerini hep korumuş bir dildir. Dolayısıyla da bütün Türklerin bir yazı dilinde birleşmesi için dilin kendi iç dinamikleri açısından büyük bir engel yoktur.*” (2010: 308). Korkmaz, Türk dünyasındaki ortak yazı dili konusunun yeni olmadığını, Kırımlı İsmail Gaspıralı’nın Bahçesaray’da çıkarmaya başladığı Tercüman gazetesinde, 1883 yılından başlayarak ortaya attığı ve savunduğu bu konu Türk dünyasının ilerlemesi için “dilde, fikirde, iste birlik” sloganı ile İstanbul Türkçesine yakın bir ortak yazı dili kurulmasını şart koştuğunu belirtmektedir. 1880-1900 yılları arasında Şemseddin Sami, Necip Asım, Mehmet Emin Yurdakul gibi Türkçülerin de Türk dünyasında dil ve kültür konusunu savunmuş kişilerdir (1992: 189-197). Bu fikir adamlarıyla başlayan çalışmalar günümüzde de devam etmektedir.

Bu çalışmada yön adlarına göre: Batı Türkçesi/ Batı Oğuzca/ Güneybatı Türkçesi/ Güney Türkçesi; boy adlarına göre: Oğuz Türkçesi; ses özelliklerine göre dağlı grubu gibi terimlerle karşılanan Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi,

Türkmen Türkçesi ve Gagavuz Türkçesi için şive teriminin kullanımı uygun görülüp bu şiveler, boy adları esas alınarak Oğuz grubu şiveleri biçiminde adlandırılmıştır.

2.1. Türkiye Türkçesi

Çalışmamızın bu bölümünde, Oğuz şiveleri içerisinde en gelişmiş yazı dili olma özelliğine sahip olan ve Oğuz şivelerinin Batı kolunu oluşturan Türkiye Türkçesinin yazı dili hâline gelişi, Türkiye Türkçesi için önemli sayılabilecek dönemler ve Türkiye Türkçesinin önemli dil bilgisi eserleri hakkında bilgiler yer almaktadır.

Türkiye Türkçesi, yön isimlerine göre *Batı Türkçesi*, *Batı Oğuzcası*, *Güneybatı* veya *Güney Türkçesi*; kavim adlarına göre *Oğuz Türkçesi*; ses ve şekil özelliklerine göre *dağlı* grubuna dâhil olup Türk lehçeleri içerisinde -yukarıda da belirtildiği gibi- en gelişmiş yazı dilidir. Korkmaz, Güneybatı Türk lehçeleri grubuna giren ve etnik yapı bakımından Oğuz-Türkmen boylarının diline dayanan Türkiye Türkçesinin hem geniş anlamı hem de dar anlamı bir terim olduğunu söylemektedir. “Geniş anlamı ile Türkiye Türkçesi, Anadolu ve Rumeli bölgelerinde kurulup gelişmiş olan ve dil tarihinin XII. yüzyıldan günümüze kadar uzanan alt bölümlerini de içine alan geniş kapsamlı bir dönemin adıdır. Dar anlamı ile de XX. yüzyıl başlarında Milli Edebiyat akımı içinde Yeni Lisancıların dil anlayışından başlayıp günümüze kadar uzanan dönemin yani Türkiye Cumhuriyeti sınırları içindeki yazı dilinin adıdır.” Yazar, bu iki anlamın birbirine karıştırılmaması için Türkiye Türkçesinin XII-XV. yüzyıllar arasındaki dönemi *Eski Anadolu Türkçesi* veya *Eski Türkiye Türkçesi*, XV-XIX yüzyıllar arasındaki dönemi *Osmanlı Türkçesi*, son dönemi *de Türkiye Türkçesi* diye (Korkmaz, 2009: LXXVIII) adlandırmaktadır.

Ergin, 1908 Meşrutiyet’inden sonra başlayan Türkiye Türkçesini, Batı Türkçesinin üçüncü devresi olarak kabul ederek 1908 Meşrutiyetinden sonra başlayan ve Cumhuriyete kadar devam eden dönemi, Türkiye Türkçesinin başlangıç devri mahiyetinde görüp bu dönemde Osmanlı Türkçesinin son örnekleri ile Türkiye Türkçesinin ilk örneklerinin yan yana bulunduğunu söylemektedir. Ergin’e göre Türkiye Türkçesi “Batı Türkçesinin en temiz devridir (2007: 23-24).

Türkçede dilde sadeleştirme çabaları, Mili Edebiyatçılardan önce gündeme getirilmiş bir konu olup bu amaçla, Mehmet Esat Efendi'nin, *Lehçet'ül-Lügat* (1972) adlı sözlüğü derlenmiştir. Bu amaca uygun olarak *“Türkçe'nin kendi benliğine kavuşması konusunda 1908 yılına kadar birçok düşünce söylenerek, tartışmalar yapılmakta; ama kesin bir harekete geçilememektedir. 1908'den sonra, dilimizin arılaştırılması konusunda ilk önemli adımı Ziya Gökalp ve arkadaşları atmaktadır.”* (Ediskun, 2005: 30). Bu oluşum tarihte Yeni Lisan Hareketi olarak adlandırılmakta, öncülerine ise Yeni Lisancılar denmektedir. *“Yeni Lisancılara göre; yaşayan dilde mevcut olmayan kelimeler kullanılmamalı, İstanbul halkının konuştuğu gibi yazılmalıdır. Şairler ve yazarlar eserlerinde İstanbul Türkçesini kullanmalı, uzun cümlelerden ve terkiplerden sakınmalıdır. Ziya Gökalp, Ömer Seyfettin, Ahmet Hikmet, Ahmet Hamdi Tanpınar, Abdülhak Şinasi, Yakup Kadri, Reşat Nuri, Halide Edip, Refik Halit, Halit Ziya, Faruk Nafiz, Orhan Veli, Cahit Sıtkı gibi sanatkârların eserlerinde Türkçe sade ve canlı bir anlatıma kavuşmaktadır.”* (İlker, 1997: 3).

Yusuf Ziya Öksüz Anadolu'da, Türkçenin edebî bir dil olma yolunda Arapça ve Farsçaya karşı verdiği mücadelenin Selçukluların, Arap ve Fars dillerini benimseme, hatta bunları kültür ve devlet dili olarak kabul etme yoluna girmeleriyle birlikte başladığını (2004: 6) söylemektedir. Yazar, Türkiye Türkçesinin edebî bir dil olma sebebi hakkında şu bilgileri aktarmaktadır: *“Daha sonra Karaman Beyliği'nin ve onun ardından da Osmanlı Devleti'nin Türkçeyi resmi dil olarak kabul edişleri, çok mutlu neticeler veren bir Türkçeye dönüş hareketi olmuştur. Aslında Batı Türkçesinin edebî bir dil haline gelmesi de bu yüzyılda, yani Beylikler Devrinde gelişir. Birtakım yeni Beyliklerin kurulması ve bunların kurucularından çoğunun Türkçenin dışında bir dil bilmemeleri, Türk dili ve kültürüne dönüşü kolaylaştırmıştır. Hele tarikat ve tasavvuf mensuplarının fikirlerini halk arasında yaymak gayesiyle halkın diliyle konuşup yazmaları, yavaş yavaş halk dili üzerine kurulan bir edebî dilin doğmasına sebep olmuştur.”* (2004:7).

Oğuz şiveleri içerisinde en gelişmiş yazı dili olması nedeniyle, dil bilgisi araştırmalarında Türkiye Türkçesi üzerine önemli çalışmalar yapılmıştır. Korkmaz, Türkiye Türkçesinin işlendiği Türkiye Türkçesi gramerlerinin gelişme süreçleri açısından ele alındığında gerek gramer anlayışı gerek yazılan eserlerin içerikleri bakımından üç farklı aşamaya (2009: CVIII) işaret etmektedir:

1. Osmanlı dönemi gramerleri ve özellikleri: Osmanlı Türkçesinin gramer yapısını ele alan Meninski'nin *Linguarum Orientalium Turcicae, Arabicae, Persica einstitutiones seu Grammatica Turcica* (Doğu dillerinden Türkçenin Arapçanın ve Farsçanın Esasları ve Türkçenin Grameri, Viennae, 1680) bu dönem için önemli bir eserdir.

2. Tanzimat dönemi gramerleri ve özellikleri,

3. Cumhuriyet dönemi gramerleri ve özellikleri.

Yazılı kaynaklarda edinilen bilgilere göre, Kâşgarlı Mahmud'un *Kitâbu Cevâhiri'n-nahv fî lugati't Türk* adlı eseri, Türkçe ilk gramer kitaplarından biri kabul edilmektedir. Ancak, bu eserin ele geçmemiş olmasından dolayı Kâşgarlı tarafından Araplara Türkçe öğretmek amacıyla yazılan *Dîvânu Lugâti't-Türk*, Türk dilinin ilk sözlük ve ilk dil bilgisi kitabı olarak kabul edilmektedir. “Lahor’da Kutbuddin Aybey’e sunulan, *Şecere-i Ensâb’ın sahibi Fahreddin Mübârekşâh’ın, Türk diliyle ilgili görüşlerini de içerisinde bulunduğu eseri, Türk dilinin önemli kaynakları arasında*” (Öksüz, 2004: 6) sayılmaktadır. “Türk dili hakkında bilgi veren diğer bir dil ve lügât kitabı Zamahşerî tarafından yazılan *Mukaddimetü'l-edeb* adlı eserdir. Çeşitli Türk lehçeleri hakkında aydınlatıcı bilgiler de veren bu Arapça eser, bir bakıma Kâşgarlı'nın eserini tamamlar niteliktedir.” (6). “Tarihî kaynaklar Türkçeyi devlet dili yapma hareketine önce, Karamanoğlu Mehmed Bey tarafından teşebbüs edildiği bilgisindedir. Meşhur: ‘Şimdiden gerû divânda, dergâhta, bârgâhta, mecliste ve meydanda Türkçeden başka dil kullanılmayacaktır.’ fermanının tarihi 15 Mayıs 1277 olup, bugüne kadar ele geçirilmiş değildir.” (7). Karamanoğlu Mehmed Bey’in bu fermanına ithafen Karaman’da kutlanan Dil Bayramı hakkında Öner şu bilgileri aktarmaktadır: “1961 yılından beri, her yıl haziran ayının ilk haftasında, Karaman’da ‘Dil Bayramı’ yapılmaktadır. Son yıllarda bu bayrama “Yunus Emre” de eklenerek bayramın adı ‘Dil Bayramı ve Yunus Emre’yi Anma Haftası’ olmuştur. Karamanoğlu Mehmed Bey’in Konya’da ilan ettiği fermanı, sosyal ve kültürel alanda Türkçenin patlamasıdır. O güne kadar Arapçanın ve Farsçanın yanında hor görülen aşağılanan Türkçe, kanlı bir siyasi olayla ilk kez varlığını duyurmuştur. Selçuklu aydınları tarafından “ayağı çarıklı Türkler” olarak kınanan Türkmenler, bu tarihten sonra Selçuklu saltanatına son verecek Anadolu’da ayrı ayrı beylikler

kurarak, Türkçeyi sarayda, divânda, dergâhta ve meydanlarda gürül gürül konuşturacaklardır.” (1996: 333-338).

Türkiye Türkçesinin tarihi gelişiminde Tanzimat döneminin ve eserlerinin önemi büyüktür. “XIX. yüzyılda dil ve edebiyat hayatında Tanzimat dönemi önemli bir yere sahiptir. Ahmet Cevdet ve Fuat Paşaların birlikte yazdıkları Kavaid-Osmaniyye (1851), Ahmet Cevdet Paşa'nın ortaokul öğrencileri için hazırladığı Kavaid-i Osmaniyye'nin sadeleştirilmiş şekli Medhal-i Kavaid ve Kavaid-i Türkiyye, bu dönemin en önemli kaynakları arasında sayılmaktadır. Öyle ki, Kononov, Rüştüye için Ahmet Cevdet Paşa ve Mehmet Fuad Paşa tarafından yazılan Kavaid-i Osmaniyye'yi ilk Türk dili kitabı” (Öksüz, 2004: 83) olarak kabul etmektedir.

Banguoğlu, Tanzimat döneminin özellikleri hakkında şu bilgileri aktarmaktadır: “Tanzimatçılar medrese kültürüne sahip adamlardı. Binaenaleyh tanıdıkları klasik dilin, Arapçanın gramerini Türk grameri için yegâne örnek olarak ele aldılar ve Türkçeyi onun kalıplarına soktular. Mektepler için ilk Türkçe gramer kitabını yazan Cevdet Paşa'dır. Sonraları mektep kitaplarında tedris usulleri ve vasıtaları bakımından bazı yenilikler yapıldı. Fakat ilk defa gramerin başka bir plana göre telifi teşebbüsü Hüseyin Cahit Bey'e ait oldu. Vaktinde şiddetli itirazlarla karşılanan bu teşebbüs, aslında Türkçenin bu sefer de Fransız grameri kalıplarına zorlanması olmuştur.” (1987: 36-37).

Öksüz ise Tanzimat dönemini şu sözlerle değerlendirmektedir: “Yazı dilinin XVI-XIX. yüzyıllar arasındaki ağır ve süslü yapısına bir tepki olarak dilde sadeleşmenin gereğini, şahısların istek ve eğilimlerine bağlı kalmaksızın şuurlu bir şekilde ele alan, daha doğrusu onu sosyal bir mesele olarak gören Tanzimatçıların, bu konuda ne kadar başarı sağlayabildikleri tartışılabilir. Çünkü daha çok bir kavram kargaşası içinde gördüğümüz Tanzimatçılar, ananevi yazı diline karşı yaptıkları bütün tenkitlere rağmen, eski şekle bağlı kalmaktan kendilerini kurtaramamışlardır. Her ne kadar Osmanlıca tabiri yanında Türkçe tabirini de kullanmış olsalar bile, yine de Arapça ve Farsçayı Türkçe için önemli bir kaynak olarak görmeden edememiş ve bu düşüncelerinden sıyrılamamışlardır. Kısaca söylemek gerekirse, Tanzimat devri edebî dilinde, çok defa cümleler uzun ve seçili

olsa bile, sanat yapma endişesi taşımayan yazılarda dilin gittikçe sadeleşmekte olduğu gerçektir.” (2004: 32-33).

Tanzimat döneminde dilde sadeleşme hareketleri de gündeme gelmiş bir konudur. “Şinasi, Ziya Paşa, Namık Kemal, Ali Suavi, Ahmet Midhat, Şemseddin Sami, Ahmet Vefik Paşa, Ahmet Cevdet Paşa, Süleyman Paşa, Muallim Naci Tanzimat döneminde Türkçenin sadeleşmesine hizmet eden” (2004: 18-29) en önemli şahsiyetler arasındadır. Arapça ve Farsçanın Türkçe için önemli bir kaynak olarak görüldüğü ve Hüseyin Cahit’le birlikte Türkçenin Fransız grameri kalıplarına büründüğü dönem olarak kabul edilen Tanzimat döneminde, dil daha karmaşık bir hal alarak Arapça, Farsça dil özellikleri yanında Fransız etkisi dilde görülmeye başlanmaktadır.

Tanzimat sonrası dönem olarak kabul edilen Edebiyat-ı Cedîde dönemi olup bu dönem hakkında Öksüz, şu bilgileri aktarmaktadır: “Edebiyat-ı Cedîdeciler de Tanzimatçılar gibi -az da olsa- ilk edebî kültürlerini Doğudan almakla birlikte, daha sonra o yıllarda bütün dünyaya yayılan Fransızca’yı öğrenerek Fransız edebiyatını da yakından tanıma imkânı bulmuşlardır. Bu imkânlar olacak ki, Batı’da tanıdıkları Parnasizm ve Sembolizm akımlarının etkisiyle Türk edebiyatına, “sanat sanat içindir” anlayışını hâkim kılmışlardır. Edebiyat-ı Cedîdeciler, Tanzimatçılardan daha da geriye gitmiş ve zincirleme tamlamaları, birleşik sıfatları bol bol kullanmaktan çekinmemişlerdir. Bu arada dilde anlatım gücünü artırmak gayesiyle Fransızcanın özelliklerini yansıtan bazı söz ve söyleyiş farklılıklarını da dilimize taşımayı ihmal etmemişlerdir.” (6-48).

Banguoğlu’na göre, “Serveti Fünuncuların Türkçeye Garp dillerinin kıvraklığını ve geniş ifade kudretini kazandırmaları ve mefhumları vuzuhlandırmaları, başlı başına bir inkılâptı.” Yazara göre, “Serveti Fünuncular, kendi usulleri ile kelime teşkiline devam ederek dili zenginleştirmişlerdir.” (1987: 89). Türkiye Türkçesi hakkında önemli çalışmaları bulunan Kononov, çevirisini Kenan Koç’un yaptığı *Türk Dili Araştırmaları Tarihi* (2004) adlı eserinde Türk dilbilimi uzmanlarının halletmeleri gereken başlıca meseleleri şöyle sıralamaktadır:

1. *Türkiye Türkçesinin tarihi ve etimoloji sözlüklerinin hazırlanması,*
2. *Türk dilinin tarihi fonetiği ve gramerinin yazılması (sentaksı esas almak kaydıyla),*
3. *Anadolu ve Balkan Yarımadası Türk ağızlarının incelenmesi: fonetik, gramer, leksikoloji, genel atlas oluşturulması (sinkronik ve diakronik planla),*
4. *Çağdaş Türk edebî dilinin fonetiği ve gramerinin ciddi şekilde hazırlanması,*
5. *Türkiye Türkçesinin araştırılma tarihinin incelenmesi (115).*

Türkçenin özleşmesini, bilimsel metotlara uygun olarak bilim, teknik ve sanat kavramlarını karşılayacak şekilde geliştirilmesini sağlamayı amaçlayan bir dernek olan Türk Dil Kurumu, 12 Temmuz 1932’de Atatürk tarafından kurulmuştur. O zamanki adı Türk Dili Tetkik Cemiyeti olan Türk Dil Kurumu’nun belli başlı gelir kaynağı Atatürk’ün vasiyetnamesiyle İş Bankasındaki hissesinden ayrılan kârdır. Türk Dili Tetkik Cemiyeti kurulduktan sonra 26 Eylül 1932’de 1. Türk Dili Kurultayı toplanmıştır. Halit Fahri (Ozansoy)’nin önerisi ile 26 Eylül, “Türk Dil Bayramı” olarak kutlanması kabul edilmiştir. 1934’te toplanan II. Türk Dil Kurultayında kurumun adı Türk Dili Araştırma Kurumu olarak değiştirilmiş, 1936’da toplanan III. Türk Dil Kurultayında ise Türk Dil Kurumu biçimini almıştır (Page 1 of 3).⁴

2.2. Azerbaycan Türkçesi

Kaynaklarda, Azerbaycan adının kökeni ve anlamı hakkında şu bilgilere rastlanmaktadır: “*Eski zamanlarda Azerbaycan arazisine Atropatena (od, ateş sahiplerinin ülkesi, odlar yurdu) denilmektedir. İlmî araştırmalarda Azerbaycan adının etimolojisi hakkında muhtelif mülahazalar vardır. Birilerine göre, Azerbaycan adı Büyük İskender’in ölümünden sonra burayı yöneten komutanlardan Atropates adı ile alakadardır. Bu, Yunan kaynaklarında Atropatena, eski Ermeni kaynaklarında Aturpatakan-Atrpatkan-Atrpayakan, Suriye ve Bizans kaynaklarında Adorbigan, Adarbigan, Orta Fars (Pehlevi) kaynaklarında Adarbadagan*

⁴<http://turkoloji.cu.edu.tr/Ansiklopedi/tdk.php>.

(Aderbadagan), Azerbadagan, Azerbaygan, Azerbazğan, Arap kaynaklarında Azerbican, Adirbican şeklinde inkişaf gösterir. Azerbaycan kelimesinin etimolojisini yapanlar burada hâkimiyet süren Kazan (Hazar) Türklerinin ismini unutmamalıdır. Azerbaycan Türk dilcilerinin kanaatine göre Azer ve Baycan kelimelerinden yapılmış Azerbaycan adının ilk Az ve Er tarafları gösterir ki bu ad Türk menşelidir. Manası yiğit Azlar, Yiğit Türk Tayfası Azlar demektir.” (Mehmedoğlu ve Aliyeva, 2000: 85).

Bozkurt, Azerbaycan sözcüğünün kökeni hakkında şu bilgileri vermektedir: “Birçok kişi Azerbaycan adının Farsça ‘ateş anlamına gelen “azer” sözünden çıktığına inanır. Bu düşünceye göre Azerbaycan “ateş ülkesi’ demektir. Eski tarihçiler bu ülkeye ‘Ateşler Ülkesi’ adını vermişlerdir. Adını yerel petrol kaynaklarının ateşlerini beslediği sayısız Zerdüşt tapınağından almıştır. Arap tarihçisi Taberi, çeşitli halk rivayetlerine dayanarak, ibadet edilen ateşin en büyüğünün burada bulunmasından dolayı bu ülkeye Azerbaycan adının verildiğini söylemektedir.” (2005: 409).

Özkan, bu konuda şöyle demektedir: “Arap tarihçilerinin Arran ve Şirvan olarak adlandırdıkları Azerbaycan’ın ismi Mehmed Emin Resulzade’ye göre Makedonyalı İskender’in kurduğu Yunan-Bahter İmparatorluğu’na karşı bağımsızlığını ilan eden Satrap Atropet’in adından gelir. Bu isim ilk defa coğrafi ve siyasi bir terimle Atropetenye ve Atropet olarak anılmıştır. Bu kelime Ermenicede Atropatokan, Farsçada Aterapata, Arapçada Azerbaycan şeklini almıştır. Ahmet Caferoğlu’na göre, Azerbaycan, Atar ve Patar kelimelerinin birleşmesinden meydana gelmiştir.” (1999: 205).

Kazımov, Azerbaycan sözcüğünün kökeni hakkında: “VII. yüzyıldan itibaren var olan Azeri sözcüğü sözü, bir grubu temsil etmeyip Azerbaycan sözcüğünün kısaltılmış şeklidir. Azerbaycan sözcüğü ise Antarpatianu ve Atropatena sözleri ile aynı kökten olup Antarpatianu sözcünde meydana gelerek An sözcüğünün n’si düşüp Atarpatianu/ Atropatena şeklini almıştır.” (2010: 7-8) demektedir.

Kaynaklarda, Azerice, Azeri Türkçesi ve Azerbaycanca adlarıyla da bilinen Azerbaycan Türkçesinin V. asırda şekillendiği, VI.- VIII. asırlarda edebî dilin oluşmaya başladığı ve bu dönemin en mükemmel örneğinin Dede Korkut olduğu

bilinmektedir. Azerbaycan Türkçesinin edebî yazılı dilinin teşekkülü, IX.-XI. yüzyıllar olup *Türk* sözünün V. asırdan itibaren işleklik kazandığı, Azeri sözünün ise VII. yüzyılda kullanıldığı (Kazımov, 2010: 4-7) bilinmektedir.

Azerbaycan dilcileri “*Azerbaycan Türkçesinin oluşumunu iki ana döneme dayandırmaktadırlar: Birincisi 3.-5. yüzyıllardan 7.-8. yüzyıllara kadar olan dönemdeki Kıpçak tipli Azerbaycan Türk halk dili. İkincisi ise Kıpçak tipli bu halk diline, 7.-8. yüzyıllardan 9.-10. yüzyıllara kadar olan dönemde Oğuz-Selçuk şive özelliklerinin karışmasıyla ortaya çıkan kültür dilidir.*” (Hudayev, 1992: 547).

Bozkurt’a göre, “*Azerbaycan Türkçesinin özellikleri XIII-XIV. yüzyıllarda doğmaya başlar. O dönemlerde Azerbaycan Türkçesi Anadolu Türkçesiyle iç içedir. XII. yüzyılda Ahmet Yesevi’de, XIII. yüzyılda Assaluk’ta Oğuzca özellikler saptanır. Nevai’de ve Çağatay Türkçesinde Azerbaycan Türkçesinin izleri görülür. Bu yüzyıllarda Azeri-Anadolu Türkçesi ayrımı bulunmaz. Sultan Veled’de, Yunus’ta Azerbaycan Türkçesinin özellikleri vardır. XV. yüzyıldan kalan Dede Korkut, Kadı Burhaneddin Divânı, Hasanoğlu’nun şiirleri, Ahmet Harami Destanı, Hatai, Nesimi ve Fuzuli ve Habibi’den sonra Azerbaycan Türkçesinin dil özellikleri giderek yoğunlaşır.*” (Bozkurt, 2005: 420-422).

Şireliyev, Azerbaycan edebî dilinin ağızlarını dört grup etrafında toplamaktadır. Bu gruplar şunlardır: (Ergin, 1981: 256)

1. *Doğu Grubu Ağızları: Bu gruba Bakü, Şamahı, Guba dialektleri, Mugan grubu ve Lenkeran ağızları.*

2. *Batı Grubu Ağızları: Gazah, Karabağ, Gence ve Ayrım ağızları.*

3. *Kuzey Grubu Ağızları: Nuha ve Zagalata-Gah ağızları içerir.*

4. *Güney Grubu Ağızları: Nahçıvan, Ordubad, Tebriz ve Yerevan ağızları.*

Azerbaycan’da da diğer Türk topluluklarında olduğu gibi alfabe önemli bir siyasi meseledir. “*Azerbaycan gündemine alfabe meselesi geldiğinde bu konu günlerce basında tartışılmış, bu süreçle birlikte alfabe ile ilgili farklı görüşler ortaya çıkmıştır. O dönemde aydınlar alfabe hususunda şu farklı gruplara ayrılmaktadır:*

1. Latin alfabesini isteyenler,
2. Kiril alfabesine devam edilmesi gerektiğine inananlar,
3. Arap alfabesine geçilmesinin uygun olduğunu düşünenler,
4. Orhun alfabesinin kabul edilmesi gerektiğini savunanlar.” (Gedikli, 1992: 75).

Türk coğrafyasında alfabe meselesi önemli bir yere sahip olup alfabe konusunda, fikir ayrılıklarına düşüldüğü görülmektedir. “Siyasal gelişmelere paralel olarak yapılan alfabe değişimi ve alfabede yapılan ıslahatlar aydınları farklı gruplara ayırmıştır. Her dönemde eski ve yeni alfabeyi savunan aydınlar çıkmış, çeşitli gerekçelerle savundukları alfabenin Azerbaycan halkı için önemini dile getirmiş, kabul edilen her yeni alfabe öncesinde sancılı bir dönem yaşanmıştır. Bu süreç yeni alfabenin kabulüyle sona ermiştir. Buna müteakip eserlerin tekrar basılması, yeni alfabeye uyum süreci başlamıştır. Her değişim sürecinde maddi manevi sıkıntılar yaşanmıştır. 1918 yılında Azerbaycan aydınları Latin alfabesine geçme teşebbüsünde bulunmuşlardır. Fakat o teşebbüs o zaman gelişerek kuvvetlenemediğinden başarı kazanamadı. Sovyet hâkimiyeti yıllarında (1921 yılında) alfabe sorunu tartışılmaya başlandı. Aydınlar genellikle iki gruba ayrılmışlardı. Bir grup Arap alfabesini kimi düzeltmelerle (ıslah ederek) yenileştirmek; ikinci grup ise Latin grafiği esasında yeni alfabeyi kullanmaktan yana idiler. Bu iki grup arasında iki haftadan fazla süren tartışmadan sonra, Latin alfabesi taraftarları üstünlük kazandılar.²¹ Temmuz 1922 yılında Latin yazısı esasında yeni alfabeyi kullanmak için bir komite kuruldu. 20 Ekim 1923 yıl tarihli dekreti üzerine Latin alfabesinin Arap alfabesi ile beraber kullanımı resmî olarak kararlaştırıldı. 27 Haziran 1924 yılında Latin alfabesi zorunlu devlet alfabesi olarak kullanıldı. 1928 yılından başlayarak Latin alfabesinin tüm okullarda öğrenimi zorunlu kılındı. 1 Ocak 1929 yılında resmi olarak bütün işletmeler, kurumlar, yayınevleri yeni alfabeye geçtiler.” (Abdullayev, 1996: 95).

11 Temmuz 1939 ile 1 Ocak 1940 yılında Azerbaycan yazısı Latin alfabesinden Rus alfabesine geçilmiştir (Abdullayev, 1996: 99). Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra 1991-2001 yılları arasında Kiril ve Latin alfabesini bir arada kullanan Azerbaycan’da, 1 Ağustos 2001 tarihinden itibaren tamamen Latin

alfabesine geçilmiştir (Karaman, 2010: 142-143). Azerbaycan'da günümüze kadar kullanılan alfabeleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. *Köktürk alfabesi: (VII.-X. Yüzyıllar arası)*
2. *Uygur alfabesi: (VIII.-XV. yüzyıllar arası)*
3. *Arap alfabesi: (X. Yüzyıldan XX. yüzyılın başlarına kadar) (Ercilasun, 1993: 10)*
4. *Latin alfabesi: (19922 yılından 1940 yılına kadar)*
5. *Kiril alfabesi: (1940-1991)*
6. *Kiril ve Latin alfabesi: (1991 yılından 2001 yılına kadar hem Kiril alfabesi hem Latin alfabesi kullanılmıştır (Helilov, 2007: 221).*

Azerbaycan Türkçesinde kullanılan Latin alfabesi: Aa, Bb, Cc, Çç, Dd, Ee, Əə, Ff, Gg, Ğğ, Hh, Xx, Iı, İi, Jj, Kk, Qq, Ll, Mm, Nn, Oo, Öö, Pp, Rr, Ss, Şş, Tt, Uu, Üü, Vv, Yy, Zz (Ercilasun, 2007:175).

Azerbaycan Türkçesinin gelişmesinde katkısı olan yazar ve şairler şunlardır: “*Güney Azerbaycan'da Mirza Ali, Tebrizli Ali, Ali Tuda, Sehend, Şehriyar, Samed Behremgi; Kuzey Azerbaycan'da Mehmet Emin Resulzade, Cafer Cabbarlı, Celil Mehmed Kuluzade, Sabir, Samed Vurgun, Süleyman Rüstem, Mir Celal, Mirza İbrahimof, Bahtiyar Vahapzade, Nizami Genceli, Eli Veliyev, Sabir Rüstemhanlı*” (İlker, 1997: 4-5).

2.3. Türkmen Türkçesi

Türkoloji'de bazı boy ve lehçe adlarında olduğu gibi, Türkmen sözcüğünün kökeni ve anlamı hakkında da farklı fikirlere rastlanılmış olup bu sözcük hakkında şu bilgiler tespit edilmiştir: Türkmen kelimesinin Oğuzlar zamanında yaşamış olan bir kabilenin adı olarak V. yüzyıldan beri var olduğu bilinmektedir. Türkmen kelimesinin kabile adından millet adına dönüşmesine X-XI. yüzyılda Kâşgarlı Mahmud'a ait olan Dîvânu Lugâti't-Türk'te rastlanmıştır.

Türkmen kelimesinin kökeni ve anlamı hakkında Buran ve Alkaya şu bilgileri aktarmaktadır: “*Farslar ve Tacikler tarafından bazı Oğuz grupları için kullanıldığı belirtilen bu ad, Kaşgarlıdan başka, Reşidüddin tarafından Camii’-t-Tevarih ve Ebulgazi Bahadır Han tarafından da Şecere-i Terakime adlı eserde söz konusu edilmektedir. Kaşgarlıya göre Türkmen adı, Türk kelimesine Farsça “manend” (benzer, gibi) kelimesinin getirilmesiyle oluşmuştur. A. Vambery’nin, Türk men (ben) “Türküm” şeklindeki izah tarzı da çok fazla taraftar bulan bir görüş değildir.*” (Buran, Alkaya 2009: 107).

“*Ünlü Türkolog J. Deny ise, Türk kelimesine -men ekinin getirilmesiyle oluştuğunu söyler. -men, -man eki üzerine geldiği kelimeye ‘büyüklük, üstünlük, fazlalık’ anlamları katar. Deny’e göre Türkmen kelimesi de ‘koyu Türk, saf kan Türk’ anlamlarına gelmektedir. Türkçede buna benzer “kocaman, karaman, şişman” gibi kelimelerin yapısıyla aynıdır. J. Deny’nin bu görüşü ilim aleminde en fazla rağbet edilen görüştür. Kafesoğlu’nun da katıldığı bu görüşü, ünlü Türkologların G. Nemeth, V. Minorsky, G. Moravcsik ve O. Pritsak, Ligeti, J. Deny, Vambey, Z. Kakuk da desteklemişlerdir.*” (108).

Saray’a göre: “*XI. yüzyılda batıya göç eden Oğuz boyları, 10. yüzyılda İslamiyet’i kabul etmiş, doğuda kalan ve henüz Müslüman olmayan Oğuzlara Türkmen adını vermişlerdir.*” (1993: 13).

“*27 Ekim 1991’de bağımsızlığına kavuşan Türkmenistan Cumhuriyeti, Türkistan coğrafyasının batısında yer almaktadır. Kuzeybatısında Kazakistan, kuzeydoğusunda Özbekistan, güneyinde Afganistan ve İran, batısında Hazar denizi ile çevrilidir. Yüzölçümü 488.100 km, nüfusu yaklaşık 5 milyondur. Ülkede Türkmen nüfusunun yaklaşık % 80’ini oluşturan Türkmenlerden başka Ruslar, Özbekler, Kazaklar, Azeriler, Tatarlar, Karakalpaklar, Ukraynalılar ve Ermeniler yaşamaktadır. Bugünkü Türkmenistan Balkan, Aşkabat, Merv, Çarcu ve Taşavuz olmak üzere 5 eyalete ayrılmıştır. Başkenti Aşkabat’tır.*” (Uygur, 2008: 9).

“*Türkmen Türkçesi, 1990 yılından itibaren Türkmenistan’ın devlet dilidir. Türkmen Türkçesinin yaklaşık 30 diyalekt ve ağızı vardır. Bu diyalektlerin isimleri, etnik grupların isimlerine göre verilmiştir. Bunlar, Mari ve Akal ağızlarını da yansıtan Teke, kuzey ve batı ağızlarının da dahil olduğu Yomut, Salur, Saruk,*

Göklen, Çovdur, Ersarı, Alili, Karadaşlı, Yemreli, Sakar, Ata, Bayat, Nohur, Düyeçi, Mürçe ve diğerleridir. Bu diyalektler ve ağızlar seslerin oluşumu, ses kurallarının fonksiyonu, bazı özel gramer anlamlarının ifade şekli, bazı mesleklerin kelime hazineleri yönlerinden birbirinden çok farklıdır. Modern Türkmen edebî dili Ahal ve Teke diyalektlerine dayanmaktadır.” (Nepesova vd., 2004: 271).

Türkmenistan nüfusunun büyük çoğunluğu tarafından konuşulan ve Türkmenlerin ana dili olan Türkmen Türkçesi, Oğuz şivelerinin Doğu kolunu temsil etmekte olup, Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesinden daha sonra yazı dili olma özelliği kazanmış bir Oğuz şivesidir. Türkmen Türkçesiyle ilgili olarak kaynaklarda şu bilgiler yer almaktadır: “*XVIII. asırdan itibaren Çağatay Türkçesiyle eserlerini yazan Türkmen ozanları yer yer Türkmen Türkçesinin özelliklerini de yansıtmışlardır. Bu ozanların başında Mahtumkulu gelmektedir. Türkmen etnik bilincinin en önemli dayanak noktalarından biri olan Türkmen dili, XVIII. asrın başlarında Türkmen şairleri ve yazıcılarının kullandığı Çağatay dili içinde bir kısım özelliklerini belirginleştirip yazı dili olma yolunda ilk sinyallerini vermiştir.” (Gökdağ, 2004: 1252).*

“Türkmen Türkleri XV-XX. yüzyıllar arasında Çağatay Türkçesini yazı dili olarak kullandıkları için Karluk (Doğu) grubu Türk lehçelerine has bazı özellikler kazanan ve diğer Oğuz grubu Türk lehçelerinden bazı bakımlardan ayrılmaktadır.” (Özkan, 2007: 117). “Bunlar asli ve anlam değiştiren uzun ünlülerin varlığı (uzun ünlüler yazıda gösterilmez), ilerleyici dudak benzeşmesi, peltek /s/ ve /z/ ünsüzlerinin varlığı ve Kıpçak lehçelerinin etkisidir (en başta /v-/ ye dönmeyen /b-/’li kelimelerin varlığı: bar-, baar, ber- gibi”) (Uygur, 2008: 9).

Beşen Delice, Türkmen Türkçesinde görülen ses ve şekil bilgisel farklılıklara değinerek bu farklılıklardan dolayı Türkmen Türkçesinin hem kendi lehçe grubunda hem de diğer lehçeler arasında özel bir yere sahip olduğunun altını çizmektedir. Ayrıca, Beşen Delice, Türkmen Türkçesindeki Oğuz grubu lehçelerinde görülmeyen birçok ses bilgisel ve şekil bilgisel özelliğe Kuzey ve Doğu lehçelerinde rastlandığını ifade etmekte, uzun yıllar Çağatay Türkçesi edebî geleneği etkisinde kalan Türkmen Türkçesinin yazı dili olarak XVIII. yüzyılda oluşmaya başlamasını sebep göstererek

Türkmen Türkçesine, Oğuz grubu ile Kuzey ve Doğu Türk lehçeleri arasında “geçiş lehçesidir” demektedir (2010: 966-967).

Diğer Oğuz şivelerinde olduğu gibi Türkmen Türkçesinde de farklı dillerden sözcükler kullanılmaktadır. “*Türkmen Türkçesinin söz varlığının temelini Türkmen kökenli kelimeler oluşturur. Ancak iç gelişimi ve Kıpçak Çağatay etkileri yüzünden kimi sözcükler diğer Oğuz yazı dillerinden değişiktir. Ayrıca, Moğolca, Arapça, Farsça ve Rusça sözcükler vardır. Farsça sözlerin bir bölümü Harezme aracılığıyla girmiştir. Rusça sözcükler ise 1880’de Türkmenistan’ın Rus Çarlığına egemenliğine girmesinden sonra çoğalmıştır. Alıntı sözler genellikle Türkmen ses yapısına ve dilbilgisi kurallarına uymaktadır.*” (Bozkurt, 1992:239). “*Rusçadan birçok kelime almış olan Türkmen Türkçesi iki mühim kültürel ve lengüistik etkiye maruz kalmıştır. Bunlardan biri, batıda Osmanlı-Azeri grubunun etkisi, diğeri de doğuda Çağatay (Özbek) grubunun etkisidir. İslam medeniyeti, açıkça görüleceği gibi, Türkmenceye bol miktarda Arapça-Farsça kelime vermiştir.*” (Bazın, 1959: 4).

Nepesova vd. Türkmen Türkçesinin söz varlığı hakkında şu bilgileri vermektedir: “*Türkmen Türkçesinin kelime hazinesi, kökeni Türkçe olan saf Türkmence kelimeler içerir. Bunun yanında Farsçadan (darağt, divar, mihman, payapıl), Arapçadan(muğallım, edébiyat, mağlumat, millét, akıl), Rusçadan (bédré, stol, zavod, putyovka, téhnika) ve diğer dillerden alınmış birçok ödünç kelime vardır. Türkmen Türkçesinin kelime hazinesinin zenginliği, ödünç kelimelerin ve sahip olduğu imkânların kullanımının sonucudur. Kendi içinde birçok imkâna sahip olan Türkmen Türkçesinin kelime hazinesinin zenginliği ve gelişmesi, son dönemlerde daha da artmaktadır. Şimdi işçi, köşk, sın, bağ, ağşam, yarışgibi vedaha başka kelime yeni anlamlarda kullanılmaktadır. Bağımsızlık yıllarında garaşsızlık, hekim, maslahat, galkınış, géñeş, arçın, divan vb. gibi kelimelerin daha aktif olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu kelimeler, Türkmen toplumunun hayatında yeni olayları yansıtmaktadır. Modern Türkmen Türkçesinde kelime oluşturmanın temel yolu, ekler (goyumçı, uçar, kerdêş, bilimli vb.) ve gövdelerin birleştirilmesidir.” (şayol, zehmétsöyer, günebakar vb.) (2004: 286).*

Türkmenler de -tıpkı diğer Türk boyları gibi- birden fazla alfabe kullanmışlar ve nihai olarak 1928 yılında Latin alfabesine geçmişlerdir. 1940 yılında Rus yazısına dayanan Kiril alfabesini kullanmak zorunda kalan Türkmenler, 12 Nisan 1993'te ise 9 ünlü ve 21 ünsüz toplam 30 harfin bulunduğu yeni Latin esaslı Türkmen alfabesi kabul etmiş (Uygur, 2008: 11), Ocak 2000 yılında bütünüyle Latin alfabesine geçmişlerdir (Kara, 2009: 171). Alfabe konusundaki fikir ayrılıkları, Türkmen Türkçesinde de görülmektedir. *“1991 ve hemen sonrasındaki yıllarda dil alanında Türkiye ve Türk Cumhuriyetlerinde önemli görüşmeler ve heyecanlı tartışmalar yapılır. 1991 yılında Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü tarafından ‘Milletlerarası Çağdaş Türk Alfabeleri Sempozyumu’ düzenlenir. Bu sempozyuma katılan delegeler Türk lehçeleri için tavsiye edilen 34 harfli ortak imza atarlar. Bu alfabe, Türkiye Türkçesinde kullanılan Latin temelli alfabeye beş harfin daha ilave edilmesiyle oluşturulur. İlave harfler büyüklü küçüklü şunlardır: Ää, Ññ, Xx, Qq, Ww. Bu toplantılar ve tartışmalar meyvesini vermeye başlar ve değişik zamanlarda Azeri, Türkmen ve Özbekler kademeli olarak Latin alfabesine geçmeyi kararlaştırırlar. Azerbaycan, 25 Aralık 1991’de Kiril harflerini bırakıp Latin alfabesine geçme kararı alır. Ancak Ää harfi yerine Əə’yi kabul eder. Türkmenistan 2 Eylül 1993’te Latin alfabesini kabul eder. Türkmenistan, kabul edilen 34 harfli Türk alfabesinin biraz dışına çıkarak “ı” yerine “y”, “y” yerine “ý”, “c yerine de “j” yi kabul eder.” (Kara, 2009: 164). “Kiril alfabesindeki /E, e/ harfi, bazen /e/ bazen, özellikle kelime başında, /ye/ okunur: el (yel “rüzgar”), er (yer “yer, yeryüzü”) /B/ harfi, Latin esaslı Türkmen alfabesinde hem çift dudak /w/ sini hem de Rusça veya Rusçadaki Batı kökenli kelimelerdeki diş-dudak /v/ sini karşılamaktadır. Başka bir deyişle günümüz Türkmen Latin’inde /w/ harfi, /w/ ile /v/ yi bir arada temsil etmektedir. Kiril’den Latin’e çevrilen yazılarda Rusçadaki /B/ler genellikle /v/ ile işaretlenmektedir. /r/ hem kalın hem de ince yumuşak /ğ/ yi, ayrıca /g/ sesini karşılar. Telaffuzu yumuşak /ğ/ olan sesler, Latin esaslı Türkmen alfabesinde hep /g/ ile gösterilmektedir.” (Uygur, 2008: 11-12).*

XVIII. yüzyılda Çağatayca’yı yazı dili olarak kullanan Türkmen Türklerinin, 1991 yılında bağımsız olmasıyla birlikte Türkmen Türkçesi, bir devlet dili hâlini almıştır. Oğuz şivesinin Doğu kolunu oluşturan bu Türk şivesiyle ilgili en önemli

çalışmalar XX. yüzyılda yapılmış ve ileri dönemlerde de kendine has ses ve şekil özellikleri olan bu şive üzerine önemli çalışmalar yapılmaya devam edilmektedir.

2.4. Gagavuz Türkçesi

XX. yüzyılla birlikte, Türkoloji çalışmalarında Gagavuzlar ve Gagavuz Türkçesi, hem Slav kültüründen hem Hint-Avrupa dil özelliklerinden fazlaca etkilenmeleri hem de Oğuz özelliklerini hâlâ taşımaları gibi sebeplerden dolayı ilgi görmeye başlamıştır.

Gagavuzlar, Türkçe konuşmaları ve Ortodoks Hristiyan olmaları dolayısıyla dikkat çekmektedirler. Bugün “*Moldova Cumhuriyetine bağlı Gagauz Yeri Özerk Bölgesinde, Kuzeydoğu Bulgaristan’da ve Ukrayna’da yaşayan Gagavuzlar; Gagavuz, Gagauz, Gök-oğuz şeklinde tanınmaktadırlar. Gagavuz sözcüğünün kökeni ve anlamıyla ilgili farklı fikirler ileri sürülmüş ve Gagauz adına ilk defa Rus kaynaklarında 1817 tarihli Rus nüfus sayımında rastlanmıştır. Osmanlı sahasında da Teodor Kasap, ilk defa 1876 tarihinde Hayal gazetesindeki makalesinde Gagauzlardan bahsetmiştir.*” (Argunşah, 2002: 232).

Kaynaklarda Gagavuz sözcüğünün kökeni hakkında çeşitli bilgiler bulunmaktadır: “*Gagavuz sözcüğü, Gagauz, Gagoğuz, Gök-Oğuz, Gaygauz hatta Qaqouz şekillerinde yazılmakta ve Gaga Uz ‘Uzların bir boyu’, Hak Oğuz ‘Hakka bağlı olan Oğuz’, Kaka Uz, Aga Uğuz, ‘büyük Oğuz’, Ganga/ Kanga Uz ‘Balkaş gölü civarında yaşayan bir Türk topluluğu’ gibi değişik kaynaklarda farklı biçimlerde açıklanmaktadır.*” (Özkan, 1999: 184-185). Gagavuz adının yazılışında ikiz ünlü kullanılmasını genel Türkçenin ses özelliklerine uygun bulunmadığı için ve döğ-, öğ-gibi kelimelerdeki ğ>v değişimiyle ortaya çıkan döv-, öv-kullanışlarını da göz önüne alınarak ‘Gagavuz’ yazılışı tercih edilmektedir. (Özkan, 1996: 10). Ancak, Türkoloji’de Gagavuz sözcüğü kabul görmüşse de sözcük, Moldova Milli Eğitim Müdürlüğü tarafından kabul edilen Gagauz Türkçesinin Gramerinin İmla Kılavuzuna göre ‘Gagauz’ şeklindedir (Nedeva 2008; 1). Gagavuz dil araştırmacısı olan Tudora Arnaut, kelimenin ‘Gagavuz’ değil ‘Gagauz’ şeklinde yazılması gerektiğini (Özdemir, 2012: 44) savunmaktadır. Bu çalışmada da Gagauz değil Gagavuz sözcüğü tercih edilmektedir. Gagavuz sözcüğünü ‘Gag-Oğuz’dan çıktığı, XI. ve

XII. yüzyıllardan itibaren Hristiyan olan Gagavuzların adının Romencede ve hatta Arnavutçada 'inatçı' anlamında bir lakap kelimesi oluşturduğu (Jyrkankallio vd.,1992: 38) fikri mevcut bilgiler arasındadır.

Manof'un çevirisini Türker Acaroğlu'nun yaptığı Gagavuzlar (1939) adlı eserinde, Gagavuz adı hakkında şu bilgileri vermektedir: "*Gagavuz kelimesindeki Ga yahut Gaga eski muhtelif Oğuz boylarından birine mensup kabile ifade eden bir ek değil, sadece bir unvandır. Bu unvan, Gagavuzlara Karakalpakların Hristiyanlaştırıldıkları zamanın başlarında verilmiştir. Bunlar Rus steplerinin sınır bekçiliğini yaparlar ve Kalauz, sınır bekçisi adını taşırlardı. Daha sonraları Oğuzlardan veya Türklerden Hristiyanlığı kabul edenlere de bu ad verilmiştir. Bu söz Ortodoks Hristiyan Oğuz manasına gelmektedir. Eğer Ga veya Gaga Hristiyanlaşmış Oğuzlar için değil de, herhangi bir Oğuz kabilesi için kullanılmış olsaydı, Gagavuzlarla aynı soydan gelen, fakat Müslüman olan Gacallar için de Gagavuz denilmesi gerekirdi.*" (33-35). "*Gagavuz araştırmacı Diyonis Tanasoğlu ise bu adın Hak-Oğuz'dan geldiği görüşünü ileri sürmektedir. Bu görüş Tanasoğlu'ndan önce N. Baskakov ve Halil Köroğlu tarafından da ileri sürülmüştür.*" (Argunşah, 2002: 231–232).

Özkan'a göre Gagavuz adı, "*Uz boy adı ile muhtemelen Uzlara, Kıpçaklara veya diğer Türk boylarından birine ait bir uruğun adının kaynaşmasından doğmuştur.*" (1996: 262).

Tekin ve Ölmez'e göre "*Gagavuzlar adlarını büyük bir olasılıkla Selçuklu Sultanı II. Keykavus' un adından alırlar. II. Keykavus 13. yüzyıl ortalarında Bizans İmparatoru Mihail Paleologus'un isteği üzerine Bizans'a yapılan Slav akınlarını durdurmak üzere Balkanlara Anadolu'dan birkaç bin kişilik bir kuvvet göndermiştir. Keykavus'un gönderdiği bu Selçukluların din değiştirerek Hristiyan oldukları, Keykavus adının da zamanla Gagavuz biçimini aldığı sanılmaktadır. Slav ortamı içinde Hristiyanlığı kabul eden Gagavuzlar zamanla Bulgar, Romen, Slav gibi türlü etnik gruplarla karışmışlardır.*" (2003: 159-160). "*Peter Mutaftchiev başta olmak üzere bir kısım Bulgar tarihçileri ise Gagavuzların Türkleşmiş Bulgar oldukları kanaatindedirler.*" (Güngör ve Argunşah, 1998: V).

Yazı dili olması bakımından Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi ve Türkmen Türkçesine oranla daha yeni bir Türkçe olan Gagavuz Türkçesi için Türkoloji’de dil, lehçe ve şive terimleri kullanılmaktadır. “*Baskakov ve Pokrovskaya Gagavuzcayı dil saymışlardır. Doerfer’e göre ve başka Batılı Türkologlara göre ise Gagavuz Türkçesi, Türkçenin Rumeli diyalektlerinden biridir.*” (Tekin ve Ölmez, 2003: 159-160). Özkan (1996), İlker (1997) vd. Türkologlar ise Gagavuz Türkçesinin şive olduğunu eserlerinde ifade etmektedirler. Bu çalışmada Gagavuz Türkçesi, şive olarak kabul edilmektedir.

Türkiye Türkçesine en yakın şive olan Gagavuz Türkçesinde kelimelerin cümle içindeki dizimi, gayet serbesttir. Öteki Türk dillerinden farklı olarak Gagavuz Türkçesinde bağlı (tabi) cümle parçası, bağlanılan cümle parçasından sonra gelir. Ayrıca, tümleç ve zarf yüklemden sonra gelir; bunun içinde yüklem cümlesinin sonunda değil başında veya ortasında yer alır: *Bekleer bu kör biraz panayır daalsın, da açan duymuş, ani dolayda yakın insan yok* (Pokrovskaya, 1972: 234; Güngör ve Argunşah, 1998: 54). Gagavuz Türkçesi, sözdizimi bakımından Hint-Avrupa cümle yapısından etkilenmiş, normalde özne+tümleç+yüklem biçiminde olan Türkçe cümle, özne+yüklem+tümleç veya yüklem+özne+tümleç olarak değişikliğe uğramıştır (İlker, 1997: 8). Ne var ki, atasözleri ve vecizelerde düz cümleler görülmektedir (Özkan, 1996: 208). Buna sebep olarak sözlü dilde sıkça kullanılan deyim ve atasözlerinin kalıplaşıp Slav dillerinden etkilenmemesi görülebilir.

“*UNESCO tarafından ölmekte olan diller listesine alınan*” (Argunşah, 2007: 284) Gagavuz Türkçesinde “*ses, şekil ve cümle yapısı üzerindeki Slav etkisi önemli bir derecede kendini göstermektedir.*” (Jyrkankallio vd., 1992: 38).

Özkan, Oğuz grubu Türk lehçelerinin “*Doğu Avrupa’ya uzanan kolu*” dediği Gagavuz Türkçesinde görülen ses bilimsel, şekil bilimsel ve anlam bilimsel farklarına değinmektedir: “*Fonetik bakımdan sahip olduğu asli uzun ünlülerle TmT’ne yaklaşırken Türkiye ve Azerbaycan Türkçesinden farklılaşmaktadır. Bir ara ünlü olan ê ünlüsü ise sadece Oğuz grubunda değil diğer Türk yazı dillerinde de kullanılmamaktadır. Bir geçiş ünsüzü olan ğ ünsüzü, GT’nde sadece söyleyişte değil yazı dilinde de ünlüleşmiştir. GT’nin söz dizimi, esas itibarıyla Türkçe sözdiziminin bir parçası olmakla birlikte, hem uzun süre konuşma dili olarak kullanılmasından*

hem de Bulgarca, Rusça gibi komşu dillerin etkisi altında kalmasından dolayı bazı yeni diziliş özellikleri kazanmış görünmektedir.” (2007: 150). “Ayrıca, GT'nin uzun bir zaman konuşma dili olarak kalması, Gagavuz Türklerinin kendi ana dilleri yanında buldukları ülke ve bölgeye göre bir, bazen iki yabancı dil öğrenmek zorunda kalmaları, sosyal hayatta hatta bazen gayri Türklerle kurdukları evlilik ilişkilerinden dolayı, aile içinde de Türkçe dışında bir dille konuşmak zorunda kalmaları gibi sebeplerle Türkçenin tabii mantık sırasının yerini, Batı özellikle de Slav dillerinin mantık düzeninin” aldığı görülmektedir.” (Özkan, 1996: 195) görülmektedir. “GT'nde görülen morfolojik farklardan biri de Türkçeden cinsiyet bildiren ek bulunmadığı halde Gagavuz Türkçesinde Slav kaynaklı -yka eki kullanılmasıdır. Ancak bu ek kalıplaşmıştır ve Slav dillerindeki fonksiyonunu bir ölçüde kaybetmiştir.” (Özkan, 1996: 263).

Gagavuz Türkçesinde uzun ünlüler bulunmasıdır. “Uzun ünlüler üç ayrı sebebe bağlı olarak açıklanmaktadır:

- Asli olduğu düşünülen uzun ünlüler,
- Ödünç kelimelerde bulunan uzun ünlülerin korunması,
- *f, ğ, h, k, y* ünsüzlerinin düşmesiyle meydana gelen uzun ünlüler.” (Özkan, 1996: 44).

Gagavuz Türkçesinin söz varlığı esasen Türkçe sözcüklere dayanmaktadır; lakin, Gagavuz Türkçesinde “Başta Batı dillerinden Rusçadan, Rumenceden, Bulgarcadan ve Yunancadan Gagavuz Türkçesine çeşitli nedenlerle çok sayıda sözcük geçmiştir. Çünkü Gagavuz Türklerinin yıllar boyu Slav ve Roman topluluklarıyla bir arada yaşamaları ve Hristiyan (Ortodoks) dinine mensup olmaları, bu topluluğun dil ve kültür yapılanmasında derin izler bırakmıştır.” (Hünerli, 2013: 141).

Gagavuz Türkçesinde sadece Slav dillerinden alıntı sözcükler yoktur. “Ayrıca bu dil, Osmanlı Türkçesinden etkilenip Türkçe, Arapça kelimeler de almıştır.” (Güngör-Argunşah; 1998: 53). “Gagavuz Türkçesinde Arapça ve Farsçadan alınan bazı kelimeler incelik-kalınlık uyumuna girmiştir: *cyvap, acamı, halda, halva, kayıl, yınsan vb.* Gagavuz Türkçesinde yönelme eki yerine yükleme eki kullanılır: *gitmiş orayı (oraya gitmiş)*. Oğuz grubunda kullanılan *mastar* eki olan -

mAk'in sonundaki k sesi düşmüş ve ek -mAA haline gelmiştir: gitmee (gitmek). Gagavuz Türkçesinde y sesinin durumu oldukça karışıktır. Bazı kelimelerde başta ve ortada düştüğü görülmektedir; fakat bunu her hangi bir kaideye bağlamak mümkün değildir: edi, edek, er; büük, tüülü, beim vb. Gagavuz Türkçesinde h sesi bazen düşmektedir: ava, açan, epsi; yaani (yahni), raamet vb. Bazen ilk seste h türemesi olur: hadet (adet), harpa, hayran vb. Baştaki ve ortadaki h sesi bazen f olmaktadır: foruz, tofum (tohum), sarfoş vb. Kelime içinde nl/ml sesleri yan yana bulduklarında benzeşme yoluyla nn/mm olmaktadır. Aynı şekilde n ile biten isim gövdelerine çokluk eki -lAr geldiğinde ek benzeşmeyle -nAr şekline dönmektedir: dinnenen, karannık, annamaa; onnarı, altinnarda. vb.” (55).

Gagavuz Türkçesinin imlasında ikili kullanımlar görülmektedir. “*Teklik 1. tekil şahıs zamiri ben kelimesi ben, bän örneklerinde olduğu gibi bazen e bazen de ä ile yazılmaktadır. Çokluk eki bazı kelimelerde şeylär, erlerdän örneklerinde olduğu e bazılarında ä ile yazılmaktadır. Öyle kelimesi ölä, öyle örneklerinde görüldüğü gibi bazen e bazılarında ä ile yazılmaktadır. -mak/-mek eki ile biten bir fiil ismi ile ek almış bir fiil ismi birbirine karışmaktadır. Gitmää< gitmeğe, gitmää< gitmek vb.” (Koraş, 2010: 150-152). Verilen bu örnekler, Gagavuz Türkçesinin yeni bir yazı dili oluşuyla alakalı bir durumdur.*

Konuşma dilinden yazılı diline geçen ve “*Uzun yıllar sözlü edebiyat dışına çıkamayan Gagavuz Türkleri, yazı dili olma konusunda güçlükler yaşamışlardır. Gagavuz Türkçesinde yazım bakımından birliğin sağlanamamasının en önemli sebebi, ana dille eğitimin yapılmaması ve önce SSCB, daha sonra ise Moldova'ya bağlı olmaya bağlanmaktadır, ancak artık ana dille eğitim yapılan, kendilerine ait radyo ve televizyonu bulunmaktadır.” (Koraş, 2010: 148).*

Gagavuz Türkçesi, dört döneme ayırarak ele alınabilir (Akalin, 2010: 15):

1. Moşkof'un derlemeleri (1895-1904),
2. Mikail Çakır'ın eserleri (1907-1938),
3. 1957-1988 yılları arası,
4. 1988 sonrası.

Gagavuz Türkçesini üç dönemde de incelenmektedir: *Birinci dönem 1810-1957 kuruluş dönemi, ikinci dönem 1957-1993, üçüncü dönem ise 1993-2007 yılları arasındadır* (Chirli, 2010: 71).

Gagavuz Türkçenin bugüne kadar varlığını sürdürmesinde Moşkov ve Çakır'ın katkıları çoktur. “*Tarihte, Gagavuz dili ve kültürü ile ilgili çalışmaların iki önemli öncüsü vardır. Bunlardan biri Gagavuz sözlü kültürünü ve etnografyasını kayıt altına alan V. A. Moşkof, öbürü ise Karamanlı geleneğini Gagavuz Türklerine taşıyarak Gagavuzların kendi dilleriyle ibadet etmeleri için Gagavuz Türkçesini din ve kültür dili haline getirmeye çalışan Mikail Çakır'dır.*” (Özkan, 2010: 176). “*Gagavuzların tarihinde Başpapaz Mikail Çakır'ın (1861-1938) önemli bir yeri vardır. Çakır daha 1904 yılında Rus hükümetine başvurarak Gagavuz dilinde gazete ve kitap çıkarma izni istemiş, alınan izinle 1907 yılından itibaren Kişinev'de tek yapraklık dini bir gazete yayımlamaya başlamıştır. Bu gazeteler maalesef elimizde yoktur. Çakır 1907-1914 yılları arasında birkaç dini kitabı Gagavuz Türkçesine çevirmiştir. 1934 yılında Basarabyalı Gagavuzların İstoryası'nı yazmış, aynı yıl İncil'i çevirmiş, bir yıl sonra da Dua Kitabı Gagavuzlar İçin adlı eseriyle din dilini Türkçeleştirmiş ve dini kitapların ana dilde okunmasını sağlamıştır. Ölümünden kısa bir süre önce yayımladığı Gagavuzca-Romence Laflık adlı küçük sözlük Gagavuz Türkçesinin ilk sözlüğü olma özelliğini taşımaktadır.*” (Akalin, 2010: 43).

Her lehçede olduğu gibi, Gagavuz Türkçesi içerisinde de zamanla söyleyiş farkları oluşmuş ve Gagavuz Türkçesinin ağızları ortaya çıkmıştır.

1. *Orta diyalekt ya da Çadirlung- Komrat diyalekti,*

2. *Güney ya da Vulkanest diyalekti* (Tekin, Ölmez 2003:161). Gagavuz Türkçesinin ağızları: Çadır-Lunga ve Komrat bölgelerinde konuşulan Merkez ağızı, Valkaneş bölgesinde konuşulan Güney ağızı şeklinde de (Özkan, 1996: 36) ele alınmaktadır.

“*Moldova, Ukrayna, Romanya, Yunanistan ve Orta Asya'da farklı ağız alanları halinde varlığını sürdüren Gagavuz Türkçesinin 200 yıllık yazı dili olma süreci şu aşamalardan geçmiştir:*

a) *Osmanlı hâkimiyeti altında ağız olarak, Balkan Türk ağızlarıyla yazı dili olarak Grek harfli Karamanlıca metinlerle iç içe geçen dönem.*

b) *Çarlık Rusya'sı döneminde Kiril harfleriyle yazılan dinî, kültürel eserler ve ağız metinleri.*

c) *Romanya döneminde Lâtin alfabesiyle yayımlanmaya devam eden eserler.*

ç) *Sovyet sistemi döneminde Kiril alfabesiyle yayımlanan ağız metinleri ve çağdaş edebiyat eserleri.*

d) *Özerklik statüsüyle başlayan Lâtin esaslı alfabe ile verilen eserler ve dilin geliştirilmesi için gerçekleştirilen kültürel etkinlikler.” (Özkan, 2013: 93).*

“Kiril harfli Gagavuz alfabesinde Türkiye Türkçesinin 29 harfli alfabesinde bulunmayan iki harf vardır. Bunlar ä ve 3 harfleridir.” (Argunşah, 1994: 218-222). “Daha önce Kişinev’de hazırlanan taslakta Kiril alfabesindeki 3 harfin yerine teklif edilen á harfi kaldırılarak yerine ê kabul edilmiştir.” (Güngör ve Argunşah; 1998: 53).

Türk topluluklarıyla olan bağların yeniden kurulabilmesi yürütülen alfabe çalışmaları doğrultusunda alfabe birliğinin sağlanabilmesi için “18-20 Kasım 1991 tarihlerinde Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul’da topladığı kongrede, 34 harfli Türk dünyası ortak alfabesi kabul edilmiş, aynı alfabe daha sonra 1992 yılında Ankara’da Kültür Bakanlığının yaptığı Sürekli Türk Dili Kurultayında da benimsenmiştir. 29 Ocak 1993’te Gagavuz Yeri Parlamentosu, Latin alfabesine geçme kararı almış, Prof. Dr. Diyonis Tanasoğlu’nun hazırladığı alfabe 13 Mayıs 1993’te Moldova Parlamentosun tarafından da onaylanmıştır.” (Argunşah, 1994: 218-222). “Ancak bu alfabe fazla bir uygulama alanı bulamamıştır. Moldova’nın Latin alfabesine geçmesinin ardından Gagavuz Yeri Parlamentosununun 26 Ocak 1996 tarih ve 22-VIII/I sayılı kararıyla yeni bir Latin esaslı Gagavuz alfabesi daha kabul edilerek önceki alfabeye bazı yeni harfler eklenmiştir. Bugün de kullanılan bu alfabe şöyledir:

Aa, ä, Bb, Cc, Çç, Dd, Ee, ê, Ff, Gg, Hf, Iı, İi, Jj, Kk, Ll, Mm, Nn, Oo, Öö, Pp, Rr, Ss, Şş, Tt, Țț, Uu, Üü, Vv, Yy, Zz.” (Özkan, 2007: 87).

Tüm Türk topluluklarında önemli bir sorun olarak karşımıza çıkan alfabe meselesi, Gagavuz Türkleri için de sorun teşkil etmektedir. Gagavuz Türklerinde alfabe meselesi hakkında kendisi de bir Gagavuz Türkü olan Tudor Arnaut şunları

söylemektedir: “Moldova’da yaşayan Gagavuz Türkleri alfabe sorununu büyük ölçüde gidermiş olmakla birlikte, Ukrayna sınırlarında oturan Gagavuzlar ise Latin alfabesine geçme konusunda o kadar da şanslı değildiler. Ukrayna devletinin resmi dili Ukraynaca olup, Kiril alfabesi kullanılmaktadır. Moldova’nın Latin alfabesine geçmesi Ukrayna’daki Gagavuzların ise henüz Latin alfabesi kullanmıyor olmaları Moldova’da ve Ukrayna’da yaşayan Gagavuzların ilişkilerinin kopmasına sebep olmuştur. Gagavuz Türkleri arasında iletişimin kopmasının tek sebebi alfabe sorunu değildir. Gagavuzların büyük bir kısmı Moldova’nın güneyinde bulunan Gagavuz Yeri Özerk bölgesinde otururken Sovyetler Birliği kurulduktan sonra, sınırın öte yakasında oturan diğer Gagavuzlar ise Ukrayna topraklarında kalmışlardır ve böylece parçalanmış bir halk haline gelmişlerdir. Moldova’daki Gagavuzlar, özerkliğini kazandıktan sonra kendi kanunlarına sahip olmuş, üniversitesini, meslek okullarını, kütüphanelerini matbaasını, basınını vd. kurmuş; eğitim alanları oluşturmuş, ana dilinde eğitim yapabilme olanağına kavuşmuştur. Azınlık konumunda olan Ukrayna Gagavuzları ise bu tür olanaklardan mahrum kalmıştır. SSCB’nin dağılmasıyla birlikte, Gagavuzlar iki ayrı devletin sınırları içerisinde kalmışlardır. Moldova Cumhuriyeti’ndeki Gagavuzlar, kendi özerk yönetimlerini kurarlarken, Ukrayna Gagavuzları bu şansı elde edememişlerdir. Gagavuz Yeri’nde Latin alfabesi kabul edilip eğitim bu alfabeyle yapılırken, Ukrayna Gagavuzları hâlâ Latin Kiril alfabesiyle eğitim yapma mecburiyetindedirler. Sayıları 30-35 bin dolayında olan Ukrayna Gagavuzlarının da, Gagavuz Yeri’ndeki eğitim sistemine kavuşabilmelerini temin etmek için öncelikle Gagavuz Yeri ve Moldova’nın yardımları gerekir.” (2010: 52-59).

Güngör, günümüzde Gagavuzların dini yapısı ile ilgili çeşitli bilgiler vermektedir: “Gagavuz Hristiyanlığının Pravoslav Dini de denilen Rus Ortodoksluğu ile karşılaşması ise daha geç tarihlere, yani Gagavuzların 1770 yılından itibaren Basarabya’ya göçüp yerleşmesi ile başlar. Günümüz Gagavuzlarının dini durumlarını anlayabilmek için Moldova’nın genel dini durumuna bakmak gerekmektedir. Sovyetler Birliği’nin dağılması ve Cumhuriyetlerin bağımsız birer devlet haline gelmesine paralel olarak daha önce Sovyet rejimi tarafından baskılanan din hayatı bu baskının kalkması ile yeniden canlanmıştır. Moldova’da iki Ortodoks Metropolitliği bulunmaktadır. Bunlardan biri

Rus Ortodoks/Moskova Patrikliğine bağlı Moldova Metropolitiği, diğeri de Romanya/Bükreş Ortodoks Patrikliğine bağlı Basarabya Metropolitiğidir. Gagavuzlar Moldova Metropolitiğine bağlı olup onlar tarafından temsil edilmektedir.” (Güngör, 2010: 117-118).

Sözlü edebiyatlarını günümüze kadar taşıyıp, yazı dili olma sürecinde hem siyasi hem kültürel sorunlar yaşayarak ayakta kalma mücadelesi içinde olan Gagavuz Türkçesi hakkında Özkan şöyle demektedir: *“Tarih boyunca diğer dillerin ve kültürlerin baskı ve etkilerine maruz kalmasına rağmen günümüze kadar varlığını sürdüren Gagavuz Türkçesi, bir dil alanı olarak Karadeniz’in kuzeyinden Avrupa ortalarına yürüyen Türk boy ve topluluklarının dil hatıra ve yadigârlarını günümüze taşımış, kısa süren yazı tecrübesine rağmen dört ayrı alfabeye yüz yüze kalmış, dört farklı ülkenin sınırları içinde varlık mücadelesi ve dünyanın başka bölgelerinde tutunma çabası içinde olan ve yazı dili olma hüviyeti kazanmaya çalışan bir ağızlar topluluğudur.”*

“20. yüzyılın son yıllarında kazanılan resmî dil olma hüviyeti, hayatın diğer alanlarında ortaya çıkan gelişmelerin etkisiyle yazı ve gelişmiş bir kültür dili olma hedefinin önüne pek çok engel çıkarmaktadır. Gagavuz etnik kimliğinin en temel belirleyici unsuru olan Gagavuz Türkçesinin yüz yüze olduğu bu engelleri aşması, Türkiye Türkçesinin gelişmiş bir yazı ve kültür dili olarak sunduğu söz varlığı ve yeni ifade imkânlarını değerlendirmesiyle mümkün olacaktır. Bu konuda belli bir dönem itibarıyla aynı tarihten gelen Bulgaristan, Yunanistan ve eski Yugoslavya Türk azınlıklarının kendi Türkçelerini yaşatma çabaları örnek alınabilir. Zaten son dönemde yaşanan siyasi ve sosyal gelişmeler de böylesi bir ilişkiyi zorunlu hale getirmektedir.” (2013: 93).

3. BÖLÜM

SÖZCÜK TÜRLERİ

3.1. Sözlüksel Anlamlı Sözcükler

Bu çalışmada sözcük türleri, sözlüksel anlamlı ve dil bilgisel anlamlı sözcükler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. *İsim, zamir, sıfat, zarf, asıl fiil* sözlüksel anlamlı sözcükler; *bağlama edatı, çekim edatı, ünlem edatı, pekiştirme edatı* ve *yardımcı fiiller* ise dil bilgisel anlamlı sözcükler sınıfında ele alınmaktadır. Bu bölümde, sözlüksel anlamlı sözcüklerden biri olan isimlerin Oğuz şivelerinde tanımı, özellikleri ve isimlerin sınıflandırılışı üzerine tespit edilen benzerlikler ve farklılıklar üzerinde durulmaktadır.

3.1.1. İsim

İnsanoğlu, önce çevresinde gördüğü varlıkları adlandırmış ve çevresinde gördüğü canlı ve cansız bütün varlıkları tanıtabilmek ve onları birbirinden ayırabilmek için, varlıklara isimler vermiştir.

Evrende gördüğümüz, varlığını bildiğimiz canlı ve cansız tüm varlıkların, kavramların birer adı olup insanoğlunun çevresinde gördüğü somut varlıklardan sonra, soyut kavramları adlandırmaya başladığı bilinmektedir. Bu açıdan bakılacak olursa ilk ve en önemli sözcük türü, *isim*'dir. O hâlde, “Bir dilde kullanılan sözcüklerin en fazlası adlardır.” diyebiliriz. Önemli bir gramatikal ulam olarak isim, kaynaklarda, *varlıklara ad oluşu esas alınarak* çeşitli şekillerde tanımlanmaktadır.

3.1.1.1. Oğuz Şivelerinde İsim Tanımı

3.1.1.1.1. Türkiye Türkçesinde

Türkiye Türkçesi kaynaklarında, *isim* veya *ad* terimiyle karşılanan bu sözcük türü, bütün dil bilgisi kaynaklarında ele alınan dil bilgisel bir kategoridir.

İsim, *gerçekte veya tasavvurda bir varlığa ad olan* (Banguoğlu, 2007: 319); *varlıkları, mevhumları tek tek yahut cins cins ayırt etmeğe yarayan* (Bilgegil, 2009: 166; Özkan, 1999: 119); *evrendeki bütün canlı ve cansız varlıkları, duygu ve düşünceleri, durumları bütün birbirleriyle olan ilgilerini karşılayan* (Aksan, 1976: 25) sözcüklerdir. İsimler; *canlı varlıkları, cansız varlıkları, olguları, kavramları,*

nitelikleri, duyguları belirten (Koç, 1996: 165); *bilinen bütün canlı ve cansız varlıklara insanlar tarafından verilen* (Biray, 1999: 3) adlardır. Kısacası, isim; *bir varlığın adı olan* (Ediskun, 2005: 104) kelimelerdir.

Korkmaz'a göre isimler, "*Hem canlı ve cansız varlıklara, çeşitli somut ve soyut kavramlara ad olan kelime türüdür hem de bir oluş ve kılış bildiren fiilin dışında kalan ve ad gibi çekilebilen kelime sınıflarının tümüne verilen addır.*" Korkmaz, *ad, sıfat, zamir, edat, bağlaç* ve *ünlemi* içine alan geniş kapsamlı dil bilimsel ulama ad demektedir (2010: 7). Yazarın belirttiği sözcük türleri, dil bilgisinde isim soylu sözcükler olarak ele alınmaktadır. Üçok, *isim, sıfat* ve *zamirin* üçüne birden geniş manada isim adını vermektedir (2004: 125). İsim soylu sözcükleri; *isim, zamir, sıfat* ve *zarf* olarak gösteren kaynaklar (Delice, 2008: 9; Korkmaz, 2009: 1049; Eker, 2011: 373) olduğu gibi *isim, zamir, sıfat* ve *zarfın* dışında *ünlem* ve *edatları* da isim soylu sözcükler arasında değerlendiren kaynaklar da mevcuttur (Korkmaz, 2010: 7). Hatta *isim, sıfat, sıfat fiiller, zamir, zarf, edat, bağlaç, ünlem ve isim fiilleri*, isim soyundan kelimeler de bu gruba dâhil edilerek isim soylu sözcüklerin kapsamı daha da genişletilmektedir (Bilgegil, 2009: 165).

Türkiye Türkçesinde isim, hem genel olarak canlı cansız varlıklara verilen ad hem de isim, sıfat, zamir, zarf, edat, ünlem gibi sözcük türlerinin genel adıdır. Türkiye Türkçesinde *-mAk* mastar ekini alamayan sözcükler, çoğunlukla, isim kabul edilmektedir.

3.1.1.1.2. Azerbaycan Türkçesinde

Azerbaycan Türkçesi kaynaklarında, *isim* terimiyle ele alınan bu sözcük türü Azerbaycan dilcileri için: "*Eşyanın adını kim?, ne?, nere? sorularından birine cevap vererek bildiren sözcük türüdür.*" (Ahmedzade vd, 2013: 101, Nağisoğlu vd, 2014: 36; Sadıq vd. vd, 72). Azerbaycan Türkçesinde en genel anlamıyla, *bir varlığın adı olan kelimeler* (Abasov, 1958: 38; Bugadova, 1980: 28) isimlerdir. Zeynalov, ad soylu sözcükler kapsamına isim, sıfat, zamir ve zarfın dışında bir de sayıları dâhil etmektedir (1993: 34). Bunun sebebi, Türkiye Türkçesi dışında kalan Oğuz şivelerinde sayıların bağımsız bir sözcük türü olarak ele alınmasıdır. Azerbaycan Türkçesinde esas sözcük türleri; *isim, sıfat, sayı, zamir, fiil* ve *zarflar* olup bu sözcük

türleri, sözlük anlamı taşıyan (Abasov, 38; Budagova, 24-25; Ahmedzade vd, 99; Nağısoylu vd, 35; Sadıg vd., 71) kelimelerdir.

Azerbaycan Türkçesinde, ad soylu sözcükler kapsamında ele alınan sayılar, Türkiye Türkçesinde bağımsız bir sözcük türü olarak ele alınmamaktadır. Bunun dışında Azerbaycan Türkçesinde isim tanımı, Türkiye Türkçesiyle hemen hemen aynıdır. Azerbaycan Türkçesinde de mastar ekini almayan sözcükler isim olarak kabul edilmektedir.

3.1.1.1.3. Türkmen Türkçesinde

Türkmen Türkçesinde bu sözcük türü, *at* terimiyle karşılanmaktadır. “*Dünyada isimsiz insan, yer olmadığı gibi düşüncelerin bile bir adı vardır.*” (Weyisov, 2008 226; Azimov vd., 2011: 121). “*Varlıkları, düşünceleri, olayları, bildiren ve tek başına anlamı olan sözler olarak tanımlanan isimler kim? ne? sorusuna cevap olmaktadır.*” (Söyegov, 2000: 18). Türkmen Türkçesinde, sözlük anlamı taşıyan sözcükler; *isim, sıfat, sayı, zamir, fiil ve zarf* (Azimov vd., 2008: 119). Görüldüğü gibi, Türkmen Türkçesinde de Azerbaycan Türkçesi gibi sayılar, bağımsız bir sözcük türü olarak ele alınmaktadır.

3.1.1.1.4. Gagavuz Türkçesinde

İsim, Gagavuz Türkçesinde, *adlık* terimiyle karşılanmaktadır. Gagavuz Türkçesinde anlamlı sözcükler; *isim, sıfat, sayı, zamir, fiil, zarf ve kipsel sözcüklerdir* (N. İ. ve İ. İ. Baboglu; 1999: 31). Gagavuz Türkçesinde de sayılar bağımsız bir sözcük türüdür. Gagavuz Türkçesinde isim, “*türlü işlerin, insanların, hayvanların, kuşların, tertiplerin, her bir nesnenin adını gösteren sözcüklerdir ve bu sözcükler kim? ve ne? sorularına cevap vermektedir.*” (32).

Azerbaycan Türkçesi, Türkmen Türkçesi ve Gagavuz Türkçesinde esas sözcük türleri dendiği zaman akla; *isim, sıfat, sayı, zamir, fiil ve zarf* gelmesine rağmen, Oğuz şiveleri içerisinde sadece Türkiye Türkçesinde, *sayı* bir sözcük türü olarak ele alınmamaktadır.

Yukarıda isimler üzerine yapılan tanımlara baktığımızda, esasında, bu tanımların isimlerin evrende var olan varlıkların ve kavramların adı olarak bilinen isimler için, yapıldığını görmekteyiz. Oğuz şivelerinde gerek ismin tanımında

gerekse dil bilgisel bir ulam olarak isim dendiğinde hangi sözcüğün isim sınıfına sokulacağı konusunda fikir birliği olduğu görülmektedir.

Kelimeleri, sözlüksel anlamlı sözcükler; isim (isim, zamir, sıfat, zarf) fiil ve dil bilgisel anlamlı sözcükler (yardımcı fiil ve edat) olmak üzere iki ana başlık altında (2008:3) toplayan Delice: “*Cümle yokken tek temel sözcük vardır; o da şey, kavram ve eylemlerin adı olan isimdir. İsimlerin cümle içindeki kullanılışlarının dilbilimsel adı zaten sözcük türlerini oluşturur. İsim (ad) terimiyle adlandırdığımız sözcüklerin temel işleviyle kullanımı; diğer türler ise isimlerin cümle bağlamı oluşturmak için kullanımlarıdır.*” (2012: 34) demektedir. Hem Azerbaycan Türkçesinde hem de Türkmen Türkçesinde sözcük türleri esas sözcük türleri ve yardımcı sözcük türleri şeklinde ele alınmaktadır. *İsim, sıfat, sayı, zamir, fiil ve zarf* esas sözcük türlerini oluşturmaktadır. Gagavuz Türkçesinde ise anlamlı sözcükler; *isim, sıfat, sayı, zamir, fiil, zarf ve kipsel sözcüklerden* oluşmaktadır.

Dil bilgisel bir ulam olarak geniş anlamda isim, fiilin dışında kalan tüm sözcüklerdir. Ancak bazı kaynaklarda, sadece isim, zamir, sıfat ve zarf (Delice, 2008: 9; Korkmaz, 2009: 1049; Eker, 2011: 373) isim soylu sözcük türü olarak kabul edilmektedir. Türkiye Türkçesi dışındaki Oğuz şivelerinde ise isim soylu sözcük sınıfına isim, sıfat, zamir ve zarf dışında bir de sayılar eklenmektedir. Türkiye Türkçesinde sayı isimleri ayrı bir sözcük türü oluşturmayarak Türkiye Türkçesinde sayılar, ya sayı adları olarak isimlerin içinde ya da sayı sıfatları olarak ele alınmaktadır.

O hâlde, isim terimi dünyada var olan her şeyin adı olarak tanımlandığında *sözlük bilimsel*; isim, zamir, sıfat, zarfın ortak adı olarak tanımlandığında ise *dil bilimsel* bir ulamdır.

3.1.1.2. Özellikleri

Deny, isimleri, isim fiilleri, zamirleri ve fiilleri değişken kelimeler olarak kabul eder (1995: 157). Adalı'ya göre sözcük türleri arasından *ad, sıfat ve belirteç* sözlüksel- özgür biçimbirimlerdir (2004: 35). Delice, *asıl fiil, isim, zamir* gibi cümleye tek başına bağımsız bir şekilde katılabilen, bünyesine uydu bir sözcük alabilen ve yine tek başına cümle ögesi olabilen sözcük türlerini, *asıl sözcükler* (2008: 3) olarak tanımlamaktadır. “*İsimler, sıfat, sayı, zamir ve zarflarla birlikte*

dilde en büyük söz grubunu, yani adları meydana getirmektedir. Adlar içerisinde esas yeri tutan isimler miktar, genişlik ve görev itibariyle öbür kelime türlerinden hemen ayrılmaktadır.” (Zeynalov, 1993: 34).

İsimler almış olduğu çokluk, iyelik, hal (Azimov vd., 2011: 158) ve *yüklem ekleriyle “ek fiillerle”* (Hanser, 2003: 50) diğer kelime türlerinden ayrılır. İstisnalar dışında bu ekler, sözcüğe şu sıraya göre eklenir: *çoğul eki, iyelik eki, çekim eki, yüklem eki* (Hanser, 2003: 50). *“Hâl eklerini almak, iyelik ve sayıya (kemiye) göre değişmek ve belirleyen (te'yin) görevinde bulunurken kendi isimleşmiş biçimini korumak, ismi öbür kelime türlerinden ayıran başlıca özellikler arasında sayılmaktadır ve isimlerin anlamsal açıdan nesne bildirmesi ve özel yapım eklerinin olması bu görüşü tamamlar niteliktedir.”* (Zeynalov, 1993: 33). Zeynalov, isimlerin hal, sayı ve iyelik eklerini alması konusunda şunları söylemektedir: *“Diğer kelime türleri de hal, sayı ve iyelik eklerini alabilir; ancak, bu ekleri alan kelime türleri, genellikle önceki anlamlarını koruyamaz; kolaylıkla isimleşir ve artık isim görevinde bulunur. Örneğin, sıfatlar, hakiki manalarında ortaya çıktıkları zaman hâl eklerini ve çokluk eklerini almaz. Sıfatlar, hal ve çokluk eki alınca isimleşerek isme özgü özellikler kazanır. Sıfatlar hiçbir ek almadan isimleşerek isim görevinde ortaya çıkabilir.”* (1993: 34-35).

“Ağullı evlenince, delinin bir oğlu da oldu.” (Atasözü).

• İsimler küçültme ekleri de alabilmektedir. GT’nde küçültme *-Cik, -CUk, -Caaz, -Cääz,* ekleri ile yapılır. Küçültme ekleri getirilirken bazı kelime köklerindeki *-k* ünsüzü bazı kelimelerde düşerken bazı kelimelerde de korunur (N. İ. ve İ. İ. Baboglu, 1999: 36-37).

GT: *A o çocuk soram inee, yavaşıcık gidee ordan, çikeêê daadan.* “Sonra oğlan iniyor. Oradan yavaşça gidiyor. Ormandan çıkıyor.” (Gagavuz Destanları, Tepegöz, s. 141).

Bir vakit varmış, bir vakit yokmuş, varmış bir kızçaazlan çocuk. “Bir varmış, bir yokmuş. Bir kızcağızla bir oğlan varmış.” (Gagavuz Destanları, Tepegöz, s. 140).

- İsimlerin olumsuzu hem *-sIz/-sUz* ekleriyle hem *ne.. ne... yok* ve *değil* sözleriyle yapılmaktadır.

TT: *Nasıl açılmadığını anlatıyor; nasıl üzerlerinde işte şu entari, Zebranın üstündeki o nefli örme ceket, öylece, evsiz, barksız, eşyasız, çamaşırsız parasız, Yusufuz kaldıklarını anlatıyor.* (Peyami Safa, Matmazel Noraliya'nın Koltuğu, s. 34).

“*Ne ondan evvel, ne o akşam.*” (Peyami Safa, Matmazel Noraliya'nın Koltuğu, s. 306).

“*Cevap alamadı, koltuğun boşaldığını sezdi, döndü, ağır ağır yürüdü, merdiveni indi, odasına girdi, balkona çıktı, ay ışığının aydınlattığı sonsuz bir boşluktan başka bir şey göremedi, bahçeler ve köşkler yoktu, yol yoktu, deniz yoktu, sis yoktu, berrak ve mavi bir aydınlıkla dolu boşluktan başka bir şey yoktu.*” (Peyami Safa, Matmazel Noraliya'nın Koltuğu, s. 316).

AT: *Ana, sensiz gede bilmerem.* “Anne, sensiz gidemem.” (Azerbaycan Masalları, Yahşılıg, s.154).

TmT: *Muña hayran galan oğlan töverekde canlı-candar yok, meniñ kökäm nira zım-zıyat bolduka diyip, töverek-daşı gözlöp çıkıpdır.* “Buna hayret eden oğlan etrafta hiç canlı yok, acaba benim kurabiyem nereye kayboldu ki diyerek etrafı aramaya çıkmış.” (Türkmen Masalları, Vakır-Şakır Patışa, s. 45).

GT: *Fukaaralık onda öläymiş, ani yokmuş rubaları, çıplakmış.* “Elbiseleri bile yokmuş, çıplakmışlar.” (Gagavuz Destanları, Gan Kişi, s. 166).

- Eklendiği ismi, ilgi hâlindeki diğer bir isme bağlayan iyelik kategorisi, Türkiye Türkçesinde; *iyelik*, Azerbaycan Türkçesinde; *mensubiyet kategoriyesi*, Türkmen Türkçesinde; *değişlilik* veya *yönekme kategoriyası*, Gagavuz Türkçesinde; *adlıkların saablık forması* gibi değişik şekillerde isimlendirilmektedir. İyelik kavramı her şahıs için ayrı eklerle yapılmakta olup Oğuz grubu Türk lehçelerinde birkaç ses bilimsel farklılıklar dışında bu ekler, hemen hemen aynıdır.

- Çokluk, iyelik, durum eklerini alabilen, ek fiil eklerini alıp yüklem olarak cümleye katılabilen isimlerin kendine has türetme ekleri vardır.

Tablo 1. İyelik Ekleri

	TT	AT	TmT	GT
1.teklik kişi	-m, -(I)m, -(U)m	-m, -(I)m, -(U)m	-m, -(I)m, -(U)m	-m, -(I)m, -(U)m
2.teklik kişi	-n, -(I)n, -(U)n	-n, -(I)n, -(U)n	-ñ, -(I)ñ, -(U)ñ	-n, -(I)n, -(U)
3.teklik kişi	-I, -U, -sI, -sU	-I, -U, -sI, -sU	-I, -sI	-I, -U, -sI, -sU
1.çokluk kişi	-mIz, -mUz, -(I)mIz, -(U)mUz	-mIz, -mUz, -(I)mIz, -(U)mUz	-mIz, -(I)mIz, -(U)mIz	-mIz, -mUz, -(I)mIz, -(U)mUz
2.çokluk kişi	-nIz, -nUz, -(I)nIz, -(U)nUz	-nIz, -nUz, -(I)nIz, -(U)nUz	-ñIz, -(I)ñIz, -(U)ñIz	-nIz, -nUz, -(I)nIz, -(U)nUz
3.teklik kişi	-lArI	-lArI	-lArI	-lArI, -nArI

- İyelik ekleri tablosundan anlaşıldığı üzere, Oğuz şivelerinde iyelik ekleri birkaç fonetik farklar dışında müşterektir.

Tablo 2. İyelik Eklerine Örnekler

	TT	AT	TmT	GT
1.tk. kişi	babam	atam	golum	kiyadım
2.tk. kişi	baban	atan	goluñ	kiyadın
3.tk. kişi	babası	atası	golı	kiyadı
1.tk. kişi	babamız	atamız	golumuz	kiyadımız
2.tk. kişi	babanız	atanız	goluñuz	kiyadınız
3.tk. kişi	babaları	ataları	golları	kiyadları

İyelik eklerinin kaynağı, şahıs zamirlerine dayandırılmaktadır. Birçok araştırmacı ben / men zamirinden -Im/-Um ekinin, sen zamirinden ise -In/-Um şeklinin geliştiği görüşündedir. Canlı cansız bütün varlıklar için kullanılabilen ve geniş bir kullanım sahasına sahip olan üçüncü şahıs iyelik ekiyle durum ekleri arasında kullanılan /n/, zamir kaynaklı olduğu gerekçesiyle zamir n'si olarak adlandırılmakta ve bu ek, Türkiye Türkçesinde zamir n'si olarak bilinirken TmT'nde ata+sı+nı şeklinde durum ekiyle birleşik kullanılmaktadır. İyelik eklerinin kökeniyle ilgili olarak en çok üzerinde tartışılan konu, üçüncü teklik şahıs iyelik ekidir. Üçüncü teklik şahıs iyelik eki -I mıdır? yoksa -sI mıdır? bu konuyla ilgili olarak farklı fikirler bulunmaktadır:

Doerfer, 3. kişi iyelik ekinin *-sI* olduğunu belirtmekte ve bu ekin *-I* türü, */s/* ve */z/* ile biten isimlere eklenmesi ve ikiz */s/* ünsüzünün daha sonra tekleşmesi ile ortaya çıkmış olduğunu (1976: 42) ifade etmektedir. Ramstedt, */s/* foneminin Moğolcada ünlü ile biten isimlere gelen çokluk eki *-s* ile aynı olduğunu (1952: 69) düşünmektedir. Tekin, 3. kişi iyelik ekinden önce türeyen */s/* foneminin, aslında, Moğolcada olduğu gibi, Ana Türkçede de mevcut olan; fakat daha sonra kullanılıştan düşen çokluk eki *-s*'nin kalıntısı olduğu düşüncesinde olup, 3. kişi iyelik ekinin şöyle yazılması gerektiğini söylemektedir: *-(s)I(n)* (2005: 137).

Üçüncü teklik kişi eki dışında, 3. çokluk ekiyle ilgili olarak da farklı fikirler görülmektedir. Bazı araştırmacılar 3. çokluk iyelik ekini *-lArI* kabul ederken (Deny, 160; Ergin, 211; Banguoğlu, 362; Bilgegil, 222; Gencan, 258; Zeynalov, 101) bazı araştırmacılar bu eki *-sI/-sU* kabul etmektedirler (N. İ ve İ. İ. Baboğlu, 48; Nağısoylu vd., 42; Biray, 216; Söyegov vd., 49; Weyisov, 234; Biray, 16). Ergin, asıl iyelik ekinin, *-I* olduğunu, sonrada bu ekin *-lAr* çokluk ekiyle birleştiğini, ayrıca bu çokluk şeklinin iyelik eki alan ismin çokluğunu karşıladığını (212) belirtmektedir.

Oğuz şivelerinde iyelik ekinin kullanılışı şu şekildedir:

- Türk lehçelerinde genellikle konuşma dilinde iyelik anlamı hiçbir ek olmadan, yalnız sözdizimsel yolla da meydana gelebilmektedir (Zeynalov, 1993: 105). Belirtili isim tamlamalarında iyelik eki düşürülerek oluşturulan bu tür kullanımlar, sözdiziminde *ilgi grubu* olarak adlandırılmaktadır.

AT: bizim uşag, sizin gonag

TmT:menin at

- TmT'nde sonu ünlüyle biten isimlerin birinci ve ikinci tekil ve çoğul şahıs iyelik eklerini alması ile yan yana gelen iki kısa vokal birleşir ve uzun vokal oluşur (Sarıyev ve Güder, 1998: 48).

İni+miz= iniimiz<ini:miz

Ata-ımız= ataımız<ata:mız

Cigi+im= cigiim<cigi:m

Ancak bu kural, ünlüyle biten aile adlarından yalnızca *ata* “baba” kelimesi için geçerlidir; diğer akraba adları ünlüyle bitseler bile bunlarda uzama görülmez (Kara, 2001: 38). Ayrıca *ene*, *ece*, *yeññe*, *ma:ma*, *ba:ba*, *ka:ka*, *da:yı* gibi akrabalık anlatan kelimelerde uzunluk istisna olarak kalkar ama *ene*, *ma:ma*, *ba:ba*, *ka:ka* kelimeleri özel isim olarak kullanılırken bu uzunluk tekrar meydana gelir (Sarıyev ve Güder, 1998: 48).

Ene+im=Eneim<Enä:m (Enäm)

Kaka+ımız=Kakamız<Ka:ka:mız (Kakamız)

• GT’nde “-Ak ses grubuyla biten isimlere iyelik eki geldiğinde, sondaki ünsüz, ğ ünsüzüne dönüşerek erir ve kalın sıralı kelimelerde -aa-, ince sıralı kelimelerde, -ää- uzun ünlüsü ortaya çıkar; böylece yardımcı ünlü ve 3. tekil şahıs eki a veya ä ünlüsüne dönüşür.” (Özkan, 1996: 129).

GT: *Benim ölümnü diinnä, gör topraam ne kadar!* “Ölümlü dünya, benim toprağımın ne kadar olduğunu gör!” (Gagavuz Destanları, Dengiboz, s. 149).

Yürääm aarıy. “Yüreğim ağrıyor.” (Gagavuz Destanları, Köroğlu, s. 117).

• “GT’nde, iyelik ekinden sonra, ünlüyle başlayan bir çekim eki geldiğinde orta hece ünlüsü haline gelen yardımcı ünlü düşmektedir: *umutlar-m-ı*, *kızlar-n-ı*. 3. çokluk şahıs ekinden sonra gelen ekler de ünlü düşmesine yol açabilmektedir. Bazı durumlarda da iyelik eki çokluk ekinden önce gelmektedir: *çakıcılar-n-ı*, *akl-ı-lar-ı-n-da*.” (Özkan, 1996: 129- 130).

GT: *Giderla, kılıçlarını sallêrla da iliştirerlä çocucaan parmacını.* “Kılıçlarını sallayarak gidiyorlar. Kılıcı, oğlanın parmağına değdiriyorlar.” (Gagavuz Destanları, Köroğlu, s. 141).

• “Diğer Türk lehçelerinde de olduğu gibi, Gagavuz Türkçesinde de *akl-ı-sı-n-da*, *asl-ı-sı* örneklerinde görülen ünsüzle biten kelimelere gelen -I üçüncü teklik şahıs iyelik ekinden sonra bu ekin fonksiyonu unutulmuş ünlüyle biten kelimeye gelen -sI 3. teklik şahıs iyelik eki getirilmektedir. Ünsüzle biten bazı kelimelere ilk olarak getirilen -I üçüncü teklik şahıs iyelik düşmekte geriye ünlüyle biten kelimelere gelen -sI eki kalmaktadır: *oyan-sı*, *öpüş-sü*.” Özkan, 1996: 130).

TmT: *Olarıñ kırkı piriñ önüne kerpiç düşeyärmış, galan kırkı pir geçenden soñ kerpiçleri alıp, yene piriñ önüne düşeyärmış.* “Onların kırkı pirin önüne tuğla döşüyormuş, diğerk kırkı da pir geçtikten sonra tuğlaları alıp, yine pirin önüne döşüyormuş.” (Türkmen Masalları, Dürse Dürs, s. 43)

• GT’nde “*hep kelimesine getirilen -sI eki kalıplaşmış görünmektedir: hep-si-ci-i. “Hepsi” kelimesindeki üçüncü teklik şahıs iyelik çekiminin üzerine 1. ve 2. çokluk şahıs ekleri getirilebilmektedir: hep-si-miz, hep-si-niz.*” (Özkan, 1996: 130). Türkçede bu durum ek yığılması olarak bilinmektedir. Bazı sözcüklerde üçüncü kişinin iyelik eki işlevini yitirdiği görülür.

TT: *kim-i-si*

AT: *kimisi (kim-i-si)*

GT: *burnusu (burun-u>burn-u-su).*

GT: *Tülü çıkmış bayır içindän, bakınmış, görmüş aşıkları da birdän sevinmiş, kaçarak ta gitmiş onnara, almış hepisini avuçlarına da yaklaşıp yerä, atlı pinmiş ona.* “Tüylü, mağaranın içinden çıkmış, etrafına bakınmış. Âşıkları görünce birden sevinmiş, onlara doğru koşmuş.” (Gagavuz Destanları, Köroğlu, s. 102).

• “*Ne ve su kelimelerine iyelik ekinin 1. ve 2. şahısları ünsüzle biten kelimelere geldikleri şekli de ilave olur ve araya -y- ünsüzünü alır: su-y-u-m, ne-y-i-n. Ancak TmT’nde su kelimesi ET’deki aslına yakındır (sub>su) ve bu ekler “suv” kelimesine de ekleniyorlarsa öyle eklenirler: suv-u-m.*” (Biray, 1999: 218).

Görüldüğü üzere, isimlerin iyelik kategorisi, teklik veya çokluk olmak üzere, üç şahsı bildirmektedir. İsim tamlamalarında tamlananı oluşturan iyelik ekleri eklendiği ismin kime, hangi şahsa, ait olduğunu belirtmekte ve Oğuz şivelerinde iyelik eklerinin benzer olmasına rağmen, bazı ses bilimsel ve şekil bilimsel farklar da görülmektedir.

Birçok dilde adlar, cins açısından birbirinden ayrılır. Bu ayrım çeşitli dillerde çoğunlukla isme gelen eklerle gösterilir. Kimi dillerde ad, sıfat ve zamir gibi sözcük türlerinde ve öğelerinde ayrıca artikellerde görülen cins ya da tür kavramı Türk lehçelerinde ve Türkiye Türkçesinde söz konusu değildir. Ancak hayvanların ve insanların cinsiyetlerini bildiren kavramlar genellikle kelimenin anlamından ayırt

edilebilir. Erkek cinsiyeti *eril (masculinum)*, dişi de *dişil (feminum)* terimiyle karşılanır. Bir de eril ya da dişil olmayan *yansız (neutrum)* ad vardır (Aksan, 1976: 46). “*Bu ayrım genellikle gerçek cinsiyete dayanan bir ayrım değil, saymaca bir ayrımdır.*” (Korkmaz 2009: 253-255).

Türk lehçelerinde cins ayrımı üç yolla (Zeynalov, 1993: 116-120) yapılmaktadır:

- *Sözcüksel (leksik) yol: arvad, gadın, hatun vb.*
- *Sözdizimsel (sentaktik) yol: erkek çocuk, kız çocuk, bayan öğretmen vb.*
- *Yapıbilimsel (morfolojik) yol: merhum- merhume, müdür-müdüre vb.*

GT’nde Rusçanın da etkisiyle *-ka*, gibi yapısal ekler getirilerek cins kavramı ifade edilmektedir.

GT: ***Padişahka*** *duruyor çardakta.* “Kraliçe çardakta duruyor.” (Gagavuz Destanları, Aleksandr Makedonskiy, s. 174).

Oğuz şivelerinde Arapçadan dilimize geçmiş bazı sözcüklerde cinsiyet yapı bilimsel yolla yapılmaktadır: *muallime, müdüre, merhume* vb. Ayrıca, Batı dillerinin etkisiyle de yapı bilimsel yolla yapılmış cinsiyet bildiren sözcükler mevcuttur: *prens-prenses, kral-kraliçe, host-hostes, balerin-balet* vb.

Türk lehçelerinde hiçbir yapısal ek almadan isimler, gösterdikleri kavram dolayısıyla erkek veya dişi sayılmaktadır. O hâlde, Türk lehçelerinde cins ayrımı için başvurulan yollar şunlardır:

• İnsanlarda adlar önüne *erkek, kadın, kız* gibi cins belirleyici sıfatların getirilmesi: *erkek çocuk/ kız çocuk, kadın doktor/ erkek doktor* (Korkmaz, 2009: 253-255).

- Akrabalık adlarında eril - dişil: *anne - baba, dayı - amca, teyze- hala* vb.
- Hayvan adlarında cins ayrımı: *dişi aslan, erkek aslan* vb.
- Bir de hayvanlarda yine cins kimi sözcüklerle ayrı ayrı belirtilir: *koyun/ koç, keçi / teke, inek/ öküz /, tavuk/ horoz* vb.

• Büyük bir kısım ehli hayvanlar için erkeklere has isim ayrı, dişilere has isim ayrı, yavrulara has isim ayrıdır: *at, beygir, kısırak, tay* vb. (Bilgegil, 2009: 170-171).

• Bazı bitki isimlerine, müsemmalarının mahsul verip vermeyişlerine göre, - halk arasında- itibari olarak cinsiyet izafe edilir. Tohum kaçmış soğana *erkek soğan*, meyve vermeyen incire *erkek incir*, verenine de *dişi incir* adı verilir (Bilgegil, 2009: 170-171).

TT: *Bak, dedi, Vallah Billah senin hatırın içindir. Ben şimdiye kadar sıskalara bıçak vurmadım. Dolgun ve kırmızı olmalı et dediğin; kadın, erkek bakmam.* (Peyami Safa, Matmazel Noraliya'nın Koltuğu, s. 196).

AT: **Oğlum**, *Bedielcemal adında gız yohdu, bu sevededen el çek. Kimi deyirsen sene alım.* “Oğlum, Bedielcemal adında bir kız yok, bu sevdadan vazgeç. Kimi dersen alayım.” (Azerbaycan Masalları, Seyfelmülk, s. 21).

TmT: **Gız** *yene oğlanıñ ızından yetip: Şu atı al. Yan yoldaşıñ at bolsa, horhar bolmarsıñ, diyipdir.* “Kız yine oğlanın peşinden yetişip: Şu atı al. Yan (can) yoldaşın at olsa, zorluk çekmezsın, demiş.” (Türkmen Masalları, Hallı, s. 65).

GT: *Pek benmiş çocucu da istemiş onu bobasından-anasından da almış kendisini.* “Çocuğu pek beğenmiş ve onu anne ve babasından isteyerek kendisine almış.” (Gagavuz Destanları, Köroğlu, s. 107).

• Oğuz şivelerinde bazı isimler her iki cinsi de karşılayabilir.

TT: *Sokağa çıkmayan o kadın, sabahları şafak sökerken mezarlığa gidiyor, kendi mezarına dikilen çiçekleri suluyor, evlât gibi büyütiyordu.* (Peyami Safa, Matmazel Noraliya'nın Koltuğu, s. 272).

Kınalıhada'dan vapura binip en yakın masaya yerleşen üç çocuklu bir ailenin enterasan güürültüsü Aziz'i ve Feridi hayata çekti. (Peyami Safa, Matmazel Noraliya'nın Koltuğu, s. 298).

AT: *Hoşgelmisen bala.* “Hoş gelmişsin evlat.” (Azerbaycan Masalları, Yahşılıg, s. 151).

Sizin iki uşagınız olacag. Şert kesirem: Uşagların biri benimdi. “Sizin iki çocuğunuz olacak. Şart koşuyorum. Çocukların biri benimdir.” (Azerbaycan Masalları, Şirzad, s. 32).

TmT: *Balalarım, bu beladan gutulmak için, size yekece yol bar.* “Yavrularım, bu beladan kurtulmak için, size bir tek yol var.” (Türkmen Masalları, Kelgırmak, s. 55).

Men kökeleri özüm iyemok. İki sanı yaş çağam bar. “Ben kurabiyeleri kendim yemiyorum. İki tane küçük çocuğum var.” (Türkmen Masalları, Vakır-Şakır Patışa, s. 45).

GT: *Benim evladım olmadımdan beni çıkardılar padişahlıktan yok yerime koysunnar demek padişah yapsınnar.* “Benim evladım olmadığından beni padişahlıktan uzaklaştırdılar. Yerime koyabilecekleri, padişah yapacakları bir çocuğum yok.” (Gagavuz Destanları, Şah İsmail, s. 161).

Onnar da atıp çocuu çıkarıyor dışarı. “Onlar da çocuğu atıp dışarıya çıkarıyorlar.” (Gagavuz Destanları, Şah İsmail, s. 161).

Görüldüğü gibi, Türk lehçelerinde isim kategorisi, anlamsal ve yapısal açıdan diğer kelime türlerinden kolaylıkla ayırt edilebilen bağımsız bir sözcük türü olup Oğuz şivelerinde isim benzer özellikler göstermektedir.

3.1.1.3. İsimlerin Sınıflandırılması

İsimler, kaynaklarda; *varlıklara verilişlerine göre* (özel, cins), *niteliklerine göre* (somut, soyut), *sayılarına göre* ve *yapılarına göre* çeşitli sınıflandırmalara tabii tutulmaktadır. İsimlerin sınıflandırılması konusunda aşağıda da görüleceği gibi, Oğuz şivelerinde, birlik söz konusu olmayıp sözcük türleriyle ilgili yapılan tasnifler, ismin (ad) kapsamını daha karmaşık hâle getirmektedir.

3.1.1.3.1. Oğuz Şivelerinde İsimlerin Sınıflandırılması

3.1.1.3.1.1. Türkiye Türkçesinde

Ergin, isimleri anlamlarına göre has isimler ve ortak isimler (345) olmak üzere iki başlıkta, yapı bakımında kelime çeşitlerini ise isim kökü, isimden yapılmış isim gövdesi, fiilden yapılmış isim gövdesi (153) ve birleşik isim (385) olmak üzere üç başlıkta incelemektedir.

Ediskun, isimleri dört başlıkta toplamaktadır: İsimleri varlıklara verilişlerine göre; özel isim, cins isim. Varlıkların oluşlarına göre: somut isim, soyut isim. Varlıkların sayılarına göre: tekil isim, çoğul isim. Yapılarına göre isimler: kök, türemiş, birleşik isimler (2005: 108).

Bilgegil de isimleri dört başlıkta ele almaktadır: Medlullerinin içlem ve kaplamasına göre sınıflandırma: cins, özel. Medlullerin varlık veya nitelik oluşuna göre sınıflandırma: madde isimleri, mana isimleri. Bu sınıflandırma ilkelerinin dışında kalan isim çeşitleri: zaman isimleri, yer isimleri (ev, bina, saray), alet isimleri (çatal, kaşık, anahtar), topluluk isimleri. İsimlerin yapı bakımından sınıflandırılması: basit isim, bileşik isim, türemiş isimler (2009: 166- 169).

Aksan, isimleri, niteliklerine göre sınıflandırılması gerektiğini belirtmektedir: Aksan, isimleri: Görev ve anlamlarına göre: somut ad, soyut ad, iş ve eylem gösteren ad, özel ad, tür adı. Biçim açısından: yalın ad, türemiş ad, bileşik ad. Sayılarına göre: tekil ad, çoğul ad, topluluk adı (1976: 25) şeklinde gruplandırmaktadır.

Korkmaz, isimleri ana nitelikleri bakımından şöyle ele almaktadır: Somut ve soyut adlar. Özel adlar, cins adlar. Oluş ve kılış (hareket) adları. Korkmaz, isimleri yapıları bakımından; basit, türemiş, kalıplaşmış, birleşik (2009: 195-237) olmak üzere dört grupta ele almaktadır.

Biray, sözcükler herhangi bir söz dizim ilişkisine girmeden tek tek ele alındığında iki çeşit kelime türünün ortaya çıkacağını ifade etmektedir: Bunlardan birincisi, varlıkların veya hareketlerin adları, ikincisi ise, varlıklara ve hareketlere isim olmayan, daha doğrusu hiçbir varlığı temsil etmeyen görevli kelimelerdir. Biray, isimleri şu esaslara göre sınıflandırmaktadır: Temsil ettikleri varlıkların bir veya birden fazla oluşlarına göre: özel, cins. Yapılarına göre: basit, türemiş, birleşik (1999: 3-5).

Delice, isimleri yapılarına göre: basit, türemiş, gövde ve birleşik; kavramlara ad oluşlarına göre: somut, soyut, iş-oluş adı; isimlerin verilişlerine göre: cins, özel; isimlerin nitelik ve niceliğine göre: teklik, çokluk, topluluk; isimlerin çekimliliğine göre: yalın ve çekimli (2008: 17-21) şeklinde sınıflandırmaktadır.

Zülfikar, isimlerin sınıflandırılması konusunu değerlendirerek isim konusunun bol malzemeye dayanan bir tasnifi gerektirdiğini, yabancı gramerlerden de hareket ederek onların metotlarına da bakarak “*Türkçede ismi nasıl ele almalyız?*” konusu üzerinde özellikle durulması gerektiğini (1999: 15) belirtmektedir.

Üçok, isimlerin nasıl sınıflandırılması gerektiği konusunda şunları belirtmektedir: “*Aslında ve antik gramercilere göre isim, gerçekten mevcut olan, yani gözümüzle görüp elimizle dokunduğumuz ve bu surette varlığını tanıdığımız şeylere takılan addır. Ancak dilin bugünkü durumunda öyle isimler vardır ki, bunların varlığını idrakimizle kavrayabildiğimiz halde, onları gözümüzle göremez, elimizle onlara dokunamayız. Bu bakımdan isimlerin ilk önce somut ve soyut olmak üzere ikiye ayrılmaları gerekir. Bunlardan başka isimleri çoğul isimler, ismi cemi, mürekkep isim gibi daha birçok yönlerden kısımlara ayırıp adlandırmak kabildir.*” (2004: 119).

Türkiye Türkçesinde isimlerin sınıflandırılması konusunda farklılık bulunduğu açıkça görülmektedir. İsimler, Türkiye Türkçesinde; farklı ölçütlerin temel alınmasından dolayı, farklı şekillerde sınıflandırılmaktadır.

3.1.1.3.1.2. Azerbaycan Türkçesinde

Azerbaycan Türkçesinde isimler; özel ve cins isimler; tekil ve çoğul isimler; yapısına göre; basit, türemiş, birleşik isimler olmak üzere üç başlıkta ele alınmaktadır (Abasov, 1958: 40- 45; Budagova, 1980: 29-94; Ahmedzade vd., 2013: 101-109). Sadıg vd. isimleri; somut ve soyut isimler, özel ve cins isimler, yapısına göre; basit, türemiş, birleşik isimler; teklik ve çokluk isimler (2014: 72-79) şeklinde değerlendirmektedir. Nağısoylu vd. ise isimleri; somut ve soyut isimler, yapısına göre; basit, türemiş, birleşik isimler olarak (2014: 36-40) incelemektedir.

Görüldüğü üzere, Azerbaycan Türkçesinde isimler, dört şekilde tasnif edilmektedir: 1. Özel ve cins isimler, 2. Teklik ve çokluk isimler, 3. Yapısına göre; basit, türemiş birleşik isimler, 4. Somut ve soyut isimler. Azerbaycan kaynaklarında da -tıpkı Türkiye Türkçesinde olduğu gibi- isimlerin sınıflandırılması hususunda bir birlik görülmemektedir. Ayrıca, tüm Azerbaycan kaynaklarında isimlerin iyelik kategorisi ve isimlerin durum eklerini alışı ayrı bir başlıkta ele alınmaktadır. Ayrıca,

Azerbaycan kaynaklarının tamamında isimler, yapılarına göre basit, türemiş ve birleşik şeklinde sınıflandırılmaktadır.

3.1.1.3.1.3. Türkmen Türkçesinde

Türkmen Türkçesinde anlamlarına göre isimler: Özel ve cins isimler (Söyegov, 2000: 20; Weyisov, 2008: 227; Azimov vd. 2008: 10; Azimov vd, 2011: 121); somut ve soyut isimler (Weyisov, 2008: 226; Azimov vd. 2011: 158; Söyegov vd, 2000: 22) olmak üzere iki şekilde sınıflandırılmaktadır.

Azimov, yapılarına göre isimleri *asıl atlar* “basit”, *yasama atlar* “türemiş”, *goşma atlar* “birleşik”, *tirkeş atlar* “ikilemeler” (ata-ene, gelin-gız, ay-gün), düzme atlar (Türkmen Dövlət Üniversitesi, Türkmen Hava Yolları), kısaltmalar (GDA, BMG, TBM) gibi farklı gruplara ayırmaktadır (2008: 11). Ancak, bazı kaynaklarda yapısına göre isimler; basit isimler, türemiş isimler, ikilemelerden oluşan isimler, birleşik isimler ve kısaltmalar şeklinde farklı biçimde tasnif edilmekte; başka bir kaynakta ise yapısına göre isimler; basit, türemiş, birleşik ve ikilemeler şeklinde (Azimov vd., 2011: 158) sınıflandırılmaktadır. Türkmen Türkçesinde isimlerin teklik-çokluk ve iyelik kategorisiyle isimlerin durum eklerini alışı ayrı bir gramatik kategori olarak ele alınmaktadır (Söyegov, 39; Weyisov vd. 2008: 230; Azimov vd., 2011: 130).

İsimler, Türkmen Türkçesinde anlamına göre, özel ve cins isimler; soyut ve somut isimlerden oluşmaktadır. TmT’nde teklik ve çokluk kategorisi tıpkı iyelik ve durum ekleriyle çekimlenişi gibi, ayrı bir kategori oluşturmaktadır.

3.1.1.3.1.4. Gagavuz Türkçesinde

Gagavuz Türkçesinde, isimler; yapılarına göre basit, türemiş ve birleşik sözcüklerden oluşmaktadır (N. İ. ve İ. Baboglu; 32-33). Ayrıca GT’nde isimler, teklik ve çokluk (37) şeklinde ele alınmaktadır. GT’nde de isimlerin iyelik şekilleri, teklik-çokluk biçimleri, durum eklerini ve küçültme eklerini alışı “küçüldek forması” ayrı bir kategori (33) olarak kabul edilmektedir.

Oğuz şivelerinde isimlerin; farklı ölçütlerin esas alınmasından dolayı değişik sınıflandırmalara tabi tutulduğu görülmektedir. Çalışmamızda isimleri, tek tek saymak yerine aşağıdaki şekilde sınıflandırılmayı uygun gördük.

Tablo 3. İsimlerin Sınıflandırılması

Yapılarına göre	basit	türemiş	gövde	birleşik
Varlıklara ad oluşlarına göre	somut	soyut	İş-oluş isimleri	
Verilişlerine göre	cins	özel		
Nitelik ve niceliğine göre	teklik	çokluk	topluluk	
Çekimliliğine göre	Yalın	Çekimli		

• Bu çalışmada isimler, tablo 3'te verildiği üzere, yapılarına göre: basit, türemiş, gövde ve birleşik; varlıklara ad oluşlarına göre: somut, soyut ve iş oluş adları; verilişlerine göre: cins ve özel; nitelik ve niceliğine göre: teklik, çokluk ve topluluk; çekimliliğine göre: yalın ve çekimli olmak üzere beş alt başlıkta toplanmaktadır. İsimler çekimliliğine göre ise; yükleme hâli, yönelme hâli, kalma hâli ve ayrılma hâli şeklinde dörde bölünerek değerlendirilmektedir.

3.1.1.4. Yapılarına Göre İsimler

Sondan eklemeli bir dil olan Türkçe için sözcüklerin yapısı, üzerinde önemle durulan bir konudur. Tüm Oğuz şiveleri kaynaklarında isimlerin yapı kategorisi, üzerinde önemle durulan bir konudur.

3.1.1.4.1. Basit İsimler

Dilde nedensiz adlandırmaları oluşturan basit isimler, sözcüğün anlamlı ve parçalanamayan en küçük şekli olan kök durumundaki sözcüklerdir.

3.1.1.4.1.1. Oğuz Şivelerinde Basit İsimler

3.1.1.4.1.1.1. Türkiye Türkçesinde

Türkiye Türkçesinde, *basit isim*, *kök isim*, *yalın isim* gibi terimlerle adlandırılan bu kelimeler, hem herhangi bir yapım eki almayan hem de tek bir sözcükten oluşan kök durumundaki sözcüklerdir. “*Dilimizdeki yalın adların önemli bir bölümü de başka dillerden alınmış sözlerden oluşur. Bu alıntı sözler, geldikleri dillerin kurallarına göre, türemiş kelimeler olsalar bile, dilimizde yapım ekleriyle genişletilmedikleri sürece yalın kelime sayılırlar.*” (Korkmaz, 2009: 219). “*Basit isimler, yapım eki ile türetilmemiş ve bir kavramı karşılamak amacıyla başka bir sözcükle birleştirilmemiş nedensiz adlandırmaların karşılığı olan sözcüklerdir ve bu sözcükleri oluşturan seslerin yan yana gelişleri bir kurala dayanmaz.*” (Delice,

2008: 15). “Nedensiz adlandırmada kavrama denk gelen seslerin atanmasında dilbilgisel bir ilgi söz konusu değildir: taş, el, iş gibi kök sözcükleri oluşturan sesler rastgele yan yana getirilmiştir. Bu tür sözcüklerin niçin bu sesleri aldığı konusu tartışılmaz. Dilbilgisindeki yapıcı basit sözcük, nedensiz adlandırmalara denk düşer.” (Delice, 2008, 1). “İlk adlandırmalar olan basit isimlerin varlıklara ne zaman verildiği bilinmemektedir.” (Biray, 1999: 6).

“**Kadının yüzünde, burnunun dudağına yakın sol tarafında bir Halepçibanı vardı.**” (Peyami Safa, Matmazel Noraliya'nın Koltuğu, s. 10).

3.1.1.4.1.1.2. Azerbaycan Türkçesinde

Azerbaycan Türkçesinde, *sade isimler* terimiyle adlandırılan basit isimler; hiçbir yapım eki almamış (Sadıg vd, 73; Ahmedzade vd, 103) kök durumunda (Abasov, 42; Nağısoylu vd, 36) sözcüklerdir.

Gecenin bir âleminde Peri Hanımayılıb gördü ki, Tumar bunun yanında yohdu, amma başının üstünde bir ayıdayanıb durubdu. “Gecenin bir yarısı Peri Hanım ayılıp Tumar'ın yanında olmadığını, başının üstünde bir ayının durduğunu gördü.” (Azerbaycan Masalları, Tumar Pehlevan, s. 73).

3.1.1.4.1.1.3. Türkmen Türkçesinde

Türkmen Türkçesinde, *asıl atlar* terimiyle kullanılan basit isimler; yapım ekleri almamış (Azimov vd., 2011: 125) kelimelerdir.

Kempir halını bazarda satıpdır. “Kadın halıyı pazarda satmıştır.” (Türkmen Masalları, Gırcak Gız, s. 40).

3.1.1.4.1.1.4. Gagavuz Türkçesinde

Gagavuz Türkçesinde, isimlerin yapılarına göre ele alınışı hususunda, diğer şivelerden farklı bir durum görülmemektedir. Gagavuz Türkçesinde de basit isimler, yapım eki almamış ve sözcük birleşmesine uğramamış olan iyelik, çokluk ve durum eklerini alabilen kelimelerdir.

Evelki zamannarda kasabaların birindä yaşarmış bir adam -Hasan- bey. “Eskiden kasabanın birinde Hasan Bey adında bir adam yaşarmış.” (Gagavuz Destanları, Köroğlu, s. 100).

Görüldüğü gibi, Oğuz şivelerinde kök durumundaki sözcükler, yapıca basit isimleri oluşturmaktadır.

3.1.1.4.2. Türemiş İsimler

Türemiş isimler, isim veya fiil kök ve gövdelerinde çeşitli yapım eklerinin getirilmesiyle oluşturulan, şekil ve anlam yönünden kökle alakalı, yeni sözcüklerdir. Türkçe, sondan eklemeli bir dil olduğu için, yapım ekleriyle sözcük türetme -kök veya gövde durumundaki isimlerin ve fiillerin üzerine yapım ekleri getirilmesi- en önemli sözcük yapma yöntemidir. Sözcük türetme, için Oğuz şivelerinin her birinin kendine has yapım ekleri vardır.

3.1.1.4.2.1. Oğuz Şivelerinde Türemiş İsimler

3.1.1.4.2.1.1. Türkiye Türkçesinde

“İkincil adlandırma, nedenlidir ve daha önceden kavrama karşılık olsun diye uydurulmuş olan kök ya da basit sözcükler temel alınarak yapılan adlandırmadır.” (Delice, 2008: 15). *“Türk lehçelerinde söz türetme genel olarak, yapıbilimsel ve sözdizimsel olmak üzere iki yolla”* (Zeynalov, 1993: 44) yapılmaktadır. Türemiş sözcükler, yapı bilimsel yolla sözcük türetmeye girmektedir.

İsim ve fiil, kök veya gövdesine yapım eki getirilerek ad, yeni bir kavramı anlatır duruma gelir (Aksan, 1976: 33). Bu isimler, hem kök hâlindeki isim ve fiillerden hem de daha önce yapım eki almış isim ve fiillerden yapılabilir: *başlık, çiçekçilik* vb. (Biray, 1999: 6). *“Yapım ekleriyle oluşturulan türemiş adlar, eskisinden farklı yepyeni bir anlam kazanmış olmakla birlikte, eklendikleri ad veya fiille olan bağlantıları da bütünüyle kesilmiş değildir. Aralarında kök-ek ilişkisine dayanan bir anlam bağı vardır.”* (Korkmaz, 2009: 224). Bu durumda isimler aşağıdaki şekilde meydana gelebilmektedir:

- A. İsim köklerinden,
- B. Fiil köklerinden,
- C. İsim gövdelerinden
 - a) İsimden meydana gelmiş isim gövdelerinden,
 - b) Fiilden meydana gelmiş isim gövdelerinden

Ç. Fiil gövdelerinden

a) İsimden meydana gelmiş fiil gövdelerinde,

b) Fiilden meydana gelmiş fiil gövdelerinden.

Bazı gramerlerde, türemiş isimlerin bir kısmı “türemiş sıfatlar” ve “türemiş zarflar” adı altında ele alınmaktadır. Görevleri ne olursa olsun bütün bu kelimelerin yapı bakımından “türemiş isimler” başlığı altında ele alınması gerekmektedir (Biray, 1999: 5).

Türkiye Türkçesinde kullanılan yapım ekleri şunlardır (Delice, 2000, 221-235):

1. *Fiilden İsim Yapma Ekleri:* “-A: oya, yara; -AC: güleç; -AğAn: gezegen, durağan; -Ak: yatak; -AlAk: çökelek; -Am: tutam; -AmAç: dönemeç; -AmAk: kaçamak, basamak; -An: düzen; -AnAk: görenek; -Ar: keser, yazar; -Arİ: uçarı; -bAç: dolanbaç; -CA: düşünce, eğlence; -CAK: oyuncak; -cAmA: sürünceme; -gA: dalga; -gAç: süzgeç; -gI: saygı, örgü; -gIç: dalgıç, -GIn: baskın, bilgin; -I: soru, gezi; -IcI: satıcı, -IntI: sızıntı; -I: ışıl; -mA: dondurma, -mAcA: bilmece; -mAç: bulamaç; -mAk: çakmak; -mAn: seçmen; -mAz: solmaz, yılmaz; -mIk: kıymık, kustumuk; -mIş: dolmuş, yemiş; -mUr: yağmur; -pAk: kaypak; -sAk: tutsak; -sAl: uysal; -sI: tütsü; -(I)k: istek; (I)m: giyim; -(I)n: yığın; -(I)r: gelir, yatır; -(I)ş: gösteriş; -(I)t: geçit vb.

2. *İsimden İsim Yapma Ekleri:* -Aç: topaç; -Ak: başak; -Ay: güney; -CA: Türkçe, kuraca; -Cil: bencil, -DAş: yoldaş; -dIrIk: boyunduruk; -kAn: başkan; -lA: kışla; -Illk: başlık; -sAl: kumsal; -sIl: yoksul; -tI: civıltı, gürültü; (I)t: yaşıt; -(I)z: boynuz vb.

3. *İsimden Fiil Yapma Ekleri:* -er-: ever- vb.”

4. *Fiilden Fiil Yapma Ekleri:* -Ala-: eşele-; -I/-U-: kazı-, sürü- vb.

3.1.1.4.2.1.2. Azerbaycan Türkçesinde

Azerbaycan Türkçesinde, *düzeltme isimler* terimiyle kullanılan türemiş isimler, şekil bilgisel, söz dizimsel yollarla yapılmaktadır (Budagova, 71). Türemiş

isimler, köklere yapım eklerinin getirilmesiyle oluşan (Abasov, 42; Nağısoylu vd., 37; Sadıg vd., 73) sözcüklerdir.

Tüm Azerbaycan kaynaklarında türemiş sözcükler; isimden türeyen ve fiilden türeyen isimler şeklinde ele alınmakta ve bu konuda TT'nden farklı bir durum görülmemektedir.

Azerbaycan Türkçesinde kullanılan yapım ekleri şunlardır (Kartallıoğlu, Yıldırım; 2007: 183-193):

1. *İsimden İsim Yapma Ekleri*: -A: göze; -ag/-äk: başak; -An: oğlan; -C: anac; -Cäk: hörimçäk; -çA: bağca; -çI/-çU: çöräkçi; -çIIIk/-çUIUk: peşmançılıg; -cIg/-cIk/-cUg/ -cUk: uşagcık; -cII/-cUl: ölümcül; -dAr: hesabdar; -dAş: yoldaş; -dIrIg/-dUrUg: boyundurug; -IIl/-UltU: guruktu; -lag/-läk: yaylag; -II/-IU: dadlı; -Ilg/-lik/-lug/-lük: gözlük; -(I)msov: ağımsov; (I)mtrag: sarımtrag; -sAl: kumsal; -(I)stan: Türkmenistan; -sul: yoxsul; -şIn: ağşın vb.

2. *Fiilden İsim Yapma Ekleri*: -(y)Ac: tıxac; -acag/-äcäk: tutacag; -ag/-äk: yatag; -ağan/ -äyän: küsüyän; -alag/-äläk: yatalag; -anag/-änäk: däyänäk “deynek”; -Ar/-r: açar “anahtar”; -c: sevinç; -cag: utancag “utangaç”; -cä: düşüncä; -cäk: öyüncäk “övünmeyi seven”; -äri: köçäri; -ğa/-gä: süpürgä; -GAN: çalışgan; -gIc: başlangıç; -gı/-kı: bıçkı; -gın/ -kın: baskın; -I/-U: yazı; -(y)IcI/-(y)UcU: alıcı; -Ig/-Ik/-Ug/-Uk: bükük; -ntI: ovuntu; -Ir: yatır; -d/-t: keçid; -m: büküm; -mA: bağlama; -mAcA: tapmaca; -mAc/-bAc: yanıltaç, dolanbac; -mag/-mäk: oxumag; -mAn: däyirman; -n: axın “sel”; -tI: bağırıtı; -Iş/-Uş: söyüş “küfür” vb.

3. *İsimden Fiil Yapma Ekleri*: -A-: sana- “saymak”; -Al-, -I-: saral- “sararmak”; -Ar-: yaşar- “ıslanmak”; -IIIdA-: cıgılda- “civilti sesi çıkarmak”; -gır-: hıçgır-; -IA-: ovla- “avlamak”; -lAn-: arlan-; -lAş-: yaxınlaş; -(I)r-: böyür-; -nA-: cırna- “darılmak”; -sA-: susa- vb.

4. *Fiilden Fiil Yapma Ekleri*: -AlA-: eşälä-; -k-: bezik- “bezmek”; -(I)z/-ğuz-: doğuz- “doğurmasına yardımcı olmak” vb.

3.1.1.4.2.1.3. Türkmen Türkçesinde

Türkmen Türkçesinde *yasama atlar* olarak bilinen türemiş isimler, isimlerden ve fiillerden türeyen isimler şeklinde ikiye bölünerek ele alınmaktadır (Weyisov, 2008: 228; Azimov vd., 2011: 125).

Türkmen Türkçesinde kullanılan yapım ekleri şunlardır (Kara, 2007: 249-255):

1. *İsimden İsim Yapma Ekleri*: -cAk: *gelincik*; -cAñ: *işceeñ* “becerikli”; -çA: *Arapça*; -çI: *demirci*; -dAş; *pikirdeş*; -lAk: *eğinlek* “geniş omuzlu”; -lIk/-lUk: *önlük*; -sA: *alkamsa* “yular” vb.

2. *Fiilden İsim Yapma Ekleri*: -Aç: *göreç* “göz bebeği”; -Ak: *korkak*; -(A)lğA: *okalğa* “okuma salonu”; -cAñ: *çekinceñ* “çekingen”; -ç: *garğınç* “beddua”; -ğ: *bezeğ*; -ğA: *govurğa* “kavurga”; -ğAn: *gömülgen*: “bir tür yılan”; -ğI: *duygı*; -ğIç/-ğUç: *süzgüç* “süzgeç”; -ğIn/ -ğUn: *çozğun* “akın”; -ğIr/ -ğUr: *sızgır* “hassas”; -ğIt/-ğUt: *salğıt* “başlık parası”; -IcI/ -UcU: *ööndürici* “üretici”; *IndI/-UndU*: *gırındı* “yonga”; -Iş/-Uş: *çıkış*; -k: *bulaşık*; -m: *bilim*; -mA: *gızırma* “sıtma”; -mAk: *çakmak*; -n: *tikin* “dikiş”; -t: *bövet* “engel”; -v: *gaşav* “kaşağı”; -vaaç: *üldirevaaç* “askı, çengel”; -vUk: *hızlavuk* “fırlak”; -vUl/-avUl: *garavul* “bekçi” vb.

3. *İsimden Fiil Yapma Ekleri*: -A-: *yaşa-*; -Al-: *daaral-*; -dA-: *pışırda-*; -ğIr/-ğUr/-kIr/-kUr-: *pışgır-*; -k-: *biirik* “birleş”; -lA-: *gözle-*; -rğA-: *düyşürge*: “düş gör-“; -sIrA-: *mılaayımsıra-* “kendini mutlu göstermek” vb.

4. *Fiilden Fiil Yapma Ekleri*: -mAlA: *yolmala-* “yolmal” vb.

3.1.1.4.2.1.4. Gagavuz Türkçesinde

Gagavuz Türkçesinde türemiş sözcükler, *afiksli adlıklar* terimiyle adlandırılmakta ve GT’nde, bu konuda farklı bir durum bulunmamaktadır.

Gagavuz Türkçesinde kullanılan yapım ekleri (Özkan, 2007: 102-112):

1. *İsimden İsim Yapma Ekleri*: -Aç: *topaç*; -Ak: *başak*; -An: *oglan*; -CA: *Romınca*; -CI: *avcı*; -Cık: *gelincik*; -daş: *kardaş*; -GA: *başka*; -lIk: *hastalık*; -mAn: *Türkmen*; -nca: *ortancası*; -sUl: *yoksul*; -tI: *çıtırtı*; -z: *yalaz* “alev”; -(y)ka: *aaretka* “ahretlik kızkardeş”, *Gagavuzka* “Gagavuz kadın” vb.

2. Fiilden İsim Yapma Ekleri: -A: sapa; -Ak: çatırak “kavşak”; -AmAk: basamak; -bAç/ -mAç: saklanbaç, bulamaç; -ç: gülünç; -çäk: üşençäk; -gA: yonga; -gAç: sallangaç “salıncak”; -GAn: çalışkan; -GI: çalgı; -GIç: dalgiç; -I: aşırı “uzak”; -IcI: yaratıcı “sanatkâr”; -(I)k: aşnık “aşınmak”; -(I)m:akım; -In: tütün; -mal: saamal “sağılabilir”; -tI: akıntı; -y: dolay “çevre” vb.

3. İsimden Fiil Yapma Ekleri -A-: boşa-; -(A)l-: diril-; -(A)r-: ever-; -dA-: çingırda-; -I-: biyazı “beyazla-“; -(I)k-: acık-; -irgen-: sesirgen; -kır-: onsır- “aksırmak”; -lA-: alarla- “acele et-“; -sA-: susa-; -sI-: darsımaa “üzülmek” vb.

4. Fiilden Fiil Yapma Ekleri: -AlA-: sarsala-; -Ar-: çıkar-; -ç-:sürç-; -GUn-: durgun- “yorulmak”; -gut-: durgutmaa: “durdurmak”; -I-: kazı-; -(I)D-: kıpıt- “kırpıştırmak”; -(I)l-: büüld- “büyütmek”; -msä-: gülümsä-; -p-: serp-; -se-: ensemek “yenmek”; -üz-: tütüzdür- “tütsülemek” vb.

3.1.1.4.3. Gövde İsimler

“Türemiş ve birleşik yapılardaki sözcüklerin tarih içinde kök veya ek kısmı kullanımdan düşebilir. Bu durumda sözcük yapısal birleşenlerine köken bilimsel çalışma olmaksızın ayırlamaz hâlde gelir. Yapısal ayrımının yapılabilmesi için kökenbilim (etimoloji) çalışması yapılması gerekir. İşte kullanılan bir sözcüğün birleşeninden biri kullanılamaz hâle gelmişse bu tür sözcüklere de gövde denir.” (Delice, 2008: 15). Kaynaklarda kök olarak kabul edilen bu tür sözcükler, çalışmamızda, gövde isim olarak adlandırılmaktadır.

3.1.1.4.3.1. Oğuz Şivelerinde Gövde İsimler

3.1.1.4.3.1.1. Türkiye Türkçesinde

Türkiye Türkçesi kaynaklarında gövde isimlerin kökleri tam olarak bilinmediği için, bu sözcükler, genellikle basit isimler içerisinde değerlendirilmektedir.

“Başını bir gizli sese *kulak* veriyormuş gibi hafifçe sola doğru eğdi.” (Peyami Safa, Matmazel Noraliya’nın Koltuğu, s. 231).

“Noraliya'yı da pek çabuk deniz tutarmış. Vapur Akdeniz'e açılınca -yaz günü ama- **küçük** bir fırtına olmuş, kızcağız hasta.” (Peyami Safa, Matmazel Noraliya'nın Koltuğu, s. 262).

3.1.1.4.3.1.2. Azerbaycan Türkçesinde

Gövde isimler, Azerbaycan Türkçesinde de Türkiye Türkçesinde olduğu gibi basit isimler içerisinde verilmektedir.

Ona göre ki balığın garnındaki küçüyün bir ayağı yohdu. “Ona göre balığın karnındaki küçüğün bir ayağı yoktu.” (Azerbaycan Masalları, Tumar Pehlevan, s. 76).

Uşag başladı şirin ayaklarını, gulaglarını dişlemeye, başını yumurugla döymeye. “Çocuk, şirin ayaklarını, kulaklarını dişlemeye; başını yumrukla dövmeye başladı.” (Azerbaycan Masalları, Şirzad, s. 36).

3.1.1.4.3.1.3. Türkmen Türkçesinde

Gövde isimler, Türkmen Türkçesinde de ele alınan bir konu değildir. Çünkü bu tür sözcüklerin tarihi gelişimi bilinmediği için, bu tür sözcükler diğer şivelerde olduğu gibi, basit isimler içerisinde yer almaktadır.

Keyik yüvrüp şazadaniñ yanına barıpdır-da, onuñ ayaklarına yüzünü sürtüpdür. “Geyik koşup şehzadenin yanına varmış da onun ayaklarına yüzünü sürmüştür.” (Türkmen Masalları, Kelgırnak, s. 60).

Köp çarşenbani başdan geçiren patışa, danalarıñ maslahatlarından gulağı ganan patışagızıñ şertiniñ düybüniñ çöplüdiğine akıl yetiripdir. “Çok çarşambayı başından geçiren padişah, bilgelerin maslahatlarından kulağı doyan padişah kızın şartının dibinin çürük olduğuna akıl erdirmiş.” (Türkmen Masalları, Akıllı Gız, s. 76).

3.1.1.4.3.1.4. Gagavuz Türkçesinde

Hem Gagavuz Türkçesi kaynağında hem de Türk araştırmacıların hazırlamış oldukları kaynaklarda gövde isimler, ele alınmamakta olup bu sözcükler, basit isimler içerisinde değerlendirilmektedir.

Öbürü taman etişee onu, duruklanê çocuklan laf etmää, çocuk gene pinee beegirä, gide, a o beegirin ayakla tutulê, etişämee bir taani onu. “Öbürü ona tam yetişiyor, oğlanla laflaşmak için duraklıyor, oğlan gene atına biniyor ve gidiyor; o atın ayakları tutuluyor ve bir daha ona yetişemiyor.” (Gagavuz Destanları, Köroğlu, s. 121).

Açan bu işleri etiştirerlär padişaan kulaana, onun büyük fenalı çıkêr. “Padişah bu işleri duyunca, çok öfkeleniyor.” (Gagavuz Destanları, Arzu ile Kamber, s.158).

Görüldüğü gibi, gövde sözcükler, etimolojinin inceleme alanına girmektedir. Bu nedenle gövde isimler, Oğuz şivelerinde basit sözcükle bahsinde ele alınan bir gramatikal kategoridir.

3.1.1.4.4. Birleşik İsimler

En az iki farklı sözcüğün bir araya gelerek kendi anlamlarından farklı bir anlam oluşturacak biçimde kaynaşıp kalıplaşmasıyla oluşan ve Türkiye Türkçesi dışındaki Oğuz şivelerinde *goşma adlar* terimiyle karışılan birleşik isimler, kaynaklarda farklı şekillerde tanımlanmaktadır. Çoğu araştırmacının üzerinde durduğu birleşik isimler konusu, üzerinde uzun çalışmalar yapılması gereken önemli bir gramatikal kategoridir.

Birleşiklerin kaç başlıkta toplanması gerektiği konusu hakkında farklı görüşler vardır. Birleşik isimlerin kaçta ayrıldığı hususundaki farklılığın sebebi, araştırmacıların birleşik isimleri, farklı ölçütlerle ele almalarından kaynaklanmaktadır. Yine, birleşik sözcüklerin yazımı da tartışmalı konular arasındadır.

Oğuz şivelerinde yeni sözcük yapma yollarından biri, -söz dizimsel yolla sözcük elde etme yolu -söz birleşmeleridir.

3.1.1.4.4.1. Oğuz Şivelerinde Birleşik İsimler

3.1.1.4.4.1.1. Türkiye Türkçesinde

“Kelime birleştirme yoluyla terim türetme 1940’lı yıllardan bu yana yoğun olarak kullanılan bir yöntemdir. Aslında kelimeleri birleştirme düşüncesi, Cumhuriyetten önce de vardır. Bu yolda kelime türetmenin örnekleri 1940’lı yıllarda

artmaya başlamış 1970'li yıllardan sonra da hız kazanmıştır. Kelimeleri birleştirmeye götüren etkenlerin başında Doğu ve Batı dillerinden alınan ve iki kelimededen oluşan çoğu birleşik yazıla gelen biçimler yer alır." (Zülfikar, 1991: 165). Talat Tekin, birleşiklerin tanımı ve yazımı tartışmalarının TDK başkanı Hasan Eren'in kendi adıyla yayımladığı *İmla Kılavuzu* (1985,1988) ile yeni Türkçe Sözlük'te ısrarla uyguladığı ayrı yazım biçimleri ile başlamış olduğunu söylemektedir. "Son yıllara kadar bitişik yazılmakta olan birçok birleşik sözcüğün *İmla Kılavuzu*'nda ve yeni Türkçe Sözlük'te ayrı yazılması eski TDK'cilerin tepkisine neden olmuş ve böylece 1987'de TDK eski genel yazmanı Ömer Asım Aksoy'un başkanlığında bir kurulca hazırlanan *Ana Yazım Kılavuzu* yayımlanmıştır. Bitişik yazım yanlısı olan bu kurulun hazırladığı *Ana Yazım Kılavuzu*'nda başörtüsü türündeki pek çok birleşik, bitişik yazımla karşımıza çıkmaktadır." (Tekin, 2005: 387-394).

Kök yahut türemiş iki veya daha fazla sözcüğün kendi anlamlarını bırakarak birlikte yeni bir kavramın karşılığı olan sözcükler (Delice, 2008: 15); *birden fazla kelimenin çeşitli gramer kuralları dâhilinde bir araya gelerek, tek bir nesnenin, tek bir varlığın adlarını ifade etmekle görevli kelimeler* (Biray, 1999:192) birleşik isimlerdir. Biray'a göre, tek bir nesnenin veya kavramın kalıcı adı olmuş, kendini meydana getiren kelimelerin anlamlarında değişiklik meydana gelmiş ve kendine ait bir vurgu kazanmış kelime birleşimleri cins isim veya özel isim olduğuna bakılmaksızın *birleşik isim* sayılmalıdır. Yazar, birleşik isimleri diğer kelime gruplarından ayırmanın kıstaslarını şu şekilde belirtmektedir (6):

- *Birleşik isim, sadece tek bir nesnenin veya kavramın adıdır.*
- *Birleşik isimleri meydana getiren kelimeler, önceki anlamlarından kısmen veya tamamen ayrılırlar.*
- *Birleşik kelime, yapım veya çekim eki almadan aynen tek kelimenin tutulduğu işleme tabi tutulur.*
- *Birleşik ismin kendine ait bir vurgusu vardır.*

Hasan Eren ve Mertol Tulum, birleşik kelimelerin, dilimizin söz dizimi kurallarına bağlı olarak sözcüklerin birtakım kalıplara dökülmesi ile meydana geldiğini, bu kalıpların söz içinde kelimelerin kavramları daha belirli getirmek üzere anlamca birbirine yaklaşmaları ile şekil kazanan kelime grupları olduğunu ifade etmektedirler. Eren ve Tulum'a göre, "*birleşik kelime aslında bir kelime grubunun kelimelerinin tek bir kavramı karşılamak için, anlamca tek bir kelime halinde bütünleşmesi, sabit kavramlar kazanması ile meydana gelmesidir.*" (1990: 31). "*Birleşik isimlerde birleşigi oluşturan her söz akciğer örneğinde olduğu gibi kendi anlamını korurken; bazen de birleşigi oluşturan sözlerden biri veya ikisi benzetme yoluyla bir anlam kaymasına uğrayarak ilk anlamlarından farklı birer anlam kazanırlar: aslanağzı, devetabanı, imambayıldı, karafatma vb.*" (Korkmaz, 2009: 235-237).

Ediskun, birleşik isimleri aşağıdaki şekilde sınıflandırmaktadır: (2005)

- *Kelimenin doğrudan doğruya birleşmesinden oluşan birleşik isimler: Kumkale, karagöz, babaanne...*
- *Belirtisiz isim takımlarının kaynaşmalarından oluşan birleşik isimler: hanımeli, aslanağzı, kuşpalazı...*
- *Kurallı birleşik sıfatlar biçiminde bileşik isimlerin birçoğunda belirtilen eki aşınıp düşmüştür: ketenhelva, başörtü, Tekirdağ...*
- *Birinci kelime -e, -den durumlarında birleşik isimler: günebakan, tümevarım, tümdengelim, serdengeçti...*
- *Fiil ya da filimsilerden oluşan birleşik isimler: biçerbağlar, biçerdöver, alışveriş, dedikodu...*
- *Yansımalarından oluşan bileşik isimler: şakşak, hırgür...*

Korkmaz, birleşik isimleri gramer yapıları bakımından: 1. Ad+ad, 2. Ad tamlaması, 3. Sıfat tamlaması, 4. Öteki kelime grupları olmak üzere başlıca dört ana gruba (Korkmaz, 2009: 235-237) ayırmaktadır.

Ahmet Akçataş, birleşik isim dışında kalan, kalıplaşmamış öbek yapıdaki isimler için *yarı-birleşik isim* terimi önererek isimleri yapılarına göre; basit isim, türemiş isim; birleşik isim, yarı-birleşik isim şeklinde (2010: 705) sınıflandırmaktadır.

Yukarıda verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere, Türkiye Türkçesinde birleşik isim konusu, tekrar tekrar üzerinde durulması gereken dil bilgisi konuları arasındadır. Nitekim TT’nde birleşik isimler ile söz öbeklerinin birbirine karıştırıldığı görülmekte ayrıca birleşiklerin yazımı da çeşitli tartışmalara neden olmaktadır.

3.1.1.4.4.1.2. Azerbaycan Türkçesinde

Azerbaycan Türkçesinde de birleşik isimler, bazen, sözcük öbekleriyle karıştırılmaktadır. Zeynalov’a göre birleşik sözcüklerin daha iyi anlaşılabilmesi için birleşik kelimelerle sözcük öbekleri arasındaki farkların iyi belirtilmesi gerekmektedir. Yazar, her iki söz grubunun meydana gelmesi için en az iki sözün gerekli olduğunu ve böyle meydana gelmiş kategoriler arasında ciddi farklar bulunduğunu ifade etmektedir. Zeynalov, birleşik sözle kelime takımlarının, ilk önce birincisinin leksik, ikincisinin ise sentaktik gruba ait olması bakımında farklılık gösterdiğini, birleşik kelimeyi oluşturan tarafların, birleşirken serbestliğini kaybederken tamimiyle veya kısmen bir anlam meydana getirirken kelime takımlarında bu karışmanın olmadığını söylemektedir. Birleşik kelimeler, söz dizimsel yolla kelime meydana getirme olarak nitelendirilmektedir. Yazara göre, Türk dillerinde birleşik isimler gruplandırılırken bir nesneyi anlatan yeni bir söz birliğinin meydana gelip gelmemesi bir temel olarak alınmalıdır (1972: 511-514).

Zeynalov, isimleri muhtelif kelime türlerinden oluşmaları bakımından çeşitli gruplara ayırmaktadır:

- *İki isim birleşerek yeni mana veren bileşik bir sözcük meydana getirir: demiryol, altuntac, Gülbahar. Ağrıdağı, demiryolu, demiryol. Dursuncamal.*
- *Bir esas sıfat ve bir isim birleşerek yeni anlamlı bileşik bir isim türetir: Garabağ, ağsaggal, Göyçay, Ağsu.*
- *Sayı sıfatlarıyla isim birleşerek yeni anlamlı bir isim meydana gelir: onbaşı, üçbucag, bəşbarmag, gırhayag.*
- *İsimle sıfat-fil birleşerek yeni bir bileşik isim oluşturur: aşsüzen, elüzyuyan.*

- *Sonuncusu iyelik eki alan iki isim birleşerek bileşik isim oluşturur: keklikotu, devekuşu, devetabanı, ilanbalığı, ağustosböceği, Kuşadası, Adapazarı* (Zeynalov, 1993: 70-71).

Men uşağın adını goydum Allahgulu. Ben, çocuğun adını Allah kulu koydum.” (Azerbaycan Masalları, Seyfelmülk, s. 18).

3.1.1.4.4.1.3. Türkmen Türkçesinde

Kara, Türkmen Türkçesindeki birleşik kelimeleri dört başlıkta toplamaktadır: (2001: 36)

- *İki ismin bir araya getirilmesiyle oluşan birleşik kelimeler: ayakgaap, düyeğüş “deve kuşu”, gülyaka, “yuvarlak ve taşlı broş”*

- *Sıfatla ismin/isimle sıfatın bir araya getirilmesiyle oluşan birleşik kelimeler: bääşdaaş “beş taş oyunu”, garağuş “epilekpsi, sara”, ootluçöp “kibrit”, siytli+aş>süytlaş.*

- *İsimle fiilin bir araya getirilmesiyle yapılanlar: hamur+turşı>hamırturşı “maya”, içiğara “kıskanç”*

- *İki fiilin bir araya getirilmesiyle oluşan birleşik kelimeler: düşdüş “zararsız bir böcek”*

Hanser, Türkmen Türkçesinde iki tip birleşik isimden bahseder:

- *Ekli ya da eksiz, ayrı tipteki iki sözcük birleşerek farklı anlamda yeni bir sözcük yapar: (bilyüp) kuşak, kemer, (bil) bel, (yüp) iplik, yün*

- *Sözcük çiftleri karmaşık anlamlı yeni bir birleşik sözcük yapar: (çağa-çuğa) çoluk çocuk, (dos-duşman) dost düşman, (güpür-güpür) kütür kütür (garrı-ğurri), yaşlı başlı, (keçe-küçö) keçe küçe, (ata-vava) atalarımız* (2003: 156-157).

Hanser’ın ele aldığı ikinci grup birleşmeleri, Zeynalov birleşik olarak kabul etmez. Zeynalov’a göre ikilemeler ve tekrarlar bileşik sözler değildir (1993: 63-65).

Türkmen Türkçesindeki sözcük çeşitlerine göre birleşmeler ise aşağıdaki şekildedir: (Hanser, 156-157)

- *Ad-ad: (ayvivi) aybibi, (atağzı) kerpeten, (ayakgap) ayakkabı*
- *Ad-sıfat: (hamırturşı) maya*

- Ad-eylem: (günnoğor) doğu, (günbatar) batı
- Sıfat-ad: (garağuş) karakuş, kartal
- Sayı-ad: (bäşyillik) beş yıllık, (yüzvaşı)
- Sayı-eylem: (bäşatar) beşatar
- Sayı-sıfat: (ikiyüzlü) ikiyüzlü
- Eylem-eylem: (yıkanallı) oyun adı

“İndi habarı **Kelgırnak**dan alalıñ. Şimdi haberi Kelgırnak’tan ‘Kel Cariye’ alalıñ.” (Türkmen Masalları, Akıllı Gız, s. 58).

Görüldüğü gibi, Türkmen Türkçesinde de birleşik sözcükler hususunda birlik olmayıp TmT’nde de birleşik isimler, üzerinde durulması gereken dil bilgisi konuları arasındadır.

3.1.1.4.4.1.4. Gagavuz Türkçesinde

Gagavuz Türkçesinde birleşik isimler, *katlı adlıklar*, terimiyle adlandırılmaktadır. Diğer Oğuz şivelerinde de olduğu gibi, Gagavuz Türkçesinde de bazı birleşik isimler, birleşik ismi meydana getiren isimlerin ses değişikliğine uğramasıyla kaynaşır: *büün*<*bu*+*gün*, *dokuzüz*<*dokuz*+*yüz*, *kayınna*<*kayın*+*ana* vb. (Özkan, 1996: 119). “Çağdaş Türk dilciliğinde bu gibi sözler kaynaşmış sözler “govuşug sözler” adıyla bileşik kelime olarak tanımlanır. Bileşik kelimeler, mevcut manaları değiştirir, yeni bir sözlüksel birimi yaratır. Bu birimde bazen sessel değişim de olabilir. Türk lehçelerindeki bileşik kelimeleri tanımlamak mümkündür: İki veya daha fazla bağımsız sözlüksel-anlamsal manalı sözün birleşerek tek, birleşmeyi oluşturan sözlerin manasından tamamıyla farklı, yeni bir sözlüksel birim meydana getirmesini, tek bir vurguya ve ortak bir eke sahip söz grubu oluşturmasını bileşik kelime olarak adlandırmak mümkündür. Bileşik kelimeleri oluşturan unsurların evvelki anlamını her zaman yitirmesi şart değildir. Bazen önceki anlamına yakın bir anlam oluşur.” (Zeynalov, 1993: 63-65).

“**Köroğlunun** damnarının içindä varmış çok girgin, kavi hem inan dostları, nicä Ayyaz, **Demiroglu**, Kenan. Köroğlu'nun adamları arasında Ayyaz, Demircioğlu, Kenan gibi samimi, güçlü ve güvenilir dostları varmış.” (Gagavuz Destanları, Köroğlu, s. 101).

Taranan kaynakların çoğunda, sıfat, zamir, zarf vb. diğer sözcük türlerinin de yapıları ele alınmaktadır. Bu durum, sözcük türlerinin farklı sınıflandırılmalarına tabi tutulmasından kaynaklanan bir durumdur. Eğer sözcük türleri isim fiil ve edat olarak ele alınacaksa, sadece bu üç sözcük türünün yapısı ele alınmalı ve sıfatların, zamirlerin ve zarfların yapısına ayrıca değinmeye gerek görülmemelidir. Çünkü bunlar zaten isim olarak kabul edilerek yapılarına göre isimler altında değerlendirilmelidir. Oğuz grubu Türk lehçelerinde isimlerin yapılarına bakıldığında; kök durumundaki sözcüklerin nedensiz adlandırmalar olduğu, bu adlandırmaların ne zaman yapıldığının bilinmediği görülmekte ve basit isimler, Oğuz şivelerinde ortak özellikler göstermektedir.

Yapılarına göre isimlerden türemiş isimler konusunda tespit edilen ilk husus, ele aldığımız dört şivede de türetmenin esas kelime yapım yollarından biri olduğu meselesidir. Türetme, isim ve fiil kök veya gövdelerine getirilen isimden isim, isimden fiil, fiilden isim, fiilden fiil yapma ekleri getirilmek suretiyle yapılmaktadır. Tarih içinde bu tür kullanımların birleşenlerinden biri fonksiyonunu kaybedebilir. Esasında türemiş sözcük iken zamanla işlevini kaybeden kök veya ekler olabilir. Bu tür isimler ise çalışmamızda gövde isimler şeklinde adlandırılmaktadır. Oğuz şivelerinde, gövde isimlere çok değinilmediği görülmektedir.

Basit yahut türemiş iki veya daha fazla sözcüğün kendi anlamlarından uzaklaşarak çeşitli gramer kuralları dâhilinde bir araya gelip tek bir varlığı ifade etmekle görevli olan isimler, yapılarına göre birleşik isimler olarak tanımlanmaktadır. Çalışmamızda yapılarına göre isimler konusunda tespit edilen en büyük farklılık, birleşik isimler konusunda görülmektedir. Birleşik isimler konusunda birçok çalışma yapılmış, konu üzerine farklı fikirler ileri sürülmüş; ancak birleşik sözcüklerin sınırları tam olarak çizilememiştir. Hangi sözcüklerin birleşik olarak kabul edilmesi gerektiği tam anlamıyla aydınlığa kavuşturulamamıştır. Çünkü araştırmacıların bir kısmı söz birleşmelerini, sözcük öbekleriyle karıştırmaktadırlar. Bazı araştırmacılar, birleşik isimlerin birleşenlerinden en az birinin gerçek anlamının dışında kullanılması gerektiğini savunurken birleşik isimlerde birleşenlerin kısmen veya tamamen anlamlarını yitiren sözcüklerden oluştuğu da görülmektedir. Bazılarına göre de birleşik sözcükleri oluşturan unsurların evvelki anlamının her zaman yitirmesi şart değildir. Bazen her sözcük anlamını korur, bazen önceki anlama

yakın bir anlam da oluşabilir. Sözcük öbeklerinde ise sözcüklerin birleşmesi, anlamlarını yitirip yitirmemesi söz konusu değildir. Sözcük öbeklerinde söz dizimsel unsurlar gerçek anlamlarını her zaman korur. Birleşik isimlerin kendine has vurguları vardır. Bazı kaynaklarda ikilemeler ve kısaltmalar da birleşik sözcük olarak kabul edilmektedir. İkilemelerin birleşik sözcük kabul edilmemesi gerektiğini savunanlar da vardır. Bu çalışmada, ikilemeler ve kısaltmalar birleşik sözcük olarak değerlendirilmemektedir.

3.1.1.5. Varlıklara Ad Oluşlarına Göre İsimler

İsimler, varlıklara ad oluşlarına göre, çeşitli şekillerde sınıflandırılmaktadır. “*İnsanoğlunun, kavramları birbirinden ayırma ihtiyacının sonucunda isim, mantıksal açıdan üç değişik başlıkta toplanabilir: Soyut, somut ve iş-oluş adlandırmaları.*” (Delice 2008: 1). Bu çalışmada isimler, varlıklara ad oluşlarına göre somut, soyut ve iş-oluş isimleri şeklinde ele alınmaktadır.

3.1.1.5.1. Somut İsimler

Somut isimler, duyu organlarımızla algılayabildiğimiz kavramlara verdiğimiz adlardır. İnsanoğlu, ilk önce çevresinde gördüğü somut varlıkları adlandırmış, zamanla dilin gelişmesi ve somut adlandırmaların insanoğlu için yetersiz kalması sonucunda, soyut adlandırmalara ihtiyaç duymuştur.

3.1.1.5.1.1. Oğuz Şivelerinde Somut İsimler

3.1.1.5.1.1.1. Türkiye Türkçesinde

Türkiye Türkçesinde, *somut, soyut, madde adı, yoğun, isim* gibi terimlerle adlandırılan somut isimler; elle tutup gözle görebildiğimiz, koklayıp tadabildiğimiz ve duyabildiğimiz varlıkları karşılayan sözcüklerdir.

İsimler, varlıklara ad oluşlarına göre hem madde (somut) ve mana (soyut) isimleri (Bilgegil, 2009: 168; Ediskun; 2005: 108; Özkan, 1996: 120; Üçok, 2004: 119) şeklinde ikiye hem de somut, soyut, iş ve oluş isimler (Aksan, 1976: 26; Korkmaz, 2009: 214:218; Delice, 2008: 17) biçiminde üçe ayrılmaktadır.

3.1.1.5.1.1.2. Azerbaycan Türkçesinde

Somut isimler, Azerbaycan Türkçesinde, *kontret isim* terimiyle adlandırılmakta ve Azerbaycan Türkçesi kaynaklarında isimler, varlıklara ad oluşlarına göre somut isimler ve soyut isimler (Ahmedzade vd., 101; Nağısoylu vd., 36; Sadıg vd., 72) şeklinde ele alınmaktadır. Gözle görülebilen, elle teması mümkün olan, maddi varlıkların, nesnelere adı olan bu sözcükler (Ahmedzade vd., 101; Nağısoylu vd., 36, Sadıg vd., 72), başka bir deyişle fiziki olarak var olan isimlerdir (72).

3.1.1.5.1.1.3. Türkmen Türkçesinde

Türkmen Türkçesinde, *konkret at* terimiyle kullanılan somut isimler; görüp, işitip, tadıp, dokunabildiğimiz (Weyisov, 226) varlıkların adı olan sözcüklerdir. Türkmen Türkçesinde, isimler varlıklara ad oluşlarına göre somut ve soyut isimler (Azimov vd., 2011: 158; Söyegov, 2000: 22) olmak üzere ikiye bölünerek ele alınmaktadır. Türkmen Türkçesinde sözcükler, kelime gruplarına göre sınıflandırılırken bir kelimenin sözlük anlamları, morfolojik özellikleri ve cümledeki fonksiyonları dikkate alınmakta ve bu özelliklere göre sözcükler; soyut kelimeler ve somut kelimeler olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır (Nepesova vd., 2004: 278).

3.1.1.5.1.1.4. Gagavuz Türkçesinde

Gagavuz Türkçesinde somut isimler, Gagavuz Türkçesi kaynağında ele alınmazken Türk araştırmacıların çalışmalarında (Özkan, 1996: 120), somut isimler yer almaktadır.

Oğuz şivelerinde soyut anlam kazanma özelliği de olan somut isimler Gagavuz Türkçesi dışında, Oğuz şivesi kaynaklarının tamamında ele alınan bir konudur ve somut isimlerle ilgili farklı bir durum söz konusu değildir.

3.1.1.5.2. Soyut İsimler

Somut isimlerin tersine, beş duyu organından biriyle algılayamadığımız, lakin varlıklarını hislerimizle ve düşüncemizle bildiğimiz kavramları karşılayan isimlerdir.

3.1.1.5.2.1. Oğuz Şivelerinde Soyut İsimler

3.1.1.5.2.1.1. Türkiye Türkçesinde

Soyut isimler, Türkiye Türkçesinde; *soyut, mana, yalın isim* gibi terimlerle karşılanmaktadır. Bu isimler, somut adların aksine duyu organlarımız aracılığıyla algılayamadığımız varlık ve kavramlara verilen adlardır. Soyut isimlerin, “gösterilenleri tamamen mantıksaldır. Bir bakıma zihinsel kabulleri karşılayan isimlerdir: *anı, büyü vb.*” (Delice, 2008: 17). Bu tür sözcüklerin bir kısmı *acı, keder, öfke, kızgınlık vb.* hislerden oluşmaktayken bir kısmı da *cin, şeytan, melek* gibi kavramların adlarıdır. Ayrıca, Türkiye Türkçesinde, somut isimler, soyut anlam kazanacak şekil kullanılabilir.

“Uyanma **duygusunun** etrafını pek az aydınlatan loş bir bilgi halesi içinde, sesin **rüya** bittikten sonra kesilmediğini yarım yamalak idrak etmeğe başlamıştı.” (Peyami Safa, Matmazel Noraliya’nın Koltuğu, s.7).

“**Kaderim irademe** haciz koyuyor ve **kaderlerine** borçlanan sefih bir ana babadan alacaklarını benden istiyor.” (Peyami Safa, Matmazel Noraliya’nın Koltuğu, s.69).

3.1.1.5.2.1.2. Azerbaycan Türkçesinde

Azerbaycan Türkçesinde, *mücerred isim* terimiyle adlandırılmakta olan soyut isimler; gözle görülemeyen, elle teması mümkün olmayan, hayalde, tasavvurda canlandırılan varlıkların adı olup (Ahmedzade vd., 101; Nağısoylu vd., 36) bu sözcükler, sadece hayalde ve düşüncede mevcut olan (Sadıg vd., 72) kavramları karşılar.

Ay arvad, ne olub bele gem deryasına gerg olmusan? “Ey kadın, neden böyle üzültülüsün?” (Azerbaycan Masalları, Küp Garısı, s. 219).

Seyfelmülk bu gızın şeklini gördü, bir gönülden min gönüle ona aşık oldu. “Seyfelmülk, bu kızı gördü, bir gönülden bin gönüle ona aşık oldu.” (Azerbaycan Masalları, Küp Garısı, s. 19).

3.1.1.5.2.1.3. Türkmen Türkçesinde

Türkmen Türkçesinde *abstrakt at* şeklinde adlandırılan soyut isimler; düşünce adlarıdır (Weyisov, 226; Söyegov, 22).

Muña has-da beter patışanıñ gaharı gelip, tilkiniñ diriliğine derisini soymalı-da, dervezeden asıp goymalı diyip buyruk beripdir. “Padişah buna daha da beter kızıp, tilkinin canlı canlı derisini yüzmeli ve kapıdan asarak koymalı diye emir vermiş.” (Türkmen Masalları, Vakır-Şakır Patışa, s. 47).

Şazadaniñ hakikatda oña aşık bolandırını, şanıñam, onuñ oğlu şazadaniñ amr ehimdar adamlardıgını inandırıp, gızı keyik doğanı bilen bile köşge getiripdir. “Şehzadenin doğrudan da ona âşık olduğunu, şahın da, onun oğlu şehzadenin de merhametli insanlar olduğunu inandırıp, kızı geyik kardeşi ile köşge getirmiş.” (Türkmen Masalları, Kelgırnak, s. 57).

3.1.1.5.2.1.4. Gagavuz Türkçesinde

Gagavuz Türkçesinde soyut isimler, Gagavuz Türkçesi kaynağında ele alınmazken Türk araştırmacıların çalışmalarında (Özkan, 1996: 120) soyut sözcükler, yer almaktadır.

Köroglunun adamnarının içindä varmış çok girgin, kavi hem inan dostları, nicä Ayvaz, Demiroglu, Kenan. “Köroğlu'nun adamları arasında Ayvaz, Demiroğlu, Kenan gibi samimi, güçlü ve güvenilir dostları varmış.” (Gagavuz Destanları, Köroğlu, s. 101).

En büüyü zenginmiş, ama sıkıymış, ortancısı - ahmakmış, en küçüüyü - ürekli, korkusuz bir girginmiş. “Oğullarının en büyüğü zenginmiş, ama cimriymiş, ortancası ahmakmış, en küçüğü ise yürekli, korkusuz bir yiğitmiş.” (Gagavuz Destanları, Köroğlu, s. 101).

Gagavuz Türkçesi dışındaki Oğuz şivelerinde ele alınan soyut isimler, somut isim olarak da kullanılabilen olup bu sözcükler hem duygu ve düşünce adları hem de kavram adlarıdır.

3.1.1.5.3. İş-Oluş İsimleri

Fiil kök ve gövdelerinin karşıladıkları oluş, kılış ve durumları gösteren iş-oluş isimleri yapmak için kullanılan ekler; Oğuz şivelerinde, ses bilimsel farklar dışında, -*mAk/ -mA*, -*Iş/ -Uş* şeklindedir.

İsimlerin varlıklara ad oluşlarına göre somut isimler ve soyut isimler şeklinde ele alınması, Oğuz şiveleri kaynaklarında sıkça rastlanılan bir durumdur. Ancak isimlerin varlıklara ad oluşlarına göre somut ve soyut isimlerin yanında; iş-oluş isimleri şeklinde ele alınışı çok yaygın değildir, nitekim kaynaklarda iş-oluş isimlerini oluşturan eklerden -*mAk* mastar eki, -*mA* ve -*Iş/ -Uş* ekleri ise yapım ekleri kabul edilmektedir. Zeynalov, -*Iş/ -Uş* eklerini alan sözcükleri, kayıtsız şartsız türemiş isim saymanın mümkün olmadığını, bu ekler aracılığıyla oluşan sözcüklerin her zaman varlık, özellik ve nitelik anlamları vermediğini aksine bu sözcüklerde hareket, hal ve vaziyet anlamlarının açıkça sezildiğini (1993: 279) belirtmektedir.

3.1.1.5.3.1. Oğuz Şivelerinde İş-Oluş İsimleri

3.1.1.5.3.1.1. Türkiye Türkçesinde

“Bir varlık tarafından gerçekleştirilen kılış fiilleri ile bir nesne üzerinde kendiliğinden gerçekleşen oluş fiilleri cümle içinde yüklem olarak değil de tek başlarına yüklemi özne, nesne ve dolaylı tümleç olarak tamamladığında isimdir.” (Delice, 2008: 17). Bu gruba giren adlar, herhangi bir varlık veya nesneyi gösterme yerine, bir oluş ve kılışın veya bir durumun adıdır (Korkmaz, 2009: 214). -*mAk*, -*mA*, -*Iş -Uş*, ekleri çoğu kaynaklarda eylemden ad türeten ekler olarak geçmektedir. Bu eklerle, eylem kök veya gövdesinden türetilen eylem adları, *eylemlik* olarak da (Aksan, 1976: 26) tanımlanmaktadır.

3.1.1.5.3.1.2. Azerbaycan Türkçesinde

Azerbaycan kaynaklarında iş-oluş isimleri diye olmamasına karşın, Azerbaycan Türkçesinde, sadece -*mAk* mastarının ele alındığı görülmektedir.

Oğuz şivelerinde, hareket adları olarak da bilinen iş-oluş isimleri, *“hem adların hem de fiillerin niteliklerini kendinde toplayan fiile özgü bir kategori (ulam) olup fiillerden oluşan isim ve sıfatlardan köklü surette ayrılmaktadır. Bu*

özelliklerinden dolayı onları, fiile özgü ulamlardan biri olarak kabul etmek lazımdır.” (Zeynalov, 1993: 277) görüşü yaygındır.

3.1.1.5.3.1.3. Türkmen Türkçesinde

Türkmen Türkçesi kaynaklarında, mastarlarla hareket adları birbirinden tamamıyla farklı bir kategori kabul edilmektedir.⁵ Azerbaycan Türkçesinde mevcut olmayan iş-oluş isimleri konusuna, Türkmen Türkçesi kaynaklarında rastlanılmaktadır. Hatta Türkmen Türkçesine özgü iş-oluş ismi yapan ekler dahi mevcuttur. Türkmen lehçesinde *-mAk*, *-mA*, *-İş -Uş*, eklerine ilave olarak hareket adlarının aynı zamanda *-AsI*, *-s* ekleriyle de meydana gelebildiği görülmektedir (Zeynalov, 1993: 281; Söyegov, 200: 336).

Örnek: *aydası, yetesi, alası, gidesi, edesi*.

Oğuz şivelerinde iş-oluş isimlerinin olumsuzu *-mA* ekiyle yapılır. “*Çağdaş Türkmen Türkçesinde ise hareket adlarının olumsuzluğu -mA eklerinden çok -mAzlık ekleriyle meydana gelir.*” (Zeynalov, 1993: 281).

Örnek: *bildirmezlik, gülmezlik vb.*

3.1.1.5.3.1.4. Gagavuz Türkçesinde

Gagavuz Türkçesinde iş-oluş isimleri, *işlikten adlar* başlığıyla ele alınmakta, yalnız GT’nde sadece *-mAk* ve *-mA* ekleri ile yapılan iş-oluş isimlerine (N. İ. ve İ. İ. Baboglu, 1999: 166) yer verilmektedir.

3.1.1.5.3.2. -mAk: Ekiyle Yapılan İş-Oluş İsimleri

Bu ekle hareket adlarının meydana gelişi daha çok Oğuz grubuna özgü (Zeynalov, 1993: 286) olup bu ek, Oğuz şivelerinde yaygın olarak kullanılmakta ve çoğunlukla mastar eki kabul edilmektedir.

⁵ Hezirki Zaman Türkmen Dili, Aşgabat, 1960.

3.1.1.5.3.2.1. Oğuz Şivelerinde -mAk: Ekiyle Yapılan İş-Oluş İsimleri

3.1.1.5.3.2.1.1. Türkiye Türkçesinde

Türkiye Türkçesinde -mAk eki, eylemden ad türeten ekler arasında sayılmaktadır (Aksan, 1976: 26). “-mAk, iyelik ve isim durum eklerini alabilirken çokluk ve olumsuzluk ekini alamaz. Belirtili ad tamlaması kuramazlar. Belirtisiz ad tamlamasında tamlayan görevindedirler. Öteki adlardan farklı olarak -mA olumsuzluk eki alırlar. Ancak -lAr çokluk eki almaz. Yükleme ve yönelme durumu ekleriyle genişletilmiş -mAk kılış adlarında, iki ünlü arasında kalan -k- ünsüzünün erimesi dolayısıyla, pratikte artık bu adın çoklukla -mA adına (mastarına) kaydığı görülür: başlamayı (başla-mak-ı)” (Korkmaz, 2009: 215-216).

“Fakat ne **kaşımak!** Sanki azgın bir hayvan uzun tırnaklarıyla toprağı oyuyordu.” (Peyami Safa, Matmazel Noraliya’nın Koltuğu, s. 15).

“Ferit kızı tekrar **görmek** istiyordu.” (Peyami Safa, Matmazel Noraliya’nın Koltuğu, s. 17).

3.1.1.5.3.2.1.2. Azerbaycan Türkçesinde

Türkiye Türkçesinde -mAk olan bu ek, Azerbaycan Türkçesinde -mag/-mek şeklindedir. Bu ekler, adlardan isim yaptığı gibi (*sumag, yaşmag, başmag*) fiillere de eklenerek muhtelif isimler meydana getirir. -mag/-mek eki “kimi Türk lehçelerinde mastar eki olarak kabul edilirse de kimilerinde mastar işlevini kaybetmiştir.” (Zeynalov, 1993: 55).

AT: *çahmag, oymag, barmag.*

Dev hazır olub, yalvarmağa başladı. “Dev hazırlanıp yalvarmaya başladı.” (Azerbaycan Masalları, Seyfelmülk, s. 23).

“Kibleyi-alem, çoh küçük olduğu için sene **demeg** istemirdim. “Kibleyi-i alem çok küçük olduğu için sana demek istemedim.” (Azerbaycan Masalları, Sehrli Sünbül, s. 166).

3.1.1.5.3.2.1.3. Türkmen Türkçesinde

Hem Türkiye Türkçesinde hem de Türkmen Türkçesinde bu ek, -mAk’tır. “Çağdaş Türkmen Türkçesinde -mag, -mek ekleri mastar olarak kabul edilir. Fakat

bu ekin eş anlamlısı gibi kendini gösteren -as, -es, -s ekli sözler, hareket adları sayılır.” (Zeynalov, 1993: 288).

Örnek: *gidesi, edesi, alası, okası.*

Ol bilgiciñ öz adını tutanını eşidip, garañkı düşenden soñ, yanına gelipdir-de, yüzüği onuñ önünde goyup, yalbarmağa başlapdır. “O bilginin kendi adını söylediğini duyup, karanlık düştükten sonra, yanına gelmiş ve yüzüğü onun önüne koyup, yalvarmaya başlamış.” (Türkmen Masalları, Bilgir Garip, s. 79).

Yanmaktan-köymekden ne peyda, bolcak iş bolandansoñ, gızını kele beripdir. “Yanmaktan tutuşmaktan ne fayda, olacak iş olduktan sonra, kızını kele vermiş.” (Türkmen Masalları, Bağtılı Kel, s. 75).

3.1.1.5.3.2.1.4. Gagavuz Türkçesinde

Gagavuz Türkçesinde bu ek, hem -mAk hem de -mAA şeklindedir. Çalışmamızda iş-oluş isimleri diye ele aldığımız fiillerin -mAk ekli şekilleri, Gagavuz Türkçesinde *işlikten adlar* başlığı altında verilmektedir. Bu konuda Gagavuz Türkçesinde görülen farklılık, bu eki alan fiiller, çokluk ve durum ekleriyle çekimlenmektedir. (N. İ. ve İ. İ. Baboglu, 1999: 167).

Örnek: *okumaklar, okumakların, çeketmeklär, çeketmeklerä, almaklardan vb.*

Avlanmak yufka olmuş da evä dönärmiş. “Avlanmak kötü geçmiş, eve dönermiş.” (Gagavuz Destanları, Köroğlu, s. 103).

“Sevinmektän Köroğlu türküsünü dä çaldı. “Sevinçli olduğu için Köroğlu türküsünü de çaldı.” (Gagavuz Destanları, Köroğlu, s. 108).

TT ve TmT’nde; -mAk, AT; -mag/-mek, GT’nde -mAA/-mAk şeklinde olan bu ek, Oğuz şivelerinde ya fiilden isim yapma ekleri arasında veya mastar eki olarak ele alınmakta ve tüm Oğuz şivelerinde yaygın şekilde kullanılmaktadır. “Oğuz şivelerine özgü olan bu ekin olumsuzu, -mA ile yapılmaktadır. Dèyil, yoh, olmaz sözleriyle olumsuzluk yapma özelliği de Oğuz grubu lehçeleri için karakteristik bir özellik olarak kabul edilir.” (Zeynalov, 1993: 288).

3.1.1.5.3.3. -mA Ekiyle Yapılan İş-Oluş İsimleri

3.1.1.5.3.3.1. Oğuz Şivelerinde -mA Ekiyle Yapılan İş-Oluş İsimleri

Bu tür iş-oluş isimleri, tıpkı diğer isimler gibi iyelik, çokluk ve isim durum eklerini alabilmekte ve bu ek, Oğuz şivelerinde -mAk ekinin kısaltmış şekli olarak kabul edilmektedir (Banguoğlu, 264-265).

3.1.1.5.3.3.1.1. Türkiye Türkçesinde

Türkiye Türkçesinde -mA eki, eylemden ad türeten ekler arasında sayılmaktadır. (Aksan, 1976: 26). “Yükleme ve yönelme durumu ekleriyle genişletilmiş -mAk kılış adlarında, iki ünlü arasında kalan -k- ünsüzünün erimesi dolayısıyla, pratikte artık bu adın çoklukla -mA adına (mastarına) kaydığı görülüyor: başlamayı (başla-mak-ı)” (Korkmaz, 2009: 216).

“Sağ yanındaki duvara değen dirseğinin ucundan yukarıya doğru yürüyen kireç soğukluğu, yokluğun içinden yavaş yavaş çıkan bir kolunu ona tamamıyla keşfettirdiği anda, nefsiyle dışarda bir madde arasındaki temasım delâletinden gelen taze bir idrak, bütünlü vücudunu mekân içinde tesis **etmesini** kolaylaştırdı ve bir derece daha uyandı.” (Peyami Safa, Matmazel Noraliya'nın Koltuğu, s. 7).

“Ayağa **kalkmayı** denedi, başaramayınca hiç biri ötekine benzemeyen krizlerin çoğunda onu yakalayan çıldırma korkusu, şimdiye kadar duymadığı bir nispette büyürken, odanın kapısında bir gürültü koptu, sam kırılışına benzer ince şangırtılar arasında daha ince bir haykırış yükselip kayboldu” (Peyami Safa, Matmazel Noraliya'nın Koltuğu, s. 16).

3.1.1.5.3.3.1.2. Azerbaycan Türkçesinde

Bu ek, Azerbaycan Türkçesinde fiilden isim yapma ekleri arasında ele alınmaktadır.

Mollanın ölmesini gehremanların şehirden **kaçmasını** vezire heber verdiler. “Mollanın ölmesini kahramanların da şehirden kaçmasını vezire haber verdiler.” (Azerbaycan Masalları, Babayemir, s. 67).

3.1.1.5.3.3.1.3. Türkmen Türkçesinde

-mA eki, Türkmen dilinde fiilden isim yapma eklerinden biridir (Söyegov, 200: 336; Azimov, 2011: 126); ancak Türkmen Türkçesinde iş-oluş adı daha ziyade -mAk ve -Iş ile yapılmaktadır (Biray, 1999: 91). Bu ek, Türkmen Türkçesinde daha çok kalıcı isim olarak yapılmaktadır.

Av avlap yörşüne onuñ yolu Abdilla bayıñ çatmasınıñ üstünden düşüpdür.
“Av avlayıp dururken onun yolu Abdilla Bay’ın kulübesine düşmüş.” (Türkmen Masalları, Abdilla Bay, s. 68).

3.1.1.5.3.3.1.4. Gagavuz Türkçesinde

Gagavuz Türkçesinde -mA ile yapılan iş-oluş isimleri; *işliktän adlar* başlığıyla verilmekte ve *sarma, kaurma, işlemä, akıtma* örnekleri görülmektedir (N. İ. ve İ. İ. Baboglu, 1999: 167).

Çok türlü savaşarmış hannar, sultanar tutmaa da yok etmää Köroğluyu. O kadarki, onu yokmuş nicâ tutmaa, ensemää - onun da beygirinin büüülü küvetleri varmış hem ona yardım edärmış Allaa Aslanı - onun kurtarıcısı. “Hanlar, sultanlar Köroğlu’nu tutmak ve yok etmek için türlü yollar denerlermiş. Ancak onu tutmak ve yok etmek mümkün değilmiş. Zira onun ve atının büyümlü kuvvetleri varmış. Kurtarıcısı Allah Aslanı da ona yardım edermiş.” (Gagavuz Destanları, Köroğlu, s. 110).

Oğuz şivelerinde -mAk ekinin yanı sıra -mA eki de iş-oluş isimleri yapmakta ve çoğu zaman bu iki ek, birbirinden ayırt edilememektedir. -mA eki de -mAk eki de fiilden isim yapma ekleri arasında zikredilmektedir.

3.1.1.5.3.4. -Iş/-Uş Ekleriyle Yapılan İş-Oluş İsimleri

-Iş/-Uş ekleriyle yapılan iş-oluş isimleri, tüm Oğuz şivelerinde yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu ek, hareketin adını bildirmektedir.

3.1.1.5.3.4.1. Oğuz Şivelerinde -Iş/-Uş Ekleriyle Yapılan İş-Oluş İsimleri

3.1.1.5.3.4.1.1. Türkiye Türkçesinde

Başlıca özelliğinin, kılışın tarzını gösteren ad olması sebebiyle Korkmaz, bunlara tarz adları da denebileceğini söyler. Ayrıca yazar, -Iş/-Uş adlarının bazen de

ayrılış, çıkış, dalış sözcüklerinde olduğu gibi bir kılışın tarzı yerine sınırlı veya bir kez yapılan bir kılışı da gösterebileceğini vurgulamaktadır. “*Başlıca özelliği, kılışın tarzını gösteren ad olmasıdır. Bu niteliği dolayısıyla, bunlara tarz adları da denebilir. -İş/-Uş adları bazen de bir kılışın tarzı yerine sınırlı veya bir kez yapılan bir kılışı gösterir: ayrılış, çıkış, dalış.*” (2009: 217).

3.1.1.5.3.4.1.2. Azerbaycan Türkçesinde

Müasir Azerbaycan Dili'nde bu eklerden yalnız fiilden türeyen adlar olarak (Hüseynzade, 1973) bahsedilmektedir. Zeynalov, Türk lehçelerinde fiilin işteş çatısını oluşturan *-İş* eklerini bu eklerle karıştırmamak gerektiğini söylemektedir. “*İşteş çatısı ekleri olan -İş -Uş, ekleri hareket adları gibi ad anlamı değil, tamamıyla hareket, aynı zamanda birlikte ifade edilen hareket manası belirtir.*” (1993: 284).

Bu ekler çeşitli anlamlı, isimler meydana getirir:

- *Soyut ve somut isimler:*

AT: söyüş, yarış, görüş, öpüş.

- *Hareket, hal, durum, ilgi, bildiren isimler:*

TT: uçuş, bakış, savaş, vuruş, geliş, görüş.

TmT: uruş, uçuş, sövüş, yarış, satış, öpüş.

“*Bu sözcüklerden bazıları isimlerden çok hareket adlarına (filimsilere) yakındır. Fakat bu özellik Azerbaycan dilciliğinde kaydedilmez.*” (Zeynalov, 1993: 54).

Eger bu görüşü gebul edirsense, men de senin fikrine razı olaram, yoh razı olmursan get. “Eğer bu görüşü kabul edersen, ben de senin fikrine razı olurum, yok razı olmazsan git.” (Azerbaycan Masalları, Şahzade Fe’ruzun Nağılı, s. 102).

3.1.1.5.3.4.1.3. Türkmen Türkçesinde

Türkmen Türkçesinde bu ek, ayrı bir kategoride iş adları olarak ele alınmaktadır (Söyegov, 200: 336).

Ol şol gidişine birnäçe gün yol yöräp goňşı patışanıñ yurduna barıptır. “Bu şekilde birkaç gün yol yürüyerek komşu padişahın yurduna varmış.” (Türkmen Masalları, Vakır-Şakır Patışa, s. 46).

3.1.1.5.3.4.1.4. Gagavuz Türkçesinde

Gagavuz Türkçesinde yaygın olarak kullanılan bu ek, Gagavuz kaynağında iş-oluş adı şeklinde adlandırılmamaktadır.

Be, nerden çocuklar, hey, gelir-gelişiniz. “Hey çocuklar, nerden gelip nereye nereye gidiyorsunuz.” (Gagavuz Destanları, Dengiboz, s. 249).

Bu çalışmada Oğuz şivelerinde isimler, varlıklara ad oluşlarına göre; soyut, somut ve iş-oluş isimleri olarak üçe ayrılmaktadır. Çalışmamızda ele almış olduğumuz *-mAk*, *-mA*, *-Iş/-Uş* ekleri, Oğuz şiveleri için tartışmalı konudur. Çünkü bu ekler, bazı kaynaklarda yapım eki olarak ele alınırken bazı kaynaklarda isim-fiil ekleri olarak verilmektedir. Kaldı ki bu ekler hem yeni sözcükler türetmekte hem de hareket isimleri yapmaktadır. O hâlde bu eklere daha dikkatli yaklaşılmalı ve bu iki fonksiyon gözden kaçırılmamalıdır.

Çoğu kaynaklarda fiilden isim türetme ekleri olarak geçen *-mAk*, *-mA*, *-Iş -Uş*, iş-oluş isimleri yapan eklerdir. Oğuz şivelerinde mastar eki olarak tanınan *-mAk* eki TT, AT, GT’nde aynı olup; TmT’nde *-mAA* şeklindedir. *-mA* ve *-Iş/-Uş* ekleri Oğuz şivelerinde aynıdır. İş-oluş isimlerinin olumsuzu *-mA* ekiyle yapılırken çağdaş Türkmen Türkçesinde ise hareket adlarının olumsuzluğu *-mAzllk* ekiyle yapılmaktadır. Ayrıca bu eki alan sözcük *değil* sözcüğüyle de olumsuzluk yapılabilmektedir. *-Iş/-Uş* ekleriyle yapılan iş-oluş isimleri, iş ve oluşun adı olarak kullanılmaktadır. Bu ek, bazen kılışın tarzını bazen de kılışın tarzı yerine sınırlı veya bir kez yapılan bir kılışı gösterebilmektedir. Kaynaklarda olumsuzluk eki alabilen bu ekin işteş çatı ekiyle de karıştırılmamalıdır.

3.1.1.6. Verilişlerine Göre İsimler

Oğuz şivelerinde isimler, hem *temsil ettikleri varlıkların bir veya birden fazla oluşlarına göre* (Biray, 1999: 4); hem *medlullerinin içlem ve kapsamına göre* (Bilgegil, 2009: 167) hem *verilişlerine göre* (Ediskun, 2005: 108; Delice, 2008: 19); hem de *anlamlarına göre* (Azimov vd., 2008: 10; 2011: 121; Weyisov, 2008: 226;

Söyegov, 2000: 20; Budagova, 1980: 29; Ahmedzade vd., 2013: 101; Nağisoğlu vd., 2014: 40; Sadıg vd., 2014: 73) *özel isimler* ve *cins isimler* olarak ikiye ayrılmaktadır. İsimlerin verililişine göre ele alınışı hususunda, Oğuz şivelerinde, ortaklık söz konusudur.

3.1.1.6.1. Cins İsimler

Aynı cinsten birçok varlığın ortak adı olan sözcüklere cins isim denir. Cins isimlerde, sözcük-nesne arasında herkes tarafından bilinen bir ilişki vardır. Cins isim, genel anlamda kullanıldığında, o türü oluşturan varlıkların tamamını anlatmak için kullanılabilirdiği gibi bazen o türün yalnızca bir veya birkaç bireyini göstermek için de kullanılabilir.

3.1.1.6.1.1. Oğuz Şivelerinde Cins İsimler

3.1.1.6.1.1.1. Türkiye Türkçesinde

Türkiye Türkçesinde; *cins isim*, *ortak isim*, *genel isim*, *tür adı* gibi terimlerle adlandırılan cins isimler, aynı cinsten varlığın ortak adıdır.

Cins isimler, “varlıkları cins cins karşılayan, yani birbirine benzeyen, varlıkların adı olan kelimelerdir.” (Özkan, 1996: 119). Bilgegil’e göre; *özel isim* terimi karşısında, bunlara *genel isim* adını vermek daha uygundur (2009: 167). Ergin, cins isim terimi yerine *ortak isim* ifadesini kullanmış olup ortak isimleri, *cins karşılayan isimler*, (207) olarak tanımlamaktadır. “*Ortak isimler, aynı cinsten birçok varlığın ortak adlarıdır. Bu isimlerin varlıkları tek nesne ile kaim değildir. Ortak isimlerde kelime ile nesne arasında herkes tarafından bilinen gerçek bir bağıntı vardır.*” (Ergin, 2007: 218-219). Biray’a göre *cins isimlerin aynı cinsten ve sayıca birden fazla olan varlıkların ortak adı olduğu için, cins isimlere ortak isimler denilebilmektedir.* (1999: 4). Aksan, cins isim demek yerine *tür adını* kullanmayı tercih ederken; tür adlarının, aynı türden olan tek varlıklardan birini, bir bölümünü veya tümünü gösterdiğini (31) belirtmekte, Delice ise tüm somut ve soyut isimlerin tek bir varlık veya kavrama ad olmadığı müddetçe cins isimler olduğunu (2008: 19) ifade etmektedir.

3.1.1.6.1.1.2. Azerbaycan Türkçesinde

Azerbaycan Türkçesinde; *umumi ad*, aynı cins varlıkların genel adları (Nağısoylu vd., 40; Ahmedzade vd., 101) olup Azerbaycan Türkçesinde, cins isimler konusunda TT'nden farklı bir durum söz konusu değildir.

3.1.1.6.1.1.3. Türkmen Türkçesinde

Türkmen Türkçesinde; *cins at*, terimiyle kullanılan bu sözcükler, *dünyadaki varlıkların birini diğerinden ayırmak için ortaya çıkan* (Weyisov, 2008: 226; Azimov vd., 2011: 122) sözcüklerdir. Cins isimler; *aynı cinsteki, aynı gruptaki varlıkların* (Söyegov, 2000: 20) ortak adıdır.

3.1.1.6.1.1.4. Gagavuz Türkçesinde

Gagavuz Türkçesi kaynağında isimler bahsinde, cins ve özel isim ayrımı yapılmamaktadır.

3.1.1.6.2. Özel İsimler

Tek olan, diğer varlıklar içinde tam bir benzeri bulunmayan varlıklara verilen adlara, *özel isim* denmektedir. Bu özel adlar, varlıklara sonradan takılmış hususi adlardır ve de cins isimlerdeki gibi nesne ile sözcük arasında tam bir ilişki yoktur.

Özel isimlerle ilgilenen ayrı ayrı bilim dalları mevcuttur. Özel isimleri inceleyen bilim dalına *onomastika*, bunlardan insan isimlerini inceleyen bilim dalına *antroponimika*, yer isimlerini inceleyen bilim dalına *toponimika*, boy, kabile, halk isimlerini inceleyen bilim dalına *etnomimika*, hayvan isimlerini inceleyen bilim dalına *zoonimika* (Weyisov, 2008: 227) denilmekte ve bu bilim dallarına yönelik çalışmalar, son dönemlerde artmaktadır.

3.1.1.6.2.1. Oğuz Şivelerinde Özel İsimler

3.1.1.6.2.1.1. Türkiye Türkçesinde

Türkiye Türkçesinde *özel* veya *has isim* terimleriyle kullanılan ve de “*karşılıdığı varlığı tanımlamayan, yani söylendiğinde adı olduğu varlık zihinde canlanmayan dolayısıyla ancak ismin karşılıdığı varlığı daha önceden bilenler için*

tanımlayıcı bir anlam taşıyan, tek bir varlığı karşılayan isimlerdir.” (Özkan, 1996: 119).

Banguoğlu, özel adlara *özlü adlar* (2007: 321) demektedir. Ergin’in ise *has isim* olarak ele aldığı özel isimler, varlıkları ve mefhumları tek tek karşılayan isimler (2007: 218) olarak tanımlanmaktadır. *Varlık veya kavramları genel olarak değil de tek tek karşılayan* (Delice, 2008: 19); *karşıladığı varlığı tanımlamayan, yani söylendiğinde adı olduğu varlık zihinde canlanmayan dolayısıyla ancak ismin karşıladığı varlığı daha önceden bilenler için tanımlayıcı bir anlam taşıyan, tek bir varlığı karşılayan* (Özkan, 1996: 119) *yaratılıştta bir tane olan varlıkları, kimi duygu ve düşünceleri karşılayan, başka benzeri olmayan, verildikleri varlığa özgü nitelikler taşıyan* (Aksan, 1976: 29) adlardır. Özel adlar somut veya soyut anlamlı olabilir. Özel isimlerden türemiş sözcüklerde hem yapım ekleri (*Türkçülük, Türkleştirmek* vb.) hem de özel adlara getirilen çoğul ekleri kesme işaretiyle ayrılmaz (Fatihler, Mustafa Kemaller vb.).

“Erzurumluların otelinde Hacı Mustafa’yı buldum.” (Peyami Safa, Matmazel Noraliya’nın Koltuğu, s. 48).

Türkçede birçok özel ismin tür isminden geldiği bilinmektedir: *Toprak, Yağmur, Irmak, Nehir, Demir* vb.

3.1.1.6.2.1.2. Azerbaycan Türkçesinde

Azerbaycan Türkçesinde hususi ad, *varlığı tek olan eşyaların adlarını bildirip* (Nağısoy vd., 41; Ahmedzade vd., 101) *ferdleri veya hadiseleri anlatabilmektedir* (Budagova, 29).

Özel isimler arasında en çok çalışma, kişi ve yer adları üzerine yapılmıştır. Çünkü insanoğlu önce çevresindeki kişileri ve yaşadığı coğrafyayı isimlendirmiştir. *“Adlar ve soyadları ulusların tarihsel varlıklarını belirten tarih boyunca geçtikleri devinimleri gösteren önemli unsurlardan biridir. Orhun Anıtlarından günümüze kadar uzana gelen bir döngü içinde Türklerin ad ve soyadlarındaki değişim ve gelişmeler onların sosyal ve politik hayatlarındaki değişim ve gelişmelerin bir göstergesi olmuştur. Rus-İran Savaşı ve arkasında 1828’de imzalanmış olan ‘Gülüstan Anlaşması’ sonucu Azerbaycan ikiye bölünmüş, Kuzey Azerbaycan Rus*

İmparatorluğuna, Güney Azerbaycan ise İran'a bağlanmıştır. Bu dönemden itibaren Rusya, Azerbaycan Türklerini Ruslaştırma politikası gütmeye başlamıştır. Bu politika çerçevesinde Çarlık hükümeti Azerbaycan Türklerinin soyadlarını da Ruslaştırmaya yönelik eğilime başvuruyordu. Bu tür soyadları baba, meslek veya yer adlarına erkekler için "ov", kadınlar için "ova" takıları eklemekle meydana getiriliyordu. Örneğin Bakuhanov, Ahundov, Memedova gibi. Aynı politika Özbek, Kazak, Türkmen, Kırgız Türklerine de uygulanmıştır. Bununla beraber Azerbaycan Türkleri baba adını belirtirken Rusların önerdikleri "iç-na" (Mamedoviç, Mamedovna) formüllerini kabul etmemiş, Türk geleneğine uygun olarak "oğlu, kızı" kelimelerini kullanmışlar. Örneğin: Oktay Memed Oğulu Hasanov veya Sevil Memed Kızı Hasanova gibi." Azerbaycan Türk soyunu belirtirken: -lı, -le, -gil, ve çoğul eklerini kullanmışlardır. -lı, -li ekleriyle soyadları yapma usulünün Azerbaycan Türkleri arasında bir geleneği mevcuttur. Halen Kinglerli, Şihli, Mehmedli gibi soyadlarına sık sık rastlanılmaktadır." (Melikov, 1996: 57-59).

3.1.1.6.2.1.3. Türkmen Türkçesinde

Türkmen Türkçesinde; has at terimi, *tek olan varlıkların* (Azimov vd., 2011: 122) adıdır.

Oğuz şivelerinde kullanılan cins ve özel isimler kendine has özellikler taşır. Bir dildeki cins ve özel isimlere ait özellikler çeşitli sebeplere bağlı olarak değişebilir. Örneğin Türkmen Türkçesinde aile isimleri Rus dilinin etkisiyle -ow/-owa/ -yewa/-owiç/ -yewiç/ -owna/-yewna ekleriyle (Azimov vd., 2011: 126) yapılmaktadır.

"Türkmen Türkçesinde kullanılan ene, ece, yeñne, ma:ma, ba:ba, ka:ka, da:yı gibi akrabalık anlatan kelimelerde uzunluk istisna olarak kalkar ama Ene, Ma:ma, Ba:ba, Ka:ka kelimeleri özel isim olarak kullanılırken bu uzunluk tekrar meydana gelir." (Sarıyev ve Güder, 1998: 48).

Ene+im=Eneim <Enä:m (Enäm)

Kaka+ımız=Kakamız <Ka:ka:mız (Kakamız)

Bu kullanım dışında, Türkmen Türkçesinde özel isimler konusunda farklı bir durum görülmemektedir.

3.1.1.6.2.1.4. Gagavuz Türkçesinde

Gagavuz Türkçesi kaynağında özel isimler, ele alınan bir konu değildir. Lakin Türk araştırmacıların kaynaklarında Gagavuz Türkçesinde özel isimler üzerinde durulmaktadır. “*Gagavuz Türkleri, varlıkları adlandırmada diğer Türklerden sadece kişi adlarında ayrılır. Kişi adları dini inançlarına uygun olarak Hristiyan dinine uygun adlardır. Fakat soyadları, yer-su adları genellikle Türkçe veya Türkçeleşmiş kelimelerdir.*” (Özkan, 2007: 112). Bu da Gagavuzların sosyo-kültürel durumlarıyla alakalıdır.

Bir dilde hangi sözcüğü cins hangi sözcüğün özel ad olduğu cümlenin anlamından ve kullanılışından anlaşılmaktadır. Cins bir sözcük kullanım özelliğine göre özel isme kayabilir veya özel bir isim zamanla, cins bir anlam yüklenebilir. Bu durum Oğuz şivelerinin tamamında görülmektedir.

Taranan kaynaklarda cins isim terimi yerine *ortak isim, genel isim, umumi isim, tür adı*; özel isim terimi yerine ise *has isim hususi isim* gibi sözcükler kullanılmaktadır. Oğuz şivelerinde kullanılan özel adlar dini ve siyasi sebeplerden dolayı farklılık gösterebilmektedir. Örneğin Azerbaycan Türkçesi, Türkmen Türkçesi ve Gagavuz Türkçesinde kullanılan kişi ad ve soyadlarında büyük ölçüde Rusçanın etkisi vardır. Kişi ad ve soyadlarında görülen farklılığın diğer bir sebebi Gagavuzların dini inançlarıdır.

Oğuz şivelerinde; şahıs ad ve soyadları; şehir, kasaba, köy, semt gibi yerleşim adları; akarsu, deniz, göl, dağ, tepe, yayla, ova, vadi, orman, burun, ada, yarımada gibi coğrafi adları; ülke, dil, din, kıta adları; kurum, kuruluş, dernek adları; gazete, dergi, eser adları özel isimleri oluşturmaktadır. Oğuz şivelerinde özel isimler konusunda şiveye özgü, sözcük bilimsel farklılıklar bulunmaktadır.

3.1.1.7. Nitelik ve Niceliğine Göre İsimler

Oğuz şivelerinde isimler, nitelik ve niceliğine göre; adlarda sayı başlığıyla ya *teklik ve çokluk* (Ediskun, 2005) ya da *teklik, çokluk ve topluluk* şeklinde (Aksan, 1976; Delice, 2008) ele alınmaktadır. Adlarda sayı, *varlıkların ve nesnelere miktarını, tane olarak hesabını bildiren bir gramer kategorisidir* (Korkmaz, 2009: 255).

Grönbech, teklik ile çokluk arasındaki farkın Eski Türkçeye yabancı olduğunu, modern ağzların çokluk, yani tek tek nesnelerin sayılabilir bir kümesi olarak ifade ettiği şeyin eskiden cins olarak düşünüldüğünü belirtip (2000: 51) bu konuda şunları ifade etmektedir: “*Eski Türkçenin düşünce dünyasının temelinde fert değil, cins vardır. Bir canlı veya herhangi bir nesne göz önüne getirilince, bu söz konusu kimse için, ilk sırada tek bir fert değildi; herhangi bir tek varlığın veya daha büyük sayının biri tarafından görünüşü, hemen bütün bir cinsi göz önüne geliyordu. Var olan toptandı, bir olan, varlık gücünü cinsinin bütününden alıyordu ve kendi ailesinin, kendi cinsinin canlı bir örneği idi. Özel isimlerin dışında her Türkçe ad, bir cins idi. O halde, at birinci derecede bir atı veya birçok atları değil, kavram olarak atı, at türünü, düşünülebilen bütün atları gösteriyordu. Biz Avrupalılar, ya bir yahut da birden fazlayı dile getiren kelimelerle konuşuruz; bazı hallerde türü düşünürüz. Türk, türden söz ederdi ve bahsedilenin, söz konusu durumda, az veya çok olup olmadığı çok kere dile getirilmez. O halde, bütün adlar beraberliktir. Oğul dünyadaki bütün oğulları ifade eder; söz konusu durumda bu kavramın bir veya daha çok ferdi temsil edip etmediği ile ilgileniliyorsa, bu, durumdan veya kontektsten anlaşılır. Bütün Türk dillerinde, zikredilen konunun belirli bir tekini değil, cinsini gösteriyorsa, bir ad, teklik haldedir, kaidesi geçerlidir. Eğer çokluk eki gelirse, genel tasavvur müşahhaslaşır; artık anlatanın gözünde, aynı şeylerin az veya çok sayıları olarak canlanır.*” (2000: 52-54).

3.1.1.7.1. Teklik/ Tekil İsim

Tüm Oğuz şivelerinde *teklik* söz konusudur ve *-lAr* çokluk ekini almamış isim, teklik (tekil) isim olarak kabul edilmektedir. Türk lehçelerinde teklik için bir gösteren yoktur. Ancak Türkçede özel isimlerin anlamında teklik ifadesi vardır.

Örnek: *İstanbul, Akdeniz, Kızılırmak* vb.

3.1.1.7.1.1. Oğuz Şivelerinde Teklik

3.1.1.7.1.1.1. Türkiye Türkçesinde

Türkiye Türkçesinde; *teklik* veya *tekil isimler*; *-lAr* çokluk ekini almayan sözcüklerdir.

“Bu evi de bana verdi.” (Peyami Safa, Matmazel Noraliya’nın Koltuğu, s. 267).

“Adlardaki sayı kavramı ya teklik ya belirli ya da belirsiz çokluk biçimindedir. Birçok dilde yalnız teklik ve belirsiz çokluk bulunduğu halde, bazı dillerde aynı zamanda ikili, üçlü sayı bildiren ad türleri de vardır. Arap, Yunan ve Sanskrit dillerinde, ikilik gösteren sözler yer almıştır. Ebeveyn ‘ana, baba’ kamereyn ‘ay ve güneş. Bu sözler yabancı birer kalıp halinde Osmanlı Türkçesine de geçmiştir.” (Korkmaz, 2009: 255).

3.1.1.7.1.1.2. Azerbaycan Türkçesinde

Azerbaycan Türkçesinde teklik için, *kemiyet katègoriyası* terimi kullanılmakta ve Türkiye Türkçesinde olduğu gibi, Azerbaycan Türkçesinde de *-lar* ekini almamış isimler teklik kabul edilmektedir.

Sefgan şahın Saleh adlı bir ağıllı veziri var idi. “Sefgan şahın Saleh adlı akıllı bir veziri var idi.” (Azerbaycan Masalları, Seyfelmülk, s. 18).

Çengiz Hüseyinzade’nin *Azerbaycan Türkçesinde Teklik Çokluk Kategorisi* (2006) adlı makalesi Mehman Musaoğlu tarafından Azerbaycan Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Bu çalışmada, Azerbaycan Türkçesinde teklik çokluk kategorisi ile ilgili olarak şu bilgiler aktarılmaktadır: “*Teklik-çokluk kategorisi, Türkçe dil hafızasında ve kategorik biçimlenme düzeyinde hem ölçüye uygun gelen (simetrik) hem de ölçüye uygun gelmeyen (asimetrik) yönleriyle belirlenmektedir. Gerek simetrik gerekse asimetrik düzlemleriyle gerçekleşen teklik-çokluk kategorisinin, dilbilgiselliğe ve bilişselliğe göre belirlenen kullanım bilimsel normları veya normlaşmaları ise, yukarıda betimlendiği gibi, şöyle sıralanmaktadır: Bilişsel çokluk; dilbilgisel çokluk; bilişsel-dilbilgisel teklik. Söz konusu kategorileştirilme, dil hafızasının ve millî kimliğin gerçekleştiği algılama ve etkileme, bilinç ve bilinçlendirilme, düşünüş ve yansıma bilişsel parametrelerine ilişkin topluluk, bütünlük ve bireysellik kavramlaştırılmalarıyla, boylamsal ve dizimsel olarak belirlenebilir. Kategorik düzlemde ise -lar, -ler yardımcı morfemiyle biçimlenen simetrik ve asimetrik nitelikli sözcüksel, sözlüksel ve sözdizimsel normlaşmalarıyla tespit olunmaktadır.*” (2006: 99).

3.1.1.7.1.1.3. Türkmen Türkçesinde

Türkmen Türkçesinde *köplük kategorisinde* ele alınan teklik, Türkmen Türkçesinde de *-lAr* ekini almayan sözcüklerdir.

Bir bar eken, bir yok eken, gadım zamanda günüñnuri düşen yurtda, ayıñnuri akan yurtda bir garrı kempir bar eken. “Bir varmış, bir yokmuş, eski zamanda güneş ışığının düştüğü yurtda, ayın ışığının aktığı yurtda bir yaşlı kadın varmış.” (Türkmen Masalları, Gurcak Gız, s. 39).

3.1.1.7.1.1.4. Gagavuz Türkçesinde

Gagavuz Türkçesinde; teklik *birlik* terimiyle karşılanmaktadır. Gagavuz Türkçesinde, teklik konusunda farklı bir durum söz konusu değildir.

Hasan Bey, çok cömertmiş, kapusu herkezinä açık bir adammış. “Hasan Bey, çok çömermiş ve kapısı herkese açık bir adammış.” (Gagavuz Destanları, Köroğlu, s. 100).

Teklik kategorisi, Oğuz şiveleri için karakteristik özellik göstererek *-lAr* eki almayan sözcükler, tekil kabul edilmektedir.

3.1.1.7.2. Çokluk/ Çoğul İsim

Çokluk eki, iyelik, durum ve soru eklerinden önce gelerek eklendiği ismin birden çok olduğunu bildirmektedir. Türk lehçelerinde çokluk ifadesi ya *beş elma*, *altı ağaç* gibi söz dizimsel yolla ya da *elmalar*, *ağaçlar* gibi morfolojik yolla yapılmaktadır. *Beş elma*, *altı ağaç* şeklinde yapılan çokluk belirli çokluk, *elmalar*, *ağaçlar* şeklinde yapılan çokluk belirsiz çokluktur. Bu çalışmada söz konusu olan çokluk, ekli çokluk yani belirsiz çokluktur. Zaten, Oğuz şivelerinde çokluk dendiğinde akla belirli çokluk değil, belirsiz çokluk gelmektedir. Oğuz şiveleri için önemli bir kategori olan çokluk ifadesi başka yollarla da yapılabilmektedir. “Türk lehçelerinde sayı kavramı üç yolla yapılmaktadır.” (Zeynalov, 110).

- *Sözcüksel (leksik) yolla*,
- *Yapıbilimsel (morfolojik) yolla*,
- *Sözdizimsel (sentaktik) yolla*.

Eski Türkçede çokluk morfolojik yolla değil (-*lAr* ekiyle); *köp, telim, öküş, tümen vb.* sözcüksel (leksik) yolla yapılmaktadır (110).

Sözlüksel, biçimsel ve sözdizimsel yollarla ifade olunabilen çokluk ulamı, geçmişte temel olarak sözlüksel yolla yapılmaktadır. Aynı veya çeşitli sözcüklerin bir arada işlenmesi çağdaş dilde de *ev-ev, kend-kend* örneklerinde olduğu gibi çokluk ulamı yaratabilmektedir (Şireliyev, 1986: 136). Ayrıca Türk lehçelerinde kullanılan çokluk şeklinde olan alıntı sözcüklere, tekrar -*lAr* çokluk eki, getirilmektedir:

Örnek: *fukaralar, evlatlar, eşyalar vb.*

Cümlede, sözcükler arasında herhangi bir ilgi kurmayan -*lAr* çokluk ekinin -*la/-ler+r* eklerinin birleşmesinden oluştuğu bilgisine rastlansa da (Weyisov, 2008: 232) bu ekin kökeninin şimdiye dek bilimsel olarak açıklanamamıştır (Zeynalov, 1993: 106).

3.1.1.7.2.1. Oğuz Şivelerinde Çokluk

3.1.1.7.2.1.1. Türkiye Türkçesinde

Aynı türden olanların bir bölümünü ya da tümünü gösterenlerine çoğul ad (Aksan, 1976: 49) denmektedir. Türkiye Türkçesinde çokluk veya çoğul, tekliğin aksine -*lAr* çokluk eki almış olan isimlerdir.

“Ne *çiçekler, hediyeler, yadigârlar, mektuplar, yeminler, ümitler...*” (Peyami Safa, Matmazel Noraliya'nın Koltuğu, s. 264).

-*lAr* eklerini alan sözcükler, çokluk ifadesinin dışında çeşitli anlamlarda da kullanılabilir: Görüldüğü gibi “*Çokluk ulamı diğer dil bilgisel ulamlardan farklı olarak, daha birleşik ve çok yönlü özelliklere, daha renkli ifade yollarına anlam çeşitliliğine sahiptir.*” (Aslanov, 1985, 51).

- Çokluk eki, belli bir aileyi, çevreyi anlatır: *Aliler, Ahmetler, ablamlar vb.*
- Kişi adlarına gelerek o kişiler gibi onların değerinde kimselerin çokluğunu belirtmek üzere kullanılır: *Mimar Sinanlar, Fatihler vb.*
- Birçok özellikleri ortak olan türler topluluğu, bölümü, o türün adına -*lar* eki getirilerek belirtilir: *sürüngenler (yılan, kertenkele, kaplumbağa), kemirgenler (tavşan, kirpi, sıçan, kunduz)*

- Çoğul anlamı taşıyan tekil adların anlamını güçlendirerek onlara birliktelik, toptan olma anlamı kazandırır: *gökler, güneşler vb.*
- Tıpkı somut adlar gibi, soyut adlar da çoğullanır: *sıkıntılar, üzüntüler vb.*
- Kurum ve kişilerin topluluğunu bildirir: *Yüksekokullar, Odalar Birliği vb.*

-*lAr* çoğul ekinin almadıkları hâlde çoğul anlamı veren tekil sözcükler de vardır. *Şeker* enerji veren bir besindir. Türkiye en çok *buğday* üreten ülkelerden biridir. (Aksan, 1976: 49-50)

Türkiye Türkçesinde, hem çokluk eki hem de çokluk ifadesi önemli bir dil bilgisel kategori olup isimlerin çokluk şekilleri farklı işlevsel özelliklere sahiptir.

3.1.1.7.2.1.2. Azerbaycan Türkçesinde

Azerbaycan Türkçesinde, *cem şekilcisi* terimiyle bilinen çokluk eki, Azerbaycan Türkçesinde de -*lAr* ekiyle yapılmaktadır. Azerbaycan Türkçesinde bu ek, kalınlık-incek uyumuna girmektedir.

Padşah sağ olsun, gırh gün, gırh gece elsiz ayagsızlara, yohsullara kömek eleyerek, onları sevindirek. “Padişah sağ olsun, kırk gün kırk gece sakatlara ve yoksullara yardım ederek onları sevindirelim.” (Azerbaycan Masalları, Seyfelmülk, s. 18).

“Çağdaş Türk lehçelerinde -*lAr* eklerine ilave olarak çokluk anlamı aynı zamanda -*lı/-li*, -*lu/-lu*, -*lıg/-lik*, -*lug/-lük*, -*ıg/-ik*, -*ug/-ük*; -*ız/-iz*, -*uz/-üz*; -*z/-k/-g* ekleriyle de” (Zeynalov, 1993: 114) oluşturulabilmektedir.

AT: *otlug, omuz, köküz, diz, buynuz, ağız, barmag, ayag, bilek, gulag, yanag, dodag, dırnag vb.*

“Çağdaş Azerbaycan Türkçesinin ağızlarında -*lAr* ekleriyle birlikte -*nar*, -*ner*, -*dar*, -*der*, -*tar*, -*ter*, -*zar*, -*zer* ekleri geniş şekilde kullanılır.” (Zeynalov, 108).

3.1.1.7.2.1.3. Türkmen Türkçesinde

Türkmen Türkçesinde, *köplük* terimi, çokluğu karışılmaktadır. Türkmen Türkçesinde de çokluk -*lAr* ekiyle yapılmakta ve bu ek, Türkmen Türkçesinde de kalın-incelik uyumuna girmektedir.

Garrular beğene-beğene iki bolup bilmändirler. “Yaşlılar, sevine sevine bir hâl olmuşlar.” (Türkmen Masalları, Gurcak Gız, s. 39).

Türkmen Türkçesinde *-dAş* ve *-ş* ekleri ile yapılan *ildeş*, *obadaş*, *oynaş*, *ograş* gibi şekilleri de vardır (Weyisov, 2008: 232). Bununla birlikte, üçüncü şahsın çokluğu, genel teamül doğrultusunda, *-lAr* ile yapılır. Ancak bu çekimli fiillerde, *-lAr* ekiyle birlikte bazen *-ş-* de kullanılmaktadır. Bu tür kullanılışlarda, üçüncü şahısta çokluk kavramı bir bakıma *-ş-* ile pekiştirilmiştir (Başdaş, 2006: 5).

Atası bilen amanlık esenlik soraşdı. “Dedesi ile karşılıklı hal hatır sordular.” (Koroğlu Destanı)

“Meniñem üstümden geçdi - diyişdiler. “Benim de üstümden geçti, dediler.” (Koroğlu Destanı)

Çokluk eki TmT’nde dudak uyumuna göre, ses bilimsel açıdan *-lar*, *-lor*, *-ler*, *-lör* şeklinde dört ayrı biçimde kullanılmaktadır: *dişler*, *sözlör*, *gızlar*, *gulaklor* (Hanser, 2003: 51). Hatta Türkmen lehçesinin ağızlarında *-lAr*, *-lor/-lör* eklerine ilave olarak *-nar*, *-ner*, *-nor*, *-nör*, *-la*, *-le*, *-lo*, *-lö* varyantları da mevcuttur (Zeynalov, 1993: 108). Ayrıca TmT’nde ilgi hâli ve iyelik eki almış kelimelerde çokluk ekinde nadiren titreşen olan “r” sesi düşer ve ek *-lA* şekline girer: *gapılarınñöñi>gağılañöñi*, *seniñköşkeriñ>seniñköşkleñ* vb. (Kara, 2001: 37).

Türkmen Türkçesinde de alıntı kelimelerin çokluk şekilleri *etrap-etraplar*, *edebiyatlar* tekrar çoğul yapılabilmektedir. Türkmen dilinde *-llk*, *-çllk* ve *-zar* ekleri de eklendikleri kelimelerde *bağlık*, *çöllük*, *gülzar*, *lalezar* vb. örneklerde görüldüğü gibi çokluk anlamı çağrıştırabilmektedir. *On oğlan*, *kırk gız* vb. sayı sıfatlarındaki çoklukta ve *dese-dese gül*, *petde-petde pul*, *halta-halta buğday*, *maşın maşın odun* gibi kullanımlarda isim çokluk eki almaz. İsimlerin önüne getirilen *hemme*, *ähli*, *külli* gibi sayı bildiren kelimelerle de çokluk ifadesi sağlanmaktadır (Azimov vd., 2011: 130- 131).

Toya gelen külli Türkmen gızları,

Hemmän gutlan bugün nızlim toyunu. “Düğüne gelen bütün Türkmen kızları, hemen bugün düğünü kutlayın.” (Koroğlu Destanı)

Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi Türkmen Türkçesinde de *-lAr* ekinin *-lor/-lör, -nar, -ner, -nor, -nör, -la, -le, -lo, -lö* şeklinde varyantları görülmekte, TmT’nde ilgi ve iyelik eki almış kelimelerde çokluk ekindeki *r* sesi düşüp ek *-lA* şekline girmektedir.

3.1.1.7.2.1.4. Gagavuz Türkçesinde

Gagavuz Türkçesinde de *çokluk* terimiyle adlandırılan bu kategorinin eki *-lAr* olup bu ek, kalınlık-incelik uyumuna girmektedir.

Brakêr eşää, yırtık partallarını, alêr, ne isterpaalı işlerdän giimnerdän, altın ter- belärlän, yerlän donadêr Kır-ati, piner da izi dä kuruyêr bu erlerdä. “Yırtık elbiselerini eşige bırakıyor. İstedığı elbise, altın, koşum gibi değerli şeyleri alıyor, Kır At’ın arkasına bir bez bağlıyor. Biniyor ve yerde iz de bırakmıyor, işi yapınca Balı-bek padişahın kalesine varıyor.” (Gagavuz Destanları, Köroğlu, s. 112).

“Da olêr Köroglu beylerin, hannarın hem beklerin en korkulu düşmanı. “Böylece Köroğlu, beylerin, hanların, efendilerin en korkulu düşmanı olmuş.” (Gagavuz Destanları, Köroğlu, s. 101).

Gagavuz Türkçesinde ince ünlülü sözcüklere *-lär* çokluk ekinden sonra bir ek gelirse, çokluk eki ünlüsü, *ä>e* değişmesine uğrar ve ek *-ler* şeklini alır: *gökläri–gökleri* vb.

Bir kerä bey demiş ona getirsin en iy beygirlerindän birisini. “Bir süre sonra bey, en iyi atlarından birini getirmesini istemiş.” (Gagavuz Destanları, Köroğlu, s. 100).

Gagavuz Türkçesinde ince ünlülü sözcüklere gelen *-lär/-när* çokluk eki, kendinden sonra gelen ekteki *-län ekiyle* birlikte kullanıldığında *-lär/-ler* ekinin hem *-lar/-ler* hem de *-lar/-lär* şeklinde ikili kullanıldığı da görülmektedir:

Devlet beyi, Araslan, başka devletlärlän annaşsın, ortaklaşsın da bakardı. “Devlet beyi, Araslan, başka devletlerle anlaşmaya, ortaklaşmaya da çalışırdı.” (Tanasoğlu, Gagouzların İstoriası, s. 109).

Savaş götürürmişler yaşamak için yırtıcı hayvannarlan, basıcı senselelirlän.
“Yaşamak için yırtıcı hayvanlarla, basıcı silsilelerle savaş götürüyorlarmış.”
(Tanasoğlu Gagouzların İstoriası, s.36)

“Deniz dibi - balıklarlan,

Mezar taşları – yaşlarlan. “Deniz dibi balıklarla, Mezar taşları yaşlarla”
(Baboglu, Seçmä Şiirlä, s. 134).

GT’nde birinci çokluk unutulmuş ikinci birçokluk da getirilmektedir:

“Kızgın çelikleñç oyunu

Zor vakıtta zeetlär dilär. “Kızgın çelikle çoğunu, zor vakitte eziyet ederdiler”
(Zanet, Peet Kiyadı, s. 12).

Toprakçılıktan başka, Osmanlı Devletindä gagouz vatandaşları da alış-verişçiläğä katıldılar. “Toprakçılıktan başka, Osmanlı Devletinde Gagavuz vatandaşları da alışverişe katılırlardı.” (Tanasoğlu, Gagouzların İstoriası, s. 148).

GT’nde “Çokluk eki, -m ve -n ünsüzleri ile biten kelimelere eklendiğinde benzeşme yoluyla çokluk eki -nAr şeklini alır: Kurşumnar, tılsım nar vb.” (Özkan, 2007: 112-113).

Kauş pelivannarı onun konaana toplanıp pek gözäl avalar, türkülär çalarmışlar, sölärmışler. Atlara çok düşkünmiş, keman çalmayı da severmiş.
“Keman ustaları onun konağında toplanarak çok güzel havalar çalıp türküler söylemişler.” (Gagavuz Destanları, Köroğlu, s. 100).

Görüldüğü üzere, çokluk ekindeki ses bilimsel farklılıklar, AT ve TmT’nde olduğu gibi, GT’nde de mevcuttur. Oğuz şivelerinde ele alınan çokluk, ekli çokluk olup bu ek; -lAr’dır. Kalınlık-incelik uyumu girmekte olan -lAr çokluk eki, ses bilimsel farklılıklar göstererek GT’nde benzeşme yoluyla -nar/-när şeklini almaktadır. İşlevi çokluk olan bu ek, bazı durumlarda çokluk görevi dışında da kullanılabilir: Aliler, dedemler, sizler vb.

Bildiği gibi, Ural-Altay dil ailesinde belirli çokluk yoktur. Çokluk belirsiz çokluk olup iyelik, hal ve soru eklerinden önce gelir, ayrıca Oğuz şivelerinde -lAr eki dışında, asıl sayılarla çokluk anlamı sağlanmaktadır (üç elma, beş yumurta vb.).

Belirli çokluk olan sayı sıfatlarında, çokluk eki, özel durumlar dışında (Kırk Haramiler, Beş Hececiler, Yedi Meşaleciler vb.) kullanılmamaktadır. Yine Oğuz şivelerinde ismin önüne getirilen çokluk bildiren sözcüklerle çokluk anlamı sağlanmaktadır (çok elma, birçok insan, pek çok arkadaş vb.). “*Türk lehçelerinde kelimelerin çift kullanılması ve tekrarlarıyla da çokluk anlamı oluşabilmektedir.*” (Zeynalov, 115).

AT: *çuval çuval, sebet sebet* vb.

TmT: *desse desse, goyun guzi, ata ene, kız oğlan* vb.

3.1.1.7.3. Topluluk İsmi

Topluluk isimleri, *-lar* çokluk ekini almayan; ancak, anlamında çokluk ifadesi olan sözcükler olup topluluk isimlerine, çokluk eki de gelebilmektedir. Çokluk ekini alan topluluk isimleri, aynı topluluktan birden fazla olduğu ifadesi taşımaktadır (sürüler, ordular, desteler vb.). Türk lehçelerinde topluluk, şekil bilimsel veya söz dizimsel yolla değil; sözcük bilimsel yolla yapılmaktadır. Her şivenin kendine özgü topluluk bildiren sözcükleri vardır.

3.1.1.7.3.1. Oğuz Şivelerinde Topluluk

3.1.1.7.3.1.1. Türkiye Türkçesinde

“*Dilbilgisel kategori olarak çokluk yapılan isimler değil de yapılışında çokluk anlamı ve varlık veya kavram topluluğuna ad olan isimlerdir: bölük, dizi, takım gibi.*” (Delice, 2008: 19). Yani, topluluk adları “*biçim bakımından tekil görüldüğü halde çokluk ya da topluluk kavramı veren adlardır.*” (Aksan, 1976: 50). Oğuz şivelerinde topluluk isimlerindeki fark elbette, sözlük bilimseldir.

“*Sanki uzaklarda bütün bir şehir halkı ona hitap ederek haykırıyordu.*” (Peyami Safa, Matmazel Noraliya’nın Koltuğu, s. 18).

3.1.1.7.3.1.2. Azerbaycan Türkçesinde

Azerbaycan Türkçesinde topluluk isimleri kullanılmaktadır, ancak Azerbaycan Türkçesi kaynaklarında isimler, sayılarına göre; teklik ve çokluk şeklinde incelenmekte ve topluluk isimleri bu kategoride değerlendirilmemektedir.

Gırdığını gırdı, gırmadığını da goyun sürüsü kimi atın gabağına gatıb padşah olan yere getirdi. “Kırdığını kırdı, kırmadığını da koyun sürüsü gibi atın arkasına katıp padişahın olduğu yere getirdi.” (Azerbaycan Masalları, Şirzad, s. 43).

3.1.1.7.3.1.3. Türkmen Türkçesinde

Halk, süri, gaş, saç, diş, kirpik, barmak gibi kelimeler anlam yönünden çoğul, şekil yönünden tekil isimlerdir (Azimov vd., 2011: 130). Ayrıca Türkmen Türkçesinde *kükürt, kömür, üzüm* (Hanser, 2003: 50) gibi sözcükler de topluluk olarak kabul edilmektedir.

Patışa ve onuñ halkı bu nähili yagday boldı, patışa gızına şazada yigit tapılmadı mı? “Padişah ve onun halkı bu nasıl durum oldu, padişah kızına şehzade bir yiğit bulunmadı mı?” (Türkmen Masalları, Vakır-Şakır Patışa, s. 46).

3.1.1.7.3.1.4. Gagavuz Türkçesinde

Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi, Gagavuz Türkçesi kaynağında da isimlerde sayı sadece teklik ve çokluk şeklinde değerlendirilip GT’nde topluluk isimleri kullanılmasına rağmen, isimlerin topluluk kategorisi ele alınmamaktadır.

Var sürüdə bir saarnal keçi, en ii keçi, südü onun en çok, en tatlı da. “Sürüde bir sağmal keçi var. Bu keçilerin en iyisi, sütü de fazla ve çok tatlı.” (Gagavuz Destanları, Köroğlu, s. 101).

Oğuz şivelerinde nitelik ve niceliklerine göre isimler konusu, *isimlerde sayı* başlığı altında ele alınmakta ve isimler nitelik ve niceliklerine göre ya *teklik, çokluk* şeklinde iki başlıkta ya da *teklik, çokluk, topluluk* şeklinde üç başlıkta değerlendirilmektedir. Ayrıca sadece TT ve TmT’nde topluluk, gramatikal kategori oluşturmaktadır. Bu çalışmada isimler, nitelik ve niceliklerine göre; *teklik, çokluk ve topluluk* olmak üzere üç başlık altında ele alınmakta ve Oğuz şivelerinde teklik çokluk ve topluluk konusunda çok büyük farkların olmadığı verilen örneklerde de görülmektedir.

3.1.1.8. Çekimliliğine Göre İsimler

Tüm Oğuz şivelerinde isimlerin çekimliliği ayrı bir kategori olarak ele alınan bir konudur. Çünkü Oğuz şiveleri için ismin, diğer sözcüklerle olan münasebeti

önemlidir ki isim aldığı çeşitli eklerle diğer cümle unsurlarına bağlanmaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde isimler, ya yalın hâlde veyahut çekimli hâldedir. Bu çalışmada isimler, önce çekimliliğine göre *yalın* ve *çekimli* olmak üzere iki başlıkta ele alınmakta, daha sonra isimler çekimliliğine göre *yükleme hâli*, *yönelme hâli*, *kalma hâli* ve *ayrılma hâli* şeklinde dörde bölünerek değerlendirilmektedir.

3.1.1.8.1. Yalın Hâl

Türk lehçelerinde yalın hâl, her zaman eksizdir. Türkçede, sadece kök ve gövde hâlindeki sözcükler, yalın hâl zannedilmekteyse de, isimlerin teklik, çokluk ve iyelik şekilleri yalın hâldir. Yani, yalın hâl; isimlerin hiçbir durum eki almamış şeklidir. Yalın hâldeki bir isim, cümlede özne ve nesne olabildiği gibi yalın hâlde olan sözcükler, cümlenin yüklemi de olabilmektedir.

3.1.1.8.1.1. Oğuz Şivelerinde Yalın Hâl

3.1.1.8.1.1.1. Türkiye Türkçesinde

Türkiye Türkçesinde; ismin yalın hâli, *asıl hâl* (Lübimov, 1959: 96) şeklinde adlandırıldığı gibi, bu hal için *özne durumu* (Zeynalov, 1993: 77) *nominatif* terimleri de kullanılmaktadır. Yalın hâldeki sözcükler şahıs, nesne ve hadisenin adını bildirmektedir (Zeynalov, 1993: 77). Yalın hâldeki isimler ilgi, iyelik ve çokluk eklerini alabilmekte, edatlarla birlikte edat öbekleri kurabilmektedir.

“*Merdiven başında durdu.*” (Peyami Safa, Matmazel Noraliya’nın Koltuğu, s. 109).

3.1.1.8.1.1.2. Azerbaycan Türkçesinde

Azerbaycan Türkçesinde; *adlıg hal*, terimi yalın hâl için kullanılmakta ve yalın hâldeki isim, çokluk ve iyelik eklerini alabilmektedir.

Ey padşah, men sene bir alma vereceyem. “Ey padişah! Ben sana bir elma vereceğim.” (Azerbaycan Masalları, Şirzad, s. 35).

3.1.1.8.1.1.3. Türkmen Türkçesinde

Türkmen Türkçesinde; *baş düşüm*, terimiyle bilinen yalın hâldeki isim, çokluk ve iyelik eklerini alabilmektedir.

Yekelikde ölüm gelse bu başa,

Bizden salam bolsun kovmı gardaşa,

Gılıç sırp, bu gün gelse söveşe,

Sıranda eglenem, belki, gelmenem. “Gençlikte ölüm gelse başa, Bizden selam olsun akraba kardeşe, Kılıç çekip, bugün gelse savaşa, Çekince dönerim belki de gelemem.” (Türkmen Destanları, Şahsenem-Garip, s. 188).

3.1.1.8.1.1.4. Gagavuz Türkçesinde

Gagavuz Türkçesinde; *temel hal*, yalın hâli karşılamakta ve çokluk ve iyelik eklerini alabilen yalın hâl konusunda GT’nde farklı bir durum görülmemektedir.

Asker gelir kadem-kadem,

Dizedän kuma batar,

Eter sana bu uykular,

Uyansana iki gözüm. “Asker gelir adım adım, dize kadar kuma batar, yeter sana bu uykular, uyansana iki gözüm.” (Gagavuz Destanları, Köroğlu, s. 119).

Adların, isim durum eki almamış şekli olan yalın sözcükler; çokluk eki, iyelik eki veya tamlama eki alabilmektedir. Oğuz şivelerinde yalın hal hususunda, tespit edilen özel bir durum yoktur. Oğuz şivelerinin tamamında, yalın hâldeki isim *için, ile, gibi, kadar* vb. edatlarla birleşerek basit çekim edatlarını oluşturmaktadır:

TT: *Senin nasibin tünel gibi bir yerededir, sonunda aydınlık vardır.* (Peyami Safa, Matmazel Noraliya’nın Koltuğu, s. 109).

AT: *Özü de kefli adam kimi yolun kenarındaki divarlara deye-deye gidirdi.* “Kendi de keyifli adam gibi yolun kenarındaki duvarlara değe değe gidiyordu.” (Azerbaycan Masalları, MeherinNağılı, s. 105).

TmT: *Her kişi Göroglı yalı iş bitirip maksadına yetsin!* “Herkes Köroğlu gibi iş bitirip amacına ulaşsın!” (Türkmen Destanları, Köroğlu Destanı, s. 169).

GT: *Çorbacı yıkatmış uşaa, giidirmiş da oolu gibi bakmaa onu başlamış, çok sevinerek.* “Ağa, çocuğu yıkatmış, giydirmiş ve çok sevinip ona oğlu gibi bakmaya başlamış.” (Gagavuz Destanları, Köroğlu Destanı, s. 102).

3.1.1.8.2. Çekimli İsim

İsimler, aldıkları çeşitli eklerle diğer sözcük türlerinden kolaylıkla ayırt edilebilmektedir. İsimler; çokluk ve iyelik ekleriyle birlikte, isimleri sözdiziminde çeşitli fonksiyonlara sokan durum eklerini de almaktadır. Oğuz şivelerinin bütün kaynaklarında ele alınan bu ekler, isimleri diğer sözcüklerle ilişkilendirmekte ve bu kategori çeşitli şekillerde adlandırılmaktadır. “*Durum, eski Yunancada ptotis sözcüğünün Latince karşılığı olan casus’tan gelmektedir. Türk lehçelerinde olduğu gibi dünyanın pek çok dilinde de durum kategorisi mevcuttur. Bu konu, ilk defa Aristo’nun Poetika’sında, Eski Yunanca için söz konusu edilmiştir. Eski Yunancada beş, Latince altı durum söz konusudur. Bunların asıl kaynağının ise, sekiz duruma sahip olan Hint- Avrupa ana dili olduğu bilinmektedir.*” (Buran, 1996: 12). Yalın durumdaki bir isme gelerek cümlede, ya isimleri, ya söz öbeklerini yahut diğer kelimeleri birbirleriyle münasebete geçiren ekler olup, Türk lehçelerinde geniş bir kullanım alanına sahiptir. Batı dillerinde edatlarla karşılanan durum kavramı, Türk lehçelerinde eklerle yapılmaktadır. Zamanla, Türk lehçelerinin tarihi seyri içinde, durum eklerinde farklılıklar olduğu görülmektedir.

Kaynaklarda, hem bu kategorinin adlandırılmasında hem de sınıflandırılması hususunda, bir birlik olmadığı ortadadır. Ayrıca bu konuda önemli bir terim kargaşası görülmektedir. Gerek dil bilgisi/ dil bilimi kitaplarından gerekse bu konuda hazırlanmış makale ve tezlerden yola çıkarak bu konu hakkında tespit edilen bilgiler aşağıda verilmektedir.

3.1.1.8.2.1. Oğuz Şivelerinde Çekim

3.1.1.8.2.1.1. Türkiye Türkçesinde

Türkiye Türkçesinde; *hâl, isim hâli, düşünüm, ad durumu, ismin (adın) hâlleri, durum; çekim* gibi terimlerle kullanılmakta olan bu gramatikal kategori, çokluk, iyelik ve durum eklerini almalarıyla ayırt edildiği için, isim bahsinin temel konuları arasındadır. Bu bölümde, araştırmacıların bu konuyu nasıl ele aldıkları ve isimleri, kaç şekilde çekimledikleri üzerinde durulmaktadır.

Ergin, isimlerde çekim konusunu; “*Adların fiillerle veya adların adlarla olan çeşitli münasebetlerini bildiren bir gramer kategorisi*” (2007: 226) biçiminde tanımlamaktadır.

Topaloğlu: bu kategoriye; hâl, isim hâli, düşün, ad durumu, ismin (adın) hâlleri, durum gibi birçok terimle adlandırmakta ve hal terimini “*bir ismin cümle içinde başka bir kelimeyle ilgi kurmak üzere veya ek alarak girdiği durum.*” (1989: 81) olarak ifade etmektedir.

Koç, “*Tümce içinde adın görevini belirleyen, adın öteki sözcüklerle ilişkisini gösteren dil bilgisi ulamına ad durumu*” (1992: 20) demektedir.

Ad durumu demeyi tercih eden bir diğer kişi Hatipoğlu da ad durumunu “*başka bir sözcükle ilgi kurmak üzere, adın, yalın olarak veya ek alarak bulunduğu durum.*” (1982: 10) olduğunu belirtmektedir.

Hengirmen, “*Cümlede özne, nesne, tümleş gibi konumlarda görünebilmek için adların aldığı sözdizimsel özellik*” (1999: 11) ad durumudur.

Vardar’ a göre *durum*, adın tümcedeki işlevini gösteren, biçimsel değişimlerini veya çekim eklerini belirten dil bilgisi kategorisidir (2001: 84). Aksan’a göre, dil bilgisel türlerden biri de ad durumu veya kısaca *durum*dur (1998: 90).

Korkmaz *hâl* terimiyle karşıladığı bu dil bilgisel kategoriye “*ismin cümle içinde bulunduğu dil bilgisi şekli; yalın veya eklerle genişletilmiş olarak aldığı geçici durum.*” (1992: 77) şeklinde tanımlamaktadır.

Delice ise *durum* eklerini “*anlam ve tür olarak değiştirmeyen ancak sözdizimsel bir değer katıp, tümleş birimine dönüştüren ekler öbeği*” (2000:135-150) olarak kabul etmektedir.

Buran, Türk Gramerinin Sorunları II toplantısında sunmuş olduğu *Türkçede İsim Çekim Ekleri* (1999) başlıklı yazısında iyelik, soru, çokluk ve hâl eklerinin oluşturduğu isim çekim eklerine, topluca *isim işletme ekleri* denilmesi gerektiğinin altını çizmektedir. Kononov, *durum* ekleri için *çekim* terimini (1956: 109) kullanırken Buran, *çekim* teriminin sadece fiil çekimleri için, *işletme* teriminin ise sadece isim çekimleri için kullanılması gerektiğini de belirtmektedir. Çünkü yazar, hâl ekleri dışındaki işletme eklerinin, eklendikleri kelime ile sınırlı ve geriye doğru bir işleve sahip iken çekim eklerinin, ileriye doğru ve isim ile fiil arasında bir vazife

gördüğünü, önceki unsuru sonraki unsur ile irtibata geçirdiğini, (1999: 277) ifade etmektedir

Tahir Kahraman, durum eklerini, “*ulandıkları adları, anlatımda kendilerinden sonra söylenen yüklemere, çekim ilgeçlerine ya da başka adlara bağlama işlevi görür.*” (2003: 308-309).

Verilen bilgilerden anlaşılacağı üzere, isimin çekimliliği konusu araştırmacılar tarafından, hem farklı terimlerle adlandırılmakta hem de bu kategori farklı şekillerde tanımlanmaktadır. Tanım dışında, Türkçede isimlerin kaç durum eki alabildiği konusu da birçok araştırmacının üzerinde durduğu bir konudur. İsimlerin kaç hâli vardır? ve bu haller için nasıl bir adlandırma yapılmalıdır? gibi konular dilbilimcilerin anlayamadığı hususlar arasındadır.

Deny, ad durumlarını, genitif: in-lenik, accusatif: i-lenik, datif: den-lenik, locatif: de-lenik, relatif, ce-lenik (239-283) şeklinde gruplandırmakta, durum kategorisini: belirsiz hal, ilgi, yaklaşma, yükleme, bulunma, ayrılma, vasıta, eşitlik, yön hâli (1988: 63-65) olmak üzere dokuz başlık altında incelemektedir.

Ergin, durum ekleri ile ilgili olarak “hâl ekleri” ifadesini kullanmaktadır. Ona göre, ismin hâlleri, ismin diğer kelimelerle münasebeti sırasında içinde bulunduğu durumlardır. İsim, bu münasebetleri bazen eksiz olarak fakat çok defa da ek alarak ifade eder. İsimleri çeşitli münasebetler için türlü hâllere durumlara sokan bu ekler hâl ekleri denir. Türkçede ad durumlarını da şöyle sıralar: “*Nominatif hâli (yalın hâl), genitif hâli (ilgi hâli), akkuzatif hâli (yapma hâli), datif hâli (yaklaşma hâli), lokatif hâli (bulunma hâli), ablatif hâli (uzaklaşma hâli), instrumental hâli (vasıta hâli), ekvatif hâli (esitlik hâli), direktif hâli (yön gösterme hâli).*” (227-228). Türkçede isimler çekimlenirken kullanılan eklerin isimleriyle de anılır. Ediskun (110-113), Bilgegil (125), Gencan (149) isim durum eklerini *yalın durum*, *-i durumu*, *-e durumu*, *-de durumu*, *-den durumu*, şeklinde eklerin adıyla kullanmaktadırlar. Ancak bu tip adlandırmayı Lübmov, doğru bulmamaktadır. Lübmov, *asıl hâl*, *geçişli hâl*, *iyelik hâli*, *istikamet hâli*, *yer hâli*, *çıkış hâli* (1959: 688-690) olmak üzere altı durumdan bahsetmektedir. Dilaçar, cümle çözümlemesinde hal ile durumun farklı olduğunu savunur. Çekim ekleriyle yapılan isim çekiminin hal’ler meydana getirdiğini, bu eklerin doğurduğu anlam renklemeleri ekten başka sözcüklerle (edat

vb.) sağlanırsa durumun ortaya çıktığını, (1971:101) belirtmektedir. Durum ekleri için “çekim” terimini kullanan Kononov, *ayrıca nominatif, genetik, datif, accusatif, locatif, ablatif* (1956:109) olmak üzere altı tip isim çekiminden bahsetmektedir. Zeynalov, çağdaş Türk lehçelerinde ismin *yalın, tamlayan, ilgi, yönelme, yükleme ve kalma* (1993: 75-76) olmak üzere altı hâli olduğunu söylemektedir. Durumu “adlarda çekim” başlığı altında ele alan Banguoğlu, adların başka kelimelerle olan ilişkilerine göre farklı hâllerde bulduklarını ve bu hâllerin onlara gelen bazı hâllerle belirtildiğini ve farklı hâllere adın hâlleri (cas), bir adın bu türlü ekler almasına ise ad çekimi (déclinaison) demektedir. Ona göre, adın hiç ek almaması da bir hâl sayılır. (2007:326). Banguoğlu, ad durumlarını, diğer dil bilgisi kitaplarından farklı olarak sözdizimindeki işlekliliğine göre ikiye bölmektedir:

1. İç ekim hâlleri: Adların altı iç çekim hâlleri vardır. Bunlar kim? soru zamirinin beklenen cevabına göre adlandırılır. [“kim hâli (ev)” , “kimi hâli (ev-i)”, “kime hâli (ev-e)”, “kimde hâli (ev-de)”, “kimden hâli (ev-den)”, kimin hâli (evin)”

2. Dış çekim hâlleri: Daha az işlek çekim eklerine dış çekim ekleri denir. Adların dört dış çekim hâli vardır. Bunlarda kim? soru zamirinin beklenen cevabına göre adlandırılır. [“kimle hâli (ev-le)”, “kimce hâli (ev-ce)”, kimli hâli (ev-li)” ve “kimsiz hâli (ev-siz)

Aksan, ismin halleri için *ad durumu* terimini kullanmayı uygun gördüğünü belirterek ismin hallerini aşağıdaki şekilde altı başlıkta toplamaktadır: *yalın durum, belirtme durumu, yönelme durumu, kalma durumu, çıkma durumu, tamlayan durumu* (1976: 38).

Hatipoğlu, *ad durumu* başlığı altında ad durumlarını şöyle sıralamaktadır: *yalın durum, belirtme durumu, yönelme durumu, kalma durumu, çıkma durumu, tamlayan durumu* (1982: 10). Koç, çekim ekleri başlığıyla ele aldığı isim durum eklerini altı başlıkta toplamaktadır. Yazar, ad durum eklerini çekim ekleri başlığı altında incelemiş, Türkiye Türkçesinde *yalın durum, belirtme durumu, yönelme durumu, kalma durumu, çıkma durumu ve tamlayan durumu* (1996:169-171) olmak üzere altı durumdan söz etmektedir.

Özkan, Gagavuz Türkçesindeki durum kategorisini *yalın hâl, ilgi hâli, yükleme hâli, yönelme hâli, bulunma hâli, uzaklaşma hâli, vasıta hâli, eşitlik hâl, yön hâli* (1996: 126) şeklinde tasniflemektedir.

Hengirmen, *Dil bilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*'nde (1999) ad durumu eki maddesi altında ad durumlarını söyle sıralar: *yalın durum, belirtme durumu, yönelme durumu, kalma durumu, çıkma durumu*. Ayrıca, Hengirmen, eşitlik ve araç durumunun tartışmaya açık konular olduğunu (12) söylemektedir.

Buran, ismin hallerini *yalın, belirtme, yönelme, bulunma, çıkma, vasıta, eşitlik* (1999: 277) şeklinde yedi başlıkta toplamaktadır.

Korkmaz'a göre başlıca ad durumları şunlardır: *Yalın durum, ilgi durumu, yükleme durumu, yönelme durumu, bulunma durumu, çıkma durumu, vasıta durumu, eşitlik durumu* (2003: 266).

Eker, durum eklerini tümce içindeki isimleri diğer sözcüklere değişik anlam ilişkileri çerçevesinde bağlayan biçimbirimler olarak tanımlar. “*Durum ekleri genellikle adlarla tümcenin asıl ögesi olan yüklem arasında ilişki kurar.*” (2002: 279-280) diyen yazar, durum ekleriyle ilgili terim sorununun olduğunu belirterek durum eklerini şöylece sıralar: *Yalın durum (nominatif), yaklaşma durumu (datif), bulunma durumu (lokatif), uzaklaşma/ ayrılma/ çıkma durumu (ablatif), ilgi durumu (genitif), yükleme/ belirtme durumu (akuzatif), eşitlik durumu (ekvatif), araç durumu (enstrümantal)* (280).

Gülsevin, *Türkçede Sıra Dışı Ekler ve Eklerin Tasnif Tanımlanma Sorunu Üzerine* (2004) adlı makalesinde ad durum eklerini; *yalın hâl, belirtme hâli, yönelme hâli, bulunma hâli, ayrılma hâli, vasıta hâli, eşitlik hâli* olarak vermekte ve tamlayan ekini, bağlantı kurucu ekler (1267-1283) olarak değerlendirmektedir.

Uğur Kalkan, *Türkiye Türkçesinde Hal (Durum) Kavramı ve Hal (Durum) Eklerinin İşlevleri* (2006) adlı yüksek lisans tezinde ad durumları başlığıyla ele alınan isim çekim eklerini, sekiz durum olarak değerlendirilmektedir: Bunlar; *yalın, yönelme, belirtme, bulunma, ayrılma, ilgi, vasıta ve eşitlik* (28).

Yukarıda verilenlerden anlaşıldığı üzere, Türkçede durum kategorisi üzerinde fazlaca durulmuş ve durum, farklı şekillerde adlandırılıp farklı sayılarda durumdan bahsedilmiştir.

Oğuz şivelerinde çekim kategorisi, özel eklerle yapılmaktadır. Bazı dilciler (Ediskun, Bilgegil, Gencan, Delice), beş tür durumdan bahsetmektedirler. Bu araştırmacılar; *yalın*, *yükleme*, *yönelme*, *kalma* ve *ayrılma* hallerini esas alan kişilerdir. Bazı dilciler (Kononov, Lüvimov, Zeynalov, Banguoğlu, Aksan, Hatipoğlu ve Koç), altı durumdan bahsederler. Bu araştırmacılar isim tamlamasında ismi isme bağlayan ilgi eklerini de isim durum ekleri arasında ele almaktadırlar ve TT'ndeki eğilim, durum kategorisini bu şekilde ele alma yönündedir. Kimi araştırmacılar, ilgi ekini bu kategoride ele almayıp vasıta ve eşitlik kategorisini, durum arasında (Buran) incelemektedirler. TT'nde çekimliliğine göre isimlerin sekiz başlıkta toplandığı da (Korkmaz, Eker, Biray) görülmektedir. Bu araştırmacılar; *yalın*, *ilgi*, *yükleme*, *yönelme*, *bulunma*, *ayrılma*, *vasıta* ve *eşitliği* bu kategoride değerlendirip yön eklerini burada ele almamışlardır. TT'nde isimler, çekimliliğine göre sekizli tasnife ek olarak yön eklerinin de eklenmesiyle dokuz bölünebilmektedir (Gabain, Ergin, Özkan). Bu konuda görülen beşli, altılı, yedili, sekizli ve dokuzlu tasniflere ek olarak Deny, yalın hâli ele almayarak eşitlik ekini bu kategoride değerlendirmektedir.

Görüldüğü gibi, isimler çekimliliğine göre, ya beş ya altı ya yedi, ya sekiz veyahut dokuz şekilde incelenebilmektedir. Bu çalışmada, isim durum ekleri; -I/-U (belirtme), -A (yönelme), -DA (kalma) ve -DAn (ayrılma) biçiminde ele alınmaktadır. Bu ekler, cümle içindeki isimlerin görevlerinin belirlenmesine yarayan dil bilimsel bir kategori olup Türkçede bütün isimler bu ekleri alabilmektedir.

3.1.1.8.2.1.2. Azerbaycan Türkçesinde

Azerbaycan Türkçesinde, *hal* terimiyle kullanılan bu kategori; yalın hâl, ilgi hâli, yükleme hâli, yönelme hâli, bulunma hâli ve çıkma hâli (Abasov, 1958: 48-50; Budagova, 1980: 48-68; Ahmedzade vd., 2013: 115-121; Nağısoylu vd., 2014: 44-48; Sadıg vd., 2014: 81; Nağısoylu vd., 2014: 44-48) şeklinde sınıflandırmaktadır.

Azerbaycan Türkçesinde isimler; yalın hâl, ilgi hâli, yükleme hâli, yönelme hâli, bulunma hâli ve çıkma hâli şeklinde altı biçimde çekimlenmekte ve bu konuda Azerbaycan kaynaklarında birlik görülmektedir. Türk araştırmacıların

çalışmalarında, Azerbaycan Türkçesinde vasıta hâli ve eşitlik hâli (Kartallıoğlu ve Yıldırım, 2007: 194-195) de bu kategoriye sokulmaktadır.

3.1.1.8.2.1.3. Türkmen Türkçesinde

Türkmen Türkçesinde, *düşüm* terimiyle adlandırılan isimlerin çekimliliği: *yalın hâl, ilgi hâli, yükleme hâli, yönelme hâli, bulunma hâli ve çıkma hâli* (Hanser, 2003: 55; Weyisow, 2008: 238; Söyegov vd., 2000: 55-73; Azimov vd., 2011: 137) şeklindedir. Türkmen Türkçesinde, düşüm kategorisi ikiye ayrılmaktadır (Söyegov vd., 2000: 55-56):

1. Rudimentar düşümler: Bu grupta isimlere gelen eşitlik eki (Durduça, mençe); -sIz eki (mensiz, kitapsız vb.) ve yön halleri (ilerik, içerik vb.) ele alınmaktadır.

2. Aktif düşümler: Bu grupta ise isimlerin yalın hâli, ilgi hâli, yönelme hâli, bulunma hâli ve ayrılma hâli ele alınmaktadır. Türkmen Türkçesinde aktif düşüm de kendi arasında ikiye ayrılmaktadır:

2.1. Gramatik düşümler: İsmi yalın hâli, ilgi hâli ve yükleme hâli.

2.2. Lokal düşümler: İsmi yönelme hâli, bulunma ve ayrılma hâli.

Türkmen Türkçesinde düşüm kategorisi, yalın hâl, ilgi hâli, yükleme hâli, yönelme hâli, bulunma hâli ve çıkma hâli şeklinde altı başlıkta ele alınmakta ve bu konuda Türkmen kaynaklarında birlik olduğu görülmektedir. Ayrıca Türkmen Türkçesinde, bu kategorinin kendi arasında da çeşitli şekillerde gruplandırıldı görülmektedir.

3.1.1.8.2.1.4. Gagavuz Türkçesinde

Gagavuz Türkçesinde, *hal* terimiyle kullanılan bu kategori, *yalın hâl, ilgi hâli, yükleme hâli, yönelme hâli, bulunma hâli ve çıkma hâli* (N. İ. ve İ. İ. Baboğlu) şeklinde sınıflandırılmaktadır.

Aliona Nedeva da *Gagavuzca ve Türkiye Türkçesinde İsim ve Fiil Çekimi Karşılaştırması* (2008) adlı yüksek lisans tezinde durum kategorisini; temel halı (yalın hâl), saabilik halı (ilgi hâli), doorudak halı (yaklaşma hâli), gösterek halı (belirtme hâli), erlik halı (bulunma hâli), çıkış halı (ayrılma/uzaklaşma hâli), -lan/-län

ardlafı (vasıta hâli), eşitlik halı (eşitlik hâli), ardlaflar (yön gösterme hâli) (39-94) şeklinde ele almaktadır.

Tuba Arı Özdemir de *Gagauz Türkçesinde İstem* (2012) adlı yüksek lisans tezinde *ilgi, eşitlik ve yön hâlini* durum kategorisinden çıkarmıştır. Çünkü ilgi hâli eki, sadece isimler arasında münasebet kurmaktadır. Yani sadece isimleri isimlere bağlamaktadır. Eşitlik hâli de ilgi hâli gibi ismi isme bağlamaktadır ve + CA eşitlik eki çekim eki olmaktan çıkıp yapım eki olma yolundadır. Yön gösterme hâli ekleri de Eski Türkçedeki özelliğini kaybedip çekim eki olmaktan çıkmış, kalıplaşarak yapım eki hâline dönüşmektedir. Bu yüzden Özdemir, çalışmasında bu üç hâl eki haricinde kalan; yalın, yükleme, yönelme, bulunma, ayrılma ve vasıta hâlleri (35) üzerinde durmaktadır.

Yukarıda verilenlerden de görüldüğü gibi, isim durum eklerinin hem adlandırılışında hem de sınıflandırılışında, kaynaklar arasında birlik yoktur. Bu kategori için, hem *durum* hem *hal* hem de *çekim* terimleri kullanılmaktadır. Lübimov, N. İ. ve İ. İ. Baboglu Zeynalov, Ahmedzade vd., Nağisoğlu vd, Ergin, Bilgegil, Ediskun, Gülsevin, Biray, Kalkan *hal*; Gencan, Aksan, Hatipoğlu, Koç, Hengirmen, Korkmaz, Eker *durum* terimini kullanmışlardır. Kononov, Bilgegil ve Buran ise hal ve durum demek yerine *çekim* demeyi tercih eden kişilerdir. Banguoğlu, hem *isim halleri* hem de *isim çekimi* terimini kullanmaktadır.

Tablo 4. Durum Kategorisi

Deny (1941)		genetif	accusatif	datif	locatif	relatif		ce lenik	
Kononov (1956)	nominatif	genetif	accusatif:	datif	locatif	ablatif			
Lübimov (1959)	asıl hâl	iyelik hâli	geçişli hâl	istikamet hâli	yer hâli	çıkış hâli			
Gabain (1988)	belirsiz hâl	ilgi hâli	yükleme hâli	yaklaşma hâli	bulunma hâli	ayrılma hâli	vasıta hâli	eşitlik hâli	yön hâli
Zeynalov (1993)	yalın hâl	ilgi hâli	belirtme hâli	yönelme hâli	bulunma hâli	ayrılma hâli			
Söyegow (2000)	baş düşünüm	eyelik düşünüm	yeniş düşünüm	yöneliş düşünüm	wagt-orun	çıkış düşünüm			
Hanser (2003)	yalın durum	ilgi durumu	belirtme durumu	yaklaşma durumu	bulunma durumu	ayrılma durumu			
Weyisow (2008)	baş düşünüm	eyelik düşünüm	yeniş düşünüm	yöneliş düşünüm	wagt-orun	çıkış düşünüm			
Azimov (2011)	baş düşünüm	eyelik düşünüm	yeniş düşünüm	yöneliş düşünüm	wagt-orun	çıkış düşünüm			
Abasov (1958)	adlıg hal	iyelik hal	tesirlik hal	yönlük hal	yerlik hal	çalışlg hal			
Budagova (1980)	Adlıg hal	iyelik hal	tesirlik hal	yönlük hal	yerlik hal	çalışlg hal			
Ahmedzadevd.(2013)	adlıg hal	iyelik hal	tesirlik hal	yönlük hal	yerlik hal	çalışlg hal			
Nağsoylu vd. (2014)	adlıg hal	iyelik hal	tesirlik hal	yönlük hal	yerlik hal	çalışlg hal			
Sadıg vd. (2014)	adlıg hal	iyelik hal	tesirlik hal	yönlük hal	yerlik hal	çalışlg hal			
N.İ.-İ. I. Baboğlu	temel hal	saabilik hal	gösterek hal	doorudak	erlik hal	çıkış hal			
Ergin (2007)	yalın	genetif	akkuzatif	datif	lokatif	ablatif	instrumental	eşitlik	yön
Ediskun (2005)	yalın hâl		-i hâli	-e hâli	-de hâli	den hâli			
Bilgegil (2007)	yalın hâl		-i hâli	-e hâli	-de hâli	-den hâli			
Gencan (2001)	yalın durum		-i durumu	-e durumu	-de durumu	-den durumu			
Banguoğlu (2007)	kim hâli	kimin hâli	kimi hâli	kime hâli	kimde hâli	kimden hâli			
Aksan (1976)	yalın durumu	tamlayan durumu	belirtme durumu	yönelme durumu	kalma durumu	kalma durumu			
Hatipoğlu (1982)	yalın durumu	tamlayan durumu	belirtme durumu	yönelme durumu	kalma durumu	çıkma durumu			
Koç (1996)	yalın durumu	tamlayan durumu	belirtme durumu	yönelme durumu	kalma durumu	çıkma durumu			
Özkan (1996)	yalın hâli	ilgi hâli	yükleme hâli	yönelme hâli	bulunma hâli	uzaklaşma hâli	vasıta hâli	eşitlik hâli	yön hâli
Hengirmen (1999)	yalın durum		belirtme durumu	yönelme durumu	kalma durumu	çıkma durumu	-	-	
Buran (1999)	yalın		belirtme	yönelme	bulunma	çıkma	vasıta	eşitlik	
Korkmaz (2003)	yalın durum	ilgi durumu	yükleme durumu	yaklaşma durumu	bulunma durumu	uzaklaşma durumu	araç durumu	eşitlik durumu	
Delice (2008)	yalın		belirtme	yönelme	kalma	ayrılma			
Eker (2002)	yalın durum	ilgi durumu	yükleme durumu	yaklaşma durumu	bulunma durumu	uzaklaşma durumu	araç durumu	eşitlik durumu	
Gülsevin (2004)	yalın hâl		belirtme hâli	yönelme hâli	bulunma hâli	ayrılma hâli	vasıta hâli	eşitlik hâli	
Biray (1999)	yalın hâl	ilgi hâli	yükleme hâli	yönelme hâli	bulunma hâli	çıkma hâli	vasıta hâli	eşitlik hâli	
Kalkan(2006)	yalın	ilgi	belirtme	yönelme	bulunma	ayrılma	vasıta	eşitlik	
Kartalhoğulu, Yildirim	yalın hâl	ilgi hâli	yükleme hâli	yönelme hâli	bulunma hâli	çıkma hâli	vasıta hâli	eşitlik hâli	
Nedeva (2008)	temel halı	saabilik halı	gösterek halı	doorudak halı	erlik halı	çıkış halı	-lan/-län ardlaflı	eşitlik halı	
Özdemir (2012)	yalın		yükleme	yönelme	bulunma	ayrılma	vasıta		

Verilerden de anlaşıldığı üzere, TT’nde durum kategorisi farklı şekillerde sınıflandırılmaktayken AT, TmT ve GT’nde bu kategori, aynı şekilde ele alınmaktadır.

Konuyla ilgili taranan kaynaklarda farklı şekillerde gruplandırılan durum, bu çalışmada, aşağıdaki şekilde incelenmektedir.

3.1.1.8.2.2. Yükleme Hâli

Fiilden etkilenen varlığı bildiren yükleme hâli, ismi fiile/fiilimsiye bağlamak için kullanılarak yükleme hâli, kimi?, neyi? sorularına cevap verip belirtili nesne görevi üstlenmektedir. Ayrıca bu ek, sadece geçişli fiillerde kullanılmaktadır.

3.1.1.8.2.2.1. Oğuz Şivelerinde Yükleme Hâli

3.1.1.8.2.2.1.1. Türkiye Türkçesinde

Yükleme hâli, Türkiye Türkçesinde *yükleme hâli*; *belirtme hâli*, *akuzatif*, *-i hâli* gibi terimlerle kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde kullanılan yükleme hâl eki; *-(y)I*, *-(y)U'* dir. Neyi?, kimi? sorularına cevap olan bu eki alan sözcük, sözdümde belirtili nesne görevi üstlenmektedir.

3.1.1.8.2.2.1.2. Azerbaycan Türkçesinde

Azerbaycan Türkçesinde; *tä'sirlik hal*, terimiyle adlandırılan bu kategorinin Azerbaycan Türkçesindeki eki *-(n)I*, *-(n)U'* dir. Görüldüğü gibi, Azerbaycan Türkçesinde yükleme hâli, Türkiye Türkçesinden farklıdır. Ayrıca pek çok şivede olduğu gibi, Azerbaycan Türkçesinde de yükleme hâli, eksiz de yapılabilmektedir (Kartallıoğlu ve Yıldırım, 195).

Örnek: *gül ver, ağac kās vb.*

3.1.1.8.2.2.1.3. Türkmen Türkçesinde

Türkmen Türkçesinde; *yeñiş düşüm* terimi, yükleme hâli için kullanılmakta olup Türkmen Türkçesinde yükleme hâli, Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi, *-(n)I* ekiyle yapılmaktadır.

Özem *samrap, şıh-porhan yalı yöne ağzını köpürçikledip otur diyyär.* “Kendisi de sayıklayıp, deli hocalar gibi ancak ağzını köpürtüp duruyor demiş.” (Türkmen Masalları, Bilgir Garıp, s. 83).

3.1.1.8.2.2.1.4. Gagavuz Türkçesinde

Gagavuz Türkçesinde; *gösterek hal* terimi, yükleme hâli için kullanılmaktadır. Gagavuz Türkçesinde bu hâl, *-(y)I*, *-(y)U* ekleriyle yapılmaktadır.

GT’nde *-k* ünsüzüyle biten birden çok heceli sözcüklerde, yükleme eki sözcüğün sonundaki *-k* sesini düşürür ve sözcüğün son ünlüsünü uzatır.

Bu uşaklarını o üretmiş okumaa-yazmaa hem kauşta çalmaa. “Bu çocuklarına okuma yazmayı ve keman çalmayı o öğretmiş.” (Gagavuz Destanları, Köroğlu, s. 100).

Gagavuz Türkçesinde yükleme hâli birçok durumda yönelme hâli yerine de kullanılabilir (Zeynalov, 1993: 90).

Nereyi gidelim. Gelsin burayı. “Nereye gidelim. Buraya gelsin.” (Dmitriyev, Gagauzskiye etyudı, s. 15).

Yükleme hâli ekleri, Türk lehçelerinde aşağı yukarı aynı olup Eski Türkçede yaygın olarak kullanılan *-nI/-nU* ekinin Oğuz şivelerinde korunduğu görülmektedir. Oğuz şivelerinde yükleme hâlinin özellikleri şu şekildedir:

- Yükleme hâli eki, ünsüzle biten kelimelere doğrudan gelir.

TT: *Bu evi de bana verdi.* (Peyami Safa, Matmazel Noraliya’nın Koltuğu, s. 267).

AT: *Padşah meclis geçirdi, meclise abidleri, vezirleri, vekilleri topladı.* “Padişah meclisi topladı, köleleri, vezirleri, vekilleri topladı.” (Azerbaycan Masalları, Şirzad, s. 31).

TmT: *Patışa bu sözü eşidip hayran boldı.* “Padişah, bu sözü işidip hayran oldu.” (Türkmen Destanları, Tulum Hoca, s. 462).

GT: *Bir çirkin pınarı geçsinnär.* “Bir kötü pınarı geçsinler.” (Gagavuz Destanları, Köroğlu Destanı, s.100).

- Ünlüyle biten kelimelerde araya, TT ve GT’nde *-y*; AT ve TmT’nde *-n* ünsüzü gelmekte, yükleme eki *-nI/-nU* korunmaktadır.

TT: *Sonra kapıyı hafifçe aralamış.* (Peyami Safa, Matmazel Noraliya’nın Koltuğu, s. 267).

AT: *Derviş almanı ona verib gaib oldu.* “Derviş, elmayı ona verip kayboldu.” (Azerbaycan Masalları, Şirzad, s. 33).

TmT: *Patışa hem muni köp yağşı görer erdi.* “Padişah da onu çok severdi.” (Türkmen Destanları, Tulum Hoca, s. 462).

GT: *Bän neylän gideyim orayı?* “Ben oraya neyle gideyim?” (Dmitriy, Proza, s. 62).

O kadar ki, onu yokmuş nasıl tutmaa, ensemää. “Ancak onu yakalamak ve yenmek mümkün değilmiş.” (Gagavuz Destanları, Köroğlu, s. 101).

• 3. şahıs iyelik ekinden sonra, TT ve GT’nde *-n*; AT’nde ünlü ile biten sözcüklerde yükleme hâlinin kullanımı *-nI/-nU* şeklindedir. Yalnız TmT’nde bu ek kalınlık-incelik, düzlük-yuvarlaklık uyumu dışında, sadece *-nI* biçimiyle kullanılmaktadır.

TT: *Eşyasını ana ve baba tarafındaki uzak akrabasının fakirlerine vasiyet etti.* (Peyami Safa, Matmazel Noraliya’nın Koltuğu, s. 272).

AT: *Bir sese başını yuharı galdırıp, gördü gapının agzında bir derviş var.* “Bir sese başını yukarı kaldırıp kapının ağzında bir derviş olduğu gördü.” (Azerbaycan Masalları, Şirzad, s. 32)

TmT: *Ol Maññıtdan gelip, özüni çıda ıñnaklı görkezip, vezirlik ornun alıp erdi.* “O Maññıt’tan gelmiş, kendini yetkin ve parlak göstererek vezir olmuştu.” (Türkmen Destanları, Tulum Hoca, s. 462).

GT: *Bu zorlukta o satmış beygirlerini hepsini hem dä kalan neyini, kendisiniñ brakmış sade bir soydan tay dört yıllık.* “Çaresiz kaldığı için atlarını ve malını mülkünü satmak zorunda kalmış. Kendisi için sadece dört yaşında soylu bir tay bırakmış.” (Gagavuz Destanları, Köroğlu, s. 100).

• Oğuz şivelerinde *bu, şu, o* zamirlerinde yükleme hâli *-nI/-nU* iken TmT’nde *-nI* şeklindedir:

TT: *Fakülteye devam etseydi bunu hocaya sorardı.* (Peyami Safa, Matmazel Noraliya’nın Koltuğu, s. 20).

AT: *Bunu aparın saraya.* “Bunu saraya götürün.” (Azerbaycan Masalları, Seyfelmülk, s. 25).

TmT: *Oğlan muni eşidip, gorkupdır.* “Oğlan, bunu duyup korkmuştur.” (Türkmen Destanları, Vakır-şakır Patışa, s. 46).

GT: *Bir asker başı Mustapa alınêr bunu tamannamaa.* “Mustafa adlı bir komutan bu işi yapmak istiyor.” (Gagavuz Destanları, Kôrođlu, s. 109).

Yükleme eki, TT ve GT’nde *-I/-U* ekiyle yapılmakta ve ünlü ile biten sözcüklerde araya *-y-* ünsüzü gelmektedir. AT’nde de yükleme eki *-I/-U* olup ünlü ile biten sözcüklerde kullanılan ünsüz *-y-* değil *-n-*’dir. Türkmen Türkçesinde yükleme hâli eki, sadece *-I* şeklinde düz ünlüdür. Ünlü ile biten sözcüklerde ise kullanım AT gibi, *-n-* ünsüzü ile yapılmaktadır.

3.1.1.8.2.3. Yönelme/ Yaklaşma Hâli

Nereye?, kime? sorularına cevap veren yönelme hâli, isimleri fiillere, bazen de edatlara bağlamaktadır. Yönelme durumu hem yönelme, yer bildirme işleviyle kullanılarak söz diziminde dolaylı tümleç olarak görev yapmakta hem de zaman, sebep, tarz, işlevleri ile zarf tümleci olarak kullanılmaktadır. Yani, yönelme hâli, hem yer hem zaman işlevine sahiptir.

3.1.1.8.2.3.1. Oğuz şivelerinde Yönelme Hâli

3.1.1.8.2.3.1.1. Türkiye Türkçesinde

Türkiye Türkçesinde; *yönelme, yaklaşma, datif, -e hâli* terimleriyle kullanılan bu hâlin Türkiye Türkçesindeki eki-(y)A’dir. Yönelme ekiyle ilgili olarak TT’de farklı bir durum söz konusu değildir.

3.1.1.8.2.3.1.2. Azerbaycan Türkçesinde

Azerbaycan Türkçesinde; *yönlük hal*, terimiyle karşılanan bu kategori için *-(y)A* eki kullanılmaktadır.

Yönelme hâlindeki kelime nesnenin iş, hal ve hareketin istikametini, varacağı son noktayı bildirme görevini üstlenir. Başka deyişle yönelme hâli zaman ve mekân haddini, nesnenin üzerine yönelen olguyu yansıtır (Zeynalov, 1993: 86). Tarihi Türk lehçelerinde *ilgeri, ireli, taşgarı, tuşgarı* gibi sözcüklerden yola çıkarak bu ek, yön manası veren *đar* sözcüğüne dayandırılmaktaysa (87) da bu konuda kesin bir bilgi yoktur.

3.1.1.8.2.3.1.3. Türkmen Türkçesinde

Türkmen Türkçesinde; *yöneliş düşüm*, şeklinde adlandırılan bu kategori, Türkmen Türkçesinde -A ekiyle yapılmaktadır. TmT’nde -i veya -e ile biten isimlere yönelme eki geldiğinde kelimenin sonundaki ünlü uzar ve -ä’ye döner. İmlada da bu şekilde yazılır. (Söyegov, 1999: 65).

Tilkä köp alkışlar okaldı. “Tilkiye çok dualar okundu.” (Türkmen Masalları, Gurcak Gız, s. 52).

Bildiň, bildiň. Men patıшалık süren kırk yılmda seniň yalı bilgiç palça duşmadım. Bildin, bildin. “Ben padişahlık sürdürdüğüm kırk yılda senin gibi bilgiç falcıya rastlamadım.” (Türkmen Masalları, Bilgir Garip, s. 82).

Günümüz Türkmen Türkçesinde uzun *a* (*â*) imlada gösterilmez, ayrıca yalın hâl yönelme hâlini de karşılar (Zeynalov, 1993: 86).

Örnek: *ata-ataa-ata, oba-obaa-oba* vb.

Türkmen Türkçesinde sonu -o ile biten sözler yönelme hâlini aldıklarında -o ünlüsü uzar, bu uzama yazıda da gösterilir (87).

Örnek: *kino-kinoo*

Türkmen Türkçesinde, -ya eki ile biten sözcüklere bu ek geldiğinde ise yönelme eki yazıda gösterilmez (87).

Örnek: *stantsiya*

Türkmen Türkçesinde yönelme hâli, aynı zamanda -k ünsüzüyle de yapılır. Bu durumda sözcüğün son ünlüsü uzar (87).

Örnek: *ileri-ileriik, beri-beriik, gayra-gayraak.*

Türkmen Türkçesinde yönelme hâlinin bir nevi belirsiz şekli de kullanılmaktadır (87).

“*Oraz Aşgabata (Aşgabata) gitdi.*”

Görüldüğü gibi, Türkmen Türkçesinde yönelme hâlinin kullanımında ses bilimsel farklılıklar görülmektedir. TmT’nde -i veya -e ile biten isimlere, yönelme eki geldiğinde kelimenin sonundaki ünlü ve sonu -o ile biten isimler yönelme hâlini

aldığında -o ünlüsü uzamaktadır. Türkmen Türkçesinde yönelme hâli, aynı zamanda -k ünsüzüyle de yapıлып yönelme eki, -ya eki ile biten sözcüklere geldiğinde yönelme eki yazıda gösterilmemektedir.

3.1.1.8.2.3.1.4. Gagavuz Türkçesinde

Gagavuz Türkçesinde *doorudak hal*, şeklinde adlandırılan bu kategorinin Gagavuz Türkçesindeki eki -(y)A'dır. GT'nde bazen yönelme ekinin düştüğü sadece -y- yardımcı ünsüzünün kaldığı örnekler de görülmektedir.

Yanka, Yanka, gel buray... “Yanka, Yanka, gel buraya...” (Zanet, Peet Kiyadı, s. 261).

GT'nde -lik eki ve -k ünsüzüyle biten birden çok heceli kelimelerde -k ünsüzü düşer ve yanındaki ünlü uzar.

Mamu, bän bu menevşayı koydum topraa. “Anne, ben bu menekşeyi toprağa diktim.” (Gagavuz Destanları, Menevşa, s. 127).

O tüülü yavru bir çocucaa benzärmış... “O tüylü yavru bir çocuğa benzermiş.” (Gagavuz Destanları, Köroğlu, s. 102).

“Asıl işlevi yön bildirmek olan dek edatı, Gagavuz Türkçesinde -A yaklaşma ekiyle birlikte kalıplaşmış ve ek grubu gibi birlikte kullanıldığı isimle kaynamıştır; ayrıca, miktar fonksiyonu da kazanmıştır. Tarihî TT'nde de benzer özelliklerle kullanılır.” (Özkan, 1996: 191).

Neçin o gelmeer bu vakıda dak? “Niçin o bu vakte kadar gelmiyor?” (Dmitriy, Proza, s. 56).

Gagavuz Türkçesinde, yönelme eki, -dAn ile birleşerek çekim edatı görevi üstlenir:

Varnanın aşa yanınadan, Kamçı deresinädän, belki taa aşayadan; deniz boylarından da Balkan bayırlarının eteklerinädän. “Varna'nın aşağı yanına kadar, Kamçı deresine kadar, belki daha aşağıya kadar; deniz boylarından da Balkan bayırlarının eteklerine kadar .” (Tanasoğlu, Gagouzların İstoriası, s. 107).

Oğuz şivelerinde ismin yönelme hâlinin özellikleri, şu şekildedir:

- Yönelme durum eki, ünsüzle biten isimlere doğrudan eklenir.

TT: *Artık bir tek arzusu o kalmıştı, bu **mezara** gömülmek.* (Peyami Safa, Matmazel Noraliya'nın Koltuğu, s. 272).

AT: *Derviş **padşaha** salam verib dedi.* “Derviş, padişaha selam verip dedi.” (Azerbaycan Masalları, Şirzad, s. 32).

TmT: *Öz üstümden sovuşalar bolyar diyen niyet bilen Tulum Hocanı yurt hıracı edip göçürmeli diyen **permana** möhrünü basdı.* “Benden uzak dursunlar diye Tulum Hoca'nın ülke dışına sürgün edilmesine neden olacak fermana mührünü bastı.” (Türkmen Destanları, Tulum Hoca, s. 462).

GT: *Köroğlu çok düüşlär geçirmiş **duşmannara** karşı, **insannara** yardım için.* “Köroğlu, halka yardım etmek için düşmanlarıyla çok dövüşlere girmiş.” (Gagavuz Destanları, Köroğlu, s. 101).

- Yönelme hâl eki, *g, p, ç, t, k* ünsüzleri ile biten sözcüklere bitişirken sözcüğün sonundaki ünsüz (*ğ, b, c, d* olur (Zeynalov, 86).

- Ünlüyle biten isimlerde TT, AT ve GT'nde iki ünlü arasına *-y-* yardımcı sesi gelmektedir. Yönelme ekleriyle ilgili Oğuz şivelerinde görülen en büyük farklılık, Türkmen Türkçesinde dir. TmT'nde ünlü ile biten bir sözcüğe yönelme durum eki geldiğinde, sözcüğün sonundaki ünlünün uzadığı görülür.

TT: ***Oraya** oturdum, iki eliyle bir elimi tuttu.* (Peyami Safa, Matmazel Noraliya'nın Koltuğu, s. 273).

AT: *Uşağı öldürmediler, aparıb **meşeye** atdılar.* “Uşağı öldürmediler, götürüp meşeye attılar.” (Azerbaycan Masalları, Şirzad, s. 34).

TmT: ***Tilkä** köp alkışlar okaldı.* “Tilkiye çok dualar okundu.” (Türkmen Masalları, Gurcak Gız, s. 52).

GT: *Yaklaştı o **seraya**.* “Saraya yaklaştı.” (Gagavuz Destanları, Köroğlu, s.108).

- Durum eklerinin birbirinin yerine kullanılması durumu, Oğuz şivelerinde sıkça karşılaşılan bir durum olup yönelme anlamı, yükleme ekiyle de sağlanabilir:

GT: *Bän neylän gideyim orayı?* “Ben oraya neyle gideyim?” (Dmitriy, Proza, s. 62).

Burayı kaç türlü anılmış yılaççılar geldi, hiç birisi də bişey yapamadı da sän mi alıştıracaq? “Buraya kaç türlü anılmış ilaççı geldi, hiç birisi de hiçbir şey yapamadı ve sen mi alıştıracağını?” (Baboglu, Masallar, s. 109).

- Bu ek, 3. şahıs iyelik eki alan isimlerden sonra geldiğinde araya *-n-* ünsüzü girer.

TT: *Ferit odasına gelince, ayakta, gözlerini yumdu.* (Peyami Safa, Matmazel Noraliya'nın Koltuğu, s. 19).

AT: *Şir uşağın üzünden-gözünden öpüb, ata-anasına verdi.* “Şir çocuğun yüzünden gözünden öpüp, anasına babasına verdi.” (Azerbaycan Masalları, Şirzad, s. 36)

TmT: *Barı-yoğu iki düye altın-kümüş üçün gınanıp oturişña gaharım gelyär.* “Varı yoğu iki deve yükü altın ve gümüş için üzülüp oturuşuna kızasım geliyor.” (Türkmen Masalları Vakır-Şakır Patışa, s. 48).

GT: *Bu padişaaayın viziri kin tutarmış padişaaasına da demiş ona bir kerä.* “Bu padişahın veziri çok kindarmış, padişaha bir seferinde şöyle demiş.” (Gagavuz Destanları, Köroğlu, s.107).

- Oğuz şivelerinde *-A* eki+ *edat* [*kadar, göre, doğru, karşı* vb.] ile birleşerek birleşik çekim edatlarını oluşturur.

TT: *Fakat ömriümün sonuna kadar bir gün bile kırmadığım teyzemi gücendirmek istemedim.* (Peyami Safa, Matmazel Noraliya'nın Koltuğu, s. 273).

AT: *Peri Hanım geceni sehere kimi yata bilmedi.* “Peri Hanım gece sabaha kadar yatamadı.” (Azerbaycan Masalları, Tumar Pehlevan, s. 81).

TmT: *Men şagızı bolup, gel-gel bir kilvana ayal bolarınmı? diyip, oğlanıñ yalbar-yakarına-da garaman, öz yurduna garşı çıkıp gidiberen.* “Ben şah kızı iken, gele gele bir değirmenciye mi eş oldum? diyerek oğlanın yalvardığına da bakmadan, kendi yurduna doğru çıkıp gitmiş.” (Türkmen Masalları Vakır-Şakır Patışa, s.50).

GT: *Şindiyü kadar insan kesmedim, bari bunu keseim.* “Şimdiye kadar insan kesmedim, bari bunu keseyim.” (Gagavuz Destanları, Köroğlu Destanı, s. 118).

Görüldüğü gibi, Oğuz şivelerinde ismin yönelme hâli, ortak özelliklere sahiptir. Ünsüzle biten isimlere ek doğrudan gelmekte, ancak ünsüzle biten isimlerde TT, AT ve GT araya -y- ünsüzü girerken Türkmen Türkçesinde ismin sonundaki ünlü uzamakta ve bu uzunluk yazıda gösterilmediği için, yalın hâl ve yönelme hâli benzerlik göstermektedir.

3.1.1.8.2.4. Kalma/ Bulunma Hâli

Bu kategori, sözdiziminde, kimde?, nerede? sorularına cevap vererek fiilin, fiilimsinin yerini bildirmekte ve eklendiği sözcüğü; hem yer, araç, bakış açısı işlevleri ile dolaylı tümleç hem de zaman, dönem, tarz, oran işlevleri ile zarf tümleci yapmaktadır. Ancak bulunma hâlinin asıl işlevi, eklendiği sözcüğe yer ifadesi katmaktır.

3.1.1.8.2.4.1. Oğuz Şivelerinde Kalma Hâli

3.1.1.8.2.4.1.1. Türkiye Türkçesinde

Türkiye Türkçesinde; *bulunma, kalma, ayrılma, lokatif, -de hâli* gibi terimlerle adlandırılan bu kategori, Türkiye Türkçesinde -DA eki ile yapılmaktadır.

3.1.1.8.2.4.1.2. Azerbaycan Türkçesinde

Eklendiği ismi fiile bağlayan kalma hâli, Azerbaycan Türkçesinde; *yerlik hal* terimiyle adlandırılmakta ve Azerbaycan Türkçesinde bu kategori için, -DA eki kullanılmaktadır. Azerbaycan Türkçesinde bu ekin tonsuz şekilleri kullanılmamaktadır.

3.1.1.8.2.4.1.3. Türkmen Türkçesinde

Türkmen Türkçesinde; *vagt-orun düşüm, -da* eki ile yapılmaktadır. Bazen kalma hâli, zaman ifadesiyle de kullanılabilir. Bu nedenle bu hal, Türkmen Türkçesinde *vagt-orun düşüm* “zaman-yer hâli” şeklinde adlandırılmaktadır.

Türkmen Türkçesinde bulunma ekinden sonra -ki eki gelirse, bulunma hâl ekinin ünlüsü uzamaktadır (Kara, 2007: 257).

Tilki hem çağalarını şol yere alıp gelipdir-de, kilvan oğlanıñ köşgündüki bezelen otağlarıñ birinde iyip-içip geziberipdir. “Tilki de çocuklarını oraya alıp gelmiş ve değirmenci oğlanın köşkündeki süslenen odaların birinde yiyip içip gezivermiş.” (Türkmen Masalları, Vakır-Şakır Patışa, s. 50).

3.1.1.8.2.4.1.4. Gagavuz Türkçesinde

Gagavuz Türkçesinde; *erlik hal*, terimi kalma hâli için kullanılmakta ve Gagavuz Türkçesinde bulunma hâli *-DA* eki ile yapılmaktadır.

Bulunma durum ekinin kullanılışı Oğuz şivelerinde şu şekildedir:

- Ünsüzle biten sözcüklerde, incelik-kalınlık ve tonlu-tonsuz uyumuna göre, TT ve GT’nde ek doğrudan gelir. AT ve TmT’nde tonlu-tonsuz uyumu görülmez.

TT: *Ve zamanı unutmak için artık oturduğum **katta** saat dahi bulundurmuyacağım.* (Peyami Safa, Matmazel Noraliya’nın Koltuğu, s. 280).

AT: ***Gazetde** marağlı materiallar vardır.* “Gazetede ilginç materyaller vardır.” (Ahmedzade vd., 2013: 120).

TmT: *Mıhman eken-dä, **atdan** düşsün, diyipdir.* “Misafir imiş de, attan insin, demiş.” (Türkmen Masalları, Hallı, s. 63).

GT: *Ama kör demiş çocuuna Aydın'a ki baksın da tımarlasın, bu beygiri hem tutsun onu sade **karannıkta**, beslesin onu sade arpaylan, da büüyü- düynän biraz taa yollansın kin çıkarmaa o hayın Bolu-beydän.* “Ama kör, Aydın'a bu ata iyi bakmasını, tımar etmesini, hep karanlıkta tutarak yalnızca arpayla beslemesini, biraz büyüyünce de hain Bolu Beyi’nden ve onun gibi insanlara zulmeden açgözlülerden intikam almak için yola çıkmasını söylemiş.” (Gagavuz Destanları, Göroğlu, s. 102).

- Ünlü ile biten sözcükler de bu ek, kalınlık-incelik uyumuna göre sözcüğe eklenir.

TT: *Bu harap **evde**, sarhoşların mesanelerini boşalttıkları mundar sokağa ve kiracıların refah seviyelerine göre fazla bir temizlik vardı.* (Peyami Safa, Matmazel Noraliya’nın Koltuğu, s. 12).

AT: *Peri hanımı **evde** sahladı.* “Peri hanımı evde sakladı.” (Azerbaycan Masalları, Tumar Pehlevan, s. 72).

TmT: *Men yılı öyde yatırdım.* “Ben, her yıl evde kalıyordum.” (Türkmen Masalları, Bilgir Garip, s. 83).

GT: *Evdü onun varmış iki köpää.* “Onun evde iki köpeği varmış.” (Gagavuz Destanları, Gan-Kişi, s. 167).

- 3. şahıs iyelik ekinden sonra bu ek geldiğinde, araya -n- yardımcı sesi gelir:

TT: *Selma'yı bütün gün dört defa aramış, evinde bulamamıştı.* (Peyami Safa, Matmazel Noraliya'nın Koltuğu, s. 136).

AT: *Ata, padişah meni evinde bu gece gonag sahlamağ isteyir, ne deyirsen, galım mı?* “Baba, padişah, beni bu gece evinde misafir etmek istiyor, ne dersin, kalayım mı?” (Azerbaycan Masalları, Tacirin Nağılı, s. 340).

TmT: *Ol barıp öyünde garar tapsın.* “O, şimdi gitsin evinde otursun.” (Türkmen Destanları, Necep Oğlan, s. 740).

GT: *O da haylaklanardı evindü.* “O da evinde tembellik ediyordu.” (Gagavuz Destanları, Köroğlu, s. 107).

Oğuz şivelerinde bulunma durum ekinde pek fark görülmeyip bulunma durumu, -DA eki ile ifade edilmekte AT ve TmT’nde ünsüz değişimi görülmezken TT ve GT’nde ünsüz değişimi görülmektedir. Bu şekliyle TT ve GT’nde ek; -DAn; AT ve TmT’nde ise -dA şeklindedir.

3.1.1.8.2.5. Ayrılma/ Çıkma Hâli

Sözdiziminde, kimde?, nerede? sorularına cevap vererek çıkma, ayrılma, uzaklaşma bildiren ismin ayrılma hâli, cümlede gah yer, ayrılma, karşılaştırma gibi işlevlerle dolaylı tümleç olarak gah zaman, sebep, tarz işlevleri ile zarf tümleci olarak kullanılmaktadır.

Bu “ekin +de, +da biçimleri Köktürk Türkçesi, Uygur Türkçesi ve Karahanlı Türkçesi dönemine mahsustur. Daha sonraki dönemlerde bu şekil, çıkma hâli eki değil, bulunma hâli eki olarak karşımıza çıkar. Bu dönemlerde bulunma ve çıkma fonksiyonlarını karşılayan ek +de, +da’dır. Çıkma hâli eki olarak karşımıza çıkan ikinci biçim +dın olmakla birlikte ilk olarak Köktürk Türkçesinde görülmüştür. Bu kullanım Köktürk Türkçesinde kalıplaşmış birkaç zarfta karşımıza çıkmıştır. Uygur

Türkçesinde çıkma hâli bulunma hâlinin de bazı anlamlarını üstlenerek +dın, +din, +tın, +tin ekleriyle kullanılmaya devam edilmiştir. Karahanlı Türkçesinde de ek bu biçimiyle kullanılmıştır. Çağdaş Türk lehçelerinden Oğuz grubundan Türkiye Türkçesinde ekin +dın, +tın, +din, +tin biçimi kullanılmamaktadır.” (Akbaş, 2007: 157-158).

3.1.1.8.2.5.1. Oğuz Şivelerinde Ayrılma Hâli

3.1.1.8.2.5.1.1. Türkiye Türkçesinde

Türkiye Türkçesinde; *ayrılma, çıkma, uzaklaşma, ablatif, -den hâli* terimleriyle kullanılan ayrılma hâli, Türkiye Türkçesinde *-DAn* eki ile yapılmaktadır.

3.1.1.8.2.5.1.2. Azerbaycan Türkçesinde

Azerbaycan Türkçesinde; *çixışlıg hal, -dAn* eki ile yapılmakta ve bu ekin tonsuz biçimi, Azerbaycan Türkçesinde kullanılmamaktadır. AT’nde sonu *-m* ve *-n* ünsüzleri ile biten sözcüklerden sonra, ayrılma durum eki geldiğinde ekin, *-nAn* şeklinin kullanıldığı görülmektedir (Nağısoylu vd., 2014: 48), ancak bu kullanım daha çok telaffuzda söz konusudur.

Azerbaycan Türkçesinde, ayrılma hâliyle ilgili olarak görülen farklılıklar, yazı dilinden çok konuşma dilinde mevcuttur. “Azerbaycan konuşma dilinde, ayrıca bir kaç dialekt ve şivede ayrılma hâli eklerinin *-an, -ten, -nan, -nen* varyantları görülmektedir.⁶

Amma üç günnen sonra gelib çiharam. Ama üç günden sonra gelip çıkarım.” (Azerbaycan Masalları, Tumar Pehlevan, s. 73).

Amma benim ehdim bu idi ki, bu sirri özümnen başga heç kime demeyib gebre aparım. “Ama benim ahtım, bu sırrı kendimden başka hiç kimseye söylemeyip mezara götürmekti.” (Azerbaycan Masalları, Tumar Pehlevan, s. 74).

⁶Hezirki Zaman Türkmen Dili, Aşgabat, 1960, s. 224.

3.1.1.8.2.5.1.3. Türkmen Türkçesinde

Türkmen Türkçesinde; *çıkış düşüm*; *-dAn* eki ile yapılmaktadır. Türkmen Türkçesinin konuşma dilinde ise *-dAn* ekleriyle birlikte *-don*, *-dön*, *-zan*, *-zen*, *-nan*, *-nen*, *-san*, *-sen*, *-lan*, *-len* varyantları kullanılır.⁷

3.1.1.8.2.5.1.4. Gagavuz Türkçesinde

Gagavuz Türkçesinde; *çıkış hal* terimiyle adlandırılan bu kategorinin eki *-DAn*'dir.

Ayrılma hâl ekinin Oğuz şivelerinde kullanılışı şu şekildedir:

- Ek, tüm Oğuz şivelerinde kalınlık incelik uyumuna uymakta, AT ve TmT'nde ünsüz uyumu görülmemekte, TT ve GT'nde ise ünsüz uyumu bulunmaktadır.

TT: *Sanırsınız **gökten** inmiş, melâike gibi bir kadın.* (Peyami Safa, Matmazel Noraliya'nın Koltuğu, s. 259).

AT: *Korpeşman, boynu çiyinde **bargahdan** çihib evine getdi.* "Pişman bir şekilde boynu bükük meclisten çıkıp evine gitti." (Azerbaycan Masalları, Şahzade, s. 330).

TmT: *Bilmedim, ärimpulan **yurtdan** gelyärkä, yolda ötle tutup ölüpdür. Ol gidende, men gövrelidim.* "Anlamadım, kocam filan yurttan gelirken, yolda hastalanıp ölmüş. O gittiğinde, ben hamileydim." (Türkmen Masalları, Esen Şahı, s. 92).

GT: *Zorlan çekti düşkün beygirini da **çanaktan** suladı onu.* "Düşkün vaziyetteki atını zorla çekti ve onu yalaktan suladı." (Gagavuz Destanları, Köroğlu, s. 104).

- 3. şahıs iyelik ekinden sonra *-n-* ünsüzü gelir.

TT: *Anahtar **deliğinden** bakmış, bir şey görememiş.* (Peyami Safa, Matmazel Noraliya'nın Koltuğu, s. 276).

AT: *O geder döydürdü ki, **ayagından** gan ahdı.* "O kadar dövdürdü ki ayaklarından kan aktı." (Azerbaycan Masalları, Babayiemir, s. 62).

⁷Hezirki Zaman Türkmen Dili, Aşgabat, 1960, s. 224.

TmT: *Gün ızından gün geçipdir, ay ızından ay doğupdır.* “Günler günleri kovalamış, aylar ayları kovalamış.” (Türkmen Masalları, Gurcak Gız, s. 40).

GT: *Gecä o bir düş görmüş: sansın bir ihtiar onun önünâ getirmiş bir pek gözâl periyi kolundan, vermiş kıızı onun kucaana da demiş: Üzülmä, oolum, tä sana eş!* “Gece, o şöyle bir düş görmüş: Bir ihtiyar, çok güzel bir periyi kolundan tutarak önüne getirmiş. Kızı, kucağına vererek “üzülme oğlum işte sana eş!” (Gagavuz Destanları, Köroğlu, s. 103).

• Oğuz şivelerinde bulunma durum eki, *beri, dolayı, önce, sonra, evvel, itibaren, öte* vb. edatlarla birleşik çekim edatlarını oluşturur.

TT: *Tahsin Bey de düğünden sonra karısını alır, gemisiyle İzmir'e gider. Sabrın yok ki anlatayım.* (Peyami Safa, Matmazel Noraliya'nın Koltuğu, s. 84).

AT: *Bu padişahın mal-dövlleti hedden aşmışdı, amma bir övladı yoh idi ki, ölerden sonra yerinde otursun, taht-tacına sahib olsun.* “Bu padişahın malı mülkü haddinden fazlaydı, ama öldükten sonra yerine oturacak, tahtına sahip çıkacak bir evladı yoktu.” (Azerbaycan Masalları, Şahzade Fe'ruzun Nağılı, s. 95).

TmT: *Olarıñ kırkısı piriñ önüne kerpiç düşeyärmüş, galan kırkısı pir geçenden soñ kerpiçleri alıp, yene piriñ önüne düşeyärmüş.* “Onların kırkı pirin önüne tuğla döşüyormüş, diğer kırkı da pir geçtikten sonra tuğlaları alıp, yine pirin önüne döşüyormüş.” (Türkmen Masalları, Dürse-Dürs, s. 43).

GT: *Bunnardan sora Cana-Yunus Köroğluya bir nişan yapmış, girsin.* “Bu olanlardan sonra Cana-Yunus, Köroğlu'na içeri girmesi için bir işaret yapmış.” (Gagavuz Destanları, Köroğlu Destanı, s.06).

Bulunma durumunda olduğu gibi ismin ayrılma durumu da Oğuz şivelerinde benzer özellikler göstermekte ve bu kategori *-DAn* eki ile ifade edilmektedir. AT ve TmT'nde ayrıma durumunda da ünsüz değişimi olmayıp TT ve GT'nde ünsüz değişimi görülmektedir. TT ve GT'nde *-DAn* olan bu ek, AT ve TmT'nde *-dAn* şeklindedir. Ayrıca AT, TmT ve GT'nde ismin ayrıma durumunda tespit edilen farklılık, sonu *-m* ve *-n* ile biten sözcüklere bu ek geldiğinde, ekin *-nAn* şeklinde benzeşmeye uğramasıdır.

Taranan Oğuz şiveleri kaynaklarında yalın hâl, belirtme hâli, yönelme hâli, kalma hâli ve ayrılma hâli dışında başka isim çekimlerine de rastlanılmaktadır. Bazı kaynaklar yön gösterme hâli, ilgi hâli ve eşitlik hallerinden bahsetmektedir. Oğuz şivelerinde, isim tamlamalarında tamlayan eki olarak bildiğimiz *-In*, *-Un*, *-(n)In*, *-(n)Un* ekleri; Deny, Kononov, Hanser, Banguoğlu, Aksan, Zeynalov gibi birçok araştırmacı tarafından isim durum ekleri arasında gösterilmektedir. Yön gösterme hâli ve ilgi hâlinin isim çekim ekleri arasından çıkarılması gerektiği düşüncesi “*ilgi hâl eki, tamlama eki veya isim tamlaması kuran ek adıyla kendi içinde ve ayrıca ele alınmalıdır.*” (Buran, 1999: 277) var olsa da hâlâ yön ve ilgi hallerinden bahseden kaynaklar mevcuttur. Durum eklerinin asıl görevi ismi fiile/filimsiye bağlamakken tamlayan (ilgi) ekinin esas görevi, ismi isme ve edata bağlamaktır. Bu nedenle tamlayan eki, durum ekleri arasında gösterilmemelidir. İsim işletme ekleri arasında yer alan *-In*, *-Un*, *-(n)In*, *-(n)Un* eklerine tamlayan eki veya ilgi (genetif) eki denmesi daha doğru olacaktır.

Cümlede isimlere ve isim soylu sözcüklere eklenerek *eşitlik*, *benzerlik*, *görelilik*, *karşılaştırma* anlamları katan *-CA* eki de Deny, Gabain, Ergin, Özkan, Buran, Korkmaz, Eker gibi birçok araştırmacı tarafından isim durum ekleri arasında gösterilmektedir. Bu ek, eklendiği ismi zarfa dönüştürdüğü için, çalışmamızda, dönüştürme ekleri arasında gösterilmektedir.

Bazı kaynaklarda isim durum ekleri arasında verilen *yön gösterme hâli*, artık durum eki olmaktan çıktığı için yön gösterme ekinin, isim durum ekleri arasında ele alınmaması daha doğru olacaktır. “*Bu hâl eki gerçek işleviyle kullanıldığı zaman, ikinci bir hâl ekini kabul etmez. Fakat yön gösterme hâli ekinin üzerine başka bir hâl eki gelebilmektedir: yukarıda, ileride, yukarıdan gibi.*” (Buran, 1999: 277).

Kaynaklarda ele alınan vasıta hâlinin de durum ekleri arasından çıkarılarak başka bir kategoride ele alınması daha doğru olacaktır.

Bu çalışmada, Eski Türkçe döneminde durum ekleri olarak kabul edilen yön gösterme, ilgi ve eşitlik eklerinin isim durum ekleri arasından gösterilmemiştir, Türkçede isim durum ekleri dendiğinde akla *-I/-U* (belirtme), *-A* (yönelme), *-DA* (kalma) ve *-DAn* (ayrılma) ekleri gelmelidir. Öyleyse ismin altı veya yedi değil, *ismin yalın hâli*, *belirtme hâli*, *yönelme hâli*, *kalma hâli* ve *ayrılma hâli* olmak üzere

beş hâli vardır. Ayrıca kullanılan bu terimlerde de ortaklık sağlanmalıdır. Çekim ekleri türetme ekleri dışında kalan eklerdir. Çekim ekleri sözcüklerin birbirleriyle ilişkilerini düzenler, eklendiği sözcüğün cümlede kullanılabilmesini sağlar. Bu yönüyle durum ekleri de çekim ekleri arasındadır; ancak diğer çekim eklerinden ayrı, daha özel bir yere sahiptir.⁸

Tablo 5. Durum Kategorisinin Adlandırılması

TT	Hâl, isim hâli, düşün, ad durumu, ismin hâlleri, durum, çekim.
AT	Hal
TmT	Düşüm
GT	Hal

• Tablo 5’te görüldüğü üzere, durum kategorisi, TT’nde pek çok terimle adlandırılmaktadır. AT ve GT’nde hal terimi kullanılırken TmT’nde bu kategori, düşün terimiyle karşılanmaktadır.

Tablo 6. Durum Kategorisi İçin Kullanılan Terimler

	yalın hâl, asıl hâl, özne durumu	yükleme, belirtme, akkuzatif, kimi hâli, -i hâli.	yönelme, yaklaşma, datif, kime hâli, -e hâli.	kalma, bulunma, lokatif, kimde hâli, -de hâli.	çıkma, ayrılma, ablatif, kimden hâli, -den hâli.
	adlıg hal	tesirlik hal	yönlük hal	yerlik hal	çalışık hal
TmT	baş düşün	yeniş düşün	yöneliş düşün	vagt-orun	çalış düşün
	temel hal	gösterek hal	dorudak hal	erlik hal	çıkış hal

• Yukarıda da görüldüğü üzere, AT ve GT’nde hal; TmT’nde düşün terimi kullanılırken bu gramer kategorisi TT’nde, birden çok sözcükle adlandırılmaktadır. TT dışındaki Oğuz şivelerinde, terim konusunda birlik söz konusudur.

Tablo 7. Durum Ekleri

	Yalın Hâl	Belirtme Hâli	Yönelme Hâli	Bulunma Hâli	Ayrılma Hâli
TT	-	-(y)I, -(y)U	-(y)A,	-DA	-DAn
AT	-	-(n)I, -(n)U	-(y)A	-dA	-dAn
TmT	-	-(n)I	-A	-dA	-dAn
GT	-	-a, -e /-(y)I, -(y)U	-(y)A,	-DA	-DAn

⁸Ayrıntılı bilgi için H. İ. Delice, Türk Dilinde İşlevsel Ek Tasnifleri, C. Ü. Sosyal Bilimler Dergisi Aralık 2000, Sayı 24, s. 221-235 başlıklı yazıya bakınız.

- Durum ekleri tablosundan da görüldüğü üzere, yalın hâl Oğuz şivelerinde ortaktır. Belirtme hâli eki, TT ve GT’nde aynıdır. Aslında AT’nde de belirtme hâli aynı ekle yapılmaktadır, lakin ekin iki ünlü arasında kullanımında araya giren yardımcı ünsüz AT’nde -n-’dir. TmT’nde de yardımcı ünsüz -n-’dir. Ayrıca, TmT’nde bu ekin sadece dar ünlülü şekli kullanılmaktadır. Ayrıca, TnT’nde yönelme eki ünlü ile bilen bir kök veya gövdeye geldiğinde uzama olur (düye: düyää vb.)
- Yönelme eki, Oğuz şiveleri için müşterektir. Bulunma ve ayrılma hâlinde TT ile GT ve de AT ile GT’nde benzerlik söz konusudur.

Tablo 8. İsim Çekimleri

	Yalın Hâl	Belirtme Hâli	Yönelme Hâli	Kalma Hâli	Ayrılma Hâli
TT	ağaç	ağacı	ağaca	ağaçta	ağaçtan
AT	kitab	kitabı	kitaba	kitabda	kitabdan
TmT	düş	düşü	düşe	düşde	düşden
GT	padişah	padişahı	padişaha	padişahda	padişahdan

- Oğuz şivelerinde sözcüğün cümlede özne, nesne, dolaylı tümleç ve zarf tümleci olarak görev yapmasını sağlayan isim durum ekleri, birkaç ses bilimsel özellik dışında temelde aynıdır. Bu konuda, Oğuz şiveleri arasındaki farklılıklar, ses bilimsel ve şekil bilimseldir.

3.1.1. Sıfat/ Ön Ad

Varlıkların niteliğini gösteren veya belirten sözcükler olarak bilinen sıfatların ele alındığı bu bölümde, sıfatların tanımı, özellikleri, sıfatların isimlerle ve zarflarla olan ilişkisi ve sıfatların sınıflandırılışı hususundaki benzerlikler ve farklılıklar üzerinde durulmaktadır.

3.1.2.1. Oğuz Şivelerinde Sıfat Tanımı

İnsanoğlu, önce çevresinde gördüğü somut, daha sonra soyut kavramları isimlendirmiştir. Ne var ki dilin ihtiyaçlar doğrultusunda -dil gelişmesine bağlı olarak- bazen, bu isimleri, çeşitli açılardan belirtmek ve diğerlerini benzerlerinden ayırmak gerekmiş; buna bağlı olarak da sıfatlara ihtiyaç duyulmuştur.

Sıfat terimi, dil bilimsel bir kategori olarak ilk defa Dionysios Thrax’ın kaleme aldığı ve İngilizce çevirisini Thomas Davidson’un yaptığı *Tekhne Grammatika* adlı eserde (1874: 10) geçmektedir. Deny’in *değişmesiz ad* (1941: 214)

olarak kabul ettiği sıfatları, Kononov; *bir nesneye özgü olan ya da ona yüklenen niteliği belirten söz bölüğü* (1956: 223) şeklinde tanımlamaktadır.

3.1.2.1.1. Türkiye Türkçesinde

Türkiye Türkçesinde *sıfat* ve *ön ad* terimleriyle adlandırılan sıfat; *nesnelere vasıflandırma ve belirtme suretiyle karşılayan* (Ergin, 2007: 244); *bir varlığı vasıflayan ya da belirleyen* (Banguoğlu, 2007: 341); *varlıkları niteleyen ya da belirten kelimeler* (Bilgegil, 2009: 186; Ediskun, 2005: 132; Gencan, 2001:198; Delice, 2008: 41); *adlardan önce gelerek onları niteleyen, nasıl olduklarını gösteren veya çeşitli yönlerden belirten* (Korkmaz, 2009: 333) sözcükler şeklinde, sıfatların niteleme ve belirtme özelliğini ön plana çıkararak benzer şekilde tanımlanmaktadır. Ayrıca, sıfat; *adların niteliklerini, ne durumda olduklarını, çoğu kez sayılarını, ölçülerini gösteren, soran ya da belirten* (Aksan, 1976: 61); *adlardan (varlıklardan) önce gelerek onların nasıl ve ne durumda olduklarını, yerlerini, sayılarını, renklerini belirten* (Koç, 1996: 13) sözcüklerdir. Yukarıda sıfat için yapılan tanımlardan farklı olarak bazı dil bilgisi kitaplarında yer alan “sıfatların varlıkları nitelediği” gibi tanımlar, “düşünce ve dil” boyutları arasındaki bir “karıştırma” olayı olarak kabul edilip “sıfat ve ad, dilbilgisi boyutunun birer terimidir. Bunların ikisi de evrendeki varlıklar biçiminde değil, sözcük veya sözcük öbeği biçimindedir. Varlıkların nitelikleri, adların ise sıfatları vardır; bunları birbirinin yerine kullanmamak gerekir.” (Kahraman, 2000: 29) denmektedir.

Sıfatın tanımıyla ilgili olarak yapılan bir değerlendirmede “*Sıfat, bir adın niteliğini belirtemez. Sıfat öz niteliksel değil, işlevsel bir adlandırma ve ulamlama gibi ele alınmalıdır. Sıfat sözdizim içinde bir sözcüğün öbekselle birbirine ulanışıdır. Sıfat, bu ulanılıştaki işlevsel bir ulamadır. Yani mikro düzeyde yapılan bir çözümlenmedir. Sözdizimsel işlevden söz etme noktasında bir ayırım yapılabiliyorsa, o zaman sıfat bir sözcük türü değil sözdizimsel bir işlevdir. Bugün sıfat diye bildiğimiz sözcükler, soyut dille getirilmiş biçimleriyle niteleme adlarıdır.*” (Durak, 2000: 12-18). “*Nesnelerin kendilerinin adları asıl isimleridir. Sıfatlar ise nesnelerin kendilerinin değil vasıflarının adıdır.*” diyen Ergin’e benzer bir yaklaşım da (2007: 244) Ömer Demircan tarafından yapılmaktadır. Demircan, *Türkçede Sıfat Ayrımı* (1998) başlıklı yazısında sıfat adı verilen sözcük türünün, bir nitelik veya niceliği

adlandırdığını söyleyerek dil bilgisinde sıfat teriminin iki anlamı olduğunu ifade etmektedir: “a) Bir niteliğin adı olan sözcük türü, yani bir ad, nitelik adı. b) Adı niteleme işlevi yüklenen sözcük türü, yani bir niteleyici.” Yazar, dil bilgisinde sıfat teriminin önce niteleme işlevinde kullanılan sözcük türü olarak daha sonra niteliğin adı olarak bilinen sözcük türü yani isim anlamıyla kullanılması gerektiğini (104) sözlerine eklemektedir. Dilbilimciler, genellikle, sıfat üzerine yapılan çalışmalarda sıfatın ikinci işlevi üzerinde durmuşlardır.

Sıfatlar, adın niteliğini gösteren dil bilgisel bir kategori olup *ad öbeğinin isteğe bağlı, yani zorunlu olmayan bir kurucusudur* (Koç, 1996:189). İşte bu nedenle bu sözcük türü *uydu sözcük* (Kızılkaya, 1991: 87; Delice, 2008: 3) olarak kabul edilmektedir. Ancak sıfat, kendinden sonra gelen bir isme bağlanmak ve sıfat tamlamasını oluşturmak zorundadır. Ayrıca sıfat, dil bilgisinde isim ve zarfla birlikte *sözlüksel - özgür biçimbirimler* (Adalı, 2004: 37) olarak ele alınmaktadır.

3.1.2.1.2. Azerbaycan Türkçesinde

Azerbaycan Türkçesinde *sıfat* terimiyle adlandırılan bu sözcük türü, eşyanın alametini veya keyfiyetini “nitelik ve durumunu” bildiren esas sözcük türlerinden biri olup nasıl?, ne çeşit, hangi? gibi sorulardan birine cevap vermektedir (Abasov, 1958: 56; Budagova, 1980:95; Kazımov, 2010: 98; Ahmedzade vd., 2013: 50; Sadıg vd., 2014: 89). İsim, *eşyanın adını, sıfat dış görünüşünü bildirmektedir* (Ahmedzade vd., 2013: 50).

İsimlerle birleşerek sıfat öbeği oluşturan sıfatlar için Zeynalov, *yapım ekleri olabilen bağımsız bir kelime türüdür* (1993: 33) diyerek Türkçede önemli bir yere sahip olan ve sözlüksel anlamlı sözcükler arasında yer alan sıfatın, “*nitelik bildirmesini ve özel karşılaştırma derecelerinin olmasını*” (33) öteki kelime gruplarından ayıran başlıca husus olarak görmektedir.

3.1.2.1.3. Türkmen Türkçesinde

Türkmen Türkçesinde *sıfat* terimiyle karşılanan bu sözcük türü; *asıl işlevi nitelemek olan, ad işlevinde kullanıldıklarında ada gelen çoğul, iyelik ve durum eklerini alan* (Hanser, 2003: 77) *nesnelerin ve düşüncelerin özelliklerini, alametini, dış görünüşünü, rengini, tadını, sayısını bildirerek* (Söyegov vd., 2000: 78) *niçin?*,

nasıl?, ne çeşit?, hangi?, hangisi? gibi sorulara (Azimov ve Bayliev, 1959: 58; Azimov vd., 2008: 135; Azimov vd., 2011: 159) cevap olan sözcüklerdir.

Türkmen Türkçesinde sıfatlar, manalarıyla isimlerden kesin suretle ayrı bir sözcük türü olarak ele alınmaktaysa da Türkmen Türkçesinde de sıfatlar ile isimler arasında benzerlikler ve farklılıklar konusuna değinilmektedir (Weyisov, 2008: 259).

3.1.2.1.4. Gagavuz Türkçesinde

Gagavuz Türkçesinde *nışannık* terimiyle karşılanan sıfat, nesnelere belirtilerini göstererek *nasıl?, nice?, ne türlü?, hangi?* gibi sorulara cevap olan (N. İ. ve İ. İ. Baboglu: 1999: 61) sözcüklerdir.

Arapçanın kurallarına uygun olarak hazırlanan gramerlerde sözcüklerin isim, fiil ve edat olmak üzere üç başlıkta incelendiğine çalışmamızın daha önceki bölümünde değinmiştik. Bu durum Bergamalı Kadri tarafından yazılmış olan *Müeyyiretü'l-Ulûm*'la başlayıp Tanzimat dönemi gramerlerine kadar devam etmektedir. Türkçe *Sarf ve Nahiv*'in yazarı Hüseyin Cahit'le birlikte Fransız tarzına uygun gramerler kaleme alınmış, gramer geleneğinde yabancı etkiler görülmeye devam etmiştir. Sözcük türleri sınıflandırmalarında sıfatlar, kimi zaman adların içinde ele alınırken kimi zaman da adlar ve sıfatlar birbirinden bağımsız sözcükler olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca geleneksel yöntemlerle hazırlanmış kaynaklarda *sıfat* terimi kullanılırken -sıfatın isimden önce gelmesi sebep gösterilerek- sıfat yerine *ön ad* terimini tercih edilmektedir. Kaan Yılmaz, *Eski Türkçede Sıfatlar* adlı doktora tezinde “Sıfata Türkçe karşılık olarak türetilen *önad* terimi *sıfatın* yerini alabilme noktasında, Türkçede, ismin söz diziminde aldığı bir görevin adı olarak kabul görmüş olan *sıfat* yerine, sadece tamlamadaki öncelik-sonralık ilişkisine gönderme yapan *ön ad* terimi bu anlamda bekleneni verememiştir” diyerek ön ad terimini başarılı bulmadığını (2011: 17) dile getirmektedir. Sıfat ve ön ad terimi dışında genel anlamda sıfat olarak değerlendirilen sözcüklerin dışında kalan ve söz dizimi içinde sıfat işleviyle kullanılan sözcükler, bazı kaynaklarda *sıfatımsı*, sözcük öbekleri ise *sıfatlık* (Özmen,1999:118-119) olarak adlandırılmaktadır.

Sıfat; Ergin ve Ediskun'a göre *vasıflama/ belirtme*; Banguoğlu'na göre *vasıflayan/ belirleyen*; Bilgegil, Ediskun, Gencan, Korkmaz ve Delice'ye göre *niteleyen/ belirten* isimlerin dil bilgisindeki karşılığıdır. İsimlerden derece bildirme

özelliğiyle ayrılan sıfatlar, isimlerin önünde olmasından dolayı sıfat yerine ön ad terimi de kullanılmışsa da gramerde “arka ad” diye bir kullanım olmaması gerekçesi ile ön ad teriminden ziyade, sıfat terimi daha çok kabul görmüştür.

Aksan, Koç ve Korkmaz tarafından yapılan sıfat tanımlarına bakıldığında, sıfat çeşitleri hakkında bilgiler yer almaktadır. Sıfat, taranan kaynaklarda ya sadece isimleri niteleyen ya belirten sözcükler olmak üzere, ya da isimleri renk, biçim, hareket, durum yönlerinden niteleyen, sayılarını, yerlerini belirten sözcüklerdir şeklinde iki açıdan tanımlanmakta olup yapılan sıfat tanımları, sıfatın birinci görevinin *niteleme* ikinci görevinin ise *belirtme* olduğunu göstermektedir. Sıfat terimiyle adlandırılan bu dil bilimsel kategori çalışmamızda, nesnelere ve kavramların özelliklerini, niteliklerini, işaretlerini, durumunu, dış görünüş özelliğini, rengini, tadını, hacmini açıklayan ve isme sorulan nasıl? ve hangi? gibi sorulara cevap veren kelimelerdir.

TT’nde *sıfat*, *ön ad*; AT’nde *sıfât*, TmT’nde *sıpat*; GT’nde *nişannık* terimleriyle karşılanan bu sözcük türü için yapılan tanımlara bakıldığında, bir gramatikal ulam olarak sıfat, Oğuz şivelerinde benzer şekillerde tanımlanmış olup sıfatın bağımsız bir sözcük türü olarak ele alınması konusunda fikir ayrılığı yoktur.

3.1.2.2. Özellikleri

Çalışmamızın bu bölümünde, bazı kaynaklarda, isim soylu sözcükler arasında önemli bir yere sahip olan sıfatın diğer sözcük türleriyle olan ilişkisi üzerinde durularak sıfatların isimlerle olan ortak yönleri ve farklılıkları tespit edilmeye çalışılmaktadır.

Sıfatla ilgili olarak karşılaşılan ilk sorun, sözcük türü sınıflandırmalarında sıfatla ismin ilişkisi hususudur. Bu konuda var olan iki görüş vardır: *Birinci görüşte*, isimlerle sıfatlar arasında çok büyük benzerlikler olduğu ve bu iki türün kesin çizgilerle birbirlerinde ayıramayacağını düşünenler yer almaktadır. Sıfatların isimlerle benzer yanlarının bulunmasına rağmen; sıfat ve ismin çok farklı iki sözcük türü olduğunu düşünenler ise *ikinci görüştedir*. Bu da gösteriyor ki sıfat olarak kullanılan sözcüklerin aynı zamanda isim olarak da görev yapabilmesinden kaynaklanan bu karışıklığın giderilmesi için, sıfatın ismi niteleme ve belirtme özelliği, yani sözdizimindeki vazifesi ön plana çıkarılmalıdır.

Aksan, sözcükleri sekiz sözcük türünden birine sokmanın onların çok çeşitli kullanımlarını görmezlikten gelmek, dilin bir dizge olduğunu unutmak anlamına geleceğini söyleyerek yapılan bu sınıflandırmanın kesin ve herkesçe benimsenen bir sınıflandırma olmadığını (1976: 24) belirtmektedir. Gencan “*Kimi sözcüklerin hem isim hem sıfat gibi kullanışları öne sürülebilir. Bu, bir sözlük konusudur. Örneğin baş sözcüğünün önde gelen on bir anlamı isim; bunları izleyen bir iki anlamı ise sıfattır. Bunlar bir sözcüğün görevce, anlamca; hatta söz bölüğü bakımından ayrı görünümleridir.*” (231) derken Grönbech, “*Türkçe bir ad, ne isim ne de sıfattır, aksine aynı zamanda her ikisidir de. Türk’ün kavram olarak tasavvur ettiğini, biz ya nesne yahut da vasıf olarak vermek durumundayız, çünkü bir ad, bir yerde Almandada bazen bir isimle bazen de bir sıfatla çakışır.*” (2000: 22-23) demektedir. Emre’ye göre sıfat denilen kelimeler, ortak isimlerden başka bir şey değildir; anlam bakımından ikisinin niteliği birdir; ikisi de bir benzerliğin zihinde belirttiği kavramı anlatır (1945: 22). Sıfatın öncelikte “kelime konsepti” içinde ele alınması gerektiğini düşünen ancak, mevcut kaynaklarda, kelimeler ile ilgili yapılan tasniflerde bazı çelişkiler, tutarsızlıklar gören; dildeki bütün kelimeleri kapsamaktan uzak tasnifler bulunduğunu ifade eden Yılmaz’a göre sıfat ile ilgili olarak en temel sorun, sıfatın tasnifinde benimsenen yaklaşımdır. Niteleme ve belirtmenin birbirinden çok farklı işlevlere sahip olmasından dolayı sıfatların, niteleme ve belirtme sıfatı olmak üzere ikiye ayrılmasını yanlış bulan yazara göre “*niteleme sıfatları ve belirtme sıfatları anlam, işlev, biçim, kullanım bakımından birbirleriyle derin dilsel ayrılıklar göstermektedir ve dolayısıyla sıfat sınıfı altında, niteleme sıfatı ve belirtme sıfatı alt - sınıflandırmanın yapılması doğru değildir.*” (2004: Ön söz). Yılmaz’a göre, dil bilgisinde sıfat teriminden yalnızca niteleme sıfatlarının anlaşılması gerekmektedir. Durak, *Sıfat Bir Sözcük Türü Değil, Sözdizimsel Bir İşlevdir* (2000) başlıklı yazısında: “*Sıfat, bir adın niteliğini belirtmez. Sıfat öz niteliksel değil, işlevsel bir adlandırma ve ulamlama gibi ele alınmalıdır. Sıfat sözdizimi içinde bir sözcüğün öbekselle birbirine ulanışıdır. Sıfat, bu ulanılıştaki işlevsel bir ulamadır. Yani mikro düzeyde yapılan bir çözümlerdir. Sözdizimsel işlevden söz etme noktasında bir ayırım yapılabiliyorsa, o zaman sıfat bir sözcük türü değil sözdizimsel bir işlevdir. Bugün sıfat diye bildiğimiz sözcükler, soyut dille getirilmiş biçimleriyle niteleme adlarıdır.*” (12-18) demektedir.

Türkçede kelimeleri sınıflandırmaya çalışan araştırmacılardan bazıları isim ile sıfatı birbirinden ayırmaya çalışırlar. Bunu yaparken iki ayrı tür olduğu ileri sürülen isim ile sıfat arasında yapı ve anlam farklarını gösteren ölçütler belirlemeye çalışırlar.

Çalışmamızda sıfat ile ismin birbiriyle ilişkisi, iki şekilde ele alınmaktadır.

a) Sıfatlarla isimler arasında fark olmadığını düşünenler: Gabain, “*İsim ile sıfat arasında esaslı bir fark yoktur; aynı kelime bazen isim, bazen sıfat olarak kullanılabilir.*” (1988: 47) der. “*Her dilde olduğu gibi, dilimizde de sıfat sayılan sözcükler doğrudan doğruya ad olarak kullanılabilir: güzeller geçidi, hepimizin büyüğü*” (Aksan vd., 1976: 68). Ayrıca, *isimler sıfat yerine, sıfatlar ise isim yerine kullanılabilmektedir* (Weyisov, 2008: 259). Sıfatlarla isimler arasında fark olmadığını düşünen Grönbech: “*İsim ve sıfat arasında ne şekil, ne de sentaks bakımından bir fark görülebilir. Bununu sebebi, bunların mana bakımından da birbirinden ayırt edilememelerinde yatar. Adlar bir mahiyet veya bir nesne ifade etmezler, manaları belirsiz bir çerçevededir ve ne isim ne de sıfat olarak tespit edilmişlerdir. Bu demektir ki; aynı şeyin nesneyi mi, yoksa özelliği mi ifade ettiği vurgulanmadan kavramdan söz edilir. Sık sık bir vasıf gösterdiği için sıfat dediğimiz kelimeler, hiçbir şekilde geriye kalan adlardan ayırt edilmez; tek başına oldukları zaman diğer adlar gibi çekilir.*” (2000: 22) demektir.

Görülüyor ki; Gabain, Aksan vd, Weyisov ve Grönbech sıfatlarla isimler arasında fark olmadığını düşünen kişilerdir.

b) Sıfatların isimle benzer yanlarının bulunmasına rağmen sıfat ve ismin çok farklı iki sözcük türü olduğunu düşünenler: Ergin, bu konuda “*Hiç vasıf ifade etmeyen, sadece ad olarak kullanılan mücerret isimler sıfat olarak kullanılmaya elverişli değildir. Mesela -mak, -mek ve -ış, -iş, -uş, -üş hareket isimleri sıfat olarak kullanılmaz. -gı, -gi, -gu, -gü gibi diğer bazı eklerle yapılan isimler de sıfat olmaya elverişli değildir. Her ismin sıfat olarak kullanılmamasına sebep bu iki isim çeşidi arasında ince bir fark bulunmasıdır. İsimler nesnelere adı olarak çok cepheli bir ifadeye sahip olan kelimelerdir. Bir isim karşıladığı varlığın yalnız bir vasfını değil, birçok vasfını, birçok cephelerini ifade eder. Her cephesi ile varlığın bütününe göz önünde canlandırır. Sıfatlar ise nesnelere vasıflarının adı olarak, vasıf isimleri*

olarak tek cepheli bir ifadeye sahiptirler. Bir sıfat tek bir vasfı ifade eder; karşıladığı nesne tek bir vasıftan ibarettir, göz önünde tek bir vasfı olan, tek cepheli bir varlık canlandırır. Türkçede sıfatlar, yanlarındaki isim ne şekilde bulunursa bulunsun, sıfat olarak daima çekimsizdir. Hiçbir işletme eki almaz, bu bakımdan hiç bir şekilde isme uymaz” (2007:245-246) demektedir.

Sıfatların isimlerle benzer yanlarının bulunmasına rağmen sıfat ve ismin çok farklı iki sözcük türü olduğunu düşünen Zeynalov, sıfat ve isim arasındaki ilişki üzerinde fazlaca durarak bu iki sözcük türünün tür tasniflerinde değerlendirilişi hakkında şu bilgileri aktarmaktadır: *“Sıfatları isimlerden ayıran temel özelliklerden biri, onların değişmez olarak cümlenin belirleyen görevinde bulunmalarıdır. Sıfatlar, yalnız belirleyen (te'yin) görevinde ortaya çıktıklarında hiçbir değişikliğe uğramaz, yani hal, iyelik ve çoğul eklerini almaz. Eğer sıfat bu ekleri alırsa isimleşmiş olur ve geçici olarak isim görevini yerine getirir. Sıfatların kendine özgü ekleri de vardır. Fakat aynı zamanda sıfat yapan ekler diğer kelime türleriyle de kullanılabilir, başka deyişle bu ekler öbür kelime türlerinin ekleriyle aynıdır. Fakat bu ayrılık sıfatların hiçbir yapısal eke sahip olmadıklarını göstermez. Bir dizi ek esas olarak sıfat türetir. Anlamsal içerik bakımından ve özel ekler tarafından belirtme ve nitelendirme görevi yüklenen sözler sıfat ulamına girer. Bu özellikler hem sözcüksel, hem yapısal, hem de sözdizimsel yolla meydana gelebilir. Örneklerden görüldüğü gibi, belirtme ve nitelendirme, hiçbir özellik veya yapısal (yapıbilimsel) özellik olmadan sözcüksel - anlamsal yolla ortaya konulmuştur. Nesnenin belirtilmesi ve nitelenmesi aynı zamanda çeşitli kelime türlerine özel eklerin getirilmesiyle de mümkündür.” (1993: 122-123). Yazara göre “sıfatların çekim eklerini alma durumları da onları öteki kelime türlerinden farklı kılan özelliklerden biri sayılmalıdır. Sıfatlar özel ekler vasıtasıyla, aynı zamanda sözdizimsel yöntemle hususi karşılaştırma dereceleri ve pekiştirme biçimleri oluştururlar ki bu durum, kesinlikle isimlere mal edilemez. Herhangi bir kelimenin halis sıfat olup olmadığını anlamak için ona sıfatın derece eklerini (veya kelimelerini) eklemek lazımdır. Çünkü isimler bu ekleri kabul edemezler. Hatta belirleyen görevinde bulunan isimler bile bu eklerle kullanılamaz. Mesela en daş bina, en demir gapı demek imkânsızdır. Sözdizimsel cihetten sıfatları isimlerden ayıran özelliklerden biri de sıfatların iyelik ekli tamlamalar ile kullanılabilmesidir. Sıfatlar özne ve tümleç görevinde ancak isimleştikten sonra yer*

alabilir. Başka deyişle sıfatlar özne ve tümleç görevinde bulunurken isimleşerek isme özgü bütün ulamları alabilirler. Sıfatların isimleşmesi, genellikle sıfata ait ismin düşmesi ve belirlenenin (tamlamanın) yerini sıfatın almasıyla ortaya çıkar. Şunu kaydetmek gerekir ki bu olgu dilde belli kurallara tabidir. Bu olgunun aşağıdaki özelliklerine rast gelmek olanaklıdır:

- Metinden, sıfattan sonra gelen söz biliniyorsa isim düşebilir.
- Nesne (isim) konuşanlarca önceden biliniyorsa isim düşebilir.
- Nesnenin niteliğini belirtmenin zaruri olduğu durumlarda isim düşebilir.
- İsim daha önce aynı metinde kullanılmışsa, düşebilir.

İsimleşme olgusunda sıfatlar hiçbir zaman tamamıyla kendi özelliklerini yitirerek isim ulamına geçmezler, aksine onlar belirtme ve nitelik bildirme özelliklerini korur. Sıfatların isimleşme olgusu genelde onların hal, çoğul ve iyelik eklerini almaları sonucunda meydana gelir. İsimleşmiş sıfatlar isimlere mahsus özellikler kazanır, onlar gibi ayrıca hâl eklerini de alabilir.” (Zeynalov, 1993: 125).

Dil bilgisinde genel görüş olan sıfatların isim soylu sözcük türü olduğunu belirten Korkmaz: “Aslında sıfatlar ad soylu sözler olduklarına göre, bir bakıma elbette ad sayılırlar; ancak, bunların “ad” veya “sıfat” diye adlandırılmaları kullanılış biçimlerine bağlı olduğundan, aralarında önemli bir ayrılık vardır. Adlar somut veya soyut bir nesneye ad oldukları, kendi başlarına bir varlığı bir nesneyi karşıladıkları hâlde, sıfatlarda böyle bir özellik yoktur. Onlar kendi başlarına bir varlığı, bir nesneyi temsil edemezler. Yalnızca varlık ve nesnelere var olan niteleme ve belirtme özelliklerini soyut olarak gösterirler. Sıfatların anlam ve işlev bakımından kendi varlığını ortaya koyabilmesi için mutlaka bir adın önünde bulunması ve o adı nitelemesi veya belirtmesi gerekir.” (2009: 333) demektedir. Yazara göre; “adlar iyelik, çokluk ve ad çekimi ekleri alabildikleri hâlde, sıfatlar bu ekleri alamazlar. Sıfatlar bağlı buldukları adlardan ayrılıp yalnız başlarına kaldıklarında iyelik, çokluk ve ad çekimi eklerini alabilirler. Ancak o zaman da sıfat olmaktan çıkıp ad grubuna girerler. Adlar ile sıfatlar arasındaki birbirine geçiş özelliği dolayısıyla, adlar da başka bir adın önünde sıfat olarak kullanılabilir. Yalnız sıfat görevi yüklenmiş olan adın tıpkı öteki sıfatlarda olduğu gibi, eklendiği ada özgü bir niteliği belirtmesi gerekir.” (2009: 334-335). Ayrıca Korkmaz, bu konuda şunları

söylemektedir: “Sıfatlar da ad soylu sözcükler olduklarına göre, bir bakıma ad sayılırlar. Ama bunların ‘ad’ veya ‘sıfat’ olarak ayrılmaları kullanılış biçimlerine bağlıdır. Adlar somut veya soyut bir nesneye ad oldukları, kendi başlarına bir varlığı, bir nesneyi karşıladıkları hâlde, sıfatlarda böyle bir özellik yoktur. Sıfatlar kendi başlarına bir varlığı, bir nesneyi temsil edemezler. Yalnızca varlık ve nesnelere var olan niteleme ve belirtme özelliklerini soyut olarak gösterirler. Yani, sıfatlar varlık ve nesnelere bağlı olan kavramlardır.” (337-340). Ancak sıfat ve ad farklı kelime türleridir: Sıfat nesnelere vasıflarını, doğrudan doğruya veya bu nesnelere diğer nesnelere olan münasebeti bakımından belirtir. Sıfat isimden hem leksik önem, hem de isme mahsus bütün grammatikal kategorilerden yoksun bulunması bakımından farklıdır (Yılmaz, 2004: 69). Ayrıca da sıfat uydu bir sözcüktür. Mutlaka kendinden sonra gelen bir isme bağlanmak ve sıfat tamlamasını oluşturmak durumundadır (Kızılkaya, 1991: 87; Delice, 2008: 41).

Dil bilgisinde genellikle kabul görmüş olan herhangi bir sıfatın isim gibi çokluk, durum, iyelik cümlesinin veya tamlamanın bir ögesi (yüklem, özne, nesne, yer tamlayıcısı, zarf, tamlanan) olarak görev yapması ile sıfatın adlaşacağı bilgisine Yılmaz karşı çıkar. Ona göre, sıfat, “böyle durumlarda da ‘dilsel kimliğini’ korur. Kaldı ki, sıfatın isim çekimine girmesi geçici bir durumdur.” (2004: 100).

Türk dili/ dil bilgisi kitaplarında verilen bilgilere göre, isimler ve sıfatlar ile ilgili tespit edilen farklılıklar ve benzerlikler ele alındığında görülüyor ki; Türkçede aynı sözcüğün bazen isim, bazen sıfat bazen de zarf olarak kullanılabilmesi, isim ve sıfat arasında ne şekil, ne de söz dizimi bakımından bir fark görülememesi ve de tek başına oldukları zaman diğer adlar gibi çekime girebilmeleri gibi sebeplerle Gabain ve Grönbech sıfatla adın birbirinden farklı düşünülemez iki sözcük türü olduğunu kanaatindedirler. Ergin, Zeynalov, Korkmaz ve Yılmaz’a göre sıfatla isim arasında çeşitli benzerlikler olmasına rağmen ikisi de birbirinden farklı iki sözcük türüdür.

Sıfatların cümlede hal, iyelik ve çokluk ek ekleri alabildiğinde kendi kimliğini koruyan sözcük türü elbette ki isimlerdir. Aksan ve diğer dilbilimcilerin de değindiği gibi sıfatlar, adlara eklenen durum ekleri, iyelik ve çoğul eklerini alınca adlaşır (1976: 69); ancak Zeynalov ve Yılmaz’ın da vurguladıkları gibi, bu geçici bir

durumdur. Kaldı ki, sıfatlar zaten isim soylu sözcüklerdir ve isimle benzerliklerinin olması tabii bir durumdur; ancak sıfatın cümledeki esas görevi önüne geldiği ismi çeşitli şekillerde nitelemek ve belirtmektir. Zaten, dilimizde hiçbir sözcük tek başına kullanıldığı zaman sıfat kategorisine sokulmaz. İsim asıl, sıfat uydu sözcüktür. İsimler varlık ve kavramların adı, sıfatlar ise isimlerin vasıf ve niteliklerini bildiren sözlüksel anlamlı bir sözcük türüdür. Sıfatların asıl görevlerinin isimleri nitelemek ve belirtmek olduğunu söyleyen Gencan, kullanışları bakımında sıfatların üç görevi olduğunu belirtir: İsmi tamlar, isimleşir, fiili tamlar (1954: 181-1817).

Taranan kaynaklarda sıfat isim ilişkisi üzerinde durulduğu gibi, sıfatın zarfla olan ilişkisi üzerinde de durulmaktadır. Tıpkı sıfat-isim ilişkisinde olduğu gibi sıfat-zarf ilişkisi üzerine de fikir ayrılıkları görülmektedir. Fikir ayrılıklarının çıkış noktası, Türkçede aynı sözcüğün hem isim hem sıfat olarak kullanıldığı gibi, hem de zarf olarak kullanıyor olmasıdır. Ayrıca isimleri niteleyen ve belirten sözcükler hem ismin hem de fiilin ve fiilimsinin önünde yer alabilmektedir. Türkçede tek başına bir sözcük ne sıfat olarak ne de zarf olarak değerlendirilir. Bu konuda önemli olan sözdiziminde sözcüklerin birbirleriyle olan ilişkileridir.

Sıfat-zarf ilişkisi değerlendirildiğinde sıfat-isim ilişkisinde olduğu gibi iki farklı fikir ortaya çıkmaktadır:

a) Niteleme sıfatları, fiilleri nitelediği zaman, zarf görevi üstlenir ki bu, genel bir hükümdür.

b) Sıfat tamlamasını oluşturan öğelerden tamlanan öge eksilmekte, tamlayan öge konumundaki niteleme sıfatı ise ya düşen adın biçimsel özelliklerini kendi yapısına katmakta, ya da konumsal açıdan zorunlu olarak fiile yaklaşmaktadır.

Sıfatlar niteleyici ve belirleyici birtakım özellikleri olduğundan zarflara da benzetilmektedir (Aksan, 1976: 69). Sıfatlar belirteç gibi kullanılabilen (Hanser, 2003: 82) ve bir adın, değil de bir sıfatın veya bir fiilin önünde yer aldıkları zaman da artık sıfat olmaktan çıkıp zarf görevi üstlenmektedir (Korkmaz, 2009: 334; Aksan, 1976: 69). Sıfatın cümlesel rolü onun cümlede hangi sözle bir arada olduğuna bağlıdır. Nesne ile yan yana gelince sıfat, fiil ile yan yana gelince zarf olur. Türkiye

Türkçesindeki bu yaygın görüş, Türk şivelerinde de görülmektedir.⁹ “*Sıfatların isimlerle, özellikle zarflarla pek çok ortak yönleri bulunduğu ve kendilerine özgü yapısal (eksel) özellikleri az olduğu için çoğu zaman bu ulamın bağımsız bir kelime türü olarak varlığı kabul edilmek istenmemiş, hatta birçok dilci sıfatları bağımsız bir kelime türü olarak tanımakta tereddüt etmiştir. Birçok dilci isimle sıfatı birbirinden ayırmanın olanaksız olduğunu iddia ederek onları birlikte tanımlamaya çalışmıştır.*” (Zeynalov, 1993: 121).

Türk şivelerinde sıfatların cümle ögesi olma fonksiyonları bu türü belirlemede bir ölçü olarak alınmamaktadır: “*Sıfatlar cümlede genellikle belirleyen (te’yin) ve yüklem vazifesinde bulunurlar. Fakat öteki kelime türleri gibi sıfatlar da istenilen cümle ögesi görevinde kullanılabilir. Cümlesel görevler sıfatın bir kelime türü olarak tanımlanmasında temel alınamaz.*” (Zeynalov, 1993: 123-124). Sıfatlar cümlelerin herhangi bir ögesi olabileceği için “*sıfatı öbür kelime türlerinden ayırmak için cümle ögelerinde bulunma bir ölçü olarak alınmamalıdır.*”¹⁰

Yılmaz, klasik kaynaklarda yer alan “*ad çekimine giren ek-eylem alan bütün niteleme sıfatları adlaşır*”, *fiilden önce gelen bütün niteleme sıfatları zarflaşır*” şeklinde kesin ve genelleşici hükümleri değerlendirmektedir. Yazara göre, ad-çekimine giren ek- eylem alan niteleme sıfatı, adı geçici olarak kullanım dışına itmekte, yani adın düşmesine yol açmaktadır. Sıfat tamlamasını oluşturan ögelerden tamlanan öge eksilmekte, tamlayan öge konumundaki niteleme sıfatı ise ya düşen adın biçimsel özelliklerini kendi yapısına katmakta, ya da konumsal açıdan zorunlu olarak fiile yaklaşmaktadır (2004: Ön söz). Ona göre, niteleme sıfatlarının eylemlerden (yüklemlerden) önce geldiği takdirde zarf türüne kaydığı, zarflaştığı görüşü -bu çalışmada da görüleceği gibi - yeniden değerlendirilmeye muhtaç bir konudur. Yılmaz, “herhangi bir niteleme sıfatı, eğer eylemin yapılış şeklini, tarzını bildirmiyorsa bunun tarz zarfı olduğunu kabul etmek yanlış olacaktır” derken üzerinde önemle durulması gereken şeyin “eksilti” (ellipse) olayı olduğu düşüncesindedir. Örnek: *İnce giyme üşürsün < İnce elbise/ giysi giyme üşürsün* (2004: 115).

⁹ Azerbaycan Dilinin Grammatikası, Bakü, 1951, s. 124.

¹⁰ Azerbaycan Dilinin Grammatikası, Bakü, 1951, s. 118.

Yukarıda verilen bilgilerden de yola çıkarak Oğuz şivelerinde sıfatlarla ilgili şu sonuçlara varılabilmektedir:

- Sıfatlar, her zaman isimlerden önce gelir.

TT: *Yakışıklı ve güzel adamdır Tasin Bey.* (Peyami Safa, Matmazel Noraliya'nın Koltuğu, s. 82).

AT: *Donunu deyişib güzel kızlar oldular.* "Kıyafetlerini değiştirip güzel kızlar oldular." (Azerbaycan Masalları, Mehemedin Nağılı, s. 52).

TmT: *Hallı şundan govı odun bolmaz diyip, humı arkasına alıp öyüne gaydıdır.* "Hallı, şundan iyi odun olmaz, diyerek, kabı arkasına alıp evine dönmüş." (Türkmen Masalları, Hallı, s. 62).

GT: *Onun varmış bir delikannı çocuu Ruşen Ali, bir dâ gözâl kızı - Fatma.* "Onun Ruşen Ali adlı delikanlı bir oğlu ve Fatma adında güzel bir kızı varmış." (Gagavuz Destanları, Köroğlu, s. 100).

- Türk şivelerinde, çoğunlukla, sıfat olarak kullanılan sözcükler iyelik, çokluk ve isim durum eklerini alınca isme yaklaşır.

TT: *Kendisi de güzel maşallah. Fakat ben evimde güzelleri istemem, Ferit Bey oğlum.* (Peyami Safa, Matmazel Noraliya'nın Koltuğu, s. 126).

AT: *Tez dünya gözeline heber verdiler ki, bir bele adam tutmuşug.* "Hemen dünya güzeline haber verdiler ki böyle bir adam tutmuşuz." (Azerbaycan Masalları, Tumar Pehlevan, s. 76).

TmT: *Yüzüne bakıp, didarından doyup bilmän, yörenimi duyañok öydyän diyipdir.* "Yüzüne bakıp, güzelliğinden doyamadan, durduğumu hissedemiyorsun sanki demiş." (Türkmen Masalları, Kelgırnak, s. 59).

GT: *Benim paasızım, gözelim, benim inan dostum kara günnerdä, benim Kır-atım!"* "Benim eşsiz, güzel, kara gün dostum, Kır At'ım!" (Gagavuz Destanları, Köroğlu, s. 113).

- Türk şivelerinde, çoğunlukla, sıfat görevinde kullanılan sözcükler, sıfat fiilleri, fiilimsileri niteleyerek zarf görevi üstlenir.

TT: *O anı çok iyi hatırlıyorum.* (Peyami Safa, Matmazel Noraliya'nın Koltuğu, s.163).

AT: *Bu yahşı oldu.* "Bu iyi oldu." (Azerbaycan Masalları, Tumar Pehlevan, s. 80).

TmT: *Govi bolaydı.* "İyi olsaydı." (Türkmen Masalları, Esen Şahı, s. 89).

GT: *Evelkinden daa yiyi olacaktar gözleri.* "Gözleri öncekinden daha iyi olacak." (Gagavuz Masalları, Şah İsmail, s. 164).

- Bir isim, birden fazla sıfatla nitelenebilir.

TT: *Yandaki masada bir kadınla bir kız çocuğu, gidiyorlardı, iyi ve nadir tesadüf, karşıki masada oturan bir ihtiyardan başka, dükkânda kimse kalmadı.* (Peyami Safa, Matmazel Noraliya'nın Koltuğu, s.66).

AT: *Molla emi senin kimi güzel, göyçek bir gelini goyubburda, gedib bir dul arvad alıbdı ki, senin eline su tökmeye de yaramaz.* "Molla amca, senin gibi güzel hoş bir gelini burada bırakıp bir dul kadın almıştı ki senin eline su dökemez." (Azerbaycan Masalları, Babayiemir, s. 61).

TmT: *Sözi-akılı yerinde gız oğlan serinde bolup başlapdır.* "Sözü ve aklı yerinde kız oğlan kafasında olmaya başlamış." (Türkmen Masalları, Hallı, s. 62).

GT: *Beygir olêr gözâl, kıvrak hem girgin bir mal.* "At, güzel, kıvrak, atik bir hayvan olur." (Gagavuz Destanları, Köroğlu, s. 100).

- Sıfatlar, -niteleyip belirttikleri isimlerle birlikte- sözdiziminde cümlenin çeşitli ögesi olabilir.

TT: *İyi adamdı Vafi Bey.* (Peyami Safa, Matmazel Noraliya'nın Koltuğu, s. 218).

AT: *Dünya güzeli bahıb gördü ki, bu çoh güzel ve şirin oğlandı.* "Dünya güzeli bunun çok güzel ve şirin bir oğlan olduğunu gördü." (Azerbaycan Masalları, Tumar Pehlevan, s. 77).

TmT: *Vah, onuñ işi añsat-la diyip, derrev hâlki ayalı bilen dilleşen betpâl kempiri getiren.* "Vah, onun işi kolay ya diyerek hemen önceden karısı ile sözleşen kötü niyetli yaşlıyı getirmiş." (Türkmen Masalları, Kelgırnak, s. 53).

GT: *Çok cömertmiş, kapusu herkezinä açık bir adammış.* “Çok cömertmiş, kapısı herkese açık bir adammış.” (Gagavuz Destanları, Köroğlu, s. 100).

- Niteleme sıfatların karşılaştırma dereceleri ve pekiştirme biçimleri vardır.

TT: *Mağazadan sevinçle ayrıldım ve otelime gelince, tabloyu odamın en iyi yerine koydum.* (Peyami Safa, Matmazel Noraliya'nın Koltuğu, s. 244).

AT: *En güzel, güvvetli bir yecuc-mecuc emele geler.* “En güzel, kuvvetli bir yecuc mecuc ortaya çıktı.” (Azerbaycan Masalları, Babayemir, s. 57).

TmT: *Her gün ava gidende, ona öz eli bilen iñ govı otlardan yığıp getiriyormuş.* “Her gün ava gittiğinde, ona kendi eli ile en iyi otlardan toplayıp getiriyormuş.” (Türkmen Masalları, Kelgırnak, s. 58).

GT: *Bir kerä bey demiş ona getirsin en iy beygırlerindän birisini.* “Bey ona en iyi beygırlerden birisini getirmesini söylemiş.” (Gagavuz Destanları, Köroğlu, s. 100).

3.1.2.3. Sıfatların Sınıflandırılması

Türk dili/ dil bilgisi kitaplarında sıfatlar, tıpkı diğer sözcük türleri gibi, bir takım ölçütler ele alınarak çeşitli sınıflandırmalara tabii tutulmaktadır. Çalışmamızın bu bölümünde, Oğuz şivelerinde sıfatla ilgili olarak yapılan tasnifler ve sıfat türlerinin işlenişi ele alınarak bu konudaki benzerlikler ve farklılıklar tespit edilmeye çalışılmaktadır.

3.1.2.3.1. Oğuz Şivelerinde Sıfatların Sınıflandırılması

3.1.2.3.1.1. Türkiye Türkçesinde

Türkiye Türkçesinde sıfatlar, *anlamlarına göre* (Ediskun, 2005: 132-155); *anlamlarına ve semantik içeriklerine göre* (Yılmaz, 2004: 53); *görevlerine, anlamlarına ve biçimlerine göre* (Aksan, 1976: 67; Kızılkaya, 1991: 87-105); *işleyiş ve işlevlerine göre* (Banguoğlu, 2007: 341-351; Korkmaz, 2009: 337-397); *kökenlerine göre* (Korkmaz, 2009:337-340) çeşitli şekillerde sınıflandırılmaktadır. Ayrıca TT'nde sıfatlar *yapılarına göre* de (Bilgegil, 2009:190; Aksan, 1976: 84; Korkmaz, 2009: 339; Serebrennikov vd., 1986: 105) ele alınmaktadır. Bazı

kaynaklarda, sıfatların sınıflandırılmasında (Bilgegil, 2009: 186-189; Ergin, 2007: 246-252; Delice, 2008: 41-43; Koç, 1996: 189-208) hiçbir ölçüt belirtilmemektedir.

Türkiye Türkçesinde sıfatlar, genellikle niteleme ve belirtme şeklinde ikiye bölünerek ele alınmakta, belirtme sıfatları da çeşitli gruplara ayrılmaktadır. Bu sınıflandırmadan farklı olarak sıfat konusuna farklı bir bakış açısıyla yaklaşan Yılmaz, niteleme sıfatlarını -AT ve TmT kaynaklarına benzer şekilde- anlam bilimsel içerikleri bakımından aşağıdaki gibi sınıflandırmaktadır:

1. Duyularımıza/ Algularımıza dayalı nitelikleri bildiren niteleme sıfatları:

1.1. Görme duyusuyla ilgili nitelikleri bildiren niteleme sıfatları

1.1.1. Renk bildiren niteleme sıfatları, biçim bildiren niteleme sıfatları

1.1.2. Biçim bildiren niteleme sıfatları

1.2. Tat alma duyusu ilgili nitelikleri bildiren niteleme sıfatları

1.3. Dokunma duyusu ilgili nitelikleri bildiren niteleme sıfatları

1.4. Koku alma duyusu ilgili nitelikleri bildiren niteleme sıfatları

2. Bilincimize/ sezgimize dayalı nitelikleri bildiren niteleme sıfatları

2.1. Ölçü bildiren niteleme sıfatları: derin kuyu, küçük ev vb.

2.2. Durum bildiren niteleme sıfatları: çirkin kız, iyi insan vb.

2.3. Özgünlük (tahsis) niteleme sıfatları: adaklık kurban, böreklik un vb.

2.4. İnsanlara özgü karakter özellikleri bildiren niteleme sıfatları: alingan çocuk, inatçı ve kinci çocuk vb.

2.5. İnsanlara/ hayvanlara özgü fiziksel özellikleri bildiren niteleme sıfatları: aksak çocuk, sağır kimse vb. (2004: 69-71).

Türkiye Türkçesinde sıfatlar, genellikle anlam bilimsel içeriklerine göre sınıflandırılmaktadır. Bu tür sınıflandırmalar, daha ziyade, AT ve TmT’nde görülmektedir.

3.1.2.3.1.2. Azerbaycan Türkçesinde

Azerbaycan Türkçesinde sıfatlar, ifade ettikleri alamet “nitelik” ve keyfiyet “durum” özelliğine göre anlamca (Abasov, 1958: 57; Sadıg vd., 2014: 89) *keyfiyet bildiren sıfatlar* (yahşı, hoş, yaman, şirin...) ve *alamet bildiren sıfatlar* (böyk, küçük, eke, geniş, gısa...) (1958: 57) şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Ayrıca AT’nde sıfatlar yapılarına göre basit, türemiş ve birleşik şeklinde gruplandırılmaktadır (Abasov, 1958: 58; Budagova, 1980: 102; Zeynalov, 1993: 129-140; Kazımov, 2010: 103; Ahmedzade vd., 2013: 140; Sadıg vd., 2014: 89; Nağısoylu vd., 2014: 50).

Azerbaycan Türkçesindeki sıfatlar, Türkiye Türkçesindeki genel temayüle göre niteleme ve belirtme şeklinde de (Buran ve Alkaya, 2009: 100-101; Kartallıoğlu ve Yıldırım, 2007: 198-2007) sınıflandırılmaktadır.

Azerbaycan Türkçesinde *nitelik bildiren sıfatlar* (renk bildiren, insanın ve başka canlı ve cansız varlıkların dış görünüşünü, hacim ve ölçü bildiren) ve *durum bildiren sıfatlar* (tat alma ve işitme duyusu ile ilgili olarak kullanılan sözcükler, kişilik, psikolojik durum bildiren sözcükler ve hal-vaziyet bildiren sözcükler) şeklinde de ele alınabilmektedir (Kazımov, 2010: 100). Ayrıca sıfatlar, anlamlarına göre aşağıdaki şekilde bölümlendirilir (Ahmedzade vd., 2013: 140; Sadıg vd., 2014: 89-90; Nağısoylu vd., 2014: 50-51).

- *Renk bildiren sıfatlar: göy, kırmızı, yeşil vb.*
- *Tat bildiren sıfatlar: şirin, turş, acı, dadlı vb.*
- *Nitelik bildiren sıfatlar: yahşı, pis, çalışgan vb.*
- *Durum sıfatları: nurani, güzel vb.*
- *Şekil bildiren sıfatlar: uzun, uzunsov, ayri, ince badamı vb.*
- *Hacim bildiren sıfatlar: büyük, küçük, enli vb.*

Kök veya gövde durumundaki sıfatlar grubuna giren sözler, yani halis (gerçek) sözlüksel-anlamsal bakımdan ötekilerden ayıran sade sıfatlar, takribi olarak aşağıdaki anlam gruplarına ayrılmaktadır (Zeynalov, 1993: 127-128).

- *Nitelik bildiren sıfatlar,*
- *Renk bildiren sıfatlar,*
- *Çeşitli ölçü, hacim bildiren sıfatlar,*

- *Tat bildiren sıfatlar,*
- *İnsan ve hayvanlara ait dış özellik ve nitelikleri bildiren sıfatlar,*
- *İnsanlara özgü karakter özelliklerini bildiren sıfatlar,*
- *Soyut özellik ve nitelik bildiren sıfatlar.*

Ancak, AT üzerine çalışma yapan Türk dilbilimciler, sıfatları tıpkı TT’nde olduğu gibi niteleme sıfatları ve belirtme sıfatları şeklinde sınıflandırmaktadırlar.

Görülüyor ki Azerbaycan Türkçesinde sıfatların yapılarına göre; basit sıfatlar, türemiş sıfatlar ve birleşik sıfatlar olarak ele alınışında bir farklılık görülmezken sıfatların anlamsal açıdan sınıflandırılışı konusunda, birlik söz konusu değildir. Sıfatlar, niteleme sıfatları ve durum sıfatları şeklinde ele alındığı gibi, tek tek anlamsal özellikleri ön plana çıkarılarak da değerlendirilmektedir.

3.1.2.3.1.3. Türkmen Türkçesinde

Türkmen Türkçesinde sıfatlar, *anlamlarına göre* (Azimov vd., 2011:159-160); *yapılışlarına göre* (Azimov vd., 2008: 13; Azimov vd., 2011: 162) ayrıca herhangi bir ölçü belirtilmeden de (Kara, 2001: 42; Buran ve Alkaya, 2009: 146) gruplandırılmaktadır. TmT’ndeki sıfatlar, bildirdikleri derecelere göre *nitelik sıfatları* ve *ilgi sıfatları* (şaherdäki mekdep, otluk meydan, güyzlük bugday, başlık baha, bizlik iş vb.) (Azimov vd, 2011: 160) şeklinde ikiye bölünerek ele alınmaktadır.

TmT’nde sıfatlar, ifade ettikleri anlamları göre (Azimov vd., 2011: 159-160) aşağıdaki şekilde sınıflandırılmaktadır:

- *Renk bildiren sıfatlar: ak gül, gara mata, gök ekin vb.*
- *Tat bildiren sıfatlar: süyci gavun, şor suv, sarı yaprak vb.*
- *Nitelik bildiren sıfatlar: onat oğlan, erbet iş vb.*
- *Durum sıfatları: gızgın nahar, ergin yag, tikilgi köynekb.*
- *Kişilik, huy sıfatları: depek mal, yalta okuvçı vb.*
- *Fizyolojik kusur, eksiklik sıfatları: ağsak şa, gotur geçi, kerri goyun vb.*
- *Hacim, büyüklük sıfatları: ulı adam, yaş çağa, uzak yol, gısga boy vb.*
- *Yer bildiren sıfatlar: gökdeki dileg, obadaki öy vb.*
- *Zaman bildiren sıfatlar: güyzlük bugday, gışkı kelem vb.*
- *Umumilik bildiren sıfatlar: yürekdeş dost, obadaş gız vb.*

- *Varlık bildiren sıfatlar: çaylı kâse, bilimli nesil, otluk meydan vb.*
- *Yokluk bildiren sıfatlar: görümsüz adam, bulutsuz hova vb.*
- *Aitlik bildiren sıfatlar: atalık terbiye, ogulluk borç, sport yarısı, diplomatik gatnaşık, ata vatan vb.*

TmT’nde sıfatların anlamlarına göre tek tek sınıflandırılması sıkça karşılaşılan bir durumdur (Söyegov, 2000: 108; Weyisov, 2008: 260-261; Azimov, 2011:160). Ayrıca sıfatların hiçbir sınıflandırmaya tutulmadığı kaynaklar da vardır (Hanser, 2003). TmT üzerine çalışma yapan Türk dilbilimciler, sıfatları tıpkı TT’nde olduğu gibi, niteleme sıfatları ve belirtme sıfatları şeklinde ele almaktadırlar (Kara, 2007; Buran ve Alkaya, 2009).

Görüldüğü gibi, Türkmen Türkçesinde de sıfatlar, Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi, anlam bilimsel özellikleri ön plana çıkarılarak sınıflandırılmaktadır.

3.1.2.3.1.4. Gagavuz Türkçesinde

Gagavuz Türkçesinde sıfatlar yapılarına göre basit, türemiş ve birleşik (N. İ. ve İ. İ. Baboglu, 1999: 62) olmak üzere üç başlıkta değerlendirilmiş olup Gagavuz kaynağında sıfat, anlam ve işlevine göre ele alınmamaktadır. Gagavuz Türkçesinde sıfatlar, *üstlendikleri görevlere göre* (Özkan, 1996: 132) değerlendirilmektedir. GT üzerine Türk dilbilimcileri tarafından yapılan çalışmalarda sıfatlar, tıpkı TT’nde olduğu gibi, incelenmektedir.

Oğuz şivelerinde sıfatların sınıflandırılması konusu değerlendirildiğinde; sıfatların genellikle TT’nde niteleme belirtme sıfatları olarak ele alındığı, lakin AT ve TmT’nde yapılan çalışmalarda sıfatların Hint-Avrupa dillerinin etkisiyle anlam bilimsel içeriklerine göre tek tek sınıflandırıldığı görülmektedir. Sıfatlar için, AT ve TmT’nde görülen sıfatları anlam bilimsel içeriklerine göre sınıflandırma yaklaşımına, TT’nde de yapılan bazı çalışmalarda da rastlanmaktadır. AT, TmT ve GT üzerine çalışma yapan Türk araştırmacıları, sıfatları ayrı bir sözcük türü olarak ele alarak TT’ndeki gibi sınıflandırmışlardır. Ayrıca, Türk şivelerinde Rusçanın etkisinde kalınarak sıfatlar, çeşitli şekillerde gruplandırılmaktadır. Fakat Zeynalov, Rusçanın etkisiyle sıfatları, keyfiyet ve nisbî diye ikiye ayırmanın doğru olmadığını (1993: 126) söylemektedir. Zeynalov’a göre; sıfatları *kèyfiyyet* (niteleme) ve *nish*

(belirtme) diye ikiye ayırmaktansa, onları hiçbir dil bilgisel ek almadan eşyanın vasıf ve niteliğini ifade eden (*asli, halis, gerçek, sade, kök veya gövde*) sıfatlar ve yapıbilimsel ile sözdizimsel yolla meydana gelerek belirli özellik ve nitelik ifade eden *düzeltilme ve mürekkebi* (*türemiş ve birleşik*) sıfatlar diye gruplara ayırmak daha uygundur (127).

Aşağıdaki sıfatların sınıflandırılması ilgili olarak hazırlanan tabloya baktığımızda, çoğu dilbilimcinin bu konu hakkında hemfikir olduğu dikkati çekmektedir. Bu konuda görülen farklılık, yazarların tercih ettikleri terimlerden ibarettir. Sıfat için, Banguoğlu ve Ergin *vasıflama* terimini tercih ederken diğerleri *niteleme sıfatı* demeyi uygun görmüşlerdir. Genellikle bütün araştırmacılar, sıfatları *niteleme* ve *belirtme* şeklinde ikiye bölmekte, belirtme sıfatlarını da kendi içinde çeşitli alt gruplara ayırmaktadırlar. Aksan, Banguoğlu, Delice, Kızılkaya gibi araştırmacılar, *gösterme* terimini tercih ederken; diğer araştırmacılar, *işaret* terimini tercih etmişlerdir. Aksan, Bilgegil, Koç, Ediskun, Kızılkaya, *belgisiz*; Banguoğlu *belirsiz*; Gencan, *belgesiz*; diğerleri ise *belirsizlik* terimini kullanmışlardır. Dilbilimcilerin *sayı sıfatlarının* alt gruplara ayrılması konusunda fikir ayrılığına düştüğü de görülmektedir: Banguoğlu, Ergin, Korkmaz, Ediskun, Delice, Özkan, Kızılkaya, *sayı sıfatlarını*: *asıl sayı, sıra sayı, kesir sayı, üleştirme sayı ve topluluk sayı* şeklinde beş alt başlıkta ele alırken diğeri, topluluk sıfatlarına değinmeyip *sayı sıfatlarını* dört alt başlıkta değerlendirmektedirler. TT'nde hazırlanan dil bilgisi kitaplarında sıfatların gruplandırılmasına bakıldığında, en büyük farklılık; Yılmaz'a aittir. Yılmaz, niteleme sıfatları ve belirtme sıfatları arasındaki farklılıklar üzerinde durarak bu farklılıklar doğrultusunda niteleme sıfatlarının ve belirtme sıfatlarının eş değerli kategoriler değil, farklı kategoriler olduğu sonucuna varmaktadır. Dil bilgisinde sıfatla asıl kastedilmesi gerekenin niteleme sıfatları olması gerektiğinin ve belirtme sıfatlarının da alt gruplara ayrılmasının yanlış olduğunu iddia eden yazar, klasik dil bilgisi anlayışınca “belirtme sıfatları” olarak adlandırılan öğeleri, “belirten” (determiner) adı altında ayrı bir kelime türü olarak kabul etmenin daha doğru olacağı (42-43) fikrindedir.

Sıfatların anlamlarına göre, üstlendikleri görevlere göre, görev ve anlamlarına göre, işleyişlerine göre, yapılarına göre, kökenlerine göre veya hiçbir ölçüt belirlenmeden çeşitli gruplara ayrıldığı görülmektedir. Sıfatların sınıflandırılması ile

ilgili genel tutum; sıfatların önce niteleme ve belirtme olarak ikiye ayrılması; belirtme sıfatlarının: gösterme, belirsizlik, soru ve sayı şeklinde alt gruplandırılması yönündedir. Sayı sıfatları: asıl sayı, sıra sayı, üleştirme, kesir sayı ve topluluk sayı sıfatlarından oluşmaktadır. Bu çalışmada da sıfatlar bu şekilde gruplandırılmaktadır. Bunun dışında sıfatlar, anlam ve işlevine göre de çeşitli alt gruplara ayrılmaktadır. Özellikle TT dışında sıfatlar, bu şekilde sınıflandırılmaktadır. Bazı kaynaklar, sıfatın sınıflandırılması konusunda yapı ve kökeni de sınıflandırmaya dâhil etmiş, bazıları ise hiç yapı ve köken konusuna girmemişlerdir.

Kısacası, kaynaklarda çoğunlukla, sıfat sınıflandırmalarında dört yol izlenmektedir:

A. 1. Niteleme, 2. Belirtme sıfatları

1.1. Gösterme sıfatları,

2.2. Belirsizlik sıfatları,

2.3. Soru sıfatları,

2.4. Sayı sıfatları,

2.4.1. Asıl sayı sıfatları,

2.4.2. Sıra sayı sıfatları,

2.4.3. Üleştirme sayı sıfatları,

2.4.4. Kesir sayı sıfatları,

2.4.5. Topluluk sayı sıfatları,

B. Anlam ve işlevine göre sıfatları,

C. Yapı,

Ç. Köken.

Tablo 9. Oğuz Şivelerinde Sıfatların Sınıflandırılması

Aksan	niteleme	belirtme	gösterme	soru	belgisiz	sayı	asıl	sıra	kesir	üleştirme	
Bilgegil	niteleme	belirtme	işaret	soru	belgisiz	sayı	“	“	“	“	
Banguoğlu	vasıflama	belirtme	gösterme	soru	belirsiz	sayı	“	“	“	“	topluluk
Ergin	vasıflandırma	belirtme	işaret	soru	belirsizlik	sayı	“	“	“	“	“
Korkmaz	niteleme	belirtme	işaret	soru	belirsizlik	sayı	“	“	“	“	“
Gencan	“	“	im	“	belgesiz	“	“	“	“	“	
Delice	“	“	gösterme	“	“	“	“	“	“	“	“
Koç / ön ad	“	“	“	“	belgisiz	“	“	“	“	“	
Ediskun	“	“	işaret	“	“	“	“	“	“	“	topluluk
Kızılkaya	“	“	gösterme	“	“	“	“	“	“	“	“
Yılmaz	niteleme										
Buran- Alkaya	“	“	işaret	“	belirsizlik	“	“	?	“	“	-
Kartal, Yıldırım	“	“	“	“	“	“	“	“	“	“	-
Abasov	keyfiyet	alamet									
Buran-Alkaya	“	“	“	“	“	“	“	“	“	“	-
Kara	“	“	“	“	“	“	“	“	“	“	-
Azimov	nitelik	ilgi									
Özkan	“	“	“	“	“	“	“	“	“	“	“

Türkiye Türkçesinde birçok araştırmacı, sıfatları niteleme sıfatları ve belirtme sıfatları olmak üzere iki başlıkta toplamaktadır. Ne var ki, AT ve TmT’nde, sıfat denince akla, sadece TT’nde ele alınan niteleme sıfatları gelmektedir. Yılmaz, niteleme sıfatları ve belirtme sıfatları arasındaki farkları (2004: 42) aşağıdaki şekilde sıralamaktadır.

1. Niteleme sıfatları ve belirtme sıfatları arasındaki en temel farklılık, işlevseldir. Niteleme sıfatları, bağlam içinde genel olarak adları çeşitli açılardan nitelemeye yarar; belirtme sıfatları denilen grup, bağlam içinde genel olarak adları çeşitli açılardan belirtili kılmaya yarar.

2. Niteleme sıfatları, yeni kelimelerin türetimine son derece elverişli iken, belirtme sıfatları yeni kelimelerin türetimine pek elverişli değildir.

3. Biçimsel olarak niteleme sıfatları, ad çekimine ve ek-eylem çekimine girebildiği hâlde; belirtme sıfatları ad çekimine ve ek-eylem çekimine ya hiç girememekte, ya da çok sınırlı olarak girebilmektedir.

4. Niteleme sıfatları ile kurulan sıfat tamlamaları ad cümlelerine kolaylıkla dönüştürülebilirken (*güzel ev=ev güzel-dir*); belirtme sıfatları ile kurulan sıfat tamlamaları ad cümlelerine pek dönüştürülememektedir (*bir ev=ev bir-dir, bazı evler=evler bazı-dir*).

5. Niteleme sıfatları, anlamsal açıdan derecelenebilirken/ pekiştirilebilirken (*sarı sarı elmalar, sapsarı gömlek...*); belirtme sıfatları derecelenmeye/ pekiştirilmeye pek elverişli değildir (*bir birev; daha bir ev; daha bazı ev; en bazı ev*).

6. Niteleme sıfatları genellikle, fiillerin yapılış şeklini ifade eden “tarz zarfı” olarak da kullanılabilirler hâlde; belirtme sıfatları-ikilemeler ve bir/ ne hariç - “tarz zarfı” olarak kullanılamamaktadır (*bir giyiniyor, bazı giyiniyor*).

3.1.2.3.2. Niteleme Sıfatları

İsme nasıl? sorusu sorulduğunda cevap olan ve önüne geldiği ismin niteliğini, dış görünüşünü, rengini, tadını, hacmini, büyüklüğünü, ölçüsünü belirten niteleme sıfatları, taranan kaynaklarda hemen hemen aynı şekilde tanımlanmaktadır.

3.1.2.3.2.1. Oğuz Şivelerinde Niteleme Sıfatları

AT, TmT ve GT’nde sıfat ifadesi ile niteleme sıfatları kastedilmekte ve de niteleme sıfatları anlam bilimsel açıdan -yukarıda da görüldüğü üzere- çeşitli şekillerde sınıflandırılmaktadır.

3.1.2.3.2.1.1. Türkiye Türkçesinde

Niteleme sıfatları; *nesnelere vasıflarını bildiren* (Ergin, 2007:246); *kendinden sonra gelen adın niteliğini gösteren* (Aksan, 1976: 68); *varlıkları niteleyen, yani onların nasıl olduklarını gösteren* (Ediskun, 2005: 135), *varlıkları niteleyen, yani varlıkların durumlarını biçimlerini, renklerini, özelliklerini kısaca nasıl olduklarını gösteren* (Gencan, 2001: 197); *nitelik sıfatları, canlı ve cansız varlıkları renk, şekil, biçim, tat, koku, mesafe, huy, alışkanlık, yetenek, beceri gibi her türlü dış ve özelliklerini belirten* (Korkmaz, 2009: 361)sözcüklerdir. Niteleme sıfatları için, Banguoğlu ve Ergin, *vasıflama* terimini tercih ederken diğerler araştırmacılar *niteleme* demeyi uygun görmüşlerdir.

Bir adın belli özelliklerini göz önüne alarak bu adı, gah aynı kümede yer alan öteki adlardan ayırmaya gah bu ad hakkında ek bilgiler vermeye yarayan (Erkman, 1998: 93) niteleme sıfatları insanı, doğayı, eşyayı, hayvanları, hem soyut hem somut kavramları ya çeşitli açılardan niteler ya da bunları belirtir. Niteleme sıfatları, canlı cansız, soyut ve somut tüm varlıkların durumlarını biçimlerini, renklerini gösteren sözcüklerdir. “*Nesnelere ne kadar vasfı varsa o kadar da vasıflandırma sıfatı vardır.*” diyerek sıfatlarının sayısının çokluğuna işaret eden Ergin, fonksiyonları aynı olduğu için şu veya bu vasfı karşılıyor diye vasıflandırma sıfatlarını çeşitlere ayırmanın gramer bakımından hiçbir faydası olmayacağı düşüncesindedir (2007: 246-247). Yazar, niteleme sıfatlarının anlam bilimsel içerikleri bakımından tasnif edilmesinin gereksiz olduğunu söylese de bazı araştırmacılar, Türk şivelerinde sıfatları, anlam bilimsel içerikleri açısından tasnif etmenin gerekli olduğunu düşünerek niteleme sıfatlarını, çeşitli anlam bilimsel gruplara ayırmışlardır.

Oğuz şivelerinde, niteleme sıfatları çeşitli açılardan sınıflandırılmaktadır. Yılmaz, niteleme sıfatlarını AT, TmT ve GT’nde olduğu gibi, anlam bilimsel açıdan değerlendirilmesi gerektiğini şu sözlerle açıklamaktadır: “*Oysa niteleme sıfatlarının semantik içeriklerine göre gruplandırılması hem teorik gramer açısından, hem konunun değişik düzeylerde öğretimi açısından, hem de niteleme sıfatlarının bağlam içindeki dizilişi ile ilgili genel eğilimlerin belirlenmesi açısından son derece yararlı ve önemlidir.*” (2004: Ön söz). Yazar, niteleme işlevli sıfatları duyu/ algı ve bilinç/ sezgi ölçütlerini dikkate alarak tasnif etmektedir. Ona göre, *nitelik “değişken olan, bize o kavramı oluşturan paradigmlar içinden duyu ve algılarımıza, kullanım ve ihtiyaçlarımıza uygun olanını seçme ve tercih etme imkânı sunan anlam birimciklerdir.*” (2004: 52). Sıfat konusunda yapılan çalışmalara bakıldığında, en farklı görüş elbette ki, Yılmaz’ a aittir. O, sıfat terimiyle asıl kastedilenin niteleme sıfatları olduğunu belirtmekte ve de Türkçede kabul edilen niteleme ve belirtme sıfatlarının, aslında, birbirinden çok farklı (42-43) olduğunu altını çizmektedir. Kononov da yalın sıfatların sözlük anlamlarını dikkate alarak bunları; renklerine, en belirgin niteliklerine, duyularla anlaşılan özelliklerine, yüzölçümü ve zaman niteliği taşımaya ve fiziksel görünüşlerine göre sınıflandırmaktadır (1956: 225). Korkmaz, niteleme sıfatlarının renkleri, duyularla anlaşılan nitelikleri, mekân ve zaman bakımından mesafeyi, varlıkların bedensel ve fiziksel özelliklerini ve soyut nitelikleri

belirtmeleri bakımından genel bir sınıflandırmasının yapılabileceğini (2009:362-366) belirtmektedir. Yılmaz ve Yaman, niteleme sıfatlarının sınıflandırılması hususunda, kaynaklarda niteleme sıfatlarının sözlük anlamlarına göre; ya çok kısıtlı bir şekilde tasnif edilmiş olduğunu, ya da yuvarlak ifadelerle geçirildiğini (2002: 185) ifade etmektedirler.

Niteleme sıfatlarının anlam ve işlevine göre sınıflandırılması dört şivede de görülmekte; ancak çalışmamızda niteleme sıfatları ayrıca bir anlam bilimsel açıdan bir sınıflandırılmaya tabii tutulmamaktadır.

TT: *Kirli esmer yüzünde alın yoktu. Simsiyah saçları neredeyse kaşlarına karışacaktı.* (Peyami Safa, Matmazel Noraliya'nın Koltuğu, s. 221).

AT: *Böyük gardaş geder-geler, ortancıl gardaş geder-galar, kiçik oğlan da geder-gelmez yolnan getmeye başladılar.* “Büyük kardeş gider gelir, ortanca kardeş gider gelir, küçük oğlan da gider gitmez hazırlanmaya başladılar.” (Azerbaycan Masalları, Mehemmedin Nağılı, s. 50).

TmT: *Patışa ulı yurduñ eyesidir.* “Padişah büyük yurdun sahibidir.” (Türkmen Masalları, Akıllı Gız, s. 71).

GT: *Etişti keçi bir büük bayıra, bayır deliindän dä kaçarak çıktı bir küçük tülü...* “Keçi, büyük bir mağaraya vardı, mağaranın ağzından küçük tüylü bir varlık koşarak çıktı.” (Gagavuz Destanları, Köroğlu, s. 102).

Türkiye Türkçesi dışındaki Oğuz şivelerinde niteleme sıfatı diye bir sıfat çeşidi yoktur. Azerbaycan Türkçesi, Türkmen Türkçesi ve Gagavuz Türkçesinde sıfat kategorisi, Türkiye Türkçesindeki niteleme sıfatlarına denk düşmektedir. Bu nedenle de bu üç şivede niteleme sıfatı diye bir başlık açılmamaktadır.

3.1.2.3.3. Belirtme Sıfatları

Belirtme sıfatları varlıkları işaret, sayı, belirsizlik, soru yoluyla belirten sözcüklerdir. Bu sıfatlar isme sorulan hangi? sorusuyla bulunarak varlıkların ya yerini işaret eder ya sayısını gösterir ya varlıkları soru yoluyla belirtilir, ya da varlıkları belirsiz şekilde ifade eder.

3.1.2.3.3.1. Oğuz Şivelerinde Belirtme Sıfatları

Gerek AT gerek TmT gerekse GT kaynaklarında, belirtme sıfatı diye bir sıfat türü yoktur. Bu durum, Oğuz şivelerinde sıfatların işlenişi hususunda görülen en büyük farklılığı oluşturmaktadır. Çünkü TT dışındaki Oğuz şivelerinde sıfat denince akla TT’nde ele alınan niteleme sıfatları gelmekte ve TT’nde ele alınan belirtme sıfatları, hem AT hem TmT hem de GT’nde belirtme sıfatları, sıfat kapsamına sokulmamaktadır.

3.1.2.3.3.1.1. Türkiye Türkçesinde

Türkiye Türkçesinde bir sıfat türü olarak ele alınan belirtme sıfatları, isimleri işaret, soru, sayı ve bazen de belirsiz olarak niteleyen sözcükler olup kaynaklarda benzer şekilde tanımlanmaktadır. Söz dizimsel özelliği bakımından niteleme sıfatlarına benzeyen ve anlamca farklı kavram sıfatlarına giren (Banguoğlu, 351) belirtme sıfatları nesnelere belirten sıfatlardır. Bu sıfatlar, nesnenin bünyesinde olan bir vasfı göstermez, nesneyi şu veya bu şekilde belirtir (Ergin, 247). Ayrıca *adları sayı belirterek, soru sorarak ya da gösterme yoluyla, kimi zaman da belgisiz olarak, varlıkları türlü yönlerden belirten* (Gencan, 198); *adları; işaret etme, ya sayısını, miktarını bildirme, ya sorma yahut da belirsizlik gösterme biçiminde karşılanıp belirtme işlevi yüklenmiş* (Korkmaz, 385) sözcüklerdir.

Kaynaklarda belirme sıfatları, *işaret sıfatları, soru sıfatları, belirsizlik sıfatları, sayı sıfatları* şeklinde sınıflandırılmaktadır. Ayrıca sayı sıfatları kendi içerisinde şu şekilde gruplara ayırmaktadır: a-Asıl Sayı Sıfatı, b-Sıra Sayı Sıfatı, c-Üleştirme Sayı Sıfatı, d-Kesir Sayı Sıfatı, e-Topluluk Sayı Sıfatı (Ergin, 247; Banguoğlu, 351; Aksan, 69; Gencan, 198; Korkmaz, 385).

Taranan Türkiye Türkçesi dil bilgisi/ dil bilimi kitaplarının tamamında sıfatlar, niteleme ve belirtme şeklinde ikiye bölünerek ele alınırken; Yılmaz’a göre belirtme sıfatları, sıfat kapsamından çıkarılmalı ve de *belirten* adında farklı bir kelime türü olarak (2004: 42-43) değerlendirilmelidir.

Herhangi bir isim, aynı anda, hem niteleme sıfatı hem de belirtme sıfatı olabilir. Bu durumda, sıfatların dizilişi belli bir sıraya göredir. Sıfatlar için *önad* terimini kullanmayı tercih eden Koç, sıfatların sıralanması hakkında da bilgi

vermektedir: “Ön ad sıralamasında belirtme ön adları genellikle niteleme ön adlarından önce gelir: beş küçük çocuk, ikinci yaralı er. Bir gösterme ön adı, başka bir belirtme ön adıyla birlikte kullanıldığında mutlaka başa gelir: o ikinci öğrenci. Sayı ön adları, birkaç ön adla birlikte kullanıldığında, genellikle başa gelir. Ancak, bir ön adı bazen adın yanında yer alabilir: bir korkunç kaza = korkunç bir kaza. Niteleme ön adlarından ölçü belirtenler, tümcede diğer ön adlardan önce gelir: küçük hasta çocuk, büyük kırmızı araba. Ön ad, önce kendinden sonraki ön adı niteler/ belirtir: iki başlı (yönetim), ağır hasta” (çocuk)”. (1996: 207- 208).

3.1.2.3.3.2. Gösterme/ İşaret Sıfatları

İşaret sıfatları, varlıkların yerini gösterme yoluyla belirten sözcüklerdir.

3.1.2.3.3.2.1. Oğuz Şivelerinde Gösterme

3.1.2.3.3.2.1.1. Türkiye Türkçesinde

Türkiye Türkçesinde sıfatın bu türü için Aksan, Banguoğlu, Delice, Kızılkaya gibi araştırmacılar *gösterme* terimini tercih ederken Bilgegil, Ergin, Korkmaz, Koç, Ediskun, Buran ve Alkaya, Kartallıoğlu ve Yıldırım ve Özkan *işaret* Gencan *im* terimini kullanmışlardır.

İşaret sıfatları, *varlıkları işaret yoluyla belirleyen* (Korkmaz, 385) *varlıkları tanıtmak, göstermek için kullanılan* (Gencan, 189) sıfatlardır. Türk şivelerinde işaret sıfatlarının, sıfat olup olmayacağı konusunda tartışmalar vardır. Ergin, işaret sıfatlarını “*nesnelere, yerlerini işaret etmek suretiyle belirten kelimeler*” diye tanımlayarak bunların aslında tek başlarına işaret zamirleri olduğunu, bunların ancak, ismin önüne geldiklerinde, ismi belirttikleri zaman işaret sıfatı olacağını (247) söylemektedir. Ergin’le benzer görüşte olan Banguoğlu, “*sıfat olarak kullanılan gösterme zamirleridir.*” diyerek bu sıfatların adlara geldiklerinde nesneyi göstererek belirttiğini ve ona mekânda, zamanda veya tasavvurda uzaklığına göre bir yer tayin ettiğini (352) ifade etmektedir. Aksan, belirtme sıfatları bahsinde adları, göstererek belirten sıfatlara gösterme sıfatları adı vermekte ve bu sıfatların tek başlarına işaret zamiri olduğunu söylemekte, işaret ifade eden sözcüklerin, isimden önce geldiği vakit, işaret sıfatı olacağını (70) belirtmektedir.

Gösterme sıfatıyla ilgili olarak yapılan tespitlerden anlaşılıyor ki isimleri göstermek suretiyle belirten *bu, şu, o* sözcüklerinin gerçekte birer zamir olduğu düşüncesinde olan araştırmacıların sayısı çoktur (Ergin, 247; Banguoğlu, 352; Aksan 70; Mehmedoğlu, 2006: 64-66). Bu konuda Korkmaz, “*sıfatlar, sıfat oldukları sürece herhangi bir işletme eki almadıkları için işaret sıfatlarının çokluk biçimleri yapılmaz, yalnız teklik biçimleri ile kullanılır. Eğer, gösterme sıfatları çokluk ve durum eklerini alırsa gösterme zamiri olarak kullanıma girer*” (2009: 385) demektedir.

Türkiye Türkçesinde en çok kullanılan gösterme zamirleri *bu, şu, o* sözcükleridir. *Bu* yakın olan bir nesneyi, *şu* biraz uzak, *o* sözcüğü ise çok uzak mesafedeki bir nesneyi (Ergin, 2007:247) veya mecaz yoluyla kendilerine mesafe isnat edilen bir kavramı anlatırken kullanılır (Bilgegil, 2009: 186). Doğu ve Batı Türkçesinde *şu* yerine *şol*; *o* yerine *ol* sıfatlarının kullanıldığı (Ediskun, 2005: 134) bilinmektedir. Mehmedoğlu Türkçede gösterme sıfatları olarak kabul edilen *bu* (*yazı*), *şu* (*ev*), *o* (*yer*) gibi sıfat tamlamalarında kullanılan *bu, şu, o* sözcüklerinin gösterme sıfatları değil; işaret zamirleri olduğunu ve bu tür söz öbeklerinin işaret zamiri + isim birleşmesiyle oluşan sıfat tamlamaları diye adlandırılması gerektiğini (2006: 64-66) söylemektedir. Türkçede *bu, şu* ve *o* sözcüğü dışında *öteki, beriki, öbür* kelimeleriyle işaret anlamı sağlanabilmektedir. Ayrıca *böyle, şöyle, öyle, öte, beri* kelimeleri işaret sıfatları (Ediskun, 2005: 134) olarak kabul edilmektedir.

“*Odasının bir tahta bölme ile bitişik odadan ayrıldığı hatırlayınca kadar bu sesin oradan geldiğini anlayamadı.*” (Peyami Safa, Matmazel Noraliya’nın Koltuğu, s. 8).

“*Bir ses ki, şu tahta bölme gibi önüne çıkan her maddeyi bir tül kadar inceltip delik deşik ederken açtığı ince boşluklardan içeriye, cevheri örülenmeden, elenmiş bir halde giriyor.*” (Peyami Safa, Matmazel Noraliya’nın Koltuğu, s. 8).

“*Fakat onu hâlâ saran şaşkınlığın sebebi, tamamını şimdi gördüğü bu yüzün biraz evvel zihninde belirenin aynı olmasıydı ve o sesler, sesler...*” (Peyami Safa, Matmazel Noraliya’nın Koltuğu, s. 8).

3.1.2.3.3.2.1.2. Azerbaycan Türkçesinde

Türkiye Türkçesinde belirtme sıfatlarının alt başlığı olarak ele alınan işaret sıfatları, diğer Oğuz şivelerinde işaret zamirleri içerisinde ele alınmaktadır (Budagova, 1980: 160; Ahmedzade vd., 2013: 169; Nağısoylu vd., 2014: 62; Sadıq vd., 2014: 101). Bu, işaret sıfatlarının Oğuz şivelerinde işlenişi konusunda tespit edilen önemli durumdur.

Azerbaycan Türkçesinde *işarä ävözliyi* terimiyle karşılanan gösterme sıfatları *bu, o, hemin, “bu”* ve *hämän “o”* sözcükleri olup AT’nde gösterme zamirleri içerisinde ele alınmaktadır.

Seyfelmülk bu kızın şeklini gördü, bir gönülden min gönüle ona aşık oldu. “Seyfelmül **bu** kızın şeklini gördü, bir gönülden bin gönüle aşık oldu.” (Azerbaycan Masalları, Seyfelmülk, s. 19).

Oğlan hemin gece padişahın evine gitmedi. “Oğlan bu gece padişahın evine gitmedi.” (Azerbaycan Masalları, Tacirin Nağılı, s. 340).

Atı sürdü o evin gapısına. “O evin kapısına, atı sürdü.” (Azerbaycan Masalları, Usta Abdulla, s. 295).

3.1.2.3.3.2.1.3. Türkmen Türkçesinde

Türkmen Türkçesinde *görkezme çalışması* şeklinde adlandırılan *buu, şuu, o, ol, şo, şol, hol* sözcükleri, tıpkı AT’nde olduğu gibi, gösterme zamiri (Söyegov, 2000: 157; Azimov, 2011: 188) olarak değerlendirilmektedir. Lakin TmT’nde kullanılan bu sözcüklerin *sıpat çalışmaları* “sıfat zamirleri” (Weyisov, 2008: 300) olarak da ele alındığı görülmektedir.

“TmT’nde *şu* (Eski Osmanlıcada *işbu*) ve *şol* (Eski Osmanlıcada *şol*) mevcuttur. *Şu* ve *şol* Osmanlıcada vasat bir uzaklığı ifade eden işaret sıfatları olarak karıştırılmasına rağmen Türkmen Türkçesinde *şu* yakınlığı kuvvetlendirilmiş; *şol* ise, uzaklığı kuvvetlendirilmiş (*şol gün “o gün”*)” (Bazın, 1959: 13) birer gösterme sıfatıdır.

Bu sözi eşiden iki garrınıñ depesi göğe yetipdir. “Bu sözü dinleyen iki yaşlının tepesi göğe ulaşmış.” (Türkmen Masalları, Gurcak Gız, s. 39).

Hivi är can, men şu yaşa gelip, erkek canlınıñ, erkek adamıñ yüzünü gören däldirin. Horazı şu taydan tiz äkit, diyipdir. “Hıı, kocacığım, ben şu yaşa gelip de erkek canlının, erkek adamın yüzünü görmüş değilim.” (Türkmen Masalları, Dürse Dürs, s. 42).

Ol hem şol gün köçä çıkan eken. “O da o gün sokağa çıkmışmış.” (Türkmen Masalları, Dürse Dürs, s. 43).

Ol gatan yüreğimizi yumşatsa, çöken gövñümüzü galdırsa, armansız ölerdik diyip, biri-birine garapdır. “O katılaşa yüreğimizi yumuşatsa, çöken gönlümüzü kaldırsa, istekleri bitmiş olarak ölürdük diye birbirlerine bakmışlar.” (Türkmen Masalları, Gurcak Gız, s. 39).

3.1.2.3.3.2.1.4. Gagavuz Türkçesinde

Gagavuz Türkçesinde de durum AT ve TmT’nde olduğu gibidir, yani *bu, şu, o* sözcükleri *gösterici aderlik* “gösterme zamiri” başlığı altında değerlendirilmektedir.

Bu uşaklarını o üretmiş okumaa-yazmaa hem kauşta çalmaa. “Bu çocuklarına okuma yazmayı ve keman çalmayı öğretmiş.” (Gagavuz Destanları, Köroğlu, s. 100).

Etişmiş bu işlär oerlerä, neredä bulunarmış şu çırak. “Bu olaylar, çırağın yaşadığı yerlere kadar ulaşmış.” (Gagavuz Destanları, Arzu ile Kamber, s. 158).

O beygirä sa yaklaşarmış sade bu çırak. “O beygire ise sadece bu çırak yaklaşabilirmiş.” (Gagavuz Destanları, Arzu ile Kamber, s. 158).

AT’nde *işarä ävözliyi*; TmT’nde *görkezme çalışması* veya *sıpat çalışmaları*; GT’nde *gösterici aderlik* şeklinde adlandırılan işaret sıfatları, sıfat değil, zamir olarak kabul edilmektedir.

Tablo 10. Gösterme Sıfatları

TT	bu	şu	o
AT	bu / hemin	-	o/ hāmān
TmT	bu	şu	o, ol, şo, şol, hol
GT	bu	şu	o

- Gösterme sıfatları tablosunda görüldüğü üzere, TT ve GT’nde bu sıfatlar müşterektir. TmT’nde gösterme sıfatlarının sayısı diğer şivelere göre daha fazladır.

3.1.2.3.3.3. Belirsizlik Sıfatları

Belirsizlik sıfatları, varlıkları, kesin olarak değil; yaklaşık olarak aşağı yukarı, belli belirsiz belirten sıfatlardır.

3.1.2.3.3.3.1. Oğuz Şivelerinde Belirsizlik Sıfatları

3.1.2.3.3.3.1.1. Türkiye Türkçesinde

Türkiye Türkçesinde; *belirsizlik/ belgisiz sıfat, belirsiz sıfat* terimleriyle karşılanan belirsizlik sıfatları, “sıfata kesinlik kazandırmaksızın ismi (Aksan, 71); kabataslak, yetersizce (Banguoğlu, 351; Korkmaz, 395) ve varlıkları tam olarak değil de aşağı yukarı belirten (Gencan, 203) sözcüklerdir. Belirsizlik sıfatları için Aksan, Bilgegil, Koç, Ediskun, Gencan, Kızılkaya, *belgisiz*; Banguoğlu *belirsiz*; Ergin, Korkmaz, Delice, Buran ve Alkaya, Kartallıoğlu ve Yıldırım, Kara, Özkan ise *belirsizlik* terimini kullanmışlardır.

Kaynaklarda, belirsizlik sıfatlarının adlandırılışı dışında tespit edilen diğer bir husus, hangi sözcüğün belirsizlik sıfatı olarak kabul edeceği konusu olup bu konuda fikir ayrılıkları mevcuttur. Nesneyi belirsiz olarak ifade etmek için *bir*, nesnenin hepsini ifade etmek için *bütün*, nesnenin konuşulandan ayrı olduğunu ifade için *başka*, nesnenin muayyen olmadığını ifade için *bazı*, nesnenin muayyen olmadığını, umumi olarak ifade edildiğini, nesnenin bütünü anlatan belirsizlik sıfatı olarak *her* sözcüklerini kullanıldığını görüyoruz. Bunların dışında *kimi, çoğu, çok, hiç, falan, filan, az, fazla*, gibi belirsizlik ifade eden sözcükler de (Ergin, 254) belirsizlik sıfatı kabul edilmektedir. *Bir* kelimesi, yanında ölçü bildiren, ölçü birimine delalet eden bir isim olmadıkça, belgisiz sıfattır. Bazı anlamına geldiği takdirde, belirttiği isim, çoğul eki alabilir. *Bir* kelimesi olumsuz cümlelerde hiçbir, bir tek anlamlarına gelir: *Şimdiye kadar bir mektubunuzu alamadık.* (Bilgegil, 189). “*Bir* sayı adı, bir adın

önünde sayı sıfatı olarak da belirsiz sıfat olarak da kullanılır. Yalnız, *bir* sayı sıfatı olarak kullanıldığında vurguludur. Belirsiz sıfat olduğunda vurgusuzdur, *herhangi bir* anlamı verir, abartılı bir anlatım söz konusuysa vurgu daha kuvvetlidir (Korkmaz, 2009: 396). “*Bir, belgisiz sıfat olduğu zaman, herhangi bir anlamındadır. Örneğin, bir elma takımını hiçbir kelimeye vurgu vermeden söylersek, buradaki bir’in belgisiz sıfat olduğunu sezdirmiş oluruz. Bir’de belgisizlik ya kesindir, ya da değildir. Kesin ise, kendinden sonraki isim her zaman tekil olur; kesin değilse sondaki isim çoğul olabilirler. Bir zamanlar, bir vakitler, bir şeyler...*” (Ediskun, 2005).

Belirsizlik sıfatları; çoğul, çekim ve iyelik eki aldıklarında sözdiziminde belirsizlik zamiri olarak görev yapar ayrıca: *bir, hiç, birtakım, birkaç, birçok, her, biraz, bazı, çoğu, kimi, herhangi, filan, falanca, fazla, bütün, öteki, hep, nice* gibi sözcükler (Aksan vd., 1976: 80) belirsizlik sıfatı olarak kullanılabilirler.

“*Sanki uzaklarda bütün bir şehir halkı ona hitap ederek haykırıyordu.*” (Peyami Safa, Matmazel Noraliya’nın Koltuğu, s. 16).

“*Onun için bazı mendebur istisnalarıyla her kadın mubahtı.*” (Peyami Safa, Matmazel Noraliya’nın Koltuğu, s. 52).

Hiç ve *hiçbir* sözcükleri belirsizlik sıfatları kullanıldığı cümleyi olumsuz yapmaktadır.

“*Dört sene hiçbir hekim ilâcı iyi gelmemiş, iki defa da ameliyat olmuş yavrucağ.*” (Peyami Safa, Matmazel Noraliya’nın Koltuğu, s. 271).

3.1.2.3.3.1.2. Azerbaycan Türkçesinde

Türkiye Türkçesinde, belirtme sıfatlarının alt başlığı içinde ele alınan belirsizlik sıfatları, Azerbaycan Türkçesinde *ğeyri-müüyyän ävâzlikler* terimiyle adlandırılmakta ve bu gramatikal kategori, sıfatlar bahsinde değil; zamirler içerisinde ele alınmaktadır (Ahmedzade vd., 2013: 172; Nağısoylu vd., 2014: 62; Sadıg vd., 2014: 10).

çox, az, xeyli, (hayli), bir çox, bir néçe, bir geder (bir o kadar), onlarca, bir sıra, az, bir, hamı (hepsi, bütün), başga, her bir gibi sözcükler AT’nde en çok kullanılan belirsizlik sıfatlarıdır.

Padşah emr eledi, bütün gocaları topladılar. “Padişah emretti, bütün eşleri topladı.” (Azerbaycan Masalları, Seyfelmülk, s. 21).

Senin padişahın meğer bele gorhagdır ki, her adamı görende ondan ürkür, heyire, şere geldiğini soruşur? “Senin padişahın o kadar korkak ki kimi görürse ondan ürküyor, hayra mı şerre mi geldiğini soruyor.” (Azerbaycan Masalları, Seyfelmülk, s. 21).

3.1.2.3.3.3.1.3. Türkmen Türkçesinde

Türkmen Türkçesinde *näämäälim çalışma* terimiyle karşılanan belirsizlik sıfatları, tıpkı AT’nde olduğu gibi zamirler içerisinde ele alınmakta (Söyegov, 2000: 177) dolayısıyla, Türkmen Türkçesinde, belirsizlik sıfatı diye bir sözcük türü bulunmamaktadır. Hatta Türkmen Türkçesinde bu sözcük türü için *san çalışmaları* “sayı zamirleri” (Weyisov, 2008: 303; Azimov, 2011: 181) denmekte ve bu sözcükler, bir zamir türü olarak değerlendirilmektedir.

az, azrak, barça (bütün), başga, birniçe, gayrı, hemme (bütün), her, her haysı (her hangi), hiç, hiç haysı (her bir), kem (az), köp (çok), köprek (çokça), nice, özge, äkli “bütün”, başğa “başka”, bäärki “beriki”, beyleki “diğer, öteki”, bir “bir”, biraaz, birentek “birçok”, birnääçe “bazı, kimi, birkaç”, bütiin, ençeme “birtakım”, esli, her bir, kääbir “bazı, kimi”, pılaan “falan, filan”, pılaança “falanca, filanca” gibi sözcükler TmT’nde en çok kullanılan belirsizlik sıfatlarıdır.

Ol vezir-vekillerini, ähli ulamalarını, köşk emeldarlarını yanına alıp, ava çıkıpdır. “O, vezir vekillerini, bütün âlimlerini, köşk çalışanlarını yanına alıp, ava çıkmış.” (Türkmen Masalları, Abdilla Bay, s. 68).

Keyik için bolsa altından ağıl yasap, her dürli otlar bilen bakıp başlapdırlar. “Geyik için ise altından ağıl yapıp, her türlü otlar ile bakmaya başlamışlar.” (Türkmen Masalları, Kelgırnak, s. 58).

3.1.2.3.3.3.1.4. Gagavuz Türkçesinde

Gagavuz Türkçesinde *bellisiz söz* olarak adlandırılan belirsizlik sıfatları, AT ve TmT olduğu gibi, bir sıfat türü olarak değerlendirilmemektedir.

Gagavuz Türkçesinde en çok kullanılan belirsizlik sıfatları şunlardır: *Bir, nicä, nesoy, filan, çok, bütün, türlü (pek çok anlamında), birkaç, hepsi, az, başka, bölä, çok, filan, her, ne çok, kimi, öbür...*

Onun tarafını tutarmış bütün insan, insan vermiş ona en gözäl kızı da gelin...
“Halk hep onun tarafındaymış, ayrıca onu oraların en güzel kızıyla evlendirmişler.”
(Gagavuz Destanları, Köroğlu, s.101).

Kır-at ölä eşkini gidär, ani köpük onun sırtından her tarafa uçardı. “Kır At öyle eşkin gidermiş ki sırtındaki köpük her tarafa uçarmış.” (Gagavuz Destanları, Köroğlu, s. 104).

Verilenlerden görüldüğü gibi, AT’nde *ğeyri-müäyyän ävâzlikler*; TmT’nde *näämäälim çalışma*; GT’nde *bellsiz söz* şeklinde adlandırılan bu sözcük türü, TT’nde sıfatın bir türü olarak ele alınırken AT, TmT ve GT’nde -gösterme sıfatlarında olduğu gibi- zamirler içerisinde değerlendirilmektedir. Yani, TT’nde bir sıfat türü olarak ele alınan belirsizlik sıfatları, diğer Oğuz şivelerinde sıfat değil zamirdir, dolayısıyla bu üç şivede, belirsizlik sıfatı diye bir sözcük türü yoktur.

Tablo 11. Belirsizlik Sıfatları

TT	bir, hiç, birtakım, birkaç, birçok, her, biraz, bazı, çoğu, kimi, herhangi, filan, falanca, fazla, bütün, öteki, hep, nice vb.
AT	çox, az, xeyli, (hayli), bir çox, bir néçe, bir geder (bir o kadar), onlarca, bir sıra, az, bir, hamı (hepsi, bütün), başga, her bir vb.
TmT	ähli (bütün), azrak, barça (bütün), başğa, bääрки (beriki), beyleki (diğer, öteki), bir, biraaz, biretek (birçok), birnäçe (bazı, kimi, birkaç), bütiin, ençeme (birtakım), esli/her/her bir/kääbir (bazı, kimi), hemme (bütün), haysı (herhangi), hiç, hiç ahysı (her bir), kem (az), köp (çok), köprek (çokça), nice, özge, pılaan (filan), pılaança (falanca, filanca) vb.
GT	bir, nicä, nesoy, filan, çok, bütün, türlü, birkaç, hepsi, az, başka, bir-iki, böle, her, kimi, ne çok, öbür, bölä vb.

• Belirsizlik sıfatları tablosunda verilenlerden de görüldüğü üzere, Oğuz şivelerinde belirsizlik sıfatı olarak kullanılan sözcükler, ses bilimsel ve sözcük bilimsel farklılıklar göstermektedir.

3.1.2.3.3.4. Soru Sıfatları

Soru sıfatları, varlıkları soru yoluyla belirten sıfatlar olup, bu soruların cevapları da yine sıfattır.

3.1.2.3.3.4.1. Oğuz Şivelerinde Soru Sıfatları

3.1.2.3.3.4.1.1. Türkiye Türkçesinde

Türkiye Türkçesi kaynaklarının tamamında soru sıfatları, adları soru yönünden belirten sözcükler olarak tanımlanmaktadır. Soru sıfatları, sözdiziminde sıfat öbeği kurmaktadır.

“Hangi akidenin misyoneri olursa olsun, İncil ve Kur'an diliyle konuşan eski, yeni, sağ, sol bütün ideolojilerden herhangi birinin içine kapanmış adamın bir Budist rahipten bir santim daha yüksek bir düşünce şerefine sahip olmadığını söyledi.” (Peyami Safa, Matmazel Noraliya'nın Koltuğu, s. 64).

“Kaçınıcı devre?” (Peyami Safa, Matmazel Noraliya'nın Koltuğu, s. 64).

3.1.2.3.3.4.1.2. Azerbaycan Türkçesinde

Azerbaycan Türkçesinde, *sual ävəzliyi* terimiyle karşılanan soru sıfatları, neçé?, (kaç, ne kadar), hansı? (hangi) gibi sorularla yapılmaktadır.

Hangı oğlan gıza yahın gelseydi onu çalıb, o saat öldürerdi. “Hangi oğlan kıza yakın dursaydı, onu çalıp o saatte öldürürdü.” (Azerbaycan Masalları, Vahtın Nağılı, s. 387).

3.1.2.3.3.4.1.3. Türkmen Türkçesinde

Türkmen Türkçesinde, soorag çalışması olarak adlandırılan bu sözcük türü, haysı (hangi), nääçe? (kaç), nähili? (nasıl) gibi soru sözcükleriyle yapılmaktadır.

Patışa gızınıň akıluna serediň, sen meniň yalı tilkiniň haysı bir aydanına inancak? “Padişah kızının akıluna bakın, sen benim gibi tilkinin hangi bir söylediğine inancaksın?” (Türkmen Masalları, Vakır-Şakır Patışa, s. 51).

3.1.2.3.3.4.1.4. Gagavuz Türkçesinde

Gagavuz Türkçesinde, *soruş aderlii* şeklinde adlandırılan bu sıfatlar, adlara sorulan angı?, kaç?, nası/nasıl?, ne?, nesoy?, nicä/ nicâl? gibi soru bildiren sözcüklerin sıfat öbeği olarak kullanılmasıyla oluşmaktadır.

Bak çocuum paşanın angı beygiri geliy? “Bak çocuğum paşanın hangi atı geliyor.” (Gagavuz Destanları, Köroğlu, s. 115).

Soru sıfatları, isimleri soru yönünden belirten sözcüklerdir. Herhangi bir soru bir isimle birlikte kullanılarak soru sıfatları oluşabilir. Türkiye Türkçesinde belirtme sıfatları içerisinde, bir alt başlık olarak ele alınan soru sıfatları -gösterme ve belirsizlik sıfatları gibi- AT, TmT ve GT’nde, soru sıfatı değil, soru zamiri kabul edilmektedir (Ahmedzade vd., 2013: 169; Nağısoylu vd., 2014: 62; Weyisov, 2008: 293; Azimov, 2011: 180; N. İ. ve İ. İ. Baboglu, 1999: 84). TT dışındaki Oğuz şivelerinde, soru sıfatı diye bir sözcük türü yoktur, bunlar zamirdir. Ancak hem AT hem TmT hem de GT’nde Türk dilcileri tarafından yapılan çalışmalarda bu sözcük türü sıfat olarak ele alınmaktadır.

Tablo 12. Soru Sıfatları

TT	ne, neden, nasıl, kaç, kaçınıcı, kaçar, hangi vb.
AT	neçé, (kaç, ne kadar), hansı (hangi) vb.
TmT	nääçe “kaç”, nääçinci “kaçınıcı”, haysı “hangi”, näähili “nasıl”, niiredääki “neredeki”, nääçe “ne kadar”, nääçede “kaçar” vb.
GT	angi, kaç, nasıl /nasıl, ne, nesoy, nicä / nicäl vb.

- Soru sıfatları tablosunda görüldüğü gibi, Oğuz şivelerinde soru sıfatları ses bilimsel ve sözcük bilimsel farklılıklar göstermektedir.

3.1.2.3.3.5. Sayı Sıfatları

Sayı sıfatı olarak kullanılan sözcükler, varlıkların sayılarını, sıralarını, eşit miktarlarını ve eş parçalarını belirten sıfatlardır.

3.1.2.3.3.5.1. Oğuz Şivelerinde Sayı Sıfatları

3.1.2.3.3.5.1.1. Türkiye Türkçesinde

Türkiye Türkçesinde, sayı sıfatları, nesnelerin sayılarını belirten sayı adları olup bu sözcükler söz dizimsel olarak hem isim hem de sıfat olarak kullanılabilir.

Taranan kaynaklarda hem varlıkların miktarını hem de tane olarak hesabını bildiren sayılar, benzer şekillerde tanımlanarak ufak tefek farklılıklarla sınıflandırılmaktadır. Türk şivelerinde sayılar tek başına kullanıldığı gibi, çeşitli ekler alarak da kullanılabilir. Nesnelerin sayısını, sırasını, bölümünü, paylaşılma şeklini ifade edebilen sayıların bu işlevleri, çeşitli ekler yardımıyla gerçekleştirilir. İşte, sayıların aldığı eklerle göre üstlendiği işlev, sayıların gruplandırılmasında önemli bir etkidir.

Sayı sıfatları, *nesneleri sayı bakımından ya yalnız adet olarak ya bölük bölük, ya parça halinde veya topluluk olarak* (Ergin, 249); *varlıkları sayı, sıra, topluluk vb. yönlerden niteleyen* (Banguoğlu, 353) sıfatlardır. Ayrıca sayı *sıfatları başka bir adın sayısını, ölçüsünü, sırasını belirten* (Aksan, 72); *varlıkları sayı ile ilgili türlü yönlerden belirleyen* (Gencan, 200); *adları, sayı gösterme yoluyla belirten* (Korkmaz, 387) sözcüklerdir. “*Soyut rakamları, belli bir sıralama içindeki şahısların sırasını, bir miktarı ifade eden kelime türü*” olan sayıların ana özelliği, hem hiçbir şahsın veya olayın bir özelliğini göstermemesi hem de sayıların şahıs ve hâl ekleri almamaları ve sayıların dilin diğer parçalarından meydana gelmemeleridir (Tokatlı, 2004: 278).

Dilbilimcilerin belirtme sıfatları içerisinde ele almış olduğu *sayı sıfatlarını* alt gruplara ayırma hususunda, fikir ayrılığına düştükleri görülmektedir. Türkiye Türkçesi kaynaklarında sayı sıfatları, fonksiyonlarına göre; asıl sayı sıfatı, sıra sayı sıfatı, üleştirme sayı sıfatı, kesir sayı sıfatı ve topluluk sayı sıfatı olmak üzere (Banguoğlu, 353; Ergin, 249; Korkmaz, 387; Delice, 43; Ediskun, 135; Özkan,132) beş alt başlıkta incelenmektedir. Bazı kaynaklarda, topluluk sayı sıfatları, sayı sıfatları olarak kabul edilmeyerek sayı sıfatları; asıl sayı sıfatı, üleştirme sayı sıfatı, kesir sayı sıfatı, sıra sayı sıfatı şeklinde (Aksan, 72; Bilgegil 2009: 186; Koç, 205; Buran ve Alkaya, 2009; 146) dört alt başlıkta değerlendirilmektedir.

Oğuz şivelerinde, sayı isimlerinin bazı ses bilimsel farklarla karşımıza çıktığı görülmektedir. “*Bazı Türk yazı dillerinde bu sayıların biçimleri farklılaşabilir. Her bir Türk yazı dilinde, ünlü ve ünsüzlerin uğradığı değişiklikler genellikle sayılarda belli bir kurala göre yansır. Uzunluk Yakut ve Türkmen dillerinin e ünlüsü, Uygur, Azerbaycan ve kısmen Türkmen dillerinin ses belirtilerine dayanarak düşünülür. Yēti “yedi” sayısında ē ünlüsünün uzunluğu Azerbaycan’daki yeddi sözüne dayanarak kurulur, çünkü Azerbaycanda uzun e ünlüsü é ünlüsüne dönmüştür Türk yazı dillerinin çoğunda sayı sıfatları belirsiz sayılarla kurulur. Bu sayılar -ça ekinin yardımı ile oluşmuştur: AT: onlarça gibi. Türkologların çoğu, -ça ekinin “yaklaşık tahminen” anlamını bildiren çāk (çāk-lğ) edatından türediği fikrindedir. Türk yazı dillerinde tahmini sayılar, miktar sayısının tekrarı ile (bēs-altı), sayıların edatlarla birleşmesi veya edatların önünde “bir” sayısının kullanılması ile ifade edilebilir.” (Serebrennikov vd., 1986: 116-118).*

3.1.2.3.3.5.1.2. Azerbaycan Türkçesinde

Azerbaycan Türkçesinde, eşyanın miktarını veya sırasını bildiren sözcüklere (Abasov, 1958: 67; Kazımov, 2010:124) *sayı* denmektedir. Sayılar, Türkiye Türkçesinde sıfatlar içerisinde ele alınırken Azerbaycan Türkçesinde *san* başlığı altında bağımsız bir sözcük türü olarak değerlendirilmektedir (Abasov, 67; Ahmedzade vd., 2013: 153; Nağısoylu vd., 2014: 56).

AT'nde sayılar yapılarına göre basit “bir, iki, beş vb.”; türemiş “beşinci, altıncı vb.” ve birleşik “on-beş, yirmi-dört vb.” (Abasov, 67; Ahmedzade vd., 153) olmak üzere üç başlıkta ele alınmaktadır.

AT'nde sayılar, anlamlarına göre hem *miktar sayıları*, *sıra sayılar*, *gäyri-müäyyän sayılar* şeklinde (Abasov, 68) hem de *miktar sayıları* (müäyyän miktar sayıları, gäyri müäyyän miktar sayıları, käsır sayıları), *sıra sayıları* (Kazımov, 127; Sadıg vd., 96; Ahmedzade vd., 154; Nağısoylu vd., 56) olmak üzere iki şekilde sınıflandırılmaktadır.

Görüldüğü üzere, AT'de sayılar önemli bir sözcük türüdür ve kendi içerisinde çeşitli alt gruplara ayrılmaktadır.

3.1.2.3.3.5.1.3. Türkmen Türkçesinde

Türkmen Türkçesinde sayılar, *sanlar* terimiyle adlandırılmakta ve Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi, başlı başına bir sözcük türü olarak kabul edilmektedir (Söyegov, 116; Weyisov, 274; Sadıg vd., 96; Azimov vd., 2011: 172). TmT'nde sayılar, yapılarına göre: basit “bir, on, mün vb.”; birleşik “otuz bir, beş yüz on yedi vb.” ve ikileme “altı-altıdan, dört-dörtten vb.” olmak üzere (Söyegov, 118-119) üç başlıkta değerlendirilmektedir.

TmT'nde sayılar, manalarına göre: *miktar sayıları* “yedi, bir, doksan vb.” ve *sıra sayıları* “birinci, altıncı, onuncı vb.” (Azimov vd., 2008: 138; Azimov vd., 2011:173) biçiminde incelenmektedir.

Sayıların yapı ve anlam özelliğine göre sınıflandırılışı, TmT'nde de görülmektedir. TmT'nde de sayılar, sıfatlardan ve isimlerden bağımsız bir sözcük türüdür.

3.1.2.3.3.5.1.4. Gagavuz Türkçesinde

Gagavuz Türkçesinde de tıpkı Azerbaycan ve Türkmen Türkçesinde olduğu gibi, sayılar, sıfatların içerisinde değerlendirilmeyerek bağımsız bir sözcük türü olarak ele alınmaktadır (N. İ. ve İ. İ. Baboglu, 69). Gagavuz Türkçesindeki sayılar, sayı sayılıkları, sıra sayılıkları, paylaştıran sayılıklar, bölme sayılıkları (69) şeklinde TT'ne benzer şekilde sınıflandırılmaktadır.

Türkiye Türkçesinde belirtme sıfatlarının alt başlığı olarak ele alınan sayı sıfatları, AT, TmT ve GT'nde *sayı* başlığı ile ayrı bir sözcük türü olarak ele alınmaktaysa da sayıların kullanımında bir farklılık görülmemektedir. Bu üç şivede sayılar, bağımsız bir sözcük türü olması sebebiyle TT'nde daha ayrıntılı bir şekilde ele alınmaktadır.

Sayılar, Türk şivelerinde aldığı eklere ve anlam özelliklerine göre çeşitli şekillerde sınıflandırılmaktadır. Türkiye Türkçesinde sayılar, ya asıl sayı sıfatı, sıra sayı sıfatı, üleştirme sayı sıfatı, kesir sayı sıfatı ve topluluk sayı sıfatı olmak üzere beş alt başlıkta ya da asıl sayı sıfatı, üleştirme sayı sıfatı, kesir sayı sıfatı, sıra sayı sıfatı şeklinde dört alt başlıkta değerlendirilmektedir.

AT'nde sayılar yapılarına göre basit, türemiş ve birleşik; anlamlarına göre ya miktar, sıra ve gâyri müäyyän şeklinde üçe ya da miktar sayıları (müäyyän miktar sayıları, gâyri müäyyän miktar sayıları, kâsr sayıları) ve sıra sayıları şeklinde ikiye ayrılmaktadır.

TmT'nde sayılar yapılarına göre basit, birleşik ve ikileme olmak üzere üç başlıkta değerlendirilmektedir. TmT'nde sayılar, manalarına göre miktar sayıları ve sıra sayıları olarak iki başlıkta ele alınmaktadır.

Türk dilbilimcilerin hazırlamış oldukları AT, TmT ve GT kaynaklarında sayılar TT esas alınarak sınıflandırılmaktadır. Bu çalışmada sayı sıfatları; asıl sayı sıfatları, sıra sayı sıfatları, üleştirme sayı sıfatları, kesir sayı sıfatları ve topluluk sayı sıfatları şeklinde ele alınmaktadır.

3.1.2.3.3.5.2. Asıl Sayı Sıfatları

3.1.2.3.3.5.2.1. Oğuz Şivelerinde Asıl Sayı Sıfatları

Oğuz şivelerinde asıl sayı sıfatları, esasen, sayı isimleridir.

3.1.2.3.3.5.2.1.1. Türkiye Türkçesinde

Asıl sayı sıfatları, sayı adlarıdır. Asıl sayılar daha ziyade nesnelere miktarca belirtmek için kullanılmaktadır.

Adların kesin sayılarını belirtmek için kullanılan asıl sayı sıfatları (Aksan, 73) *eklendikleri adla birer sıfat tamlaması oluşturan ve adın sayısını belirten sıfatlardır* (Korkmaz, 388). Türkiye Türkçesinde asıl sayılar, yapıları bakımından üç çeşide ayrılmaktadır. Bir sözcüklü sayılar “bir, iki, beş, on, yirmi vb.”; sıfat takımı biçiminde olan çarpımlı sayılar “üç yüz, yedi bin, yüz milyon vb.”; öbekleşmiş toplamlı sayılar “on iki, kırk üç, üç bin altı, seksen bin vb.” (Gencan, 201). Ayrıca TT’nde asıl sayılar; *bir, iki, üç* vb. tek kelimelik sayılar; *beş yüz, iki milyon* gibi sıfat tamlaması şeklinde yapılan sayılar; *on bir, kırk sekiz* gibi sayı topluluğu şeklinde yapılan sayılar (Özkan, 1996: 133) şeklinde de sınıflandırılmaktadır. Türkiye Türkçesinde asıl sayılarla ilgili olarak şu tespitlere varılmaktadır:

- *İlk* ve *son* sözcüklerinin açık bir sayı belirtmemesine rağmen, bu sözcüklerin sayı bildirmeleri bakımından asıl sayı sıfatları arasına sokulabilmektedir (Korkmaz, 388).

“Demeyin! Gazetenin ilk sahifesinde onun da, Selma'nın da resimleri var.” (Necip Fazıl Kısakürek, Bir Adam Yaratmak, s. 57).

- Türk şivelerinde sayı sıfatları ve sıfat tamlamasındaki isimler, *Kırk Haramiler, Yedi Meşaleciler, Üç Aylar, Altı Yüz Evler, Yedi Cüceler* gibi özel kullanımların dışında çokluk eki almaz.

- *Bir* sözcüğü, sözdiziminde kullanımına göre bazen belirsizlik bazen asıl sayı olarak kullanılabilir. “*Bir, sayı sıfatı olarak niteleme sıfatlarından önce geldiği hâlde, belirsiz sıfat olarak, niteleme sıfatlarından sonra gelir.*” (Korkmaz, 335).

“İlk bir sonbahar güneşi boş, çimensiz tarlaları, üzerinde henüz taze korkak izler duran geniş yolları parlatıyordu.” (Ömer Seyfettin, Beyaz Lale, s. 7).

- Bir adın önünde art arda tekrarlanan iki sayı sıfatı, kesin sayı yerine tahmine dayanan yaklaşık bir sayı belirtir. Bunlar, bazen araya “veya” bağlacı konmamış bir bağlama grubu niteliğindedir (Korkmaz, 2009: 389).

“*Bu sıkıntıya **beş altı** gün katlanabilecek misiniz?*” (Halide Edip Adivar, Son Eseri, s. 39).

• Sıfat tamlaması şeklinde yapılan sayılar arasında çarpma ilgisi; sayı öbeği şeklinde yapılan sayılarda ise toplama ilgisi vardır.

üç yüz (3x100) sıfat tamlaması

On üç (10+3) sayı öbeği.

“*Bu günkü fiyat endeksi farkıyla belki **dört yüz** lira alan bir adamın stoik mukavemetiyle şirret karısının arasındaki dramın ekonomi ile ne münasebeti vardı?*” (Peyami Safa, Matmazel Noraliya'nın Koltuğu, s. 69).

“*İlâç yirmi, **yirmi beş** dakikadan evvel tesir etmez.*” (Peyami Safa, Matmazel Noraliya'nın Koltuğu, s. 69).

3.1.2.3.3.5.2.1.2. Azerbaycan Türkçesinde

Azerbaycan Türkçesinde kullanılan *bir (elma)*, *iki (dağ)*, *üç (ses)* gibi sıfat tamlamalarındaki *bir*, *iki*, *üç* sözcüklerinin asıl sayı sıfatları diye adlandırmak yerine bunlara *miktar sayıları* (Kazımov, 127; Sadıg vd., 96; Ahmedzade vd., 154; Nağısoylu vd., 56; Mehmedoğlu, 2006: 64-66) denmektedir. Azerbaycan Türkçesinde sayıların alt başlığı olarak ele alınan miktar sayıları, kendi içinde müäyyän “belirli” miktar sayıları, gäyri müäyyän “belirsiz” miktar sayıları, kesr sayıları (Kazımov, 127; Sadıg vd., 96; Ahmedzade vd., 154; Nağısoylu vd., 56) olmak üzere üçe bölünmektedir. İşte Azerbaycan Türkçesinde ele alınan belirli miktar sayıları, asıl sayı sıfatlarıdır.

Bir, iki, üç, dörd, yeddi, säkkiz, dogguz, gırx, älli, ... säksän, doxsan, ...min, milyon, milyar AT'nde kullanılan asıl sayı sıfatlarıdır.

Dogguz ay, dogguz gün, dogguz saat, dogguz dedige, dogguz saniye geçdi. “Dokuz ay, dokuz gün, dokuz saat, dokuz dakıda, dokuz saniye geçti.” (Azerbaycan Masalları, Seyfelmülk, s.18).

Bu tacirin üç min goyunu, üç yüz madyan atı, ne bilim neyi var idi. “Bu tüccarın üç bin koyunu, üç yüz kısrığı, ne bileyim daha neleri vardı.” (Azerbaycan Masalları, Tacirin Nağılı, s. 337).

3.1.2.3.3.5.2.1.3. Türkmen Türkçesinde

Türkmen Türkçesinde asıl sayı sıfatları, Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi, miktar sayıları diye adlandırılmaktadır (Azimov vd., 2011:173).

TmT’nde kullanılan asıl sayı sıfatları şunlardır: *nol* “sıfır”, *bir*, *iki*, *iç*, *dört*, *bääş*, *altı*, *yedi*, *sekiz*, *dokuz*, *oon*, *yiğrimi*, *otuz*, *kırk*, *elli*, *altmış*, *yetmiş*, *seğsen*, *toğsan*, *yüz/ bir yüz*, *müñ/ bir müñ*, *million/ bir millon*, *milliard/ bir milliard* “milyar/ bir milyar”, *trillion/ bir trillions*.

Kırk gulaklı kırk gazanı atarıp, kırk gice-gündiz toy beripdirler. “Kırk kulaklı kırk kazanda yemek pişirip, kırk gün kırk gece düğün yapmışlar.” (Türkmen Masalları, Gurcak Gız, s. 42).

Ol on sekiz öküzçe, yigirmi bäs öküz, altmış nogta, yetmiş agta ibersin. “Padişah on sekiz küçük öküz, yirmi beş öküz, altmış nokta, yetmiş agta versin.” (Türkmen Masalları, Akıllı Gız, s. 71).

3.1.2.3.3.5.2.1.4. Gagavuz Türkçesinde

Gagavuz Türkçesinde, asıl sayı sıfatları için *sayı sayılıkları* terimi kullanılmaktadır. Asıl sayıların kullanımıyla ilgili olarak Gagavuz Türkçesinde, TT’ne göre pek fark görülmemektedir. Gagavuz Türkçesinde asıl sayılar olarak kullanılan sözcükler şunlardır: *bir*, *iki*, *üç*, *dört*, *beş*, ...*on...* *otuz*, ...*elli bir*, *üz...* gibi (N. İ. ve İ. İ. Baboglu, 1999:69).

Bakıy onu çocuk kırk gün. “Çocuk, ona kırk gün bakıyor.” (Gagavuz Destanları, Köroğlu, s. 115).

Aliksandra-da işittiynän, geldi, taa yerinä yetişmedän, yetişti onnan yolda, on bin askernän. “İskender bunu işitince, onları daha yerlerine varmadan yolda on bin askeriyle çevirmiş.” (Gagavuz Destanları, Aleksandr Makedonskiy, s. 176).

TT’nde belirtme sıfatları içerisinde ele alınan sayılar, diğer Oğuz şivelerinde ayrı bir sözcük türü olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla asıl sayı sıfatları diye bir sözcük türü, TT dışındaki Oğuz şivelerinde, görülmemektedir. Oğuz şivelerinde kullanılan asıl sayılara bakıldığında, TT ve GT’nde asıl sayı sıfatı olarak kullanılan

sözcükler, hemen hemen aynı olup Oğuz şivelerinde sayı sıfatlarında ses bilimsel farklılıklar olduğu görülmektedir (milyard, milyar; doguz, dokuz vb.).

Tablo 13. Asıl Sayı Sıfatları

TT	bir, iki, üç, dört, beş, altı, yedi, sekiz, dokuz, on...
AT	dörd, yeddi, säkkiz, dogguz, ..iyirmi, gırx, älli, ... säksän, doxsan,...min, milyon, milyar...
TmT	nol “sıfır”, bir, iki, iç, dört, bääş, altı, yedi, sekiz, dokuz, oon, yiğrimi, otuz, kırk, elli, altmış, yetmiş, seğsen, toğsan, yüz/bir yüz, müñ/ bir müñ, million/ bir millon, milliard/ bir milliard “milyar/ bir milyar”, trillion/ bir trillions...
GT	bir, iki, üç, dört, beş...on, otuz, kırk, üz (yüz)...

- Oğuz şivelerinde asıl sayı sıfatları, farklı şekillerde ele alınsa da kullanımda pek bir fark yoktur. Oğuz şivelerinde asıl sayı sözcükleri, ses bilimsel farklılıklar göstermektedir.

3.1.2.3.3.5.3. Sıra Sayı Sıfatları

Sıra sayı sıfatları, varlıkların sıralarını belirterek isme sorulan “kaçıncı” sorusuna cevap olan sıfatlardır. Önüne geldikleri kelimelerin sırasını bildiren sıra sayı sıfatlarından sonra gelen kelimeler çokluk eki alabilir. Yazıda sonu sessizle biten kelimeye *-InI*, *-ÜncÜ*; sonu sesliyle biten kelimeye *-ncI*, *-ncU*, eki getirilerek yazılabileceği gibi, sayının sonuna “.” getirilerek de yazılabilir.

3.1.2.3.3.5.3.1. Oğuz Şivelerinde Sıra Sayı Sıfatları

3.1.2.3.3.5.3.1.1. Türkiye Türkçesinde

Sıra sayı sıfatları, *belirtikleri adların/ varlıkların sıralarını gösteren/ belirten* (Aksan, 73; Gencan, 202) *varlık ve nesnelerdeki dereceleme sayılarını gösteren* (Korkmaz, 391) sözcüklerdir.

Eski Türkçede sıra sayı sıfatı eki *-Inç*’tir: *yitiñç*, *bişinç* (Ediskun, 2005). Oğuz şivelerinde ise sıra sayı sıfatları, asıl sayı sıfatlarına *-InI/-UncU* getirilerek yapılır. Sayılardan sonra nokta işareti (.) kullanıldığında da sıra sayı anlamı sağlanmaktadır. Sıra sayı sıfatlarından sonra gelen isimler, teklik şeklinde kullanıldığı gibi, çokluk eki de alabilir: *dördüncü sınıf*, *dördüncü sınıflar* gibi.

“*Birinci hat güvenlik hattı, ikinci hat asıl savunma hattı, üçüncü hat ihtiyat hattıydı.*” (Turgut Özakman, Şu Çılgın Türkler, s. 120).

Sonuncu sözü herhangi bir açık sayıya bağlanmamasına rağmen, derecede sonuncu olmayı bildirdiği için sıra sayı sıfatı sayılmaktadır (Korkmaz 2009: 391).

“*Sonuncu* kız, benim askerim de inşallah İzmir'e girer! dedi.” (Turgut Özakman, Şu Çılgın Türkler, s. 143).

İlk sözcüğü, *birinci* sözcüğü yerine sıra sayı sıfatı olarak kullanılabilir (Kızılkaya, 1991: 93-94).

“*İlk* Bulgar ihtilallerindeki ulusal özleme, ulusal anlama akıl erdiremiyor, bu yüce hareketi ekonomik sıkıntılar gibi şeylere bağlayarak Anadolu'nun parasıyla bizim topraklarımızı imara, caddeler, okullar, kiliseler açmaya çalışıyordu.” (Ömer Seyfettin, Beyaz Lale, s. 15).

3.1.2.3.3.5.3.1.2. Azerbaycan Türkçesinde

Mehmedoğlu, *birinci* (gün), *üçüncü* (sınıf), *beşinci* (bölüm) vb. sıfat tamlamalarındaki *birinci*, *üçüncü*, *beşinci* sözlerinin sıra sayı sıfatları şeklinde adlandırılmasını doğru bulmayarak bu sözcükler için sıra sayıları denmesinin daha doğru olacağını (2006: 64-66) belirtmektedir. Nitekim bu sıra sayıları Azerbaycan Türkçesinde, sıfatların içerisinde değil sayıların içerisinde değerlendirilmektedir (Abasov, 68; Sadıg vd., 96; Ahmedzade vd., 154; Nağısoylu vd., 56). Azerbaycan Türkçesinde, *ävval*, *ahir*, *orta*, *son* sözcükleri, *-IncI/-UncU* eklerini alarak kesir sayıları oluşturabilmektedir (Kazımov, 132). Azerbaycan Türkçesinde sıra sayıları *6-cı*, *5-ci*, *10-cu*, *80-ci* şeklinde *-cI/-cU* ekleriyle yazılmakta olup *-In/-Un* eki kullanılmamaktadır (Kazımov, 132).

Beli, *ikinci* gün yine *bele*, *üçüncü* gün yine *bele*. “Evet, ikinci gün yine böyle, üçüncü gün yine böyle.” (Azerbaycan Masalları, Kiçik Bacı, s. 202).

3.1.2.3.3.5.3.1.3. Türkmen Türkçesinde

Türkmen Türkçesinde sıra sayıları, *tertip sayılar*, terimiyle adlandırılmakta ve Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi, bağımsız bir sözcük türü olarak değerlendirilen sayıların alt başlığı olarak kabul edilmektedir (Azımov vd., 2008: 138; Azımov vd, 2011:173).

Ol kırkinci günü irden ädiği patıšanuñ önüne taşlapdır. “O kırkinci gün erkenden çizmeyi padişahın önüne bırakmış.” (Türkmen Masalları, Abdilla Bay, s. 70).

Bile yatan ilkinçi gicemiz, müñkürlük etceğini bilip, belgi için sizden şu gövher daşı alıpdım diyipdir-de, patıšanuñ gövherini çıkarıp önünde goyupdır. “Birlikte yattığımız ilk gece, şüphe edeceğinizi anlayıp, işaret için sizden şu mücevher taşı almıştım demiş ve padişahın mücevherini çıkarıp önünde koymuş.” (Türkmen Masalları, Abdilla Bay, s. 74).

3.1.2.3.3.5.3.1.4. Gagavuz Türkçesinde

Gagavuz Türkçesinde, *sıra sayılıkları* terimiyle karşılanan sıra sayı sıfatları, sayıların alt başlığı olarak değerlendirilmekte ve bu konuda GT’nde bir farklılık görülmemektedir.

Bir pek zengin adamın ama onikinci karısı duudurmuş bir artık gözäl çocuk. “Zengin bir adamın on ikinci karısı çok güzel bir oğlancık doğurmuş.” (Gagavuz Destanları, Köroğlu, s. 107).

Gideer çocuk dört gün, beşinci gün işideer: kimse gelmeer. “Çocuk, dört gün gider, beşinci gün kimsenin gelmediğini duyar.” (Gagavuz Destanları, Gan Kişi, s. 171).

Oğuz şivelerinde, sıra sayı sıfatları konusunda pek bir fark görülmemekte ve sıra sayı sıfatı, aynı eklerle yapılmaktadır. Ancak TT’nde sayı sıfatları içerisinde değerlendirilen bu sözcük türü, diğer Oğuz şivelerinde sayılar içerisinde ele alınmakta ve sıra sayı sıfatları diye bir sözcük türü bulunmamaktadır.

Tablo 13. Sıra Sayı Sıfatları

TT	-Incl/ -UncU
AT	-Incl/ -UncU
TmT	-Incl/ -UncU
GT	-Incl/ -UncU

- Tabloda da görüldüğü üzere, Oğuz şivelerinde sıra sayı sıfatı -Incl/-UncU ekiyle yapılmaktadır.

3.1.2.3.3.5.4. Üleştirme Sayı Sıfatları

Üleştirme sayıları, asıl sayı sıfatlarına getirilen *-(ş)Ar* ekiyle yapılmakta olup bu sayı sıfatları, bölme, ayırma, paylaşırma ifade etmektedir. Pek çok kaynaktan üleştirme sayı sıfatlarının eki-*şAr* olarak verilmektedir. Bazı kaynaklarda ise üleştirme sayı sıfatı eki *-Ar* olup *-ş* ünsüzü kaynaştırma kabul edilmektedir.

3.1.2.3.3.5.4.1. Oğuz Şivelerinde Üleştirme Sayı Sıfatları

3.1.2.3.3.5.4.1.1. Türkiye Türkçesinde

*Bir bölme, bir ayırma, bir paylaşırma, bir dağıtma ifade eden, nesnelere sayısını bölük bölük gösteren (Ergin, 250), adların bölüştürme anlamını vererek sayılarını (Aksan, 73; Korkmaz, 391) ve varlıkların eşit bölümlere ayrıldığını belirten (Gencan, 202); nesnelere sayıca paylaşırma ve dağıtma bakımlarından ifade etmek için asıl sayılara bu kavramı veren eklerin ilavesiyle yapılan veya sayı adlarının bulunduğu sözcük öbekleriyle kurulan sayı şekillerine (Erdal Şahin, 2013: 98) üleştirme sayı sıfatları denmektedir. Nesnelere, sayıca paylaşırma ve dağıtma bakımlarından ifade eden üleştirme sayıları, nesnelere sayısını bölük bölük gösterir. Sayılarda üleştirme ünsüz ile biten sayılara *-Ar*, ünlü ile biten sayılara *-şAr* ekini getirilmesiyle yapılmaktadır.*

İkinci kelimeleri *yüz* veya *bin* olan kelime öbekleri biçimindeki asıl sayı sıfatlarının üleştirme biçimleri iki türdür: *On bin-er lira ya da on-ar bin lira, beş yüz-er lira ya da beş-er yüz lira*. İkinci kelimesi *milyon* ve *milyar* ile yapılmış sayı öbeklerinde ise yalnızca bir tek biçim kullanılmaktadır: *bir-er milyon lira, beş-er milyar lira* (Ediskun, 2005: 135). Üleştirme sayı sıfatlarında zaten, çokluk manası bulunduğu için çoğul eki kullanılmaz (Ergin, 2007: 251; Ediskun, 2005: 135). *Kaçar* sorusuna cevap olan üleştirme *tek, birer, yarım, çift* sözcükleriyle de yapılabilmektedir.

*“Arkadan kaçmaya yeltenen askerleri **teker teker** devirdiler.”* (Turgut Özakman, *Şu Çılgın Türkler*, s. 339).

*“Ondan sonraki âlimler arasında, ellerinde **birer** fotoğraf makinesi, bu hayaletlerin resmini çekenlerin az olmadığını biliyoruz.”* (Peyami Safa, *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu*, s. 164).

3.1.2.3.3.5.4.1.2. Azerbaycan Türkçesinde

Azerbaycan Türkçesinde, *bölüşdürme sayıları* terimiyle adlandırılan bu sıfatın, Oğuz şivelerinde üleştirmenin özel eki olan *-Ar* şekli, Azerbaycan Türkçesinde pek görülmez, sadece *birer* kelimesinde görülür. *-şAr* ekiyle meydana gelen üleştirme sayısına da az rastlanır: *üçşer* (Buran ve Alkaya, 2009: 101).

Azerbaycan Türkçesinde üleştirme anlamı daha çok *üç üç, beş beş* vb. sayıların tekrarıyla yapılmaktadır.

3.1.2.3.3.5.4.1.3. Türkmen Türkçesinde

Türkmen Türkçesinde, *taakuk saanlar ~ cemleyici-böölüci sanlar* şeklinde adlandırılan bu sayı sıfatları, hem *-dAn* ekiyle (on-ondan “onar”) hem de *bir* (üçbir “üçer”) sözcüğüyle yapılmaktadır (Şireliyev ve Abdullayev, 1986: 38; Hanser, 2003: 85; Buran ve Alkaya, 2009: 147).

Türkmen Türkçesinde, sayı ismi olan bir sözcüğünün ünlüsü normalde kısadır. Ancak bu kelime, herhangi bir sayı isminin veya bir başka ismin arkasından gelirse ünlüsü uzamaktadır: *ikibiir* “ikişer ikişer” (Kara, 2001: 43; Kara, 2007: 260-262).

Sonuç olarak TmT’nde sayılarda üç tip üleştirme şekline rastlanmaktadır:

- *-(i)n* ile: *birin birin (birer birer)*,
- *-den* ile: *iki ikiden (ikişer), üç üçden (üçer)*,
- *-bir* sözcüğüyle: *beşbir (beşer)*.

Şol vağt kenizleriň baş tutanı orta düşüp, bolan işleri birin-birin paşişaydypdır. “O vakit cariyelerin başı ortaya çıkıp, olan şeyleri **birer birer** padişaha anlatmış.” (Türkmen Masalları, Akıllı Gız, s. 74).

3.1.2.3.3.5.4.1.4. Gagavuz Türkçesinde

Gagavuz Türkçesinde, *paylaştıran sayılıklar* terimiyle karşılanan üleştirme sayıları; ya asıl sayıların sonuna getirilen *-(ş)Ar* ekiyle ya da Türkmen Türkçesinde olduğu gibi sayıların sonuna *-(i)n* ekiyle yapılmaktadır.

O adamlarsa alayorlar sırtlarına birür koyun derisi, da karışayorlar koyunnar-içinü. “Adamlar ise sırtlarına birer koyun derisi alıp koyunların içine karışıyorlar.” (Gagavuz Destanları, Tepegöz, s. 140).

Oğuz şivelerinde üleştirme, hem sayı isimlerine belli başlı bazı eklerin getirilmesiyle hem sayı isimlerinin bulunduğu sözcük öbekleriyle ifade edilmektedir. Üleştirme sayı sıfatları için TT, AT, GT’nde kullanılan ortak ek *-Ar/-şAr*’dir. Ayrıca AT ve TT’nde aynı sayı tekrarlanarak da üleştirme sayı ifadesi elde edilmektedir. TmT’nde üleştirme *-Ar/-şAr* ekiyle değil; tekrarlanan sayının sonuna hem *-(i)n* eki hem *-dAn* eki getirilerek hem de sayılardan sonra *bir* sayısı getirilerek üç şekilde yapılmaktadır. Üleştirme, GT’nde hem *-(i)n* hem *-Ar/-şAr* ekleriyle iki türlü yapılmaktadır. TmT’nde görülen *-(i)n* ekiyle üleştirme ifadesi GT’nde de görülmektedir. Görüldüğü üzere, üleştirme konusunda Oğuz şivelerinde çeşitlilik görülmekte olup TT ve AT’nde benzerlik söz konusuysen TmT, üleştirme sayıları konusunda TT ve AT’nden ayrılmaktadır. TT dışındaki Oğuz şivelerinde üleştirme sayı sıfatı diye bir sözcük türü yoktur. Bu kullanımlar, üç şivede bağımsız bir sözcük türü olarak ele alınan *sayılar* altında ele alınmaktadır.

Oğuz şivelerinde tespit edilen üleştirme sayıları yapma yolları şu başlıklar altında toplanmaktadır:

- *-Ar/-şAr*: (TT, GT, AT)
- Sayıların tekrarı yoluyla (AT ve TT) *bir bir, iki iki* vb.
- *-dAn* durum ekiyle (TmT): *birden, ikiden* vb.
- *-(i)n* ekiyle (TmT, GT): *birin birin*
- Sayıların sonuna *bir* sözcüğü getirilerek (TmT): *ikibir ikibir*

Tablo 14. Üleştirme Sayı Sıfatları

TT	<i>-Ar/-şAr</i>
AT	<i>-Ar/-şAr</i>
TmT	<i>-(i)n</i> : <i>birin birin</i> ; <i>-den</i> : <i>bir birden</i> ; <i>ikibir</i> : <i>ikişer ikişer</i>
GT	<i>-(i)n</i> ; <i>-Ar/-şAr</i>

• Üleştirme sayı sıfatları tablosundan da görüldüğü üzere, TT ve AT üleştirme konusunda müşterek olup *-(i)n*, ekiyle üleştirme TmT ve GT’nde özgüdür. Ayrıca TmT’nde *-den* eki ve *bir* sayısı ile üleştirme sayıları yapılmaktadır.

3.1.2.3.3.5.5. Kesir Sayı Sıfatları

Kesir sayı sıfatları, bütünü kaçta kaç olduğunu gösteren sözcüklerdir.

3.1.2.3.3.5.5.1. Oğuz Şivelerinde Kesir Sayı Sıfatları

3.1.2.3.3.5.5.1.1. Türkiye Türkçesinde

Türkiye Türkçesinde kesirli/ kesir sayı sıfatları, *nesnelerin parçalarını belirten* (Ergin, 250); *tam sayıların bir parçasını, kesirli sayıları gösteren* (Banguoğlu, 354); *belirtikleri adların sayılarını kesirli olarak* (Aksan, 74; Korkmaz, 391); *varlıkların bölümlerini belirten* (Gencan, 203) sayı sıfatlarıdır. Kaynaklarda kesir sayı sıfatlarının diğer sıfatlardan ayrılan yanı; kesir sayı sıfatlarının tek kelimeye değil, bir kelime grubuna dayanmış olmasıdır (Ergin, 252; Korkmaz, 391). Kesir sayı sıfatları sözcük öbeğinin dışında *yarı, yarım, çeyrek, buçuk* gibi sözcüklerle de yapılabilmektedir.

“*Kolordu birlikleri şehri yarım daire içine almışlardı ama bütün çabalarına rağmen artçıları ve ateş çemberini aşamıyorlardı.*” (Turgut Özakman, Şu Çılgın Türkler, s. 147).

“*Çeyrek saat geçmeden yağmur başladı.*” (Turgut Özakman, Şu Çılgın Türkler, s. 344).

“*Kesirli sıfatlar, yapıca, bulunma eki almış bir sayı adının başka bir sayı adı ile oluşturduğu bulunma grubuna dayandırılır. Kesir sayı sıfatlarında, sıfat durumundaki grubun ikinci kelimesinin sonuna bir üçüncü şahıs iyelik eki getirilerek sıfat ad gibi de kullanılabilir. Bu durumda kesirli sıfat tamlaması bir ad tamlamasına dönüşmüş olur: üçte bir pay/ payın üçte biri... gibi*” (Korkmaz, 2009: 392).

“*Asker esvaplı yüzde beş insana tesadüf edemedim.*” (Turgut Özakman, Şu Çılgın Türkler, s. 517).

3.1.2.3.3.5.5.1.2. Azerbaycan Türkçesinde

Azerbaycan Türkçesinde sayılar, miktar sayıları (belirli miktar sayıları, belirsiz miktar sayıları ve kesir sayıları) ve sıra sayıları (Kazımov, 127; Sadıg vd., 96; Ahmedzade vd., 154; Nağısoylu vd., 56) olmak üzere iki şekilde sınıflandırılmakta, kesir sayıları, miktar sayılarının bir alt başlığını oluşturmaktadır.

Azerbaycan Türkçesinde kesir sayıları, sıfatların değil; bağımsız bir sözcük türü olarak kabul edilen sayılarını içerisinde değerlendirilmektedir.

Kesir sayıları, Azerbaycan Türkçesinde *dörddü(n) bir, üçdü(n) iki* şeklinde yapılmaktayken zamanla, kesir sayıları yapan *-dAn* eki yerini *-dA* 'ye bırakmıştır.

Az getdi, çoh getdi, yarım yol getdi. “Az gitti, çok gitti, yolun yarısını tamamladı.” (Azerbaycan Masalları, Tüklüce, s. 141).

3.1.2.3.3.5.5.1.3. Türkmen Türkçesinde

Türkmen Türkçesinde, *drob sanlar* şeklinde adlandırılan kesir sayı sıfatları, *-dAn* ekiyle yapılmakta ve kesir sayı sıfatları, sayılar içerisinde ele alınmaktadır.

Örnek: *döörtten iki, nol bitiin oondan üç “sıfır tam onda üç”, bir bitiin oondan iki “bir tam onda iki”, bääş bitiin yüzden altmış dört “beş tam yüzde altmış dört”, sekiz bitiin oondan bääş “sekiz tam onda beş”, bääş bitiin döörtten üç “beş tam üç bölü dört* (Kara, 2007: 260-262).

Diñe yarım saağat möhleti baardı. “Sadece yarım saat zamanı vardı.” (Ata Atacanov'un Şiirleri, s. 258).

3.1.2.3.3.5.5.1.4. Gagavuz Türkçesinde

Gagavuz Türkçesinde, *bölmä sayılıklar -DA* ekiyle yapılmakta ve kesir sayı sıfatları, sayıların içerisinde incelenmektedir. GT'nde kesir sayı sıfatları: $\frac{1}{2}$ bir ikinci, $\frac{1}{4}$ bir dördüncü şeklinde sıra sayı isimleriyle söylenmektedir. Tam sayılı kesir sayılar ise: $\frac{1}{2}$ bir bütün bir ikinci, $2\frac{3}{4}$ iki bütün üç dördüncü şeklindedir. *Yüzdeli rakamlar: 0, 15 nol'bütün onbeş üzüncü, 7, 75 edi bütün etmiş beş üzüncü* (Arabacı vd.,1959: 134) şeklinde ifade edilmektedir.

Semä da bu para için hasta karıya kazdırdı yarım hektar papsoy. “Sema da bu para için hasta kadına yarım hektar mısır kazdırdı.” (Dmitriy, Seçme Yaratmalar, s.153).

Yukarıda kesir sayı sıfatlarıyla ilgili bilgilere bakıldığında, TT ve AT'nde kesir sayı sıfatlarının ismin bulunma durum ekiyle yapıldığı ve aynı şekilde söylendiği görülmektedir. Kesir sayı sıfatları; TmT ve GT'nde ise farklı şekillerde ifade edilmektedir. Kesir sayı sıfatları; TmT'nde ayrılma durum eki kullanılarak

yapılırken GT’nde kesir sayıları, durum ekleri kullanılmadan söz dizimsel yolla yapılmaktadır.

Tablo 15. Kesir Sayı Sıfatları

TT	üçte bir, dörtte üç vb.
AT	ikide bir hisse, bir tam onda beş, yüzde yetmiş vb.
TmT	dörtten iki, “iki bölü üç” nolbitiinoondan üç “sıfır tam onda üç”, bir bitiinoondan iki “bir tam onda iki”, bääşbitiin yüzden altmış dört “beş tam yüzde altmış dört”, sekiz bitiinoondanbääş“sekiz tam onda beş”, bääibitiindörtten üç “beş tam üç bölü dört vb.
GT	½ bir ikinci, ¼ bir dördüncü, tam sayılı kesir sayılar: 2 ¾ iki bütün üç dördüncü, yüzdeli rakamlar: 0, 15 nol’bütün on beş üzüncü, 7, 75 edi bütün etmiş beş üzüncü vb.

• Kesir sayı sıfatları tablosundan anlaşıldığı üzere, TT ve AT’nde kesir sayıları aynı şekildedir. TmT’nde kesir sayı sıfatları için *-dAn* durum eki kullanılmaktadır. GT’nde ise kesir sayılarının yapımı daha farklıdır.

3.1.2.3.3.5.6. Topluluk Sayı Sıfatları

Topluluk sayı sıfatları; nesnelar arasında bir yakınlık bir birlik olduğunu gösteren, bir nesne topluluğunu ifade eden (Ergin, 252) ve adın gösterdiği varlık ve nesnelar arasında bir yakınlık, birliktelik ve topluluk bulunduğunu gösteren (Korkmaz, 391) sıfatlardır.

3.1.2.3.3.5.6.1. Oğuz Şivelerinde Topluluk Sayı Sıfatları

Oğuz şiveleri içerisinde AT, TmT ve GT’nde topluluk sayı sıfatları, sıfatlar içerisinde değerlendirilmemektedir.

3.1.2.3.3.5.6.1.1. Türkiye Türkçesinde

Topluluk sayı sıfatları, asıl sayı sıfatlarına getirilen *-Iz/-Uz* ekleri ile yapılmaktadır (Banguoğlu, 354; Korkmaz, 391). Türkçede çeşitli yollarla yapılan topluluk sayı sıfatları, sayı sıfatı olarak ele alınırken (Banguoğlu, Ergin, Korkmaz, Delice, Ediskun, Kızılkaya ve Özkan) topluluk sıfatlarının sayı sıfatları içerisinde değerlendirilmediği de görülmektedir.

Türk şivelerinde topluluk anlamı şu yollarla yapılmaktadır:

• *-agu/-egü* eki sadece eski Türk yazıtlarında görülür: *igegü, ikegü* “*ikisi birlikte*”, *üçegü* “*üçü bir*” vb. Bu ek, diğer Türk yazı dillerinde ses bilimsel olarak

değişmiştir ve aşağıdaki türevlere sahiptir: Türkmen Türkçesi: *-av /-év: üçöv* (Serebrennikov vd., 1986: 121).

- Asıl sayılara asıl sayılara *-(I)z/-(U)z* ekinin getirilmesiyle kurulur ve o sayıya bir “topluluk” anlatımı kazandırır (Korkmaz 2009: 393). Bunlar, belirttikleri nesnelere arasında bir yakınlık, bir birlik olduğunu gösteren, bir nesne topluluğu ifade eden sayı sıfatlarıdır: *ikiz, üçüz* vb. Topluluk sayı sıfatlarından sonraki isimler teklik de olabilir, çokluk da (Ergin, 2007:252).

- Toplu çokluğun ifadesi için *altımız, ikimiz* vb iyelik eklerinden yararlanılabilir (Serebrennikov vd., 1986: 121).

- Topluluk sayı anlamı veren sözcük, kendi anlamında kullanıldığında isimdir: *Üçüzlerin sağlığı tehlikede*. “çift” sözcüğü, topluluk sayı sıfatı olarak kullanılabilir: *çift kat* vb. (Kızılkaya, 1991: 96).

- Sayı adına doğrudan doğruya *-II/-IU* sıfat ekinin getirilmesiyle kurulan topluluk sayı sıfatları da vardır: *ikili fül çatısı, üçlü bahis, beşli tabanca, altılı iskambil kâğıdı* (Korkmaz, 2009: 393).

- Topluluk sıfatları *sürü, deste, ordu* gibi sözlüksel yollarla da yapılmaktadır.

Topluluk sayı sıfatları sadece TT’nde ele alınmakta olup diğer Oğuz şivelerinde topluluk sayı sıfatları ne sayıların ne de sıfatların içerisinde vardır.

AT: *A dervişi ekiz uşag olmadı, biri oldu*. “Ey derviş, ikiz çocuk olmadı, tek oldu, o da şimdi on beş yaşında.” (Azerbaycan Masalları, Şirzad, s. 32).

TmT: *Dokuz ay, dokuz günü doldurıp, Esen Şahınıñ ayalı ekiz çağa doğrupdur*. “Dokuz ay, dokuz günü doldurup, Esen Şahı’nın karısı ikiz çocuk doğurmuş.” (Türkmen Masalları, Esen Şahı, s. 91).

GT: *Bu çocuk sa bu dokuz yılın içindä dokuz kemer altın kazanêr, dokuz da sürü koyun, dokuz üz da çoban edener*. “Bu oğlan ise, dokuz yılın içinde dokuz kese altın ve dokuz **sürü** koyun kazanıyor, dokuz yüz de çoban ediniyor.” (Gagavuz Destanları, Menevşa, s. 127).

Sonuç olarak TT’nde olduğu gibi, diğer Oğuz şivelerinde de sıfatlar, hem şekil bilimsel hem de anlam bilimsel özellikleri bakımında diğer sözcük türlerinden kesin suretle ayrılmaktadır. Sıfatlar -söz dizimsel özelliği dikkate alınmayarak- bazen isimlere bazen de zarflara yaklaştırılmaktadır. Oğuz şivelerinde sıfatlarla ilgili olarak

tespit edilen en önemli husus, sıfatların sınıflandırılması meselesidir. TT’nde hemen hemen benzer şekillerde sınıflandırılan sıfatlar, diğer Oğuz şivelerinde Türkiye Türkçesinden oldukça farklı ele alınmaktadır.

TT’nde sıfatlar, niteleme ve belirtme olarak ikiye ayrılırken diğer Oğuz şivelerinde belirtme sıfatları, sıfat kapsamında değerlendirilmemektedir. Ayrıca niteleme sıfatlarını bazı Türk dilbilimciler, AT, TmT ve GT’nde ele alındığı gibi - anlam bilimsel içerikleri esas alınarak- sınıflandırmaktadırlar. TT’nde belirtme sıfatlarının alt başlığı içinde ele alınan gösterme sıfatları, belirsizlik sıfatları, soru sıfatları diğer Oğuz şivelerinde zamirler içerisindedir. Türkiye Türkçesinde belirtme sıfatlarının alt başlığı olarak ele alınan sayı sıfatları diğer Oğuz şivelerinde sayı başlığı ile ayrı bir sözcük türü olarak değerlendirilmektedir. TT’ndeki asıl sayı sıfatları, sıra sayı sıfatları, kesir sayı sıfatları, üleştirme sayı sıfatları ve topluluk sayı sıfatları, sayı sıfatlarını oluştururken diğer Oğuz şivelerinde bu sıfatlar, sayılar içerisinde verilmektedir. Kısacası, sıfatların sınıflandırılmasında TT, diğer Oğuz şivelerinden büyük oranda ayrılmaktadır.

3.1.2. Zamir/ Adıl

Zamirler, canlı ve cansız bütün varlıkları ve kavramları, çeşitli şekillerde temsil eden dil bilimsel kategorinin adıdır. Dionysios, *Tēkhne Grammatikē* adlı eserinde zamirleri, *belirli kişileri gösteren ve bir ismin yerine kullanılan kelimeler* (13) şeklinde tanımlamaktadır. Ancak, zamirler sadece isimlerin değil söz grubunun da yerine geçebilmektedir (lyons, 1968: 273-274). Deny’nin *katmaç* terimiyle (1941:560) adlandırdığı zamirler, *hem anlamsal hem de yapıbilimsel açıdan da farklı olan ve hiçbir tartışma yaratmayan müstakil kelime türüdür* (Zeynalov, 1993: 33). İsimlerin yerine kullanıldıklarında çokluk, iyelik, hâl eklerini alabilen zamirlerin (Azimov vd., 2008: 17) isim türetme ekleri almaması, dikkat çekicidir. “Zamirler, eskiden beri fazla bir değişikliğe uğramadan kullanılagelen Türkçede değişmeyen bir söz bölüğüdür.” (Zeynalov, 1993: 115).

3.1.3.1. Oğuz Şivelerinde Zamir Tanımı

3.1.3.1.1. Türkiye Türkçesinde

Adların yerini kişi, soru, gösterme ve belirsizlik bildirerek tutan sözcükler olan ve kaynaklarda -en genel anlamda- isimlerin yerini tutan sözcükler olarak tanımlanan zamirlere, kimi araştırmacılar *adıl* derken (Vardar, 36; Gencan, 442; Hengirmen,160; Koç,147; Atabey vd, 96); kimi araştırmacılar, *zamir* terimini kullanmayı tercih etmektedirler (Banguoğlu, 372; Ergin, 258; Bilgegil, 216; Ediskun, 273; Korkmaz, 451; Eker, 395; Karpuz, 27; Kocasavaş, Erarslan, Zeynalov, Yılmaz). Bu sözcük türü için, zamir ve adıl dışında *ilinti* (Ediskun, 156) terimi de kullanılmaktadır.

Nesnelerin ne niteliğini ne de herhangi bir özelliğini bildirmeyen zamirler, diğer sözcük türlerinden kolaylıkla ayırt edilebilir. Zamirler, *ad soylu sözcüklerin önemli bir bölümü olup, genellikle adların yerini tutan, kişi, soru, gösterme ve belgisizlik kavramları taşıyan* (Aksan, 115); *nesnelere temsil veya işaret suretiyle karşılayan* (Ergin, 262; Bilgegil, 204), *isim ve isim fiiller gibi çekilebilen, kelime türetmeye elverişli olmayan* (Bilgegil, 204) gramer kategorileridir. Zamirler, *tümcede adların, daha önce geçmiş kavramların yerlerini tutan ve söyleyenle kendisine söylenen kimseleri hatırlatan* (Gencan, 282); *bir kişi veya nesne kavramı taşıyarak adın yerini tutan* (Banguoğlu, 360) sözcüklerdir. Zamir, *kişilerin ve canlı cansız ad grubundaki varlıkların yerini tutma, onları işaret veya soru yolları ile temsil etme görevi yüklenmiş ad soylu kelime türü* (Korkmaz, 2009: 398; Korkmaz, 2010: 250) olduğu gibi, *isim, sıfat, zarf ve sayı adı sözcük birimi türlerinin sınıflandırıcı gramer anlamlarına sahip; her biri zaten ayrı birer ad sınıfını oluşturan nesne, nitelik, belirteç ve niceliği doğrudan değil, dolaylı yolla dile getiren sözcük birimi türü* (Yılmaz, 2009: 30) ve *birtakım yinelemelerden kaçmak için adların ya da ad öbeklerinin yerine kullandığımız* (Koç, 174-188) kelimelerdir. *Nesneleri karşılayan isim türü (ad soylu) kelimelerden biri olan zamir* (Kocasavaş, 2004: 27) *diğer nesne adları gibi direkt nesneyi karşılayan kelimeler olmayıp, konuşan, konuşulan, üçüncü şahıs gibi varlıkları temsili olarak veya işaret etmek suretiyle belirleyen* (Kocasavaş, 2004: 29) *ardında bir nesne veya kimse kavramı* (Banguoğlu, 356) bulunmayan sözcüklerdir.

Sözcük türleri içerisinde, diğer sözcük türlerinden daha sonra oluştuğu düşünülen ve sözcük türü olarak isimlerin içerisinde önemli bir yere sahip olan zamirlerin isimlerle arasında önemli farklar vardır. İsimler, herhangi bir varlık veya kavrama ad olurken zamirler varlık veya kavramların yerine geçici olarak kullanılmaktadır. Erarslan, zamir, nesne adları gibi doğrudan doğruya nesneyi karşılayan kelimeler olmayıp, temsil etmek suretiyle belirleyen kelimelerdir, diyerek isimlerle zamirlerin farkına değinmektedir (1999: 335). Ancak Grönbech, bir kelimenin isim mi zamir mi olduğuna karar vermenin güç olduğunu ifade etmekte ve bu konuda şunları söylemektedir: *“Türkçede zamirler diğer adlardan bazı dillere göre daha az farklıdır. Sentaks bakımından fark çok azdır. Türkçede kendine has özellikleri olan zamirler, sadece soru zamirleridir. Nispet zamirleri yoktur. Soru zamirleri, diğer durumlarda kaçınılmaz olan -mu veya -ğu soru edatlarının yardımına ihtiyaç hissetmeden, bir ifadeyi soruya çevirmeleriyle belli olurlar. Ve soru zamirleri, aynı zamanda, bizzat belirsiz cümlelerde de yer alırlar, sadece şart bağlantılarında değil, esas cümlelerde yer alırlar. Soru zamirleri de tamamıyla normal ad olarak anlaşılabilirler, yalnız manaları öyle belirsizdir ki dinleyici açısından ilave bir cevap istenebilir.”* (1936: 28).

Türkiye Türkçesinde zamirler, genellikle adların yerini tutan, kişi, soru, gösterme ve belgisizlik kavramları taşıyan nesnelere temsil veya işaret suretiyle karşılayan, isim ve isim fiiller gibi çekilebilen, kelime türetmeye elverişli olmayan gramer kategorileridir. Zamirlerin, kendi anlamı olmayıp, isim, sıfat, zarf ve sayı adı sözcük birimi türlerinin sınıflandırıcı gramer anlamlarına sahip sözcüklerdir. Zamir, *diğer nesne adları gibi direkt nesneyi karşılayan kelimeler olmayıp, konuşan, konuşulan, üçüncü şahıs gibi varlıkları temsili olarak veya işaret etmek suretiyle belirleyen* (Demirci, 2014: 35) ve birtakım yinelemelerden kaçmak için adların veya ad öbeklerinin yerine kullandığımız kelimelerdir. İsimler, herhangi bir varlık veya kavrama ad olurken zamirler, varlıkların veya kavramların yerine geçici olarak kullanılmaktadır.

3.1.3.1.2. Azerbaycan Türkçesinde

Azerbaycan Türkçesinde *ävâzlik*, terimiyle kullanılan zamirler; *isim, sıfat, sayı ve başka sözcüklerin yerine kullanılan* (Abasov, 72; Nağısoylu vd., 61); ancak

isim, sıfat, sayı, zarf ve fiilden farklı olarak, özel anlamları olmayan (Ahmedzade vd., 167) kelimelerdir. Zamir, Azerbaycan Türkçesi kaynaklarının tamamında benzer şekilde ele alınan bir sözcük türüdür.

3.1.3.1.3. Türkmen Türkçesinde

Türkmen Türkçesinde *çalışma* terimiyle, karşılanan zamirler; isimlerin, sıfatların, sayıların, zarfların yerine kullanılan sözlük bilimsel ve anlam bilimsel ve dil bilimsel açıdan bağımsız bir sözcük türü (Söyegov, 147; (Azimov vd., 2008: 17; Azimov vd., 2011: 181) olarak tüm TmT kaynaklarında üzerinde durulan önemli bir sözcük türüdür.

3.1.3.1.4. Gagavuz Türkçesinde

Gagavuz Türkçesinde, *aderlik* terimiyle adlandırılan zamirler, isimlerin, sıfatların, sayıların ve fiillerin yerlerine kullanılan başlı başına bir sözcük türüdür (N. İ. ve İ. İ. Baboglu).

Görüldüğü gibi, TT, AT, TmT ve GT’nde zamirler, hem dört şivede de benzer şekillerde tanımlanmakta hem de bağımsız bir sözcük türü olarak ele alınmaktadır.

3.1.3.2. Özellikleri

Zamirler, varlık ve kavramların gerçek karşılıkları değil, o varlık ve kavramları, ihtiyaç doğrultusunda, geçici olarak karşılayan sözcüklerdir. Zeynalov’un ifadesiyle “*zamir ulamı oldukça soyut, somutluktan mahrum bir grup oluşturur. Mesela men sözü bütün 1. şahısları içine aldığı gibi, siz zamiri de bütün 2. şahısların bütününe içine alır ve belirsiz ortak bir şahıs bildirir.*” (1993: 171). Zeynalov’a benzer bir ifade de Akçataş’ a aittir: “*Paradigmatik bir yapıya sahip olan zamirlerin, başka dil birimlerini kullanarak gerçek dünya bilgisine ulaştıkları ve anlam yüklerini oluşturdukları belirlenmiştir. Buna da somutlaştırma denilmektedir. Zamirin anlamını, bu somutlaştırma sırasında metnin bağlamı belirler. Metinde kastedilen niyet, zamirin, anlam yükünü belirler. Gönderimle ise zamirlerin anlamları düzenlenir. Zamirin hedefiyle arasındaki mesafesi de onun anlamı yüklenmesinde etkilidir.*” (2010: 1). Cümlede bir isim kullanılmadan zamir

kullanılma şansı olmamasından yola çıkılarak zamirler *boş sözcük* grubuna sokulmakta ve zamirlerin bir bağlam içinde, daha önceki bir adın yerine kullanılması *art gönderim* olarak (Günay, 2007: 20) nitelendirilmektedir.

Zamirler, isim soylu sözcükler içerisinde çokluk, durum ve iyelik eklerini alabilme, tamlama kurabilme özelliğinden dolayı, isimlere en çok benzetilen sözcük türüdür (Banguoğlu, 2007: 356; Aksan, 1976: 116; Korkmaz, 2009: 400). Ancak isimlerle zamirlerin benzerliği dışında farkları da dil bilgisinde çokça işlenen bir konudur. “İsim cinsinden kelimeler içinde en belirgin şekilde ayrılan kelime çeşidi zamirlerdir. Zamirler temsil ettikleri veya gösterdikleri nesnelere gerçek karşılıkları olmadıkları, ancak o nesnelere ilk ve gerçek isimlerinin yerini geçici olarak tuttıkları için tek başlarına bir şey ifade etmez.” diyen Ergin, zamirlerin tek başlarına kelime olarak manalarının olmadığını, bir zamirin tek başına hiçbir nesneyi karşılamadığını belirtmektedir. Zamirlerin hiçbir şeyin adı olmadığını; ancak nesne biliniyor ve bir zamirle ifade ediliyorsa, o nesne ile zamir arasında bir bağ kurulabileceğini söyleyen yazar, işte bu sebeplerden dolayı isim cinsinden diğer kelimelerle zamirler arasında büyük bir fark görmektedir (2007:263-264). Zeynalov, zamirlerin her zaman bir kelimenin yerini tutmadığını, nesneyi vasitasız adlandırmadığını yalnız onu gösterdiğini, ona işaret ettiğini (1993: 171) belirtmektedir. Zeynalov’a göre “*zamirler belirleyen (te’yin) rolünde ortaya çıktıklarında türlü özellikleriyle sıfatları hatırlatır, bazen de onlara yakınlaşır; fakat bu yakınlık hiç de onların bağımsız kelime türü olmalarına mani değildir. Çünkü bu kelime türünün sabit anlamsal içeriği ve yapıbilimsel özellikleri vardır ki bunlara diğer sözcük türlerinde tesadüf edilmez. Cümlesel özellikler ise sözcüklerin türlere ayrılmasına esas teşkil edemez. Çünkü zamirler, cümlede belirleyen (te’yin) görevinde buldukları gibi diğer cümle öğeleri vazifesinde de bulunabilir.*” (1993: 172). Zamirlerin diğer isimlerden ayrılan en büyük yanı çekim sırasında görülen kök değişimleridir. İsimler, durum ekleriyle çekimlenirken kök ve gövdede herhangi bir değişiklik görülmezken bazı zamirlerin çekim sırasında bir gövde değişikliğine uğradıkları kökte bir kırılmanın meydana geldiği görülür. *Ben* ve *sen* zamirleri yönelme durum ekiyle genişletildiklerinde *bana* ve *sana* biçimine dönüşmesi Korkmaz’a göre yan yana bulunan seslerin birbirini etkilemesinden kaynaklanan bir değişimdir (2009: 400). Kökte görülen bu değişim *ben+ge>benge>baña>bana*,

sen+ge>senge>saña>sana biçiminde *ñ* damak ünsüzünün yanındaki ince ünsüzleri kalınlaştırma etkisine (Banguoğlu, 310) bağlanmaktadır.

Zamirleri öteki sözcük türlerinden ayıran özelliklerden biri de onların ilgi eki almalarında kendini gösteren özelliktir. 1. şahıs zamirleri Azerbaycan Türkçesinde -*In*, -*Un* ilgi eklerinin yerine -*Im*/-*Um* eklerini kabul eder, tekil 3. şahıs bütün hâl eklerini aldığı ve çoğullandığı zaman diğer sözcük türlerinden farklı olarak -*n* ünsüzünü alır.

Zamirlerin isimlerle olan farklarına değinen Korkmaz, zamirlerin ad çekimi ekleriyle genişletilme bakımından da adlara oranla bazı ayrılıklar gösterdiğinin altını çizmektedir: “*Adlara gelen -I/-U (<Ig / -Ug) yükleme durumu eki; ben-i, sen-i, biz-i, siz-i, onlar-ı, bunlar-ı, şunlar-ı örneklerinde görüldüğü gibi, bir kısım şahıs ve işaret zamirlerinde de aynen kullanılmaktadır. Buna karşılık Eski Türkçeden başlayarak zamirlere özgü yükleme durumu eki olan -nI/-nU, Türkiye Türkçesinde kullanım alanını gittikçe daraltmış ve bugün yalnız bu-nu, şu-nu, o-nu gibi işaret zamirlerinin teklik biçimindeki çekimleriyle sınırlı kalmıştır. Öte yandan Eski Anadolu Türkçesinde üçüncü şahıs iyelik eklerinden sonra gelen -I(n)/-U(n) yükleme durumu eki de Türkiye Türkçesinde kaybolmuş; yerini zamirlere gelen -nI/-nU yükleme durumu ekine bırakmıştır: bazısı-nı, biri-ni, hepsi-ni, hiçbiri-ni, tümü-nü, öbürü-nü gibi.*” (Korkmaz, 2009: 401). Erarslan’a göre yükleme hâli eki -*nI*” dir. Ancak -*n* ile biten zamirlere getirildiğinde iki *n* ünsüzü yan yana geldiğinden benzer seslerden biri (*ben-ni, sen-ni*) düşer. Bu durum *bizni, sizni, anlarını* gibi şekillerden anlaşılmaktadır (1999: 339).

Ediskun, isimler, varlıkları tanıtan kelimelerdir, zamirler ise, varlıkların adı değil, o adlara geçici olarak elçilik eden, onların yerini geçici olarak tutan kelimelerdir, diyerek isimlerle zamirlerin farkına değinmektedir. Ayrıca Ediskun, zamirlerin başlı başına anlamlarının olmadığına varlık adı olmadıkları veya varlıkları niteleyen ve belirten kelimeler olmadıkları için, cümleler dışında, bize hiçbir kavramı doğrudan doğruya veremeyeceklerinin de (2005:156) altını çizmektedir. *Ancak yerlerini tuttukları adlarla anlam bağlantıları bilindiği zaman birer anlam kazanan* (Korkmaz, 2009: 398) zamirler, dilin akışı içinde eskiden beri fazla bir değişikliğe uğramadan kullanılagelmiş olup, Türkçede değişmeyen bir söz bölüğüdür (Aksan,

1976: 115). *Fiil dışında kalan bütün kelime sınıfları, yerine göre, başka dillerden de ödünç alınabildiği hâlde, fiiller gibi, zamirler de başka dillerden alınamaz* (Korkmaz, 2009: 403). Zamirlerin asli unsurlar olması da dikkat çekicidir.

Zeynalov, zamirlerin isim ve sıfatlara yakın oldukları için bazı dilciler tarafından özne, nesne, (tümleç) ve belirleyen rolünde ortaya çıkan isim ve sıfatlar olarak kabul edildiğini; ancak bu fikri kabul etmenin olanaksız olduğunu, zamirlerin isim ve sıfatlarla, hatta sayılarla ortak, benzer yönlerinin bulunduğunu belirtmektedir. Yazar, zamirlerin isim ve sıfatlara benzetilmesi konusunda “*zamirler şu veya bu sözcük türünün yerine kullanıldığında, onun yerini tuttuğunda veya onu gösterdiğinde o kelime türüne özgü birçok özellikleri sahiplenirler; fakat bu sözcükler kesinlikle zamir ulamından çıkamaz,*” (1993: 174) demektedir. Grönbech, bu konuda “*zamir sınıfı, fark edilmeden isim sınıfına doğru kayıyor. Dilden hareketle zamir olarak gösterilebilecek kelimeler çok azdır ve dış alametlerin olmadığı yerde, bir kelimenin şu veya bu kelime sınıfından sayılması şahsi takdirde kalıyor.*” (2000: 30) demektedir. Zamirler kelime yapımına elverişli olmamalarıyla da isimlerden farklılık göstermektedir. “*Zamirlerin isimlerden diğer bir farkı da gibi, için vb. gibi son çekim edatlarına ve bağlaçlara bağlanmalarında ortaya çıkar. İsimlerin kitap gibi, ilaç için, görev ile, kitap da vb. şekilde doğrudan doğruya bağlandıkları bu edat ve bağlaçlara zamirler genellikle hâl ekleri ile bağlanmaktadır.*” (Kocasavaş, 2004: 41; Ergin, 2007: 264; Korkmaz, 2009: 403). Kocasavaş, zamirlerin edatlarla ilgisi hususunda: “*Zamirler çekime girerken, edatlar ise çekim girmez. Belli hâl eklerini almaları da kalıplaşmış biçimdedir. Kullanılış itibariyle de her ikisi arasında farklılık görülür. Edatlar ya bir isme bağlıdır, ya da bir önceki cümleye bağlıdır. Hâlbuki zamirler müstakil bir ismin yerini geçici olarak tutan kelimelerdir.*” demektedir (61-62). Zamirlerin edatlarla birleşirken araya ilgi/ tamlayan eki *-In/-Un* geldiği dil bilgisinde kabul edilen bir durumdur. Gülsevin, zamirlerin edatlarla birleşmesi sırasında araya giren *-In* ekinin tamlayan eki olmadığını şu sözlerde ifade etmektedir: “*Sen-in için yapısındaki -In morfemi, tamlama yapmamaktadır. Bu yapıdaki -In morfemi ile ev-in kapısı tamlamasındaki -In morfemi aynı morfemlerdir. Birinci yapıda (sen-in için) isim tamlaması olmamasına rağmen ikinci yapıda (ev-in kapısı) isim tamlaması söz konusu olması ise, -In morfeminin fonksiyonu ile ilgili değildir. Çünkü ikinci yapıda (ev-in kapısı) isim tamlamasını*

yapan unsur *-In* morfemi değildir. Türk dilinde isim tamlaması *İsim+Ölüm+iyelik* dizimi ile oluşturulur. Bu *-In* morfeminin görevi, getirildiği kelimeyi belirli kılmaktır. Bu *-In* morfemi, zamirlerin edatlarla çekimsenmesinde de kullanılabilir. Zamirlerin edatlarla çekimsenmesinde araya giren bu *-In* morfemi de, doğal olarak, tamlayan değil, belirleyen bir ek olarak adlandırılabilir.” (2007: 237-238). Zamirler iyelik eklerini alma bakımından da diğer isimlerden farklılık göstermektedir. Zamirler, iyelik eklerini, *şu-su, bu-su* şekilleri dışında almaz (Ergin, 2007:264; Erarslan, 1999: 338). Kişilerin ve nesnelerin yerini tutan belirli kelimeler oldukları için sayıları da çok sınırlı olan, ne var ki, her adın yerini tutabildikleri, her adı işaret ederek gösterebildikleri için kapsamları çok geniş ve sınırsız olan (Korkmaz, 2009: 398) zamirlerin çokluk biçimleri de isimlerden farklılık göstermektedir. Üçüncü şahısta ve işaret zamirlerinin çokluğunda araya zamir *-n-*‘si girer: *bu-n-lar, şu-n-lar, o-n-lar* (Korkmaz, 2009: 402). Diğer şivelerde olduğu gibi, GT’nde de bazı zamirler küçültme eki alabilmektedir: *oncaaz, buncaaz, bölecik, kimcääz, necääz, angıcu, kenticää, hepsicii, kimseycik, bişeycik* (N. İ. ve İ. İ. Baboglu, 1999: 77). Zamirler umumiyetle instrumental eki almaz. Yalnız Eski Türkçede bazı zamir instrumentalleri ile karşılaşırız: *anın* gibi. Batı Türkçesinde instrumental ifadesi için zamirler daima *ile* edatı ve bunun ekleşmiş şekli olan *-la, -le* getirilir (Ergin, 2007:270). Cümlede özne, nesne, yüklem olarak kullanılabilen zamirler, zarfa dönüştürücü ekler olarak *bence, sence, kendince, şunca, bunca* gibi göre anlamı taşıyan zarf tümleci görevinde de kullanılabilir.

Demirci, bir metin içerisinde yalnız zamirlerin değil, zamirler gibi hareket edebilen farklı dil unsurlarının da bulunduğunu belirtmektedir. Demirci, bu gibi kullanımlara *zamirsellik* veya *zamirselleşme* demektedir (Demirci, 2014:135).

Ali: Onlar bahçeden elma kopardılar.

*Ayşe: Ben de (71). Örneğinde *de* edatı *bahçeden elma kopardılar*’ın yerine kullanılmıştır.*

Taranan kaynaklarda isim soylu sözcükler arasında önemli bir yere sahip olan zamirlerin iyelik, çokluk, ilgi ve durum eklerini almaları bakımından isimlere hatta sıfatlara benzetildiği görülmektedir. Ne var ki, zamirlerin iyelik, çokluk, ilgi eklerini alabilme durumları isimlerden ve diğer sözcük türlerinden farklılık göstermektedir.

Zamirlerin kendine has özellikleri, zamirlerin diğer sözcük türlerinden kati surette ayrı tutulması gerektiğini göstermektedir.

Yukarıda verilen bilgiler doğrultusunda, zamirlerle ilgili olarak şu sonuçlara varılabilmektedir:

- Zamirler içerisinde alıntılama yoluyla Türkçeye geçmiş sözcük yoktur.
- Zamirlerin sayısı diğer sözcük türlerine oranla daha azdır.
- Zamirler, sözcük türetmeye elverişli değildir.

TT: *Kendisini Allah'tan ayıran karanlık duvarların **benlik** olduğunu anlayınca, onu atıp kâinatın ruhiyle birleşmek özleyişini duyuyor.* (Peyami Safa, Matmazel Noraliya'nın Koltuğu, s. 290).

• Zamirlerin çokluk biçimleri, isimlerden farklılık göstermektedir. Hem TT'nde hem AT'nde hem GT'nde üçüncü şahısta ve işaret zamirlerinin çokluğunda araya-*n*-ünsüzü gelir, ancak TmT'nde 3. teklik şahısta bu özelliğe rastlanırken 3. çokluğa -*lar*, -*n*-ünsüzü olmadan eklenir (ol, ona, onı, onda, ondan; olar, olara, oları, olarda, olardan).

TT: **Bunlar** da çok uzun hikâyeler. (Peyami Safa, Matmazel Noraliya'nın Koltuğu, s. 258).

Onlar büyüdükçe, Ferid'in kulağındaki uğultu şiddetleniyordu. (Peyami Safa, Matmazel Noraliya'nın Koltuğu, s. 16).

AT: **Padşah bunlar** için elli gemi hazırladı. "Padişah, bunlar için elli gemi hazırladı." (Azerbaycan Masalları, Seyfelmülk, s. 22).

Padşah onların bir bir dersine bahdı. "Padişah, **onların** tek tek dersine baktı." (Azerbaycan Masalları, Seyfelmülk, s. 19).

TmT: *Ol hem **bulara** tomaşa edip, sopulara goşulup gidiberipdir.* "O da bunlara bakarak sufilelere katılıp gidivermiş." (Türkmen Masalları, Dürse-Dürs, s. 43).

Şolar bilen patışanıñ oğlı bilen gızı hem çıkan. "Onlarla padişahın oğlu ile kızını da çıkmış." (Türkmen Masalları, Dürse-Dürs, s. 44).

Olar şol sen-sene bilen gidip barşına bir çınarıñ yanına barıpdırlar. “Onlar bu tantana ile giderken bir çınarın yanına varmışlar.” (Türkmen Masalları, Dürse-Dürs, s. 43).

GT: *Bunnar biraz korkıy, ama baarıylar.* “Bunlar biraz korkuyorlar, ama cevap veriyorlar.” (Gagavuz Destanları, Tepegöz, s. 131).

Deerlär, ana, ani onnar işä koyarmışlar gelinnerini, kazmaa, biçmää, ekmek pişirmää fırında, tezek tä toplamaa. “Ama onlar gelinlerini çapa yapmaya, ekin biçmeye, fırında ekmek pişirmeye, tezek toplamaya gönderirlermiş, diyorlar.” (Gagavuz Destanları, Köroğlu, s. 106).

- Zamirler, iyelik eklerini alma bakımından da diğer isimlerden farklılık göstermektedir. Zamirler, iyelik eklerini *şu-su, bu-su* şekilleri dışında almaz.
- TT ve GT’nde 1. ve 2. teklik şahıs zamirleri, durum ekleriyle çekimlenirken kökte değişiklik görülür, ancak diğer Oğuz şivelerinde bu durum görülmemektedir.

TT: *Bana sonra bol bol dua edersin, güle güle...* (Peyami Safa, Matmazel Noraliya’nın Koltuğu, s. 321).

Ne oldu sana, yavrum hasta mısın, nesin? (Peyami Safa, Matmazel Noraliya’nın Koltuğu, s. 86).

AT: *Deme, gız da mene aşigimis.* “Deme, kız da bana aşıkmiş.” (Azerbaycan Masalları, Küp Garısı, s.223).

Sene birce oh lazımdı. Sana sadece oh (çekmek) lazımdır. (Azerbaycan Masalları, Küp Garısı, s. 219).

TmT: *Sen bir çölde gezip yören ecizce canaver, maña yağşılık eder yalı eliñden nämegeler? diyipdir.* “Sen bir çölde aciz gibi gezen canavar, bana iyilik eder gibi elinden ne gelir? demiştir.” (Türkmen Masalları, Vakır-Şakır Patışa, s. 45).

Yeri, Mähribanım, saña nâme boldı? “Yürü, Mihribanım, sana ne oldu?” (Türkmen Masalları, Kelgırnak, s. 52).

GT: *Ey, Canä-Yunus, sän bana bölä fikirlär taşıma.* “Ey, Cana Yunus sen benim için böyle düşünme.” (Gagavuz Destanları, Köroğlu, s. 106).

Dädu, hem beygirimi sana ban gelincä bir işimdän brakerım. “Dede, işimi halledip gelinceye kadar atımı ben sana bırakacağım.” (Gagavuz Destanları, Köroğlu, s. 108).

- Şahıs zamirlerinin ve işaret zamirlerinin yükleme hâli ile çekimlenişi isimler gibidir.

TT: *Bu kadın beni öldürecek. Hastayım diyorum, anlamıyor. (Peyami Safa, Matmazel Noraliya'nın Koltuğu, s. 119).*

Daha fazla var olmak için daha çirkin olmaya razıydı, fakat bunu görmemezlikten gelmek şartıyla. (Peyami Safa, Matmazel Noraliya'nın Koltuğu, s. 125).

AT: *Get, berk dara düşende, meni çağırarsen, sene kömekelerem. “Git, çok dara düştüğünde, beni çağırırsan sana yardım ederim.” (Azerbaycan Masalları, Küp Garısı, s. 221).*

Feteli şah bunu işidib yuhudan uyandı. “Feteli Şah bunu işitip uykudan uyandı.” (Azerbaycan Masalları, Feteli Şahın Nağılı, s. 214).

TmT: *Doğrusunu aytsam, bu yigit meni hiç erkime goymadı. “Doğrusunu söylemek gerekirse, bu yiğit benim gücüme karşı koyamadı.” (Türkmen Masalları, Dürse-Dürs, s. 42).*

Muni eşiden kel giyev hem olarıñızından kovup yetenmiş. “Bunu duyan kel damat da onların arkasından gitmiş.” (Türkmen Masalları, Bağlı Kel, s. 76).

GT: *Kösä! Sän ne bulacan o periyi, ne dä everecän beni! “Köse, o periyi ne sen bulacaksın ne de beni evlendireceksin.” (Gagavuz Destanları, Köroğlu, s. 103).*

Şindiyä kadar insan kesmedim, bari bunu keseim. “Şimdiye kadar insan kesmedim, bari bunu keseyim.” (Gagavuz Destanları, Köroğlu, s. 118).

- Bazı zamirler, edatlara bağlanırken ilgi eki alır.

TT: *Benim için bundan daha mühim mesele olamaz. (Peyami Safa, Matmazel Noraliya'nın Koltuğu, s. 301).*

Fakat bunun için millet otoritelerinin kaldırılması değil, kalması ve kuvvetlenmesi lâzımdır. (Peyami Safa, Matmazel Noraliya'nın Koltuğu, s. 293).

AT: *Nene, get bu saat padişahın kızını al benim için.* “Nine, şimdi git benim için bana padişahın kızını al.” (Azerbaycan Masalları, Şehenduzun Nağılı, s. 196).

Bah, bunun için gargış eleyirem. “Bak, bunun için peddua ediyorum.” (Azerbaycan Masalları, Şahzade Fe’ruzun Nağılı, s. 97).

TmT: *Patışanıñ yanına boş barmak biziñ için ölüm bilen barabar.* “Padişahın yanına boş gitmek bizim için ölüm ile beraber.” (Türkmen Masalları, Bağlı Kel, s. 76).

Patışa munuñ bilen kanağat etmân, sınağ görmek için bilgici yene köşge çağırıpdir. “Padişah bununla yetinmez, bilgici görmek için yine köşke çağırmıştır.” (Türkmen Masalları, Bilgir Garıp, s. 80).

GT: *Senin için gezdim erdanerä.* “Senin için diyar diyar gezdim.” (Gagavuz Destanları, Aşık Garıp, s. 157).

Bunun için o şiretliklän kaper bir sultanın gözäl kızını Gülaydınayı da evlendirer Zaariyä. “Bunun için bir sultan kızı olan Gülaydına'yı hileyle kaçırıyor ve Zâri'yle evlendiriyor.” (Gagavuz Destanları, Köroğlu, s. 110).

- Zamirler vasıta eki almaz.
- Zamirler çeşitli cümle ögesi olarak görev yapabilir.

TT: *Bir kadın sesiydi bu.* (Peyami Safa, Matmazel Noraliya'nın Koltuğu, s. 8).

Bunlar, Kazan'dan Kırım'a, oradan da Tuna'ya muhacir gitmişler. (Peyami Safa, Matmazel Noraliya'nın Koltuğu, s.30).

AT: *Bu, oğlana çoh pis tesireledi.* “Bu, oğlanı çok kötü etkiledi.” (Azerbaycan Masalları, İbrahimin Nağılı, s. 187).

Bunlar goçib gırh gün yol getdiler, başga bir cezireye çıhdılar. “Bunlar, kaçıp kırk gün yol gittiler, başka bir adaya çıktılar.” (Azerbaycan Masalları, Seyfelmülk, s. 22)

TmT: *Vah, yalnız doğanım, bu nâme etdiğiñ boldı?* “Vah, yalnız kardeşim, ne yaptın böyle?” (Türkmen Masalları, Kelgırnak, s. 56).

Goy bular öylerinde yatıbersin. “Bırak, bunlar evlerinde yatıversin.” (Türkmen Masalları, Bağlı Kel, s. 76).

GT: *Bu çıker karşı ona.* “Bu, onu karşılıyor.” (Gagavuz Destanları, Tepegöz, s. 136).

Bunnar taa aykırmadaan, o aykırmış onnara. “Bunlar daha bağırmadan, o, onlara bağırmış. (Gagavuz Destanları, Tepegöz, s. 135).

3.1.3.3. Zamirlerin Sınıflandırılması

Canlı ve cansız varlıkları, kişi, gösterme, soru, belirsizlik ve dönüşlülük gibi açılardan temsil eden sözcükler olan zamirler, kaynaklarda çeşitli şekillerde sınıflandırmaktadır.

3.1.3.3.1. Oğuz Şivelerinde Zamirlerin Sınıflandırılması

3.1.3.3.1.1. Türkiye Türkçesinde

Kaynaklarda zamirler, *kavramlarına ve kullanışlarına göre* (Banguoğlu, 2007); *işlevlerine göre* (Korkmaz, 2009); *temsil ettikleri ismin çeşidine ve temsil tarzına göre* (Bilgegil, 2009); *anlamlarına göre* (Kızılkaya, 1991; Zeynalov, 1993), Weyisov, 2008), Azimov vd., 2011); *biçim ve anlamlarına göre* (Koç, 1996) çeşitli şekillerde ele alınmaktadır. Lakin zamirler konusunu ele alan kitapların çoğunda, zamirlerin sınıflandırılmasında herhangi bir ölçüt, belirtilmemektedir. Zamirler, *kelime durumundaki zamirler ve ek durumundaki zamirler* (Ediskun, 2005) veya *bitişik olmayan ve bitişik zamirler* (Bilgegil, 2009) şeklinde ikiye ayırarak ele alınabilmektedir. Bunlara ek olarak yapılan sınıflandırmalar, tablo 17’de toplu olarak verilmektedir.

3.1.3.3.1.2. Azerbaycan Türkçesinde

Azerbaycan Türkçesinde zamirler, hem *yapılarına göre* hem de *anlamlarına göre* gruplandırılmaktadır. Azerbaycan Türkçesinde zamirler yapılarına göre; basit zamirler, türemiş zamirler (neçancı, kimse, näsä, biri vb.) ve birleşik zamirler (Nağısoylu vd., 61; Ahmedzade vd., 175; Sadıg vd., 99) şeklinde üçe ayrılmakta ve bu konuda, Azerbaycan Türkçesinde bir farklılık görülmemektedir. Anlamına göre zamirler, ya şahıs zamirleri, işaret zamirleri, soru zamirleri ve belirsizlik zamirleri

(Abasov, 72) şeklinde ya şahıs zamirleri, işaret zamirleri, belirsizlik zamirleri, tayini zamirler ve soru zamirleri (Nağısoylu vd., 61-63; Ahmedzade vd., 167; Sadıg vd., 99) şeklinde yahut şahıs zamirleri, işaret zamirleri, soru zamirleri, dönüşlülük zamirleri, belirli zamirler, nisbî zamirler, belirsizlik zamirleri, inkar zamirleri (Budagova, 151-189) şeklinde sınıflandırılmaktadır. Azerbaycan Türkçesinde anlamlarına göre zamirlerin sınıflandırılması konusunda farklılıklar olsa da yapılarına göre zamirlerin ele alınışında bir fark görülmemektedir.

3.1.3.3.1.3. Türkmen Türkçesinde

Türkmen Türkçesinde zamirler, *leksik-semantik* ve *gramatik özelliklerine göre*; şahıs zamirleri, gösterme zamirleri, soru zamirleri, dönüşlülük zamirleri, belirsiz zamirleri, belirsiz-yokluk zamirleri, belirsiz-çokluk zamirleri (Söyegov, 151); şahıs zamirleri, sayı zamirleri “hemme, ahli, barı, barça, birnäçe, cümle, külli vb.”; sıfat zamirleri, belirsiz zamirler gösterme zamirleri, soru zamirleri, dönüşlülük zamiri, yokluk zamirleri “hiç, hiçbir, hiç zat, hiç kim” (Weyisov, 293; Azimov vd., 2011; 181) gibi gruplara ayrılmaktadır.

Türkmen Türkçesinde zamirlerin sınıflandırılması konusuna bakıldığında, zamirleri ya şahıs zamirleri, gösterme zamirleri, soru zamirleri, dönüşlülük zamirleri, belirsiz zamirleri, belirsiz-yokluk zamirleri, belirsiz-çokluk zamirleri şeklinde yediye ya da şahıs zamirleri, sayı zamirleri “hemme, ahli, barı, barça, birnäçe, cümle, külli vb.”; sıfat zamirleri, belirsiz zamirler; gösterme zamirleri, soru zamirleri, dönüşlülük zamiri, yokluk zamirleri “hiç, hiçbir, hiç zat, hiç kim” şeklinde sekize ayrıldığı görülmektedir. Türkmen Türkçesinde zamir türlerinin çok olmasının sebebi; Türkiye Türkçesinde ele alınan belirsizlik zamirlerin Türkmen Türkçesinde, belirsiz zamirler, belirsiz-yokluk zamirleri, belirsiz-çokluk zamirleri şeklinde ayrı ayrı ele alınmasıdır.

3.1.3.3.1.4. Gagavuz Türkçesinde

Gagavuz Türkçesinde zamirler, yapılarına göre basit ve birleşik zamirler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Ayrıca Gagavuz Türkçesinde zamirler; şahıs zamirleri, gösterme zamirleri, soru zamirleri, ilgi zamirleri, belirsizlik zamirleri ve inkâr zamirleri (N. İ. ve İ. İ. Baboglu, 77) şeklinde sınıflandırılmaktadır. Türk dilbilimciler tarafından hazırlanan Gagavuz Türkçesi kaynaklarında, zamir türleri

Türkiye Türkçesinde olduğu gibidir. Ne var ki, Gagavuz Türkçesinin kendi kaynağında zamirler farklı ele alınmaktadır.

Tablo 16. Zamirlerin Çeşitleri

Banguoğlu	kişi	gösterme	iyelik	dönüştülük	soru	belirsizlik	ilinti				
Ediskun	kişi	işaret	iyelik		soru	belgisiz	ilinti	ilgi			
Bilgegil											
Korkmaz	şahıs	işaret		dönüştülük	soru	belirsizlik	bağlama	aitlik			
Koç	şahıs	işaret	iyelik		soru	belgisiz		ilgi			
Ergin	şahıs	işaret		dönüştülük	soru	belirsizlik	bağlama				
Aksan	kişi	gösterme			soru	belgisiz					
Delice	kişi	gösterme		dönüştülük	soru	belirsizlik					
Kızılkaya	kişi	gösterme	iyelik	dönüştülük	soru	belgisiz					
Demirci	şahıs	işaret		dönüştülük	soru	belirsizlik	işaret	ilgi	karşılıklılık ¹¹		
Abasov	şahıs	işaret			soru	belgisiz					
Ahmedzade	şahıs	işaret			soru	belirsiz				belirli ¹²	
Sadıg vd.	şahıs	işaret			soru	belirsiz				belirli	
Nağısoylu	şahıs	işaret			soru	belirsiz				belirli	
Buran- Alkaya	kişi	işaret		dönüştülük	soru	belirsizlik					
Kartallıoğlu ve Yıldırım	şahıs	işaret		dönüştülük	soru	belirsizlik					
Azimov (2008, 2011)	şahıs	işaret		dönüştülük	soru	belgisiz		sayı			sıfatlık
Hanser	kişi	gösterme		dönüştülük	soru	belirsizlik					
Weyisov	şahıs	işaret		dönüştülük	soru	belirsiz		sayı		yokluk	
Kara (2001)	şahıs	işaret		dönüştülük							
Kara (2007)	şahıs	işaret		dönüştülük	soru	belirsizlik			inkar		
Baboglu	şahıs	işaret			soru	belgisiz		ilgi			
Özkan (1996,2007)	şahıs	işaret		dönüştülük	soru	belirsizlik					
Zeynalov	şahıs	işaret			soru	belirsiz				belirli ve dönüştü	inkar

Bu çalışmada zamirler, kişi zamirleri, gösterme zamirleri, soru zamirleri, belirsizlik zamirleri ve dönüştülük zamiri şeklinde gruplandırılmaktadır.

3.1.3.3.2. Kişi/ Şahıs Zamirleri

Kişi zamirleri, zamir dendiğinde, ilk akla gelen zamir çeşidi olup bu zamirler, dilin en eski unsurları olarak kabul edilmekte ve Oğuz şivelerinde şahıs zamirleri

¹¹ *birbiri* sözcüğü karşılıklılık zamiri olarak kabul edilmiştir.

¹² *her, bütün filan, ve öz* sözcükleri tayini zamirler içinde ele alınmaktadır.

konusunda, ses bilimsel farklılıklar dışında bir ayırım görülmemektedir (ben, men, o, ol vb.).

Ben ve *biz* konuşan veya konuşanlar; *sen* ve *siz* kendisine söz söylenen veya söylenenler; *o* ve *onlar* sözü edilen nesne veya şahısları, nesnelere karşılamak için (Korkmaz, 2009: 405) kullanılmaktadır.

3.1.3.3.2.1. Oğuz Şivelerinde Kişi Zamirleri

3.1.3.3.2.1.1. Türkiye Türkçesinde

Kişi zamirleri, Türkiye Türkçesinde; *şahıs zamiri*, *kişi zamiri*, *kişi adlı* gibi terimlerle adlandırılmaktadır.

Kişi zamirlerinden önce 1. kişi zamirinin daha sonra 2. kişi zamirinin olduğu görüşü mevcuttur. Bu görüşe “1. kişi zamirini birisine karşı kullanmak gerekir ki, onu bildiren biçime ihtiyaç o zaman oluşur, yani 1. kişiyi bildiren sözcükle 2. kişiyi bildiren sözcük ilişkili şekilde, hem de karşılaştırma aracı gibi biçimlenebilirdi. Bu nedenle de her iki kişiyi bildiren sözcüklerin denk şekilde biçimlendiğini düşünüyoruz, bu görüş bu zamirlerin biçim bilimsel ses bilimsel kuruluşu ile de onaylanır. Üçüncü kişinin biçimi ise onlardan bir o kadar farklıdır. Her üç kişi zamirinin ve onlarla ilişkili olan işaret zamirlerinin dilde oluşması ve biçimlenmesinin mantıksal yorumu şöyledir ki, eski insan kendi bedenine ait anlayışı bir sözcükle (*men*, *bu*), yakında olan kavram anlayışını diğer sözcükle (*sen*, *su*), kenarda veya uzakta olan kavram anlayışını ise başka bir sözcükle (*o*) ifade etmiştir ki, bu ifade biçimleri de dilde kişi ve işaret zamiri olarak biçimlenmiştir. Görüldüğü gibi, bu zamirler temel ↔ yakın ↔uzak anlamlı karşılaştırma üzere biçimlenmişlerdir.” (Aytaç, 2007:205) diyerek karşı çıkmaktadır.

Kişi zamirleri; *eyden veya eydilen kişilerin ve sözü geçen kişi ve nesnelere adlarının doğrudan doğruya yerini tutan zamirler* (Banguoğlu, 2007: 357) ve *konuşan, hitap edilen, gaip gibi varlıkları şahıslar halinde, temsili olarak karşılayan* (Erarslan, 1999: 335; Kocasavaş, 2004: 31) sözcüklerdir.

Kişi zamirlerinin sayıları azdır. Kocasavaş’a göre kişi zamirlerinin sayısının az olmasının sebebini ihtiyaç dolayısıyla yazara göre, bu zamirlerin sayılarının azlığı, diğer nesne adları gibi direkt nesneyi karşılayan kelimeler olmayıp konuşan,

konusulan, hitap edilen, gaip gibi varlıkları işaret etmek veya göstermek suretiyle belirleyen kelimeler olmaları (2004: 31-32) nedeniyledir. Kocasavaş, esasında, soru, işaret, belirsizlik zamirlerinin sıfat; dönüşlülük zamirinin ise isim olduğu (1999: 347) düşüncesindedir ki bazı şivelerde de soru, işaret ve belirsizlik zamirleri sıfatlar içerisinde verilmektedir. Ayrıca, yazar, iki teklik ve iki çokluk zamiri olmak üzere dört şahıs zamiri olduğunu ifade etmekte; üçüncü şahıs zamirini işaret sıfatı menşeli olarak ele almaktadır (2004: 31-32). Bütün varlıklar, üç şahıs altında toplanmaktadır. Bunlardan birincisi *konusan*, ikincisi *dinleyen*, üçüncüsü *adı geçen*'dir. Bunlara gramerde sıra ile birinci şahıs, ikinci şahıs, üçüncü şahıs (Ergin, 2007:265) denmektedir. Birinci ve ikinci şahıs zamirleri, insanlar için; üçüncü şahıs zamirleri, canlı ve cansız bütün varlıklar için kullanılmaktadır. Ancak, bu görüşün aksine, şahıs zamirlerinin, sırf sıralarına göre, birinci, ikinci, üçüncü şahıs diye adlandırması, görevlerinin ihmal edilmesi (Bilgegil, 2009: 204) sebep gösterilerek doğru bulunmamaktadır.

Birinci teklik şahıs zamiri olan *ben*'in; Köktürk Bengü taşlarında *ben*, *bengü* şekilleri karakteristiktir. Kelime başı *b-/ m-* farklılaşmasında Oğuzca *b- ben* yanlısıdır (Gülsevin, 1997: 43). Bazı araştırmacılar *ben* 1. teklik kişi zamirinin kökeni üzerinde durmuşlardır. Bang, *bä-* kökündeki ünlünün değişerek *bi-*; aynı şekilde *sä-* kökündeki ünlünün de değişerek *si-* (1917: 12) olduğu görüşündedir. Bang'a göre, *bä-*, *bi-*; *sä-*, *si-* kökü çoğul durumunda *biz*, *siz* <*bi-z*, *si-z* şeklinde görülür, *z-* sesi burada çokluk kabul edilir. Fakat bu durumun zamanla unutulduğu ve yeni şivelerde değişik biçimlerde gelişmiş olan *bizlär* şeklinin kullanıldığı görülmektedir (1917: 12-15). Kocasavaş'a göre kişi zamirlerinin *-lar/-ler* çokluk ekini alışı, zamirin bir isim gibi telakki edilmesinden ileri gelmekte ve *biz* ve *siz* 'deki *-z*' *li* şekiller, arkaik olup *-z*'ler canlılığını yitirdiği için tıpkı bir isim gibi telakki edilerek *-ler* çokluk eki getirilmektedir (2004: 70). Zamirlerin teklik ve çokluk şekillerinin isimlerden farklı olduğu bilinmektedir. *-lar/-ler* çokluk ekinin isimlere getirilmesiyle zamirlere getirilmesi farklıdır. Bir ismin çokluk şekli onun birden fazla olduğunu gösterirken şahıs zamirlerinde ise çokluk, tekliğin çokluğu değildir. *Biz*, *benler*; *siz*, *senler*; *onlar*, *olar* demek değildir. Çokluk birinci ve ikinci şahıslara bazen çokluk ekinin getirildiği de görülür: *biz-ler*, *siz-ler* gibi (Kocasavaş, 1999: 349). Zamirlerde görülen bu durum, çokluğun çokluğu olarak kabul

edilmektedir (Ergin, 2007: 267). Ergin de Bang gibi *biz*, *siz* zamirlerinin yapı bakımından *ben*, *sen* zamirleri ile ilgili olduğu ve sonlarındaki -z'nin çokluk belirtisi şeklinde görüldüğü düşüncesindedir. Yazara göre, iyelik eklerinde bulunan bu -z çokluk belirtisi fiil çekimlerinde de görülmektedir (2007: 267). Zeynalov ise zamirlerin çokluğuyla ilgili olarak şu fikirdedir: “Zamirlerin ancak 3. şahıs çoğulu diğer kelime türlerinde olduğu gibi -lar, -ler ekleriyle meydana gelir. 1. ve 2. şahsın çoğulu ise tamamıyla eksiz, başka bir sözlük birimle ifade edilir. Biz ve siz sözlerini *men* ve *sen* zamirlerinin çoğulu kabul etmek zordur. Birçok dilci bu soruna dokunmuşlarsa da şimdiye dek pek kabul edilebilir bir fikir söylememişlerdir.” Moğolcada *men*, *bi* şeklinde; *sen*, *si* şeklindedir. Buradan şöyle bir fikir doğmuştur: Belki de Türk şivelerinde çoğul 1. ve 2. şahıs bu -z unsuru ile *bi* ve *si* zamirlerinin yardımıyla oluşmuştur.” (1993: 173). Görüldüğü gibi, -z sesinin Türkçede çokluk kalıntısı olduğu bilinse de Bang ve Ergin'in aksine Zeynalov, *biz* ve *siz* zamirlerinin *ben* ve *sen* ile olan ilgisine şüpheyle bakmaktadır. Türkçede *biz*, *siz* zamirlerinde görülen -z'li diğer çokluk izleri, aşağıda şekildedir (Kocasavaş, 1999: 350).

- Çift olan organ isimlerinde: *diz*, *göz* gibi,
- Topluluk sayı isimlerinde: *ikiz*, *üçüz*, *dördüz* gibi,
- İyelik eklerinde: *babam-babamız*, *kitabın-kitabınız* gibi,
- Emir eklerinde: *gelin*, *geliniz* gibi.

Bin, *sin* zamirlerindeki -n ile ilgili olarak da iki fikir ileri sürülmektedir:

- Zamir *n*'sinin kalıplaşması.
- Teklik alameti olmalı ki, Eski Türkçede -n ekinin teklik ifade ettiği kelimeler vardır: *oğul-oğlan*, *tigin-tigit*, *bayan-bayat*, *burun*, *alın* gibi (Kocasavaş, 1999: 350).
- Aynı seviyede olanlara: Teklik: *sen*, -*ñ*; çoğul: *sizler*, -*ñızlar*.
- Yüksek seviyede olanlara: *siz*, -*ñız*.

Grönbech, kişi zamirlerinin çokluk şekillerinin ortaya çıkışı üzerine şu bilgileri aktarmaktadır: “Milletlerarası büyük ticaret yolları üzerinde bulunan şehirlerde günlük hayattaki konuşma şekilleri, bozkır göçebelerindekinden başka türlü teşekkül ediyordu. Yani nazik hitap kavramı ilkin, burada inkişaf etti; bir amir veya yüksek mevkideki biriyle konuşurken, Uygurlar, eski çokluk şekilleri *siz* ve -*ñız*'ı kullanıyorlardı. Bu sebepten, bu şekiller, çokluk bildirme güçlerini kaybettiler,

fakat bu yüzden başlı başına bir kategori olarak birden fazla şahsa hitap tarzı, dilden çıkıp gitmedi; bu kategori, yeniden, eski şekillerin, yaygın çokluk eki ile genişletilmesi suretiyle yaratıldı. Böylece üç kısımlı şema ortaya çıktı:” (2000: 63).

Kişi zamirlerinin yapım ekleri almaya elverişsiz olmaları, isimlerle zamirleri birbirinden ayrılan önemli bir konudur. Sayıları zaten sınırlı olan şahıs zamirleri belli sayıda yapım ekleri alabilmektedir: *benlik, bencil, senli- benli* vb. (Erarlan, 1999: 338).

Şahıs zamirleri iyelik eki alırken zamir *n*'si (pronominal) alması yönünden de diğer isimlerden farklılık gösterir. 3. şahıs zamiri *o*'nun işaret zamirinden meydana geldiği (Zeynalov, 1993: 173) düşünülmektedir. Teklik ve çokluk 3. şahıs zamirlerinin çekimi ile teklik 3. şahıs iyelik ekli kelimelerin kullanılışı sırasında araya giren *-n-* ünsüzüdür: *bu-n-a, bu-n-ca, şu-n-da, o-n-da* vb. (Kocasavaş, 2004: 50). Bu sesin *ol* zamirindeki *l>n* ses değişimi ile ortaya çıktığını benimseyenler de vardır (Deny, 294). Bazı araştırmacılar ise, bu sesin, üçüncü şahıs zamirinin Ana Altaycada *in* biçiminde olmasından kaynaklandığı görüşündedirler (Tekin, 2003: 131-137). Üçüncü şahıs zamiri *ol* ve *o*'nun yönelme biçimi olan *aña* biçiminin benzetme (analogie) yoluyla (Bilgegil, 210) oluştuğu görüşü de yaygındır.

Tüm Oğuz şivelerinde kullanılan “*pronominal n, zamir n'si, zamir ünsüzü, iyelik zamiri n, adil n'si, zamircil n, zamirsel n, yardımcı konsonant n, yardımcı ünsüz, koruma ünsüzü n, türeme ünsüzü n* vb. olarak adlandırılan ve dönüşlülük zamirlerinin üçüncü şahıs zamirlerinin çekimleriyle birlikte, üzerine *hal kavramı ifade eden görevli dil elemanı almış isim tamlamalarında ortaya çıkan n ünsüzü, bugüne kadar farklı araştırmacılar tarafından genelde, özel bir türeme ünsüzü veya yardımcı ünsüz sayılmış, bazen 3. şahıs iyelik ekinin bir parçası olarak kabul edilmiş bazen de sesteş olan diğer morfeylemlerle karıştırılmıştır. Ancak söz konusu n ünsüzünün Türkçenin hem önceki dönemlerinde hem de günümüzde değişik lehçe, şive ve ağızlardaki kullanımları bu ünsüzün basit bir türeme ünsüzü veya yardımcı ünsüz olmadığını açıkça ortaya koyar niteliktedir. Zira bu ünsüz, üzerine belirtilen/ nitelenen/ tamlanan eki almış bir isim veya isim soylu bir kelime veya kelime grubunun hal kavramı ifade eden görevli bir elemanla (ek, ek+ek, ek+edat, edat) birlikte kullanımı sırasında ortaya çıkmakta ve iyelik eki 3. teklik ve/vy çokluk şahıs*

eklerini karşılamaktadır. *n* ünsüzü, bu fonksiyonuyla Türkçenin üzerine herhangi bir hâl eki almamış tamlamalarında işaretli */+ø+/* olarak karşımıza çıkan iyelik eki 3. teklik ve/vy çokluk şahıs eklerinin Türkçenin karanlık dönemlerinde (belki de Ana Altayca döneminde) *n* ünsüzü ile karşılanmış olabileceğini düşündürmektedir.” (Alyılmaz, 1999: 412-413). Bütün ilgi hallerinde araya giren *-n-* sesi Türkçede asli zamirin belirli hususiyeti görülüp, bu ses, 3. şahıs iyelik ekinden sonra Türkçenin birçok şivelerinde verme, bulunma, çıkma ve eşitlik hallerinde kullanılmaktadır (508).

Şahıs zamirleri ekleşme kabiliyetine sahip olup (Erarslan, 1999: 338) zamirlerin ekleşmesi, fiil çekiminde şahıs eki durumunda görülür. Şahıs ekleri, çekimli fiillerde hareketi yapan veya olan şahıs ifade eden eklerdir. Türkçede dört grup şahıs eki vardır: Birinci gruptaki şahıs ekleri: zamir menşeli; ikinci gruptaki şahıs ekleri: iyelik menşeli; üçüncü gruptaki şahıs ekleri: emir ekleri, dördüncü grup şahıs ekleri ise isteğe gelen şahıs ekleridir (Korkmaz, 2010: 141).

Şahıs zamirleri kullanıldıkları edatlara bağlı olarak çeşitli durumlara girer. *Başga, ötrü, evvel, sonra* gibi koşmalarla kullanıldıklarında ayrılma; *göre, doğru, teref, sarı, garşı* gibi koşmalarla kullanıldıklarında yönelme; *üçün* edatıyla kullanıldığında ise tamlayan (ilgi) eki alır (Zeynalov, 1993: 178; Özkan, 1996: 138). Bu durum, tüm Oğuz şivelerinde görülmektedir.

“Şahıs zamirleri, diğer isimler gibi *-sIz* ekiyle olumsuz yapılır: *bensiz, bizsiz, sizsiz vb. GT’nde soru ekine şahıs zamirlerinin gelişi de şöyledir: sizsiniz mi?, sänmiysin?*” (Özkan, 1996: 138).

Bazı araştırmacıların durum ekleri arasında ele aldığı *-cA*; şahıs zamirlerine *bence, sence, onca, bizce, sizce, onlarca* şeklinde eklenir. Eski Anadolu Türkçesinde ve daha sonraki dönemlerde *bencileyin* (bencileyin), *sençileyin* (sencileyin), *bizcileyin* gibi eşitlik şekilleri görülmektedir. Şahıs zamirlerinden sonra yön eki ise hiç getirilmez (Ergin, 2007: 270). Zeynalov, şahıs zamirlerine getirilen *-cA* ekleriyle oluşan *mence, sence* gibi sözcükleri zarf değil, edat kabul etmektedir (1993: 178). Ancak, bu sözcükler, cümlede edattan daha ziyade zarf görevi üstlenmektedir.

3.1.3.3.2.1.2. Azerbaycan Türkçesinde

Azerbaycan Türkçesinde *şāhs ävāzliyi* şeklinde adlandırılan kişi zamirleri, hem kim? hem de ne? sorularına cevap olan (Nağısoylu vd., 61; Ahmedzade vd., 168; Nağısoylu vd., 100) hem de şahıs mefhumu ifade eden (Budagova; 151) sözcüklerdir. Azerbaycan Türkçesinde kişi zamirleri; esas şahıs zamirleri, iyelik ekli şahıs zamirleri, dönüşlülük zamiri şeklinde (Zeynalov, 175) üçe ayrılmaktadır. Bu durumun dışında, Azerbaycan Türkçesi kaynaklarında, kişi zamirleri ile ilgili olarak farklı bir durum yoktur.

3.1.3.3.2.1.3. Türkmen Türkçesinde

Türkmen Türkçesi kaynaklarının tamamında *at çalışması*, terimiyle bilinen bu zamir türü; soru sözcükleri olan kim?, ne?, nere? ve bu sorulara cevap olan *men, sen, ol, biz, siz, olar, öz* vb. sözcüklerden oluşmaktadır (Weyisov vd, 294). Türkmen Türkçesinde Türkiye Türkçesinden farklı olarak *men, biz, sen, siz* şahıs zamirleri; *ol, olar* ise gösterme zamirleri (Söyegov, 151) kabul edilmektedir.

Türk şivelerinde kişi zamirleri, benzer şekillerde ilgi/ tamlayan eki alabilmektedir. İlgi eki sırasında görülen tek farklılık TmT'de üçüncü kişilerde görülmektedir: *onuñ* biçimi *oñ, olarıñ* biçimi *olar* olarak kısalır. Ayrıca bu adılar *hem, de, dahi* ile birleştiğinde *hem*'in *h*'si düşer: (*menem*) *ben de*, (*bizem*) *biz de* (*sizem*) *siz de*. Türk şivelerinde ilgi/ tamlayan eki üzerine *-ki* eki gelebilmektedir. Bu ilgi ekiyle *-ki* birleşirken TmT'de; *seninki, meninki, onunki* gibi kullanımların yanında ayrıca konuşma dilinde *menki, senki, onki* şeklinde kısaltmalar da mevcuttur (Hanser 2003: 70).

3.1.3.3.2.1.4. Gagavuz Türkçesinde

Gagavuz Türkçesinde *üz aderlik* şeklinde adlandırılan kişi zamirleri; *ben, sen, o, biz, siz, onnar* sözcüklerinden oluşmaktadır. Görüldüğü üzere, Gagavuz Türkçesinde kişi zamirleri Türkiye Türkçesinde kullanılan kişi zamirleriyle aynı olup sadece 3. çokluk şekli *onnar*'dır.

GT'nde şahıs zamirlerinin *için* edatıyla kullanılması şu şekildedir: *senin için~ onunçin, sizin için, bizim için* vb. Şahıs zamirlerinin edatlara bağlanması diğer kelime türlerinden farklıdır. Edatlar isme bağlanırken araya herhangi bir çekim eki

girmez; şahıs zamirleri ile bağlanırken araya hâl ekleri girer: *senin gibi, onun gibi, bizim gibi* vb. (Özkan, 1996: 138).

1. teklik şahıs zamiri, TT ve GT’nde *ben*; AT ve TmT’nde *men*’dir. 2. teklik şahısta, Oğuz şivelerinde bir farklılık yoktur. 3. teklik TmT’nde *ol* şeklinde; 3. çokluk ise TT ve AT’nde aynı olup; TmT’nde *olar*, GT’nde ise benzeşme yoluyla *onnar* biçimindedir. 1. çokluk ve 2. çokluk Oğuz şivelerinde aynıdır.

Türk şivelerinde zamirler umumiyetle *-n* vasıta ekini almaz. Bunun yerine *ile* edatının kalıplaşmış şekli *-la* eki kullanılır. Türkmencede de sınırlı sayıda kelimeye getirilen vasıta hâli eki *-n-*, şahıs zamirlerinde kullanılmaz. Ancak zamirlerden sonra *bilen* edatı getirilerek bu görev karşılanmaktadır: *meniñ bilen* “benimle” (Kara, 2001: 41). GT’nde şahıs zamirlerinin *-nen* (ile-n) edatıyla kullanıldığında edat tamamen eklenmektedir: *beninnän, onnan, sizinnän* vb (Özkan, 1996: 138).

Tablo 17. Kişi Zamirleri

T	en	en		iz	iz	nlar
T	en	en		iz	iz	nlar
mT	en	en	l	iz	iz	lar
T	en	en		iz	iz	nnar

• Görüldüğü gibi, Oğuz şivelerinde kişi zamirler, ufak tefek ses bilimsel farklar dışında aynıdır.

3.1.3.3.2.2. Kişi Zamirlerinin Çekimi

İsimler; durum, çokluk ve soru eklerini alırken kökte ve gövde bir değişiklik görülmezken bu ekleri alan zamirler, kök değişikliklerine uğramaktadır. Bazı şivelerde teklik 1. ve 2. şahıs zamirlerinin hal çekiminde kökün ünlüsü hiçbir değişikliğe uğramaz. Örnek AT: *men, benim, mene* vb. Bununla birlikte birçok Türk yazı dili, yönelme hâli biçiminde teklik 1. şahısta kök ünlüsünü *a* sesine dönüşür: TT: *ben > bana*, TmT: *mén > mana* vb. (Serebrennikov vd., 1986: 126). Zamirlerin diğer isimlerden en büyük farkı çekim sırasında görülen kök değiştirmeleridir ki bu, Türkçede, zamirlerin en büyük özelliği olarak kabul edilmektedir. Fakat bu değişme bütün zamirlerin bütün çekimlerinde görülmez. Bazı ağızlarda ise bu değişmelere hiç rastlanmaz: Mesela; *bana, sana* yerine *bene, biye, sana, siye* (Kocasavaş, 2004: 33).

Zamirlerin yükleme hâli, isimlere getirilen yükleme hâline göre farklılık göstermektedir. “Şahıs zamirlerinin akuzatifi; *beni, seni, onu, bizi, sizi, onları* şeklindedir. Eski Türkçede *-nı, -ni*, Batı Türkçesine gelince *-ı, -i*’dir. Eski Anadolu Türkçesinde bu zamirlerin akuzatifi *beni (bini, mini), seni (sini), anı (onı), bizi, sizi, anları* şeklindedir.” (Ergin, 2007: 268). Grönbech’e göre zamirlere has yükleme hâli eki, *-nI*’dır ve bu ek; *beni, seni, anı, bunu* şekillerine bakılarak yapılmıştır ve Uygurcada önce *biz ve siz* zamirlerine, buna bakarak da 1. ve 2. şahıs çokluk iyelik eklerine getirilmiştir: *bizni*, vs. Buradan da, aynı şekilde kaideli tali çokluklara geçer: *sizlerni, olarnı, bularnı*. (2000: 29). Ergin, Türkçede isimlerden sonra *-ğ/-g*; iyelik ekli kelimelerden sonra, *-n*; zamirlerden sonra *-nı/-ni* olmak üzere üç türlü yükleme eki kullanıldığını söylemektedir: “İsimlerden sonra kullanılan *-ğ/-g* yükleme eki, ünsüzle biten isimlerde önüne gelen yardımcı ünlüyü sonradan bünyesine alarak *-ığ/-ig, -uğ/-üg* şekline geçmiştir. Batı Türkçesinde sonundaki *ğ* ve *g* sesleri düştüğü için isimlerden sonra gelen yükleme eki *-ı/-i* şekline geçmiş ve aynı zamanda sahasını genişleterek iyelik eklerinden ve zamirlerden sonra da kullanılmaya başlamış, böylece umumi yükleme eki olma yoluna girmiştir. İyelik eklerinden sonra gelen *-n* yükleme eki de Batı Türkçesinde son zamanlara kadar yaşamış, Osmanlıcada bilhassa EAT’nde geniş ölçüde kullanılmıştır. *-nı/-ni* yükleme eki ise Batı Türkçesinin Azeri sahasında isimlere de gelerek kullanılmaya devam etmiş ve bu sahanın büyük bir kısmında bugün ünlüyle biten isimlerin yükleme eki haline gelmiştir. Fakat Azeri sahası dışında bu ek Batı Türkçesinde kullanım sahasını da daraltmış ve yalnız işaret zamirlerinin tekliklerinde kalmıştır.” (2007: 355). TmT’de zamirlerin çekimi, bazı açılardan adların çekiminden farklılık göstermektedir (Hanser, 2003: 69):

- Birinci ve ikinci tekil kişi adlarının yaklaşma durumu çekiminde, adılın ünlüsü *e*’den *a*’ya değişir ve *-ñ* iyelik ekini alır: *maña, saña*
- Üçüncü tekil kişi adılının yaklaşma durumu çekiminde adıl *-ñ* iyelik ekini alır: *oña*
- Üçüncü tekil kişi zamiri, yalın durumun dışında, çekimlerde on biçimine girer.

Bunlar dışında, kişi zamirlerinin durum eklerini alışı, gerek TmT’nde gerek AT’nde gerekse GT’nde TT’nden pek farklı olmayıp zamirlerin kullanımı, oldukça

düzenlidir, ancak kişi zamirleri durum ekleriyle çekimlendiğinde kökte biçimsel farklılıklar görülebilmektedir.

Tablo 18. Türkiye Türkçesinde Kişi Zamirlerinin Çekimi

Ben	beni	bana	bende	benden
Sen	seni	sana	sende	senden
O	onu	ona	onda	ondan
Biz	bizi	bize	bizde	bizden
Siz	sizi	size	sizde	sizden
Onlar	onları	onlara	onlarda	onlardan

Tablo 19. Azerbaycan Türkçesinde Kişi Zamirlerinin Çekimi

Men	meni	mene	mende	menden
Sen	seni	sene	sende	senden
O	onu	ona	onda	ondan
Biz	bizi	bize	bizde	bizden
Siz	sizi	size	sizde	sizden
Onlar	onları	onlara	onlarda	onlardan

Tablo 20. Türkmen Türkçesinde Kişi Zamirlerinin Çekimi

Men	meni	maña	mende	menden
Sen	seni	saña	sende	senden
Ol	onı	oña	onda	ondan
Biz	bizi	bize	bizde	bizden
Siz	sizi	size	sizde	sizden
Onlar/olar	oları	olara	olarda	olardan

Tablo 21. Gagavuz Türkçesinde Kişi Zamirlerinin Çekimi

Ben	beni	bana	bende	benden
Sen	seni	sana	sende	senden
O	onı/onu	ona	onda	ondan
Biz	bizi	bize	bizde	bizden
Siz	sizi	size	sizde	sizden
Onnar	onnarı	onnara	onnarda	onnardan

Yukarıda verilen bilgiler doğrultusunda, kişi zamirleri hakkında şu sonuçlara varılabilmektedir:

- Kişi zamirleri, asıl zamirleri teşkil etmektedir.
- Kişi zamirlerinin sayısı azdır.
- Ses bilimsel farklar dışında, bütün Türk şivelerinde şahıs zamirleri, aşağı yukarı aynıdır.

- *Ben* ve *biz* konuşan veya konuşanlar; *sen* ve *siz* kendisine söz söylenen veya söylenenler; *o* ve *onlar* sözü edilen nesne veya şahısları, nesnelere karşılar.
- Birinci ve ikinci şahıs zamirleri insanlar için, üçüncü şahıs zamirleri ise canlı cansız her varlık için kullanılır.
- Zamirlerin teklik ve çokluk şekillerinin isimlerden farklı olduğu bilinmektedir. *-lar/-ler* çokluk ekinin isimlere getirilmesiyle zamirlere getirilmesi farklı olup *biz-ler* ve *siz-ler* şeklinde çokluğun çokluğu yapılmaktadır.
- 1. ve 2. teklik ve çokluk şahısların oluşumuyla ilgili genel görüş *bä > bi, sä > si* bunların çokluklarının ise *-z* ünsüzüyle yapıldığı (*bi-z-*, *si-z*) yönündedir.
- Kişi zamirlerinin isimlerden ayrılan önemli bir yönü, yapım ekleri almaya elverişsiz olmalarıdır.
- Teklik ve çokluk 3. şahıs zamirlerinin çekimi ile teklik 3. şahıs iyelik ekli kelimelerin kullanılışı sırasında araya *-n-* ünsüzü girer.
- Şahıs zamirleri ekleşme kabiliyetine sahiptir. Zamir kökenli şahıs ekleri dört şivede de mevcuttur.
- Türk şivelerinde zamirler, çekim edatlarına bağlanırken bazen yönelme bazen ayrılma durum eklerini alırken; *için* çekim edatıyla birleşmesi sırasında tamlayan (*ilgi*) eki alır.
- Şahıs zamirlerine *-sIz*, *-sUz* ekleri getirilerek olumsuzluk anlamı sağlanır.
- Şahıs zamirleri *-cA* ekini alırken yön bildirme eklerini hiç almaz.
- Zamirler *-n* vasıta ekini yerine *ile* edatının kalıplaşmış şekli *-lA* ekini alır. Türkmen Türkçesinde zamirlerden sonra *bilen* edatı getirilirken GT’nde şahıs zamirlerinin *-nen (ile-n)* edatının ekleştiği görülmektedir.
- TmT’de üçüncü kişilerde *onuñ* biçimi *oñ*; *olarıñ* biçimi de *olar* olarak kısadır. Ayrıca bu adılar *hem*, *de*, *dahi* ile birleştiğinde *hem*’in *h-*’si düşer: *menem* (ben de), *bizem* (biz de), *sizem* (siz de).
- Kişi zamirleri, kök değişikliklerine uğramaktadır.
- Zamirler, isim gibi telakki edildiğinden, bir cins isim gibi tamlama teşkil edebilmektedir.

3.1.3.3.3. Gösterme/ İşaret Zamirleri

Gösterme zamirleri, varlıkların yerini işaret yoluyla tutan sözcüklerdir.

3.1.3.3.3.1. Oğuz Şivelerinde Gösterme Zamirleri

3.1.3.3.3.1.1. Türkiye Türkçesinde

Türkiye Türkçesinde; *işaret zamiri/adılı*; *gösterme zamiri/adılı* gibi terimlerle adlandırılan ve kişi zamirlerine göre sayısı daha fazla olan gösterme zamirleri, “sözü edilen nesnelere mekânda, zamanda ve tasavvurdaki yerlerinde adlarını anmadan göstermeye yarayan” (Banguoğlu, 2007: 360; Aksan, 1976: 123) sözcüklerdir. “İşaret zamirleri nesnelere bir yer içinde gösterir, onlara yerlerine göre işaret eder. Yani bu zamirlerle belirtilen varlıklar, şu veya bu vasıfları ile değil, yerleri ile ifade edilmiş olur.” (Ergin, 2007: 279).

Üçüncü şahıs zamiri ile aynı kaynaktan olduğu ileri sürülen işaret zamirleri, dilde bilinen en eski biçimlerden kabul edilir. “Bu zamirler hiçbir kelime türünün yerinin tutmadan ona işaret eder, şu veya bu yönden aydınlatma, belirginleştirme görevi üstlenir. Bunların cümlesel bakımdan sıfatlarla aynı görevi yüklediklerini söylemek olanaklıdır (te'yin yani belirleyen). İşaret zamirleri belirleyen vazifesindeyken hal ve çoğul eklerini almaz, tek başlarına nesnesiz kullanıldıklarında ise isimleşerek isme mahsus özellikler kazanır, çeşitli cümle öğeleri yerinde kullanılır. Fakat bununla beraber, işaret zamirleri sıfattan farklı olarak hiçbir özellik ve nitelik bildirmez.” (Zeynalov, 1993: 181). “Dünyanın başka dillerinde olduğu gibi, Türk yazı dillerinde de bu zamirler konuşana göre eşyaların mekân yerleşmesinin gösterilmesinde kullanılır. Genellikle dilde eşyaların yerleşmesi üç esas planda belirlenebilir: en yakın plan, konuşandan biraz uzakta olan plan ve daha uzak plan. Ön Türkçede yakındaki eşyaya işaret vasıtası bu zamiridir. Konuşandan daha uzağa yerleşen varlığa işaret vasıtası şu zamir köküdür. Anılan şu zamirinin anlamı başka dillere oranla daha çok TT'nde korunmuştur. En uzakta olan varlığa işaret vasıtası ol zamir kökü” (Serebrennikov vd., 1986:122- 123) olduğu düşünülmektedir. Önceleri *bu*, *o* zamirlerinin her birinin kendine özgü kullanılma alanı olmuştur. Şöyle ki *bu* işaret zamiri yakın mesafeye, *o* ise nispeten uzak mesafeye işaret etmek gerektiğinde kullanılmıştır. Ancak, artık bu sınırlama ortadan kalkmıştır. Bugün her iki işaret zamirinden artık hem yakın hem de uzak mesafeyi

göstermek için yararlanılabilir. Soyut yer ve zaman kavramı (zarf) anlatmak için bu zamirler bulunma ve ayrılma hallerinde (aynı zamanda *-ra* ekiyle de) ortaya çıkar (Zeynalov, 1993: 182).

“Türkiye Türkçesinde *bura, şura, ora* gibi yer gösteren işaret zamirleri şekilce yön gösterme eki almış gibi görünürlerse de, bunların Eski Türkçe ve Eski Anadolu Türkçesindeki *-ra* yön gösterme eki ile hiçbir ilişkisi yoktur. İşaret zamirleri yön gösterme eki almaz. Bunlar Eski Anadolu Türkçesinde pek sık rastlanan *bu ara, şu ara, olara* sıfat tamlamalarının *bu ara > bura, şu ara > şura, ol ara > ora* biçiminde kaynaşmasından oluşmuş zamirlerdir.” (Korkmaz, 2009: 424). Türkçede *bu, şu, o* bunlar, *şunlar, onlar* gösterme zamirlerinin dışında *öteki, beriki* sözcüklerinin de gösterme için kullanıldığı görülmektedir. Kimi zaman *böyle, şöyle, öyle* sözcüklerinin de iyelik eki almış biçimleri gösterme zamiri olarak kullanılır: *böylesi, şöylesi, öylesi; böyleleri, şöyleleri, öyleleri* gibi çoğul biçimleri de kullanılır. Bu sözcükler, ad durumu eklerini alarak çekime girer: *böylesi, böylesine, böylesinde, böylesinden* (Aksan, 1976: 124; Korkmaz, 2009: 427).

Gösterme adları soyut bir kavramın yerine kullanıldığında gerçek bir gösterme anlamı vermez: *Ali'nin bunu söyleyeceğini sanmıyorum.* (Kızılkaya, 1991: 115-117). Gösterme zamirleri, belirtili isim tamlamalarında tamlayan görevinde kullanılır ve gösterme zamirleri *gibi, için* ile edatlarıyla birleşerek edat öbeği kurar. Bu tür edat öbeklerinde *bu, şu, o* gösterme zamirleri ilgi ekini alır.

Örnek: *Onun için, bunun gibi, onun ile* vb.

İşaret zamirlerinin *-n-* ünsüzü almasıyla ilgili kaynaklarda şu bilgiler yer almaktadır:

Bu, şu, o: *Bu, şu, o* zamirleri aynı zamanda işaret sıfatı oldukları için, yalın durumlarıyla kullanıldıklarında, adlar önünde hep sıfat görevinde kullanılır. Ancak zamir işlevine girdiklerinde tıpkı *öteki* adlar gibi durum bildirme ve çokluk ekleri alarak çekime girer, çekimde kendileri ile durum ekleri arasına tıpkı şahıs zamirlerinde olduğu bir zamir *-n-*’si girer: *bu-n-un, bu-n-lar-in, şu-n-da, o-n-lar-a* gibi (Korkmaz, 2009: 421).

Bu, bunlar: Dikkat edilirse, *bu*'nun *-de* ve *-den* durumlarında araya giren *-n-*, kural dışı bir kaynaştırma harfi durmaktadır. Ancak, bu işaret zamirlerinin eski Türkçedeki *munda*, *mundın* biçimlerine bakılırsa, bugün, *bunda* ve *bundan* zamirlerinde görülen *-n-*'nin eskiden kelimenin aslında var olduğunu; bu nedenle, *n*'ye kaynaştırma harfi denemeyeceği (Ediskun, 2005: 161) düşünülmektedir.

Şu, şunlar: Dikkat edilirse *şu*'nun *-de* ve *-den* durumlarında araya giren *n*, kural dışı bir kaynaştırma harfi gibi görünmektedir. Ama *şu* zamirinin aslının Eski Türkçede *uş* ile *ol* sözlerinin birleşmesiyle oluşan *uşol* olduğu sanılmaktadır. Sonraları *uşol*'un *ol*'a benzeyerek *şol* ve *şul*, daha sonraları da *bu*'ya benzeyerek *şu* olduğu ve *bu* gibi çekilerek *-de* ve *-den* durumlarında araya *n* aldığı düşünülmektedir.

O, onlar: *o*'nun *-de* ve *-den* durumlarında araya giren *n*, kural dışı bir kaynaştırma harfi gibi görünmektedir. Ancak, o zamirinin Eski Türkçedeki biçimi yalın durumda bulunmayan *an-*'dir. Bunun *-de* ve *-den* durumları, *anda* ve *andan* olduğuna göre, sonraları *an-*, *o* olarak kullanılınca, *an-*'daki *n*'nin de benzeşme yoluyla *o*'ya geçtiği (162) düşünülmektedir.

3.1.3.3.1.2. Azerbaycan Türkçesinde

Azerbaycan Türkçesinde, *işarä ävâzlikleri*, terimiyle kullanılan gösterme zamirleri, işaret amacıyla kullanılan (Abasov, 74; Nağısoylu vd., 62; Ahmedzade vd., 169; Sadıg vd., 101) sözcükler olup tüm Azerbaycan Türkçesi kaynaklarında aynı şekilde ele alınmaktadır.

Çağdaş Azerbaycan Türkçesinde mukayese, karşılaştırma anlamı dek koşmasının birleşmesiyle oluşur (Zeynalov, 1993: 184).

Örnek: *onundek, bunundek* “onun gibi, bunun gibi”

İşaret zamirlerine küçültme, sevmeye, okşama, kinaye anlamı veren *-cığaz*, *-ciyez* ekleri de bitişebilir (184).

Örnek: *buncığaz, oncığaz*.

Şusu, busu, osu gibi seyrek kullanımlar dışında gösterme zamirleri teklik ve çokluk biçimde iyelik eki almaz (Zülfikar, 434- 442). Birçok şivede işaret zamirlerinin bu biçimlerinde iyelik eki de bitişebilir (184).

Örnek: *belesi, elesi, belesininki, elesininki, belesindeki.*

3.1.3.3.1.3. Türkmen Türkçesinde

Türkmen Türkçesinde, *görkezme çalışması* terimiyle karşılanan asıl gösterme zamirleri; *bu, şu, ol, şol, hol* sözcükleridir. *o, şo, ho* ise bu zamirlerin varyantları olarak kullanılmaktadır (Söyegov, 159). Gösterme zamirlerinin çokluk şekilleri ise *bulor, şulor, olor, şolor, holor* (Hanser, 71) sözcükleridir. Tıpkı diğer şivelerde olduğu gibi, TmT’nde de gösterme zamirleri *-ki, -daki, -cağız, -ça* gibi çeşitli ekler alabilmektedir. Ayrıca bu zamirler, *-day* “gibi” edatıyla birleşmektedir (Hanser, 73; Zeynalov, 184).

Örnek: *şunday* “şunun gibi”

TmT’nde sonu vokallerle biten işaret zamirleri, 1. ve 2. teklik ve çokluk şahıs iyelik eklerini alması ile yan yana gelen iki kısa vokal birleşir ve uzun vokal oluşur (Sarıyev ve Güder, 48).

muni+ım=munım <muni:m (munım)

onu+iñiz= <oni:ñiz (oniñiz)

şunı+ımız= <şunı:mız (şunımız)

Türkmen Türkçesinde, sınırlı sayıda kelimeye getirilen vasıta hâli eki *-n*, gösterme zamirlerinde kullanılmaz. Ancak zamirlerden sonra *bilen* edatı getirilerek bu görev karşılanmaktadır (Kara, 2001: 41).

Örnek: *munuñ bilen* “bununla”

“Çağdaş Türk lehçelerinin bazılarında görülen uşbu zamiri çok daha ilginçtir. Bu zamir, Özbek Türkçesinde yaygın biçimde kullanılır. Çoğu incelemeciler bu biçimin öz sözü ile bu işaret zamirinin birleşmesinden oluştuğunu kabul ederler. Uşbu sözüne klasik Türkmen edebiyatı örneklerinde de sık sık rastlamak olanaklıdır.” (Zeynalov, 1993: 185).

3.1.3.3.1.4. Gagavuz Türkçesinde

Gagavuz Türkçesinde, *gösterici aderlik* terimiyle adlandırılan gösterme zamirleri *bu, şu, o* sözcükleri olup kullanım açısından TT, AT ve TmT’nden farklı

bir durum söz konusu değildir. Ayrıca, GT’nde işaret zamirlerinin *-nAn (ile-n)* edatıyla kullanımı çok yaygındır.

Neçin almıysin, çocuk, bunnarın islääsindän, alıysin zabun? “Çocuk, neden bunların iyisini almıyorsun da zayıfını alıyorsun?” (Gagavuz Destanları, Tepegöz, s. 148).

Tablo 22. Gösterme Zamirleri

TT	bu, bunlar	şu, şunlar	o, onlar
AT	bu, bunlar, hemin(bu)		haman (o), onlar, o.
TmT	bu, bular, uşbu	şu, şular, şo/şol, şolar/holor, hoş	o /ol, hol, olar
GT	bu, bunnar	şu, şunnar	o, onnar

- Oğuz şivelerinde gösterme zamirlerinde ses bilimsel ve sözcük bilimsel farklar görülmektedir.

Tablo 23. Türkiye Türkçesinde Gösterme Zamirlerinin Çekimi

Bu	bunu	buna	bunda	bundan
Şu	şunu	şuna	şunda	şundan
O	onu	ona	onda	ondan

Tablo 24. Azerbaycan Türkçesinde Gösterme Zamirlerinin Çekimi

Bu	bunu	buna	bunda	bundan
Şu	şunu	şuna	şunda	şundan
O	onu	ona	onda	ondan

Tablo 25. Türkmen Türkçesinde Gösterme Zamirlerinin Çekimi

Bu	(munı) bunı	(muno) buna	(munno) bunda	(munnon) bundan
Şu	(şunı) şunı	(şuno) şuna	(şunno) şunda	(şunnon) şundan
Ol/ O	(onı) onı	(ono) ona	(onno) onda	(onnon) ondan

Tablo 26. Gagavuz Türkçesinde Gösterme Zamirlerinin Çekimi

Bu	bunu	buna	bunda	bundan
Şu	şunu	şuna	şunda	şundan
O	onu	ona	onda	ondan

Oğuz şivelerinde işaret zamirleri konusunda fonetik farklar dışında, bir ayrım olmayıp kaynaklarda verilen bilgiler doğrultusunda, gösterme zamirleriyle ilgili aşağıdaki sonuçlara varılabilmektedir:

- Oğuz şivelerinde işaret zamirleri, ses bilimsel farklar dışında, hemen hemen birbirinin aynıdır.

- Gösterme zamirleri, sıfattan farklı olarak hiçbir özellik ve nitelik bildirmez.

- İşaret zamirlerinin sayısı, kişi zamirlerine göre daha fazladır.

- Gösterme zamirleri, sözü edilen nesnelere mekânda, zamanda ve tasavvurdaki yerlerinde adlarını anmadan göstermeye yarar.

- *Bu/ bunlar* en yakın olanı, *şu/ şunlar* konuşandan biraz uzakta olanı, *o/onlar* daha uzak olanı ifade etmek için kullanılır.

- TT ve AT'nde *bu, şu, o* gösterme zamirlerine çokluk ekini gelince araya *-n* ünsüzü girerken (*bunlar, şunlar, onlar*) TmT'nde bu durum görülmez (*şolar, olar, bular*), GT'nde *bunnar, şunnar, onnar* şeklinde kökle ekin benzeştiği görülür.

- Gösterme zamirleri de tıpkı kişi zamirleri gibi, çekim edatlarına birleşirken ya yönelme ya ayrılma ya da tamlayan eklerini alır.

- İşaret zamirlerine küçültme, sevmeye, okşama, kinaye anlamı veren *-ciğaz, -ciyez* ekleri de bitişebilir.

- TmT'nde işaret zamirlerinin *-day* ekiyle kullanılmasına, klasik Türkmen edebiyatında, sık sık rastlamak olanaklıdır. Çağdaş Azerbaycan Türkçesinde bu anlam, yani mukayese, karşılaştırma anlamı *dek* edatının bitişmesiyle oluşur.

- *Şusu, busu, osu* gibi seyrek kullanımlar dışında, gösterme zamirleri teklik ve çokluk biçiminde iyelik eki almaz. TmT'nde sonu vokallerle biten işaret zamirleri, 1. ve 2. tekil ve çoğul şahıs iyelik eklerini alması ile yan yana gelen iki kısa vokalin birleşir ve uzun vokal oluşur.

- Türkmen Türkçesinde, sınırlı sayıda kelimeye getirilen vasıta hâli eki *-n*, gösterme zamirlerinde kullanılmaz. Ancak zamirlerden sonra *bilen* edatı getirilerek bu görev karşılanmaktadır: *munuñ bilen* “bununla”. TT gibi GT'nde de işaret zamirleriyle *-nAn (ile-n)* edatın eklediği görülmektedir.

- Gösterme zamirleri yön gösterme eki almaz.

- Gösterme zamirleri, belirtili isim tamlamalarında tamlayan görevinde kullanılır.
- Gösterme zamirleri, cümlenin çeşitli ögesi olur.
- Gösterme zamirleri, “bu” *hâlbuki* ve “o” *oysa* gibi sözcüklerde kalıplaşma özelliği göstermektedir.

3.1.3.3.4. Soru Zamirleri

Soru zamirleri, şu veya bu sözcük türünün yerini soru yoluyla tutan sözcüklerdir. İnsanlar için kullanılan asıl soru zamiri *kim*; insan dışındaki varlık ve kavramlar için kullanılan asıl soru zamiri ise *ne* sözcüğüdür. Diğer soru zamirleri, bu iki sözcüğün türevleridir.

Eski Türkçede kendi başına kullanılan soru zamiri yoktur. Bunların görevi, bir soruyu tekrar etmek yahut da tek başına veya tekrarlanmış bir soru kelimesini şart durumundaki bir fiille kullanmak suretiyle ifade etmektir (Gabain, 2007).

Kim kim kelir “kim daima gelmek ister”, (gelen herkes) *kim kayu kişi tileser* “kim daima dilese” (dileyen herkes).

3.1.3.3.4.1. Oğuz Şivelerinde Soru Zamirleri

3.1.3.3.4.1.1. Türkiye Türkçesinde

Türkiye Türkçesinde *soru zamirleri* ve *soru adilları* terimiyle kullanılan soru zamirleri, isimler gibi hâl ekleri, çokluk ve iyelik eklerini alır ve cümlenin istenilen ögesi olabilir. Ayrıca Türkçede soru sözcükleri dışında hiçbir sözcük *n-* ünsüzüyle başlamaz.

Ne zamirinin iyelik eklerini alışı da iki biçimdedir (Ediskun, 166):

1. *(benim) neyim, (senin) neyin, (onun) neyi, (bizim) neyimiz, (sizin) neyiniz, (onların) neleri.*

2. *(benim) nem, (senin) nen, (onun) nesi, (bizim) nemiz, (sizin) neniz.*

“*Deli değilim ben, deli kadar basit değilim. Neyim öyleyse?*” (Peyami Safa, Matmazel Noraliya’nın Koltuğu, s. 115).

“*Nen var oğlum, rahatsız mısın?*” (Peyami Safa, Matmazel Noraliya’nın Koltuğu, s. 116).

“*Kimdir o? Kimsin sen?*” (Peyami Safa, Matmazel Noraliya’nın Koltuğu, s. 115).

Soru zamirlerinin birkaçı asıl soru zamirleridir: kim, ne, nere gibi. Öteki bir kaç da başka kelime sınıfından alınan sözlerin iyelik eki ilavesiyle zamire dönüştürülmüş türleridir (Korkmaz, 2009: 441).

“*Şarlatandır o, anlamaz. Neresi ruh adamı?*” (Peyami Safa, Matmazel Noraliya’nın Koltuğu, s. 144).

3.1.3.3.4.1.2. Azerbaycan Türkçesinde

Azerbaycan Türkçesinde, *sual ävâzlikläri* terimi ile adlandırılmakta olan soru zamirleri; soru amacıyla kullanılmakta ve bu zamirler aracılığıyla nesne ve nesnenin durumu, miktarı, sırası, zamanı, yeri sorulmaktadır (Ahmedzade vd., 174). Bu zamirler; kim?, ne?, nere?, niçin?, nasıl?, ne zaman? sorularından (Nağısoylu vd., 63; Sadıg vd., 103) oluşmaktadır. Bu zamirler, cevap almak maksadı ile kullanılan (Abasov, 76) sözcüklerdir. *Kim, ne, neçe* vb. soru zamirleri tekrarlanarak topluluk, çokluk, belirsiz çokluk manaları oluşturur:

Örnek: *kim kim, neçe neçe* “deste”

Kim ve *ne* soru zamirleri, *tek* edatıyla birleşmektedir. (Zeynalov, 188).

Örnek: *kim tek, ne tek*

Azerbaycan Türkçesinde en sık kullanılan soru zamirleri şunlardır: *néçe* (*kaç*), *kim*, *ne*, *hara* (*nere*), *hansı* (*hangi*), *nece* (*ne kadar*).

Vezir, men kefsiz olmayanda kim olsun? “Vezir, ben keyifsiz olmayayım da kim olsun?” (Azerbaycan Masalları, Seyfelmülk, s. 18).

Ne etmişsiniz? “**Ne** yapmışsınız?” (Azerbaycan Masalları, Şirzad, s. 34).

Azerbaycan Türkçesinde soru sıfatları diye bir sözcük türü olmadığı ve Türkiye Türkçesinde kullanılan soru sıfatlarının Azerbaycan Türkçesinde soru zamiri olarak ele alındığını, soru sıfatları bölümünde belirtilmektedir.

3.1.3.3.4.1.3. Türkmen Türkçesinde

Türkmen Türkçesinde, *soorag çalışması* terimiyle kullanılan soru zamirleri, kim?, ne?, nere?, hangi?, hangisi?, nasıl?, nice?, ne zaman? gibi soru sözcükleriyle yapılmaktadır. Soru zamirleri, Türkmen kaynaklarının tamamında zamirlerin bir çeşidi olarak benzer şekillerde ele alınmaktadır. Tıpkı Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi, Türkmen Türkçesinde de soru sıfatları, soru zamirleri içerisinde verilmektedir.

Türkmen Türkçesinde en çok kullanılan soru zamirleri şunlardır: *kim, nääme (ne), haysı/ haysı, (hangi, hangisi), niire (nere), nääçesi (kaçı), kimler, näämeler (neler), haysılar (hangileri), niireler “nereleler” (nire) neresi, nere, (neçe) ne kadar, kaç tane, (neçenci) hangi, (ne hili, nenen), nasıl, (netüslü) ne çeşit, (niçik) nasıl, (haçan) ne zaman, (haysı) hangisi.*

Patışa minasıp perini öyünde saklayan akmak kim? “Padişaha layık periyi evinde saklayan ahmak kim?” (Türkmen Masalları, Abdilla Bay, s. 68).

Bu şatırdı ne? “Bu şatırtı ne?” (Türkmen Masalları, Kel Cariye, s. 115).

3.1.3.3.4.1.4. Gagavuz Türkçesinde

Gagavuz Türkçesinde, *soruş aderlikleri*, terimiyle kullanılan soru zamirleri; kim?, ne naşey?, nesoy?, nasıl?, angı? gibi soru sözcükleridir. Soru zamirlerinin kullanımında Gagavuz Türkçesinde, TT, AT ve TmT’nden farklı bir durum yoktur.

Gagavuz Türkçesinde en çok kullanılan soru zamirleri şunlardır: *kim, ne, angı (hangi) naşey, nesoy, (kaç), kaçan, näanı, nerey(ä), näanda, ner(e)dä, näandan, ner(e)dän, angısı, angıları.*

Dışardan insan sesi işidiler, ya bakın, kim? “Dışarıdan insan sesi işitiliyor, bakın, kim?” (Gagavuz Destanları, Köroğlu, s. 106).

Oolum, deyor, söyle bana senin zıtın nedir? “Oğlum, diyor, söyle bana senin zayıf yerin nedir?” (Gagavuz Destanları, Şah İsmail, s. 164).

“GT’nde kim soru zamiri ek fiilin şart çekimi ise ile kaynaşarak kişi anlamına gelen soru fonksiyonunu yitirmiş bir belirsizlik zamiri türetir: kimse. Bu kelime genellikle -y türemesiyle kullanılır.” (Özkan, 1996: 141).

Kız mı o? Aaç mı o? Kimsey bilmeer. “O, kız mı, ağaç mı kimse bilmiyor.” (Gagavuz Destanları, Menevşa, s. 127).

GT’nde “şey belirsizlik zamiriyle ne soru zamiri kaynaşarak soru fonksiyonu taşıyan naşey, naşi zamiri ortaya çıkar. GT’nde ne soru zamiri etmek fiiliyle kaynaşarak, nääbum < ne yapayım, nabalım < ne yapalım örneklerinde görülen kelime birleşmelerini meydana getirir. Aynı şekilde ne soru zamiriyle yan kelimesi birleşerek; nāni sa, nānda, nāandan örneklerinde görülen yön soru zamirlerini meydana getirir. Soy kelimesiyle birleşerek nesoy, asıl kelimesiyle birleşerek nasıl soru kelimelerini meydana getirir.” (Özkan, 2007: 120).

Nesoy düüşeceyiz, güreşlân mi, kılıçlan mı? “Nasıl dövüşeceğiz, güreşelim mi, kılıçla mı dövüşelim?” (Gagavuz Destanları, Gan Kişi, s.173).

“Gagavuz Türkçesinde soru zamirleri ve soru kelimelerini hiçbir değişikliğe gerek duymadan bağlayıcı olarak da kullanılmaktadır: kim, ne, nāani, nerey(ä), nāanda, ner(e)dä, nāandan, ner(e)dän, angısı. Soru zamiri angı bağlayıcı olarak kullanılırken 3. şahıs teklik veya çokluk iyelik ekini alır. GT’nde nitelenen isim, insan olduğunda kim zamiri bağlayıcı unsur olarak kullanılır. Nitelenen ismin ana cümledeki ve yardımcı cümledeki görevlerine bağlı olarak kim isim çekim eklerini alabilir. Nitelenen isim insan değilse bu soru zamiri bağlayıcı unsur olarak kullanılır.” (Ulutaş, 2010: 229-238).

İste o adamdan kimdä var para. “Parası olan adamdan iste.”

Geldi sööledi epsini bana ne sän sımarladın. “Senin ısmarladıklarının hepsini geldi bana söyledi.”

Varlıkları ve kavramları soru yoluyla karşılayan sözcükler olarak tanımlayabileceğimiz soru zamirleri, Oğuz şivelerinde hemen hemen aynı özellikler göstermektedir. Oğuz şivelerinde, soru zamirlerinde görülen fark sözcük bilimsel açıdan kendini gösterir. Kısacası bu konuda görülen değişiklikler, sözcük düzeyindedir (TT: nasıl, TmT: niçik, TT: hangi, GT: angı vb.).

Taranan kaynaklarda soru zamirleriyle ilgili verilen bilgilere dayanarak şu sonuçlara varılabilmektedir:

- Oğuz şivelerinde, soru zamirlerinin kullanımıyla ilgili bir fark görülmeyp tespit edilen farklılık, sözlükseldir.
- Türk şivelerinde *kim* zamiri, adları ve insan tasavvuru veren varlıkların, *ne* ise kalan bütün canlı ve cansızları karşılar.
- Asıl soru zamirleri; *kim* ve *ne* sözcükleri olup diğer soru zamirleri çeşitli birleşip kaynaşmalar yoluyla meydana gelmektedir.
- Soru zamirleri, isimler gibi hâl ekleri, çokluk ve iyelik eklerini alır.
- *Ne* soru zamiri durum eklerini alırken soru zamiri ve ek arasına -y- ünsüzü gelir.
- Soru zamirleri de diğer zamirler gibi, kelime türetmeye elverişli değildir.
- Soru zamirleri, cümlenin istenilen ögesi olabilir.
- *Kim* zamirinin *gibi*, *için*, *ile*, *kadar* çekim edatlarına bağlanması tıpkı kişi ve gösterme zamirlerinde olduğu gibidir. Yani *kim* soru zamiri, çekim edatlarına birleşirken yönelme ve ayrılma durum eklerini ve tamlayan ekini alır. Ancak *kim* soru zamiri, bu edatlara direk de bağlanabilir: *kim gibi/ kimin gibi, kim için/ kimin için* vb.

TT: *Bende ondan başka bir şey yok mu? - Ne gibi?* (Peyami Safa, Matmazel Noraliya'nın Koltuğu, s. 78).

- *Kim* ve *ne* soru zamirleri *için* çekim edatını aldığı cümlede zarf olur.

AT: *Bu kimdi, ne için gelib?* "Bu kimdi, niçin gelmiş?" (Azerbaycan Masalları, Behrami-Felek, s. 135).

TmT: *Sen kim için geldiñ? diyip sorapdırlar.* "Sen kimin için geldin? diye sormuşlar." (Türkmen Masalları, Vakır-Şakır Patışa, s. 47).

GT: *Yolda ama kız başlamış düşünmää: nääni o gider, kiminnän, ii adam mı, kötü mü, zenginii var mı, yok mu?...* "Ama yolda kız düşünmeye başlamış: O, **kiminle** ne tarafa gidiyor. Bu adam iyi mi kötü mü, zengin mi yoksul mu?..." (Gagavuz Destanları, Köroğlu, s. 106).

- *Kim* zamirinden -lik ekiyle *kimlik* gibi bir soyut ad da türetilmiştir (Korkmaz, 2009: 443).

TT: *Şimdi Mevki Hastanesi'nin bulunduğu, Çankırı Kapısı denilen yerde, kimlik denetimi yapılan bir karakolun önünde durdular.* (Turgut Özakman, Şu Çılgın Türkler, s. 94).

- İnsan dışında kalan canlı ve cansız varlıklar için kullanılan soru zamiri olan *ne* kelimesinin genitifinde *su* kelimesinin genitifinde olduğu gibi, kök vokalle bittiği hâlde *-nin* eki yerine *-in* eki getirilir (Ergin, 2007: 277).

TT: *Öyleyse bugün de, yarın da herkes gözünü dört açmalı, kimin ve neyin hesabına birbirimizin gırtlığına sarılmamız isteniyor, bunu çok iyi düşünmeli.* (Turgut Özakman, Şu Çılgın Türkler, s. 522).

AT: *Dogguz baş. Neyine lazımdı?* “Dokuz baş. Neyine lazımdı.” (Azerbaycan Masalları, Feteli Şahın Nağılı, s. 215).

GT: *Bu zorlukta o satmış beygirlerini hepsini hem dâ kalan neyini, kendisinâ bırakmış sade bir soydan tay dört yıllık.* “Atlarını ve malını mülkünü satmak zorunda kalmış. Kendisi için sadece dört yaşında soylu bir tay bırakmış.” (Gagavuz Destanları, Köroğlu, s. 100).

- *Ne* zamirinin edatlarla birleşmesi adlardaki gibidir. *Gibi, için, ile, kadar* edatlarıyla yalın biçimde birleşir ve bu yönüyle *kim* zamirinden ayrılır (Korkmaz, 2009: 445). GT’nde *ne* soru zamiri, edatlarla kullanılırken ek almayıp *ile* edatıyla kaynaşarak kullanılmaktadır (Özkan, 2007: 120).

GT: *Sän yok neylän dışarı çıkasın.* “Sen neyle dışarı çıkacaksın, diyor.” (Gagavuz Destanları, Gan Kişi, s. 166).

- *Ne* zamiri bazı çekim ekleriyle genişletilirken bir ünlü daralmasına da uğrar: *ne-çe> nece>nice?, ne-ye> niye?* gibi (Korkmaz, 2009: 446).

- “*Ne* soru zamirinin anlam kayması, kalıplaşma ve deyimleşmeye uğramış türleri de vardır. Bunlar kullanılış özelliklerine göre artık soru zamiri olmaktan çıkarak, çokluk ekiyle ‘her şey’, ‘şaşma, olumsuzluk, pişmanlık vb.’ bildiren anlam ve işlevler yüklenmiştir. (Korkmaz, 2009: 446).

TT: *Neler, neler söylemiyor.* (Peyami Safa, Matmazel Noraliya’nın Koltuğu, s. 264).

- *Ne ve kim* soru zamirine durum ekleri getirilerek *nereye, nerede, nereden; kime, kimde, kimden* gibi yeni soru zamirleri yapılır.

TT: *Nereye gidiyordu böyle?* (Peyami Safa, Matmazel Noraliya'nın Koltuğu, s. 93).

Sebeplerin toplu sezilişinden ve bilmişinden başka bir şey olmayan felsefe, neticelerin sorumlunu onlara değil de kime yükleyebilirdi? (Peyami Safa, Matmazel Noraliya'nın Koltuğu, s. 129).

- Soru zamirleri, isim tamlamalarında tamlayan ve tamlanan görevinde kullanılmaktadır:

TT: *Henüz içinde bir kaç teknik buluştan başka hiç bir zekâ marifeti olmayan bir dünyada, neyin nesi olduğunu bilmeyen insanın, üç asırda bir değiştirdiği doğmaların hiç birini ispat edecek durumda olmadan giriştiği bütün akide savaşlarının birbiri kadar çirkin olduğunu anlattı.* (Peyami Safa, Matmazel Noraliya'nın Koltuğu, s. 64).

AT: *Onların neyi var idi?* "Onların neyi var idi?" (Azerbaycan Masalları, Şirzad, s. 46).

TmT: *Şonu kimiñ alandığını bilseñ, ölinçäñ iyecek-içceğiñ patışalıktan.* "Onu kimin aldığını bilirsen, ölene kadar padişahlıktan yiyeceksin ve içeceksin." (Türkmen Masalları, Bilgir Garip, s. 79).

GT: *Yaklaşer o padişaanın yanına bir oolan, angı erlerdün gelmä, kimin soyu, kimsey bilmer.* "Nereden geldiği ve kimlerden olduğu bilinmeyen bir genç padişahın yanına yaklaşıyor." (Gagavuz Destanları, Dengiboz, s. 150).

- Bazı soru sözcükleri, cümlede soru anlamının dışında belirsizlik ifadesiyle - bağlama görevinde- kullanılabilir.

TT: *Ne ben'ler, ne milletler, ne de insanlık yok olabilir.* (Peyami Safa, Matmazel Noraliya'nın Koltuğu, s. 293).

AT: *Kimisi yüz kızıl kimi iki yüz kızıl verecekdir.* "Kimisi yüz kızıl kimi iki yüz kızıl verecektir." (Azerbaycan Masalları, Meherin Nağılı, s. 108).

Tablo 27. Soru Zamirleri

TT	hangisi, kim, ne, neci, nere(si), nem, nemiz, nen, neniz, nesi, nasıl, niçin, ne zaman, ne kadar, neden vb.
AT	kim, ne, hara (nere), hansı (hangi), nece vb.
TmT	kim, neme (ne), nire (nere), nece (ne kadar), neçenci (hangi), haçan (ne zaman), haysı (hangisi), nevağt, haysı (hangi), netüslü (ne çeşit), niçik (nasıl) vb.
GT	kim, ne, angı (hangi) naşey, nesoy, (kaç), kaçan, nâanı, nerey(â), nâanda, ner(e)dâ, nâandan, ner(e)dân, angısı, angıları vb.

- Soru zamirleri tablosundan da anlaşıldığı üzere, Oğuz şivelerinde soru zamirlerinde, ses bilimsel ve sözcük bilimsel farklılıklar görülmektedir.

3.1.3.3.5. Belirsizlik Zamirleri

Türkiye Türkçesinde, *belirsizlik zamiri*; *belgisiz zamirler/adılları*, *belirsizlik zamirleri/adılları* gibi terimlerle adlandırılan belirsizlik zamirleri, varlıkları belirsiz bir şekilde temsil eden kelimelerdir.

3.1.3.3.5.1. Oğuz Şivelerinde Belirsizlik Zamirleri

3.1.3.3.5.1.1. Türkiye Türkçesinde

Dil bilgisinde karşıladıkları isimleri belirsiz bir şekilde karşılayabilen sözcüklere belirsizlik zamirleri (Delice, 2008: 32) denir. Türkçede *kişi*, *kimse*, *adam*, *insan* gibi bazı isimler de belirsiz zamir olarak kullanılmaktadır (Banguoğlu, 2007: 368; Kızılkaya, 1991: 117-118). Belirsizlik zamirleri; *kesinlikle bir kişi*, *bir nesne göstermeksizin adların yerine kullanılan*, *adları belgisiz biçimde karşılayan* (Aksan, 1976: 125; Koç, 1996:180-183) sözcüklerdir. Ergin; *öteki*, *beriki*, *alttaki*, *dağdaki*, *benimki*, *seninki* gibi sözcükleri de belirsizlik zamiri olarak kabul edip asıl belirsizlik zamirlerinin sayısının çok az olduğunu, bunların da *kimse* (*kim ise*), Eski Anadolu Türkçesinde ve Osmanlıcadaki *kimesne*, *kimsene*, (*kim ise ne*), *özge*, *ayruk* “başkası” *kamu* “herkes” gibi kelimeler olduğunu (2007: 279) ifade etmektedir. Bu sözcüklerden bazıları (*birkaçı*, *birçoğu*, *birtakımı*, *çoğu*, *biri*, *başkası*...) belirsizlik sıfatlarının iyelik almış şekilleridir. *Belgisiz adılların çoğu*, *zaten belgisiz sıfattır*. (Gencan, 2001:310). Bu belirsizlik zamirlerinin dışında Ediskun, *öteberi* sözcüğünün yer kavramından uzaklaşmış bir belgisiz zamir olduğunu (Bakkaldan *öteberi* aldım.) ve *öteki*, *beriki* sözcüklerinin de, uzak veya yakın, bir yere bağlı kişiler kavramından uzaklaşmış; bir kişi belirsizlik zamiri olduğunu (Ben *ötekinin berikinin* sözüne bakmam.) söylemektedir (2005: 167).

Biri ve birisi belirsizlik zamirleri, hem belirsiz bir kişi yerine hem de bir grubun içinden bir tanesini ifade etmek için kullanılmaktadır. Ayrıca, *herkes, falanca, filanca* gibi belirsizlik zamirleri sadece insanlar için kullanılmaktadır. *Birçoğu, birkaçı, çoğu tümü, bütünü, herkes, hepsi gibi* belirsizlik zamirleri, çokluk eki almazken birbiriyle aynı anlama gelen *kimi, kimisi; biri ve birisi* gibi belirsizlik zamirlerinin *kimileri ve birileri* gibi çokluk eki aldığı görülmektedir. Belirsizlik zamiri olarak kullanılan *hiç, hiçbir, hiçbirisi* sözcüğü kullanıldığı cümlede olumsuzluk ifade etmektedir. Bu sözcükler, Türkmen Türkçesinde *belirsizlik, belirsiz-yokluk* veya *yokluk zamirleri* olarak işlenmektedir. Bilgegil, belirsizlik zamirlerinin bir kısmının ikrar, bir kısmının da inkâr ifade ettiğini belirtmekte, *bütünü, haylisi, hepsi, ne, her ne, tamamı, bütünü, tümü, birçoğu, birkaçı, herbiri, hangi biri, kimse, şey, başkası, bazısı, diğeri, nicesi* gibi sözcükleri ikrar bildiren belgisiz zamirler; *hiçbiri, kimse* gibi sözcükleri de inkâr bildiren belgisiz zamirler olarak göstermektedir (2009: 207). Nitekim bu *bütün, hayli, tümü, çoğu* gibi sözcükler, Türkmen Türkçesinde, belirsiz-çokluk zamiri olarak da ele alınmaktadır.

Şey sözcüğü, akla gelmeyen varlık adlarının yerini tutan bir belirsizlik zamiridir. *Şey* sözcüğüne bazen iyelik getirilerek *şeyi* ve *şeyisi* sözcüklerinin de belirsizlik zamiri (Ediskun, 2005:167; Ergin, 2007: 279) olarak kullanıldığı görülmektedir.

Türkiye Türkçesinde en çok kullanılan belirsizlik zamirleri şunlardır: *adam, başkası, bazısı, bir kimse, bir şey, bir takım, bir takım, birazı, birçoğu, birçoğumuz, biri, birisi, birkaç, birkaçı, birkaçımız, birkaçınız, birtakımı, çoğu, falan, filan, kimse, bir kimse, her kimse, kimi, kimisi, bazısı, biri, birtakım, birkaç, hepsi, her biri, her birimiz, her biriniz, her kimse, her kimse, her şey, hiç biri, hiç birimiz, hiç biriniz, hiç kimse, insan, kimi kimsesi, kim, kimi, kimisi, kimse, öteberi, şey.*

3.1.3.3.5.1.2. Azerbaycan Türkçesinde

Azerbaycan Türkçesi kaynaklarında, *geyri-müäyyen ävâzlikler*; terimiyle karşılanan belirsizlik zamirleri, isimlerin yerine kullanılan, şahsı veya eşyayı belirsiz bir şekilde bildiren (Abasov, 77; Nağısoylu vd., 62; Ahmedzade vd., 172) kelimelerdir ve tüm Azerbaycan kaynaklarında yer almaktadır.

Azerbaycan Türkçesinde en çok kullanılan belirsizlik zamirleri şunlardır: *bä'ziläri, bä'zisi, bezi (bazı), biri, birisi, hamı (hepsi), härkäs, filankäs “filan kişi”, filankäsi “filan kişi”, härä “herkes”, häräsi “herkes”, hamı “hepsi”, bä'zi, heç bir, heç biri, heç käs, hęc kes (hiç kimse), hęc kim (hiç kimse), heç nä “hiçbir şey”, hęc ne (hiçbir şey), herhansı (herhangi), her şey, here (herkes), herkes, here, heresi, kim isä, kimi, here, heresi, kiminsä “birisi”, här biri, kimisi, kimse, ne ise nese/ ne ise.*

3.1.3.3.5.1.3. Türkmen Türkçesinde

Türkmen Türkçesinde, *nämäälim çalışmalar* başlığıyla ele alınan belirsizlik zamirleri, *belirsizlik, belirsiz-yokluk zamirleri* ve *belirsiz çokluk zamirleri* şeklinde üçe bölünerek ele alınmaktadır.

Türkmen Türkçesinde; *kim, kimde-kim, kimse, kimler, nämedir, nirädir, bir, biri, birnäçe, bir zat, bir entek, her kim, her kişi* vb. sözcükler belirsiz zamirler olarak kabul edilmektedir. Belirsiz-yokluk zamirleri; *hiç kim, kimse, hiç kişi, hiç kes, hiç haçan*, gibi *hiç* sözcüğüyle oluşturulan belirsizlik zamirleridir. Belirsiz-çokluk zamirleri ise; *ähli, bar, barı, bütün, külli, tamam, cümle, barça* gibi çokluk ifadesi (Söyegov 177-181) taşıyan zamirlerdir. Belirsiz-yokluk zamirleri, yokluk zamirleri başlığıyla (Weyisov, 293); belirsiz-çokluk zamirleri ise sayı zamirleri başlığıyla da ele alınabilmektedir (Weyisov, 303).

Görüldüğü gibi, belirsizlik zamirleri Türkmen Türkçesinde, daha farklı ve daha detaylı ele alınmaktadır. Türkmen Türkçesinde, anlamsal açıdan da alt gruplara ayrılan belirsizlik zamirleri, Türkmen kaynaklarında hem belirsizlik zamirleri başlı altında; kendi içerisinde belirsizlik, belirsiz-yokluk ve belirsiz-çokluk şeklinde üç alt başlıkta değerlendirilmekte hem de belirsiz-yokluk ve belirsiz-çokluk zamirleri şeklinde, zamirin bir çeşidi olarak gruplandırılmaktadır. Ayrıca, belirsiz-yokluk zamirleri yokluk zamirleri başlığıyla; belirsiz-çokluk zamirleri ise sayı zamirleri başlığıyla da verilmektedir.

Türkmen Türkçesinde kullanılan belirsizlik zamirleri şunlardır: *ählisi “hepsi”, baarı “hepsi”, biiri “biri birisi”, bir topor (birkaç), biraz, birentek (bazı), birkaç, birnäçesi “birkaçı”, birneçe (bazı), birneme (biraz), bütün, ehli (bütün), haysı da bolsa biri “herhangi biri”, haysıdır biri, hemme (bütün), hemmesi “hepsi”, hep, herbir, her cürö (her çeşit), her haysı (her biri), her hili (her çeşit), her nece*

(her ne kadar), her neme (her şey), her şey her tüşli (her türlü), her, hiiç biiri “hiçbiri”, hiiç bir zaat “hiçbir şey”, hiiç kim “hiç kimse”, hiiç zaat “hiçbir şey”, kääbiiri “bazısı, kimisi”, kääbirleri “bazıları, kavir (bazı), kim de bolsa biri “ herhangi biri”, kimdir biiri (biri) kimi, kimileri, küllü (bütün), neçedendir.

3.1.3.3.5.1.4. Gagavuz Türkçesinde

Gagavuz Türkçesinde, *bellisiz aderlikler* olarak bilinen belirsizlik zamirleri; *bişey, kimisi, birkimsey, birbişey, kimsä, nesä, kaçsä* gibi (N. İ. ve İ. İ. Baboglu, 77) sözcüklerdir. Şey belirsizlik zamiriyle *ne* soru zamiri kaynaşarak soru fonksiyonu taşıyan *naşey, naşi* zamiri ortaya çıkar: Sän *neşey*sin selam?, *naşi-ne* o geçirdi?, *naşey* o dev etti? (Özkan, 2007: 120). Gagavuz Türkçesinde Türkiye Türkçesinden farklı olarak *angı* “hangi” soru zamiri *bazı, bazısı* anlamında teklik ve çokluk şekliyle belirsizlik zamiri olarak kullanılır (Özkan, 1996: 142).

“Yolda onnara yanaşarmış türlü insannar, **angıları** bilärdilär, ani Köroğlu dooruluk için savaşer hem hayınnık için kin çıkarer. Yolda onlara türlü insanlar yaklaşırmiş. Bazıları Köroğlu'nun doğruluk ve hainlerden intikam almak için savaştığını bilirlermiş.” (Gagavuz Destanları, Köroğlu, s. 109).

Gagavuz Türkçesinde en çok kullanılan belirsizlik zamirleri şunlardır: *angı, azı, başka, başkası, bir, birazı, birbişey, biri, birisi, birkaç, birkimsey, bişey, çoğu, çoku, filan, hepsi, herkez, kimsä, kimi, kimisi, kimse, nesä, neste, neşey, öbürü, öleleri.*

Taranan kaynaklardan yola çıkarak belirsizlik zamirleriyle ilgili olarak şu sonuçlara varılabilmektedir:

- Belirsizlik zamirleri, hem isim durum eklerini alabilmekte hem de isim tamlamalarında tamlayan ve tamlanan olarak kullanılabilir.

TT: *Bak, yavrum, alâkalandığımız birisi, bizden uzaklaştıkça ayağı realiteden kesilir.* (Peyami Safa, Matmazel Noraliya'nın Koltuğu, s. 312).

AT: *Satıb tacirlerin birine, puleledi, özün getirib Beykese pulları verdi.* “(Malları) tacirlerin birine satıp para kazandı, paraları getirip Beykese verdi.” (Azerbaycan Masalları, Tumar Pehlevan, s. 75).

TmT: *Ol özünü biriniñ ıralayanını sızıp, gözünü açıpdır.* “O kendini birinin salladığını sezerek gözünü açmış.” (Türkmen Masalları, Kelgırnak, s. 55).

GT: *Vardır işittim, artık, ani kimi şeytannarın dâdu süreti varmış.* “Daha önce işitmişim, kimi şeytanların dede sureti varmış.” (Gagavuz Destanları, Köroğlu).

- Belirsizlik zamirleri, tıpkı diğer zamir çeşitleri gibi, genişlemeye çok müsait değildir. “İçinde tek tük -cIk ve -Iık/ -lUk addan ad yapma ekleriyle kurulmuş veya genişletilmiş olanlar da vardır.” (Korkmaz, 2009: 441).

TT: *Küçük bir bölüm de para için işgalcilere hizmet ediyordu. Ama çoğunluk Ankara’yi desteklemekteydi.* (Turgut Özakman, Şu Çılgın Türkler, s. 75).

- Edatlarla birleşerek edat öbeği kuran belirsizlik zamirleri, tıpkı isimler gibi *gibi, için, ile* edatlarına çeşitli ekler almadan bağlanabilmektedir. Ayrıca bazı belgisiz zamirler, edat öbeği kurarken durum ekleri de alabilmektedir:

TT: *Her şeyi bir anda kucaklayan, her şeyle, herkesle ve mutlak bir prensiple birleşik, kendi kendinden başka, onu aşan bir kendi olmanın şartları herhalde şimdi yoktu.* (Peyami Safa, Matmazel Noraliya’nın Koltuğu, s. 243).

Kimse ile konuşmazmış. (Peyami Safa, Matmazel Noraliya’nın Koltuğu, s. 265).

Kimine göre bu, medyumun bedeninden çıkan seyyalemsi bir şey, kimine göre rahmetli kayınpederin ruhu. (Peyami Safa, Matmazel Noraliya’nın Koltuğu, s. 164).

GT: *Bu Gogoman neredän geçärmiş, hepsinnân düüşmää kalkarmış.* “Bu Gogoman geçtiği her yerde herkesle dövüşmeye kalkışmış.” (Gagavuz Destanları, Gan Kişi, s. 172).

Tablo 28. Belirsizlik Zamirleri

TT	adam, başkası, bazısı, bir kimse, bir şey, bir takım, bir takım, birazı, birçoğu, biri, birisi, birkaç, birkaçı, birkaçımız, birkaçınız, birtakımı, çoğu, falan, filan, kimse, bir kimse, her kimse, kimi, kimisi, bazısı, biri, birtakım, birkaç, hepsi, her biri, her birimiz, her biriniz, her kimse, her kimse, her şey, hiçbir, hiçbirimiz, hiçbiriniz, hiçbir kimse, insan, kimi, kimisi, kimileri, kimsesi, kim, kimse, öteberi, şey.
AT	bä'ziläri,, bä'zisi, bezi (bazı), biri, birisi, hamı (hepsi), härkäs, filankäs “filan kişi”, filankäsi “filan kişi”, härä “herkes”, häräsi “herkes”, hamı “hepsi”, bä'zi, heç bir, heç biri, heç käs, heç kes (hiç kimse), heç kim (hiç kimse), heç nä “hiçbir şey”, heç ne (hiçbir şey), herhangı (herhangi) her şey, here (herkes), herkes, here, heresi, kim isä, kimi, biri, birisi, here, heresi, kiminsä “birisi”, här biri, kimisi, kimse, ne ise nese/ ne ise.
TmT	ählisi “hepsi”, baarı “hepsi”, biri “biri birisi”, bir topor, “birkaç”, biraz, birentek “bazı”, birkaç, birnääçesi “birkaçı”, birneçe “bazı”, birneme “biraz”, bütün, ehli (bütün), haysı da bolsa biri “herhangi biri”, haysıdır biri, hemme (bütün) hemmesi “hepsi”, hep, herbir, her cürö “ (her çeşit”, her haysı “her biri”, her hili “her çeşit”, her nece “her ne kadar”, her neme “her şey”, her tüsli “her türlü”, her, hiiç biiri “hiçbiri”, hiiç bir zaat “hiçbir şey”, hiiç kim “hiç kimse”, hiiç zaat “hiçbir şey”, kääbiiri “bazısı, kimisi”, kääbirleri “bazıları”, kavir “bazı”, kim de bolsa biri “ herhangi biri”, kimdir biri, kimi, kimileri, küllü (bütün), neçedendir, neme, nemedir, pılan palan, pılanı, tutuş (bütün).
GT	angı, azı, başka, başkası, bir, birazı, birbişey, biri, birisi, birkaç, birkimsey, bişey, çoğu, çoku, filan, hepsi, herkez, kimsä, kimi, kimisi, kimse, nesä, neste, neşey, öbürü, öleleri.

- Oğuz şivelerinde belirsizlik zamiri olarak kullanılan sözcüklerde, şiveye özgü ses bilimsel ve sözcük bilimsel farklılıklar mevcuttur.

3.1.3.3.6. Dönüştülük Zamirleri

Şahıs belirten dönüştülük zamiri, ya şahısları pekiştirerek bildirir veya fiildeki işin, özne tarafından bizzat yapıldığını veyahut yapana dönüşünü bildirir.

3.1.3.3.6.1. Oğuz Şivelerinde Dönüştülük Zamirleri

3.1.3.3.6.1.1. Türkiye Türkçesinde

Tabloda 17’de görüldüğü üzere, Ediskun (2005), Bilgegil (2009), Koç (1996), Aksan (1976), Abasov (1958), Buran ve Alkaya (2009), N. İ. ve İ. İ. Baboglu (1999) dışındaki tüm araştırmacılar, dönüştülük zamirini, zamirlerin alt başlığı olarak ele almaktadırlar. Dönüştülük zamiri, birçok araştırmacı tarafından da kişi zamiri olarak kabul edilmektedir. Bu zamir çeşidi için *dönüştülük* (Banguoğlu, 2007) terimi kullanılsa da *dönüştülük* terimi daha çok tercih edilmektedir.

Yapılan işin yapana döndüğünü gösteren veya söz içinde öncülü kişiye daha ziyade belirtmeye yarayan zamirlere dönüştülü zamir (Banguoğlu, 2007: 364) denir. *“Dönüştülük zamiri, söz içindeki kişi zamirlerini pekiştirmek amacıyla kullanılan*

dilbilgisel anlamlı sözcüklerdir.” (2008: 32). Bunlara dönüşlülük zamiri denmesinin sebebi; zamirin, yapılan işin yapana dönüşünü gösteren bir işlev yüklenmiş (Korkmaz, 2009: 415) olmasıdır.

Kendi sözcüğü, kişi zamiri gibi (Aksan, 1976: 121) görülerek kişi kavramını pekiştirerek belirten kişi zamirlerinin yerine kullanıldığı için, kişi zamiri (Koç,1996:177-179) denmektedir. “Ancak, dönüşlülük zamirleri, şahıs zamirlerinden daha güçlü bir anlam taşır, onları anlamca katmerli kılan pekiştirilmiş bir tür şahıs zamirleridir.” (Korkmaz, 2009: 415).

Göktürkçede dönüşlülük zamiri olarak *öz, kentü* kelimeleri kullanılmıştır. “*kentü*” TT ile GT’nde *kendi* şeklinde kullanılmaktadır. “*Bugün TT’nde kullanılan dönüşlülük zamiri kendi kelimesi tek başına normal olarak asıl, öz manasına kullanılan bir isimdir. Eski Anadolu Türkçesinde kendüye ‘kendisine’, kendüden ‘kendisinden’ gibi misallerle karşılaşılır. Eski Anadolu Türkçesinde özüm, özün, özi, özümüz, özünüz, özleri dönüşlülük zamiri de kullanılmış, sonradan Osmanlı sahasında yalnız kendi’li şekil kalırken Azeri sahasında tamamıyla bu öz’lü şekil hâkim olmuştur.*” (Ergin, 2007:272).

“*Dönüşlülük zamirinin 3. şahıs teklik biçimi, hem kendi hem de kendisi şekliyle kullanılmaktadır. Burada kurala uygun olan biçim, kendisi olması gerekir. Ancak, kendi sözündeki -i son ses ünlüsünün 3. şahıs iyelik eki sanılarak zamire -si iyelik ekinin getirilmemiş olması, böyle ikinci bir kendi şeklini doğurmuş ve kullanım da bu şekilde yaygınlaşmıştır. Ayrıca üçüncü şahıs kendisi biçiminin, Eski Anadolu Türkçesindeki pekiştirilmiş birleşik kendü öz-i zamirinden kendü öz-i > kendüzi > kendisi gelişmesiyle oluşması da söz konusudur. Bunlardaki -z-> -s- değişmesi de -si iyelik ekinin etkisine bağlanabilmektedir.*” (Korkmaz, 2009: 416). Bugünkü Gagavuz ve Türk şivelerinde dönüşlülük kavramı kendi sözüne iyelik eklerinin ilavesi ile meydana çıkar. Örneğin *kendim, kendin, kendisi, kendiniz* (Zeynalov, 1993: 189). “*GT’nde dönüşlülük zamiri kendi, bütün kullanılışlarında 3. teklik şahıs iyelik eki almamaktadır. Bunun sebebi, kendi kelimesinin sonundaki -i ünlüsünün 3. tekil şahıs iyelik eki -i ile karıştırılmasıdır.*” (Özkan, 1996: 139).

3.1.3.3.6.1.2. Azerbaycan Türkçesinde

Azerbaycan Türkçesinde, *tâyini ävâzlikler*; şeklinde adlandırılan bu sözcükler; eşyayı umumi bir şekilde belirli kılmak için kullanılmakta ve de *öz, her, bütün, filan* (Nağısoylu vd., 63; Ahmedzade vd.,173; Sadıg vd., 102) sözcükleri dönüşlülük kabul edilmektedir.

Çağdaş Azerbaycan Türkçesinde *öz* zamirinin iyelik ve hâl eklerini alan biçimleri *dönüşlü*, eksiz biçimi ise *te'yin* (belirli) zamir olarak tetkik edilir. Te'yin zamirlerinden olan *öz* zamiri iyelik eklerini alarak bir nevi dönüşlü anlam belirtir. O yüzden bu gruptaki zamirleri *te'yin zamirleri* (belirli zamirler) ile birleştirerek te'yin-gayıdaş zamirleri olarak incelemek daha uygun görülmektedir. Bu tür zamirler, öznenin yerini tutabildikleri gibi, öznenin yerini almadan, onu daha da kuvvetlendirmek maksadıyla da kullanılabilir (Zeynalov, 189).

“*Kimi de dèyir ki özü özünü öldürüb.*” (H. Mehdi).

“*Birden ağayi İsmet İsfehani orada olsa özünüz de men de pis veziyete düşmüş olarığ.*” (M. İbrahimov).

3.1.3.3.6.1.3. Türkmen Türkçesinde

Türkmen Türkçesinde *gaydım çalışması* terimiyle bilinen dönüşlülük zamiri, *öz* olup *kendi* sözcüğü Türkmen Türkçesinde kullanılmamaktadır.

3.1.3.3.6.1.4. Gagavuz Türkçesinde

Gagavuz Türkçesinde *çevirim aderlii* şeklinde adlandırılan dönüşlülük zamiri, Türkiye Türkçesinde olduğu gibi *kendi* sözcüğüdür.

Taranan kaynaklardan yola çıkarak dönüşlülük zamiriyle ilgili olarak şu sonuçlara varılabilmektedir:

- *Kendi* zamiri, yalın veya çekimli durumdaki çokluk biçimiyle bir kimseye saygı göstermek için de kullanılır (Korkmaz, 2009: 418).

TT: *Kimse ile konuşmaz. Yedi aydır buradadır, ben kendisiyle üç defa esash görüşmüşümdür.* (Peyami Safa, Matmazel Noraliya'nın Koltuğu, s. 106).

- Çekim ekleriyle genişletilmiş olan dönüşlü zamirler, cümlenin öznedenden ayrı bir ögesi olarak yine özneyi temsil eder ve işlevi özneye yönelir (Korkmaz, 2009: 418).

TT: *Fransızca'yı da kendim öğrendim.* (Peyami Safa, Matmazel Noraliya'nın Koltuğu, s. 216).

AT: *Ahşam men özüm ora gederem.* "Akşam ben **kendim**, oraya gideceğim." (Azerbaycan Masalları, Şahzade Fe'ruzun Nağılı, s. 100).

TmT: *Muni menin özüm yazdım.* "Bunu ben kendim yazdım." (Hanser, Türkmençe El Kitabı, 74-76).

GT: *Bän kendim bulacam onu!* "Onu ben kendim bulacağım!" (Gagavuz Destanları, Köroğlu, s. 130).

- *Kendi* sözünün arka arkaya tekrarı ve ikinci *kendi* sözüne iyelik ve yönelme durumu eklerinin getirilmesi ile de *kendi kendime*, *kendi kendine*, *kendi kendimize*, *kendi kendilerine* gibi pekiştirilmiş dönüşlülük gösteren zarflar oluşturulmuştur (Korkmaz, 2009: 419).

TT: *Sonra, ne olacak? dedim kendi kendime.* (Peyami Safa, Matmazel Noraliya'nın Koltuğu, s. 189).

AT: *Oğlan ayılıb öz-özüne dedi: -Ne çok yatmışam?! "Oğlan ayılıp **kendi kendine** -Ne çok yatmışım- dedi."* (Azerbaycan Masalları, Balıklar Padşahı, s. 358).

GT: *Sora deer kendi kendisininü.* "Sonra kendi kendine der." (Gagavuz Destanları, Gan Kişi, s. 169).

- Durum ekleri, hem *kendi* hem de *kendisi* üzerine getirilmektedir.

TT: *Kendisini bu sabırsızların yanında her zamankinden fazla yalnız ve lüzumsuz bulan Ferit, onların peşinden otobüse binerken ne yapacağını bilmiyordu. Taksim'de indi.* (Peyami Safa, Matmazel Noraliya'nın Koltuğu, s. 169).

AT: *Ortancıl gardaş adamları yarayar özüne yereledi.* "Ortanca kardeş adamları yararak **kendine** yer açtı." (Azerbaycan Masalları, Yahşılıgı, s. 157).

TmT: *Bir azdan soñ Tulum Hoca özüne geldi.* "Biraz ora Tulum Hoca **kendine** geldi." (Türkmen Destanları, Tulum Hoca, s. 467).

GT: *Da o gecedän o raatlık kendisinä bulamazmış.* “O geceden sonra daha rahat edememiş.” (Gagavuz Destanları, Aşık Garip Destanı, s. 155).

- *Kendi* sözünün *-lik* yapım, iyelik ve *-den* çıkma durum ekiyle genişletilmiş *kendiliğinden*, *kendiliğimizden*, *kendiliklerinden* şekilleri de dönüşlülük gösteren birer zarf niteliğindedir (Korkmaz, 2009: 419). *-cA* alınca “görelilik” anlamı veren zarf olarak kullanılmaktadır.

TT: *Yüzü ile içi arasındaki münasebetin ışığında ve onların bu kendiliklerinden soyunma anlarında her ikisini de çıplak yakalamak için, berberin aynası önüne hemen oturmalıydı, ikisi de gururun düzgününü sürmeden evvel, hemen, şimdi, çabucak; etrafına baktı ve en yakın berberi aradı.* (Peyami Safa, Matmazel Noraliya'nın Koltuğu, s. 66).

- Dönüşlülük zamiri, *kendi derdine düşmek*, *kendi kendini yemek*, *kendinden geçmek*, *kendine gelmek*, *kendini ateşe atmak*, *kendini beğenmek*, *kendini bilme*, *kendini kaybetmek...* gibi pek çok deyim içinde kullanılmaktadır.

TT: *Ferit bu cümleleri yüksek sesle okurken, elinden kalem düşen Zehra başını arkaya salıverdi ve kendinden geçti.* (Peyami Safa, Matmazel Noraliya'nın Koltuğu, s. 172).

AT: *Gız özünden getdi, aylanda gıza dedi.* “Kız kendinden geçti, ayıldığında kıza dedi.” (Azerbaycan Masalları, Şhenduzun Nağılı, s. 197).

TmT: *Şol bolşuna-da özüne gövni yetip yören mekirmiş.* “Bu şekli ile de kendisini beğenen kurnaz biriymiş.” (Türkmen Masalları, Kelgırmak, s. 56).

GT: *Orada Köroğlu, kendisinä gelip, çaardı hatırlarını da dedi onara.* “Orada Köroğlu kendine gelip yiğitlerini çağırdı ve onlara şöyle dedi.” (Gagavuz Destanları, Gan Kişi, s. 111).

- *Kendi* sözcüğü, isim tamlamalarında tamlayan ve tamlanan olarak kullanılabilir:

TT: *Bu, biraz evvel Muhtar'a çizdiği portrenin aslına benzerlik derecesini soruşturan kendi nefesine de bir cevaptı.* (Peyami Safa, Matmazel Noraliya'nın Koltuğu, s. 67).

Ferit de o anda kendisinin mosmor olduğunu sanıyordu. (Peyami Safa, Matmazel Noraliya'nın Koltuğu, s. 123).

AT: *Padşahın özünü bura çağır.* “Padişahın kendisini buraya çağır.” (Azerbaycan Masalları, Sehrkar Padşahla Sehrkar Vezir, s. 335).

TmT: *Patışa oğlanı özünüñ veziri edip alanmışın diyyärler.* “Padişah oğlanı kendisinin veziri yapmışmış derler.” (Türkmen Masalları, Gurcak Gız, s. 429).

GT: *Sora Evrem- yılan çıkarmış kendi kılıcını da istemiş kesmää çocuun kafasını.* “Sonra Evrem-yılan kılıcını çıkarıp oğlanın kafasını kesmek istemiş.” (Gagavuz Destanları, Gan Kişi, s. 170).

- *Kendi* zamiri, iyelik ekinden sonra tamlayan (ilgi) eki ve üstüne de *-ki* ekini alır.

TT: *Kendilerinininki kaba ağaçtan çatılmış kurşun gibi ağır sedyelerdi.* (Turgut Özakman, Şu Çılgın Türkler, s. 383).

- Dönüşlülük zamirleri *ile için, gibi, kadar* gibi çekim edatlarına bağlanır.

TT: *Kendisiyle ayaküstü bir fikir ticareti yapılması arzusunu veriyordu.* (Peyami Safa, Matmazel Noraliya'nın Koltuğu, s. 123).

AT: *Mene uşag deyib, hendekden at sıçratmağa özünüñle aparmadınız.* “Bana uşak diyip hendekten at sıçratmaya kendinizle (yanınızda) götürmediniz.” (Azerbaycan Masalları, Melik Cemilin Hekayesi, s. 323).

TmT: *Gurcak gızıñ adı özi bilen garrasın.* “Kuklakız'ın adı kendisi ile büyüün.” (Türkmen Masalları, Gurcak Gız, s. 39).

Yukarıda verilen bilgiler, kısaca şu şekilde özetlenebilir:

- Dönüşlülük zamirleri, çoğu zaman kişi zamirlerini pekiştirmek amacıyla kullanılan dil bilimsel anlamlı sözcüklerdir.

- Dönüşlülük zamirleri, çoğu kez kişi zamirlerinin yerine kullanılmaktadır.

- TT ve GT *kendi*; AT ve TmT'nde ise *öz* dönüşlülük zamiri olarak görev yapmaktadır.

- Dönüşlülük zamirinin 3. şahıs teklik biçimi, hem *kendi* hem de *kendisi* şekliyle kullanılmaktadır.

- *Kendi* zamiri, yalın veya çekimli durumdaki çokluk biçimiyle bir kimseye saygı göstermek için de kullanılmaktadır.
- *Kendi* sözünün arka arkaya tekrarı ve ikinci *kendi* sözüne iyelik ve yönelme durumu eklerinin getirilmesi ile de *kendi kendime*, *kendi kendine*, *kendi kendimize*, *kendi kendilerine* gibi pekiştirilmiş dönüşlülük gösteren zarflar oluşturulmaktadır.
- *Kendi* sözünün *-lik* yapım, iyelik ve *-den* çıkma durum ekiyle genişletilmiş *kendiliğinden*, *kendiliğimizden*, *kendiliklerinden* şekilleri de dönüşlülük gösteren birer zarf niteliğindedir.
- Bu zamir, *-ca* alınca “görelilik” anlamı veren zarf olarak kullanılmaktadır.
- Dönüşlülük zamirli, isim tamlamalarında tamlayan ve tamlanan olarak kullanılabilir.
- *-ki* eki iyelik ekinden sonra kullanılmaktadır.
- Dönüşlülük zamirinin iyelik ekleriyle kullanımı yaygındır.
- Tamlayan (ilgi) eki almadan adlarla tamlama kurar
- Çekim ekleriyle genişletilmiş olan dönüşlü zamirler, cümlenin öznenen ayrı bir ögesi olarak yine özneyi temsil eder ve işlevi özneye yönelir.
- Dönüşlülük zamirleri, çekim edatlarına bağlanabilir.

Tablo 29. Dönüşlülük Zamirinin İyelik Ekleriyle Çekimi

TT	kendim	kendin	kendi(si)	kendimiz	kendiniz	kendileri
AT	özüm	özün	özü	özümüz	özünüz	özleri
TmT	özüm	özün	özi	özümüz	özünüz	özleri
GT	kendim	kendin	kendi	kendimiz	kendiniz	kendileri

- TT ve GT’nde *kendi*, AT ve TmT’nde *öz* olan dönüşlülük zamirinin iyelik ekleriyle çekimine bakıldığında, bu iki sözcüğün iyelik eklerini alışı tıpkı diğer isimler gibidir.

Tablo 30. Dönüşlülük Zamirlerinin Durum Ekleriyle Çekimi

TT	kendim	kendimi	kendime	kendimde	kendimden
AT	özüm	özümü	özüme	özümde	özümden
Tm¹³	özüm,	özümü,	özümö,	özümnö,	özümön,
TmT¹⁴	özüm	özümü	özüme	özümde	özümden
GT	kendim	kendimi	kendime	kendimde	kendimden

¹³Oskar Hanser, *Türkmençe Elkitabı*, (Çev. Zuhul Kargı Ölmez), Kebikeç Yay., İstanbul, 2003, s.73.

¹⁴ Mehmet Kara, *Türk Lehçeleri Grameri*, Akçağ Yay., Ankara, 2007, s. 265.

Çalışmamızda zamirler; kişi zamirleri, gösterme zamirleri, dönüşlülük zamirleri, soru zamirleri ve belirsizlik zamirleri şeklinde sınıflandırılmaktadır. Ayrıca, taranan kaynaklarda bu zamirler dışında, bazı zamir çeşitlerine de rastlanılmaktadır. Kaynaklarla rastlanan farklı zamir çeşitleri; iyelik zamirleri, ilgi/aitlik zamiri, bağlama/ilinti zamirleri, fiil zamirleri, olumsuzluk/yokluk/inkar zamirleri, sıfat zamirleri, sayı zamirleri ve nisbî zamirlerdir..

3.1.3.3.7. Oğuz Şivelerinde Diğer Zamir Çeşitleri

3.1.3.3.7.1. İyelik Zamirleri

Sahip olan, ait olunan kişinin veya nesnenin yerini tutan zamirlere (Bagoğlu, 361); belirteni kişi zamiri olan isim takımlarında belirtilene ulanan ve o belirtilenin *ben, sen, o, biz, siz, onlar'dan* biriyle ilgisi ve ilişkisi olduğunu anlatan eklere (Ediskun, 167); ad veya ad soylu sözcüğe getirilerek (*evim, evin, evi, evimiz, eviniz, evleri*); sahip olunan, sahip olan anlamını veren eklere” (Kızılkaya, 121) iyelik zamirleri denmektedir. Münir Erten, iyelik ekleri için, iyelik zamiri teriminin kullanılmasını yanlış bulmaktadır (2007:225).

Dil bilgisi kitaplarında iyelik zamirleri diye işlenen bu konu, esasında, isim genişletme eklerinden biri olan iyelik ekleridir olup bu çalışmada iyelik ekleri başlığı altında incelenmektedir.

3.1.3.3.7.2. İlgi/ Aitlik Zamiri

Bir belirtili isim tamlamasından kaldırılmış olan belirtilenle ilgisini göstermek üzere belirtene ulanan (Ediskun, 169); *tamlanan görevindeki sözcüğün yerine kullanılan* (Kızıllkaya, 123) ve *şahıs ve işaret zamirleriyle kurulan ad tamlamalarında tamlanan ögesinin kaldırarak yerine -ki aitlik getirilmesiyle oluşturulan zamirlere* (Korkmaz, 30) *ilgi zamiri* denmektedir. N. İ. ve İ. İ. Baboğlu da tıpkı TT’nde olduğu gibi, zamirleri sınıflandırırken ilgi zamirlerinden bahsetmektedir. GT’nde *kim, ne, neşey, nesoy, nasıl, kaç, angı* (1999: 76-77) gibi soru zamirleri olup cümlede soru bildirmeyen bu sözcükler ilgi zamirleri olarak gösterilmektedir.

GT: *Yıkanmakta göldä bän tanımadım, kim bana üzeräk yaklaştı.* “Ben gölde yıkanırken kimin bana yaklaştığını tanımadım.” (1999: 85-86).

Bu cümlede, *kim*, ilgi zamiri olarak adlandırılmaktadır, ancak örnekte görülen *kim* bağlama görevindedir.

Hem AT'nde hem de TmT'nde *-ki*, ilgi veya aitlik zamiri olarak ele alınmamakta, ancak TT ve GT'nde aitlik zamirlerinden bahsedilmektedir. TT ve GT'ndeki aitlik zamirleri de farklılık göstermektedir.

Zamirleri, ek hâlindeki zamir başlığı altında ele alınması hususunda, Emine Gürsoy Naskali: “*Zamir, bir kelime türüdür. Ek, kelime olamaz. Dolayısıyla ‘Ek halindeki Zamirler’ adlandırılması terim olarak doğru değildir. Çünkü iyelik eki Türkçemizde, sonuna eklendiği ismin hangi kişiye ait olduğunu belirtmeye yarayan bir isim çekim ekidir. -ki eki ise, isimlerden sıfat ve zamir olarak kullanılan isimler yapan bir yapım ve aitlik fonksiyonu dolayısıyla da aynı zamanda bir isim çekim ekidir. Eklerin zamir sayılmaları gerektiği bilimsel olarak tartışılmış ek halinde zamir ve ilgi zamiri kavramlarının doğru olmadığı vurgulanmıştır.*” (1995: 54) demektedir. Erten, dil bilgisi öğretiminde öncelikli olarak düzeltmek veya tamamlamak üzere tespit ettiğimiz birkaç konudan biri de ek hâlindeki zamirler konusudur, diyerek bu konuya dikkat çekmektedir. İsimlerden sıfat ve zamir olarak kullanılan kelimeler yapmaya yarayan *-ki* eki için, ilgi zamiri adlandırmasını doğru bulmayan Erten: “*Ek, bir kelime türü değildir; yani, eke zamir denemez; ancak ekin eklendiği kelime zamir olarak kullanılabilir.*” (2007: 227; 2008: 218-221) der. Yazar, ilgi zamiri veya ilgi adlı olarak bilinen gramatikal ulamın aslında, belirsizlik zamiri veya aitlik zamiri olduğunu şu örneklerle açıklamaktadır. “*Akşamki çok güzeldi, tepedeki bizimdir, önceki daha etkiliydi, örneklerinde akşamki, tepedeki ve önceki kelimelerinin neyin veya kimin yerini tuttıkları belli değildir; bu yüzden bunlar belirsizlik zamiridir. Kitabımı kaybettim; Seninkini alabilir miyim?, Kızını gelin etmişsin, Allah mesut etsin; benimkini de nişanladık. örneklerinde birinci cümlede geçen ‘kitabım’ yerine kullanılan seninkinden kasıt ‘senin kitabın’ ve ikinci cümlede geçen ‘kızın’ yerine kullanılan benimkinden kasıt ‘benim kızım’dır. Arka arkaya kullanılan iki cümlede ikinci cümledeki ki’li zamirin neyin veya kimin yerini tuttuğu belli ise bu zamirlere de aitlik zamiri demek daha doğrudur.*” (2007: 222-223).

Gagavuz Türkçesinde ilgi/aitlik zamiri olarak ele alınan örnekler, esasında bağlama edatlarıdır. Bu çalışmada zamir, ilgi ve aitlik zamirleri, zamir çeşitleri içerisinde verilmemektedir.

3.1.3.3.7.3. Bağlama Zamiri/ İlinti Zamiri

Bağlama zamiri, bir kelimeyi bir kelime grubunu veya bir cümleyi başka bir kelimeye, kelime grubuna veya cümleye bağlayan ve aynı zamanda, içinde ‘zamir’ anlam ve işlevini de bulunduran bir zamir türü (Korkmaz, 2009: 449) olarak tanımlanmaktadır. “Eski Anadolu Türkçesinde bu işlev, yalnız başına bir soru zamiri olan, ancak söz içinde iki öğeyi birbirine bağlama görevi de yüklenmiş olan kim zamiri ile karşılanırdı. Eski Anadolu ve Osmanlı metinlerinde Türkçe kökenli kim bağlama zamiri ile Farsça kökenli ki zamiri yan yana kullanılmıştır. Osmanlı Türkçesinden Türkiye Türkçesine uzanan gelişme sürecinde kim zamiri yerini bütünüyle ki’ye bırakmıştır. Bu nedenle bugün Türkiye Türkçesinde ki tek bağlama zamiri olarak kullanılmaktadır.” (450). Ergin’e göre de, kim bağlama zamiri olarak eskiden beri kullanılmış, ancak son zamanlarda yerini ki bağlama edatına bırakmıştır. Bağlama vazifesi görürken asıl kelime manasını kaybederek tam bir edat durumuna girer. Yazara göre ki edatı kim zamirinin yerini tutmuştur ki’ye bağlama zamiri değil, bağlama edatı (2007:280) demek gerekir. Bu konu ilinti zamirleri adıyla ele alınarak ilinti zamiri ise “öncülünü başka bir yargı ile ilgileyen zamirler” (Banguoğlu, 2007: 369) olarak tanımlanmaktadır.

Ergin ve Korkmaz tarafından hazırlanan dil bilgisi kitaplarında, zamir çeşitleri arasında yer alan *bağlama zamirleri* veya Banguoğlu ve Ediskun’un *ilinti zamirleri* diye ele alınan konu, günümüzde artık zamir çeşitleri arasında işlenmemektedir. AT, TmT ve GT’nde hazırlanan eserlerde de *bağlama zamiri* veya *ilinti zamirleri* diye bir zamir çeşidine rastlanmamaktadır. Çalışmamızda *-ki*’nin bu tür kullanımı *arasöz bağlaçları* başlığıyla bağlama edatlarının içerisinde verilmektedir.

3.1.3.3.7.4. Fiil Zamirleri

Taranan kaynaklarda fiil zamirleri, *fiillerin sonuna gelerek öznelerini temsil eden ekler* (Bilgegil, 2009: 210) olarak tanımlanmaktadır. Burada, fiil zamirleri diye

verilen konu, esasen, fiil genişletme eklerinden kişi ekleridir ki fiil zamirleri diye adlandırılan bu husus çalışmamızda kişi ekleri içerisinde değerlendirilmektedir.

3.1.3.3.7.5. Olumsuzluk/ Yokluk Zamirleri/ İnkâr Zamirleri

Yokluk zamiri (Azimov, 2011; Weyisov, 2008) veya olumsuzluk ve yokluk zamiri (Zeynalov, 1993) zamir çeşitleri arasında ele alınmaktadır. “*Bu zamirler Türk lehçelerinin bazılarında (aynı zamanda Azerbaycan Türkçesinde) bağımsız bir anlam grubu olarak ayrılmayarak belirsiz zamirlerin içinde geyri - müeyyen - inkari evezlikler adı altında incelenmektedir. Her iki anlam grubuna dikkatle yaklaşıldığında, onların birbirinden ayrıldıklarını kolaylıkla görmek mümkündür. Genellikle bütün zamirlerin anlam grupları arasında genel, benzer cihetler vardır. Olumsuzluk zamirleri de bazen belirsiz bir şahsı belirtir. Burada her bir gruba özgü kelimedeki sözlüksel belirgin şekilde ifade edilmesi esas koşuldur.*” (Zeynalov, 1993: 191-193).

kimsey, bişey gibi sözcüklere inkar zamirleri (N. İ. ve İ. İ. Baboğlu 1999: 76-77); *hiç kim, hiç ne* vb. sözcüklere ise olumsuzluk zamirleri (Serebrennikov vd., 1986: 132) denmektedir. TT dışındaki Oğuz şivelerinde, sözlüksel anlamlarına bakarak *hiç kimse, hiç biri, kimse* vb. sözcükler olumsuzluk/ yokluk/inkar zamirleri arasında zikredilmekte olup bu tür sözcükler çalışmamızda belirsizlik zamirleri içerisinde verilmektedir.

3.1.3.3.7.6. Sıfat/ Sıfatlık Zamirleri

Her, hiç gibi sözcükler, sıfat olmalarına istinaden sıfat zamiri (Azimov vd., 2008, 2011 ve Zeynalov, 1993) olarak değerlendirilmektedir. Türk şivelerinde kullanılan bazı zamirlerin sıfat menşeli kabul edildiği konusu, yukarıda ele alınmış olup *her, hiç* gibi sözcüklerin sıfat veya zamir olması sözdiziminde üstlendiği göreve bağlı olarak değişebilmektedir.

3.1.3.3.7.7. Sayı Zamirleri

Türkmen Türkçesinde, belirsizlik sıfatları diye bir sıfat çeşidi yoktur. Belirsizlik sıfatları, belirsizlik zamirleri içerisinde değerlendirilmekte ve Türkmen Türkçesinde, *hemme, ahli, barı, barça, tükel, külli* gibi sözcükler ya sayı zamirleri

başlığı altında ele alınmakta (Zeynalov, 1993; Azimov vd., 2008, Azimov vd., 2011; Weyisov, 303) ya da bu sözcükler, belirsiz-çokluk zamiri olarak değerlendirilmektedir; ancak, çalışmamızda bu tür kullanımlara, belirsizlik zamirleri denmektedir.

3.1.3.3.7.8. Nisbî Zamirler

Türkmen Türkçesinde; *kim ki, her kim, her kim ki* gibi sözcükler, nisbî zamirler (Azimov vd., 2011) olarak adlandırılmaktadır.

Türk şiveleri üzerine hazırlanan kaynaklarda ele alınan iyelik zamirleri; isim genişletme eklerinden biri olan *iyelik ekleridir*. İlgî/aitlik zamiri olarak işlenen konu ise isim tamlamalarında tamlanan düşürülerek ilgi ekinin üstüne gelen *isim genişletme eklerinden* biridir. Bağlama zamiri/ ilinti zamiri başlığı altında değerlendirilen gramer kategorisi *bağlama edatı*; fiil zamirleri olarak değerlendirilen konu ise fiil genişletme eklerinden *şahıs ekleri*; olumsuzluk/ yokluk/ inkâr zamirleri, sıfatlık zamirler ve sayı zamirleri ise esasında *belirsizlik zamirleri* içerisinde ele alınması gereken konulardır.

Bazı araştırmacılar (Naskali, 1995: 54; Erten, 2007: 227; 2008: 218-221) tarafından da belirttiği gibi, zamirler bağımsız sözcük türleridir. Bu nedenle *ek hâlinde zamir* konusu tartışmalı bir konu olup zaten çoğu araştırmacı, ek hâlindeki zamirleri, zamir çeşitleri arasında değerlendirmemektedirler. Bu çalışmada zamirler, kişi zamirleri, gösterme zamirleri, soru zamirleri, belirsizlik zamirleri ve dönüşlülük zamirleri şeklinde sınıflandırılmaktadır.

3.1.2. Zarf/ Belirteç

Sözcük türleri arasında, anlam zenginliği yönünden önemli bir yere sahip olan zarflar, Türk lehçelerinde, gerek şekil bilimsel gerekse anlam bilimsel özellikleri bakımında diğer sözcük türlerinden kolaylıkla ayırıt edilmektedir. Dionysios Thrax'ın Tekhne Grammatika aldı eserinde zarf, "*fiilden önce ya da sonra söylenen, sözün çekimsiz bir bölümüdür.*" (55). Deny'nin katmaç terimiyle (1941: 371) adlandırdığı zarfı, Kononov; "*bir eylemin niteliğini ya da nesnenin varlığını belirten değişmez söz bölümü*" (1956: 361) şeklinde tanımlamaktadır. Zarflar, bütün dillerde belirgin olmayan, hareketli ve aynı zamanda çok değişken olan bir dil ögesi

kabul edilip “bu son derece karışık bu kütlenin eski durumunu ortaya çıkarmak ve onun tarihi değişim yolunu belirlemek imkânsız (Serebrennikov vd., 1986: 211) görülmektedir.

3.1.4.1. Oğuz Şivelerinde Zarfın Tanımı

3.1.4.1.1. Türkiye Türkçesinde

Oğuz şivelerinde zarf, bazen *katmaç* (Deny, 371) bazen *belirteç* (Aksan, 95; Gencan 409; Koç, 244; Adalı, 36; Ediskun, 273-282; Bülent Özkan, 19) şeklinde adlandırılrsa da dil bilgisi kaynaklarında, bu sözcük türü için kullanılan yaygın adlandırma, zarftır. Ayrıca bazı kaynaklarda her iki terimin birlikte kullanıldığı da görülmektedir. Bu çalışmada ise -genel adlandırma zarf oldu için- zarf terimi tercih edilmektedir.

Zarflar, *sıfatın, fiilin veya başka bir zarfın manasını değiştiren* (Ergin, 2007: 258); *fiillerin ve sıfatların önüne gelerek anlattıkları kılış, oluş veya vasıfları açıklayan, ya da değiştiren* (Banguoğlu, 2007: 371); *bir sıfatın, bir fiilin, bir fiilimsinin başına gelerek anlamını niteleyen, belirten, değiştiren veya sınırlayan* (Bilgegil,2009: 212); *sıfatların, eylemlerin ya da görevce kendine benzeyen sözcüklerin anlamlarını belirten ya da kısip sınırlayan* (Gencan, 2001: 09) sözcüklerdir. *Eylemlerin, eylemsilerin, sıfatların ya da görevce kendine benzeyen sözcüklerin anlamlarını etkileyen, kimi kez de güçlendirip kimi zaman kısıtlayan* (Aksan, 1976: 94) zarflar, en geniş tanımıyla; “*fiillerden, sıfatlardan, sıfat-fiillerden ve zarf niteliğinden sözlerden önce gelerek onları zaman, yer, yön, nitelik, durum azlık-çokluk bildirme, pekiştirme ve sorma gibi çeşitli yönlerden etkileyip değiştirerek anlamlarını daha belirgin duruma getiren sözlerdir.*” (Korkmaz, 2009: 451; Korkmaz, 2010: 250). Ayrıca, varlığının belirlenmesi yükleme bağlı olan, yüklemele aracısız ilişki kuran biçimbirimler (Adalı, 2004: 36) olan bu sözcükler, “*bir sözcük türü olarak ve taşıdıkları anlam bakımından durağan değil değişken/devingen sözcük birimlerdir. Zarflar, geleneksel anlayışla, anlam ve görevi aynı anda üstlenen sözcüklerden olmaları, türetim özellikleri ve dizimsel nedenlerle tür değişimlerine açık yapılar olarak dilde kullanımları, onların sözlükselleşmelerinde ya da sözlükselleşmemelerinde önemli bir ayırıcı unsurdur.*” (Bülent Özkan 2011: 10).

O hâlde, dil bilgisinde sözcük türleri içerisinde geniş bir kullanım sahasına sahip olan zarflar; fiilleri, fiilimsileri, sıfatları, kimi zaman kendi cinsinden sözcüklerin anlamını *zaman, araç, sebep, yer yön, tarz, ölçü, durum* gibi çeşitli açılardan sınırlandıran sözcüklerdir (Ediskun, 2005: 273; Koç, 1996: 244; Delice 2008: 51; Özkan 2007: 121; Korkmaz, 2009: 451; Korkmaz, 2010: 250). Türkiye Türkçesinde zarflar; fiilleri, fiilimsileri, sıfatları, zarfları; zaman, yer, yön, nitelik, durum, tarz, azlık-çokluk, ölçü ve sorma gibi çeşitli yönlerden etkileyip sınırlayan biçim birimler olup Türkiye Türkçesi kaynaklarında, zarfların farklı özellikleri üzerinde durulmaktadır.

3.1.4.1.2. Azerbaycan Türkçesinde

Azerbaycan Türkçesi dil bilgisi kaynaklarında *zârf* terimiyle yerini alan bu sözcük türü, *hareketin durumunu, zamanını, yerini, miktarını* (Nağısoylu vd., 2014: 82; Sadıg vd., 20104: 104); *amacını, nasıl ortaya çıktığını* (Ahmedzade vd., 2013:228) bildirmektedir. Zarflar, *hareketi, çeşitli yönlerden izah edip, zarfa sorulan nice?, ne tür?, ne zaman?, nere?, ne kadar?* (Sadıg vd., 20104: 104) gibi sorulara cevap olur. Azerbaycan Türkçesinde; *iş ve harekete ait durum ve niteliği, vaziyeti, bazen de niteliğin niteliğini bildiren esas sözcük türlerinden* (Budagova, 1980: 387; Kazımov, 2010:313) biri olan zarflar, *anlamsal özelliklere (niteliklere) ve özel yapıbilimsel hususiyetlere sahip iş, hal, hareketin özelliğini, niteliğini, niteliğin niteliğini bildiren* (Zeynalov, 1993: 33) sözcük türüdür.

Zarflar, genellikle Türk dil biliminde ve Azerbaycan dilciliğinde tartışmalı konulardan biri olup özelliğin özelliği ile hal ve hareketin özelliğini bildiren kendine özgü anlamsal, yapı bilimsel ve cümlesel özellikleriyle öteki sözcük türlerinden bağımsız bir sözcük türü (194) olarak kabul edilmektedir. Azerbaycan Türkçesi kaynaklarında da zarflar, *nice?, ne tür?, ne zaman?, nere?, ne kadar?* sorularına cevap olup niteliğin niteliğini bildiren sözcüklerdir.

3.1.4.1.3. Türkmen Türkçesinde

Türkmen Türkçesinde, *hallar* terimiyle karşılanan zarflar; genellikle *fiillere bağlanıp fiillerin durumunu, nasıl ve ne şekilde gerçekleştiğini, vaktini* (Söyegov, 200: 449); *hareketin tarzını, işin zamanını, yerini, sebebini, amacını, miktarını, nasıl*

ortaya çıktığını bildiren (Weyisov, 2008 304; Azimov, 2008: 22; Azimov, 2011: 235) sözcüklerdir. Türkmen Türkçesi kaynaklarında zarflar benzer şekillerde tanımlanmaktadır.

3.1.4.1.4. Gagavuz Türkçesinde

Gagavuz Türkçesinde, *işhallik* şeklinde adlandırılan bu sözcük türü; *nasıl?*, *ne zaman?*, *nerede?* ve *ne kadar?* sorularına cevap olan, fiilleri niteleyip sıfatların miktarını gösteren (N. İ. ve İ. İ. Baboglu; 1999: 178) kelimelerdir.

Oğuz şivelerine ait kaynakların hemen hemen hepsinde zarflar, çeşitli şekillerde tanımlanmaktadır. Bu tanımlara bakıldığında, en geniş tanımlamanın Türkiye Türkçesine ait olduğu görülmektedir. Ancak hem Azerbaycan Türkçesinde ve Türkmen Türkçesinde zarf tanımlarında benzerlik daha fazladır.

Gerek anlam bilimsel gerek söz dizimsel bir öneme sahip olan zarf kategorisi, verilen bilgilerden yola çıkılarak; fiilleri, fiilimsileri, sıfatları ve zarfları zaman, ölçü, niteleme, yer, yön ve soru bakımından niteleyen ve bu sözcükleri daha belirgin duruma getirip sınırlayan ad soylu sözcüklerdir.

3.1.4.2. Özellikleri

Çalışmamızın bu bölümünde, sözcük türü sınıflandırmalarında zarfın yeri ve de zarf kategorisinin diğer sözcüklerle olan benzerlikleri ve farklılıkları üzerinde durulmaktadır.

Tıpkı diğer sözcük türleri gibi, zarfların da sözcük türleri içerisindeki yeri çeşitli tartışmalara sebep olmuştur. Kaynaklarda çok geniş anlamsal ve işlevsel özellikler gösteren zarflar, gah başlı başına bir sözcük türü olarak değerlendirilmekte gah ad soylu sözcükler içerisinde tıpkı sıfatlar ve zamirler gibi ele alınmakta gah görevli sözcükler sınıfına sokulmaktadır. Ayrıca zarflar, *sözdizimsel bir sözcük türü* (Karpuz, 2001:28; Demir vd., 2010:212) olarak da değerlendirilmektedir.

Zarfla ilgili olarak kaynaklarda; *“bir cümleye bağlı olmaksızın ya da bir cümleden eksiltme yoluyla oluşturulmuş zarf gruplarına, kısaltma gruplarına ve bileşik eylemlere bakarak zarfi bir sözcük türü kabul etmenin doğru olmadığı, zarfın kullanım özellikleri dikkate alındığında özellikle yüklem/eylemle ilişkisinin öne*

çıkacağı, bu nedenle onu sözcük türü olarak değil, bir söz dizimsel öge olarak değerlendirmek gerekmektedir.” (Demir vd., 2010:212). Zarflar adlardan ve sıfatlardan kesin bir şekilde ayrıştırılamayacağı için zarfların görevli sözcükler olarak kabul edilmesi gereklidir (Deny, 1941: 235). Zarfların, zaman, yer, hal ve miktar adları olması; zarfın sözcük gruplarında, sıfatın, eylemin veya başka bir zarfın manasını değiştiren isimlere verilen ad olması gibi sebeplere dayanarak ad soylu sözcükler içerisinde ele alınmaktadır. Zarflar, bir sözcük türü olarak ve taşıdıkları anlam bakımından “durağan değil değişken/devingen sözcük birimler ve görevli sözcüklerdir. Türkçede geleneksel dil bilgisi sınıflandırmalarına göre sekiz sözcük türü arasında yer alan zarfların, sözlük birimselleşme oranı açısından adlar, sıfatlar ve fiillerden sonra dördüncü sırada yer aldığı ve de bir sözcük türü olarak kaynağını adlardan ve sıfatlardan alan belirteçlerin bu anlamda asli değil, ikincil unsurlar olarak değerlendirilmesi gerektiği (Bülent Özkan, 2011: 10) görülmektedir. “Zarflar, hem asıl hem de uydu olarak kullanılabilen olup zarflar; fiili veya fiilimsiyi sınırlandırdığı zaman asıl sözcüktür; bu nedenle, fiili sınırlandırdığında cümlede doğrudan zarf tümlecini; fiilimsiyi sınırlandırdığında da yan cümle içinde yan cümlelerin zarf tümlecini oluşturur”. (Delice, 2008: 51). Hatta zarflar, açıklayıcı (belirleyici) sözcükler içerisinde (Yılmaz, 2009:175) ele alınmaktadır. “Türkçede sözcüklerin anlam ve görev kazanmaları, kendilerinden önceki ya da sonraki sözcüklerle kurdukları ilişkiye bağlıdır.” (Yener, 2007: 616).

Kaynaklarda, sıfatlarla zarfların diğer dil birimleriyle ilişkisini değerlendirildiğinde, yalın bir sıfat, zarf olabildiği hâlde, yalın bir zarf, sıfat olarak (Bilgegil, 1984: 216) kullanılamamaktadır. “Zarflar, genellikle, ad, sıfat, zamir gibi öteki kelime sınıflarından alınan sözlerle kurulmuş olduğu için, zarflar aslında birer ad olup, dolayısıyla onları adlardan ayırmak mümkün görülmemektedir; bir ada, bir sıfata, zarf niteliği kazandıran unsur, onların dildeki kullanılış biçimleri ve yüklendikleri görevlerdir.” (Korkmaz, 2009: 451). “Soyut adlar ve özel adlar, genellikle zarf olarak kullanılamazken; edat ile birleşip bir edat grubu oluşturarak yahut da zarf yapan bir ek alarak zarf görevi yüklenebilmektedir.” (452). Zarfların isimden uzaklaşarak sıfata yaklaştığı görüşü de yaygındır. “Yüklemdeki kişi ardılıyla ilişkili olmaması, eylemin etkisini üzerinde taşıyamaması belirteci addan ayırır. Kimi zaman yüklemdeki eylemi nitelemesi, belirteci sıfata yaklaştırır.” (Adalı, 2004: 36).

Zarflar, cümlede zaman, yer, hal ve miktar isimleri olduğuna göre “tek başına sıfat olmadığı gibi tek başına zarf da yoktur” (Ergin, 2007:258; Yener, 2007: 621). “Zarflar özelliğın özelliğı ile hal ve hareketin özelliğini bildiren kendine özgü anlamsal, yapıbilimsel ve cümlesel özellikleriyle öteki sözcük türlerinden bağımsız bir sözcük türüdür. Türk lehçelerinde zarflar, her şeyden evvel, öbür kelime türlerinden anlamsal bakımdan ayrılır. Bu yüzden herhangi bir kelimeyi zarf ulamına sokarken ilk önce onun anlamına bakmak lazımdır.” (Zeynalov,1993: 194). Zarflarla ilgili olarak Türk lehçelerinde yaygın olarak kabul edilen bir görüş vardır. Bir sözcüğün sıfat veya zarf ulamına ait olup olmadığı ki bu durum sözün cümledeki göreviyle belirlenmektedir. Aynı sözcüğün isimleri nitelerken sıfat; fiilleri, fiilimsileri, sıfatları nitelerken zarf ulamına sokulması hakkında Zeynalov şöyle demektedir: “Bizce böyle bir ölçü zarf ve aynı zamanda sıfat ulamını belirlemeye temel teşkil edemez. Bildiğimiz gibi, sıfatlar varlığın özelliğini, zarflar ise geniş anlamda hareketin ve özelliğın özelliğini bildirir. Bazı dilcilerin hem sıfat hem de zarf diye kabul ettiği sözler (yahşı, güzel, boş, dolu gibi) ise kendi esas anlamı itibariyle varlığın özelliğini bildirir. Bu sözler yalnız sıfata özgü dilbilgisel özelliklere sahiptirler. Bunlar N. K. Dimitriyev’in dediğı gibi kesin olarak sıfat sayılmalıdır (120). Cümlesel görevi ne olursa olsun yahşı sözü her yerde sıfattır ve sıfat olarak kalır (195). Bu görüş sözcük türleri için oldukça tartışmalıdır. Çünkü sözcük türleri, kelimenin sözdizimsel özelliğıyle ilgili olup, yahşı sözüne her zaman sıfattır demek zordur.

Türk lehçelerinde edat ve kipsel sözlerin (elbette, beli, şüphesiz gibi) bir kısmının zarf olarak kabul edilmesi hususunda, Zeynalov, “görüldüğü gibi bu sözler tam anlamlı sözler olmayıp yalnızca konuşanın söylenen fikre, gerçek varlığa olan ilgisini ifade etmeye, söz ve cümleleri kuvvetlendirmeye yarar. Bunlar cümlesel bakımdan da zarflardan ayrılır. Eğer zarflar herhangi bir cümle ögesine aitse, bu sözler bütün cümleye ait olur. Bu yüzden de bu tip sözleri ayrı bir gruba, edat ve kipsel sözler grubuna sokmak daha doğru olacaktır” (1993: 197) demektedir. Zarfların cümlesel açıdan diğer sözcük türlerinden ayıran nitelikleri onların eşyanın (nesnenin, varlığın) belirleyeni olmaması ve özel derece alametlerine sahip olması (1993: 206) olmasıdır.

İsimler eksiz veya yön, eşitlik, vasıta hâli ve diğer bazı hâl ekleriyle; fiiller de zarf-fiil ekleriyle cümlede zarf görevi yapar ve zaman, tarz, sebep, miktar, yön, vasıta, şart bildirerek yüklemi tamamlayan cümle ögesi, zarf olur (Karahana, 2010: 33).

Yukarıda verilen bilgilerden de anlaşıldığı üzere, dil bilgisinin önemli konularından biri olan zarflar, sözcük türlerinin önemli konularından biridir. Deny, Aksan ve Korkmaz, zarfların isim ve sıfatlardan kesin çizgilerle ayrı tutulamayacak bir sözcük türü olduğunu belirtmekte; Adalı zarfın isimden uzaklaşıp sıfata yaklaştığını ifade etmektedir. Ergin, bir sözcüğün tek başına zarf olarak değerlendirilemeyeceğini söylerken Grönbech zarfların ikincil bir unsur olarak edatlarla birlikte ayrı bir kategori oluşturulduğu görüşündedir. Delice, zarflar için hem asıl hem uydu olarak kullanılabilen bir sözcük türü demektedir. Bülent Özkan, zarfların kaynağının isimler ve sıfatlar olduğunu ve asli değil ikincil unsur olarak kullanıldığını ve de sıfatlarla işlevsel bir paralellik gösterdiğini belirtmektedir. Zeynalov ise zarfların kendine özgü anlamsal, yapı bilimsel ve cümlesel özellikleriyle öteki sözcük türlerinden bağımsız bir sözcük türü olduğunu vurgulamaktadır.

Sözlükbirimselleşme oranı açısından adlar, sıfatlar ve fiillerden sonra dördüncü sırada yer alan ve bir sözcük türü olarak kaynağını adlardan ve sıfatlardan alan zarflar, bu anlamda asli değil ikincil unsurlar olarak değerlendirilmektedir. Zarflar, isim soylu sözcükler arasında yer aldığı hâlde, zarf olarak kullanıldığında ise isim durum eklerini, iyelik ve çokluk eklerini almaması yönüyle isimlerden ayrılır. Durum eklerini, iyelik ve çokluk eklerini alan zarflar artık cümlede isim olarak kabul edilir ki zaten zarflar sözlük bilimsel olarak ele alındığında isimdir. Ancak durum eklerini almayan zarflar, vasıta ve eşitlik eklerini alabilmektedir.

Zarfları işlevsel olarak sıfatlara benzeten araştırmacılar olduğu gibi, zarfların sıfatlardan kesin çizgilerle ayrıldığı görüşünde olan dilbilimciler de vardır. Zarflar, isimlerden sıfatlardan, edatlardan ve kipsel sözlerden çok ayrı bir kategoride, bağımsız bir sözcük türü olarak da kabul edilmektedir. Kaynaklarda, zarfları, hem edatlarla aynı kategoride ele alanlar hem de zarfları edatlardan kesin suretle ayrı tutan araştırmacılar mevcuttur.

Bazı sözcükler; sözlüksel olarak zarf anlamı (er, geç, gece, gündüz vb.) içermekteyken bazı sözcükler; isim, fiil, sıfat ve zamir gibi sözcüklere çeşitli ekler getirilerek zarf görevinde kullanılmakta (insanca, koşarak, akıllıca, temizce, bence vb.) bazı sözcükler ise sözdizimsel açıdan zarf görevi üstlenmektedir (hızlı koş, güzel konuş vb.). Bu sebeple zarflar, genellikle fiil ve isim kök veya gövdelerine getirilen ek/ekler yoluyla yapılmaktadır (Sezer, 2006: 391). Anlama dayalı zarflar, kullanıldığı cümlede; zaman, sebep, sonuç, amaç, şart, tarz ve benzerlik, miktar, ölçü ve yer yön bildirmesi, zarfın anlam bilimsel özelliğidir. Zarflar, sıfatlardan ve kendi türlerindeki zarflardan önce gelmekle birlikte, asıl buldukları yer, fiillerin önü (Korkmaz, 451) olarak kabul edilmektedir. Görüldüğü gibi, zarfların cümle içinde belirlenmesinde, sözcüğün hem işlevsel özellikleri hem de sözdizimindeki yeri önem arz etmektedir.

Yukarıda verilen bilgilerden yola çıkarak zarfların özellikleri, şöyle sıralanabilmektedir:

- Zarflar, fiilleri niteler.

TT: *Hava iyice kararmıştı.* (Peyami Safa, Matmazel Noraliya'nın Koltuğu, s. 137).

AT: *Padşah bunların pehlevanlığını çoh beyendi.* "Padişah, bunların pehlevanlığını çok beğendi." (Azerbaycan Masalları, Seyfelmülk, s. 19).

TmT: *Ertir görersün diyip, tilki tokaya siñip gidiberipdir.* "Yarın görürsün diyerek tilki ormana süzülerek gidivermiş." (Türkmen Masalları, Vakır-Şakır Patışa, s. 46).

GT: *Sän, padişaa beni pek gücendirersin.* "Padişahım sen beni çok gücendiriyorsun." (Gagavuz Destanları, Köroğlu, s. 107).

- Zarflar, fiilimsileri niteler.

TT: *O elini indirip ötekini kaldırdı ve yine beş parmağını iyice açarak avucunu üç defa salladı.* (Peyami Safa, Matmazel Noraliya'nın Koltuğu, s. 28).

AT: *Her yere seda düşdü, yohsullar deste deste gelib pul aldılar.* "Her yere ses yayıldı, yoksullar deste deste gelip para aldılar." (Azerbaycan Masalları, Seyfelmülk, s. 18).

TmT: *Olar **günüñ günü** hısırdanıp iyer yalı zat toplar eken.* “Onlar bütün gün uğraşıp yiyecek şey toplarlarmış.” (Türkmen Masalları, Gurcak Gız, s. 39).

GT: *Bunnar **ölü gibi** uyuyarkan kavrer Zaariyi da bayırlar içinä saklêêr.* “Bunlar ölü gibi uyurken Zâri'yi kavrayıp dağda saklıyor.” (Gagavuz Destanları, Köroğlu, s. 109).

- Zarflar, sıfatları niteler.

TT: ***Çok** başka kadındı.* (Peyami Safa, Matmazel Noraliya'nın Koltuğu, s. 267).

AT: *Gül **çoh** edaletli, işbilen, ağıllı padşah* oldu... “Gül, çok adaletli, işbilen akıllı bir padişah oldu.” (Azerbaycan Masalları, Gül ve Nesteren, s. 242).

TmT: *Her gün ava gidende, ona öz eli bilen **iñ** govı otlardan yığıp getiryärmış.* “Her gün ava gittiğinde ona kendi eli ile en iyi otlardan getirirmiş.” (Türkmen Masalları, Kelgırnak, s. 58).

GT: *İşittim bän, ani nerelerdä sä peedä olmuş bir **pek** kudretli girgin, adı Köroğlu.* “Ben, Köroğlu adında pek kudretli bir yiğidin ortaya çıktığını işittim.” (Gagavuz Destanları, Köroğlu, s. 107).

- Zarflar, zarfları niteler.

TT: *Saim **daha** fazla beklemez.* (Peyami Safa, Matmazel Noraliya'nın Koltuğu, s. 34).

AT: *Get gede şeher ehalisi onun başına **daha da çoh** toplanırdı.* “Git gide şehir halkı onun başına daha çok toplanırdı.” (Azerbaycan Masalları, Meherin Nağılı, s.106).

TmT: *Gadım zamanda bir är-ayal bolup, olar **cuda** garıp yaşar ekenler.* “Eski zamanda bir karı koca varmış, onlar çok fakir yaşarlarmış.” (Türkmen Masalları, Bilgir Garıp s. 78).

- Zarflar, sıfatları derecelendirir.

TT: ***Çok** başka kadındı.* (Peyami Safa, Matmazel Noraliya'nın Koltuğu, s. 267).

AT: *Misrin en büyük tacirlerinin biridi. “Mısır’ın en büyük tacirlerinden biridir.”* (Azerbaycan Masalları, Meherin Nağılı, s. 107).

TmT: *Her gün ava gidende, ona öz eli bilen iň govı otlardan yıgıp getiryärmiş. “Her gün ava gittiğinde ona kendi eli ile en iyi otlardan getirirmiş.”* (Türkmen Masalları, Kelgırnak, s. 58).

GT: *Bir pek zengin adamın ama on ikinci karısı duudurmuş bir artık gözâl çocucak. “Zengin bir adamın on ikinci karısı çok güzel bir oğlancık doğurmuş.”* (Gagavuz Destanları, Köroğlu, s. 107).

- Zarflar, zarfları derecelendirir.

TT: *Son seneleri çok az uyurdu.* (Peyami Safa, Matmazel Noraliya’nın Koltuğu, s. 267).

AT: *Dayeler uşaglara çoh yahşı bahırdı. “Dadılar çocuklara çok iyi bakardı.”* (Azerbaycan Masalları, Babayiemir, s. 60).

TmT: *Bu örän seyrek duşyan kesel ayalıña çağalarıñdan yokuşıpdır. “Bu çok seyrek karşılaşılan hastalık karına çocuklarından bulaşmış.”* (Türkmen Masalları, Kelgırnak, s. 53).

GT: *O pek çok iyärmiş. “O pek çok yermiş.”* (Gagavuz Destanları, Tepegöz, s. 146).

- Zarfların, çoğunlukla, fiillerden, fiilimsilerden, sıfatlardan ve zarflardan önce gelmesi gerekir fakat zarfların cümledeki yeri değişebilir.

TT: *Yavaş yavaş bazı kelimeler seçilebiliyordu.* (Peyami Safa, Matmazel Noraliya’nın Koltuğu, s. 8).

AT: *Padşah onların bir bir dersine bahdı. “Padişah onların dersine tek tek baktı.”* (Azerbaycan Masalları, Seyfelmülk, s. 19).

TmT: *Horazı soyup, arassalap, ayalına beripdir. “Horozu kesip, temizleyip, karısına vermiş.”* (Türkmen Masalları, Dürse Dürs, s. 42).

GT: *Gelmiş bu olan uzak erlerdän kendi taycaazınnan, edeendü götürerek. “Bu oğlan, yedeğine tayını alarak uzak yerlerden gelmiş.”* (Gagavuz Destanları, Dengiboz, s. 150).

- Zarflar, cümlede zarf tümleci vazifesi görmektedir.

TT: *Seni çok aradım ben.* (Peyami Safa, Matmazel Noraliya'nın Koltuğu, s. 299).

AT: *Bu yahşı oldu.* "Bu iyi oldu." (Azerbaycan Masalları, Tumar Pehlevan, s. 80).

TmT: *Gız halı dokap halıs iripdir.* "Kız halı dokuyup çok yorulmuş." (Türkmen Masalları, Gurcak Gız, s. 40).

GT: *Evlenmee kız, durêê, bekle.* "Kız, evlenmeden durup bekliyor." (Gagavuz Destanları, Dengiboz, s. 151).

- İkilemeler, cümlede zarf olarak görev yapabilir.

TT: *İzzetinefsini yoran şey, sabahtan beri gittikçe artan arzusunu saatlerce süren bir araştırmamanın soyup çırılçıplak bir zaaf haline getirmesi değilse, dört ayrı zamanda, uzun uzun çalındığı halde açılmayan kapının Selma'ya vekâlet ediyormuş gibi, şuurlu bir mukavemeti andıran bir hareketsizlikle kapalı kalmasıydı.* (Peyami Safa, Matmazel Noraliya'nın Koltuğu, s. 136).

AT: *Derviş özünü itirdi, dili dolaşa-dolaşa dedi.* "Derviş kendini kaybetti, dili dolaşa dolaşa dedi." (Azerbaycan Masalları, Şirzad, s. 44).

TmT: "Göz değmesin diyip, **tüf tüf** tükürüyördiler." "Göz değmesin diyip tü tü tükürüyordu." (Söyegov, TDG, s. 571).

GT: *Gele-gele, geliy büük balaban bir adam, Tepegöz.* "Gele gele cüsseli bir adam geliyor." (Gagavuz Destanları, Tepegöz, s. 130).

- Edatlar, cümlede zarf görevi üstlenebilir.

TT: *Müdürlüğün önünde otobüs bekleyen üç kişinin zaman zaman aynı istikamete doğru çevrilen bakışlarından omuzlarının veya kollarının bir silkinişine kadar vuran sabırsızlığı kaskandı.* (Peyami Safa, Matmazel Noraliya'nın Koltuğu, s. 169).

AT: *Ey mel'un, indiye geder haradasan?* "Ey melun, şimdiye kadar nerdeydin?" (Azerbaycan Masalları, Sehavetli Gız, s. 364).

TmT: *Her hili kın günleri görsem de tä ahırkı yaşıma çenli şol gızıñ ugruna giderin, diydi.* “Her türlü kötü günleri yaşasam da ömrümün sonuna kadar o kızın peşinden giderim, dedi.” (Türkmen Destanları, Gövher Kız ve Şıralı Bey, s. 588).

GT: *Şindiyä kadar insan kesmedim, bari bunu keseim.* “Şimdiye kadar insan kesmedim, bari bunu keseyim.” (Gagavuz Destanları, Köroğlu, s. 118).

- Fiilimsiler, cümlede zarf görevi üstlenebilir.

TT: *Merak ettiği kitapları Nuriye'sine tercüme ettirip dinlermiş.* (Peyami Safa, Matmazel Noraliya'nın Koltuğu, s. 299).

AT: *Şiraz babasından icaze alıb uzag bir sefere çıhdı.* “Şiraz babasından icazet alıp uzak bir sefere çıktı.” (Azerbaycan Masalları, Şirzad, s. 44).

TmT: *Bular öldüler mi kä? diyip yüreği yarılan yalı boldı.* “Bunlar öldüler mi acaba? diye çok korktu.” (Türkmen Destanları, Gövher Kız ve Şıralı Bey, s. 604).

GT: *Çorbacı sanıp, ani çırak onu gülmää alêr, izin verer çıkarsınnar Hasanun gözlerini, pindirsinnâr bu zabun beygirâ da uratsınnar kasabadan dışarı.* “Bey, yanında çalıştırdığı seyisin onu alaya aldığını düşünerek adamlarına Hasan'ın gözlerini oymalarını ve onu bu sıska ata bindirip şehirden göndermelerini emretmiş.” (Gagavuz Destanları, Köroğlu, s. 107).

• Oğuz şivelerinde zarflar; isimlere, sıfatlara çeşitli ekler getirilerek yapılabilmekte, bu ekler sayesinde birçok sözcük zarflaşma -zarfa dönüştürme- özelliği taşımakta böylece Oğuz şivelerinde zarflar zengin bir sözcük türü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte -A, -DA, -DAn isim durum ekleri de, bazı durumlarda, eklendiği ismi zarf yapmaktadır.

TT: *Akşama hafif yedim, erken yattım, çocuklarla beraber.* (Peyami Safa, Matmazel Noraliya'nın Koltuğu, s. 31).

AT: *“Padşah sag olsun, bu gün ahşama gonaglıg çağırdı.* “Padişah sağ olsun, bu gün akşama misafir çağırıldı.” (Azerbaycan Masalları, Tumar Pehlevan, s. 90).

Ahşam eve gelende eli, üzü gan içinde gelir. “Akşam eve geldiğinde eli yüzü ka içinde geliyor.” (Azerbaycan Masalları, Tumar Pehlevan, s. 73).

GT: *Çoktan, pek eski zamannarda bir Kalä-yurtlukta yaşarmış bir anılmış hergelâä çorbacısı, acı Bozbey.* “Çok eskiden, bir kalede Bozbey adlı ünlü bir hara sahibi yaşarmış.” (Gagavuz Destanları, Köroğlu, s. 107).

3.1.4.3. Zarfların Sınıflandırılması

Türk lehçelerinde önemli söz dizimsel özellikleri olan zarflar, taranan kaynakların tamamında, çeşitli sınıflandırmalara tabi tutulmaktadır. Zarfların sınıflandırılmasıyla ilgili olarak Zeynalov, “*Zarfları cümlesel özelliklerine göre tasnif yapmak hem eksiktir hem de genellikle zarf ulamının doğasına aykırı bir haldir. Her kelime türünün istenilen cümle ögesi görevinde bulunması durumu, cümlesel yönden geniş bir tasnife gitmeyi ve bu esasa göre sözcükleri zarf ulamına sokmak işini sınırlar. Bilindiği gibi sıfatlar geniş cümlesel role sahip olduklarından fiilin önünde zarf olarak yer alabilirler. Fakat bu hiç de sıfatın diğer kelime türüne mesela zarfa çevrilmesi demek değildir. Eğer böyle olsaydı dilcilikte kelime türleri ve cümle öğeleri adlarıyla özel bölümler oluşturmaya hiçbir gereksinim kalmazdı.*” (1993: 195) demektedir. Ancak zarfın sınıflandırılmasında cümlesel işlev önemlidir.

3.1.4.3.1. Oğuz Şivelerinde Zarfların Sınıflandırılması

3.1.4.3.1.1. Türkiye Türkçesinde

Oğuz şivelerinin tamamında zarflar, (Kononov, 361; Aksan, 96; Ediskun, 273; Koç, 164; Gencan, 442) sözcük türleri içerisinde bağımsız bir sözcük türü olarak ele alındığı gibi, anlamlı veya esas sözcükler şeklinde, isimlerin içerisinde de (Deny, 235; Ergin, 205; Korkmaz, 193; Delice, 3-4; Grönbech, 48; Bilgegil, 216; Banguoğlu, 152) verilmektedir.

Zarflar, ya görev ve anlamlarına göre (Aksan, 1976) ya sadece anlamlarına göre (Bilgegil, 2009) ya anlamları ve yapılarına göre (Kononov, 1956; Gencan, 2001 ve Ediskun, 2005) yahut kökenlerine, yapılarına ve işlevlerine göre (Korkmaz, 2009) veyahut da görevlerine, anlamlarına ve yapılarına göre (Koç, 1996) ele alınmaktadır. Ayrıca zarflar; *asıl olma ve diğer sözcük türlerinden olma* (Deny, 1941: 234-295) şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Türkiye Türkçesinde *asıl zarflar, zarf olarak kullanılan başka cinsten kelimeler, türetilmiş zarflar* (Bilgegil, 213-214); *kök, türemiş, öbekleşmiş ve deyimleşmiş/ birleşik zarflar* (Ediskun, 1996: 273-282; Koç,

1990: 147-164); *kök olan zarflar, başka kelime sınıflarından zarflar, isimden üreme zarflar, fiilden üreme zarflar, birleşik zarflar* (Banguoğlu, 2007: 379-384) ve *yalın, türemiş, bileşik, öbekleşmiş, deyim biçiminde zarflar* (Gencan, 2001: 442-472) şeklinde değerlendirilmektedir.

3.1.4.3.1.2. Azerbaycan Türkçesinde

Azerbaycan Türkçesinde zarflar, (Abasov, 38) -Türkiye Türkçesinde olduğu gibi- bağımsız bir sözcük türüdür. (Budagova, 407; Kazımov, 36; Azimov, 119; Zeynalov, 31). Azerbaycan Türkçesinde zarflar, ya *anlamlarına göre* (Zeynalov, 1993) veya *anlamlarına ve yapılarına göre* (Ahmedzade vd., 2013; Nağısoylu vd., 2014) çeşitli sınıflara ayrılmaktadır.

Azerbaycan Türkçesinde zarflar, yapısına göre; *basit, türemiş ve birleşik* olmak üzere üç başlıkta verilmektedir (Abasov, 1958; Budagova, 393-400; Ahmedzade vd., 229; Sadıg vd., 104; Nağısoylu vd., 82).

Azerbaycan Türkçesinde zarflar, anlamlarına göre; *tarz-hareket zarfları, zaman zarfları, yer zarfları, miktar zarfları* olmak üzere dört alt başlıkta (Budagova, 407; Kazımov, 316; Ahmedzade vd., 229; Nağısoylu vd., 83; Sadıg vd., 106-108) toplanmaktadır. Ayrıca Azerbaycan Türkçesinde zarflar, *anlamlarına göre; tarz-hareket zarfları, zaman zarfları, yer zarfları, miktar zarfları ve sebep zarfları* olmak üzere beş alt başlıkta da (Budagova, 407) değerlendirilmektedir. Hatta Azerbaycan Türkçesinde dörtlü beşli tasnifin yanında zarflar; *tarz-hareket zarfları, zaman zarfları, yer zarfları, miktar zarfları ve tasdik zarfları, inkar zarfları* (Abasov, 121) olmak üzere, altı alt başlıkta da toplanmaktadır.

Azerbaycan Türkçesinde zarflar, Türk dilbilimciler tarafından de ele alınarak Azerbaycan Türkçesindeki zarflar; *nitelik (durum) zarfları, zaman zarfları, yer-yön zarfları, miktar zarfları ve soru zarfları* (Kartallıoğlu ve Yıldırım, 2007; Buran ve Alkaya, 2009) şeklinde sınıflandırılıp Azerbaycan Türkçesi kaynaklarında olmayan soru zarfları, bu sınıflandırmalarda yerini almaktadır. Görüldüğü gibi, AT'nde zarfların sınıflandırılışı hususunda birlik söz konusu değildir.

3.1.4.3.1.3. Türkmen Türkçesinde

Türkmen Türkçesinde zarflar -Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesi gibi- sözcük türleri içerisinde bağımsız bir sözcük türü olarak ele alınarak ya *leksik-semantik özelliklerine göre* (Weyisov, 2008; Söyegov, 2000) ya da *anlamlarına ve yapılarına göre* (Weyisov,2008; Azimov, 2008; Azimov, 2011) sınıflandırılmaktadır.

Türkmen Türkçesinde zarflar, *yapısına göre*; hem *basit zarflar* ve *türemiş zarflar* şeklinde (Söyegov, 450; Azimov, 2011-237) hem de *basit zarflar*, *türemiş zarflar*, *birleşik zarflar*, *ikilemelerden oluşan zarflar* ve *öbek zarflar* (Weyisov, 308-313; Azimov vd., 2008) şeklinde ele alınmaktadır.

Türkmen Türkçesinde zarflar, *anlamlarına göre*; *zaman zarfları*, *yer-yön zarfları*, *durum zarfları*, *miktar zarfları*, *sebep zarfları*, *benzetme-görelilik* (yakınrak, bence, onlarca vb.) (Weyisov, 305-308; Azimov, 2011, 241-242) zarflarından oluşmaktadır.

Türkmen Türkçesinde zarflar, yapısına göre ya basit, birleşik ya da basit zarflar, türemiş zarflar, birleşik zarflar, ikilemelerden oluşan zarflar, öbek zarflar şeklinde ele alınmaktadır. Zarflar sözlük bilimsel ve anlam bilimsel özelliğine göre; zaman zarfları, yer-yön zarfları, durum zarfları, miktar zarfları, sebep zarfları ve benzetme-görelilik zarflarından oluşmakta ve Türkmen Türkçesinde bu konuda birlik görülmektedir.

3.1.4.3.1.4. Gagavuz Türkçesinde

Gagavuz Türkçesinde zarflar, sadece Türk dilbilimciler tarafından hazırlanan kaynaklarda çeşitli gruplara ayırmış olup (Özkan, 1996; 2007) zarflar, yer-yön zarfları, zaman zarfları, hal zarfları ve miktar zarfları şeklinde ele alınmaktadır. GT ile hazırlanan kaynakta, zarflarla ilgili olarak herhangi bir sınıflandırma (N. İ. ve İ. İ. Baboglu, 1996) yoktur.

Görüldüğü üzere, Oğuz şivelerinde gerek TT gerek AT'nde zarfların sınıflandırılışında ortaklık söz konusu değilken TmT'nde zarflar daha tutarlı ele alınmaktadır

Tablo 31. Zarfların Sınıflandırılması

Banguoğlu (2007)	Nitelik zarfı	zaman zarfı	yer yön	miktar zarf	Gerçek -leme	tarz						
Ediskun (2005)	durum zarfları	zaman zarfları	yer yön	nicelik zarfı			soru zarfları					
Koç (1996)	niteleme belirteci	zaman belirteci	yer yön	ölçü			soru	gösterme				
Bilgegil (2009) zarf	hal zarfları	zaman zarfları	yer zarfları	miktar zarfları	sıra zarfları		soru zarfları	işaret zarfları	ikrar, tasdik ve tanklık	inkar zarfları	belgesiz zarflar	
Ergin (2007)	nasıllık nicelik zarfları, hal zarfları	zaman zarfları	yer zarfları	azlık-çokluk zarfları								
Aksan (1976)	niteleme ve durum	zaman belirteci	yer, yön	ölçü			soru belirteci	gösterme				
Delice (2008)	durum zarfları	zaman zarfları	veyön zarfları	azlık-çokluk			soru zarfları		Ölçü (miktar)			
Korkmaz (2009)	tarz zarfları (nitelik, durum zarfları)	zaman zarfları	yer ve yön zarfları	azlık-çokluk (mik.)								
Zeynalov (1993)	nitelik zarfları	zaman zarfları	yer zarfları	miktar zarfları			soru zarfları					
Gencan (2001)	durum zarfları	zaman zarfı	yer-yön zarfları	azlık-çokluk			soru zarfları					
Kızılkaya	durum belirteci	zaman belirteci	yer-yön	nicelik			soru belirteci	gösterme belirteci		yanıt belirte	koşul belirteci	
Buran ve Alkaya (2009)	nitelik (durum) zarfları	zaman zarfları	yer-yön zarfları	miktar zarfları			soru zarfları					
Kartallıoğlu-Yıld.	tarz zarfları	zaman zarfları	yer ve yön	miktar zarfları			soru zarfları					
Ahmedzade (2013)	tarz-hareket	zaman zarfları	yer zarfları	miktar zarfları								
Nağisoğlu (2014)	tarz-hareket	zaman zarfları	yer zarfları	miktar zarfları								
Abasov (1958)	tarz-hareket	zaman zarfı	yer zarfı	miktar zarfı				tasdik	inkâr zarfı			
Azimov vd.(2011)	durum zarfları	zaman zarfları	yer-yön zarfları	miktar zarfları							benzetim, görelilik	sebepl
Weyisov (2008)	durum zarflar	zaman zarfları	yeryön bil.	miktar bildire							benzetim, görelilik	sebepl
Söyegov (2000)	durum	zaman	yer-yön	miktar							benzetim, görelilik	sebepl
Özkan(1996) (zarf)	hal	zaman	yer	miktar			soru zarfı					
Özkan (2007) (zarf)	hal	zaman	yer-yön	miktar								

• Yukarıdaki tabloda zarf türlerinin ele alındığı görülmektedir. Bu tabloya bakıldığında, tüm Oğuz şivelerinde -farklı adlandırmalara rağmen- hem durum zarflarının hem zaman zarflarının hem yer-yön zarflarının hem de miktar zarflarının kesin olarak ele alındığı görülmektedir. Soru zarfları, -Türk dilbilimcilerin hazırladığı kaynaklar dışında- gerek Azerbaycan gerek Türkmen gerekse Gagavuz Türkçesinde yoktur. Azerbaycan Türkçesinde, farklı bir zarf türü olarak tasdik ve inkâr zarfları görülürken Türkmen Türkçesinde diğerlerinden farklı olarak benzetme-görelilik ve sebep zarfları bulunmaktadır.

Oğuz şivelerinde sözcük türlerinin ele alındığı bu çalışmada, zarf türleri; durum zarfları, zaman zarfları, yer-yön zarfları, azlık-çokluk (miktar) zarfları ve soru zarflarından oluşmaktadır.

3.1.4.3.2. Durum zarfları

Oğuz şivelerinde zarf denildiğinde, ilk akla gelen zarf çeşidi olan durum zarfları, hareketin tarzını bildirerek hareketin nasıl yapıldığını gösteren sözcüklerdir.

3.1.4.3.2.1. Oğuz Şivelerinde Durum Zarfları

3.1.4.3.2.1.1. Türkiye Türkçesinde

Türkiye Türkçesinde durum zarfları; *niteleme zarfları*, *durum zarfları*, *hal zarfları*, *tarz zarfları*, *nitelik zarfları* gibi terimlerle adlandırılmaktadır. Durum zarfları için; *tavır katmaçları* (Deny, 256); *nitelik* (Banguoğlu, 2007; Buran-Alkaya, 2009); *niteleme* (Koç, 1996); *durum* (Ediskun, 2005; Gencan, 2001; Delice, 2008; Kızılkaya, 1991); *niteleme* ve *durum* (Aksan, 1976); *hal* (Ergin, 2007; Bilgegil, 2009; Özkan, 2007); *tarz* (Korkmaz, 2009; Kartallıoğlu ve Yıldırım, 2007) gibi birbirinden farklı terimler kullanılmaktadır. Durum zarflarının adlandırılmasında görülen bu farklılık, durum zarflarının tanımlanmasında da söz konusudur. Bu zarf çeşidi, kimi araştırmacılar tarafından; *eylemin niteliğini*, *ne durumda olduğunu*, *nasıl yapıldığını belirten* (Ergin, 261; Aksan, 107; Gencan, 452; Korkmaz, 500) kimi araştırmacılar tarafından; *bir eylemin*, *bir sıfatın ya da başka bir zarfın anlamını nitelik bakımından etkileyen* (Koç, 1990:152) kimi araştırmacılar tarafından ise *eylem ve eylemsilerin nasıl, niçin, ne biçimde yapıldığını gösteren* (Ediskun, 278) sözcüklerdir. Durum zarfları “*sınırlandırıcısı olduğu sözcüklere kesinlik, durum, tarz, benzerlik, sıklık ve nasıllık gibi anlamlar*” (Delice, 2008: 51) katar. Bir oluş ve kılışın niteliğini, nasıl yapıldığını, ne durumda olduğunu bildiren bu sözcükler, kendi içinde *nitelik bildirme zarfları* ve *durum bildirme zarfları* (Aksan, 1976: 107-111; Korkmaz, 2009: 499) olarak iki alt gruba ayrılmaktadır. “*Nasıl?, ne suretle?, ne biçimde? sorularına karşılık oluşturan zarflara nitelik bildirme zarfları; benzerlik, beraberlik, dilek, hatırlatma, karşılaştırma, kesinlik, pekiştirme, tahmin, tekrarlama, sebep, sınırlama, süreklilik gösterme, şüphe bildirme, yanıt verme gibi türlü işlevler yüklenen zarflara da durum bildirme zarfları*” (Korkmaz, 2009: 502) denmektedir.

Türkiye Türkçesinde durum zarfları için, pek çok terim kullanılmakta, yapılan tanımlarda durum zarflarının farklı farklı özellikleri vurgulanarak durum zarfları, kendi arasında da nitelik bildiren zarflar ve durum bildiren zarflar şeklinde ikiye ayrılmaktadır.

“*Yavaş yavaş bazı kelimeler seçilebiliyordu.*” (Peyami Safa, Matmazel Noraliya'nın Koltuğu, s. 8).

“*Bugün sen de gözüme güzel görünüyorsun, iki gözüm, bırak bu masalları.*” (Peyami Safa, Matmazel Noraliya'nın Koltuğu, s. 84).

3.1.4.3.2.1.2. Azerbaycan Türkçesinde

Azerbaycan Türkçesinde, *terzi hareket*, terimiyle karşılanan bu zarflar, Azerbaycan Türkçesi kaynaklarında; *hal ve hareketin ne tarzda ve nasıl icra edildiğini gösteren* (Abasov, 121); *iş ve hareketin durumunu, niteliğini, bazen de niteliğin niteliğini bildiren* (Budagova, 408); *işin, hareketin icra tarzını, hareketin durumunu bildirip nasıl? ne vaziyette?, ve ne tarzda? gibi sorulara cevap olan* (Kazımov, 316; Nağısoylu vd., 83; Sadıg vd., 106; Ahmedzade vd., 233) sözcüklerdir.

Azerbaycan Türkçesinde en çok kullanılan durum zarfları şunlardır: *téz téz, yavaş, yavaş, aheste, sakitçe (sakinçe), derhal, téz, yavaş, serbest, telesik (acele, aceleyle), yéyin (çabuk, hızlı), asta (sakin, yavaş), sevincek, (sevine sevine), dostyana (dostane), çepeki (eğri), birden, yavaşdan, astadan (yavaşça, usuldan), sakit (yavaşça, usulca), ahestece (yavaşça, usulca.) cäld (hızlı, çabuk), särrast (düzgün, doğru), täläsik (aceleyle, çabuk çabuk, sakit (yavaşça, usulca), sadäcä, astaca (yavaşça, usulca), çiyin-çiyinä (yan-yana) vb.*

Görüldüğü üzere, Azerbaycan Türkçesinde durum zarflarında, hem *terzi hareket* teriminin kullanılması hem de zarfın tanımı konusunda birlik söz konusudur.

Yavaş yavaş mağaraa teref geldi. “Yavaş yavaş mağara tarafına geldi.” (Azerbaycan Masalları, Eyyar, s. 123).

Oğlan evden tez çıhdi. “Oğlan, evden tez çıktı.” (Azerbaycan Masalları, Eyyar, s. 123).

3.1.4.3.2.1.3. Türkmen Türkçesinde

Türkmen Türkçesinde, *hal-yagday*, diye adlandırılan durum zarfları, *nasıl? sorusuna cevap olup* (Weyisov, 307) bu zarflar, *hareketin nasıl olduğunu bildiren*

(Söyegov, 467; Azimov vd., 242) *iş ve hareketin yerine getirilme tarzını* (Zeynalov, 200) gösteren sözcüklerdir.

Türkmen Türkçesinde en çok kullanılan durum zarfları şunlardır: *oğırınca, birden, uludan, içgin, arkayın, gaytadan, gorhudan, birin birin, birbada, assa assa, yuvaş, hayal, tiz, basım, howlukmaç, gıssanmaç, batırgay, çınlakay, bütünley, derrew, tizden-tiz, oğırın, oñun, tersin, yaşırın, howul-hara, sowuk-sala, tazeligine, terligine, çıgligine, keseligine, elin, yüzün, arkan, atanlıkda, yüzugra, ine-gana, görebile, aman-esen, açık-aydın, yüzbe-yüz, göçhä-göç, örään çalt (çabucak, hızlıca), şeyle, yaman (kötü), yuvaş, yuvaşca, beyle, çalt (hızlı, çabuk), erbet (kötü), eyle (öyle), govı (iyi), oğırın (gizlice, şeyle, yuvaş, yuvaşca, açırak, beyle, beylak (böylece), derbi dagın (darmadağın), düzüvräk (uygun), gayım (sıkı), has (iyice), tämiz vb.*

Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi, Türkmen Türkçesinde de durum zarfları, hem aynı terimle adlandırılıp hem de aynı şekilde tanımlanmaktadır.

Mıhmançılık diyseñ, govı geçipdir. “Misafirlik desen, iyi geçmiş.” (Türkmen Masalları, Akıllı Gız, s. 73).

Horazı şu taydan tiz äkit diyipdir. “Horozu şuradan çabuk götür, demiş.” (Türkmen Masalları, Dürse Dürs, s. 42).

3.1.4.3.2.1.4. Gagavuz Türkçesinde

Gagavuz Türkçesinde, *nicelik işhallı* terimiyle kullanılan durum zarfları şunlardır: *dübüdüz, birden, o+ile> öyle, bu+ile > böyle.* Ayrıca *te+öyle* kelime birleşmesiyle *töyle* şekli de görülmektedir. Arapça ve Farsçadan alınan ödünç zarflar; *bitevi (sürekli), seftä < sifteh (ilk defa), acaba, (tereddüt, soru), sade (yalnızca)* GT’nde de kullanılmaktadır. Bunlara kaynağını tam olarak tespit edilemeyendapturu (*aniden*) zarflarda eklenmektedir. Ayrıca *enikunu, birdän, yalnız, ansızdan, tez* gibi kelimeler ve *gene* tekrar edatı hal zarfı olarak (Özkan, 2007: 122; Zeynalov, 1993: 200) da kullanılmaktadır.

Çok türlü savaşmış hannar, beylär tutmaa da yok etmää Körogluyu. “Hanlar, sultanlar Köroğlu'nu tutmak ve yok etmek için türlü yollar denerlermiş.” (Gagavuz Destanlar, Köroğlu, s. 101).

Yukarıda verilen bilgilerden anlaşıldığı üzere, TT’nde durum zarflarının hem adlandırılışında hem de tanımlanmasında çeşitlilik söz konusuysen diğer Oğuz şivelerinde hem zarfların adlandırılması hem de tanımlanması konusunda birlik sağlanmıştır. Dört şivede de farklı terimlerle karşılanan durum zarfları, konusundaki en büyük ortaklık, durum zarflarının sınırlandırıcısı olduğu sözcüğün nasıl ve ne durumda olduğunu göstermesi hususudur. Aşağıdaki tabloda, Oğuz şivelerinde en sık kullanılan durum zarfları listelenmiştir. Bu tablodan da görüldüğü gibi, durum zarflarında sözlük bilimsel farklılıklar mevcuttur.

Tablo 32. Durum Zarfları

TT	acele, aceleyle, aheste, anide, ansızın, birden, böyle, çabuk, derhal, hızlı, iyice, sakın, sürekli, şöyle, tek, usulca, usuldan, yavaş, yavaşça vb.
AT	aheste, ahestece (yavaşça, usulca), asta (sakin, yavaş), çepeki (eğri), birden, derhal, dostyana (dostane), sakit (yavaşça, usulca), sakitçe (sakince), serbest, sevincek, telesik (acele, aceleyle), astadan (yavaşça, usuldan), sadacâ, sakitcâ (usulca, sakın), astaca (yavaşça, usulca), çiyin-çiyinâ (yan-yana) téz téz, téz, yavaş yavaş, yavaş, yavaşdan, yéyin (çabuk, hızlı) vb.
TmT	açıgrak, açık-aydıñ, aman-esen, arkan, arkayın, assa assa, atanlıkda, basım, batırgay, beylak beyle, birbada, birden, birin birin, bütünley, çalt (hızlı, çabuk), çınlakay, çıgligine, derbidagin (darmadağın), derrew, düzüvräk elin, erbet (kötü), eyle (öyle), eyle (öyle), gayım (sıkı), gaytadan, gaytadan, gorhudan, gissanmaç, gorhudan, govı (iyi), göçhâ-göç, göre-bile, has (iyice), hayal, howlukmaç, howul-hara, içgin, ine-gana, keseligine, oğrın (gizlice) oğrınca, oñun, örään çalt (çabucak, hızlıca), sowuk-sala, şeyle, tāmiz, tazeligine, terligine, tersin, tiz, tizden-tiz, uludan, yaman(kötü), yaşırın, yuvaş, yuvaşça, yüzbe-yüz, yüzin, yüzugra vb.
GT	acaba, (tereddüt, soru), sade ansızdan, birdän, birden, o+ile> öyle, bu+ile > böyle, bitevi (sürekli), dapturu (aniden), dübüdüz, enikunu, seftä < siftah (ilk defa), te+öyle > töyle, tez, yalnız vb.

• Yukarıdaki durum zarfları tablosundan da anlaşıldığı üzere, Oğuz şivelerinde durum zarflarında sözcük bilimsel farklılıklar mevcuttur.

3.1.4.3.3. Zaman Zarfları

Oğuz şivelerinin tamamında, zarf türü olarak ele alınan zaman zarfları, fiilleri, fiilimsileri zaman açısından belirleyen, sınırlandıran, kesinleştiren zaman isimleridir.

3.1.4.3.3.1. Oğuz Şivelerinde Zaman Zarfları

3.1.4.3.3.1.1. Türkiye Türkçesinde

Eylemleri zaman açısından belirten (Aksan, 100; Banguoğlu, 374; Koç, 150; Gencan, 444); *eylem ve eylemsilerin anlamlarını zaman bakımından etkileyen, sınırlayan, belirten sözcük ya da sözcük öbeği biçimindeki zaman adlarına* (Bilgegil, 217; Ediskun, 273; Banguoğlu, 374) zaman zarfları denmektedir. Zaman zarfları

“Bir oluş ve kılışın zaman içindeki yerini bildiren, daha açık bir anlatımla fiillerin, sıfat-fiillerin ve zarf-fiillerin anlamlarını zaman açısından belirleyen, sınırlandıran veya kesinleştiren sözlerdir.” (Korkmaz, 495). Bu sözcükler; *asıl zaman belirteçleri* ve *zaman belirteci işini görebilen sözcük ve ifadeler* (Deny, 1941: 234-295) olarak ayrılmaktadır.

Zaman zarfları, ya cümlede ne zaman?, ne zamana kadar?, ne zamandan beri? sorularıyla saptanabilen, etkiledikleri eylemleri, zaman açısından belirten sözcüklerden (Aksan, 1976: 98) ya da bir oluş ve kılışın zaman içinde yerini göstermeye yarayan sözcüklerden (Banguoğlu, 2007: 374) oluşmaktadır. “Sınırlandırıcısı olduğu sözcüklere zaman anlamı katan zarflar” (Delice, 2008: 52), kullanıldığı cümlede kesinlikle zaman ifadesi taşır ve bu özelliği dolayısıyla diğer zarflardan kolaylıkla ayırt edilebilir. Sözdiziminde, bu zarf çeşidi, çoğunlukla, zarf tümleci vazifesi üstlenir.

Türkiye Türkçesinde en sık kullanılan zaman zarfları şunlardır: *sabah, yarın, dün, şimdi, akşam, demin, geceleyin, önce, sonra, geç, öğleyin, akşamleyin, evvel, daima, bazen, ekseriya, ara sıra, dün akşam, geçen yaz, iki gün sonra, yarım saat önce, hiçbir vakit, zaman zaman* (Bilgegil, 2009: 212); *yazın, kışın gündüzün, güzün, ilkin* gibi instrumental şekilleri ile *önce* gibi eşitlik şekilleri; *sabahları, akşamları, geceleri, önceleri, sonraları* gibi çokluk iyelik şekilleri *önceden, sonradan, eskiden, çoktanvb.* gibi ablatif şekillerin de ablatif ekinin klişeleşerek asıl fonksiyonunu kaybederek zaman zarfları olarak kullanılmaktadır (Ergin, 2007:260).

Türkiye Türkçesinde kaynaklarının tamamında ele alınan zaman zarfları, sınırlandırıcısı olduğu sözcüğe sorulan ne zaman? sorusuna cevap olan kelimelerdir. Genellikle fiil ve fiilimsileri zaman açısından belirten bu sözcük türü, Türkiye Türkçesinde benzer şekilde ele alınmaktadır.

“**Şimdi** iyice duyuyordu.” (Peyami Safa, Matmazel Noraliya’nın Koltuğu, s. 8).

“**Geceleyin**, karanlık su akıntılarının emrinde, sahibi için nahoş bir maceraya açılmasından korkulup sahile bağlanmış bir kayığa benzeyen kızla anası arasındaki ipin sorumu da dönüp dolaşıp o kör olası Vafi’nin boynuna dolanmıyor muydu?” (Peyami Safa, Matmazel Noraliya’nın Koltuğu, s. 20).

3.1.4.3.1.2. Azerbaycan Türkçesinde

Azerbaycan Türkçesinde zaman zarfı, işin, hareketin icra zamanını bildirerek ne zaman? sorusuna cevap vermektedir (Kazımov, 2010: 322; Nağısoylu vd., 84; Sadıg vd., 107; Ahmedzade vd., 234).

Azerbaycan Türkçesinde en çok kullanılan zaman zarfları şunlardır: *géc, dünen (dün), bu gün, daim, indi (şimdi), seher, bir vaxt, sonra, axırda (sonunda), axşam, hele, bildir (bildir, geçen sene), bayagdan (deminden, önceden), indi, hâmişâ (daima), bayağ (demin, az evvel), hâlâ (daha, henüz), sonra, geç, tez, bildir (bildir, geçen yıl), axşam, sabah, dünän (dün), daima, erkân, ävväl, bâ 'zân, gündüz, sähär, günorta (öğleyin), indilik, hälâlik (şimdilik, henüz), hâmişâlik (ebedi, daimilik), bayagdan (deminden), sonradan, ävväldän, ävvälcädän, täzdän, gabağcadan (önceden), çoxdan, hârdän (bazen, arada bir), axşamlar, axşamları, ävvällär, ävvälläri, sähärlär, gündüzlär, gecälär, indilär, indiläri, indi-indi, ävväl-ävvälvb.*

Fiil veya fiilimsilerin yapılp yapılmama zamanını bildiren zaman zarfları, Azerbaycan Türkçesi kaynaklarının tamamında benzer şekilde değerlendirilmektedir.

Keçmiş zamanlarda *Misirde Sefan adında bir padşah var idi.* “Eski zamanlarda Mısır’da Sefan adında bir padişah vardı.” (Azerbaycan Masalları, Seyfelmülk, s. 18).

Bir gün *vezir gördü padşah gem deryasına gerg olub.* “Bir gün padişahın kederlendiğini gördü.” (Azerbaycan Masalları, Seyfelmülk, s. 18).

3.1.4.3.1.3. Türkmen Türkçesinde

Türkmen Türkçesinde, *vagt bildiryään hallar*, şeklinde adlandırılan zaman zarfları; ne zaman? sorusuna (Söyegov, 466; Azimov vd, 242;) cevap olup iş ve hareketin yerine getirilmesinin zamanını (Zeynalov, 200) bildirir.

Türkmen Türkçesinde en çok kullanılan zaman zarfları şunlardır: *agşamara, ağşam, ahır, ayma-ay, badına (hemen), basım (hızlı), bayak (önce), bayak, birigün, birinde, birmahal, buu gün, çaş (kuşluk), derrev (dehal), deslap (önce), düyn, elmıdam, entek (henüz), erte (yarın), ertiir (yarın, sabah), ertir-agşam, gezek (kez), gış (kış), gışın, gışına, gicara, gice, gice-gündiz, giç, giice, giic (geç), gün sayın, gündiz, gün-günden, günin, günlerde bir gün, günleriñ, günortaan (öğleyin, öğle),*

güpbe (birden), häli, häli-häzir, häli-şindi, hemişe (daima), her gün, her haçan, hiç haçan, iir, indi (şimdi), ir u giç (er geç), kääte (bazen, ara sıra), kāmahal, kāwagt, mudam, onsoñ (en sonunda), owal, ozal (önce), öñ (önce), öylän, setanda-seyranda, soñ (sonra), şindi, şu gün, tiz (çabucak), wagtlı-wagtında, yakın günlerde, yanı (demin, biraz önce), yañı, yañı, yazına, yene (yine), yıl sayın, yılba-yılvb.

Türkmen Türkçesi kaynaklarının tamamında zarf türü olarak ele alınan zaman zarfları, Türkmen kaynaklarda aynı şekilde incelenmektedir.

Ağşam yatıp, ertir dañ saz berende, patışanıñ gapısını guyrığı bilen süpürüp, ayna yalı edipdir-de, özi bir deşik-de gizlenip yatıdır. “Akşam yatıp, ertesi gün tan ağardığında, padişahın kapısını kuyruğu ile süpürüp, ayna gibi yapmış da kendisi de bir delikte gizlenip durmuş.” (Türkmen Masalları, Vakır-Şakır Patışa, s. 46).

3.1.4.3.3.1.4. Gagavuz Türkçesinde

Gagavuz Türkçesinde, *zaman işhallı*, terimiyle karşılanan zaman zarfları, tıpkı diğer lehçelerde olduğu gibi, sınırlandırıcısı olduğu fiilleri ve fiilimsileri zaman yönünden etkileyerek fiillere ve fiilimsilere sorulan ne zaman? sorusuna cevap vermektedir.

Gagavuz Türkçesinde en sık kullanılan zaman zarfları şunlardır: *ileri, geeri* gibi yön zarfları; *önce* ve *sonra* zaman zarfları yerine kullanılır: Birleşik kelime kalıplaşmalarından doğmuş çok sayıda zaman zarfı vardır: *kim'kerä* < *kimi+kerä*, *ötöögün* < *öteki+gün*, *şansora* < *şu+andan+sonra*, *oan* < *o+an*, *şindänkerä* < *şimdiden+kerä*, *büün* < *bugün*. Hâl eki almış; fakat ekin gerçek fonksiyonunu kaybettiği, *hanidän, ilkindän, çoktan, heptän* gibi kelimeler de zaman zarfı fonksiyonu kazanmıştır. Arapça ve Farsçadan ödünç *dayma* < *daima*, *bazen*, *emen* < *hemen*, *hep*, *enez* < *henüz*, *evel* < *evvel* gibi kelimeler yaygın olarak kullanılan zarflardır. *Sora, beeri, geeri, evel* birlikte kullanıldıkları kelimelere zaman fonksiyonu katan edatlardır (Özkan, 1996: 135; 2007: 121).

Anadolu ağızlarında çok yaygın olan *güçük (şubat)*, Türkiye Türkçesi yazı dilinde de görülen *güz*, Gagavuz Türkçesinde de aynı şekilde kullanılmaktadır. Ayrıca *mart, kasım* da Gagavuz Türkçesinde Türkiye Türkçesiyle müşterektir. Fakat *aprel (nisan), may (mayıs), iyul (temmuz), sentyabir (eylül)* gibi ay adları, Batı

dillerinden özellikle Rusçadan alınmıştır. Haftanın günleri Türkiye Türkçesindeki gibidir: *pazartesi, sali /salı, çarşamba, perşembä, cumaa, cumeertesi/ cumaertesi, cumartesi, pazar* (Özkan, 1996: 135; 2007: 121).

Vasıta eki alan *sabaalän < Ar. sabah-leyin, avşamneyin < akşam-leyin* ve *yaarın* çok kullanılan zaman zarflarındandır. TT’nde *oyala-* (*geciktirmek*) fiilinde görülen *oya* kelimesi *geç* anlamıyla GT’nde yaşamaktadır (Özkan, 2007: 121).

Evelki zamannarda kasabaların birindä yaşarmış bir adam - Hasan- bey. “Evvəlki zamanlarda, şehirlerin birinde Hasan Bey adlı bir adam yaşarmış.” (Gagavuz Destanları, Köroğlu, s. 100).

Tablo 33. Zaman Zarfları

TT	akşam, akşamları, akşamleyin, ara sıra, bazen, bugün, çoktan, daima, demin, dün akşam, dün, ekseriya, er geç, eskiden, evvel, geceleri, geceleyin, geç, geçen yaz, gündüzün, güzün, öğleyin, hiçbir vakit, iki gün sonra, ilkin, kışın, önce, önceden, önceleri, sabah, sabahları, sonra, sonradan, sonraları, şimdi, yarım saat önce, yarın, yazın, zaman zaman vb.
AT	ävval, ävväl-ävval, vvälcädän, ävväldän, ävvällär, ävvälläri, axırda (sonunda), axşam, axşamlar, axşamları, bā’zän, bayağ (demin, az evvel), bayağdan (deminden), bildir (bildir, geçen yıl), bir vaxt, bu gün, çoxdan, daim, daima, dünen (dün), erkân, gabağcadan (önceden), gecälär, geç, gündüz, gündüzlär, günorta (öğleyin), hälä (daha, henüz), hälälük (şimdilik, henüz), hämişä (daima), hämişälük (ebedi, daimilik), härdän (bazen, arada bir), hele, indi, indi-indi, indilär, indiläri, indilik, sabah, sähär, sähärälär, sonra, sonradan, täzdän, täz vb.
TmT	ağşamara, ağşam, ahır, ayma-ay, badına (hemen), basım (hızlı), bayak (önce), bayak, birigün, birinde, birmahal, buu gün, çaş (kuşluk), derrev (dehal), deslap (önce), düyn, elmıdam, entek (henüz), erte (yarın), ertiir (yarın, sabah), ertir-ağşam, gezek (kez), gış (kış), gışın, gışına, gıcara, gıce-gündiz, giç, giice, giüç (geç), gün sayın, gündiz, gün-günden, günün, günlerde bir gün, günleriñ, günortaan (öğleyin, öğle), güpbe (birden), häli, häli-häzir, häli-şindi, hemişe (daima), her gün, her haçan, hiç haçan, iir, indi (şimdi), ir u giç, kääte (bazen, ara sıra), kāmahal, kāvagt, mıdam, onsoñ (en sonunda), owal, ozal (önce), öñ (önce), öylän, setanda-seyranda, soñ (sonra), şindi, şu gün, tiz (çabucak), wagtlı-wagtında, yakın günlerde, yanı (demin, biraz önce), yañı, yazına, yene, yıl sayın, yılba-yıl vb.
GT	çoktan, dayma < daima, bazen, emen < hemen, hep, enez < henüz, evel < evvel, geeri, hanidän, heptän, ileri, ilkindän, kim’kerä < kimi+kerä, gücük güz, oya (geç), önce, ötöögün < öteki+gün, sabaalän < Ar. sabah-leyin, avşamneyin < akşam-leyin, sonra, şansora şu+andan+sonra, oan < o+an, şindänkerä < şimdiden+kerä, büün < bugün, yaarın vb.

• Görüldüğü gibi, Oğuz şiveleri kaynaklarının tamamında zaman zarfları, zarf türleri arasında ele alınmaktadır. Zaman zarflarının kullanılışı konusunda Oğuz şivelerinde ortaklık söz konusu olup zaman zarflarındaki farklar, daha ziyade sözlük bilimseldir. Örneğin TT: *akşam*, TmT: *ağşam*; TT: *evel*, AT: *ävval*; TT: *bugün*, GT: *büün* vb.

3.1.4.3.4. Yer-Yön Zarfları

Yer-yön zarfları, fiilin ve fiilimsilerin ifade ettiği iş, oluş ve kılışın anlamını yer ve yön açısından nitelemektedir.

3.1.4.3.4. 1. Oğuz Şivelerinde Yer-Yön Zarfları

3.1.4.3.4.1.1. Türkiye Türkçesinde

Türkiye Türkçesinde, yer-yön zarfları veya yer zarfları diye adlandırılan bu zarflar, yer-yön anlamlı sözcükler olup isim durum eklerini almayarak sözdiziminde zarf tümleci olarak görev yapmaktadır. Yer-yön anlamlı sözcükler, isim durum eklerini aldığı zaman, dolaylı tümleç olarak kullanılmaktadır. Nitekim isim durum eki alan sözcükler, “*fiilin manasına doğrudan doğruya tesir etmeyen, sadece onu tamamlayan bir isim unsuru olarak kalır. Mesela ileri (git), dışarı (çık-) misallerinde ileri, dışarı kelimeleri zarf, fakat ileriye (git-), dışarıya (çık-) misallerinde fiilin yerini gösteren tamamlayıcı isimlerdir.*” (Ergin, 2007: 259; Bilgegil, 2009: 212). Hatta Deny, durum eki alan yön bildiren sözcüklerin ilgeç görevinde de kullanılabileceğini ve durum eki almayanların belirteç olduğunu ifade etmektedir (379). Ayrıca, Kononov, yer-yön zarflarının durum ekleri alması hakkında “*yer belirteçlerinin yönelme, kalma, çıkma durumlarının düşmelerinden geliştiğini*” (622) belirtmektedir.

Yer-yön zarfları, eylemi yer bakımından belirleyen sözcüklerdir. Bu sözcükler, çoğunlukla eylemin yönünü de belli eder (Aksan, 1976: 100). Banguoğlu, bu zarfların bir oluş veya kılışın mekan içinde yerini ve yönünü belirten sözcükler olduğunu ve bu zarfların nerede? nereye? nereden? sorularını cevapladığını (2007: 373) belirtmektedir. Korkmaz da Banguoğlu gibi yer-yön zarflarının fiildeki oluş ve kılışın yerini ve yönünü belirlediğini; ayrıca bu sözcüklerin cümlede nereye?, nerede?, nereden? sorularına ilave olarak nereye doğru?, nereye kadar? sorularına da cevap olarak kullanıldığını (2009: 498) ifade etmektedir.

Türkiye Türkçesi kaynaklarında yer-yön zarfları olarak kabul edilen sözcükler şunlardır: *öte, beri, geri, içeri, dışarı, aşağı, sağda, solda, ortada* (Zeynalov, 1993: 199); *aşağı, yukarı, içeri, dışarı, ileri, geri, karşı, yan, taraf, ön, arka, sağ, sol, üst, alt* (Aksan, 1976: 100); *ora, bura, öte, beri, ileri, geri, aşağı, yukarı, uzak, yakın, karşı, içeri, dışarı* gibi kelimelerdir. (Bilgegil, 2009: 212); *ileri,*

geri, aşağı, yukarı, içeri, dışarı, beri (Ergin, 2007:259); *aşağı, dışarı, ortada, şuraya, nerede, öte, beri* vb. (Banguoğlu, 2007: 373).

Türkiye Türkçesinde *ileri, beri; aşağı, yukarı, içeri, dışarı ve öte, beri* sözcükleri esas yer-yön zarflarıdır. Ancak taranan kaynaklarda yer-yön zarflarının kapsamı kişiden kişiye farklılık göstermektedir. *Uzak, yakın gibi isimlerde bir yer ifadesi olduğu düşünülerek uzak dur-, yakın gel- gibi misaller* (Ergin, 2007:260) yer zarfı sayılabilmektedir.

Zarflar; durum eki almayarak sözdiziminde zarf tümleci olarak görev yapar. Durum eki alan zarflar ise, artık isim olarak kabul edilir ve sözdiziminde dolaylı tümleç olur. Görüldüğü gibi, Türkiye Türkçesinde yer-yön zarflarının durum eki alması ve hangi sözcüklerin yer-yön zarfı kabul edileceği konusu, Türkiye Türkçesinde net değildir.

“*Ferit bir adım daha **ileri** attı.*” (Peyami Safa, Matmazel Noraliya’nın Koltuğu, s. 42).

“*Eda Hanım yine sarardı, **geri** çekildi, gözlerini kızının yüzüne dikti ve ağzı açık kaldı.*” (Peyami Safa, Matmazel Noraliya’nın Koltuğu, s. 320).

3.1.4.3.4.1.2. Azerbaycan Türkçesinde

Azerbaycan Türkçesinde, *yer zârfleri*, terimiyle ele alınan yer-yön zarfları; *hal ve hareketin icra olduğu yeri gösteren ve nere?, nereye?, nerede?, nereden? sorularına cevap olan* (Abasov, 123; Kazımov, 326; Ahmezade vd., 236; Sadıg vd., 107) sözcüklerdir.

Azerbaycan Türkçesi kaynaklarında yer-yön zarfı olarak kabul edilen sözcükler şunlardır: *añrık, bārik, aşak, yokarı, eylāk, beylāk, öñe, ıza, eylāk-beylāk, gayrak, gayralığına, ikibaka, eylelgine, beyleligine, , bura, yuxarı, aşağı/ aşağı, yaxın, sağ, sol, beri, içeri, ireli (ileri), geri, saüa, sola, orada, burada, içäri, iräli, geri, dışarı, yuxarı, aşağı/ aşağı, bāri, sağa-sola, yuxarı-aşağı, ora-bura, orada-burada, hār yerä, hār yerdä, hār yerdän, hār yana, hār yanda, hār yandan, heç yerä, heç yerdä, heç yerdän, heç yana, heç yanda, heç yandan, bura, yuharı, aşağı, yahın, sağ, sol, beri, içeri, ireli, geri, sağa, sola, orada, burada* vb. (Azimov, 2011: 242; Kartallıoğlu ve Yıldırım, 2007: 202-203; Buran ve Alkaya, 2009: 102; Zeynalov,

1993: 199). *Bura, ora, şura* gibi yer isimleri de Azeri sahasında zarf olarak kullanılabilmektedir: *bura gel, ora git* (Ergin, 2007:260).

Tüm Azerbaycan kaynaklarında *yer zarfları* olarak ele alınan yer-yön zarflarına bakıldığı zaman, bu zarfları bulmak için, Azerbaycan Türkçesinde *nere?*, *nereye?*, *nerede?*, *nereden?* soruları sorulduğu görülmektedir. Çünkü AT’nde yer-yön sözcüklerinin durum ekiyle çekimlenmiş şekilleri yer-yön zarfı kabul edilmektedir.

Şirzad geri çekilende, gördü babasının yastığının yanında bir neme var. “Şirzad, geri çekildiğinde babasının yastığının altında bir şey gördü.” (Azerbaycan Masalları, Şirzad, s. 42).

Dünya güzeli gızarıb başın saldı aşağı. “Dünya güzeli, kızarak aşağı baktı.” (Azerbaycan Masalları, Tumar Pehlevan, s. 77).

3.1.4.3.4.1.3. Türkmen Türkçesinde

Türkmen Türkçesinde, *orun ve uğur-tarap halları* terimiyle kullanılan ve tüm Türkmen kaynaklarında aynı şekilde tanımlanan bu zarflar; *nere?*, *nerede?* sorularına (Weyisov, 306; Söyegov, 467; Azimov vd, 2011:242) cevap vermektedir.

Türkmen Türkçesinde kaynaklarında yer-yön zarfı olarak kabul edilen sözcükler şunlardır: *añrı (öte)*, *aşak (aşağı)*, *daşarı (dışarı)*, *gayra (geri)*, *içeri*, *ileri*, *yokarı*, *alıs (uzak)*, *arka*, *aşak*, *(aşağı)*, *baka (yönünde)*, *bakan (karşı)*, *bärik (beriye)*, *daş (dış)*, *daşarı (dışarı)*, *içeri*, *ileri*, *içerik (içeriye)*, *garşı*, *keyin (arka)*, *öñ*, *üst*, *yırag*, *yokarı*, *yokarık (yukarıya)*, *aşak*, *yokarı*, *içeri*, *daşarı*, *yokarlığına*, *eylek-beylek* vb. (Zeynalov, 1993: 199; Kara, 2001: 45; Kara 2007: 264; Buran ve Alkaya, 2009: 147).

Türkmen Türkçesinde, yer-yön zarflarını bulmak için *nere?*, *nereye?* soruları sorulmaktadır. Bu nedenle, Türkmen Türkçesinde de bu zarflar, hem yalın hem de yönelme durum eklidir.

Bu da, günlerde bir gün, insabından yokarı geçip, gıza aşık bolupdır. “Bu da, günlerden bir gün, haddini aşip, kıza aşık olmuş.” (Türkmen Masalları, Akıllı Gız, s. 71).

3.1.4.3.4.1.4. Gagavuz Türkçesinde

Yer-yön zarfları, eylemi yer bakımından belirleyip eylemin bildirdiği iş, oluş, kılış ve hareketin yönünü gösteren sözcüklerdir. “*Belirsiz bir yön ifadesi taşıyan bu zarfların çoğu, zaten yön eklerinden yapılmış, fakat bugün kalıplaşmış kelimelerdir: geeri, ileri, dışarı, aşaa, yukarı, oyanı, buyanı, beri vb.*” (Özkan, 1996: 135).

Gagavuz Türkçesinde kullanılan yer-yön zarfları şunlardır: *aşaaada, dışarda, ilerde, geride, yukarıda, burada, orada, uzakta* vb. (Zeynalov, 1993: 199). Gagavuz Türkçesinde de yer-yön zarflarının durum ekleri almış şekilleri yer-yön zarfları olarak kabul edilmekte olup bu durum, Oğuz şivelerinin tamamında görülmektedir.

Gider taa ileri da görer bir käämil saray, rubinnärlän, türlü paalı taşlarlan donaklı - gün gibi şilêêr. “Daha ileri gidince, yakutlarla ve çeşitli değerli taşlarla süslü güneş gibi parlayan güze! bir saray gördü.” (Gagavuz Destanları, Koroğlu, s. 105).

Yer-yön zarfi olarak kullanılabilen sözcükler konusunda, araştırmacılar arasında fikir ayrılıkları olduğu görülmektedir.

Yer-yön zarflarıyla ilgili olarak Oğuz şivelerindeki temel sorun, hangi sözcüğün yer-yön zarfi olarak kabul edilip edilmeyeceği hususudur. Bu fikir ayrılıkların sebebi, bu zarf türünün cümleye hem yer hem yön ifadesi katmasıdır. Bu nedenle bu zarf türü, bazı kaynaklarda, yer zarfları bazı kaynaklarda yer-yön zarfları şeklinde adlandırılmaktadır. Ayrıca yer-yön bildiren kimi sözcük, isim durum eklerini almakta ve isim durum eki alan yer-yön zarflarının durumu da tartışmalara neden olmaktadır. Zeynalov, bu zarfların esasen, *-da* bulunma hâli ekleri aracılığıyla yapıldığını, *bura, buradan* gibi yönelme ve ayrılma hâli eklerinin de yer zarfları meydana getirebildiğini belirtmektedir (1993: 199). Aksan da Zeynalov gibi, bu sözcüklerin *-yukarıya, yukarıda, yukarıdan* örneklerinde olduğu gibi- ad durumu eklerini aldıkları zaman da zarf olarak kullanıldığını; hatta Aksan *bu, şu, o* gösterme sıfatlarından oluşan *bura, şura ora* sözcüklerinin de ad durumu eklerini aldıklarında, yer belirteci olarak kullanıldığını (1976: 100) söylemektedir. Hâlbuki yer-yön bildiren sözcükler durum eki aldıklarında artık cümlede dolaylı tümleş görevi üstlenmektedir.

Yukarıda verilen bilgilerden de yola çıkarak yer-yön zarfları hakkında şu sonuçlara varılmaktadır:

- İyelik ekini alan yer-yön zarfları, isimleşir.

TT: *Buna geri diyebilmek için evvelâ finalist, sonra da tekâmülün ilerisinde hayvanlığın zaferine inanmak lâzımdı.* (Peyami Safa, Matmazel Noraliya'nın Koltuğu, s. 91).

- Yer-yön anlamlı sözcükler, isim durum eklerini aldıklarında yer-yön zarfı olmaktan çıkıp yer-yön adı olur.

TT: *Yemeğini tepsi ile odasının kapısına bırakmış, içeriye hastalardan başka kimse giremez.* (Peyami Safa, Matmazel Noraliya'nın Koltuğu, s. 267).

“Ruhunun içinde kaybettiği bir şeyi dışarıda arıyormuş gibi, hayran ve mahmur gözlerini odada, eşyada ve yorganın mavi atlası üzerinde dolaştırıyordu.” (Peyami Safa, Matmazel Noraliya'nın Koltuğu, s. 240).

- Yer-yön anlamlı sözcükler, tamlayan görevinde kullanıldığında sıfat, tamlanan görevinde kullanıldığında addır.

TT: *Hamamdaki muhallebicinin arka tarafında karanlık bir masanın başına çöktü.* (Peyami Safa, Matmazel Noraliya'nın Koltuğu, s. 66).

TmT: *Şaapbas'ın önünde iki epilyâr, sözleşme rugsat alıp bar gören zatlarını oña sözlâp beryâr.* “Şah Abbas'ın önünde iki büklüm oluyor, konuşmak için izin aldıktan sonra gördüğü her şeyi anlatıyor.” (Türkmen Destanları, Şah Sanem-Garip, s. 829).

- Yer-yön anlamlı sözcükler, *ileri geri, aşağı, yukarı* gibi ikileme oluşturabilir.

TT: *Şuralarda da bir muhallebici olacaktı, ileri geri yürüdü, bakındı, buldu, girdi, yarım bardak su istedi.* (Peyami Safa, Matmazel Noraliya'nın Koltuğu, s. 66).

TmT: *Çöregini iyip bolup suvu aşak-yokarı zıñıp oğlandığını yat edip oynamaga durdı.* “Çöregini su ile yumuşatarak yemeye başladı. Oğlan olduğunu hatırlayarak suyu aşağı yukarı hareket ettirerek oynamaya başladı.” (Türkmen Destanları, Necep Oğlan, s.734).

- Yer-yön bildiren zarflar, *arka çıkmak* gibi deyim içerisinde kullanılabilir ve yer-yön anlamının dışında isim fonksiyonuna geçer.

TT: *Mevlüt kızının yüzündeki öfkeyi gördü: Siz de o zaman hiç gitmeyin Duttepe'ye, dedi kızına arka çıkmanın mutluluğu ile.* (Orhan Pamuk, Kafamda Bir Tuhafılık, s. 394).

Tablo 34. Yer-Yön Zarfları

TT	alt, arka, aşağı, beri, dışarı, geri, içeri, ileri, karşı, orta, ön, öte, sağ, sol, taraf, üst, yan, yukarı.
AT	añrık, aşağı/ aşağıya, aşağı, aşağı/ aşağıya, aşak, bāri, sağa-sola, yukarı-aşağı, ora-bura, bārik, beylāk, bura, burada, dışarı, eylāk, eylāk, beylāk, gayrak, gayralığına, ikibaka, eylelgine, beylelgine, geri, hār yana, hār yanda, hār yandan, hār yerā, hār yerdā, hār yerdān, heç yana, heç yanda, heç yandan, heç yerā, heç yerdā, heç yerdān, ıza, içeri, irāli, orada, orada-burada, öñe, sağ, sağa, sol, sola, yahın, yaxın, yokarı, yuharı vb.
TmT	aşak, yokarı, içeri, daşarı, yokarlığına, eylek-beylek, añrı (öte), aşak (aşağı), daşarı (dışarı), gayra (geri), içeri, ileri, yokarı, alıs (uzak), arka, aşak, (aşağı), baka (yönünde), bakan (karşı), bārik (beriyeye), daş (dış), daşarı (dışarı), içeri, ileri, içerik (içeriye), garşı, keyin (arka), öñ, üst, yırag, yokarı, yokarık (yukarıya) vb.
GT	aşaa, aşaaada, aşaaadan, beeri, burada, buyanı, dışarda, dışarı, geeri, geride, geriden, ilerde, ileri, orada, oyanı, uzakta, yukarı, yukarıda vb.

3.1.4.3.5. Azlık-Çokluk/ Miktar Zarfları

Azlık-çokluk (miktar) zarfları; fiilin, fiilimsinin, sıfatın, zarfın anlamını azlık-çokluk, ölçü, miktar bakımından belirlemektedir. Azlık çokluk zarfları; eşitlik, üstünlük, en üstünlük, aşırılık gibi anlamlar taşımaları sebebiyle, diğer sözcüklerden olaylıkla ayırt edilebilmektedir.

3.1.4.3.5.1. Oğuz Şivelerinde Azlık-Çokluk

3.1.4.3.5.1.1. Türkiye Türkçesinde

Türkiye Türkçesinde; *azlık-çokluk*, *miktar*, *nicelik zarfları* terimleriyle ele alınan bu zarflar, miktar ve derece bildiren sözcüklerle yapılmaktadır. Cümlede ne kadar?, ne derece? gibi sorulara cevap olan miktar zarfları için, dilbilimciler tarafından *kaçlık zarfları* (Deny, 234-295); *ölçü* (Aksan,102; Koç, 210-244); *azlık-çokluk* (Ergin, 262; Gencan, 463; Korkmaz, 517); *nicelik* (Ediskun, 280); *miktar zarfları* (Banguoğlu, 372; Bilgegil, 217; Zeynalov, 201; Buran ve Alkaya, 147; Kartallıoğlu ve Yıldırım, 202-203; Kara, 2001: 45; Özkan, 2007: 122) gibi terimler adlandırılmaktadır. Terimlerde görülen bu farklılık dışında, zarf çeşitleri gruplandırılırken *azlık çokluk zarfları* ve *ölçü (miktar) zarfları* iki ayrı başlıkta ele alınmakta, sınırlandırıcısı olduğu sözcüklere ölçü anlamı katan, daha çok zarf ve

sıfatların ölçü açısından sınıflandırıcısı olarak kullanılan *çok, daha, en, pek* gibi sınırlı sayıdaki sözcüğe *ölçü (miktar) zarfları*; sınırlandırıcısı olduğu sözcüklere miktar anlamı katan sözcükle ise *azlık-çokluk zarfları* (Delice, 2008: 52) denmektedir.

Cümleye azlık, çokluk, sayı, derece, karşılaştırma gibi anlamlar katan azlık-çokluk zarfları, bir kılışın ve oluşun veya bir vasfın miktarını, derecesini belirtmeye yarayan; ne kadar?, ne derece? gibi soruları karşılayan *az, çok, eksik, fazla, daha, pek, hep, en, hepten* gibi sözcüklerden (Banguoğlu, 2007: 372) oluşmaktadır. Bu zarf çeşidi hem *azlık-çokluk, miktar, derece bildiren* (Ergin, 262) hem de *bir sıfatın bir eylemin ya da başka bir zarfın anlamını azlık-çokluk bakımından belirleyen, kısıp sınırlayan* (Ediskun, 280, Koç, 151; Bilgegil, 217) kelimelerdir. Miktar zarfları, bir eylemin, sıfatın veya başka bir zarfın ölçüsünü gösterir. Bu ölçünün içinde azlık, çokluk, sayı, derece, karşılaştırma gibi anlamlar da mevcuttur (Aksan,104; Korkmaz, 517; Gencan, 463).

Miktar zarfları, “*sıfat, zarf ve fiillerin önüne gelerek görev ve anlam bakımından üstünlük, en üstünlük ve aşırılık fonksiyonlarında miktar ve derece bildiren kelimeler*” olarak tanımlanarak dilimizde *az, biraz, birçok, fazla, pek çok, fevkalade* vb. kelimeler yanında *acayip, inanılmaz, müthiş* gibi kelimelerin de miktar zarfı olarak aşırılık fonksiyonunda “çok fazla” manasını ifade ettiği için miktar zarfı (Şen, 2008: 109- 123) kabul edilmektedir.

Türkiye Türkçesinde en çok kullanılan azlık çokluk (miktar) zarfları şunlardır: *gayet, fazla, biraz, oldukça, o derece, o kadar, pek, çok, en, kadar, daha, en çok, pek çok, az çok, biraz, azıcık, az, çok, ziyade, eksik, fazla, küllü, hep, gayet gibi basit; o kadar, ne kadar, bir miktar, bu derece, büsbütün, acayip, inanılmaz, müthiş* vb.

Türkiye Türkçesi kaynaklarında, farklı terimlerle adlandırılan azlık-çokluk (miktar) zarfları, sınırlandırıcısı olduğu sözcüğü miktar, ölçü, derece ve karşılaştırma yönünden niteleyip ne kadar?, ne derece? gibi sorulara cevap vermektedir. Azlık çokluk zarfları ve ölçü (miktar) zarfları iki ayrı başlıkta ele alınmakta, sınırlandırıcısı olduğu sözcüklere ölçü anlamı katan, daha çok zarf ve sıfatların ölçü açısından sınıflandırıcısı olarak kullanılan *çok, daha, en, pek* gibi sınırlı sayıdaki sözcüğe *ölçü*

(miktar) zarfları; sınırlandırıcısı olduğu sözcüklere miktar anlamı katan sözcükler ise *azlık-çokluk zarfları* (Delice, 2008: 52) denmektedir. Lakin bu çalışmada, sınırlandırıcısı olduğu sözcüğü miktar ve derece yönünden belirten bu sözcük türü - azlık-çokluk ve miktar ifadeleri birleştirilerek- azlık-çokluk (miktar) şeklinde ele alınmaktadır.

“**Çok** talihsizim ben, anam.” (Peyami Safa, Matmazel Noraliya’nın Koltuğu, s. 197).

“Çünkü ben son günlerde rüyayı birbirine **fazla** karıştırıyorum.” (Peyami Safa, Matmazel Noraliya’nın Koltuğu, s. 301).

3.1.4.3.5.1.2. Azerbaycan Türkçesinde

Azerbaycan Türkçesinde, *migdar/kemiyet zârfleri* şeklinde adlandırılan miktar zarfları; *iş ve hareketin miktarını, belirsiz olarak* (Budagova, 408) *hareketin miktarını ve derecesini* (Sadıg vd., 107) *ne kadar?, ne derece?* (Nağısoylu vd., 84; Ahmedzade; 236) sorularıyla belirten sözcüklerdir. Hareketin miktarını ve işin derecesini bildirdiği için bu zarflar, miktar-derece zarfları olarak da adlandırılmaktadır (Kazımov, 329).

Azerbaycan Türkçesinde kullanılan azlık-çokluk zarfları şunlardır: *bir nefesde, daha çoh, iri iri, az çoh, çoh çoh, o geder, son derece, doyunca, ölünce, bir iki defe, azdan çohdan, az, çox, daha, xeyli, tamam, doyunca (doyana kadar), hâddän artıg (son derece çok, sınırsız), bir xeyli, çox az, xeyli çox, azca, az-çox, az-az, bir gädär (biraz), bir az, azdan-çoxdan, az-maz (biraz, az miktarda), bir kârä, bir dâfä, üç kârä, ...beş-on kârä, beş-on dâfä; yoh, heyli, tamamile, bir-bir, on-on, tek-tek vb.*

Azerbaycan Türkçesinde sınırlandırıcısı olduğu sözcüğü miktar ve derece yönünden belirten bu zarf türünün kullanılışı hususunda Azerbaycan kaynaklarında herhangi bir farklı durum yoktur. Azerbaycan Türkçesinde, miktar ve derece kavramları birlikte ele alınarak tek bir zarf türü olarak düşünülmektedir. Ayrıca azlık-çokluk zarflarındaki çokluk, belirsiz bir miktar bildirmektedir.

“**Garı çoh dedi, Şhenduz az eşitti. Kadın çok dedi, Şhenduz az işitti.**” (Azerbaycan Masalları, Şhenduzun Nağılı, s. 196).

3.1.4.3.5.1.3. Türkmen Türkçesinde

Türkmen Türkçesinde, *muktar ve ölçeg/möçber halları* şeklinde adlandırılan bu sözcük türü, tüm Türkmen kaynaklarında, aynı şekilde işlenmiş bir konudur.

Türkmen Türkçesinde en çok kullanılan miktar zarfları şunlardır: *az kem, aylap, yeke yekeden, onlap onlap, tubuşlayın, dört dörtden, ikilinç, has cüda (çok), tiis (tam, gerçekten), gati (çok, oldukça), yaman (kötü, yazık), hatda (hatta), gerçekte, (herne) her ne, her zaman, daima, artık (fazla), az, biraz, birentek (birçok), bir neçe (bazı), bir neme (biraz), hemme (hep), kem (az), kemsiz (eksiksiz), köp (çok), köplenç (çoğunlukla), munça (bunca), nogsan (eksik), örän (çok), az-azdan, köp, köp-den, bütünley, bir-birden, ikibir, üçbir, münläp, onlarça, yüzlerce, aaz, biraaz, haas (daha), iñ (en), biir-biir (birer birer), üç-üçden (üçer üçer) vb.*

Az yörüpdür, köp yörüpdür, gün çäşgä baranda, Gurcakgız sığır çopana duşupdır. “Az gitmiş, uz gitmiş. Gün ışımaya başladığında, Kuklakız sığır çobanı ile karşılaşmış.” (Türkmen Masalları, Gurcak Gız, s. 41).

3.1.4.3.5.1.4. Gagavuz Türkçesinde

GT’nde azlık çokluk zarflarının kullanılışı ve çeşidi Türkiye Türkçesinden pek farklı değildir. Sadece *cat eni bir pırıldak* kelime grubundaki *cat* (<Ar. cedit) bu şekliyle Gagavuz Türkçesine hastır. GT’nde *ne* soru zamiri, *ne pek gözäl kuşak, ne terlemiş işçi* örneklerinde miktar ifadesi taşımakta, *nicä* soru kelimesi de; *nicä yaalanmadık dingil* örneğinde pek çok anlamında, yani miktar zarfı olarak kullanılmaktadır (Özkan, 2007: 122).

Tepegöz - o bir pek batal, dev boylu, tisi çirkin bir adammış o pek uzak zamannarda. “Tepegöz, çok eski zamanlarda yaşamış, pek iri yarı, dev boylu oldukça çirkin bir adammış.” (Gagavuz Destanları, Tepegöz, s. 146).

Azlık-çokluk zarfları konusunda, Türkiye Türkçesinde çok farklı terimler kullanılırken Azerbaycan Türkçesi ve Türkmen Türkçesinde terim birliği olduğu görülmektedir. Terminoloji dışında bu zarf türü, ne kadar? ne derece? sorularına cevap olup Oğuz şivelerinde azlık-çokluk zarflarının kullanımında farklı bir durum görülmemektedir.

Tablo 35. Miktar Zarfları

TT	acayıp, az çok, az, azıcık, bir miktar, biraz, bu derece, büsbütün, çok, daha, eksik, en çok, en, fazla, gayet, hep, inanılmaz, kadar, küllü, ne kadar, o derece, o kadar, oldukça, müthiş, pek çok, pek, ziyade vb.
AT	az çoh, az, az-az, azca, az-çox, azdan çohdan, azdan-çoxdan, az-maz, beş-on dâfâ, beş-on kârâ, bir az, bir dâfâ, bir gâdâr (biraz), bir iki defe, bir kârâ, bir nefesde, bir xeyli, bir-bir, çoh çoh, az, daha çoh, daha, hâddân artıg heyli, iri iri, o geder, on-on, son derece, tamam, tamamilе, tek-tek, üç kârâ, heyli çox, heyli, yoh vb.
TmT	artık (fazla), aylap, az kem, az, az-azdan, bir-bir bir neçe, bir neme, biraz, bir-birden, birentek, bütünley, dört dörtden, gatı, gerçekte, haas (daha), has cüda, hatda, hemme, ikibir, ikilinç, iñ (en), kem (az), kemsiz, köp (çok), köp-den, köplenç, munça, münlâp, nogsan, onlap onlap, onlarça, örân (çok), tubuşlayın, tûs, üçbir, üç-üçden, yaman, yeke yekeden, yüzlerce vb.
GT	cat, ne, nicâ vb.

3.1.4.3.6. Soru Zarfları

Fiilin, fiilimsinin, zarfın ve sıfatın anlamını soru yoluyla sağlayan soru zarfları, Oğuz şiveleri içinde sadece Türkiye Türkçesinde zarf çeşidi olarak ele alınan bir zarf türüdür.

3.1.4.3.6.1. Oğuz Şivelerinde Soru Zarfları

3.1.4.3.6.1.1. Türkiye Türkçesinde

Türkiye Türkçesinde hazırlanan bazı kaynaklarda (Banguoğlu, 207; Ergin, 2007; Korkmaz, 2009; Özkan, 2007) zarf türleri içerisinde soru zarflarına hiç yer verilmediği görülmektedir.

Soru zarfları; *eylem, eylemsi, zarf ve sıfatlarla ilgili soruları sağlayan* (Bilgegil, 217; Ediskun, 282); *eylemleri ve eylemsileri soru yoluyla belirten* (Aksan, 11; Koç, 160); *eylemlerin ve sıfatların anlamlarını soru yoluyla belirleyen* (Gencan, 469); *bir eylemin anlamını soru yoluyla belirten* (Korkmaz, 523) *fiil, fiilimsi, sıfat, isim ve kendi cinsinden zarfları soru anlamı taşıyan sözcüklerle sınırlandıran* (Delice, 52) kelimelerdir.

“*Nasıl anlatayım?*” (Peyami Safa, Matmazel Noraliya’nın Koltuğu, s. 25).

“*Siz niçin susuyorsunuz?*” (Peyami Safa, Matmazel Noraliya’nın Koltuğu, s. 252).

3.1.4.3.6.1.2. Azerbaycan Türkçesinde

Fiilin, fiilimsinin, zarfın ve sıfatın anlamını soru yoluyla sağlayan soru zarfları, Azerbaycan Türkçesinde zarfın bir türü olarak ele alınmamaktadır. Bu

zarflar, sadece Türk dilbilimcileri tarafından yapılan çalışmalarda (Kartallıoğlu ve Yıldırım, 2007; Buran ve Alkaya, 2009: 102) zarf sınıfına sokulmaktadır.

Azerbaycan Türkçesinde en çok kullanılan soru zarfları şunlardır: *necä* (nasıl, nice), *neçänci*, *hansı*, *neçä* (ne kadar), *hara* (nere), *niyä*, *nä üçün*, *kim üçün*, *kimä*, *göra*, *näyä*, *nädän ötrü*, *nä sâbâbä*, *kimdän ötrü*, *nä gädär*, *nä sayag* (nasıl, ne şekilde), *nä zaman*, *ne vaxt*, *haçan* (ne zaman), *ne üçün*, *niye*, *nece* (nasıl), *ne zaman* vb.

Ey böyük şahım, niye kefsizsen, derdin nedi? “Ey büyük şahım, niye keyifsizsin, derdin edir?” (Azerbaycan Masalları, Seyfelmülk, s. 18).

Oğlanlarım, pehlevanlığı neçe öyrenibsiniz? “Oğlanların pehlivanlığını ne zaman öğrendiniz?” (Azerbaycan Masalları, Seyfelmülk, s. 19).

3.1.4.3.6.1.3. Türkmen Türkçesinde

Türkmen Türkçesinde, soru zarfları diye bir sözcük türü yoktur, ancak Türk dilbilimcileri tarafından hazırlanan Türkmen Türkçesi kaynaklarında soru zarfları ele (Kara, 2001) alınmaktadır.

Türkmen Türkçesinde en sık kullanılan soru zarfları şunlardır: *nääçe*, (ne kadar), *näähili* (nasıl), *nääme üçün* (niçin, neden), *näävağt* (ne zaman), *neneñ* (nasıl), *niçik* (nasıl).

Näme için *palavdan at tezeği çıkdı? - diyip, giyevsinden sorapdır*. “Ne için pilavdan at tezeği çıktı? – diyerek damadına sormuş.” (Türkmen Destanları, Bağlı Kel, s. 77).

3.1.4.3.6.1.4. Gagavuz Türkçesinde

Gagavuz Türkçesinde soru zarflarının ele alınışı, tıpkı Azerbaycan Türkçesi ve Türkmen Türkçesinde olduğu gibidir. Gagavuz Türkçesi kaynağında soru zarfları, zarf türü olarak değerlendirilmemektedir, hatta Türk dilbilimcilerin hazırlamış olduğu bazı (Özkan, 2007) kaynaklarda dahi, GT’nde soru zarfları, zarf türü olarak değerlendirilmemektedir.

Gagavuz Türkçesinde soru zarfi göreviyle kullanılan sözcükler; *nası*, *nasıl*, *ne için*, *ne*, *neçin*, *neeçin*, *nesoy* (nasıl), *nicä*’dir.

Neçin almıysin, çocuk, bunnarın islääsindän, alıysin zabun? “Çocuk, neden bunların iyisini almıyorsun da zayıfını alıyorsun?” (Gagavuz Destanları, Tepegöz, s. 148).

Nesoy düüşeceyiz, güreşlân mi, kılıçlan mı? “Nasıl dövüşeceğiz, güreşelim mi, kılıçla mı dövüşelim?” (Gagavuz Destanları, Gan Kişi, s. 173).

Tablo 36. Soru Zarfları

TT	ne biçim, nice, hanı, nedenli, ne kadar, nasıl, ne, ne biçim, neden, nerede, nereden, ne kadar, niçin vb.
AT	haçan (ne zaman), ne için, hansı, kim için, kimä görä, kimdän ötrü, nâ gädär, nâ sâbâbâ, nâ sayag (nasıl, ne şekilde), nâ için, nâ zaman, nädän ötrü, nâyä, ne sayag (nasıl, ne şekilde), ne vaxt (ne vakit), hansı, necä (nasıl, nice), neçänci, niyâ, neçä (ne kadar), hara (nere) vb.
TmT	nääçe (ne kadar), näähili (nasıl), nääme için (niçin, neden), näävağt (ne zaman), neneñ (nasıl), niçik (nasıl) vb.
GT	nası, nasıl, ne için, ne, neçin, neçin, nesoy (nasıl) nicä vb.

Zarflarla ilgili olarak taranan kaynaklarda, anlamına göre zarfların farklı şekillerde sınıflandırıldığı, bu zarf çeşitleri için, değişik terimler kullanıldığı ve farklı farklı tanımların yapıldığı görülmektedir. Zarflarla ilgili olarak yapılan tanımlara bakıldığında, zarfların işlevsel ve anlamsal özellikleri üzerinde durulmaktadır. Oğuz şivelerinde zarflar konusunda işlevsel ve anlamsal farklılıklar görülmemektedir, ancak Oğuz şivelerinde zarf olarak kullanılan sözcükler arasında sözcük bilimsel ve ses bilimsel farklılıklar mevcuttur (gice, gece; nası, nasıl; ne kadar; ne geder vb.). Anlama dayalı bir sözcük türü olan zarflarla ilgili Oğuz şivelerinde işlevsel farkın olmayışı bu lehçelerin temelini sağlam olmasından kaynaklanmaktadır. Sözcük bilimsel farkların olması ise bu lehçelerin geçirdiği gelişim ve değişimin sonucudur.

Niteleme, durum, hal zarfları, tarz zarfları, nitelik zarfları gibi terimlerle adlandırılan durum zarfları, konusunda, Oğuz şivelerinde belirgin bir fark görülmemektedir, ancak bazı TT kaynaklarında durum zarfları niteleme/nitelik ve durum zarfları olarak ikiye bölünmektedir.

Zaman zarfları, Oğuz şivelerinde, sınırlandırıcısı olduğu sözcüğe sorulan ne zaman? sorusuna cevap veren bir zarf türü olup zaman zarfları konusunda belirgin farklılıklar yoktur.

Oğuz şivelerinde yer-yön zarflarının kafaları daha çok karıştığı görülmektedir. Yer-yön zarflarının hem yer hem yön ifadesi taşımasından dolayı,

hangi sözcüğün yer-yön zarfı olarak ele alınması gerektiği konusunda büyük görüş ayrılıkları mevcuttur.

Soru zarfları, sadece TT’nde zarf türü olarak ele alınmakta, ancak hem TT’nin bazı kaynaklarında (Banguoğlu, 207; Ergin, 2007; Korkmaz, 2009; Özkan, 2007) hem de AT, TmT ve GT kaynaklarında, soru zarfı diye bir sözcük türünün ele alınmadığı görülmektedir.

3.1.3. Asıl Fiil/ Eylem

3.1.5.1. Oğuz Şivelerinde Fiil Tanımı

Fiil, varlıkların yaptığı işi, hareketi, oluşu çeşitli biçimbirimler olarak kişi ve zamana bağlı olarak anlatan sözcük türüdür. Kişi ve fiil çekim ekleriyle çekimlenmesi hâlinde fiil, cümlenin temel unsuru olan yüklem görevi üstlenmektedir.

3.1.5.1.1. Türkiye Türkçesinde

Türkiye Türkçesinde önemli bir gramatikal kategori olan fiil, *eylem/ fiil* ve *asıl fiil* terimleriyle adlandırılmaktadır.

Türkiye Türkçesinde yapılan fiil tanımlarına bakıldığında, yapılan fiil tanımlarının birbirinden farklı olduğu ve bu konuda yöntem olarak temelde üç yolun izlendiği görülmektedir. Karahan, çeşitli gramer kitaplarında yer alan fiil tanımları üzerinde durarak fiil konusunda üç ayrı yaklaşım (1999: 47) tespit etmiştir. Bu çalışmada fiil ile ilgili yapılan tanımlar, bu üç yaklaşım etrafında ele alınarak değerlendirilmektedir.

- *vermek, verdirmek*: İsim-fiilleri yani mastarları, fiil olarak kabul eden görüş:

Üçok, fiilleri, *bir kılışı, bir oluşu veya bir durumu anlatan; olumlu ve olumsuz şekillere girebilen kelimeler*, olarak tanımlayarak bunları söz içinde fiillerin ad biçimi olan mastarlar olarak adlandırıp, fiilleri nitelikleri bakımından; kılış fiilleri, oluş fiilleri ve durum fiilleri (2004: 125) diye sınıflandırmaktadır.

Banguoğlu, bir kılış, bir durum veya oluş, toplu bir deyimle, olup biteni anlatan kelimeye *fiil* adını vermekte ve *kılmak, kesmek, durmak, kalmak, olmak büyümek* gibi (2007: 408) sözcükleri fiillere örnek olarak göstermektedir.

-mAk eki almış fiil tabanına *mastar* diyen Dizdaroğlu, *mastar* hâlindeki fiillerin, iş, oluş, durum bildirmediğini (1963: 6) vurgulamaktadır. Delice ise fiilin bu *mastar* şekilleri hakkında şöyle demektedir: “*vermek, verdirmek dilde var olan kelimelerden iş, oluş ve hareket kavramı bildiren sözlük içinde listelemek için kullanıldığında fiilin vermek, verdirmek gibi mastar şekilleri bu listelenen kelimelerden ayırmak için fiil adını almaktadır. Bu ise fiilin sözlükbirim olarak kullanılması anlamına gelmektedir ve anlam alanı sadece sözlükbirim olan mastar hâlindeki fiilleri tanımlamakla sınırlandırılmış olmaktadır. Bu anlamlandırma sözlükteki madde başı fiilleri adlandırma durumunda doğru sıfatını hak etmektedir.*” (2002: 186).

Görüldüğü gibi, fiilin *mastar* şekli veya yapılan işin adı olarak ele alınan *vermek verdirmek* gibi biçimbirimler, bir sözcük türü olarak fiilin sözlük içinde, diğer sözcüklerde ayrılması noktasında, fiil olarak adlandırılmaktadır. Ancak fiillerin *mastar* eki almış biçimleri olarak kabul edilen bu biçimbirimler, hareketin adını bildiren iş-oluş isimleridir.

- *verdim, vermiş*: Fiili oluş, kılış, durumun kip, zaman ve şahsa bağlandığı bir kelime çeşidi olarak kabul eden görüş:

Fiil, *hareketi veya hali adlandıran çatı, kip, zaman, kılınış tarzı, kişi ve sayı kategorilerine malik bir söz bölümüdür* (Kononov, 1956: 255-275). Bilgegil, gerçek veya itibari varlıklarla niteliklere bağlanmak şartıyla bir eylemin zaman içinde vuku bulup bulmamasıyla ilgili haber yahut dileği veya -eylem söz konusu edilmeksizin- gerçek ve itibari varlıklarla nitelikler hakkında verilen hükmü ifade eden kelimelere (2009: 253) fiil adını vermektedir. *Hareketleri karşılayan dil birlikleri olan fiil kök ve gövdeleri tek başlarına kullanılmayıp; bir şahsa, zamana, şekle bağlanarak kullanım sahalarına çıkmaktadır* (Ergin, 2007: 133). “*Her fiilde, üç kavram vardır: Bu kavramlar şunlardır: a) eylem, b) zaman, c) şahıs. Fiillerde temel kavram eylem'dir. Yani fiiller, bir eylem bildiren sözcüklerdir. Bununla birlikte, fiillerde eylem kavramının yanında durum ve oluş kavramları da vardır.*” (Dizdaroğlu, 1963: 5). O hâlde, *olumlu ya da olumsuz olarak iş, hareket, oluş bildiren ve üzerinde herhangi bir fiilimsi eki bulundurmayan sözcükler* (Kükey,1972: 1); *devinme, oluş, kılınış, durum gösteren öğeler* (Aksan, 1976: 69); *hareket, oluş ve tavır bildiren sözler*

(Hacıeminoğlu, 1992: 14); *hareket, oluş, kılış -kısaca, eylem- anlatan kelimeler* (Ediskun, 2005: 170) fiildir. “*Fiil, eylem, süreç temsil eden veya söz konusu dili konuşan tarafından eylem, süreç olarak algılanan her türlü olayı (kılışı, oluşu, durumu, değişimi vb.) karşılayan bağımsız anlama sahip sözcük birimi türüdür.*” (Yılmaz, 2009: 29). Ayrıca “*Türk lehçelerinde fiil, kendine özgü ulamlarla farklılaşan ve bağımsız kelime türü olarak ayırt edilmesinde hiçbir tartışma yaratmayan iş, hal ve hareket bildiren söz grubudur.*” (Zeynalov, 1993: 33).

Karahan, zaman-dilek ve şahıs bildiren bu tür sözcüklerin fiil olarak değerlendirilmesi hakkında şunları söylemektedir: “*Oluş, kılış, durum ile birlikte kip, zaman, şahıs da bildiren verdim, vermiş gibi kelimeleri fiil olarak adlandıranlar da dilde kullanımı esas almışlardır. Elbette bu kelimeleri cümleden ayrı düşünmek mümkün değildir. Bunlar cümlenin kurucusu hatta cümlenin bizzat kendisidir. Ancak bugün nasıl leksik anlamda isim terimi ile gramatikal anlamda isim terimi birbirine karışıyorsa cümle içinde görevli, verdim, vermiş gibi kelimeleri karşılamak için kullandığımız fiil terimi ile bu kelimelerin kök ve gövdelerini karşılamak için kullandığımız fiil terimi de birbirine karışacaktır.*” (1999: 49).

Cümle içinde yüklemi, iç-cümle içinde de yüklemsi olarak kullanılan kip ve şahıs kavramlarıyla çekilmenmiş sözlüksel anlamlı sözcüklerdir şeklinde tanımlayan (2008: 59) Delice, fiilin zaman ve şahıs ekleri almış şeklinde fiil denilmesini şöyle değerlendirmektedir: “*verdim, vermiş*” sunulan anlam alanını karşılar tarzdaki kullanımı da doğrudur; çünkü cümleyi oluşturan kelimeleri birbirinden ayırmak için kullandığımız terimler için *fiil, verdim, vermiş gibi fiil kök veya gövdesi + kip kavramı + şahıs kavramı yapısında bulunan kelimelerin adıdır. Bu şekliyle fiil terimi, dizimbirim kullanımıyla dil gerçekliği içinde yerini almaktadır ki, bu kullanımda anlam alanı, cümlenin kurucu ögesini tanımlamakla sınırlandırılmış olmaktadır.*” (2002: 186)

Görüldüğü gibi fiil; oluş, kılış, durumun kip, zaman ve şahsa bağlandığı şekillerdir. Ne var ki, kip ve şahıs eklerini almış olan bu biçimbirimler, artık çekimli fiil olup sözdiziminde özel bir yere sahiptir, yani bu biçimbirim, sözdiziminde yüklem olarak görev yapan sözcüktür.

• *ver-*, *verdir-*: Fiili oluş, kılış, durum bildiren kök veya gövde hâlindeki dil birliği olarak kabul eden görüş:

“Fiil kök ve gövdesi, birer sözcük kökü ve gövdesi olmasına rağmen birer sözcük değildir.” düşüncesinden yola çıkılarak fiil kök ve gövdeleri sağ taraflarına konulan kısa bir çizgi ile (Kükey, 1972: 1) gösterilmektedir. Fiiller adlandırılırken yazıda: *aç-*, *belir-*, *coş-*, *koş-* vb. biçimlerde kök ve gövde hâlindeki yalın biçimleri ile gösterilir. Ancak, konuşmada bunların, emir kipinin ikinci şahıs çekimi ile karışmamaları için fiilin ad biçimi olan mastarlarla adlandırılır: *açmak*, *belirtmek*, *gözlemek*, *koşmak*, *seçilmek* gibi (Korkmaz, 2009: 527-528).

Adalı, *sözlüksel-bağımlı biçimbirimler* içerisinde ele aldığı fiili; varlıklarını ancak belli işletim ardılları aracılığıyla ortaya koyabilen bağımlı öncülleri *eylem* şeklinde tanımlayıp eylemin başlıca görevinin yüklem temeli oluşturmak olduğunu da belirtmektedir. Yazara göre, yüklem; zaman, istem ve kişiyi ardıllar yoluyla belirttiğine göre, eylem de zorunlu olarak bu birimlere bağımlı olmalıdır (2004: 35). *“Fiiller, bütün cümleyi yönetmelerine, eyleyenlerin, tamlayanların ve tümleyenlerin bütün eklerini yüklenmelerine rağmen, tek başlarına anlamları olmayan, varlıkları ve nitelikleri eyleyenlere bağlı olan sözlük unsurlarıdır.”* (Börekçi, 2004).

Karahan’a göre de fiil terimi, sadece oluş, kılış ve durum bildiren bu kök ve gövdeler için kullanılmalıdır. *“ver-*, *verdir-* gibi kök ve gövde halindeki kelimeleri fiil olarak adlandıranlar da kök ve gövdenin karşıladığı oluş, kılış, durum kavramını esas almışlar ve kip, zaman, şahıs anlamını taşıyan *verdim*, *vermiş* gibi kelimeleri bu terim kapsamı dışında bırakmışlardır.” (1999: 49).

Delice, “*ver-*, *verdir-*“ şekillerini fiil olarak kabul eden yaklaşımı değerlendirerek hareket isimlerini karşılamak üzere dilbilimciler tarafından yapı bilgisi (morfolojie) çalışmalarında kullanılan bu tür kullanımları doğru (2002: 186) bulmaktadır.

“Fiil terimi için tespit edilen bu üç yaklaşım da kullanımları itibariyle doğrudur; ancak gramercilikte kullanımları itibariyle doğru olan bu durum, mantık ilkesine aykırıdır.” (Delice, 2002: 185) diyen Delice, bu durumu şu sözlerle açıklamaktadır: *“Bir fiil teriminin bu üç anlam alanını birden karşılıyor olması*

elbette, dilsel bir problemdir. Bu karmaşanın giderilmesi için fiil, bunlardan sadece biri için kullanılabilir ve diğer ikisi için yeni birer terim önerilebilir; ancak yıllardır dil öğretiminin her aşamasında bu anlam alanlarıyla kullanılmasından dolayı ders kitapları ile öğrencilerin zihinlerine yerleşmiş olan bu kullanımı bir çırpıda düzeltmek de pek kolay değildir. Bu tarz kullanımıyla fiil, aslında cümlenin kurucu ögesi olan yüklem terimi ile örtüşmektedir. Yani dizimbirim olarak fiilin özelliklerini belirlemek demek bir bakıma cümlenin unsurlarından yüklem özelliklerini belirlemek anlamına da gelmektedir. Zihnimizde beliren bir düşünce -yapıca değişik yüklem- yani fiile-dayalı cümle ile dışa vurularak dil gerçeğinde vücut bulmaktadır: haber, dilek, oluş ve bildirme. Şayet bir kılış fiili haber kipleriyle kurulursa düşünce, ileti olduğundan haber şeklinde olacaktır. Dilek kipleriyle kurulan kılış fiilleri de düşüncelerimizi temelde bir isteme kavramıyla aktarmaya yarayacaklardır: Bu sınavı geçmelisin. Oluş fiillerinin yüklem olduğu cümlelerde ise düşünce bir oluşun üçüncü kişilere aktarımı şeklinde dile dönüşecektir, bu durumda bildirme ifade eden cümlelerle dizgenin oluşumu açısından çok yakın bir konuma gelmektedir: Su kaynadı. Fiil dışındaki kelime türleri bildirme ekleri marifetiyle yüklem olmaları durumunda da düşüncelerimiz, bir bildiri şeklinde cümle kılışına bürünecektir: Bugün hava yağmurludur.” (2002: 186-187).

Öyleyse Türkçede fiil dendiğinde akla üç farklı biçimbirim gelmektedir:

- *vermek, verdirmek vb. isim-fiiller, yani mastarlar (sözlükbirimler).*
- *verdim, vermiş vb. fiili oluş, kılış, durumun kip, zaman ve şahsa bağlanan sözcükler, yani yüklem (dizimbirimler).*
- *ver-, verdir- vb. fiili oluş, kılış, durum bildiren kök veya gövde halindeki dil birlikleri (biçimbirimler).*

O hâlde, yukarıda fiil tanımlarına bakıldığında *vermek, verdirmek vb.* şekiller fiil kök ve gövdelerine getirilen mastar ekiyle yapılmakta ve bazı araştırmacılar tarafından fiil olarak tanımlanmaktadır. Bu tür kullanımlar, sözlükbirim oluşları göz önünde bulundurularak fiil kabul edilmektedir. Fiil kök ve gövdelerine getirilen mastar ekleri dışında *verdim, vermiş vb.* fiil kök ve gövdelerinin zaman ve şahıs ifadesiyle birlikte çekimli fiil olarak kullanımı da yine fiil şeklinde tanımlanmaktadır. Bu tür çekimli fiiller, cümlede yüklem olarak kullanılmakta ve cümlenin temel

unsuru kabul edilmektedir. Bu iki biçimbirim dışında *ver-*, *verdir-* vb. fiili oluş, kılış, durum bildiren kök veya gövde hâlindeki kullanımlar da fiil olarak kabul görmektedir. Bu tür kök ve gövdeler ise biçimbirimler olarak kabul edilme sebebiyle fiil olarak değerlendirilmektedir.

3.1.5.1.2. Azerbaycan Türkçesinde

Azerbaycan Türkçesinde *fel*, hareket bildiren sözler şeklinde tanımlanmakta ve de Azerbaycan Türkçesinde fiiller tasdik ve inkâr, geçişli ve geçişsiz olmak üzere ele alınmaktadır. Ayrıca Azerbaycan Türkçesinde fiiller anlamlarına göre hareket fiilleri, iş bildiren fiiller, hal-vaziyet bildiren fiiller, durum bildiren fiiller, düşünce bildiren fiiller şeklinde değerlendirilmektedir.

Azerbaycan Türkçesinde fiilin çeşitli gramatik kategorileri vardır:

- *Tesir kategorisi*,
- *Çatı kategorisi*,
- *Olumsuzluk kategorisi*,
- *Tarz kategorisi*,
- *Zaman kategorisi*,
- *Şahıs kategorisi*,
- *Şekil kategorisi* (Kazımov, 2010: 162)

3.1.5.1.3. Türkmen Türkçesinde

Türkmen Türkçesinde *işlikler*, hareket bildiren sözcükler olup ne yaptı?, ne eder?, ne edecek? gibi sorulara cevap vermektedir (Azimov, 2011: 196).

3.1.5.1.4. Gagavuz Türkçesinde

Gagavuz Türkçesinde işlik, “*Ne yapar?, Ne oldu?, Ne olur?, Ne yaptı?, Ne yapacak?, Ne olacak?*” gibi sorulara cevap olan (N. İ. ve İ. İ. Baboğlu: 89) sözcüklerdir.

3.1.5.2. Özellikleri

Türkçede isimler, çoğunlukla yabancı dillerden geldikleri hâlde, fiiller Türkçe asıllı (Deny, 1941: 341) olup fiiller, diğer sözcük türlerinden kolaylıkla ayrılabilme

özelliğine sahiptir, özellikle isimlerle fiillerin ayrımı Türkçede çok nettir. “*Fiiller varlık bildiren isimlerden, varlığın özellik ve niteliğini gösteren sıfatlardan, çokluk belirten sayılardan, özelliğin özelliğini ve hareketin özelliğini bildiren zarflardan ve öteki sözcük türlerinden hem anlamsal, hem de dil bilgisel yönden farklı olup geniş anlamda iş, hal ve hareket bildirir.*” (Zeynalov, 1993: 215). “*Eylemler bir tür gerçekliktir. Eylemler de bizim düşüncelerimize göre değil kendi doğalarına göre gerçekleştirilir. Örneğin, kesme ve yakmanın doğasına uygun hareket etmedikçe bu ya da şu odun parçasını kesemeyiz; kesici bir alet kullanmadan herhangi bir şeyi kesmeyi başaramayız ve üzerine su dökerek herhangi bir şeyi yakamayız. Zira böyle eylemler insanın istencine göre belirlenmez, tersine başarıyla gerçekleşmesi için insan istencinin eylemin doğasına uyması gerekir*” (Harris ve Taylor, 2002: 5).

Fiillerin gramatikal kategorileri, şunlardır: kip yahut şekil, zaman, şahıs, sayı, soru, vasıf, hal (Ergin, 2007: 133). Her fiilde üç kavram vardır. Bu kavramlar şunlardır: 1. *Eylem*, 2. *Zaman*, 3. *Şahıs*. Fiil kök ve gövde durumunda iken adlarla ilişkiye girmez. Bu karşılıklı ilişki fiillerin çekime girmeleri ile sağlanır ve fiiller böyle şekillenebilir. Çekime giren fiillerde kip, zaman, kişi ve görünüş kavramları (Korkmaz 2009: 527) yer almaktadır.

Banguoğlu, fiillerin dilde kullanılışlarını göz önüne alarak yargıyı tamamlayan ve bu sebeple *bitmiş fiil* adını alan çekimli fiil ve çekime tabi olmayan *çekimsiz fiil* olmak üzere, fiillerin iki türlü işe yaradıklarını (2007: 408-410) söylemektedir. “*Fiil, dilin vazgeçilmez bir temel birimidir. Adlar, gramer açısından kendi başlarına birer bağımsız nitelik taşıyan canlı, cansız, somut, soyut varlık ve nesnelere ile kavramları karşılayan sözler oldukları hâlde, fiiller bağımsız değil, bağımlı söz türleridir.*” (Korkmaz, 2009: 527) Korkmaz, fiilleri; oluş bildiren fiiller, kılış veya kılınış bildiren fiiller, durum ve tasvir bildiren fiiller olmak üzere üç grupta (531-532) değerlendirmektedir. Ayrıca fiiller, kılış/iş fiilleri, durum fiilleri; oluş fiilleri, (Aksan, 1976: 69; Banguoğlu, 2007: 408-410; Üçok, 2004: 125) şeklinde de sınıflandırılmaktadır. Hacıeminoğlu, fiilleri durumlarına göre; 1. asıl fiiller, 2. yardımcı fiiller olarak ikiye; muhtevalarına; 1. hareket bildiren fiiller, 2. iş bildiren fiiller, 3. oluş bildiren fiiller, 4. tavır bildiren fiiller (1992: 11-15) şeklinde dört başlıkta toplamaktadır.

Azerbaycan Türkçesinde fiiller, sözlük anlamlarına göre iş fiilleri (sök-, tik-gaz- uçur- vb.), hareket fiilleri (get-, yürü-, uç-, dırman-, üz- vb.), durum fiilleri (danış-, de- söyle-, böyür-, dua et-) tefekkür fiilleri (düşü-, ala-, duy-, başa düş- vb.), görme ile ilgili fiiller (bah-, gör-, azar sal-, seyr et-, göz goy- vb.) , işitme ile ilgili fiiller (eşit-, dinle-, gulag as-, gulag ver- vb.), hal-vaziyet fiilleri (gıvrıl-, ağar-, gızar-, saral, azarla, sağal- vb.) (Kazımov, 159-16) şeklinde ele alınmaktadır.

Türkmen Türkçesinde fiiller, Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi, anlam bilimsel özelliğine göre; hareket, iş-çalışma, nutuk, durum, gözlem, ses, fikir-düşünce, işitme-his, nezaket ve eksiklik fiiller (Sarıyev ve Güder, 1998, 45-48) şeklinde gruplandırmaktadır. Arnazarov, Türkmen ve Türkiye Türkçesinin kelime hazinesinde yer alan fiillerin çoğunluğunun gerek yapısal, gerekse anlamsal bakımından benzer özelliklere sahip olduğunu, fiillerin kullanımda iki yazı dili için de ortaklık teşkil ettiğini, fiiller arasında sadece *bolmak - olmak, bermek - vermek, barmak - varmak, kaçmak - kaçmak* gibi bazı ses bilimsel farklılıklar olduğunu söylemektedir. Arnazarov, Türkmen ve Türkiye Türkçesinin ortak fiillerinin oluşturduğu sözlük bilimsel ve anlam bilimsel grupları aşağıdaki şekilde sınıflandırmaktadır:

- *Hareket fiilleri: gelmek, gitmek, yöremek/ yürümek, barmak/ varmak, girmek, çıkmak, akmak, uçmak, kaçmak/ kaçmak, gezmek...*
- *İş fiilleri: işlemek, okamak/ okumak, dokamak/ dokumak, bezemek, övrenmek/ öğrenmek vb.*
- *Görüş fiilleri: görmek, bakmak, seretmek/ seyretmek, göz atmak, göz dikmek vb.*
- *Nutuk fiilleri: diymek/ demek, sözlemek/ söylemek, soramak/ sormak, cogap bermek/ cevap vermek, buyurmak, emir etmek/ emretmek.*
- *Duyuş ve düşünme fiilleri: duymak, sızmak/ sezmek, añmak/ anmak, añlamak/ anlamak, eşitmek/ işitmek vb.*
- *Durum veya değişme fiilleri: doğmak, ölmek, vepat/ vefat etmek, hassalanmak/ hastalanmak vb.*
- *Sesleniş fiilleri: üyrmek/ ürümek, havlamak, kişñemek/ kişnemek, bağımak, aññırmak/ anırmak vb. (2004: 193-220).*

Zeynalov, sözcüksel-anlamsal bakımdan fiiller, izafi de olsa aşağıdaki şekilde (1993: 215-217) ele almaktadır:

- Fiziksel hareket bildiren fiiller: *atmag, temizlemek, rendelemek, gazmag, galdırmag, salmag, renglemek, soyunmag.*
- Hal-vaziyet bildiren fiiller: *oturmag, durmag, ağlamag, gülmek, öskürmek, asgırmag, kederlenmek, yatmag.*
- Soyutluk bildiren fiiller: *ezilmek, büzülme, guraşdırmag, teşkil etmek.*
- Taklit bildiren fiiller: *şırıldamag, guppuldamag, şaggıldamag, guruldamag, horuldamag, zırıldamag.*
- İşlevsel olarak hareket aksettiren fiiller: Bu gruba kısmen veya tamamen sözlüksel (hareket, olay kavramı) anlamını yitiren fiiller (yardımcı ve ek fiiller) dâhildir. Bunları yardımcı fiiller: *ol, èt, èle* ve ek fiiller: *idi, imiş, iken* 'dir.

İsimlerin *nesne anlatan* ve *düşünce anlatan* olmak üzere iki türü olduğu gibi, fiillerin de *hareket anlatan fiiller* (dinamik fiiller: *gel-, git-, otur- vb.*) ve de *hareketin düşüncesini anlatan fiiller* (statik fiiller: *şatlan-, begen-, yigren- vb.*) olarak iki çeşidi olduğu düşüncesinden yola çıkarak Azimov, anlamlarına göre fiilleri aşağıdaki şekilde değerlendirmektedir.

- *Tabiat ve doğa olayları ile ilgili fiiller: gün yaşyar, suw akıyar, yel öwüsyär, gar yagyar, yağış çışneyär vb.*
- *Kuş ve hayvan gibi canlılar ile ilgili fiiller: guş sayrayar, it üyryär, at kişneyär, sığır molayar, arslan arlaya vb.*
- *İnsanın yaptığı etkinliklerle ilgili fiiller: oka-, yaz-, işle-, döret-, tans et-, ekin ek-mal bak- vb.*
- *İnsanın düşünce hayatıyla ilgili fiiller: oylan-, yat tut-, yatla-, düşün-, anla-, ünsber vb.*
- *İnsanın psikolojik durumuyla ilgili fiiller: aladalan-, howsala düş-, tolgun-, guwan-, gınan-, begen-, yigren- vb. (Azimov vd., 2011: 196-197).*

Oğuz şivelerinde fiillerin gruplandırılmasına bakıldığında, fiillerin ya kılış/iş fiilleri, durum fiilleri, oluş fiilleri (Aksan, 1976: 69; Banguoğlu, 2007: 408-410; Üçok, 2004: 125) ya oluş, kılış ve kılınış, durum ve tasvir fiilleri (Korkmaz 2009: 531-532) ya da hareket, iş, oluş, tavır (Hacıeminoğlu, 1992: 15) yahut da durum

fiilleri, oluş fiilleri, hareket fiilleri ve hareket-oluş fiilleri (König, 1983:114) şeklinde ele alındığı görülmektedir. Ayrıca fiillerin ele alınışında görülmektedir ki fiiller, AT ve TmT’nde - sözlük bilimsel ve anlam bilimsel açıdan- daha ayrıntılı olarak işlenmektedir.

3.1.5.3. Asıl Fiilde Varlık İlgisi

Asıl fiilde varlık ilgisi dendiğinde akla, fiildeki iş ve oluşun gerçekleşmesinin bir varlığa ihtiyaç duyup duymaması gelmektedir. Bu çalışmada, fiildeki iş ve oluşun gerçekleşmesinin bir varlığa ihtiyaç duyup duymaması bakımından fiiller, *kılış fiilleri* ve *oluş fiilleri* olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. “*Bir dilde var olan fiil tabanlarının tamamını -dili yaratan insan başta olmak üzere- eylem gerçekleştirme erki olan varlık kavramını esas alarak sınıflandırmak mümkündür. Herhangi bir fiil, bir varlık tarafından gerçekleştirilme veya kendi kendine gerçekleşme ifade etmektedir. Dilbilgisinde bir gerçekleştirme erkine muhtaç olan fiillerin adı kılış fiili, kendi kendine gerçekleşme ifade eden fiillerin adı da oluş fiilidir.*” (Delice, 2002: 194).

3.1.5.3.1. Oluş

Oluş, bir durumdan başka bir duruma geçmek anlamına gelmektedir. Bazı fiillerin bünyesinde, herhangi bir etki altında olmaksızın, kendiliğinden oluşan değişikliği anlatan fiiller vardır. Bu fiiller oluş fiilleri diye adlandırılmaktadır. Oluş bildiren fiillerin, cümlede yüklem gösterdiği işin olma niteliği taşıdığını, oluşun yapana yöneldiğini belirten, dolayısıyla herhangi bir nesneye ihtiyaç göstermeyen fiillere oluş bildiren fiiller diyen Korkmaz, bunları *geçişsiz fiiller* diye adlandırmaktadır: *ak-, art-, belir-, birik-, büyü-, çürü-, doğ-, dol-, gürleş-, ıslan-, körel-, küflen-, öl-, paslan-, piş-, sarar-, soğu-, sol-, sür-, taş-, tozu, tüt, uza-, yeşer vb.* (2009: 531).

“*Oluş cümleleri, oluş fiili ile kurulur ve gerçekleşen eylemi temsil eden yüklem, bir varlığa ihtiyaç duymaz: “Kırlar yeşillenmiş.” cümlesi böyle bir oluş cümlesidir ve yüklem olan ‘yeşillenmiş’ fiili, cümle kurabilmek için bir varlığa ihtiyaç duymamaktadır; ama, yeşillenme yeteneğine sahip bir nesne ismi ile*

birleşmelidir. Bu nedenle, yüklemnin yanında bulunması gereken zorunlu birleşen bu kez ‘kırlar’ nesnesi olmuştur.” (Delice, 2007: 143).

Oluş fiilleri, herhangi bir etki altında olmaksızın bir varlıkta kendiliğinden oluşan değişikliği anlatan fiillerdir. Oluş eylemiyle, öznenin üzerinde gerçekleşen değişimin istem dışı olduğunu, yani isteyerek olmadığını anlarız. Eylemin gerçekleşmesinde öznenin doğrudan etkisi olmayan bu fiillerde, zaman unsuru vardır, eylemin gerçekleşmesi için belli bir sürenin geçmesi gerekir, çünkü zamanla ortaya çıkan aşamalı bir durumu anlatılır. Nesne alamadıkları için geçişsiz olan bu fiiller, kılış fiilinden farklı olarak neyi?, kimi? sorularına cevap veremez.

Oluş fiilleri, Oğuz şivelerinde farklı adlarla ele alınmaktadır, AT’nde, *hal-vaziyet fiilleri*; TmT’ne *durum veya değişme fiilleri/ tabiat ve doğa olayları ile ilgili fiiller* şeklinde ele alınan fiillerdir.

TT: *yeşer-*, *doğ-*, *kızar-*, *uza-* vb.

AT: *gızar-*, *saral-*, *öl-* vb.

TmT: *doğ-*, *öl-yağ-* vb.

GT: *doğ-*, *öl-*, *eri-* vb.

3.1.5.3.2. Kılış

Kılış, kılma işi anlamına gelmektedir. Türkçede pek çok fiil, işi ve hareketi anlatır ve bu fiillere kılış fiilleri denir. “*İşi hareketi anlatan Cümle içinde kullanılabilmesi için bir varlığa ihtiyaç duymayan ancak cümle kurabilmek için nesne isimleriyle -yani, nesneyle- birleşebilen fiiller oluş fiilleridir.*” (Delice 2008: 59). Öznenin kendi iradesiyle bir nesne üzerinde gerçekleşen ve bu eylemden nesnenin etkilendiği tüm eylemler kılış fiilleridir. Kılış fiilleri bir işi, hareketi anlatan fiiller olup, işi yapan bir özne ve bu işten etkilenen bir nesne vardır. Bu fiiller, geçişli fiiller olup neyi?, kimi? sorularına cevap vererek sözdiziminde nesne istemektedir.

Kılış fiilleri yüklem olduğu zaman, kullanılan fiilin çatısına göre ‘nesne’ de ‘özne’den sonra ikincil tamamlayıcı öge olarak yer alabilir: “Gazete okurken uyumuşum.” cümlesinde ‘uyumak’ fiilini tamamlayacak olan birincil temel öge ‘ben’

öznesi, ikincil temel öge de 'gazete' nesnesi olacaktır. Dolayısıyla, böyle cümlelerde üç temel öge ortaya çıkmaktadır. (Delice, 2007: 143).

Kılış fiilleri, AT'nde *tesirli feller*; ve TmT'nde *geçiryen işlikler* biçiminde ele alınmaktadır. Geçişli ve geçişsiz fiiller, AT ve TmT temel fiil kategorilerinden biri olarak ele alınırken TT'nde çatı kategorisi içerisinde verilmektedir.

TT: *yıka-, boya-, oku-* vb.

AT: *söyle-, eşit-, duy-* vb.

TmT: *oka-, yaz-, tut-* vb.

GT: *taşı-, suun-, brak-* vb.

3.1.5.4. Asıl Fiilde Kılınış İlgisi

Kılınma işi anlamına gelen kılınış, geleneksel dil bilgisi anlayışıyla yazılan kaynaklarda ele alınan bir konu değildir. Ancak, günümüzde işlevsel dil bilgisi anlayışıyla hazırlanan kaynaklarda, kılınış konusu üzerinde durulmaktadır.

Batı dillerinde detaylı bir şekilde incelenen kılınış konusundan ilk bahseden Dilaçar olmuştur. Ne var ki, Türkçede fiilde kılınış konusunda asıl kaynak Johanson'ın çalışması kabul edilmektedir. Johanson, fiilin kılınış ilgisi hakkında "*Kılınış bakımından fiiller meydana gelişleri esasında geçen süreçte vurgulanan bir değişim/dönüşüm anına sahip olup olmamaları ile alakalı olarak dönüşüm gösterenler (başlama, bitiş) ve dönüşüm göstermeyenler (süreklilik) şeklinde ele alınır. Dönüşümlü fiiller vurgulu bir doğal başlama veya bitiş sınırına sahiptir. Dönüşümsüz fiiller ise böyle bir sınıra sahip değildir.*" (2000: 34) demektedir. Ayrıca yazar, Batı dillerinde kılınış hakkında şu bilgileri aktarmaktadır: "*Batı dillerinde fiillerin kılınış türleri genellikle sonlu (telic) ve sonsuz (atelic) olmak üzere iki türlüdür. Sonlu kılınışa sahip fiillerde olayın gerçekleşmiş sayılabilmesi için son sınırın aşılmış olması gerekmektedir. Bu tip fiillerde olayın gerçekleşmesi ile tamamlanması aynı noktadadır. Sonsuz fiillerde ise olayın gerçekleşmiş sayılması için aşılması gereken bir sınır bulunmamaktadır. Olay süreçte herhangi bir noktada gözlemlenebilir ve olayın gerçekleşmiş sayılması için tamamlanmış olması gerekmez.*" (1971: 46). Johanson ve Dilaçar'la başlayan Türkçede kılınış ilgisi, daha sonraki yıllarda başka kişiler tarafından da ele alınmaktadır. Fiilde kılınış, görünüş

konusuna Deny (1941), Kononov (1956), Aksan (1976), Zeynalov, (1993), Koç (1996), Erkman ve Ozil (1998), Yeşim Aksan (2003), Uğurlu (2003), Üçok (2004), Delice (2008), Korkmaz (2009), Karadoğan (2009) gibi dilbilimciler eserlerinde yer vermişlerdir.

Fiilde kılınış ve görünüş ilgisinin, çalışmalarda iç içe olduğu hatta birbirlerinin yerine kullanıldığı görülmektedir. Bu konuyu değerlendiren Dilaçar, kılınış ve görünüş konusunun birbiriyle karıştırıldığını ve kılınışın görünüşten ayrı olarak ele alınması gerektiğini belirtmektedir. Yazara göre kılınış, *“fiil mastarının bildirdiği ana anlama bağlı olarak gerçekleşen bir süreç türü olup (başlama, süre, bitirme, yineleme vb.) kılınış, konuşan ve işitenle öznel bir ilgisi yoktur ve nesnedir. Aynı zamanda kılınış, belli bir sürecin akışından bulunan bir doğal özelliktir.”* (1974: 161). *“Kılınış, yalnız fiil kök ve gövdeleri ile ilgili olduğu hâlde, görünüş; kip ve şahıs ekleri alarak çekime girmiş bulunan bir yargı bildiren bitmiş fiiller için söz konusudur.”* (Korkmaz, 2009:576).

Kılınışı, *Türkçenin dil varlığındaki fiil kök ve gövdelerinin, dil mantığı ve zamanla olan bağıntısı açısından gösterdiği özelliktir,* (2007: 146) şeklinde tanımlayan Korkmaz, Deny ve Kononov dışında, yabancılar tarafından yazılan diğer gramerlerde genellikle bu konuya yer verilmediğini belirtmektedir. Korkmaz’a göre Deny’nin kılınış diye verdiği özellikler de aslında görünüşle ilgilidir. Konuya bu yönü ile ve kılınış ölçüleri ile yaklaşan Türkolog, Korkmaz’a göre, Kononov’dur (2009: 535). Kononov, kılınışı 1. Sözlüksel (leksik) *koşmak/ kaçmak; demek/ söylemek*; 2. Şekil bilgisi (morfoloji) *tıkmak/ tıkamak, kazmak/ kazımak, şaşmak/ şaşalamak*; 3. Cümle yapısı (sentaks) açısından (412-416) üçe ayırmaktadır. *“Fiilde anlatılan olayın gerçekleşme sürecinde belli nokta ya da noktalar önemlidir. Bu önemli noktalar, fiilden fiile değişerek sınır veya süreklilik olabilir. Kılınış, fiil tabanındaki olayın gerçekleşme tarzı itibarıyla zaman çizgisinde belli noktalara vurgu yapması veya yapmamasıdır. Daha kısa söyleyişle kılınış, bir fiilin iç zamanıdır.”* (Karadoğan, 2009: 6-7). *“Fiiller anlattıkları oluş, kılış veya durumun gerçekleşmesinde, henüz mastar halinde iken üzerinde taşıdıkları zaman sürecini ifade eder.”* (Karabeyoğlu, 2008: 106). *“Kılınış (actionality, actionalcontent, situationtype) eylemin anlattığı olay ya da durumun zaman içyapısıdır. Eylemin doğal olarak sahip olduğu bu içyapı birlikte olduğu tümleçler, belirteçler, görünüş*

ekleri vb. yoluyla değişime uğrar.” (Yeşim Aksan, 2003: 68). Zeynalov, Oğuz şivelerinde tarz ulamının yapı bilimsel özelliklerle, yani eklerle meydana (1993: 324) geldiğini söylese de Türk lehçelerinde hareketin sınırını ifade eden özel bir dil bilimsel ulamın olmadığını da sözlerine eklemektedir.

AT: -ele, (sepelemek), -ala (govalamag), -ü (sürümek), -ı (gazımag)

TT: -a, -e (tıkamak), -ı, -i, -u, -ü (sürümek), -ala, -ele (kovalamak)

“Eylemin mastar durumundayken başlama mı, sürdürme mi, bitirme mi belirttiğini gösteren zaman farklılığı, olarak tanımlayabileceğimiz kılış fiilleri zaman aşamaları bakımından, dört kümede de toplanmaktadır.” (Koç, 358-360).

- Başlama belirten eylemler: belirlemek, başlamak, açmak, tutuşmak, kalkmak, iyileşmek, canlandırmak, dirilmek...
- Sürdürme belirten eylemler: aramak, beklemek, yaşamak, çalışmak, uyumak, gezmek, koşmak, yürüme, yüzmek...
- Bitirme belirten eylemler: pişmek, içmek, yemek, bulmak, yıkmak, uyanmak, tıraş olmak, ölmek, yetişmek, ulaşmak.
- Zaman kavramı vermeyen eylemler: bilmek, anlamak, düşünmek, tiksilmek, sevmek, tatmak, görmek, anlaşmak...

“Her eylem, kendiliğinden bir kılışa; yani cereyan tarzına sahiptir. Fiil tabanının bu özelliği, o dile hâkim olanlar tarafından ortaklaşa bilinir; bir başka deyişle, kişiden kişiye değişmez.” (Uğurlu, 2003: 127).

“Fiiller, ifade ettikleri işin vukua geliş şekline göre de çeşitli iş neveleri’ne ayrılmaktadır:

- Anlı iş nevi: Bu gibi fiiller işin başlama veya bitim anını gösterirler: kalkmak, ihtiyarlamak: başlama; uykuya dal-: başlama; yetişmek, ulaşmak, ermek bitim anını gösteren fiillerdir.
- Sürekli iş nevi: düşünmek, gezmek, çalışmak gibi fiiller yapılan işin sürüp gittiğini gösterir; bu fiillere bitimsiz de denir.
- Bitimli iş nevi: Bu nevi fiillerin manalarında bir geçmişlik vardır: bilmek, tanımak gibi fiiller de bu gruba dâhil olsa gerek.

- *Başlanışlı iş nevi: İşin birdenbire başlayışını gösterir: fırlatmak, kızarmak, korkmak.*
- *Yineli iş nevi: Hep aynı hareketi yapmak manasını ifade eden fiiller bu sınıfa girerler: oynamak (kumar oynamak, oyuncakla oynamak, raks etmek)” (Üçok, 2004: 126).*

“Zaman anlatımının yanı sıra, tümcelerde dile getirilen olay ya da durumların süreyle olan bir başka bağlantularına dilbilimde görünüş denir.” Erkman ve Ozil’e göre, görünüş, sözü edilen olayların belirlenen zaman anlatımı içinde *tamamlanmış-bitmiş, başlamış-sürmekte, sürekli-yinelenmekte* vb. olması gibi özelliklerini göstermektedir (1998: 54). Görüldüğü gibi, Erkman ve Ozil görünüş terimiyle aslında kılınışı tanımlamaktadırlar.

Delice, fiilin kılınış ilgisi konusunda, sözlükbilim alanında adına fiil denen -*mAk* eki almış şekillerin yüklem olarak cümle içine girmeden bile bir zaman ilgisi olduğunu, bu zaman ilgisinin başlama, sürerlilik ve bitiş olmak üzere üç grupta değerlendirildiğini ifade etmektedir. Yazar, fiillerin kip kavramıyla çekimlenmesinin, fiil kökünde var olan bu zaman ilgisinin ya pekiştirilmesi ya da değiştirilmesine neden olduğunu söyler. Ayrıca yazar, kök veya gövdelerindeki anlamın hareket veya oluşun başlangıç noktasına yoğunlaşmış olduğu fiillere *başlama fiilleri*, kök veya gövdelerindeki anlamın hareket veya oluşun sürerliliğine yoğunlaşmış olduğu fiillere *süreklilik fiilleri*, kök veya gövdelerindeki anlamın hareket veya oluşun bitiş noktasına yoğunlaşmış olduğu fiillere de *bitiş fiilleri* (2008: 60-61) demektedir. “*Kılınış (aktionsart) fiil kök ya da gövdesinde belirtilen hareketin gerçek dünyada gerçekleşme esnasında belli noktalara ya da sürece vurgu yapıp yapmamasıdır. Fiil tabanındaki belirtilen hareketin gerçekleşme tarzı fiillerin kılınış türlerini belirler. Özellikle Batı dillerinde fiillerde iki farklı kılınış türü (sonlu-sonsuz “telic-atelic”) görülürken Türkçe fiillerde üç tür kılınış bulunmaktadır. Türkçede bunlar ‘sınır vurgulamayan fiiller’, ‘son sınırı vurgulayan fiiller’ ve ‘ön sınırı vurgulayan fiiller’ olmak üzere sınıflandırılabilir. Bu kılınış türlerinden ‘ön sınırı vurgulayanlar’ diğer dillerde pek rastlanmayan niteliğe sahiptir. Örneğin otur- fiilinin içerisinde birisi hareketi başlatan ve dinamik, diğeri ise hareketin devamını gösteren (oturma hali) ve durağan olmak üzere iki farklı durum söz konusudur. Bu gibi ön sınırı vurgulayan ve aslında iki hareketi ifade eden fiiller Türkçede tek bir fiil ile karşılanmaktadır; ancak*

gerçek dünyadaki aynı hareket diğer dillerde birden fazla fiil ile ifade edilmektedir. Türkçe otur- fiilinin kılınışında yer alan hareketi başlatan ve dinamik olan fiil İngilizcede to sit down ile ikinci olarak hareketin devamını ve durağanlığını gösteren fiil ise to sit ile ifade edilmektedir. Kılınış türlerindeki bu farklılıklar gerçek hayattaki hareketlerin dildeki karşılıkları olan fiilleri de etkilemektedir. Bu durum başta çeviride ve yabancılara Türkçe öğretimi konusunda sorunlar ortaya çıkarmaktadır.” (Karadoğan ve Hirik, 2015, 48).

Türkiye Türkçesi dışındaki Oğuz şivelerinde de fiilin kılınış ilgisi üzerinde durulmaktadır. Tıpkı Türkiye Türkçesinde olduğu gibi, Diğer Oğuz şivelerinde de kılınış ve görünüş iç içedir.

Tarz (görünüş) kategorisi ve onun Türk lehçelerindeki durumunu ele alan Zeynalov’a göre; *“Tarz ulamı yalnız Türk bilimin değil, bütün dilciliğin tartışmalı sorunlarından biridir. Şöyle ki tarz ulamının dilbilgisel ulam olarak mevcut olduğu dillerde bile tarz ulamı, çok tartışmalı ve hâlâ çözümlenmemiş sorunlardan biri olarak kabul edilir. Türk lehçelerinde bu sorun daha da karmaşıklaşmış, bu ulam ile ilgili tartışmalı, çözümlenmemiş meselelere, üstelik yeni zıt fikirler eklenmiştir. Bu fikirlerin başlıcası tarz ulamının dilbilgisel bir ulam olarak Türk lehçelerinde olup olmadığı fikridir. Tarz ulamı fiilde ifade olunan hareketin, fiilin dâhili sınırıyla olan ilişkisini ifade eder. Bu tip ilişki Rus dilinde iki yönden incelenir. Hareketin dâhili sınırını ifade eden fiiller (bitmiş tarz) ve dâhili sınırın dışında olan, hiçbir sınır ilintisi aksettirmeyen, ancak hareketin geçmesini bildiren fiiller (bitmemiş tarz).”* Yazara göre, tarz ulamı Türk dilciliğine Rus dilindeki tarz kavramının etkisiyle girmiş olup, tarz kavramı hakkında Türk dili gereçlerini (malzemelerini) esas alarak basit de olsa ilk defa P. M. Melioranski¹⁵ yazmıştır. Türk lehçelerinde tarz ulamının varlığını Rus dilindeki tarz kavramına dayanarak V. N. Bogoroditski ileri sürmüştür. Tarz ulamı sonradan, başka Türk bilimciler, özellikle N. K. Dmitriyev tarafından daha da genişletilmiş, Rus dilindeki tarz ulamının anlamları Türk lehçelerinde de ciddi bir gayretle araştırılmaya başlanmıştır (1993: 310- 315). Yazar, tarzın Türk lehçelerinde fiil kökü ve gövdesi hareketin bittiğini veya bitmediğini sistem hâlinde belirtmez. Bu fiil biçimleri metne bağlı olarak tarz manasının ayırtılarını ifade

¹⁵P. M. Melioranski, *Kratkayagrammatikakazako-kirgizskogoyazıka*, 1, 2, SPb, 1894-1897.

edebilir de, etmeyebilir de. Fiillerin bir kısmı hareketin bittiğini, bir kısmı devam ettiğini, bir kısmı ise son sınırını, sürekliliğini ifade etse de metin içinde anlam ayırtıları değişebilir.

- *Türk lehçelerinde fiilin tarz ulamını oluşturabilen eklere de ihtiyatla yaklaşmak lazımdır. Evvela bu ekler (onların tarz anlamı oluşturduğunu kabul etsek bile) ulam oluşturacak kadar çok değildir, aynı zamanda dilde sistem de oluşturmaz.*

- *Bağ fiil biçimleri ile işlevsel-yardımcı fiillerin birleşmesi de her zaman tarz anlamı oluşturmaz. Bu birleşmelerin ikinci tarafı, yani yardımcı fiiller çok sınırlıdır. Yardımcı fiiller aynı zamanda bütün bağ fiil biçimleri ile birleşmez.*

- *Fiilin zamanları da tarz ulamı oluşturmaya kabil değildir. Zaman ulamı iş, hal ve hareketin hangi zamanda baş verdiğini ve geçtiğini vakit muayyen derecede hareketin sınırını da belirtir (1993: 326).*

En genel anlamda fiilde kılınış, fiilin kök veya gövdesinde var olan hareketin gerçekleşme biçimidir. Ayrıca kılınış, fiilin kendi bünyesinde var olan iç zamanını gösteren dil bilgisi kategorisi olarak da tanımlanabilir. Daha ziyade, Batı gramerlerinde üzerinde durulan kılınış konusuna, geleneksel anlayışla hazırlanan kaynaklarda pek değinilmemekte, ancak son zamanlarda yapılan araştırmalarda fiilin kılınış ilgisine daha çok önem verilmektedir. Türkçede fiillerin gerçekleşme şekilleri birbirinden farklı olduğuna göre, fiillerin gerçekleşme tarzlarındaki kılınış türleri de birbirinden farklılaşır buna göre de fiilde kılınış ilgisi, gerçekleşme zamanına göre çeşitli gruplara ayrılarak ele alınır.

Yukarıda verilen bilgilerden anlaşılacağı üzere, mastar hâlindeyken bile üzerinde bir kılınış ilgisi olan fiiller, kılınış bakımından, üçe, dörde ve beşe ayrılarak ele alınmaktadır. Kılınış; ya *başlama*, *bitiş*, *süreklilik* (Johanson, 2000: 34); ya *sözlüksel (leksik)*, *şekil bilgisi (morfoloji)*, *cümle yapısı (sentaks)* açısından fiiller (Kononov, 412-416) ya *tamamlanmış-bitmiş*, *başlamış-sürmekte*, *sürekli-yinelenmekte fiiller* (Erkman ve Ozil, 1998: 54) veya *başlama fiilleri*, *süreklilik fiilleri*, *bitiş fiilleri* (Delice, 2008: 60-61) veyahut da *ön sınırı vurgulayanlar (başlama)*, *son sınırı vurgulayanlar (bitiş)* ve *sınır vurgulamayanlar* (Karadoğan ve Hirik, 2015: 48) olmak üzere çeşitli şekillerde incelenmektedir. Ayrıca Dilaçar, *başlama*, *süre*, *bitirme*, *yineleme*; (161); Koç, *1. başlama belirten eylemler*, *2.*

sürdürme belirten eylemler, 3. bitirme belirten eylemler, 4. zaman kavramı vermeyen eylemler olmak üzere dörde; Üçok, 1. anlı iş nevi, 2. sürekli iş nevi, 3. bitimli iş nevi, 4. başlanışlı iş nevi, 5. yineli iş nevi (2004: 126); Korkmaz, başlangıç, süreklilik, bitiş, sonuç gösterme, aralıklı oluş, kendi kendine oluş (2007: 146) şeklinde beşe bölerek fiilde kılınıp ilgisini ele almaktadırlar.

Görüldüğü gibi, bu konudaki genel kabul (Johanson, 34; Kononov, 412; Erkman ve Ozil, 60-61; Delice, 60-61; Karadoğan ve Hirik, 48); fiilin kılınıp ilgisinin başlama, bitiş ve süreklilik olmak üzere üçe ayrılarak ele alınması yönündedir.

“Azerbaycan Türkçesinde fiilin tarz kategorisi, önemli bir yer tutmaktadır. Tarz, fiilde ifade edilen işin icra durumu bildirmektedir. Tarz kategorisi altında, işin bitişi (yazdım, yazmışam vb.), işin devamlılığı (ohuyuram, ohuram vb.), işin icrasının bir defalığı (sepedim, diddim vb.), tekrar edilmesi (sepeledim, dideledim vb.), işin hâlâ yapıldığı (donub galdı vb.) ele alınmaktadır. Azerbaycan Türkçesinde tarz, morfolojik ve sentaktik usulle olmak üzere iki başlıkta ele alınmaktadır. Bu kategori için morfolojik olarak fiil kipleri ve özel ekler kullanılmaktadır.”

Örnek: *gazı-, sepele-, döyün-* vb.

AT’nde tarz, *donup gald-* şeklinde söz dizimsel yola da başvurulmaktadır (Kazımov, 211-215).

Görüldüğü gibi, Oğuz şivelerinde *tarz, görünüş ve kılınıp iç içe girmiş* durumdadır. Ayrıca AT’nde ele alınan tarz kategorisi, fiil kiplerini de kapsamaktadır.

3.1.5.5. Asıl Fiilde Kip İlgisi

İşlevsel dil bilgisi anlayışıyla hazırlanan dil bilgisi kaynaklarında, kip kategorisi, zaman biçimbiriminden ayrı olarak ele alınmaktadır. Kip, *fillerin eylemleri, oluşları, durumları, zamanla ilgili olarak anlatırken girdikleri biçim* (Dizdaroğlu, 1963: 8); *fiil kök ya da gövdelerinin bir zaman veya bir dileğe bağlı olarak türlü eklerle aldığı biçimlerden her biri* (Kükey, 1972: 71); *zaman eki ile uzatılmış bir fiilin tekli ve çoklu kişi ekleri almasıyla meydana gelen şekil* (Banguoğlu, 2007: 441); *eylemlerin zaman ve anlam özelliklerine göre türlü eklerle girdikleri değişik biçimler* (Gencan, 2001:304); *fiil kök ya da gövdelerinin zaman ve biçimlerine göre- türlü morfemlerle, yani eklerle girdikleri kalıplardır*

(Ediskun, 2005: 173). “Kip, eylemlerle, dile getirilen devinim, olay, oluş ve kılışla ilgili anlatım biçimlerine verilen addır. Bu biçimlerden kiminde, bir olayı haber verme, gösterme ya da bir koşula bağlama, kiminde bir istek, dilek ya da buyurma söz konusudur.” (Aksan, 1976: 105); ayrıca “kip, eylemin zaman ve kişi kavramı veren biçimidir.” (Adalı, 2004: 44). “Kipler, eylemin tarz ve zamanına ait itibari kalıplardır. Yalnız eylemin vuku bulup bulmamasıyla ilgili haberi değil, bunlara ait niyet ve dileği ifade edenlerinde dahi gizli veya açık bir zaman kavramı vardır.” (Bilgegil, 2009: 255). Kipi, cümle içinde fiillerin aldıkları şekiller olarak tanımlayan Üçok, fiilin ifade ettiği işin, hâlin veya hükmün ne şekilde olduğunu, vukua geldiğini veya yapıldığını göstermeye yarar, her dilde kipler birbirinden ayrılır, her dilde çeşitli kipler vardır ve bunlar muhtelif şekillerde gösterilir, demekte ve kipleri; bildirme kipi, dilek kipi, şart kipi, istek kipi, gereklik kipi, emir kipi v.s. (2004: 128) şeklinde gruplara ayırmaktadır. Bu kip sınıflandırmasına bakıldığında, kip ve zaman ifadesinin iç içe olduğu daha iyi görülmektedir. “Kip, kök veya gövde durumundaki fiilin bildirdiği hareketin, oluş ve kılışın, konuşan dinleyen veya kendisinden söz edilen açısından ne biçimde, ne tarzda yansıtıldığını gösteren bir gramer kalıbı, bir anlatım biçimidir. Kip, aynı zamanda bir oluş ve kılışın nasıl bir ruh durumu ile ilgili olduğunu da belirtir. Fiiller şekil, zaman ve şahsa bağlı bir yargıya dönüşebilmek için belirli anlatım kalıplarına girer. İşte bu anlatım kalıplarına kip, bu kavramı karşılayan eklere de kip ekleri diyoruz. Kip, şekil ve zaman kavramlarının birleşimidir.” (Korkmaz, 2009: 569-570).

Yapılan kip tanımlara baktığımızda, kip zamandan ayrı olarak düşünülse bile, zaman ve kipi birbirinden kati surette ayrılmadığı görülmektedir. Zaman ve kip konusunda Dilaçar, kipi zamanla hiç ilgisi olmadığını belirtir. Ona göre, kip, “fiilin gösterdiği sürecin hangi psikolojik koşullar altında meydana geldiğini ya da gelmek istendiğini bildiren bir ruh durumunu, kişisel duyguları, niyeti, isteği belirten bir gramatikal ulamdır.” (1971: 106-107). Konuşmacının kurduğu tümcelere kattığı istek, niyet, olasılık, zorunluluk, tanık olma/ olmama vb. bakış açıları, dilbilimde kip olarak adlandırılmaktadır (Erkman ve Ozil, 1998: 55).

Gülsevin, *iç-er-i-di*, *gel-ecek-i-di* gibi yapıları değerlendirerek bu tür yapıların adlandırılışının yanlış olduğunu belirtmektedir. Ona göre, *iç-er-i-di* yapısındaki geniş zamanın hikâyesi değil, *-er* kısmı kip, *-i-di* kısmı geçmiş zamandır

(1999: 3). Kipi zaman kavramı dışında değerlendiren Karahan “*Kipi zaman kavramı ile açıklamak, bütün kiplerde zaman ifadesi bulunduğunu kabul etmek anlamına gelir ki bu görüş tasarlama kipleri için doğru değildir. Zaman kavramının kip kavramı ile aynı olmadığı ancak bazı kiplerde zaman anlamı da bulunabileceği görüşü genel olarak kabul gören bir husustur. Kip tanımlarından zaman ifadesinin çıkarılmasıyla bu konuda da birlik sağlanmış olacaktır.*” (1999: 53) demektedir. Tahir Balcı ve Halime Balcı da zaman ve kipi ayrı şeyler olduğunu, zaman kipi diye dil bilimsel bir terim olmadığını, dil bilimsel açıdan olması da mümkün olmayacağını, söylemektedirler. Onlara göre; şimdiki zamanlı *annemler geliyor* gibi bir tümcenin belli bir zaman biçimine sahip olması, bu tümcenin kipi şimdiki zaman kipi diye adlandırılmasını gerektirmez. Ayrıca Tahir Balcı ve Halime Balcı, bu konuda aşağıdaki örnekleri vermektedirler.

“*Annemler geldi* görülen geçmiş zaman kipinde, *Annemler gelmiş* öğrenilen geçmiş zaman kipinde, *Annemler gelir* geniş zaman kipinde, *Annemler gelecek* gelecek zaman kipinde bulunmaktadır. Oysa bu tümcelerin kipi aynıdır, ortaktır ve bildirme kipidir.” Yine onlara göre; zaman-kip konusunda yapılan yanlış; bir şeyin değişik ölçütlere göre kategorilendirilebileceğini göz ardı edilmesidir.” (Tahir Balcı ve Halime Balcı, 2015: 389). “*Cem, saati beş liradan Almanca dersi veriyor. gibi dilsel bir veriye anlambilim, sözdizim, edimbilim, biçimbilim, sesbilim, biçembilim gibi değişik açılardan bakabiliriz. Hatta aynı tümceyi farklı dilbilgisi kuramlarına göre (geleneksel dilbilgisi, üretici-dönüşümsel dilbilgisi, işlevsel dilbilgisi, bağımsal dilbilgisi, durum dilbilgisi) çözümleyebiliriz ve çözümleyeceğimiz veri aynı olmasına karşın elde edeceğimiz sonuçlar az ya da çok farklılık gösterecektir; bu farklılıklar neye nasıl baktığımızı gösterecektir. Yukarıdaki tümceyi sadece zaman veya sadece kip açısından değerlendirmek zorunda değiliz. Tümceyi hem kip, hem de zaman açısından ele alabiliriz. Zaman açısından şimdiki zaman, kip açısından bildirme kipine dâhil bir tümce söz konusudur. Yüklemler olarak kullanılmış durumdaki her eylem biçimi/ her tümce aynı anda bir kip anlamı taşır, fakat bu anlamı taşıyan dilbilgisel kip biçimbirimleri olmayabilir. Örneğin bildirme kiplerine özgü kip ekleri yoktur. Aynı şekilde her kip bir zamanla ilişkilidir ve zaman ifade eder. Fakat zamanı gösteren ekler olmayabilir:*

Arkadaş, buraya gel! (Emir kipidir, zaman eki içermez, ama şimdiki ya da gelecek zamanı ifade eder).

İlsu bir gelse! (Dilek kipidir, zaman eki yoktur, ama şimdiki ya da gelecek zamanı ifade eder).

Bunun yanında bazı tümcelerde dilbilgisel açıdan hem zaman hem kip hem de kip(sel)lik vardır:

Ya sen bunu yapamazsan!?! (Biçimsel olarak geniş zaman, kip olarak dilek-koşul, kiplik olarak kaygı vs. ifade eder).

Kip ve kip(sel)lik terimlerini de karıştırmamak gerekir. Kip, eyleme ait dilbilgisel bir kategoridir, kip(sel)lik ise anlamsal bir kategori olup eklerle, sözcüklerle, sözdizim yoluyla, bürünsel özelliklerle, hatta çoğu zaman edimsel veya durumsal koşullarca sağlanır.” (Tahir Balcı ve Halime Balcı, 2015: 389-390).

“Adına fiil dediğimiz kelime türünün sözdizimi içindeki görünümünü değiştiren ve belirleyen kavramlardan biri de kiptir” diyen Delice “Yüklemin kiplik durumu sözdizimini ilgilendirdiği için dizge içindeki herhangi bir biçimbirim yükleme etki edip onun kiplik içeriğini değiştirebilmektedir. Bu durumda dilbilimcilerin adına görünüüş dedikleri kip göstergelerinin asli işlev dışında kullanımı da ortaya çıkabilmektedir. “Mehmet bize geliyor.” dizgesindeki şimdiki zaman yoluyla bildirme kipliği, dizgeye ilave edilen bir yarın zarfıyla “Mehmet yarın bize geliyor.” Cümlesindeki gibi geliyor şimdiki zaman kipi, gelecek zaman yoluyla bir bildirim kipliğine dönüştürülebilmektedir. Dil ve söz kavramı çerçevesinde bu kipliklerin dışında fiil çekim tablosuna girmemiş şekiller de vardır. Bunlar daha çok öbek-fiil yoluyla yapılmaktadır: gelmiş bulunmak fiili gramerde birleşik fiil olarak tanımlanır ve cümle çözümlemesinde yüklem olarak gösterilir; ancak aynı kategoride değerlendirilen yardım etmek fiilinden işlev olarak da ayrılır. Her ikisi de yapıcı öbek-fiildir; ama yardım etmek yabancı bir kelimenin içerdiği anlam ile birlikte yüklem oluşunu sağlarken, gelmiş bulunmak öbek-fiili gelmek eyleminin pişmanlık kipliğini göstermektedir.” (2002: 202) bilgilerini aktarmaktadır. Delice, gramer kitaplarında birleşik çekimler adıyla verilen fiil çekimlerinin de bu yolla oluşturulmuş fiil kipleri olduğunu, geliyordum yapısındaki kiplik durum şimdiki zamanın hikâyesi değil, ek + kelime (-yor er-: geliyorum < gel-i-yor er-ti-m.)

yapısında *sürerli geçmiş* kipliğini gösterdiğini, bu şekilde hikâye ve rivayet kipliği olarak verilen şekilleri aslında cümlede yargıyı yükleneyecek olan fiillerin farklı kiplik durumlarını gösteren öbek-fiiller (203) olduğunu ifade etmektedir.

Bu konuda tespit edilen temel sorun, kip teriminin kavram alanıdır. Dil bilgisi terimi olarak kip, fiilin zaman ve şahıs olarak girdiği şekil olarak değerlendirilip geleneksel anlayışla yapılan dil bilgisi çalışmalarında, zaman ve kip kavramlarının kesin suretle birbirinden ayrılmadığı ve hatta birbirlerinin yerine kullanıldığı görülmektedir. Ne var ki, son dönemlerde işlevsel anlayışla yapılan çalışmalarda zaman ve kip birbirinden ayrılmakta, kiple birlikte *kiplik* ve *kipsellik* gibi terimlerde dil bilgisinde yer almaktadır. Kip terimiyle ilgili görülen karışıklık, esas itibarıyla, kiplin zaman terimini de içine alıp almaması meselesidir. Bazı araştırmacılar kipi, zaman terimiyle iç içe değerlendirirken (Dizdaroğlu, Gencan, Bilgegil, Ediskun, Adalı) bazıları da kip kavramını zaman ifadesinden tamamen ayrı olarak (Dilaçar, Karahan; Erkman ve Ozil; Tahir Balcı ve Halime Balcı) ele almaktadırlar. Yapılan ilk çalışmalarda, aynı kavram alanı için kullanılan bu iki terim, son zamanlarda birbirinden farklı iki biçimbirimi ifade etmektedir.

3.1.5.6. Asıl Fiilde Kişi İlgisi

Asıl fiilde kişi ilgisi, yüklemde işi yapan özneyi göstermektedir. Fiilde kişi ilgisi, zaman eklerinin üzerine getirilen çeşitli biçimbirimlerle yapılmaktadır ki bu biçimbirimler, dil bilgisinde şahıs veya kişi terimiyle adlandırılmaktadır. “*Fiil kişi eklerinin çoğu aslında ek halinde zamirlerdir. Bunlar en çok iyelik zamirlerinden, bazen ek halini almış kişi zamirlerinden gelir.*” (Banguoğlu, 2007: 444) geldiği görüşü oldukça yaygındır.

“*Eski Türkçede görülen geçmiş zaman ve emir kipleri dışındaki bütün fiillerde, birinci tip kişi ekleri yerine, kişi zamirleri kullanılmaktadır: gelür men, gelür sen, gelür ol, gelür biz, gelür siz, gelür olar. Sonradan ET’de üçüncü teklik kişide ol’un; üçüncü çoğul kişide de olar’daki o’nun eridiği görülmektedir.*” (Ediskun, 2005: 171).

Zamir kökenli şahıs eklerinin gelişimini şöyledir (Kükey, 1972: 75-77):

1. teklik kişi: *men-ben > -ven: venin: vem> -em > -in > -im*

2. teklik kişi: *sen > -sin*

3. teklik kişi: *Batı Oğuzcada ol zamiri kullanılmamış, düşmüştür.*

1. çoğul kişi: *biz > -viz> -üz > -iz*

2. çoğul kişi: *siz > -siniz*

3. çoğul kişi: *olar zamiri -lAr biçiminde ek olmuştur.*

“Şahıs ulamı doğrudan doğruya fiillere hastır. Adlarda da (isim, sıfat) şahıs kavramı kendini gösterir. İş hal ve hareketin kim tarafından icra edildiğini bildiren bu ulam, yüklemle özneye olan ilişkisine canlı şekilde bağlıdır. Şahıs kavramı Türk lehçelerinde üç yolla yapılmaktadır.” (Zeynalov, 1993: 223-224):

- *Bireşimsel yolla, ohudum, ohudun, ohudug, ohudunuz gibi.*
- *Çözümleyici yolla: Men gören, siz alan, biz ohuyan gibi.*
- *Bireşimsel-çözümleyici yolla. Men ohudum, sen ohudun, biz ohudug, siz ohudunuz, o ohudu, onlar ohudular gibi.*

Fiillerde eylemi yapan kişi, üç türdür (Ediskun, 2005: 171):

- *Birinci kişi: Konuşan ya da konuşanlar; söz söyleyen ya da söz söyleyenler.*
- *İkinci kişi: Kendisine söz söylenen kişi ya da kişiler.*
- *Üçüncü kişi: Kendisinden söz edilen, sözü geçen kişi ya da kişiler.*

“Kişi, fiillerin yüklem olmasını sağlayan kavramlardan biridir. Kişi kavramı, kimi kip şekillerinde, ek yardımıyla kimi şekillerde de eksiz olarak fiile yüklenmektedir. Cümlede yüklem olan asıl fiillerin kılış ve oluş fiili olma durumlarına göre aldıkları kişi değişmektedir. Oluş fiillerinde ve cümle içinde oluş fiili gibi kullanılan kılış fiillerinde, sadece üçüncü kişiler kullanılabilir. Oluş fiillerinin nesnesi isim değil de onun yerini tutabilen kişi zamiri ile ifade edilebiliyorsa oluş fiilleri de birinci ve ikinci kişi kavramlarıyla çekimlenebilir: *ben öldüm, sen öldün, o öldü, biz öldük, siz öldünüz, onlar öldüler.*” (Delice, 2008: 61). Fiilin gösterdiği hareketin hangi şahıs tarafından yapıldığını ifade eden gramer kategorisi (Ergin, 2007: 134) olarak kişi/şahıs ulamına baktığımızda, Oğuz şivelerinde ufak tefek ses bilimsel farklılıklar dışında, bu biçimbirimlerin birbirinden

pek farklı olmağı görülmektedir. Ancak Oğuz şivelerinde kaç tip kişi eki olduğu mevzusunda, farklı yaklaşımlar da söz konusudur. Türkçede kaç tip kişi eki olduğu konusunda, araştırmacıların bir kısmı iki tip (İlker, 1997: 93, Buran ve Alkaya, 2009: 129), bir kısmı üç tip (Ergin, 2007: 282; Ediskun, 2005: 171; Kükey, 1972: 75-77; Kara, 2007: 264; Korkmaz 2009: 571; Kartallıoğlu ve Yıldırım, 2007: 205), bir kısmı da dört tip kişi ekinden bahsetmektedirler.

- Türkiye Türkçesinde kullanılan kişi ekleri:

İyelik kökenli kişi ekleri: -Im, -In/-n, -, Ik, -Uk, -sInIz, -sUnUZ/ -lAr

Zamir kökenli kişi ekleri: -m, -n, -; -k, -k, -nIz, -nUz, -lAr

Emir ekleri: -AyIm, -, -sIn/-sUn; -AlIm, -In/-Un; -InIz/-UnUz, -sInlAr/-sUnlAr

- Azerbaycan Türkçesinde kullanılan kişi ekleri:

İyelik kökenli şahıs ekleri: -m, -n, -; -g/k, -nIz/-nUz, -lAr

Zamir kökenli kişi ekleri: -Am, -sAn, -dIr; -Ig/Ug, -ik/-ük, -sInIz/-sUnUz, - (dIr)lAr.

Emir ekleri: -Im/-Um, - , -sIn/-sUn; g/-k, -In/-Un, -sInlAr/-sUnlAr

- Türkmen Türkçesinde kullanılan kişi ekleri:

İyelik kökenli kişi ekleri: -In, -sİñ, -; -Is, -sİñIz, -lAr

Zamir kökeli kişi ekleri: -m, -ñ, -; -k, -ñIz, -lAr

Emir ekleri: -AyIn/-yIn, fiil kök ve gövdesi, -gIn/-Ay, -sIn/-sUn; -İñ/-Uñ, - İñIz/-UñUz, -sInlAr/-sUnlAr

- Gagavuz Türkçesinde kullanılan kişi ekleri:

İyelik kökenli kişi ekleri: -Im, -In/-n, -, Ik, -Uk, -sInIz, -sUnUZ/ -lAr

Zamir kökenli kişi ekleri: -m, -n, -; -k, -nIz, -nUz -lAr

Emir ekleri: -Im/-Um, - , -sIn/-sUn, -AlIm, -In/-Un; -InIz/-UnUz, -sInnAr/-sUnnAr

Yukarıda da görüldüğü üzere, kaynaklarda fiilde kişi ekleri, ele alındığında görülmektedir ki Oğuz şivelerinde şahıs ekleri, birkaç fonetik farklılık dışında aynıdır. Oğuz şivelerinde geçmiş zaman ve şart çekimlerinde kullanılan iyelik kökenli şahıs ekleri; şimdiki zaman, gelecek zaman, öğrenilen geçmiş, istek kipi, gereklilik kipi çekiminde kullanılan şahıs zamiri kökenli şahıs ekleri; sadece emir kipinde kullanılan emir ekleri vardır. Ayrıca isimlerin ek fiil olarak yüklem olması durumunda kullanılan şahıs ekleri de dördüncü bir tip olarak da ele alınmaktadır.

3.1.5.7. Asıl Fiilde Zaman ve Şekil

Bu bölümünde; zaman nedir?, Türkçede kaç zaman vardır?, dilimizdeki zaman kavramı yazıda hangi biçimbirimlerle gösterilmektedir?, çekimli fiil nedir? gibi konular üzerinde durularak Oğuz şivelerinde asıl fiilde zaman ve şekil ekleri tanıtılıp fiil çekimleri örneklendirilerek zaman ve şekil ekleri üzerinde durulmaktadır.

3.1.5.7.1. Oğuz Şivelerinde Asıl Fiilde Zaman ve Şekil

3.1.5.7.1.1. Türkiye Türkçesinde

Zaman ve kip kavramları, asıl fiilde kip ilgisi bölümünde ele alınarak geleneksel dil bilgisi kaynaklarında, bu iki dil bilimsel kategori birbiri yerine kullanılmakta; ancak, son zamanlarda yapılan çalışmalarda kip ve zaman kavramlarının birbirinden kesin surette ayrı değerlendirilmektedir.

“Zaman, bir eylemin, bir oluşun ya da bir durumun geçmişte ya da şimdi cereyan ettiği süreyi, içinde bulunduğu zaman dilimini yahut da gelecekte devam edeceği süreyi anlatan bir dilbilgisi ulamıdır. Oysa kip eyleme, oluşa, duruma yükleme dayalı bir bakış açısı gösterir, bunların hangi tarzda gerçekleştiğini, zorunluluk mu, gereklilik mi, istek mi, izin mi içerdiğini anlatır.” (Tahir Balcı ve Halime Balcı, 2015: 378). Bir iş ve oluşun gerçekleştiği an olarak tanımlayabileceğimiz zaman kavramı dilbilimciler tarafından farklı şekillerde açıklanmaktadır. Zaman, fiilin gösterdiği hareketin hangi zamanda yapıldığını veya olduğunu ifade eden (Ergin, 2007: 133-134); fiilin gösterdiği oluş ve kılışın, başı sonu belli olmayan zaman çizgisinin neresinde gerçekleştiğini bildiren bir gramer kategorisidir (Korkmaz, 2009: 570). Gerçek hayatta zaman dendiğinde akla,

bulduğumuz an yani şimdi, içinde bulunduğumuz andan önce, yani geçmiş ve içinde bulunduğumuz andan sonra, yani gelecek gelmektedir. “*Zaman bilinci, şimdiki zamandan geçmiş ve gelecek zamanı ayırt etme yeteneği, insanı diğer canlılardan ayıran özelliklerden biridir. İnsan bilişsel ve entelektüel yeteneği sayesinde zamanı algılayabilmekte ve bunu ifade edebilmektedir.*” (Canbulat, 2004: 563-572).

Taranan kaynaklarda, dil bilgisinde farklı farklı zamanlardan bahsedildiği görülmektedir. Eylemin yapılmakta olduğunu bildiren soyut süre *şimdiki zaman*, eylemin yapılmış olduğunu bildiren soyut süre *geçmiş zaman*, eylemin yapılacağını gösteren soyut süre ise *gelecek zaman* olmak üzere dil bilgisinde üç ana zaman vardır (Ediskun, 2005: 171; Zeynalov, 1993: 360; Delice, 2008: 64). Ne var ki “*zaman öncesiz ve sonsuz bir kavramdır. Bu kavram yine her biri çok geniş süreleri kaplayan geniş, şimdi, gelecek diye üç bölümde sınırlandırmak, anlam ayrımlarını belli sayıdaki kiplere sığdırmak olanaksızdır. Zarf ve zarf gibi kullanılan kelimeler de bu sınırsızlıktaki boşluğu dolduramamış. İşte bu nedenle gerektiğinde bir zaman kipini başka bir zaman kipiyle değiştirerek açıklık kapatılmak istenmiştir.*” (Acarlar, 1969: 250-254). Üç ana zamandan geçmiş zaman, eylemin yapıldığını ya kesin ya da şüpheli olarak bildireceğine göre, onu iki anlamlı bir geçmiş zaman olarak benimseyerek geçmiş, şimdiki ve gelecek zamanları kapsayan bir de *her zaman* veya *geniş zaman* da katarak eylemi beş zamana bağlamaktadır (Ediskun, 2005: 171). Türkiye Türkçesinde, zaman konusunda genel temayül de bu yönde olmasına rağmen bu hususta farklı fikirler olduğu da görülmektedir. Üçok, fiillerin ifade ettikleri iş, durum, hükümün; hal (şimdiki zaman), geçmiş zaman, gelecek zaman, geniş zaman olmak üzere dört zamanda vuku bulduğunu (2004: 129) ifade etmektedir.

Oğuz şivelerinde, işin veya oluşun gerçekleştiği veyahut gerçekleşeceği zaman, isim veya fiil kök ve gövdelerine getirilen biçimbirimler aracılığıyla gösterilmektedir. Soyut olan zaman kavramını, bir nevi kullanılan biçimbirimlerle somutlaştırılmakta ve Türkçede eskiden beri kullanılmakta olan bu eklere fiil çekim ekleri denmektedir. “*Yalnız istek, emir ve şart şekilleri daima çekimli fiil olarak görünmüş ve fiilin bir çeşit isim şekli olan partisip durumunda bulunmuşlardır. Bunlara görülen geçmiş zaman şeklini de katabiliriz. Görülen geçmiş zaman eki ancak son zamanlarda ve çok nadir olarak, bir iki misalde partisip eki şeklini*

almıştır. İşte bunların dışında kalan şekil ve zaman ekleri aynı zamanda partisip eki oldukları için bunlarla yapılan fiil çekimleri isim menşeli görünmektedir. Şahıs eklerinin şahıs zamiri veya iyelik eki menşeli olması da Türkçede fiil çekiminin isim asıllı olduğunu göstermektedir.” (Ergin, 2007: 290). Zaman ve şekil ekleri diye adlandırılan bu ekler, *“fiil kök veya gövdelerinin ifade ettiği hareketi sadece şekle veya hem şekle hem de zamana bağlayan”* (Özkan, 1996: 144); *“bir hareketin, bir oluş ve kılışın ne zaman ve nasıl ortaya çıktığını bildiren eklerdir.”* (Korkmaz, 2009: 26).

Sözdiziminde yüklemi özel kılan, cümledeki işin oluşun hem zamanının hem kişinin yüklemde gizli olmasıdır. Yüklem dendiğinde akla isim veya fiil kök ve gövdesinden oluşan bir sözcüğe hem şekil ve zaman ekleri hem kişi ekleri getirilerek oluşan biçimbirim akla gelmektedir. Sözcük türleri içerisinde fiil, çok önemli bir gramatikal ulamdır. Fiili önemli kılan, aldığı eklerle çekime girerek sözdiziminde yüklem olmasıdır. Tüm Oğuz şivelerinde, çekimli fiil (yüklem) olma özelliği aynıdır.

“Mücerret hareketleri nesnelere bağlamak için fiil kök ve gövdelerinin kullanım sahasında çeşitli şekillere” (Ergin, 2007: 133); *“eylemin belirli zamanda, kişiyle birlikte sayı, olumluluk ya da olumsuzluk göstererek biçimlenişine”* (Aksan, 1976: 97); *“eylemin çekim ekleriyle zaman kişi, kip, sayı, soru, olumluluk ve olumsuzluk belirterek girdiği değişik biçimlerine”* (Koç, 1996: 304) fiil çekimi denmektedir. *“Fiil çekimi, XII-XVIII. yüzyıllar arası Türklük biliminde Arap dilcilik ekolünün ad, fiil, edat kelime bölükleri sınıflandırmasına dayanılarak incelenmiştir. XIX. yüzyıldan beri ise isim, sıfat, sayı, zamir, fiil, zarf olmakla temel; ilgeç, bağlaç, edat, ünlem olmakla yardımcı kelime bölüklerinin tasvir olunmasıyla belirlenen Hint-Avrupa dil bilimi ekolü geleneklerine göre irdelenmektedir.”* (Musaoğlu, 2008: 26). *“Çekim sırasında, konuşucunun tutumunu, yani salt bildirmeyle mi yetindiğini, yoksa bir yorumda mı bulunduğunu; istek, dilek, koşul, gereklik, emir mi anlattığını gösteren anlatım biçimlerine kip”* (Koç, 1996: 304) denmektedir. Korkmaz çekimli fiili, *bitmiş fiil* (2009:567) diye adlandırmaktadır. Öyleyse çekimli bir fiilde kök veya gövde, şekil ve zaman eki, kişi eki birleştiğinde çekimli fiil meydana gelir ki bu çekimli fiil de bu şekliyle sözdiziminde cümlenin en önemli unsuru olan yüklemidir. Ayrıca, Türkçede fiil çekimi dendiğinde akla olumlu, olumsuz, olumlu soru ve olumsuz soru olmak üzere dört şekil gelmektedir:

- *Olumlu çekimde: fiil + zaman veya kip eki + kişi eki.*
- *Olumsuz çekimde: fiil + olumsuzluk eki + zaman veya kip eki + kişi eki.*
- *Olumlu soru çekiminde: fiil + zaman veya kip eki + soru eki + kişi eki.*
- *Olumsuz soru çekiminde: fiil + olumsuzluk eki + zaman veya kip eki + soru eki + kişi eki.*

Genellikle, kaynaklarda fiil kipleri haber (bildirme) ve tasarlama (dilek, dilek-şart, isteme) kipleri olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bildirme kipleri, fiillerin beş zamanını karşılayan *geniş, şimdiki, görülen geçmiş, öğrenilen geçmiş, gelecek zaman* şekillerdir; *şart, istek, gereklik* ve *emir kipleri* ise tasarlama kiplerini oluşturmaktadır (Ergin, 2007: 289; Aksan, 1976: 106; Dizdaroğlu, 1963: 8; Türkyılmaz¹⁶, 1999: 8; Korkmaz, 2009: 583; Hacıeminoğlu, 1992: 129; Korkmaz, 2009: 26). Emir, şart ve gereklilik işlevleri taşıyan tasarlama kipleri, “*tavsiye-yönlendirme, rica, tembih, nasihat-öğüt verme, tahmin, yeterlilik, olabilirlik, arzu, endişe, tereddüt-korku, kararsızlık, dikkati çekme, açıklama, önemsememe, umursamama, meydan okuma, tehdit, ihtar, ikaz, kızgınlık, hiddet, beklenmezlik, uyarı, şaşkınlık, kabullenme, yemin etme-ahdetme, ihtimal, sitem, kesinlik, şartsızlık*” (Türkyılmaz, 1999: 12) gibi işlevlerde kullanılmaktadır. Bu kadar çok işleve sahip olan şekil bildiren fiil çekimlerini tek şekilde adlandırmak elbette ki zordur. Çünkü bu tür çekimlerde istek dilek, emir ifadeleri iç içedir. “*Tasarlama kiplerinden en çok kullanılan kip, emir kipidir. Türkçede cümle bağlayıcılarında emir ve şart kipi asıl işlevlerini kaybetmiş ve kalıplaşmış olarak kullanılmaktadır: Gelgelelim, bak bakalım, ne yapalım ki, olsa olsa... Özellikle emir kipinin kalıplaşmış ifadelerde ve deyimlerdeki kullanılışı da dikkat çekicidir: sağol, canı sağolsun, helal olsun, gel keyfim gel, adet yerini bulsun, sorması ayıp olmasın... gibi ifadelerde emir kipini işlevliğini ortaya koymaktadır. Tasarlama kiplerinde zaman işlevi doğrudan doğruya tespit edilememektedir; fakat tasarlama kiplerinde çok açık olmayan bir gelecek ve geniş zaman işlevi de vardır.*” (Türkyılmaz, 1999: 121-123).

¹⁶ Fatma Türkyılmaz, *Tasarlama Kiplerinin İşlevleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, TDK Tarafından Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1990.

Oğuz şivelerinin dil bilgisi kaynaklarında fiiller, basit zaman ve birleşik zaman olarak ikiye ayrılarak ele alınmaktadır. Tek bir kip ve zaman ekiyle oluşan çekimler basit zaman veya basit çekim; iki zaman ekinin veya kip ekinin üst üste gelmesi durumunda oluşan fiil çekimleri, birleşik çekim veya birleşik zaman olarak değerlendirilip Türk lehçelerinde birleşik çekimler, çoğunlukla, hikâye, rivayet ve şart diye üçe ayrılmaktadır. Yalnız bu durum, AT’de de görülmesine rağmen, TmT’de hikâye, rivayet ve şart kavramı yoktur, TT’ndeki hikâye ve rivayet gibi birleşik çekim tabirleri, TmT ve GT’nde basit fiil kiplerini oluşturmaktadır.

Geleneksel bakış açısıyla hazırlanan kaynaklarda görülen hikâye, rivayet, şart birleşik şekilleri, günümüzde hazırlanan kaynaklarda farklı biçimlerde de adlandırılmaktadır. Örneğin, Delice, bir dilde iki zaman olamayacağını belirterek “*Geliyordum yapısındaki kiplik durumu şimdiki zamanın hikâyesi değil ek + kelime (-yor er-: Geliyordum. <Gel-i-yor er-ti-m.) yapısında sürerli geçmiş kipliğini göstermektedir. Bu şekilde hikâye ve rivayet kipliği olarak verilen şekiller aslında cümlede yargıyı yükleneyecek olan fiillerin farklı kiplik durumlarını gösteren öbek-fiillerdir.*” (Delice, 2002: 203) der. Ayrıca yazara göre: “*Fiil kiplerinde kullanılan geçmiş, şimdiki ve gelecek olmak üzere, üç tip zaman vardır. Fiil kipleri bunlardan sadece biri üzerine kurulabilir. Bir fiil çekiminde iki zaman üst üste olamaz. Bu zaten mantık itibarıyla de mümkün değildir; ancak genellikle zaman kavramını göstermek için kullanılan iki ek, üst üste gelebilir. Bunlardan birincisi kılınış zamanını veya fiil şeklini ikincisi ise gerçek zaman dilimini gösterir. “Bu işe başlarken dört yanını çevirmiş olan alkışçılar, sanki ortadan çekilmişti.” (M. Ş. Esendal) cümlesinde -miş eki bitmişlik kılınış şeklini; ek fiil üzerine -DI eki ise asıl zamanı -yani, görülen geçmiş zaman göstermektedir.*” (Delice, 2008: 64). Nitekim TT ve AT’nde birleşik zamanlar TmT ve GT’nde başlı başına fiil kiplerini oluşturmaktadır. *idi, imiş* ek fiilleriyle meydana gelen biçimlerin TT’nde birleşik zaman olarak değerlendirilmesi fikrine Zeynalov da katılmayarak bu tür kullanımların yeni zaman biçimi sayılmaması gerektiğini, zaten bu biçimlerin Türk lehçelerinde, fiillerin bağımsız zaman biçimleri olarak incelendiğini (1993: 368-369) vurgulamaktadır. Hatta görülen geçmiş zamanın şartı diye adlandırılan-*idi, -ise* ve öğrenilen geçmiş zamanın şartı olarak bildiğimiz *-miş* ise biçimleriyle oluşan biçimbirimlere *katmerli bileşik zamanlı fiilleri* (Kükey, 1972: 187; Bilgegil, 2009: 265; Ediskun, 2005: 211-218;

Özkan, 1996: 167) denmektedir. Görüldüğü gibi, katmerli bileşik zamanları oluşturan unsur ek-fiillerdir. Delice, bu tür kullanımları da öbek fiil (203) olarak adlandırmaktadır.

3.1.5.7.1.2. Azerbaycan Türkçesinde

AT'nde fiilin; *emir şekli*, *haber şekli*, *arzu şekli*, *vacib şekli*, *lazım şekli*, *şart şekli* olmak üzere altı fiil şekli vardır. Haber şekli; *şimdiki zamanı*, *geçmiş zamanı* ve *gelecek zamanı* kapsamaktadır. Azerbaycan Türkçesinde geçmiş zaman, TT'de olduğu gibi, ikiye ayrılmaktadır. Geçmiş zamanda olduğu gibi, gelecek zaman da *belirli gelecek* ve *belirsiz gelecek* şeklinde değerlendirilmektedir. AT'de birleşik çekime, *fel formalarının mürakkâb* adı verilmekte, hikâye, rivayet ve şart biçimleri, TT'deki gibi çekimlenmektedir.

3.1.5.7.1.3. Türkmen Türkçesinde

Asıl fiilde zaman ve şekil, TmT'nde *işlik şekilleri* diye adlandırılarak fiilin işlik şekilleri ise zaman bildiren şekiller “işliğin zaman şekilleri” ve zaman bildiremeyen şekiller “işliğin zamanı nâbelli şekilleri” biçimde değerlendirilmektedir. TmT'de geçmiş zaman “öten zaman” dört türdür: Belirli geçmiş zaman “melim öten zaman” belirli sürekli geçmiş zaman, “melim devamlı öten zaman”belirsiz sürekli geçmiş zaman; “nemelim devamlı öten zaman”, hayali geçmiş zaman “hıyal-meyil öten zaman”. Şimdiki zaman; “hezirki şimdiki zaman”, süreklilik bildiren şimdiki zaman “konkret hezirki zaman” çakma hezirki zaman ve şimdiki-geçmiş zaman “hezirki öten zaman”, gelecek zaman belirli gelecek zaman “melim gelecek zaman” ve “nemelim gelecek zaman”, belirsiz gelecek zaman şeklindedir. Şekil bildiren “işliğin zamanı nâbelli şekilleri” fiil kipleri ise şart kipi “şert şekli” şart-istek kipi “şert-arzuv”, istek kipi “işliğin arzuv şekli”, emir kipi “işliğin buyruk şekli” gereklilik kipi “işliğin hökmalık şekli”, niyet kipi “işliğin hıyal şekli” biçiminde ele alınmaktadır. Türkmen Türkçesi kaynaklarında birleşik çekime rastlanmamaktadır. Türkiye Türkçesinde kullanılan birleşik çekimler, Türkmen Türkçesinde farklı kip adlarıyla kullanılmaktadır.

Görüldüğü gibi, Türkmen Türkçesinde fiil çekimlerinde çeşitlilik söz konusudur. Fiil çekimi, zaman ifadesi taşıyıp taşınamasına göre ikiye ayrılmakta, geçmiş, gelecek ve şimdiki zaman, çeşitli şekillerde gruplandırılmaktadır. Türkmen Türkçesinde fiil çekimleri arasında geniş zaman diye bir fiil çekimi olmayıp bu kip, gelecek zaman içerisinde değerlendirilmektedir. Şekil bildiren fiil kiplerinde ise TT’nde farklı olarak şart-istek ve niyet kipi bulunmaktadır.

3.1.5.7.1.4. Gagavuz Türkçesinde

Gagavuz Türkçesinde zaman ve şekil, *işlin diişmesi* biçiminde adlandırılmaktadır. TT’nde haber kipleri diye bilinen fiil çekimlerine *oluşluk çalımı* denmektedir. Bunlar, zaman bildiren fiil çekimleridir. Gagavuz Türkçesinde zaman bildiren fiil çekimleri ise şunlardır: Mutlak geçmiş zaman “görülen geçmiş zaman”, bellisiz geçmiş zaman “öğrenilen geçmiş zaman”, şimdiki zaman, bellisiz gelecek zaman “geniş zaman” mutlak gelecek zaman “gelecek zaman”, çoktan geçmiş bitirilmiş zaman “görülen geçmiş zamanın hikâyesi”, çoktan geçmiş bellisiz zaman “öğrenilen geçmiş zamanın hikâyesi”, bitkisiz geçmiş zaman “geniş zamanın hikâyesi”, neetlik geçmiş zaman “ gelecek zamanın hikâyesi”.

GT’nde kullanılan dokuz oluşluk çalımı “zaman bildiren fiil çekimleri” dışında, izin çalımı “emir kipi”, isteyişlik çalımı “istek kipi”, lââzımnık çalımı “gereklilik kipi”, sankilik çalımı “şart kipi” da diğer fiil çekimleridir. GT’nde gereklilik kipi, *lââzımnık çalımının şimdiki zamanı*, *lââzımnık çalımının mutlak geçmiş zamanı*, *lââzımnık çalımının bellisiz geçmiş zamanı*, *lââzımnık çalımının mutlak gelecek zamanı*, *lââzımnık çalımının bitkisiz geçmiş zamanı* olmak üzere beş çeşittir. Bunlar TT’deki hikâye ve rivayet birleşik zamanlardır ancak GT’nde birleşik çekim olarak verilmemektedir. TT’nde kullanılan birleşik çekimlerden; görülen geçmiş zamanın hikâyesi, öğrenilen geçmiş zamanın hikâyesi, geniş zamanın hikâyesi, gelecek zamanın hikâyesi GT’nde haber kiplerine dâhil olup basit kipler içerisinde değerlendirilmektedir, yani GT’nde hikaye ifadesi yoktur. Birleşik çekim başlığıyla “*modal formalar*” üç tip birleşik zamandan bahsedilmektedir. Bunlar da rivayet *bellisiz modal forması*; şart ise *sankilik modal forması* ve *mutlaklık modal forması* olarak adlandırılmaktadır.

Görüldüğü gibi, Gagavuz Türkçesinde, zaman ifadesi taşıyan kipler *oluşluk çalımı* diye ayrı bir kategoride değerlendirilmektedir. GT’nde dokuz fiil çekimi vardır. TT’ndeki birleşik zamanlar, GT’nde basit zamanlar gibi değerlendirilmektedir. GT’nde iki tane gelecek zaman, altı tane geçmiş zaman vardır. Şekil bildiren fiil çekimleri ise TT ile müşterektir.

Oğuz şivelerinde fiillerle ilgili olarak tespit edilen en büyük farklılık, şüphesiz ki fiil çekimlerinde görülmektedir. Bu çalışmada, fiil çekimleri farklı bir bakış açısıyla değerlendirilmektedir. Fiil çekimleri, *sadece zaman bildiren fiil çekimleri* (öğrenilen geçmiş zaman kipi, görülen geçmiş zaman kipi, şimdiki zaman kipi, gelecek zaman kipi, geniş zaman kipi); *sadece şekil bildiren fiil çekimleri* (katılımlı istek kipi, istek kipi, gereklilik kipi, emir kipi) ve *hem zaman hem şekil bildiren fiil çekimleri* (geçmiş zamanın hikâyesi kipi, sürerli geçmiş zaman kipi, olmayası planlı geçmiş zaman kipi, olmayası istenen geçmiş zaman kipi, istem dışı geçmiş zaman kipi, bitişli gelecek zaman kipi, varsayımlı geçmiş zaman kipi, varsayımlı gelecek zaman kipi, varsayımlı gereklilik kipi, tezlik kipi, yaklaşma kipi, sürerlilik kipi) olmak üzere üçe ayrılmaktadır.

3.1.5.7.2. Zaman Bildiren Fiil Çekimleri

Fiil tabalarına zaman ekleri ve kişi ekleri getirilerek yapılan bu fiil çekimlerinin temel özelliği, zaman ifadesi taşımasıdır. Bu tür fiil çekimleri, TT’nde *haber kipi*, AT’nde fiilin *haber şekli*, TmT’nde *işliğin zaman şekilleri*, GT’nde ise *oluşluk çalımı* biçiminde adlandırılmaktadır.

Zaman bildiren bu fiil çekimleri, fiil kök ve gövdesine getirilen zaman ve şahıs ekleriyle yapılmaktadır.

3.1.5.7.2.1. Görülen Geçmiş Zaman

Eylemin konuşma anından önce yapıldığını, konuşanın, eylemin yapılıp bittiğini kesin olarak bildiğini gösteren bu zaman, tamamlanıp bitmiş bir hareketi bildirmektedir.

3.1.5.7.2.1.1. Oğuz Şivelerinde Görülen Geçmiş Zaman

Görülen geçmiş zaman çekimi, Oğuz şivelerinde; fiil tabanı + zaman eki + kişi ekiyle yapılmaktadır.

3.1.5.7.2.1.1.1. Türkiye Türkçesinde

Dilimizde belirli geçmiş zaman (Aksan); görülen geçmiş zaman (Delice, Korkmaz, İlker, Buran ve Alkaya) bilinen geçmiş zaman (Kara) -di'li geçmiş zaman (Bilgegil, Ediskun); mutlak geçmiş zaman (Özkan) gibi terimlerle adlandırılan ve -DI/-DU biçimbirimiyle yapılan fiil çekimidir.

3.1.5.7.2.1.1.2. Azerbaycan Türkçesinde

Azerbaycan Türkçesinde *şühudi keçmiş zaman* terimiyle adlandırılan bu zaman, -di/-du ekiyle yapılmakta ve AT'nde kalınlık-incelik uyumuna giren bu ek, ünsüz uyumuna girmemektedir.

3.1.5.7.2.1.1.3. Türkmen Türkçesinde

Görülen geçmiş zaman, Türkmen Türkçesinde *konkret öten zaman/mâlim öten zaman* diye adlandırılmaktadır. Bu zaman için, ünsüz uyumuna girmeyen -di/-du eki kullanılmakta, konkret öten zaman/mâlim öten zaman diye bilinen bu kip, belirli geçmiş zaman anlamına gelmektedir.

3.1.5.7.2.1.1.4. Gagavuz Türkçesinde

Mutlak geçmiş zaman şeklinde adlandırılan bu zaman ekinin kullanımı, Türkiye Türkçesi ile müşterektir. Gagavuz Türkçesinde bu ek, ünlü ve ünsüz uyumuna girmektedir.

Üç temel zaman içinde ele alınan geçmiş zamanın bir türü olan bu zamanın oluşması hakkında çeşitli fikirler ileri sürülmektedir. “J. Deny, K. Brockelmann, A. P. Potseluevski, N. K. Dmitriev, E. V. Sevortyan -di/-dı ekli geçmiş zaman biçiminin fiilden türemiş -it/-it ekli bir isimden geliştiğini varsaymaktadırlar.” (Serebrennikov vd., 1986: 154-155). Türkiye Türkçesindeki -DI/-DU görülen geçiş zaman ekinin iyelik kökenli şahıs ekleriyle çekime girmesi, kökünde, bu ekin fiilden ad türeten bir ekten geldiği görüşünü benimsetiyor diyen Korkmaz, “ancak, ek, Eski Türkçe

dönemine oluşumunu tamamlamış olarak girdiği için yapısı kesin olarak açıklanamıyor” demektedir. Ekin yapısındaki ayrıntıya inildiğinde, J. Deny *-dUk* sıfat-fiilinden geldiğini (653); Gabain, fiilden ad türeten bir *-t* ekinden çıktığını (1988: 217) ileri sürmektedirler. Banguoğlu ise, *-DI/-DU*'yu eski bir *-it* sıfat-fiil ekine (2009: 584-599) bağlamaktadır.

Tablo 37. Görülen Geçmiş Zaman Ekleri

TT	-DI, -DU
AT	-dI, -dU
TmT	-dI, -dU
GT	-DI, -DU

• Bu fiil çekimi, Eski Türkçe döneminden itibaren işin, oluşun yapılışına kişinin ya tanık olduğunu ya da olaya iştirak ettiğini bildirmektedir. Oğuz şivelerinde öğrenilen geçmiş zaman eki, aynıdır, lakin TT ve GT'de görülen geçmiş zaman eki, ünlü ve ünsüz uyumuna girerken bu ek, AT ve TmT'de ünsüz uyumuna girmemektedir.

Tablo 38. Görülen Geçmiş Zaman Çekimi

	TT	AT	TmT	GT
1. tk. kişi	aldım/ bildim	aldın/ bildin	aldım/aldım	aldım/bildim
2. tk. kişi	aldın/ bildin	aldın/ bildin	aldıñ/bildiñ	aldın/ bildin
3. tk. kişi	aldı/ bildi	aldı/ bildi	aldı/bildi	aldı/bildi
1. çk. kişi	aldık/ bildik	aldıg/ bildik	aldık/bildik	aldık/bildik
2. çk. kişi	aldınız/ bildiniz	aldınız/bildiniz	aldıñız/bildiñiz	aldınız/bildiniz
3. çk. kişi	aldılar/ bildiler	aldılar/ bildiler	aldılar/bildiler	aldılar/bildiler

Yukarıda verilen geçmiş zaman çekimi tablosu, Oğuz şivelerinde, bu fiil çekiminde pek farklılık olmadığını net olarak göstermektedir.

3.1.5.7.2.2. Öğrenilen Geçmiş Zaman

Öğrenilen geçmiş zaman, konuşanın, eylemin yapıp bittiğini kesin olarak bilmediğini, ya başkasından işittiğini, ya da sonradan farkına vardığını haber vermektedir. Öğrenilen geçmiş zaman; konuşanca, sonradan görülen, sonradan fark edilen, tanık olunmayan olayları ifade etmek için kullanılmaktadır.

3.1.5.7.2.2.1. Oğuz Şivelerinde Öğrenilen Geçmiş Zaman

Öğrenilen geçmiş zaman çekimi, Oğuz şivelerinde; fiil tabanı + zaman eki + kişi ekiyle yapılmaktadır.

3.1.5.7.2.2.1.1. Türkiye Türkçesinde

Öğrenilen/ duyulan geçmiş zaman; -miş’li geçmiş zaman, şeklinde adlandırılan bu fiil çekimi, Türkiye Türkçesinde *-mİş/ -mUş* ekiyle yapılmaktadır.

3.1.5.7.2.2.1.2. Azerbaycan Türkçesinde

Bu fiil çekimi, Azerbaycan Türkçesinde *nägli keçmiş zaman* diye bilinmekte ve bu çekim için *-mİş/-mUş/-İb/-Ub* ekleri kullanılmaktadır, lakin AT’nde 1. teklik ve çokluk şahıslar dışında, bu kipin çoğunlukla *-İb/-Ub* şekli esastır.

“Türk lehçelerinde, tarihte *-miş* eki ile ortaya çıkan anlatılan geçmiş zaman (belirsiz geçmiş) biçimine bir nevi eş anlamlı olan *-İb* ekli fiil biçimleri de kullanılmıştır. Çoğu durumda öznel geçmiş zaman olarak karakterize olan bu zaman biçimi, şimdi Oğuz şivelerinde yalnız Azerbaycan Türkçesinde görülmektedir. Azerbaycan Türkçesinde teklik 1. şahısta *-Am* ekleri mevcutken Türk ve Gagavuz lehçelerinde *-Im, -Um* ekleri görülür. Buna benzer ikinci bir fark ise kendini teklik 2. şahısta gösterir. Azerbaycan Türkçesinde bu durumda *-sAn* Türk ve Gagavuz lehçelerinde ise *-sIn, -sUn* ekleri kullanılmaktadır.” (Zeynalov, 1993: 366). Azerbaycan Türkçesinde öğrenilen geçmiş zamanda kullanılan *-mİş /-mUş* ekindeki *-ş-ünsüzünün* düştüğü de görülmektedir.

Örnek: *almışsan-almısan* vb.

3.1.5.7.2.2.1.3. Türkmen Türkçesinde

Nämälim öten zaman şeklinde adlandırılan öğrenilen geçmiş zamanın Türkmen Türkçesindeki ekleri *-mİş/-An(dIr)/-(İ)pdır/-(U)pdır*’dir. Fakat TmT’nde *-İpdır/-Updır* esas öğrenilen geçmiş zaman eki olarak kullanılmaktadır.

Türkmen Türkçesinde *-mİş/-mUş* öğrenilen geçmiş zaman eki, nadir olarak kullanılmaktadır. Ancak kimi kalıplaşmış biçimlerde (*durmuş*) *yaşam*, (Hanser, 2003: 124) bu ek görülmektedir. Ayrıca, Türkmen Türkçesi istisna olmakla, Oğuz şivelerinde *-mİş/-mUş* eki nakledilen geçmiş zaman kavramı yaratır. Bu ek, Türkmen Türkçesinde 19. asra kadar görülmüş, günümüzde ise, ekin sınırlı şekilde ayrı ayrı kelimelerde kalıplaşmış hallerine (sövme, kargış ve aksettirme yerine) rastlanmaktadır (Çarıyarov, 1969: 217-218).

Örnek: *ütülüp ölmüş, ocağı gömülmüş, dili kesilmiş, ürkmüş, geçmiş, etmiş.*

“-ib ekiyle kullanılan anlatılan (belirsiz) geçmiş zaman biçimi, önceleri *Türkmen Türkçesinde de geniş biçimde yaygın olmuş, (alıpsen, alıpmız, alıpsız) günümüzde ise başka şekil almıştır.*” (Zeynalov, 1993: 366).

Örnek: *alıpdırın, alıp/dır/sın, alıpdır vb.*

Öğrenilen geçmiş zamanın -An şekli TmT’de yalnızca teklik ve çokluk 3. şahıslarda kullanılmasına rağmen 1. ve 2. teklik ve çokluk şahıslarda kullanılmaz. Bu şekil edebi dilde -dir bildirme ekiyle birlikte kullanılır: *gelendir*. Ek, bu şekliyle TT’deki -miştir fonksiyonuyla benzerlik gösterir: *yören “yürümüş”, yörenler “yürümüşler”* (İlker, 1997: 104).

3.1.5.7.2.2.1.4. Gagavuz Türkçesinde

Gagavuz Türkçesinde *bellisiz geçmiş zaman* biçiminde adlandırılan bu fiil çekimi, -mİş/-mUş ekiyle yapılmaktadır. Öğrenilen geçmiş zamanın birinci şekli olan -mİş/-mUş; TT ve GT’de tek ve asli öğrenilen geçmiş zaman ekidir. Gagavuz Türkçesinde 1. çokluk şahısta, -mİşIz yerine -mİşIk eki kullanılmaktadır.

Görülen geçmiş zaman eki gibi, -mİş/-mUş eki de Eski Türkçe döneminde, sıfat fiil eki olarak kullanılmış, ileriki dönemlerde geçmiş zamanı karşılamıştır. “*Eski Anadolu Türkçesinde yalnız dil benzeşmesine uğrayarak -mİş biçiminde olan bu ek, Osmanlı Türkçesinin sonlarına doğru dudak benzeşmesine de uğrayarak bugünkü biçimini almıştır.*” (Korkmaz, 2009:600). “*Bazı Türk lehçelerinde -mİş eki ile -Imİş ek fiili aynılaştırılır, sonuncu da nakledilen geçmiş zaman eki sayılır. Ancak, -mİş zaman eki, fiil köküne ilave edilir, imiş ek fiili ise genellikle zaman, sıfat fiil ve bağ fiil biçimlerinden sonra gelir.*” (Zeynalov, 1993: 364).

TmT: *değenmiş, yıkılanmış*

AT: *yazmış, görmüş imiş, gelen imiş.*

Tablo 39. Öğrenilen Geçmiş Zaman Ekleri

TT (öğrenilen geçmiş)	-mİş/-mUş		
AT (nâgli keçmiş)	-mİş/-mUş	-Ib/-Ub (2. tk ve çk),(3. tk ve çk)	
TmT (nâmalim öten)	-mİş	-An dİr (3. tk ve çk)	-(I)pdır/-(U)pdır
GT (bellisiz geçmiş)	-mİş/-mUş		

• Öğrenilen geçmiş zaman, iş ve oluşun içinde bulunulan andan ya daha önce gerçekleştiğini ya da iş ve oluşun başkasından duyulduğunu ifade etmektedir. Yukarıda verilen öğrenilen geçmiş zaman tablosunda görüldüğü gibi, TT ve GT’nde bu ekin kullanımı müşterektir. AT’nde *-mİş/-mUş* ekiyle birlikte *-Ib/-Ub* de kullanılmaktadır. Hatta AT’nde 1. teklik ve çokluk kişilerde *-mİş/-mUş*; 2. ve 3. teklik ve çokluk kişilerde ise çoğulukla, *-Ib/-Ub* eki tercih edilmektedir. TmT’nde bu fiil çekimi, *-mİş/-An(dİr)/-(I)pdır/-(U)pdır* ekleriyle yapılmaktadır. TmT’nde *-Ipdır/Updır*, esas öğrenilen geçmiş zaman eki olup *-mİş/-mUş* öğrenilen geçmiş zaman eki, nadir olarak kullanılmaktadır. Öğrenilen geçmiş zamanın *-An* şekli, TmT’de 1. ve 2. teklik ve çokluk şahıslarda kullanılmazken sadece teklik ve çokluk 3. şahıslarda görülür. Bu şekil, edebi dilde *-dir* bildirme ekiyle birlikte kullanılmaktadır.

Tablo 40. -mİş/-mUş Şekli

	TT	AT	TmT	GT
1. tk. kişi	almışım/ bilmişim	almışam/ bilmişem	almışım/ bilmişim	almışam/ bilmişim
2. tk. kişi	almışsın/ bilmişsin	almışsan/ almısan, bilmişsen/ bilmişen	almışsın/ bilmişsin	almışsın/ bilmişsin
3. tk. kişi	almış/ bilmiş	almış(dır)/ bilmiş(dır)	almış/ bilmiş	almış/ bilmiş
1. çk. kişi	almışsınız/ bilmişsiz	almışığ/ bilmişik	almışsınız/ bilmişsiz	almışık/ bilmişik
2. çk. kişi	almışsınız/ bilmişsiz	almışsınız/ almırsınız/ bilmişsiniz/ bilmişiniz	almışsınız/ bilmişsiniz	almışsınız/ bilmişsiz
3. çk. kişi	almışlar/ bilmişler	almış(dır)lar/ bilmiş(dır)ler	almışlar/ bilmişler	almışlar/ bilmişler

• Öğrenilen geçmiş zaman *-mİş/-mUş* eki, Oğuz şivelerinde ortaktır. Ancak, bu fiil çekiminde 1. teklik ve çokluk kişilerde ses bilimsel farklılıklar mevcuttur. 1. teklik kişi çekimi, TT ve TmT’de *almışım* şeklindeyken AT ve GT’nde *almışam* biçimindedir. 1. çokluk kişi TT ve TmT’de *almışsınız*; AT’de *almışığ*, GT’nde ise *almışık*’dır. Öğrenilen geçmiş zamanın *-An* şekli TmT’de yalnızca teklik ve çokluk 3.

şahıslarda kullanılmakta ve *-dIr/-dUr* bildirme ekiyle birlikte *-AndIr* biçimini almaktadır.

Tablo 41. -Ib ve -IpdIr Şekli

	AT	TmT
1. tk. kişi	-	alıpdırın/bilipdirin
2. tk. kişi	alıbsan/bilibsen	alıdırsıñ/bilipdirsiñ
3. tk. kişi	alıbdır/bilibdir	alıbdır/bilipdir
1. çk. kişi	-	alıpdırıs
2. çk. kişi	alıbsınız/bilipsiniz	alıdırsıñız/bilipdirsiñiz
3. çk. kişi	alıbdırlar/bilibdirler	alıpdırlar/bilipdirler

- Sadece AT’de *-Ib/-Ub* ekli öğrenilen geçmiş zaman çekimi görülmektedir. Lakin bu tip fiil çekimine 1. kişilerde rastlamaz. TmT’nde önceleri görülen *-Ib/-Ub* çekimi yerini *-IpdIr/-UpdIr* ekine bırakarak bu ek artık asli öğrenilen geçmiş zaman eki olmuştur.

Tablo 42. -An(dIr) şekli

	TmT
1. tk. kişi	başlandırın “başlamışdırım”
2. tk. kişi	başlan(dır)sıñ “başlamışdırsın”
3. tk. kişi	başlan(dır) “başlamışdır”
1. çk. kişi	başlandırıs “başlamışdırız”
2. çk. kişi	başlan(dır)sıñız “başlamışdırsınız”
3. çk. kişi	başlan(dır)(lar) “başlamışlardır”

Yukarıda görüldüğü üzere, Oğuz şivelerinde öğrenilen geçmiş zaman için, üç türlü ek kullanılmaktadır:

1. -mİş, -mUş
2. a) -Ib, -Ub b) -IpdIr, -UpdIr
3. -An (dIr)

3.1.5.7.2.3. Şimdiki Zaman

Şimdiki zaman, sürekli olan hareket ve durumları ifade etmek için kullanılmaktadır. Şimdiki zaman; alışkanlık içeren, tekrar edilen, bir defa, yapılan veya süreklilik ifade eden, insan karakterinden veya da doğasından gelen davranış ve hareketleri göstermektedir. Kimi durumlarda şimdiki zaman, geniş zamanı da ifade edebilmektedir.

3.1.5.7.2.3.1. Oğuz Şivelerinde Şimdiki Zaman

Şimdiki zaman çekimi, Oğuz şivelerinde; fiil tabanı + zaman eki + kişi ekiyle yapılmaktadır.

3.1.5.7.2.3.1.1. Türkiye Türkçesinde

Şimdiki zaman, eylemin konuşma anında yapılmakta olduğunu ve hareketin hâli hazırda devam ettiğini bildirmektedir. *Türkiye Türkçesinde şimdiki zaman kipi, üç ekle yapılmaktadır: 1. -(I)yor; 2. -mAktA, 3. -mAdA* (Bilgegil, 2009: 257; Korkmaz, 2009: 610; Ergin, 2007: 295). *-yor*'lu şimdiki zaman, kimi kez eylemin başlamadığını, *-mekte*'li şimdiki zaman ise eylemin kesin olarak başladığını gösterir ki bu, önemli bir ayrımdır. Kimi kaynaklarda *-mAktA* ekinin şimdiki zaman anlamı taşıması konusunda, şüpheler yer almaktadır: “*-mAktA yapısı dağılımsal ve işlevsel olarak bir fiilcil birim özelliklerini taşır. Ancak, bu birimin temel işlevi ‘şimdiki zaman’ ya da ‘süreklilik’ belirtmek değildir. Stilistik ayrımlar (konuşma dili/ yazı dili; formel dil/ enformel dil, vb.) da -mAktA'nın işlevini açıklamaz. -mAktA özel bir zaman, görünüş ya da stilistik eki değildir ama değişmeyen bir özelliğe sahiptir: bitmişliği belirtmemek. Ancak, -Iyor da bitmişlik belirtmez. Öyleyse, aynı görünüş değerine sahip bu iki birim arasındaki temel işlevsel farklılık görünüşsel de değildir. -mAktA'yı -Iyor'dan ayıran sözceleyenin sözcüsünün içeriği ve eş sözceleyenle (kabaca, muhatabıyla) kurduğu ilişkinin niteliğidir, sözceleme tarzıdır. Bu bakımdan, -mAktA ve -Iyor farklı nitelikte sözceleme belirticileridir, aralarındaki karşıtlık sözcelemseldir. Bu ekin sebebi ne ‘(sürekli) şimdiki zaman’, ne de ‘süreklilik’ belirtmektir. -mAktA özel bir zaman, özel bir görünüş, özel bir stilistik eki değildir.*” (Akaslan, 2011: 346-347). “*Hareketlerimiz, içinde yaşadığımız zaman diliminde gerçekleştiği için buna şimdiki zaman diyoruz. Ancak bu kip bazı durumlarda gelecek ve geniş zamanı da ifade edebilir. Bu sebeple dilimizde şimdiki zamanı belirtmek için aslında isim-fiil olan -makta/-mekte kalıbı kullanılmaktadır.*” (Hacıeminoğlu, 1992: 128). “*Bu eklerin her ikisi de hareketin şimdiki zamanda yapılmakta olduğunu gösterir. Yalnız -mAktA ve -mAdA'lı şekilde bildirilen hareketin mutlaka başlamış olduğu manası vardır.*” (Ergin, 2007: 298).

“Bugün, Türkçede şimdiki zaman eki -yor’dur. Bu ek, Türkçede sonradan ortaya çıkmış yeni bir ektir. Batı Türkçesi dışında eskiden beri şimdiki zaman eki olarak -a, -e görülür. Eski Anadolu Türkçesinde de şimdiki zaman ile geniş zamanın bazen -a, -e ile karşılandığını görürüz. Fakat şimdiki zaman eki olan bu -a, -e Batı Türkçesinde istek eki olan ve Eski Türkçedeki -ğa, -ge (-ğay, -gey)’den gelen -a, -e ile karışmış ve daha Eski Anadolu Türkçesinde iken şimdiki zaman eki hüviyetini kaybetmiştir. Eklerin başındaki ğ ve g’leri düşürmeyen diğer Türk şivelerinde ise -a, -e şimdiki zaman eki ile -ğa, -ge istek eki birbirine karıştırılmadan yan yana kullanılagelmiştir. -yor şimdiki zaman eki yorı- “yürümek” fiilinin yorı-r geniş zaman şeklinden çıkmıştır. -yor eki de bugün eklendiği fiilin açık orta hece durumunda kalan -a, -e vokalini -y tesiriyle çok belirli bir şekilde darlaştırmaktadır: başlıyor (başla-yor)” (Ergin, 2007: 296-297). “ET’de -yor ekini bir ek olarak değil, birleşik fiil yapan bir yardımcı fiil olarak görüyoruz. Bu didüğü Osman neslidür, işde sürilüp gide yorır (Dede Korkut). Git- temel fiil, -e istek kipi ekinden sonra yormak ya da yormak (yürümek) mastarının geniş zamanı olan yorır getirilmiş ve bileşik fiil yapılmıştır. Osmanlıcada yorır’daki -ır hecesi, tıpkı uşol’un şol, durur’un dur, cuma ertesi’nin cumartesi oluşlarında gördüğümüz hece binişmesi (haplologie) gibi, -yor hecesinde toplanıp büzülmüş olan ve temel fiile ulanan -e istek eki ise ünsüzle sonuçlanan fiil kök ya da gövdelerine -ı, -i, -u, -ü biçimlerinde yardımcı ses görevini görmeye başlamıştır.” (Bilgegil, 2009: 178-179). 14-18 yüzyıllarda -a, -e ekleri durur yardımcı fiiliyle birlikte kullanılarak şimdiki zaman kavramı yaratmıştır (Mirzezade, 1962: 248).

Korkmaz’a göre bu ek, “köken bakımından Eski Anadolu Türkçesindeki, süreklilik bildiren yoru- tasvir fiilinin geniş zaman çekiminden hece yutumu ile (al-a yoru-r > al- (I)yor; başla-y-u yoru-r > başlıyor gibi) ortaya çıkmıştır.” (2009: 610).

Kononov’a göre, “Çağdaş Türkiye Türkçesinin ağızlarında görülen şimdiki zaman eklerinin farklılığı da Çağdaş Türk dilinin karmaşıklığının işaretidir. Güneybatı ve Orta Anadolu ağızlarında bu zamanın eki -yor, Doğu, Kuzeydoğu ve Güneydoğu ağızlarında -yır/-yur Rumeli ağızında -yer şeklindedir. Bu ekin birinci şekli Oğuz şivelerine, ikinci ve üçüncüsü ise Kıpçak ve Karluk lehçelerine aittir. Birinci ek yörür ~ yörür, ikincisi -yir/-yur, üçüncü ek -yar/-yâr fiillerinden türemiştir.” (2004: 12).

3.1.5.7.2.3.1.2. Azerbaycan Türkçesinde

Azerbaycan Türkçesinde bu fiil çekimi, *-(y)Ir/-(y)Ur*; *-mağda/-mäkdä* ekleriyle yapılmakta ve bu kip, Azerbaycan Türkçesinde *indiki zaman* olarak adlandırılmaktadır. AT’nde esas şimdiki zaman *-(y)Ir/-(y)Ur* ekleriyle yapılmaktadır. *-mağda/-mäktä* eki ise *felin davam şakli* “devamlı şimdiki zaman” olarak işlenmektedir. Azerbaycan Türkçesinde de Türkiye Türkçesinde olduğu gibi *-mağda/-mäkdä* ile şimdiki zaman ifade edilebilse de Türkiye Türkçesinde olduğu gibi, Azerbaycan Türkçesinde de *-magda/-mäktä* ekinin şimdiki zaman içinde alınışı tartışmalara sebep olmaktadır. “*Hareket adlarının bulunma hali eklerini alan biçimlerini de devam kipi olarak göstermek, fiil kiplerinin içeriğine kesinlikle uygun bulunmamaktadır.*” (Zeynalov, 343).

Örnek: *gelmektedirler, bilmektesiniz, oymagdayıg.*

Şimdiki zaman *-(y)Ir/-(y)Ur* ekinin olumsuz çekiminde, olumsuzluk eki *-mA* veya olumsuzluk eki ile zaman ekinin kaynaşmış biçimi olan *-mIr-* şekli kullanılmaktadır. AT’nde, şimdiki zamanın olumsuzunu ifade eden *-mIr* şekli *-mA* eki ile yapılan şekle göre daha yaygındır. ” (Kartallıoğlu ve Yıldırım, 2007: 207).

Örnek: *almıram, almırsan, almır; almırığ, almırsınız, almırlar.*

3.1.5.7.2.3.1.3. Türkmen Türkçesinde

Şimdiki zaman, Türkmen Türkçesinde *konkret hääzirki zaman* terimiyle adlandırılmaktadır. TmT’nde dört tip şimdiki zaman vardır (Kara, 2007: 266-269):

1. *Tip Şimdiki Zaman: -yaar/-yäär. Bu ekin ünlüsü daima uzundur.*

Örnek: *baryaarin, baryaarsıñ, baryaar, baryaarıs, baryaarsıñız, baryaarlar.*

2. *Tip Şimdiki Zaman: Bazen şimdiki zaman eki -yaar/-yäär’in “r”si düşmekte ve -yaa/-yää şekline girmektedir. Söz konusu ekin bu türünün ünlüsü daima uzundur.*

Örnek: *gülyään, gülyääñ, gülyää, gülyääs, gülyääñiz, gülyääler.*

3. *Tip Şimdiki Zaman: Türkmen Türkçesinde şimdiki zaman “durmak, oturmak, yatmak, yörmek” yardımcı fiilleriyle de kurulur. Süreklilik ifadesi taşıyan bu şimdiki zaman türünde, anılan yardımcı fiillerin hece uyumuna uğramış şekilleri*

kullanılır. Bu yardımcı fiillerden önce gelen asıl fiiller ise zarf-fiil eki alır (-p duur, -p otur, -p yatur, -p yöör).

Örnek: sürüp duurun, sürüp duuruñ, sürüp duur, sürüp duurus, sürüp duursuñız, sürüp duurlar.

4. Tip Şimdiki Zaman: Sadece olumsuz şekli bulunmaktadır. Şimdiki zamanın bu türü, fiil köklerine iyelik eki almış -an/-en sıfat-fiil eki ve yook kelimesinin getirilmesiyle ortaya çıkmıştır. Bu oluşum sırasında hece kaynaşması olmuş ve yook'un başında bulunan "y" ile birlikte bazı sesler düşmüştür. Olumsuz şimdiki zaman, ünlüyle biten fiillerle kurulduğunda fiilin sonundaki ünlü uzamaktadır. Esasında bu uzama, ünlüyle biten bir fiile -an/-en sıfat-fiil ekinin getirilmesiyle alakalıdır.

okaamook < *okaanım yook* "okumuyorum"

okaañook < *okaanıñ yook*

okaanook < *okaanı yook*

okaamzook < *okaanımız yook*

okaañzook < *okaanıñız yook*

okaanooklar < *okaanları yook*

3.1.5.7.2.3.1.4. Gagavuz Türkçesinde

Gagavuz Türkçesinde -yor şimdiki zaman eki kullanılmamaktadır. Gagavuz Türkçesinde bu ek yerine -er, -är/ -yer¹⁷, -mAktA ekleri mevcuttur.

Petrana ekmek yapıyer. "Petrana ekmek yapıyor." (Durbaylo, Balada Türküleri, s. 81).

Mamusu karşı çıktıyer. "Annesi karşı çıkıyor." (Durbaylo, Balada Türküleri, s. 82).

"Gagavuz Türkçesinde -ye, -yu, -yo ekleri de şimdiki zaman için kullanılmaktadır." (Özkan, 147). "Gagavuz Türkçesi, şimdiki zaman eki bakımından

¹⁷ Baboglu, sayfa 104'da -yer, -yêr ayrı bir şimdiki zaman eki olarak gösterilmektedir. Ancak -y- ünsüzü, iki ünsüz arasına giren yardımcı ünsüzdür.

oldukça renklidir ve çeşitlilik arz etmektedir. Gagavuz Yeri'nde merkez ağzına göre belirlenmiş yazı dilinde şimdiki zaman ekleri, kalın sıralı fiillere gelen -êr ekiyle, ince sıralı fiillere gelen -er ekleri ile yapılmaktadır. -êr, -er ekleri, -(I)yor ekinden -ior > -iar > -ier/-erşeklinde gelişmiş olabileceği düşünülmektedir. Olumsuz çekim: -êr, -er ekleriyle fiillerde şimdiki zamanın olumsuzu -mêêr (< mê+êr), -meer (<me+er) ekleriyle yapmakta.” (Özkan, 2007:123-124) -a, -e ünlüleri è olup è ikileşmektedir (Zeynalov, 223).

Örnek: almèèrim, başlamèèrim, beklemèèrim,.

“a ünlüsüyle biten fiillerden sonra, êr şimdiki zaman eki geldiğinde a ünlüsü ê ünlüsüne döner: oyna- oynêêr, tara- tarêêr vb. Görüldüğü gibi, GT'nde şimdiki zaman kipinde fonetik farklılıklar görülmekte olup bu ses değişiklikleri aşağıda gösterilmektedir:

I. Fiilin sonu, kalın ünlü ile biterse; koru- koruyêr, taşı- taşıyêr örneklerinde olduğu gibi araya y ünsüzü girer.

- Fiilin sonu, ince uzun ünlü ile biterse; büü- büüyêr, dii- diiyêr şeklini alır.
- Eğer fiilin sonu, ü ve i ünlüleriyle biterse; kürü- kürüyêr, eri- eriyêr, i- iyêr...
- Fiilin sonu, kalın uzun ünlü ile biterse; saa- saayêr, yaa- yaayêr olur.

II. Şimdiki zaman eki, -uu ve -u ünlüleriyle biten fiillere geldiğinde araya giren y ünsüzü söylenir; ama yazıda gösterilmez: duu- duuêr, buu- buuêr, kuu- kuuêr...

III. Ünsüzle biten fiillerde y ünsüzü araya girmez; ancak kalın ünlülü fiillerde; kaçêr, durêr, alêr, ince ünlülü fiillerde ise gezer, gelir vb. şeklini alır.” (N. İ. ve İ. İ. Baboglu; 1999: 104).

TT ve AT'n kullanılan -mAktA ekini GT'nde de görmek mümkündür. “Bu çeşit örnekler sadece edebi dilde kullanılmaktadır, halk konuşmasında bu eke rastlanılmamaktadır.” (Nedeva, 2008: 116).

GT: Gagavuz halkının da istoriası kendi çevresindä kapanıktı, **susmaktaydı**. “Gagavuz halkının da tarihi kendi çevresinde kapanıktı, susmaktaydı.” (Tanasoğlu, Gagouzların İstoriası, s. 11).

Tablo 43. Şimdiki Zaman Ekleri

TT	-yor	-mAktA	-mAdA	-	-
AT	-(y)Ir/-(y)Ur	-mağda/- mädä	-	-	-
TmT	-yaar / -yäär; -yaa/-yää	-		-p duur, -p otur, -p yatur, -p yöör.	-An sıfat-fiil eki+yook
GT	-er, är/-ye, -yu, -yo	-mAktA	-	-	-

• Şimdiki zaman ekleri, TT’nde *-yor* ve *-mAktA*, *-mAdA* ekleri kullanılsa da esas şimdiki zaman çekimi, *-yor* ekiyle yapılmaktadır.

• AT’de *-(y)Ir/-(y)Ur* ve *-mağda/-mädä*; kullanılmakta, ancak asıl şimdiki zaman, *-(y)Ir/-(y)Ur* ekiyle çekilmektedir.

• TmT’de dört tip şimdiki zaman çekiminin olması, TmT’nde şimdiki zamanda çeşitlilik olduğunu göstermektedir. *-yaar/-yäär*; *-yaa/yää*; *-p duur*, *-p otur*, *-p yatur*, *-p yöör* gibi zarf fiil + yardımcı fiil yapısı süreklilik anlamı taşımaktadır. Bu üç kullanım yanında, TmT’de kullanılan *-An sıfat fiil eki + yook* yapısı da olumsuzluk için kullanılmaktadır.

• GT’de *-er*, *-är/ -ye*, *-yu*, *-yo*, *-mAktA* ekleri görülmekte, ancak *-er/-är* eki, asıl şimdiki zamanı karşılamaktadır.

• GT ve AT’deki şimdiki zaman, TT’nde geniş zamana tekabül etmektedir. “AT’deki *-yIr* şeklinin *-yor* ile ilgisi olsa bile, ünsüzlerden sonra gelen *-Ir/-Ur* ve GT’deki *-ar*, *-är*’in geniş zamanla ilgisi olduğunu ve Batı Türkçesindeki *-yor* teşekkülünden önceki şimdiki zamanı karşılayan geniş zaman eklerinin bir yönüyle bugüne kadar bu yazı dillerine ulaştığı (İlker, 1997: 107) düşünülmektedir.

Tablo 44. Şimdiki Zaman Çekimi

	TT	AT	TmT	GT
1. tk. kişi	alıyorum/ biliyorum	alırım/ bilirem	alyaarın/ bilyäärin	alêrım/ bilerim
2. tk. kişi	alıyorsun/ biliyorum	alırsan/ bilirsen	alyaarsıñ/ bilyäärsiñ	alêrsın/ bilersin
3. tk. kişi	alıyor/ biliyor	alır/ bilir	alyaar/ bilyäär	alêr/ biler
1. çk. kişi	alıyoruz/ biliyoruz	alırız/ bilirik	alyaaris/ bilyääris	alêrız/ bileriz
2. çk. kişi	alıyorsunuz/ biliyorsunuz	arsımız/ bilirsiniz	alyaarsıñız/ bilyäärsiñiz	alêrsınız/ bilersiniz
3. çk. kişi	alıyorlar/ alıyorlar	alırlar/ bilirler	alyaarlار/ bilyäärlar	alêrlar/ bilerler

- Yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi, *-yor* eki sadece TT’de kullanılmakta AT ve GT’nde kullanılan şimdiki zaman eklerinde benzerlik görülmekte, TmT’nde ise şimdiki zaman çekimi, diğerlerine hiç benzememektedir.

3.1.5.7.2.4. Gelecek Zaman

Gelecek zaman kipi, eylemin sözün söylenmesinden sonra vuku bulacağını ifade etmektedir. Bu zaman çekiminde işin, söylenilen zamanda mutlaka yapılacağı anlamı görülmektedir.

3.1.5.7.2.4.1. Oğuz Şivelerinde Gelecek Zaman

Gelecek zaman çekimi, Oğuz şivelerinde; fiil tabanı + zaman eki + kişi ekiyle yapılmaktadır.

3.1.5.7.2.4.1.1. Türkiye Türkçesinde

Bu ek, hem şekil hem de zaman ifade eden eklerden biri olup gelecek zaman çekimi birinci tipteki şahıs ekleri ile yapılmaktadır (Ergin, 2007: 303). Türkiye Türkçesinde kullanılan tek gelecek zaman eki *-AcAk*’tir.

Gelecek zamanın olumsuzluk eki ET’de *-mes* veya *-mez* biçimindedir: *Aç ne yemes, tok ne demes.* (Ediskun, 2005: 182). Geniş zaman kipinin olumsuzu, 1. teklik ve çoklukta *-mA*; diğer kişilerde *-mAz* eki ile yapılmaktadır.

3.1.5.7.2.4.1.2. Azerbaycan Türkçesinde

Azerbaycan Türkçesinde geyri-geci gelecek zaman “belirsiz gelecek zaman”ve geci gelecek zaman “belirli gelecek zaman” şeklinde iki tür gelecek zaman söz konusudur. Geyri-geci gelecek zaman “belirsiz gelecek zaman” *-r/-(y)Ar* ekiyle; geci gelecek zaman “belirli gelecek zaman” ise *-acag/-ecek* ekiyle yapılmaktadır. AT’nde *-acag/-ecek* gelecek zaman ekinin kullanımı, Türkiye Türkçesindeki gibidir; tek fark 1. şahıslarda ince ünlülerden sonra ek geldiğinde ekin sonundaki *-g*; *-y*’ye; kalın sıradan ünlülerden sonra ise *-g* sesi *-ğ*’ye dönüşmektedir.

3.1.5.7.2.4.1.3. Türkmen Türkçesinde

Türkmen Türkçesinde, *mälim konkret-gelecek zaman* “belirli/ kesin gelecek zaman” terimiyle adlandırılan bu kipin Türkmen Türkçesindeki eki, *-cAk* olup bu

çekim, kesin bir gelecek zaman ifadesi taşımaktadır. Türkmen Türkçesinde (kesin) gelecek zaman fiil çekiminde, kişi ekleri yerine kişi zamirleri kullanılmaktadır.

Örnek: *men alcak, sen bilcek* vb.

Bunun dışında gelecek zaman eki, ünsüz uyumuna uymayıp Türkmen Türkçesinde gelecek zamanın olumsuzu *dääl* kelimesiyle yapılmaktadır.

Örnek: *ol bakcak dääl, olar gelcak dääl.*

TmT’de *nämelim gelecek zaman* “belirsiz gelecek zaman” için *-r/-Ar* eki kullanılmak ve bu gelecek zaman, TT’nde geniş zaman olarak değerlendirilmektedir.

3.1.5.7.2.4.1.4. Gagavuz Türkçesinde

Gagavuz Türkçesinde gelecek zaman *mutlak gelecek zaman* ve *bellisiz gelecek zaman* şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Mutlak gelecek zaman *-AcAk* ekiyle yapılırken bellisiz gelecek zamanın eki *-r/-Ar/-Ir/-Ur*’dur. TT’ndeki geniş zamana tekabül eden bellisiz gelecek zaman, bu çalışmada, geniş zaman içerisinde ele alınmaktadır.

Gagavuz Türkçesinde *mutlak gelecek zaman* biçiminde adlandırılan bu kipin kullanımı tıpkı Türkiye Türkçesinde olduğu gibidir. Sadece Gagavuz Türkçesinde *-AcAk* eki bazı ses bilimsel farklılıklarla karşımıza çıkmaktadır. Ek, kalın ünlülü fiillerde *-(y)acek*; ince ünlülü fiillerde ise *-(y)ecek’tir* (Nedeva, 2008: 128). Gagavuz Türkçesinde *-AcAk* eki tonsuzlaşabilmektedir.

GT’nde bu ek, *-uu*, *-u* gibi kalın uzun ünlü ile biten kelimelerden sonra kullanıldığında *-y-* ünsüzü kullanılmaz: *su-acek*, *duu-acek* vb (N. İ. ve İ. İ. Baboglu, 1999: 112). GT’nde ince sıradan fiillere *-AcAk* eki geldiğinde aşağıda parantez içerisinde gösterilen ünlüler düşebilmektedir (Özkan, 2007:125).

Örnek: *Başlay(a)cam*, *başlay(a)can*, *başlay(a)cêk*, *başlay(a)cêz*, *başlay(a)cênız*, *başlay(a)cêkler*.

Büü(ye)cäm, *büü(ye)cän*, *büü(ye)cek*, *büü(ye)ceyz*, *büü(ye)ceyniz*, *büü(ye)ceklär*.

GT’nde bu zaman ekiyle ilgili olarak görülen farklılık, -AcAk ekinin sadece 3. kişilerde kullanılıp diğer kişiler için ekin -AcA şeklinin kullanılıyor olmasıdır. Bu ekler, şahıs çekimleri içinde -ac, -aca, -ecä, -ca, -ça, -cä, -ce, -cêk, -cêy, -çê, -cêê, -ec, -ciy şekillerini alabilmektedir. Kalın ünlülü fiillerin 3. teklik ve çokluk şahıs çekimine ince ünlülü çekim ekleri gelebilir ve böylece ünlü uyumu bozulur (Özkan, 2007:124-125). GT’nde ünsüzle biten fiillerden sonra gelecek zaman çekimi şu şekildedir:

Örnek: *Alacam, alacan, alacek; alacez/ alacêz, alacınız/ alacênız, alaceklar, alacêklar.*

Görecäm, görecän, görecek, görecez, göreceniz, göreceklär.

-cAk sıfat fiiline dayandırılan bu ekin kökeni ile ilgili olarak kaynaklarda çeşitli bilgiler yer almaktadır: “-açak > -acak eki mevcut metinlerin verdiği intibaa göre, daha yardımcı fiiller ile predikatif olarak kullanılmağa başladığı zamandan itibaren, hem isim-fiil olmak vasfını hem de bünyesindeki tahsis fonksiyonunu kaybedip, belirli gelecek zaman fonksiyonu kazanmış görünüyor. -a-çak > a-cak ekinin-a unsurundaki gelecek zaman fonksiyonu, -a’nın çekimli fiil olarak kullanılmasında esasen, silinmeye yüz tutmuş olduğundan, bu fonksiyon ekin isim-fiilden çekimli fiile geçişi sırasında-cak kısmına aktarılmak suretiyle yeniden canlandırılmak istenmiş olmalıdır. Bir çeşit ek yığılması hadisesi olarak kabul edebileceğimiz bu fonksiyon aktarmasında, -cak ekinin gelecek zaman göstermeye müsait oluşunun da payı bulunsa gerek. Böylece, asıl zaman fonksiyonunu taşımakta olan -a, gittikçe bu vasfını kaybederek, -çak ekine bağlı bir ses haline gelmiştir. -çak da çekimli fiil yapan “belirli gelecek zaman” eki hususiyetini kazanmıştır. Tarih ve coğrafya bakımından çok geniş bir alanca lehçeler ve ağızlar halinde dallanmış bulunan Türkçede, “gelecek zaman” kavramını ifade etmek için -ğu, -ğay, -ğa, -a, -tacı, -ısar, -cak gibi” (Korkmaz, 1959: 159) ekler kullanılmıştır.

Tablo 45. Gelecek Zaman Ekleri

Gelecek zaman	
TT	-AcAk
AT	-acag, -ecek; r/-(y)Ar
TmT	-cak; -r/-Ar
GT	-acek/-ecek; -r/-Ar/-Ir/-Ur

- Bu ek, TT, AT ve GT’nde ünlü ile biten fiillere eklendiğinde iki ünlü arasında -y- ünsüzü girmektedir. TT: *başlayacağım*, AT: *ohuyacag*, GT: *okuyacam*.
- -cAk ekinin ünsüzü, TT ve AT’de iki ünlü arasında tonsuzlaşarak -ğ ünsüzüne dönmektedir. TT: *oynayacağım*, AT: *oynayacağam*.

Tablo 46. -AcAk Şekli

	TT	AT	TmT	GT
1. tk. kişi	alacağım/ bileceğim	alacağam/ bileceyam	men alcak/ men bilcek	alacam/alcam bilecem/bilcem
2. tk. kişi	alacaksın/ bileceksin	alacagsan/ bileceksen	sen olcak/ sen bilcek	alacan/alcan bilecen/bilcen
3. tk. kişi	alacak/ bilecek	alacag / bilecek	ol alcak/ ol bilcek	alacek/alcek bilecek/bilcek
1. çk. kişi	alacağız/ bileceğiz	alacağız/ bileceyik	biz alcak/ biz bilcek	alacez/alcez bilecez/bilcek
2. çk. kişi	alacaksınız/ bileceksiniz	alacagsınız/ bileceksiniz	siz alcak/ siz bilcek	alacınız/alceniz bileceniz/bilceniz
3. çk. kişi	alacaklar/ bilecekler	alacaglar/ bilecekler	olar alcak/ olar alcak	alacaklar/alcaklar bilecekler/bilcekler

- -AcAk gelecek zaman eki, Oğuz şivelerinde, sadece TT’nde asli gelecek zaman eki olarak kullanılmaktadır.
- AT, TmT ve GT’nde gelecek zaman çekimi, *belirli gelecek* ve *belirsiz gelecek* olmak üzere iki şekilde yapılmaktadır. -AcAk ekiyle yapılan gelecek zaman belirli gelecektir.
- TmT’nde bu ek, -cAk şeklinde olup GT’nde ise sadece 3. kişilerde -AcAk, diğer kişilerde -cAk eki kullanılmaktadır. Yine bu ek, GT’nde 3. teklik, 1. ve 2. çokluk kişilerde, sadece -cek şeklindedir.

Tablo 47. -r/-(y)Ar/-Ir/-Ur Şekli

	TT	AT	TmT	GT
1. tk. kişi	-	alaram	aların	alarım/alırım
2. tk. kişi	-	alarsan	alarsıñ	alarsın/alırsın
3. tk. kişi	-	alar	alar	alar/alır
1. çk. kişi	-	alarıg	alarıs	alarız/alırız
2. çk. kişi	-	alarsız/alarsınız	alarsıñız	alarsınız/alırsınız
3. çk. kişi	-	alarlar	alarlar	alarlar/alırlar

- Görüldüğü gibi, AT, TmT ve GT’nde gelecek zaman biçimi, benzerlik göstermektedir, TT’nde bu fiil çekimi, geniş zamanı teşkil etmektedir.
- AT, TmT ve GT’nde belirsiz gelecek zaman olarak kullanılan bu fiil çekimi yapılırken kişi eklerinde ufak tefek farklılıklar görülmektedir.

3.1.5.7.2.5. Geniş Zaman

Geniş zamanda, kesin bir şekilde bilinmeyen, ileriye dönük olarak tasarlanan bir zaman dilimi anlatılmaktadır, lakin işin yapılacağı zamanda belirsizlik söz konusudur. Bu nedenle de geniş zaman, lehçelerde gelecek zaman içerisinde “belirsiz gelecek” içerisinde ele alınmaktadır.

3.1.5.7.2.5.1. Oğuz Şivelerinde Geniş Zaman

Geniş zaman çekimi, Oğuz şivelerinde; fiil tabanı + zaman eki + kişi ekiyle yapılmaktadır.

3.1.5.7.2.5.1.1. Türkiye Türkçesinde

Türkiye Türkçesinde geniş zaman için, -r/-Ar/-Ir/-Ur ekleri kullanılmakta ve bu zaman, diğer Oğuz şivelerinden farklı olarak gelecek zaman içerisinde değerlendirilmemektedir.

3.1.5.7.2.5.1.2. Azerbaycan Türkçesinde

Azerbaycan Türkçesinde fiil çekimleri içerisinde yer almayan geniş zaman kipi, *geyri-geci gelecek zaman* “belirsiz gelecek zaman” olarak ifade edilmekte ve bu kip -(y)Ar ekleriyle karşılanmaktadır. TT’nden farklı olarak Azerbaycan Türkçesindeki geniş zaman eki, sadece -Ar şeklinde olup -Ir/-Ur ve -r ekleri, AT’nde geniş zamanı karşılamaz. TT’nde geniş zamanı ifade eden -Ir/-Ur eki, AT’nde şimdiki zaman eki olarak kullanılmaktadır.

AT’nde, geniş zaman kipinin olumsuzunda, olumsuzluk eki ile zaman ekinin kaynaşmış biçimi görülür. Böylece, birinci teklik ve çokluk şahıslar -mAr eki ile ikinci, üçüncü teklik ve çokluk şahıslar ise -mAzeki ile kurulur (Kartallıoğlu ve Yıldırım, 2007: 208).

Örnek: *danışmaram, danışmazsan, danışmaz, danışmarığ, danışmazsınız, danışmazlar.*

3.1.5.7.2.5.1.3. Türkmen Türkçesinde

Türkmen Türkçesinde geniş zaman diye bir fiil çekimi yoktur. Türkmen Türkçesinde *nämälim gelecek zaman* “belirsiz gelecek zaman” terimiyle karşılanan

bu zaman çekimi için, tıpkı AT gibi, TmT’nde de -Ar ekleri kullanılmaktadır. Yalnız “geniş zaman eki, ünlü ile biten fiillere geldiğinde ekin ünlüsüyle kelime sonundaki ünlü kaynaşmakta ve ünlü uzunluğu ortaya çıkmaktadır: *diñläärin* “dinlerim”, *garaarın* “bakarım” (Kara, 2001: 49). Türkmen Türkçesinde bu fiil çekiminin olumsuzu: *almarın, almarsıñ, almaz, almarıs, almarsıñız, almazlar* şeklinde çekimlenmektedir.

3.1.5.7.2.5.1.4. Gagavuz Türkçesinde

Türkmen Türkçesinde olduğu gibi, Gagavuz Türkçesinde de geniş zaman *nämälim gelecek zaman/ bellisiz gelecek zaman* olarak ifade edilmekte ancak Gagavuz Türkçesinde geniş zaman için Türkiye Türkçesinde olduğu gibi, -r/-Ar/-Ir/-Ur ekleri kullanılmaktadır. Ünsüzle biten tek heceli fiillere bu ek, -ar/-är olarak eklenmekte ve de Oğuz şivelerinden farklı olarak GT’nde geniş zamanda, ses değişimleri ortaya çıkmaktadır (N. İ. ve İ. İ. Baboglu; 1999: 116-118).

- -a, -ı, -u ünlüleri ile biten fiillere hem -r hem -yar eki getirilir.

Örnek: *taşı-r taşı-yar, oku-: oku-r, oku-yar* vb.

-uu, -ü uzun ünlüleri ile biten fiillere -ar eki getirilir; ancak fiil -aa uzun ünlüsü ile biterse -yar olur:

Örnek: *duu-: duu-ar, su-: su-ar, saa-: saa-yar, yaa-: yaa-yar* “yağar”.

- -ä, -i, -ü ince ünlüleri ile biten fiillerde belirsiz gelecek zaman çekimi, hem -r hem de -yar şeklindedir.

Örnek: *seslä-r sesle-yär, sürü-r süsü-yär* vb.

Görüldüğü gibi, -r, -Ar, -Ir, -Ur ekleri, Oğuz şivelerinde, hem geniş zaman hem şimdiki zaman hem de gelecek zaman için kullanılabilir. Bu ekler, TT’nde geniş zamanı göstermektedir. AT, TmT’nde gelecek zaman için -r/-Ar kullanılmakta, GT’nde gerek şimdiki zaman gerekse geniş zaman için bu ekler kullanılabilir. Özkan’a göre “*Bu durum bazı araştırmacıları gelecek zaman ekinin -AcAk ekiyle birlikte -(A,I)r eki olduğu yargısına götürmüştür. Aslında geniş zaman eki cümle içindeki zaman zarfına ve kullanım amacına göre çok farklı fonksiyonlar üstlenebilen bir fiil kipidir. Ancak sözlü kültürden derlenmiş şu cümlelerde de görüldüğü gibi geçmiş zaman çekimi, geçmişten gelen ve gelecekte de*

devam edeceği umulan işler için kullanılmaktadır: Pipiruda gezäriz / Allaha duva edäriz / Ver Allahım yaamurcak. Gecä gündüz örüyär ne içär ne iyär? Saat. Gün urdukça, kaçıp gidär? Gölğä. Edän kendinä edär.” (Özkan, 2007:125).

Tablo 48. Geniş Zaman Ekleri

Geniş Zaman Ekleri	
TT (geniş zaman)	-r/-Ar/-Ir/-Ur
AT (geyri-geți gelecek zaman)	-r/-Ar
TmT (nämälim gelecek zaman)	-r/-Ar
GT (nämälim/bellisiz gelecek zaman)	-r/-Ar/-Ir/-Ur

- Geniş zaman ekleri tablosundan da anlaşıldığı üzere, TT ve GT'nin ekleri ile AT ve TmT'nin ekleri aynıdır. Bu fiil çekimi için, AT ve TmT'nde -r/-Ar eki kullanılmakta ve -Ir/-Ur dar ünlülü çekim yapılmamaktadır. TT ve GT'nde geniş zamanın ekleri -r/ -Ar/-Ir/-Ur'dir. Ünlü ile biten sözcüklerde iki ünlü arasında TT, TmT ve GT'nde -r kullanılırken AT'nde iki ünlü arasına -y- ünsüzü girmektedir.

- Bu fiil çekiminin isimlerinden de görüldüğü üzere, bu fiil çekimi sadece TT'nde geniş zamanı teşkil ederken bu eklerle yapılan çekim, AT, TmT ve GT'nde belirsiz gelecek zaman diye işlenmektedir.

- Oğuz şivelerinde geniş zamanın olumsuz çekiminde, diğer zamanların olumsuz çekimi arasında farklılıklar görülmektedir. AT ve TmT'nde geniş zamanın birinci kişi olumsuzluk çekiminde -r geniş zaman eki korunduğu hâlde, TT'nde -r eki, düşmektedir. TmT'nde *belirsiz gelecek zaman* diye adlandırılan geniş zamanın olumsuzu, 1. ve 2. şahıslarda -mAr; 3. şahıslarda -mAz ile yapılmaktadır.

Örnek: *almarın, almarsıñ, almaz, almarıs, almarsıñız, almazlar.*

Yukarıda verilen bilgilerden anlaşıldığı üzere, Oğuz şivelerinde olumsuzluk çekiminde görülen farklılık, geniş zaman ekindeki (-Ar)/-r ünsüzünün -z ünsüzüne dönüşmesidir. AT ve TmT'nde birinci kişilerin geniş zaman olumsuz çekiminde -r ünsüzü korunmaktadır (almarın). TmT'nde -Ar, iki ünlü ile biten fiillerde geldiğinde uzun ünlü ortaya çıkmaktadır.

Tablo 49. Geniş Zaman Çekimi

	TT	AT	TmT	GT
1.tk. kişi	alırım/ gelirim	alaram/ geläräm	aların/ gelerin,	alarım/ gelärim, gelirim
2. tk. kişi	alırsın/ gelirsin	alarsan/ gelärsän	alarsıñ/ gellersıñ	alarsın/ gelärsin, gelirsin
3. tk. kişi	alır/ gelir	alar/ gelär	alar/ geler	alar/ gelir
1. çk. kişi	alırız/ geliriz	alarığ/ gelärik	alarıs/ geleris	alarız/ geliriz
2. çk. kişi	alırsınız/ gelirsiniz	alarsınız/ gelärsiniz	alarsıñız/ gellersıñız	alarsınız/ gelirsiniz
3. çk. kişi	alırlar/ gelirler	alarlar/ gelärlär	alarlar/ gelerler	alarlar/ gelärler, gelirler

3.1.5.7.3. Şekil Bildiren Fiil Çekimleri

Türkiye Türkçesindeki tasarlama kipleri, şekil bildiren fiil çekimleri, içerisinde ele alınmaktadır. Bu tip çekimler, TmT kaynaklarında zamanı belli olmayan şekiller “işliğin zamanı nâbelli şekilleri” adı altında verilmektedir.

Bu bölümünde; şart kipi, istek kipi, gereklilik kipi ve emir kipi ele alınarak Oğuz şivelerinde şekil bildiren fiil çekimleri konusunda benzerlikler ve farklılıklar tespit edilmeye çalışılmaktadır.

3.1.5.7.3.1. Şart Kipi

İşin olup olmamasının bir şarta bağlı olduğu fiil kipidir.

3.1.5.7.3.1.1. Oğuz Şivelerinde Şart Kipi

Bu fiil çekimi, Oğuz şivelerinde, fiil tabanı + zaman eki + şart eki + kişi eki yapısındadır.

3.1.5.7.3.1.1.1. Türkiye Türkçesinde

Türkiye Türkçesinde *şart kipi*, *dilek-şart*, *şart-dilek* terimleriyle adlandırılan şart kipi -sA eki ile yapılmaktadır. Oğuz şivelerinde zaman ifadesi taşımayan bu kip, farklı şekillerde adlandırılmaktadır. Korkmaz, şart kipinin adlandırılışı meselesini şu şekilde değerlendirmektedir: “Bugün Türkiye Türkçesinde -sAr eki ile kurulan bu kip aynı zamanda “dilek”, “istek”, ve “niyet” de bildirmektedir. Bu bakımdan, iyelik kökenli şahıs ekleri alarak çekime giren dilek-şart kipi 1. şart, 2. dilek, istek, niyet bildirme gibi iki yönlü ve birbirinden farklı iki temel görev yüklenmiştir. Bu nedenle

bazı gramerler bu kipi, yalnızca “şart kipi” terimi ile karşıladıkları hâlde, bazı gramerler “şart-dilek” veya “dilek-şart” diye adlandırmışlardır. Dilek-şart kipi, kullanımda “şart” görevi yüklendiğinde bir yargı bildirmediği hâlde, “dilek” görevi ile kullanıldığında dileğe bağlı tam bir yargı bildirmektedir. Bu da ekin kökende “şart” ve “dilek, istek” bildiren iki farklı yapıya sahip olması ile ilgilidir.” (2009: 677).

Türkçede -sA ekinin, -sA fiil türetme eki ile -r geniş zaman ekinin kaynaşmasından oluştuğu görüşü yaygındır. Bu görüş, bugün dilbilim de benimsenmiş ve yaygınlaşmıştır. Korkmaz da Ramsted gibi düşünmekte ve şart ekiyle ilgili olarak “-sA sıfat fiil yapısındadır. Bilindiği gibi sıfatfiiller, sıfat veya daha geniş anlamıyla ad olarak kullanılan fiil şekilleri oldukları için dildeki işlevleri bakımından bir yanı ile ad bir yanı ile de fiil durumundadır. Bunlar şahıs ekleri olarak çekime girdiklerinde şahsa ve zamana bağlı birer çekimli fiil olur. Ancak şahıs ekleri almadıklarında, zaman kavramından uzaklaşarak ad sınıfında yer alma özellikleriyle cümle içinde bir fiile pekâlâ zarflık edebilir. Hele -r ekinin düşmesinden sonra ondaki zaman bildirme görevi de yıpranmış olduğundan zarflaşma daha da kolaylaşmış demektir. İşte -sA eki ile kurulan şart kipi böyle bir gelişme ürünüdür. Yalnız başına bir yargı bildirmemesi ve temel cümledeki fiile zarf görevi ile bağlanması yukarıda açıklanan yapı ve kullanılış özelliği ile ilgilidir.” (2009: 679) demektedir.

Dîvânu Lugâti't-Türk'te -sA ve -sAr; Kutadgu Bilig'de -sA şeklinde kullanılan bu ek, Karahan'a göre “Orhun Türkçesinde -sar/-ser şeklinde, zaman ve şart bildiren ve şahıs eki taşımayan bir zarf-fiil eki idi. Aynı ek, Karahanlı Türkçesinde -sa/-se şeklindedir. Ekin Kutadgu Bilig'de şart ve sebep bildiren pek çok örneği bulunmaktadır. Ek, Orhun Türkçesinde olduğu gibi Karahanlı Türkçesinde de zarf yapan ek durumundadır. Ancak Orhun Türkçesinden farklı olarak şahıs zamirleri ile de kullanılır. Ekin istek, dilek fonksiyonu henüz ortada yoktur. -sa/-se eki, Eski Anadolu Türkçesinde, Harezmi ve Kıpçak sahasında hem şart hem de dilek fonksiyonu ile kullanılmış ve dilek bildiren fiillerle müstakil cümleler kurulmuştur. Bu fonksiyon dallanması günümüze kadar gelmiştir.” (1999: 50). Karahan, bu ek hakkındaki farklı değerlendirmeleri şöyle özetlemektedir: (51).

• -sa/-se ekinin şart veya dilek-şart kipini temsil eden bir ek olduğu, dilek bildirdiğinde müstakil cümle kurabildiği hâlde şart bildirdiğinde müstakil cümle kuramadığı şeklindeki yaygın görüş.

• Fîil kök ve gövdelerine doğrudan eklenen -sa/-se (yapsa, etse) ekini dilek, bir başka kip ekinden sonra gelen -sa/-se (yaparsa, giderse) şart eki olarak kabul eden görüş.

• Dilek bildiren-sa/-se ekini dilek-şart, şart bildiren -sa/-se'yi bildirme kiplerinden sayan görüş.

• -sa/-se'yi dilek-şart eki olarak kabul edip sadece dilek, istek bildirdiğini ileri süren görüş (52).

Karahan'a göre, şart bildiren -sA ile dilek bildiren -sA'yi birbirinden ayıran sadece anlam değil, kullanımda ortaya çıkan farklılıktır. “Türkçede bulunan bütün kip ekleri ile müstakil cümleler kurulabildiği hâlde, şart bildiren -sa/-se eki ile cümle kurulmaz. Bu durum -sa/-se ekini kip eklerinden uzaklaştırıp, zarf-fîil eklerine yaklaştırır ki zaten bu ekin Eski Türkçede bir zarf fîil eki olarak kullanıldığı bilinmektedir.” (52)

Korkmaz, -sA ekinin istek-arzu bildirmesi durumunu şu şekilde ifade etmektedir: “istek, niyet, dilek görevinde fîiller türeten bir -sA eki ile filden sıfat-fîil oluşturan bir -k eki birleşmesine (-sA-k) dayanmaktadır. -DI geçmiş zaman eki -DUK sıfat-fîil kaynaklı geçmiş zaman eklerinin birbirine karıştırılarak dil hafızasında -DUK sıfat-fîil ekindeki -k ünüsü nasıl bir şahıs eki olarak kabul edilmiş ise -sA şart eki -sAk sıfat fîil ekinde de böyle bir karıştırma olmuş ve dil hafızasında -sAk > -sA-k biçiminde yanlış bir ayrımla -k eki şahıs eki olarak kabul edilmiş olmalıdır. Dolayısıyla bu ayrımdan sonra -sA şart eki ile -sA istek eki tek şekil yapısına dönüşmüştür. İşlev ayrılığı ise süregelmiştir. -sA eki ile kurulan şart kipinin bir yargı ifade etmemesine karşılık dilek kipinde bir yargının bulunması da bizce ekteki bu yapı farkından ileri gelmiştir.” (2009:680).

“Bu taşındır diyerek kabeyi **diksem** başına;

Ruhumun vahyini **duysam** da **geçirsem** taşına;

Sana gök kubbeyi **alsam** da rida namıyla,

*Kanaayan lahdine çeksem bütün ecramıyla,
Mor bulutlarla açık türbene çatsam da tavan;
Yedi kandilli Süreyyayı uzatsam aradan;
Sen bu avizenin altında bürünmüş kanına,
Uzanırken gece getirsem yanına,
Türbedarın gibi ta fecre kadar beklesem;
Tüllenen magribi, akşamları sarsam yarana...*

Yine de bir şey yapabildim diyemem hatıran.” (Mehmet Akif Ersoy, Safahat, s. 390).

Oğuz şivelerinde şekil bildiren fiil çekimleri içerisinde yer alan şart eki, işin yapılıp yapılmamasını hem belli bir şarta bağlamakta hem de istek-arzu manasında kullanılmaktadır. Şart eki, istek-arzu manasında kullanıldığında, temel cümlenin yüklemi olup çoğunlukla, basit ve sıralı cümlelerde yer almaktadır. Ayrıca bu ek, istek-arzu anlamında kullanıldığında, genellikle cümlenin başına *keşke*, *bari* gibi sözcükler getirilmekte, şart bildirdiğinde ise zaman ekinin üzerine gelerek sözdiziminde yan cümle olarak görev yapıp temel cümlenin zarf tümleci görevini üstlenmektedir. “Şart ifade eden cümleler, genellikle ana cümlenin zarfıdır; ana cümleyi tarz ve zaman işlevleriyle tamamlar. İstek ifadesi ile kullanıldığında müstakil bir cümle hüviyetindedir. Basit ve birleşik çekimlerde şart kipinin şu işlevlerine rastlıyoruz: Şart, istek-dilek, kuvvetli korku, şartsızlık, emir-ısrarlı bir dilek-rica, beklenmezlik-şaşkınlık, tehdit, önemsememe-umursamama, dikkati çekme, yemin etme-ahdetme, kabullenme, meydan okuma, sebep sonuç, kararlılık, açıklama.” (Türkyılmaz, 1999: 78) vb.

Görüldüğü gibi, şart ekinde, zaman ifadesi olup olması da şart ekiyle ilgili olarak çeşitli tartışmalara sebep olmuştur. -sA ekinin istek-arzu ve şart olmak üzere birbirinden çok farklı iki işlevi mevcuttur. Bu nedenle şart eki, iki ayrı kip olarak değerlendirilerek “-sA ekinin keşke ünlem edatının cümleye kattığı anlamı verecek şekilde kullanılmasıyla yahut -sA ekinin bu tür bir edatla bir cümlede birleşmesi ile kurulan bir fiil kipine ‘katılımlı istek kip’” (Delice, 2008: 67) adı verilmektedir.

3.1.5.7.3.1.1.2. Azerbaycan Türkçesinde

Azerbaycan Türkçesinde *şart şaklii* diye adlandırılan bu fiil çekimi, *-sa/-sä* eki ile yapılmaktadır.

3.1.5.7.3.1.1.3. Türkmen Türkçesinde

-sA eki, Türkmen Türkçesinde de şart kipi yapmaktadır. “*Şart kipi anlamca gelecek zamana, nadir durumlarda da şimdiki zamana yönelir.*” (Kara, 2007: 271). TmT’nde şart kipi *gerek* kipsel (modal) sözüyle kullanılarak istek, gereklilik kavramı oluşturmaktadır.¹⁸*bolsa gerek, gutarsa gerek* vb.

TmT’nde dolaylı şart vardır. Bu dolaylı şart, ortaç veya ad-eylem eki almış sözcüğe şart çekim ekini almış *bolmak* eyleminin getirilmesiyle kurulmaktadır (Hanser, 2003: 135-136).

Örnek: *yazan bolsa, yazmakçı bolsa, yazmalı bolsa, yazıp bolsa, yazyan bolsa.*

3.1.5.7.3.1.1.4. Gagavuz Türkçesinde

Gagavuz Türkçesinde şart kipi, Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi *-sa/-sä* ekiyle yapılmaktadır.

Tablo 50. Şart Kipini Ekleri

TT “Şart kipi”	-sA
AT “şert kipi”	-sa/-sä
TmT “şart forması”	-sA
GT “sankilik çalımı”	-sa/-sä

• Şart, Türkiye Türkçesinde *-sA*, Azerbaycan Türkçesinde *-sa/-sä*, Türkmen Türkçesinde *-sA*, Gagavuz Türkçesinde *-sa/-sä* ekleri ile anlatılmakta ve Oğuz şivelerinde şart eki ortaklık göstermektedir.

¹⁸Hezirki Zaman Türkmen Dili, s. 393.

Tablo 51. Şart Kipinin Çekimi

	TT	AT	TmT	GT
1. tk. kişi	alsam/ bilsem	alsam/ bilsäm	alsam/ bilsem	alsam/ bilsäm
2. tk. kişi	alsan/ bilsem	alsan/ bilsän	alsañ/ bilseñ	alsan/ bilsän
3. tk. kişi	alsa/ bilse	alsa/ bilsä	alsa/ bilse	alsa/ bilsä
1. çk. kişi	alsak/ bilsek	alsag/ bilsäk	alsak/ bilsek	alsak/ bilsäk
2. çk. kişi	alsanız/ bilmeniz	alsanız/ bilsäniz	alsañız/ bilseñiz	alsanız/ bilsäniz
3. çk. kişi	alsalar/ bilseler	alsalar/ bilsäler	alsalar/ bilseler	alsalar/ bilsäler

• Bu ekin, iki işlevinden biri, işin gerçekleşmesini bir şarta bağlamak; bir diğeri ise gerçekleşmesini istediğimiz durumları anlatmaktır. Yani şart eki, hem dilek hem istek anlamlarını karşılamaktadır. Bu ek, dilek ve istek anlamında kullanıldığında basit cümlelerde yer alırken şart, birleşik cümlelerde görülmektedir. Dilek ifadesinde fiil tabanına direk eklenen -sA, şart işlevinde ise bir kip eki üzerine gelmektedir.

3.1.5.7.3.2. Katılımlı İstek Kipi

“-sA ekinin keşke ünlem edatının cümleye kattığı anlamı verecek şekilde kullanılmasıyla yahut -sA ekinin bu tür bir edatla bir cümlede birleşmesi ile kurulan bir fiil kipidir. Bu kipte kurgulanmış cümlelerin tamamı ünlem cümlesidir. Dolayısıyla, ünlem işareti ile bitirilmelidir.

-sA eki, keşke ünlem edatıyla birleşmez veya bu ve benzeri edatının anlamını verecek şekilde kullanılmaz ise şart-fiil eki olarak kullanılmış olur. Sözdizimi olarak da ya şart-fiili ya da şart-fiil öbeğini oluşturur; dolayısıyla, eklendiği fiili tek başına yüklem yapamadığı için kip oluşturamaz; yani, her durumda kip eki değildir.” (Delice, 2008: 87).

“Sarışın, uzun boylu, genç bir havacı işi yöneten üsteğmene, "Keşke bir el silindiri olsaydı" dedi. (Turgut Özakman, Şu Çılgın Türkler, s. 266).

Oğuz şivelerinde görülmeyen bir fiil çekimidir. Şart ekinin bu tür kullanımı, şart kipi içerisinde ele alınmaktadır.

3.1.5.7.3.3. İstek kipi

Şekil bildiren fiil çekimleri içerisinde değerlendirilen bu kip, tasarlanan hareketin gerçekleşmesinin istendiğini anlatır, bu kipte hem dilek hem istek hem de temenni işlevleri bir arada görülmektedir.

3.1.5.7.3.3.1. Oğuz Şivelerinde İstek Kipi

İstek kipi, Oğuz şivelerinde fiil tabanı + kip eki + kişi eki yapısındadır.

3.1.5.7.3.3.1.1. Türkiye Türkçesinde

Türkiye Türkçesinde istek kipi için -A eki kullanılmaktadır. “*Ön Türkçede en az dört istek kipi vardır: 1. -ğay ekli, 2. -ay ekli, 3. -ası ekli, 4. -a ekli.*” (Serebrennikov vd., 1986: 180). “*Eski Türkçe'deki -ga/-ge (-gay/-gey) eki, Batı Türkçesine geçerken ses değişmesine uğrayarak -a/-e haline geçmiştir. Ek, bu ses değişikliğinin yanında işlev de değiştirmiş ve istek eki durumuna geçmiştir. Ancak bu ek, yalnızca istek için kullanılmayıp gelecek zaman, gereklilik, dilek-şart, geniş zaman, şimdiki zaman, emir fonksiyonlarıyla kullanılmıştır. Ayrıca isim-fiil, sıfat-fiil, zarf-fiil anlamlarını da ifade eden istek eki, “acaba, belki mümkündür, inşallah, sakın ha” gibi kavramların ifade ettiği anlamları da bünyesinde taşıyarak “ihtimal, maksat ve sakınca” da göstermektedir. Bu durum -a/-e istek ekinin çeşitli kiplere ait görevleri üzerinde taşımak suretiyle bir görev zenginliğine sahip olduğunu gösterdiği gibi, aynı zamanda, kullanılışında tam bir durulmanın meydana gelmediğini ve karışık bir nitelik taşıdığını da göstermektedir.*” (Özkan, 2007: 110-111).

“1. şahıs teklik ve çokluk biçimlerinde yer alan -(y)AyIm, -(y)Allm ekleri, Eski Türkçe'deki -AyIn, -Allm istek kipinin devamı niteliğindedir (Gabain, 1988: 215). Eski Türkçede bu ek, hem emir hem de isteme gibi iki değişik görevi birden yüklenmiştir: bol-ayın “olayım, olmak isterim.” Türkiye Türkçesinde istek kipi için kullanılan ikinci tür ek -A ekdir. Bu ek, aslında Eski ve Orta Türkçe'deki gelecek zaman, geniş zaman, gereklilik, dilek kipleri için kullanılan -gA ekindeki -g ön sesinin XIII. yüzyıldan başlayarak eriyip kaybolması ile ortaya çıkmıştır. -A istek ekinin birinci şahısta kullanılıştan düştüğünü, -AyIm, -Allm eklerinin de yapı bakımından aslında birer “emir” eki olduğunu ileri sürerek, istek kipi ile ilgili açıklama ve ek tablosunda birinci şahıs çekiminin bulunmadığını ileri süren bazıları

da vardır. Gramer yazarlarının bir kısmı da insanın kendi kendine emredemeyeceği görüşünden hareket ederek, emir kipinin birinci şahısta istek kipine dönüştüğünü ileri sürmüşlerdir. Bu görüşlerin ikisine de katılmak mümkün değildir. İnsan kendi kendine de emredebilir. Günümüz Türkiye Türkçesinde istek kipinin birinci şahıs teklik ve çokluk çekimlerinde kullanılan -(y)AyIm, -(AlIm) ekleri, işlev bakımından emirden çok niyet, ihtiyaç ve istek gösteren bir ek durumundadır.” (Korkmaz, 2009:648-651). “İstek çekiminin birinci şahıstaki -ayım/-eyim ekini emir eki yerine -a-y-m / -e-y-i-m şeklinde istek eki ile -ım/ -im şahıs eki olarak kabul etmek de akla gelebilir. Fakat hem ortada bir -ayım/ -eyim eki olması, hem de istek çokluk birinci şahıstaki -alım/-elim’in emir eki olduğunun açıkça görülmesi istek teklik birinci şahısındaki ekin de aslında emir eki olduğundan ve parçalanamayacağından şüphe bırakmamaktadır.” (Ergin, 1977: 302). İstek eki üçüncü şahıslarda hemen hemen hiç kullanılmamakta, ancak “hayrola, uğurlar ola, kolay gele, hak getire” gibi kalıplaşmış ifadelerde görülmektedir (Türkyılmaz, 1999: 96).

Türk lehçelerinde istek kipi, arzu ve isteğin en yüksek derecesini göstermek için söz dizimsel yolla da oluşabilmektedir (Kononov,1956: 248). Bu duruma gelecek zaman ekleriyle iyelik ekleri de iştirak etmektedir (Zeynalov, 1993: 349).

Örneğin: *göreceğim geliyor, göreceği gelmiştir.*

3.1.5.7.3.3.1.2. Azerbaycan Türkçesinde

Azerbaycan Türkçesinde de isteki kipi için, -A eki kullanılmakta olup bu kipe *felin arzu şekli* denmektedir. Azerbaycan Türkçesinde istek kipinin, *gerek, kaş, nola, barı* sözcükleriyle birlikte kullanımı yaygındır¹⁹: *kaş ala, gerek yazam vb.*

3.1.5.7.3.3.1.3. Türkmen Türkçesinde

Türkmen Türkçesinde istek kipinin eki -A’dır. Bazen -gAy’lı şekillere de rastlanılmaktadır (Buran ve Alkaya, 2009: 134). -AdI/-AyAdı ekleri de istek ekleri arasında yer almaktadır, lakin bu -A istek üzerine -dı ekinin gelmiş şeklidir yoksa başka bir istek eki değildir. Bazı kaynaklarda istek kipi arasında verilen -mAkçI eki,

¹⁹ Delice, bu tür fiil çekimlerine “katılımlı istek” demektedir.

TmT kaynaklarında niyet kipi olarak yer almaktadır. Oğuz şivelerinden farklı olarak sadece Türkmen Türkçesinde -mAkçI eki ile yapılan niyet kipi vardır.

3.1.5.7.3.3.1.4. Gagavuz Türkçesinde

Gagavuz Türkçesinde istek kipi, *istek kipinin şimdiki zamanı* ve *istek kipinin geçmiş zamanı* (N. İ. ve İ. İ. Baboglu, 113) şeklinde iki şekildedir. *İstek kipinin şimdiki zamanı*, diğer Oğuz şivelerinde olduğu gibi, -(y)A ekiyle yapılmaktadır. GT'nde ve TT'nde 3. teklik şahısta -A istek eki, nadiren kullanılarak bu ifade, 3. teklik şahıs emir eki -sIn ile karşılamaktadır (N. İ. ve İ. İ. Baboglu, 114; Özkan, 496).

Örnek: *ala-alsın, baka-baksın* vb.

İstek kipinin geçmiş zamanı -Aydl şekli, TT'deki istek kipinin hikâyesi şeklinde ele alınan birleşik çekimdir. Bu çalışmada, bu tür kullanımlar, III. tip olmayası istenen geçmiş zaman kipi [istek kipinin hikâyesi] olarak ele alınmaktadır: *alaydım, alaydın, alaydı, alaydık, alaydınız, alaydılar*.

İstek kipiyle ilgili verilen bilgilerden de görüldüğü üzere, istek eki, Oğuz şivelerinde ses bilimsel farklılıklar dışında aynıdır. “*Güneybatı Türkî dillerde istek kipini teşkil etmek için çeşitli ekler kullanılmıştır: -a/-e, -gay/-gey, -ayadı/-äyedi. Bunlar kullanılış yaygınlığı, aktifliği ya da pasifliği yönünden kardeş dillerde kendi içinde birbirinden çok farklıdır. Meselâ, -gay/-gey yalnızca Türkmen dilinde yer alıp Azerbaycan, Türk ve Gagauz dillerinde mevcut değildir. Hatta Türkmen dilinde de onun kullanılışı çok sınırlıdır. -a/-e eki ise mukayese edilen dillerin tamamında yer almasına rağmen, Azerbaycan dilinde çok yaygın olarak görülüp Türkmen, Türk ve Gagauz dillerinde daha az kullanılmıştır. -ayadı/-äyedi ise Oğuz dillerinin dördünde de mevcuttur. Bu ekin kullanılış şekli ve yaygınlığı da mukayese edilen dillerde birbirine, esasen, benzerdir. İstek kipini teşkil eden ekler, her bir Oğuz dilinin kendi fonetik özelliğine göre muhtelif şekillerde yer almıştır. Fiil kipleri şahıs ekleri ile ayrılmaz bir bütünlük gösterir. Oğuz dillerinde istek kipinin şahıslarda kullanılışı farklı özelliklere sahiptir. Meselâ, -a/-e eki ile yapılan istek kipi Türkmen dilinde, esasen, teklik üçüncü şahısta kullanılıp, diğer şahıslarda yer almaz. Azerbaycan*

dilinde ise *-a/-e* şeklindeki *istek kipi teklik ve çokluk şahısların hepsinde yaygın olarak kullanılmıştır.*” (Alptekin²⁰, 2005: 168).

Tablo 52. İstek Kipinin Ekleri

TT“İstek kipi”	-A			
AT “feli arzu şekli”	-A			
TmT“arzu forması”	-A	-gAy	-AdI/-AyAdı	-mAkçI ²¹
GT “işteyişlik çalımı”	-A	-Aydl		

- Oğuz şivelerinde istek kipinin eklerinden *-A* Oğuz şivelerinde ortaktır, ancak TmT’nde bu ek, çok sık kullanılmamaktadır. *-gAy* sadece TmT’nde istek çekiminde, kullanılmaktadır. İstek fonksiyonu için *-AdI/-AyAdı* özellikle *-AyAdI* eklerinin kullanımı TmT’nde oldukça yaygındır.

Tablo 53. İstek Kipinin Çekimi

	TT	AT	TmT	GT
1. tk. kişi	alayım/ bileyim	alam/ bilem	alayın/ bileyin	alayım/ bileyim
2. tk. kişi	alasin/ bilesin	alasan/ bilesen	al/ bil	alasin/ bilesin
3. tk. kişi	ala/ bile	ala/ bile	alsın/ bilsin	ala/ bile
1. çk. kişi	alalım/ bilelim	alag/ bilek	alalñ/ bileliñ	alalım/ bilelim
2. çk. kişi	alasinız/ bilesiniz	alasinız/ bilesiniz	alıñ/ biliñ	alasinız/ bilesiniz
3. çk. kişi	alalar/ bileler	alalar/ bileler	alsınlar/ bilsinler	alalar/ bileler

- İstek kipinin çekim tablosunda da görüldüğü gibi, *-A* eki ile yapılan istek çekimi, Oğuz şiveleri için müşterektir.

3.1.5.7.3.4. Gereklilik Kipi

İşin yapılmasının zorunluluğunu bildiren bu kip, sadece Oğuz şivelerinde yaygın olarak kullanılmaktadır (Zeynalov, 353). Fiilin gereklilik kipinde ifade edilen iş, hareket genellikle gelecek zamana aittir (355).

Örnek: *yazmalıyam, gelmelisiniz, görünmelidirler, bilmeliyim, bilmelisiniz, bilmeliyiz.*

²⁰ Ahmet Zeki Alptekin, *Türki Dillerin Günorta-Günbatır Toparında Arzu ve Hökmanlık Anladyan İşlik Formaları*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Tokat, 2005.

²¹ *-mAkçI* kip eki, TmT’nde niyet kipi diye ayrı bir kip oluşturmaktadır.

Kullanıldığı cümlede ana işlevi tasarlanan hareketin yapılmasının gerekliliği ve mecburiliği olan bu kipin “*dilek-istek, mecburiyet, tahmin-ihtimal-olabilirlik, emir, şart, tereddüt, önemsememe-umursamama, kendi kendine telkin, alay etme, ikaz, nasihat-öğüt verme-tavsiye, uyarı, hayret-şaşkınlık, kızgınli-hiddet, kesinlik*” (Türkyılmaz, 1999: 106) gibi işlevleri mevcuttur.

3.1.5.7.3.4.1. Oğuz Şivelerinde Gereklilik Kipi

Gereklilik kipi, Oğuz şivelerinde fiil tabanı + kip eki + kişi eki yapısındadır.

3.1.5.7.3.4.1.1. Türkiye Türkçesinde

Türkiye Türkçesinde gereklilik; *-mAlI, -mA/-mAk lazım, -mA/-mAk gerek, -mA/-mAk icap et-* yapılarıyla sağlanmaktadır. Şekil bildiren fiil çekimleri arasında ele almış olduğumuz *-mAlI*, gereklilik anlamlı sıfat-fiil eki (Serebrennikov vd., 1986: 185) kabul edilmektedir. Kaynaklarda gereklilik ifadesinin hem *-mA/ -mAk lazım; -mA/ -mAk icap et-; -mA/ -mAk gerek* (Zülfikar, 1980: 125) hem de *gerek, lazım, mecbur ol-* (Zeynalov, 1993: 354) yapılarıyla sağlanabildiği bilgileri yer alsa da Oğuz grubu Türk lehçelerinde fiilin gereklilik kipi *-mAlI* ekleriyle yapılmaktadır. Çağatay Türkçesi ve Eski Anadolu Türkçesinde kullanılan *-sA gerek* yapısıysa konuşma dilinde gereklilik ifadesi sağlanmaktadır. ET ve Anadolu Türkçesinde *-meli* yapıları gereklik kipi yerine *-se gerek, -me gerek, -mek gerek* biçimleri kullanılmaktadır. Osmanlıcada, *-meli* ekine *-melü, -malu* biçimlerine de rastlanır. Eskiden bu kipin üçüncü teklik kişisinin isim veya *-ecek* yapıları ortaç gibi kullanıldığı, hatta türevleri bulunduğu görülür: Ölünce bendesi *olmalı bir şah-ı cihan* buldum (Ediskun, 2005: 183; Korkmaz, 2009: 694). Bu kip, Eski Anadolu Türkçesinin sonlarına doğru, Oğuzcaya özgü yeni bir ek türü olarak ortaya çıkmıştır. Yapısı bakımından *-mA* fiilden ad türetme eki ile *-IU(<lğ)* sıfat ekinin kaynaşmasından oluşmuştur (Korkmaz, 2009: 693).

3.1.5.7.3.4.1.2. Azerbaycan Türkçesinde

Azerbaycan Türkçesinde bu kipe, *felin vacib şekli* denmekte ayrıca bu kip hem şimdiki zamanda hem de gelecek zamanda olmak üzere ele alınmaktadır. Felin vacib şekli 1 (indiki zamanda) *-mAlI* ekiyle yapılmaktadır. Azerbaycan Türkçesinde

bu kipin olumsuzu hem *-mA* ekiyle hem de *deyil* sözcüğüyle kullanılmaktadır: *yazmamalıyam, yazmalı deyilem vb.* (Nağısoylu vd., 73).

Felin vacib şekli 2 (gelecek zamanda) ise *-mAll ol-* yapısındadır. Bu tür kullanıma dolaylamalı fiil biçimleri de demekte ve bu yapıda gereklilik anlamının öncekine oranla biraz zayıfladığı (Zeynalov, 1993: 355) görülmektedir: *almalı olacağam, almalı olacagsan, almalı olacag, almalı olacağig, almalı olacasınız, almalı olacaglar.*

Bir diğer gereklilik *-ası/-esi* ekiyle yapılan çekimdir: *alasıyam, alasısan, alasıdır, alasıyig, alasısınız, alasıdırlar* şeklinde Azerbaycan Türkçesinde (Buran-alkaya, 1999:67). Ayrıca, *-AsI gerek + A* yapısı, Azerbaycan Türkçesinde gereklilik fonksiyonu için kullanılmaktadır: *yazasıyam, yazasısan, yazasıdır, yazasıyig, yazasısınız, yazasıdırlar; gerek gelem, gerek gelesen, gerek gele, gerek gelek, gerek gelesiniz, gerek geleler*

Azerbaycan kaynaklarında *felin vacip şekli* vardır ki bu çekim *-mAll* ekiyle yapılmaktadır. Ayrıca, AT'n *felin lazımşekli* vardır ve bu çekim için kullanılan esas ek, *-AsI*'dir. *Gerek + A* ve *-mAll ol-* yapıları da AT'de gereklilik için kullanılmaktadır. Görüldüğü gibi Azerbaycan Türkçesinde gereklilik *-mAll, -mAll ol-, -AsI, -AsI gerek* olmak üzere dört şekilde yapılabilmektedir.

3.1.5.7.3.4.1.3. Türkmen Türkçesinde

Türkmen Türkçesinde gereklilik, *işliğin hökmanlık şekli* biçiminde nitelendirilmekte ve gereklilik anlamı *-mAll/-mAllıIr, -mA/-mAk lazım, -mA/-mAk gerek -mAkçI* yapılarıyla sağlanmaktadır. Ayrıca esas gereklilik eki olan *-mAll* ekinin *-molu/-mölü* varyantları da TmT'nde kullanılmaktadır (Söyegov, 306). TmT'de gereklilik kip eki *-mAll*, kişi ekleriyle değil, kişi zamirleriyle kullanılmaktadır: *men almalı, sen almalı, o almalı; biz almalı, siz almalı, olar almalı.*

Ayrıca TmT'nde Türkiye Türkçesinde olduğu gibi “lazım” ve “gerek” kelimeleriyle de gereklilik anlamı sağlanmaktadır: *bermek gerek, eşitmek lazım.* (Buran ve Alkaya, 2009: 133). Türkmen Türkçesinde gerekliliğin olumsuzu hem *däül* hem de *-mAsIz* ile yapılmaktadır: *barmalı-barmasız; gelmeli-gelmesiz vb.* (Söyegov, 311)

3.1.5.7.3.4.1.4. Gagavuz Türkçesinde

Läüzımnık çalımu diye adlandırılan gereklilik, diğer Oğuz şivelerinde olduğu gibi, GT’nde de *-mAll* eki ile yapılmaktadır. Lakin GT’nde esas gereklilik, *läüzım* sözcüğü + *istek* yapısıyla gerçekleştirilmektedir (Pokrovskaya, 1964: 216, Baboglu, 1997: 119; Özkan, 2007: 128). Bu yapının ayrı bir fiil çekimi olarak ele alınarak *läüzımnık çalımunın şimdiki zamanı* “gereklilik kipinin şimdiki zamanı” terimiyle adlandırıldığı da (Baboglu, 146; Nedeva, 2008: 164) görülmektedir: *läüzım alayım, läüzım alasin, läüzım ala, läüzım alalım, läüzım alasınız, läüzım alalar*.

Gagavuz Türkçesinde, gereklilik eki *-mAll*, kişi ekleriyle değil, zamirlerle çekimlenmektedir: *ben gelmeli, sen gelmeli* vb.

GT’nde gereklilik kipinin olumsuz çekimi, fiil çekiminin önüne diil *değil* olumsuzluk ifadesi getirilerek yapılmaktadır.

Gagavuz Türkçesinde gereklilik kipi hem *-mAll* hem de *läüzım + istek* ile sağlanmaktadır. Bu kullanım *läüzımnık çalımunın şimdiki zamanı* diye adlandırılmaktadır. Gagavuz Türkçesinde *läüzımnık çalımunın şimdiki zamanı* dışında, farklı zamanlarla çekimleri de mevcuttur (Baboglu, 147-148):

- *Läüzımnık çalımunın mutlak geçmiş zamanı: läüzım oldu açayım, läüzım oldu açasın, läüzım oldu açsın, läüzım oldu açalım, läüzım oldu açasınız, läüzım oldu açsınnar.*

- *läüzımnık çalımunın bellisiz geçmiş zamanı: läüzımmış oturayım, läüzımmış oturasın, läüzımmış otursun, läüzımmış oturalım, läüzımmış oturasınız, läüzımmış otursunnar.*

- *Läüzımnık çalımunın mutlak gelecek zamanı: läüzım başlayacam, läüzım başlayacan, läüzım başlayacék, läüzım başlayacêz, läüzım başlayacênız, läüzım başlayacêkler.*

- *Läüzımnık çalımunın bitkisiz geçmiş zamanı: läüzımdı açayım, läüzımdı açasın, läüzımdı açsın, läüzımdı açalım, läüzımdı açasınız, läüzımdı açsınnar*

Tablo 54. Gereklilik Kipinin Ekleri

TT “Gereklilik”	-mAll	-mA/-mAk lazım	-mA/-mAk gerek	-mA/-mAk icap et-
AT “vacip/ lazım”	-mAll	-AsI ²² , -AsI ol-	gerek+-A	
TmT “hökmanlık”	-mAll/ -mAllIdIr ²³	-mA/-mAk lazım	-mA/-mAk gerek	
GT “läüzümlük”	-mAll	läüzüm+A		

- Görüldüğü üzere, Oğuz şivelerinde esas gereklilik eki, *-mAll*’dır. Gereklilik kipi için kullanılan, *-Ası* eki, sadece AT’de görülmektedir.
- TT ve TmT’nde *-mA/-mAk lazım* yapısı görülürken GT’nde *läüzüm + A* yapısı dikkat çekmektedir.
- *-mA/-mAk gerek* yapısı ise yine TT ve TmT’de müşterek olup AT’nde *gerek + -A* yapısı da kullanılmaktadır.

Tablo 55. Gereklilik Kipinin Çekimi

	TT	AT	TmT	GT
1. tk. kişi	almalyam/ bilmeliyem	almalyam/ bilmeliyem	men almalı/ men bilmeli	bän almalı/ almalı bän
2. tk. kişi	almalısın/ bilmelisin	almalısın/ sevmelisen	sen almalı/ sen bilmeli	sän almalı/ sän bilmeli
3. tk. kişi	almalı/ bilmeli	almalı/ bilmeli	o almalı/ ol bilmeli	o almalı/ o bilmeli
1. çk. kişi	almalyız/ bilmeliyiz	almalyıx/ bilmeliyik	biz almalı/ biz bilmeli	biz almalı/ biz bilmeli
2. çk. kişi	almalısınız/ bilmelisiniz	almalısınız/ bilmelisiniz	siz almalı/ siz bilmeli	siz almalı/ siz bilmeli
3. çk. kişi	almalılar/ bilmeliler	almalılar/ bilmeliler	olar almalı/ olar bilmeli	olar almalı/ olar bilmeli

- Oğuz şivelerinde ünlü uyumuna giren *-mAll* eki, ortaktır. Bu kipin çekiminde görülen tek fark, ekin TT ve AT’nde kişi ekleri kullanılmasına rağmen, TmT ve GT’nde kişi zamirleri kullanılmasıdır. Hatta GT’nde “hem önce hem de sonra şahıs zamirlerinin kullanılmasıyla şahıs belirginleştirilmektedir.” (Zeynalov, 1993: 353).

²²Azerbaycan Türkçesinde -(y)ası/-esi ile çekimlenen fiile fiilin lazım şekli denmektedir. yazasıyam, yazasısan, yazasıdır, yazasıyığ, yazasısınız, yazasıdırlar. Bu çekimin olumsuzu deyil ile yapılır: yazası deyilem, yazası deyilsen, yazası deyil, yazası deyilik, yazası deyilsiniz, yazası deyiler.

²³-mAll+dIr yapısı bu çalışmada varsayımlı gereklilik kipi, diye adlandırılmıştır.

3.1.5.7.3.5. Emir Kipi

Şekil bildiren fiil çekimleri içerisinde ele almış olduğumuz emir kipinin, günümüzde pek çok işlevi bulunmaktadır. “*Emir, istek, temenni, kabul etme, tembih, tahmin önemsememe, umursamama, azarlama-çıkışma-paylama, saygı-incelik-rica, teselli, tavsiye, meydan okuma, açıklama, dikkat çekme, alay-küçümseme-yerme, dua-yakarış, beddua, yüreklendirme-özendirme, ümit verme, uyarı, hatırlatma, yalvarma, tehdit, ihtar, çağrı, kendi kendine telkin, yasaklama, nasihat-öğüt verme, yemin etme- ahdetme, yönlendirme, sitem, gereklilik, şart*” (Türkyılmaz, 1999: 21).

Bu kadar çok işlevi olan bu kip, Oğuz şivelerinde çeşitli şekillerde adlandırılmakta ve de her şahıs, ayrı bir emir eki almaktadır.

3.1.5.7.3.5.1. Oğuz Şivelerinde Emir Kipi

Emir kipi çekimi, Oğuz şivelerinde fiil tabanı + emir eki yapısındadır. Oğuz şivelerinde emir kipinin her şahsı ayrı eklerle çekimlenmektedir.

3.1.5.7.3.5.1.1. Türkiye Türkçesinde

Türkiye Türkçesinde emir/buyruk kipinde “*diğer fiil çekimlerinden farklı olarak şahısların ayrı ayrı ekleri vardır. Emir ekleri, aynı zamanda şahıs da ifade eder, bu sebeple ayrıca şahıs eki almaz. Emir ekleri, Türkçenin başından beri tam bir fiil çekim eki durumunda bulunmuş, fiil karakterlerini hiç bozmamış ve hiçbir zaman partisip şeklinde kullanılmamış, bir isim havası taşımamıştır.*” (Ergin, 2007: 304). Emir kipinin 2. teklik kişi çekimi, Eski Türkçeden itibaren fiil kök veya gövdesi yanında, -*ğıl* / -*gil* ekiyle yapılmaktadır. Bu ek, Karahanlı Türkçesi döneminde -*Gin* biçiminde ortaya çıkmıştır. “A” ünlem edatı ile *bil-e, eg-e, kör-gil-e, tut-a, yan-ğıl-a, yığ-a* (Hacıeminoğlu, 2003: 190-191) biçiminde sıkça kullanılmaktadır.

Emir kipiyle ilgili en büyük tartışma, emir kipinin ekleriyle ilgilidir. 1. teklik ve çokluk kişiler için, emir eklerinin olup olmadığı ve bu eklerin emir mi yoksa istek mi kabul edilmesi gerektiği konusunda, iki ayrı görüş vardır. Bazı araştırmacılar (Ergin, 2007: 305; Korkmaz, 2009: 667; Deny, 1941: 363; Kononov, 1956: 292; Hanser, 2003: 145; Kara, 2001: 50-51; Ercilasun, 2007: 365) emir kipinin, emir dışında istek, rica gibi farklı anlamları da üstlendiği görüşünden yola çıkarak emir kipinin bütün kişilerinin var olduğunu ve 1. kişilerin de emir kipinde

çekimlenebileceğini kabul ederler. Ercilasun, bu konuda: “Ben söz konusu şekillerin emir kipine girmesi gerektiği düşüncesindeyim. İnsanın kendi kendine emredemeyeceği doğru değildir. Şu örnek, insanın kendi kendine emredebileceğini gösterir: Ahmet dedim kendi kendime, kalk ve çalış” (2007: 365) demektedir. Ayrıca, Ergin ve Ercilasun -alım/ -elim ekinin istek kipi değil, emir kipi kabul edilmesi gerektiği konusunda şunları söylemektedirler. “İstek çekiminin birinci şahıstaki -ayım/ -eyim ekini emir eki yerine -a-y-ı-m/ -e-y-i-m şeklinde istek eki ile -ım/ -im şahıs eki olarak kabul etmek de akla gelebilir. Fakat hem ortada bir -ayım/ -eyim eki olması, hem de istek çokluk birinci şahıstaki -alım/-elim’in emir eki olduğunun açıkça görülmesi istek teklik birinci şahısındaki ekin de aslında emir eki olduğundan ve parçalanamayacağından şüphe bırakmamaktadır.” (Ergin, 1977: 302). “-ayım/-eyim; -alım/ -elim” ekleri parçalanamaz; bunların içinde bir kip eki çıkarılamaz; kip eki çıkarılamayınca da bu ekler şekil olarak istek kipine aktarılamaz; hem şahıs hem kip ifadesi taşıyan emir çekiminin malı olarak kalır.” (Ercilasun, 1994). Bazı araştırmacılar ise (Bilgegil, Adalı, Koç, Ediskun, Banguoğlu, Gencan; N. İ. ve İ. İ. Baboğlu; Dizdaroğlu, Azimov vd.) insanın kendi kendine emir veremeyeceğini ve bu şekillerin emirden çok istek görevinde olduğu görüşünden yola çıkarak emir kipinin birinci teklik ve çokluk kişilerinin olmadığı ve emir kipinin birinci teklik ve çokluk şekillerinin istek kipi olarak kabul edilmesi gerektiğini düşünürler. Bu iki farklı görüşü değerlendiren Korkmaz 1. teklik ve çokluk kişiler için, emir eklerinin var olması gerektiğini şu şekilde açıklamaktadır: “Emir kipinin birinci şahısı Türkiye Türkçesinde sonradan istek kipine yönelmiş ve “istek” işlevi kazanmış değildir. Eski Türkçedeki -AyIn, -yIn daha o devirlerde emir dışında istek görevini de yüklenmiş bulunuyordu. Bu görev ikililiği tarihi dönemlerden geçerek Türkiye Türkçesinde kadar uzanagelmıştır. O hâlde, emir birinci şahıs ekinin eski devirlerde olduğu gibi Türkiye Türkçesinde de 1. emir gösterme, 2. istek bildirme gibi iki ayrı işlevi söz konusudur. Yalnız şu farkla ki eski -gA > -A gelişmesi ile oluşan -A istek ekinin Türkiye Türkçesinde, birinci şahıslardaki canlı kullanılışı zayıflayıp körelince, -AyIn, -Allm eklerindeki istek işlevi daha belirgin duruma geçmiştir.” (Korkmaz, 2009: 667).

Bu kipi çekiminde, her kişi için farklı ekler kullanılmasının yanında hangi şahısların emir kipiyle çekimleneceği konusunda da tartışmalar vardır. Bazılarına

göre emir, sadece 2. ve 3. kişilerde; bazılarında göre ise emir kipi, tüm kişilerde çekimlenebilir. Bu iki farklı görüşün dışında, bir de asıl emir kipinin sadece 2. kişilerde var olduğu görüşü vardır. Serebrennikov vd'ne göre; Türkologların emir kipi dedikleri biçim, anlam bilimsel ve yapı bakımından çeşitli şekillerin karışmasından ibaret olup, yapayca yaratılmış bir şeydir. Asıl emir kipi teklik ve çokluk 2. şahıslardır. Teklik 2. şahıs fiilin yalın köküdür: *al*, *yaz* vb. Bazen çeşitli güçlendirici parçacıklar katılabilir. Oğuz dillerinde ise *-iñiz/-iñiz* ekinin kısalması sonucunda oluşan *-in/-in* eki kullanılmaktadır (1986: 183).

3.1.5.7.3.5.1.2. Azerbaycan Türkçesinde

Azerbaycan Türkçesinde emir kipinin 2. teklik kişisi bazen özel eklerle yapılabilmektedir (Zeynalov, 346). Bunun dışında emir çekimiyle ilgili TT'nde olduğu kadar fikir ayrılıkları görülmemekte, AT'nde emir, bütün şahıslarda çekimlenmektedir.

Örnek: *alginen*, *oturginen* vb.

3.1.5.7.3.5.1.3. Türkmen Türkçesinde

TmT'de 2. teklik kişi emir çekimi, TT, GT ve AT'de farklılık göstermekte ve TmT'de emir kipinin ikinci kişisi üç şekilde yapılmaktadır. TmT'nde de emir bütün şahıslarda çekimlenmektedir.

- *al* (sen)
- *algın* (sen)
- *alay* (sen)

2. şekil, Eski Türkçe, Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlıcada görülen emir ekinin TmT'de devam eden şeklidir. *-gII* şekli de Türkmen klasik edebiyatı ve halk edebiyatı ürünlerinde görülmektedir. Emir kipinin TT, AT ve GT'deki eksiz şekli, sonradan ortaya çıkmıştır. 3. şekil olan “alay” şekli, bir nevi ruhsat, izin manasında kullanılmakta, *-ay*, *-ey* şekli, zarf fiil ve “goymak” yardımcı fiilden meydana gelmektedir (*al-a-goy>al-a-gay>al-a al-ay*) (İlker, 1997: 129).

3.1.5.7.3.5.1.4. Gagavuz Türkçesinde

İzin çalımı terimiyle kullanılmakta olan emir kipi, GT’nde de çeşitli anlamları karşımaktadır. Kişinin kendi kendine emredemeyeceği görüşü, GT’nde de mevcuttur (N. İ. ve İ. İ. Baboglu, 1999: 59). Gagavuz Türkçesinde 3. teklik ve çokluk kişi emir çekimlerinin önüne *ko* fiili getirilmektedir (Özkan, 2007: 129). *Ko* 3. şahıslarda yüklemdeki anlamı pekiştirici yardımcı söz olarak (Pokrovskaya, 1964: 284) kullanılmaktadır.

Tablo 56. Emir Kipinin Ekleri

	TT	AT	TmT	GT
1. tk. kişi	- AyIm	-Im/-Um	-AyIn/-yIn	- Im/-Um
2. tk. kişi	-	-	-gIn/-gUn/-ay	-
3. tk. kişi	-sIn/-sUn	- sIn/-sUn	- sIn/-sUn	- sIn/-sUn
1. çk. kişi	- Allm	-ag/-ek	-Allñ/-All	- Allm
2. çk. kişi	-In/-Un/ -InIz/UnUz	-In/-Un/ -InIz/-UnUz	-İñ/-Uñ/ -İñIz/-UñUz	-In/-Un/-InIz/ -UnUz
3. çk. kişi	-sInIAr/-sUnIAr	-sInIAr/-sUnIAr	-sInIAr/-sUnIAr	-sInIAr/-sUnIAr

- Görüldüğü üzere, emir kipinde, her kişi ayrı eklerle çekimlenmektedir.
- 1. teklik kişi, AT ve GT’nde *-Im/-Um*; TT’nde *-AyIm*; TmT’de *-AyIn/-yIn* şeklindedir.
- TT, AT ve GT’nde 2. teklik kişi emir kipi, fiil tabanlarıyla çekimlenirken TmT’nde emir kipinde hem fiil tabanları hem *-gIn/-Ay* ekleri kullanılmaktadır.
- 1. çokluk kişi eki, TT ve GT’nde *-Allm*; TmT’de *-Allñ/-All* şeklinde benzerlik göstermekte AT’nde ise diğerlerinden farklı olarak *-ag/-ek* ekleri kullanılmaktadır.
- Oğuz şivelerinde emir kipinin 2. ve 3. çokluk ekleri ortaktır.

Tablo 57. Emir Kipi Çekimi

	TT	AT	TmT	GT
1. tk. kişi	alayım/ bileyim	alım/ bilim	alayın/ bileyin	alayım/ bileyim
2. tk. kişi	al/ bil	al / bil	al/alğñ/alay bil /bilgin/ biley	al/ bil
3. tk. kişi	alsın/ bilsün	alsın/ bilsin	alsın / bilsin	ko alsın / ko bilsin
1. çk. kişi	alalım/ bilelim	alag/ bilek	alalıñ/ alalı; bileliñ/ bileli	alalım/ bilelim
2. çk. kişi	alın/alınız bilin/biliniz	alın(ız)/ bilin(iz)	alıñ / biliñ	alın/ bilin
3. çk. kişi	alsınlar/ bilsinler	alsınlar/ bilsinler	alsınlar/ bilsinler	ko baksınlar/kobilsinler

- Oğuz şivelerinde emir kipiyle yapılan fiil çekiminde, sadece GT'ne özgü *ko* sözcüğü görülmektedir. Yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi, emir kipinde, her kişi için ayrı ekler kullanılması, Oğuz şivelerinde müşterektir.

3.1.5.7.4. Hem Zaman Hem Şekil Bildiren Fiil Çekimleri

Türkiye Türkçesinde, bu tür fiil çekimleri *birleşik zaman* adı altında verilmekte olup birleşik zaman *hikâye*, *rivayet* ve *şart* olmak üzere üç başlıkta değerlendirilmektedir. Geleneksel dilbilgisinde, birleşik kabul edilen bu tip çekimler, -iki zaman eki üst üste gelemez anlayışından dolayı- bazı çalışmalarda, farklı fiil kipleri olarak kabul edilmektedir. “*Kiplik eki veya sözcüğü almış asıl fiilin üzerine zaman yahut çekim ekleriyle çekimlenmiş bir ek-fiil (gid-ecek-miş, yaş-ıyor-du vb.), veya kiplik eki veya sözcüğü almış asıl fiilin bir yardımcı fiil ile birleşerek oluşturduğu fiil öbeğinin üzerine zaman ve şekil ekleri getirilerek (bak/ıp dur-, ağlay/acak gibi ol- vb.) oluşturulan fiil kipleridir. Bu tip fiil kiplerinde fiilin yapısı, tamamen fiil öbeğine dayanmaktadır. Basit ve türemiş fiillerle bu tip kipler oluşturulamamaktadır. Kiplik+ek fiil kalıpları şunlardır: -dI+dI/+tI+tI; mIş+dI/-miş+tI, -mIş+mIş, -mIş+DIr, -miş+sA; -yor+dI, -yor+mIş; -yor+sA; -mAktA+dI, -mAktA+mIş, -mAktA+sA; -AcAk+dI, -AcAk+tI; -r+dI, -r+mIş, -r+sA, -Ar+dI, -Ar+mIş, -ArsA/ -Ir+dI, -Ir+mIş, -Ir+sA; -sA+dI, -sA+mIş; -A+dI, -A+mIş; -mAll+di, -mAll+miş” (Delice 2008: 69-70). Bu yapılar, işlevlerine göre, aşağıdaki şekilde sınıflandırmaktadır.*

3.1.5.7.4.1. Geçmiş Zamanın Hikâyesi Kipi

[Fiil tabanı + kip eki + i- ek fiili + zaman eki + şahıs eki]

Geçmiş zamanın hikâyesi kipi, hem zaman hem şekil bildiren fiil kipidir.

3.1.5.7.4.1.1. Oğuz Şivelerinde Geçmiş Zamanın Hikâyesi Kipi

Geçmiş zamanın hikâyesi kipi; fiil tabanı + -DI/-DU veya -mIş/-mUş kip eki + i-ek fiili + -DI/-DU zaman eki + kişi eki yapısındadır.

3.1.5.7.4.1.1.1. Türkiye Türkçesinde

[Fiil tabanı -DI/-DU ve -mİş/-mUş + i-ek fiili + -DI/-DU + kişi eki]

Türkiye Türkçesinde *geçmiş zaman kipinin hikâyesi, duyulan geçmiş zamanın hikâyesi, -di'li geçmiş zamanın hikâyesi -miş'li geçmiş zamanın hikâyesi, öğrenilen geçmiş zamanın hikâyesi* biçiminde adlandırılan yapılardır. “*Şekilce duyulan geçmiş zamanı gösteriyor ise de, yüklendiği görev bakımından artık bu işlevini yitirerek, görülen geçmiş zamanın hikâyesini karşılar duruma gelmiştir. Bu bakımdan, duyulan geçmiş zamanın hikâye çekimi, şekilce var olan ama işlevce var olmayan bir birleşik kip olarak kabul edilmelidir.*” (Korkmaz, 2009: 737).

3.1.5.7.4.1.1.2. Azerbaycan Türkçesinde

[Fiil tabanı + -mİş/-mUş kip eki + i- ek fiili + -DI/-DU zaman eki + kişi eki]

Azerbaycan Türkçesinde bu yapı, *uzag kèçmiş zaman kipi'*dir.

-dI/-dU + i-ek fiili + dI/-dU yapısı ise, AT'nde fiil çekimlerinde yoktur. Ayrıca -Ib ekiyle kullanılan belirsiz geçmiş zaman biçiminin hikâyesi de görülmemektedir, lakin Azerbaycan Türkçesinde, -mİş/-mUş + i- ek fiili + -DI/-DU yapısının kullanımı oldukça yaygındır.

3.1.5.7.4.1.1.3. Türkmen Türkçesinde

[Fiil tabanı + -Ip/-Up kip eki + i- ek fiili + -DI/-DU zaman eki + kişi eki]

-Ip/-Up + i- ek fiili + -dI/-dU + kişi eki yapısıyla oluşturulan bu tip çekimde, -p eki yerine -An eki de kullanılmaktadır.

3.1.5.7.4.1.1.4. Gagavuz Türkçesinde

[Fiil tabanı + -DI/-DU veya -mİş/-mUş kip eki + i- ek fiili + -DI/-DU zaman eki + kişi eki]

Türkiye Türkçesinde görülen geçmiş zamanın hikâyesi olarak bilinen bu fiil çekimi, Gagavuz Türkçesinde *çoktan geçmiş bitirilmiş zaman* diye adlandırılmakta olup fiil tabanı + -DI/-DU + i- ek fiili + -DI/-DU + kişi eki yapısı, GT'nde, TT ile müşterektir.

Fiil tabanı + -mİş/-mUş + i- ek fiili + -DI/-DU + kişi eki yapısı, Türkiye Türkçesinde öğrenilen geçmiş zamanın hikâyesi olarak bilinmektedir. Bu fiil çekimi, GT’nde *çoktan geçmiş bellisiz zaman* diye kullanılmaktadır. Gagavuz Türkçesinde, geçmiş zamanın hikâyesi, iki ayrı kip olarak incelenmektedir. GT’nde hikâye kavramı olmadığı için bu yapılar, *oluşluk çalımını* “haber kiplerini” oluşturmakta ve bu yapılar, basit çekimler içerisinde yer almaktadır.

Tablo 58. Geçmiş Zamanın Hikâyesi Kipi I ("Fiil tabanı + -dI/-dU + i- ek fiili + -dI/-dU + kişi eki")

	TT	AT	TmT	GT
1. tk. kişi	aldıydım	-	-	aldıydım
2. tk. kişi	aldıydın	-	-	aldıydın
3. tk. kişi	aldıydı	-	-	aldıydı
1. çk. kişi	aldıydık	-	-	aldıydık
2. çk. kişi	aldıydınız	-	-	aldıydınız
3. çk. kişi	aldıydılar	-	-	aldıydılar

- Geçmiş zamanın hikâyesi kipi, TT ve GT’nde aynıdır. AT’nde ve TmT’nde bu yapı kullanılmamaktadır.

Tablo 59. Geçmiş Zamanın Hikâyesi Kipi II (" Fiil tabanı + -mİş/-mUş + imek yapısı + -dI/-dU + kişi eki")

	TT	AT	TmT	GT
1. tk. kişi	almıştım	almışdım	alıpdım/ alandım	almıştım
2. tk. kişi	almıştın	almışdın	alıpdıñ/ alandıñ	almıştın
3. tk. kişi	almıştı	almışdı	alıpdı/ alandı	almıştı
1. çk. kişi	almıştık	almışdığ	alıpdık/ alandık	almıştık
2. çk. kişi	almıştınız	almışdınız	alıpdıñız/alandıñız	almıştınız
3. çk. kişi	almıştılar	almışdılar	alıpdılar/alandılar	almıştılar

- Bu fiil çekimi, AT, GT ve TT’nde müşterektir. TmT’de ise -mİş/-mUş yerine-İp/-Up ve -An ekleri kullanılmaktadır. TmT’nde, bu yapının -An kullanımı daha yaygındır.

3.1.5.7.4.2. Sürerli Geçmiş Zaman Kipi

Dil bilgisi kitaplarında *şimdiki zamanın hikâyesi*, *şimdiki zamanın rivayeti*, *geniş zamanın hikâyesi* ve *geniş zamanın rivayeti* isimleriyle ele alınan kip çekimleri, bu çalışmada, *sürerli geçmiş zaman kipi* başlığı altında ele alınmaktadır.

3.1.5.7.4.2.1. Oğuz Şivelerinde Sürerli Geçmiş Zaman Kipi

Oğuz şivelerinde fiil tabanı + kip eki + i- ek fiili + zaman eki + kişi eki yapısında kullanılan dört tip sürerli geçmiş zaman kipi görülmektedir:

3.1.5.7.4.2.1.1. I. Tip Sürerli Geçmiş Zaman Kipi

[Fiil tabanı + kip eki+ i- ek fiili + zaman eki + kişi eki]

“Geçmişte uzun bir zaman dilimi içinde devam etmiş: yahut sıklıkla işlenmiş veya eş zamanlı olarak işlenişine şahit olunmuş bir eylemi daha sonra dillendirmek durumunda bu kipliğe başvurulur. Bu kipte asıl fiil -yor, -mAktA veya -r-, -Ar-; -Ir- biçimbirimlerini, ek fiil -DI- ve -mİş- biçimbirimlerini alır: gidiyorduk, yüzerdik, bakıyormuş, ağlamaktaydı gibi.” (Delice, 2008: 70).

“Ah oğlum, o vakit yine böyle Maçka taraflarında **oturuyorduk.**” (Necip Fazıl Kısakürek, Bir Adam Yaratmak, s. 51).

3.1.5.7.4.2.1.1.1. Türkiye Türkçesinde

[Şimdiki Zamanın Hikâyesi]

[Fiil tabanı + -yor veya -mAktA kip eki + i- ek fiili + -DI/-DU zaman eki + kişi eki]

Bu yapı, TT’nde *şimdiki zamanın hikâyesi* diye adlandırılmakta ve bu tür fiil çekimleri, birleşik zamanlar içerisinde değerlendirilmektedir.

Şimdiki zamanın hikâyesi, -Iyor ve -mAktA ekleri ile karşılanan ve içinde bulunan zamanda sürmekte olan bir oluş ve kılışı, geçmişe aktararak anlatan birleşik kiptir. Ekleri: -Iyor-i-di > -IyordU, -mA-ktA i-di > -maktaydı’dır. (Korkmaz 2009:739).

“Büyük toplantı çadırının altında terleyip **durmaktaydılar.**” (Turgut Özakman, Şu Çılgın Türkler, s. 351).

3.1.5.7.4.2.1.1.2. Azerbaycan Türkçesinde

[Fiil tabanı + -r/-Ar kip eki + i- ek fiili + -DI/-DU zaman eki + kişi eki]

Bu yapı, AT’nde belirsiz gelecek zamanın hikâyesidir ve kullanımını oldukça yaygındır.

3.1.5.7.4.2.1.1.3. Türkmen Türkçesinde

[Fiil tabanı + -yAr veya -yA + i- ek fiili + -DI/-DU + kişi eki]

TmT’nde bu yapı, sürekli geçmiş zaman “mâlim dövamlı öten zaman”dır. TmT’nde bu tip fiil çekimi, diğer Oğuz şivelerinden farklı olarak -yAr + -dI/-dU yapısının yanında -yA + - dI/-dU şeklinde de görülmektedir.

3.1.5.7.4.2.1.1.4. Gagavuz Türkçesinde

[Fiil tabanı + -r/-Ar/-Ir/-Ur kip eki + i- ek fiili + -DI/-DU zaman eki + kişi eki]

Gagavuz Türkçesinde bu yapı, kullanılmaktadır, lakin bu yapı, basit zamanlar içerisinde değerlendirilmektedir.

Tablo 60. 1. Tip Sürerli Geçmiş Zaman Kipi

	TT	AT	TmT	GT
1. tk. kişi.	alıyordum/ biliyordum	alırdım/ bilirdim	alyardıım/bilyardıım/ bilyädım	alardım/ bilerdim
2. tk. kişi	alıyordun/ biliyordun	Alırdım /bilirdin	alyardıñ/bilyardıñ/ bilyädiñ	alardın/ bilerdin
3. tk. kişi	alıyordu /biliyordu	alırdı/ bilirdi	alyardı/bilyardı/ bilyädi	alardı/ bilerdi
1. çk. kişi	alıyorduk/ biliyorduk	alırdıg/ bilirdik	alyardıık/bilyardıık/ bilyädik	alardık/ bilerdik
2. çk. kişi	alıyordunuz/ biliyordunuz	alırdınız/ bilirdiniz	alyardıñız/bilyardıñız/ bilyädiñiz	alardımız/ bilerdiniz
3. çk. kişi	alıyordular/ biliyordular	alırdılar/ bilirdiler	alyardıılar/bilyardıiler/ bilyädiler	alardıılar/ bilerdiler

• Türkiye Türkçesinde şimdiki zamanın hikâyesi diye bilinen bu yapı, fiil tabanı + -yor/ -mAktA kip eki+ i- ek fiili + -DI/-DU zaman eki + kişi eki biçimindeki fiil kipidir. Bu fiil çekimi, AT’nde *-IrdI*, TmT’nde *-yardı/-yärdi*; GT’de *-ArdI* şeklindedir.

3.1.5.7.4.2.1.2. II. Tip Sürerli Geçmiş Zaman Kipi

[Fiil tabanı + kip eki+ i- ek fiili + zaman eki + kişi eki]

3.1.5.7.4.2.1.2.1. Türkiye Türkçesinde

[Şimdiki Zamanın Rivayeti]

[Fiil tabanı + -yor/-mAktA kip eki + i- ek fiili + -mİş/-mUş + kişi eki]

3.1.5.7.4.2.1.2.2. Azerbaycan Türkçesinde

[Fiil tabanı + -Ir kip eki + i- ek fiili + -mİş/-mUş + kişi eki]

3.1.5.7.4.2.1.2.3. Türkmen Türkçesinde

[Fiil tabanı + -yAr kip eki + i- ek fiili + -mİş/-mUş veya eken + kişi eki]

Türkmen Türkçesinde bu yapı, *mälim dövamlı öten zaman* terimiyle adlandırılmakta ve bu kip, iki şekilde yapılmaktadır:

- a) Fiil tabanı + -yar/-yär kip eki+ i- ek fiili + -mİş/-mUş zaman eki + kişi eki,
- b) Fiil tabanı + -yar/-yär kip eki+ i- eken + kişi eki biçimindedir.

3.1.5.7.4.2.1.2.4. Gagavuz Türkçesinde

[Fiil tabanı + Ar kip eki + i- ek fiili + -mİş/-mUş + kişi eki]

Bu fiil çekimi, Gagavuz Türkçesinde, bellisizlik modal formalar içerisinde *bitkisiz geçmiş zaman* olarak bilinmektedir. Türkiye Türkçesinde şimdiki zamanın rivayeti şeklinde adlandırılan bu fiil kipi, AT'nde *-Irmİş*; TmT'nde *-yärmış* ve *-yär eken*, GT'nde *-Armİş* biçiminde kullanılmaktadır. Gagavuz Türkçesinde, bu kip, bellisizlik modal formalar içerisinde bitkisiz geçmiş zamandır.

Tablo 61. II. Tip Sürerli Geçmiş Zaman Kipi

	TT	AT	TmT	GT
1. tk. kişi	alıyormuşum/ almaktaymışım	alırımışam	alyärmışım/ alyär ekenim	alarmışım
2. tk. kişi	alıyomuşsun/ almaktaymışsın	alırımışsan	alyärmışsıñ/ alyär ekeniñ	alarmışın
3. tk. kişi	alıyormuş/ alamaktaymış	alırımış	alyärmış/ alyär eken	alarmış
1. çk. kişi	alıyormuşuz/ almaktaymışız	alırımışığ	alyärmışık/ alyär ekenik	alarmışık
2. çk. kişi	alıyormuşsunuz/ almaktaymışsınız	alırımışsınız	alyärmışsıñız/ alyär ekeniñiz	alarmışınız
3. çk. kişi	alıyormuşlar/ almaktaymışlar	alırımışlar	alyärmışlar/ alyär ekenler	alarmışlar

3.1.5.7.4.2.1.3. III. Tip Sürerli Geçmiş Zaman Kipi

[Fiil tabanı + kip eki+ i- ek fiili + zaman eki + kişi eki]

3.1.5.7.4.2.1.3.1. Türkiye Türkçesinde

[Geniş Zamanın Hikâyesi]

[Fiil tabanı + -r/-Ir/-Ur kip eki + i- ek fiili + -DI/-DU zaman eki + kişi eki]

Bu yapı, TT'nde *geniş zamanın hikâyesi* diye adlandırılan birleşik zamandır.

3.1.5.7.4.2.1.3.2. Azerbaycan Türkçesinde

[Fiil tabanı + -Ar kip eki + i- ek fiili + -DI/-DU zaman eki + kişi eki]

Bu yapı, AT'nde *belirsiz gelecek zamanın hikâyesidir*.

3.1.5.7.4.2.1.3.3. Türkmen Türkçesinde

[Fiil tabanı + -Ar kip eki + i- ek fiili + -DI/-DU zaman eki + kişi eki]

Türkmen Türkçesinde bu fiil çekimi, belirsiz sürekli geçmiş “nâmelim dövmalı öten zaman”dır.

3.1.5.7.4.2.1.3.4. Gagavuz Türkçesinde

[Fiil tabanı + -Ar kip eki + i- ek fiili + -DI/-DU zaman eki + kişi eki]

Gagavuz Türkçesinde *bitkisiz geçmiş zaman* diye adlandırılan bu yapı, basit kipler içerisinde ele alınmakta olup GT'ndeki fiil çekimi, TT ile aynıdır.

Tablo 62. III. Tip Sürerli Geçmiş Zaman Kipi

	TT	AT	TmT	GT
1. tk. kişi	alırdım	alardım/bilerdim	alardım	alardım
2. tk. kişi	alırdın	alardın/bilerdin	alardıñ	alardın
3. tk. kişi	alırdı	alardı/bilerdi	alardı	alardı
1. çk. kişi	alırdık	alardığ/bilerdik	alardık	alardık
2. çk. kişi	alırdınız	alardınız/bilerdiniz	alardıñız	alardınız
3. çk. kişi	alırdılar	alardılar/bilerdiler	alardılar	alardılar

• TT’nde *geniş zamanın hikâyesi*; AT’nde *belirsiz gelecek zamanın hikâyesi*; TmT’nde *nâmelim dövmalı öten zaman*; GT’nde *bitkisiz geçmiş zaman* şeklinde adlandırılan bu fiil çekimi, AT, TmT ve GT’nde müşterektir.

3.1.5.7.4.2.1.4. IV. Tip Sürerli Geçmiş Zaman Kipi

[Fiil tabanı + kip eki + i- ek fiili + zaman eki + kişi eki]

3.1.5.7.4.2.1.4.1. Türkiye Türkçesinde

[Geniş Zamanın Rivayeti]

[Fiil tabanı + -r/-Ir/-Ur kip eki + i- ek fiili + -mİş/ -mUş zaman eki + kişi eki]

Türkiye Türkçesinde *geniş zaman kipinin rivayeti* şeklinde adlandırılan bu fiil çekimi, geniş bir zaman kesiminde gerçekleşen oluş ve kılışları, duyuma dayanarak anlatan bir birleşik kiptir.

3.1.5.7.4.2.1.4.2. Azerbaycan Türkçesinde

[Fiil tabanı + -Ar kip eki + i- ek fiili + -mİş/ -mUş zaman eki + kişi eki]

Bu fiil çekimi, AT’nde *geyri-geci gelecekli keçmiş zaman* kipidir.

3.1.5.7.4.2.1.4.3. Türkmen Türkçesinde

[Fiil tabanı + -Ar kip eki + i- ek fiili + eken + kişi eki]

3.1.5.7.4.2.1.4.4. Gagavuz Türkçesinde

[Fiil tabanı + -r/-Ir/-Ur kip eki + i- ek fiili + -mİş/ -mUş zaman eki + kişi eki]

Bu yapı, *modal formaların bitkisiz zamanı* içerisinde ele alınmakta ve fiil çekiminde TT’nden bir fark görülmemektedir.

Bu fiil çekimi, TT’nde *geniş zaman kipinin rivayeti*; AT’nde *geyri-gelecekleli geçmiş zaman*; GT’nde *modal formaların bitkisiz zamanı*’dır.

Tablo 63. IV. Sürerli Geçmiş Zaman Kipi

	TT	AT	TmT	GT
1. tk. kişi	alırılmışım	alarmışım/bilermişem	alar ekenim	alarmışım
2. tk. kişi	alırılmışın	alarmışsın/bilermişsen	alar ekeniñ	alarmışsın
3. tk. kişi	alırılmış	alarmış/bilermiş	alar eken	alarmış
1. çk. kişi	alırılmışız	alarmışg/bilermişik	alar ekenimiz	alarmışız
2. çk. kişi	alırılmışsınız	alarmışsınız/bilermişsiniz	alar ekeniñiz	alarmışsınız
3. çk. kişi	alırılmışlar/alırlarmış	alarmışlar/bilermişler	alar ekenler	alarmışlar

• Şimdiki zamanın hikâyesi, şimdiki zamanın rivayeti, geniş zamanın hikâyesi ve geniş zamanın rivayeti diye bilinen sürerli geçmiş zaman: fiil tabanı + kip eki+ i- ek fiili + zaman eki + kişi eki biçiminde yapılmaktadır.

3.1.5.7.4.3. Olmayası Planlı Geçmiş Zaman Kipi

“İşlenişi planlanmış; ancak gerçekleşmemiş bir eylemi yine çok aktarmak durumunda kurgulayacağımız yapıdır. Bu yapıda, asıl fiil -AcAk- biçimbirimini, yardımcı fiil -DI- biçimbirimini alır: kalacaktık gibi.” (Delice, 2008: 72). “-AcAk eki ile karşılanan ve ileride gerçekleşecek olan bir oluş ve kılışı geçmişte aktararak bildiren yani geçmişte gelecek niteliği taşıyan bir birleşik kiptir: Eki -AcAktI’dır.” (Korkmaz, 2009: 741). TT’nde gelecek zamanın hikâyesi diye adlandırılan bu kip, fiil tabanı + -AcAk kip eki / i- ek fiili + -DI/-DU + kişi eki yapısında olan bu fiil çekimi, birleşik zamanlar içerisinde ele alınmaktadır.

“Hemen buradan çıkmazsa Küllükte Saimi **bulamıyacaktı.**” (Peyami Safa, Matmazel Noraliya’nın Koltuğu, s. 28).

3.1.5.7.4.3.1. Oğuz Şivelerinde Olmayası Planlı Geçmiş Zaman Kipi

Oğuz şivelerinde bu fiil çekimi, fiil tabanı + kip eki + i- ek fiili + zaman eki + kişi eki yapısındadır.

3.1.5.7.4.3.1.1. Türkiye Türkçesinde

[Gelecek Zamanın Hikâyesi]

[Fiil tabanı + -AcAk kip eki + i- ek fiili + -DI/-DU zaman eki + kişi eki]

3.1.5.7.4.3.1.2. Azerbaycan Türkçesinde

[Fiil tabanı + -AcAk kip eki + i- ek fiili + -dI/-dU zaman eki + kişi eki]

Azerbaycan Türkçesinde *geti gelecekli geçmiş zaman* diye adlandırılan fiil kipidir.

3.1.5.7.4.3.1.3. Türkmen Türkçesinde

[Fiil tabanı + -cAk kip eki + i- ek fiili + -dI/-dU zaman eki + kişi eki]

Bu yapı, TmT'nde *hiyal-meyil öten zaman*'dır.

3.1.5.7.4.3.1.4. Gagavuz Türkçesinde

[Fiil tabanı + -AcAk kip eki + i- ek fiili + -DI/-DU zaman eki + kişi eki]

Gagavuz Türkçesinde bu kip, basit zamanlar içerisinde ele alınan bu yapı *neetlik geçmiş zaman* şeklinde adlandırılmaktadır.

Tablo 64. Olmayası Planlı Geçmiş Zaman Kipi Çekimi

	TT	AT	TmT	GT
1. tk. kişi	alacaktım	alacagdım	alcakdım	alacaydım
2. tk. kişi	alacaktın	alacagdın	alcakdın	alacaydın
3. tk. kişi	alacaktı	alacagdı	alcakdı	alaceydi
1. çk. kişi	alacaktık	alacagdıg	alcakdik	alaceydik
2. çk. kişi	alacaktınız	alacagdınız	alcakdınız	alaceydiniz
3. çk. kişi	alacaktılar	alacagdılar	alacakdılar	alacaydılar

• Oğuz şivelerinde kullanılmakta olan bu fiil çekimi, TT'nde birleşik zamanlar içerisinde ele alınırken AT'nde *geti gelecekli geçmiş zaman*; TmT *hiyal-meyil öten zaman*; GT'nde *neetlik geçmiş zaman* şeklinde bilinmektedir.

3.1.5.7.4.4. Olmayası İstenen Geçmiş Zaman Kipi

Dil bilgisi kitaplarımızda *şart kipinin hikâyesi*, *gereklilik kipinin hikâyesi* ve *istek kipini hikâyesi* olarak adlandırılan fiil kipleridir. “İstenmiş; ancak gerçekleşmemiş, olmasını istediğimiz bir eylemin aktarımı ile bir zorunluluk karşısında gerçekleştirilmiş; ancak gerçekleşmemiş olmasını istediğimiz aktarımı karşılayan fiil çekimi yapısıdır. Başka bir deyişle, gerçekleştirilen fiilin aktarımı durumunda bir pişman olunmuşluğun ilave edildiği fiil kipidir. Bu yapıda asıl fiil -sA, -mAlI ve -A- biçimbirimlerini yardımcı fiil -dI- biçimbirimini alır: kalaydık, okusaydım, görmeliydiniz.” (Delice, 2008: 72).

3.1.5.7.4.4.1. Oğuz Şivelerinde Olmayası İstenen Geçmiş Zaman Kipi

[Fiil tabanı + kip eki + i- ek fiili + zaman eki + kişi eki]

3.1.5.7.4.4.1.1. I. Tip Olmayası İstenen Geçmiş Zaman Kipi

[Fiil tabanı + kip eki + i- ek fiili + zaman eki + kişi eki]

3.1.5.7.4.4.1.1.1. Türkiye Türkçesinde

[Şart Kipinin Hikâyesi]

[Fiil tabanı + -sA kip eki + i- ek fiili + -DI/-DU zaman eki + kişi eki]

Tasarlama kipleri arasında yer alan ve -sA eki ile karşılanan, gerçekleşmesi de şarta bağlı olan bir oluş ve kılışı, geçmişe aktararak anlatan birleşik kiptir. Eki -sA-y-dır. Yalnız -sA şart eki, kendi başına bir yargı bildirmediği için onun hikâyesi de yargı bildirmez, cümle içinde yargı bildiren asıl fiilin zarfı durumundadır (Korkmaz, 2009: 745).

“Anadolu kadınları *olmasaydı* bu zafer acaba kazanılabilir miydi?” (Turgut Özakman, Şu Çılgın Türkler, s. 678)

3.1.5.7.4.4.1.1.2. Azerbaycan Türkçesinde

[Fiil tabanı + -sA kip eki + i- ek fiili + -DI/-DU zaman eki + kişi eki]

3.1.5.7.4.4.1.1.3. Türkmen Türkçesinde

[Fiil tabanı + -sA kip eki + i- ek fiili + -DI/-DU zaman eki + kişi eki]

3.1.5.7.4.4.1.1.4. Gagavuz Türkçesinde

[Fiil tabanı + -sA kip eki + i- ek fiili + -DI/-DU zaman eki + kişi eki]

GT’nde, *modal formasının sankilik çalımının geçmiş zamanı* diye bilinen fiil kipidir.

Tablo 65. 1. Tip Olmayası Planlı Geçmiş Zaman Kipi Çekimi

	TT	AT	TmT	GT
1. tk. kişi	alsaydım/ bilseydim	alsaydım/ bilseydim	alsamdım/ bilsemdim	alsaydım/ bilseydim
2. tk. kişi	alsaydın/ bilseydin	alsaydın/ bilseydin	alsañdın/ bilseñdın	alsaydın/ bilseydin
3. tk. kişi	alsaydı/ bilseydi	alsaydı/ bilseydi	alsadı/ bilsedi	alsaydı/ bilseydi
1. çk. kişi	alsaydık/ bilseydik	alsaydık/ bilseydik	alsakdık/ bilsekdik	alsaydık/ bilseydik
2. çk. kişi	alsaydınız/ bilseydiniz	alsaydınız/ bilseydiniz	alsañızdın/ bilseñızdın	alsaydınız/ bilseydiniz
3. çk. kişi	alsaydılar/ bilseydiler	alsaydılar/ bilseydiler	alsa(lar)dılar/ bilsediler	alsaydılar/ bilseydiler

• Oğuz şivelerinde müşterek olan fiil çekimlerinden biridir. Bu kip, şart ekine getirilen *-dI/-dU* ekiyle yapılmaktadır. TT’ndeki şartın hikâyesi olan yapı, AT’nde ve TT’nde birleşik zamanlar içerisinde ele alınmakta ve AT’nde yukarıdaki iki kullanıma ek olarak *-AsI+İdİm* yapısı da kullanılmaktadır. Gagavuz Türkçesinde bu yapı, *işteyişlik çalımının geçmiş zamanıdır*.

3.1.5.7.4.4.1.2. II. Tip Olmayası İstenen Geçmiş Zaman Kipi

[Gereklilik Kipinin Hikâyesi]

[Fiil tabanı + *-mAlI* kip eki + *i-* ek fiili + *-DI/-DU* zaman eki + kişi eki]

Bu kip için, yaygın olarak *-mAlI-i-di* veya *-mAlI-y-dI* eki kullanılmaktadır. Bu birleşik kipte, geçmişte yapılması gerekli olduğu hâlde, yapılmadığı anlamına gelen bir işlev iması da vardır (Korkmaz, 2009: 751- 752).

Tablo 66. II. Tip Olmayası Planlı Geçmiş Zaman Kipi Çekimi

	TT	AT	TmT	GT
1. tk. kişi	almalydım/ bilmeliydim	almalydım/ bilmeylidim	almalıdım/ bilmelidim	läüzımdı alayım/ läüzımdı bileyim
2. tk. kişi	almalydın/ bilmeliydin	almalydın/ bilmeliydin	almalıdın/ bilmelidiñ	läüzımdı alasın/ läüzımdı bilesin
3. tk. kişi	almalydı/ bilmeliydi	almalydı/ bilmeliydi	almalıdı/ bilmelidi	läüzımdı alsın/ läüzımdı bilsin
1. çk. kişi	almalydık/ bilmelyedik	almalydık/ bilmeliydik	almalıdık/ bilmelidik	läüzımdı alalım / läüzımdı billelim
2. çk. kişi	almalydınız/ bilmeliydiniz	almalıdınız/ bilmelidiniz	almalıdınız/ bilmelidiñiz	läüzımdı alasınız/ läüzımdı bilesiniz
3. çk. kişi	almalydıla/ bilmeliydiler	almalydılar/ bilmeliydiler	almalıdılar/ bilmelidiler	läüzımdı alsınnar/ läüzımdı bilsinler

• Bu fiil çekimi, TT, AT ve GT’nde ayı şekilde çekimlenirken GT’nde *läüzım+dı* şeklinde kullanılmaktadır.

3.1.5.7.4.4.1.3. III. Tip Olmayası İstenen Geçmiş Zaman Kipi

[İstek kipinin hikâyesi]

[Fiil tabanı + A kip eki + i- ek fiili + -DI/-DU zaman eki + kişi eki]

Tablo 67. III. Tip Olmayası İstenen Geçmiş Zaman Kipi

	TT	AT	TmT	GT
1. tk. kişi	alaydım	alaydım/ alasıydım	alayadım	alaydım
2. tk. kişi	alaydın	alaydın/ alasıydın	alayadıñ	alaydın
3. tk. kişi	alaydı	alaydı/ alasıydı	alayadı	alaydı
1. çk. kişi	alaydık	alaydık/ alasıydık	alayadık	alaydık
2. çk. kişi	alaydık	alaydınız/ alasıydınız	alayadıñız	alaydımız
3. çk. kişi	alaydılar	alaydılar/ alasıydılar	alaydılar	alaydılar

• Görüldüğü gibi, bu tip fiil çekimi, Oğuz şivelerinde müşterektir. Lakin bu kullanım, TmT’nde istek kipi olarak ele alınmaktadır. *-ayada/-äyedi* eki, istek eki olarak verilmektedir (Söyegov, 291). AT’nde bu fiil çekimi, iki türlü yapılmaktadır. İstek eki *-A* ve *-Ası* eki üzerine zaman eki gelmektedir, bunun dışında bu fiil çekiminde de ortaklık söz konusudur.

3.1.5.7.4.5. İstemdışı Geçmiş Zaman

“Eylem işlenmiştir; ancak, eylemin sonucunda işleyen veya izleyen kişi pişmanlık duymuştur. Bu kipin yapısında bulunan asıl fiil -mlş- biçimbirimini, bulunmak veya işlev açısından bu fiile benzer olarak kullanılan yardımcı fiiller de -DI- biçimbirimini alır: “Gelmiş bulunDUM; Sevmiş oldu.” gibi.” (Delice, 2008: 73).

“Nihayet onu ta dibinden ve toprak hizasından kesilmiş buldum.” (Necip Fazıl Kısakürek, Bir Adam Yaratmak, s.119).

Diğer Oğuz şivelerinde bu yapı, fiil çekimleri içerisinde değerlendirilmemekte olup bu tür çekimler, *filin dolaylamalı biçimleri* (Zeynalov, 265) diye ele alınmaktadır.

3.1.5.7.4.6. Bitişli Gelecek Zaman Kipi

“Gelecek zaman dilimi içinde gerçekleşecek olan ama anlatılan eylemin bitiş noktasına vurgu yapmasını planladığımız durumlarda başvurduğumuz kipliktir. Öbek fiillerle kurgulanmaktadır.” (Delice, 2008: 73).

“Yarın ikindi vakti Aksaray’da **olacaktı**.” (Turgut Özakman, Şu Çılgın Türkler, s. 317).

3.1.5.7.4.6.1. Oğuz Şivelerinde Bitişli Gelecek Zaman Kipi

[Fiil tabanı + -AcAk kip eki + i- ek fiili + -mİş/-mUş zaman eki + kişi eki]

3.1.5.7.4.6.1.1. Türkiye Türkçesinde

[Gelecek Zamanın Rivayeti]

[Fiil tabanı + -AcAk kip eki + i- ek fiili + -mİş/-mUş zaman eki + kişi eki]

Gelecek zaman kipinin rivayeti olarak bilinen bu kip, gelecek bir zamanda gerçekleşecek olan bir iş ve oluşun duyuma dayanılarak anlatılmasıdır.

3.1.5.7.4.6.1.2. Azerbaycan Türkçesinde

[Fiil tabanı + -AcAk kip eki + i- ek fiili + -mİş/-mUş zaman eki + kişi eki]

3.1.5.7.4.6.1.3. Türkmen Türkçesinde

[Fiil tabanı + -cAk kip eki + i- ek fiili + -mİş/-mUş zaman eki veya eken + kişi eki]

TmT’nde hayali geçmiş zaman “hıyal-meyil öten zaman” şeklinde adlandırılan bu fiil çekimi için, TmT’nde “eken” ile birlikte-*mış/-mUş* eki de kullanılmaktadır.

3.1.5.7.4.6.1.4. Gagavuz Türkçesinde

[Fiil tabanı + -AcAk kip eki + i- ek fiili + -mİş/-mUş zaman eki + kişi eki]

Bu yapı, *modal formaların mutlak gelecek zamanını* oluşturmaktadır.

Tablo 68. Bitişli Gelecek Zaman Kipi

	TT	AT	TmT	GT
1. tk. kişi	alacaktım	alacaktım	alcak ekenim	alacaktım
2. tk. kişi	alacaktın	alacaktın	alcak ekeniñ	alacaktın
3. tk. kişi	alacaktı	alacaktı	alcak eken	alacaktı
1. çk. kişi	alacaktınız	alacaktınız	alcak ekenik	alacaktınız
2. çk. kişi	alacaktınız	alacaktınız	alcak ekeniñiz	alacaktınız
3. çk. kişi	alacaktılar	alacaktılar	alcak ekenler	alacaktılar

- Bitişli gelecek zaman kipi, TT’nde gelecek zamanın hikayesi, TmT’nde hıyal-meyil öten zaman, GT’nde modal formaların mutlak gelecek zamanı biçiminde adlandırılan fiil çekimidir.

- Bu fiil çekimi, TT, AT ve GT aynı şekilde çekimlenmesine rağmen TmT’de bu fiil çekimi için, -cAk+eken yapısı kullanılmaktadır.

3.1.5.7.4.7. Varsayımlı Geçmiş Zaman Kipi

[Fiil Tabanı+ -mIş/-mUş +Dİr/-DUR]

Asıl fiile ihtimal anlamı yükleyen yapıdır. Zaman ve şekil eklerinden bağımsız olarak asıl fiilin üzerine gelen -mIş kipliği ve ek fiilin 3. teklik çekimi olan -Dİr ile yapılmakta (Delice, 2008: 73) ve görülmeyen geçmiş zamanın hal bileşik zamanı diye (Kükey, 1972: 180) adlandırılmaktadır. Oğuz şivelerinde bu yapı, geçmiş zamanın bildirme almış şekli olarak tanınmakta ve geçmiş zamanın pekiştirme fonksiyonu olarak açıklanmaktadır.

“Ey çimen gözleri, papatya başı, Bahara benzeyen, yazı andıran! Bir kımıldatarsan eğer bu taşı, Andolsun, ölüme **gelmiştir** sıran.” (Faruk Nafiz Çamlıbel, Han Duvarları, s. 125).

3.1.5.7.4.8. Varsayımlı Gelecek Zaman Kipi

[Fiil Tabanı + -AcAk + Dİr/-DUR]

“Asıl fiile ihtimal anlamı yükleyen yapıdır. Zaman ve şekil eklerinden bağımsız olarak asıl fiilin üzerine gelen -AcAk kipliği ve ek fiilin 3. teklik çekimi olan -Dİr ile yapılmaktadır.” (Delice, 2008: 74). Bu fiil çekimine gelecek zamanın hal bileşik zamanı da (Kükey, 1972: 182) denmektedir.

“Coştukça böyle sel gibi bağrında hisleri, Bir gün başında **kalmayacaktır** seyisleri!” (Faruk Nafiz Çamlıbel, Han Duvarları, s. 19).

Oğuz şivelerinde kullanılmasına rağmen bu fiil çekimi, fiil çekimleri içerisinde değerlendirilmemektedir. Oğuz şivelerinde bu yapı, ya gelecek zamanın bildirme almış şekli olarak veya da gelecek zamanın pekiştirme fonksiyonu olarak açıklanmaktadır.

3.1.5.7.4.9. Varsayımlı Gereklilik Kipi

[Fiil Tabanı+ -mAll +Dİr/-DUr]

“Asıl fiile ihtimal anlamı yükleyen yapıdır. Zaman ve şekil eklerinden bağımsız olarak asıl fiilin üzerine gelen -mAll kipliği ve ek fiilin 3. teklik çekimi olan -Dır ile yapılır.” (Delice, 2008: 74). Bu fiil çekimine, gereklilik kipinin hal bileşik zamanı da denmektedir (Kükey, 1972: 185). Gereklilik kipine -dir ilave edilirse, anlamı pekiştirilmiş olur (Bilgegil, 2009: 262). 3. teklik veya çoğul kişiye -dir koşacı ulanmış biçim, *kesinlik* anlamı da vermektedir (Ediskun, 2005: 183). Gereklilik kipinin -malıdır/-melidir şekli, anlam bakımından gerekli olma hâlini kuvvetlendirir ve pekiştirir. TT’de üçüncü teklik ve çokluk şahıslarda kullanılan *yazmalıdır* ve *yazmalıdırlar* şekilleri de anlam bakımından TmT’deki ile aynıdır (İlker, 1997: 127).

TmT: *beğenmelidirin* “*sevinmeliyim*”, *beğenmelidirsini*, *beğenmelidir*, *beğenmelidiris*, *beğenmelidirsiniiz*, *beğenmelidirler*.

Olumsuz çekim: *beğenmeli dääldirin*, *beğenmeli dääldirdirsini*, *beğenmeli dääldir*, *beğenmeli dääldiris*, *beğenmeli dääldirinsiniiz*, *beğenmeli dääldirler*.

Oğuz şivelerinde ek fiilin 3. teklik çekimi ile yapılan bu çekimli fiil şeklinin örnekleri vardır lakin bu yapı, ayrı bir fiil çekimi olarak verilmeyerek AT, TmT ve GT’nde gereklilik kipinin bildirme almış şekli biçiminde gereklilik kipi içerisinde ele alınmaktadır.

Yukarıda ele alınan Oğuz şivelerinde fiilde zaman ve şekil konusu, birbirine benzerliklerin yanında büyük farklılıkların tespit edildiği bir bölümdür.

Fiil çekimleri “fel şekilleri” AT’nde temel olarak emir, arzu “*istek*”, vacib, lazım, şart ve haber olmak üzere altı ana bölüme ayrılmaktadır. Emir, istek ve şart TT’ndeki gibi olup, *vacip* ve *lazım* TT’ndeki gereklilik kipine tekabül etmektedir. Lakin TT’nde birlikte ele alınan vacip ve lazım kipi AT’de iki ayrı kip olarak değerlendirilmektedir. Vacip kipinin esas eki -mAll; lazım kipininki ise -AsI’dir. Haber şekli ise zaman bildiren fiil kiplerinden oluşmaktadır. AT’nde geçmiş zaman, şühudi ve negli olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Şühudi geçmiş zaman TT’ndeki görülen geçmiş; negli geçmiş zaman ise TT’deki öğrenilen geçmiş zamandır. Bu iki kipin ekleri, TT ile aynıdır. AT’de şimdiki zaman eki, -Ir’dir ki, AT’nde geniş zaman

yoktur. Gelecek zaman, geti gelecek ve geyri-geti gelecek şeklinde ele alınmaktadır. Geti gelecek zaman, TT'ndeki gibi, -AcAk eki ile yapılmakta ve bu gelecek zaman, gelecekte kesinlikle yapılacak olan işler için kullanılmaktadır. Geyri-geti gelecek zaman eki, -Ar ile yapılan fiil çekimlerinde, işin gelecekte yapılacağı kesin değildir. AT'nde bazı kaynaklarda hikâye, rivayet ve şart birleşik zaman ele alınmaktadır. Ancak bu üç birleşik zamanın ele alınmadığı kaynaklar da vardır. Hikâye, rivayet ve şartın olmadığı kaynaklarda, *idi*, *imiş*, *ise* ekleri haber şeklinden ayrı olarak ele alınmaktadır. İsimlendirme ve sınıflandırma farklı olsa da AT ve TT'nde fiil çekimleri birbirine çok benzemektedir. Şimdiki zaman ekinin -yor değil -Ir olması, gelecek zamanın belirli gelecek ve belirsiz gelecek olarak iki şekilde ele alınması ve belirsiz geleceğin -Ar eki ile yapılması -AcAk ekinin belirli gelecek bildirmesi dışında, zaman bildiren kiplerde farklı bir durum söz konusu değildir. Şekil bildiren kiplerde, AT'nde lazım kipi “-AsI”vasib kipi “-mAll” vardır. AT'nde birleşik zaman adlandırması olmasa da hem zaman hem şekil bildiren fiil çekimleri mevcuttur.

TmT'de asıl fiilin zaman ve şekil ilgisi “işlik şekilleri” ikiye adlandırılmaktadır. TmT'nde işliğin zaman şekillerinde, zaman bildiren kipler; işliğin zamanı nebelle şekillerinde ise şekil bildiren fiil çekimleri ele alınmaktadır. TmT, fiil çekimi bakımından oldukça zengindir. Kimi araştırmacılar bu durumu, Rusçanın etkisi olarak görse de, bu durum tartışmaya açık bir konudur. TmT'de geçmiş zaman “öten zaman” dört türdür. Belirli geçmiş zaman “melim öten zaman” -dI/-dU ekiyle; sürekli geçmiş zaman, “melim devamlı öten zaman” -yArdI; belirsiz sürekli geçmiş zaman -ArdI; hayali geçmiş zaman “hıyal-meyil öten zaman” -cAkdl ile yapılmaktadır. TmT'nde şimdiki zaman, “hezirki şimdiki zaman” -yar/-yär; süreklilik bildiren şimdiki zaman “konkret hezirki zama” -r; çakma hezirki zaman -yardır/-yârdır ve şimdiki-geçmiş zaman “hezirki öten zaman” -An sıfat fiiline yook getirilerek yapılmaktadır. TmT'nde gelecek zaman belirli gelecek zaman “-cAk; belirsiz gelecek zaman -Ar ekleriyle yapılmaktadır. Şekil bildiren “işliğin zamanı nebelle şekilleri” fiil kipleri ise şart kipi “şert şekli” -sA; şart-istek kipi “şert-arzuw” -sAydl/ -sAydlr; istek kipi “işliğin arzuw şekli” -A, -gAy, -AdI/-AyAdI; emir kipi “işliğin buyruk şekli” TmT'ne özgü kişi ekleriyle yapılmaktadır. Gereklilik kipi “işliğin hökmalık şekli” -mAll; fiilin hayal kipi “işliğin hıyal şekli” -mAçI ekiyle yapılmaktadır. TmT'nde *hikâye*, *rivayet* ve *şart* şeklinde birleşik zamanlar ele

alınmamaktadır. Görüldüğü gibi, TmT’nde zaman ve şekil bildiren kipler ayrı ele alınmakta, hem zaman hem şekil bildiren yapılar, zaman bildiren fiil çekimleri içerisinde incelenmektedir. TmT’de şart kipi, TT ve AT ile aynı ekle yapılmaktadır. Geçmiş zaman ve gelecek zaman çeşitlilik göstermektedir. Geçmiş zaman, belirli geçmiş ve belirsiz geçmiş; gelecek zaman, belirli gelecek ve beliriz gelecek şeklindeki kullanım, AT ve TmT’nde aynı şekilde değerlendirilip görülen geçmiş zamanın “belirli geçmiş zamanın” eki TT, AT ve TmT’de aynıdır. Öğrenilen geçmiş zaman, TT ve AT’nde *-mİş* ile yapılmaktadır. AT’nde *-ib* öğrenilen geçmiş zaman eki olup TmT’nde ise *-mİş/-An(dIr)/-(I)pdır, (-U)pdır* ekleriyle yapılmaktadır. TT ve AT’nde birleşik olan zamanlar, TmT’de basit zamanı oluşturmaktadır. *-cAkdI* eki hayali geçmiş zaman “hıyal-meyil öten zaman” *-sAydl/-sAydlr* eki dilek-şart kipi “şert-arzuw” diye değerlendirilmektedir.

GT’nde *işlin diişilmesi* başlığıyla ele alınan, fiil çekimleri beş çeşittir. I. Zaman bildiren fiil kipleri “oluşluk çalımı”: şimdiki zaman, mutlak gelecek zaman, bellisiz gelecek zaman, mutlak geçmiş zaman, bellisiz geçmiş zaman, bitkisiz geçmiş zaman, çoktan geçmiş bitirilmiş zaman, çoktan geçmiş bellisiz zaman, neetlik geçmiş zaman. II. emir kipi, “izin çalımı”, III. şart kipi “sankilik çalımı”, IV. istek kipi “işteyişlik çalımı”, V. gereklilik kipi “lazımlık çalımı” gibi kipler, diğer fiil çekimleridir. Gereklilik kipi beş zamanda çekimlenmektedir. Şimdiki gelecek zaman “-mAlI”, geçmiş zaman “läázımdı alayım”, mutlak geçmiş zaman “läázım oldu alayım”, mutlak gelecek zaman “läázım olacek alayım”, bellisiz gelecek zaman “läázım olur alayım”. Birleşik çekim, GT’nde “*modal formalar*” başlığıyla ele alınmakta ve şart, *sankilik modal forması*, rivayet *bellisiz modal forması*, ve *mutlaklık modal forması* olarak adlandırılmaktadır. Mutlaklık modal forması, *-Dlr/-DUr* bildirme ekiyle yapılmaktadır. Yani, GT’nde *-Dlr/-DUr* bildirmeler de fiil çekimi olarak kabul edilmektedir.

Oğuz şivelerindeki fiil çekimlerini şu şekilde özetleyebiliriz:

Görülen geçmiş zaman: Bu fiil çekimi, Eski Türkçe döneminden itibaren işin, oluşun yapılışına kişinin ya tanık olduğunu ya da olaya iştirak ettiğini bildirmektedir. Oğuz şivelerinde görülen geçmiş zaman, TT ve GT’de görülen geçmiş zaman eki *-DI/-DU*; AT ve TmT’de *-dl/-dU* şeklinde ünsüz uyumuna girmeden kullanılmaktadır.

Öğrenilen geçmiş zaman: AT'nde *-mIş/-mUş*, *-Ib/-Ub* ekleriyle yapılmaktadır. 1. teklik ve çokluk kişilerde *-mIş/-mUş*; 2. ve 3. teklik ve çokluk kişilerde ise çoğunlukla, *-Ib/-Ub* eki tercih edilmektedir. TmT'nde bu fiil çekimi için, *-mIş/-An(dIr)/-(I)pdır*, *-(U)pdır* ekleri kullanılmaktadır. TmT'nde *-Ipdlr/-Updlr* esas öğrenilen geçmiş zaman eki olup *mIş/-mUş* öğrenilen geçmiş zaman eki nadir olarak görülmektedir. Öğrenilen geçmiş zamanın *-An* şekli, TmT'de yalnızca teklik ve çokluk 3. şahıslarda kullanılırken. 1. ve 2. teklik ve çokluk şahıslarda kullanılmaz. Bu şekil, edebi dilde *-dlr* bildirme ekiyle birlikte kullanılmaktadır. Öğrenilen geçmiş zaman *-mIş/-mUş* eki, Oğuz şivelerinde ortaktır. Ancak, bu fiil çekiminde 1. teklik ve çokluk kişilerde ses bilimsel farklılıklar söz konusudur. 1. teklik kişi çekimi, TT ve TmT'de *almışım* şeklinde ortakken AT ve GT'nde *almışam* biçiminde çekimlenmektedir. 1. çokluk kişi TT ve TmT'de *almışız*; AT'de *almışığ*, GT'nde ise *almışık* biçimindedir.

Şimdiki zaman: TT'nde *-yor* ve *-mAktA*, *-mAdA* ekleri kullanılsa da esas şimdiki zaman çekimi, *-yor* ekiyle yapılmaktadır. AT'de *-(y)Ir/-(y)Ur* ve *-mağda/-mäkdä*; kullanılmakta ancak asıl şimdiki zaman *-(y)Ir/-(y)Ur* ekiyle çekimlenmektedir. TmT'de dört tip şimdiki zaman çekiminin olması TmT'nde şimdiki zamanda çeşitlilik olduğunu göstermektedir. *-yaar/-yää*; *-yaa/-yää*; *-p duur*, *-p otur*, *-p yatur*, *-p yöör* gibi zarf fiil + yardımcı fiil yapısı süreklilik anlamı taşımaktadır. Sadece TmT'de kullanılan *-An sıfat fiil eki +yook* yapısı da şimdiki zaman için kullanılmaktadır. GT'de *-er*, *-èr/ -ye*, *-yu*, *-yo*, *-mAktA* ekleri kullanılsa da GT'nde *-er*, *-är* esas şimdiki zaman ekidir. GT ve AT'deki şimdiki zaman, TT'nde geniş zamana tekabül etmektedir.

Gelecek zaman: *-AcAk* gelecek zaman eki, Oğuz şivelerinde kullanılmaktadır, ancak bu ek, sadece TT'nde asli gelecek zamanı karşılamaktadır. Çünkü AT, TmT ve GT'nde gelecek zaman çekimi, belirli gelecek ve belirsiz gelecek olmak üzere iki şekilde yapılmaktadır. *-AcAk* ekiyle yapılan gelecek zaman belirli gelecektir. TmT'nde bu ek *-cAk* şeklinde olup GT'nde ise sadece 3. kişilerde *-AcAk*, diğer kişilerde *-cAk*'tir. Yine bu ek, GT'nde 3. teklik, 1. ve 2. çokluk kişilerde sadece *-cek* şeklindedir. Görüldüğü gibi AT, TmT ve GT'nde gelecek zaman biçimi, benzerlik göstermekte, bu şimdiki zaman biçimi, TT görülmemekte ve de bu fiil çekimi,

TT'nde geniş zamanı teşkil etmektedir. AT, TmT ve GT'nde belirsiz gelecek zaman olarak kullanılan bu fiil çekiminde, kişi eklerinde ufak tefek farklar görülmektedir.

Geniş zaman: TT ve GT'nin ekleri aynıken AT ve TmT'nin ekleri aynıdır. AT ve TmT'nde *-r/-Ar* eki kullanılmakta ve *-Ir/-Ur* dar ünlülü çekim yapılmamaktadır. TT ve GT'nde geniş zamanın ekleri *-r/-Ar/-Ir/-Ur*'dir. Ünlü ile biten sözcüklerde iki ünlü arasında TT, TmT ve GT'nde *-r* kullanılırken AT'nde iki ünlü arasına *-y-* ünsüzü girmektedir. Bu fiil çekimi, sadece TT'nde geniş zamanı teşkil ederken bu eklerle yapılan çekim, AT, TmT ve GT'nde belirsiz gelecek zaman diye işlenmektedir. Oğuz şivelerinde geniş zamanın olumsuz çekiminde, diğer zamanların olumsuz çekimi arasında farklılıklar görülmektedir. AT ve TmT'nde geniş zamanın birinci kişi olumsuzluk çekiminde *-r* geniş zaman eki korunduğu hâlde, TT'nde *-r* eki düşmektedir. TmT'nde *belirsiz gelecek zaman* diye adlandırılan bu kipin olumsuzu, 1. ve 2. şahıslarda *-mAr*; 3. şahıslarda *-mAz* ile yapılır. Yukarıda verilen bilgilerden anlaşıldığı üzere, Oğuz şivelerinde olumsuzluk çekiminde görülen farklılık, geniş zaman ekindeki (*-Ar*) *-r* ünsüzünün *-z* ünsüzüne dönüşmesidir. AT ve TmT'nde birinci kişilerin geniş zaman olumsuz çekiminde *-r* ünsüzü korunmaktadır (almanın). TmT'nde *-Ar* iki ünlü ile biten fiillerde geldiğinde uzun ünlü ortaya çıkmaktadır.

Şart kipi: Türkiye Türkçesinde *-sA*, Azerbaycan Türkçesinde *-sa/-sä*, Türkmen Türkçesinde *-sA*, Gagavuz Türkçesinde *-sa/-sä* ekleri ile anlatılmakta ve Oğuz şivelerinde şart çekiminde müstereklik olduğu görülmektedir.

Katılımlı istek kipi: Türk lehçelerinde *-sA* şart eki, dilek, istek anlamında da kullanılmaktadır. Bu ekin şart ve istek görevini birbirinden ayırt etme ihtiyacını karşılaması açısından, *-sA* ekinin istek durumu, ayrı bir kip olarak gösterilebilmektedir. Katılımlı istek *keşke*, *bari* gibi sözcükler yardımıyla yapılmaktadır.

İstek kipi: Oğuz şivelerinde istek kipinin eklerinden *-A* ortaktır, lakin TmT'nde bu ek, sık kullanılmamaktadır. *-gAy* sadece TmT'nde istek çekiminde kullanılmaktadır. İstek ekleri, *-AdI/ -AyAdı* özellikle *-AyAdI* eki TmT'nde oldukça yaygındır.

Gereklilik kipi: Oğuz şivelerinde esas gereklilik *-mAll* ekiyle yapılmaktadır. Gereklilik kipi için kullanılan, *-Ası* eki, sadece AT’de görülmektedir. Bu kipte, TT ve TmT’nde *-mA/ -mAk lazım* yapısı ve GT’nde *läüzim + A* yapısı dikkat çekmektedir. *mA/-mAk gerek* şekli ise yine TT ve TmT’de müşterek olup AT’nde *gerek + -A* yapısı mevcuttur. Oğuz şivelerinde ünlü uyumuna giren *-mAll* eki ortaktır. Bu kipin çekiminde görülen tek fark, TT ve AT’nde kişi ekleri kullanılmasına rağmen TmT ve GT’nde kişi zamirleri görülmesidir. Hatta GT’nde “hem önce hem de sonra şahıs zamirlerinin kullanılmasıyla şahıs belirginleştirilmektedir.” (Zeynalov, 1993: 353).

Emir kipi: Oğuz şivelerinde emir kipinde, her kişi için, ayrı ekler mevcuttur. 1. teklik kişi, AT ve GT’nde *-Im/-Um*; TT’nde *-AyIm*; TmT’de *-AyIn/-yIn* şeklindedir. TT, AT ve GT’nde 2. teklik kişi emir kipinde, fiil tabanları çekimlenmektedir. TmT’nde bu kipte hem fiil tabanları hem de *-gIn/-Ay* ekleri kullanılmaktadır. 1. çokluk kişi eki, TT ve GT’nde *-Allm*; TmT’de *-Allñ/-All* şeklinde benzerlik göstermekte, AT’nde ise diğerlerinden farklı olarak *-ag/-ek* ekleri kullanılmaktadır. Oğuz şivelerinde emir kipiyle yapılan fiil çekiminde, sadece GT’ne özgü *ko* sözcüğü görülmektedir.

Geçmiş Zamanın Hikâyesi Kipi I: *Fiil tabanı + -dI/-dU + imek yapısı + -dI/-dU*” Geçmiş zamanın hikâyesi kipi, TT ve GT’nde aynı olup AT’nde bu yapı kullanılmamaktadır.

Geçmiş Zamanın Hikâyesi Kipi II: *Fiil tabanı + -mIş/-mUş + imek yapısı + -dI/-dU*”. Bu fiil çekimi, AT ve GT’nde tıpkı TT gibidir. TmT’de ise *-mIş/-mUş* yerine *-Ip/-Up* ve *-An* ekleri ile yapılan bu kipte, *-An* kullanımı daha yaygındır.

I. Tip Sürerli Geçmiş Zaman Kipi: Türkiye Türkçesinde *şimdiki zamanın hikâyesi* diye bilinen bu yapı, *fiil tabanı + -yor/-mAktA kip eki+ i- ek fiili + -DI/-DU zaman eki + şahıs eki* biçimindeki fiil kipidir. Bu kip, AT’nde *-IrdI*, TmT’nde *-yardı/-yardı*; GT’de *-ArdI* şeklindedir. TmT’nde bu yapı, mälim dövmalı öten zaman diye adlandırılmakta ve diğer Oğuz şivelerinden farklı olarak *-yAr + -dI/-dU* yapısı dışında *-yA +- dI/-dU* biçimi de görülmektedir.

II. Tip Sürerli Geçmiş Zaman Kipi: Türkiye Türkçesinde *şimdiki zamanın rivayeti* şeklinde bilinen bu fiil kipi, AT’nde *-IrmIş*; TmT’nde *-yärmüş/-yär eken*, GT’nde *-Armiş* biçimindedir. Bu kip, Gagavuz Türkçesinde, *bellisizlik modal*

formalar içerisinde bitkisiz geçmiş zaman olarak belirtilmektedir. Bu fiil çekimi, AT ve GT'nde tıpkı TT gibidir. TmT'de ise *-mİş/-mUş* yerine *-Ip/-Up* ve *-An* ekleri kullanılmaktadır. TmT'nde bu yapının *-An* kullanımını daha yaygındır.

III. Tip Sürerli Geçmiş Zaman Kipi: Türkiye Türkçesinde geniş zamanın hikâyesi şeklinde adlandırılan bu fiil çekimi, *fiil tabanı + kip eki + i- ek fiili + zaman eki + şahıs eki* biçimindedir. AT'nde geniş zaman *belirsiz gelecek zamanın rivayetine* denk düşmektedir. Türkmen Türkçesinde, bu fiil çekimi *nämelim dövamlı öten zaman*'dır. Gagavuz Türkçesinde *bitkisiz geçmiş zaman* diye adlandırılan bu yapı, basit kipler içerisinde ele alınmakta olup fiil çekimi AT, TmT ve GT'de *-ArdIm* şeklinde müşterektir.

VI. Tip Sürerli Geçmiş Zaman Kipi: Türkiye Türkçesinde geniş zamanın rivayeti *fiil tabanı + r, -Ar, -Ir / -Ur kip eki + i- ek fiili + -mİş/ -mUş zaman eki + şahıs eki* şeklindedir. Türkiye Türkçesinde *geniş zaman kipinin rivayeti*, geniş bir zaman kesiminde gerçekleşen oluş ve kılışları duyuma dayanarak anlatan bir birleşik kiptir. Azerbaycan Türkçesinde bu fiil çekimi, *gèyri-geți gelecekli kèçmiş zaman*, Gagavuz Türkçesinde bu yapı, *modal formaların bitkisiz zamanı* şeklinde adlandırılmaktadır. Bu fii çekimi, AT ve GT'nde *-Armİş* ekiyle yapılmakta, TmT'nde ise *-Ar eken* biçimi kullanılmaktadır.

Olmayası Planlı Geçmiş Zaman Kipi: TT'nde gelecek zamanın hikâyesi, Azerbaycan Türkçesinde *geți gelecekli geçmiş zaman* diye adlandırılan fiil kipidir. TT ve AT'de *-AcAk+DI + şahıs eki*, TmT'nde *-cAk/-DI şahıs eki* şeklindeki bu yapı, *hıyal-meyil öten zaman*'dır. Gagavuz Türkçesinde *-AcAk + -DI/-DU* yapısı, basit zamanlar içerisinde ele alınmakta ve bu yapı *neetlik geçmiş zaman* biçiminde adlandırılarak basit zamanlar içerisinde değerlendirilmektedir.

Olmayası İstenen Geçmiş Zaman Kipi: Dil bilgisi kitaplarımızda *şart kipinin hikâyesi*, *gereklilik kipinin hikâyesi* ve *istek kipini hikâyesi* olarak bilinen fiil kipleridir.

I. Tip Olmayası İstenen Geçmiş Zaman Kipi: *-sA+ i + -DI/-DU*: Şart kipinin hikâyesi, tasarlama kipleri arasında yer alan *-sA* eki ile karşılanmaktadır. GT'nde, *modal formasının sankilik çalımının geçmiş zamanı* diye bilinen yapıdır. Bu tip fiil çekimi, Oğuz şivelerinde müşterektir.

II. Tip Olmayası İstenen Geçmiş Zaman Kipi: -mAll + -i + -DI/-DU: TT'nde gereklilik kipinin hikâyesi şeklinde adlandırılan bu fiil çekimi, GT'de *lazımdı alayım* şeklinde kullanılmaktadır.

III. Tip Olmayası İstenen Geçmiş Zaman Kipi: -A-i-dİ: İstek kipinin hikâyesi ve -sA-i-dİ: Şart kipini hikâyesi: Bu kip, şart ve istek ekine -dI/-dU zaman ekinin getirilmesiyle yapılmaktadır. Gagavuz Türkçesinde bu yapı, *işteşlik çalımının geçmiş zamanı* diye bilinmektedir. Bu tip fiil çekimi, Oğuz şivelerinde müşterektir

İstem dışı Geçmiş Zaman: -mIş ol- yapısıdır. Diğer Oğuz şivelerinde bu yapı, fiil çekimleri içerisinde değerlendirilmemektedir. Bu tür yapılar AT'nde fiilin dolaylamalı biçimleri denmektedir.

Bitişli Gelecek Zaman Kipi: Gelecek zaman kipinin rivayeti olarak bilinen bu fiil çekimi, gelecek bir zamandagerçekleşecek olan bir iş ve oluşun duyuma dayanılarak anlatılmasıdır. TT, AT ve GT'nde -AcAk+mIş ile TmT'nde "eken" ile birlikte -mIş/-mUş eki de kullanılmaktadır. Bu yapı, modal formaların *mutlak gelecek zamanını* oluşturmaktadır.

Varsayımlı Geçmiş Zaman Kipi: *Fiil Tabanı* + -mIş/-mUş +Dİr/-DUr yapısı, asıl fiilin üzerine gelen -mIş kipliği ve ek fiilin 3. teklik çekimi olan -Dİr ile yapılmakta ve görülmeyen geçmiş zamanın hal bileşik zamanı diye adlandırılmaktadır. Oğuz şivelerinde bu yapı, geçmiş zamanın bildirme almış şekli olarak tanınmakta ve geçmiş zamanın pekiştirme fonksiyonu olarak açıklanmaktadır.

Varsayımlı Gelecek Zaman Kipi: -AcAk kipliği ve ek fiilin 3. teklik çekimi olan -Dİr/ -DUr ile yapılan bu kipe, gelecek zamanın hal bileşik zamanı da denmektedir. Oğuz şivelerinde kullanılmasına rağmen bu fiil kipi, fiil çekimleri içerisinde değerlendirilmemektedir. Oğuz şivelerinde bu yapı, gelecek zamanın bildirme almış şekli olarak tanınmakta ve gelecek zamanın pekiştirme fonksiyonu olarak açıklanmaktadır.

Varsayımlı Gereklilik Kipi: *Fiil Tabanı* + -mAll +Dİr/-DUr yapısı asıl fiile ihtimal anlamı yüklemektedir. Zaman ve şekil eklerinden bağımsız olarak asıl fiilin üzerine gelen -mAll kipliği ve ek fiilin 3. teklik çekimi olan -Dİr ile yapılmaktadır. Bu fiil çekimine, gereklilik kipinin hal bileşik zamanı da denmektedir. Oğuz şivelerinde ek fiilin 3. teklik çekimi ile yapılan bu çekimli fiil şeklinin örnekleri

vardır lakin ayrı bir fiil çekimi olarak verilmemiştir. AT, TmT ve GT’nde gereklilik kipinin bildirme almış şekli olarak gereklilik kipi içerisinde ele alınmaktadır.

3.1.5.8. Asıl Fiilde Görünüş İlgisi

Daha önceki bölümlerde ele almış olduğumuz *fiilde varlık, kılınış ve kip ilgisinde* olduğu gibi, asıl fiilde görünüş ilgisi de dil bilimi çalışmalarının dilin işlevselliğinin ön plana alınarak yapıldığı çalışmalarla önem kazanmıştır. Zaman zaman kılınış ve görünüş terimleri birbirinin yerine kullanılsa da son zamanlarda yapılan çalışmalarda kılınış ve görünüş kesin çizgilerle birbirinden ayrılmaktadır.

“*Dilbilgisi ulamlarından biri olan görünüş, dil içinde eylemin kullanımına yansıyan ruhsal etkiler ve koşullarla ilgilidir. Eylemle anlatılan işin, olay ya da oluşun konuşan tarafından öznel bir biçimde değerlendirilmesini gösterir. Konuşan, eyleme yeni bir değer yüklemiş olur.*” (Aksan, 1976: 75).

İsveçli Türkolog, *Lars Johanson’un Aspekt im Türkischen* (1971) adlı çalışmasında, Türkçede görünüşü ele almaktadır, Kononov, fiildeki görünüşü “*olumluluk- olumsuzluk*”, “*yeterlilik-yetersizlik*” açılarından değerlendirmektedir. Asıl fiilde görünüş ilgisi, zaman kayması olarak bilinmektedir. “*Zaman öncesiz ve sonsuz bir kavramdır. Bu kavramı yine her biri çok geniş süreleri kaplayan geniş, şimdi, gelecek diye üç bölümde sınırlandırmak, anlam ayrımlarını belli sayıdaki kiplere sığdırmak olanaksızdır. Zarf ve zarf gibi kullanılan kelimeler de bu sınırsızlıktaki boşluğu dolduramamış. İşte bu nedenle gerektiğçe bir zaman kipini başka bir zaman kipiyle değiştirerek açıklık kapatılmak istenmiştir. Türkçede fiil zamanlarının kaymaları, dili geliştirip zenginleştiren etkenlerden biri*” (Acarlar, 1969: 250-254) olarak görülmektedir.

Banguoğlu, fiil tabanının fiil çekiminden önce aldığı değişik şekillerden her birini *görünüş* olarak tanımlamakta ve fiil tabanının bu türlü çeşitlenmesine *fiilin çatısı* adını vermektedir. Yani, Banguoğlu çatı kavramını *görünüş* (aspect) terimi ile karşılamaktadır (2007: 411).

Koç, görünüşü “*kişinin çekime girmiş eylemin taşıdığı kavramda değişiklik yapması*” (1996: 358) şeklinde tanımlamaktadır.

TDK Gramer Bilim ve Uygulama Kolunca düzenlenen Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı'nda *Türk Gramerinde Görünüş* (aspekt) konusu ele alınmış, görünüş, “*fiildeki zaman ve kip eklerinin belirli şekil bilgisi kuralları çerçevesinde, bütünüyle nesnel olarak, kendilerinden beklenen asıl görevlerinde değil de, başkaca zaman, kip veya tarzlar bildirmek üzere kullanılması.*” (Gülsevin, 2001) şeklinde tanımlanmıştır.

Yeşim Aksan, konuşma anına bağlı kalmadan eylemin sunduğu durum veya olayın konuşan tarafından farklı biçimlerde görüntülenmesini, görünüş olarak değerlendirmekte ve “*Türkçede -Iyor(DI) bitmemişlik görünüşünü (Ali eve döndüğünde kızı uyuyordu.); -mIş(DI)/ -DI(yDI) bitmişlik görünüşünü (Ali masada bir not buldu. Notu eşi yazmıştı.) anlatmak için kullanılan eklerdir.*” (2003: 68) şeklinde örneklendirmektedir. Delice, fiilin üzerine gelen kiplik haricindeki zaman ve şekil eklerinin dil bilgisindeki belirlenmiş kullanılış amaçlarının dışında birbirinin yerine geçecek şekilde kullanılmasını, görünüş olarak ele alarak şimdiki zaman göstergesi olan *-yor* ekinin gelecek zaman eki olan *-AcAk* yerine kullanılmasını (2008: 75) görünüşe örnek olarak vermektedir.

Görüldüğü gibi, kılınış ve görünüş sık sık birbiriyle karıştırılmış hatta birbirinin yerine kullanılmıştır. Kılınışın ve görünüşün farkı “*kılınış yalnız fiil kök ve gövdeleri ile ilgili olduğu hâlde, görünüş; kip ve şahıs ekleri alarak çekime girmiş bulunan bir yargı bildiren bitmiş fiiller için söz konusudur.*” (Korkmaz 2009:576). Ayrıca *görünüş*, fiillerin çekimli durumları ile ilgili bir gramer kategorisidir. *Görünüş* kip ekleri, zaman ve işlev açısından asıl işlevleri ile değil, daha başka işlevleri ile kullanılır. Çekimli fiillerde şekil ve zamanı içine alan kip eklerinin kendilerinden beklenen görev dışında kullanılması, konuşanın o yapıya yüklediği özel anlamla ilgilidir. *Görünüşte* bir öznellik vardır (577). Cümlelerin yüklemine, görünüş açısından yalnız, dili kullanan kimselerin maksatlarına ve belirli şekil kalıplarına bağlı olarak değil, aynı zamanda cümlelerin yönlendirici öteki öğelerine, dili kullanan kimselerin maksatlarına ve dili kullanımındaki yetenek ve güçlerine bağlı olarak da şekillenmektedir (583).

3.1.5.9. Asıl Fiilde Çatı İlgisi

Türk dil bilgisine çatı konusunu, ilk defa Dmitriyev (1948: 176) sokmuştur. O, bu kategorinin içeriğini “özne ile hareket nesnesi arasında ilişki yaratan” bir araç olarak izah ederken Baskakov²⁴ hareketin özne ve nesneyle olan ilişkisini fiilin çatı özelliği olarak kabul etmektedir (Zeynalov, 1993: 328- 329).

“Çatı, 1970’li yıllardan itibaren belirlenen anlamsal ve işlevsel dil bilimi yöntemleriyle ayrıca bir dil bilgisi kategorisi olarak Türk dil biliminde yeterince tanımlanamadığından söz konusu kategorinin ve diğer hem hudut dil bilgisi düzeylerinin 1990’lı yıllarda ortaya çıkan bilişsel nitelikli dilbilimsel doğrultuda incelenmesinde gereken terminolojik ve yorumsal metalengüistik ortam sağlanamamıştır. Çünkü bir yandan Batı ve Rus Türkoloji’sinde Türkçenin tarih ve çağdaş lehçeleri ve yazı dilleriyle İlk ve Ana Türkçe eksenli bir bütün dil olma özelliği göz ardı edilmiş ve Hint-Avrupa dilleri örneğinde akraba Türk dilleri anlayışı kavramlaştırılmıştır.” (Musaoğlu, 2008: 208-209). Bir dil bilgisi terimi olarak çatı, özgelemeç terimiyle ele alınarak “başka fiiller teşkil etmek için ilk temele katılan fiil eklerine” (Deny, 1941: 343) çatı ekleri denmektedir. Türkçede çatı kategorisi “bir fiilin hususi eklerle vücuda getirilen gramer şekillerinin bir sistemi, bu kategorinin özne olan şahsın veya şeyin yüklemle olan ilgisini ve eylemin şahıs veya şey ile ilgisini göstermektedir.” (Lübimov, 1963: 151). Dil bilgisinde çatı konusu, birçok kişi tarafından ele alınmışsa da (Lübimov, 1963:151; Deny 1941: 344-359, Sevortyan, 1962: 448-555; Hüseyinzade, 1973: 177-179) henüz bu konu üzerinde birliktelik ortaya konulmadığı, çalışmamızın bu bölümünde de görülmektedir.

3.1.5.9.1. Oğuz Şivelerinde Çatı İlgisi

Oğuz şivelerinde çatı -farklı bakış açıları olsa da- yüklem, özne ve nesne ile olan ilişkisi olarak kabul edilmektedir.

²⁴N. A. Baskakov, *Karakalpakskiy yazık*, II, s. 333.

3.1.5.9.1.1. Türkiye Türkçesinde

Sondan eklemeli bir dil olan Türkçede çatı konusu, hemen hemen tüm araştırmacıların eserlerinde ele alınan dil bilimsel bir kategoridir. Bu kategori, kaynaklarda farklı şekillerde sınıflandırılmakta ve Türkçede kaç çatı kategorisi olduğu tartışılmaktadır.

Fiilin çatısı, *özne ile nesne ilişkisine* bağlı bir ulam olarak *özne ve nesnesine göre* (Dmitriyev, 1948: 179; Baskakov, 333; Lüvimov, 1963: 151; Dizdaroğlu; 1963: 41-56; Dilaçar, 1971:105; Aksan, 1976: 329; Topaloğlu, 1989: 22; Hacıeminoğlu, 1992: 15; Ediskun, 1992: 218; Bilgegil, 2009: 266-268; Başdaş, 2006: 9; Korkmaz, 2009: 539) değerlendirmektedir. Bazı kaynaklarda çatı, *fiil ile öznenin durumuna göre* (Deny,1941; Yücel, 1999) bazılarında ise *fiil ile nesnenin ilişkisine* (Kononov, 1956, Kükey, 1972) bazıları ise *fiilin özne ve tümleçlerle ilişkisine göre* (Demircan, 2003) ele alınmaktadır. Ayrıca çatı kategorisi, *eksiz çatılar ve ekli çatılardan* oluşmakta (Delice, 2008: 76) ekli çatılar, bazı kaynaklarda, *fiil yapan ekler* (Ergin, 2007:266-272; Eker, 2003: 288-294) başlığı altında değerlendirilmektedir.

Çatı, *eylemin özne ve nesneyle ilişkisi açısından görev ve anlamca tamamlanmasını sağlayan biçimi* (Aksan, 1976: 85); *eylemlerin nesnelere, öznelerine göre özellikleridir* (Gencan, 2001: 329). “Çatı, fiil kök veya gövdesinin, sözlük anlamında herhangi bir değişikliğe uğramadan fiilden fiil yapan belirli bazı eklerle genişletilerek cümledeki özne ve nesne ile olan bağlantısında uğradığı durum değişikliğidir.” (Korkmaz, 2009: 539). “Çatı, bir fiilin belli bir yapıcı isteyip istememesi, kendi hareketinden doğrudan doğruya etkilenen bir varlık isteyip istememesi, belli bir yapıcı veya belli bir etkileyiciyi kendinde birleştirip birleştirmemesi, kendi hareketinin birden fazla yapıcı tarafından meydana getirilip getirilmemesinin o fiilin kök veya gövdesinden anlaşılabilirliğidir.” (Ediskun, 1992: 218-219).

II. *Türk Gramerinin Sorunları Sempozyumu*'nda (1999) ele alınan Türkçede çatı kavramı ve çatı ekleri hakkında Yücel, çatıyla ilgili yapılan çalışmaları inceleyerek çatı konusu üzerine bir değerlendirme ortaya koymaktadır. Yazar, bu çalışmasında; fiillerin nesne alabilmesinin veya alamamasının ayrı bir kategori olduğunu, çatıları öznelerine venesnelere göre ikiye ayırmanın isabetli olmadığını,

çatının öznenin fiille bağlantısında bakılarak belirlenmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Ayrıca yazar, çalışmasında fiilin çatısını belirlerken şeklin değil işlevin esas alınması gerektiğini (1999: 187-188) belirtmektedir. Koç, “*her yalın eylem özne aldı hâlde, eylem köküne getirilen yapım eklerinden bazıları, oluşan yeni eylemlerin ya özne almasını engeller ya öznelerin durumunda değişiklik yaratır. Bu tür yapım eklerinin oluşturduğu yapı değişikliğine çatı*” (1996: 331) demektedir.

Edilgen, işteş, dönüşlü çatı terimlerini kullanmayan Demircan, bu kategorileri tek bir gizil çatıda birleştirip, Türkçede çatının *düz, ettirgen, gizil* olarak incelenmesi gerektiğini belirterek sözel bilgi akışına bağlı olarak eyleme katılanlardan yapan/etkilenen/yaptıran ile yüklem arasındaki ilişkileri belirleyen biçimlenmeyi veya eklenmeyi çatı (2003: 11) olarak tanımlamaktadır. Delice, yüklem olan kılış fiili, gövdesinde var olan anlam ve üzerine aldığı ek vasıtasıyla yüklemi tamamlayan öğelerin hangisinin bulunacağına, hangisinin bulunmayacağına ve bulunacaksa nasıl bulunacağına işaret edişe (2008: 76) çatı demektedir. Yazar, çatı eklerinin “*sözdizimsel ek olarak çatı kurma ve fiilin kılış ve oluş durumunu değiştirme*” olmak üzere iki işlevi olduğunu söylemekte ayrımını ise şu sözlerle açıklamaktadır: “*Bu ekler, yüklem olan fiilin cümlede alacağı unsurları ve özellikleri belirleme işleviyle kullanıldığı zaman çatı, fiilin varlık ilgisini değiştirmek ve oluş fiilini kılış yaptığı zaman oluşlama, kılış fiilini de oluş fiiline dönüştürdüğü zaman kılışlama eki adıyla birbirinden ayrılmalıdır.*” (2002: 208).

Yukarıda yapılan çatı tanımları, Türkçede çatının neyi ölçüt olarak sınıflandırılması gerektiği konusunda, belirsizlikler olduğunu göstermektedir. Bu dil bilimsel kategoriyle ilgili olarak bir diğer durum, çatı eklerinin yapım eki mi yoksa çekim eki mi kabul edileceği meselesidir. Çatı ekleri, “*fiilden fiil oluşturdukları ve üst üste gelebildikleri için yapım ekleri ile ortaklaşan bir özellik taşırlar. Birer gramer görevi yüklenmiş olmaları dolayısıyla da çekim eklerine yaklaşırlar.*” (Korkmaz, 2009: 540). Bazı çalışmalarda çatı eklerinin birer yapım eki olarak kabul edilmemesi gerektiği söylenmektedir: “*Çatı ulamının sözlüksel bir konuma mı dil bilimsel bir konuma mı sahip olduğu en çok tartışılan konulardan biri durumundadır. Türkçe öğretimi açısından ise bu konunun tartışılır olmasından çok yapılan sınıflandırmanın bu konudaki tutumu, daha doğrusu benimsenen yaklaşıma göre belirlenmesi önemlidir. Yani çatı ekleri birer yapım eki olarak kabul edilip*

tanımlanmamalı, bir kökün farklı türevleri olarak algılanmalıdır.” (Börekçi, 2004). Ancak çatı ekleri, kelime yapımı birlikleri olarak da kabul edilmektedir: “Çatılar da (meçhullük, dönüşlülük, işteşlik, edilgenlik, ettirgenlik) aynı şekilde, önceki parçayı anlamsal açıdan niteler, ama aynı zamanda istem değişikliğine de sebep olur; yani diğerleri yanında muhtemel öznenin yüklem çekirdeğiyle ilişkisini farklılaştıracak şekilde aktantların sayı ve rollerini değiştirir. Çatı ekleri, dile has anlamlar taşıyan kelime yapımı birlikleridir ve aynı zamanda cümle hiyerarşisi-çatı sisteminin merkezini oluşturur.” (Johanson, 2007: 40). Çatı eklerinin yapım eki olup olmadığı konusuna değinen Korkmaz, çatı eklerinin çekim ekleriyle bir tutulamayacağını, çatı eklerinin aslında fiilden fiil türeten ekler olduğunu; lakin çatı eklerinin kendine has bir durumu olduğunu da belirttikten sonra fiilden fiil yapan ekleri taşıdıkları özelliklere göre iki alt gruba ayırmaktadır: “Çatı ekleri elbette çekim ekleri değildir. Bunlar, fiilde bir durum değişikliği yapmaları bakımından bir bakıma çekim eklerine yaklaşırlarsa da aralarındaki nitelik farkı dolayısıyla, fiil çekiminde kullanılan ve her biri birbirinden farklı ve kendine özgü birer gramer değeri taşıyan kip, zaman, şahıs gibi çekim kategorileri ile bir tutulamaz. Çatı ekleri, aslında fiilden fiil türeten eklerdir. Bu bakımdan aynı şekil birliği içindeki öteki yapım ekleri ile ortaklaşır. Ancak, çatı eklerinin yapım ekleri içinde yine kendilerine özgü değişik bir durumu vardır. Bu değişikliğin belirtilebilmesi için fiilden fiil yapan ekleri taşıdıkları özelliklere göre iki alt gruba ayırmak gerekir.”

- *Birinci gruptakiler, tür itibariyle çatı ekleri ile birleşen fakat eklendikleri kök ve gövdelerde köklü birer anlam değişikliği yaparak, eskisinden farklı anlamda yeni fiiller türetmiş olan eklerdir. Bunların çoğu kök ve gövde ile kaynaşmış durumdadır: aldir-, ayır-, barış-, bildir-, canlan-, çalış-, dağıl-, danış-, darıl-, evlen-, kırıt-, konuş-, öğüt-, ört-, savaş-, somurt-, ulaş-, utan-, yanıl-, yırt-, yüksel- gibi (Korkmaz, 2009: 540).*

- *İkinci gruptakiler ve çatı kategorisine girenler ise, eklendiği fiilin temel anlamında köklü bir değişiklik yapmayan, fiilin nesne ve özne ile olan bağlantısında şekil ve durum değişikliği meydana getiren eklerdir: iç- / iç-il-; giy- / giy-in-, giy-dir-, ver-, ver-il-, ver-dir-, ver-dir-t-, tanı-/ tanı-ş-, tanı-ş-tır- gibi. (2009:539).*

Kaynaklarda çatı ekleriyle ilgili olarak Korkmaz'a benzer yaklaşımlar da görülmektedir. “Çatı ekleri, sözlüksel değerdeki yapım ekleri ile gramer işlevi yüklenen fiil çekimi ekleri arasında özel bir gramer kategorisi, hatta çekim eklerine yaklaşan bir geçiş kategorisi oluşturmaktadır.” (Başdaş, 2006: 10). Lakin çatı eklerinin fiil yapan ekler başlığı altında incelendiği kaynaklar da mevcuttur (Ergin, 2007:266-272; Eker, 2003: 288-294).

Fiil kök ve gövdelerine gelerek fiilin bildirdiği hareket veya oluşun özne ve nesne ile olan ilişkisini belirleyen çatı, TT’nde yapım ekleri başlığı altında işlense de bu ekler, yeni bir kelime türetmeyerek fiilin özne, nesne ilişkisini düzenlemek için kullanılmaktadır. Çatı kategorisinin sınırlarının doğru olarak çizilmesi noktasında, çatıların kaçça ayrılarak ele alınması gerektiğinin belirlenebilmesi de önemlidir.

Kononov, fiilde çatı konusunu ele alırken fiilin çatısını; *asıl çatı, geçişli, geçişsiz, karşılıklı çatı, öze dönüşlü çatı, edilgen çatı, faktitif-kozaatif (ettirimli-oldurumlu)* (569) biçiminde sınıflandırmaktadır. Deny, *mutavaat, müşareket, sebepleme, meçhul, menfi iktidari* (571); König, *dönüşlü, isteş, edilgen ve ettirgen* (1983:117) gibi çatı kategorilerinden bahsetmektedir. Dizdaroğlu çatıyı, *öznelerine göre: etken, edilgen, dönüşlü, işteş ve nesnelere göre geçişli, geçişsiz, oldurgan, ettirgen* (1963: 41-56) olmak üzere ele alırken Dilaçar, *fiilin çatısını: etken, geçişli, geçişsiz, edilgen, orta ya da etkin, öze dönüşlü, karşılıklı, işteşlik, kökteş, oldurumlu, ettirimli, iki dereceli ettirimli* (1971:105) şeklinde ele almaktadır. Banguoğlu, fiilleri anlamlarına göre *geçişli fiiller ve geçişsiz fiiller* olmak üzere ikiye ayırıp (2007: 409), fiil tabanının fiil çekiminden önce aldığı şekillerden her birine *görünüş* diyerek görünüşü; fiilin çatısı olarak kabul etmekte ve görünüşü, olumsuz görünüş, edilen görünüş, dönüşlü görünüş, karşılıklı görünüş, ettiren görünüş (411) şeklinde sınıflandırmaktadır. Bilgegil, çatıları bakımından fiilleri: *öznelerine göre: etken, edilgen, dönüşlü ve nesnelere göre: geçişli, geçişsiz, oldurgan, ettirgen* (2009: 266-268) diye değerlendirmektedir. Hacıeminoğlu'na göre, *öznelerine göre çatılar: etken (faili belirli), ettirgen (faili dolaylı), edilgen (faili meçhul), işteş (faili fazla) ve nesnelere göre çatılar: geçişli fiiller, geçişsiz fiiller, dönüşlü fiillerdir* (1992: 15). Yücel, çatıyı: *yalın çatı, dönüşlü çatı, edilgen çatı, öznesiz çatı, ettirgen çatı, oldurgan çatı, işteş çatı* (1999: 187-188); Zeynalov, *1. geçişli-geçişsiz, 2. etken çatı, 3. edilgen çatı, 4. işteş çatı, 5. ettirgen çatı* (2003, 330); Demircan ise *yüklem*

biçimine göre çatıları: düz çatı, ettirgen çatı, gizil çatı, işteş çatı (2003: 11); şeklinde sınıflandırmaktadırlar. Delice; *çatı kategorisini; eksiz çatılar: geçişli çatılar, yerseme çatısı, zarfsama çatısı; ekli çatılar: edilgen, dönüşlü, işteş, ettirgen, oldurgan* (2008: 76) şeklinde grupladırılmaktadır. Korkmaz, *çatıları bakımından fiilleri, fiil nesne bağlantısı bakımından; geçişli, geçişsiz fiiller ve fiil özne bağlantısı açısından da; etken, edilgen, meçhul, dönüşlü, işteş, ettirgen* olmak üzere (2009: 539) iki grupta değerlendirmektedir.

Görüldüğü üzere, çatı sınıflandırmalarında her araştırmacı kendine göre bir tasnif yapmaktadır. Sadece *etken, edilgen, dönüşlü, işteş, ettirgen* (Aksan,1976: 87-91; Koç, 1996: 331; Zeynalov, 1993:330) çatı şeklindeki sınıflandırmada ortaklık söz konusuysen diğ er sınıflandırmalar, birbirinden oldukça farklıdır.

3.1.5.9.1.2. Azerbaycan Türkçesinde

Azerbaycan Türkçesinde, çatı kategorisine *fe'lin növü* denmektedir. Azerbaycan Türkçesinde de çatı yüklem in özne ve nesne ilişkisine göre belirlenmekte ve malum növ “etken”, meçhul növ “edilgen”, gayıdaş növ “dönüşlü” karşılığ növ “işteş” icbar növ “ettirgen” şahıssız növ (Kazımov, 188) şeklinde ele alınmaktadır.

3.1.5.9.1.3. Türkmen Türkçesinde

Türkmen Türkçesinde *işlik dereceleri* olarak ele alınan çatı kategorisi, *etken çatı, işteş çatı, ettirgen çatı, dönüşlü çatı, edilgen çatı* (Azımov vd., 2008: 19; Azımov vd., 2011: 206; Söyegov, 2000: 220) biçiminde değ elendirilmektedir.

3.1.5.9.1.4. Gagavuz Türkçesinde

Gagavuz Türkçesinde *işliklerin zalogları* şeklinde işlenen çatı; temel (geçişli, geçişsiz), kendilik “dönüşlü”, ortaklık “işteş”, çekimnik “edilgen”, zorlamak “ettirgen” (N. İ. ve İ. İ. Baboglu; 1999: 94-95) şeklinde sınıflandırılmaktadır.

Çatı konusu, üzerinde tekrar tekrar çalışma yapılması gereken bir konudur. Görüldüğü üzere, Oğuz şivelerinden TT kaynaklarında çatı sınıflandırmaları, oldukça çeşitlilik göstermektedir. TT’nde görülen bu çeşitlilik, diğ er Oğuz şivelerinde yoktur, özellikle Türkmen Türkçesi bu konuda daha tutarlıdır.

Tablo 69. Oğuz şivelerinde Çatı Kategorisi

Deny	mutavaat	müşareket	sebepleme	meçhul	menfi, iktidari					
Kononov (1956)	asıl çatı a) geçişli b) geçişsiz	karşılıklı	öze dönüşlü	ettirimli- oldurumlu						
König	dönüşlü	işteş	edilgen	ettirgen						
Dizdaroğlu	etken	edilgen	dönüşlü	işteş	geçişli	geçişsiz	oldurg.	ettirgen		
Dilaçar	etken: a) geçişli, b) geçişsiz	edilgen	orta ya da etkin	öze dönüşlü	karşılıklı	işteşlik	kökteş	olduruml	ettirimli	iki dereceli ettirimli
Aksan	etken eylem	edilgen	dönüşlü	işteş eylem	ettirgen					
Bilgegil	etken	edilgen	dönüşlü	geçişli	geçişsiz,	oldur	ettirgen			
Haciminoğlu	etken	edilgen	işteş	geçişli	geçişsiz	dönüşlü	ettirgen			
Koç	etken	edilgen	dönüşlü	işteş	ettirgen					
Yücel	yalın	dönüşlü	edilgen	öznesiz	ettirgen	oldurgan	işteş			
Zeynalov	geçişli geçişsiz	etken	edilgen	işteş	ettirgen					
Demircan	düz çatı	ettirgen	gizil	işteş						
Delice	geçişli	yerseme	zarfsama	edilgen,	dönüşlü	işteş	ettirgen	oldurgan		
Korkmaz	geçişli	geçişsiz	etken	edilgen	meçhul	dönüşlü	işteş	ettirgen		
Kazımov	etken	edilgen	dönüşlü	işteş	ettirgen					
Azımov vd.	etken	edilgen	dönüşlü	işteş	ettirgen					
Baboglu	geçişli	geçişsiz	dönüşlü	işteş	edilgen	ettirgen				

• Yukarıda verilen çatı türleri tablosundan da görüldüğü gibi, Oğuz şivelerinde çatı konusunda ortaklık söz konusu değildir.

• Lakin AT'nde ve TmT'nde çatı, TT kadar karmaşık bir kategori olarak değerlendirilmemektedir.

Tablo 70. Çatı Türlerinin Adlandırılışı

TT	Çatı	Geçişli	Etken	Edilgen	Dönüşlü	İşteş	Ettirgen	Oldurgan
AT	Növ	Tesirli	Me'lim	Meçhul	Gayıdaş	Garşılıklı	İcbar	-
TmT	Derece	Geçiryen	Düyp	Gaydım	Özlük	Şeriklik	Yükletme	-
GT	Zaloglar			Çekimik	Kendilik	Ortaklık	Zorlamak	-

Bu çalışmada, Oğuz şivelerinde farklı isimlerle ele alınmakta olan çatı ulamı, eksiz çatılar ve ekli çatılar şeklinde iki başlıkta toplanmaktadır. Geçişli, çatıya ilave olarak -Oğuz şivelerinde rastlanılmayan- yerseme ve zarfsama çatıları bu çalışmada yer alarak ekli çatılar: edilgen, dönüşlü, işteş, ettirgen ve oldurgan olmak üzere gruplandırılıp, etken çatı bu çalışmada çatı kategorinde ele alınmamaktadır.

3.1.5.9.2. Eksiz Çatılar

“Cümlede kurucu olduğu zaman kılış fiilleri, cümleyi oluşturacak unsurları belirlemek açısından- kök veya gövdenin anlamı dolayısıyla- nesne, dolaylı ve zarf

tümlecini zorunlu olarak istediği durumlarda eksiz çatı ortaya çıkmaktadır.” (Delice, 2008: 76).

3.1.5.9.2.1. Geçişli Çatılar

Bu çatı türü, nesne yüklem ilişkisine göre değerlendirilmektedir. Nesne alabilen bu fiiller, kimi? neyi? sorularına cevap vermektedir. Geçişli fiillerde iş, hareket, nesnenin üzerine etki eder. “*Bazı fiiller, kullanılışlarına göre, hem geçişli, hem de geçişsiz olabilmektedir.*” (Dizdaroğlu, 1963: 49; Zeynalov, 1993: 219; Korkmaz, 2009: 542). “*Nesne alabilen kök veya gövde halindeki bütün fiiller, hangi çatı altında olursa olsun, geçişlidir.*” (Yücel, 1999: 188). “*Geçişlilik eylem değerliliğine, ya da eyleme katılan ilişkilerine bağlı içsel bir ayrımdır.*” (Demircan, 2003: 141). Geçişli fiiller; hareketin yönü dışa doğru olan fiillerdir. Bu fiillerde eylem, o eylemi yapanın dışında bir varlığa, bir kavrama yönelmiştir (Kükey, 1972: 60-61). Türk lehçelerinin fiillerini, nesneyle ilişkisine göre, üç gruba bölmek olanaklıdır: (Zeynalov, 1993:219).

- *Her zaman nesneli (geçişli) olanlar,*
- *Her zaman nesnesiz (geçişsiz) olanlar,*
- *Bazen nesneli bazen de nesnesiz olanlar (aynı fiil nazarda tutulmaktadır).*

Yukarıda verilen bilgiler, fiil kök ve gövdelerinin herhangi bir ek almadan dahi nesne alabilme veya alamama özelliğinin olduğunu göstermektedir. Bu durum, tüm Oğuz şivelerinde söz konusudur. Ancak, Delice, kılış fiillerinin kök veya gövdesinde mevcut bulunan bu işlevin dilbilimcilerce geçişli ve geçişsiz olarak adlandırılmasını değerlendirerek geçişsiz teriminin gereksiz olduğunu belirtmektedir. Ona göre, “*eksiz çatılar, fiil tabanının mevcut anlamından dolayı o fiile dayalı olarak kurulacak cümlede zorunlu bulunması gereken öğeleri göstermektedir. Kategori olarak adlandırmada istenmeyen değil, istenenin esas alınması şarttır.*” (2008: 76).

Azerbaycan Türkçesinde geçişli fiiller “tesirli feller”; Türkmen Türkçesinde “geçiryen işlikler” diye adlandırılmakta olup geçişli ve geçişsiz fiiller, AT, TmT ve GT’nde fiilin ayrı bir kategorisi olarak değerlendirilmektedir.

TT: *boya-, biç-, ye-, sev-, yaz-* vb.

AT: *al-, vur-, gov-, büz-* vb.

TmT: *al-, ber-, aç* vb.

GT: *kıs-, kes-, aç-, al-* vb.

3.1.5.9.2.2. Yerseme Çatısı

Şimdiye kadar yapılan çalışmalarda -Delice hariç- karşılaşılmamış olan bir çatı kategorisidir. “*Kılış fiillerinden bazılarının uzay-zaman gerçekliği içinde cümlede yer alabilmesi ve içerdiği anlam ile söz edilebilir nitelik kazanabilmesi için yer ilgisiyle tamamlanması bir zorunluluk olabilmektedir.*” (Delice, 2008: 77).

Yerseme çatıya AT, TmT ve GT kaynaklarında da rastlanmamaktadır. Ancak Oğuz şivelerinde yüklemde zorunlu olarak yer ilgisi bulunmaktadır.

TT: *git-, gel-, dur-* vb.

AT: *goy-, getir-, gel-* vb.

TmT: *göç-, bak-, yat-* vb.

GT: *getir, dur-, koy-* vb.

3.1.5.9.2.3. Zarfsama Çatısı

Oğuz şivesi kaynaklarında rastlanılmamış olan -Delice hariç- diğer çatı kategorisi de zarfsama çatısıdır. Bu kategori “*Birtakım kılış fiilleri de, ek almaksızın, içerdikleri anlamın gereği olarak zarf olan kelime türleriyle tamamlanmaya ihtiyaç duymakta*” (Delice, 2008: 77) ancak AT, TmT ve GT kaynaklarında bu tür bir çatı ele alınmamaktadır.

TT: *koş-, yürü-, gel-* vb.

AT: *gözle-, bekle-, yat-* vb.

TmT: *izle-, çalış-, git-* vb.

GT: *düşün-, koş-, fırla-* vb.

Bu çalışmada, söz dizimsel olarak nesne isteyen fiil kök ve gövdeleri; *geçişli çatı*; dolaylı tümleç isteyen fiil kök ve gövdeleri *yerseme çatı* ve zarf tümleci isteyen fiil kök ve gövdeleri *zarfsama çatı* şeklinde adlandırılmaktadır. Zorunlu olarak nesne istemeyen fiil kök ve gövdelerinin oluşturmuş olduğu fiil çatısı olan geçişsiz çatı ise ayrı bir başlık altında değil; geçişli çatı içerisinde ele alınmaktadır.

3.1.5.9.3. Ekli Çatılar

Fiil gövdeleri, hiçbir ek almadan sözdiziminde, zorunlu olarak çatı kategorisi oluşturduğu gibi, çeşitli ekler alarak da çatı kategorileri oluşturmaktadır. Bu tür ek alarak çatı olan dil bilgisel kullanımlar, ekli çatılar başlığı altında ele alınarak ekli çatılar; edilgen, dönüşlü, işteş, ettirgen ve oldurgan çatılar olmak üzere beş alt başlıkta değerlendirilmektedir. “*Kurucu olan fiil, cümlede istediği unsurları daha belirgin kılmak veya zorunlu bulunması gereken öğelerin vasıflarını belirtmek amacıyla birtakım eklerle de genişletilebilir. Bu ekler, çatı ekleridir ve yüklem olan kılış fiillerinin cümleden alacakları unsurları ve onların özelliklerinin belirleme işlevini üstlenirler.*” (Delice, 2008: 77).

3.1.5.9.3.1. Edilgen Çatı

“*Türk lehçelerinde edilgen çatı, özel yapıbilimsel ekler yardımıyla yapılmakta olup genellikle nesneli fiillerin köküne -Il, -Ul, -In, -Un eklerinin bitişmesiyle oluşmaktadır. Edilgen çatılı fiiller, aynı zamanda nesnesiz (geçişsiz) fiillerden de meydana gelebilmektedir. İş görenin ortada olmadığı, nesnenin özne yerini tuttuğu edilgen çatının ekleri, çoğu Türk lehçelerinde aynıdır.*” (Zeynalov, 1993: 333). *Edilgen çatı, öznesi olmayan, öznenin yerini nesnenin tuttuğu ve nesneye sözde özne adı verildiği (Dizdaroğlu, 1963: 42); çekimleri esnasında meydana çıkan şahıs eklerinin, öznelerine değil, nesnelere delalet ettiği (Bilgegil, 2009: 267); etken eylemlerin, - l - ve - n - çatı eklerini alarak edilgen eylemleri oluşturan, gerçek öznelerin, işi yapan ya da işe konu olan kişi ya da varlıkların kesinlikle belirli olmadığı (Aksan, 1976: 88) çatı türüdür. Korkmaz, edilgen çatı eklerinin geçişli fiilleri geçişsiz fiillere çevirdiğini, edilgen çatının öznesinin belli olmadığını, fiilin gösterdiği işin kimin tarafından yapıldığının bilinmeyen veya söylenmemiş olduğunu ancak görünürdeki özneyi “sözde özne” olarak değil, edilgen fiilli bu yeni cümle yapısına göre, olağan (normal) özne olarak kabul etmek gerektiğini (2009:547)*

vurgulamaktadır. Delice, genellikle *-I-* bazen de *-n-* ekinin kılış fiiline gelmesiyle cümlede zorunlu olarak bulunması gereken “yapan özne”nin söylenmemesi veya bilinmemesi gereken (meçhul) bu çatı kategorisinde derin yapıda öznenin mevcut olduğunu, ancak yüzeysel yapıda öznesi verilmeyen cümleler dizisinin oluşumuna zemin hazırlayan işlevin, edilgenlik işlevi olduğunu (2008: 78) belirtmektedir. Edilgen çatıya *gizil* çatı da (Demircan, 2003: 11) denmektedir.

Tablo 71. Edilgen Çatı Ekleri

TT “edilgen”	-I/-n- -II, -UI-, -In-, -Un-
AT “meçhul”	-I/-n- -II, -UI-, -In-, -Un-
TmT “gaydım”	-n-, -II-, -UI-, -In-, -Un-
GT “çekimlik”	-I/-n- -II, -UI-, -In-, -Un-

- Oğuz şivelerinde aynı eklerle yapılan edilgen çatıda, en temel mesele öznenin durumudur. Bu çatı kategorisinde, özne var mıdır? yok mudur?, özne gerçek özne midir? yoksa sözde özne midir?; nesne öznenin yerini mi almıştır? gibi sorular edilgen çatının tartışmalı konuları arasındadır. Esasında, çatının bu türünde, işi yapan bir özne olmasına rağmen ya özne söylenmek istenmemekte ya işi yapan kişinin değil; yapılan işin vurgulandığı görülmektedir. Öyleyse bu durumda söz dizimsel olarak öznenin var olduğu kabul edilmesine rağmen, nesnenin sözde özne değil; gerçek özne kabul edilmesi gerekmektedir. Nitekim konunun öğrenilmesi ve öğretilmesi aşamasında sözde özne/ gizli özne gibi ifadeler konuyu daha karmaşık hâle getirmektedir.

TT: *alın-, bakıl-, okun-* vb.

AT: *gedil-, oturul-, urul-* vb.

TmT: *barıl-, giril-, bakıl-* vb.

GT: *yazıl-, büzül-, boyan-* vb.

3.1.5.9.3.2. Dönüştürme Çatı

Özneye nesnenin birlikte hareketini belirten fiillerin dönüştürme çatısı da yapı bilimsel eklerle meydana gelir. Bu ekler, çoğu Türk lehçesinde aynıdır. *-I/-n- -II-*; *-UI-, -In-, -Un-*; ekleri aynı zamanda edilgen çatının ekleri olarak da kullanılır. Eğer işi yapan bilinmiyorsa edilgen, özne aynı zamanda nesnenin de yerini tutarak onun

yerinde ortaya çıkabiliyorsa dönüşlü kabul edilerek fiil çatıları genellikle nesneli (geçişli) fiillerden meydana gelir ve neticede nesnesiz (geçişsiz) fiillere çevrilir (Zeynalov, 1993: 336).

TT: *söylen-, mırıldan-, yıkan-, taran- vb.*

AT: *yu-, yuyun-, dara-, daran-, beze-, -bezen- vb.*

GT: *söölenmee, çekinmee, sevinme vb.*

Öznenin işi kendi kendine yaptığı, ya da yapılan işin etkisinin özneye döndüğü (Dizdaroğlu, 1963: 44) çatı türüdür. *Eyleme ait etkinin doğrudan doğruya veya dolaylı olarak özneye geçişini ifade eden fiillerdir* (Bilgegil, 2009: 267). Aksan, eylemin anlattığı işin, belli bir özne tarafından yapıldığını göstermek üzere, eylem kök veya gövdelerine *-n-, -l-, -ş-* çatı ekleri getirilerek yapılan eylemlerdir, şeklinde tanımladığı bu çatı türü hakkında şunları ifade etmektedir: *“Öznenin belli oluşu yönünden bunlar, doğrudan doğruya etkilenmesi bakımından, edilgen eylemlere benzerler. Ancak dönüşlü eylemle kurulan tümcelerde işi yapan da yapılan işten etkilenen de aynı özne, yani aynı kişidir. Dönüşlü çatı eki, kimi zaman dönüşlü adıl olan kendi sözcüğünün yerini tutar”* (1976: 89). *“Dönüşlü fiillerin iki anlam yönü bulunmaktadır: İş, öznenin: a) kendi kendine, kendi başına yapma ve bundan dolayısıyla etkilenme yönü, (söyle-) b) kendisine yapma ve bundan doğrudan etkilenme yönü. (dövün-).”* (Ediskun, 2005: 222). *“Dönüşlü çatı eki-n- getirilerek türetilen kimi eylemler, hem edilgen hem dönüşlü eylem olabilmektedir. Bunların ne zaman edilgen, ne zaman dönüşlü eylem gibi kullanıldığı ise ancak tümce ya da sözce içinde bellidir.”* (Koç,1996: 331-337). Korkmaz, yapılan işin yapana döndüğü veya bir işin kendi kendine yapıldığını veyahut olduğunu gösteren bir çatı türüdür, dediği dönüşlü çatı eklerinin *-(I)n-, -(U)n-* (2009:550) olduğunu söylemektedir. Ayrıca Korkmaz, bazı dönüşlü çatılarda da, dönüşlülük ekinin kök ve gövde ile kaynaştığını belirtir: *aldan-, arın-, aşın-, avun-, barın-, beğen-, davran-, düşün-, gücen-, gocun-, ısın-, -imren-, inan-, sakın-, tüken-, usan-, uyan-, üşen yutkun-* gibi (552).

Dönüşlülük *“genellikle -n- bazen de -l- ekinin kılış fiiline gelmesiyle zorunlu olarak bulunması gereken ‘yapan özne’ aynı zamanda zorunlu olarak bulunması gereken iyelik ekli isim veya dönüşlülük zamirinden oluşan nesneyi de bünyesine*

alır; kendi içinde eritir. İşte, iyelik eki isim yahut dönüşlülük zamirinden oluşan nesneyi mevcut olan özne içinde gizleme işlevinin adı dönüşlülüktür.” (Delice, 2008: 78)

Tablo 72. Dönüşlü Çatı Ekleri

TT “ dönüşlü”	-l/-n- -ll-, -Ul-, -In-, -Un-
AT “ gayıdaş”	-l/-n- -ll-, -Ul-, -In-, -Un-
TmT “özlük”	-l/-n- -ll-, -Ul-, -In-, -Un-
GT “kendilik”	-l/-n- -ll-, -Ul-, -In-, -Un-

• Görüldüğü üzere, Oğuz şivelerinde dönüşlülük, aynı eklerle yapılmakta ve bu kategori, benzer özellikler göstermektedir. Bu ekler, aynı zaman da edilgen çatı ekleri olduğu için bu ekleri alan fiiller, edilgen çatıyla karıştırılmamalıdır. Bu çatıda, işi yapan özne bellidir ve öznenin yaptığı iş, kendisine dönmektedir.

3.1.5.9.3.3. İşteş Çatı

“Bir işin, bir eylemin birden fazla kişi veya özne tarafından toplu olarak hep birlikte yapıldığını gösterir: ağla-ş-, gül-ü-ş-, kaçı-ş-, öt-ü-ş-, uç-u-ş- gibi.” (Korkmaz, 2009: 553-554). “Birkaç öznenin birbirine karşı yöneltilmiş hareketini bildiren işteş çatılı fiiller, çoğunlukla nesneli (geçişli) fiillerden özel yapıbilimsel eklerle meydana gelmektedir. Bu olguda her özne diğeri için bir nevi nesneye çevrildiğinden fiiller nesnesiz (geçişsiz) olmaktadır.” (Zeynalov, 1993: 338). Fiilin bildirdiği hareketin birlikte veya karşılıklı yapıldığını gösteren işteşlik eki -ş- ünsüzü ile yapılmaktadır. Bu ekin “işlevlerinden biri toplu çokluk anlamını bildirmektedir.” (Sevortyan, 1962: 138).

Örnek: ataş “çocuklarıyla baba”, anaş “çocuklarıyla ana”

Barışmak, savaşmak, yarışmak gibi -(i)ş- eki bulunan kimi fiillerde işteşlik anlamı sezildiği (Dizdaroğlu, 1963: 45-47) bu çatıdaki eylemin birden çok özne tarafından yapıldığını göstermek üzere, geçişli ya da geçişsiz eylem kök ya da gövdelerine -ş- çatı ekinin getirilmesiyle yapılan (Aksan, 1976: 90) eylemlerdir. İşteş eylem, kalıplaşmış bir birleşik ek olan -laş- ekiyle de kurulmaktadır (Koç, 1996: 331-337).

Örnek: *haber-leş-, dert-leş-, mektup-laş-, söz-leş-vb.*

İşteş çatının kullanımına özgü anlam özellikleri bulunmaktadır: “*Bir işi ortaklaşa yapma anlamı, bu ortaklığın da üç anlam yönü vardır: a) karşılıklı yapma, ‘vuruş-, dövüş-, selamlaş-’ b) birlikte yapma, ‘ağlaş-, gülüş-’ c) bir süre içinde bir durumdan başka bir duruma girme. ‘kızış-, yatış-’* (Ediskun, 2005: 223). Bu tür bir çatıda “*bir eylemi ya karşılıklı, birbirlerini “nesne” seçerek yaparlar, ya da eylemde ortaklık kurarlar.*” (Demircan, 2003: 11). Bu nedenle “*bu tür yüklemelerin yönetici olduğu cümlelerde zorunlu olarak bulunması gereken özne, ortaklı öznedir.*” (Delice, 2008: 78).

Tablo 73. İşteş Çatı Ekleri

TT “işteş”	-ş-, -Iş-, -Uş-
AT “garşılıklı”	-ş-, -Iş-, -Uş- -Aş-
TmT “şeriklik”	-ş-, -Iş-, -Uş- / -IIş-, /-nIş-
GT “ortaklık”	-ş-, -Iş-, -Uş-

• Oğuz şiveleri için karakteristik olan bu ek, ünlü ile biten fiil kök ve gövdelerine doğrudan -ş- biçimiyle; ünsüzle bitenlere fiil kök ve gövdelerine ise, -Iş-, -Uş olarak gelmektedir. Oğuz şivelerinde eki ortak olan işteş çatı, anlam alanı açısından da müşterektir. İşteş çatıda tek fark, ekin AT’nde -Aş- olarak karşımıza çıkmasıdır.

3.1.5.9.3.4. Ettirgen Çatı

“*Türk lehçelerinde fiillerin ettirgenlik çatısı, özel yapıbilimsel ekler vasıtasıyla hem nesneli (geçişli), hem nesnesiz (geçişsiz) fiillerden meydana gelmektedir. Ettirgen çatılı fiillerin hepsi nesnelidir.*” (Zeynalov, 1993: 340). Bu çatı kategorisinde, *özne işi yapan değil; yaptıran* (Aksan, 1976: 91; Koç, 1996: 331-337) kabul edilmekte ve bu fiillere *çok çatılı eylem* de denmektedir (Koç, 331-337). “*Ettirgen çatı, yapma, etme bildiren geçişli fiiller ile olma bildiren geçişsiz fiilleri; yapma, yaptıрма ve ettirme bildiren geçişli fiillere çeviren bir çatı türüdür.*” diyen Korkmaz, ettirgen çatı eklerini -DIr-/-DUr-, -(I)t-/(U)t-, -(I)r-/(U)r-, -Ar-, -Dar-, -(I)z-/(U)z- ‘dur (2009: 555) şeklinde sıralamaktadır. Delice, kılış fiiline -t-, -Tır--r- ve benzer işlevli diğer ettirgenlik eklerinden birini ulamak yoluyla oluşturulmuş çatı” diye tanımladığı bu çatı kategorisinin en bariz özelliğinin iki farklı öznenin bir cümle yapısı içinde bulunması (2008: 79) olduğunu ifade etmektedir.

“Bir oluş fiili doğrudan çatı eki alamaz. Çatı eklerinden birini alabilmesi için, önce ettirgenlik ekinden biri ile kılış fiiline dönüştürülmesi gerekir. Daha sonra, temel işleviyle kullanılan ettirgenlik ekini alabilir. “Fatma suyu Ayşe’ye kaynattırdı.” kullanımında olduğu gibi.” (Delice, 2002: 196). Ettirgen çatılı fiillerde en az iki özne vardır. Bu öznelerin hareketi hem canlı hem de cansız eşyalara yöneltilebilir. Ettirgen çatılı fiillerde bir öznenin ısrarıyla başka bir özne, hareketi mecburen yapmak zorunda kalır (Zeynalov, 2003: 341).

TT: sevindir-, karşılaştır-, akıt-.

AT: aldır-, aldirt-, inandır-, oturt-.

TmT: aldır-, gırgır-, etdir-, anlat-.

GT: gezdir-, susdur-, kurut-.

Tablo 74. Ettirgen Çatı Ekleri

TT“ettirgen”	-DIr-, -DUr-./-t/ -Ir-, -U-r, /-Ar.
AT “icbar”	-dIr-, -dUr /-t-, -Ir-, -Ur, /-Ar.
TmT“yükletme”	-dIr-, -dUr-./-t/ -Ir-, -U-r, -Ar
GT “zorlamak”	-dIr-, -dUr-, /-t-

- Geçişli ve geçişsiz fiil kök ve gövdelerine -DIr-, -Dur-, /-t/-Ir-, -Ur/-Ar- gibi eklerin getirilmesiyle ettirgen çatılı eylem oluşturulmakta olup bu çatı kategorisinin, Oğuz şivelerinde, aynı kullanım özelliğine sahip olduğu görülmektedir.

3.1.5.9.3.5. Oldurgan Çatı

“Geçişsiz fiiller, eklerle geçişli yapılsa oldurgan fiil olur.” (Dizdaroğlu, 1963: 50). Bu çatı “anlamca geçişli olduğu hâlde yüklem tarafından istenilen nesne, özne ile bütünleştiği için yapıca nesnesiz kullanılan fiillerin üzerine gelen -t-, -r- -tır- gibi eklerle özne ile birlikte var olan nesneyi ayrıştırma işlevinin adıdır.” (Delice, 2008: 79).

Tablo 75. Oldurgan Çatı Ekleri

TT “oldurgan”	-t-, -r- -tır-
AT	-t-, -r- -tır-
TmT	-t-, -r- -tır-
GT	-t-, -r- -tır-

- Diğer çatı eklerinde olduğu gibi, oldurgan çatıda da Oğuz şivelerinde farklı bir durum görülmemektedir.

Taranan dil bilgisi ve dil bilimi çalışmalarında çatı konusunda hem büyük farklılıkların hem de birbiriyle çelişen durumların olduğu ortadadır. Fiilde çatı konusunda tespit edilen en büyük sorun, fiilde çatının sınıflandırılması mevzusudur. Yazarların bir kısmı fiilde çatıyı, *fiilin özne ve nesneye göre durumuna göre* (Dmitriyev, 1948; Baskakov, 333; Lüvimov, 1963; Dizdaroğlu, 1963; Dilaçar, 1971; Aksan, 1976; Topaloğlu, 1989; Hacıeminoğlu, 1992; Ediskun, 1992; Özkan, 1996; Bilgegil, 2009; Başdaş, 2006; Korkmaz, 2009); bir kısmı *fiil ile öznenin durumuna göre* (Deny,1941; Yücel, 1999); bir kısmı *fiil ile nesnenin ilişkisine göre* (Kononov, 1956, Kükey, 1972); bir kısmı ise *fiilin özne ve tümleçlere durumuna göre* (Demircan, 2003) ele almaktadırlar.

Fiilde çatı konusunda görülen diğer bir sorun, çatı eklerinin yapım eki mi?, yoksa çekim eki mi? olduğu konusudur. Çatı eklerinin *yapım eki* (Ergin, 2007:266-272; Eker, 2003: 288-294) kabul edilmesi gerektiği görüşü olduğu gibi, çatı eklerinin *çekim ekleriyle yapım eki arasında* (Başdaş, 2006: 10) bir yerde durduğu görüşü de mevcuttur. Çatı ekleri, ele alındığında sonuç olarak “*Eklendikleri kök ve gövdelerde köklü birer anlam değişikliği yaparak, eskisinden farklı anlamda yeni fiiller türetmiş olan ekler ve eklendiği fiilin temel anlamında köklü bir değişiklik yapmayan, fiilin nesne ve özne ile olan bağlantısında şekil ve durum değişikliği meydana getiren ekler*” (Korkmaz, 2009: 540) olmak üzere iki durum olduğu görülmektedir.

Yukarıda verilen bilgiler doğrultusunda, çatı konusunun işlenişini aşağıdaki şekilde sıralayabiliriz:

- Çatı kategorisi, bazı araştırmacılar tarafından fiilin özne ve nesneye göre durumu olarak ele alınmaktadır.
- Bazı araştırmacılar tarafından çatı, fiilin özneye göre durumudur.
- Fiilin özne ve tümleçlerle ilişkisine göre durumu da çatı kategorisi olarak ele alınmaktadır.
- Bazı araştırmacılar tarafından Türkçede çatı ekleri, ayrı bir kategori olarak değil; yapımekiolarak kabul edilmektedir.

Çatı ulamı, “*Türkçenin anlatım gücüne önemli ölçüde katkı sağlayan, ifadeyi zenginleştiren bir yapı özelliğidir. Türkçenin önemli inceliklerinden ve zenginliklerinden biridir.*” (Börekçi, 2004). Öyleyse çatı ulamının bu karmaşık

durumdan bir an önce arındırılması gerekmektedir. Öyle ki çatı konusunda, tezler hazırlanıp, sempozyumlar düzenlenmesine ve dil bilgisi kitapları hazırlanmış olmasına rağmen, görülüyor ki hâlâ bu konu aydınlatılıp çatı konusundaki karışıklık giderilebilmiş değildir.

3.1.5.10. Asıl Fiilde Görüngü İlgisi

Taranan kaynaklarda hem Türkiye Türkçesinde hem de diğer Oğuz şivelerinde *asıl fiilde görüngü ilgi* olarak değerlendirdiğimiz fiilde kılışlama ve oluşlama durumu, çatı içerisinde ele alınan bir konu olup kaynaklarda çatı ekleriyle oluşlama ve kılışlama eklerinin ayrımı yapılmamıştır. Delice; “*çatı ekleri diye adlandırılan ve yüklem olan fiile gelerek onun özne-nesne ilişkisini belirleyen ve çatı kategorisini oluşturan işlevlerden, eklendiği fiilin oluş / kılış özelliğini değiştiren işlevleri ayırmalı ve yeni terimlerle adlandırılmalıdır.*” (2007: 508) diyerek bu işlevin, oluş fiilini kılış fiiline; kılış fiilini ise oluş fiiline dönüştürmek (2008: 80) olduğunu ifade etmektedir. Bu çalışmada, Delice'nin bu görüşünden yola çıkılarak asıl fiilde görüngü ilgisi, kılışlama ve oluşlama olmak üzere iki başlıkta ele alınmaktadır.

3.1.5.10.1. Kılışlama

Kılışlama, “*oluş tabanlı fiilleri, kılış tabanlı fiillere dönüştürme işlevidir. Çatı ekleri diye bilinen eklerle yapılır. Çatı ekleri, bir özne tarafından gerçekleştirilen kılış fiilleri üzerine geldiğinde ettirgen ve oldurgan çatı kurmaktadır; ancak kendi kendine gerçekleşme ifade edebilen oluş fiillerinin üzerine geldiğinde onları kılış tabanlı fiillere dönüştürmek için de kullanılabilir. Bu dönüşümü yapan ekleri şöyle sıralayabiliriz: -t-, -It-/-Ut-; -Dİr-/ -Dur-, -r-, -Ir-/ -Ur-; -lAt-*” (Delice, 2008: 80).

-t-, -It- /-Ut-: Bir özne tarafından gerçekleştirilen kılış fiilleri üzerine geldiğinde ettirgen, oldurgan çatı kuran bu ek, kendi kendine gerçekleşme ifade edebilen oluş fiillerinin üzerine geldiğinde kılış tabanlı fiiller yapmak için de kullanılabilir.

Örnek: acıt-, beyazlat-, damlat-, kızart-, kavlat- vb.

-Dİr- /- DUr-: buruştur-, aksettir-, aşındır-, benzeş-, buruştur- vb.

-r-, -Ir- / -Ur-: Bu ek de ettirgen çatı oluşturan ekler gibi daha çok kendi kendine gerçekleşme ifade edebilen oluş fiillerinin üzerine geldiğinde kılış tabanlı fiiller yapmak için kullanılabilir.

Örnek: bitir-, düşür-, şişir-, taşır- vb.

-lAt-: Kılış anlamı içeren isimlerden fiil türetirken de bu kategori için -lA-t- birleşimiyle ortaya çıkmış olan -lAt- birleşik eki kullanılır. Bu şekilde türetilen fiillerde -lA- eki, olmaksızın kullanılamaz.

Örnek: aydınlat-, siyahlat- vb.

Kılışlama ekleri oluş tabanlı fiilleri, kılış tabanlı fiillere dönüştüren ekler olup bu ekler, Oğuz şivelerinde müşterektir.

3.1.5.10.2. Oluşlama

“Kılış tabanlı fiilleri oluş tabanlı fiillere dönüştüren eklerdir. Bu ekler, bir özne tarafından gerçekleştirilen kılış fiilleri üzerine geldiğinde genellikle edilgen, dönüşlü ve işteş çatı kurmaktadır; ancak, bazen de onları oluş tabanlı fiillere dönüştürmek için de kullanılabilir. Bu dönüşümü yapan ekleri şöyle sıralayabiliriz: -I-, -Il-/ -Ul-; -ş-, -Iş-/ -Uş-; -n-, -In-/ -Un-; -lAş-; -lAn-“ (Delice, 2008: 80).

Oluşlama ekleri: Bu ekler, yaygın olarak kılış fiilleri üzerine gelerek edilgen çatı işlevi için kullanılır; ancak, yine kılış tabanlı fiillerin üzerine gelerek onların kendi kendine gerçekleşme ifade edebilen oluş tabanlı bir fiile dönüşmesini sağlamak için de kullanılabilir.

-ş-, -Iş-/ -Uş-: büzüş-, durulaş-, kabuklaş-, netleş-, kesinleş- vb.

-n-, -In-/ -Un- : kapan-, oksitlen-, köklen-, şekerlen-, yeşillen- vb.

-lAş-: abideleş-, acılaş-, aynılaş-, darlaş-, deyimleş-, dostlaş- vb.

-lAn-: arsızlan-, akıllan-, baylan-, benimsen- vb.

Oğuz şivelerinde oluşlama, yaygın olarak ele alınan bir konu değilse de fiillerin oluşlama özelliği tüm Oğuz şiveleri için ortaktır.

3.1.5.11. Asıl Fiilde Yapı İlgisi

Asıl fiilde yapı ilgisi, Oğuz şivelerinde önemli bir kategori olup bütün kaynaklarda fiillerin yapısı üzerinde önemle durulmaktadır.

3.1.5.11.1. Oğuz Şivelerinde Asıl Fiilde Yapı İlgisi

Oğuz şivelerinde fiilde yapı denildiğinde akla basit fiiller, türemiş fiiller ve birleşik fiiller gelmektedir. Bu çalışmada birleşik fiiller, öbek fiiller adı altında incelenerek fiillyapı ilgisi bakımından; basit fiiller, türemiş fiiller ve öbek fiiller olarak ele alınmaktadır.

3.1.5.11.1.1. Türkiye Türkçesinde

Yapı bakımından fiiller, çoğu araştırmacı tarafından *basit*, *türemiş* ve *birleşik* olmak üzere, üçe ayrılmaktadır (Bilgegil, 2009: 268; Kononov, 1956: 339; Aksan, 1976: 78; İlker: 1997: 28; Korkmaz, 2009: 528-530; Dizdaroğlu, 1963: 29- 40; Koç, 1996: 340-357; Ediskun, 2005: 224- 246; N. İ. ve İ. İ. Baboglu, 1999: 92; Abasov, 1958: 81; Kükey, 1972: 5-11; Hacıeminoğlu, 1992: 15; Kahraman: 1996, 50-80). Ne var ki, yapı bakımından fiiller, - geleneksel yapı sınıflandırmalarından farklı olarak- basit, türemiş ve öbek fiiller şeklinde de gruplandırılmaktadır. “*Fiil, diğer sözcük türlerinden yapı itibariyle ayrılmaktadır. Bu nedenle, fiil harici her tür kelimenin yapılarını sınıflandırabilmek için basit, türemiş ve birleşik terimlerini kullanmak mümkünken; fiil türü için birleşik terimini kullanmak mümkün değildir; zira, dilbilgisi kitaplarında birleşik fiil diye verilen arz etmek, düşeyazmak örnekleri ile verilebilecek dizibirimler aslında iki veya daha fazla sözcüğün bir araya gelmesiyle oluşmuş sözcük öbeğidir. Kelime dizisiyle oluşan biçimbirimlerin anlamsal özellikleri çok önemlidir. İki gösteren başka bir anlam için yapıcı birleşirse -yani, sözlükbirim olarak iki ayrı gösteren anlamsal olarak sadece bir gösterileni karşılırsa- iki kelimededen oluşan yeni bir sözcük yapılmış demektir. Sonuç olarak hanımeli ve imambayıldı örneklerindeki gibi isimler birleşik isim yapılabiliyorken fiillerle birleşik fiil yapılamamaktadır.*” (Delice, 2008: 81).

3.1.5.11.1.2. Azerbaycan Türkçesinde

Azerbaycan Türkçesinde fiiller, yapılarına göre *felin guruluçca növləri* başlığıyla basit “sade”, türemiş “düzeltme” birleşik “mürekkeb” fiillerde şeklinde ele alınmakta ve AT’nde bu konuda bir farklılık görülmemektedir.

3.1.5.11.1.3. TürkmenTürkçesinde

Türkmen Türkçesinde yapılarına göre fiiller; basit fiiller “asıl işlikler”, türemiş fiiller “yasama işlikler”, birleşik fiiller “goşma işlikler” (okaber, övreniber-vb.), ikileme şeklindeki fiiller “tırkeş işlikler” (gele-gelmän, bilip-bilmän, okap-okap vb.), düzme işlikler (kömek et-, işläpyör- vb.) (Azimov vd., 2008: 19) biçimindeçeşitli gruplara bölünmektedir. Türkmen Türkçesinde fiillerin yapısı, daha geniş ele alınmaktadır. Basit, türemiş ve birleşik yapıların yanında ikilemeler ve söz dizimi şeklinde oluşan birlikler de fiilde yapı içerisinde ele alınmaktadır.

3.1.5.11.1.4. Gagavuz Türkçesinde

Gagavuz Türkçesinde yapılarına göre fiiller, Gagavuz Türkçesi kaynağında ele alınmamaktadır, lakin Türkiye’de yapılan çalışmalarda, GT’nde yapılarına göre fiiller tıpkı, TT’nde olduğu gibi; basit, türemiş ve birleşik şeklindedir.

3.1.5.11.2. Basit Fiiller

Basit fiiller, kök hâlindeki fiiller olup bu fiiller, nedensiz adlandırmaya girmektedir. *“Bugün, Türk yazı dillerinde basit fiil görünümünde olan pek çok fiil aslında türemiş olabilen fiillerden oluşmaktadır. Batı grubu Türk yazı dillerinde basit fiil olarak kullanılan fiiller, genellikle ünsüz+ünlü+ünsüz şeklinde olan fiillerdir. Tek ünlüden ibaret basit fiiller artık kullanılmamaktadır. Ünsüz+ünlü biçiminde olan fiillerin sayısı sınırlıdır. Ünlü+ünsüz biçimindeki fiiller bunlardan daha yaygın olarak kullanılır. Oğuz şivelerindeki basit fiiller, ünsüz+ünlü, ünlü+ünsüz, ünsüz+ünlü+ünsüz, ünlü+ünsüz+ünsüz, ünsüz+ünlü+ünsüz+ünsüz”* (İlker, 1997: 25-28) şeklinde oluşmaktadır:

ünsüz+ünlü: de- (TT, GT, AT)

ünlü+ünsüz: aç- (TT, GT, AT, TmT)

ünsüz+ünlü+ünsüz: bas- (TT, GT, AT, TmT)

ünlü+ünsüz+ ünsüz: art- (T, GT, AT, TmT)

ünsüz+ünlü+ünsüz+ünsüz: tart- (TT, TmT), dart- (GT, AT)

Oğuz şiveleri için, basit fiiller, benzer özellikler taşımaktadır. Kök hâlindeki, nedensiz adlandırmalar hususunda, sözcük bilimsel farklılıklar söz konusudur.

3.1.5.11.3. Türemiş Fiiller

Türk lehçelerinde, fiillerden söz türetme olgusu esas olarak *yapı bilimsel* ve *söz dizimsel* olmak üzere iki yolla yapılmaktadır. Yapıbilimsel yolla fiillerin (ve başka kelime türlerinin) meydana gelmesi, Türk lehçelerinde, daha yaygın ve işlektir. Pek çok muhtelif ekin şu veya bu kelime türüne bitişmesi yoluyla çok miktarda fiil, yani türemiş fiiller oluşur. Bu yönden türeme fiilleri oluşturdukları kelime türüne göre iki grubuna ayırmak mümkündür (Zeynalov, 1993: 226):

- *Adlardan meydana gelen türemiş fiiller,*
- *Fiillerden meydana gelen türemiş fiiller.*

Türemiş fiiller, nedensiz türetilmiş kök kelimelerden, yapım eki yoluyla meydana getirilmiş fiillerdir ve türemiş fiiller, nedenli adlandırmaya girmektedir. Çünkü kökün türeyen yeni sözcükle anlamsal -az veya çok- ilişkisi vardır. Yapı bakımından eklemeli bir dil olan Oğuz şivelerinde yapım ekleriyle sözcük türetme, karakteristiktir. İsim ve fiil kök veya gövdelerinden yapım ekleriyle pek çok yeni sözcük türetilmektedir.²⁵

3.1.5.11.4. Öbek Fiiller

Öbek fiiller, Oğuz şivelerinde birleşik fiiller başlığı altında ele alınan ve araştırmacıların konuya hem farklı yöntemlerle hem de farklı adlandırmalarla yaklaşımlarından kaynaklanan büyük bir karmaşanın yaşandığı bir mevzudur, bu çalışmada birleşik fiillerin tanımı ve sınırları hususunda tam bir görüş birliğinin sağlanamadığı açıkça görülmektedir.

²⁵Oğuz şivelerinde sözcük türetme, çok geniş bir konu olup bu konuda derinlemesine bir inceleme yapmak gerekmektedir.

3.1.5.11.4.1. Oğuz Şivelerinde Öbek Fiiller

Türkiye Türkçesinde *birleşik fiil*, Azerbaycan Türkçesinde *mürakkab feller*, Türkmen Türkçesinde *goşma işlikler* terimleriyle adlandırılan fiillerdir.

3.1.5.11.4.1.1. Türkiye Türkçesinde

Bir sözcükle hem anlam hem de biçim yönünden kalıplaşarak oluşan fiiller (Aksan, 1976: 79); *bir yardımcı fiille bir ismin veya bir fiil şeklinin meydana getirdiği kelime grubu* (Ergin, 2007: 386); *bir sözcük ile biçim veya anlam bakımından kaynaşıp, kalıplaşan eylemler* (Hatipoğlu, 1982); *iki adın ya da ad soylu sözcüğün birleşik ad oluşturduğu gibi sadece iki eylemin anlam ve biçim yönünden kalıplaşarak oluşturduğu yapılar* (Ölmez, 2003: 120) birleşik fiillerdir.

Kononov, *tasvir fiiller veya fiille birleşik yapan yardımcı fiiller* olarak adlandırdığı fiil yapısını *kipsel fiiller* olarak ele alarak *et-, eyle-, kıl-, ol-* fiilleriyle oluşan yapıları, *birleşik fiil* olarak kabul etmektedir (1956: 339). Yani Kononov'un birleşik diye ele aldığı konu, yabancı bir isme yardımcı fiillerin gelmesiyle oluşan yapılardır. Zeynalov, Türk lehçelerinde kabul edilen birleşik fiillerin aslında birleşik fiil olmadığını belirtirken "*birleşik fiillerde her iki taraf, eylem olarak karışmalı ve tek bir mefhum oluşturmali*" (1993: 253-260) demektedir. Ercilasun, dilimizde hangi sözcüklerin birleşik fiil olarak kabul edilmesi gerektiği hakkında şu bilgileri vermektedir: "*Birleşik fiil bir kelime grubudur. Kelime gruplarında esas; manaca bir bütünlük teşkil etmek ve cümle içinde tek kelime muamelesi görmektir. Kelime gruplarına iştirak eden unsurlar; asıl manalarından az veya çok farklı, yeni ve tek bir mana ifade etmek üzere bir araya gelirler. Birleşik fiilde de bu, böyledir. İster iki tarafı da fiil olsun, ister bir tarafı isim bir tarafı fiil olsun her birleşik fiil, bir tek kavramı karşılar. Hareket, oluş ifade eden bir kavramı karşılamak için basit ve türemiş fiillerden nasıl istifade ediyorsak, birleşik fiillerden de aynı şekilde faydalanırız. Yani bir kavramı anlatma ve fonksiyon bakımından basit ve türemiş fiillerle birleşik fiiller arasında hiç fark yoktur. Tıpkı yapım eki ile türetilmiş bir fiilin tek bir oluşu veya kılışı ifade etmesi gibi, kelimelerin bir araya getirilmesiyle meydana gelen birleşik fiil de tek bir oluşu veya kılışı anlatır.*" (1984: 48). Uğurlu, birleşik fiillerin beş özelliğini sayarak birleşik fiillerin bulunmasında belli bir ölçüt belirlemektedir: "*Fiilin bir isimle kullanılması bir kalıplaşmanın gerçekleşip*

gerçekleşmediği, yani birleşik fiil olup olmadığı, dizim açısından bir ölçütle denetlenebilir: Zira kalıplaşma durumunda, fiil ile isim bir birlik oluşturur; bu yüzden isim ile fiilin arasına başka bir unsur giremez. Örnek: Ali hasta ağır oldu, denemezken Ali ağır hasta oldu denebilir; böylece hasta ol- kısmının birleşik fiil olduğu anlaşılabilir.” (2007: 408):

- Birleşik fiil, bir isim ile fiilin oluşturduğu bir bütünlüktür. Temel yapısı, isimb+ fiil şeklinde gösterilebilir.
- Birleşik fiil, cümle unsuru açısından yüklem, kelime grubu açısından birleşik fiil grubudur.
- Birleşik fiil kurabilecek fiillerin bir listesi yapılamaz, Her fiil, istemine göre aldığı tamlayıcısıyla zaman içinde birleşik fiil oluşturabilir.
- Birleşik fiil kuran fiillerin zamanla ses değişikliğine uğraması, anlamını yitirmesi veya “gerçek” anlamının dışında kullanılması birleşik fiil olmasına bir engel teşkil etmez.
- Bir fiilin tamlayıcılarıyla oluşturduğu birlik, “gerçek” anlamının dışında kullanılsa da “birleşik fiil” olamaz.

Gökdağ, birleşik fiillerin tespiti konusunda şunları söylemektedir: “Birleşik kelimeler dilde sabit birleşmelerdir. Bu birleşmeleri meydana getiren unsurların her biri, şekilce ve anlamca kaynaşarak kendi anlamlarının dışında birleşmeyle kazandıkları yeni anlamı işaret ederler. Tıpkı türemiş ve kök halinde bulunan kelimeler gibi sözlükte birer madde başı oluşturur ve bu yönüyle de leksikolojinin inceleme alanı içinde bulunur. Kelime grubu ile birleşik kelimeyi birbirinden ayırt etmek için kullanacağımız kriterlerin başında “sözlüksellik” gelir. Bu açıdan konuya yaklaştığımızda sözlüksel değer olan birleşik fiiller, sayı grupları, tekrarlar, birleşik yapıdaki özel adlar kelime gruplarının bir alt alanı olarak değerlendirilmemeli; morfolojik ve leksik kategoriler olarak ele alınmalıdır. Türkiye Türkoloji’sinde kelime grupları ile birleşik kelimelerin ayırt edilememesinin temelinde kelime grubu tanımı içinde birleşik kelimelerin fonksiyonlarına da yer verilmesi yatmaktadır. Birleşik kelimeler morfolojik ve leksikolojik kategoriler içinde yer alırken, kelime grupları sintatik bir kategoridir.” (2007: 220-225). Nitekim Zeynalov da bileşik fiillere iki fiilin birleşmesi yoluyla yeni kavram ve sözlükbirim meydana getiren söz gruplarını dâhil etmek (1993: 67) gerektiğini söylemektedir.

AT: *çaşıbgalmak, uçup getmek, coşup daşmag, uzanıp galmag, gelip çıhmag*
vb.

Hacıeminoğlu'nun *fiil + fiil şeklinde olanlar, b. isim + fiil şeklinde olanlar* (1992: 15) biçiminde ele aldığı birleşik fiilleri Karahan, "*bir hareketi karşılamak veya bir hareketi tasvir etmek üzere yan yana gelen kelimeler topluluğu*" olarak tanımlamakta ve *bir hareketi karşılayan birleşik fiiller ve bir hareketi tasvir eden birleşik fiiller* olmak üzere iki grupta incelemektedir. Bir isimle bir fiil unsurunun birleşmesinden meydana gelmiş olan fiillere bir hareketi karşılayan birleşik fiiller diyen Karahan, bir hareketi karşılayan birleşik fiilleri de kendi arasında *et-, ol-, yap-, eyle-, kıl-, bulun-* gibi yardımcı fiillerle yapılan ana yardımcı fiillerle kurulan birleşik fiiller ve *de ol-, et-, kıl-, yap-, bulun-, başla-* gibi yardımcı fiilleri yerine asıl fiillerin kullanıldığı diğer fiillerle kurulan birleşik fiiller olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Karahan, zarf-fiil eki taşıyan bir fiil unsuru ile bir tasvir fiilinden kurulan birleşik fiillere de bir hareketi tasvir eden birleşik fiiller: *koşabil-, yazıver-, gezip dur-* vb. (2010: 73-77) demektedir. Öyleyse Karahan, birleşik fiilleri aşağıdaki şekilde sınıflandırmaktadır:

1. *Hareketi karşılayan birleşik fiiller:*

1.1. *Ana yardımcı fiillerle kurulan birleşik fiiller,*

1. 2. *Asıl fiillerin kullanıldığı diğer fiillerle kurulan birleşik fiiller.*

2. *Hareketi tasvir eden birleşik fiiller.*

Başka kaynaklarda birleşik fiiller; *iki fiilden yapılmış bileşik fiiller, yardımcı fiillerle yapılan bileşik fiiller ve anlamca kaynaşmış bileşik fiiller* olmak üzere üçe (Dizdaroğlu, 1963: 29- 40; Bilgegil, 2009: 270; Koç 1996: 340-357) ayrılmaktadır. Birleşik fiillerin üçe ayrıldığı diğer bir tasnif şöyledir (Delice, 2007: 192):

1. *Yardımcı fiillerle kurulan birleşik fiiller,*

1.1. *Yabancı isim + yardımcı fiil yapısıyla kurulanlar,*

1.2. *Fiil [zarf-fiil eki yahut kip eki] + yardımcı fiil yapısıyla kurulanlar,*

2. *Yalın veya çekimli isim + asıl fiil yapısıyla kurulanlar,*

3. *Ek-fille kurulanlar.*

Birleşik fiiller, dörtde ayırarak da ele alınabilmektedir (Kükey, 1972: 10-11; Ediskun, 2005: 228-246):

1. *Fiilin fiille oluşturduğu bileşik fiiller: Yeterlik fiilleri, tezlik fiilleri, sürerlik fiilleri, yaklaşma fiilleri vb.*

2. *Fiilimsinin fiille oluşturduğu bileşik fiiller (-ir ol- vb.), bitirme fiilleri (-miş ol-), davranma (-acak ol-) fiilleri: ağlayacağı tut-, güleceği gel-, gülesi gel- vb.*

3. *İsimlerin fiillerle oluşturduğu bileşik fiiller.*

4. *Anlamca kaynaşmış bileşik fiiller: kafa tut-, baş kaldır-, boy ölçüş-, bel bağla-, pabucunu ters giydir-, deveye hendek atlat- vb.*

Birleşik fiiller, dört başlık altında şu şekilde de gruplandırılmaktadır(Kahraman, 1996: 50-80):

1. *Türkçenin asli yardımcı fiilleriyle yapılan birleşikler;*

2. *Bazı temel fiillerin yardımcı fiil görevinde kullanılmasıyla oluşturulan birleşik fiiller: a) Bir adla bir fiilden oluşanlar: ad çek-, varsa-, elver-, başvuru vb.) İki fiilden oluşanlar: alıkoy-, bakakal-, çıkakal-, donakal-, olagel-, şaşakal-, salıver- öleyaz-, yapadur- vb.*

3. *Olumsuz birleşik fiiller: çekeme-, edeme-, elverme- vb.*

4. *Kalıplaşmış söz öbeği biçiminde birleşik fiiller: evele-gevele-, evir-çevir-alla-pulla- vb.*

Korkmaz birleşik fiili “bir ad veya ad soylu Türkçe veya yabancı kökenli bir kelime ile etmek, edilmek, olmak, olunmak, eylemek kılmak, kılınmak, yapmak yardımcı fiillerinin birleşmesinden ya da belirli kurallar içinde bir araya gelmiş iki ayrı fiilin anlamca kaynaşmasından oluşmuş birleşik yapıdaki fiil türleridir.” (affet-, hisset-, yardım et-, gitmiş ol-, gidecek ol-, yok ol-, bilmiş ol-, anlayabil-, yapabil-, açıver-, bekleyedur-, düşeyaz, didinip dur-, kırıp geçir-)...vb. (2009:530) şeklinde tanımlamaktadır. Ona göre, gramerlerimizdeki birleşik fiiller konusu, gerek içerik gerek sınıflandırma bakımlarından yetersiz ve yer yer düzeltmeye muhtaç bilgilerle sınırlı kalmıştır. Yazar, birleşik fiilleri, taşıdıkları birbirinden farklı yapı, işlev ve anlam özelliklerine göre kendi içlerinde ikiye ayırır (2009: 791):

- *Esas anlamını korumuş veya esas anlamını korumakla birlikte birtakım işlev incelikleri kazanmış olan birleşik fiiller: Bu grupta bir isimle biri yardımcı fiilin birleşmesiyle oluşan birleşik fiiller; -miş ol-, -AcAK ol-, -IcI ol-, -AsI ol-, -(I)-msAr ol- gibi bir yanı sıfat-fiil bir yanı yardımcı fiil olan birleşik fiiller; bir yanı zarf-fiil bir yanı fiil olan birleşik fiiller.*
- *Esas anlamını kaybederek deyimleşmiş olan birleşik fiiller.*

Dil bilgisi kitaplarımızda birleşik fiillerin ele alınmasıyla ilgili Korkmaz'a benzer düşünceyi de Gülsel Sev, dile getirmektedir. “*Türkçe en eski dillerden biridir. Çok eski çağlardan beri geniş bir coğrafyada kullanılması üzerinde en fazla çalışma yapılan sahalardan biri olmasını sağlamıştır. Yapılan çalışmalarda Türk grameriyle ilgili birtakım müşküller kolaylıkla aşılabildiği hâlde, bazı konular hâlâ tam olarak aydınlanmış değildir. Bunlardan biri de birleşik fiillerdir. Bugüne kadar birleşik fiillerin gerek sınırlandırılmasında, gerekse tarif ve tespitinde görüş birliğine varılamamıştır.*” (2001: 1)

Dil bilgisi kaynaklarında *birleşik fiil* terimi ile adlandırılan bu konuyu *öbek-fiiller* terimiyle karşılamayı uygun bulan Delice, öbek fiiller terimini tercih etmesini şu şekilde açıklamaktadır: “*Kendi anlamından uzaklaşmış yardımcı fiillerle kurulan gelivermek, düşeyazmak gibi tasvir fiillerinde bile yapısal ayrılıklar mevcuttur. Asıl fiil ile yardımcı fiil arasına ya zarf-fiil eki ya da zarf-fiil eki yerine bir kip eki kendi işleviyle getirilebilmektedir. Oysa diğer türleri için kullanılan birleşik kelime terimi için birleşenleri herhangi bir ekle ayırmak farklı farklı çekimlemek mümkün değildir. Çekimlendiği zaman bir kelime türü olmaktan çıkıp kelime öbeği kategorisine girmektedir. Örneğin hanımeli bir birleşik kelimedir; ama hanım kelimesine bir ek getirip hanımın eli dediğimizde hanım da el de öz anlamına bürünürler. Böylece adlandırma aşamasında bir alam için kurulmuş ortaklık bozular.*” (2007: 192). Yazar'a göre “*Adlandırma amaçlıyan yanalıklar, birleşik sözcüktür; tek vurguyla söylenip birleşik yazılmalıdır. Anlatım amaçlı yan yanalıklar sözcük öbeğidir ve iki vurguyla söylenip ayrı yazılmalıdır.*” (2014: 35).

Yukarıda verilen bilgilerden de anlaşıldığı üzere, Türkiye Türkçesinde öbek fiillerin (birleşik fiillerin) ne sınırları tam olarak çizilebilmiş ne de birleşik fiil yapıları tam olarak ortaya konulabilmiştir. Lakin Deniz Öztürk'ün *Türkiye*

*Türkçesinde Anlamca Kaynaşmış-Deyimleşmiş Birleşik Fiiller*²⁶ (2008), adlı çalışması ve bu konu üzerine yapılan kapsamlı çalışmalardan biridir. Yine, TDK tarafından 2014 yılında, birleşik fiil konusundaki yaklaşımlar ve birleşik fiil sorununun ele alındığı bir toplantı yapılmıştır.

3.1.5.11.4.1.2. Azerbaycan Türkçesinde

Birden fazla sözcükten meydana gelip, tek bir anlam ifade eden (Abasov,1958: 81) öbek fiiller, Azerbaycan Türkçesinde; ikiye bölünmektedir (Rüstemov, 1965: 156-183):

1. *İkinci tarafı müstakil sözlük anlamını kısmen yitirmiş yardımcı fiillerden ibaret olanlar: eyle-, ol-, kıl-yardımcı fiilleriyle yapılanlar,*

2. *İkinci tarafı müstakil sözlük anlamını yitirmemiş fiillerden ibaret olanlar: gel-, git-, düş-, vur-, koy-, çık- yardımcı fiilleriyle yapılanlar.*

Başka bir Azerbaycan Türkçesi kanağında birleşik fiiller, şu şekilde sınıflandırılmaktadır (Kazımov, 173-175):

1. *Fiillerin birleşmesi yolu ile oluşan birleşik fiiller:*

1.1. *Yakın ve eş anlamlı fiilerin birleşmesi:*

1.1.1. *Anlamlı fiillerin birleşmesi: çalışıb-vuruşmag, esib-coşmag, gızarıp-bozarmag, saralıb-solmag vb.*

1.1.2. *Birinci fiil anlamını korur, ikinci fiil ise anlamını tam koruyamayarak, birinci fiili tarz itibariyle tamamlar: ahıp-gel-, donup gal- vb.*

1.2. *Bilmek fiili ile yapılan birleşikler: yaza bilmek, ohuya bil-, yata bil- güle bil- vb.*

1.3. *Olmag fiili, -miş, -An, -AcAg, -mAll, -AsI sıfat-fiil eklerini alarak birleşik oluşturmaktadır: yazmış olsam, yazan olsam, yazacak olsam, yazmalı olsam, yazası olsam, yzan olsam vb.*

2. *Ad soylu sözcüklerin birleşmesi yolu ile oluşan birleşik fiiller:*

²⁶ Deniz Öztürk, *Türkiye Türkçesinde Anlamca Kaynaşmış- Deyimleşmiş Birleşik Fiiller*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, TDK Tarafından Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1997.

2.1. *Ol-, et-, ele- fiilleri ile oluşan birleşikler: sirdaş ol-, gohum ol-, parça parça ol-, sahip olma vb.*

2.2. *Deyim olarak kullanılabilen fiiller: göze gel- vb.*

Bir diğer kaynakta ise fiil birleşmeleri şöyle ele alınmaktadır (Nağısoylu vd., 67):

1. *Yakın ve eş anlamlı fiillerin birleşmesi*

2. *ol-, et-, ele- yardımcı fiilleri ile yapılan birleşikler,*

3. *-ib eki ile: uçup get-, ötüb geç-*

4. *-a + bil- ile: yaza bil-, göre bil- vb.*

Görüldüğü gibi Azerbaycan Türkçesinde de öbek fiillerin sınıflandırılmasında birlik söz konusu değildir.

3.1.5.11.4.1.3. Türkmen Türkçesinde

Türkmen Türkçesinde genel olarak birleşik fiiller için *goşma işlikler* terimi kullanılmaktadır ve birleşik fiiller, Türkmen Türkçesinde iki şekilde ele alınmaktadır.

1. *İsim + yardımcı fiil ile oluşan birleşikler,*

2. *Fiil + yardımcı fiil ekinde oluşan birleşikler.*

Tutmak, gelmek, çekmek, bolmak, etmek vb. Türkmen Türkçesinde kullanılan yardımcı fiillerdir. Ayrıca TmT'nde öbek fiiller (Bayliev, 314):

1. *İlk kelimesi fiil olmayan birleşik fiiller.*

2. *İlk kelimesi fiil olan birleşik fiiller şeklinde de sınıflandırılmaktadır.*

Türkmen Türkçesinde isim + yardımcı fiil şeklinde yapılan birleşik fiiller, bir isim veya bir sıfat ile *al-, ber-, bil-, çek-, çık-, düş-, et-, gal-, geç-, geç-, gör-, ur-, bol-, oka- sal-, tap-, tut-, yör-* yardımcı fiillerinin birleşmesinden oluşur. Türkmen Türkçesindeki tasvir fiilleri, iki ayrı fiilin kaynaşmasından oluşmuş birleşiklerdir. Bu birleşikler içinde birinci fiil, bir *-A, -I* veya *-(y)- Ip* zarf-fiil yapısındadır ve birleşğin anlamı bu fiil üzerinde yoğunlaşır. Anlamca kaynaşmış, deyimleşmiş yapılar Türkmen Türkçesinde birleşik fiiller içinde incelenmemekte ayrı bir grup olarak görülmektedir.

Görüldüğü gibi, TmT öbek fiillerin tasnifi konusunda, TT ve AT'ne göre, daha tutarlıdır.

3.1.5.11.4.1.4. Gagavuz Türkçesinde

Gagavuz Türkçesi kaynağında bu konu hakkında bilgi olmamasına rağmen, Türk araştırmacıların yapmış olduğu çalışmalarda GT'ndeki öbek fiiller, TT'de olduğu gibi ele alınmaktadır.

Bu çalışmada öbek fiiller; yardımcı fiillerle kurulan birleşikler (yabancı isim + yardımcı fiil yapısıyla kurulanlar ve fiil [zarf-fiil eki yahut kip eki] + yardımcı fiil yapısıyla kurulanlar) ve yalın veya çekimli isim + asıl fiil yapısıyla kurulanlar şeklinde gruplandırılmaktadır.

3.1.5.11.4.2. Yardımcı Fiille Kurulan Öbek Fiiller

Yardımcı fiille kurulanlar öbek fiiller, ya yabancı bir isme Türkçe bir yardımcı fiilin getirilmesiyle ya yalın veya çekimli isim + asıl fiil yapısıyla kurulanlar “deyimler” ya da ek-fiille kurulan birleşmelerdir.

3.1.5.11.4.2.1. Yabancı İsim + Yardımcı Fiil Yapısıyla Kurulanlar

Oğuz şivelerinde sıkça başvurulan fiil birleşmeleridir ki alıntı bir sözcük, Türkçe yardımcı fiille sözdizimine katılmaktadır.

3.1.5.11.4.2.1.1. Oğuz Şivelerinde Yabancı İsim + Yardımcı Fiil Yapısıyla Kurulanlar

Oğuz şivelerinin tamamında tespit edilen bu yapılar, *etmek, olmak, eylemek, kılmak* gibi yardımcı fiillerin başka dillerden Türkçeye girmiş isimlerle kullanılmasıyla oluşan fiil öbeğidir. Bu tür kullanımlar, alıntı sözcükleri, fiil yapma ihtiyacından doğmaktadır. “*Alınma kelimelerden çözümleyici yolla fiil türetme olgusu Türk biliminde çok yüzeysel incelenmiştir. Bu yolla türetilen fiillerin çoğu bir kural olarak bileşik fiil gibi incelenmiştir. Aslında bu yolla her zaman bileşik fiil oluşmaz. Bileşik fiillerin her iki ögesi (birinci öge genellikle bağ fiil olur.) fiil olduğu hâlde, alınma sözlerden meydana gelen fiillerin birinci ögesi istisnasız adlardan ibarettir. Bu kabilden olan fiilleri ikinci tarafını ise yardımcı fiiller teşkil eder. Sonuç itibarıyla bu yolla çözümleyici, bileşik ve dolaylamalı fiil biçimleri oluşur. Oğuz*

şivelerinde bu fiil biçimlerinin birinci ögesini teşkil eden alınma sözler daha çok Arap, Fars, kısmen de Rus sözlerinden ibarettir. Alınma sözlerden çözümleyici yöntemle meydana gelen fiillerin ikinci tarafını èt-, èle-, gıl, ol ve sözlüksel manasını bu birleşmelerle kısmen daraltan diğer yardımcı fiiller oluşturur.” (Zeynalov, 250).

3.1.5.11.4.2.1.1.1. Türkiye Türkçesinde

“İsimle birleşik fiil yapan yardımcı fiiller; et-, ol-, eyle-, bulun-, yap- vb. fiillerdir. Bunlardan et-, eyle-, yap- isimlerden geçişli birleşik fiil, ol-, bulun- ise geçişsiz birleşik fiil yapar. Yardımcı fiil, bir fiilleştirme ve çekim unsuru olarak vazife görür.” (Ergin, 2007, 365). Türkiye Türkçesinde isim + yardımcı fiilleri birleşik kabul edilmesi konusunda fikir birliği söz konusudur. Lakin dil bilgisi/ dilbilim kitaplarının aksine, et-, ol- vb. fiiller ile oluşturulan yapıların bir birleşik fiil oluşturmadıkları/ oluşturamayacakları, bunların bir ek-fiil/ cevher fiili/ yüklemleştirici gibi kullanıldıkları, bunların, bu yapıların birleşik fiil başlığı altında değil de, ek-fiil/ cevher fiili/ yüklemleştirici(ler) başlığı altında incelenmesi (Baydar, 2013: 55) gerektiği bilgisi de vardır.

3.1.5.11.4.2.1.1.2. Azerbaycan Türkçesinde

eyle-, ol-, kıl- yardımcı fiilleriyle yapılan birleşikler, Azerbaycan Türkçesinin tüm kaynaklarında aynı şekilde ele alınmaktadır (analiz etmek, grim etmek, bürokratlık elemek, dikte etmek, assimilyasiya olunmag, mehkum olmag, helak olmag vb.).

3.1.5.11.4.2.1.1.3. Türkmen Türkçesinde

Türkmen Türkçesinin tüm kaynaklarında, isim + yardımcı fiil üzerinde durulan fiil birleşmeleridir (tans etmek, liderlik etmek, kömek et, göz-kulak ol-, satın al vb.).

İlk kelimesi fiil olmayan birleşik fiiller (Baylıev, 314) Türkmen Türkçesinde isim + yardımcı fiil şeklinde yapılan birleşik fiiller, bir isim veya bir sıfat ile al-, ber-, bil-, çek-, çık-, düş-, et-, gal-, geç-, geç-, gör-, ur-, bol-, oka- sal-, tap-, tut-, yör-yardımcı fiillerinin birleşmesinden oluşur. Türkmen Türkçesindeki tasvir fiilleri, iki ayrı fiilin kaynaşmasından oluşmuş birleşiklerdir. Bu birleşikler içinde birinci fiil, bir -A, -I veya -(y)- Ip zarf-fiil yapısındadır ve birleşğin anlamı bu fiil üzerinde

yoğunlaşır. Anlamca kaynaşmış, deyimleşmiş yapılar, Türkmen Türkçesinde birleşik fiiller içinde incelenmemekte ayrı bir grup olarak görülmektedir.

3.1.5.11.4.2.1.1.4. Gagavuz Türkçesinde

Gagavuz Türkçesinde, *et-*, *ol-*, yardımcı fiilleri sıkça kullanılmaktadır (*yardım etmee*, *doklad etmee*, *izmet etme*, *kaybelmee*, *pişman olmaa*, *sarhoş olmaa*, *prost olma vb.*). Gagavuz Türkçesinde *et-* fiili aynı zamanda Yunan kökenli sözlerle de fiil oluşturur: *vatz etmee*, *steyonoz etmee vb.* (Zeynalov, 250). “*GT’de ödünç isimler dışında, Türkçe isimlere ve edatlara da et- yardımcı fiili getirilmektedir: hadi etmää “davet etmek”, karşı etmää “karşı koymak” vb. et- yardımcı fiiline benzeyerek ol-yardımcı fiilinin el- şeklini aldığı kullanışlarda vardır: kaybelmää.*” (Özkan, 2007: 131).

Oğuz şivelerinde yabancı isim + yardımcı fiil yapısıyla kurulan öbek fiiller konusunda, farklı bir durum söz konusu değildir.

3.1.5.11.4.2.2. Fiil [Zarf-Fiil Eki Yahut Kip Eki] + Yardımcı Fiil Yapısıyla Kurulanlar

Bu biçimbirimlerde, esas fiil anlamını korurken yardımcı fiil anlamını kaybetmekte ve yardımcı fiil, asıl fiile çeşitli anlamlar katmaktadır. Bu fiil birleşmeleri, “*Karışık bir hareketin tek bir fiille anlatılması mümkün olmadığı zaman bu karışık hareketi göstermek için kullanılmaktadır.*” (Bayliev, 313).

3.1.5.11.4.2.2.1. Oğuz Şivelerinde Fiil [Zarf-Fiil Eki Yahut Kip Eki] + Yardımcı Fiil Yapısıyla Kurulanlar

Esas bir fiil ve yardımcı fiilin bir zarf-fiil ekiyle bağlanması sonucu oluşan yapılara, tasvir fiilleri denmektedir. Türkiye Türkçesinde birleşik fiiller ana başlığı altında ele alınan tasvir fiilleri, genellikle yeterlik fiilleri, sürerlik fiilleri, tezlik fiilleri, yaklaşma fiilleri olmak üzere dörde ayrılmaktadır.

3.1.5.11.4.2.2.1.1. Türkiye Türkçesinde

Türkçede bu fiil öbekleri, birleşik fiiller adı altında ele alınmakta ve bu tür kullanımlara, *tasvir fiilleri* de denmektedir. Ayrıca Zeynalov, *kip eki + yardımcı fiil* yapısıyla kurulan öbeklere *fiilin dolaylamalı biçimleri* demektedir ve de bunların

birleşik fiil olmadığını söylemektedir: “*Bileşik fiiller dolaylamalı fiil biçimlerinden de ayrılır. Dolaylamalı fiil biçimleri de çoğu Türk lehçesinde bileşik fiillere sokulabilir. Bu Oğuz grubu Türk lehçelerinde, özellikle Azerbaycan Türkçesinde belirgin şekilde görülmektedir. Şöyle ki ol- yardımcı fiiliyle meydana gelen türlü dolaylamalı biçimler Oğuz lehçelerinde kayıtsız şartsız bileşik fiil olarak incelenir. Bilindiği gibi, dolaylamalı fiil biçimlerini meydana getiren ol-(bol-) yardımcı fiili hem adlara hem de fiillerle bitişerek tasvir yolu ile hal, hareket, olay hakkında belli bir anlam yaratır.*” (1993: 253-260). Türkiye Türkçesinde fiillimsi ve yardımcı fiilden oluşan birleşik fiiller, yapı özellikleri dikkate alınarak üç grupta (Ergönenç, 2007: 92) toplanmaktadır:

1. *Zarf-fiillerle kurulan birleşik fiiller,*
2. *Sıfat-fiillerle kurulan birleşik fiiller,*
3. *İsim-fiillerle kurulan birleşik fiiller.*

“*Bu tür öbek-fiillerin oluşumunu sağlayan yardımcı fiiller sınırlı sayıdadır ve eklendikleri asıl fiillere ivedik, yeterlilik, sürerlilik gibi kiplik anlamlar katar: yazıvermek, gelivermek, bakakalmak, gidedurmak, ağlayacak gibi olmak, söylemiş bulunmak.*” (Delice, 2007).

3.1.5.11.4.2.2.1.2. Azerbaycan Türkçesinde

Azerbaycan Türkçesinde fiil [zarf-fiil eki yahut kip eki] + yardımcı fiil yapısıyla kurulan birleşikler; bilmek fiili ile yapılan birleşikler: yaza bilmek, ohuya bil-, yata bil- güle bil- vb, olmag fiili, -mİş, -An, -AcAg, -mAll, -AsI sıfat-fiil eklerini alarak birleşik oluşturmaktadır: yazmış olsam, yazan olsam, yazacak olsam, yazmalı olsam, yazası olsam, yazan olsam vb. Ayrıca -ib eki ile: uçup get-, ötüb geç- ve de -a + bil- ile: yaza bil-, göre bil- vb. (Nağısoylu vd., 67) yapısı da bu grupta incelenmektedir.

3.1.5.11.4.2.2.1.3. Türkmen Türkçesinde

Türkmen Türkçesinde ise bu biçimbirimler, *goşma işlikler* olarak adlandırılmakta ve Türkmen Türkçesinde tasvir fiilleri; yeterlik fiilleri, tezlik fiilleri, hareketin sürecini ve yönünü anlatan fiiller, hareketin başlangıcını ve sonunu anlatan

fiiller şeklinde, daha ayrıntılı olarak ele alınmaktadır. Türkmen Türkçesindeki tasvir fiillerin “*ıktıdar, çabukluk, devamlılık*” şeklinde üçe ayrıldığı da (Çağırın, 1998: 317) görülmektedir.

TmT’nde tasvir fiilleri, ilk kelimesi fiil olan birleşik fiiller kısmında ele almaktadır. İlk kelimesi fiil olan birleşik fiiller yani tasvir fiilleri şu alt gruplara ayrılmaktadır: 1. Hareketin meydana gelme sürecini veneticesini gösteren birleşik fiiller, 2. Karmaşık şimdiki zamanı anlatan birleşik fiiller ve 3. Modallık gösteren birleşik fiiller (Baylıyev, 313-314). Clarck ise tasviri fiilleri; *descriptive verbs* “betimsel tasvir fiilleri” başlığı altında incelemektedir. Clarck fonksiyonuna göre tasviri fiilleri bazı gruba ayırmaktadır: 1. *Beginning of action* “Hareketin başlangıcını anlatanlar”, 2. *Process of action* “Süreç anlatanlar”, 3) *Direction of action* “Hareketin yönünü anlatanlar” (1999: 311-349).

“Tasvir fiilleri konusu hem Türkiye hem de Türkmen Türkçesinde yeterince anlaşılammış ve çözüme kavuşturulamamıştır. Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Türkmen Türkçesinde tasvir fiilleri, tanımlama, sınıflandırma, hangi yapıların tasvir fiili olduğu konusunda görüş birliği yoktur.” Diyen Savaş Şahin, Türkmen Türkçesindeki tasvir fiiller, beş grupta toplamaktadır: 1. Yeterlik bildiren tasvir fiilleri 2. Tezlik bildiren tasvir fiilleri 3. Hareketin, sürecini, artışını ve yönünü gösteren tasvir fiilleri 4. Hareketin başlangıcını gösteren tasvir fiilleri 5. Bitme bildiren tasvir fiilleri. Ayrıca Şahin, *“Türkmen Türkçesinde bilmek, bolmak, bermek, gelmek, gitmek, oturmak, durmak, yörmek, yatmak, ugramak, başlamak, durmak, galmak, çıkmak, geçmek, goybermek yardımcı fiilleri tasvir fiil kuruluşunda kullanılan yardımcı fiillerdir. Hareketin başlangıcını ve bittiğini gösteren tasvir fiillerinden Türkiye Türkçesi dil bilgisi kitaplarında bahsedilmemektedir. Aslında bu yapılar Türkiye Türkçesinde de mevcuttur; fakat dil bilgisi kitaplarına girmemiştir.”* (Savaş Şahin, 2013: 181-189) der.

Görüldüğü üzere, tasvir fiiller konusu, Türkmen Türkçesinde üzerinde fazlaca durulmakta ve daha ayrıntılı olarak değerlendirilmektedir.

3.1.5.11.4.2.2.1.4. Gagavuz Türkçesinde

Bu fiillerin *tezlik, sürerlilik, yaklaşıma ve yeterlilik* anlamları, Gagavuz Türkçesinde de mevcuttur.

Örnek: *alabilmää, bakıvermää, bakakalma, öleyazmaa* vb.

Ancak, GT’nde bazı kullanımlarda –I zarf fiili düşebilmektedir: *kolverinmää* “koyuvermek”, *salvermää* “salıvermek” (Özkan, 2007: 131).

Fiil [zarf-fiil eki yahut kip eki] + yardımcı fiil yapısıyla kurulan birleşik fiiller Oğuz şivelerinin tamamında ele alınan bir konudur. Bu konu, genellikle, *yeterlik fiilleri, sürerlik fiilleri, tezlik fiilleri, yaklaşıma fiilleri* şeklinde incelenmekte ve kurallı birleşik diye bilinmektedir. Bu tür öbek fiiller, Oğuz şiveleri için müşterek bir konudur.

3.1.5.11.4.3. Yalın veya Çekimli İsim + Asıl Fiil Yapısıyla Kurulanlar

Yalın veya çekimli isim + asıl fiil yapısıyla kurulan bu birleşmelerin birleşik oluşturup oluşturmadığı tartışmalı bir konudur.

3.1.5.11.4.3.1. Oğuz Şivelerinde Yalın veya Çekimli İsim + Asıl Fiil Yapısıyla Kurulanlar

Oğuz şivelerinde yalın veya çekimli isim + asıl fiil yapısıyla kurulan birleşikler, deyimler ve yarı deyim olan yapılardır.

3.1.5.11.4.3.1.1. Türkiye Türkçesinde

“Bu tür öbek-fiillerin oluşumunda sözlükteki herhangi bir fiil eklendiği çekimli veya çekimsiz isimlerle anlamca kalıplaşarak yardımcı fiil gibi kullanılmak yoluyla öbek-fiiller meydana getirilebilir. Bu durumda ya yüzde yüz kalıplaşmış fiil öbekleri deyim ya da yerine göre kalıp ifade şeklinde kullanılabilen fiil öbekleri yarı deyim ortaya çıkar: *köplere binmek (deyim), öne çıkmak (yarı deyim)*” (Delice, 2007). Lakin bu tür kullanımların birleşik fiil sayılmayarak bunların fiillerin tamlayıcılarla oluşturduğu birlik olduğu, birleşik fiil olarak kabul edilen *içi kan ağla-*, *anasından emdiği sütü fitil fitil burnundan getir-*, *etekleri zil çal-*, *ipe un ser-*, *baltayı taşla vur-* gibi birliklerin birleşik fiil değil, bir fiilin kendi sistemine göre tamlayıcılar alması (Uğurlu 2007: 410) durumu olduğu belirtilmektedir. Deyimlerin birleşik fiil kabul edilip edilmemesi ile ilgili olarak Zeynalov da Uğurlu’ya benzer bir yaklaşım da bulunmaktadır. “İş, hal-hareket kavramı veren bu kabil sözler, fiil olarak adlandırılmaz. Onlar fiillere ancak sözlüksel - deyimsel eş olabilirler.

Bileşik fiillerin taraflarının sabitliğine göre de sabit söz birleşmelerinden (deyimlerden) ayrılır. Şöyle ki bileşik kelimedede ancak iki unsur olabilir. Deyimsel birleşmelerde ise öğelerin sayısı üç hatta daha fazla olabilir. Bileşik fiillerle deyimse birimler, sözcük türlerinden oluşmalarına göre de ayrılır. Bileşik fiili oluşturan unsurlar daima fiil olduğu hâlde, sabit söz birleşmeleri (deyimler) türlü kelime türlerinden meydana gelebilir.” (Zeynalov, 1993: 253-260). “Sabit birleşik kelimeler de birleşik fiil olamaz. Onlar yalnız fiillere karşılık olabilir. Başa düşmek, elden gitmek, dehşete gelmek, başa salmak, ömür sürmek, gözü götürmemek vb. Bize göre birleşik fiiller, iki fiilin birleşmesi yolu ile yeni anlam, leksem meydana getiren söz gruplarına alınmalıdır. Bu birleşmelerin birinci terkibi fiil birleşmesi, ikinci terkibi ise asıl anlamını kısmış fiillerden ibarettir. Önceki söz gruplarından farklı olarak bu taraflar sözlük anlamlarını tamamıyla koruyamamış önceki anlamlarından ayrı, yeni bir anlam meydana getirmişlerdir. Bu birleşimlerin hiçbiri yeni sözlükbirim yaratmamış, tarafların sözlüksel anlamı kaynayıp karışmamıştır.” (Zeynalov, 1972: 515-516).

Görüldüğü gibi, deyimlerin/yarı deyimlerin fiil birleşmesi olarak kabul edilip edilmesi konusunda çeşitli fikir ayrılıkları vardır.

3.1.5.11.4.3.1.2. Azerbaycan Türkçesinde

Deyim olarak kullanılabilen bu fiillerde birinci fiil anlamını korur, ikinci fiil ise anlamını tam koruyamayarak birinci fiili tarz itibarıyla tamamlar: ahıp-gel-, donup gal, göze gel- vb. Azerbaycan Türkçesinde deyimler, birleşik fiil olarak kabul edilmektedir.

3.1.5.11.4.3.1.3. Türkmen Türkçesinde

Anlamca kaynaşmış, deyimleşmiş yapılar, Türkmen Türkçesinde birleşik fiiller içinde incelenmemektedir.

3.1.5.11.4.3.1.4. Gagavuz Türkçesinde

“Gagavuz Türkçesinde, düümää, gelmää, urma fiilleri deyimleşmektedir: şamar düümää ‘alkışlamak’, raz gelmää ‘rast gelmek’, telefon urmaa ‘telefonun çalması’ vb.” (Özkan, 2007: 131).

Oğuz şivelerinde yalın veya çekimli isim + asıl fiil yapısıyla kurulan yapıların birleşik olup olmadığı konusu, özellikle TT tartışmalıyken TmT’nde deyimler birleşik içerisinde ele alınmamaktadır.

Görüldüğü gibi, Oğuz şivelerinde hem isim + yardımcı fiil hem fiil [zarf-fiil eki yahut kip eki] + yardımcı fiil hem yalın veya çekimli isim + asıl fiil yapısına örnek kullanımlar söz konusudur. Deyimlerin/yarı deyimlerin birleşik kabul edilip edilmemesi konusunda, Oğuz şivelerinde farklı durumlar söz konusudur. Oğuz şiveleri için, birleşik fiillerin sınırı hâlâ belirsizdir ki bu konuda araştırmacıların kişisel yaklaşımlarından kaynaklanan bir karmaşa söz konusudur.

3.2. Dil Bilgisel Anlamlı Sözcükler

Bu çalışmada sözcükler, sözlüksel anlamlı ve dil bilgisel anlamlı olmak üzere iki ana başlıkta ele alınmaktadır. Yardımcı fiil ve edat, dil bilgisel anlamlı sözcük içerisinde değerlendirilmekte, edat ise çekim edatları, bağlama edatları, ünlem edatları ve pekiştirme edatları şeklinde dört alt başlıkta incelenmektedir.

“Cümleye kavram adı olarak değil de kavram adı taşıyan sözcüklere anlamsal destek vermek amacıyla kullanılan sözcükler, dilbilgisel anlamlıdır. Bu sözcüklerde sözlükte zikri geçen gerçek, yan, mecaz, argo ve terim anlamlarının hiçbiri yoktur. Bu tür sözcükler yardımcı fiil, çekim edatı, bağlama edatı, ünlem edatı ve pekiştirme edatıdır.” (Delice, 2008:105).

3.2.1. Yardımcı Fiiller

Türkçe fiiller; *sentaktik* ve *analitik usullerle teşkil edilenler* olmak üzere (Kononov, 1956: 339) ikiye ayırmaktadır. Analitik usullerle fiil teşkil etme yollarından biri, yardımcı fiillerden yararlanmaktır. Türk şivelerinde tek başına birer anlamı olan fiiller olduğu gibi bir isimle veyahut bir fiille birleşerek kullanılan fiiller de bulunmaktadır. Yardımcı fiil diye tanımlanan bu tip fiiller, esasında başlı başına birer fiil olma özelliğine sahipken bir isimle veya bir fiille birlikte kullanılıp birleşik fiilleri teşkil etmektedir. Yardımcı fiillerin birinci görevi yabancıismi yüklem yapmak, ikinci görevi ise birlikte kullanıldığı fiilleri ve fiilimsileri tasvir edip cümlede, dil bilgisel anlamlı sözcükler olarak sözdizimine katkı sağlamaktır. Ancak yapılan çalışmalar Türk şivelerinde yardımcı fiillerin esas fiillerle karıştırıldığını

göstermektedir. “Eğer bir fiil kendi manası ile kullanılmışsa zarf almış müstakil fiilden ibarettir. Yok, eğer o fiil manası ile değil de çekim unsuru olarak görülüyorsa yardımcı fiildir ve orada birleşik fiil vardır. Fiille birleşik fiil yapan yardımcı fiilleridir: bil-, ver-, gel-, gör-, dur-, kal-, yaz-, koy-(ko-) vb. Bunların başına fiillerin vokal, nadir olarak da -ıp, -ip gerundiumu getirilerek birleşik fiil yapılıdır. Asıl mânâ gerundium fiilinin mânâsıdır. Yardımcı fiiller mânâları ile değil, sadece yardımcı fiil fonksiyonu ile çekim unsuru olarak vazife görürler.” (Ergin, 386-388). Zuhâl Kargı Ölmez, yardımcı fiilleri “sadece ad ya da ad soylu sözcükler ve eylemsilerle birlikte kullanılan ve onları eylemleştiren, kimi zaman da birleştiği sözcükle beraber gerçek anlamından sıyrılarak deyim oluşturan eylemler ya da sözcükler “ olarak kabul eder (2003: 120). “İsimlerin sonuna gelerek onların fiil gibi kullanılmasını sağlayan tek başına da anlamı olduğu hâlde genellikle bu görevi yerine getirmeye yarayan etmek, eylemek, olmak kılmak gibi fiiller yardımcı fiil; yarı yardımcı fiil ise tek başına anlamı olduğu hâlde zarf-fiil eki -(y)A ve -(y)I almış bazı fiillerden sonra gelerek birleşik fiil yapan fiillerdir.” (Topaloğlu, 1989). Topaloğlu'nun yarı yardımcı fiil dediği bu kullanımlar, çoğu araştırmacı tarafından birleşik fiil olarak kabul edilmektedir.

Yardımcı eylemler, kimi kez Türkçede -laş, -lan gibi eylem türeten eklerin yerini tutar: iyileş- yerine iyi olmak, hastalan- yerine hasta olmak kullanılmaktadır (Aksan, 1976: 120).

1. *Yabancı ismi yüklem yapan yardımcı fiiller: Olmak, etmek, eylemek, kılmak, yapmak.*

2. *Asıl fiilin kipini belirleyen yardımcı fiiller (Delice, 2008: 105-108).*

3.2.1.1. Yabancı İsmi Yüklem Yapan Yardımcı Fiiller

3.2.1.1.1. Oğuz Şivelerinde Yabancı İsmi Yüklem Yapan Yardımcı Fiiller

3.2.1.1.1.1. Türkiye Türkçesinde

Türkçede sadece fiil soylu kelimeler ve kelime grupları değil, isim soylu kelimeler ve kelime grupları da yüklem olabilmektedir (Baydar, 2013: 56). Bunun için yardımcı fiillere ihtiyaç duyulmaktadır. Deny, bir adla bir yardımcı eylemin birlikte kullanıldığı kelimelere mürekkep fiiller (1941: 830) demektedir. Kononov da

bir adla, sentaktik görev yapan *etmek, eylemek, kılmak, olmak* gibi yardımcı fiilleri birleşik fiiller (1956: 548) diye adlandırmaktadır. “*Bu tür yardımcı fiiller mutlaka bir yabancı isimden sonra gelir ve o ismin Türkçe cümlelerin yüklemi olmasını sağlar.*” (Delice, 2008: 105).

Olmak, etmek, kılmak, eylemek gibi yardımcı fiillerin dışında *bilmek, vermek, kalmak, durmak* gibi kimi eylemlerin de eylemsilerle yardımcı eylem gibi kullanıldıkları ve bir tür bileşik eylem yaptıkları görülür (Aksan, 1976: 120). *Olmak* fiiliyle teşkil edilenler geçişsiz *etmek, eylemek, kılmak* fiilleriyle biriyle teşkil edilenler ise, geçişli’dir (Bilgegil, 2009: 268). Bazı yardımcı fiiller, deyim de oluşturmaktadır: *gözü olmak, harap olmak,, bir dediğini iki etmemek, adam olmak* vb.

“*Eskiden de yaşadığı buna benzer kuruntu ve hayret anlarının biri içinde, Selma'nın aynı noktada bulunduğu emin olmak hissiyle ortada ondan eser olmaması tezatından gelen şaşkınlıktan kurtulmaya çalışarak, yorgun ve sarsak bir kaç adım atarken durdu: İşte Selma! Geliyor! Geliyor!*” (Peyami Safa, Matmazel Noraliya'nın Koltuğu, s. 132).

3.2.1.1.1.2. Azerbaycan Türkçesinde

AT’nde de *olmak, etmek* ve *eylemek* fiilleri yardımcı fiil olarak kullanılır.

Sen meğlub olacaksan, seni, kızını esir alacaklar. “Sen yenileceksin, seni ve kızını esir alacaklar.” (Azerbaycan Masalları, Babayemir, 58).

3.2.1.1.1.3. Türkmen Türkçesinde

Türkmen Türkçesinde isim + yardımcı fiil şeklinde yapılan birleşik fiiller, *al-, ber-, bil-, çek-, çık-, düş-, et-, gal-, geç-, geç-, gör-, ur-, bol-, oka-, sal-, tap-, tut-, yör-* yardımcı fiilleri ile yapılmaktadır.

Baylyev; *et-, kıl-, eyle-, bol-* yardımcı fiillerinin Türkmen Türkçesinde eskiden beri birleşik fiilleri oluşturmakta kullanıldığını, ilk başta bu fiillerin Arapça ve Farsça kökenli kelimelere, Sovyet döneminde ise Rusçadan Türkmen Türkçesine geçmiş kelimelere getirilmeye başlandığını dile getirmektedir. Baylyev, ilk kelimesi fiil olmayan gruba *et-, eyle, kıl-, bol-* yardımcı fiilleri dışında *gör-, ber-* fiillerini de

dâhil etmektedir. Yazar, *tutmak* (haber tutmak), *salmak* (nazar salmak), *çıkılmak* (üstün çıkmak), *çekmek* (can çekmek), *galmak* (hayran galmak), *atmak* (gep atmak), *almak* (garşı almak), *satmak* (cömertlik satmak) fiillerini ise yardımcı fiil olarak Türkmen Türkçesinde henüz tam olarak yerleşmemiş fiiller olarak göstermektedir (319). Türkiye Türkçesinde yeterlik için kullanılan *bil-* fiili Türkmen Türkçesiyle ortaktır. Türkmen Türkçesinde kullanılan *bol-* fiili de yeterlik anlamı taşımaktadır. Türkiye Türkçesinde tezlik için kullanılan *ver-* yardımcı fiili Türkmen Türkçesinde sadece kelime başındaki ünsüz değişimi harici ortaktır; *ber-* şeklinde kullanılır. Bununla birlikte Türkmen Türkçesinde *çık-*, *geç-*, *goyber-* fiilleri tezlik ifade etmektedir. Türkmen Türkçesinde süreklilik için *al-*, *başla-*, *bar-*, *dur-*, *gel-*, *gör-*, *kal-*, *otur-*, *otur-*, *yör-* yardımcı fiilleri kullanılmaktadır (137). TmT’nde *çık-*, *geç-*, *goyber-* fiilleri tezlik ifade ederken süreklilik için *al-*, *başla-*, *bar-*, *dur-*, *gel-*, *gör-*, *kal-*, *otur-*, *otur-*, *yör-* yardımcı fiilleri kullanılmaktadır.

Yalñız oğlum saña aşık bolup, akıl-huşunu yitirip yör. “Yalnız oğlum sana aşık olup, akılını kaybetmiş durumda.” (Türkmen Masalları, Kelgırmak, s. 57).

3.2.1.1.1.4. Gagavuz Türkçesinde

GT’nde, *et-*, *eyle-*, *ol-* yardımcı fiilleri aynen TT’ndeki gibi, ad ve ad soylu sözcükleri yüklem yapmak için kullanılmaktadır. “GT’nde ödünç isimler dışında Türkçe isimlere ve edatlara da *et-* yardımcı fiili getirilmektedir: *habrä etmää* ‘saldırmak’, *hadi etmää* ‘davet etmek’, *karşı etmää* ‘karşı koymak’ vb. *Et-*, *ol-* yardımcı fiilleri, GT’nde kök halindeki bazı fiillere de gelebilmektedir: *sus olmaa* “susmak”, *şaş olmaa* “şaşırmak”, *basetmää* “fırlatmak” vb. (Özkan, 2007: 131).

Ey adam, eer benim koruyucum Allahın Aslanı yardım edärsä, say, ani Zaarişan sora burada, senin dizindä! “Ey adam, eğer benim koruyucum Allah Aslanı yardım ederse şu andan itibaren Zâri’yi burada, dizinin dibinde say!” (Gagavuz Destanları, Köroğlu, s. 108).

İşittim bän, ani nerelerdäsä peedä olmuş bir pek kudretli girgin, adı Köroğlu. “Ben, Köroğlu adında pek kudretli bir yiğidin ortaya çıktığını işittim.” (Gagavuz Destanları, Köroğlu, s. 107).

Oğuz şivelerinde en sık kullanılan yardımcı fiiller şunlardır:

- *Et-* yardımcı fiili, tüm Oğuz şivelerinde kullanılmakta olup GT’nde *etmee* şeklindedir.
- *Kıl-* yardımcı fiili Oğuz şivelerinde yaygın biçimde kullanılmış, günümüzde ise yerini *et-*, *eyle-* fiillerine bırakmıştır (Zeynalov, 2515).
- *Ol-* yardımcı fiili, Oğuz şivelerinde sıkça kullanılan bir yardımcı fiildir. TmT’nde *bol* -GT’nde ise *olmaa* biçimde kullanılıp TT ve AT’nde *ol-* kullanılmaktadır.

3.2.1.2. Asıl Fiilin Kipini Belirleyen Yardımcı Fiiller

Betimsel tasvir fiilleri (Clarck, 1998: 311) veya *fiilin kipini belirleyen yardımcı fiiller yani dolaylamalı biçimler* (Zeynalov, 1993: 260) başlığı altında incelenen fiillerdir. Bu fiillerde, esas fiil anlamını korurken yardımcı fiil anlamını kaybederek yardımcı fiil, asıl fiilin kipini belirlemektedir. Bu yapılarda asıl fiil, yardımcı fiile zarf fiil ekleriyle bağlanır. Asıl fiilin kipini belirleyen yardımcı fiiller hem tasviri fiil hem yarı tasviri fiil hem de birleşik fiil olarak kabul edilmekte olup en yaygın kullanım birleşik fiil ifadesidir.

Gabain, fiil birleşmelerini üçe ayırmaktadır. Gabain, asıl anlam taşıyan bir eylemle yardımcı bir eylemin (*ol-*, *bulun-*) oluşturduğu bileşik eylemleri çalışmasının birinci bölümde ele almaktadır. Gabain, *söleyüpdur*, *okuyadur*-örneklerinde görülen, yine bir esas eylemle kendi anlamını yitirmiş bir eylemden oluşan fiil öbeklerini de ikinci tür bileşik eylemler diye adlandırmaktadır. Üçüncü bölüm, yine bir eylemle, gerçek anlamını yitirmemiş, *başla-*, *bil-*, *buyur-*, *gör-* gibi eylemlerden oluşur. Bir başka bölüm bileşik eylem ise, *et-*, *kıl-*, *eyle-* gibi eylemlerle oluşur ve bu eylemler de birer yardımcı eylemdir (1953: 16-28).

3.2.1.2.1. Oğuz Şivelerinde Asıl Fiilin Kipini Belirleyen Yardımcı Fiiller

3.2.1.2.1.1. Türkiye Türkçesinde

Ergin, fiil + zarf-fiil + fiil birleşmelerine *fille birleşik fiil yapan yardımcı fiiller* içerisinde değinmektedir. Yazar, yardımcı fiilleri, *bil-*, *ver-*, *gel-*, *gör-*, *dur-*, *kal-*, *yaz-*, *ko-* (*ko-*) fiilleri şeklinde sıralamakta ve “*bunların başına fiillerin vokal, nadir olarak da -ıp, -ip gerundiumu getirilerek birleşik fiil yapılır. Asıl mânâ*

gerundium fiilinin mânâsıdır. Yardımcı fiiller mânâları ile değil, sadece yardımcı fiil fonksiyonu ile çekim unsuru olarak vazife görürler.” (2007:386) demektedir.

Korkmaz, anlamları bakımından fiilleri: *aç-, bak-, çiz-* gibi tek başlarına birer anlama sahip olan esas fiiller ve ancak kendinden önceki adlar ile birleşerek birer anlam kazanmış olan yardımcı fiiller (2009: 533-534) olmak üzere iki bölümde incelemiştir. Korkmaz, bu yapıları *bir yanı zarf-fiil olan birleşik fiiler: tasvir fiilleri* başlığıyla ele alıp *1. Yeterlik, 2. Tezlik, 3. Süreklilik, 4. Yaklaşma, 5. Uzaklaşma olmak* üzere beşe ayırmakta ayrıca yazar, bu birleşiklerin anlamca sıkı sıkıya bağlı olduğunu ve tek bir oluşla kılışı gösterdiğini yardımcı fiilin görevinin esas fiildeki oluş ve kılışın biçimini tarzını tasvir etmek (2009: 811) olduğunu belirtmektedir.

Koç, *iki eylemle kurulmuş birleşik eylemler* olarak ele aldığı bu birleşmeleri: *1. Yeterlik bildiren birleşik eylemler, 2. Tezlik bildiren birleşik eylemler, 3. Süreklilik bildiren birleşik eylemler, 4. Yakınlık bildiren birleşik eylemler* (1996: 279) şeklinde dört başlıkta toplamaktadır.

Gencan tasvir fiilleri *özel birleşik eylemler* olarak göstermekte ve bu fiilleri: *1. Yeterlik eylemi, 2. Tezlik eylemi, 3. Süreklilik eylemleri, 4. İsteklenme eylemi (göreceği gel-, gülesi gel), 5. Yaklaşma eylemi* (2001: 358) şeklinde dört grupta incelemektedir.

Delice, fiilleri kullanım açısından asıl ve yardımcı olmak üzere iki kısımda inceler. Yazar, asıl fiillerin kılış ve oluş anlamlarının dışavurumlarını sağlarken yardımcı fiillerin ya yabancı dillerden Türkçeye girmiş isimlerin veya bu eklerin yerine kullanılabilen kip ekleriyle birleşerek özel fiil kiplerin oluşturmak (düşeyazmak, bakıp durmak vb.) veya da isimlere eklenerek onların yüklem oluşlarını sağlamak (güzel turur> güzeldir, açık ermiş > açılmış vb.) için kullanıldığını (2007: 192) ifade etmektedir. Delice'nin “*Türkçe bir fiilin anlamına öncülü olan bir kiplik eki veya sözcüğü ile değişik kip anlamları katar*” dediği yardımcı fiilleri ikiye ayırarak ele alınmaktadır.

“*Biraz sonra durdu, doğruldu, ellerini dizlerinin üstüne koydu ve dondu. Ferit ona bakakaldı.*” (Peyami Safa, Matmazel Noraliya'nın Koltuğu, s. 231).

“Orhan, Duru ve ben onu dövüyazdık.” (Atilla İlhan, Hangi Batı, s. 23)

“Ona doğru bir adım attı, soracak oldu, vazgeçti. Aziz onun yaklaştığını fark edemeyecek kadar dalgındı.” (Peyami Safa, Matmazel Noraliya’nın Koltuğu, s. 326).

“Tosun onun bu hareketindeki aceleyi ve kesinliği görünce başını arkaya salıverdi, gözlerini yumdu ve «of Allah’ım, of...» diye inlemeye başladı.” (Peyami Safa, Matmazel Noraliya’nın Koltuğu, s.326).

3.2.1.2.1.2. Azerbaycan Türkçesinde

Azerbaycan dilciliğinde *ol, èt, èle* sözleri ile birlikte *idi, imiş, iken* ek fiilleri de yardımcı fiil olarak kabul edilerek bu sözlerle oluşan biçimler *mürekkebe forma (bileşik biçim)* olarak incelenmektedir.

3.2.1.2.1.3. Türkmen Türkçesinde

Türkmen Türkçesinde çok yaygın olarak kullanılan asıl fiil+-p zarf fiili+ yardımcı fiil yapıları şunlardır: *-p bar-, -p ber-, -p bol-, -p dur-, -p gal-, -p gel-, -p goyber-, -p gör-, -p otur- -p yiber-, -p yör-*. TmT’nde *fiil+ p+ dur-, otur-, yat-, yör-gibi yardımcı fiillerle* yapılan şimdiki zaman da mevcuttur.

Hemme aydılana inanıp yörmezler. “Her söylenene inanıp durmazlar.” (Türkmen Masalları, Vakır-Şakır Patışa, s. 51).

Kim-de kim yiten kızım bilen oğlumı tapıp berse, patışalığımı tahtı bilen bile bercek. “Her kim kaybolan kızım ile oğlum buluverirse, padişahlığımı tahtı ile beraber vereceğim.” (Türkmen Masalları, Dürse Dürs, s. 44).

Oğlan il-günden yaradandan nürazı bolup, obadan çıkıp gidipdir. “Oğlan el günden yaradandan razı olmayıp, köyden çıkıp gitmiş.” (Türkmen Masalları, Yetim Oğlan - Bir Gün Görseñ Bitin Oğlan, s. 84).

Türkmen Türkçesinde asıl fiil + -A zarf fiili+ yardımcı fiil yapıları şunlardır: *-A başla-, -A ber-, -A yaz-, -A yör-, -A bil-, -A gör-*

TT’nde yeterlik, sürerlik, tezlik ve yaklaşma fiilleri olmak üzere dört TmT’nde *goşma işlikler* olarak bilinen bu tip birleşik yeterlik, tezlik, hareketin sürecini ve yönünü anlatan tasvir fiilleri, hareketin başlangıcını ve sonunu anlatan tasvir fiilleri (Savaş Şahin, 177) şeklinde sınıflandırılmaktadır.

3.2.1.2.1.4. Gagavuz Türkçesinde

Gagavuz Türkçesinde asıl fiilin kipini belirleyen yardımcı fiiller, yeterlilik, tezlik, süreklilik ve yaklaşma gibi fonksiyonlarla kullanılmaktadır. (Özkan, 2007: 132).

Gagavuz Türkçesinde yeterlilik iki şekilde yapılmaktadır:

1. *Esas fiil- (y)A zarf fiil + bilmää yardımcı fiili: çalabilmää, deyäbilää vb. Olumsuzu: bakamamaa, sevinememää*

2. *Var nasıl/ nicä + mastar eki almış fiil/ istek çekim eki almış fiil: var nasıl annamaa ‘anlayabilmek’, nar nasıl görmää ‘görebilmek’ Olumsuzu: yok nice annamamaa.*

Tezlik: girivermää, kalkıvermää, saklayıvermää vb.

Süreklilik: baka kalmaa, kala kalmaa, uyuya kalmaa vb.

Yaklaşma: öle yazmaa vb. (132-133).

Oğuz şivelerinde çoğunlukla birleşik fiillerin bir çeşidi olarak ele alınan bu yapılar, dil bilgisinin hâlâ sınırları tam olarak çizilemeyip çözüm bekleyen konuları arasında yer almaktadır. Bu fiillerin tanımı, sınıflandırılması, hangi yapıların birleşik oluşturduğu konusu, üzerinde önemle durulması gereken konular arasındadır.

Görülüyor ki, fiiller, esas fiil ve yardımcı fiil olmak üzere ikiye ayrılmakta birleşik fiil denince akla hem alıntı isimleri fiil yapan hem de fiillere değişik kip anlamları katan sözcükler gelmektedir. Bu iki kullanım da dil bilgisinde öbek fiilleri oluşturmakta olup fiil+fiil birleşmelerinde asıl fiil anlamını korurken yardımcı fiil temel anlamından uzaklaşmaktadır.

Oğuz şivelerinde yardımcı fiillerle ilgili kullanım açısından bir farklılık görülmemekte ancak araştırmacılar arasında, yardımcı fiillerin ele alınışında birçok görüş ayrılığı bulunmaktadır.

3.2.2. Edat

İnsanoğlunun dili, sözcükleri, sözcüklerin anlamını, kökenini, işlevini düşünmeye başlamasının çok eski zamanlara dayandığını ve bugün bile geçerliliğini koruyan bazı dil bilgisi kavramlarının ve tanımların İÖ IV. yüzyılda, Aristo (İÖ 384-

322) ve öğrencisi Platon'a (İÖ 428- 348) dayandırıldığı bilinmektedir. Sokrates, sözcükleri; ad ve eylem olmalarına göre iki bölüme ayırmakta ve de diğer sözcük türlerini önemsiz görmektedir. Plato için de esas olarak bu iki sözcük türü önemlidir (Harris ve Taylor 2002: 3). *Ad, eylem, ilgeç, durum* gibi sözcük türlerini hem dil bilgisi kategorilerini hem de birtakım kavramları ilk olarak saptayan kişi Aristo'dur. Düşünür, yalnızca düşünme işlemlerinde bağlantıyı sağlayan öteki öğelerin tersine kendiliklerinden anlam taşıyan öğeler olarak kabul ettiği *ad (onoma)* ve *eylemi (rhema)* ayrı tutmaktadır (Aksan, 2003: 18). İleri zamanlarda, çeşitli ihtiyaçlar doğrultusunda, diğer sözcük türlerinin hem geliştiği hem de dil biliminde yerini aldığı görülmektedir. Dil bilgisinin babası olarak bilinen; ayrıca en eski dil bilgisi kitabının yazarı olarak kabul edilen Dionysios Thraks, (İÖ I. yüzyıl) sözcükleri *ad, eylem, ortaç (partizip), tanımlık (artikel), adil, ilgeç, belirteç ve bağlaç* olmak üzere sekiz türe ayırmaktadır (Toklu, 2003: 56). Böylelikle Hint-Avrupa dillerine ait dil bilgisi çalışmalarının temelleri de atılmış, Türkçe kaynaklarda da bu sekizli sözcük türü tasnifi, yerini almıştır. Yine Türkçe kaynaklarda, Arap geleneğine uygun olarak isim fiil ve edat gibi üçlü sözcük türü sınıflandırmaları da fazlaca yapılmıştır.

Sözcük türü sınıflandırmaları, günümüz dil bilgisi çalışmalarının tartışmalı konulardan biridir. Bu çalışmalarda tartışılan konulardan biri edatların durumudur. Tez çalışmamızda, sözcük türleri; sözlüksel anlamlı sözcükler ve dil bilgisel anlamlı sözcükler olmak üzere ikiye ayrılarak ele alınmakta, edat bahsi, dil bilgisel anlamlı sözcüklerin içerisinde değerlendirilmektedir.

3.2.2.1. Oğuz Şivelerinde Edat Tanımı

3.2.2.1.1. Türkiye Türkçesinde

Edat; gramer kaynaklarında *edat* (Ergin, 2007: 348; Bilgegil, 2009: 215; Korkmaz, 2009: 1052; Oruç, 1999: 424-425); *ilgeç* (Deny, 1941: 560; Aksan, 1976: 130; Hengirmen, 1997: 167-174; Koç, 1996: 229; Adalı, 2004: 40); *ilgeç/ edat* (Gencan, 2001: 395); *takı*; (Banguoğlu, 2007: 385); *sontakı* (Emre, 1945: 143); *sonek/ ilgeç* (Kononov, 1956: 664); *çekim edatı*, (Özkan, 2007: 142-145; Kara, 2007); *son çekim edatı* (Bazın, 1959: 24; Ergin, 2007: 348; Toparlı, 1999: 432; Buran ve Alkaya, 2009: 102; Kara, 2001: 46) gibi terimlerle adlandırılmaktadır.

Türkçeye Arapçadan geçmiş olan ve *alet, vasıta, araç* anlamına gelen *edat* terimi yerine *ilgeç* terimini tercih eden Aksan, edatı; anlam ve görevleri daha çok, tümce içinde, birlikte bulunduğu sözlerle beliren, sözcükler arasında ilgi kurmaya yarayan ögeler (1976: 130) olarak tanımlamaktadır. Ediskun da edatların başlı başına anlamları olmadığından, ancak tümceye girdiklerinde anlam ilgileri kurup anlamlarını sezdirdiklerini ifade etmektedir. Yazar, edatlar; “*başlı başlarına anlamları olmayan, ancak anlamlı kelimelere, takımlara, kelime öbeklerine ulandıkları ya da bir cümleye girdikleri zaman çeşitli anlam ilgileri kuran ve böylece kendi anlamları sezilen kelimelerdir.*” (2005: 284) demektedir.

Ergin, edatları “*anlamları olmayan, yalnızca dilbilgisel işlevleri olan sözcükler*” olarak kabul etmekte ve edatları; ünlem edatları, bağlama edatları, son çekim edatları, sona gelen edatlar diye dörde ayırmaktadır. Görüldüğü gibi, Ergin, manaları olmayan, sadece gramer vazifeleri bulunan kelimeleri edat (2007: 348) kabul etmektedir.

Bilgegil, “*anlamlarının eksikliği yüzünden tek başına bir hükme hedef olamayan veya haklarında hüküm verilemeyen, esasen nefislerindeki mahsur anlam da, takip ettikleri isim soylu kelimedenden sonra meydana çıkabilen sözlere*” edat (2009: 215) demektedir.

Hacıeminoğlu’na göre edat; “*tek başlarına manaları olmayıp, ancak cümledeki diğer kelime ve kelime grupları arasında çeşitli münasebetler kurmaya yarayan alet sözlerdir, vasıtalar*” (1992: Giriş). Hacıeminoğlu, edatları mana ve vazifelerine göre çekim edatları, bağlama edatları, kuvvetlendirme edatları, karşılaştırma edatları, soru edatları, çağırma - hitap edatları, cevap edatları, ünlemler, gösterme edatları, tekerrür edatları olmak üzere ona bölmektedir. Edatların yapısı kökeni, görev ve kullanılışı üzerinde duran Hacıeminoğlu, Türk dilinde kelimelerin, daha başlangıçta tek heceli kökler hâlindeyken tabii olarak isimler ve fiiller olmak üzere iki kısma ayrıldığını söylemektedir. Ayrıca yazar, Türkçede kelimelerin menşe, yapı ve hususiyetleri bakımından bugün ele alındığı zaman ise isimler, fiiller ve edatlar olarak üç kısma ayrılabilceğini (14) de ifade etmektedir.

Banguoğlu edat terimi yerine *takı* sözcüğünü tercih etmektedir ve isimlerden sonra gelip onların söz içinde başka unsurlarla ilişkilerini kuran kelimelere de *takı* (2007: 385) demektedir.

İlgeç, terimini tercih eden Koç, edatı; “*tümce içinde, sözcükler ya da öbekler arasında anlam ilgisi kuran sözcük*” (1996: 229) olarak tanımlamaktadır.

Oruç, “*İsimlerin ve isim soylu kelimelerin çeşitli şekillerine gelerek, bağlı olduğu isimle cümlelerin diğer unsurları arasında zaman, mekân, cihet, tarz, benzerlik, başkalık vb. gibi bakımlardan çeşitli ilgiler kuran, bu kelimelerle birlikte edat grubu adını verdiğimiz kelime gruplarını meydana getiren gramer vazifeli kelimelerdir.*” (1999: 428) diyerek edatların cümleye kattığı anlamlara da yer vermektedir.

Edatlar, *yalnız başlarına anlamları olmayan, ad ve ad soylu kelime ve kelime gruplarından sonra gelerek anlam bakımından bunlarla sıkı sıkıya bağlı bulunan, gramer bakımında onlara hâkim olan ve eklendikleri kelimeler ile cümlelerin öteki kelimeleri arasında çeşitli anlam ilişkileri kuran görevli sözlerdir* (Korkmaz, 2009: 1052).

Delice, “*İki kavram arasında anlam ilgisi kurmaya yarayan dilbilgisel anlamlı uydu sözcükler*” olarak kabul ettiği edatın kapsamını daha da genişleterek edatların hangi tür sözcüklerle bir araya gelerek kullanıldığını belirtmekte, edatın cümledeki anlam ilişkilerini verdiği tanımda sıralamakta ve bağlaçları, ünlemleri ve pekiştirme görevi olan kelimeleri de edatlar içerisinde değerlendirmektedir: “*İsim ile fiil, isim ile fiilimsi, isim ile isim ve isim ile cümle arasında benzerlik, vasıta, beraberlik, sebep, zaman, açıklama, neticelendirme gibi anlam ilgileri kuran; eşdeğer biçimbirimler ve cümleler arasında bağlama görevi yürüten; bağlı olduğu isme seslenme bildiren; cümleye duygusal anlam katarak onu çeşitli açılardan pekiştirmekle görevli olan dilbilgisel anlamlı sözcüklerdir.*” (Delice, 2008: 113).

Yukarıda verilen edat/ ilgeç tanımlarına bakıldığında kimi yazarlar edatları *anlamsız sözcükler* (Gabain, 2007: 104; Ediskun, 1985: 284; Ergin, 2007: 348; Hacıeminoğlu, 1992: Giriş; Korkmaz, 2010: 80; Buran ve Alkaya, 2009: 148; Toparlı, 1999: 432; Tiken, 2004: 1; Oruç 1999: 424-425; Zeynalov, 1993: 33; Bilgegil, 2009: 165; Azimov vd., 2008: 10; Kazımov, 2000:367) olarak kabul

etmektedir. Kimi yazarlarise hiçbir sözcüğün anlamsız olamayacağını (Aksan, 1976: 134; Yavuz, 2011: 74; Azimov vd., 2011: 246); ancak zamanda bazı sözcüklerin anlamlarının kullanılmayarak unutulabileceğini ifade etmektedirler. Ayrıca edatlar kaynakların çoğunda *görevli / yardımcı kelimeler* (Aksan, 1976:131; Korkmaz, 2009: 1049; Buran, 2005: 436; Karaörs, 2005, 436; Tiken, 2004: 1; Oruç, 1999: 424-425; Budagova, 1980: 24; Abasov, 1958: 127; Kazımov, 2010: 15-394; Weyisov, 2008: 422; Söyegov, 2000: 15-17; Azimov vd., 2011: 119; N. İ. ve İ. İ. Baboglu 1999: 31; Zeynalov, 1993: 31) olarak değerlendirilmektedir. Edatlar yardımcı sözcükler içerisinde *ilişkilendirici sözcükler* olarak da kabul edilmektedir. (Yılmaz, 2009: 175). Ayrıca edatlar ya *gramer vazifeli* (Ergin, 2007: 348; Oruç 1999: 428; Efendioğlu, 2006: 205) ya *dilbilgisel anlamlı uydu sözcükler* (Delice, 2008: 113; Günay, 2007: 17) olarak adlandırılmaktadır. Bu tür dil bilimsel sözcüklere *boş sözcük* (Günay, 17) de denmektedir.

Edat için yapılan tanımlara bakıldığında, edatların tek başlarına manaları olmayıp, ad ve ad soylu kelimelerden sonra gelerek cümledeki diğer kelime ve kelime grupları arasında çeşitli münasebetler kurmaya yarayan, dil bilimsel anlamlı sözcükler olduğu görülmektedir. Bu tanımdan yola çıkarak hem ünlemlerin hem de bağlaçların da edatlar içerisinde ele alınması gerektiği görülmektedir.

3.2.2.1.2. Azerbaycan Türkçesinde

Azerbaycan Türkçesinde, sözcük türleri; sözlük anlamlı sözcükler veya yardımcı sözcükler şeklinde ikiye ayrılmaktadır (Abasov, 1958: 38; Budagova, 1980: 24; Kazımov, 2010: 15-394; Ahmedzade vd., 2013: 249; Nağısoylu vd., 2014: 35; Sadıg vd, 2014: 71). *Goşma* (çekim edatı), *bağlayıcı (bağlama edatı)*, *edat, modal sözler* (kipsel sözcükler), *nida* (ünlem edatı) “yardımcı sözcükler” başlığı başlığıyla verilmektedir (Ahmedzade vd., 2013: 632; Nağısoylu vd., 2014: 265). Azerbaycan Türkçesinde edat, *değişmez ve kendilerine has soruları olmayan, eklendikleri sözcüklerle birlikte belli sorulara cevap veren* (Abasov, 1958: 127) ve sözcüklerin veya cümlelerin anlam gücünü kuvvetlendiren yardımcı sözcüklerdir (artık, daha, hatta, yalnız, ancak, yani, keşke evet, hayır, yok, hiç vb.).

3.2.2.1.3. Türkmen Türkçesinde

Türkmen Türkçesinde *söz sonı kömekçiler* (çekim edatı), *bağlayıcı kömekçiler* (bağlama edatı), *modal sözler* (kipsel sözcükler) *ovnuk bölekler* (parçacıklar) *ümlükler* (ünlem edatı) “yardımcı sözcükleri” oluşturmaktadır (Weyisov, 2008:423; Azimov, 2011: 358). Ayrıca, bu yardımcı sözcüklere ek olarak yansımalar “ses ve şekil bildiren sözcükler” (Azimov, 2011: 245) de yardımcı sözcükler içerisinde değerlendirilmektedir.

3.2.2.1.4. Gagavuz Türkçesinde

Gagavuz Türkçesinde sözcükler; *anlamli sözcükler*, *yardımcı sözcükler* ve *ünlemler* şeklinde bölünmekte ve “yardımcı sözcükler”; *çekim edatları*, *bağlaçlar*, *payıcıklar* “mi, değil, ko, haydi”olarak ele alınmaktadır. Gagavuz Türkçesinde edat, *ard laflar* sözcüğüyle adlandırılmaktadır.

Yukarıda verilen edat bilgilerinden yola çıkarak Türkiye Türkçesinde edat sözcüğünün bir geniş anlamı bir de dar anlamı, ortaya çıkmaktadır. Geniş anlamda edatta; sözcük türlerini ikiye veya üçe bölüp ünlem, bağlaç vb. sözcükler, edatlar içerisinde dil bilgisel görevli sözcükler olarak ele alınmaktadır. Dar anlamda edat konusunda ise, dil bilgisel görevli sözcükler, ayrı ayrı sözcük türleri olarak değerlendirilip çekim edatları, edat başlığıyla ele alınmaktadır.

Görüldüğü gibi, dil bilgisinde edat konusu, araştırmacılar arasında tartışmaları konulardan biri olarak karşımızda durmaktadır. Edatlarla ilgili tartışmalar, edatların sözcük türleri arasındaki yerinin belirlenememesi ve edat teriminin sınırlarının net olarak çizilmemesinden kaynaklanmaktadır.

Bu çalışmada edat, geniş anlamıyla ele alınmakta ve ünlemler, bağlaçlar edat kapsamında değerlendirilmektedir.

3.2.2.2. Çekim Edatı

Taranan kaynaklarda *edat/ilgeç* terimleriyle bilinen çekim edatı için, Türkiye Türkçesinde: *edat*, *çekim edatı*, *ilgeç*, *takı*; Azerbaycan Türkçesinde *goşma*; Türkmen Türkçesinde: *poslelog* ve *söz soñı kömekçiler*; Gagavuz Türkçesinde ise: *ardlaf* terimleri kullanılmaktadır.

3.2.2.2.1. Oğuz Şivelerinde Çekim Edatının Tanımı

3.2.2.3.1.1. Türkiye Türkçesinde

Tekhne Grammatika'da edat: “*Hem kelimelerin birleştirilmesinde hem de söz diziminde sözün bütün bölümlerinin önünde yer alan bir söyledir.*” (55). Bir edat çeşidi olarak ele alınan çekim edatları ise “*İsimlerden sonra gelerek, bağlı olduğu isimle cümlenin diğer unsurları arasında zaman, yer, tarz, benzerlik, başkalık vb. bakımlardan çeşitli ilgiler kuran kelimelerdir.*” (Toparlı, 1999: 432). Çekim edatları, bir isimden sonra gelip ancak o isim sayesinde mana kazanmaları sebebi ile isim durum eklerine çok benzetilmektedir. “*İki kavram arasında anlam ilgisi kurmaya yarayan dilbilgisel anlamlı uydu sözcükler*” (Delice, 2008: 113) olan edat için çekim edatları veya son çekim edatları terimi de kullanılmaktadır (Banguoğlu, 333-336; Ediskun, 359-362; Bilgegil, 220-227; Toparlı, 432). Çekim edatları, Batılı dillerinde *postposition* “son çekim edatı” ve Rusçada *poslelog* terimlerini kullanılmaktadır.

Görüldüğü gibi, kaynaklarda çekim edatlarının adlandırılışı çeşitlilik göstermektedir. “*Türkçenin bünyesine uygun olmayan diğer bir husus da, çekim edatlarının yanlış isimlendirilmesidir. Bilindiği gibi, Avrupalı Türkologlar kendi dillerinin hususiyetine kıyasla Türkçedeki çekim edatlarına postposition “sona gelen edatlar” adını vermektedirler. Türkçede bir öne gelen edat veya ek olmadığına, bütün ek ve edatlar tabii olarak sona geldiğine göre bunlar için son çekim edatı tabiri kullanmak da hatalıdır. Çünkü bu ister istemez, bir de ön çekim edatının mevcut olduğunu zannettirmektedir. Onu için son çekim edatı tabirini yanlış buluyor ve sadece çekim edatı demekle yetiniyoruz.*” (Hacıeminoğlu, 1992: 1). Kısacası, çekim edatlarına son çekim edatı demek, ön çekim edatımız olmadığı için (Korkmaz, 2007: 285) yanlış kabul edilmektedir.

3.2.2.3.1.2. Azerbaycan Türkçesinde

Azerbaycan Türkçesinde edat ve çekim edatı (goşma) ayrı ayrı iki sözcük türü olarak ele alınmaktadır. Çekim edatları; *ismin yalın, ilgi, yönelme, bulunma hallerinde olan sözcüklere eklenerek belirli anlamlar oluşturan*, (Budagova, 135; Ahmedzade vd., 249; Nağısoylu vd., 87) yardımcı sözcükler içerisinde ele alınan ve isimle birleşirken durum eklerini de alarak çeşitli anlam ilgileri kuran sözcüklerdir.

3.2.2.3.1.3. Türkmen Türkçesinde

Türkmen Türkçesinde, çekim edatı (söz sonı kömekçiler veya posleloglar), *isimlerin sonuna gelerek eklendiği sözcüğe farklı anlamlar yükleyen sözcüklerdir.* (Weyisov, 2008: 422; Azimov vd., 2011: 245) Bu edatlar aslında, *tek başına anlamı olan; lakin zamanla sözlük anlamını kaybeden dek, yalı, için vb.* (Azimov vd., 2011: 246) yardımcı sözcüklerdir.

Türkmen Türkçesinde çekim edatları, Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi, yardımcı sözcükler içerisinde ele alınan ve cümlenin anlamına çeşitli şekillerde etki eden kelimelerdir. Türkmen Türkçesinde de isimle birleşebilen çekim edatları, bu esnada isimle edat arasına farklı durum eklerini de alabilmektedir.

3.2.2.3.1.4. Gagavuz Türkçesinde

Gagavuz Türkçesinde çekim edatları (ard laflar), sözcükler arasında ilişki kurmaya yarayan sözcükler olup Gagavuz Türkçesinde *predloglar* “ön çekim edatları” yoktur (N. İ. ve İ. İ. Baboglu, 1999: 183).

Çekim edatları, Oğuz şivelerinin bütün kaynaklarında üzerinde durulan önemli bir gramatikal kategoridir. AT, TmT ve GT kaynaklarında sözcük türlerinin; anlamlı sözcükler ve yardımcı sözcükler şeklinde ele alınmakta, çekim edatları; yardımcı sözcüklerin bir bölümünü oluşturmaktadır. Cümlede diğer sözcüklerle birlikte anlam kazandığı belirtilen çekim edatlar için yapılan tanımlara bakıldığında, çekim edatlarının tek başına manaları olmayıp, ad ve ad soylu kelimelerden sonra gelerek cümledeki diğer kelime ve kelime grupları arasında çeşitli münasebetler kurmaya yarayan, dil bilgisel anlamlı sözcükler olduğu açıkça görülmektedir.

3.2.2.2.2. Özellikleri

İsim ve fiilden kesin suretle ayrılan çekim edatları, dil bilgisel anlamlı sözcükler olup hem çekime girmemeleri hem tek başına anlam taşımamaları hem de yanındaki diğer sözcüklerin anlamlarına çeşitli şekillerde etki etme özellikleriyle, diğer sözcük türlerinden kolaylıkla ayırt edilebilmekte ve bu özelliklerinden dolayı, sözlük anlamı olmayan görevli kelimelerdir. Çekim edatları, “*kendilerine has soruları olmayan, eklendikleri sözcüklerle birlikte belli sorulara cevap veren*” (Abasov, 1958: 127) “*öteki kelimeler gibi, cümlede özne, tümleç, yüklem görevini*

üstlenebilen; ancak özne olarak kullanışlarına seyrek” (Oruç 1999: 424-425) rastlanan sözcüklerdir. Çekim edatları, birleştikleri ad türünden kelimeler veya kelime öbekleri ile birer edat öbeği oluşturmaktadır. Bu edatlar, “çekim edati öbeğinin birinci birleşeni olan isimden sonra gelir ve dilbilgisel parçası olduğu isim kavramı ile sonrasında veya öncesinde bulunabilen fiil, fiilimsi veya isimlerle benzetme, sebep, zaman, vasıta, birliktelik gibi anlam ilgileri kurmaya yarar. İsim ile yüklem olan fiil veya ek-fiil almış bir isim arasında anlam ilgisi kurarsa uyudusu olduğu isimle birlikte cümlenin zarf tümlecini oluşturmaktadır.” (Delice, 2008: 113).

Batı dillerinde, *prepositionun* (ön çekim edati) ve *postposition* (son çekim edati) gibi gramer terimleri bulunmaktadır. Çekim edatlarına bazı araştırmacılar tarafından son çekim edatları (Bazın, 1959: 24; Ergin 2007: 348; Toparlı, 1999: 432; Buran, 2009: 102; Kara, 2001: 46; Azimov vd., 2011: 246) denmesinin sebebi Batı tarzında yazılan gramer kaynaklardır. Korkmaz’a göre son çekim edati ve ön çekim edati terimleri Arap grameri geleneği ile Batı grameri kalıplarının birbiri içine sokulmasından oluşan bir adlandırmadır (2007: 275-285). Nitekim Gagavuz Türkçesinde çekim edatlarına *ardlaflar* denmektedir. Gramer kaynaklarında; dilimizde *ön çekim edati* olmadığı için *son çekim edati* ifadesinin de kullanılmasının yanlış olduğu ve son çekim edati terimi yerine *çekim edati* teriminin kullanılması gerekmektedir (Hacıeminoğlu, 1992: 1; Korkmaz, 2007: 275-285; Oruç 1999:428).

Oğuz şivelerinde çekim edatları, bir nevi donmuş kelimeler kabul edilmekte hatta isim durum eklerine (Toparlı, 1999: 432; Efendioğlu, 2006: 193) benzetilmektedir. Edatların gâh cümle içinde geçici birer görev yüklenmiş olmalarından dolayı gah edatlar ile karşılanan bazı anlatım biçimlerinin aynı anlamı veren ad çekimi ekleri ile de karşılanabilmesinden dolayı bu sözcükler, işleyiş bakımından ad çekimi (durum) ekleri niteliğinde görülmekte, ancak isim durum eklerine benzetilen edatlar, çekim eklerinden şekilce birinin ek, ikincinin birer bağımsız kelime olmaları dolayısıyla ayrılmaktadır (Korkmaz, 2009: 1053; Tiken, 2004: 1). Öyle ki durum ekleri ile zarf türeten ekleri, edatlar arasında incelemekte hiçbir sakınca görülmemekte, ayrıca *-den ve -siz* ekleri ele alınarak şu görüşler ileri sürülmektedir:

a) Edatların başlı başına anlamı olmadığı gibi -den ve -siz'in de başlı başına anlamları yoktur.

b) Edatlar kelimeler arasında türlü anlam ilgileri kurdukları gibi, -den ve -siz de kelimeler arasında türlü anlam ilgileri kurmaktadırlar: dalgınlıktan “dalgınlık sebebiyle”.

c) Edatların anlamları kelimeler arasındaki anlam ilgilerine göre sezildiği gibi, -den ve -siz'in anlamları da açık seçik sezilmektedir (Ediskun, 2005: 284).

Edatlar, ek hâlinde olmadığı gibi diğer sözcüklerden de kolaylıkla ayırte dlebilmektedir. “Edatlar ad görevinde kullanılmadıkları sürece, iyelik ve durum gösterme ekleri almazlar ve çekime girmezler. Bu durum aslında edatların oluşmaları ile ilgilidir. Türkçede doğrudan doğruya edat türeten ek yoktur. Bunun için dil ya başka dillerden alıntılama yoluna yahut da başka bir yola, kalıplaşma yoluna, başvurmuştur. Kalıplaşmanın oluşumu da şöyle gelişmiştir denebilir: Bildiğimiz gibi, ad çekimi ekleri, dilin geçici görev yüklenen öğeleridir. Ancak bunların sayı ve işlevleri oldukça sınırlıdır. Oysa sözdeki ilişki türleri çok çeşitlidir. İşte ad çekimi ekleri ile karşılanamayan bu geçici işlevler için edatlar devreye girmiştir. Türkçede edat türeten ekler bulunmadığı için de dil bu göreve en elverişli şekillerden yararlanmıştır. Bunlar da belirli bazı ad çekimi ekleri almış adların veya zarf-füllerin kalıplaşma evresinden geçerek bir anlam aşınmasına uğramasıyla oluşmuştur. Ad çekim ekleri ile edatlar arasındaki görev paralelliği, ad çekimi veya zarf-fül ekleri ile genişletilmiş bulunan ve başlangıçta özel anlamlar taşıyan kelimelerin yavaş yavaş birer kalıplaşma sürecinden geçerek anlam aşınmasına uğramaları, onları edatlara dönüştürmüştür. Böyle bir aşınma sürecinden geçen kelimeler de anlamlı kelimeler sınıfından çıkıp görevli kelimeler sınıfına girmiştir.” (Korkmaz, 2009: 1055). “Edatlar kalıplaşmış, donmuş yahut manaca aşınmış sözler olduklarından dilde anlam elemanı olarak değil sadece görev elemanı olarak kullanılırlar” diyen Efendioğlu, edatların bu özelliğinden dolayı, onların kökenine inmenin ve yapılarının kesin olarak tespit edilebilmesinin bir hayli güç olduğunu (2006: 193) belirtmektedir.

3.2.2.2.3. Çekim Edatı Yapıları

Herhangi bir sözlüksel anlamı olmayan ve cümlede gramatikal değer kazanan edatlar, sözcük türlerinin önemli konularından biridir. Edatlarla ilgili tespit edilen esas mevzu tamamen, sınıflandırmayla ilgilidir. Sözcük türlerinin sınıflandırılması bölümünde de belirtildiği gibi, bu sorun, sözcük türleri; üçe mi? yoksa sekize mi? bölünerek sınıflandırılmalı sorusuyla ilgilidir. Sözcük türlerinin sekize bölündüğü çalışmalarda, edat dar anlamıyla ve ayrı bir sözcük türü olarak ele alınmakta; üçe bölündüğü sözcük türü sınıflandırmalarında ise ünlemler ve bağlaçlar edat kapsamına sokularak edat daha geniş bir anlam alanını karşılamaktadır. Edatların sözcük türlerindeki yeri dışında, edatların yapıları ve çeşitleri üzerine yapılan çalışmalar gözden geçirildiğinde görülecektir ki Türk şivelerinde edatlar konusunda bir birlik sağlanamamış, verilen bilgiler edatları daha karmaşık ve içinden çıkılmaz bir hâle sokmuştur. Bu karmaşıklığın başlıca nedenlerinden biri hem Türkçede edat görevli sözcüklerin azlığına hem de edatların çoğunun başka dillerden dilimize girmiş olmasına bağlanmaktadır (Aksan,1976: 131). Yalnız Türkçede edat olmadığı görüşünün tersine, edatların; Eski Türkçe devresinden beri dilimizde mevcut olduğu (Hacıeminoğlu, 1992: VI) görüşü de mevcuttur.

Yapılan çalışmalarda edatlar kapsamında ele alınan çekim edatlarının kendi içinde ayrıca sınıflandırıldığı ve bu sınıflandırma çalışmalarında, araştırmacıların farklı hareket noktalarındanve de araştırmacıların kişisel tercihlerinden kaynaklanan farklılıklar bulunduğu görülmektedir.

Çekim edatı yapıları, bu çalışmada, *basit çekim edatı yapılar* ve *birleşik çekim edatı yapıları* şeklinde iki şekilde sınıflandırılmaktadır.

3.2.2.2.3.1. Oğuz Şivelerinde Çekim Edatı Yapıları

Kononov, sonekler bölümünde ele aldığı çekim edatlarını; edat sonekler ve isim sonekler şeklinde ikiye ayırıp çekim edatlarını; edat sonekler kısmında (663-664) ele almaktadır.

3.2.2.3.1.1. Türkiye Türkçesinde

Ergin, son çekim edatları terimiyle karşıladığı çekim edatlarını fonksiyonları bakımından hâl eklerine benzetmekte ve kullanışlarına ve fonksiyonlarına göre iki başlıkta toplamaktadır:

1. *Kullanışlarına göre çekim edatları: Öteki isimlerin yalın zamirlerin genetif veya akuzatif hâlleri ile birleşenler, yalın hâl ile birleşenler, datif hâli ile birleşenler, ablatif hâli ile birleşenler.*

2. *Fonksiyonlarına göre çekim edatları: Vasıta ve beraberlik edatları, sebep edatları, benzerlik edatları, başkalık edatları, diğer hal edatları, miktar edatı, zaman edatları, yer ve yön edatları (2007: 365-372).*

Bilgegil, asıllarına göre, ya doğrudan doğruya edat olan kelimelerden ya edat yerine kullanılan başka kelimelerden bahsetmektedir (kadar, gibi, sanki için gibi kelimeler, aslında edat olan sözcüklerdir; göre, karşı, nazaran kelimeleri ise edat yerine kullanılan sözcüklerdir). Hem durum hem çoğul eki almayan çekim edatları, önündeki sözcüğe eklenirken bazı ekler alabilmektedir (2009: 215). Bu açıdan çekim edatları ya basit yahut birleşik olarak değerlendirilmektedir.

Çekim edatı için ilgeç terimini tercih eden Koç, Türkçedeki ilgeçleri, yapılarına göre, altı başlık altında toplamaktadır: Yalın ilgeçler, yönelmeli ilgeçler, çıkmalı ilgeçler, bağlamalı ilgeçler, eylem çekim ekleriyle kullanılan ilgeçler, eylemsi ekleriyle kullanılan ilgeçler (1996: 229-244).

“Eski Türkçeden bugüne kadar kullanılagelen çekim edatları yapı ve menşei bakımından üç çeşittir: Fiil menşeli olanlar, isim menşeli olanlar, yabancı asıllı olanlar. Kullanılış bakımından da çekim edatları iki gruba ayrılır: Yalnız edat olarak kullanılan donmuş kelimeler, aslında isim veya zarf olmakla beraber, geçici olarak edat durumunda kullanılan kelimeler. Mana bakımından ise çekim edatları şu gruplara ayrılır: 1. Başkalık, farklılık ifade edenler, 2. Benzerlik ve miktar bildirenler, 3. Mekân ve zaman ifade edenler, 4. Cihet bildirenler, 5. Sebep ve gaye bildirenler, 6. Tarz ve mukayese bildirenler, 7. Beraberlik ve vasıta bildirenler.” (Hacıeminoğlu, 1992: 2-3).

Korkmaz, edatları istedikleri durum ekleri açısından; yalın durum isteyen edatlar; zamirlerden sonra ilgi durumu isteyen edatlar; yönelme durumu isteyen edatlar; çıkma durumu isteyen edatlar şeklinde değerlendirmektedir. Yazar, edatları; ünlem ve bağlaçtan bağımsız bir sözcük türü olarak kabul eder yapıları bakımından edatları önce: *I. Türkçe kökenli, II. Yabancı kökenli edatlar olmak üzere ikiye; sonra Türkçe kökenli olanları da kendi içinde 1. Ad kökenli edatlar, 2. Fiil kökenli edatlar* olmak üzere tekrar iki gruba (2009: 1055-1066) ayırır. “*Edatlar, eklendikleri ad soylu kelimelerin ya yalın biçimlerinden yahut da yönelme, çıkma, ilgi ve vasıta durumu gibi ad çekimi ekleri ile genişletilmiş biçimlerinden sonra gelirler. Bu durum edatların kalıplaşma safhasından önceki yapıları ile ilgilidir. Söz konusu kelimeler edatlaşmadan önceki aşamada ad ya da fiil olarak, eklendikleri kelimelerin hangi durumlarını istemişler ise, edatlaştıktan sonra da genellikle aynı durumu sürdürmüşlerdir.*” diyen Korkmaz, istedikleri durum ekleri açısından edatları aşağıdaki şekilde dörde ayırmaktadır (2009: 1061-1066).

1. *Yalın durum isteyen edatlar: Bunlar gibi, için, ile, aşırı, dek, diye kadar, üzere edatlarıdır: yumruk kadar, taş gibi vb.*

2. *Zamirlerden sonra ilgi durumu isteyen edatlar: Türkiye Türkçesindeki adların yalın durumları ile birleşen edatlardan bir kısmı, özellikle gibi, için, ile, kadar gibi ad kökenli olanlar ile fiil kökenli diye edatı, zamirlerle birleşirken özellikle ilgi durumu isterler: benim gibi, senin gibi, bizim gibivb.*

3. *Yönelme durumu isteyen edatlar: ait, dair, dek, değin, doğru, göre, ilişkin, kadar, karşılık, nazaran, rağmen, karşın gibi edatlar, ad ve ad soylu kelime ve kelime gruplarının yönelme durumları ile birleşirler.*

4. *Çıkma durumu isteyen edatlar: Bunlar aşağı, başka, beri, dışarı, dolayı, evvel, gayri, içeri, itibaren, önce, öte, ötürü, sonra, taraf, yana edatlarıdır.*

Toparlı, *son çekim edatları* terimiyle adlandırdığı çekim edatlarını, “*kendilerinden önceki kelimelerin aldıkları isim çekim eklerine göre*” (1999: 433-434) incelemektedir. Çekim edatları “*semantik açıdan*” da aşağıdaki gruplara ayrılmaktadır (Efendioğlu, 2010: 5-6):

1. *Sebep edatları: için, üzere, dolayı, ötürü, diye vs.*
2. *Vasıta edatları: ile*

3. Benzerlik edatları: gibi
4. Başkalık edatları: başka, gayrı vs
5. Hal edatları: göre, nazaran, dair, ait, rağmen vs.
6. Miktar edatları: kadar vs.
7. Zaman edatları: beri, önce, evvel, böyle, sonra, geri vs.
8. Yer-yön edatları: kadar, değin, dek, karşı, doğru, yana, sıra, içeri, öte vs.

Delice, “iki kavram arasında anlam ilgisi kurmaya yarayan dilbilgisel anlamlı uydu sözcüklerdir.” dediği çekim edatı yapılarını: “basit çekim edatı (gibi, hakkında, için, ile, ile ilgili/ -(y) la ilgili, kadar, üzere, yüzden/ yüzünden) ve birleşik çekim edatı (a dair, -e değin, -a doğru, -a göre, -a kadar, -a karşı, -a rağmen, -den başka, -den beri, -den dolayı, -den evvel, -dan gayrı/ -dan kelli, -den itibaren, -den öte, -den önce, -den ötürü, -den özge, -den sonra, -den yana)” şeklinde (2008: 113-124) ele almaktadır.

Verilen bilgilerden anlaşılacağı üzere, Türkiye Türkçesinde, çekim edatları; yapısına, anlamına, kökenine göre ve aldığı durum ekine göre farklı şekillerde sınıflandırılmakta, bu konuda yazarlar arasında birlik olmadığı, görülmektedir. Çekim edatlarının sınıflandırılması konusunda yaygın kanaat; çekim edatlarının isimle birleşirken istediği durum ekine göre sınıflandırılmasıdır.

3.2.2.2.3.1.2. Azerbaycan Türkçesinde

Azerbaycan Türkçesinde edatlar, kullanım biçimleri bakımından; *soru edatı*, *kuvvetlendirici edat*, *inkar edatı*, *farklandırıcı edat*, *tasdik edatı* (Kartallıoğlu ve Yıldırım, 2007: 203-211) şeklinde gruplandırılmaktadır. Azerbaycan Türkçesinde yapıları bakımından edatlar: *asıl edatlar*, *geçici olarak edat olarak kullanılan edatlar*: *ğabağ*, “*karşı*”, *sonra*, *bəri,garşı*, *başğa*, *täräf*, *doğru*, *ğeyri* “*başka*” *ekleşmiş veya ekleşmeye başlamış olan edatlar*: *ilä*, (*la*, *lä*), *can* (*cän*) (Kartallıoğlu ve Yıldırım, 2007: 203-211) şeklinde sınıflandırılmaktadır. Çekim edatları için; *son çekim edatları*terimini kullanmayı tercih eden Buran ve Alkaya Azerbaycan Türkçesinde görülen başlıca çekim edatlarını aşağıdaki şekilde iki gruba ayırmaktadırlar (2009: 103):

1. *Yalın ve ilgi halinden sonra kullanılanlar*: *kimi* (*gibi*), *üçün*, *tek* (*gibi*), *teki* (*gibi*), *tekin* (*gibi*), *geder* (*kadar*)., *boyu*, *boyunca*, *üzre*, *içre*, *ile*.

2. *Yönelme halinden sonra kullanılanlar: deĝin (kadar), doğru, dayir, aid, dek, sarı (doğru), teref (taraf, doğru), garşı, reğmen, göre, nisbeten, geder (kadar).*

Azerbaycan Türkçesinde çekim edatları; *sabit çekim edatları (kimi, tek, sarı, içini üzre) ve sabit olmayan çekim edatları (başka, göre, sonra, garşı vb.)* (Budagova, 410) şeklinde de ele alınmaktadır. Türkiye Türkçesi kaynaklarında olduğu gibi, Azerbaycan Türkçesinde de çekim edatları isimlerin sonuna gelen durum eklerine gre sınıflandırılmaktadır. Türkmen Türkçesinde çekim edatları, *yalın hâl ve yükleme hâlinden sonra kullanılanlar, yönelme hâlinden sonra kullanılanlar ve çıkma halinden sonra kullnılanlar* şeklinde (Ahmedzade vd., 250; Nağısoylu vd., 88) değerlendirilmektedir.

Görüldüğu gibi Azerbaycan Türkçesinde, yardımcı sözcükler içerisinde ele alınan çekim edatları (goşma), isimle birleşirken istedikleri durum eklerine göre çeşitli şekillerde gruplandırılmaktadır.

3.2.2.2.3.1.3. Türkmen Türkçesinde

Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi Türkmen Türkçesinde de çekim edatları, isimle birleşirken aldıkları durum eklerine göre; yalın durumdaki adlara eklenenler; gösterme, kişı adlarıyla birlikte kullanıldıklarında ilgi durumu eki alanlar; yaklaşma durumuyla kullanılanlar; ayrılma durum ekiyle kullanılanlar şeklinde dört şekilde sınıflandırılmaktadır (Hanser, 2003: 63-68):

1. *Yalın durumdaki adlara eklenen ilgeçler: (bilen) ile; (ya:l) gibi; (üçi:n) için, yüzünden, amacıyla, maksadıyla; (hakda, hakkında, barada, barasında, doğruda, dogrusında) hakkında, (seva:pli, zerrarlı, ca:htli) için, yüzünden, (boyunça) sonra, e göre, konusunda, hakkında, süresinde, boyunca; (arkalı) yoluyla, aracılığıyla; (ba:ri) -den beri, bu yana; (boyı) boyu, boyunca; (tarapınnan, tarapın) tarafından; (sa:yın, sa:yı) göre, her; (hökmünnö) gibi, hükmünde, doğrultusunda; (minasıvetli) şerefine, ilgili olarak; (taydan) açısından, yönünden; (çenli, çemeli, çemesi, çemesinde, möçberli, tövörögi) hemen hemen, yaklaşık olarak.*

2. *Gösterme ve kişı adları ilgeçlerle birlikte kullanıldıklarında ilgi durumu eki alırlar: şununla birlikte, senin gibi, bize doğru.*

3. *Yaklaşma durumuyla kullanılanlar: (çenli) -e kadar; (çen, deñ, deñiç) -e kadar; (ğöre) göre; (tarap, bakan, baka) taraf, e doğru; (sarı) -e doğru; (ğarşı)*

karşı; (ğolay, yakın) yakın yaklaşık, hemen hemen; (garama:n, bakma:n, garamazdan, seretmezden, bakmazdan) bakmadan, dikkate almayarak; (ğaranda, seredende) bakarak, karşılaştırıldığında, -e göre; (la:yıklıkda) -e göre.

4. *Ayrılma durumuyla kullanılanlar: (öñ, öñinçe, oval, ozal) önce; (soñ, sonra) sonra; (başga, başga-da) başka, dışında; (ğayrı, özge). dışında, (be:ri) beri; (añrık) ötesinde, diğer tarafında; (beyle:k, şeyle:k) diğer tarafından, -den beri; (yana) ötürü, nedeniyle, için, ile; (ötri).*

Çekim edatlarının, kendisinden önce kullanılan ismin aldığı isim durum ekine göre üçe ayrıldığı da görülmektedir (Buran ve Alkaya, 2009: 148):

1. *Yalın ve ilgi halinde sonra kullanılanlar: bilen (ile), bile (ile), üçin, yalı (gibi), kimin (gibi), miyan (gibi), dek (gibi), barada (hakkında), hakda (hakkında), sebäüpli (yüzünden, dolayı), sārı (doğru).*

2. *Yönelme halinden sonra kullanılanlar: baka (doğru), bakmazdan (rağmen), garşı, garaman, göre, çenli (kadar).*

3. *Ayrılma halinden sonra kullanılanlar: özge, başga, ötri, oval (önce, daha önce), soñ (sonra).*

Çekim edatları: *yön ve sıralama* (bakaan, “doğru”, çen “kadar”, çenli “kadar”, garşı “karşı”, saarı “doğru”, tarap “doğru”); *zaman* (bääri, ozal “önce”, öñ “önce”, öñürtü “önce”, soñ “sonra”); *benzerlik* (dek “gibi”, kimin “gibi, kadar”, yaalı “gibi, kadar”); *vasıta ve beraberlik* (bile “ile”, bilen “ile”, bilen birlikde “beraber”); *başkalık* (başğa, özge “baka”); *aitlik ve ilgili olmayı ifade edenler* (baarada “hakkında”, baabatda “hakkında”, değışli “ait, dair”, doğrusında “hakkında”, hakda “hakkında”, hakında “hakkında”); *görelilik ifade edenler* (garaanda “göre”, görää “göre”) (Kara, 20007: 279-281) şeklinde anlam bilimsel özellikleri ön plana çıkarılarak da sınıflandırılmaktadır.

Görüldüğü gibi Türkmen Türkçesinde çekim edatları, hem anlam bilimsel açıdan hem de söz dizimsel açıdan ele alınmaktadır. Türkmen Türkçesinde çekim edatı tasniflerinde, edattan önce kullanılan ismin aldığı durum ekine göre çekim edatları; ya üçe ya da dörde ayrılarak ele alınmaktadır.

3.2.2.3.1.4. Gagavuz Türkçesinde

Gagavuz Türkçesi kaynağında, çekim edatı yapılarıyla ilgili bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Türk araştırmacılarının kaynaklarında Gagavuz Türkçesinde çekim edatları çeşitli şekillerde sınıflandırılmaktadır. Üstlendikleri görevlere göre edatlar; ünlemler, bağlaçlar ve çekim edatları olmak üzere üç ana bölümde ele alarak çekim edatları terimini kullanan Özkan, Gagavuz Türkçesinde kullanılan çekim edatlarını; *miktar edatı* (kadar); *yön edatları* (aşırı, karşı, a-dak, a-dan); *vasıta ve beraberlik edatları* [bilä, -lä / -nä, -I / nAn bilä, -(n)nan (<ylan< ile-n)]; *benzerlik edatları* (gibi, nasıl, nicä); *tekrar edatı* (genä); *hal edatı* (görä); *sebep edatları* (beterä, deyni, için, üzerä); *başkalık edatları* (başka, kaarä / kaari); *zaman edatları* (beeri, geeri, ileri, sora) (Özkan, 2007: 142-145) şeklinde incelemektedir.

Yukarıda verilen bilgilerden yola çıkarak gramer araştırmacılarının edat sınıflandırmaları için farklı çıkış noktalarının olduğu görülmektedir, ayrıca çekim edatları için yapılan sınıflandırmalar, şu başlıklar altında toplanmaktadır:

A. Asıllarına göre çekim edatları

1. Gerçek çekim edatları
2. Edat gibi kullanılan kelimeler
3. Ekleşmiş veya ekleşmeye başlamış olan edatlar

B. Yapı ve menşe bakımından çekim edatları

I. Türkçe kökenli olanlar

1. Fiil menşeli olanlar
2. İsim menşeli olanlar

II. Yabancı asıllı olanlar

C. Kullanılışlarına göre çekim edatları

1. Yalın hâl ile birleşenler
2. Yükleme ekleriyle kullanılan edatlar
3. İlgî ekleriyle kullanılan edatlar
4. Yönelme ekleriyle kullanılan edatlar

5. Ayrılma ekleriyle kullanılan edatlar
 6. Bağlamalı edatlar
 7. Eylem çekim ekleriyle kullanılan edatlar
 8. Eylemsi ekleriyle kullanılan edatlar
 9. Vasıta ekleriyle kullanılan edatlar
 10. İyelik ekleriyle kullanılan edatlar
- Ç. Yapılarına göre çekim edatları
1. Basit yapılı çekim edatları
 2. Birleşik yapılı çekim edatları
- D. Fonksiyonlarına (işlevlerine veya anlamlarına) göre çekim edatları
1. Beraberlik ve vasıta bildirenler
 2. Sebep bildirenler
 3. Benzetmek bildirenler edatlar
 4. Başkalık, farklılık ifade edenler
 5. Tarz ve mukayese bildirenler
 6. Miktar ve derece bildirenler
 7. Zaman bildirenler
 8. Yer ve yön bildirenler
 9. Aitlik bildirenler
 10. İntiha edatları: kadar, dek, değin
 11. Yönelme edatları: -e karşı, -e doğru, -e yana, -e rağmen
 12. İlgı edatları: -e dair, hakkında, -e göre

Bu çalışmada basit çekim edatları ve birleşik çekim edatları şeklinde ikiye başlıkta ele aldığımız çekim edatları, yukarıda verilen edat sınıflandırmalarında görüldüğü gibi, çekim edatlarının kökeni, yapısı ve cümleye kattığı anlamdan yola çıkılarak farklı çeşillerde incelenmektedir.

3.2.2.2.3.2. Basit Çekim Edatları

Basit çekim edatlarında isimle çekim edatı birleşirken araya herhangi bir ek girmez. Yalnız *gibi*, *için*, *kadar*, *ile* çekim edatları, şahıs zamirleriyle birleşirken tamlayan (ilgi) ekini alarak basit çekim eklerini teşkil eder. Üçüncü çokluk şahıs zamiri ile bu çekim edatları birleşirken araya tamlayan eki girmez.

“Tabiatın *onlarla* Ferid'in benliği arasına giren siperi, tozlu bir mika gibi teşhis edilmelerine mâni oluyor, yalnız rengi belli olmayan koyu bir zemin üzerinde şekilsiz gölgelerinin kıvılcıklarını hissettiriyordu.” (Peyami Safa, Matmazel Noraliya'nın Koltuğu, s. 193).

3.2.2.2.3.2.1. Oğuz Şivelerinde Kullanılan Basit Çekim Edatları

Oğuz şivelerinde, basit çekim edatı olarak kullanılan sözcükler şunlardır:

3.2.2.2.3.2.1.1. Türkiye Türkçesinde

Gibi

“Gülücükler Erenler'in sarımtırak kubbesinde gül yaprakları *gibi* dökülürdü.” (Mustafa Kutlu, Hüzün ve Tesadüf, s. 9).

“Gözlerimden yağmur *gibi* yaş akıyordu.” (Mustafa Kutlu, Hüzün ve Tesadüf, s. 13).

“Ana gibi yar olmaz, Bağdat *gibi* diyar olmaz.” (Atasözü).

Hakkında

“Benim Peygamberler tarihi *hakkındaki* bilgilerimden herhâlde çok daha hayırlı bir ilim.” (Reşat Nuri Güntekin, Çalığışu, s. 66).

“Otlar *hakkında* daha pek çok şeyi biliyordu.” (Cengiz Aytmatov, Beyaz Gemi, s. 6).

“Beyaz Gemi *hakkında* kendime özgü bazı düşüncelerim var elbette.” (Cengiz Aytmatov, Beyaz Gemi, s. 210).

İçin

“Fakat bunun *için* yerimden kalkmak, koşmak, toz toprak içinde yuvarlanmak gibi bir sürü lüzumsuz hareket yapmak lazımdı.” (Reşat Nuri Güntekin, Miskinler Tekkesi, s. 5).

“Evet, intikam duygusunun yokluğu bir insan *için* belki iyi alamet değildir,” (Reşat, Nuri Güntekin, Miskinler Tekkesi, s. 6).

“Hakan master yapmak *için* Avrupa'ya gitmiş.” (Mustafa Kutlu, Hüzün ve Tesadüf, s. 83).

İle

“Ertesi sabah, bu para *ile* aldığım peynir ve kuru üzümü depodaki arkadaşlarla bölüşüyor, böylece kendimi bir acayip sıkıntıdan kurtarıyorum.” (Reşat Nuri Güntekin, Miskinler Tekkesi, s. 50).

“Bacı *ile* tekrar aşağı inmek için camı kapayacağımız zaman sokakta bir tulumba takımının geçtiğini gördük ve durduk.” (Reşat Nuri Güntekin, Miskinler Tekkesi, s. 14).

“Simsiyah sakalı *ile* şaşırtıcı bir tesir yapıyordu.” (Tarık Buğra, Küçük Ağa, s. 58).

İle ilgili / -(y)LA ilgili

“Kurye Kız Dilek'*ile ilgili* döviz bürosunda bozduğundan polis tarafından çoktan takibe alınmış.” (Mustafa Kutlu, Hüzün ve Tesadüf, s. 80).

“Leyla *ile ilgili* kaygılarından söz açarken kocasına bakmadan konuşurdu.” (Halid Ziya Uşaklıgil, Kırık Hayatlar, s. 152).

Kadar

“Sesler umulmayacak *kadar* süratle temizlenip tatlılaşıyor, ilk zamanlarda dehşetle başka odaya kaçışanları yavaş yavaş etrafına toplamaya başlıyordu.” (Reşat Nuri Güntekin, Miskinler Tekkesi, s. 21).

“Fakat o samimiyeti ve memnunluğu kardeşi *kadar* iyi taklit edemiyordu.” (Tarık Buğra, Küçük Ağa, s. 49).

“Ben *sizin kadar* okumadım.” (Peyami Safa, Matmazel Noraliya’nın Koltuğu, s. 209).

Üzere

“Sonra, gün geldi bizatihi masalın saçma-sapan bir şey olduğu, başta çocuklar olmak *üzere* kimselerin masallarla uyutulmaması gerektiği üzerine vurgu yapılmaya başlandı.” (Mustafa Kutlu, Hüzün ve Tesadüf, s. 25).

“Fotoğraf karşısında titremiş gibi dağınık ve kararsız çizgilerim, ekseri zayıf iradeli kimselerde görüldüğü *üzere* yassı, yaygın ve gevşek bir burnum vardı.” (Reşat Nuri Güntekin, Miskinler Tekkesi, s. 20).

“Nihayet, bizimkiler, kalenin içinden fethedilmek *üzere* olduğuna hükmederek Paşa’ya açıldılar.” (Reşat Nuri Güntekin, Miskinler Tekkesi, s. 30).

Yüzden / Yüzünden

“Belki de bu *yüzden* babam bir baltaya sap olmamış, bir işte dikiş tutturamamış.” (Mustafa Kutlu, Uzun Hikâye, s. 17).

“Tabii bu resim-tabela hevesi *yüzünden* derslerini asıyor.” (Mustafa Kutlu, Uzun Hikaye, s. 68).

“Başlangıçta yakınımıza kadar yayılan isyanlar *yüzünden* çok güç günler geçirdik.” (Turgut Özakman, Şu Çılgın Türkler, s. 103).

3.2.2.2.3.2.1.2. Azerbaycan Türkçesinde

Barədə: Hakkında, Hususunda

Mən onun arvadı-uşağı olduğunu bildiyim *barədə* heçnə hissetdirmədim. “Ben onun eşi ve çocuğu olduğunu bildiğim hususunda hiçbir şey hissettirmedim.” (Kazımov, MAD, s. 339).

Gəmər Banu Mirzə Salmandan xahişetdi ki, keşişin gızı *barədə* bir məlumat gətirsin. “Kamer Banu, Mirza Salman’dan istedi ki, keşişin kızı hakkında bir malumat getirsin” (Kazımov, MAD, s. 339).

Atamın babam *barədə* dediği xoş sözlər gəlbimi iftixar hissi ilə doldurdu. “Atamın babam hakkında dediği hoş sözlər kalbimi iftihar hissi ilə doldurdu.” (Kazımov, MAD, s. 339).

Barəsında: Hakkında

Əvvəllər babam *barəsində* düşünməzdim. “Önceleri babam hakkında düşünməzdim.” (Kazımov, MAD, s. 339).

Onun *barəsində* hələ bir məlumat ala bilməmişdik. “Onun hakkında hâlâ bir məlumat almamıştık.” (Kazımov, MAD, s. 340).

Deki: Gibi

Gülüş de gözüməndən aralanıbdır,

Menim üzü dönük dostlarım *teki*. “Gülüş de gözündən aralanmışdır. Benim yüzü dönük dostlarım gibi.” (Kazımov, MAD, s. 63).

Geder: Kadar

Bir geder fikirləşəndən sonra çohlu eskiye bükdü. “Bir kadar fikirləşəndən sonra çoxça eskiye büktdü.” (Azerbaycan Masalları Babayemir, s. 60).

O *geder* ilan var idi ki, daşın, çingilin sayı olardı, ancağ ilanın sayı olmazdı. “O kadar ilan vardı ki, taşın çakılın sayısı olurdu, ancak ilanın sayısı olmazdı.” (Azerbaycan Masalları, Sehrli Sünbül, s. 165).

Dedim ki, bele bir oğlan günde mene filan *geder* gızılverir. “Dedim ki, böyle bir oğlan günden bana filan kadar kızıl verir.” (Azerbaycan Masalları, Sehavetli Giz, s. 367).

Hagda: Hakkında, Hususunda

Real vəziyyət *hagda* hələ bir xəbəryox idi. “Gündem hakkında hâlâ bir xəber yoxtu.” (Kazımov, MAD, s. 339).

Haggında: Hakkında

Vezir dayeleri çağırıb onlara uşağların hamısını tapşırtdı, ancağ Hemzenin, Mugbilin bir de Babayemirin *haggında* dedi. “Vezir, dadıları çağırıp onlara uşaqların hepsini tanıştırdı, ancağ Hemzenin, Mugbilin bir de Babayemir’in

hakkında dedi.” (Azerbaycan Masalları, Babayemir, s. 60).

Vezir, görürsenmi kişinin *hagında* pis fikre düşmüşdük. “Vezir, görüyor musun kişinin hakkında kötü düşünmüştük.” (Azerbaycan Masalları, Meherin Nağılı, s. 112).

Gardaşı *hagında* olan pis fikirden el çekdi. “Kardeşi hakkındaki kötü düşünmekten vazgeçti.” (Azerbaycan Masalları, Yahşılıg, s. 155).

İle

XI. Esrden Selcuqların gelişi *ile* veziyyet tedricen deyişmiş, Anadolu yeniden Türk yurduna çevrilmişdir. “XI. asırda Selçukluların gelişi ile durum değışmiş, Annadolu yeniden Türk yurdu olmuştur.” (Kazımov, MAD, s. 7).

Azeri sözü Antarpatianu ve Atropatena sözləri *ile* bir kökdendir. “Azeri sözü Antarpatianu ve Atropatena ile aynı köktendir.” (Kazımov, MAD, s. 8).

Guya Şah İsmayılın Osmanlı sultanları *ile* bir-iki yazışmasından başka qalan bütün dövlət işleri farsca aparılmış. “Güya Şah İsmail’in Osmanlı sultanları ile bir iki yazışmasından başka kalan bütün devlet işleri Farsça yapılmış.” (Kazımov, MAD, s. 11).

Kimi: Gibi

Bütün ilkin Türk tayfaları Ön Asiyada doğulduğı *kimi*, Türk sözü de Ön Asiyada doğulmuşdur. “Bütün Türk boyları Ön Asya’da doğduğı gibi Türk sözü de Ön Asya’da doğmuştur.” (Kazımov, MAD, s. 10).

Azerbaycan xalqı öz dilinden az hallarda dövlət dili *kimi* istifade ede bilmişdir. “Azerbaycan halkı kendi dilinden az oranda devlet dili gibi istifade edebilmiştir.” (Kazımov, MAD, s. 11).

RüstəmMirzə taxta çıxan *kimi*, Sultanəli Ərdəbi padşahı olacag. “Rüstəm Mirza tahta çıktığı gibi, Sultaneli Erdebi padişah olacak.” (Kazımov, MAD, s. 342).

Tek: Gibi

Men senün *tek* dağa saldım nefesi,

Sen de geytergöylere sal bu sesi,

Bayguşun da dar olmasın ğefesi,
Burda bir şêr darda galup bağıır,

Mürüvvetsiz insanları çağırır. “Ben senin gibi dağa saldım nefesi, sen de döndür göklere sal bu sesi, baykuşun da dar olmasın kafesi, şurda bir arslan darda kalmış bağııyor, mürüvvetsiz insanları çağırıyor.” (Azeri Türkçesi, Şehriyar, s. 70).

Tekin: Gibi

Melik Niyaz veren dilin salardı,
Atın çapup ğêygacıdan çalardı,
Gurĝı *tekin* gedik başın alardı,
Dolayı yağızlar açup pencere,

Pencerelerde ne gözemenzere. “Melik Niyaz tüfeğini atardı, atını koşturup çaprazlama vururdu, şahin gibi gedik başım tutardı, etraflara kızlar açmış pencere, pencerelerde ne güzel manzara.” (Azeri Türkçesi, Şehriyar, s. 5).

Âmir Gafar sêyidlerün tacıydı,
Şahlar şikâr etmesi ğêygacıydı,
Merde şirin, nâmerde çoh acıydı,
Mezlumların heĝgi üste eserdi,

Zalimleri gılış *tekin* keserdi. “Âmir Gaffar seyyidlerin tacıydı, şahlan avlaması, çaprazıydı, merde tatlı, nâmerde çok acıydı, mazlumların hakkı üstüne titrerdi, zalimleri kılıç gibi keserdi.” (Azeri Türkçesi, Şehriyar, s. 11).

Üçün: İçin

Bu ceheti bir çokları nezere almadığı *üçün* Türk ve Azerbaycan dillerini mövcud erazilerde paralel inkişaf eden diller kimi düşünürler. “Bu durumu bir çokları dikkate almadığı için Türk ve Azerbaycan dillerini mevcut arazilerde paralel inkişaf eden diller gibi düşünürler.” (Kazımov, MAD, s. 7).

Onları sorgu-suale tutmag *üçün* əvvəl sifətlərinə baxdı. “Onları sorguya çekmek için önce görünüşlərinə baktı.” (Kazımov, MAD, s. 337).

Əbih Sultan artıq onun *üçün* yoxdur. “Əbih Sultan artıq onun için yoktur.” (Kazımov, MAD, s. 338).

Üzre: Üzere/ Göre

Zaman şekilçileri Azərbaycan dilində bir sistem təşkil edir, keçmiş, indiki və gələcək zamanları ehatə etmək, fellerin bütün zamanlar və şəxslər *üzre* təsəriflənməsinə səbəb olur. “Zaman ekləri Azərbaycan dilində bir sistem təşkil ediyər, keçmiş, şimdiki və gələcək zamanları oluşturmaqla, fiillərin bütün zamanlar və şahıslara görə təsniflənməsinə səbəb olur.” (Kazımov, MAD, s. 223).

Fellerin zamanlar *üzre* dəyişməsi xüsusi şekilçilərin iştirakı ilə baş verir. “Fiillərin zamanlara görə dəyişməsi hüsusu, eklərin gətirilməsiylə ortaya çıxar.” (Kazımov, MAD, s. 226).

Bu sözlərin ismin halları *üzre* sərbəst şəkildə dəyişməsi göstərir ki, eslinde, bunlar ad bildirən sözlərdir. “Bu sözlərin ismin hallərinə görə dəyişməsi əslində bunların isim soylu sözlər olduğunu göstərir.” (Kazımov, MAD, s. 327).

3.2.2.2.3.2.1.3. Türkmen Türkçesinde

Andag: Kadar

Emma Kuhıkap dağda perilərin patıçası bar erdi, özi *andag* hoşroy bolup, hiç yerdə onun bilə barabargözel yok erdi. “Ama Kuh-ı Kaf dağından perilərin padişahı vardı, kendisi o kadar güzeldi ki hiçbir yerdə onun kadar güzel birisi yoktu.” (Türkmen Destanları, Tulum Hoca, s. 468).

Balı Beg, gazap donına girip kâpirler bilən sövəş başladı. Balı Beg, az salımın içinde *andag* gırdı, olar güruh güruh qaçıberdilər. “Balı Bey hiddətlənərək kâfirlerle savaşımaya başladı. Balı Bey, kısa süredə o kadar öldürdü ki, onlar gurup gurup qaçıverdilər.” (Türkmen Destanları, Ali Bey Balı Bey, s. 562).

Babada: İle ilgili / -(y)IA ilgili

Rüstəm Beg diyer hümmeitim ol Rüstəm destança bar,

Gayrat ilə kuvvatım ol Kaysarı-Hatamça bar,

Sıyasat u haybatım, Göroğlu soltança bar,

Kim bu hıdmat *babada* alıñda şahım niçe bar,

Barçañız kılıñ doga şah ü geda üçin men baray. “Rüstem Bey der gayretim o Rüstem destan kadar var, gayret ile kuvvetim o Kayser ve Hatem kadar var, hiddetim ve heybetim Köroğlu Sultan kadar var, ki bu hizmetle ilgili önünde şahım nice var, hepiniz edin dua şah ve kul için ben gideyim.” (Türkmen Destanları, Ali Bey-Balı Bey, s. 547).

Barada / Barasında: Hakkında

Onuñ bilen bu mesele *barada* eñeşyärler. “Onun ile bu mesele hakkında konuşuyorlar.” (Türkmen Destanları, Şah Senem-Garip Destanı, s. 809).

Barında: Hakkında, Boyunca

İspihan şäheriniñ patışası Söyün Şa’niñ Gövher atlı bir gızı bar eken. Munuñ şundan başga oğul-gızı hiç perzendi bolman ömrüniñ *barında* yaşının sonunda gören perzendi şu eken. “İsfahan şehriniñ padişahı Söyün Şah’ın Gövher adlı bir kızı varmış. Onun bundan başka hiç çocuğu olmamış, bütün ömrü boyunca gördüğü çocuk buymuş.” (Türkmen Destanları, Gövher Kız ve Şıralı Bey, s. 592).

Bile: İle

Tulum Hoca aydar yoktur rahatım.

Arman *bile* sındı golum-ganatım,

Yoktur menin namu-nışan perzendim,

Malı-mülküm talan boldineyläyin. “Tulum Hoca söyler yoktur rahatım, hasret ile kırıldı kolum kanadım, yoktur benim nişanem bir çocuğum, malım mülküm talan oldu neyleyim.” (Türkmen Destanları, Tulum Hoca, s. 464).

Gudrat *bile* onun emceciklerine süyt inip, oğlan emip başladı. “Kudret ile onun memelerine süt gelip, oğlan emmeye başladı.” (Türkmen Destanları, Tulum Hoca, s. 473).

Bilen bile: İle

Şıralı oğlum, şäherde sen bolmasañ, men hem durup bilmärin. Menem seniñ *bilen bile* giderin, diydi. “Şıralı oğlum, şehirde sen olmayınca ben de duramam. Ben de seninle geleceğim, dedi.” (Türkmen Destanları, Gövher Kız ve Şıralı Bey, s. 589).

Şunuñ yele tarapına geçip durayın, ısım barıp burnuna ursa, meniñ şu märeke gelenimi bilip maña bir söz gatsa ölsem-de şunuñ *bilen bile* öleyin. “Şunun rüzgârsız tarafına geçip durayım, kokum burnuna giderse benim bu kalabalığın içinde olduğumu anlar, benimle ilgili bir söz söylerse ölsem de onunla öleyim.” (Türkmen Destanları, Gövher Kız ve Şıralı Bey, s. 749).

Bilen: İle

Onuñ *bilen* bu mesele barada geñeşyärler. “Onun ile bu mesele hakkında konuşuyorlar.” (Türkmen Destanları, Şah Senem-Garip Destanı, s. 809).

İlimden çıkmışam *ışk* bilen coşup,

Kısmat *bilen* belent daglardan aşıp,

Pirim Alı maña çöl yerde düşüp,

Hasta görüp hala rehmetdi bu gün. “Yurdumdan çıktım aşk ile coşup, kısmet ile yüce dağlardan aşıp, pirim Ali bana çölde rast gelip, hasta görüp halime acıdı bugün.” (Türkmen Destanları, Gövher Kız ve Şıralı Bey, s. 592).

Dek: Gibi

Onuñ gül *dek* yüzüne alısdan gözi düşen Tükli Aziz can-dilden aşık bolup bir gazal aytdı. “Onun gül gibi yüzünü uzaktan gören Tükli Aziz, ona canı gönülden aşık olup bir şiir söyledi.” (Türkmen Destanları, Tulum Hoca, s. 468).

Seniñ *dek* perizateneden dogmaz,

Şıralı *dek* yiğit bu dünya gelmez,

Sözüm dogrı hiçbir yalanı bolmaz,

Söver yarın bu gün getirdim бага. “Senin gibi güzel anadan doğmaz, Şıralı gibi yiğit dünyaya gelmez, sözüm doğru hiçbir yalanı olmaz, sevgili yârini bugün getirdim бага.” (Türkmen Destanları, Gövher Kız ve Şıralı Bey, s. 603).

Hakda / Hakında/ Dogruda/ Dogrusında: Hakkında

Son biçare ene bu oğlan *hakda* oyladı. “Sonra çaresiz anne oğlu hakkında düşündü.” (Türkmen Destanları, Tulum Hoca Destanı, s. 473).

Gülcemal peri, ecesi bilen Garip can *hakkında* oylanıp oturur. “Gülcemal peri, annesi ile Garip can hakkında konuşuyor?” (Türkmen Destanları, Şah Senem-Garip Destanı, s. 825).

Ol bu *hakda* öz maksadını beyan edip bir nama aydyar. “O bunun hakkında kendi amacını beyan edip bir name söylüyor.” (Türkmen Destanları, Şah Senem-Garip Destanı, s. 828).

Üçin: İçin

Acal yetip peymanamız dolmasa,

Aziz tenden şirin canı almasa,

Cahangiñdir hocam, bu yurt bolmasa,

Anıñ *üçin* zarı-giryen ağlama. “Ecel gelip vademiz dolmazsa, aziz tenden şirin canı almazsa, dünya genişdir hocam, bu yurt olmazsa, onun için feryat figan edip ağlama.” (Türkmen Destanları, Tulum Hoca, s. 464).

Gaydıp gelsem, alar men eger gelmesem, seninki bolsun, diyip yol encamlarını düyelerge yükleyip yanında iki dogma, iki çorı sakladı, hızmatı *üçin* bularga zer berdi. “Dönüp gelirim alırım, eğer gelmezsem senin olsun, diyip yol azıklarını develere yükleyip yanında iki oğlan çocuğu ve iki hizmetçi bıraktı hizmetleri karşılığı onlara altın verdi.” (Türkmen Destanları, Tulum Hoca, s. 465).

Men ağlaman kim ağlasın dünyäde,

Ayrılığa köyüp melul bolar men;

Atam seni saldı bir yanar oda,

Senin *üçin* ağlap melül bolar men. “Ben ağlamayıp kim ağlasın dünyada, ayrılık için yanıp kaygılanırım ben; babam seni attı bir yanan ateşe, senin için ağlayıp kaygılanırım.” (Türkmen Destanları, Gövher Kız ve Şirali Bey, s. 609).

Kimin: Gibi

Ey, Aytgeldi can, senin *kimin* yigitge nöker bolsam, hemişe arkanda gezer erdim. “Aytgeldi can, senin gibi yiğide muhafız olsam daima yanında olurum.” (Türkmen Destanları, Tulum Hoca, s. 488).

Bir gün gutarandır gış, bahar-yazıñ,
İndi görmek bolmaz gül *kimin* yüzün,
Yatdan çıkmaz beren nesihat sözün,

Beren nesihatıñ aldım can atam. “Bugün bitmiştir kışın, baharın, yazın, şimdi göremeyiz gül gibi yüzünü, unutmayız verdiğin nasihatini, verdiğin nasihati aldım can babam.” (Türkmen Destanları, Gövher Kız ve Şıralı Bey, s. 586).

Acap bolar, diydi. Gamiş *kimin* galdırrap pirinin beren gara dutarını sazlap düzüp çalmağa aylanışdı. “Tamam, olur, dedi. Kamiş gibi titredi, pirinin verdiği kara dutarını akort edip çalmaya hazırlandı.” (Türkmen Destanları, Necep Oğlan, s. 735).

-Ötri, Sevaplı, Zerarlı, Cahtli: Yüzden/ Yüzünden

Üzre: Üzere

Meydan *üzre* söveş yolunu açıp,
Agzıñ köpükledip hatap dek açıp,
Guşganatım şu gün canından geçip,

Acdarıñ yanına barçak günüñdir. “Meydan üzere savaş yolunu açıp, ağzını köpürtüp hatap gibi açıp, kuşkanadım bugün canından geçip, ejderin yanına gidecek günüñdür.” (Türkmen Destanları, Gövher Kız ve Şıralı Bey, s. 611).

Sıyayı zülplerim mara çekilmiş,
Sınam üzere çapraz yara sepilmiş,
Sebäp näme bagta gara çekilmiş,

Yarıñ güli geldi, özi gelmedi. “Siyah zülüflerim yılana benzemiş, sinemin üstünde çapraz yara açılmış, sebep nedir, bahtım kara yazılmış, yârin gülü geldi, kendisi gelmedi.” (Türkmen Destanları, Şah Senem- Garip, s. 801).

Yalı: Gibi

Her kişi Göroğlı *yalı* iş bitirip maksadına yetsin! “Herkes Köroğlı gibi iş bitirip amacına ulaşsın!” (Türkmen Destanları, Köroğlı, s. 169).

Bu yıl hem gadımkı dessurı *yalı* seyil kılıp geler erdi. “Bu yıl da eskiden olduğu gibi dolaşıp geliyordu.” (Türkmen Destanları, Tulum Hoca, s. 468).

Şasenem de cogap veryär. Ol ine şunun *yalı*. “Şahsenem cevap veriyor. O, işte bunun gibi.” (Türkmen Destanları, Şahsenem Garip, s. 782).

3.2.2.2.3.2.1.4. Gagavuz Türkçesinde

Gibi

Çorbacı yıkatmış uşaa, giidirmiş da oolu *gibi* bakmaa onu başlamış, çok sevinerek. “Ağa, çocuğu yıkatmış, giydirmiş ve çok sevinip ona oğlu gibi bakmaya başlamış.” (Gagavuz Destanları, Köroğlu Destanı, s. 102).

O da dedi: bän geldim sizi görmää, düşmedim burda sizin *gibi* zeetlenmä. “Sizin gibi eziyet çekmek için buraya düşmedim, diye cevap vermiş.” (Gagavuz Destanları, Aleksandr Makedonskiy, s. 178).

Gibicä: Gibi

Nasıl bu yok *gibicä* adam kırk uçannan, bir kaçanı bir salımda telef etti.” (Özkan, TLG, s.143).

Gimi: Kadar anlamıyla kullanılmaktadır.

“Avşam saba *gimi* çalınır.” (Özkan, TLG, s. 143).

Hakkında: Hakkında yerine *için* sözcüğü kullanılmaktadır.

İçin

Köroğlu kabletti onu. Vizirannattı ona *Zaari için*. Köroğlu onu kabul etti. “Vezir ona *Zâri* hakkında bilgi verdi.” (Gagavuz Destanları, Köroğlu Destanı, s. 108).

Köroğlu erindän fırladı işidip *Zaari için*, kucakladı viziri, öptü ikisini dä gözlerini. “Köroğlu *Zâri* hakkında söylenenleri işitince yerinden fırlayarak veziri kucaklayıp iki gözünden öptü.” (Köroğlu Destanı, Köroğlu Destanı, s. 108).

Bän mamuya da söledim senin *için*. “Ben senin hakkında anneme de anlattım.” (Baboglu, Mumnar Saalık İçin, s. 24).

Kadar

O *kadar* ki, onu yokmuş nicä tutmaa, ensemää -onun da beygirinin dä büülü kuvetleri varmış hem ona yardım edärmış Allaa Aslanı - onun kurtarıcısı. “Ancak onu tutmak ve yok etmek mümkün değilmiş. Zira onun ve atının büyüü kuvvetleri varmış. Kurtarıcısı Allah Aslanı da ona yardım edermiş.” (Gagavuz Destanları, Köroğlu, s. 110).

Ne fasıl bu çoban, -demiş ağaları, -boyu kavak *kadar*, kafası kabak *kadar*, gözü de tek- tepesinde, alma *kadar* büyük... “Bu çoban ne tuhaf, demiş ağabeyleri. Boyu kavak kadar, kafası kabak kadar, tepesindeki gözü de tek ve elma kadar büyük...” (Gagavuz Destanları, Tepegöz, s. 138).

-lä / -nä: İle

O onu gücülä, sürümüş. “O, onu güçlücke sürümüş.” (Özkan, TLG, s. 143).

-lan / -nan: İle

Ama Hasan demiş oluna Aliyä, tutsun karannıkta bu beygiri hem beslesin onu sade arpaylan da büüdüynän biraz taa yollansın zenginnerä karşı düüşmää. “Ama Hasan oğlu Ali'ye bu atı karanlıkta tutmasını, sadece arpayla beslemesini ve at yetişince zenginlere karşı dövüşmek için yola çıkmasını söylemiş.” (Gagavuz Destanları, Köroğlu Destanı, s. 100).

Ama kör demiş çocuuna Aydınä ki baksın da tımarlasın, bu beygiri hem tutsun onu sade karannıkta, beslesin onu sade arpaylan, da büüyü- düynän biraz taa yollansın kin çıkarmaa o hayın Bolu-beydän. “Ama kör, Aydın'a bu ata iyi bakmasını, tımar etmesini, hep karanlıkta tutarak yalnızca arpayla beslemesini, biraz büyüyünce de hain Bolu Beyi'nden ve onun gibi insanlara zulmeden açgözlülerden intikam almak için yola çıkmasını söylemiş.” (Gagavuz Destanları, Köroğlu Destanı, s. 102).

Şindi Gan-kişi toplanêr düüşmää yedi arşin boylu adamnan. “Şimdi, Gan-kişi yedi arşin boylu adamla dövüşmek için hazırlanıyor.” (Gagavuz Destanları, Gan Kişi Destanı, s. 171).

-nAnbilä / -lAn bile: İle / İle birlikte

Tepägöz onu da kapêêrtaama koyunnarınnan bilä. “Tepegöz onu da koyunları ile mağaraya kapatıyor.” (Gagavuz Destanları, Tepegöz, s. 134).

Çıkarêê çocuk bıçaanı da sıbıdêê üzüü pınara parmaannan bilä. “Oğlan bıçağını çıkarıyor ve yüzüğü parmağıyla birlikte kesip kuyuya atıyor.” (Gagavuz Destanları, Tepegöz, s. 136).

Üzerä

Kız annader, ani bobası ölmüş da bu üzerä o pek derin kahrıda, kırk gün läöz yas tutsun. Tepägöz kayıl olmuş beklemäa kırk gün da sora evlenmää kıza. “Kız, babasının öldüğünü, bu yüzden çok üzgün olduğunu, kırk gün yas tutması gerektiğini anlatıyor. Tepegöz, anlatılanları dinleyince kızla evlenmek için kırk gün beklemeye razı olmuş.” (Gagavuz Destanları, Dev Adamın Oolu, s. 144).

Näanı yol tütêrsiniz, ba garip-yolcu, ne üzerä? “Ey garip yolcu hangi sebeple nereye gidersiniz?” (Gagavuz Destanları, Aşık Garip Destanı, s. 155).

Tablo 76. Basit Çekim Edatları

TT	AT	TmT	GT
gibi	deki, kimi, tek, tekin	dek, kimin, yalı	gibi, gibicä, gimi
hakkında	barada, barasında, hagda, haggında	barada, barasında, barında, dogruda, dogrusında, hakda, hakkında,	için
için	üçün	üçin	için
ile	ile	bile, bilen, bilen bile	-lä /-nä, -lan/- nan -nAnbilä -lAnbilä
ile ilgili, -(y)la ilgili	ile alagadar	ile ilgili, (y)la ilgili	
kadar	geder	andag	kadar
üzere	üzre	üzre	üzerä
yüzden, yüzünden	yüzünden	-ötri, sevaplı, zararlı, cahtli	beterä

Yukarıda verilen örneklerde de görüldüğü gibi, Oğuz şivelerinde bazı basit çekim edatları için, aynı sözcükler kullanıldığı gibi şiveye özgü sözcükler de kullanılmaktadır:

- Kullanıldığı cümleye benzerlik anlamı katan *gibi* edatı, TT ve GT’nde ortak olup GT’nde kadar anlamında kullanılan *gimi* şekline de rastlanmaktadır. AT’nde *kimi, deki, tek, tekin* edatları kullanılırken TmT’nde *kimin, dek, yalı* edatları görülmektedir.

- TT’nde *hakkında* şeklinde kullanılan bu edatının TmT’nde *hagda, haggında, barada, barasında, dogruda, dogrusında*; AT’nde *hakda, hakkında, barada, barında, barasında* şeklinde çoklu şekilleri mevcuttur. GT’nde *hakkında* edatı kullanılmamakta cümlede bu anlam için edatıyla sağlanmaktadır.

- *İçin* edatı, dört şivede de kullanılmakta, ancak bu edatın kullanımında çok küçük ses bilimsel farklılıklar görülmektedir. TT ve GT’nde *için*; AT’nde *üçün*; TmT’nde *üçin* şekli yer almaktadır.

- *İle* edatı, TT ve AT’nde *ile* şeklinde ortak kullanılmakta, TmT’nde *bile, bilen, bilen bile* şekilleri görülürken GT’nde *-lä/-nä, -nanbilä, -lan/-nan* biçiminde kalıplaşmalar, dikkati çekmektedir.

- *İle ilgili* edatına TT ve TmT’nde rastlanmakta, fakat diğer Oğuz şivelerinde örnekleri görülmemektedir.

- *Kadar* edatı da farklı ses bilimsel şekillerde karşımıza çıkmaktadır. TT ve GT’nden *-e kadar*; AT’nde *geder* sözcükleri kullanılmakta TmT’nde ise miktar anlamı *andag* sözcüğüyle karşılanmaktadır.

- TT ve GT’nde *üzere* şeklinde karşımıza çıkan bu edatın AT ve TmT’nde ise *üzre* şekli vardır.

- *Yüzden/ yüzünden* edatı bu şekliyle sadece TT’nde görülmekte, TmT’nde *ötri, sevaplı, zararlı, cahtli* GT’nde *beterä* sebep ifadesiyle yer almaktadır.

3.2.2.2.3.3. Birleşik Çekim Edatları

“Öncül bir -A ve -dAn eki vasıtasıyla zarftan çekim edatına dönüştürülmüş olan çekim edatlarıdır. Birleşik çekim edatları bu öncül ekler olmaksızın tek başlarına zarf veya sıfat olarak kullanılabilen sözcüklerdir; ancak bu ekle birleştikleri zaman kesinlikle çekim edatına dönüşmüş olur; bu nedenle, bu tip edatlar, birleşik diye nitelendirilir.” (Delice, 2008: 119-124).

3.2.2.2.3.3.1. Oğuz Şivelerinde Kullanılan Birleşik Çekim Edatları

3.2.2.2.3.3.1.1. Türkiye Türkçesinde

-a dair

“Çiçekli ve kuşlu bir mavi kâğıda benim kalemimle uzun bir name yazıldı ve kimseye gösterilmeyeceğine *dair* büyük yeminlerle Mesrur’e teslim edildi.” (Reşat Nuri Güntekin, Miskinler Tekkesi, s. 30).

“Nitekim şimdiki kanunda da buna *dair* açık bir emre rastlanmıyordu.” (Reşat Nuri Güntekin, Miskinler Tekkesi, s. 44).

“Çünkü o sıralarda, gerek ‘Divânı Harbi Örfî’nin gizli işkence usulleri kullanıldığına *dair* belgeleri ortaya koyan, gerek Soma- Bandırma demir yolu imtiyazı işinin iç yüzünü açığa vuran tek gazeteci o idi.” (Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Hüküm Gecesi, s. 54).

-a dek

“Evinden çıkıp da on adımlık sokağı geçinceye *dek* İstanbullu Hoca da aynı hâle gelmişti.” (Tarık Buğra, Küçük Ağa, s.173).

-a doğru

“Değirmen arkından alınmış bir cılga su, yukarıdaki fidanlığı suladıktan sonra aşığılara sebze bahçesine *doğru* iniyordu. (Mustafa Kutlu, Hüzün ve Tesadüf, s. 69).

“Başımla selamını aldım, sonra başka bir yöne *doğru* baktım.” (Mustafa Kutlu, Hüzün ve Tesadüf, s. 33).

“Sonra da karar vermiş gibi mezarlığa *doğru* yürüdü.” (Tarık Buğra, Küçük Ağa, s. 48).

-a göre

“Zira ne de olsa bunlar, kendine *göre* bir hukuku bulunan savaşın rakipleri idiler.” (Tarık Buğra, Küçük Ağa, s. 11).

“Dört yıldır dükkânlarla, bağlarla, bahçe ve tarlalarla yalnız onlar uğraşıyor, her şeyin verimi de ona *göre* düşüyordu.” (Tarık Buğra, Küçük Ağa, s. 9).

“Allah dağına *göre* kar verir.” (Atasözü)

-a kadar

“Tövbe üstüne tövbe ediyor, geceleri sabaha *kadar* kamburu ile konuşuyordu.” (Mustafa Kutlu, Hüzün ve Tesadüf, s.48).

“Bunlar ellerinde sahanlar ve torbalarla istasyona *kadar* iniyor, yemek ve ekmek alıyorlardı.” (Tarık Buğra, Küçük Ağa, s. 11).

“Sonra tutunduğu dalı bırakır, akıntı onu setin taşlarına değinceye *kadar* sürüklerdi.” (Cengiz Aytmatov, Beyaz Gemi, s. 16).

-a karşı

“Parasızlık, yokluk ve açlığa *karşı* belli belirsiz bir ümit baharı bekliyordu.” (Tarık Buğra, Küçük Ağa, s. 9).

“Akşehir’i saran çöküntüye *karşı* bu mahalle gün gün güçleşiyordu.” (Tarık Buğra, Küçük Ağa, s. 41).

“Bir mermer havuz kenarında, sarmaşıkla sarılmaya başlamış bir çardağın altında güneşe *karşı* oturuyordu.” (Reşat Nuri Güntekin, Miskinler Tekkesi, s. 19).

-a rağmen

“Yaşına *rağmen* erkek yapılı ve mizaçlı idi.” (Tarık Buğra, Küçük Ağa, s. 11).

“Karşılaştığı direnişe ve gözdağlarına *rağmen* Niko’yu kurtardı.” (Tarık Buğra, Küçük Ağa, s. 12).

“At, düşerken koşumları ayağına dolanmış olmasına *rağmen* kendiliğinden doğrulup kalkmıştı.” (Cengiz Aytmatov, Beyaz Gemi, s. 42).

-den başka

“Bu yüzden de sorulanları yarım ağızla, söylediğinden *başka* yönlere de çekilebilecek şekilde cevaplandırır.” (Tarık Buğra, Küçük Ağa, s. 12).

“Bu ihtiras dinine, padişah ve halifeye bağlılıktan *başka* bir şey değildi.” (Tarık Buğra, Küçük Ağa, s. 60).

“Benim uddan *başka* bir marifetim olduğunu galiba söylemedim.” (Reşat Nuri Güntekin, Miskinler Tekkesi, s. 24).

-den beri

“Aylardan *beri* her ev kocaman bir göz olmuş, yollara dikilmişti.” (Tarık Buğra, Küçük Ağa, s. 9).

“Biri huzur ve ümit günlerinin hatıraları ile mahzun, öteki üç yıldan *beri* ilk defa yorgundu.” (Tarık Buğra, Küçük Ağa, s. 22).

“İnsanlar ne zamandan *beri* bu hâle düştü? “ (Mustafa Kutlu, Hüzün ve Tesadüf, s. 17).

-den dolayı

“Bazı nedenlerden *dolayı* edebiyatta kahramanlar, gerçeğin hayata yerleşmesini sağlamayabilirler.” (Cengiz Aytmatov, Beyaz Gemi, s. 97).

“Akşamki içkiden *dolayı* başı hâlâ kazan gibiydi ama öcünü almış olmaktan memnundu.” (Cengiz Aytmatov, Beyaz Gemi, s. 76).

“Şimdi onu kendimle aynı kandan, fakat bazı fikirlerinden, huysuzluklarından *dolayı* bir türlü kaynaşmamıza imkân olmayan bir akraba gibi hatırlarım.” (Reşat Nuri Güntekin, Miskinler Tekkesi, s. 12).

-den evvel

“Her *şeyden evvel* başka elbisem bulunmadığı için değiştirilmesine imkân olmayan mabeyin redingotum.” (Reşat Nuri Güntekin, Miskinler Tekkesi, s. 36).

“Sonra, baba, yaz kış her gün sabahtan *evvel* tüfeğini sırtlayarak surlar dışında avlanmaya giderdi.” (Reşat Nuri Güntekin, Miskinler Tekkesi, s. 41).

“Benim Atlantik’teki işim gece yarısından *evvel* biter; çünkü o gece diğer birçok fevkalade de numaralar da var.” (Sabahattin Ali, Kürk Mantolu Madonna, s. 113).

-dan gayri

“Ne yanar kimse bana ateş-i dilden özge

Ne açar kimse kapım bad-ı sabadan *gayri*.” (Fuzuli).

-den itibaren

“Onlar daha ilk *günden itibaren*, yanlarına bir can şenliği, bir insan nefesi, bir komşu geldi diye sevinmiş;elden gelen yakınlığı göstermişlerdi.” (Mustafa Kutlu, Uzun Hikaye, s. 25).

“Kahire’de Ahmet Saip Bey’in başkanlığı altında yayınlanan Şurayı Ümmet ve Paris’te çıkan Meşveret yine bu tarihten *itibaren* başlıkların altında “Terakki ve İttihat Cemiyeti’nin meşir organıdır.” (Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Hüküm Gecesi, s. 34).

“Belki de ilk gördüğüm *andan itibaren* sizde hoşuma giden bir şey bulduğuma hükmettim.” (Sabahattin Ali, Kürk Mantolu Madonna, s. 79).

-den önce

“O vagon dan eve gelmeden *önce*, artık ben beş yaşında mıyım, daha mı fazlayım, her neyse, babam bir kasabada ortaokul katibi imiş.” (Mustafa Kutlu, Uzun Hikaye, s. 18).

“Uykudan *önce*, uykudan sonra diye bir şey kalmaz.” (Mustafa Kutlu, Hüzün ve Tesadüf, s. 27).

“Çünkü öz memleketinde ve harpten önce de o esirlik günlerindeki gibiydi. (Tarık Buğra, Küçük Ağa, s. 65).

-den öte

“Bu sözlüğün pek çok nüshası var ama kullanımı ilkokuldan *öteye* geçmiyor.(Mustafa Kutlu, Hüzün ve Tesadüf, s. 17).

-den ötürü

“Salih’in bu hal ve davranışlarından *ötürü* doktor yanına çağırdı.” (Tarık Buğra, Küçük Ağa, s. 71).

“Gerçi yıllardır, değil kırk, yüzleri ve binleri aşan insan hayatına siyasal nedenlerden *ötürü* son vermek bu garip dünyanın hemen hemen doğal olayları arasına girmiştir.” (Halide Edip Adıvar, Mor Salkımlı Ev, s. 88).

“Öğretmenlerin birinci yıl gösterdikleri çaba, güç ve özel yararlarından vazgeçmelerinden *ötürü*, açtığımız okullarda ikinci yıl öğretim kolaylıkla sürdürüldü.” (Halide Edip Adıvar, Mor Salkımlı Ev, s. 106).

-den özge

“Güzel sever diye isnat ederler/ Benim *hakten özge* sevdiğim mi var?” (Karacaoğlan).

“Ne yanar kimse bana ateş-i *dilden özge*

Ne açar kimse kapım bad-ı sabadan gayri.” (Fuzuli).

-den sonra

“Babam duvara tırmanıp arka tarafından benzin dökerek perdeyi tutuşturduktan *sonra*, doğru makina dairesine seğirtiyor.” (Mustafa Kutlu, Uzun Hikaye, s. 16).

“Değirmen arkından alınmış bir cılga su, yukarıdaki fidanlığı suladıktan *sonra* aşağılara sebze bahçesine doğru iniyordu.(Mustafa Kutlu, Hüzün ve Tesadüf, s. 69).

“Uykudan önce, *uykudan sonra* diye bir şey kalmaz.” (Mustafa Kutlu, Hüzün ve Tesadüf, s. 27).

-den yana

“Kanlı Ev’den *yana* bakıyorum.” (Mustafa Kutlu, Hüzün ve Tesadüf, s. 86).

“Yönlerini bozkırdan *yana* döndüler.” (Yaşar Kemal, Yer Demir Gök Bakır, s. 68).

3.2.2.2.3.3.1.2. Azerbaycan Türkçesinde

-a can / cən: a kadar

Mahmud axşamacan kitab oxudu, sonra bağçada gəzməyə çıxdı. “Mahmut akşama kadar kitab okudu, sonra bahçede gezmeye çıktı.” (Kazımov, MAD, s. 343).

Şəhərəcən xeyli söhbət etdilər. “Şəhre kadar hayli söhbət ettiler.” (Kazımov, MAD, s. 343).

-a dair

Bülbülə, eşgə, gülə *dair* yalan fırlatmışam. “Bülbüle, aşka, güle dair yalan söylemişim.” (Kazımov, MAD, s. 341).

Amerika fermerlərinin heyvanları garğıdalı ile nə cür bəslədiklərinə *dair* maraqlı misallar söyləyirdim. “Amerika çiftçilerinin hayvanları kanca ile nasıl beslediklerine dair meraklı örnekler söylüyordum.” (Kazımov, MAD, s. 341).

-adek²⁷

Meher arvadı Fatimeden gördüyü ezabları evvelden ahır*adek* olduğu kimi şahzade gıza danışdı. “Meğer eşi Fatma’dan gördüğü azapları önceden olduğu gibi, şehzade kıza danıştı.” (Azerbaycan Masalları, Meher Nağılı, s. 111).

Mən gırx yeddi yaşa çatan*adək* onunla birlikdə yaşamışam. “Kırk yedi yaşa kadar onunla birlikte yaşamışım.” (Kazımov, MAD, s. 341).

-a doğru

İtlər garasuyun o tayındakı gamışlığa *doğru* cummdular. “İtlər kara suyun o tarafındaki kamışlığa doğru kaçtılar.” (Kazımov, MAD, s. 341).

Gapıda dayanmayıb da, *zala doğru* dırmaşırsan. “Kapıda dayanamayıp da, Zal’a doğru tırmanırsan” (Kazımov, MAD, s. 341).

-a qarşı: -a karşı

Salmana *qarşı* gizli bir nifrət bəsləyirdi. “Selman’a karşı gizli bir nefret besliyordu.” (Kazımov, MAD, s. 341).

-a gədər: -a kadar

Həsən atın boynundan uçub gabagda yere düşdü və topuğa *gədər* palçığa batdı. “Hasan atın boynundan tutup yere düşdü ve topuğuna kadar balçığa battı.” (Kazımov, MAD, s. 343).

Yağış yavaş-yavaş ısladırdı, həm də sümüyə, iliyə *gədər* keçirdi. “Yağmuş yavaş yavaş ıslatırdı, hem de sümüğe, ilige kadar geçirdi.” (Kazımov, MAD, s. 343).

²⁷-a dek birleşik çekim edatı, AT’nde -adek şeklinde birleşik yazılmaktadır.

“Keşikçilər indiyə *gədər* onun belə sərt səsini eşitməmişdilər. Bekçilər, şimdiyə kadar onun böylə sert sesini işitməmiştilər.” (Kazımov, MAD, s. 343).

-a görə

O yaşına *görə* çox cavan idi, dediyinə görə, günləri pis keçməmişdi. “O, yaşına görə çox cavan idi. Dediğine görə, günləri kötü keçməmişti.” (Kazımov, MAD, s. 341).

Bizə görə özünü şən aparırdı, istəmirdi ki, bizim ganimiz garalsın. “Bize görə kendini şenlendirirdi ki, bizim içimiz kararsın.” (Kazımov, MAD, s. 345).

-a kimi: a kadar

Rüstəm Mirzə taxta çıxana *kimi*, Sultaneli Ərdəbil padşahı olacaq. “Rüstəm Mirza tahta çıkana kadar, Sultaneli Erdebil padişah olacak.” (Kazımov, MAD, s. 342).

Peri hanım geceni sehərə *kimi* yata bilmedi. “Peri Hanım gece sehərə kadar yatamadı.” (Azerbaycan Masalları, Tumar Pehlevan, s. 81).

Siz gelene *kimi* mən burda sizi gözleyəcəyəm. “Sen gelene kadar ben burada sizi gözleyəcəğim.” (Azerbaycan Masalları, Eyyar, s. 119).

-e sarı: -e doğru

Dönüp evlərinə *sarı* addımladı. “Dönüp evlərinə doğru ilerledi.” (Kazımov, MAD, s. 341).

-a tərəf: -a doğru

Mahmud saraydan çıxıb bağca ilə saray darvazasına *tərəf* götürüldü. “Mahmut saraydan çıkıp bahçe ile saray demirine (kapısına) doğru götürüldü.” (Kazımov, MAD, s. 341).

Əbih Sultan gapıya *tərəf* apardı. “Əbih Sultan kapıya taraf götürdü.” (Kazımov, MAD, s. 341).

Gız yetər yeni çıxmış günəşə *tərəf* boylandı. “Gız yeter yeni çıxmış güneşe doğru ilerledi.” (Kazımov, MAD, s. 341).

-den başka

Sofi həmişə belə fikirləşirdi ki, onun Mahmuddan başqa, heç kimi yoxdur. “Sofi Mahmut’tan başka hiç kimsesi olmadığına karar verdi.” (Kazımov, MAD, s. 344).

Sofinin Mahmuddan başqa, bir də ki Qəmerbanunun ıztirablarından başqa, heç bir gaygısı yox idi. “Sofi’nin Mahmut’tan başka bir de Kəmerbanu’nun ıztirabından başka bir kaygısı yox idi.” (Kazımov, MAD, s. 344).

Dünyada zəhmətdən başqa, bir təmənnası yoxdur. “Dünyada zahmetten başka bir temennisi yoxtu.” (Kazımov, MAD, s. 344).

-den bəri

İllərdən bəri əldə etdiyi dözümlə yox oldu. “Yıllardan beri elde etdiyi təhammülü yox oldu.” (Kazımov, MAD, s. 344).

Bayagdan bəri sakit görünən Qoşatxan ciddiləşdi. “Öncədən beri sakit görünən Qoşathan ciddiləşti.” (Kazımov, MAD, s. 344).

Könlüm sənə maildir əzəldən bəri, ey pul. “Ey pul, gönlüm əzəldən beri sənə maildir.” (Kazımov, MAD, s. 346).

-den dolayı

Üç il əvvəl yazılmış və texniki səbəblərdən dolayı çapda olan bu əsərin imla bəhsində bəzi askımış nöqtələr ola bilər. “Üç il əvvəl yazılmış və texniki səbəblərdən dolayı baskıda olan bu əsərin imla bəhsində eskidə qalmış nöqtələr ola bilər. (Zeynal, ADMTT).

-den əvvəl

Bunu hamıdan əvvəl katibə sezdi. “Bunu hərkesten əvvəl katibə sezdi.” (Kazımov, MAD, s. 344).

İki gün bundan əvvəl o, Kürün sahilində Mələyə rast gələndə heç nə fikirləşməmişdi. “Bundan iki gün əvvəl, Kürün sahilində Melek’e rastladığına hiçbir şey düşünməmişdi.” (Kazımov, MAD, s. 347).

-den gabag: -den önce

O, əlini irəli uzadarag Seyid əfəndidən qabaq danışdı. “O, elini ileri uzatarak Seyit Efendi’dən önce tanıştı.” (Kazımov, MAD, s. 344).

-dan gayrı

Ey sevdiyim, səndən geyri kimim var? “Ey sevdiğim, senden başka kimim var?” (Kazımov, MAD, s. 344).

-den ötürü

Orxan kimi subay bir oğlanla yaxınlıq Səfadan örtü lap göydəndüşmə idi. “Orhan gibi subay bir oğlanla yakınlık Sefa’dan ötürü tam kökten düşme idi.” (Kazımov, MAD, s. 344).

Adam da bir gəşiğ ganından ötrü gəçib hinde gızlenermi? “Adam da bir damla kanından ötürü kaçıp gizlenir mi?” (Azerbaycan Masalları, Şirzad, s. 45).

Nuşirevan şah bu pulları kimden ötrü bura göndərmişdi? Hezinedar dedi: - Sizden ötrü. dedi. “Nuşirevan Şah bu paraları kimden ötürü buraya göndərmişdi? Haznedar: Sizden ötürü dedi.” (Azerbaycan Masalları, Babayiemir, s. 62).

-den özge

Nə yanar kimsə mənə atəşi-dildən özge, “Nə açar kimse gapım badi-səbadən geyri.” (Fuzuli).

-den savayı: -den başka

Ananın gözyaşından savayı, həç nəyə gücü çatmırdı.” Annenin elinden ağlamaktan başka bir şey gelmiyordu.” (Kazımov, MAD, s. 344).

Galanın içərisində məndən savayı, hamı paltarlı idi. “Kalanlar içerisinde benden başka herkes elbiseli idi.” (Kazımov, MAD, s. 344).

Alagözden savayı, bizim bir övladımız da vardı. “Alagöz’den başka bizim bir evladımız daha vardı.” (Kazımov, MAD, s. 344).

-den sonra

Mən idarədən çıxandan sonra yasliyə getdim. “Ben idareden çıktıktan sonra yaşlıya gittim.” (Kazımov, MAD, s. 343).

Əbu Səid dəri cildli kitabı dodaglarına yaxınlaşdırandan sonra onu Şeyh Heydərə uzatdı. “Edu Said deri ciltli kitabı dudaklarına yaxınlaşdırdıktan sonra onu Şeyh Haydar’a uzattı.” (Kazımov, MAD, s. 343).

Şeyx Həydər kitabı öpüb gözünə goyandan sonra gızıl gabınasaldı. “Şeyh Haydar, kitabı öpüb gözünə koyduktan sonra kızıl kabına koydu.” (Kazımov, MAD, s. 343).

-den yana: -den tərəf və -den sarı yapısı kullanılmaktadır.

3.2.2.2.3.3.1.3. Türkmen Türkçesinde

-a baka: -a doğru

Şunlukda bular gol tutuşıp biraz бага seyran edip soñ tagta *baka* gitdiler ve barıp baş yüz zineli tılla tagtın üstüne çıkdılar. “Burada bunlar ele eletuşup biraz bağda dolaştılar, daha sonra tahta doğru gittiler ve varıp beş yüz basamaklıaltın tahta çıktılar.” (Türkmen Destanları, Gövher Kız ve Şıralı Bey, s. 605).

Bular hem Şırala *baka* ugradılar. “Bunlar da Şıralı’ya doğru geldiler.” (Türkmen Destanları, Gövher Kız ve Şıralı Bey, s. 620).

-a çen: -a kadar

Yedi yaşardan yetmiş yaşarga *çen* yıgnansın. “Yediden yetmiş kadar herkes toplansın.” (Türkmen Destanları, Tulum Hoca, s. 494).

Patışa bularnı birnäçe menzil yolga *çen* ugradıp, Aytgeldä bir söz diydi. “Padişah, bir yere kadar bunları yolcu edip Aytgeldi’ye bir şiir söyledi.” (Türkmen Destanları, Tulum Hoca, s. 499).

-a çenli: -a kadar

Her hili kın günleri görsem de tä ahırkı yaşıma *çenli* şol gızın ugruna giderin, diydi. “Her türlü kötü günleri yaşasam da ömrümün sonuna kadar o kızın peşinden giderim, dedi.” (Türkmen Destanları, Gövher Kız ve Şıralı Bey, s. 588).

Ondan soñ kıyamət ahıra *çenli* puşman kılar sen. “Daha sonra kıyamete kadar pişman olursun.” (Türkmen Destanları, Tulum Hoca, s. 470).

Eger atanın her hili ağır şerti bolsa da tä ahırkı canıma *çenli* görerin, diydi. “Babanın ne kadar zor şartı olsa da kanımın son damlasına kadar yapmaya çalışırım, dedi.” (Türkmen Destanları, Gövher Kız ve Şıralı Bey, s. 588).

-e deñ: e kadar

Badam yeñne bihuş edendir Şanı,

Üç güne *deñ* yok oyancak gümanı,

Bu gün barça gız-gelinleriñ hanı,

Arzuv edip бага çağırýar seni. “Badam yenge kendinden geçirdi şahı, üç güne kadar yok uyanacak hâli, bugün bütün kız ve gelinlerin hanı, arzu edip бага çağırýýar seni.” (Türkmen Destanları, Gövher Kız ve Şıralı Bey, s. 602).

Ol serdariñ gızı Sülgün’e duşdum,

Üç güne *deñ* özi bilen çekişdim,

Soñ Harazmin bilen dogan okaşdım,

Şeyle yagdaylarda tutup gelir men. “O serdarın kızı Sülgün’e rastladım, üç gün kadar kendisiyle geçirdim, sonra Harazmin ile kardeş oldum, bu şekilde yakalamış geliyorum.” (Türkmen Destanları, Gövher Kız ve Şıralı Bey, s. 623).

-agaraanda: e göre

Bu Şıralı dagını okadıp özi terbiye berenden soñ Şıralı’nıñ akıl-huşunıñ ağaların*agaramanda* zıyadaradığını añlayar eken. “O, Şıralı’ya hocalık yaptıktan sonra Şıralı’nın aklının fikrinin ağabeylerine göre daha fazla olduğunu görmüştü.” (Türkmen Destanları, Gövher Kız ve Şıralı Bey, s. 587).

-a garşy: -a karşı

Elkıssa Gülcemal gız sözünü gutaran soñ Şıralı Beg hem şaylanıp Gövher’iñ bağına *garşy* yörüş etdi. “Elkıssa, Gülcemal kız, sözünü tamamladıktan sonra Şıralı Bey de hazırlanıp Gövher’in bağına doğru yöneldi.” (Türkmen Destanları, Gövher Kız ve Şıralı Bey, s. 602).

Elkissa, Şıralı Beg, sözünü gutardı. Ondan soň Harazmin bilen ikisi atlanıp *bag* *garşı* yöriş etdiler. “Elkissa, Şıralı Bey, sözünü tamamladı. Sonra Harazmin ile birlikte atlanıp bağa doğru hareket ettiler.” (Türkmen Destanları, Gövher Kız ve Şıralı Bey, s. 620).

-a görä: -a göre

Ol, Necep canıñ cıgasına *görä* sırdamrak, ovadanrak, egcemräk görünyär. Elbent kölegesine gözlöp: Alla canım, meniñ cıgam-a onuñka *görä* ovadanrak, bu oğlandır donuñ gadrını biler, cıganıñ gadrını bilmez. “O, Necep canın sorgucuna göre dik, güzel, parlak görünüyor. Elbent gölgesine bakarak: “Allah’ım, benim sorgucum onunkine göre daha güzel, bu oğlandır elbisenin değerini bilir, sorgucun değerini bilmez.” (Türkmen Destanları, Necep Oğlan, s. 740).

-a tarap: -e doğru

Şıralı Beg, Pirnazar’ıñ salgını alıp şol daga *tarap* ugradı. “Şıralı Bey, Pirnazar hakkında bilgi alıp o dağa doğru gitti.” (Türkmen Destanları, Gövher Kız ve Şıralı Bey, s. 617).

Bular huşlarına gelensoň atlanıp Bağı-Hövesdar’a *tarap* ugradılar. “Bunlar ayıldıktan sonra ata binip Bağı-Hövesdar’a doğru gittiler.” (Türkmen Destanları, Gövher Kız ve Şıralı Bey, s. 624).

Şu maksat bilen Akca serhovza *tarap* gidyär. “Bunun için Akça, havuza doğru gidiyor.” (Türkmen Destanları, Şah Senem-Garip, s. 796).

-den bäri: -den beri

Şu halat Gülcemal peri, Garip can öylerinden gidenden *bäri* onuñ başından geçiren vakalarını eşidip gınyanar. “Bu durumda Gülcemal peri, Garip canın başından geçenleri duyunca üzülüyor.” (Türkmen Destanları, Şahsenem-Garip Destanı, s. 828).

Gövher’iñ yolunda kân çekdim zarı,

Kân cepa görkezdiñ gelenden *bäri*,

Cemal gız hem kırk kenizler serdarı,

Üçimize şu gün ruzgat ber şahım! “Gövher’in yolunda çok çektim derdi, Çok cefa çektiirdin geldiğimden beri, Cemal kız da kırk kızın serdarı, üçümüze bugün izin ver şahım!” (Türkmen Destanları, Gövher Kız ve Şıralı Bey, s. 640).

-den başga: -den başka

Meniñ hem Gövher’den başga ogul-gızım yok. “Benim de Gövher’den başka evladım yok.” (Türkmen Destanları, Gövher Kız ve Şıralı Bey, s. 640).

“Bir vagtdan başını galdırıp seretse, özünden başga candar yok. “Bir süre sonra başını kaldırıp bakınca kendisinden başka kimsenin olmadığını gördü.” (Türkmen Destanları, s. 726).

-dan gayrı

Mılayım diyir gorkım çohdur,

Dostumdan duşmanım köpdür,

Senden gayrı yarım yokdur,

Saba boldı, tur, git indi. “Mılayım der korkum çoktur, dostumdan duşmanım çoktur, senden başka yârim yoktur, sabah oldu, kalk, git şimdi.” (Türkmen Destanları, Necep Oğlan, s. 746).

İmdi göç eyledi köñül kerverni,

Göçende eglenem, belki gelmenem.

Menden gayrı bilen sürgül dövranı,

Sürende eglenem belki, gelmenem. “Şimdi göç eyledi gönül kervanı, göçerken eğleneyim, belki dönmem. Benden başkası ile sür devranı, sürerken eğleneyim, belki dönmem.” (Türkmen Destanları, Şah Senem-Garip, s. 818).

-den oval: -den önce

Bagşı bolan bolsañ bári dur, tayın uruş diyenleri, Aşık Aydın piriñ senden ovalkı çıkarın şägirdi biz bolarıs. “Bagşı olduysan beri gel, hazır kavga dedikleri gibi, Âşık Aydın pirin senden önce usta yaptığı öğrencisi biziz.” (Türkmen Destanları, Necep Oğlan, s. 733).

-den ozal: -den önce

Kändir bizden ozal dünyäge gelen,
Gelen aglap gider hiç bolmaz gülen,
Nuralı, Piralı agalar bilen,

Izında ağlayıp galdım can atam. “Çoktur bizden önce dünyaya gelen, Gelen ağlar gider hiç olmaz gülen, Nuralı, Piralı ağabeyler ile, Ardında ağlayıp kaldım can babam.” (Türkmen Destanları, Gövher Kız ve Şıralı Bey, s. 587).

Bizden ozal näme adam ölenok mı? “Bizden önce nice insan ölmemiş mi?” (Türkmen Destanları, Gövher Kız ve Şıralı Bey, s. 612).

-den öñ: -den önce

Garip can mekdebe Şasenem'den öñ gelyär. “Garip can okula Şahsenem'den önce geliyor.” (Türkmen Destanları, Şahsenem-Garip Destanı, s. 781).

Leşger yıgnap barmazdan öñ başña,
Barıdan gonmazdan degre daşña,
Görgin munı toba kılgin işiñe,

Gayıtgın sen yolından girgin diniñe. “Kalabalık ordu üstüne varmadan önce, Şehir ile kendini almadan önce, hepinizi parçalayıp öldürmeden önce, geri dön sen yolundan gir dinine.” (Türkmen Destanları, Ali Bey-Balı Bey Destanı, s. 781).

-den ötri: -den ötürü, yüzünden, için

Şasenem bilen Akca ikisi özara geñeş edyär de Garip canı tapmakdan ötri oyana-buyana seredip başlayar. “Şah Senem ile Akça kendi aralarında konuşuyorlar ve Garip canı bulmak için o yana bu yana bakmaya başlıyorlar.” (Türkmen Destanları, Şah Senem-Garip, s. 804).

Sınamakdan ötri aytdım bu sözi,
Men yarıñ yoklugına inandım.
Gamgın bolma yarım açılsın yüzüñ,

Hakiki sözüne valla inandım. “Sınamak için söyledim bu sözü, Ben yârinin olmadığına inandım. Üzülme yârim açılıns yüzün, hakiki sözüne vallahi inandım?” (Türkmen Destanları, Gövher Kız ve Şıralı Bey, s. 650).

-den özge

Kabul eyle meniñ aydan sözlerim,
Senden *özge* gören yokdur yüzlerim,
Belki görgeñ ermes başgan ızlarım,

Bu caylarda duşduk heman ikimiz. “Kabul et söylediğim sözümü, senden başka gören yok yüzümü, belki gören yok ayak izimi, bu yerlerde karşılaştık şimdi ikimiz.” (Türkmen Destanları, Tulum Hoca, s. 469).

Bir habar sorayım dogrudan gelseñ?
Menden *özge* söver yarıñ bar mıdır?
Dogrı sözüñ aytgıl sözüñ bar bolsa,

Menden *özge* hırıdarıñ bar mıdır? “Bir soru sorayım doğruyu söylersen, benden başka sevdiğin yâr var mıdır? doğruyu söyle eğer sözün varsa, benden başka sevdiğin var mıdır?” (Türkmen Destanları, Gövher Kız ve Şıralı Bey, s. 649).

-den soñ: -den sonra

Elkıssa, *ondan soñ* aradan bir yıl ötdi. “Elkıssa, ondan sonra aradan bir yıl geçti.” (Türkmen Destanları, Ali Bey-Balı Bey Destanı, s. 541).

Elkıssa, Yusup bilen Ahmet Müsür’den gelenlerinden *soñ* nice yıllar aradan ötdi. “Elkıssa, Yusuf ile Ahmet, Mısır’dan geldikten sonra aradan nice yıllar geçti.” (Türkmen Destanları, Ali Bey-Balı Bey Destanı, s. 541).

Elkıssa, *ondan soñ* hemmeleri yahşı bolar, diyip barça ulı-kiçi dogra edip gaytdılar. “Elkıssa, bundan sonra hepsi iyi olur, dedi büyük küçük herkes dua edip döndüler.” (Türkmen Destanları, Ali Bey-Balı Bey Destanı, s. 542).

-den soñra

Şondan soñra patışa, Elbent Bağşı'nıñ yol şayını tutdurıp eline hat berip kervenleregoşup goyberdi. “Bundan sonra padişah, Elbent Bağşı'nın yol hazırlıklarını yaptırdı, eline bir yazı verdi, kervanlarakatıp gönderdi.” (Türkmen Destanları, Necep Oğlan, s. 724).

Elbent, bu gazalını tamam edenden soñra Sona gelniñ perdelerini cayma-cay göyüp yorganıñ sırtına mündürüp iletiniñ çetinden yetip bardı. “Elbent, bu gazelini tamamladıktan sonra Sona gelinin perdelerini güzelce örtterek ata bindirdi ve yurduna ulaştı.” (Türkmen Destanları, Necep Oğlan, s. 728).

Ondan soñra ağaçlarıñ arasını bir birden gözlemäge başladı. “Ondan sonra ağaçların arasını birer birer aramaya başladı.” (Türkmen Destanları, Necep Oğlan s. 734).

-den yana

Nazlı dilber şudur diyeğim saña,

Yürek gorkı etmez ölümden yaña,

Vagtı hoşluk bilen rugsat ber maña,

Neçün göz yaş döküp melul bolar sen? “Nazlı dilber şudur diyeğim sana, gönül kaygılanmaz ölümden yana, gönül rızası ile izin ver bana, niçin gözyaşı döküp kaygılanırsın?” (Türkmen Destanları, Gövher Kız ve Şıralı Bey, s.510).

Onsoñ: -ondan sonra

Özüni aytdırıp onsoñ gelin alıp berenimizde bolmayar mı? “Kendisini söyletsek ondan sonra gelin alıp versek olmaz mı?” (Türkmen Destanları, Türkmen Destanları, Necep Oğlan, s. 742).

Erenler cem bolup medet berseler,

Söveş günü pirim hâzir bolsalar,

Onsoñ duşman gelsin nâçe gelseler,

Bilip serdarına gılıç urayın. “Erenler toplanıp yardım etse, savaş günü pirim ortaya çıksa, sonra düşman ne kadar gelirse gelsin, bilip serdarına kılıç vurayım.” (Türkmen Destanları, Gövher Kız ve Şıralı Bey, s. 619).

Şu şartım bitirip geläysem yene,

Onsoñ halı-hatar yok şirin cana,

Aglap sır bermegil yağşı-yamana,

Gülüp oynap rugsat bersene dilber. “Bu şartı bitirip gelirim yine, ondan sonra tehlike yok şirin cana, ağlayıp sırrını verme iyiye, kötüye, güle oynaya izin versene dilber.” (Türkmen Destanları, Gövher Kız ve Şıralı Bey, s. 614).

Sarı: a doğru

Diyarbakir *sarı* gitdim,

Şavezire barıp yetdim,

Canı deñläp orta atdım,

Köp govgalarda sataşdım. “Diyarbakır’a doğru gittim, Şahvezir’e varıp ulaştım, canı feda edip ortaya attım, nice kavgalara karıştım.” (Türkmen Destanları, Şahsenem-Garip Destanı, s.826).

Bagban *sarı* bargıl diydi,

Onı hullas görgül diydi,

Ogulluga durgul diydi,

Köp govgalarga sataşdım. “Bağbana doğru git, dedi, onu bizzat gör” dedi, ona oğul ol” dedi, nice kavgalara karıştım.” (Türkmen Destanları, Şahsenem-Garip Destanı, s. 826).

3.2.2.2.3.3.1.4. Gagavuz Türkçesinde

-adak /- ädäk: a dek

Geçirdi gözdän onu baştan aya**adak**. “Onu baştan ayağa kadar gözden geçirdi.” (Özkan, TLG, s. 143).

Suvayıp ennerini dirseklerinädäk genä girdi çukura. “Kollarını dirseklerine kadar sıvayıp çukura girdi.” (Özkan, TLG, s. 143).

-a deyni: İçin

Eni yapı düzdülär ineklerä *deyni*. “İnekler için yeni yer yaptılar.” (N. İ. ve İ. İ. Baboglu, GT, s. 183).

O zaman Köroğlu girdi, aldı, ne lâazım yola *deyni* da çıkıp kitledi kapuları dışandan. “O zaman Köroğlu içeri girdi. Yol için ne lâzımsa aldı. Çıktı, kapıları dışarıdan kilitledi.” (Gagavuz Destanları, Köroğlu Destanı, s. 113).

Başlêêr üzük çaarmaa çorbacısını, canını kurtarmaa *deyni*, çocuk keser parmaanı da sıbidêêr pınara. “Oğlan yüzüğü parmağına takıyor. Yüzük, sahibinin canını kurtarmak için onu çağırmaya başlıyor. Bunun üzerine çocuk, parmağını kesiyor ve su kuyusuna atıyor.” (Gagavuz Destanları, Tepegöz, s. 135).

-a doğru

Şkolaya *dooru* gidän sokak uzdu hem çok eşilliklidi. “Şkolaya doğru giden sokak hem uzun hem de çok yeşillikti.” (N. İ. ve İ. İ. Baboglu, GT, s. 183).

Sän bana *dooru* dönersan bu kılıç seni kessin. “Sen bana doğru dönersen bu kılıç seni kessin.” (Gagavuz Destanları, Şah İsmail Destanı, s. 163).

Ban sana *dooru* dönersam beni kessin. “Ben sana doğru dönersem beni kessin.” (Gagavuz Destanları, Şah İsmail Destanı, s. 163).

-a göre

Bu fıstanı sana *görä* dikti. “Bu elbiseyi sana göre dikti.” (N. İ. ve İ. İ. Baboglu, GT, s.183).

Senin işinä *görä* ödek oldu. “Senin işine göre ödeme oldu.” (N. İ. ve İ. İ. Baboglu, GT, s.183).

Sabaası Garip yolêêr anasını, adetä *görä*, Sanam beyä Şahsenemi ona gelin istesin. “Sabahı, Garip, adete göre, annesini yollar, Sanam Bey’e Şahsenemi gelin istesin.” (Gagavuz Destanları, Aşık Garip, s.156).

-a kadar

Şindiyä *kadar* insan kesmedim, bari bunu keseim. “Şimdiye kadar insan kesmedim, bari bunu keseyim.” (Gagavuz Destanları, Köroğlu Destanı, s. 118).

Er üzündä bölä gözellik görünmemişti bu vakıtlara *kadar*. “Yeryüzünde şimdiye kadar böyle güzellik görülmemiştir.” (Gagavuz Destanları, Arzu ile Kamber Destanı, s. 157).

Bööle sabaha *kadar* uyumuşlar. “Böyle sabaha kadar uyumuşlar.” (Gagavuz Destanları, Şah İsmail Destanı, s.163).

-a karşı

Otururdum anama *karşı*. “Anneme karşı oturdum.” (N. İ. ve İ. İ. Baboglu, GT, s. 183).

Sabaa *karşı* işi- diler, ani naili beygir geler. “Sabaha karşı naili bir atın geldiği duyulur.” (Gagavuz Destanları, Gan Kişi Destanı, s. 167).

Da tä, yollaner Ali dünneyä fukareleri duşmannarına *karşı* düüşä. “Böylece Ali, dünyadaki bütün fakirlerin duşmanlarına karşı dövüşmek için yola çıkıyor.” (Gagavuz Destanları, Köroğlu Destanı, s. 167).

-den başka

Bendän *başka* yok kim yapsın bu işi. “Benden başka bu işi kim yapsın.” (N. İ. ve İ. İ. Baboglu, GT, s. 183).

Geeri çatırık yola dönmüşle(r). Çatırıktan *başka* yolu kapmışlar. Vakıt ta avşam üstüymüş, gün yakınmış kauşmaa. “Tekrar yol kavşağına dönmüşler. Kavşaktan başka bir yola çıkmışlar. Vakıt akşamüstüymüş, gün batmaya yakınmış.” (Gagavuz Destanları, Tepegöz Destanı, s. 138).

-den beri

O yıldan *berri* benim kardaşım işi braktı. “O yıldan beri kardeşim işi bıraktı.” (N. İ. ve İ. İ. Baboglu, GT, s. 183).

Çok yıl ozamandan geçmiş, çok su o vakıtlardan *berri* akmış. “O zamandan sonra çok yıl geçmiş. O vakitlerden beri çok su akmış.” (Gagavuz Destanları, Garip Kamber Destanı, s. 157).

-den kaarä / -den kaari: -dan gayrı

Ondan kaari bakma salt bir kerä bak. “Ondan gayri bakma, sadece bir kere bak.” (Özkan, TLG, s. 145).

Bundan kaarä yok. “Bundan gayri yok.” (Özkan, TLG, s. 145).

-den sonra

Sendän sora bän enidän yaptım işi. “Senden sonra ben işi yeniden yaptım.” (N. İ. ve İ. İ. Baboglu, GT, s. 183).

Bunnardan sora Cana-Yunus Köroğluya bir nişan yapmış, girsin. “Bu olanlardan sonra Cana-Yunus, Köroğlu'na içeri girmesi için bir işaret yapmış.” (Gagavuz Destanları, Köroğlu Destanı, s.106).

Çocuk azırlanıy şindän *sora* gitmää. “Ondan sonra çocuk gitmeye hazırlanıyor.” (Gagavuz Destanları, Köroğlu Destanı, s. 116).

Tablo 77. Birleşik Çekim Edatları

TT	AT	TmT	GT
-a dair	-a dayır	-a değişli	
-a dek	-a dek	- e çenli	-adak / -ädäk
			-a deyni: için
-a doğru	-a doğru, -a tərəf, -e sarı	-a baka, -a tarap, sarı	-a dooru
-a göre	-a görə	-a görä, -a garaanda	-a görä
-a kadar	-a geder, a kimi, -a can, cən	-a çen, -a çenli, -e deñ	-a kadar
-a karşı	-a garşı	-a garşı	-a karşı
-a rəğmen	-a rəğmen	-a bakmazdan	
-den başka	-den başka, -den savayı	-den başga	-den başka
-den beri	-den bəri	-den bəri	-den beeri
-den dolayı	-den dolayı		
-den evvel	-den əvvəl	-den öñ, -den oval, -den ozal, öñinç	
-dan gayrı	-dan gayrı	-den gayrı	-den kaarä/-den kaari
-den itibaren	-den ibareten	-den bəri	
-den önce	-den gabag	-den oval, -den ozal, -den öñ, öñinç	
-den öte	-den başka		
-den ötürü	-den ötrü	-den ötri	
-den özge	-den özge	-den özge	
-den sonra	-den sonra	-den sonra, -den soñ, -onsoñ	-den sora
-den yana	-den tərəf, - den sarı	-den yana	

Tabloda görüldüğü gibi, Oğuz şivelerinde kullanılan birleşik çekim edatlarını şunlardır:

- TT'nde *-a dair*; AT'nde *-a dayir*; TmT'nde *- a değişli*;
- TT ve AT'nde *-a dek*; GT'nde *-adak/üçük*;
- TT'nde *-a doğru*; AT'nde *-a doğru*, *-a tərəf*, *-e sarı*; TmT'nde *-a baka*, *sarı*;
GT'nde *-a doru*;
- TT, AT, TmT ve GT'nde *-e göre*; TmT'nde *garaanda*;
- TT ve GT'nde *-a kadar*; AT'nde *-e geder*, *-a can/ cen*; TmT'nde *-a çen*, *-a çenli*, *-e deñ*;
- TT ve GT'nde *-a karşı*; AT ve TmT'nde *-a garşı*;
- TT ve AT'nde *-a rağmen*; TmT'nde *-a bakmazdan*;
- TT, AT ve GT'nde *-den başka*; TmT'nde *-den başga*; AT'nde *-den savayı*;
- TT, AT, TmT ve GT'nde *-den beri*;
- TT, AT'nde *-den evvel*, *-den dolayı*;
- TT ve AT'nde *-den dolayı*;
- TT, AT, TmT ve *-den gayrı*; GT'nde *-den kaarü/ -den kari*;
- TT'nde *-den itibaren*, *-den öte*;
- TT'nde *-den önce*; AT'nde *-den gabag*; TmT'nde *-den oval*, *-den ozal*, *-den öñ*, *öñinç*;
- TT'nde *-den ötürü*, AT'nde *-den ötrü*; TmT'nde *-den ötri*;
- TT, AT ve TmT'nde *-den özge*;
- TT, AT'nde *-den sonra*; TmT'nde *-den sonra*, *-den soñ*, *-onsoñ*; GT'nde *-den sora*;
- TT'nde, TmT *-den yana*; AT'nde *-den taraf*, *-den sarı*.

Yukarıda verilen bilgilerden anlaşıldığı gibi, Oğuz şivelerinde birleşik çekim edatları için bazen aynı sözcük kullanılırken (-e göre, -den beri, -den özge vb); bazen bir sözcüğün farklı ses bilimsel şekilleri (-den sonra, -den soñ, -onsoñ, -den sora vb) görülmektedir. Bazen birleşik çekim edatları için şiveye özgü bir sözcük (TT ve GT'nde *-a kadar*; AT'nde *-e geder*, *-a can/ cen*; TT'nde *-den önce*; AT'nde *-den gabag*; TmT'nde *-den oval*, *-den ozal*, *-den öñ*, *öñinç*; TmT'nde *-a çen*, *-a çenli*, *-e*

deñ; TT, AT ve GT'nde -den başka; TmT'nde başga; AT'nde -den savayı vb) kullanıldığı da görülmektedir.

Görüldüğü gibi Oğuz şivelerinde çekim edatları, benzer özellikler göstermekte ve bu edatlar, isimle birleşirken ya araya herhangi bir durum eki almadan birleşmekte ya da araya bir takım durum ekleri almaktadır. Oğuz şivelerinde yapılan çekim edatı çalışmalarında, bu durum göz ardı edilmeyerek çekim edatları isimle birleşirken istediği eke göre, çeşitli şekilde sınıflandırılmaktadır. Bu çalışmada, çekim edatları isimle birleşirken durum eki alıp almamasına göre; basit ve birleşik olmak üzere, değerlendirilmektedir.

3.2.2.3. Bağlama Edatı / Bağlaç

Sözdiziminde esas görevi bağlama olan bağlama edatlarının bağımsız bir sözcük türü olarak mı ele alınması gerektiği; yoksa edatlar içerisinde bir alt başlık olarak mı değerlendirilmesi gerektiği konusu, daha önce de belirtildiği gibi, gramer kitaplarında tespit edilen ve açıklığa kavuşturulması gereken sorunlardan biridir. Diğer taraftan çeşitli yazarlarca, hemen hemen benzer şekillerde tanımlanan bağlama edatlarının adlandırılması hususunda, yazarların tercih etmiş oldukları terimlerin çeşitliliği de dikkat çekmekle birlikte, gramerlerimizde görülen terim kargaşası bir kez daha kendini göstermektedir. Bağlama edatı için, Türkiye Türkçesinde *bağ*, *rabit*, *bağlam*, *bağlaç*, *yönveren*, *bağlayıcı*, *bağlama edatı*; Azerbaycan Türkçesinde *bağlayıcı*; Türkmen Türkçesinde *soyuz*, *baaglayıcı*; Gagavuz Türkçesinde ise *baalayıcı* terimleri kullanılmaktadır.

Görüldüğü gibi, Türkiye Türkçesinde, bu kategori için daha fazla terim tercih edilmektedir. Kaynaklarda yer alan terimlerden de anlaşılacağı üzere, *bağlayıcı*, Oğuz şivelerinde, bağlama edatı için tercih edilen ortak terimdir.

Bir dil için bağlama edatlarının önemi, şu sözlerle ifade edilmektedir: “*Bir dili bütün olarak kavrayabilmek için, öncelikle o dilin yapısını oluşturan parçaları ele alıp incelemek ve daha sonra parça bütün ilişkisi içerisinde bütünü anlamaya çalışmak gerekir. Bağlaçlar görevli ve anlamlı kelimeler olduğu için, parçadan bütüne gidişte önemli görevler üstlenir. Çünkü dil; kelime, kelime grupları ve cümlelerden meydana gelmektedir. Kelime, kelime grubu ve cümleler metin oluşumundaki temel göstergelerdir. Bunların birbiriyle ilişkisi ise anlam ve*

anlatımın açık, net ve anlaşılır olmasını sağlar. İşte bu noktada metni oluşturan öğeleri birbirine bağlayan daha açık bir ifadeyle metnin ortaya çıkmasını sağlayan unsurların en önemlisi bağlaçlardır. Bir dilin bağlaç sayısının çokluğu, o dilin ifade yeteneğinin seviyesini ortaya koyması açısından oldukça önemlidir. Bağlaçların sınırlılığı ise çok sayıda kısa cümlelerle oluşturulmuş bir anlam ve ifade karmaşıklığı doğuracak, dilin akıcılığını önleyecektir. Bağlaçların etkin bir şekilde kullanımı ile, anlaşılması ve ifade edilmesi zor olan duygu ve düşünceler daha rahat bir şekilde dile getirilecektir. Bir dilin akıcılığını, bağlaçlarla sağlanmış cümlelerin çokluğu daha net ifade etmektedir. Bu da bir bakıma o dilin gelişmişlik seviyesini göstermektedir.” (Yavuz, 2011: 59-60).

3.2.2.3.1. Oğuz Şivelerinde Bağlama Edatı Tanımı

Grönbech, *bağlar* dediği bağlama edatları için şunları dile getirmektedir: *“Aslında bağlar Türkçeye yabancıdır; öyle görünüyor ki bunlar izahı güç çok az istisna ile kısmen olduğu gibi alınan yabancı kelimeler, kısmen de yerli dil malzemesi vasıtasıyla yabancı cümle kuruluşuna bakarak yapılan teşkillere yabancı dillerin tesiri altında meydana gelmişlerdir. Bundan dolayı bunlar, Kitabe Türkçesi ile muhafazakâr Kuzey ağızlarında hiç bulunmazlar. Sıralama, kelimelerin yahut cümlelerin yan yana getirilmesiyle olur, alt sıralama görevini ise ince farklar gösterme kabiliyeti üstün sayısız fiil şekilleri yapar; cümleleri birleştiren alt sıralayıcı bağlar Türkçenin yapısına bir tecavüzdür.” (2000: 44-45).*

Türk şivelerinde eş görevli veya birbiriyle ilişkili sözcükler, sözcük öbekleri; bağlama edatları yardımıyla birbirine bağlanırken cümlelerin bağlanmasında hem bağlama edatları hem de zarf-fiiller devreye girmektedir. Bazı kaynaklar, bağlama edatlarını *bağlaç* başlığı altında başlı başına bir sözcük türü kabul ederken; bazıları bağlama edatlarını, edatların içerisinde bir alt başlık olarak ele almışlardır. Bu çalışmada bağlama edatları, dil bilimsel sözcükler başlığı altında ele alınan datların içerisinde, değerlendirilmektedir.

3.2.2.3.1.1. Türkiye Türkçesinde

Türkiye Türkçesinde bağlama edatlarının; bağlama işlevi ön plana çıkarılarak bağlama edatları, benzer şekillerde tanımlanmaktadır:

Bağlama edatları en basit şekliyle: *Kelimeleri ya da cümleleri birbirine bağlayan* (Kaynak, 1969: 697-705); *sözcükler ve cümleler arasındaki her türlü ilgi ve bağları işaretlemek için kullanılan* (Emre, 1945: 19); *başlı başına anlamları olmayan* (Ediskun, 2005: 302); *cümleler, belirtme grupları ve kelimeler arasında irtibat kurmaya yarayan* (Bilgegil, 2009: 222) sözcüklerdir. Ayrıca, bu sözcük türü, *eş görevli ya da birbiriyle ilgili sözcükleri, sözcük öbeklerini, özellikle tümceleri bağlamaya yarayan, bunlar arasında anlam ve kimi zaman biçim bakımından bağlantı sağlayan* (Aksan, 1976: 11); *kelimedен küçük dil birliklerini, kelimeleri, kelime gruplarını ve cümleleri şekil veya mana bakımından birbirine bağlayan, onlar arasında bir irtibat kuran* (Ergin, 2007: 332) dil bilgisel kelimelerdir. *Eş görevli sözcükleri, sözcük öbeklerini ya da tümceleri birbirine bağlayarak* (Hengirmen, 1997: 175; Gencan, 1971: 480-482; Koç, 1996: 245; Demir ve Yılmaz, 2010: 200); *şekil ve anlam bakımından ilişki kuran dil birliklerinin birlikte kullanılmasını sağlar* (Hacıeminoğlu, 1992: 112; Korkmaz, 2007: 1091-1092; Yavuz, 2011: 59; Sev, 2012: 107). En geniş tanımıyla bağlama edatları “*eşdeğer ve eş görevli ses ile ses, sözcük ile sözcük veya sözcük öbeği sözcük öbeği ile sözcük öbeği veya sözcüğü, cümle ögesi ile cümle ögesini ve cümle ile cümle yahut cümleleri birbirine bağlamaya yarayan*” (Delice, 2008: 129) sözcüklerdir.

Hem başlı başına anlamları olmayan hem eş görevli veya birbiriyle ilişkili sözcükleri, cümleleri bağlayan, hem sözcükler ve cümleler kelimeler arasında anlam ve kimi zaman biçim bakımından bağlantı sağlayan bağlama edatlarının sözcük türleri içerisinde ele alınışı ve bağlama edatı için yapılan tanımlar, bağlaçların görevlerini ve özelliklerini kısaca özetler nitelikte olup bağlama edatlarının temel vazifesinin bağlama olduğu da ayrıca vurgulanmaktadır.

3.2.2.3.1.2. Azerbaycan Türkçesinde

Yardımcı sözcüklerden biri olarak ele alınan bağlama edatı (bağlayıcı) *kelimeleri, kelime gruplarını, cümleleri ve kimi zaman da paragrafları birbirine bağlayan* (Abasov, 1958: 132; Kartallıoğlu ve Yıldırım, 2007;) *cümle ögeleri ve cümle unsurları arasında alaka kurmaya yarayan yardımcı sözcüklerdir* (Kazımov: 351). Azerbaycan Türkçesinde de bağlama edatları; sözcükleri ve cümleleri bağlama

ve bunlar arasında ilişki kuruma görevi üstlenen yardımcı sözcükler olarak kabul edilmektedir.

3.2.2.3.1.3. Türkmen Türkçesinde

Türkmen Türkçesinde bağlama edatı (bağlayıcı), *sözcükleri ve cümleleri birbirine bağlamaya yarayan* (Söyegov, 512), *sözlük anlamlarını ve tek başına kullanılma özelliğini yitiren, cümlede hiçbir soruya cevap olmayan, bağlama görevindeki yardımcı kelimelerdir* (Weyisov, 375; Azimov, 254).

3.2.2.3.1.4. Gagavuz Türkçesinde

Bağlama edatları, *iki sözcüğü veya cümleleri birbirine bağlayan sözcüklerdir* (N. İ. ve İ. İ. Baboglu, 1999: 184).

Görüldüğü gibi, hem yazı dilinde hem de konuşma dilinde büyük bir öneme sahip olan bağlama edatı, Oğuz şivelerinde, hemen hemen birbirine benzer şekillerde tanımlanarak yazarlar tarafından bağlaçların farklı özellikleri dile getirilmektedir. Yukarıda verilen tanımlardan yola çıkarak bağlama edatları, sözlüksel bir anlamı ve tek başına kullanımı olmayıp cümlede hiçbir gramer sorusuna cevap olmayan; eş görevli veya birbirleriyle ilgili sözcükleri, sözcük öbeklerini, özellikle de tümceleri, şekil ve anlam bakımından birbirine bağlayan ve yüklediği işlevler ile bağlandıkları sözler arasında türlü anlam ilişkileri kuran yardımcı gramer öğeleridir, şeklinde tanımlanabilir.

Bağlama edatları konusuyla ilgili olarak kaynaklarda karşılaşılan bağlama edatlarının *anlamli veya anlamsız gramer birlikleri* olup olmadığı konusu dikkate değer bir durumdur. Araştırmacıların bazıları bağlama edatlarını anlamsız sözcükler olarak kabul etmektedir (Ediskun, 2005: 302; Ergin, 2007: 329; Korkmaz, 2000: 1094; Weyisov, 2008: 375; Azimov vd., 2011: 254; Kazımov, 2010: 351). Bazıları ise hiçbir sözcüğün anlamsız olamayacağını (Aksan, 1976: 134; Yavuz, 2011: 74; Söyegov, 2000: 512); ancak zamanla bazı sözcüklerin anlamlarının, kullanılmaya kullanılmaya unutulabileceğini söylemektedirler. Gramercilerimizden Oya Kaynak, bağlama edatlarını *yarı anlamlı kelimeler* sınıfına sokmaktadır. Kaynak'a göre; *“Bağlaçlar bağladıkları kelimeler ve cümleler arasında yakın bir anlam ilişkisi kurarlar ve bu ilişkiyi açıklarlar. Bunun için genellikle birbirinin yerine*

kullanılmazlar. Bağlaçlara anlam bakımından yarı anlamlı kelimeler diyebiliriz. Çünkü anlamlarının bütünlüğüne bağladıkları kelime ve cümlelere bağlıdır.” (1969: 697). Bağlama edatlarının yarı anlamlı olduğu görüşünde olan başka araştırmacılar da mevcuttur. Bağlama edatlarının anlamı üzerinde duran Serdar Yavuz, bu konu hakkında şunları dile getirmekte ve bağlama edatlarını yarı anlamlı veya anlamlı kelimeler olarak kabul etmenin daha doğru olacağını vurgulamaktadır: “Bağlaçların, zamanla farklı gramer birimlerini oluşturdukları ve bir kısmının köklerle ilişkilerinin takip edilememesi sonucu anlamlarını kaybettikleri anlamsız birimler gibi algılandıkları olmuştur. Sözcüklerin anlamsızlığı bizim onları değerlendiriş biçimimiz ile yakından alakalıdır. Zaten sözcük türleri köken olarak da isim ve fiil olarak ayrılmıştır. Dolayısıyla sözcükler üzerine tam bir etimolojik çalışma yapılabilirse veya sözcüklerin tarihi metinler içerisindeki seyri takip edilebilse sözcük anlamlı bir yapıya kavuşacaktır. Ancak kökenine inemediğimiz bazı bağlaçlar ise anlamlı kelimeler ile birlikte kullanılarak yarı anlamlı kelimeler haline gelirler. Bazen de bağlaçlar birlikte kullanıldığı kelime ve kelime grubuyla anlam kazanır. Dolayısıyla bağlaçları tamamen anlamsız kelimeler grubuna sokmak yerine anlamlı kelimeler veya yarı anlamlı kelimeler diye adlandırmak daha doğru olacaktır.” (2011: 74).

Yukarıda da görüldüğü gibi, bağlaçlar gah anlamlı gah anlamsız gah yarı anlamlı sözcükler olarak kabul edilmektedir. Bu sözcükler, eski dönemlerde birer anlama sahipken zamanla anlamını yitirerek cümlede sadece görevli sözcük olarak kullanılmaya devam edilmiştir. Ancak, araştırmacılar için, bağlaçların cümlede, anlamlı mı yoksa anlamsız mı olmasından ziyade, bu sözcüklerin, dil bilimsel görevli olmaları daha da önem kazanmaktadır. Bağlama edatları, ister bağlaç başlığı altında ister edat kapsamında ele alınsın, bu sözcükler, duygu ve düşünceleri daha iyi anlatabilmek için vazgeçilmez gramatikal ünlardan biridir.

3.2.2.3.2. Özellikleri

Kaynaklarda edatlarla bağlaçların ilişkisi ve bağlaçların sözcük türlerindeki yeri üzerinde sıkça durulmaktadır. Sözcük türleri sınıflandırmalarıyla ilgili olarak tespit edilen hususların başında edatların gruplandırılması mevzusu gelmektedir. Bağlaçlarla ilgili olarak araştırmacıların zihnini en çok meşgul eden konulardan biri bağlaçların başlı başına bir sözcük türü olarak mı? yoksa edatların içerisinde bir alt

başlık olarak mı? ele alınması gerektiği sorusudur. Sözcük türleri sınıflandırmalarının tekrar gözden geçirilmesini gerekli kılan sebeplerden biri, bağlaçların yani bağlama edatlarının sözcük türlerindeki yeri hususudur. Çoğu sözcük türü çalışmalarında bağlama edatları, başlı başına bir sözcük türü olarak değerlendirilmektedir. Bu çalışmada *bağlama edatları*, edat başlığı altında değerlendirilerek bağlama edatlarının yeri hususundaki farklı görüşler üzerinde durulmaktadır.

Kononov, edatların ve bağlaçların birbirinden ayrılması gerektiğini, çünkü edatların, sözcük ve tümcelere türlü anlam incelikleri kattığını (716) belirtmektedir. “*Bağlaçların daha çok tümceler arasında bağlantı sağlamaları, birbirleriyle ilgili tümceleri birleştirmeleri, bir ölçüt olarak alınabilir. İlgeçler, sözcükler arasında anlam ilgisi kurar, genel olarak bağlama görevi yapmaz. Bağlaçların görevi çok kesindir. İlgeçler, tamlama ve öteki sözcüklerle ilgeç öbekleri kurabilir, bağlaçların böyle bir görevi yoktur. İlgeçler, tümceler ve yan tümceler arasında bağ kuramazlar; oysa bağlacın başlıca görevi bu bağdır.*” (Aksan,1976: 130) görüşünden yola çıkarak bağlaçların, edatlardan kesin suretle ayrı değerlendirilmesi gerektiği görüşü, oldukça yaygındır. Korkmaz da bağlaçların edatlar içerisinde değerlendirilmesini doğru bulmamaktadır. Yazara göre: “*Edatlar ile bağlaçlar arasında bazı şekil ortaklığı bulunmasına rağmen, kullanılış yerleri ve işlevleri bakımından aralarında herhangi bir ortaklık yoktur. Bu nedenle bazı gramerlerde görüldüğü gibi, bağlaçların edatlar sınıfında yer alması doğru değildir.*” (2009: 1094). Edatların; cümleye araç, vasıta, beraberlik vb. anlamlar katması; cümleden atıldığında cümlenin anlamının bozulmasına rağmen bağlaçların cümleden çıkarıldığında anlamın daralsa bile bozulmaması gibi, nedenlerden dolayı bağlaçlar, edatlardan ayrı ele alınmaktadır.

Başka kelime sınıflarından alınmış şekiller (edatlar, zaman zarfları, zarf-fiiller vb.) bazen cümlede bağlaç olarak kullanılabildikleri hâlde, bağlaçlar başka kelime sınıflarına geçemez (Korkmaz, 2009: 1094). Bağlaçlar, diğer sözcük türleri gibi cümlenin öznesi, nesnesi, tümleci ve yüklemi olamaz (Aksan, 1976: 12, Korkmaz, 2009: 1094).

Yukarıdaki bilgilerden de anlaşıldığı gibi, dil bilgisel sözcük olması bakımından edatlar içerisinde ele alınan bağlaçlar, bir takım görev farklılıkları bakımından edatlardan ayrı ele alınmaktadır.

Taranan kaynaklarda, edatlarla bağlaçlar birbirine girmiş durumdadır. Bu karışıklığı gidermek için yapılacak çalışmalarda, edatlarla bağlaçlar arasındaki benzerlikler ve farklılıklar ortaya konulmalı, her iki sözcük türünün sözdiziminde hem önemli görevler üstlendiği, hem de cümlenin anlamına ve yapısına tesir ettiği unutulmamalıdır. Türkçede edatlarla bağlama edatlarının iç içe girmesinin sebeplerinden biri; bazı sözcüklerin cümlede hem edat hem de bağlaç olarak kullanılabilmesi (Leyla ile Mecnun, Pazara babam ile gittim. Seni görmek isterim; ancak zamanım yok. Seni ancak ben anlarım.). Bu gibi durumlarda, sözcüğün cümledeki fonksiyonu, önem kazanmaktadır.

Ediskon, edatlarla bağlaçların farklarını aşağıdaki şekilde ifade etmektedir (2005: 303-321):

1. *Bir edatın ilk görevi, kelimelere, kelime öbeklerine ya da cümlelere şu ya da bu anlam ilgisini kazandırmaktır. Hiç kuşkusuz, bu anlam ilgisini kurarken edatın bağlayıcılık görevi de sezilir; ama bu görev ikinci planda kalır. Bir bağlacın ilk görevi ise, cümleleri, kelimeleri ya da kelime öbeklerini bağlayıcılıktır. Hiç kuşkusuz bu bağlayıcılığı yaparken birtakım anlam ilgileri de sezilir; ancak bu ilgiler ikinci planda kalır.*

2. *Edatlar, sıfat takımlarını ya da zarf öbeklerini kurabilir. Bağlaçlar, hiçbir zaman sıfat takımları ya da zarf öbekleri kuramaz, ama gerekirse bunları bağlayabilir.*

Cümleler arasında gah konu ve anlatım bütünlüğü sağlayan gah cümleleri ve sözcük öbeklerini birbirine bağlayan bağlaçların sayılarının çokluğunu, o dilin ifade yeteneğinin seviyesini ortaya koyması açısından, oldukça önemli bulan Serdar Yavuz, bağlaçlarla ilgili olarak “Bağlaçların sınırlılığı ise çok sayıda kısa cümlelerle oluşturulmuş bir anlam ve ifade karmaşıklığı doğuracak, dilin akıcılığını önleyecektir. Bağlaçların etkin bir şekilde kullanımı ile anlaşılması ve ifade edilmesi zor olan duygu ve düşünceler daha rahat bir şekilde dile getirilecektir. Bir dilin akıcılığını, bağlaçlarla sağlanmış cümlelerin çokluğu daha net ifade etmektedir. Bu

da bir bakıma o dilin gelişmişlik seviyesini göstermektedir.” (2011: 60) ifadelerini kullanmaktadır. Her dilde olduğu gibi, dilimizde de eş görevli sözcükler, yan cümleler, temel cümleler, birbirine anlamsal ve biçimsel ilişkilerle bağlanmakta ve bağlama fonksiyonu için çeşitli dil bilgisel unsurlar kullanılmaktadır. Dilimizde gerek eş görevli sözcükleri gerek yan cümleleri gerekse temel cümleleri birbirine bağlama göreviyle kullanılan dil bilgisel ulamlar taranan kaynaklarda aşağıdaki şekillerde ifade edilmektedir:

Deny, Türkçenin bağlaç kullanmadan bağlamayı sağlama özelliği bulunduğuna değinmekte, ya yandaşlıkla bağlamanın yeterli görüldüğünü ya da eylemsilerden yararlanılarak bağlama fonksiyonunun gerçekleştiğini belirtmektedir. Türkçede Arapça ve Farsçadan alınma bağlaçların bulunduğunu (1941:956) söyleyen yazar, bağlaçları tek tek ele almaktadır.

Kononov, bağlaçların cümle ögelerini ve tümceleri birbirine bağladığını söyleyerek bağlaçların yapı ve kullanılış biçimlerini de anlatmaktadır. Yazar, kimi sözcük türlerinin de bağlaç görevi yaptığını, eylemsilerin yan cümle ögesi olarak da bağlaç olabileceğini (1956: 371) ifade etmektedir.

Grönbech, Türkçeye yabancıdır, dediği bağlama edatları için; sıralama, kelimelerin yahut cümlelerin yan yana getirilmesiyle olur, (2000: 45) ifadesini kullanmaktadır.

Bağlaçların oluşma yolları, aşağıdaki şekildedir (Serebrennikov vd., 1986: 212):

1. *Güçlendirici bağlaçların bağlayıcılara dönüşmesi: da, ki*
2. *Bir dizi fiilin zarf-fiil biçiminin bağlayıcıya dönüşmesi,*
3. *Şart kipinin bağlayıcıya dönüşmesi,*
4. *Soru zamirlerinin bağlayıcı işleviyle kullanılması: haçan “ne zaman”, kaysı “hangisi” vb.*

Mansuroğlu, bağlama edatları ile ilgili olarak şu bilgileri aktarmaktadır: *“Bilindiği gibi Türkçede aslında şart cümlesi dışında yardımcı cümle (bağlaç) yoktur. Başka dillerin yardımcı cümle ile bildirdiklerini Türkçe zengin isim fiilleri (participium) ve zarf fiilleri (gerundium) ile yani çekimli fiil (verbulfinitum) veya bildirici (preadicatium) sayılmayacak unsurlarla karşılar.” (1955: 59). Noktalama*

işaretlerinden virgül ve noktalı virgül de anlatımda kimi zaman bağlaç yerine kullanılarak bağlama görevi yapılabilmekte ve bu kullanımın da bir tür bağlaçsız bağlama (Aksan, 1976: 13) kabul edilmektedir.

Korkmaz'a göre *“Türk dili, temel yapısı bakımından bağlaçlara pek elverişli olan bir dil değildir. Bağlaç gerektiren birçok kelime ve cümle parçaları o kelimelerin art arda sıralanması kelimeler arasındaki duraklamalar yahut sıfat-fiil, zarf-sıfat ve edat grupları gibi gramer şekillerinden yararlanarak karşılanabilmektedir.”* (1961: 620-624). Ayrıca Korkmaz: *“Türkçede bağlaç oluşturan özel ekler yerine, eş değerli kelime ve kelime gruplarının yan yana sıralanması veya virgül ve noktalı virgüllerle birbirine bağlanması; yer yer bu görev için şart ekinin, bazı edatların çok kez de kalıplaşmış veya kalıplaşmamış zarf-fiil şekillerinin veya diğer bazı kelimelerin kullanılmış olması, Türkçenin yapı ve anlatım özelliklerinden kaynaklanan ve dilin bağlaç ihtiyacını hangi yollarla karşıladığını ortaya koyan göstergelerdir.”* (2009: 1093) demektedir.

Görüldüğü gibi, Türkçede, bağlaç kullanılmadan bağlamayı sağlama özelliğinin bulunması, eylemsilerden yararlanılarak bağlama fonksiyonunun gerçekleşmesi (Deny, 1941: 956); kimi sözcük türlerinin de bağlaç görevi yapması, eylemsilerin yan cümle ögesi olarak da bağlaç olabilmesi (Kononov, 1956: 371); anlatımda kimi zaman bağlaç yerine virgül ve noktalı virgül gibi noktalama işaretlerinin de kullanılması (Aksan, 1976: 13); sıralama, kelimelerin yahut cümlelerin yan yana getirilmesiyle (Grönbech, 2000: 45); duraklamalar yahut sıfat-fiil, zarf-sıfat ve edat grupları gibi gramer şekillerinden yararlanarak karşılanabilmesi (Korkmaz,1961: 620-624); yer yer bu görev için şart ekinin, bazı edatların çok kez de kalıplaşmış veya kalıplaşmamış zarf-fiil şekillerinin veya diğer bazı kelimelerin kullanılmış olması (Korkmaz, 2009: 1093) Türkçede bağlaç bulunmadığı, bunların sonradan yabancı dillerin etkisiyle ortaya çıktığı görüşünün oluşmasına sebep olmuştur.

Benzer şekillerde tanımlananbağlama edatlarının Türkçede, başlangıçta, olup olmadığı bahsi, yukarıda da belirtildiği gibi, tartışılan konulardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu konuda birbirinden farklı iki görüş vardır. Bazı araştırmacılar, aslında, bağlama edatlarının dilimizde olmadığını, ileriki zamanlarda

Arapça ve Farsça başta olmak üzere başka dillerden dilimize zamanla girdiğini söylerken bazıları ise bağlama edatlarının sayıca diğer sözcük türlerinden az olduğunu kabul etmelerine rağmen, esasında, bağlama unsurunun dilimize yabancı olduğunu ve bağlaçların sonradan yabancı dillerin etkisiyle dilimize dâhil oldukları görüşüne katılmamaktadırlar. Ancak *“dillerin asıl zenginliği kelime sayısının fazlalığından çok, ifade imkânlarının genişliği ve işlenmişliği ile ilgilidir.”* (Efendioğlu, 2006: 205). Türkçede bağlama edatlarının olup olmaması meselesi, her iki görüş de ele alınarak aşağıda değerlendirilmektedir.

a) Türk dillerinde bağlama edatlarının olmadığını savunanlar

Deny'e göre Türkçenin yapısı bağlacın anlam ve görev bakımından kullanımına izin vermiyordu. *“Bunun için, Türkçede bağlamayı zaruri hale getiren durumlarda Türkçe bu iki haddi çoğu zaman sade bir yandaşlık ile bağlamayı yeter görmekteydi: Örnek; ana baba, karı koca, dörtbeş... gibi. Türkçede fiilden yapılan isimcil siygaların aldığı gelişme nakıs cümleler teşkiline yolaçmıştır ki bunlar cümlelerin yerini tutmuş olarak bağlaçların kullanılmasına artık lüzum bırakmamıştır.”* (1941: 636).

Grönbech, Türkçede bağlaç olmadığını, bağlama unsurlarının Türkçeye yabancı olduğunu ve yabancı dillerin tesiri altında meydana geldiğini ifade etmektedir. Grönbech, bağlama fonksiyonu, kısmen alınan yabancı kelimeler, kısmen de yerli dil malzemesi vasıtasıyla yabancı cümle kuruluşuna bakarak yapıldığını ve de bağ görevli kelimelerin Türkçe söz dizimine aykırı olduğunu (2000: 44-45) ifade etmektedir.

“Türkçede şart cümlesi dışında yardımcı cümle yoktur.” diyen Mansuroğlu, başka dillerin yardımcı cümle ile bildirdiklerinin Türkçede isim-fiiller ve zarf-fiiller ile karşılandığını belirtmektedir. Kültür alış verişi sonucu, Uygur devresinden itibaren tercüme sonunda Türkçeye sıra (parallel) söz ve cümle bağlama edatları ile çeşitli yardımcı cümleler ve bunları baş cümleye bağlayan edatların girdiğini belirten Mansuroğlu, bundan da Türkçenin aslında bağlama edatını tanımayan bir dil olduğunu anlamak gerektiğinin (1955: 59) altını çizmektedir

Hacıeminoğlu'na göre ise bağlama edatlarının teşekkülünü sadece yabancı dillerin tesiriyle izah etmek doğru değildir. Bunda geniş ölçüde Türkçenin gelişmiş ve işlenmiş bir dil olmasının rolü vardır. Yazar, bu konudaki ifadelerine aşağıdaki şekilde devam etmektedir: *“Bilindiği gibi Eski Türkçede bağlama edatı yoktur. Gerçi daha çok tekit vazifesi gören oğ/ök, ma/me, tağı, erki vb. ile cümle açıcısı olan kıltı, kıalı, ulatı, ulayı, ançula, ançulayı gibi sözleri bağlama edatı olarak kabul etmek mümkündür. Ancak Türkçe cümlelerin bünyesine sonradan girmiş çok çeşitli bağlama edatları ile mukayese edildiği zaman bu yukarıdakilerin bağlama vazifelerinin zayıf olduğu anlaşılır.”* (1992: 112).

Türkçede aslında bağlama edatı yoktur fikrine katılan bir diğer kişi de Ergin'dir. Yazara göre bağlama edatları, Türkçede sonradan ve yabancı dillerin tesiri ile ortaya çıkmıştır ve de Türkçede kullanılan bağlama edatlarının büyük bir kısmı yabancı asıllıdır (2007: 332).

Türkçede bağlaçların, birleşik cümlelerin gelişmesi ile ortaya çıkmasından yola çıkarak Ön Türkçede, bağlayıcıların olmadığı, (Serebrennikov vd., 1986: 212) bilgisi Türkmen Türkçesinde kayaklarında da bulunmaktadır. Bağlama edatlarının ilk zamanlarda olmadığı, daha sonraki zamanlarda oluştuğu; ancak bu sözcüklerin hepsinin aynı dönemde oluşmadığı, Türkmen Türkçesindeki bağlaçların birçoğunun başka dillerden geçtiği, başka dillerden Türkmen Türkçesine geçen bağlaçların sadece Türkmen dilinde kullanılmadığı, bazı ses bilimsel farklılıklarla diğer Türk dillerinin çoğunda aktif olarak kullanıldığı bu tür sözcüklerin yerine getirdiği fonksiyonun da yine Türkmen Türkçesindeki gibi olduğu (Söyegov, 2000: 512-513) bilgisi vardır.

Delice de hem asıl hem uydu olarak kullanılabilen bir sözcük türü olarak kabul ettiği bağlama edatları olarak kullanılan söz dizimsel yapıların, Türkçeye ait olmadığını bu nedenle de Türkçedeki bağlaçların köken itibarıyla ya Arapça ya da Farsçadan ödünçleme olduğunu (2008: 129) ifade etmektedir.

“Bilindiği gibi Türkçede aslında şart cümlesi dışında yardımcı cümle (bağlaç) yoktur. Başka dillerin yardımcı cümle ile bildirdiklerini Türkçe zengin isim fiilleri (participium) ve zarf fiilleri (gerundium) ile yani çekimli fiil (verbulfinitum) veya bildirici (predicatum) sayılamayacak unsurlarla karşılar. Ancak yabancı

dillerle kültür alışverişine girdiği zamanlardan yani Uygur devresinden itibaren birinci derecede dini metinlerde aslına uygunluk isteği ile sözü sözüne tercüme sonunda Türkçeye (paralel) söz ve cümle bağlama edatları (conjunctio) ile çeşitli yardımcı cümleler ve bunları baş cümleye bağlayan edatların girdiği görülür. Bundan da aslında Türkçenin bağlama edatı tanımayan bir dil olduğunu anlamak gerekir.” (Mansuroğlu, 1955: 59).

b) Türk dillerinde bağlama edatlarının olduğunu savunanlar

Korkmaz, dilimizde bağlama edatlarının başlangıçta olup olmadığı konusunda şunları söylemektedir: “*Bilindiği gibi Türk dili, temel yapısı bakımından bağlaçlara pek elverişli olan bir dil değildir. Bağlaç gerektiren birçok kelime ve cümle parçaları o kelimelerin art arda sıralanması kelimeler arasındaki duraklamalar yahut sıfat-füil, zarf-sıfat ve edat grupları gibi gramer şekillerinden yararlanarak karşılanabilmektedir.*” (1961: 620-624). Yazar, bağlama edatlarının Türkçedeki tarihi gelişme seyri içinde gözden geçirilmesiyle, bu yargıların doğru olmadığını ortaya konulacağını (2007: 315) ifade etmektedir. Yazar, Türkçede bağlaç olmadığı fikrine karşı çıkararak Türkçede bağlama işleviyle ilgili bilgi vermekte ve Türkçede bağlama edatlarının oluşumunu aşamalı bir gelişmenin ürünü olarak kabul etmektedir. “*Türkçede aslında bağlaç yoktur gibi yanlış bir yargı yerine, Türkçede bağlaç görevinin hangi yollarla karşılanmış olduğunu, bu işlev için hangi ek ve kelimelerin kullanılmış olduğunu bildirmek daha gerçekçi bir değerlendirme olur. Çünkü her dil gibi, Türkçenin de bağlaça ihtiyacı olmuş; bu ihtiyacı dilin yapı işleyiş özelliklerinden yararlanarak türlü biçimlerde karşılamıştır. Türkçede bağlaç oluşturan özel ekler yerine, eş değerli kelime ve kelime gruplarının yan yana sıralanması veya virgül ve noktalı virgüllerle birbirine bağlanması; yer yer bu görev için şart ekinin, bazı edatların çok kez de kalıplaşmış veya kalıplaşmamış zarf-füil şekillerinin veya diğer bazı kelimelerin kullanılmış olması, Türkçenin yapı ve anlatım özelliklerinden kaynaklanan ve dilin bağlaç ihtiyacını hangi yollarla karşıladığını ortaya koyan göstergelerdir. Türkçede asıl bağlaç olan kelime ve şekillerin oluşması aşamalı bir gelişmenin ürünü olmalıdır. Burada Uygur Türkçesinden başlayarak, yabancı dil ve kültürlerin etkisi de söz konusudur. Bu etki dini metinlerin aslında daha uygun bir biçimde aktarılabilmesi için o dillerdeki bağlaçlı anlatımların dile uyarlanması, yabancı cümle kuruluşlarına bakarak yeni Türkçe şekillerin*

oluşturulması biçiminde kendini göstermiştir. Böylece Uygurcada bağlaç olan kabarık bir kelime kadrosu ortaya çıkmıştır. Bu eski şekiller Orta Türkçeden sonra yavaş yavaş kaybolmuş ve yerlerini ortak İslam kültürünün etkisi altında ya Arap ve Fars dillerinden girme bağlaçlara yahut da doğrudan doğruya Türkçenin kendi yapısından oluşturduğu yeni yeni şekillere bırakmıştır.” (2009: 1093).

Türkçede, aslında, bağlama edatlarının olup olmamasıyla ilgili tartışmalarının sebebi hakkında Gencan, Türkçede bugün de bağlaç sayısının diğer sözcük türlerine göre çok az olduğunu ifade ettikten sonra bunun sebeplerini şu şekilde sıralamaktadır (1971: 482):

- 1. Türk kısa anlatımı yeğliyor. Birbirine ulanarak uzamış tümceler- Divân çağı ve uzantısı bir yana- sevilmemiştir.*
- 2. Eylemsilerin bolca gelişmesi bağlaca olan gereksinmeyi önlemiştir.*
- 3. Vurgu ve ezgi değişmelerinin anlatıma katkısı da önemlidir*

İfadede süreklilik sağlayan bağlama edatları ve bağlamaların oluşumunu sadece yabancı dillerin etkisiyle izah etmenin yanlış olduğunu savunan ve bağlama edatlarının Türkçede olmadığı fikrine karşı çıkan Banguoğlu, dilimizde Eski Türkçeden beri bağlama işlevi için bir takım kelimelerin bulunduğu; ancak bunların sayıca az olduğundan söz etmektedir. Banguoğlu, tercüme yoluyla dilimize Farsça ve Arapçadan bağlaç olan birçok kelime girmiş olduğunu kabul etmekte; ancak bu kelime sınıfının Türkçeye yabancı dillerden geçmiş saymanın yersiz olduğunu bunun organik olarak zarf fiillerden doğduğunu, belirtmektedir (394).

Banguoğlu da bağlama sınıfının Türkçede daha geç gelişmesini iki sebeple açıklamaktadır (Banguoğlu, 2007: 393- 394):

- 1. Türk dilleri ifade kısalığı, dolayısıyla bağlamsızlığı tercih edegelmiştir. Bugün de özellikle konuşmada türlü bağlamaların işleyişini farklı tonlarla yerine getiririz: anlayışlı (fakat) sebatsız, Bu sabah uğradı, (ve) gitti. Türkçenin bu özelliği bize gerek isim, gerekse fil tabanlarını basitçe yan yana getirip koşma takımlar yapmak yolunu açmıştır. Karı (ve) koca, açık seçik, az çok gibi.*

2. *Türkçe zengin bir zarf-füller sistemi geliştirmiş olup ilintili bağlam cümleleri yerine daha çok karmaşık zarf-fiil cümlelerini kullanır: Yemeğini yedi ve gitti. Yemeğini yiyip gitti.*

Türk dili grameri içerisinde bağlaçların diğer sözcük türleri kadar kullanılmadığını kabul eden Yavuz; ancak bundan hiç bağlaç yoktur, manasına çıkarmanın yanlış olacağını söylemektedir. Yazar, Eski Türkçe döneminde bağlaçların sayısının diğer sözcük türleri kadar çok olmamasının ve zamanla bağlaç sayısının artmasının sebeplerini şöyle sıralamaktadır (2011: 70-72):

1. *Türkçenin işlenişi ve gelişmesi sonucunda bağlaçların bir ihtiyaç haline gelmesi,*
2. *Bazı isim ve fiil şekillerinin sonradan bağlaçlaşması,*
3. *Yabancı dillerin tercüme eserlerinin tesiri,*
4. *Yabancı dillerden alınan bağlaçlar neticesinde Türkçede bağlaçların sayısı, oldukça artmıştır.*
5. *Eski Türkçe metinlerin azlığı.*

Tüm dünya dillerinde olduğu gibi, Türkçenin de bağlaça ihtiyacı olmuş, Türkçe bu ihtiyacını kendi yapı ve işleyiş özelliklerinden yararlanarak karşılamıştır (Korkmaz, 2009: 1093). Bağlama edatları, kullanıldıkları unsurlar arasında anlam ilişkisi kurarak düşüncenin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olan dil birlikleridir. Bu bakımdan Türkçe cümle kuruluşunda bağlama edatlarının yeri ve vazifesi ihmal edilemeyecek kadar önemlidir. Hem yazılı dilde hem de sözlü dilde büyük bir öneme sahip olan bağlama edatlarının Eski Türkçe döneminden itibaren, sayıları az da olsa, kullanıldığı bilinmektedir. Uygur Türkçesi dönemiyle birlikte dilimizde yabancı unsurlar görülmeye başlanmış İslamiyet'in kabulüyle birlikte Arapça ve Farsça gramer unsurları dilimizde girmiştir. Ancak sadece Arapça ve Farsça değil, Türkiye Türkçesi dışındaki diğer Oğuz şivelerine, Rusça başta olmak üzere, diğer dillerden de gramatikal ulamlar dâhil olmuştur.

Oğuz şivelerinde esasen, aynı bağlaçlardan istifade edilmekle birlikte, bağlama fonksiyonundan istifade etmenin farklı yolları da vardır. Mesela Azerbaycan dilinde kullanılan bağlaçlardan bazıları, Türkmen Türkçesinde ve Gagavuz Türkçesinde kullanılmamaktadır. Bu bakımdan Azerbaycan ve Türkiye

Türkçesi birbirine daha yakındır (Zeynalov, 1971: 274). Diğer taraftan Gagavuz Türkçesindeki bağlaçlarına Rusçanın etkisi azdır. Türkmen Türkçesinde Rusçanın etkisi görülmekte; ancak Azerbaycan ve Türkiye Türkçesinde bu etki hiç (Şiraliyev ve Abdullayev, 1986: 88) görülmemektedir. O hâlde bazı araştırmacılar, aslında, bağlama edatlarının dilimizde olmadığını, ileriki zamanlarda Arapça ve Farsça başta olmak üzere başka dillerden dilimize zamanla girdiğini söylerken (Deny, 1941: 636; Grönbech, 2000: 44-45; Mansuroğlu, 1955: 59; Ergin, 2007: 332; Gencan, 2001: 480-483; Serebrennikov vd., 1986: 212) bazıları ise bağlama edatlarının sayıca diğer sözcük türlerinden az olmasına rağmen, esasında, bağlama unsurunun dilimize yabancı olduğunu ve bağlaçların sonradan yabancı dillerin etkisiyle dilimize dâhil olduğu görüşüne katılmamaktadırlar (Hacıeminoğlu, 1992: 112; 1961: 620-624; Banguoğlu, 2007: 393- 394; Yavuz, 2011: 70-72).

Türkçe gramerlerde yaygın kanaat; Türkçede kullanılan bağlama edatlarının Arapça ve Farsçadan tercüme yoluyla dilimize geçtiğidir. Dil bilgisi kaynaklarında, genellikle, anlamlarından çok, görevleriyle önem kazanan bağlama edatları yapıları, kökenleri ve cümledeki görev ve anlamları esas alınarak çeşitli sınıflandırmalara tabi tutulmaktadır.

3.2.2.3.3. Yapılarına Göre Bağlama Edatları

Taranan çalışmalarda, bağlama edatları, genellikle, yapıları, kökenleri ve cümledeki görev ve anlamları esas alınarak çeşitli sınıflandırmalara tabi tutulmakta; gramerlerde bağlama edatlarının tasnifi ile ilgili olarak yazarların farklı ölçütleri esas almalarından kaynaklanan bağlamaların sınıflandırılması hususunda çeşitlilik görülmektedir.

Grönbech, “Türkçeye yabancıdır.” dediği bağlama edatlarını; *sıralayıcı bağlar* ve *alt sıralayıcı bağlar* olmak üzere ikiye ayırmaktadır (2000: 44-48).

3.2.2.3.3.1. Oğuz Şivelerinde Yapılarına Göre Bağlama Edatları

3.2.2.3.3.1.1. Türkiye Türkçesinde

Türkiye Türkçesinde tüm kaynaklarda ele alınan bu dil bilgisel kategori için, pek çok farklı sınıflandırma yapılmaktadır.

Bağlama edatlarını, sözcük türleri tasnifinde *görevsel özgür biçimbirimler* sınıfına sokan Kaynak, bağlaçları hem yapıları (tek kelime hâlinde olanlar, birlik halinde kullanılan bağlaçlar) hem de anlamları-görevleri bakımından (kelime bağlaçları, cümle bağlaçları, kelime ve cümle bağlaçları) sınıflandırmaya tabi tutmaktadır. Bağlama edatlarını kapsamlı bir şekilde ele alan Kaynak, görev bakımından bağlaçları ise iki cümlenin arasında kullanılanlar ve iki cümlenin başında kullanılanlar (1969: 697-705) olmak üzere iki grupta ele almaktadır.

Bağlaçların diğer sözcük türlerine oranla daha az olduğunu ve kullanılan bağlaçların birçoğunun da Arapça ve Farsçadan dilimize girdiğini belirten Gencan, bağlaçları sadece yapılarına göre; yalın bağlaçlar, türemiş bağlaçlar, bileşik bağlaçlar, öbekleşmiş bağlaçlar, yabancı kökenli bağlaçlar (2001: 480-483) şeklinde gruplandırmaktadır.

Bağlaçları: *görev ve kullanımına göre bağlaçlar, biçim bakımından bağlaçlar* olarak ikiye ayıran Aksan, *görev ve kullanımına göre bağlaçları ise tek tek ele alarak, yapısına göre bağlaçları da yalın bağlaçlar, türemiş bağlaçlar, bileşik bağlaçlar ve öbekleşmiş bağlaçlar* (1976: 14-46) olmak üzere bölümlendirmektedir.

Ergin, bağlama edatlarını: *sıralama edatları, denkleştirme edatları, karşılaştırma edatları, cümle başı edatları, sona gelen edatlar, kuvvetlendirme edatları* (2007: 328-344) şeklinde sınıflandırmaktadır.

Hacıeminoğlu, kapsamlı bir şekilde ele almış olduğu bağlama edatlarını; *tümce başı edatları, asıl bağlama edatları, denkleştirme edatları* şeklinde değerlendirilmekte, ayrıca bağlama edatlarını *mana, şekil ve kullanılış bakımından: herhangi iki cümleyi bağlayanlar, şart cümlelerini bağlayanlar, cümle başı edatları* şeklinde sıralamaktadır. Ayrıca yazar, bağlama edatlarını, *menşei ve teşekkül tarzı bakımından: yabancı asıllı olanlar, eskiden edat olarak kullanılagelenler, edat durumunda kullanılan kalıplaşmış kelime grupları* (1992: 112-269) biçiminde üç gruba ayırmaktadır.

Korkmaz, bağlama edatlarını kapsamlı bir şekilde ele almaktadır: *1. Kökenlerine göre bağlaçlar: Yabancı kökenli bağlaçlar, Karışık kökenli bağlaçlar, Türkçe kökenli bağlaçlar. 2. Şekil ve şekil bilgisi yapılarına göre bağlaçlar: Tek kelimededen oluşan bağlaçlar, çeşitli kelime grubu halinde olan bağlaçlar, iki veya*

daha çok kelimenin tekrarıyla oluşan bağlaçlar, cümle yapısında olan bağlaçlar. Yazar, işlevlerine ve cümledeki yerlerine göre bağlaçları: Sıralama bağlaçları, denkleştirme -karşılaştırma ve seçme bağlaçları, pekiştirme bağlaçları, nöbetleşme bağlaçları, cümle bağlayıcısı niteliğindeki bağlaçlar (1090-1136) şeklinde gruplandırmaktadır.

Hengirmen, bağlama edatlarını biçim bakımından: 1. *Yalın bağlaçlar*, 2. *Türemiş bağlaçlar*, 3. *Bileşik bağlaçlar*, 4. *Öbekleşmiş bağlaçlar* olmak üzere (175-196)dört başlıkta toplamaktadır.

Banguoğlu, *bağlam* (390) terimleriyle karşıladığı bağlama edatlarını: 1. *Çeşitlerine göre*, 2. *Yapılarına göre*, 3. *Kökenlerine göre* (2007: 390-396) üç ana başlık altında değerlendirmektedir.

Delice, yapılarına göre bağlama edatların: *kök, gövde, türemiş ve birleşik; tür ayırımına göre öbek, cümle, arasöz; köken ayırımına göre ise Türkçe, yabancı, karışık* (2008: 151) olmak üzere gruplara ayırmaktadır.

Yukarıda verilen bağlama edatı tasniflerine baktığımız zaman, bağlama edatlarının ya *yapısına göre* ya *anlam ve işlevine göre* ya *kökenine göre* sınıflandırıldığı görülmekte ve verilen araştırmacılar tarafından yapılan sınıflandırmalarının hepsinin birbirinden farklı olduğu anlaşılmaktadır.

Sadece Türkiye Türkçesinde değil, diğer Türk şivelerinde de bağlama edatları, dil bilgisinde önemli sözcük türlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Oğuz şivelerinde, çoğunlukla, yardımcı sözcük türü olarak karşımıza çıkan bağlama edatları hususunda, hem kullanılan terimlerde hem sınıflandırmalarda çeşitlilik görülmektedir.

Yukarıda verilen bağlama edatı ile ilgili sınıflandırmalara bakıldığında, bu konuda Türkiye Türkçesinde, birlik söz konusu olmadığı yazarların kişisel tercihleri doğrultusunda bağlama edatlarını çeşitli şekillerde sınıflandırdıkları görülmektedir.

3.2.2.3.3.1.2. Azerbaycan Türkçesinde

Azerbaycan Türkçesinde *bağlayıcı* terimiyle adlandırılan bağlama edatları, *yapısına göre; sade (se, ki, amma, kah, hem, ancak, hemma, ya, güya, lakin, eğer, da) ve birleşik (sanki, veya, buna göre, ona göre de, bunun için de, onun için de,*

böyle ise, öyle ise, hiç de) (Abasov, 132-133; Budagova, 432) olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Azerbaycan Türkçesindeki bağlama edatları işlevleri ve görevleri bakımından şu şekilde sınıflandırılmaktadır (Kartallıoğlu ve Yıldırım, 215).

1. *Birleştirme Bağlayıcısı*: *vä, häm, nä, nä de, nä dä ki, da (dä), hämçinin, habälä.*

2. *Zıtlık Bağlayıcısı*: *ancağ, lakin, amma, fägät, isä, halbuki.*

3. *Bölüşdürme Bağlayıcısı*: *ya, yahud, yainki “veya, ya da, yahut”, ya da, gah, gah da.*

4. *Aydınlaştırma Bağlayıcısı*: *yä’ni, mäsälän.*

5. *Sebeup Bağlayıcısı*: *çünkü, ona görä, ona görä ki, odur ki, budur ki.*

6. *Şart Bağlayıcısı*: *ägär, härgah (eğer, şayet), yohsa.*

7. *Güzäşt Bağlayıcısı*: *madam ki, indi ki, härçänd, härçänd ki (ya da, veya).*

Azerbaycan Türkçesinde bağlaçlar: *kullanılışına göre (bir defa kullanılanlar, tekrarlanan bağlayıcılar), kuruluşuna göre, menşesine göre, sentaktik vazifesine göre ve kullanıldığı yere göre (Kazımov, 2010) çeşitli şekillerde sınıflandırılmaktadır.*

Görüldüğü gibi, Azerbaycan Türkçesinde de bağlama edatları, *yapısına göre, kullanımına ve anlamına göre, kökenine göre* ve pek çok açıdan, farklı şekillerde ele alınmaktadır.

3.2.2.3.3.1.3. Türkmen Türkçesinde

Türkmen Türkçesinde, bazı sözcüklerin bağlaçlara geçiş aşamasının henüz devam ettiği (Söyegov, 313) görülmektedir. Türkmen Türkçesinin bağlaçları; *kökenlerine göre*: 1. *Türkmen dilinin kendi bağlaçları (yogsa, yöne, eyse, bolsa, bolmasa, bir, kim, diyip, diyen...)* ve 2. *Diğer dillerden Türkmen Türkçesine geçen bağlaçlar (we, welin, emma, hem, belki, kä, ne, ya, ha, çünkü, yagnı...)* (Weyisov, 375-378; Azimov vd. 2011: 255) şeklinde ikiye ayrılmaktadır. *Görevlerine göre bağlama edatları*: *Cümlelerin benzer öğelerini bağlayan bağlaçlar (we, hem, emma, yöne, welin, yogsa, eyse, ya, ya-da, kä, kata, ne, ne-de...)* ve *yan cümle bağlaçlarıdır (eğer, çünkü, sebäbi, yagnı...)* (Weyisov, 375-378; Söyegov, 513). Türkmen Türkçesindeki bağlama edatları: *Basit bağlaçlar, düzmeli bağlaçlar (uğurdaşlığı anlatan bağlaçlar, karşıtlık anlatan bağlaçlar, bölünşlüğü anlatan bağlaçlar) ve birleşik bağlaçlar* (Söyegov, 514-527) şeklinde sınıflandırılmaktadır. Türkmen

Türkçesindeki bağlaçlar, *semantik özelliklerinde göre; paralellik, eşitlik, bildiren bağlaçlar; karşıtlık bildiren bağlaçlar; ayırıcı bağlaçlar; sıralama bağlaçları; inkarlık bağlaçları; şart bildiren bağlaçlar; sebep bildiren bağlaçlar şeklinde ele alınmaktadır. Cümledeki kullanımlarına göre ise bağlaçlar: Cümlede sadece bir kez kullanılan bağlaçlar (we, yagnı, emma, yöne, welin, çünkü, sebäbi, yogsa, bolmasa...). ve de tekrarlanarak kullanılan bağlaçlar (hem, hem-de, ya, ya-da, ya-ha, kü, käte, ne, ne-de...)* (Azimov vd., 2011: 255) şeklinde değerlendirilmektedir.

Görüldüğü üzere, Türkmen Türkçesinde de bağlama edatlarının sınıflandırılması husunda birlik olmadığı ve bütün sınıflandırmaların birbirinden farklı olduğu görülmektedir.

3.2.2.3.3.1.4. Gagavuz Türkçesinde

Gagavuz Türkçesindeki bağlama edatları: *1. Kelimeleri ve cümleleri birleştirici ve ayırıcı bağlaçlar, 2. Cümleleri bağlayan bağlaçlar, şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Gagavuz Türkçesinde kullanılan bağlama edatları şunlardır: Birleştirici ve ayırıcı bağlaçlar (hem, da, dä, hem da, ya... ya, ya... ya da, yada, eki, osa, osaydı, ne... ne, hep, ba... ba vb.) ve ildici bağlaçlar (an., açan, aniki, deyni, eer, ki, makar ki, makar ani, neçinki, sansın, çünkü, raz, zerä, baarim, nicä, baari, nasıl vb)* (N. İ. ve İ. İ. Baboglu; 1999: 184-185). Ayrıca GT'nde bağlama edatları: *sıralama bağlaçları, denkleştirme bağlaçları, karşılaştırma bağlaçları, cümle başı bağlaçları, sona gelen bağlaçlar* (Özkan, 2007: 137-142) şeklinde de sınıflandırılmaktadır.

Yukarıda bağlama edatlarıyla ilgili olarak yapılan gruplandırmalara bakıldığında, Oğuz şivelerinin tamamında, her araştırmacının kendine has bir sınıflandırma yaptığı görülmektedir. O hâlde, Oğuz şivelerinde, bağlama edatlarının gruplandırılmasıyla ilgili olarak bir birlik söz konusu değildir. Çalışmamızda bağlama edatları, bir nevi, cümlede üstlendiği görev esas alınarak sınıflandırılmaktadır. Nitekim bağlama edatları, cümlede ya edat öbeği kurar ya cümleleri birbirine bağlar ya da ara söz bağlayıcısı olarak görev yapar. Bağlama edatlarının diğer sözcük türlerinden bir farkı sayıları az olduğu için listelemenin diğer sözcük türlerine göre, daha kolay olmasıdır. Bu nedenle çalışmamızda, bağlama edatları aşağıdaki şekilde sınıflandırmaktadır.

3.2.2.3.3.2. Bağlama Edatı Öbeği Kuran Bağlaçlar

Esas görevi bağlama olan bağlama edatları, sözdiziminde bağlama edatı öbeği kurmaktadır.

3.2.2.3.3.2.1. Oğuz Şivelerinde Bağlama Edatı Öbeği Kuran Bağlaçlar

3.2.2.3.3.2.1.1. Türkiye Türkçesinde

Ama

“Hiç *ama* hiç yorgunluk duymuyordu.” (Peyami Safa, Matmazel Noraliya'nın Koltuğu, s. 194).

“Bir sabah erkenden Mecit Bey araba ile -o zaman Aksaray'da konağı varmış, erkenden, *ama* çok erken, araba ile Köprü'den geçip Tophane'de bilmem ne paşaya gidecekmış.” (Peyami Safa, Matmazel Noraliya'nın Koltuğu, s. 194).

Ancak

“Sanrı, uyanık bir kişinin, kendi dışında var sandığı *ancak* gerçekte olmayan olguları algılamasıdır.” (Türkçe Sözlük).

“Benim anormallikten kurtulduğuma, *ancak* hafif bir aptallığım kaldığına oybirliğiyle karar verdiler.” (Oğuz Atay, Tutunamayanlar, s. 640).

Da... da...

“Dünyanın her yerinde bu insanlar, bu yerler, birbirlerine benzerler. Sahi mi? Fransa'da *da*, İngiltere'de *de* böyle midir?” (Oğuz Atay, Tutunamayanlar, s. 570).

“Fakat romanda *da*, hikâyede *de* şekil ve muhayyele henüz gerektiği gibi değil, bunu da söylemeliyiz.” (Ahmet Hamdi Tanpınar, Yaşadığım Gibi, s. 329).

Fakat

“Annesininki gibi çipil *fakat* daha siyah ve kapakları şişmiş gözleri parlak ufak ve batıktı.” (Peyami Safa, Matmazel Noraliya'nın Koltuğu, s. 11).

“Yalnız kulağında, *fakat* içinde mi, dışında mı olduğunu fark edemediği bir acayip ses, kalın bir demir telin fiskelendiği zaman çıkardığı uğultuya benzer bir vınlama vardı.” (Peyami Safa, Matmazel Noraliya'nın Koltuğu, s. 15).

“Yine çocuk, *fakat* ne sabah karanlığı? Erken mi bu kadar?” (Peyami Safa, Matmazel Noraliya’nın Koltuğu, s. 24).

Gerek... gerek...

“İnsanoğlu *gerek* ferdi hayatında, *gerek* topluluk halinde onu yemeğe çalışırken hayatı fetheder.” (Ahmet Hamdi Tanpınar, Yaşadığım Gibi, s. 93).

“Fihakika Yahya Kemal, bize bu sohbetlerde ve derslerde, uzun tefekkürünün meyvası olan çok dinamik realite ile *gerek* aktüel, *gerek* tarihi manalarında temas halinde bulunan bir milliyet anlayışı gerekiyordu.” (Ahmet Hamdi Tanpınar, Yaşadığım Gibi, s. 180).

“Boğaz’ın İstanbul şehirciliğinde ve mimarisindeki hususi yeri düşünülmezse, *gerek* şehir ve *gerek* zevkimiz bundan çok şey kaybedecektir.” (Ahmet Hamdi Tanpınar, Yaşadığım Gibi, s. 193).

Ha... ha...

“Zaten arada büyük bir fark yok, *ha* senin minimini maymuncukların, *ha* benim sevgili ayıcıklarım! Zaten ikisi ruh itibarıyla öyle birbirlerine benzer ki...” (Reşat Nuri Güntekin, Çalıkuşu, s. 14).

“*Ha* bülbül, *ha* insan, hürriyeti elinden alınmış mahlukat yavaş yavaş ölür.” (Buket Uzuner, Uzun Beyaz Bir Bulut Gelibolu, s. 222).

Hatta / ve hatta

“Bu teslimiyet hali içinde, yerini tayin edemediği, *hattâ* ona vücuduna olduğu kadar ruhuna da bağlı görünen çözümler duyuyordu.” (Peyami Safa, Matmazel Noraliya’nın Koltuğu, s. 205).

“Benim anam klâsik ahlâka göre bir dejenere idi; onu mazur, *hattâ* normal görebilmek için babamın dejenere gözleri lâzımdı.” (Peyami Safa, Matmazel Noraliya’nın Koltuğu, s. 205).

“Nesiller, maceralar ve *hatta* insanlar, ömürlerinin tadı ve acılığı ile önümüzden geçer.” (Ahmet Hamdi Tanpınar, Yaşadığım Gibi, s. 210).

Hem... hem.../ Hem... hem de...

“Sade ısrar eden birhayretin onu *hem* kendi gözünde küçülten yükünden kurtulmak, *hem de* insanın uzviyetine veya herhangi bir davranışına karşı beslediği ve onu bir fakülteden ötekine koşturan tecessüsü doyurmak için değil, belki on senedenberi onu kovalayan çıldırma korkusunun bu gece yeniden uyanmasını önlemek için de hâdisenin doğru bir izahına ihtiyacı vardı.” (Peyami Safa, Matmazel Noraliya'nın Koltuğu, s. 42).

“Boğazından midesine kadar inen bir hava zincirinin, yanmaya benzer bir eziklik halinde duyduğu aşağıdaki ucuyla bir yutkunma zorluğu halinde gırtlığına kancası takılan yukarıdaki ucu arasındaki halkaları *hem* derin nefes almasına, *hem de* yutkunmasına imkân vermiyordu.” (Peyami Safa, Matmazel Noraliya'nın Koltuğu, s. 87).

“*Hem* Nilüfer, *hem* ben... Ve meteliksiz...” (Peyami Safa, Matmazel Noraliya'nın Koltuğu, s. 134).

İle

“Karyola *ile* duvar arasına kaymış ve sıkışıp kalmış omuzunu, altında somya olmadığı için kamburlaşan şiltenin ortasına doğru zahmetle çekti, başını yastığının çukuruna yerleştirdi ve kulak verdi.” (Peyami Safa, Matmazel Noraliya'nın Koltuğu, s. 8).

“Ortası basık burnu, çıkık elmacık kemikleri ve genişçe şakakları ona cinli *ile* Tatar arasında ırk tereddüdü geçirmiş bir Orta Asya çocuğu tipi veriyordu.” (Peyami Safa, Matmazel Noraliya'nın Koltuğu, s.11).

“Bölme *ile* kerevet arasındaki dar yolda iki adım attı.” (Peyami Safa, Matmazel Noraliya'nın Koltuğu, s. 44).

İster.... İster...

“Tecelliyat, *ister* köpek olsun, *ister* engerek, *ister* çıplak, *ister* Arap, sübhanidîr.” (Peyami Safa, Matmazel Noraliya'nın Koltuğu, s. 101).

Fakat teyzeleri hamamda portakal yerken ölen Zehralar, *ister* fakir pansiyonun, *ister* zengin bir apartımanın odalarında geceleri çırılçıplak, başlarında

ölünün tabutuna konan yazmalarla, ne yaptıklarını bilmeden dolaşmıyacaklar mı?” (Peyami Safa, Matmazel Noraliya'nın Koltuğu, s. 203).

Kah... kah... / Gah.... gah...

“Nasıl oluyor da bir müslüman kızı hem böyle erkekten kaçıyor, hem onunla konuşuyor, hem İtalyanca biliyor, hem anası ona *kâh* «Nurilya», *kâh* «Noraliya» diyor, hem adı Nuriye'dir, hem kapalı, hem de... postoleni...” (Peyami Safa, Matmazel Noraliya'nın Koltuğu, s. 262).

“Yaşıyor mu yaşamıyor mu onu bile bilmiyoruz. Ajanslar *kâh* onun filan hapishanede mahpus olduğunu, *kâh* öldürüldüğünü yazdılar.” (Ahmet Hamdi Tanpınar, Yaşadığım Gibi, s. 71).

“İnsanların gölgesi hasret çekilecek bir şeydir; ben kaç defa bu ayaklarının dibine serilen ve beni *kâh* gemicilerin doldurmak için yuvarlaya yuvarlaya pınar başına götürdükleri boş bir fiçiya ve *kâh* sarhoş bir tekneye benzeten bu güneşin kendi mucizeli eliyle biçtiği karikatürümde hayatın değişmez sırlarından birini bulacağımı sandım ve her defasında korkarak çekildim.” (Ahmet Hamdi Tanpınar, Yaşadığım Gibi, s. 126).

Lakin

“İrak'tan Macaristan'a dek dalgalanarak giden bir parlak Osmanlı hilali ışıkverip yol gösterince, bu bağı yanık *lakin* fikri amîk, hissi derin ve hayali rengin âşık, bugün dahi hayranı olduğumuz Türkçesiyle bütün Türklük âleminin enmüstesna ve en seçkin şairi oluverdi.” (İskender Pala, Kudemanın Kırk Atlası, s. 72).

“Üsküplü İskender, İttihat ve Terakkiciler'in aslen vatanperver fikirler ve hislerle yola çıktıklarını, *lâkin* şimdi ferdi ihtirasları ve kahramanlık hayalleriyle karakterlerinin zayıfladığını düşünmektedir.” (Buket Uzuner, Uzun Beyaz Bir Bulut Gelibolu, s. 102).

Ne... ne.../ Ne... ne de...

“*Ne* evin şuuru, *ne de* benim geleceğimden Selma'nın haberi var.” (Peyami Safa, Matmazel Noraliya'nın Koltuğu, s. 130).

“Ondan evvelki akşam meyhaneye gitmiş, *ne bira ve ne de rakı içmişim.*”
(Peyami Safa, Matmazel Noraliya'nın Koltuğu, s. 246).

“*Ne ben'ler, ne milletler, ne de insanlık yok olabilir: Allah'tan başlayan bir otorite silsilesi içinde birbirlerini emirler altına alırlar.*” (Peyami Safa, Matmazel Noraliya'nın Koltuğu, s. 293).

... olsun... ... olsun...

“Elimde değil. Otelci Salih *olsun*, Kozacı İbrahim'in karısı Şemsifer *olsun.*”
(Peyami Safa, Matmazel Noraliya'nın Koltuğu, s. 196).

“Gelenlerin ve geleceklerin çoğu çiftçi! Öküzle *olsun*, makina ile *olsun*, toprakla, sert, sarı, esmer buğday habbeleriyle ne zaman tekrar başbaşa gelecekler?”
(Ahmet Hamdi Tanpınar, Yaşadığım Gibi, s. 54).

Üstelik

“Hausmann da Paris'i Baudelaire kadar, Baudelaire'in duygu ve düşünce arkadaşları kadar ve *üstelik* bir şehirci ruhuyla seviyor, onu büyük bir güvercinlik kurar, bir avul hazırlar gibi gelecek nesillerin hayatı için hazırlıyordu.” (Ahmet Hamdi Tanpınar, Yaşadığım Gibi, s. 185).

“L. L'yi kızdıran şey, kendisine Fransız dersi veren eski tanıdığının *üstelik* Moskova hayranı olmasıydı.” (Ahmet Hamdi Tanpınar, Yaşadığım Gibi, s. 250).

Ve

“Haykırış, rüyadakinden daha yakın *ve* daha keskin, devam ediyordu.”
(Peyami Safa, Matmazel Noraliya'nın Koltuğu, s. 8).

“Feride kırılmadan bakan, biri ötekinden daha büyük, çipil *ve* nemli gözler, sola doğru hafif çarpılmış ağız.” (Peyami Safa, Matmazel Noraliya'nın Koltuğu, s. 9).

“Eziyetli *ve* sarsak iki adım attıktan sonra, durdu, öne doğru eğildi, avucunu sağ bacağına kalçası üzerinde baldırına doğru kuvvetle bastıktan sonra, ağır ağır doğruldu *ve* gülümsedi.” (Peyami Safa, Matmazel Noraliya'nın Koltuğu, s. 10).

Veya / Veyahut / Veyahut da

“Sabahleyin evden çıkarken karısı ne ısmarlarsa rahmetli akşama gelirken onu unuttur, daha fenası, kadın *veya* çocuk için meselâ terlik aldığı unuttur, ertesi akşam yine alır.” (Peyami Safa, Matmazel Noraliya'nın Koltuğu, s. 27).

“Daha uykuya dalalı iki dakika olmadan uyandırır ve Kalender'deki yalımızda, civarındaki koruda *veyahut* Boğaz'ın sularında geçmiş bir uzun rüyayı anlatırmış.” (Reşat Nuri Güntekin, Çalıkuşu, s. 14).

“Ne derler, ölüsü *veyahut da* dirisi bulunana kadar insanlık hakkın baki kalır.” (Buket Uzuner, Uzun Beyaz Bir Bulut Gelibolu, s. 163).

Ya... ya... / Ya... ya (yahut / yahut da /veya / veyahut). da...

“Hemen pansiyona dönüp şimdi onun gözlerinde bir mezar gibi derinleşen ve kararan bozuk yaylı koltuğa gömülerek okuyabileceği bir kitap *yahut* bir sinema *veya* bir Beyoğlu gezintisi onu çekmiyordu.” (Peyami Safa, Matmazel Noraliya'nın Koltuğu, s. 69).

“Hattâ bu katta, evet; *ya* şu karşiki odada *yahut* kendi odasının sağındakinde.” (Peyami Safa, Matmazel Noraliya'nın Koltuğu, s. 13).

“Edebiyatımızda bence en büyük eksik, meselelerin *ya* birdenbire çok kolay hal tarzlarına bağlanması *yahut da* hiç konmamasıdır.” (Ahmet Hamdi Tanpınar, Yaşadığım Gibi, s. 312).

Yahut / Yahut da

“Artık Selma'yı annesinin *yahut* babaannesinin evinde aramaya gönlü yoktu.” (Peyami Safa, Matmazel Noraliya'nın Koltuğu, s. 154).

“Nağmenin ötesinde yine değişik şekli ile nağme *yahut da* bir nağmeden öbürüne geçişler vardır.” (Ahmet Hamdi Tanpınar, Yaşadığım Gibi, s. 26).

“Çünkü Müjgân'ın yolda beni; onunla yalnız bırakmak için kaçmayacağına *yahut da* lüzumsuz gevezelikler etmeyeceğine emniyetim yoktu.” (Reşat Nuri Güntekin, Çalıkuşu, s. 90).

3.2.2.3.3.2.1.2. Azərbaycan Türkçesinde

Da... da...

Yarməmmədin özü *də* gözləri *də* bulanıq göründü. “Yarmehmet’in kendi de gözləri de bulanık göründü.” (Kazımov, MAD, s. 332).

Bax indicə Nəcəf *də*, Şirzad *da*, mən *də* onu deyirdik ki, tək qalmışınız. “Bak şimdi, Nəcəf de Şirzad da ben de tek kalmışsınız diyorduk.” (Kazımov, MAD, s. 358).

Gah.... gah.../ gah da...

Qasım Kəngərli *gah* tədarük sistemində, *gah* maliyyə quruluşu və planlaşdırmada qüsurlu saydığı cəhətləri gəyd edər, *gah da* bu və ya digər işçinin yanlış hərəkət etdiyini söylərdi. “Qasım Kəngərli *gah* tedarik sisteminde, *gah* maliyyə quruluşu ve planlamada kusurlu saydığı hususları kaydeder, *gah da* bu veya digər işçinin yanlış hareket ettiğini söylərdi.” (Kazımov, MAD, s. 361).

Onun tez-tez batıb çıxan, *gah* işığa, *gah* kölgəyə bürünən üzünün ağığını görürdü, bir də aypara qaşlarını. “Onun tez tez batıp çıkan, *gah* işığa, *gah* gölgəyə bürünən yüzünün beyazlığını görürdü, bir de ay parçası qaşlarını.” (Kazımov, MAD, s. 359).

Həmçinin: Hem

Gəzməli, görməli yerlər nə çox. Dost-tanış da *həmçinin*. “Gezilecek görece yerler ne çok. Eş dost da.” (Kazımov, MAD, s.359).

İlə

Elə bu vaxt Məryəm *ilə* Mahmud yenə əl-ələ verib o düzənlikdə gəzişirdi. “Bu zamanlarda Meryem ile Mahmut yine, el ele verip düzlükte geziyorlardı.” (Kazımov, MAD, s. 357).

Orxan qaymağa oxşayan xörəyi qaşıqlayıb yedi, sac çörəyi *ilə* motal pendirindən də daddı. “Orhan kaymağa benzeyen höreyi kaşıqlayıp yedi, sac çöreği ile motal peynirinden de tattı.” (Kazımov, MAD, s. 357).

Ər *ilə* arvadın davasını yatırtmaq. “Karı ile kocanın davasını yatırtmayız.” (Kazımov, MAD, s. 357).

İster.... İster

İster yemeli, *ister* geymeli. “İster yemeli, ister giymeli.” (Azerbaycan Masalları, Tumar Pehlevan, s. 97).

Ele bu zaman Hindistan padşahı goşunla şəherin etrafını kesdi, götürüb Ekber şaha bir mektub yazdı ki bes *ister* zor, *ister* könüllü gerek gızını benim oğluma veresen, yohsa şəheri alt üst çevireceyik. “Öyle bir zaman, Hindistan padişahı şəhrin etrafını kesti, götürüb Ekber Şah’a bir mektup yazdı ki, *ister* zorla *isterse* gönüllü kızını oğluma verecekin, yoksa şəhrin altını üstüne getireceğiz.” (Azerbaycan Masalları, Gül ve Nesteren, s. 257).

Bu materialler haggında *ister* şəhsi mektublarda, *isterse de* yazıcının ya onun dostlarının yazılarında bir sözle de işare tapmaq olmazdı. “Bu materyaller hakkında *ister* şəhsi mektuplarda *isterse de* yazıcının ya da onun dostlarının yazılarında bir cümle ile söz etmək olmazdı.” (Molla Nesreddin).

Ne... ne.../ Ne... ne de...

Nə Mahmud, *nə də* Məryəm aqlına gətirə bilməzdi ki, dünyada belə bir yeddi gün mövcuddur. “Ne Mahmut ne de Meryem, dünyada böyle bir yedi gün olduğunu aklına getiremezdi.” (Kazımov, MAD, s. 358).

Nə birinci dəfə, *nə də* çox-çox sonralar Sofinin aqlına gəlmədi ki. “Ne birinci defa ne de çok sonralar Sofi’nin aklına gelmedi ki.” (Kazımov, MAD, s. 353).

Ve

... amma üzünü Xudayar bəyin adama oxşamaz üzünə *və* iri burnuna sürtməsin. “Ama yüzünü Hudayar Bey’in insana benzemeyen yüzünə ve iri burnuna sürtməsin.” (Kazımov, MAD, s. 353).

Əhmet üzügüylü sərilib quru yerə *və* ağlaya-ağlaya gah bu yanı üstə dönür, gah başını dövrür yerə. “Ahmet yüzüstü serilip kuru yere ve ağlaya ağlaya gah bu yanı dönüyor, gah başını yere vuruyor.” (Kazımov, MAD, s. 353).

Ve ya

Qasım Kəngərli gah tədarük sistemində, gah maliyyə quruluşu *və* planlaşdırmada qüsurlu saydığı cəhətləri gəyd edər, gah da bu *və ya* digər işinin

yanlış hərəkət etdiyini söylərdi. “Kasım Kangerli gah tedarik sisteminde, gah maliyyə kuruluşu və planlamada kusurlu saydığı hususları kaydeder, gah da bu və ya digər işinin yanlış hərəkət etdiyini söylərdi.” (Kazımov, MAD, s. 361).

Ya... ya... / Ya... ya da... / Ya... yahud/ yahud da...

Zeynəb ondan ötrü bu cavabı Xudayar bəyə verdi ki, necə övrət ola, -*ya* kasıb, *ya* dövlətli, *ya* cavan, *ya* qoca, *ya* göyçək, *ya* çirkin, -razı olar yüz il ərsiz qalsın, amma üzünü Xudayar bəyin adama oxşamaz üzünə və iri burnuna sürtməsin. “Zeynep bu nədən bu cavabı Hudayar Bey’ə verdi ki, ne eş ola, *ya* devletli *ya* yiğit, *ya* koca, *ya* güzeş, *ya* çirkin, yüz yıl eşsiz kalmaya razı oldu, ama yüzünü Hudayar Bey’in insana benzemeyən yüzünə və iri burnuna sürtməsin.” (Kazımov, MAD, s. 353).

Orxan artıq pulu olanda, *ya da* dost-tanışlar dəvət eləyəndə restorana gedərdi. “Orhan artıq parası olduğunda *ya da* eş dost davet etdiyi restorana giderdi.” (Kazımov, MAD, s. 365).

Yahud /Yahud da

Sanki Şirzadı *yahud* Sakmanı seçmək onun üçün həllolunmaz məsələ olmuşdu. “Sanki Şirzad’ı yahut Sakman’ı seçmək, onun için hallolunmaz mesele olmuştu.” (Kazımov, MAD, 361).

Məsələn, ev *yahud* heyvan sözlərinin hər biri eynicinsli predmetlərin ümumi adıdır. “Mesela, ev yahut hayvan sözlərinin hər biri aynı cins varlıkların genel adıdır.” (Kazımov, MAD, s. 24).

3.2.2.3.3.2.1.3. Türkmen Türkçesinde

Bilen: ile

Garrı baba *bilen* garrı kempir gızsız yerden gızlı, oğulsız yerden oğullı bolanına beğenip iki bolup bilməndirler. “Yaşlı baba ile yaşlı kadın kızızsız yerden kızlı, oğulsuz yerden oğullu olduklarına sevinip bir hâl olmuşlar.” (Türkmen Masalları, Gurcak Gız, s. 42).

Oña Hasan vezir diyerdiler. Patışa *bilen* bu vezir özara örän dostdular. “Ona Hasan vezir derlerdi. Padişah ile bu vezir çok iyi dosttular.” (Türkmen Destanları, Şasenem Garıp, s. 143).

-dan/ den: ile, ve

Altay’dan Dolunay bacı kardaştı. “Altay ile Dolunay kardeşirler.” (Hidayet Kemal Bayatlı, ITT, s. 388).

-nan / -nen: ile, ve

Mennen sen gidebiliriğ. “Ben ve sen gidebiliriz.” (Hidayet Kemal Bayatlı, ITT, s. 388).

Onuynan barabar geldiler. “Onunla beraber geldiler.” (Hidayet Kemal Bayatlı, ITT, s. 388).

Da... da

Munı halk-*da*, patışa-*da* makul bilip: Sen kim için geldiñ? diyip sorapdırlar. “Bunu halk da padişah da makul bilir: Sen kimin için geldin? diye sormuşlar.” (Türkmen Masalları, Vakır-Şakır Patışa, s. 47).

Köşeğim, maña patışanıñ yüz müñ yüzüğinden-*de*, onuñ gızından-*da*, özünden-*de* sen ezizsiñ. “Yavrum, bana padişahın yüz bin yüzüğünden de, onun kızından da, kendinden de sen azizsin.” (Türkmen Masalları, Bilgir Garıp, s. 80).

Hem / Hem de / Hem... hem.../ Hem... hem de

Ol dünyäde iñ adalatlı, rehimdar *hem-de* bay patışa -diyen. “O dünyada en adaletli, merhametli hem de zengin padişah- demiş.” (Türkmen Masalları, Vakır-Şakır Patışa, s. 47).

Alkışlar *hem* dilegler adamı ruhlandırır, oña ruhi lezzet beryär, onuñ inamına ruhi goşant goşyar. “Alkışlar ve dilekler, insana ruhsal lezzet verir, onun inancına ruhsal katkı sağlar.” (Yazimov vd., Türkmen Edebiyatı, s. 10).

Şonda siz uzınak *hem* garınlak, erinlek *hem* burunlak, elipden şermende Annasähet Orazsähedovı görersiñiz. “Siz orada uzun boylu, göbekli, iri dudaklı, büyük burunlu ve cahil Annasähet Orazsähedov’u görürsünüz. ” (Söyegov, TDG, s. 518).

Kä... kä...: Kah... kah...

Ol tekcede çaň basıp yatan bir köne kitabı alıpdır-da, onu *kä* terslin, *kä* oňlin tutup ağızına gelenini samrap başlapdır. “O çekmecede toz tutup duran bir eski kitabı almış da, onu *kâh* tersine, *kâh* düzüme tutup ağızına geleni saymaya başlamış.” (Türkmen Masalları, Bilgir Garıp, s. 78).

Ne... ne.../ Ne... ne-de...

Ne şiş köysün, *ne* kebab. “Ne şiş yansın, ne kebab.” (Atasözü).

Ne okadıň, *ne de* işledin. “Ne okudun ne de işledin.” (Azimov vd, TD, s. 191).

Bu yurtda payhası, görmegeyliği, zehini bilen şol gızdan öňe geçyän *ne* erkek, *ne-de* zenan bar eken. “Bu yurtda feraseti, görgülülüğü, zekası ile o kızıdan öne geçen ne erkek, ne de kadın varmış.” (Türkmen Masalları, Akıllı Gız, s. 71).

Ve

Patışa *ve* onuň halkı bu nähili yagday boldı. “Padişah ve onun halkı ne tür durumda oldu.” (Türkmen Masalları, Yetim Oğlan - Vakır-Şakır Patışa, s. 46).

Öyme-öy, ahırma-ahır, tamdırma-tamdır girip çıkıpdır. “Ev ve ev, ahır ve ahır, tandır ve tandır girip çıkmış.” (Türkmen Masalları, Yetim Oğlan - Bir Gün Görseň Bitin Oğlan, s. 87).

Gurcakgız başımı bir boğdurayın diyip, *gocadır* kempir bilen hoşlaşıp, yola düşüpdür. “Kuklakız başımı bağlatayım diyerek adam ve kadınla vedalaşarak yola çıkmış.” (Türkmen Masalları, Gurcak Gız, s. 40).

• Türkmen Türkçesinde ve bağlacıyla aynı fonksiyonda farklı kullanımlar da tespit edilmiştir (Oskar Hanser, TEK, s. 92):

y(u): “oğlunu-ğı” oğlanlar ve kızlar

(-lı, -li). “atalı gız” baba ve kız

Ya... ya... / Ya... ya da.../ Ye... ye....

Şol yerde Izmıkşir şa özünüň goşun başısı garrı Yolli hana ayal bolmaga razıdığımı *ya da* dældigimi menden soradı. “Orada Izmıkşir Şah benden kendi ordu

komutanı Yollu Han'a eş olup olmayacağı hakkında fikrimi sordu." (Türkmen Destanları, Şahsanem Garip s. 266).

Nowruza bağışlanan bäsleşikte altıncılar *ya* yedinciler üstün çıkarlar. "Nevruza bağışlanan yarışmada altıncılar *ya* yedinciler kazanırlar." (Azimov vd, TD, s.190).

Yöne: Ancak/ Ama/ Fakat/ Lakin

Özem samrap, şih-porhan yalı *yöne* ağzını köpürçikledip otır diyyär. "Kendisi de sayıklayıp deli hocalar gibi ancak ağzını köpürtüp duruyor demiş." (Türkmen Masalları, Bilgir Garip, s. 83).

3.2.2.3.3.2.1.4. Gagavuz Türkçesinde

Ama

Selcuk Oguzları *ama* başladılar ilerlemää. "Selçuk Oğuzları *ama* ilerlemeye başladılar." (Tanasoğlu, Bozuşmak, TDTEA).

Anası *ama* sormuş, o kimdir, kim o portalara urarmış gecenin yarısında? "Anası *ama* onun kim olduğunu, gecenin yarısında kapılara kimin vurduğunu sormuş." (Tanasoğlu, Gagouzların İstoriası, s. 105).

Kimisindä sızıntılarda *ama* yanniş ta haberlär var. "Kimi kaynakçalarda *ama* yanniş haberler de var." (Tanasoğlu, Gagouzların İstoriası, s. 106).

Da... da...

Arta kalsın onun aş *da*, baş *da*. "Arta kalsın onun aş *da* baş *da*." (Manov, G, s. 133).

Geçme kalburdan *da* elekten *de*. "Kalburdan *da* elekten *de* geçme." (Manov, G, s. 142).

Eer o yayarsa aazını, battırêr diil sade beni, *ama* seni *da*, kendisini *da*... "Eğer o yayarsa ağzını, değil sade beni, *ama* seni *de*, kendisini *de* batırır..." (Baboglu, Mumnar Saalık İçin, s. 42).

Fakat: Cümle bağlama görevinde kullanılmaktadır.

Hem/ Hem... hem.../ Hem... hem de

Dost *hem* kardaş zorlukta tanınırlar. “Dost ve kardeş zor günde tanınırlar.” (Manov, G, s. 140).

Ev saabi düşer kessin içerdekilerinä (pidedän) kendi payını *hem* onunnan da bilä herkezin kısmetini. “Ev sahibinin içerde olanlara (pideden) hem kendi payını hem de herkesin kısmetini kesmesi gerek.” (Baboglu, Mumnar Saalık İçin, s. 44).

Hem taa / Hep taa... hep taa: Hem... hem

Üülendän sora gün saklanırverdi, sabaakı incecik lüzgär olurdu *hep taa* sert, *hep taa* hızlı “Öğleden sonra güneş saklanırverdi, sabahki incecik rüzgar hem daha serthem daha hızlı.” (N. İ. ve İ. İ. Baboglu, 1999, s. 193).

İle / -ylan / -lan / nän (<ile-n)

Ölü *ile* düün, yolda kalmaz. “Ölü ile düğün, yolda kalmaz.” (Manov, G, s. 152).

Vermiş bir fikaara *däduylan* bir babu. “Bir fukara dedeyle nine varmış.” (Ulutaş, GTA, s. 229).

Taa sora osmanlı Kara Denizdä *flotunan* kendi flotunu birleştirmişti. “Daha sonra Karadeniz’de Osmanlı donanmasıyla kendi donanmasını birleştirmişti.” (Tanasoğlu, Gagouzların İstoriası, s. 125).

Ne... ne.../ Ne... ne da...

Ne biber *ne* patlacan her elinde bir filcan. “*Ne* biber *ne* patlacan her elinde bir fincan.” (Manov, G, s. 151).

Sevdaylan biri oynamaz: *Ne* sän, *ne* bän, *ne da* ecel! “Sevdayla hiç kimse oynamaz: Ne sen, ne ben, ne de ecel!” (Zanet, Peet Kiyadı, s. 43).

Kazanmadım bu duygudan *ne* kanaatlık, *ne* dost, *ne* şan, anna, sevdam... “Kazanmadım bu duygudan ne kanaatlık, ne dost, ne şan, anla, sevdam...” (Zanet, Peet Kiyadı, s. 44).

Ve

Bu aralıkta padişah dönüyor. Uzaktan işidiyor zurna ve daul da soruyor nedir? “Bu aralıkta padişah dönüyor. Uzaktan işidiyor ve zurna ve davul da nedir? diye soruyor.” (Manov, G, s. 130).

Ya / Ya da / Ya... ya.../ Ya... ya da...

Biz ölä islää yaşêrız seninnän, ani bizi *ya* ölüm, *ya da* insannar ayıracêk. “Biz seninle o kadar iyi yaşıyoruz ki, bizi ancak ölüm ya da insanlar ayıracak.” (Dmitriy, Proza, s. 113).

Geç gelene *ya* soan, *yasüven*. “Geç gelene *ya* soğan, *ya* sopa.” (Manov, G, 142).

Küylerdä evlär... duvarları kerpiçtän *yada* dallardan örülü...”Köylerde evlerin... duvarları tuğladan *ya da* dallardan örülü...” (Tanasoğlu, Gagouzların İstoriyası, s. 155).

Tablo 78. Bağlama Edatı Öbeği Kuran Bağlaçlar

TT	AT	TmT	GT
ama	amma, əmma	yöne	ama
ancak	ancag	yöne	anca, ancak
da...da...	da... da...	da... da...	da... da...
fakat	amma, əmma	yöne	ama
gerek...gerek..	ya...ya..	ya...ya...	
ha... ha...	ya... ya...	ya...ya...	
hatta / ve hatta	hetda/ ve hetda	hatda/ ve hatda	kär
hem... hem /hem...hem e...	həm...həm.../ həm... həm də (ki), həmçinin	hem /hem de hem...hem.../ hem... hem de...	hem, hem...hem.../ hem... hem de.../ hem taa...hem taa
ile	ilə	bilen, -dan ; -nan / -lan	-ylan / -lan / nän (<ile-n): ile
ister... ister...	ister... ister...	ister... ister...	
kah...kah... / gah...gah...	kah...kah... / geh...geh.../ gah...gah...	kä... kä...	
lakin	lakin	yöne	ama
ne... ne.../ ne... ne de...	ne...ne.../ ne... ne de...	ne...ne.../ ne... ne- de...	ne...ne.../ ne... nede...
olsun... olsun...	hem... hem...		
üstelik	ilaveten	üstesine	
ve	və	ve, -ma/ -me, -dır, y(u)	ve
veya/ veyahut/ veyahut da	veya... / veyahut da...	veya/ veyahut da	
ya... ya... / ya...ya (yahut / veya/veyahut) da...	ya... ya... / ya...ya (yahut / veya... / veyahut) da...	ya... ya... / ya-ha...yada.../ ye... ye....	ya... ya...

Tabloda görüldüğü gibi, Oğuz şivelerinde bağlama edatı öbeği kuran bağlaçlar şunlardır:

- TT ve GT'nde *ama*; AT'nde *amma*, *əmma*; TmT'nde *yöne*;
- TT'nde *ancak*, AT'nde *ancag*, TmT'nde *yöne*, GT'nde *anca*, *ancak*;
- TT, AT, TmT ve GT'nde *da... da...*; *hem... hem / hem...hem de...*; *ne... ne.../ne... ne de...*; GT'nde *hem taa... hem taa*;
- TT'nde *fakat*, AT'nde *amma*, *əmma*; TmT'nde *yöne*;
- TT'nde *gerek... gerek...*; *ha... ha...*; *olsun... olsun...*; *üstelik*; *veya/veyahut/veyahut da*;
- TT'nde *hatta/ ve hatta*; GT'nde *kär*;
- TT ve AT'nde *ile*, TmT'nde *bilen*, *-dan*, *-nan/-lan*; GT'nde *-ylan / -lan / nän*;
- TT, AT ve TmT'nde *ister... ister...*;
- TT ve *kah...kah.../ gah...gah...*; AT'nde *kah...kah... /geh...geh.../ gah....gah...*;
- TT, AT ve GT'nde *ve*; TmT'nde *ve*, *-ma*, *-dır*, *-y(u)*;
- TT ve AT'nde *ya... ya... / ya...ya (yahut / veya... /veyahut) da...*; TmT'nde *ya... ya... / ya-ha...yada.../ye... ye....*; GT'nde *ya... ya...*;

Verilenlerden anlaşıldığı üzere, Oğuz şivelerinde bağlama edatı öbeği kuran bağlaçların bir kısmı (*da... da...*; *hem... hem / hem...hem de...*; *ne... ne.../ne... ne de...*; TT ve AT'nde *ya... ya... / ya...ya (yahut / veya... /veyahut) da...*; TmT'nde *ya... ya... / ya-ha...yada.../ye... ye....*; GT'nde *ya... ya...*) ortaktır. Bazı bağlama edatı öbeği kuran bağlaçlar ise (TT ve GT'nde *ama*; AT'nde *amma*, *əmma*; TT'nde *ancak*; AT'nde *ancag*; GT'nde *anca*, *ancak*; TT ve AT'nde *ile*, TmT'nde *bilen*, *-dan*, *-nan/-lan*; GT'nde *-ylan / -lan / nän*) şiveden şiveye ses bilimsel farklılıklar göstermektedir. Bazıları ise şiveye özgü kullanımlardır (TmT'nde *yöne*; GT'nde *kär*; TmT'nde *-ma*, *-dır*, *-y(u)* “ve, ile”; GT'nde *hem taa... hem taa*).

3.2.2.3.3.3. Cümle Dizisi Oluşturan Bağlaçlar

Esas görevi bağlama olan bağlama edatları, iki sözcüğü bağladığı gibi cümleleri de birbirine bağlamaktadır.

3.2.2.3.3.3.1. Türkiye Türkçesinde

Ama

“Öteki yolcular dinler görünüyorlardı, *ama* dinlemiyorlardı. Oysa anlattıkları ne kadar ilginçti.” (Adalet Ağaoğlu, Yüksek Gerilim, s. 82).

“Doğru söylüyorsun *amma* başka ne yapabilirim?” (Refik Halit Karay, Gurbet Hikâyeleri, s. 57).

“Yüzünü buruşturup başımı sallayarak halim kötü manasına gelen bir işaret seçtim *ama* anlamadı.” (Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Zoraki Diplomat, s. 12).

Ancak

“Kitapçıları dolaştı; *ancak* otuz iki tanesini bulabildi.” (Oğuz Atay, Tutunamayanlar, s. 183).

“Selim usulüne göre öğrenemez, *ancak* müziğe ayağını uydurabilir; dikkat edin ayağınıza basmasın, üzülür.” (Oğuz Atay, Tutunamayanlar, s. 450).

“Belki de yalnız ölüme giderken hür olabilir insan. *Ancak* ölüm-kalım anında hürriyetin gerçek anlamını kavrayabilir.” (Oğuz Atay, Tutunamayanlar, s. 662).

Belki / Belki de

“On yıl önce olsaydı, *belki* biraz daha düşünürdüm; belirsiz tehlikelerden korkmazdım.” (Oğuz Atay, Tutunamayanlar, s. 30).

“*Belki de* bir şey demedi. *Belki*, kendine bile, bir açıklama yapması gereksizdi.” (Oğuz Atay, Tutunamayanlar, s. 30).

“Yazar da bir gün onlar gibi uyuduğu zaman herkesin gerçek sandığı rüyaları görecektir. Belki dün rüya görüyordu, *belki* bugün rüya görüyor, *belki* yarın rüya görecektir.” (Oğuz Atay, Tutunamayanlar, s. 30).

Bir / Bir de

“Allah deyu deyu... *bir* bu eksikti, *bir de* mısralar takılsın aklıma.” (Oğuz Atay, Tutunamayanlar, s. 315).

“Gözlerden ve burundan anlayamazsın bunları zaten. Ağız ele verir bunları, *bir de* eller.” (Oğuz Atay, Tutunamayanlar, s. 281).

“Ben tek başıma karar veremem. Şef gelsin, *bir de* onunla konuşalım.” (Oğuz Atay, Tutunamayanlar, s. 296).

Da

“Bizim denediğimiz biçime pek benzemiyor da, *bir de* sana sorayım, dedim.” (Oğuz Atay, Tutunamayanlar, s. 172).

“Sonra, Selim senin oğlun değil ki. Olsaydı *da* bilmiyordu.” (Oğuz Atay, Tutunamayanlar, s. 200).

“Yazarlar birbirlerini değil *de* yazmayı seviyorlar galiba efendimiz.” (Oğuz Atay, Tutunamayanlar, s. 578).

Çünkü

“Hayır, meydan değildi, çayırdı; *çünkü* her yandan papatyalar açmıştı.” (Oğuz Atay, Tutunamayanlar, s. 32).

“Teknik bir üslup seçmeliyiz; *çünkü* bizler teknisyeniz.” (Oğuz Atay, Tutunamayanlar, s. 66).

“Bir şey mi istediniz, derler. *Çünkü* esrarlı ve bu dünyanın insanların akıl erdiremediği işlerle uğraşırlar.” (Oğuz Atay, Tutunamayanlar, s. 293).

Demek / Demek ki

“Kızımı bir memura verdim; kızımı bir subayla evlendirdim! *Demek* o zaman insanla evlenmek âdeti yokmuş.” (Oğuz Atay, Tutunamayanlar, s. 295).

“Bravo. Dedi. Bravo! *Demek* mühendissiniz. Çok güzel.” (Oğuz Atay, Tutunamayanlar, s. 309).

“İlgileniyor; *demek ki* ilgi bekliyor.” (Oğuz Atay, Tutunamayanlar, s. 614).

Derken

“Sonra kız iki avucunu gözlerine kapıyor ve ağlıyor. *Derken* kadının karnına bir sancı yapıyor.” (Peyami Safa, Matmazel Noraliya'nın Koltuğu, s. 32).

“Tekrar çalışmaya başlar. *Derken* bir gümbürtü.” (Peyami Safa, Matmazel Noraliya'nın Koltuğu, s. 101).

“Sen, kımızdı, toplumdu, gökçeyazındı, öğretiydi, *derken*, sana hiç sezdirmeden bir köşede büyüyüp duruyorlar.” (Oğuz Atay, Tutunamayanlar, s. 196).

Dolayısıyla

“Bir kısmı da kızlarının geçkin oluşu *dolayısıyla* beğenilmedi.” (Oğuz Atay, Tutunamayanlar, s. 255).

“Sonra Selim’i suçlayacaklar ve *dolayısıyla* birbirlerini.” (Oğuz Atay, Tutunamayanlar, s. 346).

Fakat

“Elini uzatsa ona dokunabilirdi. *Fakat* iradesinin akümülatörü birdenbire boşalmaya başlamıştı.” (Peyami Safa, Matmazel Noraliya’nın Koltuğu, s. 40).

“Sivas’ta ilk yıllar yoksulluk içinde geçmiş, *fakat* yazı dili öğrenildikten sonra aydınlatma bakımından büyük işler başarılmıştı.” (Oğuz Atay, Tutunamayanlar, s. 203).

“Otelde sizin misafiriniz olurum; *fakat* dışarı çıkınca hiçbir şeye karışmak yok.” (Oğuz Atay, Tutunamayanlar, s. 249).

Hâlbuki

“Ama ne demişler: gülme Menderes gülme, senden büyük Allah var. *Hâlbuki* o ne diyor.” (Oğuz Atay, Tutunamayanlar, s. 62).

“Ona yolların en kısası hasretle yakınız, *hâlbuki* aramızda mesafelerin en geniş olan ümitsizlik var.” (Ahmet Hamdi Tanpınar, Yaşadığım Gibi, s. 123).

“Hele yalnız başına Türkçe okumak ve konuşmak da yasak. *Hâlbuki* babaannesi, Nuriye’nin İtalyanca ve Fransızca’yı unutmaması için hoca bile tutmuş.” (Peyami Safa, Matmazel Noraliya’nın Koltuğu, s. 259).

Ha... ha...

“*Ha* paşa olmuş, *ha* general, ne fark edecek ki?” (Buket Uzuner, Uzun Beyaz Bir Bulut Gelibolu, s. 162).

Hatta / ve hatta

“Vakıa hiçbir zaman uğraştıkları meseleleri bugünkü manasıyla derinleştirmeye muvaffak olamamışlardır, fakat onlar hayata hâkim büyük sualleriyle daima beraber yaşamışlar *ve hatta* daha iyisi, şahsi olgunluklarını o meseleler içinde idrak etmişlerdir.” (Ahmet Hamdi Tanpınar, Yaşadığım Gibi, s. 47).

“Sanıyorum, Selim, film başladıktan sonra girmiş salona; *hatta* bir iki kişi de, oturun, göremiyoruz, demişler.” (Oğuz Atay, Tutunamayanlar, s. 156).

“Bir süre gene veresiye defterinin üzerine eğildi; hesapları tetkik ediyormuş gibi yaptı. *Hatta* çekmecedен bir kâğıt çıkararak üstüne bazı sayılar yazdı.” (Oğuz Atay, Tutunamayanlar, s. 177).

Hem / Hem de / Hem... hem de...

“Başka yapılacak hiçbir şey yok. *Hem* Sabriye Hanımın çıkacağı da muhakkak değil.” (Peyami Safa, Matmazel Noraliya'nın Koltuğu, s. 93).

“Tanbur da bilmem ki *hem* çalayım, *hem* kaşınayım.” (Peyami Safa, Matmazel Noraliya'nın Koltuğu, s. 61).

“*Hem* papatyaları seyredersin, *hem de* terini kurutursun.” (Oğuz Atay, Tutunamayanlar, s. 39).

İster... ister...

“Hakikat şu ki, *ister* büyük mimarının emrinde olan İznik gibi resmi atölyelerde çalışsın, *ister* Çanakkale'de ve yurdun her köşesindeki hususi sanat ocaklarında, halk sanatlarının çöküş devirlerinde bile yaratıcılığa kaybetmiş gelenekleriyle eser versin, seramikçi eski Türk zanaatının en haysiyetli çehrelerinden biridir.” (Ahmet Hamdi Tanpınar, Yaşadığım Gibi, s. 466).

“*İster* sadece Fuad Paşa'nın fantazisinden doğmuş -Ocak ve Şark'ın uyku kahramanları olan Ashab-ı Kehf'in böyle birbirlerine bağlanması Abdülaziz Han'ın septik, alaycı, fakat alabildiğine uyanık vezirine çok yakışır -*ister* daha evvelden yapılmış olsun bu nadir eser, İngiliz müzesinde medeniyetimizin hakiki bir temsilcisi gibi idi ve sadece varlığıyla bize ait bir zamanı hiç durmadan ilan ediyordu.” (Ahmet Hamdi Tanpınar, Yaşadığım Gibi, s. 466).

İyisi mi

“Herkes doktor olmaz ki, siz bana *iyisi mi* Nâzım’dan şiirler okuyun.” (Oğuz Atay, Tutunamayanlar, s. 125).

Kah...kah... / Gah.... gah...

“*Kâh* Yenicami’i ay ışığında eritti, *kâh* Süleymaniye’nin kubbe ve kemerlerinden aydınlığın en sürükleyici orkestrasını kurdu.” (Ahmet Hamdi Tanpınar, Yaşadığım Gibi, s. 156).

“Hayatın icablarıyla zevki yan yana yürütmek imkânlarını aramaya fırsat bulmadan *kâh* yeninin hücumuna uğradı, *kâh* eskinin beklenmedik yıkılışını gördü.” (Ahmet Hamdi Tanpınar, Yaşadığım Gibi, s. 185).

“Onu bütün değişikliklerinde yakalıyor, *kâh* teferruatı unutuyor, hiçbir şeyi saymadan bütünü veriyor, *kâh* bir nakış işleyen genç kız dikkatiyle en ince hesapların üzerinde duruyor ve biz dizi kopmuş inci mercanlardan ibaret acayip bir dünya görüyoruz; kendi gözü yetmediği zaman oğlunun gözüyle bakıyor ve bu çocuk gözünü kendisine ilave edebildiği için eşyanın büyüsunü, sırrını, şekillerin ve örneklerin arkasındakini buluyor, bulmasa bile – hatta iyisi budur- uyduruyor.” (Ahmet Hamdi Tanpınar, Yaşadığım Gibi, s. 419).

Kısacası

“O telaşla, filmin başlarını pekiyi anlayamamış. *Kısacası*, insan, bu tarihî olayla da bir kere daha anlıyor ki bazen sonsuzluk bile Amerikan filmleri kadar sıkıcı bir şey.” (Oğuz Atay, Tutunamayanlar, s. 156).

“Zamanında işe gelmeyen memurları, şefe şikâyet ettiğimiz bile olur. *Kısacası*, çileden çıkarız.” (Oğuz Atay, Tutunamayanlar, s. 305).

Ki

“Sanıyor *ki* ilk sözü bana söyletmekle: Evrakın sizde olduğunu söylediler, gibi yanlış bir cümleyle başlayacağımve beni en aşağı, iki oda kadar öteye savuracak.” (Oğuz Atay, Tutunamayanlar, s. 293).

“Müdür diyor *ki* mukavelenin ruhuna aykırı bir taraf yokmuş.” (Oğuz Atay, Tutunamayanlar, s. 294).

“Hızır gibi imdadına yetişilmesine sevinirken bu sefer öteki yanağında sahiden beliren bir gülümseyişe nisbetle sol yanağı öyle haraketsiz kaldı *ki*, bir bakışta bu farkı yakalayan Ferit, onun yakınlarında bir yüz felci geçirdiğini anladı ve çocuğa yaklaştı.” (Peyami Safa, Matmazel Noraliya’nın Koltuğu, s. 10).

Lakin

“Gökten bir musibet insin. *Lâkin* bu kavga dinsin.” (Oğuz Atay, Tutunamayanlar, s. 213).

“Göreceksiniz ki başlığı dolu, *lakin* içi kof birçok yüksek meselelerden, bu mesele daha ehemmiyetli, daha ciddi ve daha hayatidir.” (Turgut Özakman, Şu Çılgın Türkler, s. 347).

Mademki

“Gelir, *mademki* söz verdi.” (Peyami Safa, Matmazel Noraliya’nın Koltuğu, s. 311).

“Ne yapalım, *mademki* çocuk hediyeleri makbule geçmiyor artık, bundan sonra büyük insanlara mahsus ciddi şeylerle hatırımızı sorarız, dedi.” (Reşat Nuri Güntekin, Çalığışu, s. 55).

“Sizi pek beğenmiş. *Mademki* siz de onu beğendiniz inşallah mesut olursunuz.” (Reşat Nuri Güntekin, Çalığışu, s. 298).

Mamafih

“Fakat bilmem neden, yabancı memlekette kocaya istenilmek bana bu dakikada garip bir mahzunluk veriyordu. *Mamafih*, neşem gibi hüznümden de renk vermedim.” (Reşat Nuri Güntekin, Çalığışu, s. 298).

“Tekrar temin ederim ki, size karşı bir fena niyet yoktu. *Mamafih*, üzülduğünüz için sizden af rica ederim. Derhal mesele halledilir, mamafih yola çıktık. Bir kere görelim, kimdir hasta?” (Reşat Nuri Güntekin, Çalığışu, s. 312).

“Bu kadarla kurtulduğuna yine şükret, kızım! *Mamafih*, sana şunu da söylemeye mecburum ki, artık burada kalamazsın.” (Reşat Nuri Güntekin, Çalığışu, s. 314).

Mesela

“Ne bileyim, *mesela*, limon şekerlerinin içine küçük mâniler yazarız; derdimizi anlatırız usul usul.” (Oğuz Atay, Tutunamayanlar, s. 585).

“Doymuyor işte. Ve bu açlık şimdi olduğu gibi onu rahatsız ediyordu. *Mesela* şu milliyet meselesi.” (Peyami Safa, Matmazel Noraliya'nın Koltuğu, s. 173).

“Dili tutulmadan da vardı bu onda. *Mesela* yanan evin penceresinde otururken sokaktan geçecek adamı görürdü oğlum.” (Peyami Safa, Matmazel Noraliya'nın Koltuğu, s.173).

Nasıl ki

“Bu huy, herhalde Hüseyin'le oynadığım oyunlardan kalma bir şey olacak. *Nasıl ki*, kendi canım yandığı zaman da pek ah ü zara kapılmadan felaketi güleriyle karşılayışım bana onun yadigârıdır.” (Reşat Nuri Güntekin, Çalıkuşu, s. 12).

“*Nasıl ki* bugünü hazırlamak için de yirmi altı yıl önce elinden gelen hatta gelmeyen hayatın mantığında insan gücünün üstünde olması gereken şeyleri yapmıştı.” (Ahmet Hamdi Tanpınar, Yaşadığım Gibi, s. 226).

Ne... ne... / Ne... ne de...

“*Ne* cam kaldı, *ne* çerçeve... Gitti gider!” (Peyami Safa, Matmazel Noraliya'nın Koltuğu, s. 26).

“Bir vurursam çenene, *ne* yüzünün düzeni kalır *ne de* topluluğunun.” (Oğuz Atay, Tutunamayanlar, s. 194).

“*Ne* yemek yenecek başka yer vardı zaten, *ne de* Halide Hanım'ın ısrarına karşı koymak mümkündü.” (Turgut Özakman, Şu Çılgın Türkler, s. 102).

Nitekim

“Beni ezip geçerdiler. *Nitekim* ezip geçtiler de.” (Oğuz Atay, Tutunamayanlar, s s. 427).

“Benimle uğraşmasına katlanırım, dedi, *nitekim* bunca ay katlandım.” (Turgut Özakman, Şu Çılgın Türkler, s. 569).

Oysa / Oysaki

“Daha kapıdan girerken hiçbir şeyin yoktu; *oysa* dereceyi koyuyorsun: otuz dokuz ateş...” (Oğuz Atay, Tutunamayanlar, s. 60).

“Her zaman, birisi sizden önce davranır. *Oysa* gelip geçici biridir bu.” (Oğuz Atay, Tutunamayanlar, s. 87).

“Bu doğru bir karardı ama Afyon'un ayakta kalması şartıyla. *Oysa* Afyon çok zor durumdaydı.” (Turgut Özakman, Şu Çılgın Türkler, s. 621).

Örneğin

“Kişisel değer saydığımız şeylerin, toplumun baskısıyla edinilmiş sahte nitelikler olabileceğini de hiçbir zaman akıldan çıkarmamalıyız. *Örneğin*, soyut ahlak kavramlarını ele alalım.” (Oğuz Atay, Tutunamayanlar, s. 97).

“Onlar bin yıllar önce yapılmış fetihleri eleştirmiyorlar ama benim bakış açımı insanlıkla ilgili başarılarla çevirmemi sağlıyorlardı. *Örneğin* büyük dedem, Osmanlıların yüzyıllar boyu birçok ulusu bir arada idare edişlerindeki siyasi zekâyı överdi.” (Buket Uzuner, Uzun Beyaz Bir Bulut Gelibolu, s. 314).

“Neden öyle diyorsun? Bak, *örneğin* Homeros'u ele alalım.” (Buket Uzuner, Uzun Beyaz Bir Bulut Gelibolu, s. 315).

Öyleyken

“Tarlalarından bahçelerinden para gelir. *Öyleyken* evde bir şey komamış satmış.” (Kemal Tahir, Namuscular).

“Meğer beş kurşunun beşi de değmiş, *öyleyken*... Ben zaten yaralardan yeni kalkmışım.” (Kemal Tahir, Namuscular).

“Onbeş kişi. İçlerinde bir Silo Ağa zengin, *öyleyken* ellerini ceplerine attırıyor muyuz?” (Kemal Tahir, Namuscular).

Öyle ki

“Nihayet bahçıvanı, benim takibime memur ettiler. *Öyle ki* adamcağız, yoluna devam ederse benim vücudumu çekemeyecek kadar ince dallara çıkmakta tereddüt etmeyeceğimi ve bir kaza çıkacağını anladı, tekrar aşağı indi.” (Reşat Nuri Güntekin, Çalığışu, s. 20).

“İhtiyar odabaşı, o günden sonra önüne gelene benden, benim derin ilmimden bahse başlamış. *Öyle ki*, otele girip çıktığım zaman kahvedeki işsizler beni görmek için suratlarını camlara yapıştırıyorlardı.” (Reşat Nuri Güntekin, *Çalığışu*, s. 157).

“Eski *Çalığışu* tamamıyla uyanmıştı. Hoşa giderek dinlendiğini gördükçe kelimeleri ezip büzüyor, yalnız sevilen ve beğenilen çocukların bildiği o sevimli, nazlı hareketlerle dudaklarını büzerek dişleriyle dilini ısırarak yanağını çukurlaştırarak mütemadiyen söylüyordu. *Öyle ki*, sevincinin verdiği sarhoşluktan bir türlü ayrılamayan ihtiyar enişte, eski bir şakasını tekrar etmek arzusundan kendini alamadı.” (Reşat Nuri Güntekin, *Çalığışu*, s. 394).

Öyleyse

“Nasıl, meraklandırımdı değil mi? *Öyleyse* dinle.” (Oğuz Atay, *Tutunamayanlar*, s. 68).

“Peki, derdim, *öyleysene* oldu kasketli?” (Peyami Safa, *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu*, s. 51).

“Dinle *öyleyse* dostum, üzüm tabakta geldiği zaman bağı sorulmaz.” (Peyami Safa, *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu*, s. 154).

Ta / Ta ki

“Güzel - Bir dakika... *Ta ki* benliğimi kuran karışık yumaktan onu çekebileyim...” (Ahmet Hamdi Tanpınar, *Yaşadığım Gibi*, s. 124).

“Biraz bekleyelim, *ta ki* güneş, o ihtiyar kuyumcu tamamıyla işe koyulsun.” (Ahmet Hamdi Tanpınar, *Yaşadığım Gibi*, s. 273).

Üstelik

“Aynı şehirde, aynı mahallede oturmuşsun kızla, *üstelik* sen kız sanıyorsun, değilmiş.” (Oğuz Atay, *Tutunamayanlar*, s. 254).

“Bir yazısı var: daktiloların canı çıkar sökünceye kadar. *Üstelik* doğru dürüst bir çizgi çizemez.” (Oğuz Atay, *Tutunamayanlar*, s. 310).

“Ben Mustafa Kemal'in sınıf arkadaşayım, *üstelik* o sınıfın da birincisiyim.” (Turgut Özakman, *Şu Çılgın Türkler*, s. 524).

Ve

“Birileriyle birlikte olur, derdini anlatamaz, telâşlanır *ve* incinir.” (Oğuz Atay, Tutunamayanlar, s. 11).

“Küçük dertler, biryerlere ödenmesi gereken paralar, bazı şeylerin tamir masrafları hiç eksik olmaz *ve* bu panik duygusuna katkıda bulunurlar.” (Oğuz Atay, Tutunamayanlar, s. 11).

“Nedim’e doğruldu *ve* masanın üstündeki çantasını yakaladı.” (Peyami Safa, Matmazel Noraliya’nın Koltuğu, s. 84).

Velakin

“Nihayet birinde bir boş oda bulur, *velâkin* derler ki buraya giren sağ çıkamaz.” (Peyami Safa, Matmazel Noraliya’nın Koltuğu, s. 101).

“O zaman kurabiye satmazdı; tanışmazdık; *velâkin* her yanımdan geçişinde, o ince sesiyle bana mutlaka bir -selâmün aleyküm- derdi.” (Peyami Safa, Matmazel Noraliya’nın Koltuğu, s. 105).

Velhasıl

“Aynı binada, bazı milletvekillerinin kaldığı Meclis yatakhaneşi ile yemekhanesi de var. *Velhasıl* burada yanaşık düzen yaşıyoruz.” (Turgut Özakman, Şu Çılgın Türkler, s. 96).

“Aksi takdirde kaburgadaki kırık, ciğerdeki tahriş, başımıza çok iş açar. *Velhasıl* cepheye dönmeniz mümkün değil.” (Turgut Özakman, Şu Çılgın Türkler, s. 96).

Veya / Veyahut / Veyahut da

“Seviyor *veya* sevecek seni” (Peyami Safa, Matmazel Noraliya’nın Koltuğu, s. 94).

“Selma’yı hiç sevmiyor, aramıyor, istemiyor değildir: yarın onu gücendirdiğine pişman olacaktır; onu yeniden kazanmak zor *veya* imkânsız olacaktır.” (Peyami Safa, Matmazel Noraliya’nın Koltuğu, s. 95).

“Muallim için de yatıp kalkacak yer yokmuş, işinize gelirse tayin edeyim *veyahut* daha iyi yer isterseniz, beklersiniz.” (Reşat Nuri Güntekin, Çalıkuşu, s. 240).

Ya... ya (yahut /veya / veyahut da)

“Günde bir öğün sıcak yemek *ya* yiyorlar *ya* yemiyorlar.” (Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Ankara, s. 24).

“*Ya* birine teslim olacağım *yahut* mahalle bekçisiyle bile olsa evleneceğim.” (Peyami Safa, Matmazel Noraliya'nın Koltuğu, s. 120).

“Buna rağmen böyle oldu ve bizi yapan mazideki benliğimizi vücuda getiren büyük isimler, büyük eserler *ya* kayboldular *veyahut da* çözülmüş birer bilmece haline geldiler.” (Ahmet Hamdi Tanpınar, Yaşadığım Gibi, s. 362).

Yahut / Yahut da

“Cevat Bey'e hemen hesap vermeye mecburmuş gibi azap ve itiraf dolu gözlerle bakıyordu. *Yahut* Ferid'e öyle geldi.” (Peyami Safa, Matmazel Noraliya'nın Koltuğu, s. 74).

“Karı koca yolda yürürlerken rahmetli önde giden başka bir kadının yanına takılır ve karısının elindeki şemsiyenin ucu *yahut dayabanc* kadının bir haykırışı veya kahkahası meseleyi hal edinceye kadar, ona neler anlatmaz.” (Ahmet Hamdi Tanpınar, Yaşadığım Gibi, s. 26).

“Bu itibarla bu sevgi, bir mizaç yakınlığının ifadesidir *yahut da* benzeyişler yüzünden biz onu vehmediyoruz.” (Ahmet Hamdi Tanpınar, Yaşadığım Gibi, s. 438).

Yalnız

“Bizim gibi ukalalık etmez onun hakkında. *Yalnız*, rahmetliyi sevdiğini, onun ne kadar değerli bir insan olduğunu, kendisini nasıl yalnız bıraktığını düşünür şikâyet etmeden.” (Oğuz Atay, Tutunamayanlar, s. 342).

“Bu incelikleri akıl edecek yaşta değildim. *Yalnız*, bu ayrılığın vakti gelince güneşin batması, yağmurun yağması gibi hiçbir tedbirle önüne geçilemeyecek bir felaket olduğunu gayet iyi anlıyordum.” (Reşat Nuri Güntekin, Çalığışu, s. 16).

“Ona ne şüphe... *Yalnız* şimdilik müsaade edin de size birkaç kiraz vereyim.” (Reşat Nuri Güntekin, Çalığışu, s. 35).

Yani

“O ne demek? *Yani* hepsini oku mu demek?” (Oğuz Atay, Tutunamayanlar, s. 92).

“Boş koltuk bakar size: toplantıya gitmiştir, *yani* yandaki odaya gitmiştir. Olmaz, rahatsız edilemez.” (Oğuz Atay, Tutunamayanlar, s. 304).

“Bak, yavrum, alâkalandığımız birisi, bizden uzaklaştıkça ayağı realiteden kesilir. *Yani* gözümüzün önünde olmadıkça, o, gerçek değildir.” (Peyami Safa, Matmazel Noraliya'nın Koltuğu, s. 312).

Yeter ki

“Bizde sabır çok. *Yeter ki* kendi bayrağımızın altında olalım.” (Turgut Özakman, Şu Çılgın Türkler, s.162).

“Zararı yok. Göğüs geririm. *Yeter ki* ordu elde kalsın.” (Turgut Özakman, Şu Çılgın Türkler, s.188).

“Biz yakın köylerdeniz, dedi, hepimiz adına söylüyorum, neyimiz varsa ordunun ayağına sermeye hazırız. *Yeter ki* şu gelen kara belayı durdursun.” (Turgut Özakman, Şu Çılgın Türkler, s. 236).

Yoksa

“Evet, şantiyede. *Yoksa* sen de okudun mu bu romanı? One demek? Yani hepsini oku mu demek?” (Oğuz Atay, Tutunamayanlar, s. 92).

“Son yemeği bizde mi vermiştik, *yoksa* Kayalara mı gitmiştik? *Yoksa* Mehmetler miydi? Ne önemi var?” (Oğuz Atay, Tutunamayanlar, s. 330).

“Ben sonradan duydum. *Yoksa* onu bu eve almazdım.” (Peyami Safa, Matmazel Noraliya'nın Koltuğu, s. 102).

Zira

“İmdi saat alaturka iki otuzu tecavüz ettiğinde, bu andan itibaren iane verenler makbul değildir, *zira* Allah'ın fahiş bir faiz vereceğini işitmişlerdir.” (Oğuz Atay, Tutunamayanlar, s. 208).

“Müşkülüm olunca ben de kendisine danışmak isterim. *Zira* mutasavvıfaya bigâne değıldir.” (Peyami Safa, Matmazel Noraliya'nın Koltuğı, s. 106).

“Bu savaş için bütün gücümüzü ortaya koymak zorundayız. *Zira* sonunda iki yandan biri mahvolacak.” (Turgut Özakman, şu Çılgın Türkler, s. 71).

3.2.2.3.3.2. Azerbaycan Türkçesinde

Amma / Əmma: Ama

Ondan yazan olub-olmayacağını birmirəm, *amma* səndən lap yaxşı gəhrəman olar. “Ondan yazar olup olmayacağını bilmiyorum, ama senden çok iyi kahraman olur.” (Kazımov, MAD, s. 359).

Zeynəb ondan ötrü bu cavabı Xudayar bəyə verdi ki, necə övrət ola, -ya kasıb, ya dövlətli, ya cavan, ya qoca, ya göyçək, ya çirkin, -razı olar yüz il ərsiz qalsın, *amma* üzünü Xudayar bəyin adama oxşamaz üzünə və iri burnuna sürtməsin. “Zeynep bu nedenle bu cevabı Hudayar Bey'e verdi ki, ne eş ola, ya devletli ya yiğıt, ya koca, ya güzel, ya çirkin, yüz yıl eşsiz kalmaya razı oldu, ama yüzünü Hudayar Bey'in insana benzemeyen yüzüne ve iri burnuna sürmesin.” (Kazımov, MAD, s. 353).

Ancaq: Ancak

şirzad pul kimi kızardı və susdu. *Ancaq* Rüstəm kişinin sözü təsirsiz qalmadı. “şirzad pul gibi kızardı ve sustu. Ancak Rüstem kişinin sözü tesirsiz kalmadı.” (Kazımov, MAD, s. 357).

Bu yenə sözü Rüstəm kişinin lap qulağını deşti. *Ancaq* özünü o yerə qoymadı. “Bu yine sözü Rüstem kişinin kulağını deşti. Ancak özünü o yere koymadı.” (Kazımov, MAD, s. 360).

Bu kızdən nə Orxanın xoşu gəlirdi, nə Səfanın, *ancaq* Yaverin xatirinə gızın sırtıqlığına dözürdülər. “Bu kızdən ne Orhan hoşlanırdı, ne Sefan, ancak Yaver'in hatırına kızın şımarıklığına göz yumarlardı.” (Kazımov, MAD, s. 350).

Belə ki: Öyle ki

Oyun Səlimin xeyrinə qurtardı, *belə ki*, o bir neçə gedişlə dostunu mat eləyə bildi. “Oyun Selim’in lehine bitti, öyle ki, o dostunu mat edebildi.” (Kazımov, MAD, s. 363).

Belke / Belki de: Belki

Onu ordan götürüb yere çırpсан, o zaman dev yarımcan olacaq, *belke de* öldüre bilersen. “Onu ordan götürüb yere çırpсан, o zaman dev yarım olacak, belki de öldürebilirsin.” (Azerbaycan Masalları, Tüklüce, s. 143).

Padşah sağ olsun, gırh gün, gırh gece elsiz ayagsızlara, yohsullara kömək eleyek, onları sevindirek. *Belke* onların duasınnan hudavendü alem bize övlad eta eledi. “Padişah sağ olsun, kırk gün, kırk gece elsiz ayaksızlara, yoksullara yardım edelim, onları sevindirelim. Belki onların duasıyla Yüce Allah bize evlat verdi.” (Azerbaycan Masalları, Seyfelmülk, s. 377).

Ay gızlar, indi sizin fikriniz nedir? *Belke* siz ele burda divlerin yanında galmag isteyirsiniz? “Ay kızlar, şimdi sizin fikriniz nedir? Belki siz burada devlerin yanında kalmak istiyorsunuz?” (Azerbaycan Masalları, Sehavetli Giz, s. 377).

Bir / Bir de

Onun tez-tez batıb çıxan, gah ışığa, gah kölgəyə bürünən üzünün ağılığını görürdü, *bir də* aypara qaşlarını. “Onun tez tez batıp çıxan, gah ışığa, gah gölgeyə bürünən yüzünün beyazlığını görürdü, bir de ay parçası qaşlarını.” (Kazımov, MAD, s. 359).

Çünkü: Çünkü

Salmana elə gəlirdi ki, sevmir. *Çünkü* gız onu həmişə tənəli sözlərlə qarşılayır. “Salmana öyle geliyordu ki, sevmiyor. Çünkü kız onu her zaman tənəli sözlerle karşılıyor.” (Kazımov, MAD, s. 363).

Camaat ona yastı Salman deyirdi. *Çünkü* o her şeyin dünyada hamar, yastı olmasını istəyirdi. “Cemaat ona Yassı Selman diyordu. Çünkü o ker şeyin dünyada pürüzsüz olmasını istiyordu.” (Kazımov, MAD, s. 363).

Demək / Demək ki/ Diymeli

İndi *demək*, danışmaq, gülmək çağıdır. “Şimdi demək, tanışmaq, gülmək çağıdır.” (Kazımov, MAD, s. 384).

Demək, həmişə təmiz havada imiş. “Demək, her zaman təmiz havada imiş.” (Kazımov, MAD, s. 384).

Demək ki, kainat bir padşahındır? “Demək ki, kainat bir padişahındır?” (Kazımov, MAD, s. 386).

Di gəl ki: Ama

Əhəd təzə məhlə yeri götürəbilərdi, daş ev tikdirə bilərdi, *di gəl ki* istəmirdi. “Ehə yeni bir yere götürebilirdi, daş ev diktiləbilirdi, ama istemiyordu.” (Kazımov, MAD, s. 204).

Dolayısıyla

Yaradıcılığında goydugu her hansı mesele olsa da her defə matlebinə *dolayısı ile* uzaktan başlayar işare, kinaye tehkiyeden bol bol istifadə edərdir. “Yaradıcılığından kaynaklanan herhangi bir mesele olsa da her defə istəğini dolayısıyla uzaktan başlayar, işaret, kinaye tahkiyeden bol bol istifadə edərdir.” (Kazımov, MAD).

Fəqət: Fakat

Yuxusuz gecələr çıxdı qarşıma, *fəqət töyşümədi?* bu polad sinən. (Kazımov, MAD, s. 361)

Gah.... gah.../ Gah... gah da...

Nəcəf yenə *gah* Salmana baxırdı, *gah* kəndin küçələri ilə birləşən balaca çığıra. “Nəcəf yine *gah* Salman’a bakıyordu, *gah* kendi sokakları ilə birləşən küçük patikaya.” (Kazımov, MAD, s. 361).

Gah bədəninə soyuq tər basır, *gah da* hərarət bürüyürdü. “*Gah* bedenini tər basar, *gah da* harareti bürüyürdü.” (Kazımov, MAD, s. 361).

Əhmet üzügüylü sərilib quru yerə və ağlaya-ağlaya *gah* bu yanı üstə çönür, *gah* o yanı üstə çönür, *gah* başına vurur, *gah* başını dövr yerə. “Ahmet, kuru yere

yüz üstü serilip gah bu yanı üste kalır gah o yanı üste kalır, gah başını vurur, gah başını döver yere.” (Kazımov, MAD, s. 353).

Hâlbuki

Bu yastılıq onu orta boylu adamlardan balaca göstərirdi. *Halbuki* əslində heç də balaca deyildi. “Bu yassılık onu orta boylu adamlardan irice göstərirdi. Halbuki aslında heç de irice değıldi.” (Kazımov, MAD, s. 360).

Hah... ve hah...

Hah matbee işlərimiz *ve hah* mekteb işlərimiz bize heyli zərər verirdi. “Ha matbaa işlərimiz *ve ha* mektep işlərimiz bize hayli zərər veriyordu.” (Kazımov, MAD).

Hatta / ve hatta

Uşaq kimi ondan üz döndərir, sözüne cavab belə vermir, *həttə* onu acılayan vaxtları da olurdu. “Ondan uşaq kimi yüz çevirir, sözüne cavab bile vermez, hətta ona acıdığı zamanlar da olur.” (Kazımov, MAD, s. 358).

Əl verdilər, *həttə* qucaqlaşb öpüşənlər də oldu. “El uzattılar, hətta kucaklaşıb öpüşənlər də oldu.” (Kazımov, MAD, s. 358).

Hem / hem de / Hem... hem de.../ Hem de ki

Ümumi iş pərdəsi altında *həm* Nəcəfi razı saldı, *həm də* Rüstəm kişinin təklifi ilə razılaştı. “Umumi iş pərdəsi altında hem Necef'i razı etti, hem de Rüstəm kişinin təklifini kabul etti.” (Kazımov, MAD, s. 358).

Ona *həm* yazığı gəlir, *həm* açığı tutur, *həm* nifret edir, *həm də* mərhəmət duyurdu. “Ona hem acıyası gelir hem nefret eder, hem de merhamet duyardı.” (Kazımov, MAD, s. 358).

İstər... istər / istərsə / istərsə də

Bu kişi tayfası ki var, görünür, elə ürəyinin bir guşəsi qaranlıq olur, *-istər* uşaq olsun, *istər* böyük. “Bir grup insan var ki, ister uşaq olsun ister böyük, yüreginin bir köşesi karanlıktır.” (Kazımov, MAD, s. 362).

İstər çarpayılar, *istərsə də* uşaqların döşükləri çox təmiz idi. “İster karyolalar, isterse de çocukların döşekleri çok temiz idi.” (Kazımov, MAD, s. 362).

Ki

Bax indicə Nəcəf də, Şirzad da, mən də onu deyirdik *ki*, tək qalmısınız. “Bak şimdi Necef de Şirzad da ben de tek kaldığınızı diyorduk.” (Kazımov, MAD, s. 358).

Nə Mahmud, nə də Məryəm ağına gətirə bilməzdi *ki*, dünyada belə bir yeddi gün mövcuddur. “Ne Mahmut ne de Meryedi dünyada böyle bir yedi gün olduğunu aklına getiremezdi.” (Kazımov, MAD, s. 358).

Lakin

Yerdən təsdiq olunsuz! deyə qışqırışdılar. *Lakin* görünür, bu səslər Nəcəfə xoş gəlmədi. “Yerden təsdiq olunuz! Diye kararlaştırdılar. Lakin bu seslərin Necef’ə hoş gəlmədiyi görünür.” (Kazımov, MAD, s. 360).

Az qalırdı gedib Salmanı tapa və soruşa: O sənə nəyini sevirsən? *Lakin* özünü saxlayıb getmirdi. “Az kaldı gelib Salman’ı tuta və ona sorar: O sənə nəyini sevirsən? Lakin kendini saklamadı.” (Kazımov, MAD, s.360).

Madam ki

Madam ki beledir. Heç kes mənim işimə qarışmasın. “Madem ki böyledir. Hiç kimse mənim işimə qarışmasın.” (İsmayıl Şıhlı, Ayrılan Yollar)

Məsələn: Mesela

Məsələn yuxarıda adını çəkdiyimiz Şərgi-kus qəzeti Gori seminariyası tatar şöbəsinin Tiflis’ə köçürülməsini tələb edirdi. “Mesela yuxarıda adını zikrettiyimiz Şərgi-kus qəzeti Gori seminariyası Tatar şöbəsinin Tiflis’ə köçürülməsini tələb edirdi.” (Kazımov, MAD).

Ne... ne... / Ne... ne de...

Bugünkü əhvalın xoşuma gəlmir, *nə* fərqli yeyirsən, *nə* içirsən. “Bugünkü halın xoşuma gəlmir, ne doğru dürüst yiyorsun, ne içiyorsun.” (Kazımov, MAD, s. 358).

Mahmud *nə* Sofinin yalvarışlarına fikir verirdi, *nə də*, heç olmasa, bir dəfə ayağını saxlayıb arxaya baxırdı. “Mahmut ne Sofi’nin yalvarışına ağıl erdiriyordu, ne de hiç olmazsa bir defa ayağını saklayıb arxaya baxıyordu.” (Kazımov, MAD, s. 358).

Bu qızdan *nə* Orxanın xoşu gəlirdi, *nə* Səfanın, ancaq Yaverin xatirinə gızın sırtıqlığına dözürdülər. “Bu qızdan ne Orhan hoşlanırdı, ne Sefan, ancaq Yaver’in hatırına kızın şımarıklığına göz yumarlardı.” (Kazımov, MAD, s. 358).

Nitekim

- *Nite*, *nitekim*, *niteki* kelimeleri bugünkü Azeri Türkçesinde kullanılmaz. Azeriler, “nasıl” anlamında olarak bugün *nece* kelimesini kullanırlar. Nitekim kelimesi ise Türkiye Türkçesinde kullanılmaktadır. (Tekin, 2005: 107-108).

Örneğin: Meselen

Lakin müxtəlif mənalar ifadə edən şəkilçilər də var. *Məsələn*, mənsubiyyət şəkilçiləri şəxs, mənsubiyyət və eyni zamanda kəmiyyət bildirir. “Lakin çeşitli mənalar ifadə edən ekler de var. Mesela, aitlik eki, aitlik ve aynı zamanda teklik-çokluk bildirir.” (Kazımov, MAD, s. 32).

Teki: Ta ki

Biz özümüzü çox göstərmişik. *Teki* cavanlar da bizim geder işlesinlər. Biz kendimizi çok göstermişiz. “Ta ki yiğitler de bizim kadar çalışsınlar.” (İsmayıl Şıhlı, Ayrılan Yollar).

Üstelik

Garı nene, onu benim yanıma getir. *Üstelik* ona bir ovuç da gızıl verdi. “Nine, onu benim yanıma getir. Üstelik ona bir avuç da kızıl verdi.” (Azerbaycan Masalları, Feteli Şahın Nağılı, s. 22).

Ejdahanı Nesteren öldürür, sen öz adına çıxarırsan, *üstelik* onu da ağır yaralayırısan. Senin cezan ölümdü. “Ejderhayı Nesteren öldürür, sen kendi adını çıkarıyorsun, üstelik onu ağır yaralıyorsun. Senin cezan ölümdür.” (Azerbaycan Masalları, Gül ve Nesteren, s. 259).

Ve

Əhmet üzügüylü sərilib quru yerə *və* ağlaya-ağlaya gah bu yanı üstə çönür, gah o yanı üstə çönür gah başına vurur, gah başını dövrür yerə. “Ahmet, kuru yere yüz üstü serilib gah bu yanı üste kalır gah o yanı üste kalır, gah başını vurur, gah başını dövrür yerə.” (Kazımov, MAD, s. 353).

Şirzad pul kimi qızardı və susdu. Ancaq Rüstəm kişinin sözü təsirsiz qalmadı. “Şirzad pul gibi kızardı ve sustu. Ancak Rüstəm kişinin sözü tesirsiz kalmadı.” (Kazımov, MAD, s. 357).

Ya... ya / Ya da... / Ya... ya da (yahud / yahud da)...

Xudayar bəy övrətinə hər nə eləşəydi, *ya* döyəydi, *ya* söyəydi, heç vaxt deməzdi ki, boşaram. “Hudayar Bey eşinə, her ne yaparsa, *ya* döverdi, *ya* söverdi, hiçbir zaman boşarım demezdi.” (Kazımov, MAD, s. 361).

Bu oğlan özünü çırpır yerdən-yerə ki, *ya* özümü gərək öldürüm, *ya da* bu saat gərək eşşəyi aparam. “Bu oğlan kendini yerden yere atıyor, *ya* kendimi öldürürüm, *ya da* bu saat eşyayı götürüyorum.” (Kazımov, MAD, s. 361).

Uzaqdan baxana elə gələ bilərdi ki, Rüstəm kişi bu saat *ya* ağır bir şey götürüp kənara atacag, *ya da* bir adamla güləşəcəkdir. “Uzaktan bakana öyle gelebilirdi ki, Rüstəm kişi, bu saat *ya* ağır bir şey götürüp kenara atacag, *ya da* adamla güreşecektir.” (Kazımov, MAD, s. 352).

Yalnız

Bu sözlər eşyanın kəmiyyətinə təsir etmir. *Yalnız* cüt sözü müstəsnaadır. “Bu sözlər eşyanın çokluğuma etki etmez. *Yalnız* çift sözü istisnaadır.” (Kazımov, MAD, s. 129).

Yəni

Bəlkə də onun heç belə fikri yok idi, *yəni* heç bu barədə düşünməmişdi. “Belki de onun hiç böyle fikri yoktu, yani hiç bu şekilde düşünmemişti.” (Kazımov, MAD, s. 363).

Maşınlara qarşı etinasız münasibəti çoxdan Nəcəfin gözünə dəymişti. *Yəni* bunu çoxdan his sedirdi ki, pambıqyığan maşın məsələsində sədr çox etinasızdır. “Makinelere karşı itinasız münasebeti çoktan Necef’in dikkatini çekmişti. Yani bunu çoktan hissederdi ki, pamuk yığan makine meselesinde Sədr çökütinəsinizdir.” (Kazımov, MAD, s. 363).

Yohsa

Mal-qara üçün bol yem tedarük etmek lazımdır, *yohsa* heyvanı qışdan çıxarmaq olmaz. “Malkara için bol yem tedarik etmek lazımdır, yoksa hayvanı kıştam çıkarmak olmaz.” (Kazımov, MAD, s. 360).

Gurbanın olum, ay oğul, sənşən, *yohsayuxu* görürəm? Ey oğul! “Kurbanın olayım, sensin, yoksa rüya mı görüyorum?” (Kazımov, MAD, s. 360).

Zira: AT’nde bu bağlama edatının işlevini yitirdiği görülmektedir.

3.2.2.3.3.3. Türkmen Türkçesinde

A: Ama/ Fakat/ Lakin

Zovoddo şeyle yağdaylar volu vilmez. *A ovo* hocoluğunno? “Fabrikalarda böyle şeylerin olması imkansızdır, ama tarımda?” (Oskar Hanser, TEK, s. 92).

Men barayın, *a* sen bolsa bu yerde gal. “Ben gideyim; ama sen burada kal.” (TTS).

Emma: Ama/ Fakat/ Lakin

Muña hayran galan oğlan töverekde canlı-candar yok, meniñ kökäm nirä zım-zıyat bolduka diyip, töverek-daşı gözlöp çıkıpdır. *Emma* ondan derek tapıp bilmän, şol gicäni aç geçirmeli bolupdır. “Buna hayret eden oğlan etrafta hiç canlı yok, acaba benim kurabiyem nereye kayboldu ki diyerek etrafı aramaya çıkmış. Fakat ondan haber alamadan, o geceyi aç geçirmek zorunda kalmış.” (Türkmen Masalları, Vakır-Şakır Patışa, s. 45).

Şol vagt Garıp Şaseneme garap, ‘Men öñ seni garındaşımıka diyyärdim, *emma* sen meniñ adagım ekeniñ’ diyyär de Şaseneme ähtnamanıñ bardıgnı aydyar. “O an Garıp Şahsenem’e bakarak: Ben seni kardeşimmiş gibi düşünüyordum, ama sen benim sözlüm imişsin’, der ve Şahsenem’e anlaşmadaki her şeyi anlatır.” (Türkmen Destanları, Şahsanem Garip s. 143).

Belkem

Belkem, ol kıyamət hovpudır. “Belki, o kıyamət alametidir.” (Atacan Tagan, Saragt Galası).

Belkem, adı belli Amannıyaz Serdar'ın özi soňki edyen pikirlerinde yalňışyandır. “Belki adı belli Amannıyaz Serdar'ın kendi sonuncu fikirlerinde yanılmıştır.” (Atacan Tagan, Saragt Galası).

Belkem, pelinden gaydarsm, Govşut!? “Belki de düşüncenden vazgeçersin Govşut?” (Atacan Tagan, Saragt Galası).

Belki

Öz ömrüm garıplıkda ötdi. *Belki*, oğlum bay bolayadı diyen ırım bilen yaňki garıp in kiçi oğluna Abdilla bay diyip at goyupdır. “Kendi ömrüm fakirlikle geçti. Belki, oğlum zengin olsaydı diye batıl inanç ile bu fakir en küçük oğluna Abdilla Bay diye ad koymuş.” (Türkmen Masalları, Abdilla Bay, s. 67).

Sen şoňa barsañ, *belki*, gövnuň açılar. “Sen şuna varsan, belki, gönlün açılır.” (Türkmen Destanları, Şahsanem Garip, s. 360).

Bir / Bir de

Hezir Vayramın yüzü *vir* ǧızardı, *vir* ağardı. “O sırada Bayram'ın yüzü bir kızardı, bir ağardı.” (Oskar Hanser, TEK, s. 93).

Da / de

Pähey, şundanam bir galıñ bolarmı? Biziñ patışamızıñ hazinasından bir düye yüki altın çıkararıñda-*da*, deñizden bir küyze suv alańça bolmaz. “Pehey, şundan da bir başlık parası olur mu? Bizim padişahmızın hazinesinden bir deve yükü altın çıkardığında da, denizden bir testi su almış gibi olmaz.” (Türkmen Masalları, Vakır-Şakır Patışa, s. 47).

Ol üç ay toy edip, gızını kilvana beripdir ve yurduna eltip, galıñını alıp geliñ diyip, yanına baş yüz atlı goşupdır-*da*, oları yola salıpdır. “O üç ay toy yapıp kızını deǧirmenciye vermiş ve yurduna götürüp başlık parasını alıp gelin diyerek yanına beş yüz atlı asker katmış ve onları yola koymuş.” (Türkmen Masalları, Vakır-Şakır Patışa, s. 48).

Ol bilgiciň öz adını tutanını eşidip, garaňki düşenden soň, yanına gelipdir-*de*, yüzügi onuň önünde goyup, yalbarmağa başlapdır. “O bilgicin kendi adını söylediğini duyup karanlık düştükten sonra, yanına gelmiş ve yüzüğü onun önüne koyup yalvarmaya başlamış.” (Türkmen Destanları, Bilgir Garip, s. 79).

Diymek: Demek / Demek Ki

Diymek, Maňgışlak Türkmenleriň gadımı zamanlardan bəri oturlu yerleriniň biridir. “Demek, Mangışlak Türkmenlerin eski zamalarından beri oturlan yerlerden biridir.” (Türkmen Destanları, Şahsanem Garip, s. 398).

“*Diymek* iki tarap öz güvenlerine caylap belli netice gelipdir. Demek, iki taraf kendilerine güvenerek belli sonuca varmışdır.” (Atacan Tagan, Saragt Galası)

Eysem / Şeyle bolsa / Beyle Bolsa: Öyleyse

Şeyle bolsa, gel men hem Garıpdan tamamı üzeyin, onu yâdımdan çıkarayın” diyip, bir nama aydyar. “Öyleyse, gel ben de ondan ümidimi keseyim, onu unutayım, deyip bir name söyler.” (Türkmen Destanları, Şahsanem Garip s. 327).

Beyle bolsa, aşak düş, guzım. Bağıtn açıldı. Yalnız oğlum saña aşık bolup, akıl-huşunu yitirip yör. “Öyle ise, aşığa in, kuzum. Bahtın açıldı. Yalnız oğlum sana aşık olup akılını kaybetmiş durumda.” (Türkmen Masalları, Kelgırnak, s. 57).

Ha... ha...

Bizin adatımız şeyle, her kim gelse, *ha* geday, *ha*-daşa volsun, mihman moluk gitmeli. “Bizim âdetimiz böyledir, ister zengin olsun, ister yoksul bizim misafirimizdir.” (Oskar Hanser, TEK, s. 93).

Ey, bibaharım, *ha* inan, *ha* inama,

Köydi ciğerim, *ha* inan, *ha* inanma. “Ey bi baharım, *ha* inan *ha* inanma, yandı ciğerim *ha* inan *ha* inanma.” (Azimov vd, TD, 2011, s. 258).

Ha kitap oka, *ha* gazet oka. “İster kitap oku, İsterse gazete.” (Kasım Nurbadov.).

Hatda: Hatta

Kempir bolsa ile çıkıp, garrını şeyle bir garalıdır, *hatda* mañlayına çekize çalsañam ağarmaz yalı edipdir. “Yaşlı kadın ise halk arasına çıkıp yaşlı adamı böylece karalamış, hatta alnına yoğurt sürsen de ağarmaz gibi hâle gelmiş.” (Türkmen Masalları, Bilgir Garıp, s. 83).

Hem / Hem de / Hem... hem de...

Onun daş- töwörögünü beyik çınarlar *hem* miwölü ağaşlar bezeryerdi. “Onun çevresini büyük çınarlar ve meyveli ağaşlar süslüyordu.” (Oskar Hanser, TEK, s. 92).

Bu aydım meni *hem* begendirdi, *hem* köne yaramı tazeledi. “Bu şarkı beni hem mutlu etti, hem de eski yaralarımı tazeledi.” (Oskar Hanser, TEK, s. 92).

Yel *em* yağış *em* yağdı. “Hem rüzgar esti, hem yağmur yağdı.” (Oskar Hanser, TEK, s. 92).

Şeydip, aç-yalañaç gezip yören yañkı garıp yine palçılığında galıdır *hem-de* akmak zamanasınıñ bay adamına övrülip, bölelin yaşap başlapdır. “Böylece, aç bir ilaç geçen bu garıp yine falcılıkta kalmış hem de akmak zamana zenginlerine çevirilip ferahlık içinde yaşamaya başlamış.” (Türkmen Masalları, Bilgir Garıp, s. 84).

Ke...ke... / Ke... kete...: Ya... ya... / Gah... gah...

Gün *ke* görünyardı *ke* bulutların añırısında gizlänyerdi. “Güneş kah görünüyordu, kah bulutların arkasına gizleniyordu.” (TTS).

Bazarın hırha *ke* götürülyerdi, *kete* aşaklayardı. “Pazardaki fiyatlar bir yükseliyor, bir düşüyor.” (Oskar Hanser, TEK, s. 93).

Meselem: Mesela

Olarda bişyän her bir naharıñ öz wağı ve ölçegi bolardı. *Meselem*, hepdeniñ yekşembe günü ağşam gazanı ocaga atarlardı. “Onlarda pişen her yemeğin belli bir zamanı ve ölçüsü vardı, mesela pazar akşamları tencereyi fırına atarlardı.” (Oskar Hanser, TEK, s. 105).

Ne... ne... / Ne... ne de...

Hudaydan *ne* mal gelipdir, *ne* öy salnıpdır, *ne-de* maya yalı gelin yığırıp yanına gelipdir. “Huda’dan ne mal gelmiş, ne ev yapılmış, ne de ceylan gibi gelin koşarak yanına gelmiş.” (Türkmen Masalları, Yetim Oğlan - Bir Gün Görseñ Bitin Oğlan, s. 84).

Hava-da yürek gısdırıcıdı yağış *ne* yagyardı *ne-de* çisñeydi. “Hava da iç karartıcıydı yağmur ne yağıyordu ne de çiseliyordu.” (İlyuşin, Hıtay Daşda Däl).

Görse *ne* garrıca ene bar *ne-de* onuñ goş-golamları. “Görse ne ihtiyar ana var ne de onun öteberisi.” (Köseoğlu, Veli Dayı).

Sebebi / Çünkü: Çünkü

Ata, menin mollo varasım gelenok, *sevavi* okomok kın. “Baba, benim asla öğretmen olacağım yok, çünkü okumak çok zor.” (Oskar Hanser, TEK, s. 94).

Şunça yurtlara hökmüni yetirse de, yere-göge sıgmayan dövleti, mal-dünyäsi bolsa da Izmıkşir da dayıma gamgındı, *çünki*, onuñ züryadı yokdı. “Bu kadar yerlere hükümdarlık etmesine, dünyalar kadar malı olmasına rağmen gene de çok üzgündü, üzüntülüydü. Çünkü onun evladı yoktu.” (Türkmen Destanları, Şahsanem Garip, s. 243).

Ta / Ta Ki

Tä ki gan yuvdar men Bağısapada

Gün-günden hasratım boldı ziyada,

Az yörip, köp yörip, payı pıyada,

Tä özüm barımasam, yar mekanına. “*Ta ki* kan yutar ben Bağısafada, günbe günden hasretim oldu ziyade, az yürüyüp çok yürüyüp yaya, ta kendim varımasam, yar mekanına.” (Türkmen Destanları, Şahsanem Garip, s.270).

Her sözleriñ diyme maña sen munça,

Şimdi maña asıl-zadıñ beyan et.

Senden umıt üzmen *täki* ölinçä,

Doğrı sözle, asıl-zadıñ beyan et. “Her sözlerini deme bana sen bu kadar, şimdi bana aslını beyan eyle. Senden ümit üzmem ta ki ölene kadar, doğru söyle, aslını beyan eyle.” (Türkmen Destanları, Şahsanem Garip, s. 252).

Üstesine-de: Üstelik

Garip birden bay bolsa, *üstesine-de* bilgir bolsa geñ bolar eken. “Garip birden zengin olsa, üstelik de bilgiç olsa gen olurmuş.” (Türkmen Destanları, Bilgiç Garip, s. 135).

Ey akmak aavçı, men saña: Öten işe ökünme, diyip, yañıca aytmadım mı nääme? Onun *üstesine* hem ööz gövñüne sığmadık söze inanma, diydim aahırın. “Ey ahmak avcı, ben sana az önce, geçen işe üzülme, diye söylemedim mi? Üstelik de, gönlüne sığmayan söze inanma, dedim.” (Kasım Gurbaanov).

Ve

Ol üç ay toy edip, kızını kilvana beripdir *ve* yurduna eltip, galıñını alıp geliñ diyip, yanına baş yüz atlı goşupdır-da, oları yola salıpdır. “O üç ay toy yapıp kızını değirmenciye vermiş ve yurduna götürüp başlık parasını alıp gelin diyerek yanına beş yüz atlı asker katmış ve onları yola koymuş.” (Türkmen Masalları, Vakır-Şakır Patışa, s. 48).

Veli/ Velin: Ama/ Fakat/ Lakin

Ol bir gün tovsadan düşen undan bir kökecik bişirip, sovmak için ocağın yanında goyupdır-da, bir iş bilen daş çıkıp gelipdir *veli*, görse kökesi yok ekeni. “O bir gün payına düşen undan bir kurabiye yapıp soğutmak için ocağın yanında koymuş fakat bir iş için dışarı çıkıp gelmiş fakat görse ki kurabiyesi yokmuş.” (Türkmen Masalları, Vakır-Şakır Patışa, s. 45).

Toydan saña bir süñk getiryardım *velin*, öñümden Alabay çıkdı-da gorkuzıp elimden alaydı. “Düğünden sana bir kemik getirecektim, fakat karşıma Alabay çıktı ve korkutup elimden aldı.” (Türkmen Masalları, Dürse-Dürs, s. 44).

Ya... ya / Ya... ya /yada

Ya biriniñ pendin aldı,

Ya bir gayrı bilen boldı,

Ya bir yovuz derde galdı,

Ne boldı yarım gelmedi? “*Ya* birinin öğüdünü aldı, *ya* başka biriyle kaldı, *ya* kötü bir derde tutuldu, ne oldu *yârim* gelmedi?” (TürkmenDestanları, Şahsenem Garip, s. 784).

Ye... ye...

Ye bu derdi çekmeli, *ye* bu köyden köçmeli. “*Ya* bu derdi çekmeli, *ya* bu köyden göçmeli.” (Hidayet Kemal Bayatlı, ITT, s. 388).

Yalnız

Beyle bolsa, aşak düş, guzım, bağıtn açıldı. *Yalñız* oğlum saña aşık bolup, akıl-huşunu yitirip yör. “Öyle ise, aşığa in, kuzum. Bahtın açıldı. *Yalnız* oğlum sana aşık olup akılıny kaybetmiş durumda.” (Türkmen Masalları, Kelgırnak, s. 57).

Dadıñ merdem bedenine, gılıç urşuna gövni yeten şa onı goşunbaşy edenmiş. *Yalñız* gızyny-da oña nikalap berip, kırk gice-gündiz toy berenmiş. “Dat’ın cesur bedenini, kılıç vurşunu beğenen şah onu askar komutanı yapmış. *Yalnız* kızyny da ona nikâhlayıverip kırk gün kırk gece toy vermiş.” (Türkmen Masalları, Esen Şahı, s. 93).

Yağny/ Yafı : Yani

Şol hem hoş boy ıslı sireniñ *yany* güllän vagtı bahar günleridi. “Hoş, keskin kokulu leylakların çiçeklendiği zaman, *yani* bahar günleriydi.” (Ata Govşudov, Dordepel, s. 8).

Yogsam Bolmasa / Yogsam / Bolmasa: Yoksa

Eğer övgüli patışañ bir düye yüki kümüş berse, guda boların, *yogsam* oña gız yok -diyyär. “Eğer övdüğün padişahın bir deve yükü gümüş verirse, dünür olurum, yoksa ona kız yok der.” (Türkmen Masalları, Vakır-Şakır Patışa, s. 47).

Sen şol vagtda ölü yalı gımyldısız yatgın. *Yogsam*, olar seni derbi-dagın eder. “Sen o sırada ölü gibi kımıldamadan yat. Aksi takdirde, onlar seni darmadağın eder.” (Yazimov vd., Türkmen Edebiyatı, s. 334).

Eger-de gan sıçrasa bir yerimize, ol yerini kesip zıñmalı hökman. *Yogsam* otlı dovzah garaşar bize... “Eğer kan sıçrarsa bir yerimize, o yeri kesip atmalı mutlaka. Yoksa ateşli cehennem bekler bizi...” (Yazimov vd., Türkmen Edebiyatı, s. 182).

Yöne: Fakat/ Ama/ Lakin

Vah, mâhribanım, çağasız yaşap bilerin, *yöne* sensiz bu dünyâ maña haramdır - diyip, öyden çıkıp gidipdir. “Vah, Mihriban’ım, çocuksuz yaşayabilirim, fakat sensiz bu dünya bana haramdır -diyerek evden çıkıp gitmiş.” (Türkmen Masalları, Kelgırmak, s. 54).

Onuñ kenarında oturıp dincıñızı alıñ-da, yene añırlığına gidiñ. *Yöne* yañkı kölüñ suvundan içäymän. “Onun kenarında oturup dinlenin ve yine öte tarafa gidin. Fakat deminki gölün suyundan içmeyin.” (Türkmen Masalları, Kelgırmak, s. 55).

Howwo, bir yerde işleris diyip söz verdik, *yönö* Maral vir yıl şherde işlemeğe ğallı. “Evet, aynı yerde çalışırız diye söz verdik, ama Maral bir yıl orada çalışmak için şehirde kaldı.” (Oskar Hanser, TEK, s. 92).

3.2.2.3.3.3.4. Gagavuz Türkçesinde

Ama

Damna ne kadar küçük, *ama* deler taşı. “Damla ne kadar küçük, ama taşı deler.” (Manov, G, s. 139).

Eni dostu ara, *ama* eski dostu da unutma. “Yeni dostu ara, ama eski dostu da unutma.” (Manov, G, s. 159).

Yılan da eri gider, *ama* deliini gördüynen dorulur. “Yılan da eğri gider, ama deliğini görünce doğrulur.” (Manv, G, s. 159).

Ani: Ki

Te söledi adam, *ani* verecek sizä hepsini, ne lâazım. “İşte, adam söyledi ki ne gerekirse, size hepsini verecekmiş.” (Baboglu, Mumnar Saalık İçin, s. 41).

Şükür Allaha, *ani* etişti evä! “Şükür Allah’a ki, eve vardı!” (Zanet, Dramaturgiya, 13).

Beki / Bekim / Belki

Beki kısmetinä oraya düşärsin askercilää. “Belki kısmetine askerliği yapmak için orası çıkar.” (Baboglu, Mumnar Saalık İçin, s. 24).

... kimi gagouzlar bilimci dâ olmuştur, *belki* politik tâ, kâr devlet adamnarı da olmuşturlar. “... kimi Gagavuzlar bilim adamı da olmu, hattâ siyasetçi de, devlet memuru bile olmuştardır.” (Tanasoğlu, Gagouzların İstoriyası, s. 187).

Bir / Bir de

Bir da duyêrım, nicä çıkarêrlar pençereyi. “Bir de, pencereyi çıkardıklarımı duyuyorum.” (Zanet, Dramaturgiya, s. 10).

Açan görecen onun tozunu, ur bana bir kamçı, *bir de* kıza, islää ur. “Kızın tozunu görünce, bana bir kamçı daha vur. Bir kamçı da kıza vur.” (Gagavuz Destanları, Dengiboz, s. 148).

En büüyü Gencim, ortancısı Momin, en küçüüyü Adı-beki; *bir de* kızı Gül. “En büyüğünün adı Gencim, ortancasının Mûmin, en küçüğünün ise Adı-bek imiş. Bir de Gül adlı bir kızı varmış.” (Gagavuz Destanları, Köroğlu, s. 100).

Da / Ta

Geçer o yolcaazdan gene Vanuş *ta* göreer orda bir yabanı. “O yoldan Vanuş yine geçiyor ve orada bir yabani hayvan görüyor.” (Ulutaş, GTA, s. 230).

O var nicä sudadak ölsün *da* çevirmesin o otuz leyi.²⁸ “O, mahkemeye kadar ölsün *de* o otuz leyi çevirmesin.” (Dmitriy, Proza, s. 44).

Senin da canına sevda konsun. *Da* durmasın o raat. “Senin de kalbine sevda konsun. Ve durmasın o rahat.” (Zanet, Peet Kiyadı, s. 41).

Çünkü / Neçin / Neçin ki

Geldilär fikirä, ani aldatmaklan sade kapsınnar onun beygirini Kır-atı. Onsuz Köroğlu kuvvetsizmiş, *çünkü*. “Sonunda onlar Kır At'ı hile ile ele geçirmek konusunda bir karara vardılar. Çünkü onsuz Köroğlu kuvvetsizmiş.” (Gagavuz Destanları, Köroğlu, s. 111).

Biz varız dillän, ruhlan, kannan,

Neçin ki varız Allahtan... “Biz varız dille, ruhla, canla, çünkü varız Allah'tan...” (Baboglu, Seçmâ Şiirlär, s. 140).

²⁸Ley: Moldova'nın para birimi

Fakat

Anası baştan demiş Filipo, *fakat* gördüğünde ki, brakmayor. “Anası baştan Filipo demiş, fakat gördüğünü bırakmıyor.” (Manov, G, s. 129).

Padişah annayor işin aslısını ve hatırına gelior o ihtiyarın söyledii, *fakat* verior bir mehtup. “Padişah işin aslını anlıyor, fakat bir mektup veriyor.” (Manov, G, s. 130).

Şah İsmail deyor babasına: Bân gidecem bu kızını aracam. Babası deyor olmaz. *Fakat* Şah İsmail deyor: Gidecem durmam. “Şah İsmail, babasına deyor: Ben gideceğim bu kızını alacağım. Babası olmaz deyor. Fakat Şah İsmail deyor: Gideceğim, durmam.” (Gagavuz Destanları, Şah İsmail, s. 162).

Hem / Hem de / Hem... hem / Hem... hem de...

Girgin *hem* sınaşık asker başı. “Kuvvetli hem girişken bir asker başı.” (Tanasoğlu, Bozuşmak, TDTEA).

Kayhan yollamadı askerini ölä uzak erlerä, zerä burada yakasında durardı horezm-şah *hem dä* kıpçaklar. “Kayhan askerlerini öyle uzak yerlere yollamadı, zira burada Harezmsah hem de Kıpçaklar ensesinde dururdu. ” (Tanasoğlu, Bozuşmak, TDTEA).

Bir delikannı olan

Hem baarıyor, *hem* çağırıyor

Gelän-geçän yolcuuy. “Bir delikanlı oğlan, *hem* bağılıyor, *hem* çağırıyor gelen-geçen yolcuuy.” (Durbaylo, Balada Türküleri, s. 30).

Hem taa: Hem de

Hem taa varmış o çatırıkta²⁹ birçok büyük kanara, angısında yazılıymış: Saa tarafa gidicän. “Hem de o çatırıkta birçok büyük levha, hangisinde yazılıymış: Sağ tarafa gideceğin.” (N. İ. ve İ. İ. Baboğlu, GT, s. 47).

Kär: Hatta

Kär hepsimiz şaşık. “Hatta hepsimiz şaşık.” (Dmitriy, Proza, s. 66).

²⁹ İki dere veya yolu birleştiği yer.

... kimi gagouzlar bilimci dâ olmuştur, belki politik tã, *kâr* devlet adamnari da olmuşturlar. “ ... kimi Gagavuzlar bilim adamı da olmuş, hattâ siyasetçi de, devlet memuru bile olmuşlardır.” (Tanasoğlu, Gagouzların İstoriyası, s. 187).

Ki

Böle bir maarebe olacak *ki* üç yanında buzaa kanda yüzecek. “Öyle bir muharebe olacak ki etrafı kan götürecektir.” (Manov, G, s. 126).

Bu fakt taa gösterer *ki* gagouzlar kaybelmemişler. “Bu da gösteriyor ki, Gagavuzlar kaybolmamışlar.” (Tanasoğlu, Gagouzların İstoriyası, s. 144).

Etişip, koyêrlar o bayır delinin önünã bir avuç koyun aşu hem bir dâ atlılık yeri bir tarafa *ki* tutmaa bu çocucaa, zerã o pek tez kaçıp saklanarmış bayır içinã. “Mağaranın ağzına varıp bu çocuğu yakalamak için bir avuç koyun aşığı ve bir at eyeri koymuşlar. Zira, bu çocuk mağaraya çok hızlı kaçıyormuş.” (Gagavuz Destanları, Koroğlu, s. 102).

Kim

• Nitelenen isim insan olduğunda kim zamiri bağlayıcı unsur olarak kullanılır. (Ulutaş, 2010: 234).

Da her bir kişiyã *kim* geççek buradan bãn taze piinir vercem. “Buradan geçecek her bir kişiye ben taze peynir vereceğim.” (Ulutaş, GTBŞ, s. 234).

Ne / Ne... ne... / Ne... ne de...

Ne inliyor, *ne* buzalıyor. “Ne inliyor ne buzağılıyor.” (Manov, G, s. 151).

Ne sarımsak imiş, *ne de* sarımsaa azı kokar. “Ne sarımsak yemiş ne de ağzı sarımsak kokar.” (Manov, G, s. 151).

Neçiki / Neçin ki: Çünkü

Çırac ta o zaman demiş: Bãn savaşacam çıkarmaa beygiri, ama lâázım insan çekinsin geeri, yapsınnar bir büyük alay, *neçinki* beygir var nicã ürkünüp aliflensin, kim biler nereyi götürsün, insana zarar da yapsın. “Çırac da o zaman: Ben atı çıkarmaya çalışacağım, ama kalabalık buradan uzaklaşmalı, çünkü at ürküp kaçabilir ve insanlara zarar verebilir! demiş.” (Gagavuz Destanları, Arzu İle Kamber, s. 236).

Osa / Osaydı: Oysa, Yoksa

Sän bak kendini *osa*, bak, ne zabun kalmışın, ölecän... “Sen kendine iyi bak; yoksa bak, ne kadar zayıf kalmışsın, öleceksin...” (Dmitriy, Proza, s. 107).

Osa sän severmiysin onu? “Yoksa sen onu seviyor musun?” (Dmitriy, Proza, s. 107).

Bölä sormuş kıza onun yarı / yavklusu. Saler ki deneer onu kız mı *osa* gelin mi, saler ki evli mi. *Osaydı* kızlar evlendiylän giyärmişlâr nişan rubası -kara ruba. “Kıza sevgilisi böyle demiş. Onun kız mı yoksa gelin mi olduğunu, evli olup olmadığını anlamaya çalışıyor. O zamanlar, kızlar-bekâr iken renkli elbiseler; evlendiklerinde ise siyah elbiseler giyerlermiş.” (Gagavuz Destanları, Menevşa, s.126).

Sade: Yeter ki

Bendä var gözäl paliciklâr. İstärsän, verecäm sana onnarın birisini, *sade* almayın bizim tütuyu kapana. “Bende güzel köpek yavruları var. İstersen, sana onların birisini vereyim, yeter ki, bizim babayı hapishaneye almayın.” (Dmitriy, Proza, s. 27).

Salt: Yalnız

Kaçırarsan, yok bişey,

Salt topu dişlämä, be. “Kaçırırsan, bir şey olmaz, yalnız topu dişleme, be.” (Zanet, Peet Kiyadı, s. 256).

Dil varkan - dayma var adın,

Salt ozaman seni sayêrlar,

Hem da açan uşakların

Anaylan bobayı sesleerlâr.

Atılma dilindän, Halkım! “Dil varken - daima var adın, yalnız o zaman sana saygı duyuyorlar. Ve de çocukların anayla babayı dinlediği zaman atılma dilinden, halkım!” (Zanet, Peet Kiyadı, s. 5).

Neleri düşünerim,

Salt Allah bilir. “Neleri düşünüyorum, Yalnız Allah biliyor.” (Zanet, Peet Kiyadı, s. 78).

Ve

Çok büyük sevinçlik eve gelior *ve* çocuun adını Aleksandro koyolar. “Çok büyük bir sevinçle eve geliyor ve çocuğunu adını Aleksandro koyuyorlar.” (Manov, G, s. 129).

Padişah şaşaoor *ve* sorayor vezirin sebebini. “Padişah şaşırıyor ve vezirin sebebini soruyor.” (Manov, G, s. 130).

Ya / Ya da / Ya... yada...

Ya sultan ölecek, *ya da* eşek geberecek. “Ya sultan ölecek ya da eşek geberecek.” (Manov, G, s. 158).

Rus saabiliği bunca halkları *ya* heptän asimili etti, *yada* eder şindi dä. “Rus egemenliği, bunca halkları *ya* tamamen asimile etti, *ya da* hâlâ asimile ediyor.” (Tanasoğlu, Gagouzların İstoriası, s. 139).

Zerä / Zeräm / Zereciim / Zere: Zira

Zerä dilin - senin kanın. “Zira dilin - senin kanın(dır).” (Zanet, Peet Kiyadı, s. 5).

Gagavuzlar taa da üsek gelişmeleri kazandılar, *zerä* senselä devletindä, nicä kendi devletindä bulundular. “Gagavuzlar, daha da yüksek gelişmeler kazandılar, zira bu akraba Devlet içerisinde, kendi devletinde gibi bulundular.” (Tanasoğlu, Gagouzların İstoriası, s. 139).

Olsa, onnar hiç olmasınnar, *zere* bän yatmaa deyni läözım brakıyım işlerimi. “Onlar hiç olmasa! Zira ben, yatmak için, işlerimi bırakmak zorundayım.” (Dmitriy, Proza, s. 89).

Tablo 79. Cümle Dizisi Oluşturan Bağlaçlar

TT	AT	TMT	GT
ama	amma / əmma; di gəl ki	a/ emma,veli~velin, yöne	ama
ancak	ancaq	ancağ / ancağ	anca, ancak
belki	belke	belki, belkem	beki / bekim / belki
bir / bir de	bir / bir de	bir / bir de/vir	bir / bir de
da	da	da / de	da / ta
çünkü	çünki	sebebi / çünki	çünkü/ neçin / neçin ki
demek / demek ki	demek / demek ki	diymek	
derken	diyerken	diyyerke	
dolayısıyla	dolayısıyla	sebepten	
fakat	fəqət	yöne	fakat
halbuki	halbuki		
ha...ha...	hah... hah...; ha...ha...	diymek	
hatta / ve hatta	hetta /ve hatta	hatda	kär
hem / hem de / hem... hem de...	hem / hem de hem...hem de...	hem / hem de / hem... hem de.../em...em...	hem / hem de / hem...hem/ hem...hem de... hem taa
ister... ister...	ister... ister...	islese... islese	
iyisimi	yahşısı	govsı bolsa	
kah...kah.../ gah...gah...	kah...kah.../ gah...gah...	ke...ke... / ke... kete	
kısacası	kısa olarak	gısgası	
ki	ki	ki	ki / kim/ ani
lakin	lakin	veli, velin, yöne	
mademki	mademki		
mamafih			
mesela	meselen	meselem	
nasıl ki	nece ki		
ne...ne.../ ne... ne de...	ne...ne.../ ne... ne de...	ne... ne... / ne... ne de	ne / ne... ne... / ne... ne de
nitekim	nitekim		
oysa / oysaki	bele ki	oysa	oysa/osa/osaydı
örneğin	misal olarak	meselem	
öyleyken	beyleyken		
öyle ki	bele ki	şeyle	
öyleyse	beyleyse	eysem, şeyle bolsa, beyle bolsa	öyleyse
ta / ta ki	teki	ta / ta ki	
üstelik	üstelik	üstesine	
ve	və	ve	ve
velakin	velakin		
velhasıl	sonuç olarak	sözün gısgası	
veya / veyahut / veyahut da	veya/ veyahut/ veyahut da		
ya... ya / ya da (yahut / veya / veyahut...	ya... ya / ya da (yahut / veya / veyahut...	ya... ya (yahut / veya / veyahut, ye... ye...	ya / ya da / ya... yada...
yalnız	ancak	emma,veli~velin, yöne	salt
yani	yəni	yağni, yanı	yani
yeter ki	yeter ki		sade
yoksa	yohsa	yogsam, yogsam bolmasa	osa / osaydı
zira			zira, zerä / zeräm / zereciim / zere

Cümle dizisi oluşturan bağlaçlar tablosundagörüldüğü üzere, Oğuz şivelerinde, cümle dizisi oluşturan bağlaçlar şunlardır:

• TT ve GT'nde *ama* AT'nde *amma, ama, di gel ki*, TmT'nde *a, emma, veli, velin*, yöne TT'nde *ancak*, AT'nde *ancag*, TmT'nde *ancag, ancak*; GT'nde *anca, ancak*;

• TT'nde *belki*; AT'nde *belke*; TmT'nde *belki, belkem*; GT'nde *beki, bekim, belki*;

• *bir/bir de ve hem/ hem de/ hem... hem de..., ki, ne...ne.../ ne... ne de... ya/ ya da/ ya... yada..., yani, yani*, ve TT, AT, TmT ve GT'nde ortak olup ayrıca TmT'nde *ye... ye* kullanılmaktadır.

• TT, TmT'nde *da*; GT'nde *da, ta*;

• TT'nde *çünkü*; AT'nde *çünkü*; TmT'nde *sebebi, çünkü*; GT'nde *çünkü, neçin, neçin ki*;

• TT ve AT'nde *demek, demek ki*; TmT'nde *diymek*;

• TT, AT ve GT'nde *fakat*, TmT'nde *yöne*;

• TT'nde *ha...ha...*; AT'nde *hah... hah...*; TmT'nde *diymek*;

• TT ve AT'nde *hatta/ ve hatta*; TmT'nde *hatda*; GT'nde *kâr*;

• TT ve AT'nde *ister... ister..., mademki, nitekim, üstelik, velakin, yani*;

• TT ve AT'nde *kah... kah.../ gah...gah...*; TmT'nde *ke... ke... / ke... kete*;

• *İyisimi, kısacası; mamefih, nasıl ki, öyleyken, velhasıl sadece*, TT'nde kullanılmaktadır.

• TT, AT'nde *ki*; GT'nde *ki, kim, ani*;

• TT ve AT'nde *lakin*; TmT'nde *yöne*

• TT'nde *mesela*; AT'nde *meselen*;

• TT'nde *oysa, oysaki*; GT'nde *oysa, osa, osaydı*;

• TT'nde *öyle ki*; AT'nde *bele ki*;

• TT'nde *öyleyse*; TmT'nde *eysem*;

• TT ve TmT'nde *ta, ta ki*; AT'nde *teki*;

• TT'nde *yoksa*; AT'nde *yohsa*; TmT'nde *yogsam, yogsam bolmasa*; GT'nde *osa, osaydı*;

• TT ve *zira*; GT'nde *zira, zerä/ zeräm/ zereciim/ zere*.

Oğuz şivelerinde cümle dizisi oluşturan bazı bağlaçlar (bir/bir de ve hem/ hem de/ hem... hem de..., ne...ne.../ ne... ne de... ya/ ya da/ ya... yada..., ve) ortaktır. Cümle dizisi oluşturan bağlaçlardan bazıları, farklı ses bilimsel şekillerde (TT'nde belki; AT'nde belke; TmT'nde belki, belkem; GT'nde beki, bekim, belki; TT ve AT'nde kah... kah.../ gah...gah...; TmT'nde ke... ke.../ ke... kete; TT'nde yoksa; AT'nde yohsa; TmT'nde yogsam, yogsam bolmasa; GT'nde osa, osaydı; TT ve AT'nde zira; GT'nde zerä, zeräm, zereciim) karşımıza çıkmaktadır. Bazı cümle dizisi oluşturan bağlaçlar ise şiveye özgü (TT, AT ve GT'nde fakat, TmT'nde yöne; TT'nde iyisimi, kısacası; mamafih, nasıl ki, öyleyken, velhasıl) sözcüklerdir.

3.2.2.3.3.4. Ara Söz Bağlaçları

Oğuz şivelerinde kullanılan bağlama şekillerinden biri de ara söz bağlaçlarıdır.

3.2.2.3.3.4.1. Oğuz Şivelerinde Kullanılan Ara Söz Bağlaçları

3.2.2.3.3.4.1.1. Türkiye Türkçesinde

Bahusus

“Henüz görmeye muvaffak olamadığım kocası ve *bahusus* Maarif Müdürü, kim bilir, ne kadar şaşırılmışlardı.” (Reşat Nuri Güntekin, Çalığışu, s. 241).

“Senin gibi, bir ihtiyar, samimi arkadaşından küçük bir yardım bile kabul edemeyecek kadar mağrur bir kız *bahusus* bu işten, bu dedikodulardan sonra tek başına nasıl yaşar?” (Reşat Nuri Güntekin, Çalığışu, s. 380).

Belki / Belki de / Ve belki / Ve belki de

“Selim, *belki* bu yaşantıyı, önde bir salon-salamanje, arkada iki yatak odası, koridorun sağında mutfak-sandık odası-banyo, içerde uyuyan karısı ve çocukları, parasıyla orantılı olarak yararlandığı küçük burjuva nimetleri onu, nefes alamaz bir duruma getirmişti diye tanımlayabilirdi.” (Oğuz Atay, Tutunamayanlar, s. 26).

“İşte biri daha öldü gitti. Turgut'un içinden atamadığı hüznün, *belki de* bu azalışın hüznüydü.” (Oğuz Atay, Tutunamayanlar, s. 49).

“Ancak şimdi, teyzesine karşı, ruhunda biraz evvelki istihza kımıldanışının bir reaksiyonu olarak - fakat bu da muhakkak değil *ve belki de* kısmen doğru-merhamete benzer bir şey duyuyordu.” (Peyami Safa, Matmazel Noraliya'nın Koltuğu, s. 185).

Ki

“Sen *ki* bütün dilleri ezbere bilirsin.” (Oğuz Atay, Tutunamayanlar, s. 199.).

“Bir ses *ki*, şu tahta bölme gibi önüne çıkan her maddeyi bir tül kadar inceltip delik deşik ederken açtığı ince boşluklardan içeriye, cevheri örselenmeden, elenmişbir hâlde giriyor.” (Peyami Safa, Matmazel Noraliya'nın Koltuğu, s. 8).

“Garibi şu *ki*, Sör Aleks, siyah elbisesinin içinde filiz gibi boyu, bembeyaz koleret'i ile alnına kaldırılmış bir saraylı yaşmağına benzeyen başlığı arasında sivilceli kansız yüzü, narçiçeği kırmızılığındaki dudaklarıyla şimdi karşımda belirse ve bana tekrar o suali sorsa, galiba aynı cevaptan başkasını bulamayacağım; yine balık gibi göl içinde doğduğumu söylemeye başlayacağım.” (Reşat Nuri Güntekin, Çalığı, s. 11).

Yani

“Turgut, *yani* bir bakıma bir zamanlar onun en iyi arkadaşı, olayı gazeteden, yani olayları veren bir ogandan öğrendiği için, olay diye adlandırılabilirdi bu durumu.” (Oğuz Atay, Tutunamayanlar, s. 27).

“Tecrübeyle biliyordu ki, hiç bir ölüm vakası, gerçek aktüalitesi içinde, *yani* geçmişe mal olup da muhayyileye hafıza yoluyla girmeden evvel, tesirini göstermezdi.” (Peyami Safa, Matmazel Noraliya'nın Koltuğu, s. 184).

“Adalıyız biz. Tiyam, *yani* asıl teyzem buraya haftada üç defa sökülük ve düğme dikmeye, çamaşırları tamir etmeye gelirdi, beni de getirirdi.” (Peyami Safa, Matmazel Noraliya'nın Koltuğu, s. 266).

Velev / Velev ki

“Hâlbuki bir sanat sahibi olabilmemiz için Türk sanatkârının eserini *velev* zayıf olsa bile ecnebi eserine tercih etmemiz lazımdır.” (Ahmet Hamdi Tanpınar, Yaşadığım Gibi, s. 387).

“İki saatte, iki yüz suale, iki yüz cevap az değil zannederim, enişte, *velev* evet, hayır gibi kısa cevaplar olsun.” (Reşat Nuri Güntekin, Çalıkuşu, s. 385).

“Çünkü orada isteyen bir Bonnard’ı, *velev ki* ikinci derecede bir eserle olsun, seyrediliyor.” (Ahmet Hamdi Tanpınar, Yaşadığım Gibi, s. 32).

Velhasıl

“Bunların arasında bulunduğu söylenen dâhiler, bilgisizliğin mazeretinden de mahrum oldukları için büsbütün ahmaktırlar tarzındaki sözlerini de hatırlayarak Voltaire'den Anatole France'a kadar gelen imansız istihza zürriyetinin, babasıyla beraber onu da peşine takan zincirine daldıkça bulanık ve aydınlığı gittikçe azalan gözlerini yumduğu âna kadar sürdükten sonra, içini bastıran ve evvelce geçirdiklerinin bir çeşidinden başka bir şey olmayan buhran korkusu, onu Sirkeci'den Osmanbey'e götürüp tramvayda, Kapalıçarşı'dakine benzemiyen vebu sefer yüreğinde bir çırpıntı değil, vücudunun neresinde olduğunu anlamadığı bir sıkışma yahut gerginlik yahut bir kasılma yahut bir patlama hazırlığı, *velhasıl* tarif edilmez bir sıkıntı ve yine eskilerden hiç birine benzemiyen, yarım saat sonra bir hekime anlatılması lâzım gelse karakteristik teferruatını mutlaka unutacağı bir bunalma halini alırken kapıyı açan hizmetçinin karaltısı arkasında Suzy'nin hayaleti belirmediği anda azalır gibi olmuş, fakat kadının hayretinden anlamıştı ki, saklanmasına imkân olmayan ruh sefaletini ondan başkasına göstermemek için, yine holün en karanlık köşesinde oturup Selma'yı beklemek bahanesine sarınarak Amerikan mecmualarına göz gezdirir gibi yapması lâzımdı ve öyle yaptı.” (Peyami Safa, Matmazel Noraliya'nın Koltuğu, s. 70-71).

“İssız yollar, tozlu yaylalar, kireç sıvalı kasaba otelleri, çember sakallı eşraf, yamalı donlu rençberler, *velhasıl* maddi ve manevi sefalet ve mahrumiyetine hiçbir şefkatin eğilmediği kadın, erkek, çocuk, bir yığın halk gündelik hayatları, hülyaları, ısrırapları, küçük ve geçici saadetleri ile fikir ve yazı hayatına doğmak için beni boğacak kadar sıkıştırırlar.” (Ahmet Hamdi Tanpınar, Yaşadığım Gibi, s. 63).

3.2.2.3.3.4.1.2. Azərbaycan Türkçesinde

Bəlke: Belki

Melik Mehemed, *belke* gayıdıblar. “Melik Muhammet, belki kayıplar.” (Azərbaycan Masalları, Yahşılığ, s. 156).

Onu getirt, gözlerini *belke* o aç a bildi. “Onu getirt, gözlerini belke o açabildi.” (Azərbaycan Masalları, Rum Padşahı, s. 319).

Ki

Ay böyük şahım, benim de üreyim var, isteyim var. Men *ki* daş deyilem. “Ey böyük şahım, benim de yüreğim var, isteğim var. Ben *ki* taş değilim.” (Azərbaycan Masalları, Sehrli Sümbül, s. 181).

Söz *ki* var guş kimidir. “Söz *ki* var, kuş gibidir.” (Ahmedzade vd, AD, s. 270).

Bu kişi tayfası *ki* var, görünür, elə ürəyinin bir guşəsi qaranlıq olur, -istər uşaq olsun, istər böyük. “Bir grup kişi var *ki*, yüreğinin bir köşesi karanlıq olur, -ister uşaq olsun, ister böyük.” (Kazımov, MAD, s. 363).

Yəni: Yani

Bu elave oruçlugun ilk, *yani* şeban ayının on beşinci gününde orucdan başğa mö'min bende bu geceni sehere kimi ara vermeden namaz gilmalıdır. “Bu ilave orucun ilk, *yani* Şaban ayının on beşinci gününde oruçtan başğa bu gece sabaha kadar ara vermeden namaz kılınmalıdır.” (Molla Nesreddin).

Neçe *yani* hara gedir. “Nasıl *yani* nereye gider.” (İsmayıl Şihli, Ayrılan Yollar).

3.2.2.3.3.4.1.3. Türkmen Türkçesinde

Ki

Köpden köp doğay selam gönderyeris, kim *ki*, Arnağurban Agageldi oglunıñ tarapından, Sarık ili ismiden. (Atacan Tagan, Saragt Galası)

3.2.2.3.3.4.1.4. Gagavuz Türkçesinde

Ki

İnsan oolu hilebazdır, kimse bilmez onun fendini. O *ki* kimselere da eylik idersan arada, onnardan kuru kendini. “İnsanoğlu hilebazdır, onun düşüncesini kimse bilmez. O ki kime iyilik ederse onlardan kuru kendini.” (Manov, G, s.126).

O zaman *ki* bän annadım, mali-ma. “O zaman ki ben anladım malima.” (Kvilinkova, MGHT).

Yani:

Elhette ki bu cailler bilmezdiler, *yani* Türkiye'nin hem Romanie'nin alfahetleri bir kökten Latinden. “Elbette ki bu cahiller bilmezler, yani Türkiye'nin Romanya'nın alfabelerinin bir kökten olduğunu.” (Baboglu, s. 57).

Tablo 80. Ara Söz Bağlaçları

TT	AT	TmT	GT
bahusus			
belki / belki de / ve belki / ve belki de	bəlkə də		
ki	ki	ki	ki
yani	yəni	yani	yani
velev / velev ki			
velhasıl			

- TT'nde *bahusus*, *velev/velev ki*; *velhasıl*;
- TT'nde *belki/ belki de / ve belki/ ve belki de*; TmT'nde *bəlkə də*;
- TT, AT, TmT ve GT'nde *ki*; *yani*.

Yukarıda görüldüğü gibi, Oğuz şivelerinde kullanılan ara söz bağlaçlarından - *ki* ve *yani* ortaktır. Oğuz şivelerinde kullanılan ara söz bağlaçlarında (TT'nde belki AT'nde belke de) bazı ses bilimsel farklılıklar da görülmektedir. Bazı sözcüklerin (*bahusus*, *velev/velev ki*; *velhasıl*) ara söz bağlacı olarak kullanımına, sadece TT'nde rastlanmaktadır.

3.2.2.4. Ünlem Edatı

Oğuz şivelerinde ünlem edatı, Türkiye Türkçesinde *ünlem*, *ünlem edatı*; Azerbaycan Türkçesinde *nida*, Türkmen Türkçesinde *ümlük*, Gagavuz Türkçesinde *duygucular* terimleriyle adlandırılmaktadır. Gramerlerimizde ünlemlerle ilgili olarak dikkati çeken ilk konu, sözcük türleri sınıflandırmalarında ünlemlerin yeri

meselesidir. Sözcük türleri arasında ünlemlerin yeri konusunda Türkiye Türkçesinde, iki farklı görüş bulunmaktadır. Bunlardan birincisi sözcük türlerini isimler, fiiller ve edatlar olarak üçe bölüp ünlemleri de edatlar içerisinde değerlendiren görüş, ikincisi ise sözcük türlerini sekize ayırarak ünlemleri bağımsız bir sözcük türü olarak değerlendiren görüştür.

3.2.2.4.1. Oğuz Şivelerinde Ünlem Edatının Tanımı

Ünlem edatları; sevinç, keder, ıstırap, teselli, nefret, korku, hayıflanma, coşku, üzüntü gibi duyguları; düşünceleri anlatan veya yansımaları, seslenmeleri; onay, red, sorma ve gösterme gibi anlatım biçimlerini ifade eden sözcüklerdir.

3.2.2.4.1.1. Türkiye Türkçesinde

Arapça karşılığı *nida* olan ünlem, Türkçede ‘ses, yüksek ses’ anlamına gelen ‘ün’ kelimesinden teşkil olmuştur (Bilgegil, 2009: 223). Ünlemler, herhangi bir durum ya da olay karşısında ansızın beliren duygular sonucu ağızdan bir çırpıda çıkan ve o anki duyguları daha etkili bir şekilde anlatmaya yarayan kelimelerdir. “Coşkunun söze dönüşmesiyle, yani bir coşkunun etkisiyle içten kopup gelen; sevinç, korku, üzüntü, acı, şaşma... duygularını canlı canlı anlatmaya yarayan” (Gencan, 2001: 516); “çağrı, buyruk, yasaklama gibi özel durumları bildiren; ya da bir doğa sesini yansıtan” (Koç, 1996: 275) sözlerdir.

Ergin, his ve heyecanları, sevinç, keder, ıstırap, nefret, hayıflanma, coşkunluk vs. gibi ruf hallerini, tabiat seslerini, seslenmeleri; tasdik, red, sorma, gösterme gibi beyan şekillerini ifade eden edatlara ünlem edatları (329) demektir.

Korkma, ünlemi, söz içinde konuşanın acıma, beğenme, sevinç, korku, çaresizlik, şaşkınlık, üzüntü, dua, hayret, pişmanlık, kıskançlık, özlem gibi çok çeşitli duygu ve heyecanlarının etkili ve kısa bir biçimde anlatmaya; karşısındakilere seslenmeye, çağırmaya, cevap vermeye, göstermeye, sormaya, onları onaylamaya, redde veya tabiattaki sesleri taklit yolu ile kelimeler türetmeye yarayan bir söz türü (1140) olarak tanımlamaktadır.

Türkiye Türkçesinde, ünlem edatları; her türlü duygu ve düşüncenin anlatıldığı sözcükler olup yansıma sözcükler de ünlem edatları içerisinde yer almaktadır. Ancak, Saussure, ünlem ve yansımaların, Hint-Avrupa dillerine

dayanmasını ve bu durumun Türk dillerine iyi örnek olmamasını sebep göstererek ünlemlerin dilde ikinci derecede yer aldığını ve onların taklitle oluşması meselesinin belirgin şekilde tartışmalı olduğunu (1976:102) ifade etmektedir.

3.2.2.4.1.2. Azerbaycan Türkçesinde

Nida, söz içinde konuşanın sevinç, üzüntü, korku, şaşkınlık, özlem vb. gibi çok çeşitli duygusunu ifade etmeye; karşısındakine cevap vermeye, seslenmeye, sormaya yarayan (Kartallıoğlu ve Yıldırım 2007: 215) sözcük türüdür. Azerbaycan Türkçesinde ünlem edatları, *his veya heyecan bildiren* (Abasov, 1958: 135; Kazımov, 2010: 387) sözcükler olup AT’nde benzer şekillerde tanımlanmaktadır.

3.2.2.4.1.3. Türkmen Türkçesinde

Ünlemler, *sözlük anlamlarını kaybeden* (Söyegov, 2000: 561; Azimov vd., 2011: 269), *cümlede hiçbir soruya cevap olmayan ve hiçbir cümle ögesine bağlanmayan, esasen kişinin duygularını, isteklerini bildiren yardımcı sözlerdir* (Azimov vd., 2011: 269). Türkmen Türkçesinde, cümle dışı unsur olarak ele alınan ünlem edatları; *beğeni, inanç, duygu anlatan* (Azimov vd., 2008: 216) sözlerdir.

Ünlem edatları, cümlede anlatılan fikre ek olarak çeşitli anlamlar bildirmek için kullanılan yardımcı sözlerin bir bölümüdür ve ünlem edatları, *kişinin ruhi durumlarını anlatan sözler olup istek ve dilek anlatan sözler* (Weyisov, 2008: 402) olarak ikiye ayrılmaktadır. TmT’nde ünlem edatı benzer şekillerde tanımlanmaktadır.

3.2.2.4.1.4. Gagavuz Türkçesinde

Gagavuz Türkçesinde ünlemler, *türlü duyguları anlatmaya yarayan, grammatikal belirtileri olmayan* (N. İ. ve İ. İ. Baboğlu, 1999: 192) kelimelerdir.

3.2.2.4.2. Özellikleri

Oğuz şivelerinde ünlem edatları konusu, diğer sözcük türlerine oranda daha az işlenmiş bir konudur. İnsanoğlunun duygu ve düşüncesini, sevincini, üzüntüsünü, şaşkınlığını dışa vurma ihtiyacından doğan ünlemler, şüphesiz ki, bütün dillerde mevcut olup insanoğlunun ilk sözcükleri olarak kabul edilmektedir. Ünlem olarak kabul edilen sözcükler, hem kişiden kişiye hem de toplumdan topluma çeşitlilik göstermektedir. Diğer sözcük türlerinin aksine ünlemler, daha ziyade, sözlü dilde çok

kullanılmaktadır. Bu gibi durumlardan dolayı, ünlemlerin yazıya geçirilmesi zorlaşmaktadır. Oğuz şivelerinde kullanılan ünlemlere bakıldığında kimi ünlemlerin ortak kimi ünlemlerin ise farklı olduğu görülmektedir. Bu, kişilerin sesi yazıya geçirmesiyle alakalı bir durumdur. Bu konu hakkında Delice, şu bilgileri vermektedir: “Diğer sözcük türleri boğumlu seslerden oluşmakta iken ünlemler hem boğumlu hem boğumsuz seslerden oluşabilir. Boğumsuz seslerden oluşan ünlemler kişiden kişiye çok değişik biçimlerde söylenebilir ve yazıya aktarmak da saymaca değer taşımadığı için zordur ve kişiden kişiye çeşitlenir. Bu tür boğumsuz ünlemler tüm dünya dillerinde aynı olsa bile söyleyiş açısından değişebilir: of (Türkçe), oof; ouch/ow (İngilizce); ah (Türkçe), ach (Almanca) gibi.” (2008: 157).

Dil, insanlar arasında iletişimi sağlayan bir araç olduğuna göre, iletişimin sağlıklı bir şekilde gelişebilmesi için iletilen bilginin gönderici tarafından alıcıya doğru iletilmesi gerekmektedir. İşte bu noktada da dil kuralları devreye girmektedir. His ve heyecanların alıcıya geçebilmesi noktasında insanoğlu ünlemlere ihtiyaç duymaktadır. İletişimde ünlemlerin önemini Alyılmaz, şu sözlerle dile getirmektedir: “Verici ile alıcı, hitap ile muhatap arasında iletişimin sağlanabilmesi için bir duruma ihtiyaç vardır. Seslenmeler, seslenme grupları söz konusu iletişimin gerçekleşmesinde uyarıcı, uyarıcı, dikkat çekici görevini üstlenirler. Yani verici, alıcıya mesajı, sözlü veya yazılı olarak iletirken önce ona seslenir/ hitap eder ve onu bu seslenmeler vasıtasıyla iletişim ortamına çekerek mesajını iletir/ bilgiyi aktarır. Seslenmeler/ seslenme grupları vericinin ve alıcının durumlarına, birbirleriyle olan münasebetlerine ve mesajın niteliğine uygun olarak seslenme ünlemleriyle birlikte kullanılır. Seslenmeleri/ seslenme gruplarını kuvvetlendirmek, pekiştirmek ve vurgulamak amacıyla kimi zaman işaretli, kimi zaman da işaretsiz olarak kullanılan ünlemler, gerçekte görevli dil öğeleri olmalarına rağmen, seslenmelerle/ seslenme gruplarıyla adeta belirten-belirtilen/ tamlayan-tamlanan ilişkisi kurar.” (1999: 534).

Herhangi bir sözcüğün sözlü dilde yüksek sesle, vurgulu bir şekilde söylendiğinde ünlem olabilme özelliği, ünlemleri diğer sözcük türlerinden ayırmaktadır. O hâlde bütün sözcükler, ünlem olarak kullanılabilme özelliğine sahiptir, özellikle de özel isimler, akrabalık isimleri ünlem olabilme kabiliyetindedir. Bu konu hakkında, Tiken şu bilgileri aktarmaktadır: “Ünlemler öteden beri ünlem olarak kullanılan kelimelerde tabiat sesini taklit eden kelimeler ve ünlem durumuna

geçmiş isim ve fiil şekillerinden meydana gelen kelime ve birleşikler halinde görülüyor. Cümle şekillerinden gelme, genellikle duygu cümlelerinin kısaltmasıyla olmaktadır. Zaten bu duygu cümleleri de bir çeşit ünlemdir. İsimler de hitap şeklinde söylendiğinde ünlemleşmiş olur. İsimlerden gelen ünlemlerin de bu suretle ortaya çıktığı anlaşılıyor. Bazı ünlemlerin de tersine bir gelişmeyle isimleştikleri görülmektedir.” (2004: XX). “Ünlemler, ad soylu sözcüklerin bir bölümü olduklarından, diğer ad soylu sözcükler gibi kimi zaman, adların birçok özelliğini taşır. Ad durumu, iyelik ve çoğul eklerini alır ve kimi zaman da ad gibi kullanılır: ahi, ahını, ahından, ahlar, oflar, vahlar... gibi Türkiye Türkçesinde kimi sözcükler kullanılışlarına göre zaman zaman ad, sıfat, ilgeç, belirteç olabilirler. Yani tümce içinde bir ad, bir sıfat gibi ya da bir sıfat, ad gibi kullanılabilir. Oysa ünlemler, adın dışında öteki sözcük türlerinin yerine kullanılamaz.” (Aksan, 1976: 48-49). Sözcük türetmeye uygun olmayan ünlemlerin tamlamada tamlayan veya tamlanan olarak da kullanılabilirdiği görülmektedir. Böyle durumlarda ünlemler, artık isim olarak kullanılmaktadır: ahımın dumanı, onun ahi vb.

Ünlemlerin sözdiziminde belli bir yeri yoktur. Cümlenin başında, sonunda veya ortasında bulunabilir (Koç, 1996: 275). *Cümle değerinde sözler* (Ediskun, 2005: 322) olan ünlemlerin, *cümle içinde seyrek de olsa özne, tümleç ve yüklem oluşlarına rastlanmaktadır* (Aksan, 1976: 49). Ama ünlem olarak kullanılabilen sözcüklerin özne, tümleç ve yüklem olma durumlarında ünlem olma özelliği zayıflamaktadır.

Duygu ve düşünce bildiren bu sözcükler için; AT’nde *nida*; TmT’nde *ümlük*; GT’nde *duygucular*; TT’nde hem *ünlem* hem de *ünlem edatı* terimlerinin kullanıldığını görmekteyiz. Türkiye Türkçesi dışındaki Oğuz şivelerinde ünlemler, çoğunlukla, müstakil bir sözcük türü olarak ele alınmakta ve tek bir terimle karşılanmaktadır. Türkiye Türkçesinde hem ünlem hem de ünlem edatı terimlerinin kullanılmasının sebebi, sözcük türü sınıflandırmalarında görülen ikili durumdur. Sözcük türleri üçe bölünüp ünlemler edatlar içerisinde ele alındığında, genellikle, ünlem edatı terimi tercih edilmektedir (Ergin, 2007: 329, Deny, 2012: 630). Ünlem edatı terimini hatta ünlem terimini bile hiç kullanmadan, edatların seslenme edatları, gösterme edatları, cevap edatları, bağlama edatları ve son çekim edatları, soru edatları (Kara, 2001: 46; Bayatlı, 1996:388) şeklinde gruplandırıldığı da görülmektedir. Lakin ünlem terimi, daha yaygın olarak tercih edilmektedir (Özkan,

1996:178; Gencan, 2001: 516; Aksan, 1976: 47; Bilgegil, 2009:224; Banguoğlu, 2007:397; Ediskun, 2005: 103; Koç, 1996:164; Korkmaz, 2009: 1040; Demir ve Yılmaz, 2010: 200; Kartallıoğlu ve Yıldırım, 2007: 215; Yılmaz, 2009: 175). Ayrıca ünlem ve ünlem edatı terimlerini birlikte kullanan araştırmacılar da (Delice, 2008: 157; Eker, 2011: 383) mevcuttur.

Oğuz şivelerinde ünlemler, genellikle, *sözlük anlamı olmayan sözcükler* (N. İ. ve İ. İ. Baboğlu, 1999:192; Söyegov, 2000: 56; Azimov vd., 2011:119; Şiraliyew ve Abdullayew, 1986: 130) olarak kabul edilmektedir; ancak ünlemler; *mefhum bildirmese de anlamlı sözcükler* (Kazimov, 2010: 388) olarak da kabul edilmektedir. Zaten, sözcük türü sınıflandırması yaparken ünlemler; *anlamlı-görevli kelimeler* (Korkmaz, 2009:1051) sınıfındadır. Ayrıca gramerlerimizde ünlemler, hem *dilbilgisel anlamlı sözcükler* (Delice, 2008: 3) hem de yansımalarla birlikte *özel sözcükler* (Yılmaz, 2009: 175) olarak kabul edilmektedir. Ancak, kaynaklarda Türkçedeki ünlemlerin hem müstakil hem de yardımcı sözcüklerden ayrı olarak değerlendirilmesi gerektiği (Kononov, 1956: 60) düşüncesi de mevcuttur.

Ünlemler, taranan dil bilgisi kitaplarında cümle dışı unsur olarak kabul edilmektedir (Karahan, 2010: 37; Azimov ve Baylıev, 1959: 74-75, Azimov vd., 2011: 269; Azimov vd., 2008: 216; Söyegov, 2000: 562). Ünlemleri, cümle dışı unsur kabul edenlerin yanında, ünlemleri cümle ögesi olarak kabul edenler de vardır. Delice, ünlemlerin asıl olarak kullanıldığında cümle ögesi olarak ünlem tümlecini (ÜT) oluşturduğunu, ayrıca bu gruptaki ünlemlerin cümlenin herhangi bir ögesini değil de doğrudan cümleyi tamamladığını (2008: 157) ifade etmektedir.

3.2.2.4.3. Ünlem Edatlarının Sınıflandırılması

“Çağırarak, ondan bir şey sormak, ona bir iş gördürmek veya bir şey göstermek için dikkati çekmeye yarayan çağrılı ünlemler ve duyguları ifade etmeye yarayan dokunaklı ünlemler” (Deny, 2012: 630) olmak üzere iki tür ünlem edatından bahsedilmektedir. Ayrıca ünlemler, *tek bir sözcükten oluşan ünlemler ve tümce olarak kullanılan ünlemler* (Kononov, 739) şeklinde ikiye ayrılmaktadır.

3.2.2.4.3.1. Oğuz Şivelerinde Ünlem Edatlarının Sınıflandırılması

3.2.2.4.3.1.1. Türkiye Türkçesinde

Ünlemler, Türkiye Türkçesinde; *çağrı ünlemleri; dokunaklı, duygusal ünlemler* (Gencan, 2001: 516); ve bu iki ünlem çeşidine ek olarak *taklidi sesler* (Bilgegil, 2009: 225-234); *seslenme edatları, sorma edatları, gösterme edatları, cevap edatları* (Ergin, 2007: 598) ve bu dört ünlem edatına ek olarak verilen *duyguları anlatan asıl ünlemler* (Demir ve Yılmaz, 2010: 200) şeklinde sınıflandırılmaktadır.

Türkiye Türkçesinde; *asıl ünlemler, ünlem gibi kullanılan sözcükler* (Koç, 1996: 275-299); bu iki ünlem çeşidi yanında *yansıma sözcükler* (Aksan, 1976: 50; Bilgegil, 2009: 225-234; Banguoğlu, 2007: 397- 402) ve *sıfatlar ile fiillerin emir kipleri, yansımalar* (Ediskun, 2005: 322) gibi ünlem edatı sınıflandırmaları da yapılmaktadır. Doğrudan doğruya ünlem olarak kullanılan sözcüklerin yanı sıra, yansımalar, dilek, buyruk, dua kavramı taşıyan tüm sözcükler, tümceler bile ünlemlerin görevini yapabilmekte, unvanlar, kişi adları bile ünlem olarak kullanılabilir (Aksan, 1976: 47-48; Banguoğlu, 2007: 399).

Bu çalışmada ünlem edatlarının ele alınışına kaynaklık eden; duygu ifadesi olan ünlemler, seslenme ünlemleri, yansıma ünlemleri, onama onamama ünlemleri (Delice, 2008: 158-177) de bir diğer sınıflandırma çeşididir.

Dil bilgisinde, doğada duyulan seslerin taklit edilmesiyle oluşan sözcükler olarak bilinen yansıma sözcükler sese dayalı olduğu için birçok dilde birbirine benzemekte, bu tür sözcüklerin çoğu ikileme oluşturmaktadır. Yansımalar hem hayvanlara ait (mee, havv, miyav vb.) hem cansız varlıklara ait (şırıl şırıl, çat, zır zır, pat pat vb.) hem de insanlara ait sesler (cık, pih, püf) olarak cümlede isim, sıfat, fiil ve zarf olarak kullanılabilir. Bu tür sözcükler duygu ve çağırma ifadesiyle kullanıldığında cümlede ünlem olmaktadır. Yansımaların, sözcük türleri içerisindeki yeri konusunda da farklı görüşler yer almaktadır. Bazı gramerciler, yansımaları ve ses taklidi sözcükleri ünlemlere dâhil edip ünlemler içerisinde ele alırken (Banguoğlu, 2007: 397- 402; Ediskun, 2005: 322; Aksan, 1976: 50; Delice: 2008: 158) bazıları, bu sözcükleri ünlemlere dâhil etmemekte hatta yansımaları ayrı bir

sözcük türü olarak değerlendirmektedirler (Kononov: 60; Yılmaz: 175; Şiraliyew ve Abdullayew, 1986: 130; Zeynalov: 1993: 3; Zülfikar, 1999: 492- 495).

Zülfikar, *çüş, pist, hoş, bili bili, kuçu kuçu* gibi hayvanlara seslenme amacıyla kullanılan sözcüklerin bir duyguyu ifade ediyor olmasından dolayı bu tür sözcüklerin çağırma ünlemi içinde yer alması gerektiğini savunmaktadır. Zülfikar, ses taklidi kelimeleri ünlemler içerisinde ele alan Banguoğlu'nun *rap rap yürüme, kıs kıs gülmek, mışıl mışıl uyumak, şapur şapur öptü* gibi örneklerde kullandığı *rap rap, kıs kıs, mışıl mışıl, şapur şapur* gibi sözcüklerin aslında ünlemlerle ilgisinin olmadığını belirtmektedir. Ona göre, bu sözcükler, ses taklidi olup hareketi sınırlayan kelimelerdir. *Üflemek, hohlamak, puflamak* gibi fiillerin, fiil bahsinde kökü ses yansımaları kelimeye dayanan şekiller diye anlatılması gerektiğini; yoksa *hoh, puf, üf* diye köklerine bakıp bunların ünlemler olduğunu söylemenin doğru olmadığını ifade eden Zülfikar, ses yansımaları kelimelerin ünlemler içerisinde ve de ses yansımaları kelimelerin diğer bütün sözcük türleri gibi başlı başına ele alınması gerektiğini belirtmektedir. Ünlemler içerisinde ses taklidi kelimelerin yerinin Banguoğlu'nun gramerinde gösterdiği kadar geniş bir yeri tutmadığını vurgulayan Zülfikar, öte yandan, Ergin'in ünlemleri edatlar içerisinde zikretmesini de doğru bulmamaktadır (1999: 492- 495).

Görüldüğü gibi, Türkiye Türkçesinde duygu ve düşünce bildiren sözcüklerin ünlem edatı olması hususunda, birlik söz konusuyken taklidi sözcüklerin, yansımaların, bu gruba dâhil edilip edilmemesi konusunda farklı görüşler vardır.

3.2.2.4.3.1.2. Azerbaycan Türkçesinde

Azerbaycan Türkçesinde sözcükler, cümledeki anlam ve vazifelerine göre müstakil sözler ve yardımcı sözler olmak üzere iki bölüme ayrılmaktadır (Abasov, 1958: 37). Azerbaycan Türkçesinde, eşyanın adını, alametini, miktarını, hareketini bildiren sözler, müstakil sözlerdir. Öte yandan, müstakil sözleri veya ayrı ayrı cümleleri birbirine bağlayan, onların arasında ilgi kuran ve cümle ögesi olmayan sözcükler, yardımcı sözcükler olarak tanımlanmaktadır. Azerbaycan Türkçesindeki ünlemler yapılarına göre; *basit ve birleşik* olmak üzere ikiye (Abasov, 1958: 135-136) ayrılmaktadır.

3.2.2.4.3.1.3. Türkmen Türkçesinde

Türkmen Türkçesinde ünlemler, *kişinin duygularını bildiren ünlemler ve kişinin isteğini, dileğini bildiren ünlemler* (Weyisov, 402; Azimov vd., 2011: 269-270) şeklindedir. Ayrıca, Türkmen Türkçesinde, ünlemler: *seslenme edatları, soru edatları, gösterme edatları, cevap edatları* (Bayatlı, 1996: 388) olarak da ele alınmaktadır.

3.2.2.4.3.1.4. Gagavuz Türkçesinde

Gagavuz Türkçesinde ünlem edatları kendi içerisinde; *duygu ünlemleri, seslenme ünlemleri, sorma ünlemleri, gösterme ünlemleri, cevap ünlemlerinden* (Özkan, 1996: 178) oluşmaktadır.

Oğuz şivelerinde ünlem edatlarının tasnifi hususunda birlik olmadığı görülmektedir. “*Ünlemlerin sözlüksel öğeler arasından bir listesini oluşturmak mümkün görünmemektedir; ancak, ünlem olarak türetilmiş olan veya genellikle ünlem olarak kullanılmakta olan ünlemlerin örneklere dayalı listesi oluşturulabilir.*” (Delice, 2008: 157) görüşünden yola çıkılarak bu çalışmada ünlem edatları, aşağıdaki şekilde listelenmektedir.

3.2.2.4.3.2. Duygu İfadesi Olan Ünlemler

İnsanoğlu, var olduğundan itibaren duygularını dışa vurma ihtiyacı hissetmiştir. Bu nedenle duygu ünlemleri, insanlığın ilk sözcükleri olarak görülmektedir. Duygu ifadesi olan ünlemler, kişiden kişiye ve toplumdan topluma değişmekle birlikte, ağızdan çıktığı şekliyle yazıya geçirilmesi zor olan sözcüklerdir. Bu tür ünlemler, tek başına kullanılıp cümleyi doğrudan tamamlayabileceği gibi, bir isme seslenme işlevi üstlenerek ünlem edatı öbeğinin birinci birleşeni de olabilir. Bu durumda, ünlem edatı öbeği de ünlem yerine kullanılacağı için, bu birleşikler cümlenin ünlem tümlecini, oluşturmaktadır.

Bu çalışmada, türlü duygu hallerinin dışa vurumu olan ve boğumsuz ses dizisinden oluşan sözcükler, duygu ifadesi olan ünlemler olarak ele alınarak aşağıdaki şekilde listelenmektedir.

3.2.2.4.3.2.1. Oğuz Şivelerinde Duygu İfadesi Olan Ünlemler

3.2.2.4.3.2.1.1. Türkiye Türkçesinde

A

“A! Dadı, o şeylere sen ben inanırız, şimdiki gençler inanmaz, boşuna yorulma.” (Şemsettin Sami, Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat, s. 8).

“Bu hoş dilek kızlara sevinç çığlıkları attırdı, emeklerine tarifsiz bir ümit tadı kattı: Aaaaa! Benim ördüğüm çorabı giyen asker de Eskişehir'e ilk giren olsun.” (Turgut Özakman, Şu Çılgın Türkler, s. 254).

“Faruk bir çığlık bekliyordu. Beklediği oldu. Nesrin çığlığı bastı: Aaaaaaaaaa! Bu yaralılara ne oldu Faruk Bey? Nerede bunlar?” (Turgut Özakman, Şu Çılgın Türkler, s. 329).

Anam

“Beşinci emir: Benzin, motor yağı, vazelin, lastik, buji, tutkal, telefon, kablo, pil ve tel stoklarının yüzde kırkı... Anaam!” (Turgut Özakman, Şu Çılgın Türkler, s. 251).

“Kadın içerledi: Anaavv! Daha ne olsun ülen?” Kızması hoşlarına gitmişti. (Turgut Özakman, Şu Çılgın Türkler, s. 425).

Aman / Amanın

“Aman, Kâmran, çocukluk etme. O canavarla başa çıkamazsın, bir yerini kırar, diye bağıyordu.” (Reşat Nuri Güntekin, Çalığışu, s. 84).

“Aman, siz de hep beybabamla uğraşırsınız, dedi.” (Ömer Seyfettin, Yalnız Efe, s. 18).

“Ooh, aman, oooh...” (Orhan Kemal, Bereketli Topraklar Üzerinde, s. 285).

Ah

“Ah! Çalığışu, ihtiyar vaktimde yüreğimi dertli ettin, diyordu.” (Reşat Nuri Güntekin, Çalığışu, s. 414).

“Ah! Kâmran, Feride'nin kollarımda ne ümitsiz gözyaşlarıyla çırpınarak bunları söylediğini işitseydin!” (Reşat Nuri Güntekin, Çalığışu, s. 416).

Allah

“*Allah!*.. Kalk kız biraz soğuk su ver bana... çabuk, çabuk... bayılıyorum.” (Şemsettin Sami, Taaşşuk-ı Tal’at ve Fitnat, s. 32).

“Daha da güzelmiş. *Allah Allah!* Buradan güzel yer olur mu? Büyük Taarruz.” (Turgut Özakman, Şu Çılgın Türkler, s. 625).

“*Allah Allah!* Adam beni sorguya çekiyor. Yazıyorum, gidiyor.” (Turgut Özakman, Şu Çılgın Türkler, s. 73).

Ay

“Ay! Hocam siz misiniz? Hiç de böyle parmak gibi gencecik hoca görmedim. Ben, sizi yaşlı başlı hoca sanıyordum.” (Reşat Nuri Güntekin, Çalığışu, s. 150).

“Nuran: -Ay! Serçeler geldi...- diye bağırmıştı.” (Ahmet Hamdi Tanpınar, Huzur, s. 350).

Dehşet

“Ertesi gün birinci ders vakasız geçti, ikincinin sonlarına doğru kapı aralandı; içeri giren Sör, hocaya bir şey söyledikten sonra beni eliyle dışarı çağırdı. *Dehşet!*” (Reşat Nuri Güntekin, Çalığışu, s. 26).

“ Şu hâlde Çalığışu'ndan sonra bana bir de gourde diye isim takılırsa, *dehşet!*...” (Reşat Nuri Güntekin, Çalığışu, s. 46).

“Fakat maşallah Recep Efendi, o bin liradan fazla değer yan bakışlarıyla sınıf penceresinden bakarsa *dehşet!*” (Reşat Nuri Güntekin, Çalığışu, s. 251).

Eyvah

“*Eyvah!* yüreğime iniyordu.” (Reşat Nuri Güntekin, Çalığışu, s. 237).

“Kulağıma: Aman, *eyvah!* diye bir ses geldi.” (Reşat Nuri Güntekin, Çalığışu, s. 281).

“*Eyvah!* Bugün kuliste acayip bir hava esiyor.” (Turgut Özakman, Şu Çılgın Türkler, s. 552).

Fesuphanallah

“*Fesuphanallah, fesuphanallah!* diye seslendi. Açsana yüzünü hanım?” (Reşat Nuri Güntekin, Çalığışu, s.124).

“*Fesuphanallah, fesuphanallah,* dedi. Emrinizi göreyim, bakayım.” (Reşat Nuri Güntekin, Çalığışu, s. 145).

Güzel

“Arkadaşlarım arasında masalımın doğru olduğundan şüphe eden varsa bu kutuyu görünce onlar da fikirlerini değiştirmeye mecbur olacaklardı. Ne *güzel!*” (Reşat Nuri Güntekin, Çalığışu, s. 51).

“Feride'nin yüzünde bir çocuk sevinci parladı: -Ne *güzel, negüzel!*” (Reşat Nuri Güntekin, Çalığışu, s. 404).

Ha / Hah

“*Ha!* Dedi. Bende sahi gidiyorlar sandımdı.” (Mehmet Rauf, Eylül, s. 53).

“*Hah,* nihayet imana geldin, aferim! Dedim.” (Sait Faik Abasıyanık, Havuz Başı, s. 64).

“*Hah!*... Gel sözüme... Ben hemen anladım.” (Sait Faik Abasıyanık, Havuz Başı, s. 94).

Hain

“*Hainler,* babamın her şeyi sattığını haber aldınız.” (Ömer Seyfettin, Seçmeler, s. 59).

“Sevininiz *hainler,* sevininiz!” (Ömer Seyfettin, Seçmeler, s. 81).

Hay

“*Hay* ağzını öpeyim... Erenler Evliyalar Hürmetine...” (Reşat Nuri Güntekin, Balıkesir Muharebesi Tanrı Dağı Ziyafeti, s.73).

“*Hay* Allah cezasını versin!” (Reşat Nuri Güntekin, Çalığışu, s. 52).

“Hatta onlar ne kadar bağırlarsa, dersin o kadar kuvvetle zihinlerine yerleşeceğine inanan Hatice Hanım bile memnun, ikide birde: - *Hay* Allah razı olsun kızım, kafacığım dinlendi, diyor.” (Reşat Nuri Güntekin, Çalığışu, s. 187).

Kahrolsun / Kahretsin

“*Kahrolsun* Lloyd George!” (Turgut Özakman, Şu Çılgın Türkler, s. 663).

“Allah *kahretsin!* Bu kadar basit bir hile neden daha önce benim aklıma gelmedi? Bir hafta sonra, burada bir tek İngiliz kalırsa, yuh olsun bana. Hazırlığınızı yapın!” (Turgut Özakman, Şu Çılgın Türkler, s. 74).

Maşallah

“*Maşallah!* Allah mübarek etsin.” (Mehmet Rauf, Eylül, s. 122).

“*Maşallah!* Efendim.” (Mehmet Rauf, Eylül, s. 36).

“*Maşallah!* Haliniz fena değil efendim.” (Ahmet Mithat Efendi, Bütün Oyunları, s. 75).

Ooo

“Suat biraz yüksek olan kenara yaklaşmış, *ooo!*, diyordu.” (Mehmet Rauf, Eylül, s. 65).

“Hacer pencereden birden, *ooo!*, dedi.” (Mehmet Rauf, Eylül, s. 212).

“*Ooo!*... Saat bir bu zamana kadar uyumak için insan miskin olmalı!” (Mehmet Rauf, Eylül, s. 20).

Of

“*Ooof!* *Of* ya!” (Turgut Özakman, Şu Çılgın Türkler, s. 577).

“*Of!* Alçak dünya *of!*” (Ahmet Mithat Efendi, Bütün Oyunları, s. 61).

“*Of* Rabbim!... Bu ne dert!” (Şemseddin Sami Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat, s. 120).

Oh / Ohh

“*Oh oh...* Hay ağzını öpeyim... Erenler Evliyalar Hürmetine...” (Reşat Nuri Güntekin, Balıkesir Muharebesi Tanrı Dağı Ziyafeti, s. 73).

“*Oh!* Çok. Nasıl!...” (Sait Faik Abasıyanık, Havuz Başı, s. 59).

“*Oh!* Of başım.” (Ahmet Mithat Efendi, Bütün Oyunları, s. 62).

Oha

“Şimdi ustalar gelir gidiyoruz yahu, ceza yiyeceğiz be. *Ohaa!* (Orhan Kemal, Ekmek Kavgası, s. 79).

“*Ohaa!*... hahahayy.” (Hüseyin Rahmi Gürpınar, Hayattan Sayfalar, s.16).

Oho

“Bir yıldır buradaydı. Nöbetçileri iyi tanıyordu. Düşündüğü çözümü anlattı. Yüzbaşı Seyfi, *ohooo...* dedi neşeyle, o kadarcık parayı, Yeni Cami önünde dilenir yine buluruz.” (Turgut Özakman, Şu Çılgın Türkler, s. 113).

Öf

“Kan kırmızı gelincikleri su dolu iki maşrapaya koyup masanın iki ucuna bıraktı. *Öf*be! Behçet sofraya bayılacaktı.” (Turgut Özakman, Şu Çılgın Türkler, s. 315).

“*Öf* be! Bir gün olsun yüzümüzü güldürecek bir şey söyleyemez misin yahu?” (Turgut Özakman, Şu Çılgın Türkler, s. 384).

Tu / Tü

“*Tuuu!* Allah cezanı versin senin... Evimi yakmağa kalktın Şerif Ali Dayı...” (Reşat Nuri Güntekin, Balıkesir Muhasebecisi Tanrı Dağı Ziyafeti, s. 44).

“*Tu* Allah belanı versin! Ben sana her sabah uşaklık mı yapacağım?” (Sait Faik Abasıyanık, Lüzumsuz Adam, s. 42).

“*Tü* Allah müstahakkını versin! Herife bak!” (Sait Faik Abasıyanık, Lüzumsuz Adam, s. 45).

Tuh/Tüh

“*Tuh*, görmüş şuna hele...” (Orhan Kemal, Bereketli Topraklar Üzerinde, s. 189).

“*Tuh*, utanıp arlanmaz!” (Orhan Kemal, Bereketli Topraklar Üzerinde, s. 189).

“*Tuh*, Allah müstahakkınızı versin! Hayâsızlar...” (Ömer Seyfettin, Mahçupluk İmtihanı).

Vah

“*Vah!* Bu kadar kanadı kırık olduğumuzu valla bilmiyordum” (Turgut Özakman, *Şu Çılgın Türkler*, s. 148).

“Böyle yanlışlıklar ara sıra oluyor, dedi. Fakında olmadan ikinizi de aynı yere tayin etmişler. *Vah* Huriye Hanım, *vah!*” (Reşat Nuri Güntekin, *Çalıkuşu*, s. 145).

“*Vah vah!*.. Siz de benim için üzüldünüz, dedim.” (Reşat Nuri Güntekin, *Çalıkuşu*, s. 148).

Vay

“*Vay* efendim *vay!*” (Ömer Seyfettin, *Bütün Eserleri*, s. 45).

“*Vay* delifişek... dedi.” (Turgut Özakman, *Şu Çılgın Türkler*, s.76).

“*Vay*, o, benim velinimetimdir ayol, dedi.” (Reşat Nuri Güntekin, *Çalıkuşu*, s. 148).

Ya

“*Ya!* Demek küçük hanımı kaybedeceksin.” (Peyami Safa, *Dokuzuncu Hariciye Koğuşu*, s. 54).

Ya! Kimden getirdin?” (Ömer Seyfettin *Seçmeler*, s. 26).

“*Ya!* Bu kurala da uyma var ha? -*Evet!* Ondan sonra haftada bir kere dahi evime giderim.” (Ahmet Mithat Efendi, *Henüz On Yedi Yaşında*, s. 104).

Yaşa / Yaşasın

“*Yaşayın!* Perdeleri kapalı küçük odaya geçtiler.” (Turgut Özakman, *Şu Çılgın Türkler*, s. 106).

“Uğultu kesildi. Dikkatler kürsüde toplandı. Tunalı Hilmi Bey bağırdı: *Yaşa!*”(Turgut Özakman, *Şu Çılgın Türkler*, s. 519).

“*Yaşasın* vatan! *Yaşasın* Osmanlılar!” (Namık Kemal, *Vatan Yahut Silistre*, s. 112).

Yazık

“*Yazık!*, bu, bana nasip olmayacak.” (Reşat Nuri Güntekin, *Çalıkuşu*, s. 193).

“Kes sesini be. *Yazık* senin erkekliğine!” (Reşat Nuri Güntekin, Çalıkuşu, s. 220).

“Ne *yazık!* Sana çok acırım, Feride.” (Reşat Nuri Güntekin, Çalıkuşu, s. 246).

Yuf / Yuh / yuha

“Sonra daha pis sesler yükseldi: *Yuh! Yuuh! Yuuuh!*” (Turgut Özakman, Şu Çılgın Türkler, s. 440).

“Allah kahretsin! Bu kadar basit bir hile neden daha önce benim aklıma gelmedi? Bir hafta sonra, burada bir tek İngiliz kalırsa, *yuh* olsun bana.! Hazırlığınızı yapın!” (Turgut Özakman, Şu Çılgın Türkler, s. 74).

3.2.2.4.3.2.1.2. Azerbaycan Türkçesinde

Aaa

A-a-a!.. Nolub sene?! “Aaa! Sana ne olmuş.” (Çağdaş Azeri Türkçesi Hikâyeleri, Hönkürtü Hikâyesi, s. 14).

Ah

Ah, o güzel dövrüm, güzel günlerim. “Ah, o güzel zamanım, güzel günlerim.” (Ahmedzade vd, AD, s. 283).

Ah, Allah elemesin batan günde, doğan ayda leke var, onda yohdur! “Ah, Allah etmesin, batan güneşte, doğan ayda leke var, onda yoktur!” (Çağdaş Azeri Türkçesi Hikâyeleri, Sahipsiz Ev, s. 30).

Ah, ne olub. “Ah, ne olmuş.” (Azerbaycan Masalları, Şirzad, s. 19).

Ahı / Ahi: Ah

Şehirliye ohşayırınız *ahi!* “Ah, şehirliye benziyorsunuz!” (Çağdaş Azeri Türkçesi Hikâyeleri, Samimi Dost, s. 4).

Ahi men ağlaya bilirdim. “Ah, ben ağlayabilirdim!” (Çağdaş Azeri Türkçesi Hikâyeleri, Nenemin Tütün Kesesi, s. 59).

Ahi sene demedimmi getme! Men bilirdim ki, sen Şirzadın elinde öleceksen!. “Ah, sen gitme, demedim mi! Ben senin Şirzad’ın elinde öleceğini bilirdim.” (Azerbaycan Masalları, Şirzad, s. 46).

Ah uf

Gadın *ah uf!* dedi. “Kadın, ah üf,! dedi.” (Çağdaş Azeri Türkçesi Hikâyeleri, Encir, s. 25).

Allah

Ne yaman müşküle düştü işim, *Allah!* (Kazımov, MAD, s. 392).

Aman / Aman Aman

Aman, aman! Köməyə gəlin! “Aman, aman! Yardıma gəlin.” (Ahmedzade vd, AD, s. 283).

Amandı, meni öldürmeyin, döymeyin, çarığ tikmeyi bilirem. “Aman beni öldürmeyin, dövmeyin, çarık dikmeyi bilirim.” (Azerbaycan Masalları, Usta Abdulla, s. 296).

A-maa-n! -Getdikce zeifleyen bu ses apaydın eşidildi. “Aman! Gittiçe zayıflayan bu ses, açıkça işitildi.” (Kazımov, MAD, s. 392).

Ay

Ay açık kilim tut! “Ay, açık kilim tut!” (Azerbaycan Masalları, Kiçik Bacı, s. 206).

Ay Allah sene ömür versin.! “Ay, Allah sana ömür versin!” (Azerbaycan Masalları, Tumar Pehlevan, s. 79).

Ay aman, meni öldürmeyin.! “Ay aman, beni öldürmeyin!” (Azerbaycan Masalları, Usta Abdulla, s. 292).

Ay-aman

Gorxdum, *ay aman*, yarıldı bağrım! “Korktum, ay aman, ödüm koptu!” (Ahmedzade vd, AD, s. 282).

Ay-hay

Ay-hay, amma ne aldınız? “Vay, ama ne aldınız?” (Kazımov, MAD, s. 392).

Beh beh: Vay vay

Beh-beh, bu otağ o birinden de gözeldi.! “Vay vay, bu çadır öbüründe de güzeldi!” (Azerbaycan Masalları, Sehavetli Gız, s. 369).

Beh, beh, bu ki ağıl dəryası imiş! “Vah, vah, bu ki ağıl deryası imiş!” (Kazımov, MAD, s. 387).

Bıy: Vay

Bıy, gözümün ağı, garası birce gızım var, onu da vereceyem size? “Vay, Gözümün nuru bir tek kızım var, onu da vereceğim size?” (Azerbaycan Masalları, Eyyar, s. 125).

Bıy, garı nene, bir az niye? “Vay, nine, biraz niye?” (Azerbaycan Masalları, Eyyar, s. 123).

Eh

Eh, sen de niye üzümə çekirsən!, dedim. “Eh, sen de üzümə benziyorsun! dedim.” (Çağdaş Azeri Türkçesi Hikâyeleri, Yaşıl Obaların Toyu, s. 73).

Eh, itlerinki dağlardı, alaçıklardı. “Eh, itlerinki dağlardı, kulübelerdi.” (Çağdaş Azeri Türkçesi Hikâyeleri, Yaşıl Obaların Toyu, s. 74).

Eh, bu da işdir. “Eh, bu da iştir.” (İ. Ə, Ahmedzade vd, AD, s. 281).

Eyvah

Mehzun könlüm, *ey vah, ey vah*, şad olacaqmış! “Mahzun gönlüm, eyvah, eyvah, şad olacqmış!” (Kazımov, MAD, s. 244).

Ha

Tülkülüyüne bah *ha!*... “Tilkiliğine bak, *ha!*” (Azerbaycan Masalları, Yahşılıg, s. 152).

Amma yolda sancılanıb yatmazsen *ha!* “Ama yolda sancılanıb yatmatmayasın *ha!*” (Azerbaycan Masalları, Yahşılıg, s. 157).

Dedesindan heberi yoha, bah *ha!* “Dedesinden haberi yok, bak *ha!*” (Azerbaycan Masalları, Gül ve Nesteren, s. 251).

Maşallah

Maşallah, ses var sende. (Çağdaş Azeri Türkçesi Hikâyeleri, Gulag Hesteliyi, s. 21).

Ode: Of (Hayranlık Bildirir).

Ode, heminçinar!... “Of, biraz önce çınar!” (Çağdaş Azeri Türkçesi Hikâyeleri, Hönkürtü Hikâyesi, s. 8).

Of

Of... Belim! (Çağdaş Azeri Türkçesi Hikâyeleri, Encir, s. 26).

Oh / Ooh

Oh, nələr çəkdiyimi bircə bilsəydin! “Oh, nələr çəkdiyimi bir bilsəydin!” (Ahmedzade vd, AD, s. 283).

Burdan özünə gılinc, *oh*, galhan, emud götürdü. “Burdan kendine kılıç, *oh*, kalkan, direk götürdü.” (Azerbaycan Masalları, Seyfelmülk, s. 23).

Ohay: Oh

Oxay, nə təmiz havadır! “Oh, ne temiz havadır!” (Ahmedzade vd, AD, s. 280).

Oho

Oho, padşah, sen bize hoş gelmişin! “Oho, padişah, sen bize hoş gelmişsin!” (Azerbaycan Masalları, Şahzade Fe’ruzun Nağılı, s. 100).

Oy

Oy! Bu hələ məni yaxşı tanımır. “Oy! Bu hâlâ beni iyi tanımıyor.” (Ahmedzade vd, AD, s. 280).

Oy, sən nə danışırısan? “Oy, sen ne danışyorsun?” (Ahmedzade vd, AD, s. 280).

“*Oy*, yandım!” (Kazımov, MAD, s. 390).

Pah: Vay

Pah, nə çoxdur İranda ləgəb. “Vay, İran’da lakapne çöktür.” (Ahmedzade vd, AD, s. 280).

Paho: Vay, of

Gelib ne gördü, *paho*, burada alem var!.. “Gelip ne gördü, vay, burada alem var.” (Azerbaycan Masalları, Şahzade Fe’ruzun Nağılı, s. 100).

Usta Abdulla getdi zirzemiye. Gördü *paho!*... “Usta Abdulla bodruma gitti ” (Azerbaycan Masalları, Usta Abdulla, s. 297).

Tacir bahib gördü ki, *paho*, deryaya atdığı öz oğlu imiş. “Tacir bakıp gördü ki, vay, denize attığı öz oğlu imiş.” (Azerbaycan Masalları, Vahtın Nağılı, s. 386).

Peh peh: Vay Vay

Peh, peh peh ne gözəl otağdı! “Vay, vay vay ne güzel çadırdı!” (Azerbaycan Masalları, Tüklüce, s. 140).

Tfu: Tuh/Tüh

Tfu, belə də biabırçılığ olar? “Tüh, böyle de rezillik olur mu?” (Ahmedzade vd, AD, s. 281).

Uf/Üf

Uf! Başım... (Kazımov, MAD, s. 387).

Ura

Ura, biz yənə galib gəldik. “Ura, biz yine kalıp geldik.” (Ahmedzade vd, AD, s. 281).

Uy

Uy, bu nədir.? “Uy, bu nedir?” (Ahmedzade vd, AD, s. 283).

Vah: Vah

Vah!.. Bu imiş dersi-üsuli-cədid. “Vah! Bu imiş usulu cədid dersi.” (Ahmedzade vd, AD, s. 282).

Vay / Vay vay

Vay, ata can! Atam, bu benim atamdı! “Vay, Ata can! Atam, bu benim atamdı.” (Azerbaycan Masalları, Şirzad, s. 44).

Vay, bu eyyarmış! Dediler. (Azerbaycan Masalları, Eyyar, s. 127).

Vay, niye geldin? İndi dev gelib seni öldürecek. “Vay, niye geldin? Şimdi dev gelip seni öldürecek.” (Azerbaycan Masalları, Tüklüce, s.).

Vay, vay, ahı niyə belə oldu? “Vay, vay sonu niyə böyle oldu?” (Ahmedzade vd, AD, s. 283).

Yahşı

Şirzad dedi: -*Yahşı*, indi de görüm yemeklerinin pulu neçeeledi? “Şirzad dedi: -Güzel, şimdi de yemeklerinin fiyatı ne kadar oldu göreyim” (Azerbaycan Masalları, Şirzad, s. 41).

Uşaglar, derviş babayam, men bir dua eleyim, siz de amin deyin. Uşaglar dediler: -*Yahşı*, dua ele, amin deyerik. “Uşaklar, derviş babayım, ben bir dua edeyim, siz de amin diyin. Uşaklar dediler: -Güzel!, dua et, amin deriz.” (Azerbaycan Masalları, Şahzade Fe’ruzun Nağılı, s. 97).

Yahşı, aparın, amma gözünüzden kenara goymayın. “Güzel! Götürün, ama gözünüzden ayırmayın.” (Azerbaycan Masalları, Yahşılıg, s. 150).

Yazığ / Hayıf / Heyf

Hayıf ki Elman’a elimiz çatmayacak. “Yazık ki! Elman’a elimiz yetişmeyecek.” (Çağdaş Azeri Türkçesi Hikâyeleri, Atamdan Sonra, s. 6).

Heyf benim sene etdiyim ehliyyet! “Yazık! benim sana ettiğim iyilik.” (Azerbaycan Masalları, Sehrli Sünbül, s. 178).

3.2.2.4.3.2.1.3. Türkmen Türkçesinde

A

A, öyi, nâderis-â? “A, evi neyderiz a?” (Söyegov, TDG, s. 567).

A, batır gız, tora düşdüñmü? “A, batır kız, tora³⁰ düştün mü?” (Söyegov, TDG, s. 567).

Aman

Gülnahal diyır, acap derde galıp men,

Özüm öz başıma sövda salıp men,

Anıñ cemalıga muşdak bolup men,

Elgenmesin, gelsin-*aman* diygey siz. “Gülnahal der, yaman derde kaldım ben, kendi başıma kendim sevda saldım ben, onun yüzüne hasret olup ben, beklemesin, gelsin aman deyin siz.” (Türkmen Destanları, Şahsenem-Garip, s. 294).

Sağ gidip, *aman* gelin! “Sağ salım gidip gelin.” (Atacan Tagan, Saragt Galası)

Ah

Ah, dünya, dünya...” (Söyegov, TDG, s. 571).

Ah, süytçi gız, süytçi gız,

Süydüfi nâahili süyci!

Sözle, niireden aldın

Sen buu caadılı güyci? “Ah sütçü kız, sütçü kız, sütün ne kadar tatlı! Söyle, nereden aldın, sen bu büyülü gücü?” (Ata Atacanov'un Şiirleri, s. 84).

Aaynaanızı kaksam ağşam,

Oğlan, gatı kakma diydiñ.

Ah, delmirip baksam ağşam,

Besdir, beyle bakma" diydiñ.

Bakma, oğlan,

Bakma, diydiñ.

³⁰ Sık gözlü balık ağı

Yanan caanı yakma, diydiň. “Pencerenize vursam akşam, oğlan, hızlı vurma, dedin. Ah, yalvarıp baksam akşam, yeter, böyle bakma, dedin. Bakma, oğlan, Bakma, dedin, yanan canı yakma, dedin.” (Ata Atacanov'un Şiirleri, s. 108).

Ay

Ay, çöli küyseyändir-dä diyyär eken. “Ay, ovayı özlemiştir de, diyormuş.” (Türkmen Masalları, Kelgırmak, s. 60).

Ay, hiçle. “Ay, hiç te.” (Azimov, TD, 2008, s. 96).

Alla can/ Huday / Yareb: Allahım

Huday-ey, özüň garaşık edeveri, beren derdiňi özüň dep edeveri diyip samırdaberipdir. “Ey, Allah’ım, kendin bir bakış atıver, verdiğin derdi kendin def ediver diyerek mırıldanmış.” (Türkmen Masalları, Kelgırmak, s. 53).

Şasenem gız diyerler meniň adımga, Bir ah ursam, älem yanar odumga, Yaradan zulcelal yetiş dadımga, *Yareb*, niçik olar gelmez Garıbm? “Şahsenem kız derler benim adıma, bir ah çeksem, alem yanar oduma, yaradan, zülcelal yetiş imdadıma, Yarab, nasıl olur, gelmez Garıbm?” (Türkmen Destanları, Şahsenem-Garip, s. 292).

Alla canım, bu gızlarıň haysısı Gövher kä?” diyip garap durdı. “Allahım, bu kızların hangisi Gövher ki? diyerek baktı.” (Gövher Kız ve Şıralı Bey, s. 603).

Bay-bow: Ey, Vay

Bay-bow! Kakam begener. “Vay! Babam beğeniyor.” (Söyegov, TDG, s. 567).

Bay-bay-ow: Ey, Vay

Bay-bay-ow, bu ne darja köçe eken. “Vay, bu ne ip bükme makinesiymiş.” (Söyegov, TDG, s. 567).

Bäy-bäy: Ey, Vay

Bäy-bäy, insan, senin gız bolayışın-a! “Vay vay, insan, senin kız oluşuna da!” (Söyegov, TDG, s. 570).

Berekalla / Tüveleme/ Tüwölömö: Maşallah

Tüveleme, miive bol.

Göögem yetişiyäa diydi.

Bakcalarıñ bir çeti

Guma bitişiyäa diydi. “Maşallah, meyve bol. Sebze de yetiştiriyor dedi. Bahçelerin bir ucu kuma bitiştiriyor dedi. Yerin haklı hükümdarı” (Ata Atacanov'un Şiirleri, s. 312).

Bu meydanda kovup yetdin,

Berekalla, han Övezim!

Maña tüys ogulluk etdiñ,

Sana gurban han Övezim! “Bu meydanda kovalayıp yetiştin, Maşallah, han Övez'im! Bana dosdoğru ogulluk ettin, Sana kurban olayım han Övez'im!” (Koroğlu Destanı).

Bo-how: Be hey

Bo-how! Seniñ hiç zatdan habarıñ yok. “Be hey! Senin bu kişiden haberin yok.” (Söyegov, TDG, s. 570).

Bo-o: Ooo

Bo-o! Bu örän gowı. “Ooo! Bu çok iyi.” (Söyegov, TDG, s. 570).

Ey way: Eyvah, Vay

Öptüm ki yanağından: *-Ey way*, bagtım garadır- diydi. “Öptüm ki yanağından: *-Eyvah*, bahtım karadır- dedi.” (Mollanepes).

Ha / hah

Hä, kyssa diysene! “Ha, kısa desene!” (Azimov vd, TD).

-la: ha

Han ağa, gaydışm-gaydış bolaydı-*la*, eliydi. “Han ağa, dönüşün dönüş oldu ha!” (Atacan Tagan, Saragt Galası)

Pah / Peh: Oh

“*Pah-pah*, bu ne yağşı namalar aydyär eken. “Oh oh! Bu ne güzel nameler söylüyormuş.” (Söyegov, TDG, s. 571).

Pahey / Pehey / Pahay: Be hey

Pahay, sizden adam bolmaz, şeyle-de bir bigayratlık bolarmı? “Be hey, sizden adam olmaz, şöyle bir bigayretlik olur mu?” (Söyegov, TDG, s. 571).

Pehey, şundanam bir galyñ bolarmı? Biziñ patışamızıñ hazinasından bir düye yüki altın çıkararıñda-da, deñizden bir küyze suv alañça bolmaz. “Pehey, şundan da bir başlık parası olur mu? Bizim padişahımızın hazinesinden bir deve yükü altın çıkardığında da, denizden bir testi su almış gibi olmaz.” (Türkmen Masalları, Vakır-Şakır Patışa, s. 47).

O-ho: Ooo

O-ho! – diyip, iki elini dizinin üstünde goyanını duyman galdı. “Ooo -diyip iki elini dizinin üstüne koyman kaldı.” (Söyegov, TDG, s. 568)

Tüf: Tüh

Göz değmesin diyip, *üf tüf*, tükürdüler. “Göz değmesin diyip tü tü, tükürdüler.” (Söyegov, TDG, s. 571).

Tüf, bigayratlar...-diyip, tükürüp geçti. “Tüf, bigayretler...diyip tükürüp gitti.” (Söyegov, TDG, s. 571).

Tüwölömö / Tüweleme: Maşallah

Tüweleme, oğluñuz tanaryalı bolmandır. “Maşallah! oğlunuz tanınır gibi olmamış.” (Söyegov, TDG, s. 561).

Tüweleme, siz maşını gowı süryän ekeniñiz. “Maşallah! siz makineyi iyi sürer mişsiniz.” (Söyegov, TDG, s. 563).

Uf/üf

Uff... Şu günki yalı ıssı gören däldiris. “Uff!... şu günkü kadar sıcaklık görmüş değıliz.” (Söyegov, TDG, s. 567).

Ura: Beğeni bildirir.

Märeke onun alkışını alıp göterdi: -*Ura!* – *Ura!* “Çarpışma onun alkışını alıp götürdü: -*Ura!*- *Ura.*” (Söyegov, TDG, s. 563).

Ur-a-a!!!, bizinkiler gelyär. “*Ur-a-a!!!* bizimkiler geliyor.” (Azimov, TD, s. 216).

Vah

Vah, mähribanım, çağasız yaşap bilerin, yöne sensiz bu dünyä maña haramdır diyip, öyden çıkıp gidipdir. “*Vah*, mihribanım, çocuksuz yaşayabilirim, fakat sensiz bu dünya bana haramdır diyerek evden çıkıp gitmiş.” (Türkmen Masalları, Kelgırnak, s. 53).

Vah, başıña döneyin, hovandarım, men bu dünyäden armanlı gitmeli boldum. “*Vah*, kurban olayım, değerli eşim, ben bu dünyadan muradına ermeden gidecek oldum.” (Türkmen Masalları, Kelgırnak, s. 54).

Vah, yalnız doğanım, bu nâme etdiğñ boldı? Şol suvdan datmazlığa söz berip gitdiñ ahır. “*Vah*, yalnız kardeşim, ne yaptın böyle? O sudan tatmamaya söz verip gitmştin sonunda.” (Türkmen Masalları, Kelgırnak, s. 56).

Wä / Wä-ä / Wä-ä-ä: Vah, vay

Wä-ä, indi gören yüzüme meñzedyän. “*Vah*, şimdi gören yüzüme benziyor.” (Söyegov, TDG, s. 562).

Wä-ä-ä- edip, edil zähresi yarılan yalı, oturan yerinden arkanlığına serrelip gitdi yüze çıkaryar. “*Vah vah* edip ödü kopmuş gibi oturduğı yerden arkasına doğru gittiğini belli ediyor.” (Söyegov, TDG, s. 562).

Wey-Wey-Ey: Vay Vay

Wey-wey-ey! Adama-da yaranma yok. “*Vay vay* adama da yaranma yok.” (Söyegov, TDG, s. 567).

Wey-wey-ey! Halsı hem yadadım. “*Vay vay!* Halsizlikten hem yoruldu.” (Söyegov, TDG, s. 572).

Wiy: Vay

Wiy, bu senmidiñ? “*Vay*, bu sen miydin?” (Azimov vd, TD, 215).

Wiy, işim gaytdı, onunkı nâhili dertkâ? “Vay, işim kaldı, onunki ne türlü dertte?” (Söyegov, TDG, s. 572).

Yağsı/ Gözel

Dereli daağlarıñ daraayı nağsı,

O yaran dek gubaar basan arzuvı:

Makar, tebiığata seret sen *yağsı*.

Bahar diyen paslıñ naahili govı! “Vadili dağların ipek nakışı, uyandırmış gibi toz basan arzuyu: Makar, tabiatı güzelce seyret sen. Bahar denilen mevsim ne kadar *güzel!*” (Ata Atacanov'un Şiirleri, s. 108).

Yaşa

Berekellaa!

Yaaşa, yoldaş Morgunov!..

Gara tiine satılmağa taayın baar...

Biz manyaas dine Lenin yooluna!..

Daşı câacek, içi mööcek haayın baar... Aferin!, “*Yaşa*, yoldaş Morgunov!.. Kara kapiğe satılmaya hazır olan var... Biz inanıyoruz ancak Lenin yoluna!.. Dışı kalaylı, içi alaylı hain olan var...” (Ata Atacanov'un Şiirleri, s. 766).

Yaşa yoldaş neçellik-diyip, Nuri maşınıñ töwerwginde bökjekledi. “*Yaşa!* *Yaşa* yoldaş kaça aldın diyip Nuri arabasının etrafında hopladı.” (Söyegov, TDG).

Ay, *yaşa!* Onda galanını men aydayayın! Diyip kâsesine yapışdı. “Ay, *yaşa!* Ondan kalanı ben söyleyeyim! Diyip kasesine yapıştı.” (Söyegov, TDG, s. 571).

3.2.2.4.3.2.1.4. Gagavuz Türkçesinde

A

Yedi arşın boylu adam baareer: Tölä tä! *A-a-a!* “Yedi arşın boylu adam bağıyor: İşte böyle! *A-a-a!*” (Gagavuz Destanları, Gan Kişi, s. 171).

Ah

Ah, ne materiallar! *Ah*, ne materiallar!- sölendi o da tutundu kaçmaa aykırından, çayırca evä. “Ah, ne malzemeler! Ah, ne malzemeler! Diye söyledi ve çayırından geçerek eve doğru kestirmeden koşmaya başladı.” (Dmitriy, Proza, s. 91).

Ah, sän taa bişey annamamışın! “Ah, sen daha bişey anlamamışsın!” (Dmitriy, Proza, s. 114).

Allah

Ne olêr, *Allahım!* Kuru canımı bu kör kabahattan. “Ne oluyor, Allah’ım! Kuru Canımı bu kör kabahatten.” (Zanet, Peet Kiyadı, s. 50).

Ver *Allahım*, demiş, bir de büyük yaamur. “Ver Allah’ım demiş, büyük bir yağmur.” (İrina Iusıumbelı, Sarsaman 2005).

Allahım, neredäysin sän? “Allah’ım, neredesin sen?” (Dmitriy, Proza, s. 20).

Aman

Aman, çoktan mı o kapalı? “Aman, o çoktan mı kapalı?” (Baboglu, Mumnar Saalık İçin, s. 40).

Aman beim! Nasıl suyle im,

Neler geldi başıma! “Aman beyim! Nasıl söyleyeyim, neler geldi başınam!” (Manov, G, s. 170).

“Aman, Allahım,

Aman,

Dizlerinä konsam.

Aman, Allahım,

Aman,

Yanaana diisäm.

Aman, Allahım,

Aman,

Gözündä buulsam.

Aman, Allahım,

Aman,

Canında yansam.

Aman, Allahım,

Aman,

Sevdadan süünsäm.

Aman,

Allahım, *aman... aman*, Allah'ım, aman, aizlerine konsam. “Aman, Allah'ım, aman, aanağına değsem. Aman, Allah'ım, aman, gözünde boğulsam. Aman, Allah'ım, aman, canında yansam. Aman, Allah'ım, aman, sevdadan sönsem. Aman, Allah'ım, aman...” (Zanet, Peet Kiyadı, s. 27).

Ay: Ay ünlemi GT'nde, genellikle, seslenme ünlemi olarak kullanılmaktadır.

Eh

Eh, bobam alsa bana bir eni kostüm! “Eh, babam bana yeni bir kostüm alsa.” (N. İ. ve İ. İ. Baboglu, 1999, s. 141).

Eh, -diy, -genä göç Köroolu! “Eh diyor, davran gene Köroęlü!” (Gagavuz Destanları, Köroęlü, s. 117).

Ha

Ha sän git, biz da gideciz. “Ha sen git, biz de gideceğiz.” (İrina Iusıumbelı, Sarsaman 2005).

Ha-ha-ha! Ne Gan-kişi, kırdınız dişlerinizi, dalayameersınız beni? A? “Ha-ha-ha! Gan-kişi, dişlerinizi kırdınız, beni neden ısıramıyorsunuz? Ne yapsın Gan-kişi!” (Gagavuz Destanları, Gan Kişi, s. 171).

Ooo: Ehe-he

Ama ne adamdı bizim dādu bir vakıtlar, *ehe-he!* “Ama ne adamdı bizim dede bir vakitler, oo!” (Dmitriy, Proza, s. 80).

Of

Of, nâbacez bu lüzgâr evlerimizin örtülerini açacak. “Of, ne yapacağız, bu rüzgar evlerimizin örtülerini açacak.” (N. İ. ve İ. İ. Baboglu, 1999, s. 193).

Of, Allahım... “Of, Allah’ım.” (Baboglu, Mumnar Saalık İçin, s. 9).

Oh / ooh

Oh, şu senin gözâl gözlerin

O canıma, o canıma.

Oh, şu senin o biyaz ellerini

O canıma a-a-a-a-a. “Oh, şu senin güzel gözlerin, o canıma, o canıma, of, şu senin beyaz ellerini o canıma a-a-a-a.” (Velçeva 2006; Malaçlı N. 2006).

Pı-ı: Vı/vay

Pı-ı, Marı ne oldu? “Vay, Marı ne oldu?” (N. İ. ve İ. İ. Baboglu1999, s. 193).

Vay

Vay, valeu, -baardı taa birisi- kloçka kaldı kapanmadık...”Vay, değer, vardı ta birisi, kloçka kaldı kapanmadık.” (N. İ. ve İ. İ. Baboglu, 1999, s. 193).

Üşüdüm, üşüdüm,

Vay benim canım, üşüdüm!

Gii kürkü, gii kürkü;

Vay, başım! “Vay, başım!” (Manov, G, s. 158).

Ya

Ya, -sımarlêêr o-kavra tulumu da getir bir tulum su. “Yaa! O, kap tulumu ve bir tulum su getir diye ısmarlıyor.” (Baboglu, Masallar, s. 92).

Yaşa / yaşasın

Sırlar gelir düşe-kalka,

Toplarında gümüş halka.

Bulgar be(y)i, binner *yaşa!* “Sırlar gelir düşe kalka, toplarında gümüş halka, Bulgar beyi, binler *yaşa!* (Manov, G, s. 42).

Ko benim vatanım *yaşasın!* “Bırak benim vatanım yaşasın!” (N. İ. ve İ. Baboglu, 1999, s. 190).

Yazık

Yazık uşaklara bişey getirämedim! “Yazık, çocuklara hiçbir şey getiremedim!” (Zanet, Dramaturgiya, s. 13).

Yuh / yuha

Yuha-yuha, dumca-dumca. (Yüsümbeli 2001).

Tablo 81. Duygu İfadesi Olan Ünlemler

TT	AT	TMT	GT
a	a	a	a
anam ³¹	anam	enem	
aman / amanın	aman/ aman aman	aman	aman
ay	a,ay hay,ay aman	ay	ay
ah	ah,ahı / ahi,ah uf	ah	ah
		bay-ow /bay-bay-ow (eh eh)	
be hey	hey	pahey / pehey, bo-how	
dehşet	dehşet		
eyvah	eh, eyvah	ey way	
fesuphanallah	fesuphannallah		
güzel	yağşı	yağşı, güzel	güzel
ha / hah	ha	ha / hah, -la: ha	ha / hah
hain	hain	dönük	
hay	hay	hay	hay
kahretsin/kahrolsun	kahretsin/ kahrol	Allah cezanı versin	
ooo	ooo	oho, boo	ehe-he
of	of, paho	beh, bövf, övf	of
oh / ohh	oh / ohh, oxay	behey, bey-bey, hi-wi/hiy-wiy, pah, peh	oh / ohh
oha	oha		
oho	oho	oh	oh
	ura	ura	
uy	uy	uy	uy
vah	vah	vah, ey way	vah
vay	vay / vay vay, bıy, peh peh pah, paho, ode	vah, wä / wä-ä / wä-ä-ä, wey-wey-ey, wiy, how, bay-bow, bay-bay-ow, bäy-bäy	vay, pı-ı
ya	ya	ya	ya
yaşa / yaşasın	yaşa/ yaşasın	yaşa / yaşasın	yaşa/ yaşasın
yazık	yazığ, hayıf, heyf	vahey	yazık
yuh	yuh		yuh/ yuha

Tabloda görüldüğü gibi, Oğuz şivelerinde, duygu ifadesi olan ünlemler şunlardır:

³¹Anam sözcüğü AT; TmT ve GT kullanılmaktadır, lakin duygu ifade eden ünlem fonksiyonuna örnek bulunamamıştır.

- TT, AT, TmT ve GT'nde *a*; *aman/amanın*; *ha, of, oh, vay, ya, yaşa/yaşasın*;
- TT ve TmT'nde *ay*; AT'nde *a, ay hay, ay aman*;
- TT, TmT ve GT'nde *ah*; AT'nde *ah, ahı/ahi, ah uf*;
- TT, TmT ve GT'nde *Allah*; TmT'nde *Huday-ey, Yareb, Alla, Alla can*:

Allahım;

- TT'nde *be, fesuphanallah, hay, oha*;
- TT ve AT'nde *dehşet, hain, oho, oy/oyy*;
- TT'nde *eyvah*; AT'nde *eh, eyvah*; TmT'nde *ey way*;
- TT'nde *güzel*; AT'nde *yahşı*; TmT'nde *yagşlı, güzel*; GT'nde *gözel*;
- TT ve GT'nde *ha/hah*; AT'nde *ha*; TmT'nde *ha/hah, -la*;
- TT'nde *kahretsin/ kahrolsun*, TmT'nde *töbe*;
- TT ve AT'nde *maşallah*; TmT'nde *berekalla, tüwülümü/ tüweleme*;
- TT ve AT'nde *ooo*, TmT'nde *oho, boo*; GT'nde *ehe-he*;
- TT, AT ve GT'nde *of*; TmT'nde *beh, bövf, övf*;
- TT ve GT'nde *oh/ ohh*; AT'nde *oh/ ohh, oxay*; TmT'nde *behey, bey-bey, hi-wi/hiy-wiy, pah/peh*;
- TT'nde *tu/tü*; AT'nde *tfu*; TmT'nde *tüf/t-fu*;
- TT ve AT'nde *uf/ üf*; TmT'nde *uf/üf/üwf*;
- TT'nde *vay*; AT'nde *vay/vay vay, bıy, peh peh, pah, paho, ode*; TmT'nde *vah, wä /wä-ä / wä-ä-ä, wey-wey-ey, wiy, ho, bay-bow, bay-bay-ow, bäy-bäy*;
- TT ve GT'nde *yazık*; AT'nde *yazıg, hayıf, heyf*;
- TT'nde *yuh* ve GT'nde *yuh/ yuha*;
- TmT'nde *pahey/pehey, bo-how: be hey, bay-ow/ bay-bay-ow (eh eh)*;
- TmT ve AT'nde *ura*;
- AT'nde *uy*;

Verilenlerden anlaşıldığı üzere, Oğuz şivelerinde kullanılan ünlemlerden bazıları (TT, AT, TmT ve GT'nde; *a, aman/amanın/ aman aman; ah; Allah/Allah Allah; ha/hah; hay; uy; vay; ya; yaşa/yaşasın vb.*) ortaktır. Bazı ünlemler, şiveye özgü (AT'nde *ode* AT' ve TmT'nde *ura*; AT'nde *oxay*; TmT'nde; *tüwülümü/ tüweleme, berekalla; hi-wi/hiy-wiy; wey-wey-ey; wiy; how; bo-how; bay-ow/ bay-bay-ow, bay-bow, bay-bay-ow, bäy-bäy vb.*) özellikler göstermektedir. Ayrıca bazı

sözcükler (TT’nde eyvah; TmT’nde ey way; TT’nde güzel, GT’nde gözel, AT ve TmT’nde gözel, yahşı/yagşı; TT’nde tu/tü, AT’nde tfu, TmT’nde tuf/t-fu; TT ve GT’nde yazık; AT’nde yazıg) ses bilimsel farklılıklarla karşımıza çıkmaktadır. Oğuz şivelerinde kullanılan duygu ünlemlerinin birden çok şekilleri de görülmektedir (TT’nde vay, AT’nde bıy, peh peh, pah, paho, ode; TmT’nde wä/ wä-ä/ wä-ä-ä, wey-wey-ey, wiy, how vb.).

3.2.2.4.3.3. Seslenme Ünlemleri

Seslenme ünlemleri; çağırma, haber vermeye yarayan sözcükler olup Oğuz şivelerinde tüm özel isimler, unvan ve akrabalık adları, seslenme ünlemi olarak kullanılabilir. Bu nedenle seslenme ünlemlerinin sınırlarını çizmek çok kolay değildir. Bu çalışmada seslenme ünlemleri aşağıdaki şekilde listelenmektedir:

3.2.2.4.3.3.1. Oğuz Şivelerinde Kullanılan Seslenme Ünlemleri

3.2.2.4.3.3.1.1. Türkiye Türkçesinde

A

“A dadı, sen de söylediğini bilmezsin. Gaipten haber vermek istiyorsun.” (Şemsettin Sami, Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat, s. 8).

Alçak / alçaklar

“Ulan, *alçak!* Sağır mısın, söyle bakayım?” (Ömer Seyfettin, Acaba Ne İdi, s. 88).

“*Alçaklar!* Namussuzlar! İttihatçı kerata! Şimdi İngiliz polisine gidiyorum.” (Turgut Özakman, Şu Çılgın Türkler, s. 497).

Ana/ anne

“*Anam,* izin ver de yola çıkalım.” (Turgut Özakman, Şu Çılgın Türkler, s. 632).

“Annesiydi bu. Atından atlayıp koştu. Kucaklaştılar: Fahrime! *Anam!* Karşıyaka iskelesinin yanına bir dağ topunu yerleştirdiler.” (Turgut Özakman, Şu Çılgın Türkler, s. 661).

Arkadaşlar

“*Arkadaşlar!* Başkomutanlık Yasası’nın süresi bu akşam sona eriyor. Üç-beş saatlik ömrü kaldı.” (Turgut Özakman, *Şu Çılgın Türkler*, s. 553).

Arş / Marş

“*Marş ileri! İleri, Marşşş!* (Yaşar Kemal, Orta Direk, s. 69).

“*Arş!* Ayaklarını sürüyerek yürümeye başladılar.” (Turgut Özakman, *Şu Çılgın Türkler*, s. 208).

“Ona göre. Sıraya gir! Çabuk, çabuk, çabuk! Hazır ol! *Arş!* Ayaklarını sürüyerek yürümeye başladılar.” (Turgut Özakman, *Şu Çılgın Türkler*, s. 208).

Ayol

“*Ayol*, bunlar küçük küçük taşlar! Top değil, tüfek değil, kılıç değil, kama değil...” (Ömer Seyfettin’den Öyküler, s. 10).

“Sen kimsin *ayol?*” (Ömer Seyfettin’den Öyküler, s. 34).

“Allah aşkına, Peygamber aşkına, padişahın başı için yapmayın *ayol!*” (Reşat Nuri Güntekin, Miskinler Tekkesi, s. 57).

Bacı

“*Bacım*, buralarda düşman askeri var mıdır?” (Turgut Özakman, *Şu Çılgın Türkler*, s. 614).

“Haydi, selametle anam, selametle *bacılar!*” (Turgut Özakman, *Şu Çılgın Türkler*, s. 127).

Bay / Bey / Beyim

“*Beyler!* Takunyalılar, terlikliler, takkeliler, başı açıklar, sakallılar, sakalsızlar, bütün milletvekilleri durdular.” (Turgut Özakman, *Şu Çılgın Türkler*, s. 55).

“*Beyler!* Dedi, İngilizlere kafa tutamayız. Adamların hiç şakası yok.” (Turgut Özakman, *Şu Çılgın Türkler*, s. 57).

“Selamünaleyküm *beyler!* Sesler yükseldi: Aleykümselâm Ayşe bacı!” (Turgut Özakman, *Şu Çılgın Türkler*, s. 65).

Bayan

“*Bayan*, bakar mısınız?” (Aksan, ST, 47).

Be

“Ali *be*, günah *be* yavrum, dedi.” (Sait Faik Abasıyanık, Semaver, s. 10).

“*Be* kızım! Ben o kadarını istiyorum. Beni de gönülden bütün bütün çıkarma!” (Namık Kemal, Vatan Yahut Silistre, s. 107).

Behey

“Neye yolun sağma geçmiyorsun? -Ben araba mıyım, *behey* budala?” (Ömer Seyfettin, Acaba Ne İdi).

Birader

“Bak a Günter *birader*! Kenti çevreleyen şu surların içiyle dışı ayrı dünyalardır.” (İskender Pala, Babil’de Ölüm İstanbul da Aşk, s. 233).

“Ne yaparsın *birader*, demişti; kılık kıyafet malum...!” (Reşat Nuri Güntekin, Misikinler Tekkesi, s. 33).

Bravo

“*Bravo!* hanım kızım, dedi.(Reşat Nuri Güntekin, Çalığışu, s. 41).

“*Bravo!* Memnun oldum. Öyleyse allahaismarladık!” (Ömer Seyfettin, Tüm Hikâyelerden Seçmeler, s. 92).

“*Bravooo!* Birincisi aylık sorunu. Cepheadeki subay ve erler, dört aydan beri aylık ve harçlıklarını alamamışlar.” (Turgut Özakman, Şu Çılgın Türkler, s. 234).

Bre

“Geç kalan çocuklar mektebin kapısından birbirlerini iterek çıkarken değneği omuzlarına iniyor, Yavaş, itişme *bre*, yersin ha!” (Halide Edip Adıvar, Kerim Ustanın Oğlu, s. 47).

“Onunu eksik bulursam, öldürürüm; *bre* kâfir” (Dede Korkut Hikâyeleri, s. 52).

“Sen dâhisin *bre!*” (Ömer Seyfettin, Seçmeler, s. 185).

Canım

“Feride, onların da biraz gönlünü ediver, *canım!*” (Reşat Nuri Güntekin, Çalığışu, s. 83).

“Neyi öğrendin?-Emrinin geldiğini *canım!*” (Reşat Nuri Güntekin, Çalığışu, s. 163).

“*Canım!*, ne koparsak kârdır, diye söylendi.” (Turgut Özakman, Şu Çılgın Türkler, s. 55).

Dede

“*Dedem!* Senin muhteşem bir renk dünyan var...dedi. Emin Bey bir gözü kudümünü çalmağa hazırlanan Tefvik Bey de, tam bir neyzen bakışıyla ve aynı yavaş sesle cevap verdi.” (Ahmet Hamdi Tanpınar, Huzur, s. 212).

Delikanlı

“Benim dedem, karısı kaçtıktan sonra kendisini teselli için yazdığı sonra bilmem hangi paşaya hediye ettiği bir Kur’an’ın parasıyla bu köşkü alacak... *Delikanlı!* anlıyor musun? Yedi yüz elli altına bir Kur’an-ı Kerim...” (Ahmet Hamdi Tanpınar, Huzur, s. 122).

“Gitmek kolay, *delikanlı!* Fakat neye gideceğiz, onu söyle.” (Ahmet Hamdi Tanpınar, Huzur, s. 295).

“Bilir misin, *delikanlı!* meselenin vahameti nedir?” (Ahmet Hamdi Tanpınar, Huzur, s. 300).

Destur / Desturun

“*Destur!* diye bağırdım ama yanımdaki Ermeni alamanası dinlemedi.” (Sait Faik Abasıyanık, Lüzumsuz Adam, s. 47).

Dur

“Ben, *dur!* Diye bağırdıkça çocuk arkasına bakmadan kaçıyordu. (Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Yaban, 128).

“*Dur* hele!” (Sait Faik Abasıyanık, Alemdağ’da Var Bir Yılan, s. 58).

“*Dur!* Diye bağırdılar.” (Ömer Seyfettin, Seçmeler, 109).

Efendi / Efendim

“*Efendi, efendi!*” (Sait Faik Abasıyanık, Kayıp Aranıyor, s. 166).

“Ne olacak *efendim!*” (Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Hüküm Gecesi, s. 65).

“Var ya *efendim*, var ya!” (Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Hüküm Gecesi, s. 214).

Evlât

“Sokulma *Evlât!* Dedim kendi kendime.” (Sait Faik Abasıyanık, Havada Bulut, s. 13).

“*Evlâtlarım!* Bindiğiniz atları, haşaları, takımları, üstünüzdeki giysileri, belinizdeki değerli taşlarla süslü hançerlerinizi size bağışlıyorum.” (Ömer Seyfettin, Pembe İncili Kaftan, s. 21).

Ey

“Bu da aksırığı cinli herif! Selim, *ey* oğul! Bu kim? Adama saldırıyor. Yoksa burasını tımarhane mi ettiler?” (Namık Kemal, Gülnihal, s. 64).

“*Ey* Anadolu gençleri!” (Ömer Seyfettin, Bütün Eserleri, s. 140).

“*Ey* Hatun yıkadığın çamaşırlardan Musa hazretleri çok memnun oldu” (Ömer Seyfettin, Harem, s. 51).

Güzel

“Gam çekme *güzel!*, nasılsa baharın sonu yazdır.” (Faruk Nafiz Çamlıbel).

Hain

“Sus *hain!* Lafa karışma.” (Ömer Seyfettin, Mahcupluk İmtihanı, s. 105).

“Ya sen? Sen nasıl masum olduğunu ispat edeceksin hakiki *hain!*” (Ömer Seyfettin, Harem, 130).

“Rıza Tefvik dolu gibi yağın, başına, yüzüne, sırtına çarpan feslerden kendini korumaya çalışarak zorlukla kürsüden indi, sarıklı öğrenciler ile Hürriyet ve İtilaf Partili oldukları sakal ve kıyafetlerinden anlaşılan bazı Arapsı adamların koruması altında salondan çıkıp gitti, öğrenciler ve bazı dinleyiciler arkasından bağırıyorlardı: *Hain! Satılmış! Uşak!*” (Turgut Özakman, Şu Çılgın Türkler, s. 544).

Hadi / Haydi

“*Hadi*, sıfır!” (Rıfat Ilgaz, Hababam Sınıfı, s.144).

“*Haydi* git söyle, ben geleceğim!, dedi.” (Ömer Seyfettin, Seçmeler, s. 59).

“*Haydi* kardeşlerim!” (Ömer Seyfettin, Seçmeler, s. 122).

Hey

“*Hey* çavuş başı... *Hey!*”...(Ömer Seyfettin, Seçmeler, s. 164).

“*Heyyy!* dedi...” (Rıfat Ilgaz, Hababam Sınıfı, s. 8).

“*Heeeey!* Susun be!”...(Rıfat Ilgaz, Hababam Sınıfı, s. 412).

Hişt

“*Hişşt*, delikanlı!” diye seslendi.” (Rıfat Ilgaz, Hababam Sınıfı, s. 308).

“*Hişşşt!*” dedi yavaşça.” (Rıfat Ilgaz, Hababam Sınıfı, s. 322).

“*Hişşşt!* Geliyor kereste!” dedi.” (Rıfat Ilgaz, Hababam Sınıfı, s. 405).

Hop

“*Hooooop!* Ağır olun beee!...” (Rıfat Ilgaz, Hababam Sınıfı, s. 408).

“*Hooooop...* Tamam!...” (Rıfat Ilgaz, Hababam Sınıfı, s. 412).

“*Hop*, al şunu yut bakalım” (Ömer Seyfettin Seçmeler, s. 13).

Hu

“*Hu*, aslanım dur...!” (Hüseyin Rahmi Gürpınar, İki Hödüğün Seyahati, s. 75).

Kardeş / Kardeşler

“*Kardeşler!* Bayrağıma toplanmışsınız, övünürüm.” (Namık Kemal, Vatan Yahut Silistre, s. 29).

“*Kardeşim!* Efendim, kardeşim?” (Namık Kemal, Vatan Yahut Silistre, s. 35).

“*Kardeşlerim!* Mükâfat zamanı gelmiştir.” (Turgut Özakman, Şu Çılgın Türkler, s. 581).

Kâfir

“Altındaki alacağı atını ne översin, başındaki tulganı ne översin, *kafir!*”
(Dede Korkut Hikâyeleri, s. 23).

Kız/ Kızım

“Ne var *kızım!*, niye kalktın?” (Ömer Seyfettin, Harem, s. 23).

“*Kızım!* Hanım kızım!” (Namık Kemal, Vatan Yahut Silistre, s. 35).

“*Kızım!* Ben yine dirildim.” (Namık Kemal, Vatan Yahut Silistre, s. 107).

Köftehor

“*Köftehor*, perdede değiliz ama sen beni yine her yerde rahatsız ediyorsun.”
(Ünver Onal, Karagöz ve Hacivat, s. 25).

“Babasının oğlu *köftehor*, onu ben doğurmadım ki neyin olduğunu biliyorum.” (Ünver Onal, Karagöz ve Hacivat, s. 26).

“*Köftehor*, sen benim yanıma boşuna gelmezsin.” (Ünver Onal, Karagöz ve Hacivat, 73).

Kuç u Kuç u

“Memed, köpeklere yaklaş ip *kuç u kuç u!* diye çağ ırdı. Köpekler Memedi tanıdılar. Ayaklarına yatıp yaltaklanmaya başladılar.” (Yaş ar Kemal, İnce Memed, s. 237).

Merhaba

“*Merhaba*, evlatlar, der!” (Sait Faik Abasıyanık, Lüzumsuz Adam, 13).

“Faruk yavaş ça seslendi: *Merhaba* Nesrin Hanım!” (Turgut Özakman, Ş u Ç ılgın Türkler, s. 493).

Mersi

“Beğ enmedin mi yoksa Feride? Dedi. Soğ uk bir sesle: -Ç ok güzel teyze, *mersi*, dedim.” (Reş at Nuri Güntekin, Ç alıkuş u, s. 87).

“*Mersi*, beyefendi. Bu lütfunuzu bir kere B.'de Zeyniler'e giderken görmüş tüm.” (Reş at Nuri Güntekin, Ç alıkuş u, s. 321).

“Sonra, iç kapının karanlığında gayet yavaş:- *Mersi*, Kâmran, dedi.” (Reşat Nuri Güntekin, *Çalığışu*, s. 411).

Nine

“Bana bak *nine*, sana bir şey soracağım.” (Ömer Seyfettin, *Üç Nasihat*, s. 132).

Oğul

“*Oğul oğul*, ey *oğul!*” (Dede Korkut Hikâyeleri, s. 76).

“Yardım et ki kalkayım *oğul!*..” (Ahmet Hamdi Tanpınar, *Huzur*, s. 269).

“Kolbaşı, sağ ol *oğul!* Dedi, elindeki sopayla öküzünü dürttü. Kağnılar tekerleri inleyerek kımıldayıp yürüdüler.” (Turgut Özakman, *Şu Çılgın Türkler*, s. 133).

Tanrım

“Madam Amiel sersemlemişti, işittin mi.., diye feryadı bastı, ...çirkin köylü Fransızca konuştu. Aman *Tanrım!* Bunlar gerçekten acayip adamlar.” (Turgut Özakman, *Şu Çılgın Türkler*, s. 84).

Ulan / Ülen

“*Ulan*, alçak kerata! Sağır mısın, söyle bakayım?” (Ömer Seyfettin, *Acaba Ne İdi*, s. 88).

“*Ulan* hödük, bana baksana... Diye hitap ediyorlar, hiçbir sebep yokken fena hâlde ağızlarını bozuyorlardı. (Ömer Seyfettin, *Yalnız Efe*, s. 85).

“*Ülen* fırsatçılar! Topumuz, tüfeğimiz varken neredeydiniz? Ağalarınız kanadımızı kırdıktan sonra ortaya çıkmak marifet mi?” (Turgut Özakman, *Şu Çılgın Türkler*, s. 148).

Üstat

“Abartı, abartı *üstad!* Sizin eski edebiyatınızda bir sanat varmış, işte şimdi siz onu yaparak zevk duyuyorsunuz...” (Ömer Seyfettin, *İki Meb’us*).

“Özlediniz mi bizi *üstat?*” (Güzel Yazılar, Röportajlar, s. 58).

Vira

“*Vira!* Diye haykırdı. (Sait Faik Abasıyanık, Şahmerdan, s.13).

“Gece de Trabzon limanındaki Rüsumat IV, İnebolu’ya gitmek için demir aldı: *Vira* bismillah.” (Turgut Özakman, Şu Çılgın Türkler, s. 318).

Ya

“*Ya* İlahi, bize tevfikini gönder...” (Turgut Özakman, Şu Çılgın Türkler, s. 522).

Ya Rabbi

“Sakarya boylarında Türklere karşı harp eden düşman askerlerini Kahhar isminle kahreyle *ya Rabbi!* diye yakarınca içi acıyla dolu binlerce kişi birdenbire çığlık çığığa, ağlayarak infilak etti.” (Turgut Özakman, Şu Çılgın Türkler, s. 461).

3.2.2.4.3.3.1.2. Azerbaycan Türkçesinde

A

A güzel gız, sen kimsen? Seni kim saçından asıb? “A güzel kız, sen kimsin? Seni kim saçından asmış?” (Azerbaycan Masalları, Gül ve Nesteren, s. 252).

A oğlan, men periler padşahının gızıyam. Div getirib saçımdan asıbdı. “A, oğlan periler padişahının kızıyım. Dev getirip saçımdan asmıştır.” (Azerbaycan Masalları, Gül ve Nesteren, s. 252).

A gız, sen benim bacımsan, men da senin gardaşın. “A kız, sen benim bacımsın, ben de senin kardeşin.” (Azerbaycan Masalları, Gül ve Nesteren, s. 252).

Ade: Haydi, Bre, Hele

Ade, sen dovşan kimi gözü açıg yatırmışsan ki! “Haydi, sen tavşan gibi gözü açık yatıyormuşsun ki!” (Çağdaş Azeri Türkçesi Hikâyeleri, Gulag Hesteliyi, s. 49).

Ade, ahşama geder baş başa virib mırtvuran siz diyilsiniz mi? “Haydi, akşama kadar baş başa verip mirt³² vuran siz değil misiniz? ” (Çağdaş Azeri Türkçesi Hikâyeleri, Gulag Hesteliyi, s. 54).

³²Taze sebze ve meyve yenirken çıkarılan ses.

Ana

Ana, izn ver mene. “Anne, izin ver bana.” (Azerbaycan Masalları, Tumar Pehlevan, s. 85).

Ana, senin ağlamağına men döze bilmerem! “Anne, senin ağlamana ben dayanamıyorum.” (Azerbaycan Masalları, Tüklüce, s. 141)

Ana, hercliyim yohdu. “Anne, harçlığım yoktur.” (Azerbaycan Masalları, Yahşılığ, s.151).

Ay

Ay arvad, mendan ne isteyirsən? “Ey avrat, benden ne istiyorsun?” (Azerbaycan Masalları, Küp Garısı, s. 220).

Ay oğul, adam yatanda çoh yuhu görer. “Ey oğul, adam yattığında çok rüya görür.” (Azerbaycan Masalları, Sehavetli Giz, s. 376)

Ay ata, men senden icaze almağa gelmişem. “Ey ata, ben senden icazet almaya gelmişim.” (Azerbaycan Masalları, Sehavetli Giz, s. 377).

Bacı

Bacı, men gedeceyem. “Bacı, ben gideceğim.” (Azerbaycan Masalları, Seyfelmülk, s. 27).

Bacı, ora çatan kimi, bu gızı yeyersen. “Bacı, ora ortalık yer gibi, bu kızını yersin.” (Azerbaycan Masalları, Şehenduzun Nağılı, s. 205).

Bacı, gedek benim toyumu edek. “Bacı, gidelim benim düğünümü yapalım.” (Azerbaycan Masalları, Gül ve Nesteren, s. 255).

Bala: Evlat

Anası dedi: *Bala*, heç kim gelmemişdi. “Annesi dedi: Evlat, hiç kimse gelmemişti.” (Azerbaycan Masalları, Eyyar, s.123).

Anası dedi: *Bala*, bir garı gelmişdi. “Annesi dedi: Evlat, bir kadın gelmişti.” (Azerbaycan Masalları, Eyyar, s.123).

Balam, bes seniyle arası sazidi ahı.? “Evlat, sonunda senle arası saz idi.” (Çağdaş Azeri Türkçesi Hikâyeleri, Samimi Dost, s. 5).

Bäradar

Bäradärim! Mäcid sän şe'ri yaz, Vahid,

Sämimi dost yoxmudur gäfardan geyri. “Biraderim! Mecid’e sen bu şiiri yaz, Vahid, samimi dost yok mudur? Gafar’dan gayrı?” (Aliğa Vahid’in Gazelleri, s. 171).

Canım

Mey dilinə dəyincə mey kimi nalə qıldı:

Zavallı *canım!* - dedi, - özgə nə carə qaldı? “Mey dilinə deyince mey gibi nale kıldı. Zavallı canım! -dedi, - özge ne çare kıldı.” (Nizami Gəncəvi, Sirlər Həzinəsi, s. 140).

Dede

Dede, bu şəherde niye çox kor adam var? “Dede, bu şəhirdə iye çok kızgın adam var.” (Azerbaycan Masalları, Zerber ile Dülger, s, 275).

Ağzını təmiz saxla, *dədə!*. “Ağzını təmiz tut, dede!” (İsmayil Şıhlı, Deli Kür).

Dur

Durun durun gedek çimek. “Durun durun gidelim, yakanalım.” (Azərbaycan Masalları, Babayemir, s. 63).

Birden bir ağacdən ses gəldi: Ey Şehenduz, *dur*. “Birden bir ağaçtan ses gəldi: Ey Şehenduz, *dur*.” (Azerbaycan Masalları, Şehenduzun Nağılı, s. 196).

Emi: Amca

Emi, bu ineyi satırsan? “Amca, bu ineği satıyorsun?” (Azerbaycan Masalları, Eyyar, s. 120).

Emi, gəl bizinen ye, iç. “Amca, gəl bizimlə ye, iç.” (Azerbaycan Masalları, Eyyar, s. 122).

Emi, niye ah çəkirsən? “Amca, niye ah çekiyorsun?” (Azerbaycan Masalları, Eyyar, s. 122).

Ey

Ey, hara gedirsən? “Ey, nereye gidiyorsun?” (Azerbaycan Masalları, K p Garısı, s. 220).

Ey, geri  kil. “Ey, geri  ekim.” (Ahmedzade vd, AD, s. 282).

And i dim, a ladım, dedim: *Ey* g l,  sirin m!

N  andıma inandı, n  güldi m r vv t . “And içtim, a ladım, dedim: *Ey* g l, esirinim! Ne andıma inandı, ne geldi m r vete.” (Alia a Vahid’in Gazelleri, s. 144).

Gardaş

Gardaş, bu gün de sen gedib bazarlıg elersen. “Kardeş, bu gün de sen gelip pazarlık edersin.” (Azerbaycan Masalları, Yahşılıg, s. 157).

Gardaş, niye bu güne d sm sen. “Kardeş, niye bu güne kaldın?” (Azerbaycan Masalları, Yahşılıg, s. 157).

Gardaş, get bazarlıg ele. Bu gün bazarlıg senin boynunadı. “Kardeş, git pazarlık et. Bu gün pazarlık senin boynuna.” (Azerbaycan Masalları, Yahşılıg, s. 157).

Gız

Seyfelmülk gızdan soruşdu: *Gız*, niye a layırsan? “Seyfelmülk kıza sordu: Kız, niye a lıyorsun.” (Azerbaycan Masalları, Seyfelmülk, s. 24).

Gızdan ses  ihmadı. Hudadad dedi: *Gız*, dinmesen agacdan bir oh ge ireceyem. “Kızdan ses  ikmadı. Hudadad dedi: Kız, susmazsan ağaçtan bir ok geçireceğim.” (Azerbaycan Masalları, Mehemed Şah, s. 255).

Garı dedi: *Gızım*, fikir eleme, Allah kerimdi. “Kadın dedi: Kızım, d şunme, Allah kerimdir.” (Azerbaycan Masalları, Zerger ile Dülger, s. 277).

Haydı / Di gel

Haydı, z bt et, m nims  g  s zl r,

Tısqırınca basıb ye yetiml rin haqqını. “Haydi, zabtet, benimse güçsüzler... Pıskırınca basıp ye yetimlerin hakkını.” (Nizami G nc vi, Sirl r H zin si, s. 97).

Di gel Handan arvad. “Haydi, Handan avrat.” (Çağdaş Azeri Türkçesi Hikâyeleri, Sahipsiz Ev, s. 29).

Hey

Sen rastına al *hey!* “Sen rastına sal, hey!” (Çağdaş Azeri Türkçesi Hikâyeleri, Nenemin Tütün Kisesi, s. 69).

Niye ele *hey!* o atlıya bahırsan? “Hey! Niye öyle o atlıya bakıyorsun.” (Çağdaş Azeri Türkçesi Hikâyeleri, Ayrıldılar, s. 102).

Merhaba

Demek, sen meni gözleyirsen *merhaba!* “Demek, sen beni gözlüyorsun merhaba!” (Azerbaycan Masalları, Şahzade Fe’ruzun Nağılı, s. 102).

Merhaba, Benna Ehmede! Padşah dedi. “Merhaba, Benna Ahmet’e dedi.” (Azerbaycan Masalları, Padşah ve Benna, s. 284).

Nene

Nene, yerim rahatdı. “Nine, yerim rahattı.” (Azerbaycan Masalları, Şehenduzun Nağılı, s. 196).

Nene, aç gapını, şey tapmışam. “Nine, aç kapını, şey yapmışam.” (Azerbaycan Masalları, Şehenduzun Nağılı, s.196).

Nene, benim emanatimden mugayat ol! “Nine, benim emanetime mukayyet ol!” (Azerbaycan Masalları, Şehenduzun Nağılı, s. 197).

Oğul

Oğul, meni de öldür, men oğlumun ölümünü görmeyim. “Oğul beni de öldür, ben oğlumun ölümünü görmeyeyim.” (Azerbaycan Masalları, Şirzad, s. 45).

Oğul! sen kimsen? “Oğul, sen kimsin?” (Azerbaycan Masalları, İbrahim Şah, s. 202).

Oğul! get sehere gelen yolların hamısını kes, sehere ne getirirlerse, hamısını al. “Oğul! Git şehre gelen yolların hepsini kes, şehre ne getirirlerse, hepsini al.” (Azerbaycan Masallar, Tacirin Nağılı, s. 338).

Tanrım

Göstärmä mändän özgäyâ, ey gül, cämâlini,

Tanrım mänä näsib elâyâ ta vüsalını.Gösterme benden başkasına ey gül, cemalini, Tanrım bana nasip eylese vuslatını.” (Aliğa Vahid’in Gazelleri, s. 181).

Ya

Mehemmed *ya* meded! deyib aşın yarısını yedi, gördü daş olmadı. “Muhammet *ya* meded! Diyip çorbanın yarısını yedi, taş olmadığını gördü.” (Azerbaycan Masalları, Mehemedin Nağılı, s. 53).

Ya Hızır, bu azdı, mene daha ne verirsen? “*Ya* Hızır, bu azdır, bana daha ne veriyorsun? ” (Azerbaycan Masalları, Babayiemir, s. 66).

Yahşı/ Güzəl

Yahşı, bu golum ağrıdı, indi de o biri golumnan tut. Beli, gız oğlanın o birisi golundan tutdu. “Güzəl, bu kolum ağrıdı, şimdi de öbür kolumla tut. Evet, kız oğlanın öbür kolundan tuttu.” (Azerbaycan Masalları, Eyyar, s.124).

Yahşı, hele goy men oturum. “Güzəl, hele koy ben oturayım.” (Azerbaycan Masalları, Eyyar, s.125).

Ya Rabbi

Ya rüb, tükändi cahl ilä säbri gärarımız,

Oldu ziyada möhnäti-gälbi-fikarımız. “*Ya Rab*, tükendi cahillik ile sabrımız, arttı kalbimizde nigarımızın eziyetinin yarası.” (Aliğa Vahid’in Gazelleri, s. 164).

3.2.2.4.3.3.1.3.Türkmen Türkçesinde

A

Gözün aaydıñ, *a* gız!..

Gutlı bolsun, gız!.. “Gözün aydın, *a* kız!..,Kutlu olsun kız!...” (Ata Atacanov’un Şiirleri, s. 548).

A gız, galın gırnak, aynı bolmasa, megerem, yine öwey ene diyjekdir! “A kız, şışman carıye aynı olmasa, meğer, yine üvey anne diyecektir.” (Azimov vd, TD, s. 206).

A, batır gız, toradüşdüñmi? “A, cesur kız, tuzağa düştün mü? ” (Söyegov, TDG, s. 567).

Ah-ah-ow: Hey

Ah-ah-ow! Hay, adamlar, haw!.. Eşidin, haw!... Garagan obasına bağşı gelendir-le. Hey!, “Hey, adamlar hey!... İşitin, hey! Garagan ovasına bağşı geliyor.” (Söyegov, TDG, s. 564).

Ahe-he-e-e-ey!- Govşut at üstünden ganrılıp, çağanın ızından enetdi. “Heeey! Heeey! Govşut, at üstünde de olsa arkasına dönüp çocuğun peşinden baktı.” (Atacan Tagan, Saragt Galası).

Ağa: Amca

Gınanmazdık,

Gülerdik...

İndi bolsa oğlanlığa zaar gövün.

Ağa! diyip yüzenseler, yakanook.

Gör, durmuşda niçik övrüm baar, gövün! “İnanmazdık, üzülmezdik, gülerdik... Şimdi ise çocukluğa muhtaç gönül. *Amca!* diye yönelseler, hoşuna gitmiyor. Gör, hayatta ne kadar dönemeç var, gönül!” (Ata Atacanov’un Şiirleri, s. 510).

Ay

Ay, garaz, ol depesiniñ guşı bilen belent köşge giryär. “Ey çaresiz, o tepesindeki kuşu ile büyük köşge girer.” (Türkmen Masalları, Abdulla Bay, s. 71).

Ay, garaz, bolyaa daa, Makar hocayın...

Yanaral Ağa daa akılım hayraan.

Bir hiili... gezip yöör gatı arkaym

Diydi yere bakıp Arnövez baağbaan. “Ay, çaresiz, tamam da Makar ağa..., General Ağ'a da aklım hayran. Tuhaf... Gezip durur pek rahat, dedi yere bakıp Amaövez bahçıvan.” (Ata Atacanov'un Şiirleri, s. 724).

Bacı

Garıp: Senemiñ yoldaşı ol *bacım*, enem Senemin yoldaşı ol bacım, anam.” (Türkmen Destanları, Şahsenem Garip, s. 362).

Ecem, *siñlim* munda hoş gal,

Alkış edip dilegde bol,

Nesip etsin bizge bu yol,

Şamahşirvan'a ugradım. “Anam, bacım! Şimdi hoşça kalın, dua edip dilekte bulunun, nasip etsin bize bu yol, Şamahşirvan'a yola çıktım.” (TürkmenDestanları, Şahsenem Garip, s. 830).

Bala:Evlat / Yavru

Gözümniñ revşeni, nurum sen indi,

Behişdim perdövsü, hüyrüm sen indi,

Çın bagtım, miradım, barım sen indi,

Balam, seni bir hudaga tabşırdım. “Gözümün bebeği, nurum sen idin, cennet firdevsi, hurim sen idin, gerçek baht, muradım her şeyim sen idin. Yavrum, seni bir Huda'ya emanet ettim.” (Türkmen Masalları, Şahsenem Garip, s. 794).

Balalarım, bu beladan gutulmak için, size yekece yol bar. “Yavrularım, bu beladan kurtulmak için, size bir tek yol var.” (Türkmen Masalları, Kelgırnak, s. 55).

Vah, *balam*, gözüm görmese nädiyin. “Vah, yavrum, gözüm görmese ne yapayım.” (Türkmen Masalları, Kelgırnak, s. 58).

Bay / Bay-ağa: Beyim

Beytme, *bay ağa*, şonsuzam seniñ mal-mülküñ yere-göge sığanok ahırı diyip yalbarıp başlan. “Böyle yapma, beyim! onsuz da senin mal mülkün yere göge sığmaz nihayetinde, diyerek yalvarmaya başlamış.” (Türkmen Destanları, Esen Şahı, s. 90).

Onı pãli azan bay öldürdi. Bu insapsıza, seniñ dünyäde yetmez zadıñ yok, *bay ağa*. Onu kötü niyetli bey öldürdü. “Bu insafsıza, senin dünyada yetişmeyecek hiçbir şey yok, bey ağa.” (Türkmen Destanları, Esen Şahı, s. 93).

Be

Be, bu biziñ emeldarbaşımızıñ elindäki çekirtgäni nädip bildikä? diyip, duran beyleki emeldar hem elini çala açayıpdır. “Be, bu bizim hizmetkârimizin elindeki çekirgeyi ne yapıp bildik ki acaba? diyerek diğər hizmetkârler da elini yarım yamarak açmış.” (Türkmen Destanları, Bilgir Garıp s. 81).

Be, bazar gününe yetişmeli bolsa, onda häzir ugrabermeli-dä. “Be, pazar gününe yetişirse, ona uğramalı da (Azimov vd, 2008, s. 96).

Be, iki at bar diysene? “Be, iki at var desene, dedi.” (Ata Govşudov, Dordepel, s. 205).

Be-be-be

Be-be-be..., kaka, sen dälirediñmi? “Be be be, baba, sen delirdin mi?” (Söyegov, TDG, s. 572).

Berekella: Bravo, Aferin

Berekellaa!

Yaaşa, yoldaş Morgunov!..

Gara tiine satılmağa taayın baar...

Biz manyaas dine Lenin yooluna!..

Daşı câacek, içi mööcek haayın baar... “Aferin!, Yaşa, yoldaş Morgunov!.. Kara kapiğe satılmaya hazır olan var... Biz inanıyoruz ancak Lenin yoluna!.. Dışı kalaylı, içi alaylı hain olan var...” (Ata Atacanova'nun Şiirleri, s. 766).

Berekella, hanım, *berekella!* “Aferin, hanım, aferin!” (Söyegov, TDG, s. 561).

Berekella, kapitan! “Bravo, kaptan!” (Söyegov, TDG, s. 571).

Canım

Sabır eyleseñ, mıradıña yeter sen,

Gamgın bolma, eya, *canım*, sabır eyle.

Mıradıña yetip, hezil eder sen,

Tiz görer sen, eya, *canım*, sabır eyle. “Sabır eylersen, mıradına erersin, gamlı olma, ey, *canım*, sabır eyle. Mıradına erip mutlu olursun, tez görürsün, ey, *canım*, sabır eyle.” (Türkmen Destanları, Şahsenem- Garip, s. 257).

Canım, arkayın ötätdiñ. “Canım, arkaya geçtin.” (Söyegov, TDG, s. 569).

Dede

Däde, gamgın bolma. Yılkı bakmağa men gideyin. “Dede, üzülme. Atı beslenmeye ben gideyim.” (Türkmen Destanları, Abdilla Bay, s. 67).

Doganlar: Arkadaşlar

Hov *doganlar*, Togsan Beg Aytgeldini ölsün diyip, Tüke Şanıñ üstüne iberdi. “Arkadaşlar, doksan bey, Aytgeldi’yi ölsün diye Tüke Şah’ın üstüne gönderdi.” Türkmen Destanları, Tulum Hoca, s. 483).

Dur /Tur

Dur, ene, sen köyneğiñi hapalap otırsıñ-la. “Dur, nine, sen gömleğini kirletip duruyorsun.” (Türkmen Masalları, Kelgırnak, s. 58).

Tur, oğlum, seniñem mıradıña yeter wağtıñ boldı. “Dur, oğlum, senin de mıradına ereceğın vakit geldi.” (Türkmen Masalları, Yetim Oğlan - Bir Gün Görseñ Bitin Oğlan, s. 84).

Ece, eşidyâa min? Maşa, biraaz *dur!*

Diyip, çaay âberyâan ecesine de

Düşündircek bolyaar zaman bir uğur.

Oka indi, Maşa! Oka yene de! “Anne, işitiyor musun? Maşa, biraz dur!” Deyip çay getiren annesine de anlatmaya çalışıyor zaman bir an. Oku şimdi, Maşa! Oku yeniden!” (Ata Atacanov’un Şiirleri, s. 730).

Ece, Ene: Anne

Ece, hatırcem bol, gaabanma, *ece!* “Anne, sakın ol, kıskanma anne!” (Ata Atacanov’un Şiirleri, s. 554).

İndi çaay demleme! Doyduk biz, *ece!* “Artık çay demleme! Doyduk biz anne!” (Ata Atacanov’un Şiirleri, s. 730).

Eşit meniñ arzım, hormatlı, *ene,*

Ene, men dertlini yandırma beyle,

Ak süydüñ emmişem, men gana gana,

Ene, men dertlini yandırma beyle. “İşit benim arzumu, hürmetli anne, anne, ben dertlini yakma böyle, ak sütünü emmişim, ben kana kana, anne, ben dertlini yakma böyle.” (Türkmen Destanları, Şahsenem-Garip, s. 145).

Ene, Mama: Nine

Ene can, çöle bardık, çöl gorkulı, dağa geldik, dağ gorkulı, indi bu âlemde ğzın üçin gorkman yaşar yalı yer yokmuka? diyen. “Nineciğim, ovaya geldik, ova korkunç, dağa geldik, dağ korkunç, şimdi bu âlemde bizim için korkmadan yaşar gibi yer yok mu acaba? demiş.” (Türkmen Masalları, Kelgırnak, s. 55).

Hava,

Hiiç zaat haantamaa dääł bizden ol.

Hoş söz gerek onuñ aarğın caanına.

Ağtıkları:

Maama! diyişip iir bilen,

Gol gerişip, barsa bolyaa yaanına. “Evet, hiçbir şey beklemiyor bizden o. Hoş söz gerek onun bitkin canına. Torunları: Hep birlikte nine! diyerek sabahleyin, Kollarını gerip varsa yeter yanma. Yavrum!” (Ata Atacanov’un Şiirleri, s. 216).

Ey

Ey, akmak, canıñdan irdiñmi? Nãme üçin meni yatan yerimden süyräp, yere düşürdiñ? “*Ey*, ahmak, canından mı geçtin? Niçin beni yattığım yerden sürükleyip yere düşürdün?” (Türkmen Masalları, Bilgir Garip, s. 83).

Ey, okucum, bir eserde

Tanış etdim Ceñ bilen...

Gam päälvaan, giñ güzerde

Yene duuşdum señ bilen. “*Ey* okuyucum, bir eserde Tanıştırdım Cen ile... Yaşlı pehlivan, geniş geçitte yine karşılaştım seninle.” (Ata Atacanov’un Şiirleri, s. 118).

Ey yaranlar Musulmanlar,

Ne boldı yarım gelmedi?

Dogan, gardaş, mähribanlar,

Ne boldı yarım gelmedi? “*Ey* yârenler, Müslümanlar, Ne oldu yârim gelmedi? *Bacı*, kardeş, yârenler, Ne oldu yârim gelmedi?” (TürkmenDestanları, Şahsenem Garip, s. 784).

Eya: Ey

Sabır eyleseñ, mıradıña yeter sen,

Gamgın bolma, *eya*, canım, sabır eyle.

Mıradıña yetip, hezil eder sen,

Tiz görer sen, *eya*, canım, sabır eyle. “Sabır eylersen, mıradına erersin, gamlı olma, *ey*, canım, sabır eyle. Muradına erip mutlu olursun, tez görürsün, *ey*, canım, sabır eyle.” (Türkmen Destanları, Şahsenem- Garip, s. 257).

Gız

Gızım, saña är getirdim. “*Kızım*, sana eş getirdim.” (Türkmen Masalları, Hallı, s. 65).

Gözel

Laaçın dek uçar yaaşlık,

Sövdüğin seçer yaaşlık,

Gaçma, *gözel*,

Gaçma, gel!

Bizdenem geçer yaaşlık. “Şahin gibi uçar gençlik, sevdiğini seçer gençlik, kaçma, güzel, kaçma, gel! Bizden de geçer gençlik.” (Ata Atacanov'un Şiirleri, s. 282).

Gül gözel, gülğün gözel,

Derdimi bilgin, *gözel*.

Eşitseñ şol ovaazı,

Vaadadır, gelğın, *gözel*. “Gül renkli güzel, gül güzel, derdimi bil, güzel. İşitirsen o sesi, vaattir, gel, güzel.” (Ata Atacanov'un Şiirleri, s. 526).

Ha: Ey

Ha, padımanıñ gızı, öyüñi taşlap nira baryarsıñ? “Ha, çobanın kızı, evini terk edip nereye gidiyorsun?” (Türkmen Masalları, Vakır-Şakır Patışa, s. 51).

Haramzadalar: Alçak / Alçaklar

Poh atañızıñ görüne, goyuñ *haramzadalar*- diyip, yndam gır atı ta:rı:plan nökerleriniñ başına gamçı bilen sayğılama:ga baladı. “Lanet sizin babanızın mezarına yeter artık alçaklar!, diyerek kır atı öven askerlerin başına kamçı vurmaya başladı.” (Ata Govşudov, Dordepel, s. 145).

Haw / Hav: Ey, Hey

Hav, doğanlar, il-güne zeelsiz birini öldüreniñiz bilen nâme peyda tapyarsıñız? “Hey, kardeşler, ele güne zararsız birini öldürmekle ne fayda bulursunuz?” (Türkmen Masalları, Esen Şahı, s. 90).

Haw Kerem soltan arkandaki nâme? “Hey Kerem Sultan arkandaki ne?” (Azimov vd, TD, s. 217).

Haw, adamlar, *haw!*.. Eşidiň, *haw!*.. Garagan obasına bağış gelendir-le, *haw!* “Hey, adamlar, hey!.. İşitin, hey! Garagan ovasına bağış geliyor.” (Söyegov, TDG, s. 564).

Hey/ Häy: Ey, Hey

Hey bir alaç tapılmazmıka? “Hey bir çare bulunmaz mı ki acaba?” (Türkmen Masalları, Kelgırnak, s. 549)

Hey, oğlan, sen meni aldan ekeniň. “Hey, oğlan, sen beni aldatmışsın.” (Türkmen Masalları, Hallı, s. 64).

Hay, ilat-hov, *hay*, yeteveriň-hov. Dat, işimiz gaytdıla-hov diyip, sesiniň yetdiğinden gıgırıp başlapdır. Şäher halkı näme barka diyip, ılgaşıp olarıň yanına barıpdır. “Hey, ahali, hey, geri verin hey. İmdat, işimiz yattı, hey, diyerek sesi elverdiğince bağırmaya başlamıştır.” (Türkmen Masalları, Vakır-Şakır Patışa, s. 48).

Hiy-wiy: Hey

Hiy-wiy!... Çaltrak çıkaweri. Kakam yetip gelyer. “Hey, Çaltrak çıkıverir. Babam yetişip gelir.” (Söyegov, TDG, s. 567).

Hüş-ş

Hüş-ş! diyip, Sancar sıyası yoldaşlarına ümledi. “Hüş-ş! diyip! diyip Sancar siyasi arkadaşına seslendi.” (Söyegov, TDG, s. 574).

Kadın / Kempir: Bayan

Kempir, hay, *kempir*. Yarmanı dök, yarmanı, diyip gıgıran. “Kadın, hey, kadın! Yarmayı dök, yarmayı, diyerek bağırmış.” (Türkmen Destanları, Kempiriň Yeli, s. 87).

O-how: Hey

O-how, Capar aga, salawmaleykim! “Hey, Capar Ağa, selamünaleyküm!” (Söyegov, TDG, s. 574).

Oğul/ Oğlum

Oğlum, men garradım. “Oğlum, ben yaşlandım.” (Türkmen Masalları, Hallı, s. 62).

Salaam, dayza! diydi çopan şaadıyaan.

Maanlık mıdır? Sağlık mıdır, haan oğul?

Gel, geçiber, durma, dünyaâm yaydanıp!

Gelen döwlet diyipdirler, caan oğul! “Selâm, teyze! dedi çoban neşelice. Esenlik midir? Sağlık mıdır han oğul? Gel, geçiver, durma dünyam çekinip! Gelen devlet demişlerdir, can oğul!” (Ata Atacanov’un Şiirleri, s. 642).

Ov: Hah

Şonda ol ayallar düyn bir atlı gelip göze görnen gızım ciğisi bilen yitdi diydi veli, siz şol çağalar ekeniñiz-ov diyip, övey ene bilen näletkerde ata gargapdırlar. “O zaman o kadınlar dün bir atlı gelip göze görünen kızım küçük kardeşi ile kayboldu dedi fakat siz o çocuklarmışsınız hah diyerek üvey anne ile lanet olası babaya beddua etmişler.” (Türkmen Masalları, Gurcak Gız, s. 54).

Salam: Merhaba

Salaam, ene! diydi yiğit yuvdunıp.

Yeri, saña nääme gerek? Kim gerek?

Şarpık iyen oğlan yaalı utandı,

Birdenbiire aavaap gitdi yaaş yürek. “Selâm, ana dedi delikanlı yutkunup. Ha, sana ne gerek? Kim gerek? Dayak yemiş çocuk gibi utandı, birdenbire acıyıp gitti genç yürek.” (Ata Atacanov'un Şiirleri, s. 683).

Aknur ece, *salaam!*..

Turdu mı zaman?"

Diyen sese başın galdırdı ene.

Görse, garşısında goňşusu İvan

Gülüp duur.

Tüñçäni dooldurdu yine. “Aknur anne, selâm!.. Kalktı mı zaman? Diyen sese başını kaldırdı anne. Bir baksa ki, karşısında komşusu İvan gülüp durur. Çaydanlığı doldurdu yine.” (Ata Atacanov'un Şiirleri, s. 684).

Tagsır: Efendi / Efendim

Tagsır, ulı-kiçi hemmeñiz muña at goyñ, diydi. “Ulular, büyüñüz küçüñüz, hepimiz birlikte bu oğlana ad koyun, dedi.” (Türkmen Destanları Ali Bey-Balı Bey, s. 541).

Tagsır, gulñızga öziñiz at goyñ, diydi. “Efendim, kulunuza siz ad koyun, dedi.” (Türkmen Destanları, Ali Bey-Balı Bey, s. 541).

Tagsır, ol adamda-ha, çekirtge bar, diyyär. “Efendim, o adamda ha, çekirge var, der.” (Türkmen Masalları, Bilgir Garıp, s. 81).

Tanrım

Aak paatışaa yıkılıpdır, ey tooba!

Özüñ öz bendääñi sakla salaamat.

Aak paatışaa yıkılıpdır, ey tooba!

Guıbaanı bolduğım, buu ne alaamat?

Yer çövrülip, gopaaymasın kıyaamat?..

İndi kim paatışaa bolarkaa bize?

Kim bir hak nazarın salarkaa bize?..

Tañrum, başımızdan sovulsın belaa!

Meniñ bir baalaamı etme mübtelaa! “Çar devrilmiştir, vah yazık! Kendi köleni kendin koru sağ salım. Çar devrilmiştir, vah yazık! Kurbanı olduğum, bu ne alâmet? Yer çevrilip sakın kopmasın kıyamet?.. Şimdi kim çar olur ki bize? Kim bir gerçek bakışla bakar ki bize?.. Tanrım, başımızdan defolsun belâ! Benim bir yavrumu etme müptelâ!” (Ata Atacanov’un Şiirleri, s. 684).

Yareb: Ya Rab, Ya Allah.

Her saba gelerdi, gül dek açılıp,

Yareb, niçik olar gelmez Garıbım?

Totı dek ğzından dürler saçılıp,

Yareb, niçik olar gelmez “Garıbm her sabah gelirdi, gül gibi açılıp, Yareb nasıl olur, gelmez Garıbm?, Tuti gibi ağzından inciler saçılıp Yarab, nasıl olur, gelmez Garıbm? (Türkmen Destanları, Şahsenem Garip s. 292).

Yaş oğul / Yigit / Yaş yigit: Delikanlı

Habarlaşay, atım münen,

Ey yigit, kaydan geler sen?

Ogrumı sen, dogrumı sen?

Yaş oğul, kaydan geler sen? “Konuş ey atıma binen kişi, ey yiğit, nereden geliyorsun? Hırlı mısın, hırsız mısın? Delikanlı nereden geliyorsun?” (Türkmen Destanları, Tulum Hoca, s. 486).

Örään alçak aadam eken,

Saada eken garr aavçı:

Nääme, *yiğit*, yaan giice

Geläydiñ mi bize saavçı? “Çok müşfik insan imiş, sade imiş yaşlı avcı: Nedir delikanlı, gece yansı görücü olarak mı geldin bize?” (Ata Atacanov’un Şiirleri, s. 325).

Yeri: Hadi, Haydi

Yeri-hov, tilki, gıkılıgıñ näme diyip soranlarında tilki: Patışanıñ gızına guda bolup gidipdim. “Haydi, be, tilki, feriyadın ne diyerek sorduklarında tilki: Padişahın kızına dünür olup gitmiştim.” (Türkmen Masalları, Vakır-Şakır Patışa, s. 48).

Yeri yigit, ne habar bilen geldiñ, habarıñı ayt, diydi. “Hadi yiğit hangi haberle geldin, haberini söyle, dedi.” (Türkmen Destanları, Gövher Kız ve Şıralı Bey, s. 628).

3.2.2.4.3.3.1.4. Gagavuz Türkçesinde

A

A-a, Arab! “A-a, Arap!” (Gagavuz Destanları, Köroğlu, s. 117).

Uzak yoldan gelip-geçärdim,

Uyukladım geçtim.

Gel prost et, *a* bubam. “Uzak yoldan gelip-geçerdim, Başımı sevdaya verdim, uyukladım geçtim. Gel affet, *a* babam.” (Gagavuz Destanları, Köroğlu, s. 117).

Ay

Bubası diy: *Ay* Eyvaz! “Bubası diyor: *Ay* Ayvaz!” (Gagavuz Destanları, Köroğlu, s. 117).

Ay, tilki, şimdi beni iyecân, ama diri imâ, baarim öldür da sora i. “*Ay*, tilki, şimdi beni yiyeceksin, ama diri diri yeme, bari öldür de sonra ye.” (N. İ. ve İ. İ. Baboglu, 1999, s. 181).

Ay, brâ Stuyan-kardaşlık,

Ya, oturup da dinnenelim,

Oturup da lafedelim. “*Ay*, bre Stuyan-kardeş, ya, oturup da dinlenelim, oturup da laf edelim.” (Durbaylo, Balada Türküleri, s. 43).

Ana, Mamu, Malö, Ma

Ana, yardım et bulayım Şahsenemi. “*Anne*, yardım et bulayım Şahsenemi.” (Gagavuz Destanları, Aşık-Garip Destanı, s.155).

Malö, be *malö*, uuradı bizâ bir yolcu, isteyor bizdân ölçüsüz şarap. “*Anne*, be *anne*, bize bir yolcu uğradı, bizden ölçüsüz şarapistiyor.” (Gagavuz Destanları, Menevşa, s. 126).

Mamu, ban bu Menevşayı koydum topraa. “*Anne*, ben bu menekşeyi toprağa diktim.” (Gagavuz Destanları, Menevşa, s. 127).

Aydi / Hadi / Haydi / Haydiyin

Aydi izmetçilär, sabaa ekmeeni yapacêz. “Hizmetçiler haydi! Sabah ekmeğini yapacağız.” (Kuroğlu, Yollar).

Hadi ölçelim!-kayıl olmuş *Ayı-Kulak*. “*Ayı-Kulak*, *Hadi* ölçelim! diye razı olmuş.” (Baboglu, Masallar, s. 59).

Haydiyin manastıra gidelim! “*Haydin* manastıra gidelim!” (Sarsaman 2005).

Ayol

Bilmeirim, *ayol*, yok ne söyleyim... “Bilmiyorum, canım, söyleyeceğim bişey yok...” (Dmitriy, Proza, s. 127).

Ba

Ba, çocuk, keskin çıktın, güldürttün kızımı. “Be, çocuk, keskin çıktın, kızımı güldürttün.” (N. İ. ve İ. İ. Baboglu, 1999, s. 53).

Kalk, *ba* Petri. “Kalk, be Petri.” (Durbaylo, Balada Türküleri)

Babu/ Dädu: Nine

Ayolum, *babucuk*, ilkin sän iç, sora da ban. “Sevgili nineciğim, önce sen iç, sonra da ben.” (Gagavuz Destanları, Oolluk, s. 112).

Babu, ban bilmem nası yatmaa. “Nine, ben nasıl yatılacağım bilmem, diyor.” (Gagavuz Destanları, Tepegöz, s. 141).

Sän, *dädu*, kalın suratlı olma!- üfkeli ses vermiş babu... “Nine, sen, dede, küstahlaşma!” diye öfkeli seslenmiş...” (Baboglu, Masallar, s. 52).

Bacı: Sözcük GT’nde kullanılmakta, ancak bacı sözcüğünün ünlem olarak kullanımına örnek bulunamadı.

Bay / Bey

Köroğlunun masalı meraklı, gercik, bir annatmaktı, evel, açan analarmız-bobalarmız gençti, uzun onu annadardtlar, *bey*; peetleri gözäl çalınırdı, olsa e turalım onnarı aklımızda. Vakit saurêr aklımızdan çok işlâr. “Köroğlu’nun masalı ilgi çekici ve güzel bir hikâneydi, bey. Önceleri, analarımız babalarımız gençken onu anlatırlardı. Şiirleri güzel okurlardı. Keşke onları aklımızda tutsaydık.” (Gagavuz Destanları, Köroğlu, 120).

Bey, kardaslık,

Ne kör buazın?

Brak, kardaslık,

Ne kör ikramın. “Bey, kardeşilik, ne kör boğazın, bırak, kardeşlik, ne kör ikramın.” (Tanasoğlu, Hoşluk)

Be

Be, vatan oldu bize, bu zindan taşı. “Be, vatan oldu bize, bu zindan taşı.” (Gagavuz Destanları, Dengiboz, s. 149).

Kıyma, *bâ* Kralü,

Duurama, *be* Ralü. “Kıyma, be Kralü, doğrama, be Ralü.” (Durbaylo, Gagauz Halk Türküleri).

Bravo

Bravo, çocuum! Ya, ne iyer! Ya, ne iyer! “Bravo, çocuğum! Ne yiyor, ne yiyor!” (Dmitriy, Proza, s. 85).

Bre

Ay, *brä* Stuyan-kardaşlık,

Ya, oturup da dinnenelim,

Oturup da lafedelim. “Ay, bre Stuyan-kardeş, ya, oturup da dinlenelim, oturup da laf edelim. (Durbaylo, Balada, Türküler, s. 43).

Bre, İvane, *bre*, çobane,

Ne gözäl kaval sän da çalıyorsun

Ne gözäl çalıp çevirdiyorsun. “Bre, İvane, bre, çobanne, sen de ne güzel kaval çalıyorsun, ne güzel çalıyorsun.” (Dragan P. 2006).

Canım

Sölä, *canım*, nedän bu zeet,

Kimdän oldu bana imdat?

Versänä halizdän nasaat. “Söyle, canım, neden bu eziyet, kimden oldu bana imdat? Versene saf nasihat.” (Zanet, Peet Kiyadı, s. 46).

Dädu: Dede

Dädu, erinä kanaat ol, zerä onu da kaybedecän, - därmış babu. “Nine, -Dede, yerine razı ol, zira onu da kaybedeceksin, dermiş.” (Baboglu, Masallar, s. 52).

Beni nicä dışarda suukta tutardın. Şimdi dâ sän dur!- cevap edärmif kumbet üstündän, *dädu*. “Dede, beni nasıl dışarıda soğukta tutardın. Şimdi de sen dur!- diye kumbet üstünden cevap verirmif.” (Baboglu, Masallar, s. 53).

Delikanni: Sözcük GT’nde kullanılmakta, ancak ünlem olarak kullanımına örnek bulunamadı.

Dur

Dur, -diy bubası- çocuuvsun. “Dur, -der babası- çocuğumsun.” (Gagavuz Destanları, Köroğlu, s. 118).

Dur brä yolcu, biraz. “Dur, bre yolcu, biraz.” (Gagavuz Destanları, Menevša, s. 126).

Efendi/ Efendim: Sözcük GT’nde kullanılmakta, ancak ünlem olarak kullanımına örnek bulunamadı.

Evlät: Sözcük GT’nde kullanılmakta, ancak ünlem olarak kullanımına örnek bulunamadı.

Ey

Ey! Dodolu³³, Sevgili Tanrı!. “Ey! Dodolu, Sevgili Tanrı!” (Manov, G, s. 103).

Ey, Allahçım, yap ölä, ani bu duşman çıkamasın buradan, gitmesin kasabaya da almasın benim topracımı! “Ey, Allahım, öyle yap ki, bu duşman çıkamasın buradan, gitmesin kasabaya ve benim toprağımı almasın!” (Dmitriy, Proza, s. 20).

Hay

Hay, Gani-Gani, Gan-kişi!

Avşam geldi on kişi.

Biri yapmayacak işi,

Istâr gelsin bin kişi. “Hey! Gani Gani, Gan-kişi! Akşam geldi on kişi. Hiç biri yapamayacak işi, isterse gelsin bin kişi.” (Gagavuz Destanları, Gan Kişi, s. 170).

³³Dodolu: Yağmur Tanrısı.

“*Hay, Boyço, Boyço.*” (Çavdar S. 2006).

Hey

Hey, dost, ya baarma, buralarda olmaz baarmaa! “Hey, dost, bağırma ya, buralarda olmaz bağırmak.” (Gagavuz Destanları, Köroğlu, s. 112).

Be, nerden çocuklar, *hey*, gelir-gelişiniz. “Nerden be çocuklar, gelir gelişiniz, hey!” (Gagavuz Destanları, Dengiboz, s. 149).

İ-i *hey!* Kimsiniz siz va? “Hey! Kimsiniz siz ya?” (Gagavuz Destanları, Tepegöz, s. 135).

Hey-ey

Stuyane, Oolum, Stuyane

Hey-ey, Stuyane, oolum, Stuyane. Stuyane, oğlum, Stuyane, Hey, Stuyane, oğlum, Stuyane.” (Çavdar S. 2006).

Kafadarlar: Arkadaşlar

Hem kardaşlarım, *kafadarlarım!*

Yazınız bana bir parçacık kihat

Yollayın onu, ihtiyar anama

Hem de benim o bobama. “Hem kardeşlerim, arkadaşlarım! Yazınız bana bir parçacık kağıt, yollayın onu, ihtiyar anneme hem de benim o babama.” (Sarsaman, 2005).

Kâfir

Varna'nın kalesi taştır,

Gözümde akannar yaştır,

Kâfir! Osmanlar baştır,

Biz Varnalıız. “Varna'nın kalesi taştır, gözümde akanlar yaştır, kafir! Osmanlılar baştır, biz Varnalıyız.” (Türkü, İrina Iusumbeli, s. 383).

Kız

İçerderi-da çıkmış kızı. Boyar demiş: zaman ayırısın *kızım!* “Kızı içerinden çıkmış. Boyar demiş: zaman ayırasın kızım! (Nasreddin Hoca Fıkrası).

Kızım!, sana söylerim; gelinim, sen anna. Kızım! Sana söylüyorum; gelinim, sen anla.” (Manov, G, s. 148).

Mari

Tudorka *mari*,

Gözâl Tudorka!

Gelsâna, *mari*,

Benim olası. “Tudorka mari, Güzel Tudorka! Gelsene, mari, benim olası.” (Durbaylo, Balada Türküleri, s. 70).

Menevşa, *mari*, Menevşa,

Ne gözâl da boyun var!

– Benim boyum pek gözâl,

Dut fidanına pek benzâr. “Menevşe, mari, ne güzel de boyun var!- Benim boyum da pek güzel, dur fidanına pek benzer.” (Malaçlı S. 2001).

Mali-ma/ Male- ma/ Mali-mo: Bu sözcükler GT’nde kadınlara seslenirken kullanılmakta olup bu sözcükler, güzel kadın anlamı taşımaktadır.

Cumaaya karşı, *mali-ma*,

Bân bir düş gördüm.

Bizim kapu onunda, *mali-ma*. “Cumaya karşı, mali-ma, ben bir düş gördüm. Bizim kapı önünde mali-ma.” (Kvilinkova, MGHT).

Bân da gidicâm, *mali ma*,

Ulu daına avlanma. “Ben de gideceğim, *mali ma*, Ulu dağına avlanmaya.” (Durbaylo, Balada Türküleri, s. 43).

Dünür

Şu komşu kızı, *mali-mo*,

Kapu öndä gezinyer,

Onun o biyaz fıstanı, *mali-mo*. “Dünür, komşu kızı, mali-mo, kapı önünde geziyor, onun o beyaz fıstanı, mali-mo” (Velçeva 2006).

Ool: Oğul

Ya dur, ya dur *oolum!* “Ya dur, ya dur oğlum!” (Gagavuz Destanları, Tepegöz, s. 104).

... Ah, *olum, olum*, Kostanda *olum!* “Ah, oğlum, oğlum, Kostanda oğlum!” (Türkü, İrina Iusumbeli, s. 392).

Tanrım

Ey! Dodolu, sevgili *Tanrı!*” Ey! Dodolu, sevgili Tanrı!” (Manov, G, s. 103).

Ya

Ya! göklerde olan Babamız; senin adın anılsın. “Ya! Göklerde olan babamız, seni adın anılsın.” (Manov, G, s. 17)

Tablo 82. Seslenme Ünlemleri

TT	AT	TMT	GT
a	a, ay	a, ay, e	a, ay
alçak / alçaklar	alçak/alçaklar	haramzadalar	
amca	emi	ağa	emi
ana / anne	ana	ana, ece, ene	ana, malö, ma,mamu,
arkadaşlar	gardaş	doğanlar	kafadarlar
arş / marş	marş		
ayol	ay	ay	ayol
bacı	bacı	bacı	bacı
bay / bey / beyim	bey	bay,bay-ağa	bay / bey
bayan	hanım	kadın, kempir	
be	be	be,be-be-be,hov,	ba/ be
behey	hey	pahey /pehey/pahoy, bohov	
birader	bəradar	beradar	
bravo	aferin	berekella	bravo
bre	ade		bre
can / canım	canım	canım	canım
dede	dədə	dede	dädu
delikanlı	genç	yaş oğul,yigit,yaş yigit	delikannı
destur / desturun	destur		
dur	dur	dur / tur	dur
efendi / efendim	cenap	tagsır	efendi/efendim
evlat	bala	bala	evlat
ey	ey	ah-ah-ow,ayuw,bäy-bäy,bay-bay-ow,bay-bow,eya,ha,haw	ba,ey,hay,mo
güzel	gözel, yahşı	gözel	mari,mali-ma/ male-ma/ malimo
hain	hayın	hıyanatlı	
hadi / haydi	haydı,ade,di	hadi,yeri	adi /hadi/ haydi/haydiyin
hey	hey	ah-ah-ow, o-how, hawhäy,hiy-wiy,	hay, hey,hey-ey
hişt		hüşt	
hop	hop	hop	
hu	hu		
kardeş / kardeşler	gardaş	kardaş	
kâfir	kafir		kâfir
kız	gız	gız	kız
köftehor			
kuçu kuçu	kuçu kuçu	guçu guçu	
merhaba	merhaba	salam	
mersi	teşekkür		
nine	nene	ene	ene, babu
oğul	oğul	oğul	ool
Tanrım	Tanrım	Tanrım	Tanrım
ulan / ülen			
üstat	ustad	üstad	
ya	ya	ya	ya
Ya Rabbi	Ya Rabbi	Ya Rabbi	

Tabloda görüldüğü gibi, Oğuz şivelerinde en çok kullanılan seslenme ünlemleri şunlardır:

- TT'nde *a*; AT ve GT'nde *a, ay*; TmT'nde *a, ay, e*;
- TT'nde *alçak/alçaklar*; TmT'nde *haramzadalar*;
- TT'nde *amca*, AT'nde *emi*, TmT'nde *ağa*;
- TT'nde *ana/anne*, AT'nde *ana*, TmT'nde *ana, ece, ene*; GT'nde *ana, ma, mamu, malö*;
- TT'nde *arkadaşlar*, TmT'nde *doğanlar*, GT'nde *kafadarlar*;

- TT'nde *arş/marş, destur/desturun;*
- TT ve GT'nde *ayol;*
- TT, AT, TmT ve GT'nde *bacı, canım, dur, ya;*
- TT'nde *bay/ bey/ beyim;* TmT'nde *bay, bay-ağa;* GT'nde *bay/bey;*
- TT'nde *bayan,* TmT'nde *kadın, kempir;*
- TT ve AT ve GT'nde *be;* TmT'nde *be, be-be-be, hov;* TT'nde *behey;*

TmT'nde *pahey /pehey/pahoy, bo- how(be hey)*

- TT'nde *birader;* AT'nde *bəradar;* TmT'nde *berader;*
- TT'nde *bravo;* TmT'nde *berekella;*
- TT ve GT'nde *bre;* AT'nde *ade;*
- TT ve TmT'nde *dede;* AT'nde *dədə;* GT'nde *dädu*
- TT'nde *delikanlı;* TmT'nde *yaş oğul, yigit, yaş yigit;* GT'nde *delikannı;*
- TT ve GT'nde *efendi/efendim,* TmT'nde *tagsır;*
- TT ve GT'nde *evlat;* AT ve TmT'nde *bala*
- TT ve AT'nde *ey;* TmT'nde *ah-ah-ow, ayuw, bāy-bāy, bay-bay-ow, ey, eya,*

ha, haw; GT'nde *ba, ey, hay, mo;*

- TT'nde *güzel;* AT'nde *gözel, yahşı;* GT'nde *mari, mali-ma/ male-ma/ mali-mo;*
- TT ve AT'nde *hey;* TmT'nde *ah-ah-ow, haw, häy, hiy-wiy, o-how;* GT'nde

hey-hey-ey

- TT'nde *hişt, hop, hu, köftehor, kuçu, ulan/ülen, mersi;*
- TT'nde *kardeş/kardeşler,* AT'nde *gardaş,* TmT'nde *kardaş;*
- TT ve GT'nde *kâfir;*
- TT ve GT'nde *kız;* AT ve TmT'nde *gız;*
- TT ve AT'nde *merhaba;* TmT'nde *salam;*
- TT'nde *nine,* AT'nde *nene;* TmT'nde *ene,* GT'nde *babu;*
- TT, AT ve TmT'nde *oğul;* GT'nde *ool;*
- TT, AT ve GT'nde *Tanrım;*
- TT'nde *üstat;* AT'nde *ustad;* TmT'nde *üstad;*
- TT, AT ve TmT'nde *Ya Rabbi;*

Verilenlerden görüldüğü üzere, Oğuz şivelerinde kullanılan bazı seslenme ünlemleri (TT'nde a; AT ve GT'nde a, ay; TmT'nde a, ay, e; TT, AT, TmT ve GT'nde bacı, be, canım, dur, ya; TT'nde bay/ be / beyim; TmT'nde bay, bay-ağa; GT'nde bay/bey; TT, AT ve GT'nde Tanrım; TT'nde üstat; AT'nde ustad; TmT'nde üstad; TT, AT ve TmT'nde Ya Rabbi) ortaktır. Bazı seslenme ünlemleri (TT'nde bayan, TmT'nde kadın, kempir; TT ve GT'nde be; TmT'nde be, be-be-be, hov; TT'nde behe; TmT'nde pahey/pehey/pahoy, bo- how; TT'nde bravo; TmT'nde berekella; TT ve GT'nde bre; AT'nde ade; TT ve TmT'nde dede; AT'nde dâdâ; GT'nde dâdu TT ve GT'nde efendi/efendim, TmT'nde tagsır; TT ve GT'nde evlat; AT ve TmT'nde bala; TT ve AT'nde ey; TmT'nde ah-ah-ow, ayuw, bây-bây, bay-bay-ow, ey, eya, ha, haw; GT'nde ba, ey, hay, mo; TT'nde güzel; AT'nde güzel, yahşı; GT'nde mari, mali-ma/ male-ma/ mali-mo; TT ve AT'nde hey; TmT'nde ah-ah-ow, haw, häy, hiy-wiy, o-how; GT'nde hey-hey-ey) şiveden şiveye farklılık göstermektedir. Bazı seslenme ünlemleri ses bilimsel farklılıklarla (TT'nde bay/ bey/ beyim; TmT'nde bay, bay-ağa; GT'nde bay/bey; TT'nde birader; AT'nde bəradar; TmT'nde berader; TT ve GT'nde kız; AT ve TmT'nde gız; TT, AT ve TmT'nde oğul; GT'nde ool) karşımıza çıkmaktadır.

Oğuz şivelerinde kullanılan seslenme ünlemlerine bakıldığında, Türkmen Türkçesi ve Gagavuz Türkçesinin seslenmelerinin Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesinde kullanılan seslenme ünlemlerinden daha fazla ses bilimsel farklılıklar gösterdiği görülmektedir.

3.2.2.4.3.4. Yansıma Ünlemleri

Doğada kendiliğinden var olan sesler ile canlılara ait boğumsuz seslerin sözlü ve yazılı dile girmesi sonucunda oluşan sözcüklere yansıma denilmektedir. Bu sözcükler, doğal seslerdir ve bu tür sözcüklerin dil bilimsel karşılığı ünlem edatıdır. Ünlem edatları, cümleye genellikle isim ve fiil cinsinden birine dönüşmüş olarak katılır; ancak, bazı durumlarda da -çok nadir olarak- ünlem edatı sınıfında yer alır. Sıklıkla karşılaşılabilen bu tür ünlemler şunlardır:

3.2.2.4.3.4.1. Oğuz Şivelerinde Kullanılan Yansıma Ünlemleri

3.2.2.4.3.4.1.1. Türkiye Türkçesinde

Pöh

“Bu dik kafalı ve kalın kabuklu asker, Yunan ordusunun Türkleri yenemeyeceğini ileri sürmekteydi. *Pöh!* Yeniyordu işte!” (Turgut Özakman, Şu Çılgın Türkler, s. 16).

Tak

“Bir gün yerde bulduğu vişne renginde bir kurdeleyi annesine uzatmış, - saçlarıma *tak, tak-* demişti, Sonra bir daha başından çıkarılmasına razı olmamıştı.” (Ahmet Hamdi Tanpınar, Huzur, s. 8).

“Bunu düşündükçe gülümser, tatlı tatlı yüreği çarpar, ruhundan kopan bir atılımla örsünün üzerinde milyonlarca kıvılcım tutuştururdu. *-Tak! -Tak, -tak!...-Tak, tak!*” (Ömer Seyfettin, Diyet, s. 28).

Tık

“Dadaruh eline kaşığı alıp işe başladı mı, *tıkı...tık... tıkı...tık...tık* bir saat gibi...yerimde duramaz, ben de yapacağım! Diye tuttururdum. (Ömer Seyfettin, Kaşığı, s. 152).

3.2.2.4.3.4.1.2. Azerbaycan Türkçesinde

Azerbaycan Türkçesinde tavukları çağırırken: *dü- dü-dü, düüü-düüü/ kiş-kiş;* atı sürerken: *deh-deh;* köpeklere: *küçen-küçen, fişt-fişt;* kedi: *piş-piş,* büyük baş hayvanlar: *oha, ho- ho, ho-ha* gibi yansıma sözcükler kullanılmaktadır (Kazımov, MAD, s. 389). Ayrıca Azerbaycan Türkçesinde: *çur, gur-gur, hor hor, nır nır, şağ, şır-şır, tağ, viy-viy* gibi yansıma ünlemleri de kullanılmaktadır.

3.2.2.4.3.4.1.3. Türkmen Türkçesinde

Türkmen Türkçesinde yansımalar ses ve şekil bildiren sözler içerisinde ele alınmakta; ayrıca bu sözcükler, edatlardan, bağlaçlardan ve kipsel sözcükler farklı bir sözcük türü olarak değerlendirilmektedir (Azimov, 2011: 271).Türkmen Türkçesinde kedi: *pişt pişt;* eşek: *kür-kür/ kürçük-kürçük, çöş;* keçi: *geç-geç;* kuş: *küş-ş;* köpek:

küç; tavuk: *tok*; düve: *horp-horp*; öküz: *çom-çom* (Söyegov, 2000: 574) gibi yansıma ünlemleri kullanılmaktadır. Yansıma sözcükler Türkmen Türkçesinde *ses ve obraz anlatan sözler* başlığı altında ayrı bir sözcük türü olarak değerlendirilmektedir (Söyegov, 576).

Çüw: Çü, çüş

Ondan soñ: Hayt! *Çüw!* diydiler. “Ondan sonra hayt! Çü! Dediler.” (Söyegov, TDG, s. 574).

Hayt-hayt

Ol indi: *-Hayt-hayt-* diyip, ızlı-ızına gaytalayardı, çünkü gorkusundan yana düyeleriñ gödensiz ayakları bütün göwresine çenli saññıldayardılar... “O şimdi: hayt hayt! Diyip hızlı hızlı kaçıyordu, korkusundan düyelerin ayakları bütün gövdesine değdiriyorlar.” (Söyegov, TDG, s. 574).

Höw

Höw! diydi. “Hooo! Dedi.” (Söyegov, TDG, s. 574).

Höwlüm: Ho ho

Höwlüm-höwlüm, diyip, göläni tutup, sıgra yaladyär. “Ho ho! Diyip göleni tutup sığıra yalattıyor.” (Söyegov, TDG, s. 561).

Pist- Pist

Pişgi gördi we: *-pişt- pişt-* diyip, onun ızından topuldi. “Kediyi gördü ve pişt pişt! diyip peşinden gitti.” (Söyegov, TDG, s. 566).

Küş: Kışt

Küş! gurçuğı çekip gutardıñız. “Kışt! kurtçuğı çekip çıkardınız.” (Söyegov, TDG, s. 574).

Kür-ä-kür

Kimisi goyun ağıla gircek bolup duran eşeğe: *Kür-ä-kür!* diyip, gelip eşeğin böwrüne yumruk bilen uryardı. “Kimisi koyun ağıla girecek olup duran eşeğe kür-e-kür diyip eşeğin böğrüne yumrukla vurdu.” (Söyegov, TDG, s. 574).

Tüy-tüy

Ol dessine elini horaza uzadıp, Kakala seredip durşuna: *Tüy-tüy, tüy-tüy!*
Diyip seslendi. (Söyegov, TDG, s. 574).

3.2.2.4.3.4.1.4. Gagavuz Türkçesinde

Çat

Çat, deyin düştü komşuların tokadı. “Komşuların tokadı çat! Diye düştü.”
(N. İ. ve İ. İ. Baboglu, 1999, s. 193).

Çatır-patır

Lüzgâr sa kimseyi seslemâzdi hep taa kudurup bozulurdu- *çatır-patır* evin üstündän keremitleri uçurttı erä. “Rüzgar ise kimseyi seslemezdi, hep daha kudurup bozulurdu- çatır patır evin üstünden kiremitleri uçurdu sonunda.” (N. İ. ve İ. İ. Baboglu, 1999, s. 193).

Gıcır-gıcır

Kenarda dermen, ani sabaalän gücülä *gıcır-gıcır*, saatta birär dönemeç yapardı. (N. İ. ve İ. İ. Baboglu, 1999, s. 193).

Rop-rop

Kızcaalar *rop-rop* kaçtılar.”Kızcağızlar rap rap kaçtılar.” (N. İ. ve İ. İ. Baboglu, 1999).

Toplanıp bir geniş meydanda, kızlar *rop-rop* kaçardılar. Kızlar, geniş bir meydanda toplanıp rop rop kaçardılar.” (N. İ. ve İ. İ. Baboglu, 1999).

Trak-trak-trak: Tak Tak Tak

Lüzgar susaa sallarmış o da yaparmış: *trak-trak-trak!* “Rüzgâr susağı sallarmış; o da, tak tak tak yaparmış!” (Baboglu, Masallar, s. 99).

Vijir-vijir

Şindi kanatları görünmâzdi, *vijir-vijir* dönärdi. “Kanatları şimdi görünmezdi, vijir vijir dönerdi.” (N. İ. ve İ. İ. Baboglu1999, s. 193).

Yalap-yalap: Işıl ışıl, Pırlıl Pırlıl

Günâ karşı *yalap-yalap* edârdilâr, islââ yıkanmış pencerelerin şişeleri. “Yıkanmış pencerelerin şişeleri, güneşe karşı pırlıl pırlıl parlıyordu.” (N. İ. ve İ. İ. Baboglu, 1999).

Tablo 83. Yansıma Ünlemleri

TT	AT	TMT	GT
çat			çat
	çur, çur-gur	çüw	çatır-patır
tak	deh-deh	hayt-hayt,kür-ä-kür	gıcır-gıcır
pöh	dü-dü-dü / düü-düü	höw	
	ho-ha	höwlüm	rop- rop
	ho-ho	küs	trak-trak-trak
tık	ks-ks	tüy-tüy	vijir-vijir
	küçen-küçen,fişt-fişt		yalap-yalap: ışıl ışıl, pırlıl pırlıl
	nır nır		
	oha	oha	
	piş-piş	pist-pist	
	şag		
	tağ		
	vıy-uy		
	xıx-xıx,yuh-yuh		

Tabloda görüldüğü gibi, Oğuz şivelerinde, şivelere özgü yansıma ünlemleri, kullanılmaktadır.

3.2.2.4.3.5. Onama/ Onamama Ünlemleri

Bir düşüncenin, fikrin doğru ve uygun olduğunu tasvip edip etmeme bildiren sözcükler, sözdiziminde ünlem edatı olarak görev yapmaktadır.

3.2.2.4.3.5.1. Oğuz Şivelerinde Kullanılan Onama/ Onamama Ünlemleri

3.2.2.4.3.5.1.1. Türkiye Türkçesinde

Amin

“...kalabalık aşağıdan ‘‘Âmin!’’ derdi.” (Fakir Baykurt, Onuncu Köy, s. 26).

“Kahhar isminle kahreyle ya Rabbi! diye yakarınca içi acıyla dolu binlerce kişi birdenbire çığlık çığlığa, ağlayarak infilak etti: *Amiiiiiiinü!* Camiyi aydınlatan yüzlerce yağ kandilinin alevi, binlerce çığlığın rüzgârından etkilenerek cezbeyle gelmiş gibi titrediler.” (Turgut Özakman, Şu Çılgın Türkler, s. 459).

Baş üstüne

“Fakat onlar anlamadan yapmasını pekiyi bilirlerdi. -*Baş üstüne, baş üstüne!...*” (Ömer Seyfettin, Kütük).

“*Baş üstüne* beyim! Kâzım Bey’in heyecanı arabacıya da bulaştı. Kırbacını telaşla şaklattı.” (Turgut Özakman, Şu Çılgın Türkler, s.18).

Bilmem

“*Bilmem!*” (Fakir Baykurt, Onuncu Köy, s. 253).

“Fakat genç adam kapıdan çıkarken yaptığı vaadin büyüklüğünden ürkmüş gibi sesi titreyerek; -on beş günde kabil olur mu, *bilmem ki!...*- diyerek tekrar söze başlar ve -mümkünse hiç gelmesin, hiçbiriniz gelmeyin, ne diye geleceksiniz sanki!” (Ahmet Hamdi Tanpınar, Huzur, s. 5).

“Vallahi *bilmem!* ama zannetmiyorum...” (Ahmet Hamdi Tanpınar, Huzur, s. 73).

Buyur / Buyurunuz

“Beyim, izinle söyleyeceklerim vardır. -*Buyur!* Faris Ağa.” (Turgut Özakman, Şu Çılgın Türkler, s. 587).

“*Buyurunuz* beyefendi oğlum... Ben de sizi bekliyordum.” (Ahmet Hamdi Tanpınar, Huzur, s. 47).

“Çok önemli buluyorum. Baş üstüne... *Buyur!* Efruz bey, tam bir buçuk saat buyurdu.” (Ömer Seyfettin, Açık Hava Mektebi).

Doğru

“Feride de gülüyordu: -*Doğru!* hakkınız var, hakkın var, gayret ederim. Şimdi bana müsaade, sana süt pişireceğim.” (Reşat Nuri Güntekin, Çalıkuşu, s. 396).

“Sesler duyuldu: -Evet, *doğru!*” (Turgut Özakman, Şu Çılgın Türkler, s. 557).

“Bu soruyu, Meclis’in icra yetkileri konusunda çok titiz olan muhaliflere dönerek sormuştu. Onlar da, Evet, *doğru!* Diye onayladılar. (Turgut Özakman, Şu Çılgın Türkler, s. 558).

E

“Hristo kuruyan dudaklarını sildi: *Eee*, rüzgâr ektikti, şimdi fırtına biçiyoruz.” (Turgut Özakman, Şu Çılgın Türkler, s. 143).

“Bayındırlık Bakanı Ömer Lütfi Bey şaşırıldı: *Eeee*, biz nerede çalışacağız?” (Turgut Özakman, Şu Çılgın Türkler, s. 422).

“*Ee*, gevezelik yeter! Burası mahalle kahvesi mi?” (Turgut Özakman, Şu Çılgın Türkler, s. 558).

Eh

“*Eh!* Bu hakikaten hoş!” (Reşat Nuri Güntekin, Çalığışu, s. 165).

“*Eh!* Haydi, onu da severim.” (Fakir Baykurt, Yılanların Öcü, s. 80).

“Kadın gevşedi: *-Eh*, öyleyse canları sağ olsun hınzırların.” (Turgut Özakman, Şu Çılgın Türkler, s. 425).

Evet

“Ya! Bu kurala da uyma var ha? *-Evet!* Ondan sonra haftada bir kere dahi evime giderim.” (Ahmet Mithat Efendi, Henüz On Yedi Yaşında, s. 104).

“İsmet Paşa, iki gündür boş kaldıkça, General Papulas’ın komutanlık psikolojisini çözüp anlamaya çalışmaktaydı başını kaldırdı: *-Evet!*” (Turgut Özakman, Şu Çılgın Türkler, s. 272).

“Halil Paşa, isteksiz, sönük bir sesle, *Evet!* dedi.” (Turgut Özakman, Şu Çılgın Türkler, s. 309).

Estağfirullah

“*Estağfirullah*, efendim!” (Sabahattin Ali, Kuyucaklı Yusuf, s. 105).

“*Estağfirullah*. Rica etmişim. M. Kemal Paşa adına bankanda bulunan 600.000 lira Bakanlığımın emrine verildi.” (Turgut Özakman, Şu Çılgın Türkler, s. 589).

“M. Kemal Paşa sarıldı: *Estağfirullah*. Ben sizin ellerinizden öperim.” (Turgut Özakman, Şu Çılgın Türkler, s. 657).

Güzel

“*Güzel!* Haceli'nin babasından mı kalma bu ev yeri?” (Fakir Baykurt, Yılanların Öcü, s. 193).

“*Güzel!* ...açlıktan gözüm karardı.” (Rıfat Ilgaz, Hababam Sınıfı, s. 227).

“*Güzel!* Kel Mahmut dolaşiyor gördün mü?” (Rıfat Ilgaz, Hababam Sınıfı, s. 319).

He

“Adımız erkeğe çıkmış diye yanına giremiyorum. Sonra ölür, mölür de başımız derde girer *he!*” dedi.” (Reşat Nuri Güntekin, Çalıkuşu, s. 168).

“Gülürsün *he!* Hâlâ kıkır kıkır gülürsün *he!* Diye bana çıkışıyordu.” (Reşat Nuri Güntekin, Çalıkuşu, s. 169).

“Gülürsün *he*, çapkın, gülürsün!” diyordu.” (Reşat Nuri Güntekin, Çalıkuşu, s. 170).

Hay hay

“Necip gülererek *hay hay!* dedi.” (Mehmet Rauf, Eylül, s. 39).

“*Hay haayy!*” diye gülüştüler.” (Fakir Baykurt, Yılanların Öcü, s. 82).

“Dedim ki: *Hay hay* Paşam, başüstüne. İzmir'de düşmanın elinde istediğinizden fazla otomobil var.” (Turgut Özakman, Şu Çılgın Türkler, s. 564).

Hayır

“Besim Bey soğuk bir sesle, *Hayır!* dedi.” (Turgut Özakman, Şu Çılgın Türkler, s. 26).

“Bir ümit var mı? diye sordu: -*Hayır*, yok. Ama biz uyan görevimizi bir daha yapalım.” (Turgut Özakman, Şu Çılgın Türkler, s. 573).

“*Hayır!* teşekkür ederim, yerimden memnunum.” (Reşat Nuri Güntekin, Çalıkuşu, s. 218).

Hop / hoop / hoppala

“*Hooooop!* Ağır olun beee!...” (Rıfat Ilgaz, Hababam Sınıfı, s. 408).

“*Hop hop* geldim!” (Orhan Kemal, Hanımın Çiftliği, s. 73).

“*Hop*, al şunu yut bakalım.” (Ömer Seyfettin’den Öyküler, s. 13).

Kâfi

“Eğer aradıklarımın dördü de ölmedilerse, bir sağ kaldıysa *kâfi!*” (Refik Halit Karay, Bu Bizim Hayatımız, s. 68).

Kısmet

“*Kısmet*, Efendim, *kısmet!*” (Ahmet Mithat Efendi, Bütün Oyunları, s. 130).

Maazallah

“*Maazallah! Maazallah!*” (Ahmet Mithat Efendi, Bütün Oyunları, s. 114).

“KIZIM, ev hanımsız gitmeyecek, yarın öbür gün Ferhunde ile Sabahat kocaya giderler. *Maazallah*, bir haramzadeye düşersek, hal fena.” (Reşat Nuri Güntekin, Çalıkuşu, s. 336).

“Söyle fakat aşağı in. *Maazallah* yuvarlanırsın...” (Reşat Nuri Güntekin, Çalıkuşu, s. 337).

Müthiş

“Öyle *müthiş* ki! Eder her biri bir mülkü harâb” (Mehmet Akif Ersoy, Safahat).

Nerde / Nerede

“*Nerede* o, başımı alıp saatlerce kırlarda dolaştığım, bahçe kenarındaki çitlere değneklerle vurarak sık yapraklı ağaçları taşlayarak kuş kaldırdığım günler!...” (Reşat Nuri Güntekin, Çalıkuşu, s. 154).

“Ama *nerede!* Hayret Efendi ve Hayret Efendi zade Ahmet Selami Paşa zamanı, nerede oğlu Mazlum Selami Bey zamanı?” (Refik Halit Karay, Bu Bizim Hayatımız, s. 23).

“Rüzgâr esmese, havalar hep böyle durgun gitse; oturmak *nerede!*; şu Beyoğlu’nun semtine uğramaz.” (Refik Halit Karay, Bu Bizim Hayatımız, s. 27).

Oha

“*Ohaa!*... hahahayy.” (Hüseyin Rahmi Gürpınar, Hayattan Sayfalar, s.16).

“Şimdi ustalar gelir gidiyoruz yahu, ceza yiyeceğiz be. *Ohaa!*” (Orhan Kemal, Ekmek Kavgası, s. 79).

Olamaz

“*Olamaz, olamaz, olamaz!*” (Ömer Seyfettin’den Öyküler, s. 9).

“İşte bu kesinlikle *olamaz!*” (Ömer Seyfettin’den Öyküler, s. 10).

“*Olamaz!* dedim - ne vakit gördünüz?” (Ömer Seyfettin’den Öyküler, s. 102).

Olur

“*Olur* a! Bir gün kalkar, yakın ahbap, olduğu anlaşılan Mazlum Sami’ye yahut karısı Şehriyar Hanım’a bahsediverirdi.” (Refik Halit Karay, Bu Bizim Hayatımız, s. 26).

Öyle

“İcra yetkisini de haiz olduğu için bir büyük hükümet gibidir. *Öyle* değil mi?” (Turgut Özakman, Şu Çılgın Türkler, s. 558).

“Huzzar- *Öyle* ya! “ (Ahmet Mithat Efendi, Felatun Bey ve Rakım Efendi, s. 37).

Paydos

“Haydi bakayım. Sıra falan istemez. Serbestçe dışarı çıkınız, *paydos!*” (Ömer Seyfettin, Açık Hava Mektebi).

“Bütün kafasındakilere, hepsine birden *-paydos!* Kapıları açmak ve yol vermek, son zerresine kadar her hatırayı, her hayali, her tasavvuru kovmak ve herhangi bir nesne, cansız ve şuursuz bir mevcut olmak, bu güneşin altında parlak bir yılan sırtı gibi, bir ucu dikilen sokağa, güneşin yer yer bir cüzam gibi kemirdiği duvarlara, evlere katılmak, varlığın çemberinden çıkmak, bütün tenakuzlarından kurtulmak...” (Ahmet Hamdi Tanpınar, Huzur, s. 47).

Peki

“*Peki*, burada bulunur mu ?” (Ömer Seyfettin, *Külâh*, s.12).

“*Peki*, kamçıyı bileniniz var mı?” (Refik Halit Karay, *Bu Bizim Hayatımız*, s. 57).

“*Peki*, efendim!” (Refik Halit Karay, *Bu Bizim Hayatımız*, s. 78).

Tuhaf

“Ne *tuhaf!*” (Refik Halit Karay, *Bu Bizim Hayatımız*, s. 41).

“*Tuhaf*, Mazlum’un tipi muhakkak bu kız.” (Refik Halit Karay, *Bu Bizim Hayatımız*, s. 104).

“*Tuhaf!* Cüneyt Bey buna ne cevap veriyor bilir misiniz?” (Ahmet Mithat Efendi, *Henüz On Yedi Yaşında*, s.121).

Yahu

“Ağzını arayıncı komutanın birden gözleri doldu: *Yahu*, bu aslan gibi çocuklar birkaç gün içinde şehit olacaklar. İsimlerini bilmez, yüzlerini hatırlamazsam, acıya daha kolay katlanıyorum. Anlayabildin mi? (Turgut Özakman, *Şu Çılgın Türkler*, s. 415).

“17. Tümen Komutanı Albay Nurettin Özsu: *Yahu*, savaşmak bundan daha kolay, diye güldü. Süvari Tugayı ertesi sabah gelerek bölgenin ve sınırın güvenliğini üstüne alacaktı.” (Turgut Özakman, *Şu Çılgın Türkler*, s. 283).

“Aydın’ın Kuva-yı Milliyeci Milletvekili Esat İleri kızdı: *Yahu*, vatan ayağımızın altından kayıyor, şimdi kavga etmenin sırası mı?” (Turgut Özakman, *Şu Çılgın Türkler*, s. 119).

Yeter

“Oyun *yeter!*” (Refik Halit Karay, *Bu Bizim Hayatımız*, s. 235).

“Bütün gün işte boğuştum içim sıkıştı. *Yeter!*” (Mehmet Akif Ersoy, *Safahat*, 147).

“*Yeter!* Bizim generallerin Yunan ordusu hakkındaki kuşkuları ana artık gülünç gelmeye başladı.” (Turgut Özakman, *Şu Çılgın Türkler*, s. 140).

Yo / yoo

“*Yo! Yo!* İşte bu kesinlikle olmaz.” (Ömer Seyfettin’den Öyküler, s. 10).

“*Yoo!* iş senin bildiğin gibi değildir, "islam muhadderatları"nın yanına öyle sallapati girilmez, diye bana çıkışıyordu.” (Reşat Nuri Güntekin, Çalığışu, s. 118).

“Hacı Kalfa, hediye için adeta mahcup oluyor: -*Yoo*, hocam, hediye dediğin para edecek şey olmamalı. Bunlar kıymetli inciler," diyordu.” (Reşat Nuri Güntekin, Çalığışu, s. 169).

Yok

“*Yok!* Hatta bu istifade için fedakârlık bile ederim ama Canan’ı o yolda terbiye etmek istemem.” (Ahmet Mithat Efendi, Felatun Bey ve Rakım Efendi, s. 42).

“*Yok!* Öyle değil ben senin sözünü bozmamak için evet demiştim.” (Ahmet Mithat Efendi, Bütün Oyunları, s. 65).

“*Yok, yok!* Bir oysa var! Hani ya, sorduklarıma cevap verecektin ya?” (Ahmet Mithat Efendi, Henüz On Yedi Yaşında, s. 169).

3.2.2.4.3.5.1.2. Azerbaycan Türkçesinde

Baş üste

Bu gülü deren oğlanı benim yanıma gönderersen. “Bağban dedi: *Baş üste.*” (Azerbaycan Masallar, Gül ve Nesteren, s. 245).

Gızlar dediler: Ata, *baş üste*, gederik. “Kızlar dediler: Ata, baş üstüne, gideriz.” (Azerbaycan Masallar, Gehremanın Nağılı, s. 267).

Beli: Evet

Beli, padişah destesi ile meclisten çıkıp getdi. “Evet, padişah destesi ile meclisten çıkıp gitti.” (Azerbaycan Masalları, Şahzade Fe’ruzun Nağılı, s. 100).

Beli, şah gedip tahtında oturdu. “Evet, şah gelip tahtına oturdu.” (Azerbaycan Masalları, Meherin Nağılı, s. 116).

Adam dedi: *Beli*, gün batan çağı şah bir uşağı öz atına mindirib apardı. “Adam dedi: Evet, gün battığı zaman, şah bir çocuğu kendi atına bindirip götürdü.” (Azerbaycan Masalları, Sehrli Sünbül, s. 170).

Bes: Pes, Yeter, Kafi, Olur

Bes, ata-anam neçe oldu? “Pes, anne baba, nasıl oldu?” (Azerbaycan Masalları, Şirzad, s. 45).

Bes, bu adamlar hara gedirler? “Yeter, bu adamlar nereye giderler.” (Azerbaycan Masallar, Gül ve Nesteren, s. 242).

Bilmirem

Bilmirem, sene gırh gün möhletdi, getirmelisen. “Bilmiyorum, sana kırk gün mühlet, getirmelisin.” (Azerbaycan Masallar, Sehrli Sünbül, s. 269).

Buyur

Buyur taam ye! “Buyur, yemek ye!” (Azerbaycan Masalları, Şehenduzun Nağılı, s. 198).

Buyur, buyur içeri. “Buyur, buyur içeri.” (Azerbaycan Masalları, Usta Abdulla, s. 295).

Doğru

Tumar pehlevan yalan oldu, bu, *doğru*! “Tumar pehlivan yalan oldu, bu doğru.” (Azerbaycan Masalları, Tumar Pehlevan, s. 88).

E

E, Ehmedi tapın bura getirin. *E*, Ahmet’, alın buraya getirin.” (Azerbaycan Masalları, Küp Garısı, s. 226).

E, bu adamlardan ne isteyirsen, niye çılıb getmirsen işine-gücüne? *E*, bu adamlardan ne istiyorsun, niye çıkıp işine gücüne gitimiyorsun.” (Azerbaycan Masalları, Şirzad, s. 38).

Eh

Oğlan dedi: *Eh*, bir vaht varıdı men de çavandım. “Oğlan dedi: *Eh*, benim de yiğit olduğum bir zaman vardı.” (Azerbaycan Masalları, Eyyar, s. 122).

Eh, men lap ayağımın altında goyub geçdim. “Eh, ben ayağımın altına koyup geçtim.” (Azerbaycan Masalları, Balıklar Padşahı, s. 356).

He

He de, yoh da. “Evet de hayır da.” (Azerbaycan Masalları, Babayemir, s. 60).

Dimeli Necefın oğlusun? *He*. “Demek Necef’in oğlusun? *He*.” (Çağdaş Azeri Türkçesi Hikâyeleri, Nenemin Tütün Kisesi, s. 64).

He, olar get dedi.” *He*, onlar git, dedi.” (Çağdaş Azeri Türkçesi Hikâyeleri, Nenemin Tütün Kisesi, s. 64).

He, öğrenmişem. “*He*, öğrenmişim.” (Azerbaycan Masalları, Şirzad, s. 34).

Heyr

Öldürmemişik ki? *Heyr!* “Öldürmemişiz ki? Hayır!” (Azerbaycan Masalları, Eyyar, s. 128).

Heyr, atamgil gelince sizi burahmaram. “Hayır, atamgil gelince sizi bırakmıyorum.” (Azerbaycan Masalları, Gül ve Nesteren, s. 250).

Heyr, ana, o senin dedendi. “Hayır, anne, o senin dedendir.” (Azerbaycan Masalları, Gül ve Nesteren, s. 251).

Olamaz

Logman iki ayağın bir başmağa goyub dedi: *Olmaz* ki, *olmaz!* “Lokman, iki ayağın bir basamağa kuyup dedi: *Olmaz* ki, *olmaz!*” (Azerbaycan Masalları, Logman, s.349).

Yahşı

Şahzade dedi: *Yahşı*. Derviş onun döşüne bir daş goyub dedi. “Şehzade dedi: Güzel. Derviş onun döşüne bir taş koyup dedi.” (Azerbaycan Masallar, Şahzade Fe’ruzun Nağılı, s. 98).

Yoh: Yok

Yoh, düz öğrenmemisen. “Yok, doğru öğrenmemişsin.” (Azerbaycan Masalları, Şirzad, s. 34).

Babaiemir dedi: *Yoh*, ya Hızır, bu azdı, mene daha ne verirsen? Babaiemir dedi: Yok, ya Hızır, bu azdır, bana daha ne vereceksin” (Azerbaycan Masalları, Babaiemir, s. 66).

“*Yoh*, oğul, siz gedin. Yok, oğul, siz gidin.” (Azerbaycan Masallar, Yahşılıg, s. 154).

3.2.2.4.3.5.1.3. Türkmen Türkçesinde

Baş üstüne

Barça gelen mihmanlarım,

Hoş geldiñiz, *baş üstüne*.

Keramatlı işanlarım,

Hoş geldiñiz, *baş üstüne*. G”elen bütün misafirlerim, hoş geldiniz, başım üstüne. Kerametli velilerim, hoş geldiniz, başım üstüne.” (Türkmen Destanları, Ali Bey-Balı Bey, s. 542).

Baş üstüne, eziz Margarit.! “Baş üstüne, Aziz Margarit!” (Söyegov, TDG, s. 575).

Bes: Kafi

Garıp tanadı her kesi,

Govı bildi belent-pesi,

Yüz görmez diyer ol *besi*,

Şeyle etsem yağşı bolar. “Garıp tanıdı herkesi, tanıdı büyüğü, küçüğü, yüz görmez der o kâfi, böyle yapsam iyi olur.” (Türkmen Destanları, Şah Senem-Garip, s. 793).

Bilmez men: Bilmem

Bilmezme, niçik gep boldı,

Gaygı gamdan meñzim soldı,

Rakıplar cak caklap güldi,

Yar bizni kovludı kovludı. “Bilmem, nasıl söz oldu, kaygı gamdan rengim soldu, rakipler etrafta güldü, yâr beni kovaladı kovaladı.” (Türkmen Destanları, Şahsenem ve Garip, s. 820).

Bolar / Bolyar / Yagşı: Tamam, Olur

Bolyar, yöne galan ömründe beyle iş etme, diyip, patıšanıñ gızınıñ giden tarapına süynüp gidip, onuñ ızından yete. “Peki, ancak kalan ömründe böyle yapma, diyerek padişahın kızının gittiği tarafa doğru gidip onun arkasından yetişmiş.” (Türkmen Masalları, Vakır-Şakır Patışa, s. 51).

Bolyar, gitseñ git veli, kölüñ suvunu ağzıña alaymağın, diyip berk tabşırıpdır. “Tamam, gidersen git fakat gölün suyunu ağzına alma, diyerek iyice tembih etmiş.” (Türkmen Masalları, Kelgırnak, s. 55).

Ay, garaz, *bolyaa daa*, Makar hocayın...

Yanaral Ağaa daa aklım hayraan.

Bir hiili... gezip yöör gatı arkaym

Diydi yere bakıp Arnövez baağbaan. “Ay, çaresiz, tamam da Makar ağa..., General Ağa'ya da aklım hayran. Tuhaf... Gezip durur pek rahat, dedi yere bakıp Amaövez bahçıvan.” (Ata Atacanov'un Şiirleri, s. 724).

Bolmaz: Olmaz; Bolup bilmez: Olamaz

Gaçma menden, toy tutalı yaaz bilen,

Gül ömrümüz geçsin aydım saaz bilen,

Ah, näädeyin, dile düşmez gıız bilen?"

Diysem, yene

Gazap doonun geyyäärsiñ.

Başıñ yaykaap:

- *Bolmaz*, oğlan diyyäärsiñ.

Sözle, caanım, sözle niçik söyyaarsın? “Kaçma benden, düğün edelim baharda, Gül ömrümüz geçsin türkü, sazla, Ah, n'ideyim anlayışsız kızla? Desem,

yine, Gazap elbisesini giyiyorsun. Başını sallayıp: - Olmaz, oğlan diyorsun. Söyle canım, söyle nasıl seviyorsun?” (Ata Atacanov’un Şiirleri, s. 74).

Kimden buu bukcalar,

Kimden buu hatlar?

Yağış dek yağıp duur günde telgram.

Yaa kızım?.. Garañkı maña buu zaatlar...

Bolup bilmez!

Caam tapmadı aaram. “Kimden bu zarflar, Kimden bu mektuplar? Yağmur gibi yağıp durur her gün telgraf. Ah kızım?.. Karanlık bana bunlar... Olamaz!.. Canı bulmadı huzur.” (Ata Atacanov’un Şiirleri, s. 550).

Buyruñ

Buyruñ... göwnüñize gelen zadı, haçan-da, bolsa, nirede-de bolsa, çekinmen sorap bilersiñiz. “Buyrun... gönlünüze göre olan zatı, nasıl olsa, nerede olsa, çekinmeyip sorabilirsiniz.” (Söyegov, TDG).

Doğrı

Hä hä, *dogrudır*. “He he, doğrudur.” (Azimov vd, TD, s. 211).

Ol *dogrudır*. “O, doğrudur.” (Türkmen Destaları, Şahsanem ve Garip Hikayesi).

Aydılmadık akıl yookdur äälemde,

Emmaa akılı daa almak añaaat dää.

Doğrı, dilde vaada bermek apañaaat,

Emmaa oña eye bolmak añaaat dää. “Öğüt verilmemiş akıl yoktur âlemde, ama akılı da almak kolay değil. Doğru, dille söz vermek çok kolay, ama ona sahip çıkmak kolay değil. Ter dökmezsen inci dökülmez çölüne.” (Ata Atacanov’un Şiirleri, s. 492).

Hawa / Hava: Evet

Hawa, yolagçılar şonu sorayarlar. “Evet, öncüler, şunu soruyorlar.” (Azimov vd, TD, s. 205).

Hawa, men yedinci klasda okayarın. “Evet, ben yedinci sınıfta okuyorum.” (Azimov vd, TD, s. 205).

Hava açam, men ğız alıp ğaçdım. “Evet açam, ben kızı alıp kaçtım.” (Atacan Tagan, Saragt Galası)

Hay hay

Hay hay ogul! “Hay hay ogul!” (Söyegov, TDG, s. 566).

Hay-hay acap oglan eken-ov, diyip çorı ızına ökcäni gösteriberdi. “Evet, iyi oğlanmış, dedi ve hizmetçi geri döndü.” (Türkmen Destanları, Necep Oğlan, s. 742).

Hayır

Elkissa, bu sözden soñ bular düyelerine yüklerini urup yolga rovana boldular. Bularyolda baribersinler, *hayır*, indi habarı başga yerden eşideliñ. “Elkissa, bu şiiirden sonra bunlar develerine yüklerini yükleyip yola koyuldular. Bunlar yolda gidiversinler, hayır, şimdi haberi başka yerden işitelim.” (Türkmen Destanları, Tulum Hoca, s. 468).

Hayır, yağşı, indi oglan şul cayda dursun, sözi Tulum Hoca’dan eşideliñ. Bular üç ay yol yörüp şol gün oglan yatgan çınara yakın gelip, yük yazdırdılar. “Pekâlâ, şimdi oglan burada dursun, sözü Tulum Hoca’dan işitelim. Bunlar üç ay yol yürüyüp şu gün oğlanın yattığı çınara doğru gelerek yüklerini indirdiler.” (Türkmen Destanları, Tulum Hoca, s. 473).

Hayır, oglum Rahimberdi can, yine yedi gün yörär sen, aldıñdan bir dag çıkar. “Şimdi oglum Rahimverdi can, yine yedi gün yol gittikten sonra karşına bir dağ çıkar.” (Türkmen Destanları, Tulum Hoca, s. 485).

Hä hä: He He

Hä hä, dogrudır. “He he doğrudur.” (Azimov vd, TD, s. 211).

Hä, Kerim, nâme sesini çıkarmadın? “He, Kerim, neden sesini çıkarmadın?” (Azimov, TD, 2008, 96).

Hä, kışsa diysene! “Ha, kışsa desene!” (Azimov vd, TD, s., 205).

Hivi: Hı Hı

Hivi är can, men şu yaşa gelip, erkek canlıñ, erkek adamıñ yüzünü gören dälidirin. “Hı, kocacığım, ben şu yaşa gelip de erkek canlıñın, erkek adamın yüzünü görmüş değılim.” (Türkmen Masalları, Dürse-Dürs, s. 42).

Lepbey: Buyurunuz, Evet

Lepbey!- diyip geldi. “Buyurunuz! – diyip geldi.” (Söyegov, TDG, s. 561).

Buruñ, göwnüñize gelen zadı, haçan-da bolsa, nirede-de bolsa, çekinmän sorap bilersiñiz. “Buyrun... gönlünüze göre olan zatı, nasıl olsa, nerede olsa, çekinmeyip sorabilirsiniz.” (Söyegov, TDG, s. 569).

Omin: Amin

Hersene can, hersene,

Elim degdi kersene,

İydim-içdim, doymadım,

Yene bir az bersene

Diyip *omin*, edildi. “Hersene can, hersene, elim değıdi kâseye, yedim içtim, doymadım, yine biraz versene diye amin, dendi.” (Türkmen Masalları, Vakır-Şakır Patışa, s. 52).

Şeyle: Öyle

Bular hut *şeyledir*, diyen pikir bilen huma seredip görseler, onuñ içi hazınadan dolup durmuş. “Bunlar mutlaka öyledir diye bir fikirle kaba bakmışlar ki, onun içi hazineyle doluymuş.” (Türkmen Destanları, Hallı, s. 67).

Yagşı / Hoş

Şa seni çağırır! diydi. Şıralı hem - *yagşı*- diyip geyimlerini geyip vezir bilen goşulışıp ugradı. “Şah seni çağırıyor! dedi. Şıralı da -güzel- deyip elbiselerini giydi ve vezirle birlikte geldi.” (Türkmen Destanları, Gövher Kız ve Şıralı Bey, s. 607).

Erki ele alsın siziñ partiya!..

Biz buu gün gıız bilen çıkmadık seyle.

Top atılyaan çaağı diplomatiyaa

Orun yook! Uruşñ kaanuunı şeyle...

Hoş, cenaap premyer!

Gideyin. Gud bay! “İradeyi eline alsın sizin parti!.. Biz bu gün kızla çıkmadık gezintiye. Top atıldığı zaman diplomasiye, Yer yok! Savaşın kanunu böyle... Güzel bay başkan! Gideyim. Allah'a ısmarladık!” (Ata Atacanov’un Şiirleri, s. 752).

Yok

“Yook! Yook!

Beyle doostluk gadrin bilmedik

Aadamınıñ arzu tağtı yumrular.

Turayın.

Turayın.

Dääne bereyin...

Vah, siz eyyääm uçdunuz mı, gumrular? “Yok! Yok! Böyle dostluğun değerini bilmeyen, İnsanın arzu tahtı yıkılır. Kalkayım. Kalkayım. Tane vereyim... Eyvah, siz çoktan uçtunuz mu kumrular?” (Ata Atacanov’un Şiirleri, s. 292).

Yok, arkadaşım, sen dıncıñı al, men gideyin, diyip, gız oña kân yalbarıpdır. “Yok, dayanağım, sen dinlen, ben gideyim, diye, kız ona çok yalvarmış.” (Türkmen Masalları, Kelgırnak, s.).

Yok, yok, doğrudur. “Yok, yok, doğrudur.” (Azimov vd, TD, s. 213).

3.2.2.4.3.5.1.4. Gagavuz Türkçesinde

Amin

“...Amin!”(Manov, G, s. 17).

Bilmem

Kızcaaz dee: -Babu, ban *bilmem!* nası yatmaa. “Kızcağız:-Nine, ben nasıl yatılacağım bilmem, diyor.” (Gagavuz Destanları, Tepegöz, s. 141).

Buyur / Buyurunuz

Buyur, buyur, sakınma; geri ol, sokulma! (Manov, G, s. 147).

Buyur, sakınma; çingene gibi, sokulma! (Manov, G, s. 137).

Buyur be, oolum Dimule. “Buyur be, oğlum Dimule.” (İngilis 2005).

Dooru: Bu sözcük, GT’nde kullanılmaktadır, ne var ki, onama/onamama ünlemine örnek bulunamadı.

E

E, ban nâ babilicâm

Yalnız başıma? “E, ben ne yapabileceğim, yalnız başıma?” (Durbaylo, Gagavuz Halk Türküleri).

E-e, onnar toplandı bir bölük çoban konuşylar. “E-e bir grup çoban toplandı konuşuyorlar.” (Gagavuz Destanları, Tepegöz, s. 132).

Evet

O da deyor: *Evet*. “O da, evet, diyor.” (Gagavuz Destanları, Şah İsmail, s. 161).

Ha

Ha, sän git, biz da gideciz. “Ha, sen git, biz de gideceğiz.” (Sarsaman 2005).

Hay hay

A o çocuk soram inee, yavaşıcık gidee ordan, çıkee daadan. İşidile tezdä: -*Hay! Hay!* “Sonra oğlan iniyor. Oradan yavaşça gidiyor. Ormandan çıkıyor. Yakından bir ses geliyor: -Hay! Hay!” (Gagavuz Destanları, Tepegöz, s. 141).

Hayır

Onnar da deyor: *Hayır* bi şey yapmadık sana boş geimeelim parmaandan kestik gölmee kan bolaştırdık getirdik. “Onlar: “Hayır bir şey yapmadık. Sana boş

gelmeyelim diye parmağından biraz kestik. Gömleğe kan bulaştırıp getirdik.” (Gagavuz Destanları, Şah İsmail, s. 163).

İ-i: ee

İ-i, ne kadar durayım? Gidiim bân da... “E-e ne kadar durayım? Ben de gideyim...” (Gagavuz Destanları, Tepegöz, s. 136).

İslää: Peki

İslää, kızım, da babu yapınêr sade, ani içti dâ verer peri dâ içsin. “Pekiye kızım, nine içmiş gibi yapıyor ve içmesi için peri kızına veriyor.” (Gagavuz Destanları, Olluk, s. 112).

İslââ, saa olunuz! Ban sade, te, bir üz-iki adım... “Pekiye, sağ olun! Ben sadece yüz iki yüz adım...” (Gagavuz Destanları, Köroğlu, s. 113).

E, *islää*, sän enserleri çıkarmışın, -demiş bobası- ama onların nişannarı kaldılar kazıkta... “Babası, e, peki, sen çivileri çıkarmışın, ama onların nişanları (yerleri) kazıkta kaldı... demiş.” (Dmitriy, Proza, s. 18).

İslää/ Gözel: Güzel

Bu beygir bana alıştıydı hem bilerim onun hepsini tabeetlerini: - Pek *islää!* “Bu at bana alıştıydı, ayrıca onun bütün huylarını biliyorum. - Pek güzel!” (Gagavuz Destanları, Olluk, s. 113).

Olur

Olur, bu işleri bân kendim hazırlayacam. “Bu işleri ben kendim hazırlayacağım.” (Baboglu, Masallar, s. 77).

Kolay iş, *olur*, dönüšte alırım Şah İsmail ise: “Kolay iş. Olur, dönüšte alırım, diyor.” (Gagavuz Destanları, Şah İsmail, s.164).

Olmaz

Biri deyor: Asan. Öbürüsü deyor olmaz, Meemed olacak. Üçüncü deyor, *olmaz* öyle. “Biri: Hasan, diyor. Öbürü: Olmaz Mehmet olacak, diyor. Üçüncü: Olmaz öyle, diyor.” (Gagavuz Destanları, Şah İsmail, s. 161).

Şah İsmail deyor babasına: “Bän gidecem bu kızı aracam. Babası deyor: *olmaz*. “Şah İsmail babasına, ben gideceğim bu kızı arıyacağım diyor; babası, *olmaz* diyor.” (Gagavuz Destanları, Şah İsmail, s. 162).

Nazlı kızım,
Sendin, kızım,
Evin şenni;
Sendin kızım.
Sandık donaa
Sendin, kızım,
Başça gerdi,
El elinâ
Verdim seni
Yok nâbayım-

Olmaz! dönmaâ... (Özkan, TDTEA, s. 338).

Ölä: Öyle

Da te *ölä*, çocuk bobasını alêê beegirâ, kaçela, etişâme padişaanın beegirleri. “İşte gene öyle? oğlan babasını ata alıyor, kaçıyorlar, padişahın atları yetişemiyor.” (Gagavuz Destanları, Köroğlu, s. 122).

Yok

Yok, Pıtıraş aga, alatlêêrız. “Yok, Pıtıraş ağa, acelemiz var.” (Baboglu, Masallar, s. 87).

Bekleerlâr topuzu düşün-*yok* düşmeer! “Topuzun düşmesini bekliyorlar-*yok*, düşmüyor!” (Baboglu, Masallar, s. 58).

“GT’nde *evet*, *hayır* gibi cevap ünlemleri yaygın değildir. Bunun yerine Rusçadaki da “*evet*, *tabi*” anlamlarında kullanılır. E, soruya verilen geçiştirme bir cevap olarak ve arkasından gelen bir başka soruyla birlikte kullanılır. Hm, ehe, aha, *islâä*, *tamam*, *elbet*, *elbet ki*, *onaylama*; *allelem* “allah bilir ya” *tereddüt*; *haa*

anlama; hele şaşkınlık cevap ünlemi olarak kullanılır. Diil genel olumsuzluk ve ret ünlemidir.” (Özkan 2007: 146).

Tablo 84. Onama/ Onamama Ünlemleri

TT	AT	TmT	GT
amin	amin	omin	amin
baş üstüne	baş üste	baş üstüne	
bilmem	bilmirem	bilmem	bilmem
buyur / buyurunuz	buyur	buyruñ, lebhey	buyur/ buyurunuz
doğru	doğru	dogru	dooru
e	e	e	e, ii
eh	eh	eh	eh
evet	beli	hawa/ hava	evet
estağfirullah	estagfirullah		
güzel	yahşı	yagşı/hoş	islää
he	he	hä hä, hivi	ha
hay hay	hay hay	hay hay	hay hay
hayır	heyır	hayır	hayır
hop/ hoop/ hoppala	hop	hop	
kâfi	bes	bes	
kısmet	kısmet	nesib	
maazallah	Allah korusun	tüveleme	
müthiş	müthiş		
nerde / nerede	nerde		
oha	oha		
olamaz	olamaz	bolmaz	olmaz, olamaz
olur	bes	bolar / bolyar,	olur
öyle	eyle	şeyle	ölä
paydos			
peki	bes	bolar / bolyar,	islää
pes	pes		
tuhaf	garip		
yahu			
yeter	bes	bes	
yo / yoo	yoh	yoh	yoh
yok	yoh	yok	yok

Tabloda görüldüğü gibi, Oğuz şivelerinde en çok kullanılan onama/onamama ünlemleri şunlardır:

TT, AT ve GT’nde *amin*, TmT’nde *omin*;

- TT ve TmT’nde *baş üstüne*; AT’nde *baş üste*;
- TT, TmT ve GT’nde *bilmem*; AT’nde *bilmirem*;
- TT ve GT’nde *buyur/buyurunuz*; AT’nde *buyur*; TmT’nde *buyruñ, lebhey*;
- TT ve AT’nde *doğru*, TmT’nde *dogru*, GT’nde *doru*;
- TT, AT ve TmT’nde *e*; GT’nde *e, ii*;
- TT, AT, TmT ve GT’nde *eh*;
- TT ve GT’nde *evet*, AT’nde *beli*, TmT’nde *hava*;

• TT'nde *estagfirullah, maazallah, müthiş, nerde/ nerede, oha, pes, tuhaf, yahu, paydos*;

- TT'nde *güzel*, AT'nde *yahşı*, TmT'nde *yagşı*, GT'nde *gözel*;
- TT ve AT'nde *he*, TmT'nde *hä hä, hivi*; GT'nde *ha*;
- TT, TmT ve GT'nde *hay hay*;
- TT ve GT'nde *hayır*, AT'nde *heyr*;
- TT'nde *hop/hoop/hoppala*, AT'nde *hop*;
- TT'nde *kafi*, AT ve TmT'nde *bes*;
- TT'nde *kismet*, TmT'nde *nesip*;
- TT ve AT'nde *olamaz*; TmT'nde *bolmaz*; GT'nde *olmaz, olamaz*;
- TT ve GT'nde *olur*; TmT'nde *bolar/boylar*;
- TT'nde *öyle*, TmT'nde *şeyle*; GT'nde *ölä*;
- TT'nde *peki*, AT'nde *bes*, TmT'nde *bolar/boylar*, GT'nde *islää*;
- TT'nde *yeter*, AT ve GT'nde *bes*;
- TT'nde *yo/yoo/yok*, AT ve TmT'nde *yoh*, GT'nde *yok*.

Oğuz şivelerinde kullanılan onama/ onamama ünlemlerinden çoğu dört şivede de ortak olup bu ünlemler, bazı ses bilimsel farklılıklar göstermektedir (TT, AT ve GT'nde *amin*, TmT'nde *omın*; TT, TmT ve GT'nde *bilmem*; AT'nde *bilmirem* TT ve GT'nde *buyur/buyurunuz*; AT'nde *buyur*; TmT'nde *buyruñ*; TT ve AT'nde *doğru*, TmT'nde *dogru*, GT'nde *doru* TT, AT ve TmT'nde *e*; GT'nde *e, ii*; TT ve GT'nde *hayır*, AT'nde *heyr*; TT ve AT'nde *olamaz*; TmT'nde *bolmaz*; GT'nde *olmaz, olamaz*, TT ve GT'nde *olur*; TmT'nde *bolar/boylar*; TT'nde *öyle*, TmT'nde *şeyle*; GT'nde *ölä*; TT'nde *yo/yoo/yok*, AT ve TmT'nde *yoh*, GT'nde *yok*).

Oğuz şivelerinde kullanılan onama ve onamama ünlemleri, ses bilimsel açıdan, diğer ünlemlere göre, daha çok benzerlik göstermektedir.

3.2.2.4.3.6. Pekiştirme Edatı

Kuvvetlendirme bildiren pekiştirme edatları, Azerbaycan Türkçesinde; *güvvätländirimä bildirän goşmalar*; Türkmen Türkçesinde *güçlendirici posleloglar*; Gagauz Türkçesinde: *pekleştirmäk paycı* terimleriyle adlandırılan sözcüklerdir.

3.2.2.4.3.6.1. Oğuz Şivelerinde Kullanılan Pekiştirme Edatları

3.2.2.4.3.6.1.1. Türkiye Türkçesinde

A / e; -a / -e

“Galiba yalnız sandallar... Hatta durgun havada bile... Sanırım asıl durgun havalarda... *Baksanıza...*” (Mehmet Rauf, Eylül, s.199).

Acaba

“*Acaba* yeni sahip, yeni efendi bunlar mı idi veya bunlar mı olacaktı?” (Tarık Buğra, Küçük Ağa, s. 10).

“*Acaba* Raziye orada mıydı?” (Tarık Buğra, Küçük Ağa, s. 19).

“*Acaba* buna benzer teklifler ve alışverişler olmuş muydu kasabada?” (Tarık Buğra, Küçük Ağa, s.33).

Aferin

“*Aferin*, ulan Çolak, dedi. (Tarık Buğra, Küçük Ağa, s. 156).

“*Aferin* unutmak yok. Ökkeş Ağa’ya da böyle deyin.” (Tarık Buğra, Küçük Ağa, s. 339).

Ama

“Pek günahına girmeyeyim *ama*.” (Reşat Nuri Güntekin, Çalığışu, s. 13).

“Peki, *ama* sende de ne zamana kadar bu pısrıklık?” (Reşat Nuri Güntekin, Çalığışu, s. 28).

Ancak

“Bu gözler, onlar görünmez olduktan sonra birbirlerine dönüyor ve *ancak* o zaman aralık dudaklar kıpırdıyordu.” (Tarık Buğra, Küçük Ağa, s. 29).

“Sesi ancak Feridin çevik dikkatiyle yakalanabilecek kadar ince ve ezikti.” (Peyami Safa, Matmazel Noraliya’nın Koltuğu, s. 36).

Bakalım/ Bakarsın

“Ee *bakalım*, Salih Çavuş, anlat be...” (Tarık Buğra, Küçük Ağa, s. 15).

“Yak *bakalım*. Otur hele.” (Tarık Buğra, Küçük Ağa, s. 17).

“Gülme. Söyle *bakalım*, ne sanıyorsun sen? Bir de *bakalım*.” (Tarık Buğra, Küçük Ağa, s. 36).

Bari

“Ne bileyim ben. Sürünecek! Dönüş parasını bulsa *bari*. Ne gülüyorsun sen?” (Tarık Buğra, Küçük Ağa, s. 105).

“Haberci *bari* emin birisi olsaydı.” (Tarık Buğra, Küçük Ağa, s. 403).

Be

“Burası cehennem *be!*” (Ömer Seyfettin, Yalnız Efe, s. 17).

“Sen ne arıyorsun *be!*” (Ömer Seyfettin, Seçmeler, s. 180).

“Siz de meze alınız, *be!*...(Ömer Seyfettin, Seçmeler, s. 224).

Bile

“Bir faydalan bir dilim ekmek için *bile* imkânlan olmayanlara dokundu.” (Tarık Buğra, Küçük Ağa, s. 11).

“Başlangıçta bu dostluğu iki cephe de yadırgar, hatta sert müdahalelerde bulunurdu, ama yavaş yavaş benimsendi gitti, zamanla imalar *bile* yapılmaz oldu.” (Tarık Buğra, Küçük Ağa, s. 12).

“Bu ses mezarda *bile* kulaklarını bırakmayacak gibiydi.” (Tarık Buğra, Küçük Ağa, s. 14).

Belki/ Belki de

“*Belki de* dünyanın sonu böyle beklenirdi.” (Tarık Buğra, Küçük Ağa, s. 10).

“Bitkin tren Halep’ten yüklediği kendinden de bitkin kafilenin *belki de* en çökkün, en yıkılmışını Akşehir İstasyonu’na bıraktı.” (Tarık Buğra, Küçük Ağa, s. 13).

“Açlık, uykusuzluk, kızgın güneş, kum fırtınaları ve ölümle bir daha, bir daha, *belki* bin defa pençeleşmeler kavurup gitmişti de, iyiyim diyordu.” (Tarık Buğra, Küçük Ağa, s. 16).

Bilmem/ Bilmem ki

“*Bilmem...* Bir kahve...” (Tarık Buğra, Küçük Ağa, s. 39).

“Burada nasıl hayat geçiriyorsun *bilmem ki!*...” (Mehmet Rauf, Eylül, s.17).

Da / De

“Annesiyle ablası *da* komşuda idiler.” (Ömer Seyfettin-Bütün Eserleri, Yüz Akı, s. 7).

“Mehveş ablam *da* Hanımefendinin kollarını ovuyor.” (Ömer Seyfettin, Bütün Eserleri, Efruz Bey, s. 26).

“Sizin hanımlar *da* bizim gibi olacak artık!” (Ömer Seyfettin-Bütün Eserleri, Efruz Bey, s. 27).

Dahi

“Birkaç tanıdık tarafından ara sıra davet edildiğim içki sofralarında *dahi* vaziyetimin ümitsizliğini unutamıyordum.” (Sabahattin Ali, Kürk Mantolu Madonna, s. 12).

“Bu noktada Cebrail, en küçük mesafe ölçüsüyle *dahi* ilerisine imkân görmeyen bir haşyet edasıyla durdu.” (Necip Fazıl Kısa Kürek, Çöle İnen Nur, s. 13).

Demek/ Demek ki

“*Demek ki* yalana başlar başlamaz ona kendimi tanıtmaya muvaffak olmuştum, ne saadet!” (Reşat Nuri Güntekin, Çalıkuşu, s. 20).

“Hiçbirimiz olmasaydık Kurtuluş Savaşını Atatürk gene başarırdı. Ama o olmasaydı hiçbirimiz onun yaptığını yapamazdık, *demek* dürüstlüğünü göstermiştir.” (Falih Rıfkı Atay, Çankaya, s. 24).

Eğer

“*Eğer* ona karşı fena zaafın varsa, yahut herhangi bir sebepten bunu yapamayacak haâde isen, evlerimizi ayırırız. “ (Reşat Nuri Güntekin, Yaprak Dökümü, s. 46).

“Ali Rıza Bey'i pek sevdiği için *eğer* küçük kızı Necla Hanımı verirse maalmemnuniye kabul edermiş!” (Reşat Nuri Güntekin, Yaprak Dökümü, Sayfa 68).

Gel/ Gel de

“Ah Suat, gel gidelim diyordu, her şeyi unutam, her şeyi bırakalım... *Gel*, bunu kabul et Suat...” (Mehmet Rauf, Eylül s. 306).

“Yürürken yolunda bir incecik su birikintisi gördüğü zaman telaş eden, atlamaya karar vermeden evvel üç, dört kere iskarpinlerine ve suya bakan, bir sandalyeye oturacağı zaman pantolonunu parmaklarının ucuyla dizkapaklarından tutup yukarı çeken nazlı ve nazenin kuzenimin ağaca çıkmak istemine *gel de* gülme.” (Reşat Nuri Gültekin, Çalığışu, s. 42).

Güya

“*Güya* açıp içeri girecekmiş gibi bir tavır almış ve eğilmişim.” (Sabahattin Ali, Kürk Mantolu Madonna, s. 69).

“Dünyada önüne geçilmeyecek hadiseler vardı ve biz bunların sebep ve mantıklarını anlayamıyorduk, bu doğrudu; fakat bazı mantıksızlıklar ve yolsuzluklar vardır ki, *güya* tabiattan örnek olarak yapıldığı hâlde, yapılmaması pek mümkündü.” (Sabahattin Ali, Kürk Mantolu Madonna, s. 141).

Hadi

“Fakat artık büyümeye başlamış bir genç kız hiç fark edemez... *Hadi* gönlün rahat etsin...” (Reşat Nuri Gültekin, Çalığışu, s. 43).

Hani

“Necib gülererek yok efendim, *hani* şu bir gece bir bora çıkar da, diye düşüncesizliğini onarmaya çalışıyordu.” (Mehmet Rauf, Eylül, s.109).

“*Hani* babamın Hasan’a darıldığı nokta.” (Ömer Seyfeddin, Kaşığı, s. 17).

“*Hani* sanatının eriydin!” (Ömer Seyfeddin, Mermer Tezgâh, s. 140).

Hatta

“Bunun için, her günkü hayatında, çoğu kere şen olan Süreyya, buraya taşındıkları an günden beri hemen hep sisli, taşkın, *hatta* o kadar sevdiği karısı Suat’a karşı bile, hemen hiçbir neden olmaksızın haksız davranıyordu.” (Mehmet Rauf, Eylül, s. 36).

“Bu gün *hatta* isterseniz şimdi...” (Ömer Seyfeddin, Gizli Mabel, s. 37).

“Aşçı ile hizmetçinin elinde kalmıştık. Karım *hatta* mutfağın nerede olduğunu bilmiyordu.” (Ömer Seyfeddin, Fon Sadriştayn’ın Karısı, s. 83).

Hele

“*Hele* bunlardan bir tanesi günlerce sarsmıştı.” (Sabahattin Ali, Kürk Mantolu Madonna, s.7).

“Yandan ve tepeden hayli yaşlı görüldüğü hâlde çevresinin, *hele* böyle gülüşme anlarında, insana hayret verecek kadar saf ve çocukça bir ifadesi vardı.” (Sabahattin Ali, Kürk Mantolu Madonna, s. 18).

“*Hele* bunu yapmak fırsatı, bir takım ince hesaplar dolayısıyla, ancak muayyen bazı kimselere karşı kendini gösterirse.” (Sabahattin Ali, Kürk Mantolu Madonna, s. 20).

İlla / illaki

“O, *illaki* Kadıköy’üne taşınalım diyor, ben de Nişantaşı’nda oturmaktan hoşlanıyorum.” (Peyami Safa, Canan, s. 132).

İşte

“*İşte* beyaz eşek bulunmuştu.” (Ömer Seyfettin, Gizli Mabel, s.27).

“*İşte* evliya kalkmış yürüyordu.” (Ömer Seyfettin, GizliMabel, s.37).

“*İşte*, bunda bir kurt yeniği var!, diye bu gece uyuyamamış, kuyu başındaki bostan gölgeğinde beklemişti. “ (Ömer Seyfettin, Gizli Mabel, s.29).

Ki

“Öyle bir duruma sokmuştum *ki*.” (Ömer Seyfettin, Gizli Mabel, s.13).

“Öyle bir şey *ki*.” (Ömer Seyfettin, Gizli Mabel, s.47).

“Canı öyle sıkıldı *ki*...” (Ömer Seyfettin, Bütün Eserleri Hikâyeler 2, s.109).

Madem

“Kızım *madem* benim, ayakkabın eski değil sözüme bakmıyorsa giy ayakkabılarını.” (Asım Yıldırım, Bir Yudum Hikâye, s.18).

“*Madem* yaşıyorsun, sıhhatli nefesler alıyorsun...” (Asım Yıldırım, Bir Yudum Hikâye, s.70).

“Gittiğiniz davet beni ilgilendirmez! Nöbet değiştirseydiniz, çok önemli bir davetti *madem*.” (Asım Yıldırım, Bir Yudum Hikâye, s.133).

Mübarek

“Uç *mübarek*, uç.” (Ömer Seyfettin, Bütün Eserleri Hikâyeler 2, s.144).

“Tütün değil, *mübarek*, tezek! dedi.” (Ömer Seyfettin, Gizli Mabet, s.17).

Oysa

“*Oysa* burada, poyraz çıkacak diye ta saat sekizi dokuzu beklemek gerek.” (Mehmet Rauf, Eylül, s. 37).

“*Oysa* hikâyesini dinleyenler, birbirlerine bakarak kahkahalarını elleriyle ağızlarında söndürmeye çalışıyorlardı.” (Ömer Seyfettin, Gizli Mabet, s.67).

“*Oysa* iç dünyası kıpır kıpırdı.” (Yeşim Türköz, Büyü Dükkânı, s.25

Öyleyse

“*Öyleyse* bir bozacı?” (Ömer Seyfettin, Bütün Eserleri Hikâyeleri, s.144).

“*Öyleyse* kalkalım.” (Ömer Seyfettin, Bütün Eserleri Hikâyeler, s.224).

“*Öyleyse* boş durma... Canın sıkılmasın.” (Ömer Seyfettin, Bütün Eserleri Hikâyeler, s.252).

Sade / Sadece

“*Sadece* Mazlume ile sonradan doğacak kardeşlerinin geleceklerini temin edebilse ferahlayacak.” (Refik Halid Karay, Bu Bizim Hayatımız, s. 187).

Sakın

“*Sakın* marpucu kurbağalar gösterdiğimi kimseye söyleme.” (Ömer Seyfettin, Gizli Mabet, s.14).

“Hatta ona bile, benliğini kuşkuya bırakmaktaki alışkanlık ve kuşkuya olan eğilimi ileSuad için bile kendi kendisine *sakın*...” diyordu. (Mehmet Rauf, Eylül).

Sanki

“Kavga eder gibi konuşur, kelimelerine *sanki* yumruk şeklinde vücutlar vermek istiyormuş gibi sağ kolunu bir Karagöz çevikliğiyle sallardı.” (Ömer Seyfettin, Gizli Mabel, s.9).

“*Sanki* tarih denen fırtınanı rüzgârları bu yüz yıllık çınar ağaçlarının arasından beyaz, tek başına binanın sakin çatısı üstünden hiç geçmemişti.” (Ömer Seyfettin, Gizli Mabel, s.10).

“*Sanki* senin düşmenle fiyatlar düşecekmiş gibi...” (Ömer Seyfettin, Bütün Eserleri Hikâyeler 2, s.105).

Şayet

“*Şayet* birlikte oturacaksak peşin söyleyeyim, o beşse, ben onbeşim!” (Orhan Kemal, El Kızı, s.151).

“*Şayet* benim de kan kardeşim olsa hocaya kulağımı çektirmeyecek, ihtimal falakaya yatacağım zaman beni kurtaracaktı.” (Ömer Seyfettin, Gizli Mabel, s.124).

Tek

“*Tek* etmesin beni vatanımdan dünyada cüda!” (Mehmet Akif Ersoy).

“Tekrar evlenebilirdim, istemedim. *Tek* Yusufçuğum yalnız kalmasın diye.” (Reşat Nuri Güntekin, Çalıkuşu, s. 274).

“Hemşireceğim, efendi size göz koymuş, sizi almak için beni boşamaya kalktı. Yalvardım, yakardım: - Zıyanı yok, o hanımı al, *tek* beni boşama.” (Reşat Nuri Güntekin, Çalıkuşu, s. 301).

Üstelik

“Fakat kendisini yeniden tuttu; kocasının şu havalandığı sırada böyle söylemek, onun kanatlarını tutmak gibi olacak *üstelik* bu imkânsızlık düşüncesi onu yeniden kızdıracaktı.” (Mehmet Rauf, Eylül, s. 38).

“*Üstelik* bu dert çıkınca büsbütün kendimi şaşırdım.” (Reşat Nuri Güntekin, Çalıkuşu, s. 93).

“Ben Mustafa Kemal'in sınıf arkadaşıyım, *üstelik* o sınıfın da birincisiyim. İsmet kim, ben kim? Daha orduyu giydirmeyi bile becerememiş.” (Turgut Özakman, Şu Çılgın Türkler, s. 522).

Vesselam

“Bu kadın hoşuma gidiyor *vesselam...*” (Peyami Safa, Canan, s. 112).

“Siz kadınlarımızı, çocuklarımızı önce Venizelos'un, şimdi de Konstantin'in sürülerine öldürterek bize Batı emperyalizminin boyunduruğunu kabul ettirmeyi başaramayacaksınız *vesselam!*” (Turgut Özakman, Şu Çılgın Türkler, s. 522).

Ya

“Süreyya, işte gördünüz *ya* bizim Hacer ile oyun olmaz, diye kâğıtları toplamaktan Necib'e yardım ediyordu.” (Mehmet Rauf, Eylül, s. 45).

“Biraz evvel onu beğendiğinizi, güzel bulduğunuzu söylediniz *ya!*” (Reşat Nuri Güntekin, Çalıkuşu, s. 298).

“Aman teyze, nenize lâzım, Necdet'in asıl sahibi şikâyet etmiyor *ya!* Değil mi Kâmran?” (Reşat Nuri Güntekin, Çalıkuşu, s. 411).

Yahu

“*Yahu*, yüzbaşım, hatırın kalmasın ama sana: "Ayı Dayı" adını takanların yerden göğe kadar hakları varmış. Aramızda kadın varmış da ne diye beni kibar kibar söylüyorsun, dedi ve bana döndü.” (Reşat Nuri Güntekin, Çalıkuşu, s. 217).

“Sana git yat, dedim *yahu*, sana ne? Olur, rezalet değil bu kız çocuklarının maskaralığı be! Bana ait bir iş.” (Reşat Nuri Güntekin, Çalıkuşu, s. 372).

Yani

“Kim bilir Hacer, bu pencerede kimleri sevmişti? *Yani*, mümkün olsa sevecekti ve mümkün olmadığı için gerçek hayatları süresinde birçok şeyi bilmeden yaşıyor...” (Mehmet Rauf, Eylül, s. 261).

“Çaylak *yani*. Çaylak *yani*. İsmet Paşa beceriksiz. Karargâhı tecrübesiz. Ne talihsizlik! Bu kadro orduyu zafere götüremez.” (Turgut Özakman, Şu Çılgın Türkler, s. 522).

Yazık

“Evet, doğrudan doğruya, açıkça, büerek ve isteyerek Meşrutiyete kasteden, başkenti ayağa kaldıran Kör Ali’ye ilişmeyen, hatta bu haini okşayan adalet eli onların mı canım yakacaktı, *yazık!*” (Ömer Seyfettin, İrtica Hareketi, s. 139).

“Feride, ben, senin bu kadar masum, temiz bir kız olduğunu bugüne kadar anlamamıştım. Seni, daha kendime yakın bulundurmak, daha iyi himaye etmek mümkündür, *yazık!*” (Reşat Nuri Güntekin, Çalığışu, s. 314).

Yoksa

“Süreyya, hâlâ alay ederek *yoksa* ne olacak? diye sordu.(Mehmet Rauf, Eylül, s. 79).

“Teyzem, beni anlamadı, sevinçle boynuna sarılmayışıma hayret eder gibi:- Beğenmedin mi *yoksa* Feride? dedi.” (Reşat Nuri Güntekin, Çalığışu, s. 87).

Yok mu?

“Nasıl anlatayım, dedi. Sözelimi şu tahtada gördüğünüz Gargouillement sözcüğü *yok mu?*” (Ömer Seyfettin, Gurultu, s. 108).

“Senin yengen *yok mu?*” (Reşat Nuri Güntekin, Çalığışu, s. 191).

“Lakırdıdır o küçük, o suratlı adama kimse metelik vermez. Hele siz yaştaki kızlar *yok mu?* Şikâyet eder gibi yakasını silkeliyordu.” (Reşat Nuri Güntekin, Çalığışu, s. 347).

3.2.2.4.3.6.1.2. Azerbaycan Türkçesinde

A/ e; -a/ -e

Bir axşam bizə *gəlsənə*. “Bir akşam bize gelsene.” (Ahmedzade vd, AD, s. 273).

Gətirdiklərini *paylasana*. “Getirdiklerini paylaştırsana.” (Kazimov, MAD, s. 371).

Aferin

Aferin Hızr, yahşı kişi imişsen. “Aferin Hızıe, iyi biriymişsin.” (Azerbaycan Masalları, Babayemir, s. 66).

Aferin, bele ustaya. Usta, var olsun, dünya durdugca yaşayasan. “Aferin, böyle ustaya. Usta var olsun, dünya durdukça yaşayasın.” (Azerbaycan Masalları, Usta Abdulla, s. 66).

Aha: İşte

Aha, derviş daş olub. “İşte, derviş taş olmuş.” (Azerbaycan Masalları, Şirzad, s.38).

Aha... Bu Misirin büyük tacirlerinden biridi. “İşte... Bu Mısır’ın büyük tacirlerinden biriydi.” (Azerbaycan Masalları, Meherin Nağılı, s.107).

Amma

Amma deyirler ki, Nil çayında bir balıq vardır. “Ama diyorlar ki, Nil çayında bir balık vardır.” (Azerbaycan Masalları, Tumar Pehlevan, s. 76).

Amma rica edirem. “Ama rica ediyorum.” (Çağdaş Azeri Türkçesi Hikâyeleri, Gadın Nefesi, s. 40).

Ancag

O, bu işdə *ancag* özünü günahkâr hesab edir. “O, bu işte ancak kendini günahkar kabul eder.” (Ahmedzade vd, AD, s. 268).

Bunu *ancag* sənə həvalə eda bilərəm. “Bunu ancak sana havale edebilirim.” (Ahmedzade vd, AD, s. 270).

Bu sözü *ancag* sən deyə bilərsən. “Bu sözcü ancak sen diyebilirsin.” (Ahmedzade vd, AD, s. 270).

Barı: Bari

Barı siz yemisinizmi?

Men aşig gül anbarı

Gül ekdim gül anbarı

Hicran goymaz göz açam

Derd goymaz gülem *barı*. (Azerbaycan Bayatıları, s. 83).

Barı başa salın siz o afeti,

Yetirməz bir daha bu dövran məni. “Bari, siz o afeti başa salın, bu dünya beni bir daha iflah etmez.” (Ahmedzade vd, AD, s. 269).

Be

Bizim uşağı görmedin mi *be*? Bizim çocuğu görmediniz mi *be*?” (Çağdaş Azeri Türkçesi Hikâyeleri, Payız Muştulugları, s. 68).

Niye böle, dedi *be*, ay ana. “Niye böyle, dedi de, ay ana. ” (Çağdaş Azeri Türkçesi Hikâyeleri, Payız Muştulugları, s. 72).

Bəlkə/ Bəlkə də

Bəlkə bu bir sınaqdır, Allah göndərib? “Belki bu bir sınavdır. Allah göndermiş,” (Kazımov, MAD, s. 371).

Bəlkədə bu, işin xeyrinədir. “Belki de bu, işin hayrınadır.” (Ahmedzade vd, AD, s. 277).

Bəlkə də, gəlbində yurd saldı iblis. “Belki de, iblis kalbinde yurt saldı.” (Kazımov, MAD, s. 385).

Bilmem: bilmirəm

Bir

Bir sən bizim işimizi gaydaya sala bilərsən. “Bir sen bizim işimizi düzene sokabilirsin.” (Ahmedzade vd, AD, s. 268).

Bir bizə gəlsəydin. “Bir bize gelseydin.” (Ahmedzade vd, AD, s. 270).

Bircə

Bircə uşaqlar tez gələydilər. “Keşke, uşaqlar tez geleydilər.” (Kazımov, MAD, s. 370).

Bircə bunu əlavə etmişdi ki, arvadın demogogu dəhşətdir. “Sadəcə bunu ilavə etmişdi ki, eşin demogolojisi dəhşəttir.” (Kazımov, MAD, s. 372).

Bircə oxuyub həkim ola biləydim. “Keşke, okuyub hakim olabileydim.” (Ahmedzade vd, AD, s. 270).

Da / De

Sonra *da* Seyfelmülk ohudu. “Sonra da Seyfelmülk okudu.” (Azerbaycan Masalları, Seyfelmülk, s. 19).

Seyfelmülk onun sözüne bahmadı, o saat göyerçinin boğazını üzdü, başını birterefe, bedenini *da* bir terefe tulladı. “Seyfelmülk onun sözüne bakmadı, o saat, güvercinin boğazını kesdi, başını bir tarafa, bedenini bir taraf koydu.” (Azerbaycan Masalları, Seyfelmülk, s. 24).

Men Sevendib padşahının oğlu, bu *da* gızıdı. “Ben Sevendip padişahın oğlu, bu da kızıydı.” (Azerbaycan Masalları, Seyfelmülk, s. 25).

Dahi: Dahi anlamı için *da* sözcüğü kullanılmaktadır.

Demek/ Demek ki/ Diymeli/ Demeli

Şahzade, fikrini başa düşdüm. “*Demek*, sen meni gözleyirsen.” (Azerbaycan Masalları, Şahzade Fe’ruzun Nağılı, s. 102).

Sabahları emr verilsin ki, heç kim şeherde galmasın, hamı çöle çıhsın, eyyarın bundan heberi olmayacağı, *demek* eyyar şehere gelecek, onda eyyarı tutarığı. (Azerbaycan Masalları, Eyyar, s.125).

Dimeli Necefin oğlusun? He. “Demek, Necef’in oğlusun? -He.” (Çağdaş Azeri Türkçesi Hikâyeleri, Nenemin Tütün Kisesi, s. 64).

Dəmək olar ki

Sən, *dəmək olar ki*, bizi unutmusan. “Sen, demek oluyor ki, biz unutmuşsun.” (Ahmedzade vd, AD, s. 372).

Di: Hadi

Di, ver cavabını. “Hadi, ver cevabını.” (Kazımov, MAD, s. 368).

Efsus ki: Ne yazık ki

Efsus ki, gocaldım, ağacım düşdü əlimdən. “Ne yazık ki, kocadım, ağacım düştü elimden.” (Ahmedzade vd, AD, s. 277).

Eğer

Orda Şahbal adında şah var mı? *Eğer* varsa onun kızının adı Bedielcamaldı mı? “Eğer varsa onun kızının adı Bedielcamal mı?” (Azerbaycan Masalları, Seyfelmülk, s. 21).

Eğer bilseydim padşahınız gorhagdı, heç sizin ölkeye gelmezdim. “Eğer padişahınızın korkak olduğunu bilseydim, hiç sizin ülkenize gelmezdim. ” (Azerbaycan Masalları, Seyfelmülk, s. 22).

Eğer Seyfelmülk sağ olsa, seni öldürmeyib burahacam. “Eğer, Seyfelmük sağ olsa, seni öldürmeyip bıakacağım.” (Azerbaycan Masalları, Seyfelmülk, s. 29).

Gel

O derviş mene aşığı, bilse bizi parça-parça eler. *Gel* uşağı öldürek. “O derviş bana aşıktı, bizi bilse parça parça eder. Gel, uşağı öldürelim.” . (Azerbaycan Masalları, Şirzad, s. 37).

Ay Mehemmed, *gel* uşağı atduğımız yere gedek, görek o çağa nece oldu? “Ey Mehmet, gel uşağı attığımız yere gidelim, o çocuğa ne olduğunu görelim.” (Azerbaycan Masalları, Şirzad, s. 38).

Peri hanım gözlerini açıb gördü ki, evin ortasında bir pehlevan oturub ki, *gel* göresen. “Peri Hanım gözlerini açıp gördü ki, evin ortasında bir pehlivan oturmuş ki, gel göresin.” (Azerbaycan Masalları, Tumar Pehlevan, s.73).

Güya

Güya Mehersiz çörek yeye bilmirdi. G”üya Mehersiz çörek yiyemiyordu.” (Azerbaycan Masalları, Meherin Nağılı, s. 113).

Başgaları menden yahşidir *güya*? “Güya, başkaları benden iyidir?” (Çağdaş Azeri Türkçesi Hikâyeleri, Höngürtü, s. 11).

Yanıdaki hanım da ele gemze ile yeri yirdi ki, *güya* bütün alçag dağları o yaradıb. “Yanıdaki hanım da öyle gamze ile yürüyordu ki, güya bütün alçak dağları o yaratmış.” (Çağdaş Azeri Türkçesi Hikâyeleri, Encir, s. 26).

Hetta/ Hetda

Deməli, *həttə* yuxarılarda da belələri var. “Demək, hətta yuxarılarda da böyleləri var.” (Ahmedzade vd, AD, s. 268).

Hetta bu sözə az gala mən özüm də inanmışdım. “Hatta bu söze az kalsın ben de inanmıştım.” (Kazımov, MAD, s. 143).

Hetda ta tərəflərin yeri dəyişə bilir. “Hatta da tarafların yeri dəyişə bilər.” (Kazımov, MAD, s. 175).

Hele

Hele bu azdı, evlərin içərisindən çay ahırdı. “Hele bu azdı, evlərin içərisində çay akıyordu.” (Azerbaycan Masalları, Tüklüce, s.140).

Menim *hele* senle işim var. “Benim hele senle işim var.” (Azerbaycan Masalları, Yahşılıq, s.160).

Hace Hesənlə Hacı Ezim əhd əledilər, şərt goydular ki, gızı oğlana versinlər. *Hele* nişan da təhdilər. “Hacı Hasan’la Hacı Ezim əhtəddilər, şərt goydular ki kızı oğlana versinlər.” (Azerbaycan Masalları, İbrahimin Nağılı, s.189).

İlla / İllaki

Bu tərəfdən də atam durub gəldi, gapını açıb girdi içəri. Ne *illa* əledi dünya gözəlini alsın əle, onuynan başbir yastıq olsun. “Bir tərəftən də atam durub gəldi, kapıyı açıp içəri girdi. Ne *illa* dünya gözəlini alsın, onunla bir yastıqta olsun.” (Azerbaycan Masalları, Tumar Pehlevan, s. 80).

Ki

Men gəlib fugalardan verdiyim pulu geri istəmiyəcəyəm *ki*... “Ben gəlib fəqirlərdən verdiyim parayı geri istəməyəcəyim *ki*... ” (Azerbaycan Masalları, Meherin Nağılı, s.109).

İndi, ay Rüstəm, od olub mənə yandırmayacağınsan *ki*? “Şimdi, ey Rüstəm, atəş olub beni yakmayacağınsan *ki*?” (Kazımov, s.373).

Meğer: Acaba

Yumurtanı göyçek gülü boyardı,
Çakışdırup sınınlarm soyardı,
Oynamabdan birce *meğer* doyardı,
Eli mene yaşıl aşıb vererdi, .

Irza mene novrm; güli dererdi. “Yumurtayı güzel güllü boyardık, çakıştıdırup kırılanları soyardık, oynamaktan bir defa acaba doyar - mıydık? Ali bana yeşil aşık verirdi, Rıza bana nevrüz gülü dererdi.” (Şehriyar, Haydar Babaya Selâm, s. 7).

Sanki

Sanki bütün təbiət oxuyurdu. “Sanki bütün tabiat okuyordu.” (Kazımov, s.386).

Oduklar çatırtı ilə yandıgca *sanki* otağında hər əşyaya görünməz bir həyat günvəsi enirdi. “Oduklar çatırtı ilə yandıqça *sanki* çadırında her əşyaya görünmez bir hayat neşesi iniyordu.” (Kazımov, MAD, s. 386).

Sanki alçağ dağları bu yaradıb. “Sanki alçağ ağları bu yaratmış.” (Ahmedzade vd, AD, s. 279).

Təssüf ki

Onların nə vaxt gələcəyini, *təssüf ki*, öyrənə bilmədim. “Onların ne vakit geleceğini, *teessüf ki*, öğrenemedik.” (Ahmedzade vd, AD, s. 277).

Tək/ Təkcə: Sadəcə

Təkcə Gükgez əllərini goynuna göyüp, evdən xeyli aralıda dayanmışdı. “Sadəcə Gükgez ellerini koynuna koyup evden hayli uzaklaşmıştı.” (Kazımov, MAD, S. 368).

Bilirdi ki, Bayandur xan *təkcə* Ziyad xanın ganı ilə doymayacaq. “Biliyordu ki Bayandır Han sadəcə Ziyad Han’ın kanı ilə doymayacak.” (Kazımov, MAD, s. 372).

Adının Yastı Salman çağrılmağına da səbəb *təkcə* xasiyyəti deyildi. “Adının Yastı Salman diye çağrılmasına da sebep sadece haysiyeti değıildi.” (Kazımov, MAD, s. 377).

Üstelik

Üstelik ona bir ovuçu da gızıl verdi. “Üstelik ona bir avuçu da kızıl verdi.” (Azerbaycan Masalları, Feteli Şahın Nağılı, s. 220).

Ejdahanı Nesteren öldürür, sen öz adına çıharırsan, *üstelik* onu da ağır yaralayırısan? Senin cezan ölümdü. “Ejderhayı Nesteren öldürür, sen kendi adını çıkarıyorsun, üstelik onu ağır yaralıyorsun. Senin cezan ölümdür.” (Azerbaycan Masalları, Gül ve Nesteren, s. 250).

Yəni

Yəni, ay Rüstəm, adamları sən məndən yaxşı tanıyırsan? “Yəni, ey Rüstəm, adamları sen benden iyi tanıyorsun?” (Ahmedzade vd, AD, s. 268).

Yəni bu, çox pis işdir? “Yəni bu, çok pis işdir?” (Ahmedzade vd, AD, s. 272).

Yazıg

Yazıg, arvad ne bilsin ki, men ele özüm de onun kimi Salehe'nin hoşbeht olmasını arzulayıram. “Yazık, kadın ne bilsin ki, ben öyle onun gibi Salehe'nin hoşbeş olmasını arzuluyorum.” (Çağdaş Azeri Türkçesi Hikâyeleri, Sahipsiz Ev, s. 34).

Yazıg, gızım, heç olmasa onun bu gününü gereydi. “Yazık, kızım hiç olmazsa onun bü gününü göreydi.” (Çağdaş Azeri Türkçesi Hikayeleri, Muzeyde Görüş, s. 37).

Yohsa

Şahzade, heyire gelmisiniz, *yohsa* şere? “Şehzade, hayra mı yoksa şerre mi gelmişsiniz?” (Azerbaycan Masalları, Seyfelmülk, s.22).

Padşah bir gün veziri çağırıp dedi: - Vezir, tedbir, *yohsa* elden getdim. “Padişah bir gün veziri çağırıp dedi: Vezir, tedbir, yoksa elden gittim.” (Azerbaycan Masalları, Tumar Pehlevan, s.87).

Yohsa indi d  Hacının Ceyrana gözü d ş b? “Yoksa Şimdi de Hacı’nın Ceryan’a gözü düşmüş?” (Kazımov, MAD, s. 372).

3.2.2.4.3.6.1.3. Türkmen Türkçesinde

 h-  / H  /  ne

 h- , hanı bir d Ő niŐeli, sen n me diyip cogap berdiň? “Aha... hani bir düŐünceli, sen ne diyip cevap verdin?” (Söyegov, TDG).

Olar, al gitdi-*h *, al gitdi, diyip gıgırıŐıp galdılar. “Onlar işte gitti, işte gitti, diye bağırıp kaldılar.” (Türkmen Destanları, Necep Oğlan, s. 726).

 ne soradığımız, ayt. “İŞte sorduk, anlat.” (Türkmen Destanları, Necep Oğlan, s. 738).

Ana:  Őte

Ana, soň n meleriň bolyandıđını  z ň g rersiň! Diyipdir. “İŐte, ondan sonra nelerin olduđunu kendin görürsün! DemiŐ.” (Türkmen Masalları, Bilgi Garip, s. 78).

Ana Őol  lemdede arkayın yaŐap bilersiňiz, diyip, kempir olarıň torbasını k leden doldurıp, yola salıpdır. “İŐte o  lemdede rahat yaŐayabilirsiniz, diyerek yaŐlı kadın onların torbasını yiyecekle doldurıp yola salmıŐ.” (Türkmen Masalları, Kelgırmak, s. 55).

Berekella: Aferin, Bravo

Berekella, dostum saňa Harazmin,

Gurt daran dek etdiň ağır goŐunu.

S veŐe gireňde etdim saňa sın,

Talaň saldıň ganımlarıň baŐına. “Aferin, dostum sana Harazmin, Kurt dala mıŐ gibi yaptın orduyu. SavaŐa girdiđimde sana baktım, Talan ettin düŐmanların baŐını.” (Türkmen Destanları, Gövher Kız ve Őıralı Bey, s. 620).

Bakalı: Bakalım

HoŐ! Harazmin hem barıbersin *bakalı*, indi habarı Őıralı bilen Gövher’den eŐideliň. “Evet! Harazmin de gidedursun bakalım, Őimdi haberi Őıralı ile Gövher’den alalım.” (Türkmen Destanları, Gövher Kız ve Őıralı Bey, s. 717).

Bari: onşuk, yaraşık, parahatçılık vb.

Be: Ov

Asıl yada-da düşenok, bu gün toydur-ov! “Unutmuşum, bugün düğündür be!”
(Atacan Tagan, Saragt Galası)

Deyyus heley neressenin yüzünü yere beripdir-ov!" diyen sesem eşidildi.
“Kahpe kadın, zavallı çocuğun namusuna leke sürmüştür be! Şeklinde bir ses duyuldu.” (Atacan Tagan, Saragt Galası)

Belki/ Belkem

İmdi göç eyledi köñül kerveni,

Göçende eglenem, *belki* gelmenem.

Menden gayrı bilen sürgül dövranı,

Sürende eglenem *belki*, gelmenem. “Şimdi göç eyledi gönül kervanı,
Göçerken eğleneyim, belki dönmem. Benden başkası ile sür devranı, sürerken
eğleneyim, belki dönmem.” (Türkmen Destanları, Şah Senem-Garip, s. 818).

Bilmen

Mähnetde bağbana hizmet eder men,

Bilmen maksadıma niçik yeter men?

Bu dert ile başım alıp gider men,

Özge vatan tutar boldum derdiñden. “Mihnette bağbana hizmet ederim,
bilmem muradıma nasıl ererim? Bu dert ile başımı alıp giderim, başka vatan tutar
oldum derdinden.” (Türkmen Destanları, Şah Senem-Garip, s. 800).

Şu gülüñ düybünde duşduñ,

Bilmen indi nirä geçdiñ,

Ya bolmasa menden geçdiñ,

Köydüm ışkıñ oduna men. “Şu gülün dibinde göründün, bilmem şimdi nereye
kaçtın, belki benden vazgeçtin, byndım aşkın oduna ben.” (Türkmen Destanları,
Gövher Kız ve Şıralı Bey, s. 593).

Bolsa: Bile

Asmana çıkan *bolsa* ayağından tartıp, yere giren bolsa gulağından çekip çıkarıñ-da, derhal tapıp getirin! diyip, çapar iberipdir. “Gökyüzüne çıksa bile ayağından çekip yere girmiş olsa bile kulağından çekip çıkarın ve, derhal bulup getirin! diyerek atlı göndermiş.” (Türkmen Masalları, Abdilla Bay, s. 68).

Da / De

Yerinden turan kişi *de* bolmadı. Salamını *da* almadılar. “Yerinde duram kişi de olmadı. Selamını da almadılar.” (Türkmen Destanları, Tulum Hoca, s. 462).

Ey bi dövlet, bi sähet günü gelen bağşı, meniñ ovadan gızım da yok, ovadan gelnim de, ya seniñ bilen gürrünleşer yalı oglumam yok, tur git, yok bol diydi. “Ey hayırsız, vakitsiz gelen bağşı, benim güzel kızım da, güzel gelinim de, hatta seninle konuşacak oğlum da yok, kalk git, yok ol, dedi.” (Türkmen Destanları, Necep Oğlan, s.727).

Dagı

Alı Beg diyer köp gol bilen,

Niçe ay *dagı* gol bilen. “Ali Bey der, pek çok elle, nice ay dahi el ile” (Türkmen Destanları, Tulum Hoca, s. 469).

Dahı

Bolma hursant bu çagıma,

Dil uzatma zülalıma,

Galar sen derdi-dagıma,

Çekme *dahı* hicran baba. “Sevinme bu halime, dil uzatma namusuma, Bela ve hışmıma uğrarsın, acı, keder çekme baba.” (Türkmen Destanları, Ali Bey-Balı Bey, s. 469).

Diymek: Demek/ Demek ki

Eğer

Gaydıp gelsem, alar men, *eger* gelmesem, seninki bolsun, diyip yol encamlarını düyelerge yüklep yanında iki dogma, iki çorı sakladı, hızmatı için

bularga zer berdi. “Dönüp gelirse alırım, eğer gelmezsem senin olsun, deyip yol azıklarını develere yükleyip yanında iki oğlan çocuğu ve iki hizmetçi bıraktı ve hizmetleri karşılığı onlara altın verdi.” (Türkmen Destanları, Tulum Hoca, s. 465).

Hâl-ä bir ogul, *eger* yüz oglum hem bolsa sizge nesip bolsun-diydi. “Değil bir oğul, yüz oglum olsa size feda olsun, dedi.” (Türkmen Destanları, Tulum Hoca, s. 478).

Ellepus: Yazık

Elhepus, munun beylediğini... “Böyle oluşuna yazık...” (Atacan Tagan, Saragt Galası).

Emma: Ama

- Türkmen Türkçesinde *emma* edatı, taranan eserlerde bağlama edatı olarak kullanılmaktadır.

Gel / gel de

Gaygı-gam çekme. Bu işiñ hem alacı bolar, är can, *gel* dövrän süreli - diyip, gönünlük beren. “Üzülme, bu işin de çaresi olur, kocacığım, gel devran sürelim - diyerek gönlünü almış.” (Türkmen Masalları, Abdilla Bay, s. 86).

Göya

Her biridir batır Türkmen,

Her esbapdan bar guman,

Yüzleridir mah-ı taban,

Husnı *göyâ* peri geldi. “Her biri bahadır Türkmen, her esbaptan var galiba, yüzleri parlak ay gibi, güzelliği güya peri geldi.” (Türkmen Destanları, Ali Bey-Balı Bey, s. 572).

Bu bağ hem gız on yaşlarına yetende *göyâ* behişt yalı bir bağ bolup yetişdi. Bu bağ, kız on yaşına geldiğinde cennetten bir bağ gibi olmuş.” (Türkmen Destanları, Ali Bey-Balı Bey, s. 592).

Hadi: Yeri

Yeri yigit, ne habar bilen geldiň, habarını ayt' diydi. "Hadi yigit hangi haberle geldin, haberini söyle, dedi." (Türkmen Destanları, Gövher Kız ve Şıralı Bey, s. 628).

Hani

Hani, hocam Şükürin guh boşayyamı? "Hani, hocam Şükür'ün kulu kurtulur mu?" (Atacan Tagan, Saragt Galası).

Hatta

Kempir bolsa ile çıkıp, garrını şeyle bir garalıdır, hatda maňlayına çekize çalsaňam ağarmaz yalı edipdir. "Yaşlı kadın ise halk arasına çıkıp yaşlı adamı böylece karalamış, *hatta* alınına yoğurt sürsen de ağarmaz gibi hâle gelmiş." (Türkmen Masalları, Bilgir Garıp, s. 83).

Hem/ -Am: Bile, Dahi

• Hem sözcüğünün -bile, dahi işlevinde kullanımı çok fazla tercih edilen bir kullanım değildir. Bu kullanım, farklı yerlerde karşımıza çıkmakla birlikte özellikle şart bildiren -sa ekini almış sözcüklerden sonra görülmektedir. (Salan, 2011: 1735).

Edil on ädimden bir serhetçi goysalaram, men sapalak atıp, garaňkı gecede olara bildirmän, serhetden geçip bilerin. "Her on adımda bir asker koysalar bile ben kaçarak karanlık gecede onlara hissettirmeden sınırdan geçebilirim." (Yazimov vd., Türkmen Edebiyatı, s. 167).

Men aç *hem* yaşapdım, yalaňaç hem yaşapdım, emma 60 yılıň içinde yekece gezek hem meniň päk adıma söz etmändi. Yekece minut hem arnamıs diyilyän zadı unutmadım. "Ben aç da yaşamışım, çıplak da yaşamıştım, ama 60 yıl boyunca bir kez bile benim temiz adıma söz etmemiştı. Bir dakika bile ar namus denilen şeyi unutmadım." (Aşırov vd., Türkmen Edebiyatı, s. 290).

Hem/ -Am: Da / De

• Türkmen Türkçesinde hem sözcüğü, de/ da işlevinde kullanıldığında kuvvetlendirme ve bağlama olmak üzere iki farklı özelliği bünyesinde barındırmaktadır. Bu işlevde hem sözcüğünün kuvvetlendirme özelliği bağlama

özelliğine göre daha ön plandadır. Ayrıca hem'in de/ da işleviyle kullanıldığı örneklerin Türkmen Türkçesinde azımsanamayacak kadar çok olduğunu da ifade etmeliyiz: (Salar, 2011: 1734).

Patışa *hem* munı köp yağşı görer erdi. “Padişah da onu çok severdi.” (Türkmen Destanları, Tulum Hoca, s. 462).

İki sırkaviñ ikisi *hem* koykaniñ üstünde dikelip oturdı, ikisi *hem* bir-birine çiñerildi, ikisi *hem* bir-birine elini uzatdı. İkisi *hem* zövve yerinden galdı-da, birbirini gucakladı. “İki hastanın ikisi de kerevetin üstünde doğrularak oturdu, ikisi de birbirine dikkatle baktı, ikisi de birbirine elini uzattı. İkisi de birdenbire yerinden kalktı ve birbirini kucakladı.” (Yazimov vd., Türkmen Edebiyatı, s. 270).

Ol habarlaram, niçiksi yol bilen bolsa-da, Karkaranınam, Orazınam gulağına yetyerdı. “Bu haberler de nasıl oluyorsa oluyor, Karkara'nın da, Oraz'm da kulağına geliyordu.” (Atacan Tagan, Saragt Galası).

Emma Karkaranın velin yağdayı ondanam başgaçadı. “Ama Karkara'nın durumu bundan da kötüydü.” (Atacan Tagan, Saragt Galası).

Hem: Üstelik

• Türkmen Türkçesinde *hem* sözcüğü bağlama işlevinden ziyade kuvvetlendirme fonksiyonunda *ayrıca*, *üstelik* anlamına gelecek şekilde kullanılmaktadır. Bazen tek başına kullanılmakla birlikte çoğu durumlarda ya *de/ da* ile ya da *hem* ile kuvvetlendirilmiş olarak kullanılmaktadır. *hem* sözcüğünden sonra kullanılan kuvvetlendirme işlevli *hem*'in -am/ -em şeklinde eklenerek kullanıldığı görülmektedir: (Salar, 2011: 1736).

Onuñ üçin ol öz yanından: -Munuñ näme hünäri bar bolsa, hünärine layık hızmata buyrup göreyin, munuñ hemme hünärlerinden peydaalanayın *hem* - her yurduñ avını öz tazısı bilen avla! diyen bir nakıl bardır. “Onun için o kendince: Bunun ne hüneri varsa, hünere uygun hizmet emredeyim, bunun bütün hünelerinden faydaalanayım ayrıca her yurdun avını kendi tazısı ile avla! şeklinde bir atasözü vardır.” (Yazimov vd., Türkmen Edebiyatı, s. 37).

Tüpeňli adam öylerine gelse, ukuda yatan hem bolsa oyanardı *hem-de* hiç kimiň sözüne gulak salman, öyden üm-düzüne çykıp gaçardı. “Silahlı bir adam evlerine gelince uyuyor dahi olsa uyanırdı üstelik hiç kimsenin sözüne kulak asmadan evden çykıp kaçardı.” (Aşırov vd., Türkmen Edebiyatı, s. 254).

Onsoň barı el tutuşup, tans etdiler böküp-böküp. *Hemem* yazıp hat goydular, yene ukı deman döküp. “Daha sonra hepsi el ele tutuşup dans ettiler sıçraya sıçraya. Üstelik yazıp mektubu bıraktılar, yine uykusuz kalarak.” (Yazimov vd., Türkmen Edebiyatı, s. 247)

Kä: Ki

Gurcağa haysı at gelşerkä? “Kuklaya hangi ad yakışır ki? ” (Türkmen Masalları, Gurcak Gız, s. 39).

Meniň asuda yurdumda oňa kim yürekde beyle arman galar yalı sütem edip bildikä? “Benim asude yurdumda ona kim yüreğinde böyle istek kalır gibi sitem edebildi ki?” (Türkmen Masalları, Esen Şahı, s. 92).

Kä: Acaba

Bular öldüler mi kä? diyip yüreği yarılan yalı boldı. “Bunlar öldüler mi acaba? diye çok korktu.” (Türkmen Destanları, Gövher Kız ve Şıralı Bey, s. 604).

Bu yigitler kimiň yigitleri kä? “Bu yigitler kimin yigitleri acaba?” (Türkmen Destanları, Gövher Kız ve Şıralı Bey, s. 622).

-la / -laň: Ya

• Türkiye Türkçesinde kullanılan pekiştirme edatı *ya* ile aynı fonksiyonda Türkmen Türkçesinde *-la* eki kullanılmaktadır.

Gurcak gız yalı-*la*, goy adı gurcakgız bolsun. “Kukla kız gibi ya, bırak, adı Kukla kız olsun.” (Türkmen Masalları, Gurcak Gız, s. 39).

Vah, onuň işi aňsat-*la* diyip, derrev hálki ayalı bilen dilleşen betpál kempiri getiren. “Vah, onun işi kolay ya diyerek hemen önceden karısı ile sözleşen kötü niyetli yaşlıyı getirmiş.” (Türkmen Masalları, Kelgırnak, s. 53).

Tagsır munı bir sorasaňızlaň. “Sultanım, bunu bir sorsanız ya.” (Türkmen Masalları, Necep Ođlan, s. 738).

-IA: Yahu

Kelhan, yaman geynvli grnyer-*Ie?! diyip, om snlan Te gök serdar sorag berdi. “Kelhan, çok zarif görünüyorsun yahu?! Diyen ve ona hürmet eden Ta Gök Serdar Şöyle sordu.” (Atacan Tagan, Saragt Galası).*

Madem: Sebbi, zararlı, haçan vb

Oysa

Ey ene, rini kn magtaberme, gznem *oysa* bolar. “Ey anne, kocanı çok övme, sonra gözünü oyar.” (Türkmen Destanları, Necep Oğlan, s. 729).

Yöne mineymeğin. “Oysa binemiyorum.” (Atacan Tagan, Saragt Galası).

Öyleyse: Eysem / Şeyle bolsa / Beyle Bolsa

Ahmet can, *eyse*, gözüme görünmesin, yurtdan ıksn. “Ahmet can, yleyse gözüme grnmesinler, ülkeyi terk etsinler.” (Türkmen Destanları, Necep Oğlan, s. 751).

Ey agalar, *eysem* meni Őucagaz unumu alıp gidiş, diydi. “Ey ağalar, yleyse benim Őuncađız unumu alıp gidin, dedi.” (Türkmen Destanları, Necep Oğlan, s. 732).

Sanki: gya, eger

Şayet

Aytgeldi at adamdan akıllıdır, bir hoŐamat söz aytsam, *Şayet* yregey diyip, atıga garap, bu gazal aytdı. “Aytgeldi, at insandan akıllıdır, bir güzel söz söylesem yrr deyip atına bakarak bu gazeli söyledi” (Türkmen Destanları, Tulum Hoca, s. 483).

Her-nme-de bolsa mua bir abay-sıyasat edip göreyin, *Şayet* gulak salar, diyip, bir gazal aytdı. “Yine de buna karşı sert bir duruŐ sergileyeyim, belki itaat eder, deyip bir gazel söyledi.” (Türkmen Destanları, Tulum Hoca, s. 489).

Yoksa: Bolmasa/ Meğer

Bolmasa perzent edinmye yurdunda başga oğlan gtm? “Evlat edinmek için memlekette başka oğlan mı kalmadı yoksa?” (Türkmen Destanları, Tulum Hoca, s. 478).

Gız oğlanlar gelip boldı,
Gül meñzim saralıp soldı,
Meger Senem hasda galdı,

Ne boldı yarım gelmedi? “Kızlar, oğlanlar geldi, Gül yüzüm sarardı soldu, yoksa Senem hasta mı oldu, ne oldu yârim gelmedi?” (Türkmen Destanları, Şah Senem-Garip, s. 786).

Yöne: Sade / Sadece

Ey Şıralı can, men hapa bolamok, *yöne* atamıñ saña buyuryan ağır şertleri yadıma “düşdi. “Ey Şıralı can, ben üzülmedim, sadece babamın sana koştığı ağır şartları hatırladım. ” (Türkmen Destanları, Gövher Kız ve Şıralı Bey s. 605).

3.2.2.4.3.6.1.4. Gagavuz Türkçesinde

A / e; -a / -e

Sölesänä da ban bileyim. “Söyle, ben de öğreneyim.” (Gagavuz Destanları, Tepegöz, s. 145).

O yaratıcı, acıyan Alla,
Periyä beni götürsänä sän,
Sän, küvet sızıntısı, sän boba,

Periyä beni *götürsänä* sän! “O yaratıcı, acıyan Allah, periye beni götürsene sen, sen kuvvet kaynağı, sen babasın, periye beni götürsene sen! ” (Gagavuz Destanları, Köroğlu, s. 104).

Acaba

Na üzüümü -o size yolu gösterecek, -hatırlatmış küçüü. -Nedir bu *acaba*? “Alın yüzüğüm size yolu gösterecek, dediğini hatırlatmış ve bu acaba nedir diye, sormadan edememiş.” (Gagavuz Destanları, Tepegöz, s. 138).

Nasıl *acaba* kurtulsunnar bu hoburdan? “Bu oburdan nasıl kurtulacağız, demişler.” (Gagavuz Destanları, Tepegöz, s. 138).

Ama

Güüdesi bütününä tülü-saçlı, iki ayaklı *ama*. “Gövdesi bütünüyle kıllı, ama iki ayaklıydı.” (Gagavuz Destanları, Köroğlu, s. 102).

Anı: Hani

Arda da kalsın senin ane, be yârim,

Ani dünyayı kara fenalıklardan kurtarmıs? “Hani dünyayı kötülüklerden kurtarmıs?” (Tanasoğlu, Uzun Kervan, s. 6).

Bakalım / Bakarsın

Durun, diy kafadarlarına, -deiş atalım, *bakalım*, nere(y)ä gidiy bu çocuk. “Durun, diyor arkadaşlarına, deyiş atalım, bakalım nereye gidiyor bu çocuk.” (Gagavuz Destanları, Köroğlu, s. 117).

Bari / Baari: Bari

Şindiyä kadar insan kesmedim, *bari* bunu keseim. “Şimdiye kadar insan kesmedim, bari bunu keseyim.” (Gagavuz Destanları, Köroğlu, s. 118).

İi, ani *baari* öpüşürkän görmemiş. “İyi ki, bari öpüşürken görmemiş.” (Baboglu, Mumnar Saalığ İçin, s. 29).

Be

Kaç buradan *be*, uşak, maşına altına düşecän! “Kaç buradan be, uşak makine altına düşecek!” (N. İ. ve İ. İ. Baboglu, 1999).

Belki / Beki / Bekim

Beki Allaa yardım edär da biz düünü görüriz. “Belki Allah yardım eder de biz düğünü görürüz.” (Gagavuz Destanları, Aşık Garip, s. 154).

Sanki deneyim bân, bekim kazanırım? “Ben de deneyim, *belki* kazanırım?” (Gagavuz Destanları, Köroğlu, s. 111).

Beki ölä onnarın soyuydu, *bekim*da zor ömürdän harımışlar. “Belki bu onların soyundandı, belki de zor hayattan yorulmuşlardı.” (Kuruoğlu, Yollar, s. 20).

Bare, Ani: Bile

Gözdän geçirip batırları birisindä dä bir dâ sıyrık *bare* yok. “Yiğitlere şöyle bir göz attı, hiç birinde bir sıyrık bile yok.” (Gagavuz Destanları, Köroğlu, s. 110).

Fukaaralık onda öläymiş, *ani* yokmuş rubaları, çıplakmış. “Elbiseleri bile yokmuş, çıplakmışlar.” (Gagavuz Destanları, Gan Kişi, s. 166).

Da/ De

Selâm götürâsin

Benim o genç anama.

Selâm götürâsin

Benim o gencecik bobama...

Sokaa *da* çıkarım,

İçeri *da* girerim,

Benim o kıvrak mamuma

Kimseyle benzedâmeerim. “Selam götüresin benim o genç anama. Selam götüresin benim o gencecik babama... Sokağa *da* çıkarım, içeri *de* girerim, benim o kıvrak mamuma.” (Kvilinkova, MGHT, s. 165).

Da gelip askercilerinä, annatmış düşünü türküyün, zerä o pek gözäl türkü *dä* çalmaa becerärmış. “Askerlerine gelerek düşünü türküyü anlatmış. Zira, o çok güzel türkü söylemeyi *de* becerirmış.” (Gagavuz Destanları, Köroğlu, s. 103).

Karannıkta üstümä abanacaklar, tüfek *ta* yardım etmeyecek. “Karanlıkta üstüme abanacaklar, tüfek *de* yardım etmeyecek.” (Zanet, Dramaturgiya, s. 16).

Demek/ Demeli

Benim evladım olmadıundan beni çıkardılar padişahlıktan yok yerime koysunnar *demek* padişah yapsınnar. “Benim evladım olmadığından beni padişahlıktan uzaklaştırdılar. Yerime koyabilecekleri, padişah yapacakları bir çocuğum yok.” (Gagavuz Destanları, Şah İsmail, s. 161).

Demeli aaçların da ömürü biter. “Ağaçların da ömrü bitiyor, *demek*.” (Zanet, Dramaturgiya, s. 6).

Eer: Eğer

Er olarsa kız, na sana te bukadar para, büüt onu. “Eğer kız olursa, işte sana bu kadar para, onu büüt.” (Gagavuz Destanları, Köroğlu, s. 116).

Eer işitmärsän benim duvamı, güçtür benim işlerim, -dedi da türküyü çaldı. “Eğer benim duamı işitmezsen işlerim güçtür benim, dedi ve şu türküyü söyledi.” (Gagavuz Destanları, Köroğlu, s. 104).

Gel / Gel de

Gel da bak bizim aulumuzu gör, ne var burada. “Gel de bak, bizim avlumuzu gör, ne var burada?” (Gagavuz Destanları, Gan Kişi, s. 172).

Aliksandri! *Gel* ikimiz düüşelim. İskender! “Gel ikimiz dövüşelim, demiş.” (Gagavuz Destanları, Aleksandr Makedonskiy, s. 177).

Hadi

Hadi şimdi yarışiciz, senin ürüklerini çıkar. “Haydi, şimdi yarışacağız, sen de hızlı atlarını çıkar.” (Gagavuz Destanları, Köroğlu, s. 121).

Hadi gidelim, Gan-kişi, ban da sana uramêêrım. “Haydi, Gan-kişi gidelim. Ben de sana vuramıyorum.” (Gagavuz Destanları, Gan Kişi, s. 172).

Hani

• *Hani* edatının kullanımı Türkiye Türkçesinden farklı bir işlevde kullanılmaktadır:

O-sa başka yerdä gezmedi, salt onun kapusu yönündän geçärkan, baardı, zerem bilirdi, *hani* onun uşaa olmayor. “*Filip'in çocuğunun olmadığını bildiği için sadece onun kapısının önünden geçerken bağırırmış.*” (Gagavuz Destanları, Aleksandr Makedonskiy, s. 174).

Aliksandriya da telegrama düü- dülär, *hani* bobasını filan kral baalädi deydi. “İskender'e bir telgraf çekerek *babasının o kralın elinde bulunduğunu* bildirmişler.” (Gagavuz Destanları, Aleksandr Makedonskiy, s. 176).

O-da sööle- di olduu gibi, *hani* dedi ona ne harç verecäm, ne da onu sesleycäm. “Elçi, İskender'in: Ona haraç da vermeyeceğim, onu dinlemeyeceğim dedediğini aynen anlatmış.” (Gagavuz Destanları, Aleksandr Makedonskiy, s. 177).

Helä

Helä ba Aşig Gaarip, pin benim beygirmä. “Be Âşık Garip, hele benim atıma bin.” (Gagavuz Destanları, Aşık Garip, s. 154).

Kär: Hatta

Kär hepsimiz şaşık. “Hatta hepsimiz şaşık.” (Dmitriy, Proza, s. 66).

Madem

Madem ööle neeçin telef ettiniz kızı? “Madem öyle, kızı niçin telef ettiniz.” (Gagavuz Destanları, Şah İsmail, s. 163).

Osa/ Osaydı: Oysa

Osaydı kızlar evlendiylän giyärmişlär nişan rubası -kara ruba. “O zamanlar, kızlar-bekâr iken renkli elbiseler; evlendiklerinde ise siyah elbiseler giyerlermiş.” (Gagavuz Destanları, Menevşa, s. 126).

Öyleyse

Öleysä -demiş Drumi- sula,

Düşüncä Vakarı sarfoş et.” (Tanasoğlu, 1959: 169).

Drumi, “*Öyleyse*, sula Vakarı düşene kadar, sarhoş et.” Demiş. (Tanasoğlu, 1959: 169).

Sade/ Sadecem

İnsannan ilişkileri yokmuş, insan onnara habanmarmış, onnar da siirekta *sadecem* habanırmış onnara. “Zaten insanlarla ilişkileri yokmuş, insanlar onlara saldırmazmış. Onlar da insanlara sadece, çok nadir saldırmış.” (Gagavuz Destanları, Tepegöz, s. 130)

Sakın

Ama *sakın* mancaya³⁴ dokunmayasın! “Ama sakın mancaya³⁵ dokunmayasın!” (Baboglu, Masallar, s. 64).

Sansın: Sanki

Göktän tazelik *sansın* damnardı onun saçsız tepesinä. “Sanki gökten onun saçsız tepesine tazelik damlardı.” (Dmitriy, Seçmä Yaratmalar, s. 247).

Üsek koyumavi dalgalar, hızlanıp tukurlanardılar kenara, köpürürdülär da, *sansın* verilip, çıkınırdılar geri. “Yüksek koyu mavi dalgalar, hızlanıp kenara tekerlenip köpürüp sanki geri çıkardılar.” (Kuruoğlu, Yollar, s. 111).

Te: İşte

Te şimdi islää, -dee, -olêê koşmaa, yarışmaa. “İşte şimdi tamam, at koşmak ve yarışmak için hazır, diyor.” (Gagavuz Destanları, Köroğlu, s. 124).

Kim neredä askerlik sekretleri için yaydı aazını da... *te* şimdi! “Kim nerede askerlik sırları hakkında ağzını yaydı ve... işte şimdi!” (Baboglu, Mumnar Saalik İçin, s. 38).

Te şimdi hepsi için ödeşecek! “İşte şimdi her şey için ödeşeceğiz!” (Baboglu, Masallar, s. 76).

Ya

Ya dur, *ya* dur oolum! “Ya dur, ya dur oğlum!” (Gagavuz Destanları, Köroğlu, s. 104).

Hey, dost, *ya* baarma, buralarda olmaz baarma! “Hey, dost, bağıрма ya, buralarda olmaz bağırmak.” (Gagavuz Destanları, Köroğlu, s. 112).

Ya, bak ne gözäl gün kauşêr! “Ya, bak ne güzel gün kavuşuyor.” (N. İ. ve İ. İ. Baboglu, 1999: 190).

Yazık

Yazık, kardaş kardaşı kıydı. “Yazık, kardeş kardeşe kıydı.” (Uzun Kervan, s.186).

Yoksa (osa, osaydı)

E *yoksa* bän çıkmam maarebeye beygiri vermeden. “Eh yoksa, atı vermeden ben kavgaya çıkmam.” (Gagavuz Destanları, Şah İsmail, s. 165).

³⁴ Yemek çeşidi.

³⁵ Yiyecek çeşidi

Tablo 85. Pekiştirme Edatı

TT	AT	TMT	GT
a / e;-a / -e	a / e;-a / -e	a / e;-a / -e	a / e;-a / -e
acaba	meğer	kä	acaba
aferin	aferin	berekella	
ama	amma	emma	ama
ancak	ancag	ancak	anca, ancak
bakalım/ bakarsın	göräsən	bakalı	bakalım
bari	barı	onşuk, yaraşık, parahatçılık	bari / baari
be	be, ov	be, ov	be
bile	bile	hem, -Am, bolsa	bare, ani
belki/ belki de	belke/ belke de	belki	belki, beki, bekim
bilmem/ bilmem ki	bilmirəm	bilmen	bilmem
da / de	da / de	da / de, hem, -Am	da / de
dahi	da / de	dağı, dahı	
demek/ demek ki	dəmək, olar ki,dəməli	diymek	demek/demek ki
eğer	eğer	eğer	eer
elaman	elaman	işgar	
gel /gel de	gel / gel de	gel/ gel de	gel / gel de
güya	guya	göya	
hadi	di	yeri	hadi
hani	bəs	hani	anı
hatta	hetda/hetta	hatta	kär
hele	hele	ılayta	helä
illa/ illaki	illa /illaki	hökman	
işte	aha	äh-ä, ana, hä, ine	te / tä
ki	ki	kä	
madem	onsuz	sebäbi, zararlı, haçan	madem
mübarek	mübarek	mübarek	
oysa	meğer	oysa, yöne	osa / osaydı
öyleyse	öyleyse	eyse / eysem/ şeyle bolsa / beyle bolsa	öyleysä
sade / sadece	sade / sadece	yöne	sade / sadecem
sakın	bah		sakın
sanki	sanki	göya, eger	sansın
şayet	şayet	şayet	eer
tek	bir / bircə, tək / təkcə	tek	
üstelik	üstelik	hem	
vesselam	vesselam	vesselam	
ya	ya	-IA / -lañ	ya, e
yahu	yahu	-IA	
yani	yəni	yagnı	
yazık	yazıg, əfsus ki, təəssüf ki	yazık	yazık
yoksa	yohsa	bolmasa, meğer	yoksa (osa/osaydı)
yok mu		yokmı	

Tabloda da görüldüğü gibi, Oğuz şivelerinde en çok kullanılan pekiştirme edatları şunlardır:

- TT, GT'nde *acaba*, AT'nde *meğer*; TmT'nde *kä*;
- TT ve AT'nde *aferin*, TmT'nde *berekella*;
- TT ve GT'nde *ama*, AT'nde *amma*, TmT'nde *emma*;
- TT ve TmT'nde *ancak*, AT'nde *ancag*;
- TT ve GT'nde *bakalım*, AT'nde *göresen*, TmT'nde *bakalı*;
- TT'nde *bari*, AT'nde *barı*; TmT'nde *onşuk*, *yaraşık*, *parahatçılık*; GT'nde *bari/barı*;
- TT, AT ve TmT'nde *belki* GT'nde *belki*, *beki*, *bekim*;
- TT ve GT'nde *bilmem*; AT'nde *bilmirəm*, TmT'nde *bilmen*;
- TT ve AT'nde *bile*, TmT'nde *bile*, *hem*; GT'nde *bare*, *ani*;
- TT, AT, GT'nde *da/de*; TmT'nde *da/de*, *hem*, *-mA*;
- TT, GT'nde *demek/demek ki*; AT'nde *dəmək*, *olar ki*, *dəməli*; TmT'nde *diymek*;
- TT, AT ve TmT'nde *eğer*; GT'nde *eer*;
- TT'nde *güya*, AT ve TmT'nde *güya*;
- TT ve GT'nde *hadi*, AT'nde *di*; TmT'nde *yeri*;
- TT ve TmT'nde *hani*, AT'nde *bəs*, GT'nde *anı*;
- TT ve TmT'nde *hatta*, AT'nde *hetda*, GT'nde *kär*;
- TT ve AT'nde *hele*; TmT'nde *ılayta*, GT'nde *hela*;
- TT ve AT'nde *illa/illaki*, *vesselam*, *yani*;
- TT'nde *işte*, AT'nde *aha*; TmT'nde *äh-ä*, *ana*, *hä*, *ine*, GT'nde *te/tä*;
- TT ve AT'nde *ki*, TmT'nde *kä*;
- TT ve GT'nde *madem*, AT'nde *onsuz*, TmT'nde *sebäbi*, *zerarli*, *haçan*;
- TT'nde *oysa*, AT'nde *meğer*, TmT'nde *oysa*, *yöne*; GT'nde *osa/osaydı*;
- TT, AT'nde ve GT'nde *öyleyse*; TmT'nde *eyse/eysem*;
- TT ve AT'nde *sade/sadece*, TmT'nde *yöne*; GT'nde *sade/sadecem*;
- TT ve GT'nde *sakın*, AT'nde *bax*;
- TT ve AT'nde *sanki*, TmT'nde *göya*, *eger*; GT'nde *sansın*;
- TT ve TmT'nde *şayet*; GT'nde *eer*;
- TT ve TmT'nde *tek*; AT'nde *bir /bircə*, *tək / təkçə*;
- TT ve AT'nde *üstelik*, TmT'nde *hem*;

- TT'nde *ya*, TmT'nde *-la / -lañ*; GT'nde *ya, e*;
- TT'nde *yahu*; TmT'nde *-la*;
- TT, TmT ve GT'nde *yazık*; AT'nde *yazıg, əfsus ki, təəssüf ki*;
- TT'nde *yoksa*, AT'nde *yohsa*, TmT'nde *bolmasa, meğer*; GT'nde *sade/sadcem*;
- TT'nde *elaman, mübarek, yok mu*;

Oğuz şivelerinde kullanılan bazı pekiştirme edatları, aynı sözcüklerleyapılmaktadır (a / e; -a / -e; be; belki, da/de; gel/ gel de vb.). Bazı sözcüklerde, ses bilimsel farklılıklar görülmektedir (TT ve GT'nde ama, AT'nde amma, TmT'nde emma; TT ve TmT'nde ancak, AT'nde ancag; TT'nde bari, AT'nde barı; TmT'nde onşuk, yaraşık, parahatçılık; GT'nde bari/barı; TT, AT ve TmT'nde belki GT'nde belki, beki, bekim; TT ve GT'nde bilmem; AT'nde bilmirəm, TmT'nde bilmen). Bazı sözcükler ise şiveye özgü kullanımlar (TT, GT'nde acaba, AT'nde meğer; TmT'nde kâ TT ve AT'nde aferin, TmT'nde berekella; TT, TmT ve GT'nde yazık; AT'nde yazıg, əfsus ki, təəssüf ki) olarak karşımıza çıkmaktadır.

SONUÇ

İnsanlar arasındaki iletişimi sağlayan ve en güçlü iletişim aracı olarak kabul edilen dil, aynı zamanda toplumların varlığını sağlayan ve koruyan en önemli unsurlardan biridir. Türkçe, farklı coğrafyalarda, siyasi ve sosyal olaylardan etkilenecek ve farklı kültürlerle karşılaşarak günümüze kadar yaşamını sürdürmüştür.

Sovyetlerin Birliği'nin dağılması, Türk Dünyasında yaşanan en büyük gelişmelerden biri olarak kabul edilmektedir. Sovyetler Birliğinin yıkılması ile Türk topluluklarında hem siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel yakınlaşmalar olmuş hem de Türk toplulukları arasında ilişkiler artmıştır. Bu yakınlaşmalar, dil ve edebiyat çalışmalarına da konu olmuştur. Türk Dünyasının gerek dil gerekse edebiyat konusundaki benzerlikleri ve farklılıkları, araştırmacıların dikkatini çekmiştir. Bu doğrultuda yapılan çalışmalardan biri de tez konusu olarak belirlemiş olduğumuz *Oğuz Grubu Türk Şivelerinde Sözcük Türleri* adlı doktora tez çalışmasıdır. Bütün dillerde olduğu gibi, Türk lehçelerinde de hem ses bilimsel hem şekil bilimsel hem sözcük bilimsel hem de söz dizimsel bakımından farklılıklar meydana gelmiştir.

Bu çalışmada Türk dilinin temel kaynaklarında tespit edilen ilk husus, hem Arapça, Fransızca, İngilizce ve Rusça gibi yabancı dillerin Türk diline etkisi sebebiyle hem de dil bilimcilerin kişisel tercihleri sonucunda ortaya çıkan *terim kargaşasıdır*. Çalışmamızda görüldüğü gibi, TT dışındaki Oğuz şivelerinde terim birliği sağlanmakta, TT'nde ise terim sorunu hâlâ devam etmektedir. Dil bilgisi konularının gerek öğretimini gerekse öğrenimini zorlaştıran bu sorun, tekrar ele alınmalı, kaynaklarda görülen terim kargaşasının giderilmesi için ortak terimler kullanılmasına dikkat edilmelidir.

İnsanoğlu var olduğundan itibaren *söz*, *sözcük* ve *dil* bahsi insanlık tarafından merak edilmiş ve bu konular üzerine, çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Tarihi çok eski zamanlara dayanan Türk dili üzerine yapılan çalışmalarda da sözcük konusu ele alınarak sözcük, sözlüksel, yapısal ve dil bilimsel bir kategori olarak kabul edilmiştir.

Hem şekil bilgisiyle hem sözlük bilgisiyle hem de anlam bilgisiyle yakından ilişkili olan sözcük türleri konusu, Türk Dil Kurumu'nun Gramer Bilim ve Uygulama Kolu tarafından düzenlenen "Türk Gramerinin Sorunları" toplantısında ele alınmış; fakat hâlâ dil bilgisi/ dil bilimi kitaplarında bu konuda bir birlik sağlanamamıştır.

Oğuz grubu Türk şivelerinin tamamında dil bilgisinin ve dil biliminin alt dallarından biri olan biçimbilim / biçim bilgisi / yapıbilim / şekil bilgisi / morfoloji bölümlerinde ele alınan sözcük türleri ve sözcük türlerinin sınıflandırılmaları hususu, dil bilgisi çalışmalarının tartışmalı konuları arasında yerini almıştır. Ne var ki, sözcük türleri konusu, eklerin ve köklerin incelendiği şekil bilgisi bölümünde değil; sözcük bilgisi (leksikoloji) bölümünde ele alınması gereken bir konudur.

Dil bilgisi sınıflandırmalarının Yunan dilinin esasına dayalı sınıflandırmalar olduğu ve Yunancanın da Latin dilinin gramerine uyarlandığı, Latin gramerinin ise bütün Avrupa dillerinin gramerlerine örnek teşkil ettiği bilinmektedir. Bu da gösteriyor ki, gerek Batılı bilginler tarafından yapılan Türk dili çalışmaları gerekse Latin gramerinin esas alındığı çalışmalar sonucu, Batı tarzı sınıflandırmalar bizim dilimizde de yerini almıştır. Bu etki doğrultusunda 1908'den itibaren Hüseyin Cahit ile birlikte dil bilgisi kitaplarında Fransız etkisi görülmeye başlanmış, bu doğrultuda, sözcük türleri Hint-Avrupa dillerinin etkisiyle, *dizimbirim oluşları esas alınarak* isim, fiil, sıfat, zamir, zarf, edat, bağlaç ve ünlem olmak üzere sekize ayrılmıştır. Sözcük türü denilince akla, öncelikle, isim ve fiil gelmekte, bu iki sözcük türü birbirinden kesin suretle ayrılabilir. Sözcüğü isim ve fiil olarak iki tür olarak ele alan sınıflandırmalarda, genellikle sözcük kökünün ölçüt alındığı görülmektedir. İlk dil bilgisi eserlerimize bakıldığında ise sözcük türlerinin, Arap dilinin etkisiyle, kelimenin *sözlükbirim oluşları esas alınarak* isim, fiil ve edat olarak sınıflandırıldığı bilinmektedir. Son zamanlarda, bazı araştırmacılar tarafından, hem Doğu hem Batı etkisinden uzak, Türk dilinin özellikleri göz önünde bulundurularak yeni tür sınıflandırmalarının da yapılmaktadır. Oğuz şivelerinde yer alan sözcük türü sınıflandırmalarında kesin bir birlik olmayıp sözcük türlerinin *ikili, üçlü, beşli, altılı, sekizli, dokuzlu, onlu, on birli* ve *on ikili* sınıflandırmalara tabi tutulduğu görülmektedir. Sözcük türlerinin sınıflandırılması konusunda Türk dilinin temel kaynaklarına bakıldığı zaman, geleneksel dilbilimcilerin farklı ölçütleri esas almaları sebebiyle; birbirinden farklı sözcük türü sınıflandırmalarının yapıldığı görülmektedir. Taranan kaynaklarda sözcük türlerinin tasnifinde kullanılan başlıca ölçütler; *anlam, biçim, işlev* ve *sözcüğün konumu'dur*. Bir sözcüğün sözcük türleri içerisindeki yeri belirlenirken öncelikli olarak sözcüğün cümlede anlamlı mı yoksa görevli mi olduğuna bakmak gerekmektedir. Çalışmamızda, anlamlı sözcükler: sözlüksel

sözcükler; görevli sözcükler ise dil bilimsel sözcükler olarak ele alınmış olup isim, sıfat, zamir, zarf, asıl fiil, *sözlüksel sözcükler*; edat ve yardımcı fiil ise *dil bilimsel sözcükler* olarak kabul edilmiştir. Çalışmamızda sözcük türü sınıflandırmaları konusunda tespit edilen önemli sorunlardan biri de edatların sınırları konusudur. Nitekim çalışmamız sonucunda, Türk şivelerinde edatların sınırlarının tam olarak çizilemediği görülmüştür. Edatların sözcük türü sınıflandırmalarındaki yerine bakıldığı zaman, bazı araştırmacıların -sekizli tasnif sonucu- edatları, ünlemleri, bağlaçları ayrı ayrı başlıklarda değerlendirirken bazı araştırmacıların ise bağlaçları ve ünlemleri edatlar gibi tek başına anlam taşımamaları ve belirli bir sözlük anlamlarının olmayışından dolayı bu üç türü edat ana başlığı altında değerlendirdikleri tespit edilmiştir. Oğuz şivelerinde, sözcük türleri konusunda pek çok ortaklık belirlenmiş, sözcük türleri konusunda belirlenen farklılıkların ana sebebi olarak yazarların konuyu ele alış biçimi görülmüştür.

Aldığı çokluk, iyelik ve hâl ekleriyle diğer sözcük türlerinden ayrılan *isim* kavramı, dünyada var olan her şeyin adı olarak tanımlandığında *sözlük bilimsel*; isim, zamir, sıfat, zarfın ortak adı olarak tanımlandığında da *dil bilimsel* bir ulamdır.

Oğuz şivelerindeki çokluk belirsiz çokluktur. Belirli çokluk Türk şivelerinde görülmeyip bütün yazı dillerinde çokluk, *-lar* eki ile yapılmaktadır. İyelik ekleri, küçük ses farklılıkları dışında (TmT'nde 2. şahıs n'dir.) bütün yazı dillerinde aynıdır. Oğuz şivelerinde *basit isimler* ortak özellikler göstermektedir. Basit sözcük olarak kabul edilen kök hâlindeki sözcükler, nedensiz adlandırmalar olup bu adlandırmaların ne zaman yapıldığı bilinmemektedir. İsimler, yapılarına göre ele alındığında, türemiş isimler bahsinde tespit edilen ilk husus; ele aldığımız dört şivede de türetme, esas kelime yapım yollarından biridir. Türetme; bazen isim bazen fiil kök ve gövdelerine getirilen isimden isim, isimden fiil, fiilden isim, fiilden fiil yapma ekleriyle yapılmaktadır. Bu türetme yolu, Türk şiveleri için karakteristiktir. Ancak, tarih içinde türemiş kullanımların birleşenlerinden biri fonksiyonunu kaybederek esasında, türemiş sözcük iken zamanla işlevini kaybeden kök veya ekler olabilir. Bu tür isimler ise çalışmamızda *gövde sözcük* olarak adlandırılmıştır. Taranan kaynarlarda, gövde isimlere çok değinilmediği görülmektedir. Kök yahut türemiş iki veya daha fazla sözcüğün kendi anlamlarını bırakarak çeşitli gramer kuralları dâhilinde bir araya gelip tek bir varlığı ifade etmekle görevli olan isimler, yapılarına

göre birleşik isimler olarak tanımlanmaktadır. Çalışmamızda yapılarına göre isimler konusunda görülen en büyük farklılık, birleşik isimler konusudur. Birleşik isimler konusunda birçok çalışma yapılmış, konu üzerine farklı fikirler ileri sürülmüştür; ancak, birleşik sözcüklerin sınırlarının hala tam olarak çizilemediği görülmüştür. Hangi sözcüklerin birleşik olarak kabul edilmesi gerektiği tam anlamıyla aydınlığa kavuşturulamamış, araştırmacıların bir kısmının birleşmeleri, sözcük öbekleriyle karıştırdığı görülmüştür. Bazı araştırmacılar birleşik isimlerin birleşenlerinden en az birinin gerçek anlamının dışında kullanılması gerektiğini savunurken birleşik isimlerde birleşenlerin kısmen veya tamamen anlamlarını yitiren sözcüklerden oluştuğu da görülmektedir. Bazılarına göre de birleşik sözcükleri oluşturan unsurların evvelki anlamının her zaman yitirmesi şart değildir. Bazen her sözcük anlamını korur, bazen önceki anlama yakın bir anlam da oluşabilir. Sözcük öbeklerinde ise sözcüklerin birleşmesi, anlamlarını yitirip yitirmemesi söz konusu değildir. Sözcük öbeklerinde söz dizimsel unsurlar gerçek anlamlarını her zaman korur. Birleşik isimlerin kendine has vurguları vardır. Bazı kaynaklarda ikilemeler ve kısaltmalar da birleşik sözcük olarak kabul edilmekteyse de ikilemelerin birleşik sözcük kabul edilmesi çok kabul gören bir fikir değildir, nitekim bu çalışmada, ikilemeler ve kısaltmalar birleşik sözcük olarak değerlendirilmemiştir. Birleşik isimlerle ilgili bir diğer sorun, birleşiklerin kaç başlıkta toplanması gerektiğidir. Bu konuda da farklı görüşler vardır. Birleşik isimlerin kaçta ayrıldığı konusundaki farklılığın sebebi, araştırmacıların birleşik isimleri farklı yaklaşımlarla ele almasıdır. Oğuz şivelerinde isimler, temsil ettikleri varlıkların bir veya birden fazla oluşlarına göre, özel ve cinsler olarak ikiye ayrılmaktadır. Oğuz şivelerinde kullanılan özel adlar, dini ve siyasi sebeplerle farklılık gösterebilmektedir. Nitelik ve niceliklerine göre isimler konusu, isimlerde sayı başlığı altında ele alınmakta ve isimler, nitelik ve niceliklerine göre ya teklik ve çokluk şeklinde iki başlıkta ya da teklik, çokluk ve topluluk şeklinde üç başlıkta değerlendirilmektedir. Tüm Oğuz şivelerinde teklik söz konusu olup *-lAr* çokluk ekini almamış isimler; teklik (tekil) isim olarak kabul edilmekte ve Türk lehçelerinde tekliği gösteren bir gramatikal belirti görülmemektedir. Bazı çalışmalarda isim durum ekleri arasında kabul edilen *-In*, *-Un*, *-(n)In*, *-(n)Un* eklerine, bu çalışmada tamlayan eki veya ilgi (genetif) eki denmekte; ayrıca, tamlayan eki, durum ekleri arasında yer almamaktadır. Cümlede

isimlere ve isim soylu sözcüklere eklenerek eşitlik, benzerlik görelilik, karşılaştırma anlamları katan *-CA* eki de; birçok araştırmacı tarafından isim durum ekleri arasında gösterilmektedir. Bu ek, çalışmamızda eklendiği ismi zarfa dönüştürmesi sebebiyle, dönüştürme ekleri arasında zikredilmiştir. Yine çalışmamızda yön gösterme, ilgi ve eşitlik ekleri isim durum ekleri arasında ele alınmayıp isim durum ekleri *-I / -U* (belirtme), *-A* (yönelme), *-DA* (kalma) ve *-DAn* (ayrılma) eklerinden ibarettir. Öyleyse isim durum ekleri: ismin yalın hâli, belirtme hâli, yönelme hâli, kalma hâli ve ayrılma hâli olmak üzere beşe ayrılmaktadır. Ayrıca, durum ekleri için tercih edilen terimlerde de çeşitlilik görülmektedir. Taranan kaynaklarda görüldüğü üzere, Oğuz şivelerinde isim genişletme ekleri arasında, eklendiği sözcüğün cümlede özne, nesne, dolaylı tümleç ve zarf tümleci olarak görev yapmasını sağlayan isim durum ekleri, birkaç ses bilimsel ve anlam bilimsel özellikler dışında temelde müşterektir. Ancak, GT’nde durum eklerinde önemli görev değişiklikleri de görülmektedir.

Çalışmamızda *sıfat*, niteleme sıfatları ve belirtme sıfatları olmak üzere iki ana başlıkta toplanmış, belirtme sıfatları da kendi içerisinde; gösterme sıfatları, belirsizlik sıfatları, soru sıfatları, sayı sıfatları olarak alt başlıklara ayrılmıştır. Sayı sıfatları ise; asıl sayı sıfatları, sıra sayı sıfatları, üleştirme sayı sıfatları, kesir sayı sıfatları, topluluk sayı sıfatları şeklinde gruplandırılmıştır. Oğuz şivelerinde, sıfat ifadesi ile niteleme sıfatları kastedilerek TT’ndeki belirtme sıfatları, AT, TmT ve GT’nde sıfat kapsamına sokulmamaktadır. Türkiye Türkçesinde belirtme sıfatlarının alt başlığı içinde ele alınan gösterme sıfatları, belirsizlik sıfatları, soru sıfatları diğer Oğuz şivelerinde zamirler içerisinde değerlendirilmektedir. TT’nde belirtme sıfatlarının alt başlığı olarak ele alınan gösterme sıfatları, diğer Oğuz şivelerinde işaret zamirleridir. İsimleri belirsiz olarak belirten belirsizlik sıfatları, Türkiye Türkçesinde belirtme sıfatlarının alt başlığı içinde ele alınırken diğer Oğuz şivelerinde zamirler içerisinde değerlendirilmektedir. İsimleri soru yönünden belirten soru sıfatları, Türkiye Türkçesinde belirtme sıfatları içerisinde bir alt başlık olarak ele alınırken diğer Oğuz şivelerinde soru zamirleri bahsinde yer almaktadır. Görüldüğü gibi, Oğuz şivelerinde sıfat ve zamir iç içe girmiş durumdadır. Türkiye Türkçesinde, belirtme sıfatlarının alt başlığı olan sayı sıfatları, diğer Oğuz şivelerinde *sayı* başlığı ile ayrı bir sözcük türüdür. Sıra sayı sıfatlarının kullanılmasında Oğuz şivelerinde pek bir fark görülmeyip sıra sayı sıfatları, sayı isminin sonuna getirilen *-InCI / -UncU* ekleriyle

yapılmaktadır. Oğuz şivelerinde üleştirme, sayı isimlerine bazen belli başlı bazı eklerin getirilmesiyle bazen de sayı isimlerinin bulunduğu sözcük öbekleriyle ifade edilmektedir. Üleştirme sayı sıfatları için TT, AT, GT'nde kullanılan ortak ek *-Ar/-şAr'* dir. TmT'nde ise üleştirme, tekrarlanan sayının sonuna *-in* ve *-den* eki ve sayılardan sonra *bir* sayı ismi getirilerek yapılmaktadır. Görüldüğü üzere, üleştirme konusunda tespit edilen en büyük farklılık Türkmen Türkçesinde olup üleştirme konusunda Oğuz şivelerinde çeşitlilik söz konusudur. Kesir sayı sıfatları ilgili bilgilere bakıldığında, TT ve AT'nde kesir sayı sıfatlarının ismin bulunma durum ekiyle yapıldığı ve aynı şekilde söylendiği görülmektedir. Kesir sayı sıfatları; TmT ve GT'nde ise farklı şekillerde ifade edilmektedir. Kesir sayı sıfatları, TmT'nde ayrılma durum eki kullanılarak GT'nde ise durum ekleri kullanılmadan söz dizimsel yolla yapılmaktadır. Bu çalışma sonunda, sıfatlarla ilgili olarak varılan en önemli sonuçlarda biri AT, TmT ve GT kaynaklarında, belirtme sıfatı diye bir sıfat türünün olmamasıdır. Çünkü TT dışındaki Oğuz şivelerinde sıfat denince akla TT'nde ele alınan niteleme sıfatları gelmekte ve TT'nde ele alınan belirtme sıfatları, hem AT hem TmT hem de GT'nde belirtme sıfatları, sıfat kapsamına sokulmamaktadır.

Zamir, Oğuz şiveleri kaynaklarının tamamında ele alınan bir sözcük türüdür. TT ve GT'nde 1. ve 2. teklik kişi zamirlerinin, durum ekleriyle çekimlenişinde kökte değişiklik görülürken AT ve TmT'nde bu durum söz konusu değildir. Oğuz grubu Türk şivelerinde işaret zamirleri hemen hemen birbirinin aynıdır. GT'nde *bunnar*, *şunnar*, *onnar* şeklinde kökle ekin benzeştiği görülür. Türkmen Türkçesinde sınırlı sayıda kelimeye getirilen vasıta hâli eki *-n*, gösterme zamirlerinde kullanılmaz. Ancak zamirlerden sonra *bilen* edatı getirilerek bu görev karşılanmaktadır. TT gibi, GT'nde de işaret zamirleriyle *-nAn (ile-n)* edatın eklediği görülmektedir. TmT'nde işaret zamirlerinin *-day* ekiyle kullanılmasına Klasik Türkmen edebiyatında sık sık rastlamak olanaklıdır. Azerbaycan Türkçesinde bu anlam, yani mukayese, karşılaştırma anlamı *dek* edatıyla sağlamaktadır. *Kim* soru zamiri çekim edatlarına birleşirken yönelme ve ayrılma durum eklerini ve tamlayan ekini alır. Ancak *kim* soru zamiri, bu edatlara direk de bağlanabilir: *kim gibi*, *kimin gibi*, *kim için/ kimin için* vb. *Kim* ve *ne* zamirleri AT'nde edatlara direk bağlanır. GT'nde *ne* soru zamiri edatlarla kullanılırken ek almayıp *ile* edatıyla kaynaşarak kullanılmaktadır. TT ve GT *kendi*; AT ve TmT'nde ise *öz dönüşlülük* zamiri olarak görev yapmaktadır.

Zarf, Oğuz şivelerinde önemli bir sözcük türüdür. Durum zarfları, zaman zarfların, yer-yön zarfları ve miktar zarflarının zarf olarak ele alındığı görülmektedir. Soru zarfları, gerek Azerbaycan gerek Türkmen gerekse Gagavuz Türkçesinde zarf türleri içerisinde yoktur. Azerbaycan Türkçesinde farklı bir zarf türü olarak *tasdik ve inkâr zarfları* görülürken Türkmen Türkçesinde farklı olarak *benzetme-görelilik ve sebep zarfları* vardır. Zaman zarflarının kullanılışı konusunda Oğuz şivelerinde ortaklık söz konusu olup tespit edilen farklılık sözlük bilimseldir. Yer-yön zarflarıyla ilgili olarak Oğuz şivelerindeki temel sorun, hangi sözcüğün yer-yön zarfı olarak kabul edilip edilmeyeceği hususudur. Yer-yön zarfı olarak kullanılabilen sözcükler konusunda, araştırmacılar arasında fikir ayrılıkları görülmektedir. Bu fikir ayrılıklarının sebebi, bu zarf türünün cümleye hem yer hem yön ifadesi katmasından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle bu zarf türü, bazı kaynaklarda, yer zarfları bazı kaynaklarda yer-yön zarfları şeklinde kullanılmaktadır. Ayrıca yer-yön bildiren kimi sözcükler, isim durum eklerini almakta ve isim durum eki almış yer-yön zarflarının durumu, tartışmalara neden olmaktadır. Zarflarla ilgili olarak taranan kaynaklarda anlamına göre zarfların farklı şekillerde sınıflandırıldığı, bu zarf çeşitleri için, değişik terimler kullanıldığı görülmektedir. Oğuz şivelerinde zarflar konusunda işlevsel ve anlamsal farklılıklar görülmemektedir; ancak, Oğuz şivelerinde zarf olarak kullanılan sözcükler arasında sözlük bilimsel ve ses bilimsel farklılıklar vardır. Anlama dayalı bir sözcük türü olan zarflarla ilgili Oğuz şivelerinde işlevsel farkın olmayışı bu lehçelerin temelini sağlam olmasından kaynaklanmaktadır. Sözlük bilimsel farkların olması ise bu lehçelerin geçirdiği gelişim ve değişimin sonucu olarak görülebilmektedir.

Fiil, Oğuz şivelerinde üç değişik anlam alanını ifade etmektedir: Sözlük birimsel (okumak), biçim birimsel (oku-) ve söz dizimsel (okuyacağım) fiil. Fiil bir varlığa ihtiyaç duyma veya duymama açısından, varlığa ihtiyaç duyan kılış fiilleri ve kendi kendine olan oluş fiilleri diye ikiye ayrılmaktadır: Oğuz şivelerinde tarz, görünüş ve kılış iç içe girmiş durumdadır. Oğuz şivelerinin fiil çekimlerinde iyelik kökenli kişi ekleri, zamir kökenli kişi ekleri ve emir ekleri kullanılmaktadır. Geçmiş zaman ve şart çekimlerinde kullanılan iyelik kökenli şahıs ekleri; şimdiki zaman, gelecek zaman, öğrenilen geçmiş, istek kipi, gereklilik kipi çekiminde kullanılan şahıs zamiri kökenli şahıs ekleri; sadece emir kipinde kullanılan emir ekleri vardır. Ayrıca

isimlerin ek fiil olarak yüklem olması durumunda kullanılan şahıs ekleri de dördüncü bir tip olarak da kabul edilmektedir.

Oğuz şivelerinde fiilde zaman ve şekil konusu, birbirine benzerliklerin yanında büyük farklılıkların tespit edildiği bir bölümdür. Fiil çekimleri “fel şekilleri” AT’nde temel olarak *emir*, *arzu* “istek”, *vacib*, *lazım*, *şart* ve *haber* olmak üzere altı ana bölüme ayrılmaktadır. *Emir*, *istek* ve *şart* TT’ndeki gibi olup *vacip* ve *lazım* TT’ndeki gereklilik kipine tekabül etmektedir. Lakin, TT’nde birlikte ele alınan *vacip* ve *lazım* kipi AT’de iki ayrı kip olarak değerlendirilmektedir. *Vacip* kipinin esas eki *-mAll*; *lazım* kipininki ise *-AsI*’dir. *Haber* şekli ise zaman bildiren fiil kiplerinden oluşmaktadır. AT’nde geçmiş zaman, *şühudi* ve *negli* olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. *Şühudi geçmiş zaman* TT’ndeki görülen geçmiş; *negli geçmiş zaman* ise TT’deki öğrenilen geçmiş zamandır. AT’nde geçmiş zaman ekleri, TT ile aynı olup *negli geçmiş zaman -ib* ile de yapılmaktadır. AT’de şimdiki zaman eki, *-Ir*’dir ki AT’nde geniş zaman yoktur. Gelecek zaman, *geti gelecek* ve *geyri-geti gelecek* şeklinde ele alınmaktadır. *Geti gelecek zaman* TT’ndeki gibi *-AcAk* eki ile yapılmakta ve bu gelecek zaman gelecekte kesinlikle yapılacak olan işler için kullanılmaktadır. *Geyri-geti gelecek zaman* eki, *-Ar* ile yapılan fiil çekimlerinde işin gelecekte yapılacağı kesin değildir. AT’nde bazı kaynaklarda *hikâye*, *rivayet* ve *şart birleşik zaman* ele alınmaktadır. Ancak bu üç birleşik zamanın ele alınmadığı kaynaklar da mevcuttur. *Hikâye*, *rivayet* ve *şartın* olmadığı kaynaklarda, *idi*, *imiş*, *ise* ekleri *haber* şeklinden ayrı olarak ele alınmaktadır. İsimlendirme ve sınıflandırma farklı olsa da AT ve TT’nde fiil çekimleri birbirine çok benzemektedir. Şimdiki zaman ekinin *-yor* değil *-Ir* olması, gelecek zamanın belirli gelecek ve belirsiz gelecek olarak iki şekilde ele alınması ve belirsiz geleceğin *-Ar* eki ile yapılması *-AcAk* ekinin ise belirli gelecek bildirmesi dışında, zaman bildiren kiplerde farklı bir durum söz konusu değildir. Şekil bildiren kiplerde, AT’n *lazım kipi* “*-AsI*” *vacib kipi* “*-mAll*” vardır.

TmT’de asıl fiilin zaman ve şekil ilgisi “işlik şekilleri” ikiye ayrılmaktadır. TmT’nde *işliğin zaman şekillerinde* zaman bildiren kipler, *işliğin zamanı nebelli şekillerinde* ise şekil bildiren fiil çekimleri ele alınmaktadır. TmT, fiil çekimi bakımından oldukça zengindir. Kimi araştırmacılar bu durumu Rusçanın etkisi olarak görse de bu durum tartışmaya açık bir konudur. TmT’de geçmiş zaman “öten zaman”

iki türüdür. Belirli geçmiş zaman “melim öten zaman” *-dl/-dU* ekiyle; sürekli geçmiş zaman, “melim devamlı öten zaman” *-yArdI*; belirsiz sürekli geçmiş zaman *-ArdI*; hayali geçmiş zaman “hıyal-meyil öten zaman” *-cAkdI* ile yapılmaktadır. TmT’nde şimdiki zaman, “hezirki şimdiki zaman” *-yar/-yär*; süreklilik bildiren şimdiki zaman “konkret hezirki zaman” *-r*; çakma hezirki zaman *-yardır/-yärdir* ve şimdiki-geçmiş zaman “hezirki öten zaman” *-An* sıfat fiiline *yook* getirilerek yapılmaktadır. TmT’nde gelecek zaman belirli gelecek zaman *-cAk*; belirsiz gelecek zaman *-Ar* ekleriyle yapılmaktadır. Şekil bildiren “işliğin zamanı nebelle şekilleri” fiil kipleri ise şart kipi “şert şekli” *-sA*; şart-istek kipi “şert-arzuw” *-sAydl/ -sAydlr*; istek kipi “işliğin arzuw şekli” *-A, -gAy, -AdI/ -AyAdI*; emir kipi “işliğin buyruk şekli” TmT’ne özgü kişi ekleriyle yapılmaktadır. Gereklilik kipi “işliğin hökmalık şekli” *-mAlI*; fiilin hayal kipi “işliğin hıyal şekli” *-mAçI* ekiyle yapılmaktadır. TmT’n *hikâye, rivayet* ve *şart* şeklinde birleşik zamanlar ele alınmamaktadır. TmT’de şart kipi TT ve AT ile aynı ekle yapılmaktadır. Geçmiş zaman ve gelecek zaman çeşitlilik göstermektedir. Geçmiş zamanlar, belirli geçmiş ve belirsiz geçmiş ve belirli gelecek, belirsiz gelecek AT ve TmT’nde aynı şekilde değerlendirilip bunun için farklı ekler kullanılmaktadır. Görülen geçmiş zamanın “belirli geçmiş zamanın” eki TT, AT ve TmT’de aynıdır. Öğrenilen geçmiş zaman TT ve AT’nde *-mIş* ile yapılmaktadır. AT’nde *-ib* öğrenilen geçmiş zaman eki olup TmT’nde ise *-ArdI* ve *-IpdIr* ekleri vardır. TT ve AT’nde birleşik olan zamanlar TmT’de basit zamanı oluşturmaktadır. *-cAkdI* eki hayali geçmiş zaman “hıyal-meyil öten zaman” *-sAydl/-sAydlr* eki dilek-şart kipi “şert-arzuw” diye değerlendirilmektedir.

GT’nde “işlin diişilmesi” başlığıyla ele alınan, fiil çekimleri beş çeşittir: I. Zaman bildiren fiil kipleri “oluşluk çalımı”: şimdiki zaman, mutlak gelecek zaman, bellisiz gelecek zaman, mutlak geçmiş zaman, bellisiz geçmiş zaman, bitkisiz geçmiş zaman, çoktan geçmiş bitirilmiş zaman, çoktan geçmiş bellisiz zaman, neetlik geçmiş zaman. II. emir kipi, “izin çalımı”, III. şart kipi “sankilik çalımı”, IV. İstek kipi “işteyişlik çalımı”, V. gereklilik kipi “lazımlık çalımı” gibi fiil kipleri diğer fiil çekimleridir. GT’nde gereklilik kipi beş çeşittir. Şimdiki gelecek zaman, geçmiş zaman “läüzımdı alayım”, mutlak geçmiş zaman “läüzım oldu alayım”, mutlak gelecek zaman “läüzım olacek alayım”, bellisiz gelecek zaman “läüzım olur alayım”. Birleşik çekim GT’nde “modal formalar” başlığıyla ele alınmakta ve şart: *sankilik*

modal forması; rivayet ise *bellisiz modal forması* ve *mutlaklık modal forması* olarak adlandırılmaktadır. Mutlaklık modal forması *-Dir/-DUr* bildirme ekiyle yapılmaktadır. Yani, GT'nde *-Dir/-DUr* bildirmeler de fiil çekimi olarak ele alınmaktadır.

Fiilin çatı kategorisi, bazı araştırmacılar tarafından fiilin ya özne ve nesneye göre ya özneye göre veya özne ve tümleçlerle ilişkisine göre durumu olarak ele alınmaktadır. Bazı araştırmacılar, Türkçede çatıyı ayrı bir kategori olarak değil, fiil yapma ekleri kabul etmektedirler. Oğuz şivelerinde *oluşlama* ele alınan bir konu değilse de fiillerin oluşlama özelliği, Oğuz şiveleri için ortaktır. Oğuz şivelerinde fiil kökleri, isim köklerinden farklılık gösterir. İsim kökleri her türlü yapım ekini alırken fiil kökleri isimlerin aldığı bu eklerle ilaveten bir de cümleyi ilgilendiren ekleri alabilmektedir. Taranan kaynakların hemen hemen tamamında fiiller, yapılarına göre sınıflandırılmakta ve fiiller yapılarına göre; çoğunlukla, basit, türemiş ve birleşik olmak üzere üçe bölünerek ele alınmaktadır. Oğuz şiveleri için, basit fiiller, benzer özellikler taşımaktadır. Kök hâlindeki, nedensiz adlandırmalar konusunda sözcük bilimsel farklılıklar görülmektedir. Türemiş fiiller, nedensiz türetilmiş kök kelimelerden, yapım eki yoluyla meydana getirilmiş fiiller olup türemiş fiiller nedenli adlandırmaya girmektedir. Çünkü kökün türeyen yeni sözcükle anlamsal -az veya çok- ilişkisi vardır. Oğuz şivelerinde yapım ekleriyle sözcük türetme, karakteristiktir. Öbek fiiller, Oğuz şivelerinde birleşik fiiller başlığı altında ele alınan ve araştırmacıların konuyu hem farklı yöntemlerle hem de farklı adlandırmalarla yaklaşımlarından kaynaklanan büyük bir karmaşanın yaşandığı bir konu olup birleşik fiillerin tanımı ve sınırları hususunda tam bir görüş birliğinin sağlanmadığı açıkça görülmektedir. Oğuz şivelerinde hem isim + yardımcı fiil hem fiil [zarf-fiil eki yahut kip eki] + yardımcı fiil hem yalın veya çekimli isim + asıl fiil yapısına örnek kullanımlar söz konusudur. Bu konuda karşılaşılan asıl husus, hangi yapıların birleşik fiil olarak kabul edileceği meselesidir ki bu konuda araştırmacıların kişisel yaklaşımlarından kaynaklanan bir karmaşa söz konusudur. Bu çalışmada birleşikler; isim + yardımcı fiil; fiil [zarf-fiil eki yahut kip eki] + yardımcı fiil; yalın veya çekimli isim + asıl fiil şeklinde ele alınmıştır. TT ve AT'ne göre TmT, öbek fiillerin tasnifi konusunda, daha tutarlıdır.

Edat, Oğuz şivelerinde sınırlarının henüz tam olarak çizilemediği bir sözcük türüdür. Yapılan çalışmalarda edatların sözcük türü sınıflandırmalarındaki yerine bakıldığı zaman, bazı araştırmacıların -sekizli tasnif sonucu- edatları, ünlemleri, bağlaçları ayrı ayrı başlıklarda değerlendirirken bazı araştırmacıların ise bağlaçları ve ünlemleri edatlar gibi tek başına anlam taşımamaları ve belirli bir sözlük anlamlarının olmayışından dolayı bu üç türü edat ana başlığı altında değerlendirdikleri tespit edilmiştir. Türkiye Türkçesinde edat sözcüğünün bir geniş anlamı bir de dar anlamı, ortaya çıkmaktadır. Geniş anlamıyla edatta; sözcük türlerini ikiye veya üçe bölüp ünlem, bağlaç vb. sözcükler, edatlar içinde dil bilgisel görevli sözcükler olarak ele alınmaktadır. Dar anlamıyla edat konusunda ise, dil bilgisel görevli sözcükler, ayrı ayrı sözcük türleri olarak değerlendirilip çekim edatları, edat başlığıyla ele alınmaktadır.

Azerbaycan Türkçesinde, *goşma* (çekim edatı), *bağlayıcı* (bağlama edatı), *edat*, *modal sözler* (kipsel sözcükler), *nida* (ünlem edatı); Türkmen Türkçesinde *söz sonu kömekçiler* (çekim edatı), *bağlayıcı kömekçiler* (bağlama edatı), *modal sözler* (kipsel sözcükler) *ovnuk bölekler* (parçacıklar) *ümlükler* (ünlem edatı); Gagavuz Türkçesinde, *çekim edatları*, *bağlaçlar*, *payıcıklar* (parçacıklar) “yardımcı sözcükler” başlığı altında ayrı ayrı sözcük türleri olarak ele alınmaktadır.

Azerbaycan ve Türkmen Türkçesinde kullanılan modal sözler, yüklemün kipine etki ettiği için kipsel sözcükler terimiyle ve Türkmen Türkçesindeki *ovnuk bölekler* eklenen edatlar olduğu için, *ovnuk bölekler*, bu çalışmada parçacıklar terimiyle karşılanmıştır. Ayrıca Azerbaycan Türkçesinde edat diye bir sözcük türü daha vardır ve *sözcüklerin veya cümlelerin anlam gücünü kuvvetlendiren yardımcı sözcükler* şeklinde tanımlanan artık, daha, hatta, yalnız, ancak, yani, keşke evet, hayır, yok, hiç vb. sözcükler AT’nde edat başlığıyla ele alınmaktadır.

Edatlarla ilgili tartışmalar, edatların sözcük türleri arasındaki yerinin belirlenememesi ve edat teriminin sınırlarının çizilmemesinden kaynaklanmaktadır. Bu çalışmada edat, geniş anlamıyla ele alınmakta ve ünlemler, bağlaçlar edat kapsamında değerlendirilmektedir.

Azerbaycan Türkçesinde *goşma*; Türkmen Türkçesinde: *poslelog* ve *söz soñu kömekçiler*; Gagavuz Türkçesinde ise: *ardlaf*, Türkiye Türkçesindeki çekim

edatlarına karşılık gelmektedir. Edat edince ilk akla gelen çekim edatları, Oğuz şivelerinin bütün kaynaklarında üzerinde durulan önemli bir gramatikal kategoridir. AT, TmT ve GT kaynaklarında sözcük türleri; anlamlı sözcükler ve yardımcı sözcükler şeklinde ele alınmakta ve çekim edatları yardımcı sözcüklerin bir bölümünü oluşturmaktadır. Cümlede diğer sözcüklerle birlikte anlamlar kazanan çekim edatlar için yapılan tanımlara bakıldığında, çekim edatlarının tek başına manaları olmayıp ad ve ad soylu kelimelerden sonra gelerek cümledeki diğer kelime ve kelime grupları arasında çeşitli münasebetler kurmaya yarayan, dil bilgisel anlamlı sözcükler olduğu açıkça görülmektedir. Oğuz şivelerinde çekim edatları, benzer özellikler göstermekte ve bu edatlar, ya isimle birleşirken araya herhangi bir durum eki almadan birleşmekte ya da edat, isimle birleşirken araya bir takım durum ekleri almaktadır. Oğuz şivelerinde yapılan çekim edatı çalışmalarında, bu durum göz ardı edilmeyerek çekim edatları isimle birleşirken istediği eke göre, çeşitli şekilde sınıflandırılmaktadır. Bu çalışmada, çekim edatları isimle birleşirken durum eki alıp almamasına göre; basit ve birleşik olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

Bağlama edatlarının bağımsız bir sözcük türü olarak mı ele alınması gerektiği; yoksa edatlar içerisinde bir alt başlık olarak mı değerlendirilmesi gerektiği konusu, daha önce de belirtildiği gibi, gramer kitaplarında tespit edilen ve açıklığa kavuşturulması gereken sorunlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Oğuz şivelerinde, bağlama edatlarının gruplandırılmasıyla ilgili olarak bir birlik söz konusu değildir. Çalışmamızda bağlama edatları, bir nevi, cümlede üstlendiği görev esas alınarak sınıflandırılmaktadır. Nitekim bağlama edatları, cümlede ya edat öbeği kurar ya cümleleri birbirine bağlar ya da ara söz bağlayıcısı olarak görev yapar. Bağlama edatlarının diğer sözcük türlerinden bir farkı, sayıları az olduğu için listelemenin diğer sözcük türlerine göre, daha kolay olmasıdır. Kullanıldığı cümleye benzerlik anlamı katan *gibi* edatı TT ve GT'nde ortak olup GT'nde *kadar* anlamında kullanılan *gimi* şekline de rastlanmaktadır. AT'nde *kimi*, *deki*, *tek*, *tekin* edatları kullanılırken TmT'nde *kimin*, *dek*, *yalı* edatları görülmektedir. TT'nde *hakkında* şeklinde kullanılan bu edatının TmT'nde *hagda*, *haggında*, *barada*, *barasında*, *dogruda*, *dogrusında*; AT'nde *hakda*, *hakında*, *barada*, *barında*, *barasında* şeklinde çoklu şekilleri, görülmektedir. GT'nde *hakkında* edatı kullanılmamakta cümlede bu anlam, *için* edatıyla sağlanmaktadır. *İçin* edatı dört şivede de kullanılmakta, ancak bu

edatın kullanımında çok küçük ses bilimsel farklılıklar görülmektedir. TT ve GT’nde *için*; AT’nde *üçün*; TmT’nde *üçin* şekli yer almaktadır. *İle* edatı TT ve AT’nde *ile* şeklinde ortak kullanılmakta, TmT’nde *bile, bilen, bilen bile* şekilleri görülürken GT’nde *-lä/-nä, -nanbilä, -lan/-nan* biçiminde kalıplaşmalar, dikkati çekmektedir. *İle ilgili* edatına TT ve TmT’nde rastlanmakta, fakat diğer Oğuz şivelerinde rastlanmamaktadır. *Kadar* edatı da farklı anlam bilimsel şekillerde karşımıza çıkmaktadır. TT ve GT’nde *-e kadar*; AT’nde *geder* sözcükleri kullanılmakta TmT’nde ise miktar anlamı *andag* sözcüğüyle karşılanmaktadır. TT ve GT’nde *üzere* şeklinde karşımıza çıkan bu edatın AT ve TmT’nde ise *üzre* şekli kullanılmaktadır. *Yüzden/ yüzünden* edatı bu şekliyle TT ve AT’nde görülmekte, TmT’nde *ötri, sevaplı, zararlı, cahli* GT’nde *beterä*, sebep ifadesiyle kullanılmaktadır. Oğuz şivelerinde birleşik çekim edatları için bazen aynı sözcük kullanılırken (-e göre, -den beri, -den özge vb.); bazen bir sözcüğün farklı ses bilimsel şekli (-den sonra, -den soñ, -onsoñ, -den sora vb.) görülmektedir. Bazen birleşik çekim edatları için şiveye özgü bir sözcük (TT ve GT’nde *-a kadar*; AT’nde *-e geder, -a can/ cen*; TT’nde *-den önce*; AT’nde *-den gabag*; TmT’nde *-den oval, -den ozal, -den öñ, öñinç*; TmT’nde *-a çen, -a çenli, -e deñ*; TT, AT ve GT’nde *-den başka*; TmT’nde *başga*; AT’nde *-den savayı vb.*) kullanıldığı da görülmektedir.

Oğuz şivelerinde bağlama edatı öbeği kuran bağlaçların bir kısmı (da... da...; hem... hem/ hem...hem de...; ne... ne.../ ne... ne de...; TT ve AT’nde ya... ya... / ya...ya (yahut / veya... /veyahut) da...; TmT’nde ya... ya... / ya-ha...yada.../ ye... ye...; GT’nde ya... ya...) ortaktır. Bazı bağlama edatı öbeği kuran bağlaçlar (TT ve GT’nde *ama*; AT’nde *amma, əmma*; TT’nde *ancak*; AT’nde *ancag*; GT’nde *anca, ancak*; TT ve AT’nde *ile*, TmT’nde *bilen, -dan, -nan/-lan*; GT’nde *-ylan / -lan / nän*) şiveden şiveye ses bilimsel farklılıklar göstermektedir. Bazıları ise şiveye özgü kullanımlardır (TmT’nde *yöne*; GT’nde *kär*; TmT’nde *-ma, -dır, -y(u)* “ve, ile”).

Oğuz şivelerinde cümle dizisi oluşturan bazı bağlaçlar ortaktır (bir/bir de ve hem / hem de/ hem... hem de..., ne...ne.../ ne... ne de... ya/ ya da/ ya... yada..., ve). Cümle dizisi oluşturan bağlaçlardan bazısı, farklı ses bilimsel şekillerde (TT’nde *belki*; AT’nde *belke*; TmT’nde *belki, belkem*; GT’nde *beki, bekim, belki*; TT ve AT’nde *kah... kah.../ gah...gah...*; TmT’nde *ke... ke... / ke... kete*; TT’nde *yoksa*; AT’nde *yohsa*; TmT’nde *yogsam, yogsam bolmasa*; GT’nde *osa, osaydı*; TT ve

AT'nde zira; GT'nde zerä, zeräm, zereciim) karşımıza çıkmaktadır. Bazı cümle dizisi oluşturan bağlaçlar ise şiveye özgü (TT, AT ve GT'nde fakat, TmT'nde yöne; TT'nde iyisimi, kısacası; mamafih, nasıl ki, öyleyken, velhasıl) sözcüklerdir.

Oğuz şivelerinde kullanılan ara söz bağlaçlarından *ki* ve *yani* ortaktır. Oğuz şivelerinde kullanılan ara söz bağlaçlarında (TT'nde belki AT'nde belke de) bazı ses bilimsel farklılıklar görülmektedir. Bazı sözcüklerin ara söz bağlacı olarak kullanımına sadece TT'nde rastlanmıştır (bahusus, velev/ velev ki; velhasıl).

Oğuz şivelerinde kullanılan ünlemlerden bazıları (TT, AT, TmT ve GT'nde; a, aman/ amanın/ aman aman; ah; Allah/ Allah Allah; ha/ hah; vay; ya; yaşa/ yaşasın vb.) ortaktır. Bazı ünlemler, şiveye özgü özellikler (AT'nde ode AT' ve TmT'nde ura; AT'nde oxay; TmT'nde; tüwülümü/ tüweleme, berekalla; hi-wi/ hiy-wiy; wey- wey-ey; wiy; how; bo-how; bay-ow/ bay-bay-ow vb.) göstermektedir. Ayrıca bazı sözcükler (TT'nde eyvah; TmT'nde ey way; TT'nde güzel, GT'nde gözel, AT ve TmT'nde gözel, yahşı/ yağşı; TT'nde tu/ tü, AT'nde tfu, TmT'nde tuf/t-fu; TT ve GT'nde yazık; AT'nde yazıg) ses bilimsel farklılıklarla karşımıza çıkmaktadır. Oğuz şivelerinde kullanılan duygu ünlemlerinin birden çok şekilleri de görülmektedir (TT'nde vay, AT'nde bıy, peh peh, pah, paho, ode; TmT'nde wä/ wä-ä/ wä-ä-ä, wey- wey-ey, wiy, how vb.).

Oğuz şivelerinde kullanılan bazı seslenme ünlemleri (TT'nde a; AT ve GT'nde a, ay; TmT'nde a, ay, e; TT, AT, TmT ve GT'nde bacı, canım, dur, ya; TT'nde bay/ bey/ beyim; TmT'nde bay, bay-ağa; GT'nde bay/bey; TT, AT ve GT'nde Tanrım; TT'nde üstat; AT'nde ustad; TmT'nde üstad; TT, AT ve TmT'nde Ya Rabbi) müşterektir. Bazı seslenme ünlemleri (TT'nde bayan, TmT'nde kadın, kempir; TT ve GT'nde be; TmT'nde be, be-be-be, hov; TT'nde behe; TmT'nde pahey /pehey/pahoy, bo- how; TT'nde bravo; TmT'nde berekella; TT ve GT'nde bre; AT'nde ade; TT ve TmT'nde dede; AT'nde dödä; GT'nde dädü TT ve GT'nde efendi/efendim, TmT'nde tagsır; TT ve GT'nde evlat; AT ve TmT'nde bala; TT ve AT'nde ey; TmT'nde ah-ah-ow, ayuw, bāy-bāy, bay-bay-ow, ey, eya, ha, haw; GT'nde ba, ey, hay, mo; TT'nde güzel; AT'nde gözel, yahşı; GT'nde mari, mali-ma/ male-ma/ mali-mo; TT ve AT'nde hey; TmT'nde ah-ah-ow, haw, häy, hiy-wiy, o- how; GT'nde hey-hey-ey) şiveden şiveye farklılık göstermektedir. Bazı seslenme

ünlemleri ses bilimsel farklılıklarla (TT'nde bay/ bey/ beyim; TmT'nde bay, bay-ağa; GT'nde bay/bey; TT'nde birader; AT'nde bəradar; TmT'nde berader; TT ve GT'nde kız; AT ve TmT'nde gız; TT, AT ve TmT'nde oğul; GT'nde ool) karşımıza çıkmaktadır. Oğuz şivelerinde kullanılan seslenme ünlemlerine bakıldığında, Türkmen Türkçesi ve Gagavuz Türkçesinin seslenmelerinin Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesinde kullanılan seslenme ünlemlerinden daha fazla ses bilimsel farklılıklar göstermektedir.

Oğuz şivelerine özgü yansıma ünlemleri, kullanılmaktadır. Oğuz şivelerinde kullanılan onama/ onamama ünlemlerinden çoğu dört şivede de ortak olup bazı ses bilimsel farklılıklar da söz konusudur (TT, AT ve GT'nde amin, TmT'nde omın; TT, TmT ve GT'nde bilmem; AT'nde bilmirem TT ve GT'nde buyur/buyurunuz; AT'nde buyur; TmT'nde buyruñ; TT ve AT'nde doğru, TmT'nde dogru, GT'nde doru TT, AT ve TmT'nde e; GT'nde e, ii; TT ve GT'nde hayır, AT'nde heyr; TT ve AT'nde olamaz; TmT'nde bolmaz; GT'nde olmaz, olamaz, TT ve GT'nde olur; TmT'nde bolar/ boylar; TT'nde öyle, TmT'nde şeyle; GT'nde ölä; TT'nde yo/yoo/yok, AT ve TmT'nde yoh, GT'nde yok). Oğuz şivelerinde kullanılan onama ve onamama ünlemleri, ses bilimsel açıdan, diğer ünlemlere göre, daha çok benzerlik göstermektedir.

Oğuz şivelerinde kullanılan bazı pekiştirme edatları için aynı sözcükler (a/ e; -a/ -e; be; belki, da/ de; gel/ gel de vb.) kullanılmaktadır. Bazı sözcükler, ses bilimsel açıdan, şiveden şive değişmektedir (TT ve GT'nde ama, AT'nde amma, TmT'nde emma; TT ve TmT'nde ancak, AT'nde ancag; TT'nde bari, AT'nde barı; TmT'nde onşuk, yaraşık, parahatçılık; GT'nde bari/ bari; TT, AT ve TmT'nde belki GT'nde belki, beki, bekim; TT ve GT'nde bilmem; AT'nde bilmirəm, TmT'nde bilmen). Bazı sözcükler ise şiveye özgü kullanımlar (TT, GT'nde acaba, AT'nde meğer; TmT'nde kə TT ve AT'nde aferin, TmT'nde berekella; TT, TmT ve GT'nde yazık; AT'nde yazıg, əfsus ki, təəssüf ki) olarak karşımıza çıkmaktadır.

Eldeki verilerden yola çıkarak dil bilgisinde sözcük türleriyle ilgili olarak aşağıdaki sorunlar tespit edilmiştir:

a) Dil bilgisi kaynaklarında sözcük türlerinin şekil bilgisi/ morfoloji bölümünde ele alınışı.

b) Terminoloji sorunu: Bilindiği üzere, 1928 yılında Harf İnkılabı yapılmış 1932 yılında ise Türk Dil Kurumu kurulmuştur. Türk Dil Kurumuyla birlikte dil, devlet kontrolü altında alınmıştır. Dönem dönem kurum, Türk dilinin sorunlarına değinmiş, bu sorunların giderilmesi için çalışmalar yapmıştır. Ayrıca Türk dilinde terimler konusu birçok araştırmacı tarafından pek çok defa ele alınmış ancak; çeşitli nedenlerden dolayı hala dil bilgisi terimleri konusunda birlik sağlanamamıştır. Bilindiği gibi, bilim yapabilmek için öncelikli olarak kişinin o bilim dalındaki tüm terimlere hâkim olması gereklidir. Bir terimin her kitapta farklı sözcüklerle karşılanması hem “ortak dil” anlayışına oldukça uzaktır hem de bu, belli bir konu üzerine araştırma yapan kişiyi de terim seçiminde sıkıntıya sokacaktır. Elbette ki tarihten günümüze kadar bu alanda birçok araştırma yapılmıştır ve yapılmaya da devam edilecektir. Dilbilimcilerin üstlendiği görevlerden biri de hiç şüphe yoktur ki, gelecek nesillere dil bilinci aşılacaktır. Dilbilimciler elbette ki yeni arayışlar, yeni bakış açıları peşinde olacaktır. Ama bunu yaparken her dilci kendine yeni yeni terimler yaratıp dilbilim adına daha büyük karışıklıklara sebep olunmamalıdır. Bunun için kökünü geçmişten alan dilbilim alanında yazılacak gramer kitaplarında, ortak terimlere başvurulmalıdır. Böylece terim konusundaki kargaşalıklar giderilmiş olacaktır. Sonuç olarak; birbirimiz doğru anlayabilmek; derdimizi doğru anlatabilmek ve en önemlisi de doğru düşünebilmek için, ülkemizde terim bilimine hak ettiği değer, en kısa zamanda verilmelidir. Biz çalışmamızda terim belirlerken konuya gâh en uygun terimi gâh dil bilgisinde kabul görüp yerleşmiş terimleri seçmeyi uygun bulduk.

c) Sözcük türlerinin sınıflandırılması sorunu: Önceleri isim ve fiil olarak ayrılan sözcük türleri Arap geleneğine göre *isim*, *fiil* ve *edat* olarak üçe; Batı tarzına göre ise *isim*, *fiil*, *sıfat*, *zamir*, *zarf*, *edat*, *bağlaç*, *ünlem* şeklinde sekize ayrılarak ele alınmaktadır. Oğuz şivelerinin sözcük türü sınıflandırmalarında, özellikle de TmT ve AT’nde Rusçanın etkisi de görülmektedir. Ne var ki, son zamanlarda yapılan çalışmalarda Türkçenin özelliklerine daha uygun sözcük türü denemeleri yapılmaktadır. Sözcük türü sınıflandırmalarındaki çeşitlilik ve tutarsızlık üzerinde durulmalı, dil öğretimini daha anlaşılır hâle getirmek için sözcük türlerinin yeri ve sınırları çizilmelidir. Bu çalışmada H. İbrahim Delice’nin sınıflandırmasını esas alınarak sözcük türleri, önce *sözlüksel anlamlı* ve *dil bilgisel anlamlı* olmak üzere iki

ana gruba ayırarak ele alınmıştır. *İsim, zamir, sıfat, zarf, asıl fiil* sözlüksel anlamlı sözcükler; *edatı (bağlama edatı, çekim edatı, ünlem edatı, pekiştirme edatı)* ve *yardımcı fiili* ise dil bilimsel anlamlı sözcükler sınıfına sokulmuştur.

ç) Tanımlama sorunu: Dil bilgisiyle ilgili kavramların tanımlarına bakıldığında, tanım konusunda da tam bir uzlaşmaya varılamadığı görülmektedir.

d) Sözcük türlerinin alt gruplara ayrılması sorunu: Hemen hemen bütün kaynaklarda sözcük türleri -farklı şekillerde- alt gruplara ayrılmış olup bu gruplandırmalarda farklılıklar tespit edilmiştir.

e) Sözcük türlerinin yapısı: Çoğu kaynakta tüm sözcük türleri yapısına göre ele alınmaktadır. Bu çalışmada ismin, fiilin ve edatın yapısı üzerinde durulmuş, diğer sözcük türlerinin yapısını ayrıca incelemeye gerek görülmemiştir.

Yapılan bu çalışma göstermiştir ki Oğuz şiveleri içerisinde -şekil bilgisi bakımından- Türkiye Türkçesine en çok benzerlik gösteren şive Gagavuz Türkçesi daha sonra Azerbaycan Türkçesidir. Ayrıca Oğuz şivelerinde görülen farklılıklar, çoğunlukla sözcük bilimsel ve ses bilimsel unsurlardır.

Dil bilgisi kaynaklarında dil bilgisinin konuları, çeşitli yöntem ve yaklaşımlarla ele alınmış, farklı bakış açısı ve farklı yöntemlerden kaynaklanan sorunlar ortaya çıkmış, bu farklılıklar ve ortaya çıkan çeşitlilik dil öğretimini daha karmaşık ve zor hâle getirmiştir. Bazı araştırmacılar dil bilgisinin konularını biçim bilimsel bazıları ise anlam bilimsel olarak ele almış, sözcük türlerinin sınırları tam olarak çizilememiştir.

KAYNAKLAR

1. Taranan Kaynaklar

Adalet Ağaoğlu, *Yüksek Gerilim*, Everest, Yay., İstanbul, 2014.

Ahmet Bican Ercilasun, *Türk Lehçeleri Grameri*, Akçağ Yay., Ankara, 2007. (TLG)

Ahmet Hamdi Tanpınar, *Huzur*, Tercüman 1001 Temel Eser: 2, İstanbul.

Ahmet Hamdi Tanpınar, *Yaşadığım Gibi*, Dergâh Yay., İstanbul, 2013.

Ahmet Mithat Efendi, *Bütün Oyunları*, Dergâh Yayınları, Hazırlayan: İnci Enginün, 1998.

Ahmet Mithat Efendi, *Felâh Bey ve Rakım Efendi*, Parlıt Yayınılık, İstanbul, Ağustos, 2004.

Ahmet Mithat Efendi, *Henüz On Yedi Yaşında*, Borda Siyah Yayınları, Hazırlayan: Kemal Bek, İstanbul, 2012.

Aliona Nedeva, *Gagavuzca ve Türkiye Türkçesinde İsim ve Fiil Çekimi Karşılaştırması*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2008.

Aliye Aydın, *Azerbaycan Masalları - 2 -Üzerine Bir Araştırma*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum-2008.

Asım Yıldırım, *Bir Yudum Hikaye*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2004.

Aşırov N. vd., *Türkmen Edebiyatı – 7-nci Klas için Okuv Kitabı*, Turan-1 Neşriyatı, Aşgabat 1993.

Ata Govşudov, *Povestler ve Hekayalar “Dordepel”*, Türkmenistan Dövlət Neşriyatı, Aşgabat, 1953.

Atacan Tagan, *Saragt Galası* (Roman), II. Baskı, Aşgabat, 1990.

Atanas Manov, *Gagauzlar (Hristiyan Türkler)*, Bulgarcadan Çeviren: M. Türker Acaroğlu, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2001. (G)

Atilla İlhan, *Hangi Batı*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2001.

Azimov P. A vd., *Türkmen Dili*, Aşgabat, Türkmen Devlet Neşriyat Gullugy 2011.

- Azimov P. ve Baylyev H. (1959). *Türkmen Diliniň Grammatikası*, II. Bölüm, Sintaksis, Aşgabat.
- Azimov, P, A. Akbabayev, S. Ataniyazov, M. Çarıyev, B. Veyisov; Türkmen Dili, Aşgabat Türkmen Devlet Neşriyat Gullugu, 2008.
- Aziz Şerif, Molla Nesreddin, *Nece Yarandı*, Azerbaycan Devlet Neşriyyatı, Bakü, 1986.
- Baki Bora Hança; *Garip Adına Bağlı Türkmen Destanları ile Türkmen Oğuznamesinin Kaynak Ve Motif Olarak Kargalaştırılması*, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İzmir, 2009.
- Buket Uzuner, *Uzun Beyaz Bir Bulut Gelibolu*, Everest Yay., İstanbul, 2001.
- C. Eralp Alışık; *Çağdaş Azeri Türkçesi Hikâyeleri*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 1991.
- C. Hidayguliyev, *Açlık Yılı*, Sovet Edebiyatı, C. 3, Aşgabat 1988.
- Cengiz Aytmatov, *Beyaz Gemi*, Ötüken Yay., 1991.
- Dede Korkut Hikâyeleri, Hazırlayan: Erdal Çakıcıoğlu, Akvaryum Yayınları, İstanbul, 2013.
- Dionis Tanasoğlu, *Hoşluk*, “Kartya Moldovenyaske” Yay., Kişinev, 1970.
- Dionis Tanasoğlu, *Gagauzların İstoriyası*, Üniversite Kursu, Kişinev, 2004.
- Dionis Tanasoğlu, *Uzun Kervan*, Gündüz Yayıncılık, Ankara, 2009.
- Dmitriy Kara Çoban, *Gagauzskiye etyudi*, 1939.
- Dmitriy Kara Çoban, *Proza*, Kişinev, 1986.
- Dmitriy Kara Çoban, *Seçmä Yaratmalar*, Ankara: Türksoy Yayınları, 2004.
- Doğan Aksan, *Sözcük Türleri I-II*, TDK Yayınları Ankara, 1976. (ST)
- E. Köseoğlu Aktaran: Berdi Sarıyev, *Veli Dayı*, Ankara 2001.
- E. N. Kvilinkova, *Moldova Gagauzların Halk Türküleri*, Kişinev, 2003. (MGHT).
- Fakir Baykurt, *Yılanların Öcü*, Literatür Yay., İstanbul, 2006.
- Fakir Baykurt, *Onuncu Köy*, Literatür Yay., İstanbul, 2007.

- Falih Rıfık Atay, *Çankaya*, Pozitif Yayınevi, İstanbul, 2009.
- Faruk Nafiz Çamlıbel, *Han Duvarları*, MEB Yayınları, İstanbul, 1969.
- Güzel Yazılar, *Röportajlar*, TDK Yayınları, Ankara, 1997.
- Halid Ziya Uşaklıgil, *Kırık Hayatlar*, İnkılap Kitabevi, Ankara, 1989.
- Halide Edip Adıvar, *Kerim Ustanın Oğlu*, Can Yay., İstanbul, 2012.
- Halide Edip Adıvar, *Mor Salkımlı Ev*, Can Yay., İstanbul, 2013.
- Halide Edip Adıvar, *Son Eseri*, Can Yayınları, İstanbul, 2008.
- Halil İbrahim Şahin, *Türkmenistan Sahası Destancılık Geleneği ve Türkmen Destanları*, Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Balıkesir, 2009.
- Hidayet Kemal Bayatlı, *Irak Türkmen Türkçesi*, TDK Yayınları, Ankara, 1996. (ITT)
- Hüseyin Rahmi Gürpınar, *Hayattan Sayfalar*, Atlas Kitabevi, İstanbul, 1970.
- Hüseyin Rahmi Gürpınar, *İki Hödüğün Seyahati- Kesikbaş*, Özgür Yayınları, İstanbul, 1995.
- İsmayıl Şihli, *Ayrılan Yollar*, Bakü, 1986.
- İsmayıl Şihli, *Deli Kür*, Pedagogika Yayınları, Bakı, 2004.
- İ. E. Ahmedzade vd., T. M. Hacıyev, Z. Ə. Şahbazova, A. F. Miriyev, M. H. Vəliyeva, S. M. Hüseynova, S. B. Əhmədova, S. C. Zeyniyeva, F. C. Ellazov, G. M. Veysəlov, S. H. İbrahimov, M. İ. Hüseyinov, *Azerbaycan Dili*, Bakı, 2013.
- İlyuşin V., *Hitay Daşda Däl*, Sovet Edebiyatı, C. 3 Aşabat 1988.
- İrina İusümbeli, *Gagauz Yeri'nde Kadın*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi³⁶, Ankara, 2008 (GYK).
- İskender Pala, *Babil'de Ölüm İstanbul da Aşk*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2004.

³⁶İrina İusümbeli'nin yaptığı görüşme notları da kullanılmıştır. Yüsümbeli 2001, Sarsaman, 2005, İngiliz, 2005, Velçeva 2006, Malaçlı N. 2006, Çavdar S. 2006, Dragan P. 2006.

- İskender Pala, *Kudemanın Kırk Atlası*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2004.
- İsmail Ulutaş, “Gagavuz Türkçesi Söz Diziminde Yabancı Dillerden Etkilenmeler”,
Gagavuz Türkçesi Bilgi Şöleni, TDK Yayınları, Ankara, 2010. (GTBS)
- İsmail Ulutaş, “Relative Clauses In Gagauz Syntax”, The İsis Press, İstanbul, 2004.
- Kemal Tahir, *Namuscular*, İthaki Yay., İstanbul, 2006.
- Mariya Durbaylo, *Balada Türküleri*, Ştiintsa, Kişinev, 1991.
- Mariya Durbaylo, *Gagauz Halk Türküleri*, Pontos, Chişinau, 2001.
- Mehmet Akif Ersoy, *Safahat*, Akçağ Yay., Ankara, 2001.
- Mehmet Kara, *Ata Atacanov'un Şiirleri*, TDK Yayınları, Ankara, 1997.
- Mehmet Ölmez, “W. Radloff'tan Gagauzca İki Nasrettin Hoca Fıkrası”, Pertev Nali
Boratav'a Armağan, yay. Haz. Metin Turan, Ankara 1998.
- Mehmet Rauf, *Eylül*, Kare Yayınları, Hazırlayan: Cemal Şener, 2011.
- Muharrem Ergin, *Azeri Türkçesi*, Ebru Yayınları, İzmir, 1981.
- Muratgeldi Söyegov, *Türkmen Dilinin Grammatikasy Morfologiya*, Rus Neşriyat,
Aşgabat, 2000. (TDG)
- Mustafa Kutlu, *Hüzün ve Tesadüf*, Dergah Yay., İstanbul, 1999.
- Mustafa Kutlu, *Uzun Hikaye*, Dergah Yay., İstanbul, 2000.
- N. İ Baboglu ve İ. İ. Baboglu, *Gagauzcanın Grammatikası*, Ştiinta, 1999.
- Namık Kemal, *Gülnehal*, Sis Yayınları, İstanbul, 2012.
- Namık Kemal, *Vatan Yahut Silistre*, Akvaryum Yayınevi, İstanbul, 2012.
- Necip Fazıl Kısakürek, *Bir Adam Yaratmak*, Büyük Doğu Yay., İstanbul, 2008.
- Necip Fazıl Kısakürek, *Çöle İnen Nur*, Büyükdoğu Yayınları, 1993.
- Nesrin Sis, “Türkmen Türkçesinde Bağlama Edatlarıyla Kurulan Cümleler”, Ege
Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Türk Dünyası İncelemeleri
Dergisi, sayı 1, s. 129-136, İzmir, 2007.
- Nevzat Özkan, *Gagavuz Destanları*, TDK Yayınları, Ankara, 2007.

- Nevzat Özkan, *Gagavuz Türkçesi*, (Ed. Ahmet Bican Ercilasun), Türk Lehçeleri Grameri, Akçağ Yay., Ankara, 2007. (TLG)
- Nevzat Özkan, *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi 12. C. Romanya ve Gagauz Türk Edebiyatı*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1999. (TDTEA)
- Nikolay Baboglu, *Gagauz Türklerinin Kirilik Alfabesinden Latin Alfabesine Geçmesi*, Chişinău, 1999.
- Nikolay Baboglu, *Güz Çiçekleri*, Seçmä Şiirlär, Pontos yay., Chişinău, 2003.
- Nikolay Baboglu, *Masallar*, Chişinău, 1991.
- Nikolay Baboglu, *Mumnar Saalik İçin*, Ana Sözü basımevi., Chişinău, 1999.
- Nizami Gencevi, *Sirlar Hazinesi*, Lider Neş., Bakı, 2004.
- Nurettin Özçelik, *Hüseyn Feyzullahi'nin Azerbaycan Bayatları*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2010.
- O. Yazimov, D. Balakayev. ve I. İşanguliyev, *Türkmen Edebiyatı – V. Klas için Okuv Kitabı*, Turan-1 Neşriyatı, Aşgabat 1993.
- Oğuz Atay, *Tutunamayanlar*, İletişim Yay., İstanbul, 2000.
- Orhan Kemal, *Bereketli Topraklar Üzerinde*, Everest Yayınları, 2008.
- Orhan Kemal, *Ekmek Kavgası*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 2014.
- Orhan Kemal, *El Kızı*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 2003.
- Orhan Kemal, *Hanımın Çiftliği*, Everest Yayınları, İstanbul, 2008.
- Orhan Pamuk, *Kafamda Bir Tuhaflık*, Yapı Kredi Yayınları, Ankara, 2014.
- Oskar Hanser, *Türkmence Elkitabı*, Çev.: Zuhul Kargı Ölmez, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 17, İstanbul 2003. (TEK)
- Ömer Seyfettin, *Bütün Eserleri Hikâyeler*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1999.
- Ömer Seyfettin, *Gizli Mabed*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2003.
- Ömer Seyfettin, *Harem*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1973.
- Ömer Seyfettin, *Harem*, Konak Yayınları, İstanbul, 2004.

- Ömer Seyfettin, *Külâh*, Erdem Yayınları, İstanbul, 2011.
- Ömer Seyfettin, *Mahçupluk İmtihanı*, Basım Yılı 2003.
- Ömer Seyfettin, *Ömer Seyfettin'den Öyküler*, Engin Yayınevi, 1997.
- Ömer Seyfettin, *Seçmeler*, Bilge Kültür Sanat Yay., 2012.
- Ömer Seyfettin, *Tüm Hikâyelerden Seçmeler*, İlya İzmir Yayınevi, 2012.
- Ömer Seyfettin, *Yalnız Efe*, Morpa Kültür Yayınları, İstanbul, 2006.
- Ömer Seyfettin'den *Seçmeler*, Hazırlayan: Mustafa Yücel, Berikan Yayınevi, Ankara, 2003.
- Özgür Semih Berkil, *Türkmen Türkçesindeki Edatlarla Türkiye Türkçesindeki Edatların Karşılaştırmalı İncelenmesi*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2003, Denizli.
- Peyami Safa, *Canan*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2007.
- Peyami Safa, *Dokuzuncu Hariciye Koğuşu*, Alkım Yayınları, 2004.
- Peyami Safa, *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu*, Tüken Yayınevi, İstanbul, 1974.
- Q. Ş. Kazımov, *Müasır Azerbaycan Dili Morfologiya*, Bakı, 2010 (MAD).
- Refik Halit Karay, *Bu Bizim Hayatımız*, İnkılap Yayınevi, İstanbul, 2003.
- Refik Halit Karay, *Gurbet Hikâyeleri*, İnkılap Kitapevi yayınları, 2000.
- Reşat Nuri Güntekin, *Balıkesir Muhasebecisi Tanrı Dağı Ziyafeti*, Basım Yılı 1971.
- Reşat Nuri Güntekin, *Çalığışu*, İnkılap Kitabevi İstanbul, 2007.
- Reşat Nuri Güntekin, *Miskinler Tekkesi*, İnkılap Kitabevi İstanbul, 1999.
- Reşat Nuri Güntekin, *Yaprak Dökümü*, İnkılap Yay., İstanbul, 2002.
- Rıfat Ilgaz, *Hababam Sınıfı*, Çınar Yayınları, İstanbul, 2005.
- Ryoko Asano, *Türkmen Masalları*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2000.
- Sabahattin Ali, *Kuyucaklı Yusuf*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999.
- Sabahattin Ali, *Kürk Mantolu Madonna*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1998.

- Sait Faik Abasıyanık, *Alemdağ'da Var Bir Yılan*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002.
- Sait Faik Abasıyanık, *Havada Bulut*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002.
- Sait Faik Abasıyanık, *Havuz Başı*, Basım Yılı 2005.
- Sait Faik Abasıyanık, *Kayıp Aranıyor*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002.
- Sait Faik Abasıyanık, *Lüzumsuz Adam*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004.
- Sait Faik Abasıyanık, *Semaver*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003.
- Sait Faik Abasıyanık, *Şahmerdan*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005.
- Seda Kaya, *Azeri Şair Aliğa Vahid'in Gazellerinin İncelenmesi*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2011.
- Serdar Zeynal, *Azerbaycan Dili Morfolojisinin Tedgigi Tarifi*, Bakı, 2011 (ADMTT).
- Stefan Kuruoğlu, *Yollar*, Kişinev, 1970.
- Şemsettin Sami, *Taaşşuk-ı Tal'at ve Fitnat*, Morpa Kültür Yayınları, İstanbul, 1992.
- Talat Tekin, Mehmet Ölmez, Emine Ceylan, Zuhâl Ölmez, Süer Eker; *Türkmence - Türkçe Sözlük*, Simurg Yay., Ankara, 1995. (TTS).
- Tarık Buğra, *Küçük Ağa*, İletişim Yayınları, 2004.
- Todur Zanet, Aktaran: Akar Yıldız, *Peet Kiyadı*, Concernul "Presa" Yay., Chişinău, 1998.
- Todur Zanet, *Dramaturgiya*, Concernul "Presa" Yay., Chişinău, 2006.
- Tuba Arı Özdemir, *Gagauz Türkçesinde İstem*, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Manisa, 2013.
- Turgut Özakman, *Şu Çılgın Türkler*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2005.
- Ünver Onal, *Karagöz ve Hacivat*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1996.
- Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Ankara*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.
- Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Hüküm Gecesi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Yaban*, İletişim Yay, İstanbul, 2014.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Zoraki Diplomat*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

Yaşar Kemal, *İnce Memed*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1952.

Yaşar Kemal, *Orta Direk* Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1960.

Yaşar Kemal, *Yer Demir Gök Bakır*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005.

Yeşim Türköz, *Büyük Dükkânı*, Sistem Yayıncılık, İstanbul, 1998.

2. Yararlanılan Kaynaklar

Abasov, E. (1958). *Azerbaycan Dilinin Grammatikası I. Hisse Fonetika ve Morfolokiya*, Bakı: Azerbaycan Devlet Neşriyatı.

Abdullayev, Elövset Zakiroğlu (1996). “Genel Türk Yazı (Edebi) Dili Hakkında” Uluslararası Türk Dili Kongresi, 1992, Ankara TDK Yayınları.

Abdullayev, Elövset Zakiroğlu (1996). *Türk Dillerinin Tarihsel Gelişme Sorunları*, Ankara: TDK Yayınları.

Acarlar, Kevser (1969). “Fiil Kiplerindeki Anlam Kaymalarının Nedenleri, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi* C: XX, S:213. 250-254.

Adalı, Oya (2004). *Türkiye Türkçesinde Biçimbirimler*, İstanbul: Papatya Yay.

Ahmedzade, İ. E. vd. (2013). *Azerbaycan Dili*, Bakı.

Ahmet Cevdet Paşa, (2000). *Medhal-i Kavâid*. (Çev.: Nevzat Özkan). Ankara: TDK Yayınları.

Akalın, Mehmet (1979). *Tarihi Türk Şiveleri*, Ankara: TDK Yayınları.

Akalın, Haluk Şükrü (2010). “Gagavuz Türkçesi Araştırmaları Bilgi Şöleni Açılış Konuşması”, Gagavuz Türkçesi Bilgi Şöleni, Ankara: TDK Yayınları.

Akar, Ali (2010). *Türk Dili Tarihi*, İstanbul: Ötüken Yayınları.

Akaslan, Talat (2011). “-mAktA ve -Iyor,” *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 6/4 Fall. 331-352.

- Akbaş, Nurcan (2007). *Türkçede Başlangıçtan Bugüne Çıkma Hâli*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007.
- Akçataş, Ahmet (2010). “Türkiye Türkçesinde Zamirlerin Anlam Yüğü”. *Turkish Studies*, Volume 5/4. 1-14.
- Akçataş Ahmet, (2010). “Türkiye Türkçesinde Birleşik İsim ve Yarı-Birleşik İsim Üzerine Karşılaştırılmalı Bir İnceleme”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 5/3. 705-714.
- Aksan, Doğan (1971). *Anlambilimi ve Türk Anlambilimi*, Ankara.
- Aksan, Doğan vd. (1976). *Sözcük Türleri I-II*, Ankara: TDK Yayınları.
- Aksan, Doğan (2003). *Her Yönüyle Dil- Ana Çizgileriyle Dilbilim*, Ankara: TDK Yayınları,
- Aksan, Doğan (2005). *Türkiye Türkçesinin Dünü, Bugünü, Yarını*, İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Aksan, Yeşim (2003). *Günümüz Dilbilim Çalışmaları*, “Kılınış Ulamına Yaklaşımlar ve Türkçede Kılınış”, İstanbul: Multilingual.
- Aksoy, Ömer Asım (2001). *Dil Yanlışlıkları*, İstanbul: Adam Yayınları.
- Alptekin, Ahmet Zeki (2005). *Türki Dillerin Günorta-Günbatır Toparında Arzu ve Hökmanlık Anladırn İşlik Formaları*, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Tokat.
- Altaylı, Seyfettin (1994). *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü I- II*, İstanbul: MEB. Yay.
- Alyılmaz, Cengiz (1999). Ünlemlerin Seslenmeleri Kuvvetlendirici İşlevleri, Türk Gramerinin Sorunları II, Ankara: TDK Yayınları.
- Alyılmaz, Cengiz (1999). Zamir n’si Eski Bir İyelik Ekinin Kalıntısı Olabilir mi? Türk Gramerinin Sorunları, Ankara: TDK Yayınları.
- Amanjolov, Altay S. (2006). *Türk Filolojisi ve Yazı Tarihi*. (Çeviren: Kenan Koç), İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- Arabacı N. P., Pokrovskaya L. A., Tanasoğlu D. N. (1959). *Gagavuz Dili*, Kişinev.

- Argunşah, Mustafa (1994). “Gagavuz Türklerinin Kullandığı Alfabeler”, *Türk Dili*, Eylül. 218-222.
- Argunşah, Mustafa (2002). “Gagauzların Tarihi”, *Türkler*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Argunşah Mustafa ve Argunşah Hülya (2007). *Gagauz Yazıları*, Kayseri: Türk Ocakları Kayseri Şubesi Yayınları.
- Arnaut, Tudora, “Ukrayna Gagavuzları Arasında Ana Dilinin Gelişmesi” Gagavuz Türkçesi Bilgi Şöleni, TDK Yayınları, Ankara, 2010. (51-61).
- Arnazarov, Seyitnazar (2003). “Türkmen Türkçesinde Niyet Kipi ve Türkiye Türkçesinde Anlatımı”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 13. 334-344.
- Arnazarov, Seyit Nazar (2004). “Türkmen ve Türkiye Türkçesinin Ortak Fiillerinin Anlam Bakımından Bir Mukayesesi”, *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I*, Ankara. 193-220.
- Aslanov, A. (1985). *Müasir Azerbaycan Dilinde Grammatik Kategoriyalar*, Bakı.
- Atabay Neşe, Özel Sevgi, Kutluk İbrahim (2003). *Sözcük Türleri*, İstanbul. Papatya Yayıncılık.
- Ateş, Kemal (2007). *Türk Dili*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Atsız, Hüseyin Nihal (1934). *XVI. Asır Şairlerinden Edirneli Nazmi'nin Eseri ve Bu Eserin Türk dili ve Kültür Bakımından Ehemmiyeti*, İstanbul.
- Aytaç, Ayfer (2007). *Feridun A. Celilov'un Azerbaycan Dilinin Morfonologiyası Adlı Eserinin Türki'ye Türkçesine Aktarımı ve Azerbaycan Türkçesi ile Türkiye Türkçesinin Biçim Bilimsel Ses Bilim (Morfonologiya) Açısından Karşılaştırılması*, Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi Çanakkale.
- Azerbaycan Dialektoloji Lüğati I. Cilt.* (2010). Azerbaycan İlimler Akademiyası Dilçilik Enstitüsü, , Ankara: TDK Yayınları.
- Azerbaycan Dialektoloji Lüğati II. Cilt.* (2003). Azerbaycan İlimler Akademiyası Dilçilik Enstitüsü, , Ankara: TDK Yayınları.
- Azerbaycan Dilinin Grammatikası.* (1951). Bakü.

- Azerbaycan Dilinin Grammatikası*. (1960). Bakü.
- Azimov P. ve Bayliev H. (1959). *Türkmen Dilinin Grammatikası, II Bölüm Sintaksis*, Aşgabat.
- Azimov, P. A. vd. (2008). *Türkmen Dili*, Aşgabat: Türkmen Devlet Neşriyat Gullugu.
- Azimov, P. A. vd. (2011). *Türkmen Dili*, Türkmen Devlet Neşriyat Gullugu, Aşgabat.
- Baboglu N. İ ve Baboglu İ. İ. (1999). *Gagauzcanın Grammatikası*, Ştiinta.
- Balcı Tahir ve Balcı Halime (2015). “Zaman, Kip ve Kip(sel)lik Kavramları Hakkında”, *International Journal of Languages' Education and Teaching* ISSN: 2198 – 4999, Mannheim – GERMANY Volume 3/1 April. 377-391.
- Bang, W. (1996). *Vom Köktürkischen zum Osmanischen* (Köktürkçeden Osmanlıcaya). (Çev: Tahsin Aktaş). Ankara, TDK Yayınları.
- Banguoğlu, Tahsin (1940). *Ana Hatlarıyla Türk Grameri*, Ankara.
- Banguoğlu, Tahsin (1987). *Dil Bahisleri*, İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.
- Banguoğlu, Tahsin (2007). *Türkçenin Grameri*, Ankara: TDK Yayınları.
- Barçakov, A. (1980). *Türki Dillerin Günorta-Günbatır Toparında Arzu ve Hökmanlık Anladyan İşlik Formaları*, Aşgabat.
- Baskakov, N. A. (1952). *Karakalpakskiy yazık, II*.
- Başdaş, Cahit (2006). “Türk Lehçelerinde İşleşlik Eki (-ş-) ve Çokluk” Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı, 9-15 Nisan, Çeşme/İzmir.
- Bayatlı, Hidayet Kemal (1996). *Irak Türkmen Türkçesi*, Ankara: TDK Yayınları.
- Baydar, Turgut (2013). “İsim + Yardımcı Fiil Şeklinde Oluşan Birleşik Fiiller Üzerine”, *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* [TAED] 49, Erzurum. 55-66.
- Bayrav, Süheyla (1969). *Yapısal Dilbilim*, İstanbul.
- Bazın, L. (1959). *Le Turkmene, PhTF*, “Türk Dillerinin Müşterek Tarafları ve Temayülleri”, I. (Çev: Efrasiyap Gemalmaz). Wiesbaden. 15-29.

- Behbutov, Sefi (2003). *Azerbaycan Dialettoloji Lügeti*, TDK Yayınları, Ankara: TDK Yayınları.
- Bergamalı, Kadri (2002). *Müeyyessiret-ül Ulum*, Hazırlayan: Esra Karabacak, Ankara: TDK Yayınları.
- Bilgegil, Kaya (2009). *Türkçe Dilbilgisi*, Erzurum, Salkımsöğüt Yayınevi.
- Biray, Himmet (1999). “İsim ve İsimlerin Sınıflandırılması”, *Türk Gramerinin Sorunları II*, , Ankara, TDK Yayınları.
- Biray, Himmet (1999). *Batı Grubu Türk Yazı Dillerinde İsim*, Ankara: , TDK Yayınları.
- Boz, Erdoğan (2010). “Türkiye Türkçesinde Sözcük Türlerinin Sözlüksel ve Dil Bilgisel Anlamsal İşlevli Tasnif Denemesi”, Pamukkale Üniversitesi, V. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu, Denizli.
- Bozkurt, Fuat (1992). *Türklerin Dili*, Cem Yay., İstanbul.
- Bozkurt, Fuat (2004). *Türkiye Türkçesi*, İstanbul: Kapı Yayınları.
- Böhtlingk, Otto (1851). *Über die Sprache der Jakuten Sankt*, Peterburg.
- Böler, Tuncay (2013). “Türk Dili Şekil Bilgisi Çalışmaları -Bibliyografya Denemesi”, *-Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 8/4 Spring. 359-416.
- Börekçi, Muhsine (2004). “Türkçe Öğretimi Bakımından Çatı Kavramı”, V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I, Ankara: TDK Yayınları. 487-500.
- Börekçi, Muhsine ve Tepeli Yusuf (2013). “İşlevsel Dilbilim Yaklaşımıyla Türkçede Sözcük Türleri Üzerine”, *Journal of Language and Literature Education*, 2(7). 93-102.
- Budagova, Zerife (1980). *Muasır Azerbaycan Dili, II. Cilt, Morfolokiya*, Azerbaycan SSR İlimler Akademiyası Nesimi Adına Dilçilik İnstitutü, Bakı.
- Buran, Buran (1995). “Türkçede İsim Çekim Ekleri”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 7. Elazığ. 1-2.

- Buran, Ahmet (1996). *Anadolu Ağzlarında İsim Çekim (Hal) Ekleri*, Ankara, TDK Yay.
- Buran, Ahmet (1999). “Türkçede İsim Çekim Ekleri”, *Türk Gramerinin Sorunları II*, Ankara: TDK Yayınları.
- Buran, Ahmet, (1999). “Türkçede Kelimelerin Ekleşmesi ve Eklerin Kökeni”, 3. Uluslararası Türk Dili Kurultayı 1996, Ankara: TDK Yayınları. 207–214.
- Buran, Ahmet ve Alkaya Ercan (2009). *Çağdaş Türk Lehçeleri*,. Ankara: Akçağ Yay.
- Büyükkantarcıoğlu, Nalan (2006). *Toplumsal Gerçeklik ve Dil*, İstanbul: Multilingual.
- Caferoğlu, Ahmet (1984). *Türk Dili Tarihi I-II*, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Cahit, Hüseyin (2000). *Türkçe Sarf ve Nahiv*, (Haz: Leyla Karahan, Dilek Ergönenç), Ankara, TDK Yayınları.
- Canbulat, Mehmet, (2004). “Dil Bilimi Açısından Zaman ve Dil”, V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I, Ankara, TDK Yay. 563-572.
- Çırlı, Nadejda (2005). “Gagavuz Türkçesinde Yeterlik Yapıları Üzerine”, *Türk Dünyası Dil Ve Edebiyat Dergisi*, 19. Sayı, Ankara. 55-61.
- Çırlı, Nadejda (2010). “Geçmişten Günümüze Gagavuz Türkçesi”, Gagavuz Türkçesi Bilgi Şöleni, Ankara, TDK Yayınları. 71-78.
- Clarck, Larry (1998). *Turkmen Reference Grammer*, Wiesbaden.
- Çağırın, Önder (1998). “Türkmen Türkçesinde Tasviri Fiiller”, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, s. 3-17, Mart. 14-20.
- Çarıyarov, B. (1969). *Günorta-Günbatır Türki Dillerde İşlik Zamanları*, Aşkabat.
- Davidson, Thomas (1874). *The Grammar Of Dionysios Thrax*, St. Louis, Studley.
- Delice, H. İbrahim (2000). “Türk Dilinde İşlevsel Ek Tasnifleri”, *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi* Aralık, Sayı 24. 221-235.
- Delice, H. İbrahim, (2002). “Yüklem Olarak Türkçede Fiil”, *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi* Aralık, Cilt: 26 No:2. 185-212.

- Delice, H. İbrahim, (2007). “Cümle Dışı Unsur Terimi Yerine Yeni Bir Teklif”, Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi, (UTEK) 27-28 Ağustos 2007, Bildiriler, C. 1., 2. bs., İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Yay. 145-151.
- Delice, H. İbrahim (2007). “Yüklemin Özne ve Nesne İlişkisi” *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi* Aralık, Cilt : 31 No:2. 141-154.
- Delice, H. İbrahim (2007). *Türkçe Sözdizimi*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Delice, H. İbrahim, (2007). “Çatı Eklerinin Bilinmeyen Bir İşlevi”, *İcanas*. 495-509.
- Delice, H. İbrahim (2008). *Sözcük Türleri*, Sivas: Asitan Yayınları.
- Delice, H. İbrahim, (2008). “ÖSS İçin Hazırlanmış Kitaplarda Türkçe Sorularındaki Yanlılıklardan ‘Ancak’ Örneği”, *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, Mayıs, Cilt: 32 No:1.
- Delic, H. İbrahim, (2012). “Sözcük Türleri Nasıl Tasnif Edilmelidir?” *Turkish Studies*, Volume 7/4, Fall 2012, Ankara. 27-34.
- Delice, H. İbrahim, (2017). “Birleşik Fiil Sorunu” Türk Dil Bilgisi Toplantıları Birleşik Fiil Bildiriler ve Tartışmalar, Ankara: TDK Yayınları.
- Delice, Tuna Beşen (2010). “Türkmen Türkçesindeki Basit Fiillerin Türkiye Türkçesindeki Basit Fiillerle Karşılaştırılması”, *International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 5/4 Fall. 965-996.
- Demir Nurettin ve Yılmaz Emine (2010). *Türk Dili El Kitabı*, Ankara: Grafiker Yayınları.
- Demircan, Ömer (1998). “Türkçede Sıfat Ayrımı”, *Türk Dili Dergisi*, Sayı: 68.
- Demircan, Ömer (2003). *Türk Dilinde Çatı*, İstanbul: Papatya Yayıncılık.
- Demirci, Kerim (2010). *Teorik Bir Yaklaşımla Zamirler*, Ankara: Grafiker Yayınları.
- Demirci, Kerim (2014). *Zamirler, Dilbilimsel Bir Yaklaşım*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Deny, Jean, (1941). *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)*, (Çev: Ali Ulvi Elöve). İstanbul.

- Deny, Jean, (1995). *Türk Dili Gramerinin Temel Kuralları* (Türkiye Türkçesi). (Çev: Oytun Şahin). Ankara: TDK Yayınları.
- Dilaçar, Agop (1971). “Gramer: Tanımı, Adı, Kapsamı, Türleri, Yöntemi, Eğitimdeki Yeri ve Tarihçesi”, *TDAY Belleten*, Ankara: TDK Yayınları. 83-145.
- Dilaçar, Agop (1974). “Türk Dilinde Kılınış Kılınışla Görünüş ve Dilbilgisi Kitaplarımız”, *TDAY, Belleten*, Ankara: TDK Yayınları. 1973-1974.
- Dizdaroğlu, Hikmet (1963). *Türkçede Fiiller*, Ankara: TDK Yayınları.
- Dmitriyev, N. K. (1939). Gagavuzskiye etyudı “Uçeniye zapiski LGU”, po 20.
- Dmitriyev, N. K. (1948). *Grammatika başkirskogo yazıka*, Moskova-Leningrad.
- Doerfer, Gerhard (1976). “Proto-Turkic: Reconstruction Problems”, *TDAY*, Ankara.
- Durak, Mustafa (2000). “Sıfat Bir Sözcük Türü Değil, Sözdizimsel Bir İşlemdir”, *Dilbilimi ve Dil Öğrenimi Özel Sayısı, Atatürk Üniversitesi, Kazım Kara Bekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 4. 13-19.
- Ediskun, Haydar (1999). *Türk Dilbilgisi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Ediskun, Haydar (2005). *Türk Dilbilgisi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Efendioğlu, Süleyman (2006). “Cümle Menşeli Edatlar”, *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* Sayı 31 Erzurum. 193-207.
- Efendioğlu, Süleyman (2010). Edatların Sınıflandırılması”, *Çukurova Üniversitesi, Türkoloji Araştırmaları Merkezi*. 27-29.
- Eker, Süer (2002). *Çağdaş Türk Dili*, Ankara: Grafiker Yayınları.
- Eker, Süer (2011). *Çağdaş Türk Dili*, Ankara: Grafiker Yayınları.
- Emre, Ahmet Cevat (1945). *Türk Dilbilgisi*, Ankara: TDK Yayınları.
- Emre, Ahmet Cevat (1945). *Türk Lehçelerinin Mukayeseli Grameri*, Ankara: TDK Yayınları.
- Erarslan, Kemal (1999). “Türkçede İsim-Fiiller”, *Türk Gramerinin Sorunları*, Ankara: TDK Yayınları.

- Erarslan, Kemal (1999). “Zamirler”, Türk Gramerinin Sorunları II, Ankara: TDK Yayınları.
- Ercilasun, Ahmet Bican (1984). *Kutadgu Bilig Grameri, Fiil*, Ankara: Gazi Eğitim Fakültesi Yayınları.
- Ercilasun, Ahmet Bican (1993). *Örneklerle Bugünkü Türk Alfabeleri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ercilasun, Ahmet Bican (1994). “Türkçede Emir ve İstek Kipi Üzerine”, *Türk Dili* 505, Ocak. 364-371.
- Ercilasun, Ahmet Bican (1996). “Batı Türkçesinin Doğuşu”, Uluslararası Türk Dili Kongresi, 1988, Ankara. TDK Yayınları. 39-45.
- Ercilasun, Ahmet Bican (2007). *Makaleler, Dil-Destan-Tarih-Edebiyat*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ercilasun, Ahmet Bican (2007). *Türk Lehçeleri Grameri*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ercilasun, Ahmet Bican (2010). *Türk Dili Tarihi*, Ankara: Akçağ Yay.
- Eren, Hasan ve Mertol Tulum (1990). *Dil Tartışmalarında Gerçekler*, Ankara: TDK Yayınları.
- Eren, Hasan (1998). *Türklük Bilimi Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları.
- Ergin, Muharrem (1977). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Minnetoğlu Yayınları.
- Ergin, Muharrem (1981). *Azeri Türkçesi*, İzmir: Ebru Yayınları.
- Ergin, Muharrem (2007). *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak Yayınevi.
- Ergönenç, Akbaba Dilek (2007). “Türkiye Türkçesinde Yapısında İsim-Fiil Bulunan Birleşik Fiiller”, *Dil Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 1 Sayı: 1 Güz. (83-95).
- Erkman Akerson F. ve Özlü Ş. (1998). *Türkçede Niteleme Sıfat İşlevli Yan Tümceler*, İstanbul: Simurg Yayıncılık.
- Erten, Münir (2007). “İlgi Zamiri ve İyelik Zamiri Terimleri Üzerine”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* www.e-sosder.com ISSN:1304-0278, C.6 S.20. Bahar. 221-228.

- Erten, Münir (2008). “Ek Halindeki Zamirler Sorunu: İlgi Zamiri, İyelik Zamiri”, *Türk Dili*, Ankara, Sayı: 675, Mart. 218-222.
- Gabain, A. Von (1988). Die Verbal kompositionen im Türkischen “Türkçede Fiil Birleşmeleri”, *TDAY Belleten*, Ankara, 1953. 2. bs., Ankara: TDK Yayınları. 16-28.
- Gabain, A. Von (1998). *Eski Türkçenin Grameri*. (Çev. Mehmet Akalın). Ankara: TDK Yayınları.
- Gabain A. Von (2007). *Eski Türkçenin Grameri*. (Çev. Mehmet Akalın). Ankara, TDK Yayınları.
- Gaydarci G. A., vd. (1991). *Gagauz Türkçesinin Sözlüğü*, (Çev: İsmail Kaynak, A. Mecit Doğru). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gedikli Yusuf, *Azerbaycan Basınında Alfabe Tartışmaları*, İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1992.
- Gedikli, Yusuf (1992). *Azerbaycan’da Alfabe Tartışmaları*, İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Gencan, Tahir Nejat (1954). “Sıfat Birlikleri”, *TDAY-Belleten*, Ankara.
- Gencan, Tahir Nejat (1971). *Dilbilgisi*, Ankara: TDK Yayınları.
- Gencan, Tahir Nejat (2001). *Dilbilgisi*, Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Gökdağ, Bilgehan Atsız (2009). “Birleşik Kelime Olarak İkilemeler, Sayılar ve Birleşik Fiiller”, UTEK, İstanbul, 2007. Bildiriler, C. 1., 2. bs., İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Yay. 219-226.
- Gökdağ, Bilgehan Atsız (2004). “Türkmenistan’da Dil Uygulamaları”, V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I, TDK, Ankara. 1251-1261.
- Grönbech, K., *Der Türkische Sprachba, Kopenhagen*, (Türkçenin Yapısı) (Çev: Mehmet Akalın). Ankara: TDK Yayınları.
- Gül, Meliha (2008). *Türkiye Türkçesinde Sözcük Türlerini Sınıflandırılması*, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Mersin.
- Gülsevin, Gürer (1997). *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, Ankara: TDK Yayınları.

- Gülsevin, Gürer (1999). “Zaman ve Kip Çekimlerinde Birleşik Yapılar”, VII Milletler Arası Türkoloji Kongresi, İstanbul.
- Gülsevin, Gürer (1999). “Çatı Ekleri Üzerinde Kullanılabilen Ekler”, Türk Gramerinin Sorunları II, Ankara, TDK Yayınları. 125-146.
- Eski Türkiye Türkçesi Toplantısı Bildiriler, Ankara, TDK Yayınları. 35-50.
- Gülsevin, Gürer (2001). “Türkçede Görünüş (Aspekt) ve Fiil Çekiminde Bazı Özel Kalıplar”, Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı, Ankara: TDK Yayınları.
- Gülsevin, Gürer (2004). “Türkçede Sıra Dışı Ekler ve Eklerin Tasnif Tanımlanma Sorunu Üzerine”, V. Uluslararası Türk Dil Kurultayı Bildirileri I (26 Eylül 2004), Ankara: TDK Yayınları. 1267-1283.
- Gülsevin, Gürer (2007). “Eski Türkiye Türkçesinde İstek Kipi, Üzerine”, Uluslararası
- Gülsevin, Gürer (2007). “Zamirlerin Edatlara Birleşmesinde Bazı Özel Durumlar ve İsim Tamlaması Sorunu”, UTEK, İstanbul.
- Günay, V. Doğan (2007). *Sözcükbilime Giriş* İstanbul: , Multilingual.
- Güngör Harun ve Argunşah Mustafa (1998). *Gagauz*, İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- Güngör, Harun (2010). “Gagavuzların Din ve Dini Terminoloji Üzerine Birkaç Söz”, Gagavuz Türkçesi Bilgi Şoleni, Ankara, TDK Yayınları: 117-125.
- Gürsoy, Naskali Emine (1995). “Ek Halinde Zamir Olabilir mi?” Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı, 22 Ekim 1993, Ankara: TDK Yayınları.
- Gürsoy, Naskali Emine (1997). *Türk Dünyası Gramer Terimleri Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları.
- Hacıeminoğlu, Necmettin (1992). *Türk Dilinde Edatlar*, İstanbul, İstanbul: MEB Yayınları.
- Hacıeminoğlu, Necmettin (1992). *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Hacıeminoğlu, Necmeddin (2003). *Karahanlı Türkçesi Grameri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

- Hamzayev, M. (1962). *Türkmen Dilinin Sözlüğü*, Aşgabat.
- Hanser, Oskar (2003). *Türkmençe Elkitabı*. (Çev: Zuhul Kargı Ölmez). İstanbul: Kebikeç Yayınları.
- Harris Roy ve Taylor Tablot J. (2002). *Dil Bilimi Düşününde Dönüm Noktaları I, Socrates'ten Saussure'e Batı Geleneği*. (Çev: Eser E. Taylan ve Cem Taylan). Ankara: TDK Yayınları.
- Hatipoğlu, Vecihe (1982). *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, Ankara.
- Helilov, Buluthan (2007). *Muasır Azerbaycan Dili*, Bakı, 2007.
- Hengirmen, Mehmet (1997). *Türkçe Dilbilgisi*, Ankara: Engin Yayınları.
- Hengirmen, Mehmet (1999). *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Engin Yayınları.
- Hezirki Zaman Türkmen Dili* (1960). Aşgabat.
- <http://turkoloji.cu.edu.tr/Ansiklopedi/tdk.php>.
- http://turkoloji.cu.edu.tr/YENI%20TURK%20DILI/yeni_turk_dili_ana_04.php.
- Hudayev, Nizami (1996). “Azerbaycan Türk Yazı Dilinin Teşekkülü Üzerine”, UTDK 1992, Ankara: TDK Yayınları.
- Hünerli, Bülent (2013). “Gagavuz Türkçesinde Korunan Eski Oğuzca Sözcükler Üzerine,” UTEK 2013 Bildiri Kitabı, Saraybosna: 17-19.
- Hüseyinzade, Muhtar (1973). *Müasir Azerbaycan Dili*.
- Hüseyinzade, Çengiz (2006). “Azerbaycan Türkçesinde Teklik-Çokluk Kategorisi Üzerine”. (Aktaran: Mehman Musaoğlu: *Bilig*, Yaz S. 38: 93-102.
- İlker, Ayşe (1997). *Batı Grubu Türk Yazı Dillerinde Fiil*, Ankara: TDK Yayınları.
- Johanson, Lars (1971). *Aspekt im Türkischen*, Uppsala.
- Johanson, Lars (2007). *Strukturelle Faktoren in türkischen Sprachkontakten*, Stuttgart, 1992, Türkçede Dil İlişkilerinde Yapısal Etkenler, Çeviren: Nurettin Demir, Ankara: TDK Yayınları.

- Johanson, Lars (2000). *Viewpoint Operator in European Languages, Tens and Aspect in European Languages*, Mouton de Gruyter, Berlin.
- Jyrkankallio P., vd. (1992). *Türk Lehçeleri ve Edebiyatları*. (Çev: Kemal Aytaç). Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Kadri Bergamalı Kadri (1946). *Müeyyiret-ül Ulum*, (Haz., Besim Atalay). İstanbul, İbrahim Horoz Basımevi.
- Kafesoğlu, İbrahim (1958). “Türkmen Adı, Manası ve Mahiyeti”, Jean Deny Armağanı, Ankara. 121-133.
- Kahraman, Tahir (1996). *Çağdaş Türkiye Türkçesinden Fiillerin Durum Ekli Tamlayıcıları*, TDK Yayınları, Ankara, 1996.
- Kahraman, Tahir (2000). “Sıfat Tanımında Boyut Karıştırma”, *Çağdaş Türk Dili Dergisi*, C: 12, S:143, 28-29.
- Kahraman, Tahir (2003). “Dilbilgisi Derslerinde Ad Çekimlerinin İşlenişi Üzerine”, *Çağdaş Türk Dili*, Ankara, C.16, S.187.
- Kalkan, Uğur (2006). *Türkiye Türkçesinde Hal (Durum) Kavramı ve Hal (Durum) Eklerinin İşlevleri*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Afyon.
- Kamadan, Muzaffer (1969). “Ortaöğretimde Dilbilgisi Sorunu”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, C: XX, S: 216. (746-751).
- Kara, Mehmet (2007). “Türkmen Türkçesi” (Ed. Ahmet Bican Ercilasun), *Türk Lehçeleri Grameri*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kara, Mehmet (2001). *Türkmence*, Ankara, Akçağ Yayınları.
- Karabeyoğlu, R. A. (2008). “-(I)r, -(U)r- Ekleri ve Fiillerde Kılınış ve Tarz Değişiklikleri Üzerine”, *İlmi Araştırmalar*, Sayı, 25, İstanbul. 105-120.
- Karabulut, Ferhat (2008). “Dilbilgisinden Dilbilimine: Dil ve Türkçe Çalışmalarında Yöntem Sorunları”, 1. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Sempozyumu Bildirileri, Isparta. 323-335.
- Karadoğan Ahmet ve Hirik Erkan (2015). “On The Place Of The Aktionsart Types in Turkish Verbs at Language Teaching” *Türkçe Fiillerde Kılınış Türlerinin Dil*

Öğretimindeki Yeri Üzerine, *International Journal of Languages' Education and Teaching* ISSN: 2198 – 4999, Mannheim – GERMANY UDES 2015. 48-59.

Karadoğan, Ahmet (2009). *Türkiye Türkçesinde Kılınış*, Ankara: Divan Kitap.

Karahan, Leyla (1994). “-sa, -se Eki Hakkında”, *Türk Dili* 516 Aralık, Ankara. 471-474.

Karahan, Leyla (1999). “Fiil Terimi Üzerine”, *Türk Gramerinin Sorunları II*, Ankara, TDK Yayınları. 47-56.

Karahan, Leyla (2010). *Türkçede Söz Dizimi*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Karaman, Erdal (2010). “Dünden Bugüne Azerbaycan’da Alfabe”, *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 2.

Karaörs, Metin (2008). “Türk Dilinin Fiil Zenginliği ve Divân-ü Lügâti’t-Türk”, Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun Armağanı, Ankara. Akçağ Yayınları. 180-191.

Karaörs, Metin (2005). *Türk Lehçelerinde Karşılaştırmalı Şekil ve Cümle Bilgisi (Cümle Tahlilleri)*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Karaörs, Metin (2008). “Türkiye Türkçesi Azerbaycan Türkçesi Kazak Türkçesinde Cümle Bilgisinde (Söz Dizimi) Birlik ve Beraberlik, Türk Dünyasının Güncel Meseleleri ve Çözüm Önerileri”, TDAV İktisat ve İşletmecilik Fakültesi, 24-31 Kırgızistan. 1275-1281.

Karpuz, Hacı Ömer (2001). “Türkiye Türkçesi’ndeki Zarfların İşlevsel ve Yapısal Özellikleri”, *Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 27-43.

Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri I - Fiil Basit Çekim (2006). Ankara: TDK Yayınları.

Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü (1991). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Kartallıoğlu Yavuz ve Yıldırım Hüseyin (2007). “Türkiye Türkçesi”, (Ed. Ahmet Bican Ercilasun), *Türk Lehçeleri Grameri*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Kaynak, Oya (1969). “Türkçede Bağlaçlar”, *Türk Dili Dergisi* C. XIX., Ankara: 697-705.

- Kazimov, Q. Ş. (2010). *Müasır Azərbaycan Dili Morfologiya*, Bakı.
- Kıran, Zeynel (2003). *Günümüz Dilbilim Çalışmaları, Dilbilim Alanları*, İstanbul: Multilingual.
- Kıran, Zeynel ve Kıran Ayşe Eziler (2006). *Dilbilime Giriş*, Ankara: Seçkin Yayınları.
- Kızılkaya, Hüseyin (1991). *Sözcük Bilgileri*, İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Kocasavaş, Yıldız (2004). *Türkçede Şahıs Zamirleri*, Ankara: TDK Yayınları.
- Koç, Nurettin (1992). *Açıklamalı Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Koç, Nurettin (1996). *Yeni Dilbilgisi*, İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Kononov, Andrey Nikolayeviç (1956). *Grammatika Sovremennogo Turetskogo Literaturnogo Yazıka* (Çağdaş Türk Edebi Dilinin Grameri), Çev.: Sabit Paylı, Moskova. (Basılmamış tercümesi TDK Kütüphanesindedir).
- Kononov, Andrey Nikolayeviç (2004). *Türk Dili Araştırmaları Tarihi*. (Çev: Kenan Koç). İstanbul: Multilingual.
- Kononov, Andrey Nikolayeviç (2009). *Rusya'da Türk Dillerinin Araştırılması Tarihi*, Çev.: Kamil Veli Nerimanoğlu, Nazım Muradov, Yakup Sevimli, Ankara: TDK Yayınları.
- Koraş, Hikmet (2010). "Gagavuz Türkçesinin Yazımı Üzerine", Gagavuz Türkçesi Bilgi Şöleni, Ankara, TDK Yayınları. 147-157.
- Korkmaz, Zeynep (1959). "Türkçede -acak/ -ecek Gelecek Zaman (Futurum) Ekinin Yapısı Üzerine", *DTCF Dergisi* C. XVII, Ankara.
- Korkmaz, Zeynep (1961). "Türkiye Türkçesinin ki Bağlacı ile ki Şüphe Edatı Arasındaki Yapı ve Görev Ayrılığı", *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, C: I, Ankara: TDK Yayınları.
- Korkmaz, Zeynep (2000). "Bağlaçlar ve Türkiye Türkçesindeki Oluşumları", IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II, Ankara: TDK Yayınları. 1083-1090.

- Korkmaz Zeynep (2000). “Türkçede Edat Konusu ve Gramerlerimizde Bu Konu ile İlgili Sınıflandırma Sorunu”, Hasan Eren Armağanı, Ankara: TDK Yayınları.
- Korkmaz, Zeynep (2007). “Türkçede Birleşik Fiil ve Anlam Kaymaları”, Türk Dili Üzerine Araştırmalar III, Ankara: TDK Yayınları.
- Korkmaz, Zeynep (2007). “Türkiye Türkçesi Üzerindeki Gramer Çalışmaları ve Bu Çalışmaların Günümüzdeki Durumu”, Türk Dili Üzerine Araştırmalar III, Ankara: TDK Yayınları.
- Korkmaz, Zeynep (2007). “Türkiye Türkçesinde Fiil Çatısı Üzerine Görüşler”, Türk Dili Üzerine Araştırmalar III, Ankara TDK Yayınları.
- Korkmaz, Zeynep (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, TDK Yayınları, Ankara, 2009.
- Korkmaz, Zeynep (2010). *Grammer Terimleri Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları.
- König, Güray (1983). “Türkçede Çatı”, *H. Ü. Edebiyat Fakültesi Dergisi*: 111-126.
- Köprülü, Mehmet Fuat (1928). *Milli Edebiyat Cereyanının İlk Mübeşşirlerinden Mahremi*, Hayat Mecmuası.
- Kükey, Mazhar (1972). *Uygulamalı Örneklerle Türkçede Fiiller*, Ankara: Ongun Kardeşler Matbaası.
- Lübimov, Konstantin (1959). “Türkçede Kaç İsim Hali Var?”, *Türk Dili*, C. 8, S. 96, Eylül. 688-690.
- Lübimov, Konstantin (1963). “Çağdaş Türkiye Türkçesinde Çatı Kategorisi ve Çatı Ekleriyle Türetilen Fiiller”, *Türk Dili*, S. 147, C. XIII, Aralık: 150-155.
- Lyons, John (1983). *Kuramsal Dil Bilime Giriş*, Çeviren: Ahmet Kocaman, TDK Yayınları, Ankara: Olgaç Basımevi.
- Manov, Atanas (1939). *Gagauzlar*. (Çev: Türker Acaroğlu). Ankara: TDK Yayınları.
- Manov, Atanas (2001). *Gagauzlar* (Hristiyan Türkler), Bulgarcadan çeviren: M. Türker, Acaroğlu, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Mansuroğlu, Mecdut (1955). “Türkçede Cümle Çeşitleri ve Bağlayıcıları”, *TDAY Belleten*, Ankara: 59-71.

- Martinet, Andre (1998). *İşlevsel Genel Dilbilim*, Çeviren: Berke Vardar, İstanbul: Multilingual.
- Mehmedoğlu Alaeddin, Ahmet Buran ve Hatice Alaeddin Kızı (1994). *Karşılaştırmalı Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, İzmir.
- Mehmedoğlu Alaeddin ve A. Hatire Aliyeva (2000). *Türk Dili Varlığımızdır*, Adapazarı: Aşiyen Yay.
- Mehmedoğlu, Alaeddin (2006). *Türkiye Türkçesinde Cümle Öğelerine Yeni Bir Bakış*, İstanbul: Değişim Yayınları.
- Melikov, Tofik Davudoğlu (1996). “Azerbaycan Türkçesinde Soy Adları”, Uluslararası Türk Dili Kongresi, 1992, Ankara. 57-60.
- Melioranski, P. M. *Kratkaya grammatika kazako-kirgizskogo yazıka*, 1, 2, SPb.
- Mirzede, H. (1962). *Azerbaycan Dilinin Tarihi Morfologiya*, Bakü.
- Musaoğlu, Mehman (2004). “Avrasya Türkçelerinin Karşılaştırmalı İncelenmesi”, A. Ü. *Tömer Dil Dergisi*, Haziran-Temmuz-Ağustos: 53-81.
- Musaoğlu, Mehman (2008). “Azerbaycan Türkçesinde Fiil Çekimi”, Ankara: Gazi Türkiyat.
- Musaoğlu, Mehman (2008). “Türkçede Çatı”, Ahmet Bican Ercilasun Armağanı, Ankara: Akçağ Yayınları. 11-29.
- Nağısoylu Möhsün, Zeynalli Mehman, ve Hüseyinov Sebuhi (2014). *Azerbaycan Dili*, Bakı.
- Nedeva, Aliona (2008). *Gagavuzca ve Türkiye Türkçesinde İsim ve Fiil Çekim Karşılaştırması*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Nepesova, R., Nazarov O. ve Göklenov J. (2004). “The Studies in Languages”, Ashgabad, RUH, 1998, Türkmen Türkçesi. (Tercüme: Suzan Tokatlı). *Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* Sayı: 17/2: 271-286.
- Oruç, Birsal (1999). “Türkiye Türkçesinde Kullanılan Çekim Edatları Üzerinde Görüş Farklılıklarından Kaynaklanan Problemler”, Türk Gramerinin Sorunları II, Ankara: TDK Yayınları. 421-430.

- Öksüz, Yusuf Ziya (2004). “Türkçenin Sadeleşme Tarihi Genç Kalemler ve Yeni Lisan Hareketi”, Ankara: TDK Yayınları.
- Önder, Mehmet (1996). “Karamanoğullarının Türk Diline Fermandaki Gerçekler”, Uluslararası Türk Dili Kongresi, 1988, , Ankara: TDK Yayınları. 333-338.
- Özdemir, Tuba Arı (2012). *Gagavuz Türkçesinde İstem*, Tuba Arı Özdemir, Yüksek Lisans Tezi, Manisa.
- Özkan, Bülent (2011). *Türkçesinde Belirteçlerle Fiillerin Birlikte Kullanılması ve Eş Dizimlilikler*, Ankara: TDK Yayınları.
- Özkan Mustafa ve Tören Esin (2001). *Yüksek Öğretimde Türk Dili Yazılı ve Sözlü Anlatım*, İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Özkan, Mustafa (2007). “Tarihi Türkiye Türkçesi Metinlerinde İstek Eki -a / -e'nin Kullanılışı Üzerine”, Uluslararası Eski Türkiye Türkçesi Toplantısı Bildirileri, Ankara: TDK Yayınları. 359-385.
- Özkan, Nevzat (1996). *Gagavuz Türkçesi Grameri*, Ankara: TDK Yayınları.Özkan, Nevzat (1999). “Gagavuz Türk Edebiyatı”, Başlangıçtan Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi, C.12, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Özkan, Nevzat (2007). “Gagavuz Türkçesi”, (Ed. Ahmet Bican Ercilasun), *Türk Lehçeleri Grameri*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Özkan, Nevzat (2007). *Türk Dilinin Yurtları*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Özkan, Nevzat (2010). “Gagavuz Türkçesinin Yazılı Kültürle Tanışması”, Gagavuz Türkçesi Bilgi Şöleni, Ankara: TDK Yayınları. 173-181.
- Özkan, Nevzat (2013). “Ağız Alanından Yazı Diline Geçiş: Gagavuz Türkçesi Örneği.” *Electronic Turkish Studies*, Summer, Vol. 8 Issue 9: 85-94.
- Özmen, Mehmet (1999). “Eksik Olan Dil Bilgisi Terimlerimiz Üzerine”, Uluslararası Sözlükbilim Sempozyumu Bildirileri, Doğu Akdeniz Üniversitesi. 111-125.
- Öztelli, Cahit (1960). “İlk Türkçe Sözlük Yazarı ve Eseri”. *Türk Dili*.

- Öztürk, Deniz (2008). *Türkiye Türkçesinde Anlamca Kaynaşmış Birleşik Fiiller*, Ankara: TDK Yayınları.
- Pamir, Dietrich Ayşe (2001). *Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Multilingual.
- Pokrovskaya, L. A. (1964). *Grammatika Gagauzskogo Yazıka, Fonetika i Morfologiya*, Moskova.
- Pokrovskaya, L. A. (1972). “Gagavuz Dilinin ve Balkan Ağızlarının Bazı Sentaks Özellikleri”, Bilimsel Bildiriler, TDK Yayınları. 27-29.
- Porzig, Walter (2003). *Das Wunder der Sprache*, 1950, “Dil Denen Mucize”. (Çev. Ülkü Vural). Ankara: TDK Yayınları.
- Ramstedt, Gustaf John (1952). *Einführung in die altaische Sprachwissenschaft*, I. Lautlehre, Helsinki.
- Rüstemov, R. (1965). *Azerbaycan Dili Dialekt ve Şivelerinde Fe'l*, Bakı.
- Sadık, Şamil, Necedov Elhan, Esedov Arif (2014). *Azerbaycan Dili*, Bakı.
- Sağlam, Musa Yaşar (2007). “Türkçedeki Terim Sorunsalı”. *Türkbilig*, S. 14. 168-176.
- Salan, Erkan (2011). “Türkmen Türkçesi ile Türkiye Türkçesinde “Hem” Sözcüğünün İşlev Bakımından Karşılaştırılması”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 6/1 Winter. 1727-1743.
- Saray, Mehmet (1993). *Türkmen Tarihi*, İstanbul.
- Sarı, Mustafa (2000). “Türkiye Türkçesinde Sözcük Türlerinin Değişikliğe Uğraması”, *Türkoloji Dergisi*, XIII. cilt, sayı: 1, Ankara. 227-243.
- Sarıyev Berdi, Güder Nurcan (1998). *Türkmencenin Grameri, I Fonetika: Ses Bilgisi*, Ankara: Mahtumkulu Yayın Birliği.
- Sarıyev Berdi, Güder Nurcan (1998). *Türkmencenin Grameri, II Morfologiya:Şekil Bilgisi*, Ankara.
- Sarıyev Berdi, Güder Nurcan (1998). *Türkmencenin Grameri, III Sintaksis: Cümle Bilgisi*, Ankara.

- Saussure, Ferdinand De (1976). *Genel Dilbilim Dersleri 1*. (Çev.; Berke Vardar).
- Serebrennikov Boris Aleksandroviçv, Gadjieva Ninel Zeynalova (2011). *Sravnitel'no-istoričeskaya grammatika tyurkskih yazıkov*, Moskova, 1986, "Türk Yazı Dillerinin Karşılaştırmalı Grameri. (Çev: Tevfik Hacıyev, Mustafa Öner). Ankara: TDK Yayınları.
- Sev, Gülsel (2001). *Etmek Fiiliyle Yapılan Birleşik Fiiller ve Tamlayıcılarla Kullanılışı*, Ankara: TDK Yayınları.
- Sev, Gülsel (2012). "Bağlama Edatlarıyla Bağlanan Cümleler Bağlama Grubu Oluşturabilir mi?", *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:12, Yıl:12, Sayı:2, Güz. 107-122.
- Sevortyan, E. V. (1962). *Affiksı glagoloobrazovaniya v Azerbaydjanskom yazıke. Opıt spavnitel'nogo issledovaniya. İzdatelstvo Vostoçnoy*.
- Söyegov, Muratgeldi (2000). *Türkmen Dilinin Grammatikasy Morfologiya*, Aşgabat.
- Şahin, Erdal (2013). "Tarihî ve Çağdaş Türk Yazı Dillerinde Üleştirme Sayıları", *Dil Araştırmaları*, Sayı: 12 Bahar: 97-116.
- Şahin, Savaş (2013). "Türkmen Türkçesinde Tasvir Fiilleri ve Tasvir Fiillerinde Kullanılan Yardımcı Fiiller", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 3(1): 177-190.
- Şen, Mesut (2008). "Miktar Zarfı Olarak Kullanılan Kelimelere Lengüistik Bir Bakış", -II *TDAY-Belleten*: 109-123.
- Şireliyev M., Abdullayev K. M. (1986). *Oğuz Grubu Türk Dillerinin Mugayiseli Grammatikası*, Azerbaycan SSR Elimler Akademiyası Nesimi Adına Dilcilik İnstitütü, Bakı.
- Tekin, Talat vd. (1995). *Türkmence - Türkçe Sözlük*, Ankara: Simurg Yayınları.
- Tekin, Talat (2005). "Birleşiklerin Tanımı ve Yazımları", *Makaleler III, Çağdaş Türk Dilleri*, Yayına Hazırlayanlar: Emine Yılmaz, Nurettin Demir, Ankara: Grafik Yayıncılık.

- Tekin, Talat (2005). “Dil Bilimi İlke ve Yöntemleri Işığında Türkiye’de Türk Dil Bilimi”, *Makaleler III, Çağdaş Türk Dilleri*, (Yayıma Hazırlayanlar: Emine Yılmaz, Nurettin Demir), Ankara: Grafik Yayıncılık.
- Tekin Talat, Ölmez Mehmet (2003). *Türk Dilleri*, İstanbul: Yıldız Yayınları.
- Tekin, Talat (2005). “Kelime Yaratırken”, *Makaleler III, Çağdaş Türk Dilleri*, Yayıma Hazırlayanlar: Emine Yılmaz, Nurettin Demir, Grafik Yayıncılık, Ankara, 2005.
- Thraks, Dionysios (2006). *Grammer Sanatı*. (Çev. Eyüp Çoraklı, Kabalcı Yayınevi). İstanbul,
- Tietze, Andreas (2002). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı, Birinci Cilt (A-E)*, İstanbul: Simurg Yayınları.
- Tiken, Kamil (2004). *Eski Türkiye Türkçesinde Edatlar, Bağlaçlar, Ünlemler ve Zarf Fiiller*, Ankara: TDK Yayınları.
- Timurtaş, Faruk Kadri, *Eski Türkiye Türkçesi*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1994.
- Toklu, M. Osman (2003). *Dilbilime Giriş*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Topaloğlu, Ahmet (1989). *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Toparlı, Recep (1999). “Son Çekim Edatları”, *Türk Gramerinin Sorunları II*, Ankara: TDK Yayınları. 432-434.
- Tuna, Osman Nedim (1997). *Sümer ve Türk Dillerinin Tarihi İlgisi ile Türk Dilinin Yaşı Meselesi*, Ankara: TDK Yayınları.
- Türkçe Sözlük, Ankara* (2005). Ankara: TDK Yayınları.
- Türkçe Sözlük, Ankara* (2010). Ankara: TDK Yayınları.
- Türkmen Dilinin Sözlüğü I-II* (1962). Türkmenistan SSR İlimler Akademiyası, Aşgabat.
- Türkmen Dilinin Tarihinden Dernerler, II Tom* (1978). Türkmenistan SSR İlimler Akademiyası Magtımğulı Adındaki Dil ve Edebiyat İnstitutı, Aşgabat.
- Türkyılmaz, Fatma (1999). *Tasarlama Kiplerinin İşlevleri*, Ankara: TDK Yayınları.

- Uğurlu, Mustafa (2003). “Türkiye Türkçesinde Bakış” (“aspektotempora”). *Türkbilig*. 124-133.
- Uğurlu, Mustafa (2007). “Birleşik Fiil Üzerine”, UTEK 2007, İstanbul. 399-412.
- Ulutaş, İsmail (2010). “Gagavuz Türkçesi Söz Diziminde Yabancı Dillerden Etkilenmeler”, Gagavuz Türkçesi Bilgi Şöleni, , Ankara, TDK Yayınları. 227-239.
- Uygur, Ceyhun Vedat (2008). *Türkmence*, Fakülte Kitabevi.
- Uzun, Nadir Engin (2006). “Biçimbilim: Temel Kavramlar”, *Türk Dili*, İstanbul.
- Üçok, Necip (2004). *Genel Dilbilim*, İstanbul: Multilingual.
- Vardar, Berke (2001). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Multilingual.
- Weyisov, B. (2008). *Türkmen Dilinin Tarihi*, Aşgabat: Türkmen Devlet Neşiryat Gullugy.
- Yavuz, Serdar (2011). “Türkiye Türkçesi Ağzlarında Bağlaçlar”, *Diyalektolog Ağız Araştırmaları Dergisi*, Kış, S. 3. 59-107.
- Yazım Kılavuzu*. (2009). Ankara. TDK Yayınları.
- Yener, Mustafa Levent (2007). “Türk Dilinde Sözcük Türleri Tasnifi Sorunu Üzerine”, *Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları*, Volume 2/3 Summer. 606-623.
- Yılmaz Engin ve Yaman Havva (2002). “Niteleme İşlevli Sıfatların Sınıflandırılması ve Bunların Öğretimiyle İlgili Yeni Yaklaşımlar”, *M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, Sayı 16.
- Yılmaz, Engin (2004). *Türkiye Türkçesinde Niteleme Sıfatları*, İstanbul: Değişim Yayınları.
- Yılmaz, Kaan (2011). *Eski Türkçede Sıfatlar*, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Sakarya.
- Yücel, Bilâl (1999). “Türkiye Türkçesinde Fiil Çatıları”, *Türk Gramerinin Sorunları II*, Ankara: TDK Yayınları. 156-203.
- Zeynal, Serdar (2011). *Azerbaycan Dili Morfologiyasının Tedgigi Tarifi*, Bakı.

- Zeynalov, F. R. (1971). *Muasır Türk Dillerinde Kömekçi Nigt Hisseleri*, Bakı.
- Zeynalov, F. R. (1972). “Çağdaş Türk Dillerinde Birleşik Sözcükler Sorunu”, *Bilimsel Bildiriler*. 511-517.
- Zeynalov, F. R. (1993). *Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Dilbilgisi*. (Çev: Yusuf Gedikli). İstanbul: Cem Yay.
- Zülfikar, Hamza (1980). *Yabancılar İçin Türkçe Dilbilgisi*, Ankara.
- Zülfikar, Hamza (1991). *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, Ankara, TDK Yay.
- Zülfikar, Hamza (1999). “İsimler ve Bunların Sınıflandırılması”, *Türk Gramerinin Sorunları II*, Ankara, TDK Yayınları. 9-15.
- Zülfikar, Hamza (1999). “Ünlemler ve Ses Yansımaları Kelimeler”, *Türk Gramerinin Sorunları II*, Ankara: TDK Yayınları. 492-495.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı :Sebahat ARMAĞAN
Uyruğu : T.C.
Doğum Tarihi ve Yeri : Sivas, 1 Ocak 1981
e-posta : sebahatarmagan@hotmail.com

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Yılı
Lisans	Gaziosmanpaşa Üniversitesi	2003
Yüksek Lisans	Gaziosmanpaşa Üniversitesi	2006

İŞ TECRÜBESİ

Tarih	Kurum	Görev
2003-2006	Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü	Araştırma Görevlisi (50/D)
2006-2009	Gaziosmanpaşa Üniversitesi	657
2009-2017	Gaziosmanpaşa Üniversitesi Türk Dili Bölümü	Okutman

YABANCI DİL BİLGİSİ

Yabancı Dilin Adı : İngilizce ÜDS (72.500)